

COLECŢIA ROMANULUI ISTORIC

Riccardo Bacchelli

Moara de pe Pad ***

Riccardo Bacchelli

Moara de pe Pad

Coperta de *H.* Guttman

RICCARDO BACCHELLI — IL MULINO DEL PO —
Tomo terzo
MONDO VECCHIO SEMPRE NUOVO

Riccardo Bacchelli

Moara de pe Pad

Vol. III

LUME VECHE VEŞNIC NOUĂ

Traducere de ŞTEFAN CRUDU
Postfaţă de CORNEL MIHAI IONESCU

Bucureşti 1970

EDITURA UNIVERS

Capitolul întîi

PĂCATE VECHI

I

— Dar, la urma urmelor, dumneata eşti căsătorită legal cu Giuseppe Scacerni ăsta, zis Iepurele Vîrcolac, actualmente bolnav şi internat în ospiciul regional din Ferrara ?

Secretarul comunei Copparo, capitala districtului, puse întrebarea asta grăbit, fără să-şi ridice ochii de pe una din hîrtiile care-i umpleau masa de lucru din biroul unde o convocase pe Cecilia. În acelaşi chip, ceva mai înainte, îi ceruse datele de stare civilă, ale ei şi ale bărbatului, făcîndu-i semn să stea jos, fără să se uite la ea, care nu acceptase însă invitaţia. De data asta, fiindcă nu primise nici un răspuns, îşi ridică ochii şi întrebă :

— Ei ?

— Ei ? îi răspunse Cecilia.

— Cu cine vorbesc ?

— De unde să ştiu eu ? îi replică ea, înălţînd supărată din umeri.

— Îţi spun că nu sîntem aici decît noi amîndoi ; doar n-oi fi vorbind de unul singur, ca nebunii ? Cu dumneata vorbesc — furia secretarului creştea după fiecare cuvînt — chiar cu dumneata.

— Şi ce-i cu asta ?

— Ţii să repeţi tot ce spun eu ?

— M-aş mulţumi să aflu ce-nseamnă cuvîntul legal.

— Ai putea să crezi oare ca în veacul nostru, exclamă secretarul cu emfază, să mai fie posibilă o asemenea ignoranţă, atît de categorică ?

Își ridicase privirile spre tavan și le fixase acolo, în gol, răspunzîndu-și singur :

— E posibilă, din păcate, și avem zilnic dovezi — și bătu cu palma peste vrafurile de hîrtii prăfuite — chiar și în greutățile de care ne lovim în întocmirea registrului de stare civilă, ținut sub regimul trecut de către parohi, într-un chip de-a dreptul deplorabil și scandalos.

— Atunci, întrucît vorbiți într-adevăr singur, spuse Cecilia, pregătindu-se să plece, ar fi mai bine să nu ne mai pierdem vremea.

Și-ar fi plecat cu adevărat, dacă celălalt nu ar fi strigat-o :

— Hei, hei, femeie, ce purtări sînt astea ?

— Iar dumneavoastră lămuriți-mă ca un creștin, dacă vreți să vă-nțeleg.

— Înseamnă cumva c-aș vorbi ca un animal ?

— Înseamnă că dacă dumneavoastră aveți chef și vreme de glumit, eu una n-am.

— În sfîrșit, consimți secretarul să îi explice, căsătorită legal înseamnă cununată, cununată în fața preotului, cum se obișnuia pe vremea dumneavoastră, iar astăzi, în fața primarului, sau a înlocuitorului său, care îndeplinește funcția de ofițer de stare civilă.

— Iar eu n-aș fi crezut comuna în stare să pună pe cineva acolo, pe jilțul ăla, și să-l mai și plătească, din banii noștri, ca să petreacă pe spinarea noastră și să ne pună pe drumuri, cînd avem altceva de făcut, nu să ascultăm bazaconii. Aveam eu unele bănuieli în privința asta, dar nu voiam să cred cu nici un preț. Și mă mir, cînd e vorba de cineva care pare un om serios. Doar atîta îmi spun : ne aflăm cumva la păpuși ?

— Termină odată, femeie !

— Am și terminat. Aflați însă că nu sînt obișnuită să aud că mi se spune : femeie. Cei care nu sînt străini de buna noastră cuviință de morari, îmi spun *padrona* Cecilia. Nu că m-ar interesa, dar e vorba de buna-cuviință. Și mai mă-ntrebați și dac-am fost vreodată în fața preotului ! Eu, una, însă am terminat, și mă duc.

— *Padrona,* slăvită *padrona,* spuse secretarul, cu ironie, nu se poate să pleci, fiindcă pun garda comunală să te aresteze.

— Aș vrea s-o văd și pe-asta !

— O s-o vezi, dacă n-o să răspunzi ce trebuie şi cum se cuvine cînd te afli în faţa unei autorităţi. Şi vîră-ţi bine-n cap că nu te-am chemat în biroul ăsta şi nu-ţi pun întrebări fiindcă aşa am eu chef, sau ca să mă distrez.

— Să nădăjduim, răspunse ea, puţin intimidată şi de loc convinsă.

— Cu toate că, ţinînd seama de neştiinţa dumitale, draga mea *padron*a Cecilia, am avea cu ce să ne distrăm ! Dar acum, cînd ştii ce înseamnă asta : eşti deci căsătorită legal cu Giuseppe Scacerni ?

— Dar dumneavoastră, izbucni din nou Cecilia, drept cine mă luaţi ?

Secretarul îşi pierdu cu desăvîrşire răbdarea :

— Drept regina de cupă, drept doiul de treflă, drept asta te iau ! Ce purtări sînt astea ? Şi de unde atîta obrăznicie ? Cine crezi că eşti ? Aţi fost sau n-aţi fost la preot ? Răspunde !

— Dar la cine trebuia să ne ducem ? Aţi spus chiar dumneavoastră mai adineauri, că pe vremea aia nu existau primari.

— Foarte bine. Şi-atunci, unde ?

Secretarul se pregătea să consemneze răspunsurile.

— Unde ? La Ferrara.

În timp ce răspundea, nenumărate amintiri neplăcute se-nvălmăşeau, copleşitoare, în mintea Ceciliei, fără a-şi putea afla totuşi un loc în ea.

— Locuiaţi în Ferrara, pe vremea aia ?

— Nu, stăteam în Guarda, pe moară, la vadul de la Nogarole, zăgazul care s-a dus pe apa sîmbetei o dată cu inundaţia. În Ferrara mă aflam întîmplător, adăugă ea, parcă pentru a evita ca secretarul să meargă mai departe cu cercetările.

— Locuia acolo Giuseppe Scacerni ?

— Nu, nici el. Stătea în casa unei mătuşi, fiindcă se-mbolnăvise, alunecînd pe scări.

— Asta nu mă interesează, grăi secretarul, în timp ce ea-şi zicea-n gînd, „cu atît mai bine" ; dar în ce biserică v-aţi cununat ?

— În ce biserică ?

— Fă-mi marea plăcere de a nu-mi mai repeta întrebările, şi mai degrabă răspunde-mi !

— În nici o biserică, dacă stau bine şi mă gîndesc.

— Cum vine asta, în nici o biserică ?

— Hei, ar fi o poveste cam lungă !

— Dar te-am chemat anume ca să-mi povesteşti cum stau lucrurile, spuse secretarul, punînd pana jos.

— Dumneavoastră ? exclamă Cecilia. Sînt treburile mele.

— Nu întru totul, *padrona* Cecilia, nu întru totul...

— Nu sînt treburile mele ?

— A te duce să te culci cu unul ori cu altul, asta da, ca să spun aşa, e treaba cui se duce, şi n-am ce zice ! Dar căsătoria, şi copiii, şi starea civilă, astea sînt treburi ale comunei, în care comuna are de ce să se amestece.

— Comuna, aş spune eu, ar face bine să-i vorbească după cum se cuvine unei femei de vîrsta mea !

Ceciliei, care şi-aşa venise fără nici un chef la Copparo, iar de la oamenii cu carte, de prin birouri, nu se-aşteptase niciodată la nimic bun, ultimele cuvinte ale secretarului, de neînţeles pentru ea, îi păreau o adevărată vrăjitorie, ca să nu le mai punem la socoteală pe cele neruşinate, de la început ; iar toate împreună îi păreau odioase, din pricina aroganţei caraghioase a secretarului, care voia să se-amestece şi să răscolească o poveste tristă, la care, de ani şi ani, ea însăşi nu se mai gîndea şi nu mai voia să se gîndească. O oarecare nelinişte puse totuşi stăpînire pe ea :

— Copiii, spuse ea, fără să aştepte răspunsul secretarului, pe care dojana ei îl cam uluise, n-aţi putea să-mi spuneţi ce amestec au copiii aici ?

— Ei, asta-i bună ! În cazul în care căsătoria n-a fost valabilă şi normală, copiii sînt naturali şi nelegitimi.

— Asta înseamnă ?

— Bastarzi, femeie !

— Luaţi seama cum vorbiţi !

— Ia mai lasă-mă-n pace ! Ţii să ţi se vorbească respectuos, şi-atunci nu pricepi nimic ; se vorbeşte pe înţelesul dumitale, şi te superi ! Bagă-ţi în cap că dacă te-ntreb, e spre binele dumitale, şi că e în interesul copiilor dumitale să arăţi că eşti căsătorită în bună regulă.

— Şi ce trebuie făcut ? întrebă ea, sugrumată de nelinişte.

— Ei, vezi că n-ai habar de nimic şi că vrei numai să vorbeşti ? Lasă-mă să te învăţ, şi răspunde. În ce parohie v-aţi cununat ?

Vorbind astfel, apucă din nou pana, dar Cecilia :
— Nu ştiu.
— Va trebui să te interesezi.
— Iată în două cuvinte, tot ce pot spune eu, zise Cecilia, neliniştită, şi ajung două cuvinte, fiindcă dumneavoastră trebuie să ştiţi că după cum am mai spus, ăla, Giuseppe Scacerni, alunecase pe scările mătuşă-si şi era oblojit, cu capul spart, şi se temea să nu moară. Şi, cu toate că mie nu-mi venea să cred, trebuie să fi fost adevărat, fiindcă a venit un preot şi ne-a căsătorit, acolo, în casa mătuşii, ca pe pragul morţii. Mi-aduc aminte că se numea abatele Valmora. Iată totul.
— E o poveste încurcată, dar trebuie cercetat în condicile parohiale din Guarda, pentru a vedea dacă Giuseppe Scacerni a prezentat dovada de căsătorie sau, de nu, s-o căutăm în cele ale parohiei mătuşii din Ferrara ; iar dacă nu vom da nici acolo de ea, trebuie căutat la Arhiepiscopie.
— Habar n-am de toată povestea asta.
— Dar copiii unde-au fost botezaţi ?
— În Guarda, dar se îngrijea bărbatu-meu de toate.
— Şi trebuie să fi avut o hîrtie, un act.
— Pe alea le-a luat Padul cu el, cînd a inundat ; le-a dus o dată cu casele şi cu mintea lui bărbatu-meu, cu Ponticin della Pioppa şi cu Ca' Morgosa, vreau să spun atunci cînd el, în urma nenorocirii ăleia, a înnebunit.
— Îţi dai seama, acum, că e o treabă încîlcită ?
Îşi dădea seama şi se înspăimînta, presimţind în chip nelămurit că dintr-asta nu putea să iasă decît pagubă şi durere. Între timp, secretarul ţinu să se răzbune puţin, atingînd-o în amorul propriu :
— Dar, de vreme ce trebuia să moară, de ce mai era nevoie să vă căsătoriţi ?
— Aveam noi motivele noastre.
— Aha, aveaţi motivele dumneavoastră ? Şi-n cîte luni erau motivele astea ?
— Nu erau alea la care vă gîndiţi. Socot însă că nu trebuie să vi le spun şi pe ele : nu-i aşa ?
— Nu, nu trebuie. Ştii să citeşti ? adăugă el, deschizînd o scrisoare sub privirile ei.
— Odinioară se spunea : cine ştie să citească, să plătească birurile ; astăzi nu mai e nici o scăpare, şi-o dovedeşte birul

ăla nelegiuit asupra măcinişului ! În sfîrşit, nu ştiu să citesc, dar birul tot trebuie să-l plătesc.

Pentru a ne da seama de atitudinea ei faţă de atît de urîta dajdie asupra măcinişului, trebuie ţinut seama că rostindu-i numele, Cecilia arăta la chip ca unul care, fiind în criză, pomeneşte de durerea de dinţi, sau de ficat, sau de pietre la rinichi.

— Atunci, spuse secretarul, ca să nu mai lungim vorba, află că, prin scrisoarea asta, direcţia balamucului aduce la cunoştinţă că starea lui Giuseppe Scacerni nu mai e primejdioasă nici pentru el, nici pentru ceilalţi şi, ca atare, cheamă familia să şi-l ia acasă sau să-l interneze într-un azil de nebuni. În sfîrşit, încheie el, văzînd-o înspăimîntată şi tulburată, nu mai e nebun, ci cretin, şi cum nu sînteţi nici săraci lipiţi pămîntului, nici bolnavi, trebuie să-l luaţi la moară, pricepi ? Nu spun că vi se face un cadou grozav, dar aşa stau lucrurile. Iar dumneata, dacă-mi este îngăduit, la ce te gîndeşti ?

— Mă gîndesc, spuse ea, ca pentru sine, mă gîndesc că nu ştiu nici eu măcar la ce mă gîndesc : dar dacă n-aş vrea să-l ţin pe ăla la moară ?

— Dacă ţi-e soţ, şi-n orice caz copiii i-a recunoscut, trebuie să vi-l luaţi acasă, ori să-l internaţi într-un azil, plătind întreţinerea, bine-nţeles.

— Plătind, plătind... De cînd s-a schimbat cîrmuirea, numai asta se face. Nu degeaba tot cîrmuirea asta a pus şi birul pe măciniş.

— Ei şi ? Dumneavoastră, morarii, nu sînteţi oameni sărmani. Dar ştii ce te sfătuiesc ?

— Ce anume ?

— Pentru a lămuri poziţia dumitale şi a copiilor, dă totul pe mîna unui avocat.

— Doamne fereşte şi păzeşte !

— Cu toate astea, numai un avocat o să poată descurca iţele astea.

— Ei da, şi cum îl plătesc ? Cu recolta slabă de după inundaţie ? Cu birul pe măciniş ?

— Îi tot dai zor cu măcinişul !

— Dumneavoastră vă e uşor să vorbiţi ; dar şi să ţii o gură fără nici un folos şi un nevolnic de care să ai grijă

să nu cadă în apă, nu e o treabă uşoară pentru o femeie nevoită să vadă de două mori, ajutată numai de feciori, care sînt încă nişte copii.

— Înţeleg, şi tocmai de aceea ţi-am spus că un avocat poate să studieze cazul dumitale, şi îndatoririle pe care le ai, fiindcă dacă ar reieşi cumva că respectivul n-a făcut lucrurile cum trebuie, ai fi liberă de orice îndatorire. E adevărat că ar ieşi la iveală alte chestiuni, dar eu, în sfîrşit, te-am sfătuit spre binele dumitale.

— Să mă lovească damblaua, aici, pe loc, izbucni Cecilia, dacă am chef să-l văd pe ăla în faţa ochilor !

— Nu fiindcă-aş vrea să mă amestec în treburile dumitale, dar ţi-a făcut mult rău, ăla ?

— Să nu mai vorbim de asta, zise ea, căindu-se de ce spusese. Îmi daţi cumva dumneavoastră adresa unui avocat ?

— În Copparo există numai avocatul Prosperi.

— Am auzit vorbindu-se de el ca de un om cumsecade, spuse ea, luîndu-şi rămas bun.

— Şi nu uita că atunci cînd se va lămuri poziţia dumitale, ca stare civilă, va trebui să vii şi să declari asta, aici, în faţa autorităţii comunale.

În timp ce se ducea să-l caute pe avocat, îşi primi şi starea civilă porţia ei de ocări, în gîndul Ceciliei. Anii aceia, de după inundaţia din '72, fuseseră mai mult sau mai puţin săraci, iar pentru ea, grei şi istovitori, cu toţii şi nu numai că o slăbiseră, dar o şi înăspriseră şi o făcuseră prea puţin răbdătoare faţă de ceea ce nu avea legătură cu munca ei, pe care o înfrunta totdeauna cu cerbicie.

Uscată şi încărunţită înainte de vreme, sau cel puţin în comparaţie cu femeia frumoasă care se păstrase astfel pînă în urmă cu cîţiva ani, părea pe de altă parte mai plină de vigoare, trup aspru de muncitoare neobosită, căreia nu i se dădea vîrsta, decît pentru a spune că anii o căliseră în aşa fel, încît cine ar fi muşcat acum din ea şi-ar fi rupt dinţii. Sărăcia întotdeauna, adeseori lipsurile, uneori foamea, se făcuseră simţite pe morile San Michele şi Paneperso, cu strîmtorări multe şi grele, şi tot timpul cu furia împotriva dajdiei pe măciniş care, începînd cu agitaţiile înfricoşătoare din '69 şi mai încoace, simboliza în sufletele celor săraci ura împotriva taxelor şi birurilor pe care Regatul se văzuse ne-

voit să le impună și să le ceară în număr mult mai mare și cu mai multă asprime decît vechile cîrmuiri, a căror aducere-aminte era asigurată și de blîndețea dajdiilor, și de îngăduința cu care erau cerute, și de efectul anilor asupra amintirii unor necazuri din trecut.

Dintre copiii Ceciliei, băieți și fete, crescuți pînă atunci la buna și aspra școală a mamei lor, a sărăciei și a fluviului, care nu îi cruțase de osteneli și de necazuri în stare să-i formeze și să-i deprindă cu meșteșugul, cei doi băieți mai mari erau acum morari încercați, continuînd însă să fie supuși și să-și asculte mama, cum cereau nevoia, disciplina și respectul față de ea, maestră în meserie, și pilda pe care o dăduse, arătînd cum știuse să se descurce în împrejurările cele mai grele, ajutată, la conducerea a două mori, numai de un argat și de puterile lor copilărești. Nu-i mai puțin adevărat că nevoia de a se descurca singură și deprinderea de a porunci și de a fi ascultată o făcuseră nu numai autoritară, dar și neîngăduitoare față de orice împotrivire. Astfel că, deși continua să amintească și să spună că salvarea ei și a copiilor, în zilele inundației, fusese o adevărată minune dumnezeiască și că Domnul intervine tocmai atunci cînd omul nu mai știe ce să facă, adăuga totuși : „Ajută-te singur, ca să te ajute și Dumnezeu", și „Nu face rău nimănui și nu te teme de nimic", dînd astfel de înțeles că nu se cuvine s-aștepți ajutorul Celui Atotputernic stînd cu mîinile în sîn și nici să pui mila acestuia la încercare.

De cîtăva vreme nu se mai gîndea la Iepurele Vîrcolac, avînd alte lucruri mai de seamă de care să se îngrijească, iar de nunta ei aproape că nici nu-și mai amintea, astfel că spusele secretarului comunal interveniseră pe neașteptate ca să-i aducă aminte și de bărbat, în înfățișarea lui cea mai scîrnavă, și de nuntă. Iar aceasta se știe că fusese un șantaj, dar, înainte de cele întîmplate la Copparo, n-o încercase niciodată bănuiala că s-ar fi putut ca ea să nu fie valabilă, și nici măcar acum nu pricepea cum de se putuse întîmpla una ca asta ; era însă de ajuns o asemenea bănuială pentru a o răni în orgoliul ei, pentru a o indigna, pentru a strecura neliniștea în sufletul ei religios și pentru a o umple de teamă — ca mamă — în privința copiilor. Din vălmășagul gîndurilor

se desprindeau, ieşind în relief, cuvintele neplăcute, auzite ceva mai înainte, şi acela, mai neplăcut ca toate, de bastarzi.

E-adevărat că faţă de soţul nebun avusese întotdeauna puţină, din ce în ce mai puţină milă, spunînd că acesta, după cîte făcuse, găsise putinţa de a-şi potoli foamea fără să trudească ; iar cînd cineva o întrebase dacă ar fi primit să-şi potolească şi ea foamea în acelaşi fel, răspunsese că o asemenea întrebare arăta că pentru acela care o punea era nimerit să se ducă şi el tot acolo. Pe de altă parte, cumpătarea ei, printr-un exerciţiu îndelung şi aspru, atingea limitele avariţiei ; şi mergînd pe drum, se gîndea :

„Mă duc şi la avocat, mă duc, numai de-ar fi priceput, unul dintr-ăia care fac ca albul s-arate negru, şi negrul, alb. Afurisiţi să fie şi el, şi secretarul !"

Mai era convinsă de altfel şi că secretarul primea cîte ceva pentru fiecare client trimis avocatului, în faţa căruia, puţin mai tîrziu, cînd povesti împrejurările în care se căsătorise, rămase ea însăşi înmărmurită ; şi-o supărau amintirile, numeroase şi precise, care izvorau una din alta, sau, mai degrabă, ca şi cînd cineva, dinlăuntrul ei, s-ar fi apucat să-i repete aceste lucruri pe care le ura, le ura din tot sufletul, mai rău ca în ziua aceea nenorocită a nunţii sale, pe care, acum, îi era dat s-o trăiască încă o dată.

— Pînă una, alta, rosti avocatul, după ce-o ascultase, e de presupus că această căsătorie, datorită unor vicii atît de fond, cît şi de formă, n-a respectat canoanele stabilite de către Conciliul din Trident : săvîrşirea ei în ascuns şi prin silnicie ar dovedi-o de-ajuns. Presupun că s-ar putea obţine anularea ei de către un tribunal competent, dacă lucrurile stau aşa cum ai spus, dar, adăugă el, cercetînd-o cu privirea, ce te mai interesează asta pe dumneata, acum ?

— Şi pe cine trebuie să intereseze ?

Ca pentru a face cinste numelui lui de familie, Prosperi [1] era un bărbat de statură înaltă şi masivă, liniştit şi deschis la chip, cu un suflet prietenos şi împăciuitor, cu mult bun-simţ, ca unul care socotea că legile sînt făcute pentru a uşura şi nu pentru a înăspri relaţiile dintre oameni ; şi, cu toate că era un avocat bun, se mulţumea să-şi facă meseria

[1] *Prospero* : prosper, înfloritor.

într-un sat, fiindcă era al său, iar el nici nu nutrea, de altfel, cine știe ce ambiții.

— Aș vrea să te întreb, femeie dragă, adăugă el, după ce-o mai privi încă o dată, cu atenție — deși nu-mi vine să cred — dacă nu cumva îți arde să te măriți a doua oară ?

— Vă arde oare și dumneavoastră de glumă, întocmai ca și secretarului ? întrebă Cecilia înfuriată. Dar barem secretarul nu mă costa bani !

La această ieșire, Prosperi, care rîdea lesne, izbucni într-un hohot de toată frumusețea. După aceea, spuse :

— Firesc ar fi ca vinovatul, după ce și-ar isprăvi canonul — fiindcă a căzut, probabil, în excomunicare — căindu-se și căpătînd dezlegare de păcat, să se căsătorească în biserică, iar astăzi și în fața primarului, îndreptîndu-și astfel greșeala ; dar el, soțul ăsta presupus al dumitale, cum vede oare lucrurile ?

— Ei da, nu v-am spus : el e în balamuc, și și-o merită.

— Și-o merită sau nu, dar asta încurcă lucrurile.

— Mai bine să-mi pierd lumina ochilor ăstora, decît să-l văd iarăși !

— În cazul ăsta, draga mea, n-ai decît să-l lași unde se află, mai ales dacă spui că și-o merită.

— Nu se poate, căci balamucul, fiindcă nu mai e nebun primejdios, vrea să mi-l dea afară ; iar eu n-am de unde hrăni guri nefolositoare, și pe urmă nu-l vreau și nu-l vreau !

— S-o luăm mai binișor cu atîta vreau și nu vreau.

— După tot ce v-am spus, n-am dreptul să fiu supărată ?

— Pricini vechi, draga mea, și care nu te-au împiedicat pe vremuri s-aduci pe lume, cu concursul lui, cîți copii ?

— Șapte, cu unul care mi-a murit în luptă, alături de Garibaldi.

— Cîtă ranchiună, draga mea ! Dar asta e o altă poveste.

— Iată, vedeți c-o spuneți și dumneavoastră ? Aș vrea să văd cine mă poate sili să-l iau înapoi.

— Legea. Și-ar fi grozav de convenabil ca atunci cînd unul din casă îți face cine știe ce necazuri, să-l poți băga la nebuni. În scurtă vreme, ai găsi în balamuc mai mulți bărbați și mai multe neveste decît afară. Copiii, i-a recunoscut ?

— Nu știu ce vreți să spuneți.

— I-a botezat ?

— Atît ar mai lipsi, să nu-i fi dus nici la botezat !

— În cazul ăsta, prin lege, copiii sînt datori să-şi ajute şi să-şi întreţină părintele neputincios. Şi pe urmă, morile ale cui sînt ?

— Una era a lui taică-său.

— A lui taică-său ! Acum e-a lui, a moştenit-o.

— A moştenit-o : grozavă oboseală ! Nu era însă legat nici de meserie, nici de moară, nici de copii, şi după atîtea cămătării şi înşelăciuni, a atras asupră-şi osînda dumnezeiască a inundaţiei, cînd s-a aflat tot satul în primejdie. Acuma s-au trezit să spună că e tîmpit ; nu se poate să nu existe însă şi-o închisoare pentru tîmpiţi, căci dacă nu, care mai e dreptatea, şi ce fel de avocaţi mai sînteţi şi dumneavoastră ?

Prosperi izbucni într-un hohot de rîs.

— Dar cu morile, continuă Cecilia, atît cu a lui, cît şi cu a mea, de cînd a murit taică-său, nu m-am îndeletnicit decît eu, tot timpul, iar el se ivea numai ca să mîzgălească socotelile alea pe care le ţinea, cămătarul. Cît despre copii, eu i-am hrănit, cu braţele astea, fiindcă dacă aşteptau ajutor de la el, era vai şi-amar de ei ! Ne şi părăsise, de altfel, pe toţi, deşi pentru asta i-am mulţumit şi-i mulţumesc, fiindcă nu-i mai vedeam mutra. Ca să nu credeţi însă că visez, dumneavoastră trebuie să ştiţi că Padul a dat năvală tocmai peste pămînturile pe care i le furase lui *signor* Pietro Vèrgoli, şi-a fost pedeapsa lui Dumnezeu, iar el a şi înnebunit din pricina unei prea mari zgîrcenii. Ca să înţelegeţi însă ce viaţă am dus pe urmă, n-ajunge să fi citit toate cărţile astea (şi arăta spre bibliotecile din birou) ci ar trebui să fi trudit la fel cu mine. Vă mai spun, de asemeni, că mintea i-a fost luată numai fiindcă nu-i folosea decît ca să caute cum să-i facă rău aproapelui şi că deci dumnealui stă bine acolo unde stă.

— L-am cunoscut pe Giuseppe Scacerni, spuse avocatul, dar nu ştiam c-ar fi înnebunit.

— Dar dacă l-aţi cunoscut, de ce mai e nevoie să mă puneţi să vorbesc atîta ?

— Ce-i drept, draga mea, ai face mai bine să nu mai vorbeşti atîta ; nu-i mai puţin adevărat că moara continuă să fie a lui şi că dacă balamucul îl dă afară, sînteţi datori să-l ajutaţi şi să-l întreţineţi.

— Atunci e mai bine să ardeţi toate cărţile astea ! Dumneavoastră, care sînteţi avocat, nu vă pricepeţi să-mi spuneţi altceva decît tot ce mi-a spus mai adineauri şi secretarul comunei ?

— Dacă a spus lucruri drepte, nu văd de ce nu le-aş spune şi eu.

— Or fi ele drepte, dar dacă omul ăla a făcut din copii nişte bastarzi, iar din mama lor ceea ce nu vreau să spun, unde mai e dreptatea ? În cel mai rău caz, n-are decît să-şi ia moara şi să se ducă dracului ! Copiii n-au să plîngă.

— Nu se cuvine să-şi judece tatăl.

— Îl judec eu. În chipul ăsta, poate să fie tată chiar şi un animal.

— Mai e scris, de asemeni : să nu-ţi judeci aproapele tău.

— Da, dar n-ar trebui să fi trecut prin toate cîte am trecut eu. Şi nu m-aşteptam să-mi mai facă şi la vîrsta asta alte necazuri.

— Foarte bine, încheie Prosperi ; în definitiv, dumneata vrei să ştii care e situaţia dumitale şi a copiilor. E dreptul dumitale, şi, pentru ca să-ţi pot da un sfat bun, o să fac cercetările trebuincioase. Unde a fost săvîrşită căsătoria dumneavoastră ?

— În Ferrara, pe strada delle Pettegole, în casa mătuşii lui, Argia Malvegoli, care făcea pe tîrfa.

— Amănuntul ăsta din urmă nu are legătură cu ceea ce ne interesează pe noi.

— Vreau să spun că avea în sînge ticăloşia viciului.

— Foarte bine, spuse Prosperi.

Obişnuia, de altfel, să spună astfel şi cînd lucrurile mergeau rău, dar mai ales cînd voia să pună capăt stăruinţei supărătoare a clienţilor, de care avocatul este atît de ameninţat, căci aceştia se duc întotdeauna la omul legii cu două pretenţii : ca el să-şi însuşească pasiunile lor, şi ca ei să-i prescrie modul în care trebuie condus procesul. Iar pretenţiile acestea, absurde, fără îndoială, şi trăsnite înfăţişează partea plictisitoare a meseriei ; într-un fel oarecare sînt însă şi onoarea ei, fiindcă arată că cine merge la avocat este încredinţat că are dreptate şi-i cere să-i obţină recunoaşterea ei de către justiţie, în vreme ce aceia — mai rari — care îşi pun nădejdea în competenţa

lui tehnică, sînt, de obicei, cei care se știu vinovați și fac apel la măiestria lui pentru a asigura triumful nedreptății.

— Foarte bine, spuse deci Prosperi, dar ceea ce interesează într-adevăr este ca nu cumva copiii să aibă a suferi pagubă sau rușine.

— Vai, astea sînt vorbe de om cumsecade ! exclamă Cecilia, fără a bănui cîtuși de puțin că spusele lui Prosperi ar fi putut pune capăt suferințelor ei răscolite din nou.

El însă :

— Dacă-i așa, mai taci puțin din gură femeie !

— Închipuiți-vă că nici măcar n-am început, și c-aș avea atîtea de spus, atîtea !

— Știu ; sînteți toți la fel dar dacă nu taci din gură eu unul, am terminat, iar dumneata caută-ți un alt avocat.

— Am tăcut.

— Foarte bine. În privința tatălui, cel mai bun lucru ar fi...

— Să moară.

— Parcă făgăduiseși să taci ?

— Am făgăduit.

— Cel mai bun lucru ar fi ca el să poată îndrepta răul, în cazul în care căsătoria se va dovedi nulă sau prost făcută. Nefiind în stare să îndrepte ceva, cînd va fi scos din balamuc va trebui intervenit pentru recunoașterea stării lui mintale și, dacă e incapabil, să fie pus sub interdicție. Mă explic : el rămîne stăpîn al morii, dar, de fapt, stăpînă ești dumneata : pricepi ?

— Aproape.

— Ajunge și-atît. Iar dacă e mai mult decît incapabil, adică dacă e tîmpit, e bine să fie internat într-un azil special cu plată, ori gratuit : sînteți însă destul de săraci ?

— Destul ?

— Desigur. Știi ce înseamnă pauper ?

— Știu, spuse ea, aducîndu-și aminte : am fost lămurită într-o seară, pe vremea inundației, într-o seară fără pîine, fără lucru, fără ajutor, cînd se terminase pînă și uleiul din opaițuri ; și am fost nevoită să cer de pomană o bucată de pîine, căci mureau copilașii de foame ; și mi s-a spus și atunci că nu eram pauperă, că nu eram destul de săracă.

Cu toate că, de rîndul acela, s-a îngrijit Domnul de noi, în mare mila lui.

— De data asta, lucrurile stau altfel.

— Sînt o bogătaşă, acum ?

— Nu v-ameninţă foamea, în orice caz.

— Şi ce-i cu asta ? Lumea n-are altă grijă decît să-mi măsoare mie foamea ?

— De data asta nu ai de-a face cu mila lui Dumnezeu, ci cu justiţia omenească, pricepi ? Şi te mai împinge să vorbeşti şi patima care te-ndeamnă să te răzbuni pe omul ăla. La fel ţi-aş vorbi dac-aş fi duhovnicul dumitale.

— Tocmai de-aia am venit la dumneavoastră, care sînteţi avocat, nu duhovnic ! exclamă Cecilia, supărată, căci vorbele celuilalt îi pătrunseseră în suflet şi le simţea adevărate.

Logica ei îl distră însă pe avocat :

— Cum s-ar spune : să joc rolul diavolului, nu-i aşa ?

— Aşa să faceţi, domnule avocat.

Iar Prosperi, rîzînd :

— E-n regulă ! O să căutăm să dregem lucrurile cît mai bine, sau cît mai puţin rău. Deocamdată, după cum am spus, o să fac cercetările trebuincioase.

Vîrsta pe care-o avea îi îngăduise să cunoască şi să ţină minte împrejurările în care avusese loc şantajul povestit de femeie : statul pontifical sub tutela austriacă, Ferrara şi fortăreaţa ei, legea marţială, execuţia grabnică a deţinătorilor de arme. Cazul îl interesa ca un episod din istoria locală, dar înţelesese şi aprecia generozitatea naivă a simţămintelor femeii, care suferise odiosul şantaj tocmai din pricina aceasta. Naivă, da, îşi spunea el acum, şi chiar din cale-afară !

— Dar ia spune-mi, o mai întrebă el, înainte de a-şi lua rămas bun, ce i-ai răspuns dumneata Iepurelui Vîrcolac, atunci cînd te-a ameninţat că dacă nu-l iei de bărbat, nemţii ar fi fost gata călări, pentru a veni să-l împuşte pe *padron* Lazzaro ?

— C-aş fi vrut să-l strîng de gît cu mîinile astea.

— Dar nu te gîndeai că n-ar fi avut curaj să lase să fie împuşcat... ?

— Cînd era vorba de interes, avea întotdeauna curaj.

— Iar interesul, de data aceea...

— Eram eu, răspunse ea, cu o pudoare înciudată, căci dacă nu mă prindea astfel, n-ar fi pus niciodată mîna pe mine.

— Nu te-ai gîndit însă că unul ca Iepurele Vîrcolac n-avea cum să-i poată opri pe nemţi ?

— Ba m-am gîndit, şi i-am şi spus că totul era numai o poveste ; avea însă un prieten bun la Castel, un om de seamă, un neobrăzat, unul din ăia care tăiau şi spînzurau : aţi auzit vorbindu-se de Alpi, de contele Alpi ?

— Aşa-zis conte, răspunse Prosperi : personaj cunoscut şi de faimă proastă, foarte influent, fără îndoială, pe vremea aceea. L-am cunoscut şi pe el.

— Şi-atunci ? întrebă Cecilia, cu o nouă nelinişte, căreia nu-i putea ghici nici motivul, nici întinderea. Nici el nu putea să-i oprească, nu era nici el în stare ?

— Avea multă putere şi era în stare de orice, răspunse Prosperi în stare chiar... dar nu voi să-şi termine gîndul. În sfîrşit, Alpi spunea singur că era în stare de orice.

Cecilia simţea acum o sfîrşeală adîncă din pricina durerii ei sufleteşti şi un fel de dezgust faţă de tot trecutul acela blestemat, pe care-l înviase şi-l răscolise din nou, şi-o teamă plină de îngrijorare.

— Domnule avocat, tot ce v-am povestit rămîne între noi.

— Ceea ce se spune aici e ca şi cum ar fi spus la spovedanie.

II

Din cercetările avocatului Prosperi reieşi că acea pretinsă căsătorie nu era înregistrată nicăieri şi că fusese nu numai prost făcută, nevalabilă şi nulă, dar şi falsă, întrucît abatele Valmora se găsea suspendat *a divinis* [1], atunci cînd se pretase la ticăloasa şi nelegiuita potlogărie a Iepurelui Vîrcolac şi-a lui Virginio Alpi. Şi tot falsă fusese şi dovada de căsătorie, prezentată de către Iepurele Vîrcolac parohului de atunci al Guardei.

[1] De la cele sfinte (lat.).

— Atunci... spuse Cecilia, după ce Prosperi, nu fără o milă adîncă, îi arătă cum stau lucrurile, în cazul ăsta...

— În cazul ăsta, sărăcuţo, povestea aia cu nemţii, care şi încălecaseră pe cai, ca să vină să-l împuşte pe socrul dumitale, a fost desigur o capcană şi-o născocire a celor doi complici, a lui Alpi, de care nu ne mirăm, ştiindu-l cine era, şi a soţului dumitale, ca să-l numim astfel : vreau totuşi să spun că minciuna asta îl arată, oricum, mai puţin ticălos, ca fiu.

— Atunci, am picat în cursă ca o neghioabă ?

— Fapta dumitale a fost nobilă şi frumoasă, şi rămîne la fel.

— Dar de neghioabă.

— Nu, sărăcuţo ; te înţeleg, de parc-aş fi în pielea dumitale, şi nu trebuie să vorbeşti astfel.

— Nu vă risipiţi mila de pomană, domnule avocat ; acum, după atîţia ani, şi la vîrsta mea, ce mă mai interesează toate astea pe mine ?

— O viaţă irosită, spuse Prosperi ; te puteai căsători cu un altul, şi, îndrăgostindu-te dumneata, fiind el mai vrednic...

Îi răspunse cu o înălţare din umeri :

— Dar de unde ! Nici el, nici altul ; pentru mine, a fost întotdeauna acelaşi lucru. Am avut, slavă Domnului, copii, şi mi-au fost de-ajuns, slavă Domnului.

— Şi asta îţi face cinste, şi e un simţămînt rar şi foarte frumos.

— Slavă Domnului, continuă ea, copiii nu-i seamănă, dar dumneavoastră, domnule avocat, mi-aţi răpit o mare mîngîiere, căci socoteam că-i scăpasem viaţa lui *padron* Lazzaro. Şi mi se părea că mi-o poruncise taică-meu, care şi-a pierdut viaţa în fluviu, pentru mine, cu prilejul inundaţiei din '39. Şi n-a mai fost regăsit, dar mie mi se părea că se ridica din fluviu ca să-mi spună că salvîndu-l pe *padron* Lazzaro era ca şi cum l-aş fi salvat pe el, şi că îl recîştigasem, după ce murise ca să-mi salveze mie viaţa. Mi-o poruncise taică-meu, de pe lumea cealaltă, iar acum... acum, izbucni ea, cu o patimă nestăpînită şi sălbatecă, înţeleg de ce a vrut Dumnezeu să-l ia alături de el pe Lazzarino, fie-i ţărîna uşoară, cel care mi-a murit luptînd alături de Garibaldi. Băiatul ăla a plecat să moară din pricina ruşinii de a fi auzit cum i se spunea

laş lui taică-său ; şi fiindcă ticălosul ăsta nemernic îl iubea numai pe Lazzarino şi se purta rău cu ceilalţi, Dumnezeu l-a pedepsit ; fie lăudat şi pentru asta, deşi numai eu ştiu cît am suferit.

Prosperi socoti, probabil, că nu intra în îndatoririle lui profesionale să remarce erezia aceea înfiorătoare, fiindcă nu se împotrivi de loc, şi — mai mult ca să se întoarcă la ce vorbeau decît ca să abată discuţia — spuse că se informase de situaţia bolnavului şi că aceasta impunea într-adevăr ca el să fie trimis într-un azil, în care scop voia să pună în evidenţă nu numai sărăcia familiei, dar şi condiţiile cu totul aparte ale meseriei morarilor de pe morile plutitoare, care făceau dificilă şi nesigură supravegherea unui smintit, a cărui existenţă la moară înfăţişa o primejdie. Iar Cecilia, care ascultase pînă acum parcă fără să priceapă nimic, se trezi din toropeală ca să spună :

— Da, aşa e, ar putea să cadă în fluviu.

O spuse într-un asemenea chip încît Prosperi se socoti dator să-i atragă atenţia :

— Nu cumva încerci să dai de înţeles că n-ar sări nimeni să-l scoată din apă ?

— Vreau să spun că dreptatea lui Dumnezeu are braţele lungi.

— Dumneata, femeie, potriveşti cam prea mult dreptatea asta a lui Dumnezeu numai după cum îţi convine dumitale ! Vreau să cred că glumeşti ; în orice caz, dacă se-ntîmplă una ca asta, eu unul n-o să-i pot ascunde judecătorului ce mi-ai spus acum.

— N-aţi spus dumneavoastră că aici se vorbeşte ca la spovedanie ?

— Nu pentru a urzi crime : drept cine mă iei ? De altfel, vorbeşte-i de asta duhovnicului dumitale.

— Vorbeam de o nenorocire.

— Foarte bine. Păzeşte-te însă de asemenea nenorociri.

Cecilia îşi muşcă buzele ; şi înapoindu-se pe jos către vadul Piticului, cale de multe mile, bombănea în sinea ei împotriva nemernicului de Iepure Vîrcolac, din pricina căruia, după atîta amar de ani, cădea într-un păcat de moarte. Şi-i

stăpînea sufletul tot mai mult teama ca nu cumva copiii s-ajungă să afle adevărul. Gîndul acesta îi devenea de nesuferit, nu atît din pricina supărării şi a neajunsurilor posibile, dar şi fiindcă descoperea de-abia acum ce însemna patima întunecată a omului care — doar ca s-o aibă pe ea şi să-şi sature pofta lui — nu se temuse nu numai de înşelăciune şi de şantaj, dar nici măcar de profanare şi de afurisenie. Nevinovăţia ei neştirbită, de femeie cu simţurile neştiutoare, nu-i îngăduise niciodată să priceapă ceva în privinţa aceasta. Acum patima aceea, şi înţelesul pe care-l are patima trupească i se dezvăluiau, o speriau şi o jigneau, făcînd-o să se minuneze la gîndul că omul acela alesese trupul ei, pentru lumea de-aici, şi iadul, pentru cea de dincolo. Şi ca mamă bătrînă, cum era, se simţea cuprinsă de o ruşine chinuitoare, părîndu-i-se că, ajungînd la cunoştinţa copiilor o nelegiuire atît de cumplită, va năpădi mintea acestora cu gînduri pe care erau opriţi să le aibă, cu lucruri care, din respect faţă de părinţi, trebuie să fie sfinte pentru neştiinţa lor ruşinoasă. Şi rămăsese tot timpul neînduplecată în a-şi creşte copiii într-o pudoare deplină, ajutată totodată şi de traiul lor izolat pe mori. I se părea că a-i lăsa să afle fapta tatălui lor era totuna cu a se face de ruşine, la vîrsta ei înaintată, umblînd goală, întocmai ca Noe, în faţa copiilor. Şi pe urmă taina, în care rămînea ascunsă puterea patimii şi a desfrîului — în timp ce-i mărea spaima şi i-o învăluia într-un mister înfricoşător, silind-o totuşi să deosebească aici un anume lucru minunat, dar groaznic — o îndemna să se teamă şi să priceapă că însăşi exagerarea avea în ea ceva primejdios şi atrăgător pentru cei tineri, ispitiţi să creadă că lucrul acela, care putea să pricinuiască asemenea răsturnări, trebuie să fie ceva foarte puternic şi înspăimîntător. Şi care anume lucru? Patima, pofta nesăbuită a tatălui pentru mama lor. O încercau spaima, sila şi, după cum am arătat, chiar un fel de admiraţie, astfel că se surprinse spunîndu-şi în închipuire că dacă în tinereţea ei şi-ar fi dat seama cît de mult o iubea Iepurele Vîrcolac, poate că s-ar fi îndrăgostit şi ea şi-ar fi răspuns la înflăcărarea aceea. După atîta amar de ani, după ce pînă atunci

nu simţise niciodată măcar o urmă de aşa ceva în trupul acela bătrîn ! Gîndindu-se că s-ar fi trezit în el nu ştia nici ea ce, avu un fel de geamăt lăuntric, întrucît neştiinţa sporea şi tulburarea aceasta a închipuirii, din pricina temerii întunecate şi mînioase a înduioşătoarei griji materne, frămîntată de reînvierea, în mintea ei, a răposatei iubiri a mai mult decît dusului de pe lume Iepure Vîrcolac.

„S-a osîndit singur, îşi spuse ea, să nu ne mai gîndim la altele".

Cum însă părerea ei despre pierderea sufletului nu era de loc şubrezită, gîndul că el nu se mai putea pocăi o umplu de o milă de nesuferit, amestecată cu silă.

Familia Scacerni era alcătuită, mai întîi, din sora mai mare, Maria, copila înţeleaptă de odinioară, devenită o fată tot atît de bună pe cît de cuminte şi de săritoare, pe umerii căreia se sprijineau treburile gospodăreşti ale morilor şi chiar grija de a aplana conflictele ce se iveau destul de des între firile aspre ale fraţilor şi cea dîrză şi aprigă a mamei. Maria era urîţică, mai degrabă firavă, deşi fără graţie, şi cu trăsături grosolane şi supărător de bărbăteşti, cu faţa chinuită. Ochii erau frumoşi la culoare şi la căutătură, dar nu şi-n ce priveşte forma. Maturizată înainte de vreme, părea să nu fi fost niciodată tînără, dar, mai mult decît resemnată sau indiferentă, părea mulţumită de urîţenia ei, fiind veşnic senină şi simpatică tuturor, şi iubită de toată lumea. Mama ţinea mult seama de judecata şi de ajutorul ei, şi o iubea, aşa cum se ştie, atît pe ea cît şi pe toţi ceilalţi copii, cu toate că preferinţa pătimaşă, nu numai a ei, de altfel, dar şi a tuturor fraţilor şi surorilor, se îndrepta către Berta, ultima născută.

Adolescentă în preajma maturizării, Berta, întocmai ca şi răposatul Lazzarino, crescuse pe neaşteptate, avînd un trup zvelt, înalt, cu braţele frumoase şi cu mîinile şi picioarele bine făcute, şi sprintene, şi mici. Se anunţa a fi o adevărată frumuseţe, iar Cecilia obişnuia să spună :

„Dumnezeu mi-a dat mîngîierea copiilor, dar în mîngîierea asta mi-a pus un ghimpe".

Numeroase erau motivele care-o îndemnau să vorbească astfel, deşi cei trei băieţi nu-i dăduseră pînă atunci decît

prilejuri de a se lăuda cu ei, întocmai ca şi cea de a treia născută, Dosolina, cuminte şi ascultătoare, nici urîtă, nici frumoasă ; numeroase erau motivele, căci Berta făgăduia să fie prea frumoasă şi să atragă prea mult privirile şi să-i aţîţe prea mult pe bărbaţi, despre care se ştie cum sînt. Pe deasupra, ea, mama, ştia foarte bine — deşi o păstra cu multă grijă, numai pentru ea — de unde venea soiul acesta de frumuseţe ; şi se vedea din culoarea părului blond, întocmai ca acela al bunicii Dosolina, dar, deşi culoarea prin ea însăşi era potolită şi liniştită, se mai adăuga privirea întunecată, fermecătoare în blondul acela, reîntrupînd-o, din păcate, pe cealaltă Malvegoli, pe surioara Argia, cea păcătoasă ; scoţînd din nou la iveală sîngele pîrdalnic al neamului Malvegoli.

Acum, amintindu-şi de căsătoria ei, îşi aminti, cu o nouă ciudă şi de bunăvoinţa slugarnică şi neruşinată cu care mătuşa Iepurelui Vîrcolac pusese la dispoziţie casa şi patul, pentru săvîrşirea acestei căsătorii, ca o mamă, spusese atunci Argia, ca o codoaşă, spunea acum Cecilia, sigură fiind că ticăloasa aia îl ajutase, îl sfătuise şi-l aţîţase pe ticălosul de nepotu-său, nu numai în ce priveşte şantajul şi violenţa, dar şi în privinţa înşelăciunii şi-a nelegiuirii.. O vedea ca pe o spurcată, mai scîrnavă decît pungaşul celălalt, care avea barem scuza patimii. Ea însă numai din viciu şi din bunăvoinţa aceea greţoasă, cu care, îşi amintea acum, o împresurase, o tulburase şi, în cele din urmă, în seara jalnicei ei nunţi o îmbătase, amestecînd vinurile. Maimuţărelile ei obraznice şi scîrboase o supărau acum mai rău decît nemernicia celuilalt complice.

Acum, după ce avocatul îi răpise bucuria de-a se putea crede mai departe salvatoarea lui *padron* Lazzaro, cu acea îndoită amărăciune pe care i-o pricinuieşte cunoaşterea adevărului celui ce se vede şi înşelat, şi dezamăgit, tocmai atunci cînd are satisfacţia unei fapte bune, acum deci, cînd Cecilia deschisese ochii, deziluzia îi anula nu numai mulţumirea, dar chiar şi fapta, iar bunătatea ei îi părea o neghiobie ; şi se căia. Este o experienţă care-l face pe om să devină nepăsător, căci pentru a o trece cu bine se cere ca bunătatea

să atingă eroismul ; şi tocmai de aceea, cei mai răi dintre înşelători sînt cei care profită de bunătatea şi de sentimentele nobile ale altora.

Aceasta, căinţa de a fi fost bună, rămase amara şi ruşinoasa concluzie cu care ajunse la vadul Piticului şi la mori, istovită, şi nu atît de milele străbătute, cît de frămîntarea aceea a gîndurilor.

Era vremea cinei, pe care o luau, după obiceiul italienesc, la apusul soarelui, iar în cabina de pe puntea cea mică a morii Paneperso se adunaseră Giovanni şi Princivalle, flăcăi acum, împreună cu Antonio şi cu Berta, aflaţi, la rîndu-le, pe punctul de-a ieşi din adolescenţă. Iar măsuţa rotundă — din cabina aceea care, fiind a unei mori, era destul de spaţioasă — ajunsese o vreme, pentru a-i aduna pe toţi în jurul ei ; iar pe atunci, mîncărurile gătite pe vasul cu cărbuni le aducea şi le împărţea mama, care mînca în picioare sau la masă, aşezată, dar niciodată prea mult, pe un scaun de bucătărie sau pe o laviţă. Nu întîrziase însă nici lucrul acela care, pentru ea, se petrecuse prea devreme în orice caz : masa devenise neîncăpătoare, copiii nu mai aveau loc la ea şi, unul cîte unul, îşi alesese fiecare colţul şi scaunul lui, unde se aşeza să mănînce, cu strachina sau cu farfuria pe genunchi. Şi de fiecare dată cînd se mai desprinsese încă unul, cu nerăbdarea copiilor de-a face pe oamenii mari, Cecilia simţise, amestecată cu plăcere, strîngerea aceea de inimă pe care o cunoaşte orice mamă, deşi în ea, devenind foarte autoritară, precumpănea atît de mult supărarea, încît se împotrivise la acest lucru pînă în ziua în care băieţii, toţi trei spătoşi, iar unul de-a dreptul voinic se văzuseră nevoiţi ca să poată încăpea, să stea pieziş la masă. Acum servea la masă Maria, mîncînd în picioare, sprijinită de usciorul uşii, şi veşnic în mişcare, vasul cu jăratec aflîndu-se pe puntea cea mică a celeilalte mori. La masă şedeau mama şi Berta. Ca oameni fometoşi şi nerăbdători ce erau, nu scoteau prea multe cuvinte în timpul mîncării, pe care-o stropeau turnîndu-şi din damigeană, sau bîndu-l direct din ea, aşa-zisul *terzanello.* Din vinul acesta prost, scos cu ajutorul apei

din drojdiile rămase în lin, puteau bea după pofta inimii ; iar cînd începea să se oţeţească, Cecilia, econoamă, spunea că potolea setea mai repede. Pivniţa o avea la nişte ţărani, prieteni şi vecini, familia Verginesi, de la Vegri della Coguazza, care-i furnizau strugurii ; şi cu toate că era nemiloasă cînd era vorba de spălatul ciorchinilor sau al drojdiilor, la sfîrşitul mesei Cecilia turna dintr-o ploscă şi vin din cel curat şi bun, din care are dreptul să bea un pahar oricine munceşte şi trudeşte. Sorbindu-l încet, schimbau cîte o vorbă sau glumeau între ei, aşteptînd ca fiecare să se înapoieze la treburile lui.

Fie din pricina foamei, fie pentru că nu erau obişnuiţi să-şi întrebe mama unde fusese plecată sau cu ce scop, şi în seara aceea în care Cecilia se înapoia de la Copparo, ar fi început să mănînce tot în tăcere dacă n-ar fi fost Maria care, văzînd-o trudită şi fără poftă de mîncare, o întrebă :

— Nu te simţi prea bine, mamă ?

— Am obosit, răspunse Cecilia, dar nici acesta nu era un lucru obişnuit.

— Obosită, dumneata ? întrebă atunci fata.

— Şi dacă vrei să ştii — adăugă Cecilia, supărată, fiindcă mîncarea, oricît ar fi mestecat-o, nu voia să meargă în jos — m-am şi supărat.

— Îmi pare rău.

— Îmi pare şi mie rău, dar cînd ai de-a face cu anumiţi oameni, lucrul cel mai puţin rău care ţi se poate întîmpla este să te superi.

Vorbind astfel, se gîndea la Iepurele Vîrcolac şi la Argia Malvegoli, dar Maria îi spuse :

— Ai avut necazuri ? Împărtăşeşte-ni-le şi nouă.

Toate acestea, în timp ce trezeau în ea o anumită duioşie aspră, reînviau, totodată şi spaima de ceea ce nu voia ca vreunul dintre copii să afle, şi nici măcar să-şi închipuie. Răspunse, deci, grăbită :

— Eşti aceeaşi copilă bună şi cuminte pe care-o ştiu, dar n-are rost să vorbim despre asta : am fost la avocat.

Îşi dădu seama imediat, necăjită, că vestea nu era făcută să liniştească în nici un fel curiozitatea. Şi-ntr-adevăr, Giovanni, cel căruia i se adresa cu dumneata — ca întîiului

născut — şi care, fără să abuzeze, avea dreptul să ştie şi să ceară să i se spună, întrebă :

— La avocat ?

— Păi da, pentr-un necaz : fiindcă ospiciul a trimis scrisoare secretarului comunei, spunînd că omul ăla nu mai e nebun periculos.

— Şi-atunci ?

— Atunci, vor să-l dea afară.

— Şi-de-asta ai fost la avocat ?

— Vai, Giovanni, cîte mai vrei să ştii ? zise ea, încercînd să glumească. Am fost să văd dacă nu poate fi dus într-un azil, şi, cu toate că mi-a spus că n-am fi destul de săraci (de asta m-am şi supărat), avocatul mi-a dat totuşi oarecare speranţe.

Ziua era pe sfîrşite, iar în cabina de pe duba mică începea să se întunece, cu toate că prin uşa deschisă spre puntea cea mică pătrundea soarele dar fără prea multă putere, cu o lumină portocalie şi aurie.

Maria era sprijinită de uscior, cu strachina în mînă, şi-n vreme ce toţi ceilalţi sorbeau zgomotos supa, ea sufla s-o răcorească, aflarea acelei veşti avînd parcă darul s-o înfierbînte. Rămase puţin pe gînduri, iar apoi, ca şi cînd ar fi continuat să se gîndească, dar cu glas tare, întrebă :

— Nu mai e periculos ?

— Spun c-ar fi tîmpit, dar nu-mi dau seama care-ar fi deosebirea, răspunse mama.

— Dacă nu mai e periculos, de ce nu-l aducem aici, lîngă noi ?

— Pe ăla ?

— Pe tatăl nostru.

Nu erau prea deprinşi, pe mori, să-l amintească pe nenorocitul acela, şi-l pomeneau rareori, ca pe omul ăla. Tocmai de aceea vorbele Mariei îi uimiră pe toţi. Trebuie ştiut apoi şi că gospodărirea familiei cădea în seama Ceciliei şi a Mariei, care stăteau de vorbă între ele — una cu o dîrzenie aprigă, iar cealaltă supusă — dar întotdeauna prevenitoare şi cu o sinceră consideraţie reciprocă. Dintre ceilalţi, cei doi băieţi mai mari aveau grijă de pietre, iar cînd cele două femei ameninţau să nu se mai oprească, spuneau : „Cînd o să vă împăcaţi, să ne spuneţi şi nouă“.

Neutralitatea aceasta indiferentă o făcea uneori pe Cecilia să-i numească nătîngi, neghiobi şi molîi. Rîdeau grozav. Surioara Dosolina n-avea păreri sau o avea pe-a celui care vorbea la urmă. Iar dintre cei doi mai mici — pe lîngă că nu erau încă la vîrsta cînd să aibă dreptul la cuvînt — Antonio îşi descoperise înclinarea spre învăţătură şi spre lecturi, singurul care deprinsese cititul şi scrisul, cu ajutorul preotului, fiind, ce să mai vorbim, un „literat" cum îi ziceau fraţii, luîndu-l peste picior — deşi nu fără un oarecare orgoliu — şi nu se amesteca în treburile familiei. Berta cea frumoasă era la vîrsta cînd fetele divaghează bucuros din pricina unor gînduri, ori a unor păreri de gînduri, numai ale lor, căci o oglinjoară începea să-i spună cît era de frumoasă, iar fraţii, cînd o prindeau asupra faptului, ca să glumească, o ameninţau c-o vor pîrî mamei.

Trebuie să adăugăm că Maria, din umilinţă şi din modestie, ori de cîte ori îşi exprima o părere, nu cerea niciodată ca şi ceilalţi să fie de acord cu ea ; la fel şi mama, de altfel, din mîndrie şi din respect faţă de ea însăşi.

Cînd auziră spunîndu-se : „Pe tatăl nostru", rămaseră cu toţii miraţi şi se opriră pe loc, căci tocmai se pregăteau să plece ; şi se uitară la Cecilia, dar aceasta nu părea să fi auzit, iar din pricina penumbrei din încăpere nu se vedea nici ce figură făcea. Maria mai spuse deci încă o dată, cu umilinţă, dar cu tonul celui care spune lucruri la care s-a gîndit adînc şi îndelung :

— De ce nu-l luăm pe sărăcuţul ăla aici, cu noi ?

Apusul era minunat şi, fără să-ţi ia ochii, făcea risipă de culorile cele mai gingaşe, căci după cîteva zile urîte, primăvara, înaintată şi intrată aproape în vară, îşi îngăduia capriciul cîtorva zile senine şi răcoroase, de o sobrietate tomnatecă faţă de prea plinul verdelui copt, şi aproape nepotrivită cu apropierea pîrjolitoare a verii. Cum sufletul se îndrepta însă încă de pe acum spre toamna ce-avea să vină peste cîteva luni, unul dintre băieţi, cercetînd vremea, spuse :

— Şi totuşi, curînd, curînd, se va termina şi cu creşterea zilelor.

Cecilia tăcea însă mai departe, iar ceilalţi îşi dădeau seama că era o tăcere duşmănoasă şi că Maria nu renunţa la întrebarea ei ; şi că în aer plutea încă o întrebare, una dintre acelea pe care le sugerează nepăsarea înţeleaptă sau, cu alte

cuvinte, înţelepciunea nepăsătoare ce izvorăşte din priveliştea pe care o oferă natura necruţătoare şi inutilă : De ce să-ţi faci sînge rău ? Te amăgeşti cu gîndul că timpul nu s-a scurs încă tot şi te trezeşti cu el că s-a terminat, cum se întîmplă şi cu zilele anului, care sfîrşesc prin a nu mai creşte. Dacă vrei, e mai bine să te bucuri în tihnă de viaţă.

— De ce ? întrebă Maria, pentru a treia oară, în vreme ce în suflete şi-n aer şi-n clipa aceea, pluteau nu întrebările acelea precise, ci sentimentul corespunzător.

Deşi supus, ba chiar umil, glasul ei fusese aspru şi sigur, ca al celui care a hotărît să nu amîne o îndatorire. Şi chiar îndurerat, dar nu numai din pricina situaţiei supărătoare şi de neocolit, pe care ştia că o va provoca, ci mai ales fiindcă întîrziase prea mult. Fraţii aşteptau răspunsul mamei, şi îl doreau în aşa fel încît să facă să înceteze pe loc supărarea aceea nelămurită pe care cugetul drept al surioarei atît de bune o simţea ca pe o remuşcare. Iar de aceasta, deşi nesiguri, îşi dădeau seama ; şi aşteptau. Şi tocmai atunci, Cecilia întrebă pe neaşteptate :

— Hei, Maria, dormi de-a-n picioarele ?

— Dorm ? Cum adică ?

— Mi se pare că visezi !

Cearta era gata, şi trebuia înfruntată, dar, după tot ce se petrecuse, erau mulţumiţi şi doreau acum ca Maria să răspundă în aşa fel încît prilejul să nu fie pierdut. Şi-ntr-adevăr :

— Am întrebat de ce nu-l luăm la noi, pe tatăl nostru, asta am spus, iar aici glasul fetei vibră mai adînc şi indignat. Nu visez. Dacă îl dau afară din balamuc, unde se poate duce ?

Mai curînd, decît mamei întrebarea le era adresată fraţilor, care tăcură răspunzînd însă tocmai prin tăcerea lor. Cecilia îşi dădu seama de asta ; şi de dincolo de ceea ce conştiinţa poate prinde şi lămuri, ţîşnea dezbinarea de neocolit, despărţirea veşnică de mama care, rîvnind să îşi apropie numai ea sufletul copiilor, şi să-l păstreze, şi-l îndepărta pe jumătate, datorită acelor ranchiune care nu erau ale mamei, ci ale soţiei şi ale femeii. O simţi, şi ranchiunele ţîşniră toate deodată, şi se aprinse de mînie :

— Unde să se ducă ? În orice caz nu aici, cît trăiesc eu.

— Şi din ce pricină ?

— De-aia !

— Ăsta, cu tot respectul, ăsta nu e un răspuns.

— Nu tu trebuie să mi-o spui.

— Dumneata poţi să-mi porunceşti, dar asta n-o să însemne totuşi o lămurire.

— Va fi totuşi destul.

— Mai spun încă o dată că dumneata poţi să porunceşti, dar asta nu va fi o lămurire îndestulătoare, nici pentru mine şi nici... nici pentru ceilalţi, mamă ; şi nici măcar pentru dumneata, care ştii ce-i aia dreptate !

Era atît de adevărat, încît fata rosti cuvintele întocmai ca acela care, certîndu-se cu o fiinţă iubită, încearcă o părere de rău văzînd că are dreptate, înainte ca aceasta să-i fie recunoscută ; Cecilia însă nu voi să-i întrebe pe ceilalţi, ci, dimpotrivă, sarcastică şi surprinsă, spuse :

— Vai, vai, ştiam că eşti mama milei, dar nu vrei, rogu-te, să mă-nveţi şi pe mine ce-i asta, de vreme ce te-apuci să faci atîta caz de ea ?

Păcatul mîniei o împingea pînă şi la jalnica răutate de a o face şi pe cealaltă să-l săvîrşească, pentru a cădea amîndouă în greşeală şi în patimă furioasă. Dar :

— Eşti nedreaptă, mamă cînd îmi vorbeşti astfel.

— Iar tu eşti obraznică dacă dai vina pe mine.

— Atunci, iartă-mă, dar nu te supăra atît de rău, fără nici o pricină.

— Fără nici o pricină ?

— Dacă e vreuna, spune-ne-o şi nouă.

Tocmai apelul acesta ferm şi sigur la părerea fraţilor o scotea din fire pe Cecilia care, la un moment dat, simţi că dacă s-ar fi năpustit cu ocările asupra fetei, ar fi căzut în păcat. Şi ca să-l evite :

— Ăla spuse ea, bîlbîindu-se puţin, din prea multă furie, omul ăla, faţă de ceea ce merită, a dus-o prea bine chiar acolo unde-a stat pînă acuma.

— Cine ştie cît a suferit, mamă, şi cît suferă !

— Vai, mama milei ! strigă Cecilia rănită.

Dar Maria :

— Ţi-aduci aminte, mamă, cînd ne duceam şi ceream să-l vedem ? Ţi-aduci aminte şi dumneata, Giovanni ?

Fratele mai mare încuviinţă dînd din cap. În primii ani ai şederii tatălui acolo unde se afla încă, Cecilia şi cei doi copii mai mari se duseseră o bucată de vreme să întrebe dacă putea fi vizitat. Aşteptau răspunsul medicilor în odaia portarului,

şi tot auzind mereu că se afla printre furioşi şi că medicii nu recomandau să fie vizitat — mai ales că era de ajuns să i se pomenească de nevastă ca să-l apuce toate furiile — Cecilia începuse să renunţe şi la drumul pînă acolo, şi la pierderea de vreme, şi la fapta de milostenie. Din pricina unei mustrări de cuget, ceruse şi părerea preotului, la spovedanie : iar acesta îi spusese că ţinînd seama de felul în care stăteau lucrurile, de depărtare şi de toate treburile pe care le avea de făcut pe mori, era de ajuns să ceară veşti din cînd în cînd. Iar ea le cerea cu dorinţa ca acestea să nu se schimbe, fiindcă nu o singură dată, în timp ce aşteptau în odaia portarului şi mai ales dacă întîrziau pînă către apusul soarelui, de dincolo de uşile ferecate ale acelui locaş al groazei răzbătuse pînă la ei urletul cutremurător al nebunilor, înfiorîndu-i şi înspăimîntîndu-i. Spaima şi fiorii continuau s-o stăpînească şi pe drumul întoarcerii ; iar de data asta reveneau ca o remuşcare, dar din ce pricină, dacă tocmai acum cunoştea în întregime nelegiuirea şi vina acelui nenorocit, şi cît de mult avea dreptul ori datoria să-l dispreţuiască ? Era totuşi o remuşcare, şi fiindcă nu putea s-o înăbuşe, voi s-o învinovăţească pe fata asta necugetată de sila şi de spaima ce-o cuprinseseră din nou :

— Ba da, întocmai, ceartă-te cu mine ! Spune chiar că eu l-am făcut să înnebunească !

— Am spus eu una ca asta ? întrebă Maria, cu uimirea celui cu cugetul curat ; şi puţine lucruri irită atît de mult cugetele care, dimpotrivă, sînt frămîntate.

— Ai spus-o şi n-ai spus-o ! Vei înceta odată să mă tot baţi la cap cu toate întrebările astea ? (Dar patima era cea care o aducea în starea aceasta.) Dacă-mi aduc aminte de vremea cînd mergeam să-l vizităm ? Zi mai bine că tocmai tu, care erai la o vîrstă cînd puteai înţelege, n-ar fi trebuit să uiţi cine s-a dus să-l salveze din mijlocul apelor umflate ale Padului, de pe zăgazurile ce se rupseseră. Şi parcă i-aş da dreptate ăluia care-mi spunea : „El pentru tine, n-ar face-o". Gata ; m-am dus pentru ca voi să nu trebuie să mă întrebaţi unde-l lăsasem pe tatăl vostru. Aşa că nu...

Se întrerupse : de data asta, în amintirea ei şi într-a tuturor răsuna urletul de lup sălbatec şi deznădăjduit al nebuniei Iepurelui Vîrcolac ; dar afară şi liber, în ziua aceea de furie şi de prăbuşiri părea în armonie cu natura dezlăn-

ţuită, care, datorită urletului aceluia neomenesc şi vacarmului pricinuit de furtună şi de fluviu, părea stăpînită de pornirea de-a se distruge şi de-a se elibera. În schimb, urletul nebunilor închişi înfiora, ca şi cînd ar fi fost urletul unor schingiuiţi.

— Şi crezi că pot fi date uitării curajul şi bunătatea pe care le-ai arătat în ziua aceea ? îi spuse Ceciliei, după o oarecare tăcere, unul dintre copii.

— Şi nu mai vreau să vorbesc de ticăloşiile pe care mi le-a făcut mie, continuă Cecilia, părîndu-i-se c-ar fi realizat un oarecare avantaj, dar pe voi vă bătea mai rău ca pe vite, iar pe asta de aici (şi-o arătă pe Berta) dacă nu picam tocmai la timp ca să i-o smulg din mîini, mi-ar fi omorît-o... ăla, nu mă împingeţi să-i spun pe nume !

— Dacă-i aşa, spuse Maria, încercînd să zîmbească, de lovit, m-a lovit şi pe mine.

— Şi pe noi, strigară ceilalţi, dar rîzînd.

— Şi-atunci ?

Vorbi Giovanni, zîmbind cu gravitate :

— Şi-atunci, află mamă, venea Maria şi ne ungea vînătăile cu un pic de ulei ori de albuş de ou, dar ne cerea întotdeauna să nu-ţi mai spunem şi dumitale că ne bătuse, ca să nu-ţi facem sînge rău.

Ceilalţi încuviinţară şi ei, în timp ce în sufletul bîntuit de furie al Ceciliei se strecura o duioşie ursuză.

— Nici eu nu spun că n-a fost întotdeauna o fată bună, dar astăzi prea vrea să ştie multe.

— Aşa ţi se pare ?

— Dacă mi se pare ? Şi nu ne lăsase el pe toţi în părăsire, fără pîine, cu toată bogăţia pe care-o avea ? A înnebunit de prea multă răutate, iată ; şi-i mai spuneţi tată ? — strigă ea, indignată. De un asemenea tată făceţi-mă vinovată numai pe mine, care vi l-am dat !

— E totuşi ceva curios, grăi Giovanni, care era împăciuitor şi cu bun-simţ.

— Dac-a săvîrşit greşeli, întări Maria, am greşi, noi, copiii, dacă i le-am reproşa. Şi, pe urmă, au şi trecut.

— Nu, căci n-au trecut ; şi nu le ştiţi, şi nu le puteţi şti, iar una, strigă Cecilia, n-o să treacă niciodată.

Strigase cu o indignare atît de aprigă, pe un ton de o atît de amară suferinţă şi supărare, încît Maria, îngrozită, exclamă, în numele tuturor :

— Şi nici măcar nu vreau s-o ştiu.

— Şi nu trebuie s-o ştiţi, dar nu trebuia nici să m-aduci în stare s-o spun. Şi nu ţi se cade ţie să spui : vreau şi nu vreau s-o ştiu. Dar asta ar fi o cale prea uşoară ! Iar lumea ar fi în stare să spună că nu vreau eu să mă împiedic de el, eu care sînt suflet ticălos, eu care nu iert : Încă de la început ar fi trebuit să taci, tu.

— Şi unde vrei să se ducă nenorocitul ăla ? întrebă Maria, dezlănţuită.

— În iad, fiindcă şi-a făcut singur loc acolo.

— Vai, mamă ! o rugă Maria, cu umilinţă.

— Da, mamă, spuse Giovanni, cum poţi rosti un asemenea lucru ?

— Spun că Dumnezeu nu-l mai iartă, căci i-a luat dreptul de-a se pocăi. Şi-o spun fiindc-o ştiu, eu, mama voastră, da, eu, nevasta lui : nevasta lui ! — strigă ea, ridicîndu-se, cu o silă violentă atît în glas, cît şi în gesturi. Pricinile mele nu sînt însă din cele care trec ; sporesc, pe măsură ce se descoperă o nouă ticăloşie săvîrşită de nemernicul ăla. Cît rău mi-a făcut şi îmi face ! Nu mai vreau să spun nimic. Nevasta lui !

Şi rostind vorba asta, rîse. Speriată, ca atunci cînd cineva se-agăţă de un argument a cărui zădărnicie o simte, Maria exclamă :

— De o bucată de vreme, nefericitul ăla nu-i mai poate face rău nimănui.

— La fel credeţi şi voi, ceilalţi ? îşi întrebă Cecilia copiii, care tăceau.

— La fel credem şi noi, răspunse unul, din bezna cabinei, căci soarele apusese acum cu desăvîrşire.

— Toţi împotriva mea, toţi ? strigă femeia, deznădăjduită. Împotriva celei care v-a fost şi mamă, şi tată ? A, să vă spun atunci, fie ce-o fi : dacă nu eram eu, n-aţi fi fost primiţi nici măcar în azilul de orfani. Da ; a venit vremea să nu mai ţin toată fierea pentru mine : a venit vremea — continuă ea, dîndu-şi seama c-o lua razna, dar cu atît mai mult aţîţată de patimă — să vă spun tot, fiindcă voi vreţi să jucaţi rolul frumos al ălor cu inima gingaşă şi să mi-l lăsaţi mie pe-al celui cu inima de piatră ; vă spun, deci, că nici măcar în azilul de orfani n-aţi fi ajuns.

— Şi-atunci, unde mamă ?

— În drum, să cerşiţi, sau de-a dreptul... la naiba cu mustrările de cuget... Nu, nu vreau să spun altceva ! strigă ea, ca şi cum şi-ar fi dat seama că nu se mai putea opri.

Şi, într-adevăr, primul născut spuse, cu gravitate :

— Vorbeşte mai departe, mamă. Era, poate, mai bine să nu fi ajuns aici, dar acum trebuie să termini prin a ne spune totul.

Cecilia primea pentru întîia oară o somaţie din partea copiilor şi simţea în acelaşi timp şi însemnătatea faptului, şi deplinătatea drepturilor lor, şi cît de mult renunţa ea şi ceda. Mînia se prăbuşi, sleită ; şi vorbea de parc-ar fi fost vinovată, şi ca la spovedanie, în şoaptă şi cu genele coborîte :

— Eu n-aş fi vrut să mă mărit cu tatăl vostru ; n-aş fi vrut cu nimeni, căci nu-mi era gîndul la asta, dar cu el, dacă trebuie să spunem adevărul, mai puţin decît cu oricare altul. A urzit el o poveste cu nişte arme pe care bunicul vostru, *padron* Lazzaro, le ţinea ascunse în pivniţă, ca să mă facă să cred că dacă nu mă-nvoiam, nemţii aveau să-l împuşte pe-acesta din urmă, chiar în aceeaşi zi. I-am dat crezare şi am căzut în cursă, ca o proastă, dar ce puteam face, singură, cu totul neştiutoare, fără ajutorul şi fără sfatul nimănui ? Pe vremea aia, nemţii împuşcau într-adevăr.

— Şi-ar fi fost în stare să facă una ca asta ? întrebă Giovanni.

— Era, în orice caz, în stare s-o spună, şi era vorba de taică--său ! Oricum ar fi fost, nu mi-a părut şi nu-mi pare rău de ceea ce-am crezut că eram datoare să fac pentru răposatul vostru bunic, pe care-l socoteam un adevărat tată, căci era un om cumsecade, pe cît era fiu-său un... dar destul : pentru ceea ce îmi făcuse mie, il iertasem. Ducîndu-mă însă, zilele astea, la comună şi la avocat pentru treburile alea de care ştiţi, am aflat că n-a fost numai atît : căsătoria a fost falsă, preotul pe care l-a chemat era un despopit, s-a săvîrşit o trădare şi faţă de Dumnezeu, şi faţă de mine, şi faţă de voi toţi, care v-aţi născut : era mai bine — ce sînt în stare să spun ? — era mai bine să nu vă fi născut, dacă trebuia s-aveţi parte de un asemenea tată ! Cît despre jignire, să-l ierte Dumnezeu, dacă găseşte de cuviinţă : I-aş putea ierta şi eu, dacă-ar fi vorba numai de mine : dar pentru ceea ce v-a făcut şi vă face vouă, nici vorbă. Înţelegeţi acum ce păcate are,

şi de ce nu-i pot fi iertate, şi unde-aţi fi ajuns dacă n-aş fi fost eu ?

— Ei da, spuse Giovanni, la leagănul de copii găsiţi.

— Îl iertasem, Dumnezeu îmi citeşte în suflet. Pe asta însă nu i-o iert, iar dacă îmi pică în faţa ochilor, nebun ori nu, mai degrabă intru în temniţă decît să nu-mi fac singură dreptate.

Inspirau teamă tonul acela sălbatic, atitudinea hotărîtă, focul deznădăjduit din ochi şi părul alb, nepieptănat şi zbîrlit, în lumina slabă a opaiţului pe care fetele îl aprinseseră, ca şi cum, în beznă, pasiunile şi toate vorbele acelea ar fi fost încă şi mai chinuitoare şi mai de nesuferit.

— Şi totuşi, spuse Maria, înseamnă că dumneata trebuie să fi fost patima cea mai mare a omului aceluia, dac-a făcut ce-a făcut.

— Uite-o ! strigă Cecilia. Uite-o pe dumneaei, gata să spună toate lucrurile care nu trebuie spuse ! E tatăl vostru, fie : de-aici încolo n-o să mai vorbesc niciodată de asta, dar nici voi, şi tu Maria, nu-mi mai pomeniţi niciodată de nemernicul ăla !

Vorbind astfel, gîfîia, şi îşi trecu o mînă peste ochi, cuprinsă parcă de-o ameţeală. În vorbele pe care bătrîna morăriţă le rosti după aceea, copiii descopereau şi simţeau atotputernicia şi autoritatea unei legi a fluviului, nescrisă şi străveche, care lăsa grija onoarei pe seama bărbaţilor, fiecare pentru sine şi toţi pentru numele comun al familiei.

— Şi-aşa, lucrul ăsta nu va putea rămîne ascuns, fiindcă ăia de la comună vor să ne treacă — aşa mi-au spus — în condica lor. Careva n-o să-şi ţină gura, lumea o să vorbească, şi-atunci aduceţi-vă aminte de mama voastră, vie sau moartă, şi n-o lăsaţi, şi nu vă lăsaţi insultaţi. Aduceţi-vă aminte de vorba aia care spune că nimeni nu-i atît de sărac încît să nu-i rămînă un vîrf de cuţit.

— De asta nu te îndoi, mamă, rosti, liniştit, Princivalle, cu toate că, mie, brigadierul de jandarmi mi-a spus că am pumnul interzis.

Vorbind astfel, puse pumnul pe masa rotundă, care se micşoră văzînd cu ochii în comparaţie cu el, în timp ce în micul cerc de lumină al opaiţului creştea uriaşă statura lui masivă. Gesturile şi vorbele îi erau încete şi lenevoase, împiedicate parcă în chip firesc de un fel de prudenţă muschiulară, ca

și cînd forța sa, o dată dezlănțuită, ar fi depins de greutatea și de avîntul lui însuși. Dar nu auzise spunîndu-i-se încă de mic copil să fie atent la mîini, fiindcă spărgeau și sfărîmau tot ce atingea ? Din tot ce se vorbise pînă atunci, nu fusese în stare să prindă mare lucru ; acum, aducîndu-se în discuție subiectul acela important, dezvăluia povestea cu pumnul interzis, iar noutatea și cuvintele și gesturile molcome îi făcură să rîdă, pe frați, și să zîmbească, pe surori.

— N-avea nici o îndoială, mamă, căci interzis sau nu, de față cu toți brigadierii din lume, dacă te-ar jigni careva, *sacramatan !*.

Avea la îndemînă scîndura unei bănci, făcută din lemn sănătos și groasă de patru degete zdravene : lăsă să cadă asupră-i un pumn, care făcu să crape scîndura și sfărîmă picioarele băncii. Jumătate încurcat, jumătate mulțumit, culese de pe jos o bucată din lemnul acela și-l arătă celorlalți, rămași cu gura căscată, spunînd :

— Și nu era de loc ros de cari.

Trebui să izbucnească în rîs pînă și cea care avea cel mai puțin chef ; iar noi vom profita de aceasta pentru a lămuri celor care n-ar ști-o, ce era cu așa-zisa măsură a „pumnului interzis". În anii aceia, după instaurarea Regatului, apărarea onoarei, răzbunarea, dreptatea făcută de unul singur și, în general, străvechea înclinare către încăierări nu scăzuseră cine știe cît în rîndurile poporului ; pe deasupra, răspîndirea modernă a faptului divers, cu ajutorul ziarelor și al statisticilor, punea mai în lumină decît în trecut stăpînirea și atotputernicia violenței, din pricina căreia cele două Romagne erau vestite între toate regiunile din Italia de Nord, și care se datora deseori unei înclinări spre bravură și unor motive atît de neînsemnate, încît izbuteau să înfățișeze drept ticăloșie un lucru care putea să-și afle o scuză sau o motivare în nevoie — din pricina slăbiciunii sau nepăsării poliției de altădată — și într-o pasiune grosolană, dar simțită și nu lipsită de generozitate, și avînd totuși demnitatea și cutezanța ei. Și cu toate că, pretinzînd să găsească remedii și temeiuri pozitiviste și antropologice unor lucruri care țin de morală, sociologii sînt mai departe de adevărul filozofic și de însăși firea omenească decît era ucigașul necioplit care, în patima lui întunecată, asculta totuși de un principiu imperativ, ei nu greșeau totuși atunci cînd defineau cuțitul drept „o plagă

socială". Împotriva acesteia se votau şi erau puse în acţiune legi şi măsuri şi sancţiuni preventive foarte aspre şi de loc plăcute, astfel că atunci cînd unul fusese mustrat şi prevenit de către jandarmi să-şi modereze avîntul puterii dovedit cu prea multe capete sau coaste zdrobite şi rupte în încăierări, oamenii de rînd spuneau că îi interziseseră pumnul şi că folosirea lui ulterioară îl expune la aceleaşi sancţiuni şi circumstanţe agravante ca şi portul şi folosirea armelor ascunse, care fuseseră interzise. Şi credeau asta cu atîta tărie, încît trezeau bănuiala că, prin sate, reprezentanţii autorităţilor nu dispreţuiau ajutorul pe care îndatoririle lor de loc uşoare îl puteau primi de pe urma unei asemenea confuzii juridice şi că, pînă la urmă, pentru a-i ţine mai uşor în frîu şi la respect pe cei violenţi, lăsau sau făceau să se creadă în închipuita dispoziţie legală a pumnului interzis. Şi se întîmpla ca vreunul să ceară în serios să i se spună în care cazuri, dacă s-ar fi folosit de el, i se putea recunoaşte legitima apărare, pentru ca după asta, la izbucnirea încăierărilor duminicale în piaţa satului, să se întîmple să asişti la spectacolul mai mult decît comic al celui mai puternic şi mai iute de mînă, care-şi muşca pumnii din pricina poftei de-a se amesteca şi-a furiei pricinuite de oprelişte care-l ţinea laoparte. Era un pumn interzis.

De această pretinsă lege se arăta preocupat în zilele acelea Princivalle Scacerni, care îşi meritase încă din fragedă vîrstă oprelişte. Era mătăhălos ca un taur, puternic, simplu, dar nu grosolan, şi cu atît mai puţin rău. Era, dimpotrivă, bun, cinstit, şi avea o fire mai curînd blîndă, dar de loc dispus, în orice caz, să îngăduie jigniri şi nedreptăţi — sau lucruri pe care le-ar fi putut lua drept aşa ceva — nici cînd îl priveau pe el, nici cînd îi priveau pe alţii. În privinţa aceasta, îi ajungea o bănuială : o rumega încet, îndelung, ca să-şi dea seama dacă era întemeiată ori nu, se gîndea el, cu bună-credinţă ; adevărul e că i se înfigea în cap ca un cui, că ruginea acolo şi că nu mai ieşea afară cu nici un preţ. I se întîmpla deci să ceară explicaţii — ca pentru nişte jigniri — în legătură cu gesturi şi cu vorbe pe care pretinsul agresor nu şi le mai amintea sau nici măcar nu le luase în seamă ; explicaţia aceasta nu-i era însă de ajuns, iar dacă celălalt nu voia sau nu era în stare să-i dea o alta, lua asta drept o batjocură care întărea insulta : într-un asemenea caz, devenea primejdios.

Cîte un ticălos profitase chiar de o asemenea naivă onestitate prepuielnică, pentru a-i întreţine bănuielile şi a le întoarce în propriul lui folos.

Maică-sa cunoştea toate astea şi avusese şi dovezi, astfel că îşi dădu seama imediat, în vreme ce copiii ceilalţi rîdeau mai departe, cercetînd bucăţile de lemn, că vorbele pe care băiatul le rostise la urmă erau menite să-l vîre într-o mulţime de încurcături ; dar pînă una, alta, făgăduiala aceea, sprijinită atît de puternic de un asemenea pumn, o mîngîie şi o umplu de mîndrie.

— Dacă te va jigni careva, grăi Princivalle, şi nu cu vorba, ci numai cu căutătura chipului, îl fac să uite gustul pîinii, chiar dac-ar trebui să mă duc eu să mănînc pîinea regelui.

Se ştie că „pîinea regelui" era aceea a ocnei.

— E o vorbă de bărbat, zise Giovanni.

— Iar deocamdată o să te însoţesc eu la slujbă, vorbi mai departe Princivalle, fiindcă Guarda nu e un sat de oameni răi, dar mai există încă pe-acolo şi răutate, şi nu puţină.

Vorbele acestea nu erau menite să-i liniştească pe ceilalţi, care îl cunoşteau şi ştiau că dacă l-ar fi înfruntat deschis s-ar fi înrăit şi mai tare. De aceea, Giovanni îi spuse :

— Foarte bine, dar nu te încrede totuşi numai în judecata ta. Sfătuieşte-te şi cu noi şi nu te-apuca să vorbeşti cu cineva de povestea asta, fiindcă ne priveşte numai pe noi, pe noi toţi. Ce naiba, doar avem aici, ca să ne sfătuim cu el, pînă şi un om cu carte !

Giovanni personifica bunul-simţ şi isteţimea unui morar dibaci şi cinstit, cu înfăţişarea rotofeie şi cu porniri paşnice, urmărind folosul, iar cînd avea prilejul s-o dobîndească fără prea multă trudă, chiar şi plăcerea. Auzindu-l glumind, deşi recunoştea oportunitatea acelei cumpătări, Ceciliei i se păru că el lua prea uşor, şi aproape în derîdere tot ce spusese ea. Bunul Princivalle rîse :

— Şi ce spune învăţatul ?

— Voi vorbi deci ca un învăţat, zise băiatul, chiar dacă voi mă luaţi drept un prost şi-un fricos ; şi spun că indiferent dacă tatăl nostru a făcut bine sau rău aducîndu-ne pe lume, sîntem pe lume, iar dacă ar jigni-o careva pe mama noastră, ne-am afla într-o împrejurare dintr-acelea cînd trebuie să ne facem singuri dreptate.

— Vorbeşte de parc-ar citi dintr-o carte tipărită ! exclamară Giovanni şi Princivalle, în vreme ce Cecilia aproba mulţumită.

— Dar indiferent dacă e bine ori rău, continuă băiatul, omul ăla rămîne totuşi părintele nostru, iar nouă, dacă nu-l vom vorbi de bine, nu ne este îngăduit nici să-l vorbim de rău.

— Şi-atunci ? întrebă Cecilia, nerăbdătoare şi din nou neliniştită.

— Şi-atunci să nu mai vorbim de loc despre el, începînd cu dumneata, mamă, spuse Giovanni.

— Uşor de zis ! Dar acum balamucul îl dă afară, spuse Cecilia.

— Înseamnă, continuă Giovanni, că o să mă duc eu la avocat şi fiindcă tatăl nostru nu ar sta bine aici, o să caut să văd cum ar putea fi internat într-un azil, plătind ceea ce e de plătit. Antonio a spus ceea ce trebuie.

În sufletul Ceciliei se înfruntau acum simţăminte felurite, căci copiii şi făgăduiala lor o umpluseră de uluire şi de cutezanţă, nu fără să se simtă însă şi umilită ; şi-n timp ce-şi dădea seama că renunţase, nu pricepea cum de ajunsese să renunţe la atît de mult. Iar ruşinea aceea cumplită, de care se temuse atît, se risipea, ca şi cum copiii nici nu s-ar fi gîndit la asta, din care pricină se supără şi pe ei, şi pe ea, căci îşi făcuse atîtea gînduri care, de data asta, îi păreau absurde. Şi se apropie cu sufletul de singura dintre ei care o înţelesese, sau astfel i se părea, de Maria, care-i vorbise de patima Iepurelui Vîrcolac. Ea, barem, se gîndise la asta; dintre ceilalţi, Antonio: „Să nu mai pomenim de asta“ ; Princivalle avea grijă să dea bătălia, şi o dorea ; Giovanni : „Mă duc eu la avocat“. Iar de ea, de mama lor, le păsa într-adevăr ? Asta era deci soarta părinţilor : uitarea ? Ştia cît timp se scursese şi că în vreme ce ea suferea din pricina atîtor poveşti reînviate, însăşi reînvierea aceasta le alunga printre lucrurile moarte şi răsmoarte. Copiii, i se părea, se arătau faţă de ea mai rău decît nedrepţi — nepăsători. Cel care ar dori să nu încerce o asemenea impresie ar trebui să moară cît timp copiii sînt încă mici, sau să nu aibă copii ; dar la ce bun, în definitiv ? Ţi-o dau totuşi tinerii care cresc şi te alungă în trecut ; ţi-o dă lumea, care se înnoieşte neîncetat.

Cu aerul umil al celui care, pentru a opri pe loc mulţumirea ce fuge, nu vrea să se arate mulţumit, Cecilia spuse :

— Înţeleg că nu trebuia să vă spun toate cîte vi le-am spus, dar îmi stăteau în guşă.

— Iar acum, cînd le-ai dat pe toate afară, spuse Princivalle, grosolan şi naiv, nu mai sta să le rumegi.

— Cu atît mai mult cu cît, zise Giovanni, rîzînd, nici n-ai altă bancă de sfărîmat.

— Poate că avea un nod, spuse, pe jumătate ruşinat, voinicul cel blînd, fiindcă n-am izbit cine ştie cît de tare.

— Închipuiţi-vă ce-ar fi fost dacă izbea tare !

Rîseră cu toţii, iar Cecilia se gîndea că poate nici nu-şi dădeau seama de importanţa spuselor ei şi de faptul că erau bastarzi ; fără ca ea însăşi să-şi dea seama că pentru lumea aceea cinstită a morarilor de fluviu, o dată ce hotărîseră să nu se lase insultaţi, lucrul nu mai avea aproape nici o importanţă. În orice caz, veselia aceea o jignea ; şi se apropia tot mai mult, cu sufletul, de Maria, ca de singura care-o înţelegea, printre necioplitii aceia, cînd iat-o pe Maria spunînd :

— Şi cine vreţi să fie atît de rău, încît să ne jignească, pe noi şi pe mama noastră ?

Iată-i rîzînd din nou, cu o îngăduinţă drăgăstoasă :

— N-avea nici o îndoială, căci n-ar lipsi nici cei răi, dacă nu i-am ţine la respect.

— Dar cu ce interes ?

— Din plăcerea de a fi răi, spuse Antonio.

Convinsă fără voia ei, şi îngrijorată, întrebă, cu glas molcom :

— Vreţi să sfîrşiţi în temniţă, acolo vreţi să sfîrşiţi ?

— Hei, spuse Giovanni, diavolul se zugrăveşte mai urît decît e. Adineauri nu-ţi venea să crezi că există oameni răi, iar acum ne vezi sfîrşind de-a dreptul în temniţă.

Mama şi fiica nu se uitau una la alta, de parcă le-ar fi fost frică : Cecilia aspră şi mohorîtă, Maria îngrijorată. Atitudinea mamei o sili însă pe fată să se întoarcă spre ea, întrebînd-o :

— Dar dumneata, mama lor, cum de poţi sta să-i asculţi şi să nu sufli o vorbă, dumneata ?

— Ştii că ai haz, cu toate mofturile astea ale tale ? replică Cecilia. Şi nu spun că nu eşti fată bună şi de ispravă, dar astă-seară mă conving de ceea ce bănuiam de o bucată de vreme, şi anume că prea vrei s-o faci pe deşteapta. Şi prea

te duci cu gîndul departe, şi prea te temi mult. Înţeleg că nu-i poţi porunci curajului, cînd e vorba de una care nu-l are ; dar nu te apuca nici să cauţi să ne înfricoşezi pe noi, ceilalţi. Sînt treburi bărbăteşti, iar tu lasă-le în seama fraţilor, care au destul curaj, slavă Domnului.

Era aproape contrariul a ceea ce-ar fi voit să-i spună fetei ; şi de aceea, furioasă, alunecă spre un ton sarcastic şi pompos !

— Şi pot să-ţi spun că în vadul Scacerni, frica nu şi-a găsit niciodată adăpost, fiindcă de pe Paneperso a pus-o pe goană tatăl meu, care nu s-a temut nici măcar de fluviu şi a murit ca să mă scape pe mine, iar de pe San Michele a izgonit-o celălalt bărbat, *padron* Lazzaro, încă de cînd i-a fost construită moara de către călăfătuitorii din Occhiobello ; un bărbat care, intrînd pe uşă, făcea ca frica s-o ia la goană pe fereastră, şi a dovedit asta atunci cînd a avut de-a face cu unul pe care nu cuteza nimeni să-l înfrunte, cu Raguzanul. Mă-ntorc şi spun că eşti bună şi de ispravă la bucătărie, şi cu acul, şi cu cîrpitul, şi că te pricepi să ţii în stare bună lucrurile băieţilor ăstora. Se cade prin urmare să-ţi vezi de treburile astea, fără să te amesteci în cele ale bărbaţilor.

Supărarea îi era şi mai mare şi fiindcă-şi dădea seama că pe cele două mori se schimbase într-adevăr ceva şi că autoritatea exercitată pînă atunci de către mamă şi fată aparţinea acum bărbaţilor, şi parcă tocmai de aceea Giovanni spuse :

— Mama are dreptate, iar tu n-ai nici o vină, dar nu vă mai necăjiţi atîta, Maria, şi nici dumneata, mamă.

— Am vorbit, zise Maria, împinsă de dragostea pe care v-o port vouă, tuturor.

— Sîntem încredinţaţi. Nu e nevoie s-o spui ! Este aceeaşi pe care ţi-o purtăm noi ţie !

Fraţii vorbiră într-un singur glas şi cu atîta căldură, încît fu de ajuns ca să se simtă cît de multă dragoste exista, încă de cînd erau copii, între ei şi sora cea dragă, ce le era ca o mamă. Şi chiar atunci cînd Giovanni amintise de bunătatea aceea atentă şi delicată cu care ea le îngrijea vînătăile fără s-o supere pe mama, cuvintele lui făcuseră să reînvie atîtea lucruri mărunte, dar importante, şi amintiri de nerepetat, de nespus, aproape străvechi, cum e copilăria, atît de îndepărtată şi atît de vie.

Era o lume tainică și rezervată numai lor ; erau de ajuns o aluzie, o glumă, un gest trecător, un fel de a se privi, pentru ca ea să reînvie între ei, și numai între ei.

Cecilia înțelegea toate astea în clipa aceea, fiindcă mai înainte nu avusese vreme să le ia în seamă și nici prilej să le lămurească. Prilejul venea de-abia acum, tardiv și ireparabil. Copiii îi făgăduiau un ajutor expeditiv și violent, ce amintea de complicitatea dintre membrii unei mărunte mafii fluviale, ca să folosim termeni pe care acțiunea plină de greutăți întreprinsă de guvern, chiar în vremea aceea, pentru a însănătoși și a organiza securitatea publică și condițiile de viață socială în Sicilia, îi răspîndea și-i făcea să fie folosiți în întreaga Italie, cu atît mai mult cu cît termenii aceștia își găseau corespondențe, mai apropiate sau mai îndepărtate, într-o anume afinitate de sentimente și de obiceiuri comune întregii națiuni. Iar din pricina acelei făgăduieli, Cecilia se mîndrea și se neliniștea, umilită într-ascuns de chipul în care fusese primit secretul ei de femeie. La aceasta nu putea însă s-ajungă cu ajutorul gîndirii ; vedea bine că fusese deposedată, și de prea mult, după cîte i se părea, și prea repede ; și în vreme ce taina omenească și chinuitoare a bătrînului și asprului ei suflet — care ar fi cerut totuși un mai mare respect și oarecare duioșie și mîngîiere pentru ceea ce suferise — o împingea să dorească apropierea de fată, singura în stare s-o înțeleagă, iată că judecata ei putea să ajungă numai pînă la a o face să creadă că în ea ar fi trebuit să-și găsească un aliat pentru a înfrîna libertatea pe care băieții și-o luaseră cu atîta iuțeală, ori, măcar, ființa cu care să împărtășească fărîma aceea de supărare ce începea să se facă simțită, în adîncul sufletului.

Chiar în clipa aceea își dădu însă seama că Maria, încă de cînd erau copii mici, iar apoi copilandri, își cîștigase un loc în dragostea fraților, un ascendent, o încredere pe care — dacă vorbele n-ar fi fost prea umflate — i le-ar fi reproșat ca pe o uzurpare și ca pe un abuz, ca pe o înșelăciune și ca pe o sustragere făcută într-ascuns, în paguba drepturilor ei de mamă : la fel stăteau lucrurile și cu delicatețea pe care-o arăta fetița atunci cînd, ca să nu o îngrijoreze, se străduia să-i ascundă maltratările paterne. Ca să nu o îngrijoreze ? Nu, ci ca s-o înșele și ca să acapareze, în paguba mamei, mai multă încredere, mai multă autoritate, mai multă dragoste

decît i s-ar fi cuvenit. Iar acum, roasă de gelozie, Cecilia suferea. În sinea ei, tocmai făcea dintr-asta o chestiune de dreptate, rumegînd această nedreptate atît de evidentă ; pînă-ntr-atît e de adevărat că sufletul omenesc ia naştere în trupul neputincios, şi corupt, şi supus stării aceleia căreia teologii îi dau numele de păcat originar.

Ar fi spus : „Ştiu bine că v-am adus pe lume pentru ca într-o bună zi să trăiţi pe seama voastră şi să mă daţi pe mine la o parte, dar nu atît de grabnic, sau dacă ziua a sosit şi nu poate fi îndepărtată, barem lucrul acesta să nu se fi petrecut înainte de astăzi sau acum ; cînd colo, el s-a petrecut încă de demult, încă de cînd eraţi copii. Ah, lăsaţi-mă să cred c-a existat o vreme cînd aţi fost cu toţii ai mei şi numai ai mei ! Cum adică ? Nici măcar asta ? Nici măcar copilăria ? Vremea aceea nu a existat niciodată, şi-a fost împărţită cu alţii pînă şi dragostea dintru început, firească şi năvalnică ?"

Nu era vorba de cuvinte pe care şi le-ar fi spus în sinea ei, ci de simţăminte foarte nelămurite, ce se iveau întocmai ca îngrijorarea mamei care îşi alăptează pruncul şi care aude tocmai atunci întîiul lui scîncet. Se iveau cu forţa sentimentelor extreme şi inutile, care e o forţă cu adevărat desperată, o dată cu dorinţa aceea nerăbdătoare şi pizmaşă, amestecată cu duioşia cea mai umană şi cu instinctul cel mai animalic, cu care îşi amintea să-l fi căutat, orbită încă, şi frîntă de durerile suferite, pe cel născut din măruntaiele ei, temîndu-se aproape să nu-i fi fost răpit ; ori, mai bine zis, deznădăjduită că încă de pe atunci nu mai era în întregime al ei ? Totul ţinu o clipă şi chiar amintirea aceasta se cufundă la loc acolo de unde ieşea. Se iscă, mai înceată şi mai puţin precisă, o melancolie delicată, şi atît de proprie mamelor în timpul copilăriei fiilor, pe care, mai tîrziu şi mai amară, o simt şi taţii : neplăcerea de a-i vedea crescînd şi devenind oameni ; frămîntarea, atît de deşartă, în tainica ranchiună vag resimţită împotriva celor din a căror pricină, reînnoindu-se vechea zicală, mamele şi taţii vor fi lăsaţi în părăsire. O fărîmă din presimţirea aceasta înciudată intră însă şi în gelozia aceea reciprocă a mamelor şi a taţilor, care face ca băieţii să fie preferaţii celor dintîi, iar fetele ale celor din urmă ; de altfel, cu toate că pînă atunci Cecilia nu putuse să fie niciodată geloasă pe un tată şi pe un soţ de soiul Iepurelui Vîrcolac, iată că acum, printr-o tîrzie şi încă şi mai năstruşnică răzvrătire a firii neliniştite,

își năpustea întreaga și statornica ei gelozie asupra fetei, gîndindu-se :

„A fost întotdeauna o «ascunsă» și o obraznică ; și-a dorit întotdeauna ceea ce nu i se cuvenea ; a căutat, încă de mică, să mă înlocuiască și de-abia acum îmi dau seama că și izbutea s-o facă, cu aerul ăla al ei de fățarnică. Da, da ; voia să le țină loc de mamă ; dar eu unde eram ? Ce nevoie era ? Cine i-o ceruse ?"

Cuvinte nefericite și nevrednice, chiar prostești. Ceea ce, pînă la urmă, e salutar și firesc, căci patimile de felul ăsta, cînd vor să se exprime prin cuvinte, nu găsesc la îndemînă decît nerozii, și atît de mari încît, de obicei, asta ajunge ca să le îndrume pe calea cea bună. Cecilia însăși, e-adevărat, frămîntată de asemenea gînduri, începea să se rușineze atît din pricina lor, cît și fiindcă, la lumina opaițului, îi sări în ochi asemănarea dintre urîțica aceea și odiosul de taică-său.

Maria era, de fapt, singura care semăna cu Iepurele Vîrcolac, cu picioarele ei subțiri sub un bust dizgrațios, prin culoarea spălăcită a ochilor și prin trăsăturile feței, ascuțită uneori, și zăvorîtă într-un gînd încăpățînat. Cecilia își dădu seama cît de nedreaptă ar fi fost făcîndu-i vreo vină din asemănarea aceasta și se lăsă în voia unei duioșii morocănoase :

Ai avut întotdeauna năravul ăsta de-a vrea să te arăți foarte deșteaptă, în prea multe lucruri ; să fim drepți.

Maria își ridică privirile, mirată :

— Și cum ?

— De pildă, atunci cînd omul ăla, dobitocul ăla, fără să nedreptățesc dobitoacele — întări ea epitetul, cu o zvîcnire de mînie, văzîndu-i pe copii dezaprobînd înapoierea la vorbe urîte — vă chinuia, dacă în loc să fi ținut să faci după cum te tăia capul pe tine, ai fi venit să-mi spui mie, eu aș fi găsit leac pentru asta, iar tu și frații tăi ați fi încasat mai puține bătăi. Atunci cînd mi-am dat seama de asta, în ziua aceea cînd o lovea pe Berta, n-am fost în stare să vă apăr ? E mare lucru și ăsta de-a vrea să faci totdeauna cum te taie capul, încă de cînd umbli cu muci la nas !

— Că erai în stare să ne aperi, e-adevărat, spuse Princivalle. Ți-aduci aminte, Berta ?

— Eram prea mică.

— Și totuși, ai încasat atîtea încît n-ar fi trebuit să uiți.

— Şi poate e-adevărat, spuse Giovanni, că, făcînd bine socoteala, am fi încasat cu toţii mai puţin, dacă am fi făcut cum spune mama.

— Îmi pare rău atunci, zise Maria, şi-mi cer iertare.

O spuse însă glumind, căci însăşi dojana maternă se prefăcuse în glumă, iar fraţii vorbiseră cu o căldură ţărănească şi naivă, care nu lăsa nici o îndoială în privinţa dragostei lor. Iar Antonio spuse şi el :

— E uşor, acuma, după ce le-am încasat, e uşor să-ţi ceri iertare !

— Iar de încasat, am încasat o groază, şi încă din alea care ustură şi fac să se umfle pielea ! spuse Princivalle, cu tonul unui veteran care se mîndreşte cu suferinţele îndurate în cursul unui război.

— Totuşi, spuse Maria, dacă era rău, înseamnă că aşa-l îndemna firea lui, şi cine e-n stare să spună cît se suferă din pricina asta ?

— Iat-o şi pe mama milei ! exclamă Cecilia, dar cu bunăvoinţa obişnuită cînd e vorba de incorigibilii recunoscuţi. Eşti cu adevărat fata lui taică-tău : încăpăţînată ca el !

Fata începu şi ea să rîdă, clătinînd din cap, ca omul care-şi dă seama de propriile-i defecte şi, totodată, de faptul că nu şi le va putea corecta.

— Iar tot belşugul ăsta de milă, continuă Cecilia, n-ai face mai bine să-l păstrezi pentru cei buni, cînd cad în suferinţă ?

— Cînd suferă cei buni, spuse Maria, cu glas încet, dar sigur, îi cercetează Domnul.

Cecilia era pornită :

— Asta ne-o poate spune preotul, la predică !

Vorbi, şi rămase descumpănită.

— Nu înseamnă, grăi Maria, ruşinîndu-se aproape de-a trebui s-o spună ea, dar mai hotărîtă ca oricînd, nu înseamnă, nicidecum, că din pricina asta, trebuie s-o uităm.

Cunoşteau foarte bine statornica religiozitate a acelei modeste şi umile Maria, generoasă şi bună.

— Da de unde, da de unde... bolborosi umilită, bătrîna mamă îndărătnică. S-o uităm ? Dimpotrivă, dimpotrivă, dim... dar tocmai tu mă faci să-l vorbesc de rău pe omul ăla, iar acum mai mă faci şi să cad în păcat !

Înainte de a încheia pace, aşteptară răspunsul Mariei :

— Eu, ori mai degrabă pornirea dumitale pătimaşă împotriva nefericitului aceluia ?

— Şi una, şi alta, mărturisi Cecilia, dar, în cele din urmă, tu eşti cea mai supărătoare din amîndouă, mai ales cînd ai dreptate.

Trăsnaia asta ultimă aduse într-adevăr pacea, care nu mai fu ruptă, între altele şi fiindcă Iepurele Vîrcolac, atunci cînd i se spuse că trebuia să iasă din balamuc, precum şi cînd i se vorbi despre Guarda, despre nevastă şi despre copii, tăcu ; şi se păru c-avea să se lase încredinţat familiei, pentru a fi dus la azil, căci, între timp, demersurile dăduseră bune rezultate. Se duseseră deci, toţi din familie, să-l scoată din balamuc, iar el păru să nici nu-i cunoască. Făcu chiar cîţiva paşi, mergînd împreună cu ei, absolut liniştit ; iar dacă la chip se schimbase, devenind de nerecunoscut, atît era de umil, de descompus şi de gălbejit, mersul îi rămăsese acelaşi, caraghios şi legănat, cu trupul hidos pe picioarele acelea subţiri, mîndru ca un curcan. Toţi ai lui îl înconjurau plini de milă atunci cînd, zărind-o pe Cecilia, izbucni într-un puternic urlet de spaimă şi alergă înapoi în balamuc, reluîndu-şi, o dată cu nebunia furioasă, şi urletul acela bestial, de lup rătăcit de haită. Iar peste cîteva zile muri, fiind îngropat în cimitirul din Ferrara, transporturile de la o comună la alta costînd prea scump.

De o asemenea moarte s-a vorbit mult în Guarda, şi în toate chipurile, concluzia rămînînd însă întotdeauna aceeaşi : că lumea scăpase de o nenorocire şi de o gură nefolositoare şi că familia fusese scutită de un necaz şi de o cheltuială :

— După atîtea năsărîmbe, Iepurele Vîrcolac a făcut şi el o faptă bună.

— Cea dintîi şi cea din urmă.

— E-n stare să fi murit din pricina supărării de-a fi făcut o faptă bună.

Nu asemenea vorbe ieşeau însă şi din gura Ceciliei, căci pe ea, dimpotrivă, moartea aceea şi întîmplarea deosebită care o precedase, o tulburaseră mult ; era sigură că în momentul acela Iepurele Vîrcolac o recunoscuse şi că, pentru o clipă, fusese în firea lui.

— Cu mîna pe cuget, îi repeta ea preotului, la spovedanie, pot spune că în clipa aceea nu am avut nimic împotriva lui :

mi-era prea milă de el şi, în sufletul meu, i-am urat să se însănătoşească !

— E datoria oricărui suflet de creştin, cu atît mai mult cu cît înainte mi-ai mărturisit de-a fi simţit cu totul altceva decît milă pentru omul acela pe care, din păcate, nu-l putem numi soţul dumitale.

— Dumneata ştii, părinte, ce păcat îngrozitor a săvîrşit...

— Te afli aici ca să vorbeşti de vina dumitale, şi nu de-a lui, care, în ceasul ăsta, se află judecat pentru veşnicie.

Gîndindu-se iarăşi cît fusese de scurtă clipa aceea, femeia se simţi plină de spaimă cînd auzi vorbindu-se de veşnicie :

— Cît ai clipi din ochi, apoi nimic ; dar în clipa aceea înţelegea, era sănătos.

— Ştii că în faţa lui Dumnezeu cea mai măruntă clipă este egală cu întreaga veşnicie ?

— O ştiu.

— O crezi din tot cugetul ?

— O cred.

— Atunci, răstimpul acela de o clipă, a putut foarte bine să-i ajungă lui Dumnezeu, dar numai lui Dumnezeu ; roagă-te şi pune-ţi nădejdea în el.

— Îmi pun nădejdea, mi-o pun cu adevărat ; dar, să fiu iertată dacă greşesc, de ce m-a privit ca un desperat ?

— Hei, femeie, remuşcarea, spaima, mai e nevoie s-o spun ? Imensitatea fărădelegii lui, asta vedea acolo în faţa ochilor, în dumneata, dacă-i adevărat că-şi recăpătase mintea ; şi osînda, nu-i aşa ?

— Vedea în mine osînda ? întrebă Cecilia, înfiorîndu-se.

— Ce întrebări ! Îi pricinuiai o remuşcare şi o spaimă despre care e bine să credem că i-au adus mîntuirea. Ai slujit drept mijloc pentru acordarea unei îndurări de nesperat ; umileşte-te şi dă slavă.

— Aş vrea s-o fac, părinte, spuse Cecilia, şi mai pe şoptite, dar mă încearcă o ispită.

— Care-i ?

— De ce a înnebunit din nou tocmai atunci ?

— Are vreo importanţă ? Ţi-am spus că momentul acela nu ţine de noi şi nici de înţelegerea noastră, ci de atotputernicia şi de ştiinţa lui Dumnezeu ; vorbim de sănătatea veşnică, nu de cea trupească. Doar n-oi fi vrînd să te bucuri dumneata

de gloria de a-l fi mîntuit, dacă a fost mîntuit ? N-ar fi nici măcar un păcat, ar fi năstrușnicie.

— Știu, știu, dar...

— Dar ?

— Mă aflu aici ca să mă învinovățesc, cum mi-ai spus și dumneata, părinte : îmi trece însă prin minte un gînd care mă face să pierd nădejdea și mă înspăimîntă.

— Nu trebuie să te lași doborîtă : pierderea nădejdii nu înseamnă remușcare, ci, dimpotrivă, păcat de moarte.

— O simt, o simt și eu.

— Și care e gîndul ăsta care te doboară ?

— Că Dumnezeu i-a luminat mintea în clipa aceea, pentru a-și pierde orice nădejde de mîntuire și a-și merita pe deplin osînda iadului.

— În cazul ăsta... spuse preotul, într-o zvîcnire mînioasă, în cazul ăsta... știi ce anume pui la îndoială ? în care lucru nu mai nădăjduiești ? ce anume insulți ? știi ?

— Știu.

— Spune atunci, îi impuse preotul, cu un dispreț neîncrezător, parcă.

— Nu am încredere în bunătatea lui Dumnezeu și insult atotputernicia sa.

— E-adevărat deci că știi, nefericito ; și mai ai îndrăzneala... Asta e îndrăzneală, da, dar din cele afurisite.

— N-am nici o îndrăzneală, părinte. Mă gîndesc la tot răul pe care l-am spus împotriva omului aceluia, chiar în fața copiilor lui.

— Pentru păcatul ăsta ți-am și dat dezlegare, dar căința nu e niciodată prea multă.

— Mă gîndesc acum că dacă s-a mîntuit, eu nu l-am ajutat cu nimic, pe cînd, dacă a rămas osîndit, eu am fost cea care l-am ajutat să rămînă astfel, cu gîndurile mele rele.

— Remușcarea asta este și ea vrednică de laudă, dar nu trebuie să te doboare ; nimeni, afară de Domnul Nostru Isus Cristos, nu a avut o milă desăvîrșită. Mîntuitorul ne arată însă leacul împotriva ispitei pe care mi-o mărturisești, iar Biserica ți-l arată și ți-l poruncește prin mine, acum. Nu-i oare adevărat că Biserica se roagă și poruncește ca și credincioșii să se roage pentru cei morți ?

— E-adevărat. Și-mi face bine să mă rog pentru mîntuirea lui.

— E un gînd bun, împlinește-l cu dîrzenie și te va întări, fiindcă, te întreb eu, ai auzit vreodată spunîndu-se, după moartea cuiva : ce-a fost a fost și nu merită osteneala de-a te mai gîndi la asta ? Îți dai seama ce ticăloșie ar însemna o asemenea faptă ?

— Îmi dau seama.

— În cazul acesta, roagă-te pentru sufletul acestui om.

— O fac și o s-o fac și mai departe.

— Iar gîndurile, ispitele, alungă-le.

— Le alung.

— Și dacă revin, spune un *Pater* [1] și trei *Ave* [2] pentru sufletele din purgatoriu, căiește-te și spune și un *Confiteor* [3].

— O s-o fac.

— Atunci e-n regulă. Și adu-ți aminte că Biserica poruncește să ne rugăm pentru cei morți nu fiindcă Dumnezeu nu i-ar fi judecat, ci fiindcă nu trebuie să-i judecăm noi.

Cecilia făgădui să-și aducă mereu aminte de sfatul acesta și să rostească rugăciunile respective ; făgădui, și se ținu de cuvînt spre mîngîierea ei.

III

Cinstit vorbind, nimic nu îngăduia să se presupună că exprimîndu-se la spovedanie cu atîta asprime, și chiar lipsă de răbdare, don Cipriano nu ar fi fost stăpînit de un zel întru totul religios și sincer : în lume, cazul Ceciliei și al acelei căsătorii nelegiuite cerea prudență și simț politic, ba era chiar supărător și îndemna ca lucrul acesta — pe cît posibil fără să se iasă din ceea ce se cuvenea — să fie acoperit de tăcere și să nu ajungă de domeniul public.

După ocuparea Romei și promulgarea legii Garanțiilor, menită să apere libera și suverana exercitare a puterii spirituale a papii, ceea ce fusese evitat și ocolit cu dibăcie, ceea

[1] Tatăl nostru.
[2] *Ave Maria* — rugăciune închinată Fecioarei Maria.
[3] Rugăciune de căință.

ce istoriceşte vorbind, în deplin înţeles al cuvîntului, nu avusese loc nici măcar în cursul acţiunilor războinice graţie cărora — începînd cu Castelfidardo şi terminînd cu Porta Pia — regatul cucerise teritoriul pontifical, o luptă cu adevărat religioasă adică părea inevitabilă acum, cînd, din punct de vedere politic, totul se terminase. Era inevitabilă datorită prezenţei a doi suverani în oraşul acela pe care unul îl proclama ca fiind hărăzit pentru el datorită venirii şi muceniciei lui Petru, iar celălalt ca fiind eliberat în urma înfăptuirii politice şi naţionale a unei aspiraţii şi a unei tradiţii niciodată uitate şi niciodată stinse, în nici un veac ; prezenţa aceasta laolaltă a doi suverani scotea acum la lumină toate numeroasele ei dezacorduri. Era inevitabilă şi fiindcă Garanţiile, împotriva cărora, împins de mînia şi de dispreţul lui pătimaş, tuna şi fulgera deposedatul Pius al IX-lea, numindu-le maşinaţii tot atît de vremelnice pe cît de perverse, fatuităţi înşelătoare şi înşelătorii nechibzuite, prefăcătorii ale acelui aşa-zis „guvern subalpin", care făcea din Roma „bătaia de joc a lumii" şi care venise acolo numai ca să-şi demonstreze evidenta neputinţă de a îndeplini măcar în aparenţă acele făgăduieli mincinoase ; fiindcă Garanţiile, prin urmare, nu puteau fi acceptate de către papă, fie şi pentru că erau ale unui stat ce nu le putea oferi împreună cu alte state — care să împartă cu el răspunderea lor şi să le garanteze — fără a se dezice pe el însuşi. Se poate spune că înseşi protestele papii, care încercau să le prezinte drept ineficace, insuficiente şi nerespectate, nu făceau de fapt altceva decît să le recunoască şi să colaboreze la îndeplinirea lor, astfel că recunoscînd în pasiunea papii o bună parte din sentimentul acela italienesc, care a existat întotdeauna, viu şi naiv, în papa Mastai, şi confruntînd-o cu presupunerea unei separări adevărate şi categorice, se poate observa că tocmai protestele acelea iniţiau o experienţă istorică ; prin definiţie însă, aceasta îi depăşea pe oameni şi le rămînea, deocamdată, necunoscută. Pînă una, alta, guvernul regatului, intenţionînd să continue în Roma politica statului laic liberal, avea de făcut faţă diferendului ce se năştea din faptul că politica aceasta era desfăşurată tocmai în capitala lumii catolice, din care pricină se ciocnea de universalitatea instituţiilor catolice, ca în problema sediilor ordinelor religioase, ori în aceea a secularizării averilor ţinute de *Pro-*

paganda Fide [1] şi realizate din ofrandele pe care întregul catolicism le dăruise unui institut, cu un scop care-i era comun. În Roma deci nu mai era vorba de drepturi regale ori ale statului liberal — recîştigate sau în conflict cu anumite drepturi ori instituţii ecleziastice — ci de o opoziţie de principii pe plan universal, căreia faptele, ca de obicei, i-ar fi dat un caracter vag, biruind-o, în cele din urmă; dar numai faptele. Oamenii hărăziţi să afirme în principiu generalităţile acelea de neîmpăcat şi să trudească printre particularităţile acelea de nerezolvat erau stăpîniţi însă de o frămîntare sufletească şi de o nelinişte care dădea atîta înţeles şi atîta omenească emoţie celor spuse de către regele Vittorio în faţa preşedintelui Camerei, cu prilejul urărilor de anul nou, în '72: „Mulţumesc din inimă, dar eu unul nu doresc să trăiesc multă vreme". Şi par să răspundă celor spuse de papa Mastai, cu prilejul jubileului său pontifical: „Se zice că am obosit: da, am obosit să tot văd insultîndu-se Biserica şi slujitorii ei, şi pîngărindu-se ceea ce noi respectăm şi iubim mai mult". Pînă la urmă, fiecare dintre cei doi a rămas credincios faţă de propria lui datorie şi faţă de propria lui misiune; cum însă tot a venit vorba de istovirile pe care le vom numi istorice, vom spune că în vreme ce Mazzini, în austeritatea ultimului său exil, atingea deplinătatea severităţii sale morale, tot istovit, dar fără să-şi dea seama de asta, era şi Garibaldi, iar o dată cu el o întreagă parte din Italia Risorgimentului, aceea a conjuraţiilor, a insurecţiilor, şi — de ce să n-o spunem? — a răzvrătirilor şi-a înjunghierilor. Experienţele de la Aspromonte şi de la Mentana şi, în general, din primul deceniu al regatului, duseseră la unitatea împlinită, dar dezamăgită, nesatisfăcută, cu neliniştea aceea nesătulă, care e, deseori, specifică oboselii. Se adăugau marele număr de profitori şi de minţi uşuratece care, chiar dacă tolerau monarhia, provizoriu şi cu nerăbdare, se înfuriau din pricina recunoaşterii papalităţii şi erau indignaţi de legea care o garanta şi strigau că fuseseră trădate hotărîrile de a nimici nu numai papalitatea, ci şi însăşi religia catolică; hotărîrile acelea pe care,

[1] Congregaţie instituită la Roma (1622) de către papa Grigore al XV-lea, în scopul extirpării ereziilor şi răspîndirii catolicismului în rîndul popoarelor de alte religii.

în timpul Risorgimentului, necesităţile acţiunii şi ardoarea ei le temperaseră şi le înfrînseseră, în vederea unor scopuri mai frumoase şi mai bine definite. Aceştia, şi erau cîteva dintre minţile cele mai strălucite, se socoteau înşelaţi, şi nu numai de către monarhie, ci şi de Italia însăşi, care se întregise şi se stabiliza cu greu ; proclamau război preoţilor, pe care Garibaldi îi definise ca „mai primejdioşi decît ucigaşii şi decît lupii". Furia aceasta o împărtăşeau mai mult sau mai puţin toţi liberalii de orice nuanţă şi de orice grad, pînă şi cei de origine guelfă, dezamăgiţi în privinţa ultimei nădejdi a unei papalităţi, dacă nu împăcată şi naţională, măcar îngăduitoare, sub ocrotirea Garanţiilor, în vreme ce un ghibelinism năstruşnic, aţîţat de teama unei revanşe franceze în favoarea papii-rege, sau a uneia austriece, ajunsese, datorită coincidenţei şi cîtorva aparenţe polemice precum şi datorită propriei orbiri sectate şi şi vicleniei acestuia, să îl confunde pe Bismarck, angajat în acea aulică şi foarte germană luptă a *Kulturkampf*-ului împotriva ultramontanismului, cu un liberal de speţă latină şi cu un anticlerical de nuanţă masonică : greşeală dintre cele mai grosolane şi dintre cele mai trăsnite, printre atîtea prostii istorice care au circulat atunci.

Dispărînd deci sau dovedindu-se ineficace în practică principiul fundamental că libertatea, înainte de a o proclama pentru tine, constă în respectarea celei a aproapelui, manifestaţiile anticlericale din Roma — şi numai prin faptul că aveau loc la Roma — semănau cu o luptă religioasă între catolicismul Bisericii şi al poporului italian şi o intolerantă liberă-cugetare, care nu se exprima numai prin cărţi, prin discursuri şi prin gazete, prin legi, prin proiecte de legi şi prin angajamente de partid, în Cameră, de la catedre şi în logile masonice, dar şi în teatre, în adunări. şi în piaţă, prin demonstraţii şi cu insulte, cu grosolănii şi cu înjurături zilnice la adresa clericalilor, a preoţilor, a slujbelor şi a ceremoniilor religioase. Şi măcar de-ar fi fost numai înjurăturile ; căci, pentru a povesti numai o întîmplare dintre atîtea, la teatru, unde făceau furori *Abaţia din Castro şi Călugăriţa din Cracovia* şi altele de acelaşi fel, sau aşa-zisele *Mistere ale Inchiziţiei din Spania*, cu expunerea pe scenă a rugurilor şi-a schingiuirilor, într-o seară, unui oarecare ins i s-a sucit mintea atît de rău încît, pe drum, la înapoierea acasă, întîlnindu-l pe un dominican, nenorocitul l-a ucis cu o lovitură de cuţit, pentru a răzbuna

victimele lui Torquemada. Dar pînă şi mascaradele, în desăvîrşita îngăduinţă a carnavalului, erau anticlericale. Iar fluierăturile, urletele şi ameninţările demonstraţiilor ajungeau pînă la Vatican. Ce suveranitate, ce libertate şi ce demnitate asigurau deci Garanţiile ? Guvernul sfîrşea într-adevăr prin a trece drept ipocrit în ochii ambelor partide care îl blestemau. Îşi făcea încă de cap vechea calamitate, atît de funestă la Aspromonte şi la Mentana, a „puterilor oculte", în faţa cărora trebuia să se încline cea legitimă ; şi mai mult decît de forţa lor reală, aceasta din urmă asculta de propria-i slăbiciune şi de compromisurile şi de răzbunările de partid, moştenire dăunătoare a Risorgimentului. Se spunea însă că papa şi papalitatea erau vrăjmaşii statului italian şi uneltau împotriva lui împreună cu forţele mondiale ale „reacţiunii" ; a se apăra de uneltiri, dacă existau, asigurînd exercitarea libertăţii temporale şi spirituale a unui asemenea suveran, iată care erau sarcinile Garanţiilor ; atît de dificile, încît viciile îndeplinirii lor pieriră în faţa admiraţiei pricinuită de reuşită, după ce se făcu experienţa.

Iar una dintre problemele dezbătute cu patimă deosebită era aceea a căsătoriei civile şi a intenţiei de a i se da întîietate asupra celei religioase.

Calitatea şi greutatea argumentelor în favoarea sau împotriva ei variau în funcţie de inteligenţa polemiştilor, dar printre credincioşii de rînd se impunea mai mult decît toate celelalte argumentul adversarilor căsătoriei civile, care spuneau că aceasta urmărea să lovească în sfînta taină, în aşteptarea nu numai a divorţului, dar şi a libertinajului destrăbălat, pentru a transforma oamenii „în animale". Iar împotriva celor care scoteau în evidenţă caracterul de lege al măsurii, ceilalţi stăruiau să arate că noua cîrmuire izbutise să demonstreze că legile, cînd nu se întemeiază decît pe bunul plac al celor care le întocmesc, îşi pierd puterea la fel de uşor pe cît şi-o capătă. În harababura legislativă a noului stat, însufleţit de dorinţa de a da norme unice într-o atît de mare diversitate de lucruri şi de oameni cum era cea din Italia, nu lipseau însă legile făcute, şi desfăcute, şi refăcute, sau bătîndu-se cap în cap între ele, sau interpretate, şi aplicate, şi extinse, în aşa fel încît să confirme şi această afirmaţie şi neîncrederea dăunătoare. Dar, pe deasupra, se mai spunea şi

că puterea temporală şi statul papal, deşi ilustre şi întemeiate, şi stabilite încă din cea mai îndepărtată antichitate, n-ar fi decît nişte instituţii omeneşti şi istorice ; căsătoria religioasă era însă cu totul altceva şi anume o taină poruncită chiar de Cristos ; tocmai de aceea se căuta să fie bagatelizată în practică, să se lovească în ea, să fie nimicită pe pămînt. Lucru pe care turbaţii anticlericali nu îl negau, desigur. Exista însă un argument în favoarea căsătoriei civile care nu rămînea fără efect printre oamenii simpli, străini de asemenea judecăţi categorice : acela al prea multelor cazuri în care căsătoria religioasă, lipsită cum era de consfinţirea legală, devenea instrument de înşelăciune josnică şi murdară al ticăloşilor, care nu şovăiau să abuzeze de ea şi s-o trădeze, înşelîndu-şi amărîtele de neveste şi părăsindu-le fără nici o pedeapsă. Asemenea întîmplări nu puteau trece lăsînd indiferenţi oamenii şi familiile, chiar dacă erau cucernici şi credincioşi. Iar cei care celebraseră căsătorii ce se terminaseră atît de dureros — şi mai voiau să le şi propovăduiască — păreau foarte imprudenţi şi de-a dreptul încăpăţînaţi, în timp ce anticlericalii îi numeau în gura mare complici ai înşelătoriei şi adevăraţi instigatori, din interese de clică, ori venale, ori desfrînate. Să se vadă, în definitiv, strigau ei, chiar şi în asemenea cazuri, cam ce înseamnă conştiinţa creştină : abuzuri şi înşelăciuni pungăşeşti, şi amăgiri prosteşti, ca tot ce ţine de religie şi de Biserică.

De-o mare notorietate, ca să nu ne îndepărtăm de propaganda obişnuită, aşa cum se făcea ea pe vremea aceea, s-a bucurat pe-atunci tabloul unui bolognez, Busi, înfăţişînd o familie năpăstuită — tată, mamă şi fată — în faţa unui magistrat cu toca pe cap, care arăta prin gesturi că nu poate face nimic. Jalnicele urmări ale căsătoriei religioase, acesta era chiar titlul ; nu merită osteneala să spunem ce valoare artistică avea tabloul, dar propaganda prin viu grai, prin gazete şi prin teatru, sprijinită de cazurile acelea adevărate care nu puteau să nu neliniştească, îşi avea eficacitatea ei neîndoielnică ; şi tocmai de aceea, primul gînd al lui *don* Cipriano Vernetti, cînd Cecilia îi mărturisea nelegiuirea săvîrşită de Iepurele Vîrcolac, de abatele Valmora şi de Alpi, fusese :

„Vai şi-amar dacă află cei rău intenţionaţi !“

Şi erau de toate : tînăra naivă şi generoasă, înşelată ; bătrînul om din popor, cutezător şi nesupus ; tirania austriacă şi popească ; şantajul ruşinos, nelegiuirea mîrşavă ; preotul nevrednic şi potlogarul nemernic, partizan al papii şi filo-austriac ; *don* Vernetti nu avea prea multă fantezie, dar nici nu trebuia :

— Dacă se află o asemenea faptă, cine ştie ce scandal poate să iasă ! Iar dacă se duce vestea şi explodează o asemenea bombă, pot să mă compromit şi eu şi să trec drept un preot lipsit de prudenţă.

Prudenţa, şi nu atît aceea care, multă sau puţină, trece drept lipsă de curaj, ci cealaltă, care poate rîvni la o definiţie mai aleasă şi mai politicoasă, ocupa un loc de frunte în consideraţia lui *don* Cipriano Vernetti, preot bun şi om de treabă, şi nu lipsit de curaj, cînd prudenţa aceasta nu avea de suferit.

Chiar aşa, fiindcă *don* Cipriano nu s-ar fi putut învinui de a fi bun prieten cu cei trîndavi, iar o parohie săracă şi întinsă ca Guarda îi oferea posibilitatea de-a dovedi că era harnic în îndeplinirea îndatoririlor sale, fără să-i pese de oboseală şi fără să-şi cruţe sănătatea care, de altfel, era excelentă. Mai dovedea însă şi că, dacă ar fi cerut-o nevoia, nu s-ar fi arătat prea legat nici măcar de viaţă ; putea s-o spună cu mîna pe cuget căci cu toate că nu i se întîmplase niciodată să şi-o pună în joc, vremurile erau atît de haine încît impuneau un cît mai des examen al conştiinţei din pricina a tot felul de ştiri în legătură cu violenţele şi cu ameninţările la adresa preoţilor şi a Bisericii. Iar el, ce să mai vorbim, era vrăjmaş al supărărilor şi al certurilor, care aduc întotdeauna aşa ceva ; şi nu atît al supărărilor ca atare cît mai ales al certurilor, al zarvei care, întotdeauna (şi apăsa pe acest *întotdeauna),* se înrudesc puţin cu scandalul. Era o înclinare firească a lui, foarte puternică şi categorică, pe care starea vremurilor ce expuneau clerul la suferinţa unei adevărate şi necurmate persecuţii morale, o înăspriseră, o ascuţiseră şi chiar o viciaseră. Maxima lui era că necazurile vin singure, fără a fi nevoie să te duci să le cauţi ; datorită vremii şi împrejurărilor, luase obiceiul să spună că nu trebuie să te duci să le cauţi ; ceea ce înseamnă mult mai mult decît o simplă nuanţă. Preot disciplinat şi ascultător, primise osîndirea greşelilor

moderne, enumerate în aşa-numitul *Sillabo*[1], ca pe o oricare altă hotărîre, normă ori măsură disciplinară a Sfîntului Scaun, cu sufletul acela care se adaptează şi se exprimă prin formula *Roma locuta est*[2]. Nu se discută, traducea el, mai mult naiv la început, iar apoi: Nu trebuie discutat. Urmînd înclinarea lui firească, vorba sfîrşise prin a suna ca şi cum ar fi spus: Nu v-apucaţi să susţineţi ceea ce nici măcar nu se discută. O deosebire exista chiar şi aici; şi era atît de categorică, încît — fără să-i treacă barem prin minte că s-ar fi putut pune în discuţie cuvîntul Sfîntului Părinte — *don* Vernetti, primind cu supunere toate manifestările prin care Pius al IX-lea, în ultimii opt ani ai vieţii lui, fulgeră şi se plînse de răutatea vremurilor şi a „uzurpatorilor", le comenta cu un suspin îndurerat şi le aşeza printre hîrtiile din arhivă. În ce-i privea pe polemiştii catolici, ca vestitul *don* Margotti — şi pe cei care, din orice colţ al Italiei sau al lumii catolice, trimiteau în scris ori veneau în pelerinaj ca să depună chiar la picioarele Sfîntului Părinte mărturia devotamentului lor — aproba, dar nu atunci cînd polemica, aşa cum se întîmplase de multe ori, era furioasă, aprinsă şi bătăioasă: Urmaşului lui Petru nu i se dau sfaturi, spunea *don* Cipriano. Iar cînd era vorba să-şi spună părerea în legătură cu unele polemici mărunte, cu unele manifestări de zel mai locale, ale unor colegi apropiaţi, şi, în sfîrşit, cu unele vorbe care nu ajunseseră *ad limina*[3] şi nici nu fuseseră rostite de pe Tronul pontifical, spunea că nu trebuie să aţiţi focul, atunci cînd arde. Primise deci acel *Non expedit*[4] prin care papa osîndea orice participare a credincioşilor la viaţa publică din Italia, cu un: Ajunge atît! Se ştie că îndemnul acela traducea formula lui *don* Margotti: Nici aleşi, nici alegători.

— Ajunge atît, adăugă *don* Cipriano: — nici aleşi, nici alegători; mai trebuie spus altceva? Ar fi ori de prisos, ori prea mult.

[1] Tablou al principalelor greşeli din vremurile moderne, legate de credinţă, de morală şi de politică, anexat de papa Pius al IX-lea la *Enciclica* sa din 8 decembrie 1864.

[2] *Roma a grăit* (lat.).

[3] *Ad limina (apostolorum)*: La mormintele apostolilor, adică la Roma (lat.).

[4] *Nu e permis!* (lat.) E vorba de interdicţia impusă catolicilor italieni de a se prezenta la vot.

De prisos era însă abţinerea aceea impunătoare şi riguroasă a unei atît de mari părţi a cetăţenilor, strînşi în societatea civilă a ţării, supuşi legilor, unei ordini, unei politici pe care refuzau să le împărtăşească, sau o făceau numai în măsura în care erau constrînşi ; fapt este că o asemenea abţinere nu era şi nu putea să fie paşnică. Pricepea acest lucru pînă şi un umil preot de ţară, dar nu-i plăcea totuşi ca protestul acela să fie dat în vileag, propovăduit şi proslăvit, ca un fel de cruciadă fără arme ori ca un război civil nesîngeros. Un altul se putea duce cu gîndul la clasica pildă a plebei, pe Aventin [1] şi la nu mai puţin răsfolositul apolog al lui Menenius Agrippa [2]; el, unul, îşi avea îndoielile lui serioase, deşi umile şi supuse, asupra faptului că separarea aceea ar fi putut să dureze fără conflicte, şi să-i fie de folos părţii care o făcea. Ajuns la acest punct al aşa-zisului *Non expedit*, fără să refuze ascultarea, îşi amintea că o asemenea chestiune nu se încadra printre cele în care papa e infailibil *ex cathedra*. Despre cei care, fără să fie papi, sporeau primejdiile şi greutăţile, făcînd zarvă, nu se sfia să vorbească lămurit, înfăţişîndu-i ca pe nişte ambiţioşi şi nemernici ; şi-ntotdeauna, între oamenii de încredere şi care nu se duceau să raporteze la arhiepiscopia din Ferrara, socotea de-a dreptul ridicole unele manifestări de felul celor ale alegătorilor catolici, care duceau papii cu mare pompă buletinele lor de vot albe, ca dovadă a abţinerii :

Fiindcă ceea ce facem noi ori este vătămător pentru vrăjmaşi, ori este nevătămător : dacă este nevătămător, nu este cazul să ne mai facem şi de rîs ; dacă este vătămător, la ce bun să stîrnim un viespar care, Dumnezeu ştie că, din păcate, este şi-aşa destul de înfuriat !

Nu era, ce-i drept, singurul care nutrea îndoieli asupra eficacităţii finale a aşa-zisului *Non expedit*. Îndoielile sale şi ale multor altora erau toate de ordin practic şi cîtuşi de puţin doctrinare : simţea forţa argumentului celor care spuneau : „Trebuie să dăm ascultare tuturor legilor, cu excepţia celei

[1] Aluzie la răscoala plebeilor din Roma împotriva patricienilor (493 î.e.n.), cînd cei dintîi s-au retras pe Muntele Sacru şi pe muntele Aventin.

[2] *Menenius Agrippa*, consul roman în 503 î.e.n. El este cel care a rostit în faţa mulţimii retrase pe Muntele Sacru celebrul apolog intitulat : „Membrele trupului şi stomacul".

care ne-ar îngădui să ajungem a ni le face şi singuri ; soldaţi trebuie să fim, birurile trebuie să le plătim, numai să votăm nu trebuie."

Astfel vorbeau sau dădeau de înţeles în fel şi chip nu numai alegătorii catolici, dar şi mare parte din cei care, chiar fără să se bucure de dreptul de a alege, ar fi voit ca în Cameră să se afle cineva chemat să reprezinte interesele lor, nevoile lor, ori barem protestul lor. Iar aceştia, mai ales la ţară, se adresau preotului, pentru a primi, dacă nu un sfat, măcar o lămurire, o asigurare, o mîngîiere în suferinţele lor materiale şi morale, care erau mari ; astfel că somaţia aceea tăioasă : *Non expedit*, izbutea să pară foarte seacă, foarte meschină şi, am vrea să spunem, jalnic de nepotrivită cu vremurile, stearpă. Se spunea că din numeroase motive, printre care cunoaşterea aspiraţiilor populare, precum şi sărăcia proprie, aşa-zisul cler de rînd cocea în el o anumită nemulţumire recalcitrantă împotriva autorităţii episcopilor ; iar lucrul acesta n-a şovăit să-l spună nici chiar bătrînul neoguelf Minghetti [1]. Spusele lui avură drept urmare — de loc neprevăzută — stîrnirea protestelor, dar acestea nu ajungeau, pe de altă parte, pentru a face să nu mai fie lipsuri. *Don* Vernetti nu era un „catolic liberal", din aceia, puţini ce-i drept pe atunci, care se declarau în favoarea concilierii ; în el şi în cei asemeni lui, acţiona înclinarea comună către acomodarea cu răul cel mai mic, şi în chipul cel mai puţin rău cu putinţă, cu faptul împlinit. Totuşi, faptul acesta se împlinise, în provincii, cu zece ani mai înainte decît la Roma, iar timpul aduce alinare ; totul fusese apoi evident, mai puţin greu ; iar, în cele din urmă, înaltul cler roman putea să protesteze şi să fulgere mai uşor sau cel puţin cu mai multă emfază decît clerul obidit din parohii : căci cel sărman e întotdeauna asuprit, spunea *don* Cipriano, cu amărăciune.

Îşi dădea foarte bine seama şi el de puterea unor îndemnuri ca : „Să faci pe soldatul, da, să plăteşti birurile, da, să votezi, nu" ; şi îşi dădu seama de ea cînd stătu de vorbă cu taică-său. Nu fiindcă pe acesta îl interesa cumva să voteze, cu siguranţă că nu, sau fiindcă spera să iasă ceva bun din exercitarea dreptului de vot ; de şi mai puţine ori îl auzise apoi pomenind de

[1] *Marco Minghetti* (1818—1886), om de stat şi publicist italian.

suveranitatea poporului: ar fi trimis-o, nu spun unde ar fi trimis-o, biet om nefericit și cu totul deznădăjduit, care spunea: „Soldat, da, biruri, da, mîncare, ba".

Și nu se mai gîndea la acel *Non expedit* al papii, ori la „nici aleși nici alegători", al lui *don* Margotti; vorbea numai ca să-și descarce sufletul amărît. Cuvintele *Non expedit* îi veneau în minte fiului cînd se gîndea la sărăcia părintească și pe măsură ce aceasta sporea, an după an și împreună cu a atîtor altora; iar atunci i se părea că oricît de puțin ar fi valorat votul, a sta cu brațele încrucișate și cu lacăt la gură însemna totuși o jignire la adresa acestei sărăcii. Nefiind vorba de dogme și de probleme de credință, se gîndea că Sfîntul Părinte însuși, dac-ar fi văzut situația cum o vedea el, s-ar fi săturat să mai facă atîta caz de vorbe care, pînă la urmă, oricît de grave ar fi fost, se dovedeau — *absit injuria verbo* [1] — prostești. Se gîndea totuși că însăși puterea temporală sau, acum cînd aceasta pierise, chiar polemicele, drepte, cît vrei de drepte, nu erau treburi de oameni cu burta goală. Chiar desființarea congregațiilor și secularizarea averilor bisericești se răsfrîngeau asupra strălucitelor ordine monastice și a înaltelor ierarhii ecleziastice, și a o mulțime de lucruri și de oameni respectați și venerabili, foarte îndepărtați de sărmanul preot de țară și de parohia lui cu venituri mărunte și cu lipsuri nenumărate, cărora el, *don* Cipriano, le era nu vecin ci de-a dreptul părtaș.

Creșterea unui fecior care să se facă preot fusese dorința fierbinte a atîtor generații, ca semn al unui început de bunăstare și al ajungerii la o anume demnitate, în familia lui de țărani proprietari de dincolo de Reno, bolognezi din Baricella. Fusese o familie care-și lucra pămîntul său: atît cît trebuia pentru a-i îngădui să trăiască din greu în anii slabi, într-o oarecare îndestulare în anii de belșug, cu bani puțini sau de loc, dar fără să aibă nevoie de ei, petecul de ogor procurîndu-i toate cele de trebuință. Ca să agonisească atîta cît să-l țină în seminar, deși era vorba de-o cheltuială neînsemnată, ai săi nu se crutaseră de loc; și îl văzuseră diacon cam pe vremea cînd ținuturile lor deveniseră provincii ale Regatului Italiei, iar apoi preot, înainte ca Roma să devină ea însăși

[1] Iertată să fie vorba jignitoare (lat.).

italiană ; în '61, în urmă cu aproape douăzeci de ani, în timpul cărora împrejurările fuseseră veşnic potrivnice, ca şi cum soarta n-ar fi vrut să-i lase să răsufle decît numai pentru a îndura suferinţe mai multe şi mai grele. La început, anii cei buni îi compensau, mai mult sau mai puţin, pe cei răi, pînă cînd venise cutremurătorul '73, să strice acest echilibru ; puţinul pe care familia trebuia să-l cumpere, devenea tot mai scump ; birurile, taxele, suprataxele, birul pe măciniş, fonciera şi, pînă la urmă, impozitul pe bunurile mobiliare, care părea o ironie, chiar după denumirea lui : tatăl şi fraţii săi se spetiseră muncind ; în primul rînd se dusese pe apa sîmbetei picul acela de bunăstare, după care sărăcia făcuse loc mizeriei ; se iviseră datoriile, somaţiile, protestele ; şi tocmai cînd foametea şi deznădejdea îi sileau să se gîndească să vîndă pămîntul, în care nu exista o singură brazdă nestropită cu sudoarea generaţiilor neamului Vernetti, fiscul şi arendaşul impozitelor puseseră sechestru pe el şi se pregăteau să-l vîndă la licitaţie, pentru a recupera birurile neplătite.

Cînd taică-său veni să-i spună toate acestea, *don* Cipriano nu trebui nici măcar să se uite la el, ca să-şi dea seama de starea sufletească a bătrînului proprietar de pămînt, care-l întreba :

— Dumneata, *don* Cipriano, n-ai putea face nimic pentru mine ?

— Eu ?

— Eşti preot, nu mai eşti un ticălos de ţăran necioplit, în care poate să dea oricine ; trebuie să ai cunoştinţe, te poţi face auzit de cei care au puterea, de cei din guvern : nu cer decît o mică amînare.

Don Cipriano trebui să-i explice cam ce putere avea un preot în vremurile acelea de luptă anticlericală, pe de-o parte, şi de abţinere, de cealaltă parte. Îi spuse chiar şi ce era cu *Non expedit ;* iar taică-său începu atunci să numere pe degete :

— Soldat, da ; biruri, da ; vot, nu ; mîncare, nu ; iar bruma aceea de pămînt, o înşfacă guvernul.

Părea îndobitocit. Nu-i vorbă că lui *don* Cipriano, în pofida respectului şi-a veneraţiei, pînă şi aşa-zisul *Non expedit* i se părea o distracţie năstruşnică, gîndindu-se că fără el ar fi existat măcar un singur deputat catolic, ori amator de voturile catolice ; un deputat, fie chiar de nici un folos, dar

care, dacă nu altceva, să-i ofere amărîtului aceluia de taică-său mulţumirea de a se afla în treabă, de a-şi descărca sufletul în faţa unui om de seamă.

Rămînea mîngîierea acelui proverb care pare născocit întru batjocorirea celor nefericiţi : suferinţa împărtăşită e pe jumătate bucurie. Într-adevăr, micii proprietari agricoli se aflau cu miile în situaţia bătrînului Vernetti. Se înţelege că cercurile politice, îngrijorate de dispariţia acestei merituoase pături sociale, născoceau leacuri şi măsuri administrative, ca s-o evite ; e-atît de greu şi de amăgitor să faci deosebirea dintre cauze şi efecte în asemenea probleme încît, pînă la urmă, te poţi întreba dacă nu cumva tocmai leacurile şi măsurile administrative au grăbit această pierdere.

Acum îi este pe deplin cunoscut cititorului cum de s-a putut ca în faţa mărturisirii Ceciliei, *don* Cipriano — înainte de a fi mîhnit, înduioşat şi îngrozit de înşelăciunea josnică, de întîmplarea jalnică şi de enormitatea nelegiuirii — s-a simţit neliniştit de zarva şi de scandalul pe care toate acestea le puteau stîrni : era uşor de închipuit haita anticlericalilor înfocaţi. Lucrul cel mai neînsemnat pe care-l puteau spune era că într-o asemenea întîmplare se putea vedea acurateţea şi conştiinţa scrupuloasă cu care preoţii păstrau registrele parohiale; fără a ne mai gîndi la celelalte insulte şi blesteme atît de uşor de prevăzut.

Descumpănit, şi ca să capete timp de gîndire, prima dată cînd Cecilia îi adusese la cunoştinţă cele întîmplate, spusese cu asprime :

— Iar dumneata, da, dumneata, cum de-ai putut confirma fapte atît de grave, în legătură cu o întîmplare atît de încîlcită şi greu de pătruns, după atîta amar de ani ?

— Nu eu le-am desluşit.

— Dar cine ?

— Avocatul Prosperi.

— Avocatul ? Un avocat ? Şi nu te-ai gîndit că într-un asemenea caz, cel dintîi sfat pe care trebuia să-l cauţi era cel al preotului dumitale ? Ştii că va trebui să aduc totul la cunoştinţa superiorilor, la arhiepiscopie ? Şi dacă află gazetele ?

— Fără să cunosc toate astea, aş fi vorbit eu mai întîi cu dumneavoastră, părinte, dar trebuie să ştiţi că ducîndu-mă la secretarul comunal de la Copparo...

— Şi secretarul ? Secretarul ?

— Iertaţi-mă, dar dacă nu mă lăsaţi să povestesc, nu-mi dau seama cum o să aflaţi chipul în care s-au petrecut lucrurile !

Şi astfel, *don* Vernetti trebuise să recunoască pe urmă că ea nu se făcuse vinovată de nici o imprudenţă ; vorbise cu Prosperi, care venise să-şi continuie cercetările în registrele parohiale din Guarda şi împreună cu omul acela aşezat, liberal, dar nu anticlerical, stabiliseră, după mai multe „avînd în vedere", sfatul pe care să-l dea Ceciliei. *In primis* [1], copiii fuseseră recunoscuţi şi reieşea că tatăl se afla atunci în situaţia de-a o putea face. Evitînd publicitatea, erau ocolite, fără nici o pagubă pentru ei, necazuri, primejdii, zvonuri, ca să nu mai vorbim de altele, inutile şi plicticoase. În privinţa azilului gratuit, avea să-l ceară Giovanni, cel mai vîrstnic dintre copii, iar mama, *ergo* [2] nu apărea. Între timp dispărea (răutăciosul joc de cuvinte nu e al nostru, ci al avocatului) Iepurele Vîrcolac : *ergo autem* [3], problema, din acest punct de vedere, dispărea şi ea. Rămîneau drepturile stării civile, cu prevederea legală potrivit căreia cel care, cu bună ştiinţă, face o declaraţie falsă, săvîrşeşte o infracţiune ; în speţă însă, confirmîndu-se, precum se confirmase, că nu se putea descoperi unde, cum, cînd şi dacă într-adevăr celebrarea acelei căsătorii fusese înregistrată în bună rînduială, circumstanţele precedente, concomitente şi descendente nu înlocuiau, după părerea lui Prosperi şi după cum arătau registrele parohiale din Guarda, declaraţia care trebuia înaintată la starea civilă.

— Atunci, totul e la fel ca mai înainte, întrebă *don* Cipriano, jumătate neîncrezător, jumătate ispitit să creadă.

— Pentru starea civilă, da, şi pentru legea civilă, afară doar dacă nu ar începe cercetări şi învinuiri, care, în cazul nostru, nu ar fi desigur cerute şi dorite de nimeni, adăugîndu-se şi faptul că, după cît ni se pare, nu există rude de sînge, nici colaterale, nici afine. Şi să ţinem totuşi seama, părinte, că la trecerea de la condicile parohiale la registrele comunale, a fost necesar să se accepte situaţia ce rezulta din cele din-

[1] In primul rînd (lat.).
[2] *Deci* (lat.)
[3] *Aşadar* (lat.).

tii, fără a se merge la antecedente, prin cercetări care ar fi făcut această trecere nu grea, ci imposibilă. Nu mai vorbesc de efectele unor asemenea cercetări, pe care le-ai putea presupune catastrofale, şi de prescripţiile cu care legea intervine înţelepţeşte în asemenea ocazii.

— Pricep, înţelepţeşte, pricep, spuse *don* Cipriano ; şi se vedea că întîiul *pricep* convenea apatiei lui, în timp ce al doilea o neliniştea. Cum o scoatem însă la cap cu... dădu să spună conştiinţa, dar se opri la vreme, vreau să spun cu dreptul canonic ?

— Asta o să mi-o spuneţi dumneavoastră, părinte, fiindcă din cele ce v-am spus eu lucrurile apar destul de limpezi şi chiar prea mult.

— Da, da, da, spuse, grăbit, *don* Vernetti, căsătoria nulă, o faptă nelegiuită, pricină a celor mai grele afurisenii, şi... dumneata, domnule avocat, care-ai fost acolo, îmi poţi spune cum văd lucrurile cei de la arhiepiscopie ?

De sub umilinţă se ivea din nou apatia lui, atît de asemănătoare cu boala de care suferă melcul, încît îl făcu pe Prosperi să rîdă.

— La arhiepiscopie, părinte ? spuse el, cu gravitatea celui care-şi ia aproapele peste picior. La arhiepiscopie, discreţia şi caracterul limitat al cercetărilor mele m-au obligat să întreb numai dacă s-o fi aflînd înregistrată vreo urmă a unei căsătorii aşa şi aşa, între data cutare şi cutare, celebrată...

— Profanată ! grăi *don* Cipriano, cu o spaimă nestăpînită.

— Profanată, întocmai ; dar aceasta a reieşit apoi din tot ce mi s-a spus : că pretinsul slujitor al altarului, adică abatele Valmora era, pe vremea de care vorbim, suspendat *a divinis*.

— Asta, spuse *don* Cipriano, cuprins din nou de aversiunea lui împotriva scandalurilor, să nu vă fie cu supărare, dar n-a avut nici un rost să v-o spună dumneavoastră.

— Aţi fi preferat ca lucrul acesta să rămînă ascuns ?

— Dacă nu priveşte legea civilă, dacă priveşte autoritatea bisericească, e o problemă, ca să zic aşa, de competenţă.

— Nu la fel au judecat superiorii dumneavoastră.

— Iar eu nu vreau să-i pun în discuţie, dar... dar, să fie oare prescripţii şi în dreptul canonic ?

— N-aş şti să v-o spun acum, *don* Vernetti ; e o bună bucată de vreme de cînd mi-am dat examenul ! spuse avocatul, fără să-şi mai stăpînească rîsul. Dar dacă sînt în drept...

— Nu sînt şi în cuget, răspunse preotul ; nu e nevoie să mi-o spuneţi. Ştim acum, în sfîrşit, ce ne rămîne de făcut şi care e sfatul pe care trebuie să-l dăm familiei Scacerni, din punct de vedere legal.

— Cît despre mine, vă pot asigura că mă socot încătuşat de secretul profesional.

— Da, aşa e ? Asta, vedeţi, e o vorbă de om cumsecade şi serios ; şi-o cred dintr-atîtea şi atîtea motive, începînd cu acela că e mai bine astfel, cînd e vorba de alde Scacerni, care mai sînt şi flăcăi cu sînge fierbinte, oameni care, dacă s-ar isca vreo bîrfă, vreo supărare, nu ar lăsa o jignire nepedepsită, şi s-ar putea stîrni o tulburare grozavă sau chiar o nenorocire, dintr-acelea care duc, Doamne fereşte, la ocnă ! Dar — spuse el, cuprins de nelinişte tocmai la jumătatea sporovăielii aceleia cu ajutorul căreia îşi exprima mulţumirea, nu însă fără a se şi ruşina din pricina faptului că se dăduse prea mult în vileag — mai e şi secretarul comunal din Copparo.

— Nu ştie nimic şi nici n-are de ce să afle mai mult decît ceea ce rezultă *de facto*.

— E bun şi lucrul ăsta şi în interesul aldor Scacerni, ca să nu se mai stîrnească scandaluri.

— Încetul cu încetul, părinte, vă convertiţi şi dumneavoastră la legea cu privire la căsătoria civilă ?

— De vină n-ar fi decît Valmora ăla, răspunse preotul la glumă, tot printr-o glumă ; slujitor nevrednic sau, ca să-i spunem pe numele lui adevărat : ticălos afurisit !

— Să încheiem, *don* Vernetti : după mine rămîne o singură greutate.

— Încă una ?

— Asta : copiii ar putea să se socoată păgubiţi de faptul că mama ia parte la moştenire ; în timp ce dacă s-ar merge în adîncul lucrurilor...

— Pentru valoarea unei mori, care trebuie împărţită la şapte inşi ?

— Vorbesc din punctul de vedere al dreptului.

— Iar eu vorbesc aşa cum vorbeşte unul care-i cunoaşte pe ăştia şi spun că mai curînd s-ar lipsi de ce e-al lor, numai ca să nu-şi supere mama.

— În orice caz, trebuie să fie preveniţi.

— N-aveţi decît să-i preveniţi dumneavoastră.

IV

În practică, şi întrucît priveşte povestea noastră, totul s-a desfăşurat şi a rămas cum se prevăzuse, iar amintirea Iepurelui Vîrcolac se trezi în sufletul Ceciliei la o nouă viaţă, din pricina remuşcării de a fi spus prea mult rău despre el, şi dintr-o altă pricină, încă şi mai prielnică. Era o umbră, dar vie şi gingaşă, din vechile sentimente, de cînd îl iertase, din recunoştinţă pentru copiii pe care-i avusese. Acum însă, cînd copiii crescuseră, fiecare în felul lui, iar la tata nu se mai gîndea nici măcar Maria — şi, în definitiv, bine făcuse ăla că murise ! — acum, ea, îmbătrînind, se simţea întărită şi găsea un fel de tovărăşie gîndindu-se fără ranchiună la bărbatul acela al ei, întunecat, prost-dispus, aspru. În pofida tuturor, în pofida lui însuşi, fusese bărbatul ei ; ba o şi iubise, ierte-i Domnul felul în care făcuse lucrul acesta. Iar rugăciunea aceea, pe care preotul i-o poruncise împotriva ispitei de a cădea în deznădejde, prilejuia în mintea ei întoarcerea la anii tinereţii, lucru la care bătrîneţea, ca de obicei, o îndemna, încetul cu încetul, tot mai mult. Iar acolo dădea peste nefericitul acela. Şi-i făcea milă. Cum de nu-şi dăduse niciodată seama că nu-l iubise nimeni, cu excepţia maică-si şi a celuilalt fiu, răposatul Lazzarino ? O trecu un fior, pentru prima oară de cînd începuse să se gîndească la asta : feciorul îl iubise, pricinuind ultima nenorocire ; faptul că îl iubise pe taică-său îl dusese să moară acolo, departe, fiind încă numai un băieţandru. Nu, nu numai patima avariţiei, ci şi o întîmplare ca asta, ca şi cruzimea sorţii, îl făcuseră să-şi piardă minţile pe Iepurele Vîrcolac. Şi cine-i stătuse alături în durerea aceea şi-n orice altă vreme ? Nimeni, niciodată, nici măcar cu o vorbă, biet nefericit ! Ruşinată şi apăsată, una din vorbele astea i-o spunea ea, acum, în adîncul sufletului ei ; căci tot o singură vorbă ar fi fost de ajuns, pe vremuri, pentru a-l face să priceapă că viaţa putea fi şi mai bună decît aceea uscată, lacomă, neliniştită, urîtă, care fusese a lui.

Pe ea însă o iubise ; cu o patimă, cu o furie de care îşi amintea acum, simţind un amestec de durere, de duioşie şi de ruşine, nu neplăcută ; o iubise, şi ce găsise în ea ? Nu ceea ce înseamnă o femeie ; îşi dădea seama acum ; şi ciudat,

înţepător, tulburător chiar, prin natura amintirilor ce-l întovărăşeau, o încerca, atît de tîrziu, gîndul dragostei, pricepînd astfel ce anume îi lipsise bărbatului ei. Şi ajunsese, la vîrsta pe care-o avea, încredinţată că tot ce vedea şi auzea numindu-se dragoste trupească ar fi ceva ruşinos, un păcat, o rătăcire, de cele mai multe ori nenorocită, deseori nimicitoare, întotdeauna necurată. Nu ar fi regretat pentru ea însăşi ; dar înţelegea că dacă ea i-ar fi împărtăşit dragostea, bărbatul acela ar fi găsit o alinare, o căldură, puţină viaţă, în patul în care, în schimb, nu avusese parte decît de umilinţe, pentru a-i face furia şi mai uscată, iar pasiunea şi mai întunecată.

Şi niciodată o intimitate, niciodată un cuvînt drăgăstos, din partea ei, pe care el o stima şi chiar o respecta ! O cuprinse atunci remuşcarea : dac-ar fi fost mai puţin rece şi mai puţin dispreţuitoare, el n-ar fi păstrat atît de zăvorîtă în el însăşi nelegiuirea săvîrşită, cea mai ticăloasă dintre toate : ar fi putut să mărturisească, să se pocăiască, să repare. Dar o săvîrşise cu adevărat, oare ? Sau nu cumva avusese încredere în Valmora acela şi fusese el însuşi înşelat de acesta. Îl întrebă pe *don* Vernetti, voi să se ducă să-l întrebe şi pe Prosperi şi amîndoi nu excluseră posibilitatea aceasta. Se ştie că Cecilia avea, din fire, sentimentul dreptăţii, puternic şi categoric, şi tot astfel se ştie că era religioasă ; se ştie însă şi ce înseamnă şi ce sentimente inspiră amintirea şi cultul morţilor în religia căreia-i era credincioasă.

Ducîndu-se cu gîndul la mortul ei, cerîndu-i ca, dacă-l supărase, s-o ierte şi să se roage pentru ea în purgatoriu, întocmai cum şi ea se ruga pentru el, se ivi o dragoste adîncă, o adîncă senzualitate conjugală, îndepărtată, indisolubilă. Crezînd în iad, înfiorîndu-se la gîndul osîndei, atît în ce o privea pe ea, cît şi în ce-l privea pe el, şi căutînd ca prin tot ce era mai bun în rugăciunile ei să poată nădăjdui în comuna lor mîntuire veşnică, josnicia tîrîtoare a unuia ca Iepurele Vîrcolac o umilea pe ea, care era vie, şi-l înălţa pe el, cel mort, în acea atît de creştinească grijă a sufletului care, numai fiindcă e suflet, preţuieşte în măsura în care pătrunde taina mîntuirii, iar o dată mîntuit, oricare ticăloşie a trupului pămîntesc se adaugă, în paradis, la gloria mîntuitorului, după cum orice măreţie pămîntească va spori umilinţa celui mîntuit în comunitatea fericiţilor.

Gîndul era personal şi intim, neexprimat prin cuvinte şi cuprins totul în actul de credinţă şi de milă. Cît de mult o costase să ajungă aici, fără a fi în stare să se lămurească, putea să se vadă dintr-o repulsie de nebiruit, care-o oprea tot timpul să dea pe la mormîntul din cimitirul din Ferrara, unde se afla Iepurele Vîrcolac, în aşteptarea gropii comune, după scurgerea vremii pe care legea le-o îngăduie celor săraci.

Se duse acolo Maria, împreună cu fraţii, de ziua morţilor şi-a pomenirii :

— Unul trebuie să rămînă, să ia seama la mori, spusese ea ; rămîn eu.

Vorbise pe un ton care nu îngăduia nici o împotrivire şi care-o uimise pe ea însăşi, iar apoi o neliniştise. Nu mai era însă vorba de cine ştie ce ranchiună a ei împotriva celui mort şi nici măcar de teama de a simţi aşa ceva ; numai spaima de a-l vedea iarăşi în amintire, prea asemănător cu cel viu, pe nefericitul acela, gălbejit şi descompus, ca în ziua cînd se duseseră să-l scoată din ospiciu şi cînd îşi ieşise din fire şi se înfuriase, revăzînd-o. Îi era silă de cele cîteva brazde, ca de un loc unde vin duhurile morţilor, de unde ar putea să se înalţe din nou jalnicul abur al mîniei, al ranchiunei, al amestecului de spaime şi de chinuri suferite atîta amar de vreme. Pe urmă, nu mai voi să se ducă acolo niciodată, iar cînd se învinui de această repulsie în faţa duhovnicului, preotul o socoti ca fiind fără gravitate şi îi dădu un canon nu prea greu; fiindcă, trase el concluzia, în sinea sa, un grăunte de nebunie îl are toată lumea, deci şi morăriţa asta cumsecade.

Capitolul al doilea

SFÎNTUL LAURENŢIU ZĂPUŞITORUL

I

Nimeni n-o să-şi închipuie, după cele istorisite pînă acum, că cei de pe morile San Michele şi Paneperso nu mai aveau altceva de făcut decît să se gîndească la sufletul Iepurelui Vîrcolac, iar noi, ca să înaintăm cu povestirea în bună rînduială, e nevoie să ne înapoiem în '76, cînd Giovanni şi Princivalle, băieţii mai vîrstnici, de-abia începeau să-i dea mamei un ajutor preţios la munca de pe mori, iar fetele, Maria şi Dosolina, la treburile gospodăreşti. După strîmtorările din anii cei proşti şi din cel cu inundaţia — mai mult decît prost — Cecilia răsuflă uşurată şi începu să tragă nădejde de-a se reface, dar chiar atunci se petrecu pe Pad, şi tocmai la vadul Piticului, o întîmplare pe care-o vom povesti.

Cum însă necazurile nu vin niciodată singure, înaintea acestei nenorociri, şi ţinîndu-i tovărăşie, ca să vorbim după cum simţea morăriţa, interveni o alta : impozitul pe măciniş. Ba încă, fiind de un soi mai ticălos şi mai dîrz, nenorocirea cu impozitul dăinui apoi chiar mai mult decît cealaltă.

Vestitul, şi mai mult decît nesuferitul bir datorită căruia, în locul popularităţii, cei de Dreapta au preferat salvarea bugetului — ajuns într-o situaţie dezastruoasă, după anul '66 — şi onoarea ţării, cum s-a exprimat cel mai rigid dintre ei ; birul pe foame, cum i-a spus poporul, cu năduf, fusese primit, în '69, cu scandal şi cu demonstraţii puternice în întreaga Italie, dar mai cu seamă în Emilia, unde prin părţile Parmei, şi pe lîngă Ferrara, ca şi la San Giovanni în Persiceto, avuseseră loc agitaţii, răscoale şi răzmeriţe violente, în care fuseseră amestecaţi atît orăşenii, cît şi ţăranii. Birul

pe foame era o expresie înşelătoare şi emfatică, sau chiar grosolană dacă vreţi, care, la urma urmelor, un merit tot îl avea, şi anume pe acela de a arăta că pîinea asupra căreia cădea povara aceea fiscală nu era îndestulătoare pentru a potoli foamea celei mai mari părţi a populaţiei. Iar sărăcia aceasta, lucie şi apăsătoare pentru cei mai mulţi, era o realitate primejdioasă, dar şi chinuitoare, căci desăvîrşea un acord, o majoritate, nu numai politică sau legală, ci şi reală, socială şi, aş spune, umană ; pentru întîia oară — ceea ce agrava faptul — de cînd Italia, unită într-un singur stat, continua să fie împărţită, mai mult ca oricînd, în partide, în clici, în grupuri de clienţi, de patimile unei minorităţi politice care era la fel de slabă şi de zgomotoasă în faţa marelui număr al celor care începeau să se împace între ei şi să facă să fie auzit întîiul glas de durere şi de mînie împotriva măcinişului, preschimbat în simbol al sărăciei hărţuite. De altfel, cu cît era mai adevărat că fiscul nu avea alt mijloc de a face faţă nevoilor sale, cu atît mai mult guvernul se arăta neputincios în a lua măsuri împotriva sărăciei ; şi întrucît poate să facă deosebirea dintre neputinţă şi rea-voinţă, poporul este îndemnat să se răzvrătească mai mult împotriva celei dintîi decît în a celei de-a doua.

Împotriva birului pe măciniş se iscaseră şi clocoteau aşadar patimile cele mai aprige şi foamea, „rău sfătuitoare", cum afirmau într-un singur glas exponenţii politicii, care făcuseră, aproape toţi, liceul şi care în totalitatea lor, atît cei de Dreapta, cît şi cei de Stînga laolaltă, nu alcătuiau decît o clasă restrînsă. Dar împotriva birului pe măciniş mai acţiona şi un alt sentiment, tradiţional în Italia, şi anume acela al poporului care se arătase întotdeauna potrivnic faţă de orice scumpire a grîului, indiferent de pricină şi de motiv. În multe împrejurări, aversiunea aceasta putuse să fie greşită şi pricinuitoare de greşeli, dar asta nu infirmă faptul că în viaţa noastră, de popor mîncător de grîu, belşugul n-a fost niciodată posibil cu făina scumpă. Vechile cîrmuiri făcuseră din păstrarea făinii la preţ ieftin temelia politicii lor, dar, cu trecerea anilor, comparaţia devenea tot mai ştearsă şi mai îndepărtată ; iar cei nemulţumiţi de guvern aşteptau acum pîinea ieftină de la cine ştie ce transformare miraculoasă. Fapt este însă că, printr-o tradiţie străveche şi comună — şi de loc prostească, ba, dimpotrivă, avînd în ea ceva religios şi

nobil — noi am dorit întotdeauna ca pîinea să fie nu numai scutită de orice sarcină fiscală, nu numai ieftină, dar şi respectată. Iar faptul că poporul nu cerea altceva, dovedea cel puţin o cumpătare vrednică de respect. Pînă la urmă, în ciuda oricărui considerent economic, financiar sau de orice alt fel, scumpirea pîinii părea ceva detestabil, condamnabil, perfid, şi imoral, ba chiar odios. Iar Quintino Sella putea, fără îndoială, să-şi sporească mult şi bine savantele, pătrunzătoarele şi riguroasele lui expuneri de economist şi de financiar, fără să ştirbească, în cei de rînd, convingerea pe care-o dădea ideea că orice atingere adusă pîinii era adusă într-un oarecare chip şi religiei, prin ceea ce — în vorbirea poporului — o făcea sinonimă cu îndurarea lui Dumnezeu. Argumentul că birul pe măciniş fusese instituit de către statul laic şi liberal îşi avusese şi el forţa lui de a face ca statul acesta să fie învinovăţit de a fi vrăjmaş al lui Dumnezeu. Şi-apoi poporul nu prea băga de seamă că tot „vrăjmaşi ai lui Dumnezeu“ erau şi politicienii de Dreapta şi cei de Stînga, şi nici dacă cei dintîi erau mai mult ori mai puţin vrăjmaşi decît cei din urmă, cărora birul asupra măcinişului le-a slujit din plin, în '76, pentru a-i răsturna pe ceilalţi de la putere ; şi mai adevărat e că atunci cînd cei de Stînga, aflîndu-se la putere, nu se arătaseră de loc grăbiţi să-şi ţină făgăduiala de a desfiinţa dajdia pe măciniş, faptul acesta a dat prilej poporului să-şi confirme convingerea că erau cu toţii la fel şi cu toţii nelegiuiţi.

Dar dincolo de aceste motive de sentimentalism pătimaş şi dincolo de faptul că era apăsător prin el însuşi, birul pe măciniş nu putea fi calculat şi încasat decît cu greu, prin ingerinţe şi print-o servitute supărătoare, plină de silnicii deosebit de odioase. O veche şi repetată experienţă îl învăţa pe legiuitor că a pretinde să controleze prin funcţionari sau însărcinaţi ai fiscului ori ai arendaşului cît se măcina, sac cu sac, era o acţiune oneroasă, disperată şi pricinuitoare de tulburări şi de coruperi uriaşe. La învăţătura trecutului se adăugă imediat cea dintîi experienţă ; şi întrucît nu s-a găsit niciodată un mecanism util şi practic, care să cîntărească automat grîul turnat treptat în coş, a fost aplicat un dispozitiv de numărat învîrtiturile pe fusurile pietrelor ; cum însă produsul aceluiaşi număr de învîrtituri varia, în funcţie de deosebirile dintre ele, de la o moară la alta, şi chiar de la o

piatră la alta, se ivise, după aplicarea dispozitivului, nevoia de a se face dovada randamentului învîrtiturilor la fiecare moară în parte, pentru a stabili cuantumul birului. Nu are rost să vorbim de lipsa oricărei siguranţe, de greutăţile, de contestaţiile şi de necurmatele revizuiri cărora le dăduse naştere dovada aceasta ; adăugăm numai că, obligat să plătească dajdia în funcţie de învîrtituri, morarul — cînd era vorba s-o primească din partea clientului — nu putea face altfel şi se vedea nevoit s-o socotească în funcţie de greutate, atît din pricina variaţiei cantitative a partidelor măcinate şi a neîncrederii clientului însuşi, cît şi ca să nu complice lucrurile prea mult. Dar învîrtiturile şi greutatea nu se împăcau niciodată între ele ; iar fiecare în parte — şi fiscul, şi morarul, şi clientul — se socotea păgubit, furat şi înşelat. Pe morile fluviale, felurite şi de toate construcţiile, unde, o dată cu variaţia forţei motrice şi a vitezei sale, varia însuşi produsul unui număr egal de învîrtituri, stabilirea unei medii fusese o treabă cît se poate de grea şi stîrnise nenumărate certuri. Iar dacă are memorie şi răbdare să îşi aducă aminte de un anume *prolog* al acestei povestiri şi de ceea ce se spune acolo în legătură cu un ţinut unde natura şi istoria au stabilit libertăţi şi privilegii singulare şi tradiţionale pentru morarii fluviali ; şi dacă îşi recapitulează tot ceea ce ştie — din multe exemple — cu privire la felul liber de a fi şi de a se purta, transmis şi întrupat în morarii aceştia, a căror tradiţie milenară se îndreaptă acum spre apus, cititorul va înţelege cu ce inimă a fost primită instituirea dajdiei pe măciniş, iar după aceea dispozitivul de numărat învîrtiturile.

Pentru început, în Guarda, ţinîndu-se seama de greutăţi şi de întîrzierile impuse de aplicarea dispozitivului, dajdia îi fu dată în arendă, deocamdată, unui încasator — om priceput — poreclit Bragana[1] care, chiar după primele încercări de a controla cerealele şi făinurile ţăranilor şi morarilor, precum şi cantităţile măcinate, îşi dădu seama că treaba asta putea să-l coste şi bani, şi sănătate. Ajunse, prin urmare, la o învoială, iar fiecare moară îi vărsa un atît pe lună, global, cît să-şi poată plăti preţul arendării, cu un cîştig cinstit, fără ca morarii să se împiedice de el pe mori.

[1] *Bragagna* — plasă de pescuit.

Nu s-ar fi putut spune că oamenii se împăcaseră cu soarta, dar Bragana fu socotit, în orice caz, înţelegător ; un om cuminte ; şi, oricum, să ai pe cineva, în carne şi-n oase, pe care să-l urăşti, însemna totuşi putinţa de a-ţi vărsa focul şi, într-o oarecare măsură, o uşurare. Bragana avea grijă, desigur, să spună că nu el fusese cel care pusese birul : trăia de pe urma lui, îi răspundeau ceilalţi şi îl făceau porc, dar fără ură ; iar apoi, fiindcă, la urma urmelor, se arătase a fi om de treabă, îi mai dăruiau şi cîte-o jumătate de baniţă de făină, dar nu din dragoste, ci din dispreţ şi fiindcă trebuia să se arate, cu orice preţ, că morarilor le plăcea să trăiască în belşug şi că nu voiau să se poarte altfel nici măcar cînd era vorba de o unealtă a fiscului. Bragana primea darurile rînjind şi i-ar fi plăcut să-i execute pe bogătanii ăia, dar pofta aceasta nu merita nici riscul, nici osteneala. Din partea Ceciliei refuza darurile, spunînd că avea prea mult respect faţă de o mamă împovărată de copii ; iar Cecilia, încolţită de nevoi, se vedea silită să rabde compătimirea şi bunătatea unuia faţă de care avea atîta dispreţ în suflet, încît dădea peste răscoale.

Pînă la urmă, treaba mersese mai departe, în chip suportabil, vreme de cîţiva ani.

La vadul Piticului, necazul cel mai mare, după cel cu birul pe măciniş, fusese cel cu argatul Slanà.

Se ştie bine că acesta se acoperise de cinste în ziua marii nenorociri a mamei şi a copiilor ; pe urmă, după ce printr-o excepţie, făcuse o faptă strălucită, o luase iarăşi razna, cum îi era obiceiul. Se-ntîmplă la fel cu atît de mulţi, încît ajungi să te gîndeşti dacă n-ar fi mai bine ca bicisnicul să nu aibă niciodată prilejul de a se ridica deasupra lui însuşi, pentru a nu coborî apoi prea jos. După ce fusese întotdeauna mai curînd leneş şi neghiob, Slanà devenise nespus de îngîmfat, iar recunoştinţa pe care Cecilia i-o arăta, cu făţişă mărinimie, îl strica, încredinţîndu-l că săvîrşise o faptă grozavă şi nemaipomenită, şi că era un om necesar, de al cărui sfat, ca să nu mai vorbim de ajutor, cei de la vadul Piticului nu se mai puteau lipsi. Nu se sfia să vorbească deseori despre meritele lui, în gura mare şi dîndu-şi aere : „Atunci cînd, dacă nu eram eu..." „Ştiţi că ceea ce-am făcut eu pentru dumneavoastră..." „Eu care-am arătat ce fel de om sînt..." Cecilia nu-l dezminţea, şi se mulţumea să rîdă de una singură, dar o ase-

menea acceptare sporea înfumurarea celuilalt, în vreme ce răbdarea ei era pusă la încercare de către obraznicul acela atotştiutor, care voia să-şi spună cuvîntul în orice lucru, să discute orice ordin şi orice măsură. Şi dacă ar fi fost numai atît, încă ar mai fi mers ! Cum însă Cecilia, la cîţiva ani după inundaţie, păstra încă mai mult decît urme de frumuseţe femeiască — deşi vîrsta şi truda prea mare le făceau să dispară cu repeziciune — Slanà devenise atît de înfumurat, încît începuse să-şi închipuie că ea îl privea cu ochi binevoitori nu din recunoştinţă, ci din cu totul alte pricini. Şi, după cum se întîmplă, pentru a birui supărarea şi a-şi constrînge propria fire, care nu s-ar fi arătat răbdătoare şi nici atît de blîndă, Cecilia sfîrşea prin a se arăta mai bună şi mai blîndă decît era de fapt, precum şi neobişnuit de prevenitoare, lucruri pe care necioplitul acela le lua drept nevoia de a fi mîngîiată şi scăpată de necazurile văduviei în care o lăsaseră, mai întîi sărăcia, iar acum boala bărbatului. Se putea ca pofta să-i fie aţîţată şi de faptul că veniturile morilor, împreună cu dragostea stăpînei vîrstnice şi îndîrjite, nu erau, pentru un argat, un avantaj de dispreţuit. Ajungea deci ca stăpîna, ştiindu-l cît era de hulpav, să-i pregătească o mîncare bună, pentru ca el să şi-o închipuie dornică să-i cîştige graţiile şi lacomă de plăceri. Ea era atît de departe de a-l bănui încît, la început, răspunsese la galanteriile lui cu voioşia aceea mai curînd impudică a poporului, în general, şi a celor din ţinuturile ferrarez şi emilian, în particular. Galanteriile acestea nu-i aduseră însă aproape nici un folos şi cînd le epuiză, începu să-şi întindă chiar mîna ; ba se mai şi înflăcăra. O dată, Cecilia crezu că e vorba de o glumă, şi trecu cu vederea ; altă dată îl certă, şi-atunci crezu el că glumeşte, ca să facă pe îndărătnica, şi fiindcă nu erau singuri pe mori ; a treia oară, copiii erau duşi cu toţii la o serbare, iar vlăjganul socoti că morăriţa îi trimisese dinadins de-acasă. Încărcau amîndoi coşul, iar ea, urcată pe treapta pietrelor, îşi săltase braţele pentru a răsturna o baniţă de grîu ; piatra de sus se învîrtea, sprintenă şi fierbinte. El, de jos, crezu că sosise vremea să îndrăznească, şi îndrăzni atît de mult, încît baniţa goală se rostogoli cu mult zgomot, iar el se alese cu un dos de palmă peste faţă, dar cumplit, care-l lăsă ameţit şi înmărmurit.

— Păi atunci... încercă el să spună, cînd își veni în fire.

— Atunci, învață să-ți ții mîinile acasă, spurcăciune, răspunse Cecilia, ridicînd banița.

— Vreau să spun că-mi închipuisem că și dumneata ai vrea.

— E o închipuire dobitocească !

— Mie-mi spui asta ? După ce că atunci, dacă nu eram eu...

— În legătură cu atunci, ca s-o spun pe șleau, mi-ai făcut capul cît roata morii ; și întrucît Giovanni și Princivalle sînt acum în stare să-mi dea o mînă de ajutor, e mai bine să-ți cauți în altă parte un loc de argat. O să găsești poate o alta mai înclinată să te bage-n seamă. În orice caz, la sfîrșitul lunii nu mai am nevoie de dumneata.

— Mă dai afară ?

— Așa mi se pare.

— Aș vrea să vă văd la prima umflare a apelor, cu nițică vijelie pe fluviu !

— Nu-ți face dumneata griji.

— O să fiți nimiciți și știu c-o să rîd.

— Îți mulțumesc pentru drăgălășenie, dar întrucît îmi aduc aminte de binele pe care mi l-ai făcut odată, ca să nu ajungem să ne certăm, îți spun din nou că îți dau drumul să pleci.

Pierde-vară ăla avu parcă gura aurită cînd îi spuse :

— O să mai ai dumneata nevoie de mine și-o să-ți pară rău, dar o să fie prea tîrziu.

La sfîrșitul lui iulie, care a fost luna următoare, cu puțin înainte de apus — și fusese o zi cu o zăpușeală apăsătoare și grea, atît de înăbușitoare, încît pînă și respirația era obositoare — se simți un fel de învolburare în aerul apăsător ; în mijlocul fluviului, la vale, se petreceau răscoliri ciudate ale apei, care clocotea și se agita ca și cum ar fi vrut să se înalțe. Și se înălță, într-adevăr, într-o trîmbă învolburată, care crescu sub cerul senin, învîrtejindu-se, largă la bază, cu trunchiul subțire, mai largă și răsfirată spre vîrf și purtînd în moț, ca pe o pălărie, un nor negru, care, din clipă în clipă, se înnegrea tot mai mult. Șovăi parcă puțin în legătură cu drumul pe care s-apuce sau, mai curînd, zăbovi parcă, înainte de a se năpusti, pînă cînd își concentră toată forța-i nefastă. Iar atunci prinse să urce pe fluviul cu apele scăzute, pe care

părea să-l soarbă, în timp ce de pe maluri, fiindcă înainta încet, se vedea cum se spărgeau valurile învolburate.

Mama și copiii, stăpîniți de groază, priveau trîmba îngrozitoare cu ochii holbați. Cînd o văzu însă mișcîndu-se din loc și apropiindu-se, Cecilia fu cuprinsă de spaima aceea care pune pe fugă animalele iuți de picior, iar pe cele încete le face să se ascundă în fața vîrtejului. Se strecură împreună cu copiii în cabina de pe San Michele, închise și baricadă ușa și fereastra, și acolo, în beznă, cerșind îndurarea dumnezeiască, începu să-și numere copiii, pe dibuite. Și astfel, strînși și îmbrățișați laolaltă, auziră cum se năpustește prăpădul asupra celor două mori, șuierînd și urlînd cu bucuria cruntă a unei nebunii a firii, dezlănțuită ca să nimicească. Și fiindcă la prore apa lipsea cu desăvîrșire, pupele, după ce fură săltate în înalturi, se prăbușiră trosnind, cu zguduitură sinistră și cu ruperea grinzilor de lemn, iar trîmba răsuci și zdruncină cele două mori grele, de jos, de sus, din toate părțile, desfăcîndu-le, sfărîmîndu-le, inundîndu-le ; în cele din urmă, le bufni de trei ori, cum faci cu sacul cînd vrei să-l umpli cît mai mult. Șuieră apoi o altă pală de vînt, atît de violentă, încît te înăbușea și-ți tăia răsuflarea, care-i izbi de mal, cum se nimeri, lăsîndu-i acolo împotmoliți în nisip ; înainte de asta, nenorociții auziseră însă cu groază cum una din dube, cotropită de apă și desfundată, se spărgea și se sfărîma ; din pricina izbiturii, căzuseră cu toții grămadă și, pe jumătate sufocați, nu avuseseră putere nici măcar să plîngă. De afară, prin miile de crăpături neastupate, se strecura lumina vie și tăcută a zilei care își recăpătase frumusețea. Zăcură astfel, înăbușiți și învinețiți, pînă cînd Cecilia, auzind plînsete, se ridică și-și strînse copiii lîngă ea. Afară de vînătăi, nu-și făcuseră nici un alt rău. Și-n timp ce ei plîngeau, ea nu era în stare să le spună decît :

— Fiți cuminți, căci nu-i nimic.

I se părea că s-a prostit, aidoma celui care-a suferit cine știe ce chinuri în vis. Îi era groază și nu izbutea să priceapă de ce , cu toate că groaza pătrundea, o dată cu lumina, prin crăpăturile acelea aducătoare de pieire, întocmai ca atunci cînd somnul a putut să scadă tăria durerii, dar, la deșteptare, în loc să-și îndrepte ura spre amintirea și spre lacrimile pricinuite de nenorocire, sufletul prinde să urască ziua care se pregătește să-i aducă înapoi această nenorocire.

Iar Cecilia, făcîndu-şi drum printre sfărîmăturile punţii celei mari, trebui să iasă şi să vadă nenorocirea.

Jumătate din Paneperso — şi anume duba mare — se afla cu o coastă pe uscat ; iar în duba mică intraseră prorele morii San Michele, pe care în vremurile lui bune — cînd cu zicătorile dispreţuitoare : „cine merge primul la moară, macină" ; sau : „pentru cine e gîscă, nu se crapă niciodată de ziuă" — *padron* Lazzaro Scacerni le înarmase cu pinteni, în şantierul bătrînului călăfătuitor din Occhiobello. Trecuse mai bine de o jumătate de veac şi era pentru întîia oară cînd asemenea apărători slujeau, şi poftim la ce, dacă nu cumva trebuia spus că vitejia aceea a unui tînăr cutezător, care ţinuse la acele neobişnuite armături ale celor două prore, îşi primea de data asta osînda ; dar, pe lîngă că putea fi vorba de o exagerare, mai însemna şi să mergi cu gîndul prea departe, chiar dacă Cecilia ar fi avut răgaz şi putinţă să se gîndească la aşa ceva. Iar zicătorile se şterseseră de atîta amar de ani de pe cabinele morii San Michele.

Apa curgea tăcută în cala dubei mici, care fusese lovită, şi gîlgîia apoi în afară, prin cîteva crăpături, spre pupă. După trecerea fulgerătoare a înspăimîntătoarei apariţii, partea de deasupra apei a ambelor mori era desfăcută, doborîtă, prăbuşită. Paneperso rămăsese fără acoperiş, iar vechea armătură de grinzi masive, acum dezgolită şi tristă, dădea, cum se întîmplă după dezastre şi prăbuşiri, o impresie de măreţie înfricoşătoare şi de greutate de neclintit, care, din lucrurile fără viaţă, se strecura în sufletele sleite, împovărîndu-le şi mai mult. Cu braţele căzute şi fără urmă de lacrimă în ochi, Cecilia se uita la dezastrul acela, de parcă n-ar fi fost al ei. Copiii o ajunseră din urmă, sărind peste maldărul încîlcit de fiare şi de calabalîcuri de tot felul, care ocupau o bună parte din puntea cea mare. Încolo, totul era iarăşi ca mai înainte ; numai soarele era ceva mai aproape de apus, din care pricină, atingînd pieziş lucrurile, făcea ca epava morii Paneperso să arunce o umbră alungită, care sporea dezolarea. Cecilia nu se simţi în stare să aştepte seara în pustietatea aceea, unde totul îi părea uriaş, exorbitant, depăşind orice altă forţă, nu numai pe-a ei, de biată femeie, care, necutezînd să se gîndească la dezastrul cel mare, se pierdea gîndindu-se la cele mai puţin însemnate ; şi cum pe bord, nu era chip de mîncat şi nici loc unde să se poată aranja de dormit peste noap-

tea aceea — şi niciodată, în vecii vecilor — simţi că s-ar fi bucurat mult mai mult să fi murit !

Între timp, căuta cu ochii luntrea care dispăruse şi ea în învolburare. Oricum, morile fiind împotmolite, nu mai era nevoie de ea, astfel că se dădură jos în apă, care era puţin adîncă şi-şi urmară mama, pe uscat. Cînd ajunseră pe dig, nu izbutiră să-şi creadă ochilor, şi îşi uitară aproape de pagubele pe care le suferiseră.

Acolo, în punctul în care trîmba părăsise fluviul, se înălţa odinioară o perdea de plopi înalţi şi puternici, care se înşirau de-a lungul hotarului proprietăţii numită Vegri della Coguazza. Pe lîngă plopii aceia trecea şi drumeagul care, de obicei, îi ducea, pe ea şi pe ai ei, acasă la familia Verginesi. Vijelia îi frînsese — cosindu-i, parcă — la aceeaşi înălţime, iar şirul acela de copaci schilodiţi băga groaza-n tine, cînd îi priveai. De-a lungul lui se vedea brazda curată, nu mai largă de treizeci de paşi, pe care tromba, în trecerea ei, o croise în desişul verde ; restul era, în întregime, întocmai ca mai înainte ; dar pînă şi — ori mai ales — această neschimbare înfiora, de parc-ar fi spus că dintr-o clipă în alta putea să se producă încă o dată o asemenea cumplită minunăţie. Aerul singur era mai rece.

Se spune : am văzut moartea cu ochii. Spaima însă o simţi mai tîrziu. Cecilia fugea către casa familiei Verginesi, ca şi cum moartea ar fi plutit deasupra locului şi-a fluviului, ascunsă şi rînjind, cu dinţii ei dezgoliţi. Fugeau fără să se uite înapoi, pe dig, iar apoi, pe o cărăruie ce străbătea ogoarele, ea fiind udă pînă la brîu, iar copiii pînă la gît. Li se părea c-ar fi cu neputinţă să se fi salvat.

Cei din familia Verginesi, pe care trecerea şi zgomotul trombei de aer îi strînsese acasă şi care stăteau în bătătură întrebîndu-se, uluiţi încă, ce fusese aceasta, cum se terminase şi încotro se-ndreptase să-şi verse furia, o văzură pe Cecilia, pe care-o cunoşteau ca pe-o femeie vînjoasă şi bărbată, sosind înlemnită de frică şi desperată, vînătă la faţă şi clănţănind din dinţi.

Femeile îi înconjurară imediat, atît pe ea, cît şi pe copii. Mai tîrziu, spuneau că era parcă pe jumătate nebună.

— A trecut, bolborosea ea, a trecut peste mori.

— Curaj, îi spuseră ceilalţi, a trecut.

— Peste mori, repetă ea, înfiorîndu-se.

Îi era atît de frig, mai rău ca în ianuarie: părea mai curînd scuturată de un acces de malarie. Femeile o duseră în casă, împreună cu copiii, ca să-şi schimbe veşmintele, căci se găseau pentru toate vîrstele şi toate taliile în familia numeroasă a Verginesilor.

— Curaj; a trecut şi nu se mai întoarce.

— Nu ştiu pe ce lume mă aflu, spuse Cecilia, buimăcită, cînd începu să-şi recapete calmul şi să se încălzească, simţind o cumplită oboseală în creier şi în mădularele zdrobite, de parc-ar fi fost ciomăgită.

— Bea o ceaşcă dintr-asta, ca să-ţi vii în fire.

Era un blid cu cafea caldă, lucru care printre ţărani se păstra pentru cazuri de boală.

— Mulţumesc; dar copiii? întrebă ea, sorbind din cafea.

— Ehei, ăia au şi luat-o din loc, spuse cumătra; la vîrsta lor!

Vorba asta îi aminti de nenorocirea ei, şi ar fi voit să se întoarcă imediat la vad. Picioarele îi erau însă moi, iar peste puţin timp urma să înnopteze:

— Ce să cautaţi acolo, *padrona* Cecilia? Dormiţi noaptea asta aici, să vă puneţi pe picioare.

Iar dijmaşul Luca Verginesi, bătrînul, capul familiei, om cu bun-simţ şi cu judecată, îi spuse:

— Lasă totul pe mîine, morăriţo. La lumina opaiţului, nenorocirile par de două ori mai cumplite. Se spune: seara, la lumînare, e şi sluta ca o floare. Despre nenorociri ar trebui spus tocmai dimpotrivă.

— Dar nu-mi pot lăsa toate lucrurile în părăsire — şi vorbind astfel parcă le revăzu, ca atunci cînd se afla pe bord — bietele mele lucruri! adăugă ea, cu amărăciune; biata de mine, bieţii mei copii!

Stătea pe laviţă, în bucătărie, în timp ce femeile puneau masa, căci toată zarva aceea făcuse să se întîrzie cina cu mai bine de două ore. În jurul ei stăteau bărbaţii şi copiii. Maria venise lîngă ea şi-o mîngîia pe mînă. Îşi prinse capul între palme:

— Cine nu s-a aflat acolo, nu poate înţelege ce s-a petrecut! Belzebut prinsese parcă morile cu mîna şi le cernea!

Numele lui Belzebut rostit în fapt de seară şi în clipele acelea de groză, precum şi ideea unei asemnea site, îi făcură să se indispună pe mai mulţi dintre cei de faţă, iar gos-

podina își făcu semnul crucii șoptind: *Libera nos Domine*[1]. Careva trase cu coada ochiului către cîmpia neagră, prin ușa întredeschisă, ca și cum ar fi avut bănuiala că în prag s-ar fi putut ivi un oaspete cu copită de cal. Iar Luca spusese:

— Nici nu e greu să te creadă cineva, *padrona:* e destul dacă spunem ce-a rămas din șirul ăla de plopi, încît pare lucru de necrezut, iar eu de-abia aștept să mă înapoiez acolo mîine dimineață, ca să-i mai văd o dată, căci nu mai am încredere în ochii și în ținerea mea de minte.

— Eu, spuse un băiețandru pe care-l chema Luca, la fel ca pe el, și era băiatul unui frate al lui, eu mă aflam prin părțile alea și am văzut ce s-a întîmplat.

— Și cam ce făceai mătăluță prin părțile alea, întrebă bătrînul, care-l iubea cel mai mult dintre toți nepoții.

— Vedeam de vite. Și, cum tocmai mă cățărasem într-unul din copacii ăia...

— Vedeai de vite de sus din copaci? S-au prefăcut oare vitele în păsărele?

— Era acolo un cuib, spuse băiatul, rîzînd.

— Aha, am înțeles: și l-ai luat?

— Voiam să las puișorii să mai crească, dar acuma... Am văzut furtuna de departe, cum s-a înălțat din fluviu, și noroc că mi s-a făcut frică și-am coborît în goană. Și-n timp ce fugeam, am avut curiozitatea să întorc capul și să mă uit înapoi: o luase razna prin șirul de plopi; îi înșfăca unul cîte unul și-i răsucea, uite-așa (și făcu gestul cum faci cînd vrei să rupi răchita tînără), unul după altul, și mi-a trebuit mai mult timp ca să vă povestesc. Zburau copacii prin văzduh, de parcă erau frunze.

— Așa? întrebară ceilalți, înconjurîndu-l pe martorul unei asemenea întîmplări. Iar tu?

— Eu mi-am luat picioarele la spinare.

— Dar vitele?

— Vitele fugiseră la grajd încă de cînd eram eu în copac. Nu-i așa, moș-bunel?

Așa-i spuneau copiii unchiului lor, dijmașul, ca pentru a-i recunoaște autoritatea de cel mai vîrstnic, de cap al familiei și de dijmaș, văduv și fără copii.

[1] Mîntuiește-ne pe noi, Dumnezeule (lat.).

— E adevărat. Le-am văzut venind singure şi înspăimîntate, la grajd. Ele simt lucrurile astea ; şi nu sînt singurele la care vitele se pricep mai bine decît noi. Mai trebuie spus apoi, *padrona* Cecilia, că dumneata te-ai salvat, împreună cu copiii dumitale, şi că asta e o adevărată minune, fără doar şi poate ; iar aici, la noi, furtuna şi-a cheltuit toată puterea asupra şirului ăluia de copaci, şi-a fost o adevărată îndurare dumnezeiască, fiindcă dacă începea să se rotească pe deasupra cîmpiei, o nimicea, iar dacă nimerea casa noastră, nu mai lăsa piatră peste piatră, iar la ora asta, în loc să ne-aşezăm la masă, am fi fost morţi cu toţii.

— În ce mă priveşte pe mine, ar fi fost mai bine.

— Nu vorbi astfel !

— Cum să nu vorbesc, cînd mă gîndesc în ce stare se află morile ?

— Dacă v-a ajutat să scăpaţi din ce-a fost mai rău, Dumnezeu o să v-ajute să scăpaţi şi din celelalte încercări.

— Aş vrea să trag nădejde, dar nu izbutesc.

— O să vedeţi că, mîine dimineaţă, nenorocirea o să vi se pară mai puţin cumplită decît vi s-a părut.

— Ori mai cumplită ? spuse Cecilia.

Şi o spuse cu umilinţă, atît de copleşită, încît nimeni nu mai îndrăzni să-i adreseze zadarnice vorbe de mîngîiere.

— Acum, fii bună şi ia ceva în gură împreună cu noi, *padrona* Cecilia, spuse Luca, fiindcă postul şi deznădejdea nu repară pagubele şi strică sănătatea.

— Aici ai dreptate : eu totuşi, spuse Cecilia, revenind la gîndurile ei, nu pot părăsi morile în noaptea asta, în starea în care se găsesc. Cîte ceva, pentru toţi, tot mai rămîne. adăugă ea, ruşinîndu-se aproape şi de sărăcia ei, şi de gîndul de a mai salva ceva într-o astfel de situaţie.

— Şi sînt de-un asemenea soi, admise dijmaşul, încît tot le rămîne cîte ceva, totdeauna. Înseamnă că se va duce să stea de pază unul dintre flăcăiaşii ăştia ai noştri.

— Desigur, răspunseră doi sau trei dintre aceştia. Stai liniştită, *padrona* Cecilia.

— Îmi pare rău să pricinuiesc atîta tulburare.

— Care tulburare ? Nu sîntem obişnuiţi noi ţăranii să păzim recoltele ? spuse unul.

Iar un altul :

— Pe timpul ăsta, e mai bine să petreci noaptea afară decît în casă.

— Atunci, vă mulţumesc : vă faceţi o adevărată pomană.

— Şi mă duc şi eu să stau de pază ! spuse băieţaşul, în rîsetele celorlalţi. Ce e ? Nu e doar prima dată cînd stau noaptea afară.

— Da, da, îi spuse un frate mai mare, dar şi tragi nişte aghioase, încît ar putea să vină şi-o sută de hoţi şi să strice toată recolta, pînă cînd să te trezeşti tu.

Luca protestă ; şi trebuie spus că era îndrăgostit de Berta, cea de-o vîrstă cu el, cum se îndrăgostesc uneori copiii şi băieţii, înainte de a-şi pierde nevinovăţia, cu uitarea de sine, cu deplinătatea, cu sinceritatea nevinovăţiei, cu îndrăzneala şi gingăşia sufletului nevinovat. Şi întrucît fetiţa dădea semne că va creşte mai repede decît el, cum a şi făcut, mai apoi, luîndu-i-o, ca să spunem aşa, înainte, Luca, în faţa acesteia şi-a frumuseţii ei, rămînea ca în extaz, arzînd, în acelaşi timp, de dorinţa de a-i părea mai mare decît îi era vîrsta, cutezător şi hotărît, şi de a o face să-i admire o vitejie oarecare. Şi fiindcă la masă rîdeau cu toţii de vorbele fratelui mai mare, spuse :

— Rîdeţi, însă la noapte, dac-ar veni hoţii, o să se vadă cine-i simte mai întîi. Şi sînt în stare să trag şi cu puşca !

— Vezi însă că puşca e de două ori cît tine ! îi spuse moşbunelul.

— Sînt în stare s-o folosesc şi-aşa, şi pe urmă nici nu-i adevărat c-ar fi de două ori cît mine !

Vorbind astfel, se duse să desprindă din cui lunga puşcă cu vergea, şi arătă că îi mai trebuiau patru degete ca s-ajungă cu capul la gura ei. Fetiţa îl privea mirată şi bucuroasă, fiindcă ceva tainic şi necunoscut îi dădea de veste că demonstraţiile acelea sincere îi erau adresate ei. Pe urmă însă, întrucît ora de culcare a copiilor trecuse de o bucată de vreme, se întîmplă ca lui Luca, ghiftuit de mîncare, să-i cadă capul pe masă ; şi visă probabil hoţi, fiindcă atunci cînd îl luară în braţe ca să-l ducă în pat, strigă că au venit hoţii şi ceru puşca, după care se cufundă imediat în somnul vîrstei sale, trezindu-se în dimineaţa următoare, cu desăvîrşire nenorocit.

Soarele se înălţase între timp, iar băiatului îi era ruşine să apară în faţa Bertei, care, împreună cu Antonio, cel mai mic

dintre băieţi, rămăsese la Vegri. Încercă să iasă din casă neobservat, se ascunse în spatele adăpătoarei, la capătul pajiştii din faţa casei ; mai tîrziu, îi spuse Bertei că somnul acela îi căşunase o mare supărare, fiindc-ar fi vrut să-i arate ce era el în stare să facă, pentru a păzi morile de hoţi.

Fetiţa îl privea gravă, cu ochii larg deschişi.

— Tu nu crezi, Berta, c-aş şti să trag ?

— Cred.

— Nu crezi, continuă el, mai puţin sigur, că la nevoie, aş fi în stare să stau treaz toată noaptea ?

Fetiţa se gîndi şi fu sinceră :

— Cred mai puţin.

— Mi-am meritat-o, spuse el, muşcîndu-şi mîna de furie, sub degetul cel mare.

— Nu-ţi face sînge rău, căci ai să stai treaz altă dată.

— Crezi tu ? întrebă el, mîngîiat.

— Da, spuse ea.

— Atunci... dacă-i aşa, cînd vom fi mari, cuteză el, privind-o pe furiş, noi doi ne vom căsători : ce crezi ?

— O să trebuie să vedem dac-o să te vreau, răspunse fetiţa, privindu-l ţintă, cu o scînteiere de mîndrie în ochii ei atît de frumoşi.

El, care avea despre familia lui o idee măreaţă, ar fi vrut să-i răspundă cu cuvinte pompoase şi cu trufie, dar se pomeni umil şi rugător :

— Am duce-o bine la Vegri della Coguazza.

— Niciodată ca la moară.

— Atunci, atunci, răspunse el, care se îndoia totuşi de asta, o să mă fac morar.

Ca şi cum ar fi spus : — O să devin cavaler rătăcitor şi o să cuceresc pentru tine pămîntul şi gloria. Deocamdată, mîncau jujube, pe care le culesese anume pentru ea, umplîndu-şi pălărioara.

Mama şi cei patru copii mai mărişori — sărmana familie — se înapoiaseră încă din zori la locul nenorocirii. Şi se adunaseră destui oameni, printre care cîţiva din familia Verginesi, ca să dea ajutor, cu atît mai mult cu cît, terminîndu-se cu strînsul recoltei, iar arăturile aflîndu-se abia la început, era un moment în care lucrările cîmpului puteau fi lăsate în părăsire, pentru cîteva ceasuri ; iar pe plaja fluviului în scădere

se aflau morarii din vadurile vecine, cercetînd nenorocirea. Era acolo chiar şi Slanà.

Cecilia petrecuse însă noaptea descurcînd din încîlceala lor îngrozitoare şi răsucind urîtul fir al atîtor gînduri supărătoare, îngrozitor fiecare în parte. Şi fiindcă, la sculare, veşmintele lor nu erau încă bine uscate, le îmbrăcaseră, atît ea, cît şi copiii, pe cele împrumutate de familia Verginesi. Picul acela de căldură, pe care mila prietenilor i-o pusese la loc în sînge în seara din ajun, începuse să se risipească ; şi chiar în timp ce se îndreptau în şir către vad, în tăcerea zorilor, cînd amuţeau jivinele noptatece, iar cele de zi nu se făceau încă auzite, ea, simţindu-se prost în hainele acelea străine şi privindu-şi copiii, care nu erau de loc încurcaţi, se temu ca nu cumva aceştia să se resemneze şi să se simtă bine cu ele.

Îi venea în minte, într-adevăr, ceea ce băgase de seamă în alte dăţi, cînd dăduse de pomană săracilor cerşetori cîte-o ruptoagă de haină bună de aruncat : cît de uşor se potrivea pe aceştia orice lucru de îmbrăcăminte. Ba îşi aminti chiar că îi atrăsese atenţia în privinţa aceasta unui cerşetor, care îi răspunsese bucuros :

— Păi dacă n-am avea avantajul ăsta, am mai umbla îmbrăcaţi ? Am rămîne în pielea goală.

În hainele împrumutate de milă, amintirea aceea îi revenea ca o presimţire întunecată. Soarta ei şi a copiilor voia să fie încă şi mai rea decît a cerşetorilor rătăcitori peste ogoare, aproape fără să-şi mai amintească de familiile lor, liberi întotdeauna, iar uneori veseli ; în legătură cu soarta ei, avea, de altfel, o pildă chiar în sat, înfăţişată de o noră văduvă a răposatei Venusta Chiccoli, o nenorocită cu şase copii, ca şi ea, numai că era grasă, adăpostită într-o cocioabă de pe prund, într-un loc căruia i se spunea vadul Stamplinati, de unde se împrăştiau cu toţii prin sat şi prin împrejurimi, să culeagă boabe de spice, de prin gunoaie ; dar să te mulţumeşti cu resturile din troc şi cu cîte-un os, înainte de a fi dat la cîine ! Duceau în spate ruşinea respingătoarei şi ticăloasei mizerii ţărăneşti, plictisitoare şi supărătoare pentru toată lumea, căci oamenii erau săraci, iar codrul de pîine era furat din porţia familiei ; şi era o pomană, dar dura de-o bună bucată de vreme. Îi spuneau acesteia : văduva Zirela, care înseamnă scripete, din pricina tînguirii ei, supărătoare ca şi scîrţîitul veşnic al unui enervant scripete ruginit. Şi în-

tinzîndu-i nefericitei codrul de pîine, chiar ea, Cecilia, nu se sfiise uneori să spună că atît Zirela, cît şi bărbatul, mort de tuberculoză, ar fi trebuit să se gîndească mai bine înainte de a aduce pe lume atîţia copii : şase, ca ai ei, ca ai ei. Ca să nu mai spună că Guardei îi venea greu să miluiască şi-o singură familie de sărăntoci : ce să mai vorbim de două. Nu cumva oare începea să se şi obişnuiască, întocmai ca şi cu veşmintele acelea, nu cumva oare se şi lăsa doborîtă de sărăcia aceea ruşinoasă şi fometoasă ?

Cîţiva dintre morarii vecini veniseră cu luntrile şi vîsleau în şuvoiul firav. Cînd fu zărită pe dig, unul dintre cei de jos o întrebă :

— Hei, *padrona* Cecilia, vi s-a întîmplat vreo nenorocire ?

— Dar asta ce-nseamnă ? răspunse ea, arătînd dezastrul.

— Vorbesc, răspunse celălalt, apropiindu-se, despre oameni ; fiindcă ieri, cu o asemenea zăpăceală, vă daţi seama că eram prea prinşi cu ale noastre, dar azi-dimineaţă, văzînd morile în starea asta şi lăsate în părăsire, ne-a cuprins teama pentru dumneata şi pentru copii.

— Nu s-a prăpădit nici unul.

— Atunci, fie slăvit Sfîntul Antonio.

Ea se gîndea ce poreclă avea să-i scornească mila aproapelui, îndată ce va obosi. La vederea dezastrului, i se tăiase răsuflarea — puţină, cîtă mai avea — şi nu se putea ţine pe picioare.

— Sîntem aici ca să vă ajutăm, continuă celălalt, numit Saladino, un morar ce se bucura de multă autoritate şi stimă. Iar acum, să cercetăm puţin cam ce e de făcut cu prima reparaţie, aşteptînd să chemaţi călăfătuitorul.

— De-aici încolo... rosti ea în şoaptă.

— Ce se întîmplă de-aici încolo ?

— Nu sînt bune nici măcar ca lemn de foc.

— Nu te duce atît de departe : lasă-l pe călăfătuitor s-o spună, dacă e cazul. Toată nenorocirea s-a întîmplat din pricină că n-au ţinut ancorele. Vezi, dumneata vii dinspre deal, unde fundul e mai rezistent. Aici, în jos, se cer ancore care să prindă mai bine, cu toate că — adăugă el, în timp ce lumea se strîngea grămadă în jurul lui şi-al Ceciliei, cu copiii — cu toate că, fiind vorba de o asemenea vijelie, ce ancore ar fi putut face faţă ?

— Ai dreptate, răspunse Cecilia, aşezîndu-se jos pe pămînt şi începînd să plîngă, în mijlocul copiilor înspăimîntaţi şi palizi.

— Nu se îndreaptă nimic cu plînsul, se crezu atunci îndreptăţit să spună necioplitul de Slanà, şi ar fi trebuit să vă daţi seama la vreme că o văduvă şi nişte copii nu pot face faţă într-o meserie atît de grea şi de primejdioasă. Şi ce-o să faceţi acuma, cînd v-a ajuns nenorocirea ? Eu, unul, v-am spus-o, dar atunci cînd puţintică zgîrcenie se întovărăşeşte cu multă înfumurare...

— Ai dreptate pînă şi tu, care eşti un măgar, îi spuse Cecilia, ridicîndu-se.

Supărarea îi uscase lacrimile şi-i dăduse iarăşi putere. Nu-i mai puţin adevărat că spusele ei căpătară aprobarea tuturor, în vreme ce Slanà se îndepărta furios.

Dîndu-şi seama, după felul cum se apropie să vadă ce e de făcut şi după căutătura ei hotărîtă, că, o dată cu puterile, Cecilia îşi recăpătase şi judecata, Saladino îi spuse, cu oarecare voioşie în glas :

— Porunceşte, *padrona*, căci ne aflăm aici ca să te slujim, ca nişte bărbaţi ce sîntem. Ştim ce fel de femeie eşti.

Şi-o dovedi. În scurt timp, eliberîndu-se punţile de tot ceea ce te împiedica să te mişti şi dîndu-se jos toate lucrurile şi toate mobilele pe care înţeleapta Maria, cu ajutorul fraţilor, începu imediat să le aleagă şi să le aranjeze pe dig ; scoţîndu-se apa pătrunsă în calele morii San Michele şi constatîndu-se că aceasta nu avea spărturi grave ; astupîndu-se provizoriu toate acestea şi punîndu-se o ancoră în larg, moara fu trasă cu scripetele şi pluti în mijlocul şuvoiului. Luntrea cea mare şi barca fuseseră găsite şi ele, împotmolite nu prea departe. Unul dintre morarii aceia era un călăfătuitor destul de bun şi se-apucă de treabă, în aşa fel încît San Michele să-l poată aştepta pe meşter. O primă cercetare ajunse pentru a arăta că nu suferise stricăciuni de neîndreptat şi nici măcar grave.

Între timp, dimineaţa înaintase destul de mult şi întrucît cămara de pe bord fusese găsită neatinsă, Maria şi Dosolina putuseră să pregătească o gustare alcătuită din slănină şi ceapă, şi lipii fără drojdie, coapte sub spuza focului deasupra căruia fierbea cazanul cu smoală.

— Dacă vă mulţumiţi cu ceea ce se găseşte... le spuse Cecilia bărbaţilor, doisprezece la număr, care mîncară cu mare poftă.

Pe urmă se simţi nevoia unui pui de somn în umbra tufişurilor şi-a ierburilor de pe mal, căci zăduful devenise nemilos. Cecilia dormi şi ea puţin ; mai tîrziu fu uşurată de pietre şi de tot ce se mai putu moara Paneperso, care fu îndreptată cu ajutorul pîrghiilor, aşezată pe butuci şi trasă pe uscat cu ajutorul scripetelui, putîndu-se începe astfel repararea ei.

— Acum, *padrona* Cecilia, spuse Saladino, nu mai rămîne altceva de făcut decît să se astupe spărtura şi cu cît se va face mai repede, cu atît va fi mai bine, fiindcă nu e timp de pierdut. Nu ştii niciodată ce se poate întîmpla. Tocmai vine mîine să mă vadă, pentru cîteva lucrări mărunte, călăfătuitorul ăla mare din Occhiobello, căruia i se spune Buttafumo[1] ; vrei să-i spun să treacă pe-aici, pe la vadul dumitale ?

Cobora seara ; oamenii plecau, unul cîte unul, spunîndu-i Ceciliei, care le mulţumea, să nu mai facă atîta caz : căci doară de-aia sîntem pe lume, ca să ne ajutăm. Vorbele erau mărinimoase, iar ei puteau spune că în ziua aceea le întăriseră şi cu faptele. Lui Saladino, Cecilia îi spuse :

— De Buttafumo am auzit vorbindu-se ca despre unul care cere să fie plătit mai scump decît ceilalţi.

— Dar e şi cel mai de ispravă, şi se ştie că, atunci cînd nu e vorba de aruncat banii pentru petreceri, cine cheltuieşte mai mult, cheltuieşte de fapt mai puţin.

— E şi asta adevărat. Dacă-i spui să treacă pe-aici, pe la mine, îţi mulţumesc.

— Se va face.

Pentru dormit, mama şi copiii se aranjară cît putură mai bine pe moara scoasă pe uscat şi pe San Michele ; şi avură parte de-un somn adînc şi înviorător, pe care şi-l cîştigaseră cu ziua aceea trudnică. Şi s-ar fi putut observa că tot ce o ţinuse trează pe Cecilia în noaptea trecută rămînea la fel de important şi că abia în timpul zilei îşi putuse da seama de gravitatea lucrurilor. Cu toate acestea, dormea liniştită, şi nu

[1] Zvîrle-fum.

numai fiindcă ziua fusese obositoare. Ci tocmai fiindcă acum cunoştea stricăciunile şi greutăţile, pe care în noaptea cealaltă de-abia şi le închipuise. Şi judecîndu-le, îşi recăpătase curajul.

II

După curaj, mai fu vorba de răbdare, care este curaj prelungit, şi avu nevoie de multă, şi pentru multă vreme.

Mai întîi, venise Buttafumo, meseriaş destoinic din Occhiobello, vestit, mîndru nevoie-mare, cu o statură şi cu o barbă impunătoare, vorbind numai în proverbe, calm şi dispreţuitor.

Ţinîndu-şi barba cu mîna, semn că se gîndea şi chibzuia adînc, acesta cercetă moara de pe uscat şi de aproape, şi de departe, şi pe dinăuntru şi pe dinafară. Încerca grinzile mai înalte şi mai îndepărtate cu un baston cu vîrf de metal ; ceruse să i se dea un ciocan şi se năpustea asupra bietei epave cu lovituri cumplite, şi clătina din cap, strîngea din buze, strîmba din nas, pufnea dispreţuitor de fiecare dată, şi numai Dumnezeu ştie dacă au fost puţine dăţile astea, cînd lemnul se arăta ros de cari, putred ori crăpat. Adîncind cercetarea, scotea din încheieturile bordajului cîlţi înmuiaţi în smoală şi băga degetele, care intrau cu multă uşurinţă ; zgîlţîia cuiele ruginite, le scotea şi le arunca ; scutura grinzile, sufla în prăfăraie. Cecilia, uluită, îndurerată şi umilită de purtările lui, începu să se întrebe, neliniştită, dacă nu cumva îşi pusese în cap să distrugă moara Paneperso ; cînd ajunse însă la mecanismele morii, meşterul îşi schimbă comportarea, dar nu se arătă mai puţin pornit. Rînjind, se prefăcea că atinge cu două degete roţile, angrenajele şi axele, şi, întocmai ca acela care atinge lucruri foarte gingaşe, de-abia dacă le pipăia ; şi-i era de ajuns pentru a arăta cît erau de şubrede, de uzate, de ieşite din ţîţîni şi din pricina vîrstei străvechi şi a nenorocirii recente. Ieşi apoi iar afară, cercetînd din nou totul de la distanţă şi tăcu mai departe.

— Aşadar, meştere ?

Buttafumo începu să rîdă în hohote, dar nu scoase nici o vorbă.

— Ţi se pare un lucru chiar atît de vesel ?

— Pentru a face un foc zdravăn, răspunse celălalt, lăsînd, în cele din urmă, să se audă cît de ciudat îi era glasul, pentru trupul acela voinic : de castrat, subţire şi ascuţit ; pentru a face un foc zdravăn, e destul de uscată, nici vorbă.

— Gîndul meu e să pun s-o repare.

O privi din dreapta, din stînga, din faţă, părînd c-ar vrea s-o cerceteze şi pe ea, cum făcuse cu moara, şi tocmai se pregătea să spună ceva, cînd Cecilia îl preveni :

— Fii atent, meştere, căci dacă eşti nebun, nu ţi-ai găsit aici spitalul în care să fii îngrijit !

— Nebun, eu ? Şi nu mă întrebi cam cine-ar vrea să repare o asemenea vechitură, un asemenea cuib de şoareci, o cuşcă de claponi ca asta ?

Era totuşi ciudat să-l auzi vorbind de cuşcă de claponi, cu glasul acela al lui ; Cecilia nu avea însă, ce-i drept, chef de petrecere, pe cînd celălalt izbucni din nou în rîs, zgomotos de data asta, deşi serios la chip, părînd astfel un adevărat ventrilog. Rîsul îi slujea numai ca manifestare a trufiei.

— Ian te uită numai, spuse Cecilia, — de ce trebuie să am eu parte !

— Dă slavă cerului c-ai nimerit peste un om cumsecade.

— Cumsecade, nu zic ba, răspunse ea pe un ton nu mai puţin convins, dar şi nesuferit !

— Îţi spun că pentru reparatul morii ăsteia, de pe vremea lui Mattia Coppo, e nevoie de tot atîţia bani ca şi pentru a o face din nou, şi-nseamnă totuşi să-i arunci pe gîrlă.

Cine va fi fost Mattia Coppo cred că n-a ştiut nimeni, niciodată ; vremea lui e în mintea poporului tot una cu vremurile străvechi. Fără să se înspăimînte, Cecilia întrebă.

— Şi dac-aşa aş vrea eu ?

— Ar fi bani azvîrliţi de pomană.

— Şi dac-aş vrea să-i azvîrl ?

— Caută pe altcineva, căci meşterul Buttafumo e prea cinstit.

— Ar trebui însă mulţi ? întrebă ea, cu o strîngere de inimă.

— Mulţi.

— Şi cam cîţi ?

— Mulţi.

— Dar dacă ne-am mulţumi cu o reparaţie mai uşoară, ca să zic aşa ?

— Te gîndeşti la o peticire a blestematei ăsteia de lăzi ?

— Zi-i cum îţi place, răspunse ea, neliniştită.

— Dar ai chiar atîţia bani, morăriţo, întrebă el, încît să-i arunci pe gîrlă ?

— Ţi-am cerut să-mi spui dacă se poate cîrpi, nu să-mi faci socoteala banilor din punga mea.

— Vezi însă că mai e vorba şi de cugetul meu.

— Nu face atîta caz de el : cîţi bani trebuie să arunc pe gîrlă, cum spui dumneata ?

În fond, dincolo de supărarea ei, mijea o anume pornire ciudată, de care nu erau străine o simpatie plină de nerăbdare faţă de dulgherul acela năstruşnic, şi o dorinţă de a-l înfrunta, după cum, tot astfel, văzîndu-l dispreţuitor, creştea dragostea faţă de bătrîna moară, întocmai ca dragostea unui marinar faţă de corabia pe care a navigat îndelung, atît pe vreme bună cît şi pe vreme proastă.

— E un caz de conştiinţă, spuse călăfătuitorul, fiindcă pe o asemenea moară îţi pui viaţa în primejdie.

— N-avea grijă de asta, ţi-am spus.

— Conştiinţa e a mea ; eu trebuie să am grijă de ea.

— Vreau să spun că ştim cu toţii să înotăm.

— Iată un argument copilăresc, *padrona*... cum te numeşti ?

— Numele nu interesează, dar, la nevoie, îi poţi întreba pe morari, căci e cunoscut tot cît şi-al dumitale, printre călăfătuitori.

— Iată spus totul, într-un singur cuvînt : morarii ! Călăfătuitor, fecior de călăfătuitor şi nepot de călăfătuitor, am construit treizeci de mori şi am reparat peste trei sute, dar nu am cunoscut încă un morar care să nu fie înfumurat. Şi toţi vreţi ca lucrurile să fie făcute după gustul dumneavoastră, care nu se potriveşte cu cerinţele meseriei ; iar cînd meşterul, care aş fi eu, vă îndreaptă, numai ce-i răspundeţi : „Ştim să înotăm !“ Să înotaţi... Să înotaţi ? Credeţi că mult îmi pasă mie de pielea unui morar ? Am eu cu totul alte griji ! Dar dacă vreţi un lucru măiestrit, atunci eu trebuie să arăt care sînt legile meseriei !

Zdrahonul țipa cu o voce de contralto, exprimîndu-se prin cuvinte grandilocvente, în timp ce cu o mînă repeta împunsăturile, iar, cu cealaltă, izbiturile cu ciocanul, dînd și năprasnice lovituri de picior în obiectul nestăpînitei lui aversiuni, și strigînd :

— Un putregai ! O rablă bună de aruncat ! O vechitură ! O roată de învîrtit frigarea ! O luntre nenorocită ! O cușcă de claponi, da, o cușcă de claponi !

Se opri apoi, ca să spună :

— Ori de cîte ori e vorba de meserie, meșterul Buttafumo din Occhiobello are un nume de apărat, fiindcă — nici nu știți dumneavoastră, morarii — toate lucrările lui sînt numai capodopere, iar călăfătuitorii vin de departe, ca să le vadă.

Cu toate necazurile ei, originalul ăsta năstrușnic sfîrși prin a o face pe Cecilia să rîdă ; și cum știa că, la urma urmelor, lăudăroșia lui se sprijinea pe o adevărată măiestrie, îi spuse :

— Pînă la urmă, dacă biata moară asta stă chiar atît de prost, cu atît mai mare va părea măiestria cui se va pricepe s-o facă să meargă din nou.

— Asta așa e, spuse Buttafumo, atins în amorul propriu.

— Și mai gîndește-te și că mi-e dragă, fiindcă a fost a tatălui meu, și a bunicului...

— Și poate chiar a străbunicului.

— Și poate chiar a străbunicului, meștere. În mare, fără nici o obligație, cam la cît prețuiește meșterul Buttafumo lucrarea asta ?

— Meșterul Buttafumo — răspunse celălalt, concentrîndu-se pentru a face în gînd o socoteală sumară — în mare, hm, hm, hm, fără nici o obligație, hî, hî, hî, pentru o cîrpăceală, una peste alta, material și mînă de lucru : o hîrtie de-o mie, adică două sute de scuzi, ori cincizeci de marenghi de aur.

Cecilia rămase îngrozită. În situația ei, era vorba de o cheltuială înspăimîntătoare, dar cu cît aceasta ar fi avut darul să o descurajeze, cu atît mai mult sentimentele și amintirile îi vorbeau în suflet despre vremurile frumoase, despre cel care o crescuse și își jertfise apoi viața pentru ea ; și despre celălalt care, după ce o salvase, îi fusese ca un al doilea tată ; și, pe urmă, nu voise ea ca toți copiii să i se nască pe fluviu ? Pe Paneperso le dăduse viață, iar supărările, ca și bucuriile,

greutățile, primejdiile și frămîntările, ca și nădejdile, o legau strîns de aceasta. Își recapitula viața ei, alături de ruina aceea ; și-avea s-o părăsească, fiindcă munca pe ea putea să-i pună viața în primejdie ? Auzind cum era insultată și batjocorită, își dăduse seama cît era de legată de ea ; iar acum se uita cu drag la mobilele din modesta sa locuință, pe care fetele începuseră să le aranjeze la loc pe bord și își amintea de toate obiectele acelea pe care taică-său i le făcuse, cu atîta iscusință, cînd era copilă ; o emoționau toate lucrurile pe care cele două fetițe le întindeau la soare, să se usuce, pe măsură ce le puneau în ordine. Știm cu toții ce reprezintă pentru gospodine ziua în care spală rufe sau cea în care curăță casa, după cum, pentru a face o comparație și mai potrivită, marinarii știu ce înseamnă, pe bord, curățenia, îndatoririle de fiecare zi, sau, după o vijelie, punerea lucrurilor la loc pe corabie, și mulțumirea pricinuită de ordine și de dichis, aceea din pricina căreia cel mai de seamă marinar al lumii nu a uitat să noteze în jurnalul său de bord că oamenii vestitelor lui caravele, atingînd Lumea Nouă, și-au spălat, în sfîrșit, rufele în apă dulce.

Dar o mie de lire ! Și pentru o chestiune de bani trebuia deci să lase să se piardă ceea ce contopea atîtea simțăminte scumpe ? Îi mirosea a trădare. Și totuși, o mie de lire ! Era mai înspăimîntată decît atunci cînd descoperise urmele dezastrului care-i păruseră atît de grele și de neomenești. Iar prea îngîmfatul Buttafumo izbucni furios :

— Aș avea chef să știu din ce parte era nepriceputul care a închelbat un asemenea catafalc ; călăfătuitor din Occhiobello nu, nici vorbă.

— Dumneata vrei să le faci proces morților ? Așa cum e, a ținut o sută de ani și chiar peste.

— Iar cu lemnul care a fost risipit ar fi trebuit să țină o mie ! Știi cum se spune ? Taie un stejar, meșter Țepeluș, și scoate-un țăruș. S-a prăpădit o pădure pentru două cotețe de cîini — fiindcă eu, unul, cabinele astea de pe moara dumitale nu le văd altfel — și două dube, care-mi par mai degrabă două zăcători, două linuri pentru pus strugurii, după cules. Nu vezi ce linie grosolană ? A fost dată cu securea pădurarului, nu cu barda călăfătuitorului : cine-a executat lucrarea asta nu cunoștea calea cea bună și a făcut meseria de rușine. O

fi ţinînd moara asta de ani de zile, dar numai neclintită şi liniştită ; putea fi însă mişcată cu uşurinţă ? pe timp de furtună se purta ca o moară de soi ? Numai atunci îţi poţi da seama de asta. Şi s-a văzut. Şi nu spun nimic în privinţa mecanismelor : treabă ţărănească.

Cecilia cunoştea defectele morii Paneperso, dar, în clipa aceea, decît să le mărturisească, ar fi preferat să dea cele o mie de lire pe care nu le avea. Roşie de mînie, spuse :

— Ţi-am cerut eu, cumva, să-mi dai toate părerile astea ?

— Nu-l aduci pe meşterul Buttafumo, femeie dragă, cînd n-ai nevoie de păreri. Asta nu e o moară plutitoare ; e un cotoi de plumb şi o ciubotă.

— Iar dumneata, meştere, dacă-mi dai voie, eşti un obraznic.

— Mie-mi spui una ca asta ? Ştii ce-aş face eu din şandramaua dumitale ? Iertat să fiu, umblătoare.

Cu toată marea ei supărare, moara trebuia reparată, iar reparaţia trebuia s-o execute chiar el, obraznicul ăsta !

— Dacă te plătesc, o să faci lucrarea ?

— Cînd cineva ţine, cu orice preţ, să facă o afacere proastă, eu, unul, nu-l pot împiedica, spuse meşterul, resemnîndu-se să vadă cum se preface în fum nădejdea de a pune pe dană o moară nouă.

— O să fie o lucrare bine făcută ?

— Meşterului Buttafumo nu i se pune o asemenea întrebare.

— O s-o faci, o s-o faci ?

— În necaz.

— Îţi cer cu bunăvoinţă ? Aş nimeri-o prost ! Cît vrei ca arvună ?

— Mi-ajung trei sute de lire, adică şaizeci de scuzi sau, cum s-ar zice, cincisprezece marenghi.

— E-n regulă. Dă-mi răgaz pînă la amiază.

— La amiază mă găseşti la hanul de la punctul de trecere din Guarda. Dar cine îmi garantează restul ?

— Sînt două mori, pentru nişte păduchioase de şapte sute de lire !

— Nu există vreo ipotecă ?

— O s-o pui dumneata, domnule cămătar.

Îngîmfat, bărbatul rîse de vorbele acelea răutăcioase.

Ca să găsească banii pentru arvună, se hotărîse să-i caute cu împrumut, iar pentru rest să se lase în voia sorții. Și se duse să-i ceară un sfat bătrînului Luca Verginesi.

Familia aceasta, de oameni cu adevărat de treabă și de ispravă, era a unor țărani de modă veche, aflători pe moșia aceea — a cărei întindere, tot după moda veche, măsura un *versuro* — de trei veacuri, cum reieșea dintr-o însemnare scrijilată pe zid: Verginesi A.D. 1589. Iar pe cheia de boltă a ușii casei și pe arhitrava staulului se afla stema marchizilor Macchiavelli, dar aceștia rezistaseră la Vegri della Coguazza mai puțin decît țăranii. De o bună bucată de vreme, averea trecuse în mîna unor bogătași ferrarezi, care lăsau administrarea moșiei pe seama lui Luca Verginesi, iar acesta își luase plăcutul obicei de a face pe stăpînul. Nu numai că nu profita de asta la împărțeală și la încheierea socotelilor de dijmaș, dar încrederea stăpînului îl împingea spre o cinste care, pentru părtaș la produse, era de-a dreptul scrupuloasă; într-atît, încît parcă se scuza, aproape rușinat, spunînd că un asemenea stăpîn trebuia tratat cu aceeași grijă ca și sănătatea. Pe lîngă o treime din produse, potrivit contractului de dijmaș, avea casă, grădină și leafă. Vitele nu erau ale lui, dar era, prin tradiție, dornic să le păstreze, iar stăpînul, atît în privința aceasta, cît și în rest, nu făcea de loc uz de dreptul — prevăzut în contract — de a se amesteca în administrarea moșiei, și lăsa în grija lui Luca pînă și vînzarea produselor ce i se cuveneau; iar țăranul dădea socoteală, pentru toate, o singură dată pe an, la Sfîntul Mihai. În sfîrșit, era la fel de liber ca și un arendaș și nu i se păruse niciodată c-ar putea s-o ducă mai bine decît ca țăran fără datorii, cu staulul plin de vite grase, cu o familie nici prea numeroasă, dar nici lipsită de brațe de muncă, pe o moșie frumoasă și cu un astfel de stăpîn.

Îngrijindu-se de cumpărări și de vînzări, îl cunoscuse foarte bine pe vremuri pe Iepurele-Vîrcolac, pe care nu-l vorbea nici de bine, dar nici de rău: auzise spunîndu-se destule lucruri urîte pe seama lui, dar el, cu mîna pe cuget vorbind, nu avusese de ce să se plîngă. Iar cînd Cecilia, după inundație, coborîse să se stabilească mai la vale, în vadul Piticului, cele două familii se împrieteniseră, alde Verginesi furnizîndu-i struguri și păstrîndu-i vinul în pivnița lor, ceea ce însemna

un ajutor prietenesc, de care ea se achita măcinîndu-le bucatele.

La Vegri se aflau două case. Într-una stătea Luca, împreună cu grosul familiei, copiii a doi frați atît de supuși autorității lui, încît nu are rost nici măcar să le amintim numele. Iar aici, de cînd Luca rămăsese văduv, peste femei cîrmuia văduva unui al patrulea frate, Argia, gospodina sau *arzdora*, cum i se spunea. Aici se afla staulul cu fînarele, iar acești Verginesi se dedicaseră mai ales muncii cîmpului. În casa cealaltă, mai mică, zisă și Torricella, fiindcă avea pe acoperiș pătulul de porumbei, locuia Angelino Verginesi, cel de al doilea născut, grădinar, chelar, magazioner, crescător de vite și măcelar destoinic. Aici se afla topila și se prelucra cînepa, iar ca să-și piardă vremea, Angelino, împreună cu cei opt copii ai săi, mai făcea și pe frînghierul ; aici creșteau porci, găini, rațe, gîște și porumbei ; aici Angelino căsăpea porcul, umplea cîrnați și dădea sare unor șunci vestite ; aici se aflau magaziile cu cînepă și cu grîu, și ar trebui să fim foarte nepricepuți pentru a crede că aceasta ar fi o treabă simplă : ea cere, dimpotrivă, grijă, pricepere și atenție neîntreruptă, pentru ca produsele să nu se prăpădească. În privința treburilor cîmpenești, ramura de la Torricella a familiei Verginesi se îngrijea de grădină și de vie, avînd și o pivniță atît de mare, încît s-ajungă pentru tot neamul, iar pe deasupra, după cum am văzut, și pentru Cecilia Scacerni. Deși de cîmpie, vinul era excelent. Angelino ținea vierul, iar Luca, taurul, încredințați amîndoi că puteai colinda jumătate din lume fără să găsești altă rasă aidoma celor pe care le aveau ei, la Vegri.

Numele moșiei venea de la niște fînețe, sau *vegri*, care, fiind acoperite cu ierburi spontane, dădeau nutreț abundent și minunat. Familia Verginesi era înstărită, îndestulată și mulțumită.

Venind spre Torricella, auzeai încă de departe hărmălaia veselă a unui ogrăzi populate, în timp ce, dacă te apropiai de casa lui Luca, mergînd împotriva vîntului, adulmecai, în mirosul greoi de bălegar, existența unui staul înfloritor și bogat în capete de vite.

Drumul de la Vadul Piticului pînă aici nu era lung, dar se dovedi suficient pentru ca Cecilia, după ce-i trecu furia, să simtă povara obligației pe care și-o luase față de Buttafumo

şi să-şi dea seama că ar fi fost poate mai bine să îşi jertfească sentimentele pe altarul raţiunii, adică să vîndă moara Panperso ca lemn de foc, deşi simţea că-n fiecare grindă şi-n fiecare scîndură a bătrînei ambarcaţii se afla o părticică din sufletul ei ; şi atunci, intenţia chibzuită i se părea de-a dreptul nelegiuire.

O supără pînă şi locul întîlnirii, stabilit de către Buttafumo, şi-i părea rău că nu băgase de seamă din timp că era cel mai nimerit loc pentru a o face să simtă umilinţa de a-i mărturisi că, pînă la urmă, nu avea nici cele o mie, nici cele trei sute de lire.

Cîrciuma lui Orlandini Dinte-de-Şoarece, care încărunţise în rele, ajunse într-adevăr înfloritoare, cu pretenţii de han, căci, sub cîrmuirea regelui, bătrînul tăinuitor de contrabandişti de pe vremea papii începuse să se extindă şi să dea bani cu dobîndă pentru tot felul de negustorii mărunte, dar mai ales făcuse din cîrciumă locul de întîlnire şi cartierul general al tuturor zevzecilor, trîntorilor şi risipitorilor — copii răi, unii, părinţi răi, alţii, creştini foarte răi, cu toţii — din sat şi din împrejurimi. Cecilia, împreună cu oamenii cinstiţi, cum erau cei din familia Verginesi, îi dispreţuiau ca pe nişte coate-goale şi ca pe nişte descreieraţi ; aceştia din urmă mai erau însă şi foarte obraznici şi încrezuţi, căci îi batjocoreau şi-i luau peste picior pe toţi clienţii „sfintei cîrciumi" şi pe toţi cei care, dînd ascultare parohului, evitau să pună piciorul în „prăvălia viciului şi a afuriseniei", cum îi spunea preotul, din amvon. Acum, cînd copiii se făcuseră mărişori, Cecilia prezenta cîrciuma de la punctul de trecere peste Pad nu numai ca pe un loc de pierzanie, ci şi ca pe unul în care, dacă intrai singur, te puteai foarte bine alege cu o excomunicare. Iar în cîrciuma tapetată cu caricaturi anticlericale, necredincioşii aceia se deprinseseră să ia în batjocură şi să parodieze „fulgerele Vaticanului", care, spuneau ei, se udaseră încă din ziua de 20 septembrie a anului 1870, şi nu luau foc.

Era nevoită, aşadar, să se ducă să se dezmintă şi să-şi mărturisească sărăcia şi calicia înaintea pedanţilor rurali, a gurilor rele şi mincinoase, care erau gata să-i spună : iată ce-nseamnă în practică ajutorul „Dumnezeului popilor", faimoasa lui îndurare şi însemnătatea slujbelor, a rugăciunilor şi-a faptelor bune : se vedeau în situaţia ei de acum. Şi se aflau acolo Sitarul, anarhistul „internaţional" şi paznicul,

hidraulic Bracciemezzo, garibaldistul, ca să nu-i pomenim decît pe cei cunoscuți ; îndoctrinați cu toții de către Garibaldi, dezlănțuit împotriva „popii“, și, ca și cînd n-ar fi fost de ajuns perversitatea firească și diavolul, de către turbata doamnă Lupacchioli, care pica măcar o dată pe an în cîrciuma lui Orlandini, fie pentru a se ghiftui în public, mîncînd de dulce în vinerea sfîntă, fie pentru a protesta, ori de cîte ori se ivea prilejul, împotriva papii și Garanțiilor, care-i îngăduiau celui dintîi să pună la cale, împreună cu iezuiții, nimicirea Italiei și a liberei cugetări ; și împotriva Sfîntului Maslu, împotriva sărbătorilor închinate Maicii Domnului, împotriva cuminecăturii, împotriva procesiunilor și tuturor ceremoniilor publice pe care guvernul le interzisese, din motive de ordine : expediente pe care clericali și anticlericali se întreceau în a le ocărî ca pe niște ipocrizii.

Pentru Cecilia, aceștia erau „dobitoci“, cărora natura le dăduse atîta pătrundere cîtă le trebuia pentru a face tîrgul cel mai trist, schimbul cel mai prostesc : mîntuirea veșnică în schimbul cîtorva ani de desfătări pămîntești. Pentru a arăta cît îi disprețuia, și chiar pentru a nu o face pe ea mai sfîntă decît era cu adevărat, se cade să amintim că Cecilia fusese întotdeauna prea puțin înclinată spre ispitele cărnii, și prea puțin încercată de ele, iar cît privește îndoielile, nici nu știa măcar că există, astfel că atunci cînd niște călugări capucini veniseră în misiune în Guarda îi ajunsese o dată pentru totdeauna argumentul auzit din dialogurile acelea dintre suflet și trup, pe care predicatorii obișnuiesc să le improvizeze în cursul unor asemenea misiuni, cu scopul — spuneau răutăcioșii — de a-i converti pe cei convertiți și de a-i împietri pe cei împietriți :

— Cum se face — întrebase, tocmai în legătură cu cîrciumile, călugărul care formula argumentele impietății malițioase — cum se face că în biserică sînt mai multe femei decît bărbați ?

— Întreabă mai curînd cum se face că în temniță intră mai mulți bărbați decît femei, răspunsese celălalt călugăr.

— Atunci, văzînd cine umple cîrciumile, n-ar trebui să spun că în paradis sînt mult mai multe femei ?

— Dacă nu vrei să greșești, spune că, din păcate, în iad merg mult mai mulți bărbați.

Mintea ascuţită a Sitarului se pricepuse să spună că atît de multe femei se vor plictisi în paradis ; iar gluma circulase şi stîrnise hazul, dar nu şi pe-al Ceciliei, care spusese :

— Iată că imbecilul ăla s-a apropiat cu încă un pas de ziua cînd să facă pe bufonul în iad.

Fusese însă întrebată :

— Dumneata crezi în iad ?

— Ca să nu aibă habar nici chiar de *Novissimi* [1], e sigur că lumea a ajuns cu neştiinţa pe o treaptă de necrezut !

Pînă la urmă, în loc de îndoieli, impietatea o indigna şi o uluia. Dar acum, şi tocmai din pricina aceasta, faptul că se ducea să se expună în faţa unor proşti, a unor descreieraţi, a unor smintiţi, trezea în ea ceea ce nu fusese în stare nici asprimea încercării prin care trecuse, nici apăsarea mîinii lui Dumnezeu, coborîtă atît de nimicitor asupra morilor sale. În simplitatea ei cutezătoare, acceptase fără să murmure ceea ce altora li s-ar fi părut lucrul cel mai greu şi cel mai rău, în vreme ce faţă de felul serios în care se preţuia ea însăşi, încercarea aceasta care o aştepta nu i se părea nici mai puţin importantă, nici mai puţin ticăloasă decît o batjocură. După paguba pe care-o suferise, avea credinţa că nu mai merita şi batjocurile, nu le voia, şi nu le-ar fi vrut nici măcar din partea celui care-i trimisese paguba materială, cu care se resemnase. Şi nu înţelegea că ispita aceasta a mîndriei era ea însăşi o încercare, mai grea decît cealaltă, pentru caractere ca al ei. Atîta de mult încît, dovedind un orgoliu similar, ba chiar mai naiv decît acela al morăriţei — iar comparaţia arătînd că în faţa spiritului toţi oamenii sînt egali, şi nu e singura egalitate — ar putea fi amintite aici cele spuse de Regele-Soare la vestea unei înfrîngeri : „Dumnezeu a uitat, prin urmare, tot ce-am făcut pentru el". Ceciliei i se părea că în nici un caz credinţa ei n-ar fi trebuit s-o expună la batjocura lumii numai fiindcă-i lipseau trei sute de lire. Era însă superioară Regelui-Soare fiindcă ei nu i-ar fi trecut

[1] La catolici : Moartea, Judecata de Apoi, Infernul şi Paradisul.

nciodată prin minte pretenţia de a fi făcut ori de a putea face ceva „pentru El".

Apropiindu-se ziua Sfîntului Laurenţiu, zăpuşeala îşi arăta întreaga ei putere, iar cerul răscopt de soare lovea planeta noastră care, încinsă şi biruită de mînia aceea statornică, se cocea fără să se clintească, în timp ce în pămîntul răscolit al şesului nesfîrşit, fără orizont, se deschideau crăpături largi. Iar ziua se găsea la ceasul cel mai fără umbră şi mai nemilos ; aerul fremăta şi se părea că, deocamdată, pentru a reface puterea tainică a pămîntului dătător de viaţă, soarele trebuia să nimicească tot ce trăia aici descoperit : apele, plantele, animalele.

Mai tîrziu, în strînsoarea datoriilor ce trebuiau plătite, gîndindu-se din nou la timpul şi la chipul în care-i fusese dat să le contracteze, Cecilia îşi amintea mereu de ceasul acela în care, sub zăduful de vară, pornise să-l caute pe Luca Verginesi peste cîmpul încins de soare. Iar vinovat de ceea ce se hotărîse să facă îl socotea pe Sfîntul Laurenţiu zăpuşitorul, ca şi cînd ar fi fost vorba de-o insolaţie, de-o nebunie a unei amiezi de vară.

Părînd să fie singurii supravieţuitori, numai guşterii ţîşneau fulgerător, căpătînd viaţă din furia aceea a soarelui ; numai în cîte-un fund de canal secat mişuna o viaţă putredă şi încinsă ; cînd însă ea, după cîtva timp, se îndrepta pe dig către Guarda, fluviul însuşi părea să moară din pricina prea marii scăderi a apelor.

Obţinuse cele trei sute de lire, şi cu atîta uşurinţă încît, mai tîrziu, în restrişte, ajunse să bănuie de cîteva ori că fusese vorba de o viclenie a sorţii. Ca să ne facem astăzi o idee cu privire la valoarea acelei sume, se cuvine să ne gîndim că pe vremea aceea o liră înfăţişa traiul pe o zi întreagă şi că mulţi se mulţumeau chiar cu mai puţin şi izbuteau să se descurce.

Luca Verginesi o ascultase stînd la umbra unui plop uriaş de pe drumeagul care străbătea moşia de la un cap la altul : pe urmă, fiindcă ea îi cerea un sfat, îi spusese :

— Am vîndut doi boi, *padrona* Cecilia, şi i-am vîndut cu preţ bun. Am bani în casă şi, dacă vrei să repari moara Paneperso, te împrumut eu cu cei cincisprezece marenghi.

Printre ţăranii de prin părţile noastre, socotelile au continuat multă vreme să fie făcute în scuzi şi în marenghi, sau marenghini, cum li se spunea.

— Sînt însă datoare să-ţi spun : nu ştiu cînd o să ţi-i pot înapoia.

— Cînd o să poţi.

— O să-ţi dau o ipotecă.

— Nu vorbi de asemenea murdării.

— O să-ţi dau o poliţă.

— Dacă nu preţuieşte cuvîntul între prieteni, ce vrei să preţuiască o poliţă ?

— Atunci... Ce dobîndă o să-ţi dau ?

— Măcinatul cîtorva baniţe de grîu, numai ca să nu te socoteşti obligată.

— Obligată îţi sînt şi-ţi rămîn, Luca, şi încă mult.

— Nu spune astfel de lucruri. Recolta a fost bună ; cînd o să mai facă şi ţăranul un bine dacă nu-l face faţă de cel care-a căzut în necaz, şi-i e prieten, şi merită binele ăsta, şi dacă nu-l face atunci cînd are hambarul plin ?

Cînd desluşi, după ce-şi obişnui ochii cu semiîntunericul, sala goală şi afumată a cîrciumii, aproape că-i păru rău şi, dat fiind că nu existau martori supărători, voi să-i ducă înapoi banii lui Verginesi ; numai că, din fund, unde moţăia, făcîndu-şi siesta în faţa unei jumătăţi de litru, meşterul Buttafumo îi spuse :

— Sîntem aici, *padrona* ; ce ai să-mi spui ?

— Că dacă n-aş fi venit pînă aici pe un asemenea zăduf, aş lăsa să cadă în baltă toată afacerea.

— Nu eu aş fi cel care te-ar ruga să n-o faci.

Glăsciorul şi îngîmfarea aceea îi apăreau ca un fel de batjocură şi o aţîţau.

— Poftim arvuna, spuse ea, punînd banii pe masa slinoasă, ca pentru a-l umili : numără-i şi socoteşte-i, controlează-i cum se cuvine.

Ceea ce el şi făcu, după care se ridică, spunînd :

— Hangiii s-au dus să se culce.

Luă un pahar din spatele tejghelei, turnă vin în el, îl umplu şi îl împinse spre Cecilia. Îi întinse apoi mîna deschisă :

— Pentru o mie de lire mă oblig să-ţi fac ca nou catafalcul ăla al dumitale : ne-am înţeles, şi-afurisit să fie cine nu s-o ţine de cuvînt. Dar nu bei ? întrebă el, în timp ce-şi

strîngeau mîna, lucru care între oameni cinstiţi făcea mai mult decît orice contract.

— Îţi mulţumesc, dar sînt nemîncată.

— Nemîncată ? Asta nu-nseamnă că Buttafumo o să te lase să pleci şi de-aici tot aşa.

Cu toate aerele pe care şi le dădea, era nu numai un meşteşugar strălucit, dar şi un om generos şi darnic. Intră în bucătărie, înşfăcă tigaia cea mai mare şi bătînd în ea începu să facă o întreagă hărmălaie, ca atunci cînd vrei să chemi roiul de albine lovind în vasele de aramă. La sunetul acela, îşi făcu apariţia Dinte-de-Şoarece, somnoros ; iar Buttafumo îi spuse :

— Nu-i timp de dormit, hangiule ! Pregăteşte ceva de mîncare pentru *padrona* Cecilia.

— Vai, exclamă hangiul, prefăcut, de unde pînă unde atîta cinste pentru birtul meu nelegiuit ?

— Vezi să nu fie nelegiuită bucătăria, îl întrerupse Buttafumo ; şi-n timp ce aşteptau mîncarea, adăugă : Lucrarea nu suferă întîrziere, fiindcă spărtura trebuie astupată înainte de prima umflare a apelor ; mîine mă înapoiez cu materialul, iar începînd de poimîine o să poţi vedea, *padrona* Cecilia, ce fel de om e meşterul Buttafumo, în meseria lui.

— Acuma, îl întrebă ea, schiţînd un zîmbet, ţi-aduci aminte cum mă cheamă ?

— Draga mea, am atîţia clienţi pe malurile Padului, încît dac-ar fi să-i ţin minte pe toţi, mi-ar trebui memoria lui Pico della Mirandola ; ştii cine e ?

— Nu.

— Ei, un înţelept de altădată.

— De cînd ?

— De pe vremuri.

— Aha, am priceput.

— Nu toată lumea a avut putinţa să înveţe. Astăzi, de pildă, în Mirandola se nasc numai oameni asemenea celor din alte părţi : în schimb, pe vremuri !

După ce mîncă, băură pe seama contractului încheiat ; pe urmă, la înapoiere, Cecilia făcea trei paşi serioasă, gîndindu-se la obligaţia pe care şi-o luase, iar trei rîzînd şi de originalul acela nostim, dar şi de mulţumirea de-a se fi hotărît să nu lase ca Paneperso a ei să piară, căci îşi spunea în sine : „Mi se părea o trădare".

III

De ipotecă, sau chiar de polițe, nu voi s-audă nici măcar meșterul Buttafumo. Își însemnă datoria într-un ceaslov al lui și spuse :

— După terminarea lucrării, îți dau răgaz pînă la Sînt Mihai. Începînd de la Sînt Mihai, o sută de lire la fiecare două luni, și să mi le ții pregătite fiindcă trec eu să încasez datoriile la sfîrșitul fiecărei a doua luni. Sînt deci opt rate în șaisprezece luni, și-nseamnă că la sfîrșitul anului 1878 ai achitat toată datoria.

— Da, bine, dar tot ceea ce s-a stricat ori s-a pierdut și trebuie cumpărat la loc ? Dar osteneala și lipsurile ?

— Astea nu mă privesc. Îți dau un răgaz lung, dar ține minte că vreau să fiu plătit la termen.

— Și-apoi, adăugă ea, trebuie reparată și San Michele.

— Ce-i aia, San Michele ?

— Moara cealaltă ! Ce altceva să fie ?

— Zău că ești nostimă, dumneata : ai vrea să țin minte numele tuturor morarilor, ba char pe-ale morilor ! Are el altceva mai bun de făcut, meșterul Buttafumo. În orice caz, o s-o văd, o s-o prețuiesc și-o s-o repar și pe San Michele asta.

Cînd se află însă pe bord, schimbă tonul, iar vocea lui — poate că și din pricina dimensiunilor trupului din care ieșea — păru să fie una și-aceeași cu cea plîngăreață și obositoare, căreia, cînd e vorba de-o orgă, i se spune „voce cerească“.

— Ehei, spuse el cu tremur în glas, ce formă frumoasă, ce meșteșug plin de iscusință, ce mînă fină : e linia celor din Occhiobello ! Se vede imediat, o recunoști dintr-o mie. Unde-a fost făcută moara asta ? La Occhiobello, fără doar și poate ! Occhiobello, ce să mai vorbim : pentru mori, e ceea ce-a fost Cremona pentru viori. Stradivarius... Știi cine-a fost Stradivarius ?

— Nu, răspunse Cecilia, care-și ținea rîsul, ca să nu întrerupă distracția, căci i se părea c-ar fi la teatru de păpuși, în momentele cele mai patetice.

— Dar, dumneata, femeie, chiar că n-ai habar de nimic ! Privește însă, reluă el, cuprins de un nou entuziasm, privește numai cum au fost îndoite și îmbinate lemnele astea ale bor-

dajului ! zvelteţea şi forţa chilei ! a scheletului ! puterea coastelor ăstora ! avîntul prorelor, felul în care alunecă apa pe dedesubt şi goneşte spre pupă, fără învolburări ! Şi pe urmă, nu vezi că roata a fost pusă într-un punct atît de nimerit ca înălţime, ca poziţie şi ca pescaj încît, în loc să fie o povară, ai zice că ea este cea care susţine moara, care-i dă sprinteneală, cutezanţă, suflet, de parc-ar fi volanul unei maşini. Uite-o numai cum stă pe apă ; Dumnezeule mare, parc-ar fi un gabian ! o raţă cînd înoată, cu linia aceea simplă ! Şi zvîcneşte întocmai ca un peşte : e vie, ţi-o spun eu, e vie !

Umbla încoace şi-ncolo, pe deasupra şi pe dedesubt, mîngîind partea din apă a morii şi pe cea de deasupra, mecanismele, babalele de pe puntea cea mică, lustruite şi roase de parîme, în atîta amar de ani. Ceciliei îi făcea mare plăcere o asemenea admiraţie, pentru răposatul *padron* Lazzaro, dar nu fără să simtă cît de cît pişcătura unei porniri de gelozie, izvorîtă din dragostea pentru atît de dispreţuita ei Paneperso. Şi spuse :

— Zvîcneşte, da, zvîcneşte chiar prea mult, din pricina unui lucru pe care nu l-ai băgat de seamă, meştere.

— Şi care-ar fi ăla ? întrebă celălalt, de sus.

Cecilia îi arătă atunci că prora dubei mici, cea aflată spre partea din afară, era cam largă, ca să atragă mai multă apă. Apoi spuse :

— Îmi spunea socru-meu, pe vremuri, că tocmai de asta o şi numeau „moara cu picioarele crăcănate“.

— Trîntori care să pălăvrăgească şi să critice se vor găsi întotdeauna, ca şi măgari care să zbiere. Află însă dumneata, femeie, că noi, cei din Occhiobello, am avut întotdeauna de dăruit născociri ca asta, ori altele tot atît de frumoase. Mai degrabă, adăugă el, revenind la tonul plîngăreţ şi blînd al duioşiei, spune-mi cine a fost meşterul care a construit capodopera asta ?

— Dar cine-l mai ştie ? După atîţia ani ! A fost făcută după căderea lui Napoleon.

— Iată, iată cum e lumea ! Nu-şi mai aduce nimeni aminte de un meşter ca ăsta ! I-a pierit numele ! Şi totuşi — şi spunînd astfel arăta însemnările făcute cu fierul roşu pe stîlpii uşii de la duba mare — şi totuşi, astea nu sînt aduceri-aminte ?

— Ba da, ale inundațiilor mai mari și ale zilelor în care ne-au venit copiii pe lume.

— Prostiile astea, o morarilor, v-ați gîndit să le scrieți, ca și cum ar avea vreo însemnătate pentru lume.

— Sînt scrise pentru noi, spuse Cecilia, rîzînd.

— Dar ca să păstreze amintirea unui meșter atît de minunat — asta zic și eu recunoștință — nu s-a gîndit nimeni !

— Putea să se gîndească el, căci socru-meu nu l-ar fi oprit.

— Vezi că noi, behăi Buttafumo, mai sîntem și modești. După ce-am făcut lucrarea, dăm în dar frumusețea ei și lăsăm ca numele nostru să se ducă pe apa fluviului. Nu sîntem ca neamul trufaș al morarilor, care, da, desigur, își însemnă ziua de naștere a copiilor...

— Sînt copiii noștri, meștere.

Buttafumo făcu un gest evaziv, ca și cum ar fi spus : „Oameni care contează numai ca număr !" și continuă :

— La fel și inundațiile.

— Ne punem viața în primejdie, în timpul lor, meștere.

Făcu din nou același gest, ca pentru a spune : „Unul mai mult, unul mai puțin !" astfel că Cecilia începu să rîdă, înălțînd din umeri :

— Ce vrei, meștere ? Așa sîntem noi făcuți.

— Făcuți astfel nu înseamnă și bine făcuți, iar pentru neglijența asta a voastră, ați merita să se adeverească și ceea ce se aude spunîndu-se.

— Ce se-aude spunîndu-se ? întrebă Cecilia, izbită neplăcut de amărăciunea din glasul celuilalt.

— O prostie : că guvernul ar vrea să interzică morile de pe rîuri.

— Să le interzică ?

— Da, fiindcă se spune că încurcă navigația și că strică stăvilarele : prostii ! Se știe însă cît de vicleni sînt toți fanfaronii ăștia : vor să ajute pietrele lacome ale morilor cu abur, care ard făina și strică pîinea. Să interzică morile de apă !

— La ce vrei să ne-așteptăm din partea unei cîrmuiri care a pus birul pe măciniș ? exclamă Cecilia, cu un accent de ură și deznădejde.

— Ai dreptate, *padrona*. Lumea e o adunătură de nemernici.

— Ascultă, însă : dacă dușmanii ăștia ai lui Dumnezeu vor cumva să vină să-mi fure pîinea mea și-a copiilor mei, am doi băieți care sînt în stare să se apere și pe care i-am crescut pînă acum în frica lui Dumnezeu, dar dacă soiul ăsta ticălos de vrăjmași ai creștinilor vor ca la toate murdăriile cîte se aud și se văd s-o mai adauge și pe asta, ei bine, atunci, moarte pentru moarte, le pun băieților arma-n mînă chiar eu !

— Și-ai face chiar foarte bine.

La fel de mînioși și de întristați, simțeau totuși, și el, și ea, zădărnicia goală și neputincioasă a vorbelor lor aprige și pătimașe.

— Ai face chiar foarte bine, repeta Buttafumo, și să sperăm că n-o să rămîi singură cu copiii dumitale ca să-ți faci dreptate trăgînd cu pușca.

— Să sperăm mai degrabă că prostia aia, care ți-a fost povestită, e numai o născocire, fiindcă dacă e vorba s-aștepți ajutor de la alții...

— Să sperăm. Din păcate, ai dreptate. Dacă se face legea aia, sîntem ruinați, noi, călăfătuitorii și morarii.

— Se fluieră și se dă cu pietre în sfînta ostie, pe străzi, iar preotul mi-a spus că zilele astea guvernul a interzis baldachinul și clopoțelul, cînd li se duce sfînta împărtășanie celor aflați pe patul morții ; și-atunci, dacă urăsc sîngele viu și adevărat al lui Isus Cristos, în sfînta taină, de ce vrei să respecte pîinea săracilor ? Ba dimpotrivă, fiindcă Isus a spus că tot binele și tot răul care li se face săracilor, lui i se face, ar fi o pricină nouă de-a nu se face rău.

Adevărul e că Buttafumo făcea pe liberalul, așa că spuse :

— Ar trebui totuși să fim siguri că guvernul popilor, dacă ar fi rămas în ființă, n-ar fi interzis și el morile.

— Nu mai sîntem copii și ne putem aminti amîndoi că pe vremea aia nu s-a auzit niciodată vorbindu-se de samavolniciile astea scîrboase.

Iar zvonul acesta avea să dăinuie încă mulți ani, nelămurit și ca o amenințare în aer, dar asta n-o împiedica pe

Cecilia, ori de cîte ori auzea ori își amintea de el, să se întristeze și să vadă negru, ca atunci cînd vremea amenința cu furtună pe fluviu.

Mai auzise spunîndu-se în Guarda și că în anul acela, sau mai precis o dată cu alegerile din optsprezece martie, se schimbase guvernul :

— Nu mai e Victor Emanuel ? întrebase ea.

— Rămîne deocamdată, răspunsese Bracciemezzo — așteptînd ca Garibaldi să facă republica.

— Iar lucrurile, rînjise Sitarul, nu se vor opri la republica burghezilor, hoți cu mănuși galbene ; căci dacă Garibaldi o să vrea să se oprească, o s-o ia din loc încă și mai repede decît Victor Emanuel, fiindcă libertatea fără egalitate e doar o vorbă goală.

— Pînă una alta, adăugase paznicul hidraulic, Stînga, aflată la guvern, o să ne dea ce-i stă în putință.

— Atîta vreme cît nu e totul, nu e nimic : nici rege, nici papi, nici guvern, nici patrie, nici popi, nici soldați ; federația internațională a muncitorilor liberi și egali ; și nici stăpîni, nici Dumnezeu !

— Erau cunoscutele formule pe care Andrea Costa, vestitul Biondino, tocmai le predica în cele două Romagne, dar Cecilia, prinsă de un gînd al ei, nici măcar nu le luă în seamă :

— O să desființeze birul pe măciniș, guvernul ăsta nou ?

— Desigur ! exclamă Bracciemezzo. Tocmai de-asta a și venit la putere. Jos Sella !

— Trebuie să desființeze altceva decît birul pe măciniș ! rînji Sitarul, cu obișnuita lui superioritate doctrinală.

— Pe mine numai atît mă interesează ; dar ian spuneți-mi, ca să știu și eu, cine poruncește acum ?

— În locul lui Minghetti și-al lui Cantelli, Depretis și Nicotera.

— Toți o apă și-un pămînt, spuse anarhistul, înălțînd disprețuitor din umeri.

— Același gînd mă paște și pe mine, spuse ea, dînd resemnată din umeri, dar vreau să țin minte numele astea fiindcă, dacă n-au să desființeze birul pe măciniș, o să-i socotesc cei mai mari mincinoși de pe fața pămîntului.

IV

Iertată fiind mojicia, sau altfel spus, forma cam neparlamentară, la fel au trebuit să gîndească numeroşi italieni, nu multă vreme după votul din 18 martie 1878, numit în chip pompos „revoluţia parlamentară". Şi n-are rost să spunem că erau cei cu acelaşi orizont cu o anume Cecilia Scacerni. Era poporul italian ; cel a cărui existenţă fusese amintită de către Correnti, care numai demagog nu era, politicienilor „de cabinet" ai Dreptei, gata să fie debarcaţi, ca unii care, cufundaţi în „olimpicul lor orgoliu", absorbiţi în convorbiri intime cu credincioşii lor şi extaziaţi în cercetarea unor planuri uriaşe, „îşi întorceau privirile de la suferinţele claselor dezmoştenite şi îndemnau Parlamentul să-şi consacre timpul unor discuţii a căror raţiune publică nu fusese încă pregătită". Bărbaţii aceia cu o înaltă cultură civică şi politică, cu un stil ales şi — cei mai buni dintre ei — de o severă înălţime morală ; patriciatul acela al minţii, şi al averii, şi al tradiţiei politice, care făurise unitatea statului ; oligarhia aceea de Dreapta deci rezolvase sau adusese în situaţia de a putea fi rezolvate problemele fundamentale ale noului stat : unitatea guvernului şi a administraţiei, utilarea lucrărilor publice, armamentele de uscat şi de apă, stabilitatea finanţelor, cu numeroase alte probleme conexe, de ordin fiscal, financiar şi economic. Şi fusese puse, toate, cu vigoare şi cu luciditate, în cadrul în care, de-a lungul a cincizeci de ani de regat, s-a desfăşurat şi a acţionat întreaga viaţă publică ; şi chiar nevoia şi aspiraţia către o expansiune colonială fuseseră preconizate şi indicate de către marele maestru Cavour, în vreme ce anii din urmă ai guvernului de Dreapta iniţiaseră politica aceea externă care a fost apoi în mod constant a Italiei, tot timpul cît a durat ordinea europeană rezultată din '70. În Roma, o dată ajunsă capitală, se ridică însă o problemă de autoritate care îi depăşea pe cei mărginiţi şi statornici doar în ideea că de aici încolo se cerea numai ca această autoritate să fie exercitată, în vreme ce de-aici încolo începea o nouă încercare, o nouă experienţă, o nouă elaborare. Iar dacă exercitarea acestei autorităţi izbutea mai ales cînd

era vorba de ordinea publică, cum s-a întîmplat cînd cu sediţiunea banditismului, fineţea juridică a legii Garanţiilor izbutea mai degrabă să o eludeze decît să o rezolve ; iar libertatea Bisericii, într-un stat liber, pe lîngă că era respinsă de către Biserică, mai era, pe de altă parte, duşmănită şi înjurată de către cei care voiau să vadă nimicită Biserica însăşi precum şi catolicismul, în timp ce guvernul, între aceste două negări şi refuzuri, era nevoit să o garanteze scuzîndu-se, şi să o tuteleze practicînd necontenit compromisul, lucru supărător nu atît pentru autoritatea sa, cît pentru cea a statului. Iar aceasta suferea şi vedea diminuîndu-se tocmai prestigiul instituţiilor suverane : coroana şi parlamentul, ca urmare a insurecţiei declarate în numele tradiţiei republicane a Risorgimentului de către toţi cei care îngroaşă de obicei rîndurile potrivnicilor şi nemulţumiţilor în statele de curînd constituite. În dauna prestigiului şi a tradiţiei instituţionale, care-ar fi trebuit să se înjghebeze tocmai atunci, acţiona opinia larg răspîndită — nu lipsită de temei, de altfel — şi descoperirea furioasă a faptului că tendinţele şi curentele republicane şi democratice din Risorgimento fuseseră puse în slujba unei foarte iscusite politici de cucerire, în timp ce faptul că Stînga duşmănise pînă atunci monarhia, fusese de-ajuns pentru a o împiedica să se constituie ca opoziţie, după normele juridice, şi preschimba parlamentul, dintr-o adunare legislativă şi suverană, într-o adunare în care clocotul unor aspiraţii subversive se ciocnea cu realitatea unei puteri exercitate de către oligarhia aceea căreia i s-a spus „cîrdăşie". Corectul şi suveranul respect constituţional al coroanei risca să coboare, de la rangul de sarcină supremă şi suverană, la acela de manifestare de slăbiciune, aproape de abdicare, în măsura în care, printre partizanii Dreptei, făcea casă bună cu cea pe care întîmplarea, mai mult decît voinţa, îi înfăţişa ca pe nişte uzurpatori ai drepturilor coroanei şi-ale poporului, iar, între ai Stîngii, se împăcase cu cei care duşmăneau coroana mai mult din pasiune decît din raţiune, aşa încît, pînă la urmă, linia constituţională a coroanei se dovedi cea mai statornică şi cea mai mare forţă instituţională, iar adversarii monarhiei deveniră în mare parte monarhişti, ori se comportară ca atare. De altfel, în '76, cînd au venit la putere, oamenii Stîngii erau ori proaspăt convertiţi, ori nesiguri, ori de-a dreptul îndărăt-

nici: slujitori ai regelui, care se scuzau în fața lumii de a nu fi trădători și sperjuri.

Se năștea de aceea dăunătoarea convingere că exercitarea autorității ar însemna capriciu ori renunțare, dominare ori împăcare, în vreme ce, nu din vorbele lui Correnti, ci din mărturia istoriei, se poate vedea că Dreapta, în rigiditatea, austeritatea și perfecțiunea ei doctrinară, juridică și științifică, într-o țară săracă și sărăcită, ruinată și îndurerată, mai mult dezorientată decît învrăjbită și, în cea mai mare parte a ei, mai mult inertă politicește decît îndărătnică, persista, în bună măsură, într-o dispută doctrinară, distinsă, nimic de spus, dar academică ; în ce privește organizarea și înzestrarea statului realizase, parțial, progrese reale, dar oneroase, neîndoielnic, epuizante, apăsătoare, secînd vigoarea, seva, elementul vital al țării.

În special, cu prețul acesta fusese realizată echilibrarea bugetului, dar prețul se dovedise prea scump, chiar dacă fusese vorba de-un lucru de seamă și chiar dacă o asemenea realizare n-ar fi fost altfel cu putință.

Iar cavourienii și-ar fi putut spune că, înfăptuind reformele liberale și liber-schimbiste din Piemont, Cavour făcuse să crească prosperitatea ; Italia însă — ca să nu mai vorbim de Anglia lui Robert Peel ori a lui Cobden, sau de Franța lui Ludovic Filip, căci erau țări bogate — Italia însă era altceva decît Piemontul lui Cavour.

Și astfel, după cum s-a spus, birul pe măciniș nu era numai o povară, ci jignea și tulbura ; iar dintr-un instrument fiscal devenise, după cum au recunoscut cei mai mulți chiar dintre aceia care-l instituiseră, o problemă politică ; ceea ce înseamnă că, dintr-o clipă inițială sau căpătată între timp, păcătuia ca instrument. Votul din 18 martie, curînd după ce, în cele din urmă, bugetul fusese echilibrat, a însemnat — mai mult decît o revoluție — o surpriză parlamentară pricinuită nu atît de chestiunea birului pe măciniș, cît de refuzul președintelui Minghetti de a accepta începerea discuției, deși ar fi vrut o deliberare și o declarație a Adunării naționale asupra orientării generale guvernamentale, adică asupra politicii, s-ar putea spune asupra istoriei, Dreptei.

Țara detesta birul pe măciniș, dar era sătulă și obosită și de discuții de felul acela. Treceau pe primul plan interese noi, oameni noi, pofte noi, și nevoi noi, și vechi, înrăutățite.

Pentru a grăbi succesul şi popularitatea erau invocate principiile doctrinare. Exista o burghezie nouă şi tînără, mai puţin cultivată, mai puţin iscusită, mai puţin înţeleaptă şi mult mai uşuratecă, şi mai vulgară, care rîvnea şi avea nevoie să-şi croiască drum în industrie, în comerţ, în profesiile libere şi în politică, insistînd ca, sub formă de subvenţii, ocrotiri, lucrări, favoruri, slujbe, statul să ajungă la redistribuirea aceea a bogăţiei pe care-o cere însăşi moderna lui centralizare. Este istoria radicalismului şi a masoneriei, devenită unealtă de căpătuială. Faptul putea să fie vulgar, dar era inevitabil ; şi, în cele din urmă, regimul acestei burghezii a plătit datoriile, a cucerit colonii, a reorganizat, a restabilit şi a mărit statul, şi a ştiut să creeze proprietatea aceea pe care moralitatea superioară şi politică a aristocraţiei de Dreapta ar fi lăsat-o să lîncezească în umbra pedagogiei sale austere şi ponderate. Proiectul lui Minghetti de a da viaţă regiunilor putea să fie votat la fel ca şi federalismul lui Cattaneo : vise — şi unul, şi celălalt ; deocamdată, pentru a-i crea ţării grave încurcături, era suficientă centralizarea administrativă.

Dacă pentru a face ca spusele de mai sus să fie vrednice de crezare e nevoie de o dovadă de obiectivitate, fie-mi îngăduit să adaug că le spune fiul unuia care, deşi elev al lui Minghetti, a rămas tot timpul potrivnic şi vrăjmaş al politicii de Stînga.

Mijlocitor al schimbării şi al oamenilor noi, în '76, a fost Depretis, cu uşurinţa lui, căreia i se spunea patriarhală, de a făgădui, fără să se angajeze, cu şiretenia lui calculată şi ademenitoare, dar nu lipsită de cordialitate şi de sentimente omeneşti, cu cinica lui capacitate de adaptare şi a face tot felul de combinaţii, ca un profesionist al parlamentului, căruia nu-i lipsea o anume fineţe iscusită şi realistă. Cred că pînă şi felul lui afabil de a vorbi, înfrumuseţat de glume şi de perifraze înşelătoare — ca atunci cînd, tratînd neplăcutul subiect al birurilor, definea sarea drept „substanţa dătătoare de sănătate a organismului animal“, iar zahărul drept „sarea celor bogaţi“, sau cafeaua drept „ambrozia nervilor gingaşi“, — îi folosea pentru a se îndepărta de oratoria elegantă, doctă doar cerebrală, a celorlalţi bărbaţi de seamă, mult mai valoroşi, desigur, decît el, al cărui rol a fost acela de a introduce în legalitatea instituţională şi în practica vieţii pu-

blice personalităţi care, la rîndul lor, au valorat şi au însemnat, şi ele, mai mult decît el. Deocamdată, complexul acesta al lui de calităţi de loc eroice şi nici măcar morale era tocmai ceea ce trebuia pentru a face ca Stînga să-şi însuşească, moderînd-o şi corectînd-o, esenţa politicii de Dreapta, pentru a corupe ori dezamăgi intransigenţele, cuminţindu-le şi supunîndu-le, sau, dacă nu, eliminîndu-le din viaţa publică şi naţională care, împreună cu ele, s-ar fi prăbuşit în răzvrătire ori n-ar mai fi dat nici un fel de roade, din pricina rigidităţilor ideologice.

Iar pentru început, după ce învinovăţiseră birul pe măciniş de tot felul de nenorociri, dar exagerînd atît de mult, încît unii îl făceau vinovat pînă şi de dispariţia micii proprietăţi italieneşti, Depretis şi primii miniştri de Stînga l-au păstrat încă şase ani, trebuindu-le, pe deasupra, încă patru pentru a-l suprima treptat, în total fiind deci vorba de zece ani în cap.

Prevedere chibzuită, ascultînd de preceptul sănătos şi clasic potrivit căruia nu se renunţă la un venit înainte de a se renunţa la o cheltuială, şi nu se acceptă o cheltuială dacă nu-i corespunde un venit : prudenţa era sănătoasă, ce-i drept, dar prea îndelungată pentru cine plătea birul cel odios şi faţă de care cei ce mergeau acuma atît de încet se arătaseră mult mai sprinteni în a dezvălui nu preceptele unui fisc prevăzător, ci nelegiuirea unei dajdii atît de nemiloase, ura şi blestemele împotriva dajdiei şi a celor care-o impuseseră. Sprinteni cînd făgăduiseră să o suprime, meritau laude fiindcă se arătau înceţi cînd era vorba să o menţină ; era însă cît pe-aci ca elogiul tuturor celor în suferinţă, şi care se socoteau înşelaţi, să fie cam la fel cu acela al Ceciliei Scaceri : asemenea mincinoşi nu se mai văzuseră pe lume nicicînd.

V

Alături de moara San Michele, pusă şi ea la punct, şi o dată cu prima umflare a apei care inundă plaja la începutul lui septembrie, moara Paneperso, reparată în întregime, prinse să se clatine din nou în mijlocul fluviului ; plutea iarăşi în apa care curgea mai departe, dar, din cauza ves-

nicei aplecări a prorei, părea să spună că trebuia să se țină seamă de anii numeroși pe care-i ducea în spate, chiar dacă fusese cîrpăcită după dezastru.

Fapt este că Ceciliei nu-i mai puteau ieși din minte vorbele pline de dispreț ale călăfătuitorului, iar moara i se părea obosită ; credea că-i surprinde un aer ursuz, voind parcă să spună că ar fi fost mai nimerită pornirea de-a o lăsa în voia sorții sale, de vreme ce aceasta se dăduse pe față. Cea mai mare parte a stricăciunilor, în ce privește scheletul, fuseseră reparate după trebuință, numai că asupra mecanismelor lăuntrice dintele vremii lucrase prea îndelung : s-ar fi cerut ca ele să fie construite din nou ; în cazul acesta ar fi fost însă mai bine ca toată moara să fie executată din nou, iar călăfătuitorul, gîndind astfel, gîndise bine.

Mecanismele, reparate cît se putuse mai bine, după ce fuseseră distruse, mergeau cum nu se poate mai rău, scîrțîind, gemînd, cu fusele tocite care se zdruncinau în lăcașurile și-n lagărele lor stricate, în timp ce dinții se angrenau prea mult ori prea puțin, iar din cînd în cînd se rupea cîte unul și trebuia legată roata, pentru ca mecanismele să nu se zdrobească singure. Mult mai avusese de suferit de pe urma dezastrului : cea mai mare și cea mai caraghioasă roată din toate cîte se învîrteau pe Pad, spusese obraznicul de călăfătuitor ; iar cît avusese de suferit o arătau numeroasele părți noi, nenumăratele petice ale palelor ; toată partea cea nouă, împlinită și îmbinată cu cealaltă, prea veche, se sprijinea prost și cu stricăciuni ce nu se mai terminau pe fusul masiv și bătrîn. Puteau fi aproape întotdeauna reparate la bord de către Princivalle și Giovanni, care deprindeau repede și bine partea aceasta a meseriei ; pînă la urmă, vine însă o vîrstă, atît pentru mori, cît și pentru oameni, cînd mașinăria, după ce-a mers cît a fost în stare, poate merge și mai departe, dacă e lăsată să meargă cum poate ; cine caută s-o înnoiască, dă pe față și grăbește îmbătrînirea scheletului. Cecilia simțea și ea vîrsta asta, în trup și în suflet, ori de cîte ori Paneperso părea să-i spună că nu mai poate. Și erau cheltuieli mari și mici, și cîștiguri pierdute, iar ostenelile și lipsurile erau lucrul cel mai puțin însemnat.

La fiecare două luni, meșterul Buttafumo își făcea apariția punctual, la termen. Lăuda moara San Michele și întreba :

— Cum merge hodoroaga ?

— Cum poate.

— Eu unul am fost cinstit şi v-am spus-o : e aidoma caselor acelora bătrîne şi dărăpănate, pe care e mai bine să le dai jos şi să le faci din nou.

— Ţi-am spus eu că n-ai fost cinstit ? În ce mă priveşte, sînt mulţumită.

— Oi fi dumneata mulţumită... Totuşi...

— Ţi-am cerut eu aceşti „totuşi" ai dumitale, meştere?

— Pînă şi numele aduce-a piază-rea !

— Iar numele dumitale, ce spune ?

— Numele meu ?

— Da ; n-ai auzit niciodată spunîndu-se : plicticos ca fumul în ochi, şi Buttafumo ăsta ?

Îi număra biletele de bancă, de cele mai multe ori de o liră ori de două, cărora li se spunea „cavurrini" fiindcă cele dintîi de această valoare purtaseră efigia omului de stat ; de cinci, cel mult : fiecare în parte şi toate laolaltă înfăţişau pîinea pe care şi-o lua de la gura ei şi a copiilor pentru a le strînge, sărăcia, neliniştea, precum şi necazul de-a se vedea silită să ceară stăruitor şi să roage clienţii, deprinşi să facă plata în uium, să o plătească în bani. Iar dacă aceştia nu aveau bani sau nu se îndurau să-i scoată, trebuia să încarce barca şi să transporte făina la Guarda, ca să i-o vîndă lui Castorino, brutarul, un ipocrit care-şi lua aerul cel mai nevinovat şi cel mai delicat ca să-i spună că tocmai în ziua aceea avea magazia plină, nu putea să cumpere, dar cumpăra numai ca să-i facă ei, sărăcuţa, un hatîr ; şi-o sugruma ca un criminal nelegiuit în privinţa preţului.

Clienţilor trebuia să le vorbească de fiecare dată despre necazurile şi despre datoriile ei ; iar aceştia, aruncînd şi ei o privire critică asupra morii Paneperso, spuneau :

— De ce nu v-aţi mulţumit cu o singură moară ?

Cum să-i lămurească ? Aproape că nu mai ştia nici ea singură şi înălţa din umeri :

— Soarta mea.

— Pînă şi numele aduce... spuneau şi ei !

— A piază-rea ! sfîrşea ea ; iar pe urmă, îndată ce aceştia coborau de pe moară, bolborosea în urma lor : „Lovi-v-ar piaza-rea pe voi şi boala pe care o să v-o trimită Dumnezeu !"

Trebuia să-şi verse cît de cît focul: şi-ar fi vrut să-i acuze că aveau încă de pe-acum, în sînge, boala zgîrceniei, dar ştia că ţăranii aceia erau lipsiţi de bani şi prea puţin deprinşi să recurgă la ei, venindu-le mai uşor şi fiind mai obişnuiţi să plătească în natură, aşa cum se întîmpla şi cu uiumul. Pe urmă, îi spuneau:

— Avem şi-aşa de suferit sporirea uiumului cu ceea ce trebuie să-i daţi lui Bragana, drept bir pentru măcinat; să mai îndurăm şi supărarea de-a trebui să vă plătim cu bani peşin...

— Mie? Eu am pus birul pe măciniş? Ştiţi însă că mie, dacă nu plătesc, Bragana are dreptul — ucigaşi, şi el, şi cei care i-au dat acest drept — să-mi vîndă morile la licitaţie?

— Zice careva că nu? Fiecare îşi are necazurile lui, dar ale dumneavoastră nu ne scapă de ale noastre şi nici de cheltuieli.

Se împăcau blestemînd împreună birurile şi pe cei care le puneau şi sărăcia, dar rămîneau cocleala şi amărăciunea, pe care faptul că-şi descărcau inimile nu le împrăştia. Şi, cu toate că îl simţeau cu toţii, nu îi îmbuna nici regretul după vremurile frumoase, cînd sărăcia însăşi era mai puţin supărătoare. Ehei, frumoase erau vremurile de altădată!

Oamenii continuau să socotească sumele de oarecare însemnătate în marenghi şi în scuzi, dar era numai un fel de-a spune, căci nu se mai ştie nici măcar ce culoare vor fi avînd aurul şi argintul. Existau fără îndoială bilete de bancă, de toate culorile, de toate valorile, avînd tipărite pe ele o mare varietate de chipuri, care le slujeau analfabeţilor să le poată deosebi.

Era însă în vigoare, la fel de funest şi pentru fisc şi pentru economia naţională, regimul haotic, nesănătos şi prielnic abuzurilor al unor emisiuni neregulate şi de tot felul, efectuate de prea multe institute şi de prea multe bănci, autorizate să tipărească şi să emită bancnote. Şi era încă în vigoare cursul forţat al biletelor Băncii Naţionale, iar despre el, ca şi despre alte nenorociri şi mai ales despre deficit, despre risipă şi despre cheltuielile excesive, ca şi despre atîtea reforme făgăduite şi necesare, cu aceea a feluritelor diferenţieri fiscale, Agostino Magliani a putut să declare că fuseseră ori abolite,

ori îmbunătăţite, ori aduse la îndeplinire! mă refer la cursul forţat, la nenorociri şi la reforme, despre care, mai degrabă şi mai pe bună dreptate putem spune că fuseseră doar plănuite, evitate cu dibăcie ori deghizate, graţie artificiilor, expedientelor şi sofismelor contabile şi financiare, în privinţa cărora iscusitul ministru s-a arătat atît de fecund în cei zece ani de conducere a finanţelor italiene. Şi după cum e adevărat că rănile ascunse şi acoperite sînt mai rele decît cele deschise şi tratate, chiar cu cruzime, dacă e nevoie, tot astfel finanţele acelor zece ani aveau să ducă la izbucnirea a numeroase scandaluri — cel mai mare fiind acela al Băncii Romane — şi crize, culminînd cu aceea pricinuită de întîmplările din '98.

Deocamdată, guvenul şi ministerele puteau să profite de echilibrarea balanţei, la care se ajunsese cu atîtea suferinţe, şi — declarînd solemn că o apără — să înceapă iarăşi s-o compromită: poporul îşi simţea şi îşi cunoştea durerile, şi nu se pricepea, bineînţeles, să vorbească despre cursul forţat, despre bilanţuri şi despre bănci; de altfel, scoaterea metalelor preţioase din circulaţie şi marea cantitate de hîrtie îi spuneau şi ele ceva şi-l deprindeau să se neliniştească, ori de cîte ori îi cădeau în mînă, puse în circulaţie, nu bilete vechi, uzate şi mototolite, ci din cele noi, tipărite de curînd şi în culori vii.

Ehei, erau frumoase vremurile de odinioară! Şi se ştie bine că, pe măsură ce se învecheşte, totul devine mai frumos, dar, pînă la urmă, cînd vorbeau de un scud şi cînd îl ţineau în palmă, oamenii ştiau şi despre ce vorbeau şi ce anume ţineau în palmă. La fel de greu de cîştigat, hîrtia dădea mai puţină mulţumire, şi chiar dacă sărăcia fusese întotdeauna sărăcie, iar mizeria, mizerie, pe vremuri acestea păruseră, şi chiar fuseseră, mai vesele şi mai lipsite de silnicie, iar un proverb ca acela al bătrînilor, care spunea: „Bani puţini, griji şi mai puţine", nu mai avea cum să fie născocit. Părea să fi venit vremea şi să se fi aflat chipul în care, sporind banii, să sporească în egală măsură şi grijile.

Iar pe mori, din pricina foamei şi-a deznădejdii, Cecilia Scacerni trăise într-o zi, pe vremuri, ceasul ei cel mai greu şi către acesta se întorcea acum, din nou, cu sufletul ei de mamă duioasă şi arzătoare, spre a-şi afla alinare şi întărire:

pentru ca sărăcia să se preschimbe, de azi pe mîine, în durere, şi-n plînset, şi-n spaimă, fusese nevoie de atîtea lucruri şi, afară de datoria la călăfătuitor, se mai adăugase şi cea către Bragana, pentru fisc, precum şi hîrtia-monedă şi înseşi vremurile, pînă la urmă.

— Vremurile şi oamenii de pe lumea asta ticăloasă, spunea ea.

— La urma urmelor, sfîrşi prin a-i spune unul, sătul de a o tot auzi repetînd acest lucru, ce rău ţi-au făcut ?

— Mă supără.

— De supărat, iartă-mă, te superi singură.

— Vederea unui creditor, cuţit în inimă : vorbesc de cine e cinstit.

— Da, dar celui care trebuie să dea înapoi se cheamă că i s-a dat cu împrumut, înseamnă că i s-a arătat încredere.

— Frumoase vorbe !

— Înseamnă că a găsit pe cineva care l-a ajutat.

— Frumoase vorbe ! Nu dau, oare, înapoi ?

— Frumoase vorbe, da, fiindcă înseamnă că vremurile şi lumea nu sînt chiar atît de rele pe cît spui.

Jignită şi supărată, se simţi totuşi neliniştită, ducîndu-se cu gîndul la ajutorul pe care-l primise. Cu ce drept se amesteca ăsta, curiosul ăsta, care nu se sfia s-o şi dojenească ?

— Vezi-ţi mai bine de treburile dumitale ! spuse ea.

— Vorbesc, fiindcă m-ai împins dumneata.

— Avea dreptate taică-meu, care ţinea lumea la distanţă.

— Înseamnă că oamenii nu erau nici pe-atunci mult mai buni decît astăzi.

Într-adevăr, se gîndi ea, ce-i folosise lui taică-său, faţă de lume, să fie înţelept, decît poate pentru a i se spune „Nebunul de pe Paneperso". Nu-şi mai amintea nimeni de el, afară poate de vreun bătrîn de pe lîngă Fossa d'Albaro şi de pe lîngă Zocca ; şi, îmbătrînind, nu ştia nici măcar singură cît de mult începeau să se facă simţite în ea unele trăsături ale firii năbădăioase, duşmănoase şi neîngăduitoare faţă de aproapele, care fusese firea Nebunului.

Şi cu toate acestea, tot nu se terminase. Într-o bună zi veni la vad Bragana, şi nu singur : parc-ar fi fost Iuda, cu gloata după el. Erau guarzi ai fiscului, un funcţionar şi doi muncitori, veniţi să monteze dispozitivul acela de numărat învîrtiturile, despre care se auzea vorbindu-se de la o vreme.

Se urcă pe mori, cotrobăi, dărîmă, fără să ceară măcar îngăduința, mai ceva ca niște stăpîni. Aplică pe palele roții niște scripeți, care vor face să se miște dispozitivul acela blestemat :

— La fiecare sută de învîrtituri, atît și-atît de plătit.

— Dar piatra asta, spuse Cecilia, lucrează mult mai puțin decît cealaltă.

— Vom face proba chiar acum.

După ce-au făcut proba, au trecut rezultatul într-un mic registru al lor și au fixat cota pentru fiecare piatră, în funcție de învîrtituri și după cum avea să se macine grîu sau cereale inferioare. De aceea, îi și spun :

— Cu piatra asta vei măcina grîu, iar cu astălaltă, porumb, ovăz și secară.

— Mulțumesc de bunătate, răspunse ea, cu gura strînsă de supărare, dar dacă aș avea de măcinat numai grîu ?

— O să oprești piatra pentru porumb, și viceversa.

— Din bine în mai bine : să-i spun deci clientului să treacă mai tîrziu ori să aștepte pînă s-o libera dispozitivul de numărat învîrtiturile !

— Ce atîtea povești ! Se știe că nu se folosește piatra de făină albă pentru mălai, și nici piatra de mălai pentru făină. Urgența asta mare te-apucă acum, fiindcă vine legea să te oprească.

Își mușcă buzele. Ăștia știau prea multe.

— În orice caz, adăugară ceilalți, de-aici înainte legea v-o interzice categoric. Și va fi vai și amar dac-o să găsim piatra de mălai mînjită de făină albă.

— Să-i mulțumim atunci legii. Înseamnă că nu mai sînt stăpînă în casa mea.

—Iar dacă n-o să dai ascultare, avem aici lista amenzilor.

— Mulțumesc pentru asemenea bunătate.

— Și ești liberă să te despăgubești, în raport cu greutatea, pe seama clienților.

—Sînt liberă ?

— Da, fiindcă dacă ai vrea cumva să renunți la despăgubire, ai face o faptă de bun cetățean și ți s-ar publica numele în gazete.

— Vreau să mă văd în gazete în ziua cînd o să-mi pierd răbdarea şi cînd o să fac o prostie. Vă mai şi bateţi joc de mine ?

— Nu ne batem joc, dar, în ce priveşte prostiile, ai grijă să nu strici numărătorul de învîrtituri, fiindcă prima dată e o amendă, a doua oară o alta, de trei ori mai mare, iar a treia oară e şi amendă, şi închisoare, şi confiscarea morii, care se vinde la licitaţie.

— Aşa scrie pe fiţuica aia ?

— Desigur, şi pentru ca s-o ştie toţi, vei agăţa asta cît mai la vedere, aici, pe perete.

— Socotiţi-vă la dumneavoastră acasă. Din fericire, nu ştiu să citesc.

— Nu face nimic : n-ai voie să nu cunoşti legea.

Aici, ţinu şi Bragana să-şi spună cuvîntul :

— Atîta timp cît am avut eu arendat birul pe măciniş, m-aţi blestemat cît aţi putut şi cît v-a plăcut : acum, aş vrea să-mi spui, cu dispozitivul ăla...

— Pentru ăla, spuse Cecilia, fără să-l ia în seamă, pentru dispozitivul ăla, pe cine trebuie să binecuvîntez ?

Nu-i răspunse nimeni, de parc-ar fi vorbit într-aiurea. Stărui :

— Pe cine trebuie să binecuvîntez ?

— Progresul, îi răspunse Bragana.

— Se poate intra în puşcărie dacă-i spui progresului ceea ce-ţi stă pe limbă să-i spui ?

— Destul să nu-l insulţi pe rege, instituţiile şi forţa publică ; cît priveşte progresul, spuse brigadierul fiscal, rîzînd, zi însă tot ce vrei.

— Atunci, trebuie să fie ori o mare prostie, ori o mare înşelăciune.

— Zi-i cum vrei, dar fii atentă !

— Mie, una, numărătorul ăsta de învîrtituri îmi mai pare a fi şi o adevărată jignire : de parc-am fi coşcogeamite tîlharii.

— Da, aşa ? Dar dacă ai cugetul curat, de ce te-nfierbînţi atîta ?

— Din pricina samavolniciei, căci sîngele nu e apă ! Fiindcă nu mai sînt stăpînă pe averea mea !

Furia sincerei morăriţe îi distra grozav pe cei din ceată, pe poliţişti, pe agenţii de pază, pe lipitori, cum le spunea ea, în sineşi. Iar Bragana, încasatorul cel prost, stăruia, viclean :

—O să vezi, o să vezi, *padrona* Cecilia, cum o să mă plîngi pe mine.

— Dumnezeule mare ! exclamă ea, înălţînd braţele spre cer. Asta ar dovedi cît de ticăloase sînt vremurile !

Începură cu toţii să rîdă de batjocorirea răutăcioasă a lui Bragana. Între timp, pietrele se roteau, iar dispozitivul cel nou lăsa să apară numărul fiecărei sute de învîrtituri. Cecilia simţea că n-avea să se deprindă cu el nici într-o sută de ani şi se uita la cadranul dispozitivului ca la chipul neruşinat al unui vrăjmaş, cu ascunsa furie îngrozită a vulpii, cînd se simte încolţită :

— Iar dacă pietrele se învîrtesc în gol, spuse ea, e totuna ?

— Fără îndoială.

— Şi asta înseamnă dreptate ?

— Dar de ce trebuie să se învîrtească în gol ?

— Din întîmplare, din pricina unei uitări, cînd nu e nimeni prin preajmă ca să audă că le vine să zburde, ori că s-au împiedecat coşul de grăunţe, teica sau clopoţelul : ce vă pricepeţi dumneavoastră la lucrurile astea ?

— O să trebuiască să fiţi mai atenţi.

— Ca şi cînd n-ai avea tot timpul altceva de făcut ! Şi-apoi cînd vine fluviul mare, nu e de loc bine să împiedici roata, pentru a nu adăuga şi sforţarea asta ; iar uneori se-ntîmplă că nu sînt grăunţe sau trebuie să stea toată lumea de veghe ca să salveze moara, ca de pildă atunci cînd fluviul aduce gheţuri : şi-atunci ? se roteşte în gol, iar eu plătesc învîrtiturile ?

— În cazul ăsta nu ştiu ce să-ţi spun, răspunse brigadierul.

— Eu însă, fără să-l insult pe rege, aş şti ce să-i spun progresului !

— Cazul e prevăzut de lege, spuse funcţionarul civil : — dumneata citeşti cifra învîrtiturilor în clipa în care, din motive de forţă majoră, trebuie să laşi pietrele să meargă în gol...

— Nu ştiu să citesc.

— Dar copiii dumitale ?

Erau şi ei acolo, consternaţi şi rumegîndu-şi furia în tăcere :

— Ăla de colo învaţă chiar acum, spuse Cecilia, arătîndu-l pe micul Antonio, cu un gest aproape de silă, ca şi cînd orice înţelegere sau intimitate cu numărătorul de învîrtituri putea să-l facă să treacă drept renegat pe cel în stare de-aşa ceva.

— Atunci, o dată citit numărul de care am vorbit, cînd începeţi să încărcaţi coşul din nou, citiţi-l pe cel la care a ajuns între timp numărătorul de învîrtituri ; faceţi diferenţa, iar ea o să vă dea numărul de învîrtituri în gol.

— Mă faci să ameţesc !

— Dar m-ai înţeles. Dumneata deci, plăteşti deocamdată...

— Mă aşteptam la asta !

— Deocamdată plăteşti, iar apoi faci recurs, însoţindu-l de mărturii puternice.

— Pe hîrtie timbrată !

— Bine-nţeles : se face recurs, arătînd cum şi cît s-a învîrtit roata în gol, dar numai din motive de forţă majoră. Şi ţi se vor înapoia banii.

— Cînd o să se îndure Dumnezeu.

— Numai cînd demersul o să primească o dezlegare favorabilă din partea domnului agent cu impunerile.

— Ziceţi-i progres, fiindcă astfel sînt liberă să-i spun ce-mi stă pe limbă. De altfel, nici nu am terminat.

—Nu încă ?

— Nu, fiindcă pietrele acestor mori ori merg amîndouă, ori stau amîndouă neclintite : iar dacă mi se-ntîmplă să am de măcinat numai mălai şi nici un pic de făină, ce fac ?

— Vezi să nu se întîmple aşa ceva.

— Sînt datoare să macin ce mi-aduc clienţii, iar aceştia sînt întotdeauna zoriţi !

— Pune atunci să ţi se facă un dispozitiv care să desprindă pietrele una de alta: nu poate să fie prea greu.

— Mi-l plăteşte guvernul ?

— Guvernul o să te pună să plăteşti reparaţiile de care-ar avea nevoie numărătorul din pricina neglijenţei ori a răutăţii dumitale ! Bagă-ţi şi asta în cap, căci stă scris aici, pe foaia asta de hîrtie.

— Vă spun însă, stărui ea, încăpățînată, că n-o să mai putem dormi liniștiți nici măcar noaptea, cu dispozitivul ăsta.

— În sfîrșit, spuse brigadierul, se învîrtește fusul roții, se învîrtește și el: asta să n-o uiți.

— Se învîrtește fusul, se învîrte și el : arză-l-ar focul ! Dar, la urma urmelor, sînt sau nu sînt stăpîna acestor mori ? Și dacă-mi vine chef să le dau drumul să meargă în gol...

— În loc să plătești birul pentru măciniș, o să plătești fiindcă ți-ai făcut cheful, spuse funcționarul.

— Nu mai pari a fi nici măcar femeie înțeleaptă, cum te cunoaște toată lumea, zise Bragana, mieros.

Tăcu, căci ajunsese să treacă și drept necugetată ; astfel, ar fi spus că i-ar fi plăcut să spargă fundul dubelor și să scufunde morile, mai curînd decît să se supună unei asemenea josnicii. Și, cu amarul fierii în gură, întrebă :

— Cui i se plătește ?

— Va veni unul din noi o dată la trei luni ca să citească numărătorul de învîrtituri și să încaseze birul.

— Iar foaia cu avertismentul, adăugă funcționarul, păstreaz-o cît mai la vedere, fiindcă legea e aspră și e bine s-o știe toată lumea. Bate-o în cuie, aici, de pildă.

— Sub chipul binecuvîntat al Sfîntului Anton, ocrotitorul nostru ? Mi s-ar părea că îl insult și că-l jignesc. Dă-o încoace, căci o s-o agăț unde-o să cred eu de cuviință : îmi mai rămîne oare atîta libertate ? Guvernul nu-și vîră nasul și aici ?

— Fă cum crezi, dar ține minte că pentru fiecare încercare de a modifica numărul de învîrtituri, ori de a strica numărătorul, ca și pentru oricare alt fel de a ocoli birul, ți-am arătat care sînt pedepsele : amendă, închisoare, confiscare.

— Nu lipsește nimic.

— Ai spus-o singură și cunoști riscurile.

— Dar... zise ea, amintindu-și de ceva.

— Dacă și dar sînt scuzele proștilor, își dădu cu părerea Bragana.

— Dar, spuse Cecilia, fără să-i dea atenție, ăsta e guvernul care a făgăduit să desființeze dajdia pe măciniș ?

—Dac-a făgăduit ori n-a făgăduit, spuse funcționarul, nu-i treaba noastră: noi avem poruncă să montăm numărătorul și pe morile de-aici de pe fluviu.

Plecară și îndată ce coborîră pe uscat, Cecilia agăță hîrtia, hîrtia înrobirii ; o bătu în cuie pe peretele cel mai îndepărtat de acela al sfîntului ocrotitor ; și scuipă pe ea, și-i ridică pînă la ea și pe cei doi copii mai mici, să poată face și ei la fel.

— Asta e guvernul care a făgăduit să desfiinţeze birul pe măciniș !

Dar chiar dacă asta însemna o mîngîiere, fu slabă și amară.

Avu dreptate pînă și Bragana, iar perceptorul odios ajunse să fie regretat.

Deocamdată, totalul birului, care era de două lire pentru chintalul de făină albă și de optzeci de centime pentru cel de mălai, săltă mult, datorită numărului de învîrtituri, care, indiferent dacă înlocuia sistemul arendărilor ori pe cel al încasării încredinţate direct morarilor, sporea pretutindeni venitul fiscului, evitînd înșelăciunile și evaziunile uriașe în primele timpuri, cînd, potrivit legii, dajdia „trebuia plătită de către client, în mîna morarului, înainte de scoaterea făinurilor din moară".

Poate că nici o problemă fiscală nu a stîrnit în parlamentul italian discuţii atît de savante și de subtile ; aici va fi de ajuns să spunem că morarii se dovediseră la fel de răi încasatori pe cît de răi contribuabili se dovediseră a fi clienţii lor. Sella născocise expedientul numărătorului ; iar morarul trebuia să plătească o sumă în funcţie de învîrtituri, legea dîndu-i dreptul să se despăgubească pe seama clientului, calculînd taxa în raport cu greutatea : stabilind capacitatea medie de măcinat a pietrelor, trebuia să existe o compensaţie și o egalitate între intrări și ieșiri. De fapt, în privinţa aceasta, și morarul, și clientul se socoteau persecutaţi și păgubiţi de fisc, în timp ce trăiau bănuindu-se reciproc, ba morarul că nu s-ar fi despăgubit în întregime, ba clientul c-ar fi dat mai mult decît era dator. Stabilirea unui bilanţ exact era un lucru care depășea capacitatea și deprinderile comune și ale unora, și ale altora, dar mai ales ale morarilor fluviali și ale clienţilor lor. Un dispozitiv de cîntărit sau de măsurat cerealele, în timp ce alunecau din coș în gura pietrei, ar fi rezolvat toate dificultăţile, dar, cu toate că se zvonise în cîteva rînduri că s-ar fi descoperit așa ceva — iar, printre altele, un asemenea dispozitiv fusese produs chiar de către Pietro Vèrgoli, ajuns la Ferrara printre cei mai destoinici re-

prezentanţi ai industriei morăreşti italiene — nici unul nu s-a dovedit folositor sau uşor aplicabil.

Iar Ceciliei, care se tînguia din greu şi ocăra acea nouă cange fiscală, sau *rambecùl*, în dialect, cu un cuvînt sugestiv, clienţii îi spuneau:

— Noi o plătim, iar voi vă văicăriţi din pricina dajdiei.

— Plătesc la fiecare trei luni o sumă.

—Ar fi foarte bine.

— Nu credeţi ?

— Dacă ţi-am spune că sîntem hotărîţi să dăm şi noi ceva la fiecare chintal, ne-ai crede ?

— Ar fi o răutate.

— Ca şi a dumitale, *padrona*.

Iară o dată, unul mai înţelegător îi spuse :

— Să nu facem şi noi ca puii legaţi laolaltă, care se lovesc cu ciocul, ei între ei ; şi nouă ne trebuie să ni se rupă gîtul, şi ni-l rupe guvernul.

Şi iată că parcă-l aud pe vreun înfumurat, dintre aceia de care nu ducem lipsă niciodată, spunînd: dar ăştia sînt puii lui Renzo [1] ! A cui e însă vina, dacă omul a spus-o, şi dacă lucrul nu e chiar atît de rar, încît să nu-l fi putut observa şi cel care vorbea despre el, deşi era un analfabet şi nu citise, ca atare, măreaţa carte a lui Manzoni ?

Lucrul cu care erau toţi de acord era acela de-a o ruga :

— Cel puţin, *padrona* Cecilia, fii cinstită la cîntărit, măcar dumneata !

Pînă şi ei începuseră să-şi vîre nasul în treburile morii: un lucru nemaivăzut, care se împotrivea oricărei reguli şi deprinderi a morarilor ! Şi-şi permiteau să controleze greutatea, în kilograme şi în chintale.

Pentru asta, ea ar fi trebuit să-şi facă rost de o balanţă nouă, în locul celei care arăta unciile, livrele şi dramurile ; ca să nu mai spunem că în vremurile cinstite, se măsura sacul cu palma. Acuma însă: grame, decigrame, hectograme, chintale: ce nume ! Învăţîndu-le de nevoie, ca să poată socoti birul pe măciniş, îşi amintise de doamna Lupacchioli, în seara cînd îi era foame, iar atoateştiutoarea aia, în loc de pîine, voia s-o înveţe sistemul metric zecimal. Destul însă ; după asta îi

[1] Protagonistul romanului *Logodnicii* de Alessandro Manzoni.

dăduse şi pîine şi fusese o milostenie în toată puterea cuvîntului.

Interesele îi erau periclitate, fiindcă tot mai mulţi clienţi, ţinînd seama de cît costa făina, căutau — şi ăştia nu lipsesc niciodată — morari care să le fixeze preţuri de faliment, sau recurgeau la morile cu abur, din Copparo ori din Polesella: mai depărtate, dar mai ieftine ; iar timpul pierdut cu drumul se recupera datorită promptitudinii şi punctualităţii cu care se lucra ; şi nu făceau mofturi cînd era vorba să primească, tot în făină — pe lîngă uium — şi contravaloarea dajdiei. Morarii ăştia aveau magazii, prăvălii de făinuri ; puteau s-o facă, puteau să-i dispute ei, fiindcă aveau mii de lire, cei cîţiva gologani care-i trebuiau pentru a-şi păstra cinstea, puteau să-i smulgă, fiindcă aveau făinuri cu chintalele, uiumul sărăcăcios care, pentru ea şi pentru copii, însemna viaţa. Dar dreptatea ?

Iată o întrebare deşartă şi dureroasă, care nu-i chinuise niciodată creierul: dar dreptatea unde se afla ?

Îi răspundea parcă zgomotul stăruitor şi supărător al dispozitivului aceluia căruia Cavalloti, într-o poezie, i-a dat numele de „unealtă jalnică“:

La fiecare rotire a jalnicei unelte...

Poezia e dintre cele mai caraghioase şi mai republicane: ca şi cînd, aflîndu-se la putere, republicanii ar fi dovedit, în decursul istoriei, că au pus mai puţine biruri decît monarhiştii !

Era mai rău decît dacă i-ar fi pătruns cineva prin violenţă în casă, mai rău decît un stăpîn odios. Era ca şi atunci cînd simţim în trup o boală care-şi face veacul şi acţionează independent dar pe seama noastră, în plămîni, în sînge şi în măruntaie. Se afla în moară, boala aceasta, stăruind în agitaţia şi în foşnetul scripetului sprinten, în zgomotul sec şi strident al angrenajelor, în păcănitul numărului care creştea cu fiecare sută de rotiri, neiertător: se afla în moară şi o rodea pe ea ; ticăloşea vremea şi strica cheful de muncă. Cecilia spunea:

— Îi înţeleg pe ocnaşi ; ştiu ce înseamnă munca silnică !

Era o idee fixă şi chiar ea o împingea spre exagerări verbale:

— E ca şi cînd ar fi pus cineva între roţile morilor mele un cancer care le roade.

Şi plîngea după vremurile frumoase. Trebuia să-şi aducă însă şi ea aminte că în anumite epoci, pînă şi papa pusese dajdia pe măciniş. Da, dar nu asemenea blestemăţie, ca numărătorul ăsta, nu samavolnicii...

— Nu, nu, nu, trebuia să-i spună cîte unul, ieşindu-şi puţin din fire ; sub papă, nu plătea nimeni birurile, cel puţin prin părţile astea ; şi atunci, nu prea aveam de ce să ne supărăm, să spunem lucrurilor pe nume, *padrona* Cecilia.

— Chiar pe morile astea două, spuse ea, aflate atunci în vadul de la Nogarole, un anume Solimani, vameş al papii, poreclit şi sergentul Fistulă, voind să facă pe deşteptul, a plătit-o cu o prăbuşire în fluviu de toată frumuseţea, iar după aia i s-a spus sergentul Zangarin, adică Ştiucă.

— Hei, hei ; cît eşti de bănuitoare, *padrona* ! Te uiţi la mine de parcă mi-ai ura şi mie o prăbuşire.

— Nu-i urez nimic, nimănui.

— În orice caz, a trecut vremea unor astfel de îmbăieri.

— S-ar putea întoarce.

— Nu ne face să rîdem, *padrona*, căci a trecut vremea sfidărilor şi-a înfumurării morarilor de pe Pad ! Legea e-aceeaşi pentru toată lumea ; ai auzit vorbindu-se de asta ?

Trebuie amintit că omul credea în principiul acela mai mult decît nobil, sau măcar în aplicarea lui, tot atît de puţin cît şi ea, care — cînd îl auzi enunţîndu-l, întîia oară — schiţă un zîmbet amar, fără nici o observaţie critică şi fără să stăruie asupra acestui lucru. Omul nu credea în principiul acela, dar făcea caz de el ; şi e una din cele mai frecvente deprinderi, prin care jignim demnitatea maximelor nobile, punîndu-le în slujba pasiunilor noastre. Tocmai de aceea, omul adăugă:

— Nu prea e de rîs ! Şi îţi urez ca tot glumind să nu te trezeşti citind lucrul ăsta acolo unde el se află scris cu litere de-o şchioapă.

— Şi unde anume ?

— La tribunal.

Lumea începea s-o ia drept pisăloagă, greu de mulţumit, arţăgoasă şi zgîrcită. Putea să fie ceva adevărat aici, dar zgîrcenia era pricinuită de nevoie, iar pentru a pricepe necazul

pe care i-l făcea dispozitivul de numărat învîrtiturile trebuia să fi căpătat, din generaţie în generaţie, fineţea de ureche pe care ţi-o dă meşteşugul, să fi fost veşnic atent la sunetul uşor, înaripat, viu al pietrelor ; veşnic atent, chiar şi în somn, ajungîndu-ţi numai urechea ca să spună dacă merg obosite sau îngreunate, împilîndu-se sau învîrtindu-se prea repede şi măcinînd prost, şi să-l trezească din somn pe morar, oricît de puţin ar fi zburdat mergînd în gol. Tot astfel, cînd sîntem sănătoşi, nu ne dăm seama nici că avem o inimă care bate — dar ian să se strice numai puţin — şi nici că respirăm, atîta vreme cît nu ne lipseşte aerul !

Şi trebuia să măsoare şi să folosească timpul şi forţa pietrelor, pentru a nu călca făgăduielile şi pentru ca nu cumva clientul, care deseori venea la moară de foarte departe, să fie silit să-şi aştepte făina ori să trebuiască să ia drumul înapoi. Cu atît mai mult cu cît epoca în care timpul îi era mai de preţ cădea tocmai atunci cînd forţa fluviului era mai scăzută.

Iată deci că singură fineţea expertă şi nativă a auzului ar fi ajuns pentru a face ca dispozitivul să supere, chiar şi numai fiindcă era vorba de un sunet străin ; întocmai, aş spune, ca atunci cînd, pentru o ureche sensibilă, o singură coardă, cît de cît nestrunită, strică farmecul celei mai frumoase melodii. Prezenţa numărătorului şi sunetul lui stricau şi amărau pofta de a munci, care, pentru cei cărora le-a fost dat să facă lucrul acesta după propria lor alegere, din vocaţie şi cu drag, este cea mai bună şi cea mai sigură libertate în neliniştea şi sărmana servitute a unei existenţe cu atît mai înrobită cu cît e mai trîndavă.

Iar munca aceea pe care ea o iubise întotdeauna, fără să se fi simţit nicicînd înrobită, îi apărea acum, cel puţin în parte, chinuitoare şi josnică, tulburată de dajdia samavolnică ; la rîndul lui însă, sentimentul acesta izbutea şi el să fie exagerat şi nestăpînit, iar cu ocările acelea şi cu ura împotriva numărătorului, o vîra în jugul unei alte înrobiri: aceea a patimii. Foarte departe însă de a putea face asemenea distincţii, ea nici măcar nu bănuia acest lucru, şi era firesc deci ca şi pentru mînie, şi pentru furia care-o rodea să dea toată vina pe dispozitivul de numărare. Şi tocmai de-acolo de unde-ar fi trebuit să-i vină un îndemn la răbdare şi la duioşie, la bun-simţ totodată şi la supunerea aceea care-o

ajutase atît de mult cu prilejul unei alte strîmtorări încă și mai grea decît aceasta, tocmai de-acolo deci îi veneau acum vorbe capabile să adauge, peste ranchiuna și peste necazurile ei, alte necazuri și alte ranchiune: fiindcă deși nu era un preot fanatic, *don* Vernetti îi vorbea despre cu totul altă muncă decît aceea de pe mori, despre instituții cu totul altele decît cele pămîntești, a căror tulburare, a căror persecutare și-a căror nimicire erau dorite:

— Via Domnului [1], draga mea, via Domnului ! Vor s-o nenorocească, să alunge lucrătorii, iar apoi s-o smulgă din rădăcini, asta vor !

— Dar cine vrea asta ?

— Secta masonilor, aflată în fruntea oștilor Satanei, iar după ea toți care urmăresc același lucru, din lăcomie sau din cruzime, din dragoste pentru plăcerile simțurilor sau din necunoașterea sfîntului catehism: gloata de rînd și ăștia cărora li se spune liberali, indiferent de ce culoare ar fi (ai auzit și dumneata de numele lor), statul ăla laic, și guvernele de dincolo și de dincoace de munți, din Italia și din Germania, în timp ce restul guvernelor stau și se uită, cu brațele încrucișate, de dragul unei vieți tihnite. Nu vezi că după ce au răpit Roma de sub stăpînirea papii, ar vrea ca Sanctitatea-sa să se declare mulțumit cu Garanțiile alea ale lor ? Și în timp ce unul îl face pe Pilat, iar celălalt pe Irod, mulțimea e în mîna lui Barabba, care se năpustește, blestemă și strigă: nici să n-audă de Garanții ; papa trebuie alungat ; trebuie să se facă război popilor, cum spune Garibaldi, iar din religia catolică, romană și apostolică, să nu rămînă nici măcar numele. Dar cel puțin ăștia, alde Barabba, sînt lipsiți de ipocrizie și poți, prin urmare, citi în gazete că în demonstrațiile lor nu se tem să înalțe pe flamuri chipul lui Lucifer și să scrie Trăiască Satana. Prefăcuților celorlalți, Pilaților ipocriți care spun că se spală pe mîini, Irozilor spurcați pe dinlăuntru și curați pe dinafară, nu le-ajunge însă că l-au jefuit pe papă, dar ar vrea ca acesta să tacă, să se dea pe mîna lor, ar vrea ca victima să se declare mulțumită ! Doar jertfa lui Abraham, atîta le-ar mai rămîne să ceară, fățarnicilor ăstora laici ! Dumneata te plîngi de numărător și de birul pe măciniș,

[1] În înțelesul de Biserică.

care-ţi strică cheful de lucru: dar ce înseamnă asta, atunci cînd urmaşul lui Petru şi Biserica în întregime văd că li se pun beţe-n roate şi li se interzice prin tot felul de uneltiri munca apostolică, propaganda credinţei şi nu numai solemnitatea ceremoniilor pioase, dar şi celebrarea sfintelor slujbe; nu numai învăţămîntul, dar şi ajutorarea săracilor; nu numai sfătuirea, mîngîierea şi ajutarea celor slabi, a suferinzilor, a păcătoşilor, dar şi botezarea copiilor şi împărtăşirea muribunzilor? Iar toate astea, cu numărătorul vostru cu tot, ştii ce înseamnă, femeie dragă? Că acela care e vrăjmaşul lui Dumnezeu e şi vrăjmaşul oamenilor, precum e şi firesc, de altfel, cînd e vorba de Dumnezeul acela care ne-a învăţat să iubim oamenii, mergînd pînă acolo, încît să se lase răstignit pe cruce, pentru ei.

Ceciliei i se păru că vorbele astea de o neobişnuită elocvenţă ar fi cuprins în ele, pe de o parte, o mustrare, pentru faptul că în faţa unei uriaşe şi universale nelegiuiri şi nenorociri, se putea pierde cu firea şi putea să exagereze fleacurile acelea care erau paguba şi supărarea ei, şi se simţi ruşinată; pe de altă parte, i se mai păru însă că vorbele acelea o implicau şi pe ea în imensitatea acelei nenorociri, care o înspăimînta, dar îi dădea şi o anumită mîndrie, amestecată cu mînie şi deznădejde. Şi nu erau departe anii în care o asemenea stare sufletească putuse să ridice jumătate din norodul Italiei în cruda şi sălbateca răzvrătire a tîlhăriei; nu erau departe, dar se sfîrşiseră: de data asta, revoluţionarii subversivi începeau să se facă propagatori ai acelei stări de spirit şi provocatori. Şi pe urmă, ce-o interesa pe Cecilia Scacerni era situaţia ei personală de morăriţă, libertatea pe bordul morilor ei, şi o nelămurită dorinţă de-a se despăgubi şi de-a se răzbuna pentru ceea ce făcea ca sărăcia ei să se preschimbe în mizerie, foame, în post îndelungat, iar curajul, în furie. Toate acestea ar fi rămas neclare, nedesluşite şi fără nume, dacă n-ar fi existat numărătorul. Ştia pe cine să se supere, sau mai degrabă — fiindcă un proverb amar şi impertinent spune că îndată ce s-a făcut legea, s-a găsit şi înşelătoria — trebuia să găsească înşelătoria, şi nu pentru vreun folos oarecare, ci numai din răzbunare.

Şi atunci, se cade să spunem că pe lîngă mintea limpede şi hotărîtă a lui Sella şi cea înfierbîntată şi neclară a lui

Cavallotti, cea a bardului democrației, în comparație cu a lînarului și mineralogistului biellez, rămîne o biată minte ; dar, fără să micșorăm întru nimic importanța cunoștințelor financiare, ceea ce spunea și predica în pustiu înflăcăratul și amenințătorul tribun, în legătură cu dajdia pe măciniș, nu era de loc năstrușnic. Nu vom spune la fel, în schimb, despre profesiunea de acuzator al păcatelor și de judecător public, pe care acesta și-a ales-o și cu care s-a îndeletnicit atîta amar de ani, cu atîtea polemici zgomotoase și atîtea dueluri. Dar chiar dac-ar fi avut întotdeauna dreptate, în cazurile particulare, și chiar dacă, în general, ar fi izbutit să fie folositor, felul de a pune problema era totuși greșit și abuziv ; mai cu seamă polemicile după pilda celor ale lui Cavallotti au contribuit mult la discreditarea autorității și la pierderea respectului, lingușind și adulînd o și așa prea fățișă înclinare a lumii de a-și bate joc de ceva și de-a se rușina de altceva, de a bîrfi cu aroganța cunoscută, care — sub impertinența și ostentația entuziasmelor unui moralism grosolan și electoral — ascundea și alimenta o mult mai adevărată apatie, istovită și dureroasă. Iar la noi, în viața publică, aceasta a izbutit să îngreuneze mult deprinderea respectului reciproc între oameni și între partide, ca și deprinderea respectului tuturor față de legi și față de îndatoriri, mutînd sau menținînd discuția politică pe terenul unui libertinaj polemic mai mult decît neînfrînat și preschimbînd lupta politică în veșnica răzvrătire a unei prost stăpînite și deghizate lupte civile, care a sfîrșit curînd prin a dezgusta și a plictisi, așa cum se putea observa din faptul că pe măsură ce se lărgea dreptul sufragiului electoral, tot mai puțini erau cetățenii care se deranjau pentru a se duce să voteze, confirmîndu-se o altă înclinare apatică, vlăguită, nepotrivită și învechită. Demagogia pregătea astfel, după cum se obișnuiește, condițiile pentru dictatura de fapt, exercitată apoi de către Crispi și de către Giolitti, instaurînd o discreditare a instituțiilor parlamentare și reprezentative, despre care vrem să spunem numai atît : că era exact contrariul a tot ceea ce-și propuneau și trebuiau să-și propună a îndeplini Cavallotti și democrații de orice fel și de orice culoare. Dar ce alt deznodămînt putea să aibă o deprindere care părea acum stabilită și statornicită și din pricina

căreia mijlocul sigur de a reuşi în regimul monarhic era acela de a face pe republicanul cu vehemenţa, cu gesturile şi cu prefăcătoira unui actor? Şi iată că în discuţii, în poezii (*lucus a non lucendo*), în cuvîntări şi în gazete, printre garibaldişti lipsiţi acum de ocupaţie, printre democraţii de tot felul, ca şi în adunările secrete şi în acele „cluburi Barsanti“, care — în numele nenorocitului caporal executat la 27 august 1870 — ridicau în slăvi, fălindu-se cu asta, rebeliunea armată; iată deci îngrămădite în fantezii, într-o rapsodie fioroasă şi aiurită, tot aburul ce se înălţase, într-un delir furios, din pasiunile şi din dezastrele, din suferinţele şi din crimele Risorgimentului republican şi democrat; iată deci, înfiripîndu-se din nou şi răspîndindu-se asupra lumii — gata să jure în autenticitatea ei — o legendă, nu lipsită de tonalităţi şi colorit borgian, cu privire la „trădarea regală“, săvîrşită, în '21, în '31 şi-n '48, în Piemont şi în Lombardia, şi în prima dintre cele două funeste Custoze, şi la porţile Milanului, şi mai tîrziu, la Novara, situaţia complicîndu-se aici, în urma catastrofei din '49, cu o altă legendă întunecată, legată de rivalităţi regeşti, de camarilele de curte, de conjuraţii de palat, cu un tulbure belşug de desfrînări, de crime şi de trădări, vrednic de romanele aşa-zise foileton, vrednic chiar de barăcile şi de muzeele de bîlci, spre care e atrasă o anumită pornire bolnăvicioasă a umorului fantastic popular. Şi iată că tocmai cînd ar fi fost nu numai util şi sănătos, dar şi necesar, ca poporul să afle şi să reflecteze cît de mare şi de puternică era istoria faptelor şi ideilor care biruiseră în '59, şi cît de mult s-ar fi prelungit în viitor biruinţa aceasta prin rezolvarea conflictelor şi-a încercărilor din trecut; iată deci că de o parte, istoria aceasta era alungată în răceala sărbătorilor ceremonioase şi a tratativelor oficiale şi diplomatice, părtinitoare, insuficiene şi temătoare, şi în orice caz, neprielnice; în timp ce, de cealaltă parte, cu o vicleană cutezanţă sectară, era judecată drept istoria unei „acaparări regale şi cavouriene“ şi, una peste alta, a unei înşelătorii şi-a unei fraude, străduindu-se cu încăpăţînare în mania „istoriilor secrete“, în aiureala „trădării regale“ şi a

„clicilor monarhice". Şi iată încă o dată, ca într-o poetică ori mai degrabă ciudată viziune a lui Cavallotti, care a rămas de pomină, şi „secretele": după cel de la Novara, „secretul" de la Aspromonte şi apoi cel de la Mentana, unde numeroasele greşeli regale şi slăbiciuni guvernamentale putuseră justifica pasiuni şi resentimente, dar numai în preajma întîmplărilor tragice şi dureroase. Iar reînvierea şi aţîţarea lor, printre cei neştiutori şi frămîntaţi de lipsuri, într-o lume ajunsă, nu într-un singur loc şi nu într-un singur an, la sapă de lemn şi de-a dreptul muritoare de foame, a însemnat o faptă şi-o propagandă nesocotită, ca să nu spunem altfel, şi nesocotită mai ales de cei care i s-au dăruit risipind valuri de cerneală şi de vorbe ; ceea ce s-a dovedit atunci cînd opinia publică a arătat că acumulase şi preschimbase în sentiment dominant o antipatie nengăduitoare nu numai faţă de radicali, indiferent dacă erau democraţi sau demagogi, dar chiar faţă de Risorgiment ; faţă de cea care se dădea drept urmaşa acestuia şi care era republica, dar şi faţă de tradiţia monarhică. În loc ca pe temeiul respectului raţional să se înfiripeze o tradiţie, aceasta se pierdea cu vremea într-o agitaţie cronică nechibzuită, în dauna prestigiului instituţiilor şi chiar al statului. Iar lucrurile se petreceau în anii care puteau fi preţioşi — dacă ar avea vreun sens să faci istoria a ceea ce nu s-a putut întîmpla — pentru a-i da regatului o înfăţişare ideală, tocmai cînd Mazzini şi Cattaneo, morţi nu de prea mult timp, în demnitatea ultimului lor exil, ca şi Pius al IX-lea şi Victor Emanuel, morţi foarte de curînd, păreau să arate că pentru oamenii şi memoria unei mari epoci istorice sosise momentul tăcerii şi al desăvîrşirii în moarte, şi-n timp ce bătrîneţea lui Garibaldi, ca şi inexistent şi flecar în politica propriu-zisă, arăta generozitatea înnăscută a omului în sentimentele lui cele mai sincere, adică în grija faţă de lipsurile poporului, care l-a făcut să se declare socialist, cu o naivitate egală cu aceea a uimitoarelor sale proiecte hidraulice menite să corecteze cursul Tibrului şi să îndrepte Padul, şi comparabile cu faimoasa *paltelata* a lui Quirico Filopanti, celălalt om cinstit. Un astfel de naiv vedea însă, mai bine decît mulţi înţelepţi, că sărăcia ajunsese să reprezinte o gravă problemă politică.

— S-a şubrezit ea, şi mă şubrezeşte şi pe mine.

Aşa vorbea morăriţa, în supărarea ei plină de dragoste, ori de cîte ori prăpădul anilor mai răpea cîte ceva din moara Paneperso. Iar cînd se rupea vreunul din dinţii angrenajelor, adăuga :

— Bătrînă, săraca ; îşi pierde şi ea dinţii.

Şi-n timp ce vorbea astfel şi rîdea, şi-i arăta pe ai ei, albi, sănătoşi şi fără lipsuri, de femeie aproape bătrînă, dar vînjoasă. Iar celor care-o felicitau, le spunea:

— E meritul morii Paneperso, fiindcă ne-a silit să mîncăm pîine şi ceapă, iar asta e o mîncare care albeşte dinţii.

Şi era foarte adevărat că aceasta, sau aproape numai aceasta, le era hrana obişnuită.

Vederea creditorului, cuţit în inimă: Cecilia descoperi întregul adevăr al proverbului atunci cînd trebui să-i ceară meşterului Buttafumo o amînare de plată. Şi simţea că-i vine rău, şi se scuza cum putea:

— Birul pe măciniş, meştere, mă distruge ; mi-a îndepărtat trei dintre cei mai buni clienţi ; nu vor să plătească cu bani-gheaţă, eu nu ştiu cum să vînd uiumul, iar brutarul îmi pune mîna în gît. Ca să încropesc jumătate din ce datoram luna asta, a trebuit să rabd de foame împreună cu copiii. Dacă ai primi să fii plătit în făină, n-aş mai fi nevoită să trec prin astfel de necazuri.

— Hei, draga mea, în făină ! Ce să fac eu cu ea ?

— Pîine, meştere.

— Şi crezi că acasă la meşterul Buttafumo se aşteaptă făina dumitale ? Află dumneata că există din belşug şi făină, şi altele, ba chiar prisosesc.

— Ferice de dumneata ! În cazul ăsta, ai putea s-o vinzi.

— Să m-apuc să fac pe făinarul ! exclamă călăfătuitorul, jignit şi insultat aproape, lovindu-se peste coapse de-atîta dispreţ faţă de oricare altă meserie care nu era a lui.

— Dacă-i aşa, mai ai răbdare.

— Asta lasă-mă pe mine s-o spun, dac-o să vreau să am.

— Atunci, vorbele îi strepezeau dinţii şi-i rîcîiau gîtul, ca scoruşele acre, fie-ţi milă.

— Meşterul Buttafumo nu-i om rău şi nu ştie ce-i aia zgîrcenie, spuse celălalt, decernîndu-şi, cu cel mai senin chip din lume, atestatul virtuţilor sale ; meşterul Buttafumo e om sincer şi cumsecade, cum nu se mai află un altul, sau eu, cel puţin, nu cunosc un altul. Nu ţi-am spus însă că faci o afacere proastă ?

— Ai spus-o.

— Iar dumneata, încăpăţînată !

— Ai dreptate.

— Şi-ai vrut să faci pasul mai lung decît piciorul.

— Ai dreptate şi capăt ce mi se cuvine.

— Fără să-l asculţi pe cel care se pricepe mai mult.

— Îl ascult acum.

— Acum e tîrziu.

Mai tîrziu însă, repetîndu-se lucrurile, deveni mai crud :

— Am avut încredere în dumneata că îţi vei ţine cuvîntul

— Vezi şi dumneata cum stau : şapte guri în lipsuri. Bunăvoinţa...

— Bunăvoinţa datornicului se vede cînd plăteşte.

— Meştere, îi pot lăsa să moară de foame ? Şi pe urmă, nici n-aş avea de unde plăti, căci luna asta n-au prea venit mulţi la măcinat, iar uiumul de-abia a ajuns pentru mîncare : sînt şase guri, şi sînt oameni tineri...

Şi barem dacă totul s-ar fi oprit aici. S-au putut auzi însă lucruri şi mai grave, atunci cînd meşterul spuse :

— Te crezusem o femeie cinstită.

— Şi ce sînt ? întrebă ea, cu o spaimă ce biruia indignarea.

— Ţi-o va spune cugetul dumitale.

De data asta, se lăsă biruită de furie :

— N-ai decît să scoţi la licitaţie amîndouă morile ! Lasă-mă s-ajung cerşetoare ! O să fie mai bine decît să mă tot pisezi într-una. Cugetul ! Cugetul îmi spune — că doar de-aia eşti un călăfătuitor atotştiutor — să-mi iau pîinea de la gură pentru a te plăti ; dar dacă nu pot, nu pot, şi tot cugetul îmi spune cît sufăr din pricina asta.

— Nu face el fapte de-astea, călăfătuitorul, care nu se crede atotştiutor — *padrona* limbă lungă — ci înţelept, dacă ştii să-i vorbeşti, cel mai înţelept dintre toţi cei de-o meserie cu el, cîţi trăiesc pe Pad, de aici şi pînă la Torino. Ştii unde se află Torino ?

— Îţi cer iertare. Paneperso s-a şubrezit şi m-a şubrezit şi pe mine ; acum mă face să-mi pierd şi mintea, dar dac-ai şti meştere, cît îi fac să asude strîmtorile astea pe cei care nu sînt deprinşi cu ele !

De altfel, era într-adevăr un om cumsecade şi admise toate amînările, pînă cînd, în cele din urmă, fu plătit în întregime.

La fel se petrecură lucrurile şi cu bătrînul Luca Verginesi : sărăcia ne face bănuitori şi supărăcioşi ; faţă de bătrînul prieten supărarea lua naştere dintr-o cu totul altă pricină şi ameninţa să strice prietenia aceea frumoasă. Faptul că Luca nu pomenea niciodată de împrumutul pe care i-l acordase era un motiv îndestulător pentru ca Cecilia să fie convinsă că nu se gîndea decît la asta ; sigur este că se gîndea ea tot timpul şi că la fiecare întîlnire îi mai cerea încă o dată să nu-şi închipuie că şi-ar fi uitat cumva de el. Deveni o adevărată spaimă.

— *Padrona* Cecilia, îi spunea bătrînul, ca s-o liniştească, pentru plată şi pentru moarte nu-i niciodată prea tîrziu.

— Proverbul ăsta nu mi s-a potrivit nicicînd ; şi n-aş vrea să-l spui ca să...

— Ca să te liniştesc, femeia lui Dumnezeu. O să plăteşti cînd ai să poţi.

— Aş vrea să pot chiar astăzi. Iar dacă...

— Iar dacă nu poţi, lasă-mă-n pace. Mă crezi atît de sărac încît să-mi vină greu să aştept cincisprezece marenghi ?

— Ei, ştiu c-o duci bine, ferice de dumneata. Banii ăia m-apasă însă pe mine.

— Foarte bine, dar nu-i face să m-apese şi pe mine, dacă nu vrei ca, pînă la urmă, să-mi pară rău că ţi i-am împrumutat.

— Cum ? Fiindcă n-am fost încă în stare să ţi-i înapoiez ; nu-i aşa ?

— Dumnezeule îndurător, cît de plictisitoare ai devenit ! Dacă ţi-am spus ceea ce ţi-am spus, am făcut-o numai fiindcă-mi stă în putinţă s-o spun.

Şi-i stătea în putinţă, fiindcă în anii aceia cînepa se vindea foarte scump şi era foarte căutată, astfel că preţul atins în '74 — optezeci de scuzi pentru o mie de livre ferrareze — era

sortit să rămînă proverbial, pentru ani mulţi, în şir. Şi nu e nimeni care să nu cunoască faima şi calitatea cînepii ferrareze şi bologneze. Iar Luca vorbea şi el cum putea, dar şi fiindcă avea suflet bun; pentru morăriţa cea mîndră, pînă şi lauda cu cîştigul de pe urma cînepii părea să fie o strălucire umilitoare, aruncată în faţa ei şi-a sărăciei sale.

Fapt este că ajunsese să aibă un caracter dificil; şi tocmai cînd credea c-o să-i poată plăti lui Verginesi cele trei sute de lire, veniră nişte ani jalnici, cu ierni geroase, iar fluviul îngheţă. Şi nu mai era nevoie să spunem cam ce viaţă putea să fie pe mori, cu aerul acela uscat şi cu frigul acela turbat, care pişca pînă şi în plămîni, cînd amorţeau lîngă vasul de jăratec pe sponci, în timp ce noaptea, cei doi băieţi mai mari trebuiau să spargă gheaţa cu securile în jurul dubelor, pentru ca acestea să nu fie strivite. Ba ceva mai mult: împiedicînd măcinatul, gerul oprea lucrul şi fura pîinea, îndepărtînd alţi clienţi, căci o dată ce luau drumul spre moara cu aburi, cine ştie dacă aveau să se mai întoarcă? Iar pe cîmp erau nimicite semănăturile, astfel că la venirea primăverii fu o adevărată jale să vezi cîte din ele aveau să nu mai crească şi să nu mai înflorească.

Şi-a fost mai bine pentru ele că n-au mai apucat să vadă o primăvară ca aceea din '79! A plouat într-una, cu frig şi cu ceaţă, tot martie, tot aprilie şi cea mai mare parte din mai, pînă cînd apele au dat peste răscoale, iar Padul a inundat prin părţile Mantovei şi spre Bondeno; nu trecuseră şapte ani de la celălalt dezastru, iar nenorociţii de pe lîngă Bondeno vedeau iarăşi apele peste ogoarele lor, cu deosebire că rîndul trecut nimicirea recoltelor avusese loc toamna, iar acum, primăvara .Nu-i mai puţin adevărat că, de data aceasta, fluviul vrăjmaş înghiţise recolte foarte slabe! Ploua; iar dacă ieşea soarele, vreme de-o oră, părea s-o facă numai ca să-şi bată joc şi ca să cerceteze halul de deznădejde în care se afla pămîntul. Primăvara a fost atît de blestemată, încît unii spuneau tot felul de prostii în legătură cu planetele, alţii dădeau vina pe petele de soare, iar alţii socoteau că păcatele omeneşti şi jignirile aduse religiei l-ar fi scos pe Dumnezeu din răbdări. Iar cît despre rîuri, stricăciunile şi spaima făcură să se ţipe împotriva nepăsării cu care erau îngrijite digurile şi împotriva faptului că erau neîndestulătoare; şi că guvernul avea bani numai pentru serbări, pentru ceremonii,

pentru recepții și pentru vizite regești ; numai pentru monumente și pentru lucrări care luau ochii, ca acelea care erau începute în urbea Romei și ca acelea care aduseseră Florența la faliment ; numai pentru armamentele necesare unei politici care a dus la tripla alianță, socotită de către unii drept prea ambițioasă, de către alții ca o trădare față de „Irredenta" și de către toți, îndeosebi în momentele de mai grea restriște, deosebit de oneroasă ; numai pentru căile ferate, pe care fiecare regiune le cerea, socotindu-le indispensabile pentru ea, și le blestema, găsindu-le inutile cînd era vorba de celelalte ținuturi. Fiecare își spunea părerea, fiecare greșea și fiecare avea dreptate, toată lumea fiind de acord, din păcate, că începea foametea.

Între timp, discuția asupra birului pe măciniș se tărăgăna, dar legea cu privire la abolirea lui nu era votată ; aveau loc dispute ample și înflăcărate cu privire la căsătoria civilă și cu privire la legile care urmau s-o stabilească în mod definitiv :

— Dajdia pentru măciniș o să rămînă, iar ca să ne potolim foamea o să avem căsătoria civilă sau chiar divorțul : o să vedeți că asta va aduce înapoi belșugul !

Foametea îi împăca între ei pe adversarii și pe partizanii divorțului, ai căsătoriei civile și ai celorlalte povești. Celor amărîți, politica și discuțiile parlamentare nu le păreau numai un lux și o pierdere de vreme, dar și o insultă adusă foametei, care exista, și era foamete adevărată.

În Guarda, ca pretutindeni, canalele dădeau peste răscoale, iar apa creștea, și de jos în sus : era de o palmă pe ogoare și pînă aproape de genunchi în locurile mai joase și pe drumeagurile și potecile care nu se aflau pe diguri și pe zăgazuri. Iar bieții țărani, colindînd neputincioși la adăpostul umbrelei, acum cînd trecuse de-a binelea vremea plivitului buruienilor nefolositoare, priveau apa vineție care strălucea, lîncezind neclintită, prin grîul înalt, verzui, vlăguit, făcînd să se aplece tulpinile și spicele. Grîul se îngălbeni înainte de a se coace, iar dacă luai un spic în mînă, se terciuia, prefăcîndu-se într-o cocă mucegăită, albicioasă, cenușie și negricioasă, care-ți îngăduia să întrezărești și să presimți tăciunele și rugina de mai tîrziu, precum și toate celelalte nenorociri care au tot felul de nume, dar un singur sfîrșit : moartea grîului și înfometarea ființelor omenești. Și chiar dacă ploaia mai contenea, negura

nu uita să se ridice din putreziciunea mlaştinilor, pentru a înceţoşa bietele spice. Orice ogor semănat putrezea, şi orice semănătură era acoperită de apă, tocmai în anotimpul în care aceasta este mai vătămătoare ca oricînd.

Deznădejdea era atît de mare, încît tăia pofta de mîncare, ba chiar puterea foamei, care slăbea ea însăşi ; tulbura munca, puţină cîtă mai era, şi odihna care, din păcate, prisosea, ticăloasa ; din care pricină Cecilia începea uneori să rîdă, cu un rîs prostesc, de parc-ar fi dat în mintea copiilor. Maria o ruga atunci să nu rîdă astfel : iar dacă Verginesi o întreba de ce rîde, răspundea :

— Sînt la fel ca omul sălbatec.

Se bucură de vremea urîtă şi se întristează de cea frumoasă, spune povestea străveche. Iar Verginesi :

— Atunci, întocmai ca Bertoldo [1] ?

— Da, dar el rîdea fiindcă aştepta timp frumos, pe cînd eu rîd fiindcă nu-l mai doresc şi mi se pare că dacă-ar veni, m-aş supăra.

— Atunci Bertoldo nu e bun pentru dumneata ? întreba Verginesi glumind, jumătate înduioşat, jumătate scandalizat, pentru a alunga umorul negru şi piaza-rea din vorbele acelea care însemnau aproape un blestem.

— Nu e pentru mine.

În loc s-o facă să rîdă, gluma o făcea din nou serioasă pe lunateca aceea care se împotrivea la orice, căci astfel devenise Cecilia, din pricina prea multor suferinţe pe care le îndurase, necontenit şi fără răgaz.

Deocamdată, se părea că numele şi amintirea poznaşului erou burlesc, ieşit din închipuirea poporului de prin partea locului (se ştie că Giulio Cesare Croce era persicetan) şi preluat de către unii poeţi culţi, dar pe care poporul şi l-a luat înapoi, reînnoind strălucita întîmplare a oricărui material epic mai strălucit ; numele lui Bertoldo aşadar îi împăca, pînă una, alta, pe Cecilia şi pe Verginesi, sau netezea cel puţin cutele acelui rînjet zbîrcit, care-ţi făcea rău să-l vezi :

— Bertoldo nu e pentru mine.

[1] Eroul unui cunoscut roman italienesc *(Bertoldo Bertoldino)* al scriitorului *Giulic Cesare Croce della Lira* (1550—1609).

Părea o ciudăţenie supărătoare, şi era cunoaşterea subtilă şi dureroasă a faptului că nu firea năbădăioasă a înţeleptului ţăran Bertoldo i se potrivea în zilele acelea, ci răutăcioasa şi fantastica ipohondrie a omului sălbatic.

— Nu-mi place faţa maică-ti, spunea bătrînul Luca de fiecare dată cînd o întîlnea pe Maria : ar trebui s-o faceţi să rîdă mai frumos.

Devenise o idee fixă. Fata, urîţică şi slăbănoagă, tăcea şi îl privea cu ochii ei plini de o bunătate care-i făcea mai frumoşi decît cei mai frumoşi.

— Ar trebui pusă pe mîncare, spunea Argia, *arzdora*, care era grea de cap, repezită în luarea hotărîrilor, bănuitoare, îndărătnică, încăpăţînată, dar bună şi inimoasă, astfel că atunci cînd nimerea pe calea cea bună, punea toată stăruinţa firii ei şi izbutea să fie o femeie minunată. Dar cînd apuca pe drumul opus ? Întrucît nu avea o minte ascuţită, nu mergea prea departe pe drumul răutăţii — mai greu şi mai întortocheat — ci se împiedeca în anumite visuri răzbunătoare ale ei, care rămîneau mai totdeauna nerealizate şi neprimejdioase. Şi pe urmă era condusă de o idee nobilă cu privire la autoritatea sa, şi de îndatorirea pe care simţea pe deplin că o are de a folosi această autoritate pentru a face dreptate. Uneori greşea. Ar fi greşit făcînd dreptate — deşi nu se ţinea minte aşa ceva — chiar şi regele Solomon, iar dacă greşea, pînă şi mintea aceasta atît de strălucită ar fi putut săvîrşi răul care Argiei nu-i era îngăduit să-l facă ; e foarte adevărat deci că pentru cei mai mulţi e un noroc să nu aibă prea multă minte, după cum tot un noroc e pentru toată lumea faptul că răutatea e mai întortocheată decît bunătatea, iar minciuna decît adevărul. Cel puţin acesta era sentimentul lui Luca Verginesi, atunci cînd Argia săvîrşea o greşeală :

— Greşeli trebuie să fi făcut însuşi regele Solomon.

Văzîndu-l căzut pe gînduri, Argia spuse încă o dată :

— Ar trebui pusă pe mîncare, iar ca să-ţi dai seama de asta nu-ţi trebuie de loc mintea lui Solomon.

Era singura căreia-i era îngăduit să-l împungă uneori pe bătrînul acesta sentenţios, care spuse :

— Da, da ; şi fiindc-o văzu pe Maria, roşie ca focul şi cu ochii-n pămînt, adăugă : ce se mănîncă la moară pe vremea asta ?

— Mămăligă prăjită, ori făină şi tărîţe fierte, dar să nu-i spuneţi că v-am vorbit despre asta.

— Împreună cu ce ?

— Cu pofta de mîncare, răspunse Maria, încercînd să zîmbească. Iar făina e deseori mucegăită.

— Dar sare, puneţi ? întrebă el indignat.

— Numai în zilele de sărbătoare, fiindcă e scumpă, dar să nu-i spuneţi mamei, căci are mîna grea şi m-ar lua la palme.

Vorbind astfel, îşi înălţă privirile, iar o lacrimă în tremură în zîmbet.

— Se ştie, spuse Argia, se ştie cît e de mîndră. De fiecare dată cînd vine pe-aici, îi spun să-mi ţină tovărăşie şi să mîncăm ceva, dar îmi răspunde întotdeauna că de-abia s-a ridicat de la masă. Pînă una, alta, s-a scofîlcit atît de tare, încît seamănă cu contele Ugolino.

— Aici trebuie luate măsuri, spuse Luca.

— N-o să fie uşor, răspunse Maria, copleşită.

— De ce ? Eşti mîndră şi tu ? strigă Argia, pusă pe ceartă.

— Eu ? Vai, sărăcuţa de mine ! Dar dumneata, „arzdora", doar o cunoşti.

— Din păcate, strigă furioasă femeia aceea de treabă, din păcate, o cunosc !

— Şi-a vîrît în cap că după binele pe care ni l-aţi făcut, şi-a fost într-adevăr uriaş, şi pînă cînd n-o să putem plăti datoria...

— Bată-le Dumnezeu de trei sute de lire, exclamă Luca, întrerupînd-o ; cînd o să mi le daţi îndărăt, le zvîrl în fluviu, da, da, le zvîrl !

— În sfîrşit, e mai mulţumită să moară decît să vă mai ceară altceva, dar brutarul ne-a închis uşa-n nas, cu lucrul ştiţi cum stăm, iar doctorul, doctorul Lupacchioli, care a întîlnit-o, a venit anume la moară, să-mi spună că dacă o să continue aşa, o să dea o boală grea peste ea. Dacă nu era vorba de asta, adăugă fata, plecîndu-şi din nou capul, nu v-aş fi vorbit nici măcar eu...

— Fiindcă sînteţi toţi dintr-un neam care seamănă cu pirul !

— Nimeni nu poate face nimic...

— Ca să vă schimbe soiul ? Ca să vă dea un pic de minte și de supunere ?

— Ca să ne dea ajutor, „arzdora" : nu voiam însă ca atunci cînd o să se-ntîmple o nenorocire, dumneavoastră cei de aici să mă puteți dojeni că nu v-am spus nimic. Cu toate că nimeni nu poate nimic, afară doar de Dumnezeu.

— Ajută-te singur, ca să te-ajute și Dumnezeu, spuse Luca.

— E foarte adevărat, dar stăm atît de prost încît, dacă nu-ncepe el... Destul însă, căci el știe și poate.

O milă apăsătoare, îndurerată, se lăsă, grea, în bucătăria aldor Verginesi, cei „cu sufletul lung".

Creșteau, într-adevăr, acești Verginesi, ca din două trunchiuri ; unii, și cei mai numeroși, înalți la trup și scumpi la vorbă, ca Luca, dijmașul ; ceilalți, sprinteni și îndesați la trup, rotofei cînd înaintau în vîrstă și cu o minte ascuțită, ca Angelino. Și așa cum o dată cu înfățișarea trupească apăreau și înclinările și aptitudinile, tot astfel se împărțeau și treburile între cele două neamuri, numite tocmai de aceea, al celor dintîi, „Verginesi cu sufletul lung", iar al celor de-al doilea, de la Torricella, „Verginesi cu sufletul scurt". Se întîmpla, desigur — iar cîte-un ticălos își bătea gura vorbind de unele încurcături între cumnați, dar nu în fața lor, pentru a evita să plece cu capul spart — se întîmpla, desigur, ca, din cînd în cînd, o generație din cei cu sufletul lung să zămislească un Verginesi cu sufletul scurt, sau viceversa. Fapt este că atunci cînd unul dintre aceștia scurți se ivea printre cei lungi, cum fusese cazul lui Angelino, el izbutea să fie cel mai desăvîrșit dintre toți Verginesii cu sufletul scurt care nici nu erau chiar atît de mărunți de statură, dar erau văzuți astfel prin comparație cu ceilalți. La fel se întîmpla cu femeile ; cu precizarea că toate cele înalte erau cumsecade, iar cele mărunte, rele ; din fericire, acestea din urmă erau rare în familie, ca să nu mai spunem că, măritate ori nu, plecau în altă parte, căci mai erau înclinate spre desfrîu. Prin partea locului, ca să i se ureze cuiva o nenorocire, se obișnuia să se spună : „Să-ți dea Dumnezeu în casă o Verginesi cu sufletul scurt". Dar din cei de mijloc nu erau ? Ba da, și oameni de treabă și rezistenți la muncă, dar fără nimic deosebit în ei, adică mai scurți sau mai lungi, nu din cei bine scoși din tipar ; întocmai

ca frații aceia ai lui Luca, ori ai lui Angelino, despre care s-a mai spus că istoria le-a uitat numele.

Iar după atîta amar de ploaie, în primăvara aceea nenorocită veni, în cele din urmă, și soarele, întîrziat și hapsîn, dogoritor ca atunci cînd îi face pe cei prudenți să spună că nu trebuie să te încrezi în el ; sugrumă rădăcinile în brazda uscată și mănioasă, fură tulpinilor, o dată cu seva, bruma de suflet care se mai păstrase în grînele prăpădite, a căror stare se înrăutăți și mai mult de pe urma acelui zăduf ; și nu erau bune nici măcar ca fîn pentru vite, fiind prea coapte pentru aceasta :

— Anul ăsta, spuse Luca Verginesi, s-au făcut paie.

Dar nici acestea nu erau multe. Oamenii, și nu puțini, ajunseseră atît de săraci, încît le tocau ca să le amestece cu făina. Ferește-ne Doamne și cruță-ne.

Pentru încărcarea sacilor cu grîu în bărci, sub soarele acela arzător, dădea o mînă de ajutor însăși Cecilia, care, de cîteva zile, se simțea obosită, nesigură pe picioare și atît de supărăcioasă, încît atunci cînd Maria îi spuse să fie mai cu băgare de seamă, se supără :

— Ce mă tot bați la cap cu băgarea de seamă ? Ce pot face niște oameni ca noi ? Nu știi că trebuie să ne omorîm muncind ?

În timp ce muncea deci sub soarele acela, simți o mîncărime puternică și supărătoare pe gît, așa că îi ceru unei fete să se uite la ea. Și tocmai cînd aceasta din urmă îi răspundea că se vedeau pete mari de roșeață, ele se iviră și pe mîini. Cecilia se scărpina, iar scărpinatul era dureros și sporea chinul mîncărimii. Încercă să ia lucrurile în glumă, iar copiilor, care o priveau neliniștiți, le spuse :

— Nu vă uitați la mine ca niște gugumani. Mai degrabă, dac-aș avea o oglindă, aș vrea să mă văd și eu.

Un ciob de oglindă îl păstra bine ascuns Berta, copila ajunsă adolescentă. Se duse să-l ia. Cînd văzu petele jalnice și gîtul înroșit și lucios, Cecilia se sperie ; iar spaima izbucni pe neașteptate, sub forma unei furii nemăsurate și nebunești :

— Ți-am spus de-o mie de ori că nu vreau să te uiți în oglindă ! Aș vrea să te iau la palme, asta aș vrea !

Zvîrli furioasă ciobul de oglindă în fluviu. Fetița o zbughi repede, pentru a nu încasa palmele de-a binelea ; și tot pe

neaşteptate, cum şi venise, furia slăbi şi dispăru, lăsînd-o pe Cecilia zăpăcită şi copleşită. Se simţea prost, o încerca o indispoziţie care-o făcu să spună :

— Nu-mi dau seama dacă mi-e cald sau frig.

Simţea însă şi una, şi alta, cu fierbinţeli puternice şi neaşteptate, iar apoi cu înfiorări îndelungi. Peste petele roşii începeau să apară bubuliţe şi băşicuţe, durînd-o ca o puternică urzicare, dar mult mai chinuitoare era oboseala pe care o simţea şi care, după supărarea aceea neobişnuită, o năpădea tot mai mult, cu o tristeţe ce o făcea să plîngă, cu un dezgust de viaţă, cu o silă de orice, şi mai ales de soare, obligînd-o să spună :

— Mă supără lumina !

O duseră înăuntru şi făcură aproape întuneric :

— Te simţi mai bine aşa ?

— Mi se pare că da, mi se pare că-mi trece.

Nu era adevărat şi nici nu nădăjduia aşa ceva, dar se înfiripa o nouă teamă ; teama de a vorbi despre ceea ce simţea, despre sfîrşeala aceea, nu numai cu ceilalţi, dar şi cu ea însăşi. Să-i vină ei să plîngă ? Şi din ce ? Din nimic, pentru cîteva pete de roşeaţă pricinuite de-o indigestie.

Cînd îi veni ideea aceasta a indigestiei, se agăţă de ea cu desperare, fiindc-o izgonea pe-o alta, de care se temea grozav şi de la care îşi abătea gîndul, neliniştită :

— Dacă m-apuc să plîng pentru un pic de roşeaţă pe piele, înseamnă că-mi pierd minţile şi vor spune că înnebunesc şi vor avea dreptate.

Îi era teamă să-i fie teamă ; suferea de o îngrozitoare arsură în stomac şi de o sete cumplită. Înghiţi pahare după pahare cu apă, fără s-o poată stinge, pînă cînd se trezi umflată, dar tot însetată.

Apoi, peste cîteva zile, spuzeala se uscă şi prinse coajă. Cecilia continua să fie bolnavă, cufundată într-o melancolie adîncă, istovită, incapabilă să stea mai mult în picioare, cu capul greu şi zvîcnind de durere şi cu o senzaţie de ameţeală.

Se îngrijea cu anumite ierburi cărora le atribuia puterea de a curăţi sîngele şi intestinele ; şi începu s-o prindă o foame de nepotolit, care-o făcea să înghită cu lăcomie oricîtă mîncare — şi de orice fel — puteau strînge copiii, lipsindu-se pe ei şi restrîngîndu-se cît puteau. Părea să nu-i pese de sacrificiile lor :

— Vedeți că m-am vindecat de indigestie ?

Nu dormea, sau dormea numai puțin și prost, urmărită de coșmaruri și de vise urîte, atît în stare de veghe cît și adormită; se istovea însă și slăbea cu fiecare zi. Se ridica zilnic să facă doar cîțiva pași, fiindcă :

— Vreau să-mi încerc picioarele, căci mîine o să fiu vindecată.

Umbla însă cu un mers ciudat, împleticindu-se, nesigură, fără continuitate ; și nu rezista mult :

— Picioarele sînt încă slăbănoage, iar capul mi-e încă amețit. Mîine...

— Mîine, mamă, n-ar fi cazul să-l chemăm pe doctorul Lupacchiolli ?

A fost o scenă penibilă. Nu numai c-a refuzat, blestemînd leacurile și doctoriile, dar s-a luat și la ceartă cu copiii :

— Am priceput, ați vrea să scăpați de mine, fiindcă vă sînt o povară ! V-am priceput încă mai de mult : vă pare rău de ce mănînc, îmi numărați dumicații, ați vrea să mor, să mîncați voi mai mult. Și fiindcă nu mor, fiindcă mă fac bine, fiindcă mănînc, spre marea voastră ciudă, ați vrea să mă trimiteți la balamuc. De-asta vreți doctorul, criminal și el, ca și voi : la balamuc...

Se întrerupse și rămase la pîndă, cercetîndu-i cu privirea, după care le spuse :

— Poate că nici măcar nu vă gîndeați la asta și v-am dat eu ideea ?

Maria protestă în numele tuturor, iar Cecilia se agăță de ea, implorînd-o :

— Tu ești o fată cumsecade : n-o să mă bagi în balamuc, tu n-o să-ți bagi mama acolo, tu...

— Nici eu, nici nimeni altcineva, mamă !

— N-am încredere decît în tine. Ăștialalți nu țin decît la burta lor.

— Nici eu, îți spun încă o dată, mamă, și nici nimeni altul, și nici măcar doctorul. Dar ce fel de gînduri sînt astea, mamă...

O întrerupse, făcînd pe nepăsătoarea, rîzînd, lucru care fu încă și mai urît de văzut : și spuse :

— Nu-i nimic, nu te supăra ; vorbeam și eu așa, ca să rîdem. Mîine sînt vindecată și mă ridic, n-are rost să cheltuiți cu

doctorul. Cu voi însă nu se poate glumi ? Nu vedeţi cît mănînc ? Mă pun iarăşi pe picioare.

Continua să înghită din belşug mîncărurile acelea sărace pe care i le puteau pregăti, în situaţia lor, şi continua să slăbească. Îi venea tot mai greu să se scoale şi să stea în picioare. Se plîngea că ar avea gura rea şi urît mirositoare, iar limba în întregime crăpată. Iar într-o zi, după mai bine de o lună de boală, izbucni pe neaşteptate :

— Mă vedeţi la un pas de moarte şi n-aveţi grijă să chemaţi doctorul ! Iată ce fel de oameni sînteţi ! Copii ticăloşi ! Zgîrciţi scîrboşi !

Pe urmă, cînd veni Lupacchiolli, nu îl voi, dar se linişti şi se supuse, cum face uneori vita, cînd izbuteşte să priceapă că veterinarul caută să-i vindece suferinţa.

Doctorul o cercetă, întrebă şi rosti cuvîntul blestemat :

— Asta e pelagră.

— Boala care se potriveşte cu starea mea, spuse tare Cecilia. De altfel îmi închipuiam şi eu, dar nu voiam s-o cred. Atunci trebuie să ne resemnăm : dar, cel puţin, o să mor repede ?

— Eu, unul, sper să nu mori, ci, dimpotrivă, să te vindeci, spuse doctorul.

— Ştiu bine că astfel li se vorbeşte bolnavilor, dar nu merită osteneala cînd e vorba de boala asta. Cu pelagra nu se luptă.

— Dar cine spune asta ?

— I-am văzut şi noi pe atîţia. Aţi spune-o şi dumneavoastră, domnule doctor, dacă nu v-ar fi milă. Şi, pe urmă, e boala sărăciei. Cine-ar putea să se vindece de asta, nu s-ar mai îmbolnăvi de pelagră. Spun încă o dată : se potriveşte cu starea mea.

Copiii stăteau în jurul culcuşului ei, descurajaţi şi abătuţi. Văzuseră şi ei atîtea cazuri, în anii aceia în care înspăimîntătoarea boală a sărăciei şi a mămăligii stricate bîntuia tot mai mult, îndeosebi în valea Padului ; ei înşişi nu se duseseră să cheme doctorul, închipuindu-şi înfricoşaţi ce boală era, şi ca să n-audă rostindu-i-se numele, convinşi că bolile se vindecă singure, sau nu le vindecă nimeni, şi că mai ales pelagra era dintre acestea.

În valea Padului acesta era un cuvînt de spaimă, căci erau prea cunoscute semnele şi evoluţia pelagrei, care se manifes-

tară și în cazul Ceciliei, aflată într-o fază destul de avansată. Și se cunoștea mult prea bine soiul acela de batjocură nemiloasă grație căreia boala părea să dispară în timpul iernii, ca să apară din nou, an după an, primăvara, tot mai rea, pînă la sfîrșitul nemilos, cu vărsături îngrozitoare, dezinterii cumplite, iar uneori cu înfiorătoarele spasme tetanice. Dar și mai răi decît moartea, pe care o amînau în chip nemilos, erau deseori anii de nebunie înfricoșătoare, urmată de spasmele celui mai întunecat delir, în care bolnavul vedea iadul deschizîndu-se și urlîndu-și răzbunările sale, cerul strigîndu-și mustrările, diavoli și flăcări, îngeri și spade. Foarte des, cauza dintîi a pelagrei devenea mai tîrziu și ultima nenorocire, căci nebunul se chinuia într-o necontenită groază de sărăcie ; iar printre viziuni sîngeroase, de incendii și de tot felul de cataclisme, și orori, și asupriri ale oamenilor și ale firii, pentru a da ultimul retuș — și cel mai jalnic — nebuniei sale, începea să se teamă că familia lui va suferi de foame. Atunci — dacă nu cumva apăruse mai dinainte, pentru a-l salva — se ivea înclinarea spre sinucidere, legată încă de la început de tristețea care întovărășea pelagra și era un simptom al acesteia, după cum era caracteristic și frecvent ca în boala aceea, dintre atîtea feluri de moarte, apa și înecul să fie cele mai atracțioase.

Cecilia se gîndea :

— Doctorul n-are decît să vorbească : dacă înnebunesc, o să-mi dau seama la vreme și există fluviul.

La fluviu se gîndise încă mai de mult, cu o tainică spaimă supusă și cu o bucurie fremătătoare, la fel cu aceea a întemnițatului care pilește drugul de fier, gîndindu-se la momentul fugii. Se simțea atrasă de el ca de un glas al sîngelui, și nu s-ar fi mirat de loc dacă l-ar fi auzit pe taică-său chemînd-o, ori l-ar fi văzut cum îi apare în față, ieșind din fluviul în care se înecase.

Nume de spaimă, pelagra era însă și un nume de deznădejde, de furie și de ură, căci cei înstăriți se molipseau deși era boala săracilor : o nedreptate împotriva căreia se revoltau pînă și cei care nu rîvneau bogățiile ; cum puteau însă să nu rîvnească la sănătate ? Și chiar aceia care nu mai sperau ca sărăcia să fie alungată din lume, învinovățeau guvernul de-a o spori, de-a o face încă și mai grea și de-a nu fi preocupat de ea.

Iar cei care-ar fi iertat nepăsarea, spunînd că lumea a mers întotdeauna la fel, auzind că pelagra lua proporţii, începeau să bănuie — cum au bănuit şi cum bănuie întotdeauna, în orice calamitate, cei loviţi de boală, cei înspăimîntaţi şi cei năstruşnici — că, în ascuns, pelagra n-ar fi fost odioasă şi nici neplăcută celor bogaţi şi celor puternici, ca una care împuţina omenirea de pe pămînt şi făcea ca săracii să fie mai uşor ţinuţi în asuprire. Aşa se spunea, iar pe vremea aceea creşteau ca număr, căpătînd influenţă şi devenind cunoscuţi în rîndurile poporului, cei în stare să le arate săracilor că mizeria nu era lucrul acela de neocolit cu care se resemnaseră, după atîtea veacuri de asuprire şi de minciună şi de orînduire hulpavă şi nedreaptă, rău aşezată ori îndrumată spre rău. Iar leacurile propuse şi proslăvite erau în stare să alunge resemnarea mult mai degrabă decît mizeria.

Bunul Lupacchiolli prescria coajă de chinchină, în care n-avea nici măcar el prea multă încredere, şi mîncare sănătoasă şi hrănitoare. Aici Cecilia îl întrerupse :

— Dac-aş fi avut mîncare bună, aş mai fi luat pelagra ?

— Probabil că nu.

— Şi-atunci, ce-o să fac acuma, cînd devin o gură nefolositoare, într-un an ca ăsta ?

Medicul îşi termină prescrierea leacurilor, poate că şi din pricina scrupulelor de conştiinţă :

— Sînt recomandate şi băi calde.

— Băile calde m-aşteaptă acolo !

— Trebuie să te păzeşti de soare.

— Exact viaţa unei doamne.

Cecilia nu făcu nimic. Cînd rămînea singură, se ferea să se uite spre fluviu, tocmai fiindcă o atrăgea. Luca Verginesi îi trimitea cîte-un pui, ori cîteva fructe pe care le aducea nepotul lui preferat, numit tot Luca, la fel cu el. Uneori, duminica, veneau s-o vadă ori el, ori Argia.

— Nu vreau să vă stricaţi rostul, spunea Cecilia.

— Sînt lucruri care ne prisosesc şi te vei achita măcinîndu-ne gratis o baniţă-două de făină.

— Vă sînt şi aşa destul de datoare !

— Te-ai gîndit prea mult la asta şi de-aia te-ai şi îmbolnăvit.

Luptînd cu atîtea strîmtorări, copiii încropiseră o mică sumă pentru îngrijirea ei, iar ea voia să i-o dea lui Luca ; acesta însă îi spuse :

— Iată cum ai ajuns să te îmbolnăveşti de pelagră ! Nu-i vreau cu nici un preţ, căci mi s-ar părea că-ţi fac un rău ! Cheltuieşte-i pentru sănătatea dumitale !

— Sănătatea mea !

Cînd îi vorbea de aceasta privea spre fluviu, atît de rătăcită, încît nu-şi mai amintea nici măcar de grozăvia păcatului pe care l-ar fi săvîrşit.

Veni toamna, iar ea se înzdrăveni ; iarna, care se arătă mai aspră decît cea precedentă, cu alte stricăciuni pentru ogoare şi cu îngheţuri mari pe Pad, o vindecă, astfel că nu se mai gîndea la pelagră, iar cînd auzea spunîndu-se că aceasta revine, zicea :

— La mine n-o să se mai întoarcă, fiindcă ştiu cum s-o iau. Bolile trebuie speriate de la bun început, iar anul trecut am fost luată pe neaşteptate.

Între timp, avea grijă să se hrănească ceva mai bine, iar pe de altă parte, se ştie cît poate lupta împotriva oricărei boli tăria unui suflet hotărît. În plus, la primele raze ale anotimpului nou, nu mai ieşi din cabine şi de sub galeriile morilor. Iar asta şi pentru că rămăsese c-o oarecare aversiune, dar şi fiindcă avea o oarecare încredere în recomandarea de a ocoli soarele ; şi, de altfel :

— Chiar dacă n-are nici o însemnătate, e vorba măcar de un leac pe care nu dau nici un ban : nu vreau să dispreţuiesc un lucru atît de rar.

Şi-a fost chiar o raritate, căci s-a trezit într-adevăr vindecată, şi mai puternică decît înainte, aproape călită.

Frigul n-a supărat grîul sub nămeţii îndesaţi ai acelui an cu ninsori mari ; iar semănăturile fuseseră făcute în cele mai bune condiţii. În primăvară, vremea se arătă tot atît de bună pe cît fusese de dezastruoasă în anul care trecuse : iar recolta din '80 fu atît de îmbelşugată, încît rămase de pomină pînă la începutul veacului următor. Şi într-adevăr, ca să se dea exemplu de o recoltă extraordinară, în ţinutul ferrarez se vorbea de recolta din '80.

VII

O dată făcută legea, se găsește și înșelătoria ; pentru a ocoli dajdia pe măciniș se găsiră atîtea posibilități de înșelăciune, încît ar fi de-ajuns pentru a alcătui un capitol imens despre fraudele și evaziunile fiscale. În privința numărătoarelor de învîrtituri, exista mijlocul atît de simplu al desfășurării scripetelui, și se numea : „a scoate frînghiile".

Morarii mai fără obraz și lacomi îl încărcau pe client cu plata dajdiei, chiar cînd îi măcinaseră fără frînghii, dar au fost pedepsiți. Clienților nu le-au trebuit cine știe ce eforturi ca să descopere fapta mîrșavă și s-au îndreptat spre morile cu stăpîni mai cumpătați, ba chiar mai cinstiți, spuneau ei ; aici însă s-ar ridica problema cunoscută de veacuri : dacă se poate numi cinste respectarea reciprocă a unor înțelegeri ilegale, ori dacă supunerea unor tîlhari, să zicem, față de banda lor se poate numi devotament.

Spunem asta fiindcă pe vremea aceea, în viața publică italiană se dezlănțuise, mai aprigă încă și mai gravă, o dispută asemănătoare, care-a continuat o bună bucată de vreme, furnizîndu-le celor subversivi un argument folosit și răsfolosit, atunci cînd spuneau : „Cum s-a născut Italia ? Prin conspirații, prin răscoale, ajungîndu-se în temniță și la spînzurătoare. Așa procedau republicanii ăștia care vă spun astăzi să respectați dreptul de proprietate. Iar cei moderați, conservatorii, care impun astăzi respectarea instituțiilor, cum s-au dus oare la Milano, la Veneția, la Florența, la Napoli și la Roma ? Destituindu-i, atacîndu-i, deposedîndu-i pe suveranii legitimi. Noi vrem să facem același lucru pentru a-i deposeda pe burghezi și a înfăptui egalitatea universală."

Astfel vorbeau socialiștii, care începeau să se deosebească de anarhiști, deși apăreau mai departe sub numele comun de internaționaliști ; iar aceștia din urmă, aflați foarte departe pe drumul înșelător al atentatelor care-au dezonorat ultimele două decenii ale veacului, spuneau : „Cînd le-a convenit lor, conformiștii, privilegiații, l-au ajutat să se ascundă pe cel care l-a tăiat cu cuțitul pe Pellegrino Rossi, la Roma, i-au găsit scuza iubirii de patrie lui Felice Orsini, la Paris, au uneltit împreună cu cel care l-a înjunghiat pe Carol al III-lea, la Parma, și i-au proslăvit pe Monti și pe Tognetti

fiindcă au aruncat în aer cazarma Serristori : dar cînd vrem noi să-l facem împotriva lor, jocul nu le mai convine."

Eficacitatea argumentului nu se datora logicii lui, pe care părea să n-o aibă, ci patimii şi sărăciei celor cărora li se adresa. Iar printre progresiştii de orice culoare, dar neputincioşi cu toţii să înlăture cauza principală şi capitală a acelor suferinţe, dăinuia o întrecere flecară în legătură cu cine fusese, şi rămăsese, şi se declarase mai revoluţionar, acesta fiind şi el un chip de a falsifica şi de a bagateliza Risorgimentul. Conservatorii începeau să se înspăimînte puternic de nemulţumirea populară ; progresiştii radicali, care trăiau cu iluzia că vor putea folosi argumentul în favoarea lor, nici măcar nu-şi închipuiau cît de plictisitori ajungeau să fie în ochii numeroşilor oameni simpli şi săraci, cărora le era dat să audă că reacţiunea crimei politice, invocată de către anarhişti în propriul lor profit, era reproşată, ca un păcat originar, întregii societăţi laice şi liberale, ca şi istoriei Risorgimentului, de către clericali, şi nu de către preoţii mărunţi, ci de către însuşi papa Leon, în mod solemn.

Morarii deci, cei cărora ne vom mărgini să le spunem cumpătaţi, după ce ridicau frînghiile, împărţeau cu clientul cîştigul rezultat din oprirea numărătorului de învîrtituri ; în acest acord se oglindea şi riscul, care era grav şi apăsa în întregime sau aproape în întregime asupra morarului, cel dintîi răspunzător şi acuzat principal în faţa legii. Şi fiindcă trebuia, bineînţeles, să se procedeze cu oarecare măsură şi cumpătare pentru a nu stîrni mai multe bănuieli decît aveau şi aşa agenţii fiscului, clienţii cei mai lacomi, cei care ar fi avut pretenţia ca pentru ei numărătorul să nu înregistreze nici măcar o învîrtitură, erau cei mai zgîrciţi şi mai puţin dispuşi să aprecieze şi să răsplătească riscul morarului, considerîndu-l întotdeauna exagerat şi socotindu-se veşnic păgubiţi, în comparaţie cu alţi clienţi.

Cecilia proceda fără nici o cruţare la împărţirea între toţi, în proporţie egală, a cîştigului şi a pagubei, a profitului şi-a pierderii, iar bănuiala c-ar fi părtinitoare o indigna mai mult chiar decît zgîrcenia. Nu se sfia de altfel ca această rigoare a ei să o numească în gura mare : dreptate. Spunea chiar :

— Dreptatea mea e cunoscută.

Pentru cei din familia Verginesi măcina însă întotdeauna cu frînghiile ridicate, şi nu era vorba de o economie neîn-

semnată, mai ales în anul acela, care era îmbelşugat, şi pentru o familie numeroasă şi înstărită, care dădea mult de lucru morilor.

Iar asta o făcea numai din simplă recunoştinţă pentru binefacerea de odinioară, în timp ce munca îmbelşugată îi îngăduia să achite şi datoria, socotind în bani uiumul Verginesilor. Iar cînd achită totul, Luca îi spuse :

— De-acum înainte, economia (spuneau : economie, şi nu altfel), economia, pe care-o facem pe seama dajdiei, s-o împărţim între noi, fiindcă nu e drept să mă bucur singur de ea.

— Să nu mai vorbim despre asta, Luca !

— Cum adică ?

— Te-am cunoscut în momente cînd, dacă n-ai fi fost dumneata, mă puteam duce să mă înec.

— Pînă acum ai recunoscut însă picul ăla de bine mai mult decît merita.

— Lasă-mă pe mine să preţuiesc şi meritul, şi recunoştinţa.

— Dar şi eu...

— Ascultă, Luca : ce-ai spus cînd mă aflam în mizerie, pregătind terenul pentru pelagra de care m-am şi îmbolnăvit mai apoi ?

— Nu-mi aduc aminte.

— Ţi-aminteşti, desigur : că vorbind într-una de cele trei sute de lire, am devenit o adevărată pacoste şi că dac-o să ţi le primeşti înapoi, ai chef să le arunci în fluviu.

— Uneori se mai şi aiurează.

— Dacă e vorba de aiurat, de data asta aiurez eu : iar dumneata, nu-mi mai tot bate capul, vorbindu-mi într-una despre recunoştinţa mea şi despre dajdie !

Vorbele, cu cît erau mai aspre, cu atît erau mai pornite din inimă.

— Foarte bine şi socot discuţia încheiată, dar nu e un lucru cinstit ca dumneata să te expui pe degeaba unui astfel de risc.

— În schimb, pe mine, care sînt din neamul morarilor de odinioară, tocmai riscul este cel care m-aţîţă.

Chiar aşa şi era, ba o mai făcea să se şi mîndrească, astfel încît se poate afirma hotărît că dacă ar fi fost expri-

mată prin mijloace îngăduite şi paşnice, recunoştinţa pe care i-o arăta lui Verginesi ar fi fost mai puţin vie, mai puţin desfătătoare, şi poate chiar de mai scurtă durată. Sau nu era Cecilia în stare să susţină că „un renghi jucat guvernului" îi dădea „viaţă în sînge" şi era printre lucrurile care o vindecaseră definitiv de pelagră ?

În privinţa aceasta, fie spus pentru a atrage atenţia asupra ciudăţeniei, părerea ei se asemăna cu una din numeroasele păreri ale numeroşilor învăţaţi (atîtea şi atîţia cît cerea natura dificilă şi rebelă a bolii) care se apucaseră s-o studieze şi s-o vindece : iar învăţaţii aceştia recomandau distracţiile şi viaţa însufleţită, dezlănţuind sarcasmele şcolii pelagrologice lombrosiene, care se sprijinea pe teoria „maidică" şi pe „pelagrozeine" ; iar acestea, vorbind despre boli, în general, şi despre sănătate, nu înseamnă, în orice caz, că tot ce ne poate trezi pofta de viaţă nu ne şi ajută să ne vindecăm, şi să nu mai cădem din nou bolnavi.

VIII

Cam pe vremea aceea, Cecilia a fost chemată la Copparo de către secretarul comunal, în legătură cu Iepurele Vîrcolac, şi a stat de vorbă cu secretarul, cu avocatul Prosperi şi, mai tîrziu, cu duhovnicul, ajungîndu-se apoi la descoperirile pe care le ştim şi, în cele din urmă, la rezolvarea cazului, după ce păcătosul se dusese să-şi ispăşească vina, fiindu-ne îngăduit să sperăm că nu potrivit cu meritele sale — *si iniquitates observaveris, quis sustinebit* ? — ci potrivit cu îndurarea judecăţii dumnezeieşti.

S-a spus că după întîiul atac de pelagră, Cecilia evita cu toată grija soarele, încă de la începutul primăverii. Şi nu ieşea, ce-i drept, din umbra morilor, decît acoperită cu o basma, care-i lăsa descoperiţi numai ochii, sub o umbrelă uriaşă de muşama, şi cu mănuşi, care erau noutatea cea mai mare ; şi negru, totul : mănuşile, basmaua, veşmintele şi umbrela. Şi era un lucru cu adevărat ciudat s-o întîlneşti înfofolită astfel, şi aspră, pe drumurile de ţară, unde-o purtau treburile ei, sau cînd se ducea la liturghie ; felul acesta de

a se îmbrăca îi dădea însă o atitudine impunătoare şi austeritate, în timp ce ochii, ivindu-se prin deschizătura basmalei, păreau fără vîrstă, luminoşi, răutăcioşi, cu privirea gînditoare şi cercetătoare a celui care şi-a cîştigat experienţa fărîmă cu fărîmă.

Fiscul o prinsese asupra faptului o primă dată : a doua oară, în '79, dar ţinînd seamă de anul acela jalnic şi nenorocit, amenda fusese suspendată ; a treia oară, afară de amendă, o aştepta confiscarea morilor şi chiar închisoarea.

Capitolul al treilea

SFÎRŞITUL MORII SAN MICHELE

I

Acolo unde aveau o bănuială, şi-i bănuiau pe toţi morarii, cei de la fisc veneau în bărci cu vîsle sprintene şi uşoare, sau răsăreau pe mal, din spatele digurilor şi dintre ramuri. Aveau informatori şi spioni, cercetau, confruntau, torturau.

Cînd se iveau de pe uscat, cei de pe mori mai aveau putinţa să scape, făcîndu-se nevăzuţi şi lăsau ca oamenii fiscului să răgușească strigînd, aducîndu-i cu luntrea la bord numai după ce frînghiile erau puse la loc, operaţie care cerea oarecare timp. Iar pentru a da de ştire, cínd ridicau frînghiile, unul dintre băieţi stătea de pază pe stăvilar, prefăcîndu-se că se joacă.

Scuza întîrzierii era veşnic aceeaşi :

„Dormeam"; sau chiar : „Aveam de determinat o treabă care nu suferea întîrziere ; ori : „Încărcam coşurile. N-am auzit".

Iar dacă ceilalţi bombăneau şi făceau scandal, Cecilia nu se da totuşi în lături să le spună :

— Arătaţi-mi atunci decretul care mă obligă să stau degeaba la dispoziţia fiscului ! Vă slujiţi de luntrea mea ca să veniţi la bord ? Eu nu vă cer să aşteptaţi cît îmi convine mie, dar nici nu vreau să fac ce vă convine dumneavoastră.

S-a mai spus că devenise aspră şi distantă şi nu se dezminţea niciodată. Iar vameşii :

— Dumneata, morăriţo, eşti pe lista neagră ; o dată ai scăpat, a doua oară ai fost iertată, a treia oară o să plăteşti pentru toate trei dăţile.

Făcea un gest de dispreţ nepăsător, dar se cutremura. Iar alte dăţi, cînd veneau pe fluviu, înconjurau pe neaşteptate vîr-

ful de la Guarda şi lunecau drept pe firul apei spre mori, vîslind cu putere, mai aprig decît osîndiţii sub bici ; şi, fără să-ţi lase vreme să spui măcar *Vade retro*[1], erau sub bord şi se căţărau mai îndrăciţi decît tîlharii de pe mări, la abordaj.

— Dacă-mi picaţi astfel pe timp de noapte, îi avertizase Cecilia, v-o spun ca să ne cruţăm cine ştie ce necaz : unul din feciorii mei vă împuşcă, fiindcă noaptea, pe bună dreptate, nu urcă nimeni aici dacă n-a spus mai întîi, şi de la distanţă numele, prenumele, locul de baştină şi meseria ; şi-avem totdeauna o puşcă încărcată.

— În cazul ăsta, o să terminaţi la curtea cu juraţi.

— Şi ce-ar trebui să facem ? Să aşteptăm ca tîlharii să urce sus ; o femeie cu şase copii ?

— Care tîlhari ?

— Ehei, vă mai şi prefaceţi că n-aveţi habar !

Deseori, agenţii fiscului se distrau pe seama acestor izbucniri furioase :

— Tîlhari ? Care tîlhari ?

— Ştiu, ştiu că îi ocoliţi, fiindcă e mai uşor să tulburaţi o văduvă şi nişte orfani decît să schimbaţi focuri de armă cu tîlharii.

Nu le venea bine, erau atinşi în amorul propriu :

— Dumneata, femeie, ar trebui să ştii că apărarea siguranţei publice cade în sarcina armatei jandarmilor regali.

— Eu, una, ştiu că pedepsirea răufăcătorilor şi ajutatul la scăparea ţării de tîlhari ar trebui să cadă în sarcina tuturor celor care au o puşcă şi o sabie pentru apărarea oamenilor cinstiţi.

— Cînd se iveşte prilejul, chiar şi noi...

— Nu se vede ivindu-se niciodată prilejul ăsta.

— În sfîrşit, trebuie să compătimim neştiinţa care te îndeamnă să vorbeşti.

— Mulţumesc. Iar între timp, tîlharii se înmulţesc.

Chiar şi asta era adevărat : tîlhari înarmaţi colindau drumurile, hoinăreau pe fluviu şi nu se dădeau în lături să atace casele pînă şi în tîrguri şi în sate, cum se întîmplase cu cîţiva ani mai înainte, la Porotto, cînd fusese asasinată întreaga familie Padovani, făcînd să se cutremure de groază

[1] Inapoi (lat.).

toată provincia. Urmase un proces cu aproape cincizeci de acuzaţi, atît de mari puteau să fie bandele acelea de răufăcători asociaţi.

Adăugîndu-se la atîtea alte motive de a se arăta zeloşi, purtările trufaşe ale morăriţei Cecilia îi scoteau din sărite pe agenţii fiscului ; şi nu după multă vreme, practica ridicării frînghiilor ajunsese şi devenea zi după zi tot mai primejdioasă. Şi fiindcă Sfîntul Antonie cel Mare avea destulă bătaie de cap cu ocrotirea morilor de apă şi de foc, ea se rugase să o apere de fisc, mai primejdios decît oricare alt vrăjmaş, Maicii Domnului din Pridvor sau a Îndurărilor, din Domul din Ferrara, într-una din rarele dăţi cînd fusese în oraş, ori Sfîntului din Padova, care săvîrşeşte minuni, atît de mari, cît şi mici, cu nemiluita, sau Sfîntului Gaetano, „părintele prevederii", cum este socotit.

La început, cînd cu inundaţia, mutîndu-se în partea de jos a fluviului, la vadul Piticului, căutase a stabili cu ceilalţi morari din partea locului raporturi de bună vecinătate, şi nimic mai mult ; tocmai de aceea a fost văzut personajul acela important, numit Saladino, cu prilejul dezastrului morii Paneperso, dojenind-o binevoitor de a fi înfipt ancorele, fără să se fi sfătuit cu un om ca el, care îmbătrînise pe lîngă vadurile acelea şi care, la urma urmelor, se pricepea mai bine decît ea.

Cecilia acceptase dojana întrucît era îndreptăţită. Alţii ar putea fi de părere că ar fi fost mai bine ca Saladino să-i fi dat sfaturi la vreme şi s-o fi avertizat că pentru fundurile acelea se cereau ancore mai puternice, dar nu intra în obiceiul lui Saladino sau într-al altor morari de felul lui să dea sfaturi fără să i se ceară ; în plus, acceptînd dojana — între altele şi ca să curme discuţia — Cecilia arătase că preţuia discreţia, iar aceasta făcuse să sporească măcar stima reciprocă, dacă nu şi încrederea. Iar cît timp nu venise mecanismul ticălos al numărătorului de învîrtituri, pentru a sfredeli creierul şi a strica şi întrista ceasurile petrecute pe mori, Saladino şi Cecilia nu trecuseră dincolo de hotarele respectului, aşa cum fuseseră ele stabilite la prima lor înţelegere, cînd venise să-l caute pe morar, stăpîn peste trei mori excelente, în vadul de la Podul Pişatului (numele e indecent, dar nu din vina noastră) şi al unei moşioare frumoase, cu casă de locuit :

cel mai bogat, cel mai autorizat și cel mai calificat să dea păreri și aprobări și consimțăminte în partea de jos a fluviului, între vîrful de la Guarda și locurile de trecere de la Sant' Antonio ; cu alte cuvinte, omul cu cea mai mare autoritate și cu cel mai mare prestigiu printre morarii ceilalți, care — împreună cu cele ale lui Saladino — stăpîneau vreo zece mori, așezate una după alta, în șir, în partea de jos a fluviului.

Iar ca dovadă, facem cunoscută aici prima discuție dintre Cecilia și Saladino, întocmai cum s-a desfășurat, după ce s-a vorbit îndelung și cu cuvinte alese despre cîte-n lună și-n soare, cu o reținere prudentă și cu o politețe care să nu-i angajeze în nici un fel

— Inundație, *padron* Saladino, dar ce spui de un asemenea dezastru ?

— Se va vorbi de asta și peste o sută de ani.

— Știi că răposatul socru-meu...

— Om în fața căruia să-ți scoți pălăria, spuse Saladino, ducîndu-și mîna la boneta cu marginile îndoite de două ori, pe care-o avea pe cap.

— Cine-ar fi spus că fluviul o să rupă tocmai acolo, la Nogarole, unde ne aveam vadul ? Domnul a ținut cu mine, deoarece, nu cu mult înainte, mă și mutasem cu morile, din pricina lucrărilor de la dig : fie binecuvîntat.

— Veșnic fie binecuvîntat. Dar știi ce-mi povestea taică-meu, om și morar și el, în fața căruia să-ți scoți pălăria ?

— O cred, nici vorbă.

— Știi însă ce-mi spunea ?

— Ți-aș fi recunoscătoare dacă mi-ai aduce-o la cunoștință, spuse ea, care venise pentru cu totul altceva și care s-ar fi lipsit bucuroasă, cel puțin de data aceasta, dar nu o arăta, ca una care avea de cerut o favoare. Și părea gata s-asculte cu multă atenție.

— Îmi spunea că pe vremea tinereții sale și-a lui *padron* Lazzaro Scacerni, morarii, cînd au văzut că acesta din urmă, venit de curînd, se așază în partea de sus a fluviului, într-un vad descoperit, bătut de vînturi, într-un vad frămîntat ca acela de la Nogarole, au avut multe de spus pe seama acestei alegeri.

— Și totuși, în atîta amar de ani, fluviul nu ne-a făcut niciodată vreun rău, afară de nenorocita aceea de inundație,

de care, după cîte aud spunîndu-se, sînt mai vinovaţi oamenii decît fluviul.

— Îngăduie-mi să vorbesc, căci totul va fi spre cinstea lui *padron* Lazzaro : fiindcă, văzîndu-l cît de bine-i mergea cu San Michele a lui, iar pe urmă cu Paneperso a dumitale, morarii au spus că *padron* Lazzaro, încă de cînd era nou în meserie, arătase o judecată de morar încercat. Îmi face plăcere s-o spun, fiindcă deşi distanţa e scurtă, dumneavoastră, cei din susul apei, şi noi, cei din jos, nu ne-am arătat niciodată prea multă încredere.

— Dar prietenie frumoasă, da,

— Iar asta trag nădejde că se va păstra.

— Iar eu c-o să sporească, *padron* Saladino, dac-o să trebuie să fim vecini de vad.

— E mult şi dac-o să se păstreze, *padrona* Cecilia, după felul cum merge lumea.

Nu voia să-i îngăduie să vorbească despre ce-o durea pe ea ? Se simţi puţin atinsă în mîndria ei, şi spuse :

— Eu sînt o femeie, dar, orice s-ar spune, la Nogarole am ştiut să mă descurc aproape douăzeci de ani, şi fără prea mult ajutor din partea lui bărbatu-meu, după ce Dumnezeu l-a chemat la el pe *padron* Lazzaro.

— Se ştie ce fel de femeie eşti dumneata.

— Dar despre mine, aşa, ca o toană, ce spun morarii de la vale ?

— Că eşti o noră vrednică de omul ăla care a fost *padron* Lazzaro Scacerni.

— Iată însă, *padron* Saladino, că mie uneia mi-ar fi de ajuns să spună că nu supăr pe nimeni.

— Dar ce fel de supărare ? se văzu el nevoit să protesteze, din politeţe, strîns cu uşa.

— La Nogarole nu mă mai pot înapoia deocamdată, şi cine ştie cîţi ani de-aici încolo, şi poate chiar niciodată ; dar în toată partea de la deal, nu se află nici un vad potrivit.

— Te-ai uitat bine ?

— N-aş mai fi venit să te fac să-ţi pierzi vremea.

— Spune, mai degrabă, că ţi-o pierzi dumneata — răspunse Saladino, rămînînd cît mai evaziv cu putinţă, sub aparenţa de politeţe desăvîrşită — căci pentru mine va fi întotdeauna o plăcere să te văd.

— Vai, eu ! Cît despre mine... Eu am nevoie de dumneata.
— Pentru cît mă pricep şi ştiu eu...
— Cum stau, după inundaţie, ştii foarte bine.
— Aproape.
— Atunci socoteşte că stau mai prost decît ştii, fiindcă, peste toate celelalte necazuri, mai trebuie să schimb şi vadul şi, ca să nu te ţin prea mult de vorbă, încă dinainte de a cunoaşte şi părerea dumitale, care ştii mai bine decît mine cum stau lucrurile, mi s-a părut că de-a lungul prundului Piticului nu lipseşte apa.
— Apă există.
— Iar vadul e bun.
— Vadul nu e rău.
— N-am de gînd să răpesc clienţii morarilor de la vale.
— Nici n-ar îngădui să le fie răpiţi chiar aşa, cu una, cu două.
— Eu, una, cînd aş veni aici, dacă asta ar fi şi părerea celor care se pricep mai bine decît mine, mi-aş aduce clienţii mei, cunoştinţele mele, parte şi fiindcă sînt legaţi de mine, parte şi fiindcă la deal nu-şi mai pot afla vad alte mori.
— Fluviul e-al tuturor şi-al nimănui, *padrona.*
— Nu vorbi astfel, *padron* Saladino.
— Ce trebuie să spun ?
— Spune-mi să vin la vadul Piticului, dacă ţi se pare un vad nimerit, şi pune o vorbă bună pe lîngă morarii ceilalţi, căci va fi de ajuns.
— Mă crezi mai mare decît sînt.
— Nu da înapoi, căci mă pîndeşte foamea, şi am şase copii.
— Dacă-i aşa, vadul mi se pare bun, iar restul, pe care mi l-ai mai spus, mi se pare bine chibzuit.
— Şi-atunci, pune un cuvînt bun... Pentru mine, *padron* Saladino, e vorba de viaţă sau de moarte...
— O să-l pun, bateţi palma aici, *padrona* Cecilia.

Vorbind astfel, îi oferi palma deschisă, aidoma celor din stema anumitor instituţii de caritate, care *patet omnibus*[1] şi despre care poporul spune că palma aceea arată cît au lăsat epitropii ! Saladino era însă cinstit şi sincer cînd şi-o oferea pe-a lui, şi s-a ţinut de cuvînt. Aşa s-au stabilit raporturi de

[1] Sînt în văzul lumii (lat.).

bună vecinătate, după discuţia aceea care nouă ni se pare importantă, căci confirmă un simţ şi un respect al dreptului şi al consideraţiei reciproce, devenite instinct, înclinaţie, purtare civilizată ; importantă, spun, căci avea loc tocmai cînd înseşi sentimentele acelea, ivindu-se problema dajdiei de măciniş, erau gata să se preschimbe în fapte cu totul de alt soi şi nestăpînite. Adevărul e că o grosolănie făţişă şi ostentativă în orice situaţie nu ar fi arătat mai bine decît consideraţia şi decît bunăvoinţa aceea că împotriva dajdiei pe măciniş nu se ridica numai sărăcia şi că morarii aceia înţelegeau să-şi apere o anumită independenţă şi caracterul specific. Acestea fiind spuse, socotitorul de învîrtituri îi strînse în ceea ce evul mediu ar fi numit o ghildă şi pe care morarii, cu un cuvînt tot medieval şi devenit cu vremea pejorativ, o numiră breaslă, vestind în mod public ceea ce s-ar fi putut numi dreptul de răzbunare împotriva dajdiei pe măciniş.

— Fiscul, le spusese Saladino celor convocaţi, o să vadă ce are de cîştigat luîndu-se la harţă cu breasla morarilor din vale. Înţelegeţi ?

— Înţelegem.

— La prima impunere nedreaptă, ne-am resemnat ; tocmai de-aia samavolnicia a prins curaj şi a ajuns pînă la aşezarea acestei unelte. Iar noi, răbdători, da, sîntem ; nu însă şi proşti : am lăsat să ni se ia haina, nu însă şi pantalonii.

— Pantalonii nu.

— Iar cine-a vrut război, să-l aibă.

— Să-l aibă ! Trăiască breasla !

Despre Saladino, căpetenia lor, va fi de-ajuns să adăugăm la tot ceea ce se ştie că era de statură mijlocie, gras, dar puternic şi sănătos, cu o faţă liniştită şi prietenoasă, cu privirea şireată şi vioaie, contrastînd cu încetineala mişcărilor şi a vorbirii. Însurat pentru a patra oară, avea treisprezece copii legitimi şi doi bastarzi — întîul şi ultimul născut — dar toţi cinsprezece uniţi în orice şi mai ales în a se făli cu puterea de procreaţie a tatălui, pe seama căreia puneau faptul că erau toţi băieţi ; şi asemănători întru totul, deşi născuţi din şase pîntece. Mîndria aceasta era atît de puternică, încît cea de a patra nevastă, cînd ultimul născut din flori îi fusese adus să-l crească, în loc să se simtă geloasă, se bucurase şi înconjurase copilul cu o dragoste plină de duioşie. Apoi, din pricini care nu se cunosc, Saladino declara că nu

are nici o religie. Cum însă cu asta nu supăra pe nimeni, lumea spunea : „Treaba lui".

Al doilea, în ordinea importanței, venea Tampinelli Domenico, poreclit Mingone, stăpînul celor două mori de la vadul Umbrei, morar moliu și liniștit, proprietar și el al unui petec de pămînt sub soare și înzestrat cu obiceiuri și sentimente inerente situației de morar, în sensul cel mai general al cuvîntului ; același lucru se putea spune, de altfel, afară de faptul că erau fără pămînt și aveau cîte o singură moară fiecare, despre Valdinoci și despre Pallante, asezați, primul în vadul de la Pontiga, iar al doilea în cel de la Braglia.

Iar Caterinone Stancari, singur pe moara lui, nu mai ieșea de-acolo decît ca să se ducă la slujba de Paști, cînd era nevoie de doi oameni voinici ca să-l dea jos pe uscat. Și tocmai din considerație față de el adunarea breaslei fusese convocată pe moara lui. Alte particularități ale lui Caterinone erau faptul că avea o slujnică, geamuri la fereastra cabinei de pe duba mică, mobilată cu oarecare confort, și un capital lichid, pe care-l administra un notar din Crespino și care-i îngăduia să facă pe morarul mai degrabă din lene și din pasiune decît de nevoie. Moara lui era trasă la vad într-un cot atît de liniștit, încît roata cu cupe de-abia se învîrtea, încet, încet, ca un simbol parcă al nepăsării lui de stăpîn gras și niciodată zorit. În timpul marilor scăderi de apă, rămînea aproape pe uscat, fără ca morarul să-și facă inimă rea : în orice caz, avea celelalte venituri.

Al nouălea era un morar de care povestitorul își amintește, numai că au fost date uitării și numele lui, și cel al vadului : sînt lucruri care se întîmplă. A zecea, la vale, și ultima din șir, în vadul Mazzacrocco, se afla moara lui Scansafrasca ; îți trebuia însă bunăvoință ca să vezi în ea o moară, de-atîta vreme de cînd stătea, ori, mai bine spus, putrezea — cu palele rupte și cu angrenajele știrbe, cu pietrele înțepenite în covețile șubrezite — adevărată ruină ancorată la umbra prundului împădurit, spre a-i sluji drept vizuină stăpînului ei.

Părea ciudat la vedere Scansafrasca acesta, cu multele lui meșteșuguri, printre care aveau întîietate vînătoarea, cu curse și cu lanțuri, și pescuitul, ca braconier, și furtișagurile de pe cîmp : scund, sprinten și pipernicit, cu umerii căzuți, neglijent și degajat, nestatornic și tăcut, arătînd ca și cum în loc să meargă, ar fi alunecat, parcă, după cum spune și nu-

mele[1], tocmai printre frunze, fără să le mişte şi fără să le facă să foşnească. Se mişca în acelaşi fel şi la loc deschis, ca şi cum ar fi vrut să se ascundă şi să treacă neobservat, pînă şi atunci cînd n-avea nimic de tăinuit. Părea să meargă întotdeauna în vîrfurile picioarelor şi îşi ţinea mîinile ascunse, pînă şi cînd erau goale: ochii îi erau, dimpotrivă, sinceri, blînzi şi nevinovaţi, ca ai unui copil. De bărbie îi atîrna o barbă lungă, rară şi încîlcită, spelbă întocmai ca şi părul, pe care obişnuia să şi-l tundă singur, punîndu-şi pe cap o oală şi tăindu-l cu nişte foarfeci vechi pe cel care rămînea pe dinafară. Rezulta de aici un fel de breton rotund, care-l amintea pe cel al călugărilor minoriţi, şi care făcuse să se spună că Scansafrasca ar fi fost capucin descălugărit.

Lucrul acesta, ca şi pe oricare altul care s-ar fi spus în legătură cu el, Scansafrasca nici nu-l confirma, nici nu-l nega; dar poate că dintr-asta se născuse unul din basmele pe care el, cu un ciudat fel de a vorbi, mai mult prin gesturi decît prin cuvinte, cu răsuflări şi cu exclamaţii, le spunea copiilor de ţărani şi morarilor: era vorba de un călugăraş care nu dăduse ascultare clopoţelului din mănăstire şi pe care o zînă îl dusese să cineze în fundul vîltorilor fluviului, la capătul pădurii Sfîntului Antonie, în faţa vadului Mazzacrocco. Nu s-a ştiut niciodată care a fost sfîrşitul călugăraşului, căci descrierea cinei se schimba şi se lungea atît de mult, în admiraţia şi în pofta lacomă a ascultătorilor, încît povestea se termina întotdeauna prin înşiruirea nenumăratelor şi rafinatelor bucate ale zînei. Pînă la urmă, indiferent de ce-ar fi aflat ori ar fi văzut în legătură cu lumea, visa cu ochii deschişi la un personaj extravagant ca şi el, pe jumătate rătăcitor pe fluviu ori pe ogoare, laolaltă cu mulţimea feerică a zînelor, a spiriduşilor şi a piticilor, şireţi cu toţii, dar nici unul rău, cu care Scansafrasca afirma — şi poate chiar credea — că stă de vorbă în chip prietenesc, arătînd atît de rău în zdrenţele lui de cerşetor, încît părea să fie şi el tot un spiriduş, al cărui trup nu arunca nici o umbră în soare.

Copiii îl îndrăgeau din tot sufletul, încîntaţi să asculte acele neîntrerupte visări ale lui, în timp ce el, stînd pe vine,

[1] Scansafrasca, în traducere literală, înseamnă: care alunecă printre frunze.

făurea fluieraşe şi-şi întrerupea basmele pentru a arăta cîte sunete, cîte viersuri păsăreşti şi cîte glasuri de jivine se pricepea să scoată din buze, imitînd sălbăticiunele, cu ajutorul unei frunze aspre de trestie cu care copiii, în afara vreunui elev capabil, izbuteau numai să-şi rănească limba şi buzele, stîrnind hohote uriaşe de rîs. Acestora li se alătura şi el cu un fel de ţipăt ascuţit, care-i ţinea loc de rîs, chipul lui scofîlcit şi ochii lui inocenţi şi năuciţi rămînînd tot timpul serioşi.

Cei mari îi iertau îndeletnicirea de căpetenie şi nocturnă de hoţ al satului : ici un pui, dincolo patru ouă, nişte fructe, cînd existau, bucate de pe arie, pătlăgele roşii puse să se usuce la soare, în funcţie de anotimp şi de prilej şi potrivit cu un anume principiu al său de împărţire echitabilă, datorită căruia toate fermele din vecinătate erau puse la contribuţie, dar cu o asemenea îndemînare, încît nimeni nu-l prindea niciodată, căci nu trezea — sau ştia să şi-i facă prieteni — nici chiar cei mai vigilenţi cîini de pază ; iar pe de altă parte, cu o cumpătare hoţească atît de socotită şi de înţeleaptă, încît fiecare sfîrşea prin a-şi închipui că îi dăduse de pomană toată prada aceea a lui atît de modestă. În felul său, era însă atît de orgolios încît mai degrabă ar fi murit de foame decît să ceară : iar dacă vreunul îl dojenea pentru furturi, nu nega, nu-şi lăsa ochii în jos, nu se apăra ; îşi ascundea numai mîinile, ca şi cînd ele ar fi purtat şi vina, şi ruşinea. Erau şi din cei care rîdeau, mai ales cînd lucrurile furate nu erau ale lor ; erau şi din cei care se supărau, dar necazul se risipea curînd, şi nimănui nu-i trecuse niciodată prin minte să-l denunţe, nu numai din străvechea silă faţă de asemenea fapte, dar şi fiindcă oamenii erau dispuşi să-i acorde dreptul de a-şi exercita mai departe îndeletnicirile sale, întocmai cum săracilor li se acordă dreptul de a cerşi şi de a culege spicele căzute. O asemenea atitudine avea în ea milă, după cum în orgoliul năstruşnicului calic trăia un rest din privilegiile şi din imunitatea morărească şi fluvială de altădată.

Aşadar, cînd spuneau : „Azi-noapte a trecut pe aici Scansafrasca“ — el nu se dezvinovăţea, nici chiar dacă de vină fuseseră nevăstuica ori şoarecii, animale cu care se putea lua la întrecere în ce priveşte agilitatea. Şi era nemaipomenit cît de bine vedea pe timp de noapte şi cum ştia să se-ascundă,

chiar şi în plină zi, ajungîndu-i un şănţuleţ, un copac oricît de mic ori brazdele late ale arăturii proaspete, cum ştie şi iepurele să se pituleze, şi chiar mai bine decît iepurele, fiindcă acesta este trădat de ochiul lui mare, agitat şi larg deschis, care îl face uneori să fie observat de vînător. Poate că era într-adevăr convins că vina, dacă exista vreo vină, era a mîinilor acelora lacome şi iuţi ca un fulger, cînd se strecurau prin deschizătura coteţului de păsări, pentru a înhăţa şi-a înăbuşi viaţa şi ţipătul în beregata galinaceului, fără a trezi cîrdul de păsări cuibărite în coteţ.

În sfîrşit, la ceasul cînd umbrele, alungîndu-se, slăbesc înainte de a se pierde în noaptea apropiată, atunci cînd strălucitoarea Esperidă arată în faptul înserării ce stea însemnată este ; şi cînd ţăranul, după ce-a închis staulul, îndreaptă o privire spre vreme, în timp ce muncitorii înapoiaţi de pe ogoare au agăţat uneltele în rastel, iar masa este pregătită şi clopotele dau semnalul de rugăciune, îmbiindu-i pe cei vii să-şi amintească de bieţii morţi ; dar gospodina întîrzie pe-afară, chemînd cu glas blînd păsările la culcare şi le numără, le recunoaşte, are pentru una un cuvînt drăgăstos, ori de dojană pentru o alta care întîrzie, şi se nelinişteşte din pricina găinilor care lipsesc, rătăcite, şi rămase să doarmă şi să clocească prin curte ; la ceasul acela deci, gospodinele din împrejurimi vorbeau cu găinile, spunîndu-le în chip de ameninţare ori de invocare :

„Să nu dea Scansafrasca peste voi !"

Şi blestemau, pierzîndu-şi răbdarea :

„Întîlni-te-ai să te întîlneşti cu Scansafrasca !"

El, unul, rîdea de toate astea, dar dacă era bănuit c-ar fi subtilizat o unealtă, o sculă, un obiect de îmbrăcăminte, ca să nu mai vorbim de bani, căci se îngrozea numai cînd se gîndea la ei, ci un lucru oarecare, deosebit de alimentele asupra cărora socotea c-ar fi avut oarecare drepturi modeste, se indigna, spunînd cu cea mai desăvîrşită bună-credinţă :

— Mă socotiţi un hoţ ?

— Şi nu eşti, oare ? răspundeau cei care nu se deprinseseră încă să-l cunoască.

— De bunul altuia, eu nu m-ating.

Bravo : dar pătlăgelele roşii, şi cartofii, şi grîul, şi păsările ? Pentru el, toate astea nu erau bunuri muncite, cum spunea el ; nu erau bunul altuia, sau nu erau pînă într-atîta, încît să nu aibă dreptul de a se înfrupta din ele, pentru a-şi potoli foamea. Era atît de convins de asta, încît ceilalţi încetau să discute, cu atît mai mult cu cît era săritor în nenumărate treburi folositoare, iar dacă era vorba de urmărirea nevăstuicii şi a dihorului, ori a unei vulpi, nu-l întrecea nimeni în priceperea de a scăpa satul de jivinele dăunătoare. Şi dăruia cu generozitate peşte şi vînat, iar din ceea ce fura îi miluia deseori pe cei nevoiaşi, astfel încît, la urma urmelor, era un hoţ aducător mai mult de cîştiguri decît de pagube.

O prietenie care — dacă vorba n-ar părea mincinoasă — s-ar putea numi tandră, îi unea pe grăsan şi pe slăbănog, pe cel înstărit şi pe cel lipsit, pe Scansafrasca şi pe Caterinone. Îi făcuseră să se împrietenească nepotrivirea aceea desăvîrşită care, de obicei, atrage, în timp ce potriviri parţiale resping, dar şi singurătatea, acel lucru unic pe care-l aveau comun, ori faptul că, între ei, cel înstărit primea, iar celălalt, sărăntocul, dădea. Cît despre singurătate, cel slab, uşor, neobosit, mîncînd puţin şi dormind pe sponci, melancolic şi nesociabil, o alesese de bună-voie, în timp ce grasul, jovial, sociabil, trîndav, istovit şi întemniţat pe moară atît de obezitate, cît şi de dormitul nemăsurat şi de mesele îmbelşugate, o suferea de nevoie. Pe moara lui Caterinone, Scansafrasca rezolva toate treburile care cădeau în sarcina stăpînului, în timp ce acesta dormea sau căsca de somn, înfometat ori prea sătul, căsca tot timpul, spunînd :

— Din ce dorm, de-aia aş tot dormi, din ce mănînc, de-aia aş tot mînca : nu ştiu cum se face.

N-a existat nicicînd pe lume un grăsan mai nerecunoscător decît Caterinone, care nici nu observa serviciile prietenului, iar dacă cineva îi atrăgea atenţia asupra lor, spunea :

— Lăsaţi-l în pace : de ce vreţi să-i răpiţi mulţumirea asta ?

S-a spus că dacă într-unul din ei egoismul belşugului n-ar fi atins desăvîrşirea, iar în celălalt generozitatea ursuză ar fi fost mai puţin naivă, nu s-ar fi putut înţelege atît de bine. Dar, la urma urmelor, ceva tot îi dădea şi grăsanul slabului : adică o prietenie, pe care candoarea unei ingratitudini incon-

ştiente o garanta a fi curată, sinceră şi chiar dezinteresată, în fond ; iar pentru calic, era vorba de un lucru mare şi minunat, pe care nu-l mai găsea decît printre copii ; dar cu aceştia, mai apoi, îndată ce creşteau, se strica şi prietenia. Să fi ridicat măcar un deget, deci, Caterinone, şi Scansafrasca şi-ar fi riscat viaţa ; şi erau prieteni şi din pricina asta, dar şi din pricina castităţii, care, lascivului Caterinone, îi fusese impusă de neputinţa obezităţii bolnăvicioase, în vreme ce la Scansafrasca era vorba de frigiditatea înnăscută a uscăciunii lui.

II

Cînd morarii s-au constituit în breaslă — ceremonie care, din respect faţă de pîntecele lui, s-a petrecut pe moara lui *padron* Caterinone — cu toate că numărătorul de învîrtituri fusese introdus pe fluviu de puţină vreme, fiecare avea de povestit necazuri, supărări şi spaime ce se adăugau la vechea ură împotriva dajdiei pe măciniş. Şi trecuseră cu toţii prin clipe de frămîntare, cei mai mulţi fuseseră chiar preveniţi, ca de pildă, Cecilia Scacerni, care-şi bătea joc de asta, în timp ce fiecare îşi povestea spaimele şi-şi deşerta inima, sau ocăra, sau se speria din nou, aducîndu-şi aminte.

Caterinone turna celor din jur un anume vin al său, de o calitate cunoscută la fel de bine ca şi burta lui uriaşă ori ca grăsimea care făcea să dea peste răscoale oricare parte a trupului său. Spunea rîzînd :

— Beţi dintr-ăsta şi nu vă faceţi sînge rău. Uitaţi-vă la mine, care mă îngraş.

Pizmuiau veselia lui sănătoasă ; dar de cînd oare devenise Stancari un om atît de curajos, încît să sfideze rîzînd asemenea primejdii grave ?

— Dar dumneata, Caterinone, întrebă Saladino, dumneata ridici frînghiile ori le ungi ?

— Să le ung ? La ce-ar sluji ?

— Hai, nu mai face pe prostul ! Dumneata eşti un om cu bani...

— Auzi cine vorbeşte !

— Dumneata poţi unge fiscul, ca să închidă ochii.

— Ei, da ! Şi chiar dac-aş fi un om cu bani, ce folos aş avea ? Există peste o sută de agenţi ai fiscului, care-şi fac slujba pe fluviu : îi plătesc pe toţi ? Grozavă afacere !

— E-adevărat : dar atunci...

— Atunci, ce ?

— Nu vrei să ne spui şi nouă care ţi-e secretul ?

— Cu puţină sprinteneală, am putut să ridic şi să pun la loc frînghiile, avînd tot timpul să şi rîd puţin în spatele celor de la fisc.

Cu burta aceea a lui, pe zăpuşeala aceea, cu grăsimea care-l dobora şi-l înăbuşea, tremurînd pe el ca o gelatină, din pricina rîsului ? Şi mai vorbea de sprinteneală ? Nu ştiau dacă să rîdă sau să se supere, iar Saladino spuse :

— Prietene Caterinone, dacă ai făcut o înţelegere cu diavolul, păstreaz-o pentru dumneata, dar spune-ne şi nouă cum poţi fi sigur c-o să descoperi la timp luntrea celor de la fisc ?

— Eu, unul, n-o descopăr de loc.

— Şi-atunci, cine ? întrebară ceilalţi, într-un singur glas.

— Vi se pare c-aş fi eu omul care să ia asupră-şi asemenea prostii ? Să-mi stric pofta de somn şi de mîncare ?

Egoismul şi lenea se făceau simţite ca un singur tot în glasul lui Caterinone care, numai vorbind de somn şi de poftă de mîncare, căsca în aşa fel, încît dorinţa de a rîde birui în toţi cei de faţă supărarea pricinuită de bogăţia ce îi îngăduia să fie atît de neobrăzat şi să se împăuneze cu o asemenea trîndăveală.

— Nu, nu, dumneata nu, într-adevăr ! spuse Saladino, rîzînd. Dar cine, nu vrei s-o spui, cine-şi pierde somnul şi masa ca să te slujească ?

— Ei, na-ţi-o ! Scansafrasca.

— Aha ! exclamară ceilalţi. Şi cum face ?

— N-oţi fi vrînd să m-apuc să-l întreb ? Mi-ajunge că n-am necazuri.

Îi ştiau prieteni, pe grăsan şi pe slăbănog, dar se minunau văzînd cît de puternice erau şi egoismul, şi generozitatea : şi-aveau de ce, căci, în timpul acesta, celălalt continua :

— Noaptea, Scansafrasca se duce să fure de la ţărani, aşa că a pierdut năravul dormitului ; ziua, de-atîta mizerie cîtă

îndură, a pierdut viciul mîncării. Nu ştiţi — adăugă el, obosit parcă şi supărat de-a fi vorbit atîta — că n-are nimic de făcut şi că-şi petrece toată ziua a *girar la martufaia ?*

Girar la martufaia înseamnă a tăia frunză la cîini. Iar apoi, în timp ce mirarea celorlalţi sporea :

— N-are altceva de făcut decît să-mi vadă de moară. Ce mare minune e ?

— Iar un asemenea serviciu — întrebă Valdinoci, care era cel mai fricos şi care îndura mai greu decît ceilalţi supărările şi temerile — îl plăteşti scump ?

— Să plătesc ? Se cunoaşte, Valdinoci, că dumneata nu ştii ce-nseamnă prietenia.

Saladino simţi că mirarea era gata-gata să se transforme în supărare împotriva acelui tîlhar fără pereche, şi spuse :

— Ştim cum e făcut Scansafrasca şi că te serveşte numai cînd vrea el şi fără să fie plătit. Îmi dau seama acuma că am făcut rău uitîndu-ne de el astă-seară.

— Ce-ar fi avut de făcut aici ? întrebă Caterinone.

— E şi el morar şi stăpîn de moară, răspunse Saladino, ca un politician cu o anume gravitate ipocrită.

— Grozav morar ! spuse Caterinone şi rîse : Grozav stăpîn ! Grozavă moară !

Al treilea hohot de rîs ameninţa să-i taie răsuflarea :

— Tare trebuie să vă fi intrat frica-n oase, ca să ţineţi seama şi de Scansafrasca, hoţul de găini !

Mai era şi rău ? Adevărul e că îi cam mustra cugetul din pricină că pe Scansafrasca nu-l prea luaseră niciodată în seamă şi chiar îl socotiseră un fel de ruşine a morilor din vale. Cecilia, cea mai puţin apropiată de ei şi cea mai nouă în breasla aceea, se arătă şi cea mai indignată, mai ales că şi din fire era cea mai potrivnică năravului nerecunoştinţei. Şi poate că s-ar fi şi repezit să-i spună lui Caterinone ce merita, dacă n-ar fi intervenit încă o dată Saladino, care avea darul acela preţios, cînd e vorba de preşedinţi de adunări, de a presimţi conflictele, adulmecîndu-le în aer. Apreciase apoi exact cît era de nimerit să nu-l înrăiască pe Caterinone, dacă voiau să-şi asigure serviciile calicului şi-n timp ce gîndea : „Fără ăla ai fi putrezit în osînza ta de porc !“ spunea :

— Nu ştiam, Caterinone, că prietenia lui Scansafrasca pentru dumneata ar fi ajuns chiar la punctul acesta, dar acum, cînd stau şi mă gîndesc, mi se pare un lucru firesc,

fiindcă un golan ca el n-o să poată face niciodată de ajuns pentru a-l răsplăti pe-un om ca dumneata, care să se îndure a-l trata ca pe un prieten.

Printre alte apucături, în Caterinone îşi mai făcea de cap şi un spiriduş înfumurat, care se simţi gîdilat de vorbele acelea, aşa încît îl împinse să spună cu bunăvoinţă :

— La urma urmelor, nu-i om rău ; numai că trebuie să-l fi lovit soarele-n cap, ori să fi fost bolnav cînd era copil. Are năravul de a fura, dar defecte avem cu toţii, şi sînt dator să spun că mie, în atîţia ani de cînd îl cunosc, nu mi-a lipsit niciodată nimic.

Cecilia nu se mai putu stăpîni şi spuse, vorbind de una singură :

— Sînt unii cărora le-ai putea desprinde luna de pe cer ca să le-o dai în dar, iar ei nu s-ar deranja nici măcar ca să-ţi spună mulţumesc.

Saladino n-avu nevoie să dreagă lucrurile, căci Caterinone le înţelesese ca de obicei :

— Întocmai aşa, *padrona* Cecilia ; dar trebuie să spun cinstit că bietul Scansafrasca se deosebeşte măcar printr-asta şi face absolut tot ce poate ca să-mi arate recunoştinţa sa. Şi nu e vina lui, sărăcuţul, dacă nu poate mai mult : v-am spus că e cam ţicnit. Iar luna nu mi-a cerut-o, ce-i drept, niciodată : ha, ha, ha !

Rîdea mulţumit, în timp ce Saladino spunea :

— Faţă de noi n-are obligaţii de recunoştinţă şi îl ştiu niţel cam trăsnit şi cam arţăgos. Mărturisesc că venind încoace ca să ne punem de acord asupra luptei împotriva acelui blestemat de numărător, nu mă gîndeam la Scansafrasca. Şi, pe urmă, cum să vorbeşti cu el ? Cine ştie cum înţelege el ceea ce i se spune ? Numai dumneata, Caterinone, ai putea să-l convingi.

— Ştiţi cum face ? spuse Stancari, rîzînd. În primul rînd, în timpul zilei, are ochi de şoim, în timpul nopţii, de bufniţă, şi adulmecă vînatul mai ceva ca vulpea : simte pe fluviu, după miros, guarzii de orice soi şi-n orice uniformă ar fi ei. Poate însă (şi n-aş vrea să vă supăr) că fiscul are asupra mea bănuieli mai puţine fiindcă eu nu sînt atît de ahtiat după cîştig şi mă descurc mai uşor decît dumneavoastră, ceilalţi.

Își spuseră cu toții, în gînd: „Porcul!“ dar tăcură, din respect față de Saladino. Iar Caterinone continuă:

— Spun că fiscul nu v-ar pune niciodată în gardă, pe dumneavoastră, ceilalți venind să cerceteze mai întîi moara mea, cînd știe bine că loviturile mai de seamă le poate da numai pe morile dumneavoastră. Nu-mi dau seama dacă judec bine; știu că dacă fiscul ar pica atunci cînd ridică el frînghiile, eu, care nici măcar nu intru în lăcașul pietrelor, aș putea susține oricînd că a făcut-o fără să-mi spună; și cum se află sub supraveghere polițienească, scuza, cel puțin pentru prima dată, va fi foarte bună.

— Și-o să-l bage la închisoare, spuse careva.

— A mai fost și-n alte dăți. Fapt este că aici, în timp ce fiscul cercetează morile dumneavoastră, avem tot timpul să punem frînghiile la loc și să rîdem fără nici o grijă, dragi prieteni.

Rîdea cu poftă, într-adevăr: „Porcul, își spuneau ceilalți, în gînd, porcul, porcul!“

Un altul ar fi citit asta pe chipurile lor; el însă senin:

— Mă pizmuiți? Se vede pe fețele voastre.

— E-adevărat, răspunse Saladino; avem și de ce. Dar dacă dumneata ai vrea să pui o vorbă bună pe lîngă Scansafrasca, poate c-o să fim și noi în stare să ridicăm frînghiile cu mai puțină primejdie și fără atîtea frămîntări sufletești, care mai că ne pot face să urîm meseria.

— Eu, unul, pot s-o spun; vorbiți însă cu el fără să vă temeți c-o să-mi faceți vreun necaz.

I l-ar fi făcut chiar Saladino, dacă n-ar fi știut că Scansafrasca își oferea bucuros serviciile, dar numai după capul lui, fără să-i fie cerute, adică, la urma urmelor, după cum avea el chef. Și se gîndea că sărăntocul nu era prea apropiat de ei, de morari, adică, și că de foarte multe ori se arătaseră disprețuitori față de el, ori se distraseră luîndu-l peste picior. Acum, auzind cît de folositoare puteau fi calitățile lui Scansafrasca, îi ieși din gură o vorbă sinceră, pornită din inimă:

— N-ar trebui să te arăți niciodată disprețuitor față de nimeni, fiindcă nici un om nu e atît de neînsemnat încît, într-o zi sau alta, să nu-ți poată fi de folos. Pe lumea asta, se poate avea nevoie de oricine.

Cecilia și cîte un altul ar fi vrut să spună că pînă și un Caterinone. Cînd colo, Cecilia spuse:

— E-adevărat, *padron* Saladino ; trebuia totuşi să avem parte de un guvern ticălos şi mincinos ca ăsta, care a pus birul pe măciniş şi care-a mai venit şi cu numărătorul de învîrtituri.

— Şi asta e-adevărat.

Iar Caterinone :

— Mă gîndesc, *padrona* Cecilia, că mai există încă o persoană căreia Scansafrasca nu i-ar spune nu.

— Şi ce amestec am eu într-asta ?

— Aveţi, fiindcă ar fi vorba de fata dumneavoastră cea mai mică.

— De Berta mea ?

— Ştiu că aşa o cheamă, fiindcă el îmi vorbeşte deseori despre ea şi-i poartă o dragoste nemăsurată.

— Bine-aţi făcut că mi-aţi spus-o, fiindcă se va termina curînd şi cu asta.

— Ei, n-o luaţi şi dumneavoastră astfel ! E o dragoste ca de frate, ba chiar ca de tată, de cîine, zău aşa. Şi vă pot da asigurări că Scansafrasca e neprihănit, ca atunci cînd a ieşit din trupul maicii sale.

Neghiobul acela rîdea, dar Cecilia-i spuse :

— Nu vreau taţi în jurul fetelor mele, iar fraţi au destui, şi nici chiar cîinii, prihăniţi sau neprihăniţi, n-au ce să caute !

Rîdeau toţi cu hohote, aprobînd-o de altfel pe mamă, căci ştiau cîtă atenţie se cuvine să ai în privinţa aceasta. Iar ea ştia că Scansafrasca, cu poveştile şi cu cîntecele lui din fluier, devenise prieten la cataramă cu băieţii ei, îndată ce se stabilise în vadul Piticului, dar nu ştia că prietenia ar fi chiar atît de puternică, iar acum nu-i făcea nici o plăcere ca numele fetei ei să circule prin gurile unora care nici măcar n-aveau cine ştie ce merite, ba să mai fie vorbită pînă şi de cerşetorul ăla, împreună cu trîntorul celălalt de Caterinone ! Iar dacă unul dintre ei era mai mult decît pe jumătate nebun, ăsta de aici era rău, pe de-a-ntregul, şi chiar mai mult, căci stăruia :

— Omul ăla, v-o spun eu, a făcut o adevărată pasiune pentru Berta dumneavoastră.

Şi-i tremura pîntecele de rîs, iar ochişorii îi străluceau în grăsime, ca şi cum, de data aceasta, s-ar fi distrat închipuindu-şi lucruri pe care nu le mai putea face.

— Fetele mele, află dumneata — îi spuse Cecilia, furioasă — nu trebuie pomenite nici măcar cu numele.

Şi din pricina antipatiei faţă de Caterinone, se monta în sinea ei împotriva celuilalt, care era nevinovat: se ştie de altfel că pe lumea asta nu există dreptate. Saladino văzu însă că lucrurile se încurcă din această nouă pricină şi se amestecă în discuţie, lăudînd-o pe Cecilia şi arătînd că vorbea ca o mamă prudentă şi că, la urma urmelor, nu erau treburi în care să fie amestecaţi copiii mici sau mari.

Printre alte însuşiri grozave, Stancari o avea şi pe aceea de a zvîrli afară tot ceea ce-i trecea prin cap, oricît de trăsnit, numai să-l fi distrat. Supărarea Ceciliei îl distră, după cum îl distra ceea ce el numea pasiunea lui Scansafrasca; şi nici vorbă să se fi gîndit că, în libertatea aceea aproape sălbatecă a fluviului, dacă nu era cumva cazul să se teamă de o greşeală, se putea întîmpla, Doamne fereşte, ceva mai rău, adică o crimă sau un act de nebunie. Şi în pofida vorbelor lui Saladino, Cecilia rămase atît de întunecată, încît atunci cînd urciorul de vin dădu roată pentru ultima oară, nu voi să bea, spunînd că băuse de ajuns.

III

Cu toate că, după spusele lui Saladino, nu erau treburi în care să fie amestecaţi copiii, Scansafrasca se sluji tocmai de ei întru folosul comun al breslei, după ce Caterinone Stancari puse o vorbă bună pe lîngă el.

Puştimea sprintenă şi precoce de pe mori era de partea celor mai vîrstnici în lupta împotriva fiscului, dar şi-ar fi pierdut curînd răbdarea dacă n-ar fi existat ascendentul şi prietenia curajosului vagabond, care o instrui şi o disciplină pentru a sta de veghe în războiul acela de şiretenie.

Era vorba de supravegheat fluviul şi malul ferrarez; dar, la rigoare, agenţii fiscului ar fi putut să vină şi de pe malul veneţian; într-un asemenea caz, o păţea cel care se nimerea s-o păţească şi n-aveai decît să te împaci cu soarta. Înspăimîntat, Valdinoci nu-şi mai afla liniştea, iar Saladino, care păstra comanda supremă a luptei, îi spunea:

— Niciodată, dar niciodată agenţii fiscali de pe malul venețian n-au venit să-şi bage nasul în treburile celor de pe malul ferrarez.

— De acord, pentru vremea cînd dincolo de Pad era Austria, iar dincoace era papa, şi se trăia mai bine, ce să mai vorbim ; se trăia mai bine ! Pe cînd acum...

Era şi el foarte departe de a avea această siguranţă, dar voia să-şi încurajeze ostaşii asupra cărora se ştie cîtă înrîurire poate să aibă spaima superiorului.

— Aşa o fi...

— Agenţii de dincolo de Pad îşi au treburile lor.

— Şi dacă ar găsi o clipă de răgaz ?

— Dar astea sînt curate prostii ! exclamă Saladino. Există oare război fără împuşcături ? Navigaţie fără furtuni ? Îţi dau un sfat : ori îţi legi o piatră de moară de gît şi te arunci în fluviu, ori nu ridici frînghiile şi trăieşti liniştit, plătind pe de-a-ntregul afurisitul de bir.

Chipurile ascultătorilor arătară că breasla îi recomanda celui fricos primul termen al alternativei ; şi oricît ar fi fost de fricos, nici măcar Valdinoci nu s-ar fi putut declara de acord cu cel de al doilea termen.

Înainte de a veni ceasul destinat ridicării frînghiilor, Scansafrasca îşi instala gărzile. Vieţuind în pădure şi pe mal, el învăţase să cunoască fiecare tufiş şi fiecare copac, fiecare potecă sau adăpost şi fiecare post de observaţie, şi nu numai pe cele ale oamenilor, dar şi pe cele ale jivinelor de pe uscat şi de pe malul fluviului, în bucata aceea de pămînt de din vale.

Iar dintr-o pădurice de pe prund ţîşnea avîntat un plop uimitor de înalt şi de zvelt, subţire, care-şi înălţa pînă la cer coroana şi crengile tinere, în care se înnobilează la vîrf marea forţă de creştere, tulpina înfrunzită şi cutezătoare : o înălţa pînă la cer, sensibilă la cele mai gingaşe adieri ale aerului din şesul întins, în care natura pare să dea în adîncime ceea ce răpeşte din lărgime şi să recheme din zăvorîtul orizont, şi să ridice, şi să îndrepte către zenit, înălţînd şi apropiind în acelaşi timp cerul, aşa încît omul simte uneori dorinţa de a se întinde cu faţa şi cu ochii spre cer, şi cufundîndu-se, se pierde şi-şi odihneşte sufletul în luminoasa orbire a bolţii albastre.

Din înaltul acelui plop se vedeau aşezările omeneşti din Guarda, din Alberone şi din Cologna, clopotniţa din Coccanile,

dincolo de Vallona, precum şi acoperişuri de case şi verdeaţa pajiştilor, şi coloritul schimbător al ogoarelor, în funcţie de anotimpuri, şi fiecare desiş, şi fiecare luminiş, şi toate drumurile şi răspîntiile de la Alberone şi de la podul Piticului, care puteau să ducă la prund. Acesta, ceva mai jos de cotitura dinspre Guarda, ajungea pînă la punctele de trecere de la Sant' Antonio, lărgindu-se mai întîi, şi arcuindu-se pînă la a forma un vîrf în faţa bătrînei păduri de la Sant' Antonio, iar apoi îngustîndu-se. Era un spaţiu larg şi întins, o plajă de coastă, variată, de-a lungul căreia diferitele vaduri ale morilor nu erau vizibile unul din altul, ceea ce adăuga încă o greutate la transmiterea alarmei de la cel dintîi, unde se afla Cecilia, pînă la cel din urmă, al lui Scansafrasca, dar acesta, ce-i drept, nu avea nevoie de alarme, căci moara lui nu era moară, ci o ruină. Din plopul înalt se zăreau toate morile aflate mai sus de vîrful prundului, şi se vedea fluviul descoperit pînă la Guarda. Pentru vadurile din josul pintenului de la Guarda şi pentru a-i vedea pe cei care-ar fi putut urca pe fluviu, Scansafrasca instală un post de observaţie între crengile unui uriaş ulm singuratec, în spatele digului. Din plop şi din ulm, cele două sentinele se vedeau şi îşi puteau transmite semnale, cu ajutorul unor cîrpe de felurite culori. Fiecare din cele două sentinele, cu acelaşi mijloc, înştiinţa morile din raza sa vizuală. Primejdia cea mai mare, şi împotriva căreia cu greu se putea lupta, rămînea aceea a bărcilor care-ar fi venit în jos pe fluviu, repezi şi înconjurînd pe neaşteptate capul şi cotul de la Guarda. Iar la aceasta, cele mai expuse erau morile morăriţei noastre, care nu era totuşi făcută din acelaşi aluat cu Valdinoci şi arăta că îndrăgea mai mult riscul şi ridica frînghiile nu numai în timpul zilei, dar şi noaptea, iar uneori nu numai în nopţile senine şi cu lună plină, ci şi în cele întunecate, cînd împotriva unei surprize nu o putea ajuta nimic altceva afară de noroc.

Iar Saladino îi spusese în chip cinstit că se expunea prea mult ; cum însă ea, după avertismentul cuvenit, îi răspunsese tăios, Saladino şi ceilalţi se obişnuiseră cu ideea că morile Ceciliei Scacerni erau cele mai expuse primejdiei, ba o şi atrăgeau chiar, ferindu-le, într-o oarecare măsură, pe celelalte.

— Sîntem apărătorii de necazuri ai tuturor celor din josul apei, spunea Cecilia, cu o mîndrie amestecată cu amărăciune.

— Iar toată breasla vă este recunoscătoare, îi răspundea Saladino.

— Credeți, *padron* Saladino, că acela care așteaptă să trăiască din recunoștință o duce chiar atît de bine ?

Celălalt rîdea, înălțînd din umeri ; în fond, Cecilia rămînea tot timpul o străină printre ei. Alarma de la moară la moară se transmitea, printre alte semnale, și prin imitarea urletului noptatec al cîinelui, cel pe care-l scoate, după cum se spune, atunci cînd vede moartea trecînd. Și cum fiecare moară avea de obicei un cîine, iar aceștia preiau unul de la altul asemenea tînguit, se produceau confuzii, alarme false, iar toți cîinii morilor de pe fluviu și ai colibelor răspîndite pe cîmpie începeau să urle la lună. A doua zi toată lumea făcea haz și vorbea despre graba de a pune frînghiile la loc, despre spaima pe care-o traseseră și despre nenorocirile urate fiscului și cîinilor. Indiferent dacă se plîngea sau se rîdea, pentru cei de la fisc tot blestemele erau rezervate. Aceștia observaseră o oarecare micșorare a veniturilor și-și puseseră în gînd să descopere înșelăciunea ; iar informațiile și spionii nu puteau spune decît că pe mori, mai ales în urma recoltei din '80, lucrul sporise, așa că rotirile numărate nu ar fi trebuit să scadă. Dar Scansafrasca, ajutat de puștime, veghea, fie din înaltul copacilor, cu ochi de șoim, fie spionînd printre crengi, cu ochi de răpitoare noptatecă, pe întuneric și evitînd astfel orice surpriză. Clienții morilor erau și ei deosebit de prudenți și devotați tainei complicității, astfel că fiscul nu descoperea nimic mai mult decît s-a spus, cu tot ajutorul lui Bragana, care nu-și avea pereche cînd era vorba să-și vîre nasul în treburile altuia.

Ajuns alegător influent al partidului radical-democrat — care, stînd la putere, devenea, an după an, tot mai puțin republican — acesta obținuse un debit de tutun și de sare în Guarda. Se spunea că era spion al fiscului, dar, în orice caz, prea viclean pentru a se compromite personal și pe față, înțelegînd foarte bine că breasla îl bănuie și că nu pe el l-ar fi lăsat să vadă frînghiile ridicate ; ca să nu mai amintim numeroasele și nu neînsemnatele riscuri, ce decurgeau din dorința breslei de a nu se descoperi nimic, sau — o dată lămurit de unde venise denunțul — posibilitatea de a petrece un sfert de oră îngrozitor.

Se mulțumi deci să dea fiscului sfatul de a slăbi supravegherea, mai ales noaptea, și de a-i adormi pe morari, făcîndu-i

să capete încredere şi să se obişnuiască cu primejdia. Iar cea care căpătă mai multă încredere decît toţi ceilalţi fu însăşi Cecilia, mai cu seamă în timpul nopţilor furtunoase, căci avea convingerea, care-i devenea tot mai neclintită, că dispreţuiţii aceia de „trîntori lipsiţi de vlagă" nu se vor deranja şi nu vor înfrunta niciodată vreun risc pe-o astfel de vreme.

Cu o asemenea îndîrjire, i-ar fi părut o jignire adusă lui Dumnezeu chiar numai bănuiala că ar fi putut ţine cu fiscul ; şi de fiecare dată cînd timpul ameninţa să se înrăutăţească, ridica imediat frînghiile. Se risipiseră şi umbrele născute din prosteasca sporovăială a lui Caterinone în legătură cu Scansafrasca, iar acesta din urmă nu numai că rămăsese prieten al băieţilor chiar şi după ce aceştia crescuseră, dar preschimbase o bună parte din prietenia faţă de Caterinone în dragoste pentru cei din familia Scacerni, şi-i ocrotea, potrivit cu firea lui, care devenea în chip ciudat tot mai rătăcitoare şi mai nestatornică. Cecilia nu izbutea să-şi dea seama cum putea cineva să ţină la un asemenea ins, şi totuşi ţinea şi ea la el ; iar în anul sărăciei cumplite şi al bolii ei, nu toate găinile din care se făcuse supă şi care fuseseră mîncate la bordul morilor proveneau din darurile lui Luca Verginesi. Ea, ursuză, Scansafrasca, arţăgos, erau cu adevărat ciudaţi amîndoi ; şi existaseră clipe în care dacă el părea un spiriduş, Cecilia ar fi putut să te ducă cu gîndul la o bătrînă zînă năstruşnică : fiinţe de basm, amîndoi, în anul acela de mizerie — în '79 — cînd gospodinele descopereau furturi necontenite şi sporite, de care îl învinovăţeau pe Scansafrasca, văicărindu-se în gura mare. Cecilia, care în alte împrejurări ar fi respins darurile hoţului şi s-ar fi alăturat celor ce se văicăreau şi se necăjeau, se supăra din pricina nedreptăţii, spunîndu-le gospodinelor :

— Aţi vrea să mă faceţi să cred, dragele mele, că nu ştiţi că foamea îndeamnă la furat ? Nu ştiţi că în vremuri de foamete sporesc furturile ? Aţi vrea să mă faceţi să cred că v-aţi născut ieri ?

— Şi pe urmă, *padrona* Cecilia ? o întrebau gospodinele, întîlnind-o la liturghie sau venind s-o viziteze, atunci cînd boala o împiedica să se mai mişte.

— Şi pe urmă mai sînt şi nevăstuicile ; şi pe urmă e o nedreptate îngrozitoare să se arunce toate vinile pe Scansafrasca ; iar mie nu-mi place nedreptatea, aşa c-o să vă spun

limpede şi lămurit: dacă Scansafrasca mi-aduce o găină în dar, nu stau să mă uit că vine de la un hoţ, şi o mănînc, dacă vreţi s-o ştiţi!

— Fie-ţi de folos, îi spuneau celelalte, cu un rîs pe jumătate supărat; dacă am şti că îţi aduce dumitale găinile, nu ne-am necăji prea mult.

Şi erau sincere, fiindcă ţineau la ea, şi le era milă de starea în care se afla, chiar dacă nu atît de mult, încît să facă pe darnicele într-un an ca acela, dar destul ca să le pară bine că produsul furturilor, o dată ce nu le puteau împiedica, veneau cel puţin s-o ajute pe biata Cecilia, graţie degetelor sprintene ale răufăcătorului. Şi astfel, pe căi năstruşnice, se săvîrşise o faptă bună, în vreme ce, atunci cînd una dintre prietenele acelea avu imprudenţa să o întrebe de ce nu cerea în chip cinstit un puişor, dacă avea nevoie de supă, Cecilia se înfurie:

— Vouă? De pomană? Unei palavragioaice înfumurate ca tine? Nici chiar dac-aş muri! Şi fiindcă vreţi să mă-nvăţaţi ce-i aia cinste, aflaţi că de la Scansafrasca îl iau, de la hoţ primesc puiul, iar de la voi, nu, şi iarăşi nu!

Trăgeau concluzia că pelagra îi tulbura mintea şi chiar şi în privinţa aceasta greşeala făcu casă bună cu adevărul, pînă în ziua cînd Cecilia se vindecă.

În ce priveşte marea deprindere cu primejdia, cîştigată de Cecilia şi de breaslă, şi sporind zi după zi în toţi morarii, inclusiv în fricosul de Valdinoci, exista totuşi cineva care nu cădea în această greşeală şi devenea tot mai neliniştit, exprimîndu-şi părerile în felul său: Scansafrasca, ori de cîte vedea ridicîndu-se frînghiile fără precauţiunile cuvenite, gesticula şi bufnea, iar dacă i se spunea:

— Ai înnebunit, Scansafrasca? răspundea:

— Sînt nebun de-a binelea!

— Văzîndu-te, chiar că aşa s-ar spune.

Rîdea prosteşte, se pierdea cu firea, se întrista, şi începea iarăşi să rîdă: judecata clară nu era lucrul cu care el să fi stat cel mai bine. Hotărît să facă să înceteze abuzul, fiscul se pregătea însă să-i dea dreptate nebunului. Pregătirile în privinţa aceasta se făceau la biroul din Pontelagoscuro, care răspundea de supravegherea malului ferrarez pînă la Santa Maria, unde, o dată cu prima bifurcare a fluviului, începeau

„insulele", văile, nenumăratele ramificații ale regiunii gurilor Padului.

O bucată de vreme, cît existaseră podul de bărci, și granița, și comerțul cu exteriorul, Lagoscuro își păstrase însemnătatea aceea de port fluvial, despre care depun încă mărturie construcțiile străvechi, drumul acoperit și depozitul de cereale, în timp ce, încă și mai în vechime, fusese tîrg fortificat, dar nu știu dacă în privința aceasta au rămas urme și vestigii. Într-o vreme, localitatea se numise Lagoscuro, pînă cînd, micșorîndu-se portul, din pricina căilor ferate, și răsărind podul pentru trenuri, ca și celălalt, tot de fier, pe care provinciile limitrofe l-au construit pentru traficul rutier, iar faima unor asemenea lucrări și importanța localității reducîndu-se la faima și importanța pe care le puteau avea podurile, s-a ajuns la numele de Pontelagoscuro, care acum, în vremea din urmă, desemnează marele tîrg industrial crescut în jurul vestigiilor portului și tîrgului pontifical. Bărcile podului de odinioară au stat un timp la uscat pe maluri, pînă cînd le-au cumpărat, vechi, dar încă rezistente, cei care-au luat în arendă punctul de trecere de la Polesella. Iar lucrul acesta a fost văzut cu atîta plăcere de către vîslașii de pe bacurile de trecere a fluviului, încît în timpul unor ulterioare tulburări publice, aceștia, împreună cu o mulțime dornică să-și verse focul răzvrătirii, se apucară să ardă podul. Să încheiem aici ceea ce-am spus în treacăt și din dragoste pentru culoarea locală, căci dacă ne-am lăsa stăpîniți de dorința de a alerga după toate întîmplările și amintirile în legătură cu fluviul, acestea sînt atît de numeroase și de felurite, încît nu s-ar mai termina niciodată și ne-am rătăci și noi, și cititorii, și umilii eroi ai povestirii, prin a cărei urzeală evenimentele de seamă și istorice trec întocmai cum, pe cerul pămîntului, împreună cu norii, trec ploi rodnice și furtuni aducătoare de moarte, și soare și vînt și chiar fulgere cîteodată ; toate, lucruri care — mari și mici, bune și rele — văzute cu ochii morarilor care le îndurau, cer răbdare, și-n bucurie, și în tristețe. Ca să vorbească însă despre ciudățeniile sorții, la capătul podului — astăzi de ciment — de la Polesella, pe partea ferrareză, rămîne numele de Dazio [1], în amintirea vămii care-a existat pe vremea lui *signor* Pietro, „contraban-

[1] Vamă.

distul de pe Pad", a sergentului Solimani şi a inspectorului-şef al vămilor Alpi, răufăcătorul, cînd se termina acolo stăpînirea Sfintelor Chei, iar mai departe începea aceea a maiestăţii-sale cezaro-crăieşti. Rămîne în schimb un nume, supravieţuitor mai dîrz decît atîtea alte lucruri de seamă, cum ar fi puterea temporară a papilor, ori imperiul Austriei, de ale căror nume nu mai aminteşte nimic şi nimeni ; timpul scoate în evidenţă, timpul dă pradă uitării, iar istoria e obosită...

La zăgazul de la Nogarole, unde fluviul se revărsase, se terminase cea mai mare parte a lucrărilor noului dig, dar mult mai multă vreme cerea din partea ţăranilor eliberarea solului de mlaştini, de nisipuri şi de prundişurile aduse de catasfrofă, pe uriaşa întindere de pămînt. Iar la punctul unde se produsese spărtura era vorba de o lucrare care cerea încă zeci de ani şi răbdare, astfel că unii ţărani, ajunşi în sapă de lemn şi deznădăjduiţi fuseseră nevoiţi să-şi caute alte ogoare şi alt mod de a-şi cîştiga traiul : printre aceştia, ţăranii de la Ca'Morgosa, fosta proprietate a lui Peppino Scacerni, zis şi Iepurele Vîrcolac, precum şi cei din neamul Annichini, care-şi aveau motivele lor ca să-şi aducă aminte de acesta.

Din pricina lui şi-a cîrligului unui puţ, cu drepturile respective — căci fusese încă de copil hrăpăreţ şi chiţibuşar — se certase cu alde Scacerni ; pe urmă, îi vînduseră lui *signor* Pietro proprietatea lor de la Antonella, devenind, din mici proprietari, ţărani dijmaşi, spre marele dispreţ al lui Lazzaro Scacerni. Iată însă c-au venit nenorocirile lui *signor* Pietro ; aşteptînd ca, prin cel mai neruşinat şantaj, să înhaţe pămînturile de la Ca' Morgosa, Iepurele Vîrcolac cumpără Antonella. De ce primire s-a bucurat aici stăpînul cel nou, merită să povestim, făcînd un lung pas înapoi :

— Mai curînd decît pe dumneata, îi spuse capul familiei Annichini, în chip de bun venit, am fi văzut cu plăcere rugina grîului, molima păsărilor, ologirea vitelor, filoxera viilor, erizipelul porcilor ori îmbolnăvirea noastră, a oamenilor, de dalac sau de dizenterie...

— Eu, unul, răspunse el, fără să-şi piardă cumpătul, m-aş mulţumi să ţi se usuce limba şi mă minunez că la vîrsta dumitale nu ţi-e ruşine de asemenea maimuţăreli şi că aşa înţelegi să-ţi deprinzi copiii cu respectul faţă de stăpîn.

— Vezi însă că noi nu te vrem de stăpîn, răspunse celălalt, cam tulburat.

— Problema va fi dac-o să vă vreau eu ca ţărani.

— Şi ce-ai vrea să faci ?

— Să vă dau afară.

— Vrem să vedem cine-o să vină pe proprietatea asta ! Cunoşti faima de care se bucură cei din familia Annichini ?

— Iar voi cunoaşteţi faima de care se bucură jandarmii ?

Existau încă, deşi au dispărut curînd, jandarmii papii, despre care se spunea că dădeau în gropi de proşti ce erau. Annichini şi ai săi rîseră :

— Jandarmii ? O să vedem noi cum au să-l apere pe trădătorul care-o să vină aici, şi ce-au să-ţi mai poată face dumitale, cînd ai să fii la trei coţi sub pămînt. Ai vrut să cumperi Antonella ? Mulţumeşte-te s-o priveşti din depărtare şi să faci socotelile la Sînt Mihai, fără să pui piciorul pe-aici. Iar părţile care ţi se cuvin din recoltă o să le stabilim noi, cum o să vrem.

Hotărîrea aceasta înveseli afară din cale întreaga familie, care salută cu versuri ruşinoase, cu glume şi cu batjocuri retragerea Iepurelui Vîrcolac, acesta găsind nimerit să amîne luarea unei hotărîri. Nu credeau să-l mai vadă vreodată pe proprietate, cînd el începu să-i bombardeze cu somaţii şi coli timbrate, ameninţîndu-i cu darea în judecată. Familia, şi-aşa prea numeroasă pentru proprietate, puţin dispusă să lucreze cum trebuie, trăind în dezordine, avea o datorie însemnată în registru. Neînţelegerile şi spaima pătrunseră şi mai adînc. Acum ar fi primit bucuroşi desfacerea contractului, care se făcea de Paşti, pentru Sfîntul Mihai, dar cel însemnat de Dumnezeu urmărea umilirea, distrugerea şi răzbunarea ; şi în fiecare zi descoperi ceva nou pentru a-i hărţui, pentru a-i chinui, pentru a-i stoarce. Pe scurt : obţinu — lucru rar —ca nişte ţărani să-şi plătească datoria faţă de stăpîn şi — lucru încă şi mai rar, printre cele rare — să lucreze pămîntul proprietăţii după toate regulile, deşi era sigur că vor pleca de pe ea, chiar în anul în care li se desfăcuse contractul de dijmă. Iepurele Vîrcolac îi ştia mîndri şi calculase bine că, punîndu-i la ambiţie, datorită insultelor şi dispreţului, îi silea să se jupoaie, dar să plătească, să crape de furie, dar să predea ogorul în bune condiţii. Iar cînd Annichini îi aduse banii ultimei rate a datoriei, voi să termine insultîndu-l cu mila lui :

— Să-mi fi cerut o mică amînare, dar purtîndu-vă cum se cuvine, doar nu sînt nici eu un om hain.

— Pe mila dumitale, urlă țăranul, scuipînd, uite ce fac !

El stătea cîntărind în mînă și încercînd monezile, una cîte una, frecînd și cercetînd în lumină biletele de bancă ; refuză cîteva, ca puțin sigure, după care grăi :

— Și nu vă mai plîngeți peste tot că sînt un zbir și un „cămătar", după ce-ați scuipat pe mila mea.

Alde Annichini se împovăraseră cu noi datorii, atît din pricina vieții dezordonate, cît și ca s-o plătească pe cealaltă ; între ei domneau ura și certurile, tovarășe obișnuite ale mizeriei ; își stricaseră astfel reputația și-n ochii acelora care i-ar fi lăudat pentru neplata datoriei față de stăpîn și mai ales față de un stăpîn ca Iepurele Vîrcolac. Bețivi din totdeauna, beau acuma ca să-și înece furia, care e vinul cel mai nenonocit din cîte există. De Sfîntul Mihai părăseau Antonella, lăsînd ogoarele într-o stare desăvîrșită, săraci și fără să-și fi găsit o altă moșie ; se treziră simpli pălmași, căutînd de lucru într-o vreme cînd era puțină cerere de brațe, dar grija viitorului era mai puțin dureroasă decît durerea resimțită, mai ales de către șeful familiei, care, de față cu țăranii veniți să-i înlocuiască, îi spuse Iepurelui Vîrcolac :

— Recunoaște, zbir afurisit, recunoaște măcar că ogorul ăsta e lucrat cum trebuie !

— Dacă nu stăteam cu ochii pe voi, într-adevăr ca un zbir, mă duceam de rîpă !

Și era adevărat, iar ca să-i supravegheze, fusese mai neîndurător față de el însuși decît față de ei, fără a-și cruța ostenelile ; era adevărat, și-i umilea pînă în ultima clipă : mai c-ai fi spus că tot veninul care dospise și într-o parte și în cealaltă fusese de folos ogoarelor proprietății. Femeile plîngeau, iar pe chipurile pline de ură ale bărbaților începea să se citească durerea. Cît despre el, nici nu se mai uita la ei : deveniți inutili, acum, cînd își satisfăcuse pînă și ranchiuna, părea să nici nu-i fi cunoscut vreodată. Era curios apoi faptul că printr-un asemenea egoism, Iepurele Vîrcolac realiza un fel de echitate distributivă, putîndu-se astfel spune că el, datorită acelei echități a amorului său propriu polar și intransigent, respecta dreptatea mai mult decît noi, care o jignim de nouăzeci și nouă de ori pe zi datorită atît pasiunilor frumoase, cît și celor rele.

Îi înlocuise cu două familii de înfometați, pe care se dusese să le caute dincolo de Pad, în partea cea mai săracă a deltei ;

iar viaţa pe care se pregătea să le-o facă, nu e de spus; astfel că, atunci cînd venea vremea de a aşeza snopii de grîu secerat şi de a-i lăsa pe cîmp pentru a-şi lua ultimul soare, cine vedea pe Antonella snopii aşezaţi după obiceiul veneţian, deosebit încă şi astăzi de cel al ferrarezilor, nu se gîndea să se agaţe de nefericiţii aceia, nesuferiţi cum sînt de obicei veneticii, ci îşi vărsa tot focul asupra Iepurelui Vîrcolac, autor şi al ticăloşiei de a fi chemat oameni din afară, ca să-i lase fără lucru pe cei din sat.

Iepurelui Vîrcolac nu-i păsa de flecărelile astea. Acum, în ultima parte a vieţii lui, îl cam supăra anarhistul internaţional Sitarul, iar cînd îl auzea hotărînd că proprietatea este un furt, spunea :

— Aş vrea să mă fac turc.

— Turc ? Şi de ce ?

— Fiindcă turcii folosesc ţeapa şi-aş vrea să-l trag în ţeapă pe Sitarul şi pe toţi cei din clica lui.

— Aha, asta-i bună !

— Da, fiindcă spînzurătoarea e o moarte prea blîndă.

Mai la vale de vîrful de lîngă Guarda exista şi începea să se întindă şi să se consolideze o plajă supusă inundaţiilor mari, dar uscată de obicei. Pe pămîntul acela fără stăpîn, în nişte colibe nenorocite, se refugiaseră cei mai amărîţi dintre ţăranii alungaţi de năvala puhoiului, întocmai ca şi aceia de pe Ca' Morgosa. Tot acolo îşi găsiră adăpost, dacă se poate spune astfel, şi cei din familia Annichini, după ce schimbaseră cîteva case din Guarda, fiind izgoniţi din fiecare, pe rînd, căci deveneau tot mai certăreţi, mai supărăcioşi şi înclinaţi să-şi cheltuiască în cîrciumă banii pentru chirie, cînd îi aveau. Din pricina acestor mutări succesive şi fiindcă a elibera o casă se spune în dialect *stamplinàr*, atunci cînd alde Annichini se instalaseră în lunca acea, oamenii îmbogăţiră geografia fluvială cu încă o denumire, spunîndu-i terenului aceluia : vadul Stamplinati. Nu prea miloasă, dacă ţinem seamă de faptul că pe cei mai mulţi fluviul fusese cel care îi izgonise din casele lor, precum şi de viaţa pe care-o duceau, fiind nevoiţi să-şi părăsească din cînd în cînd bordeiele năpădite de ape şi să se refugieze pe dig, împreună cu lucrurile lor casnice, mai mult decît mizere ; nu prea miloasă denumirea, dar stîrnise rîsul, şi se ştie cît de mult îndrăgeşte firea omenească

tot ceea ce stîrnește rîsul. La urma urmelor, acolo nu plăteau biruri, nici chirie, iar fluviul, chiar cînd creștea, n-avea putere și dădea naștere unei mlaștini stătătoare, din care pricină, încetul cu încetul, cei porecliți Stamplinati, folosindu-se de pietriș, de pămînt bătătorit, de legături de nuiele și de șiruri de pari, ajunseseră să înalțe terenul pe care se aflau colibele lor, stabilind între una și alta, și între ele și dig, drumuri de trecere și podețe, cum se vede de-a lungul Padului în atîtea cazuri de construcții pe prund și după cum au făcut, în vremurile preistorice, strămoșii noștri îndepărtați din așa-numitele așezări lacustre, fiindcă în valea Padului civilizația a început o dată cu baterea celui dintîi țăruș pentru consolidarea temeliilor lacustre, iar de atunci încoace nu s-a mai încetat cu baterea țărușilor. Cei porecliți Stamplinati — mai ales după ce neamul Annichini devenise precumpănitor în vad și căpătase autoritate — își procurau țărușii, legăturile de nuiele și pietrișul furîndu-le din depozitele pentru întreținerea digului și tăind lemne din păduricile plantate pe prunduri, pentru consolidarea îndiguirilor : iar de opreliștile aspre ale geniului civil se făceau a nici nu fi auzit măcar.

Fluviul, cînd își ieșea din matcă și inunda plaja, depunea acolo o mare cantitate din mîlul lui deosebit de rodnic, așa încît cîțiva dintre acești Stamplinati se făcuseră grădinari, iar din grădinițele dăruite de providență iscusinței lor, și îngrășate de fluviu, scoteau legumele cele mai bune din Guarda. După asta, ajunseră să poată vinde și-n sat ; se găsiră atunci unii care începură să-i privească cu pizmă ; și se spunea că era vorba de un abuz, de concurență ilicită, de evaziune fiscală, de uzurpare a unui teren public, de o încălcare a unor regulamente care interziceau lucrările capabile să slăbească temelia digurilor. Săracii ! Printre ei, cei care se îndeletniceau cu grădinăritul, erau cei mai pașnici, din care pricină săriră să-i apere alde Annichini, făgăduind foarte lămurit lovituri de ciomag la mir, în cazul în care încurcă-lume aceia ar fi trezit cîinele care dormea, adică fiscul și geniul civil. Și indiferent dac-ar fi fost greșeală ori răutate, imprudență sau rea intenție, limbă lungă ori perfidie de spion, în orice caz, pe drept ori pe nedrept, tot lovituri la mir ar fi dat, opunîndu-le, celor care spuneau că au dreptate, un argument ce nu mai fusese înfățișat niciodată într-o formă atît de lămurită și de despotică :

— De dat în cei care greşesc poate da toată lumea, dar noi o să vă ciomăgim fiindcă aveţi dreptate.

O altă resursă o înfăţişa lemnăria care se pescuia în timpul inundaţiilor şi care se strîngea apoi pe maluri, folosind fie pentru ars, fie pentru consolidarea vizuinilor lor făcute din paie, din ierburi palustre ori din trestii. Iar la început aceşti Stamplinati se duceau să cerşească umili ceea ce prisosea ori le era lăsat de milă ; cei de prin feluritele rîpe ale malurilor începură însă să le pretindă a nu-şi mai procura nimic din afara limitelor vadului lor, după cum cerea un obicei transformat de veacuri în drept ; dar :

— Ce se află pe fluviu e al nostru, spuneau alde Stamplinati.

— Cu ce drept ?

— Dreptul îl face bîta, spuneau cei din neamul Annichini, aventurieri ai fluviului, folosind obişnuitul argument.

Murind bătrînii, care nu s-au chinuit prea mult, în mizeriile celei dintîi aşezări, dispărînd adică cei dintîi ocupanţi, care îşi mai aduceau aminte de un alt fel de trai, cei născuţi şi crescuţi în vadul Stamplinati nu-l cunoşteau şi nu-l preţuiau decît pe acesta : şi erau ori grădinari paşnici, ori aventurieri fluviali turbulenţi, şi toţi pescari şi vînători cît se poate de iscusiţi. Cu a cui îngăduinţă ?

— Cu îngăduinţa lui Dumnezeu.

Pe Dumnezeu îl invocau numai ca argument în sprijinul unor asemenea înclinări fireşti, fiindcă Annichinii introduseseră în vad o concepţie a lor, care făcuse şcoală, derivată la repezeală din unele discursuri pe care le ascultaseră şi din opiniile radicale curente, după care, de la acoperiş în sus — spuneau ei — nu există decît văzduhul şi stelele nopţii : iar după moarte, nu facem altceva decît să putrezim ; cît despre morală, orice lucru lăsat e un lucru pierdut. Restul, adăugau ei, cine-l crede să se ducă să-l povestească altora, dar nu celor din vadul Stamplinati. Însuşi numele acesta devenise un blazon trufaş şi insolent. De altfel, nu erau hoţi, iar cînd unul apuca pe calea tîlhăriilor, un fel de înţelegere tacită îl ducea departe de vad, fără a se mai arăta vreodată pe-acolo. Cînd resursele locale nu ajungeau, îşi puneau pe umăr hîrţelul de săpător la terasamente şi porneau să capete simbrie pe pămînturile noi, adică pe terenurile în curs de asanare, şi se înapoiau cu cîţiva bani şi cu o nouă malarie, adăugată la cea veche,

de pe pămînturile acelea de curînd asanate ori în curs de asanare, nemiloase atît iarna cît şi vara, unde munca era aspră. Insolaţia, vara, ori tuberculoza, iarna, îi cruţau cîte unuia, din cînd în cînd, drumul întoarcerii. Iar în vad nu lipsea nici pelagra, dar îşi băteau joc de ea. Femeile, cu excepţia celor pe care o firească înclinaţie spre gospodărie le unea cu grădinarii aşezaţi, erau comune bărbaţilor, iar bărbaţii femeilor, urmîndu-se, fără lege şi fără oprelişti, şi de obicei fără gelozie, graţiile şi aţîţările frumuseţii neaşteptate. Consecvenţi cu principiile lor, aici nu se căsătorea nimeni ; copiii erau declaraţi cu tată necunoscut, şi deseori era într-adevăr necunoscut şi nesigur ; mama îi creştea cu sprijinul comunităţii, căreia aceştia îi aparţineau imediat ce deveneau în stare să ducă viaţa acestor Stamplinati, care — venetici şi băştinaşi, laolaltă — numărau cam o sută de persoane, adăpostiţi, poate, în douăzeci de colibe, ascunse de privirile cui trecea pe drumul care acolo părăsea marginea digului principal. Iar în băieţi şi în fete se putea vedea apariţia unui neam de oameni foarte frumoşi, şi cu sînge sănătos, înalţi, bronzaţi şi vînjoşi, cu pielea palidă şi închisă la culoare, cu ochii strălucitori, cu părul negru şi cu profiluri vultureşti şi hrăpăreţe. Nu se pare deci că înrudirea aceasta de sînge a părinţilor, ca să nu folosim alt cuvînt mai rău, a cărui găsire o lăsăm în seama cititorului, ar dăuna vigorii neamului, decît poate numai producînd creiere tot mai năstruşnice, lucru care nu se băga însă de seamă printre cei de aici, unde, dimpotrivă, ar fi ieşit în evidenţă tocmai o minte chibzuită.

Şi femeile se duceau să lucreze cu ziua la ţărani. Toţi şi toate blestemau înfiorător Guarda, spunînd c-ar vrea să emigreze în Prusia ori în Rusia, dar vorbeau astfel de dragul rimei, căci erau ataşaţi de vadul Stamplinati cu ataşamentul acela care, în cei din Emilia şi din Romagna, mai ales din cîmpie, este mai mult fizic decît moral. Şi rareori rămîneau prin străini mai mult de un anotimp ; se şi lăudau, de altfel, c-ar fi înrudiţi cu pisicile, atît de dificile cînd e vorba să se dezlipească de locurile lor ; iar asemenea înrudire şi-o reproşau între ei şi chiar lor înşişi, ticăloşi pînă şi-n glume, ca-n toate celelalte. De cele mai multe ori, înapoierea bărbatului era salutată de femei cu un :

— Îl vezi ? De ce te-ai întors acasă ?

— Ca să nu vă las să plîngeţi, răspundea el, sarcastic.

— Puteai rămîne atunci să te faci pămînt de oale acolo unde erai.

Era, deseori, preludiul unei nopţi de dragoste cu aceasta, ori cu alta, dat fiind că în ataşamentul acela faţă de vad femeile „stamplinate" jucau un rol de seamă.

Iar ca să împiedice emigraţia care, în alte regiuni ale Italiei, începea să capete proporţii ce-au devenit mai tîrziu bătătoare la ochi, un rol de seamă l-a jucat o zicală : „În ţinutul ferrarez există pămînt pentru toţi." Muncitorii cu braţele, terasamentiştii, secerătorii, salariaţii transhumanţi le-o repetau ţăranilor sedentari, înapoindu-se de la marile lucrări de asanare de la Ambrogio, de la Volta şi de la Gallare. O repetau fără să ştie nici ei, nici ţăranii, de cît timp, de cîtă muncă şi de cîţi bani avea să mai fie încă nevoie pentru a rentabiliza şi coloniza întinderea aceea uriaşă de pămînturi noi, care umplea fanteziile de uimire din pricina zicalei şi-a cuvintelor prin care era arătată marea lor fertilitate. Nu ştiau sau nu ţineau seama de faptul că tocmai rodnicia aceasta era o piedică în calea unei producţii regulate şi stabile, astfel că o bucată de vreme, înainte de orice vigoarea ei exuberantă trebuia domolită prin lucrări şi semănături, mai ales de furaje, care — atîta timp cît nu se înălţau staulele şi restul atenanselor, şi lipseau vitele care să consume aceste produse — cereau cheltuieli mari şi de folos îndepărtat sau, pînă una, alta, nerentabile. Ceea ce preţuia, şi ceea ce se răspîndea, era mai ales măreţia zicalei şi a ştirii : că în ţinutul ferrarez exista pămînt pentru toată lumea ; nu numai nădejde şi făgăduială, ci şi convingere, an după an tot mai largă şi sigură, că avea să însemne în curînd pîine şi chiar bunăstare pentru toţi. Şi că dacă ea nu se vedea, faptul se datora lăcomiei stăpînilor, capitaliştilor, care-o doreau în întregime numai pentru ei, cei cîţiva, cu complicitatea guvernului, care uneltea împreună cu aceştia la menţinerea inegalităţii, a sclaviei, a sărăciei celor mulţi. Şi astfel, chiar prin ceea ce corespundea cu adevărul şi prin ceea ce avea să întreţină în fanteziile oamenilor, vorba aceea deveni, cu vremea, sediţioasă şi revoluţionară. Poporul începea să se înstrăineze de frazeologia iacobină a radicalilor, care continuau să îi îndrume ura spre cei privilegiaţi, spre obscurantişti, spre reacţionari. Pentru el, în adîncul sufletului, deveneau privilegiaţi toţi cei pe care socialiştii, cu frazeologia

lor nouă, îi indicau drept capitalişti, exploatatori, burghezi bogătani : în cazul respectiv, oricine arăta că se îndoieşte de faptul că există pămînt şi că e gata pregătit pentru toţi. Şi cu toate că, pe atunci, progresul evolutiv şi paşnic al liberalilor democraţi era încă o concepţie care putea fi confundată cu aceea de cucerire proletară şi de revoluţie socială, lozinca : „Există pămînt pentru toată lumea“ începea să fie înlocuită cu : „Pămîntul e al tuturor“ ; sau : „Pămîntul e al celor ce-l muncesc !“ deveni curînd lozinca agitaţiilor agrare, care ţinură peste douăzeci de ani, iar în ţinutul ferrarez se dovediră a fi cît se poate de adînci şi de grave.

IV

Familiile de felul celei a ţăranilor Verginesi vorbeau puţin şi întreţineau puţine relaţii cu cei din neamul zănatecilor de la vadul Stamplinati, şi chiar în ce priveşte argaţii şi ceilalţi oameni angajaţi cu leafă şi-i aveau pe ai lor, trăind pe lîngă casă ori aleşi dintre relaţiile vechi, binecunoscute. Dar auzită tot de la nişte vagabonzi ca aceştia, chiar dacă nu atît de zănateci, lozinca începea să-i facă să mediteze şi să fantazeze, cu încetineala de rumegare proprie ţăranului care gîndeşte.

În schimb, oamenii — cum erau de pildă morarii — cărora lozinca aceea şi altele asemănătoare nu le spuneau nimic, cunoşteau şi frecventau mult mai multe persoane de soiul acela, ca şi de oricare altul, fie datorită meseriei, care-i făcea să vadă lume de tot felul, fie — ca în cazul familiei Scacerni şi al celor din vadul Stamplinati — din pricina vecinătăţii şi a traiului asemănător pe fluviul comun. Tocmai lucrul acesta reînnoise însă, între Cecilia şi familia Annichini, o ură tradiţională, dispărută de altfel şi uitată acum, cînd peste vremurile Antonellei şi peste duşmănie trecuseră atîţia ani, ca să nu mai vorbim de prăpădul adus de inundaţie peste proprietăţile Iepurelui Vîrcolac.

Iar despre Annichini, şi despre purtările şi obiceiurile lor, după ce spuneau : „Vite !“ simţeau cel mult nevoia să adauge :

„Şi li se face o nedreptate vitelor, fiindcă ele sînt aşa cum le-a făcut Dumnezeu, şi nu li s-a dat judecată.“

Ajungînd însă la vîrsta care-ar fi trebuit să fie a judecăţii, cel de al doilea născut al ei, Princivalle, începuse să se vadă des tocmai cu cel mai rău dintre Annichini, iar ea izbutise s-o afle tîrziu, cum se întîmplă aproape întotdeauna. Acesta era cel poreclit Smarazzacucco, lucru de care puşlamaua se bucura, cuvîntul acesta avînd înţelesul de: sperietoare. Era într-adevăr un ins înalt şi deşirat, slab, jigărit şi gălbejit, ca momîile puse să sperie păsările: cu picioarele lungi, cu braţele lungi, cu trupul lung, ca şi gîtul, bărbia şi nasul, cu capul lung şi terminat printr-o ţeastă prelungă şi ascuţită, asemenea celei a şerpilor. Se părea într-adevăr că maică-si, cînd îl născuse, i se întîmplase întocmai ca frămîntătoarei nepricepute, căreia pîinişoara de cocă îi iese alungită din mînă. S-a spus că în vadul Stamplinati începea să apară un sînge sănătos; şi trebuia să fie într-adevăr foarte sănătos ca să nu-l strice Smarazzacucco acesta, care — neruşinat ca o maimuţă — era printre cei mai activi în a da un sînge nou rasei, cu toate că nu putea să placă femeilor. Dar prea puţin îi păsa: le urmărea şi le şantaja prin tot felul de uneltiri, prin samavolnicii şi printr-un anume ascendent, ironic şi dispreţuitor; în plus, era înzestrat din fire cu o iscusită putere de a corupe şi de a vicia. Şi rareori se întîmpla ca din victimele sale să nu izbutească a-şi face părtaşe şi ajutoare la alte seduceri, coruperi şi violenţe. Neglijent, arăta în aşa fel, încît atunci cînd se mişca, se întindea sau se aşeza, părea să-şi deplaseze membrele fără nici o noimă, şi cum bordeiul lui era cel mai amărît şi mai strîmt, atunci cînd se strecura în el, sau cînd ieşea în afară, părea să se răsucească ori să se dezrăsucească. La chip şi la căutătură era întunecat şi cenuşiu, cum e cărbunele stins. Hrăpăreţ, rău, violent, tăinuitor — şi se lăuda cu asta — al tîlharilor de pe fluviu, temut de cei mai mulţi, se proclamase protector al celor din vadul Stamplinati, în general, şi al grădinarilor, în particular. Trăia mai mult noaptea decît ziua, pîndind deseori nevestele tinere şi fetele, în cîmpia pustie, ori atunci cînd străbăteau desişurile prundurilor, pentru a se duce să spele rufe la fluviu.

— Dacă te-apuci să spui, o să spun şi eu că ţipi fiindcă nu ţi-am dăruit nimic: ştii că oamenii cred totdeauna asemenea lucruri.

Apoi le spiona ca să găsească alte argumente : ca să spună tatălui, fraţilor, soţului, că le văzuse pe iarbă, cu cutare sau cutărică. Dacă nu găsea aceste argumente, le născocea, statornic tot timpul în convingerea, adeverită prea mult de experienţă, că lumea crede în rău. Şi astfel, le forţase pe multe, chiar din afara vadului Stamplinati, şi dintre cele mai puţin uşuratece, pe care nimeni nu le-ar fi crezut în stare de aşa ceva. Mai avea şi un fel al lui de-a fi prin care —înfuriindu-le şi înfricoşîndu-le — le fascina şi le supunea, sfîrşind prin a plăcea, lucrurile care produc dezgust fiind uneori atrăgătoare. O calitate care se înmănunchea împreună cu celelalte era neruşinarea rară cu care se întovărăşea cu oamenii cinstiţi şi se lăuda cu faptele lui ticăloase şi cu josnicia simţămintelor. Trăia ca un nenorocit, dar banii nu-i lipseau niciodată ; iar cînd voia, se pricepea să-şi ia un aer insinuant şi linguşitor. Aşa făcuse cu Princivalle Scacerni.

Din multe motive, îi plăcea să-i supere pe morari, în persoana cărora derbedeii de teapa lui pizmuiau nişte oameni gospodari, înstăriţi, aşezaţi, cam dispreţuitori şi mîndri de străvechiul privilegiu meşteşugăresc, din pricina căruia nimeni nu se putea lipsi de morar. Smarazzacucco nu îi putea suferi. Iar Cecilia :

— Grădina din vadul Stamplinati : sădeşti ţelină şi cresc ticăloşi.

Ori de cîte ori se auzea spunîndu-se că o luntre cu tîlhari atacase o moară ca să jefuiască grîul şi făina, ca să-l jecmănească pe morar de bani, iar pe morăriţă de cercei şi de inele, ori ca să se dedea la violenţe încă şi mai murdare şi mai ticăloase, cum ar fi cele trupeşti, mîrşăvia veche a banditilor, pentru ca nu exista nici o îndoială : Smarazzacucco ştia ceva în privinţa aceasta. Şi i-o spusese chiar şi în faţă. Numai că la bordul morilor San Michele şi Paneperso se făcea de pază cum trebuie şi cu arma în mînă : ea însăşi era o trăgătoare destoinică ; şi-apoi se aflau pe-aproape alte mori, satul nu era departe, iar cînd, o dată, de probă, le propusese unor complici de-ai săi să se ducă să jefuiască morile Ceciliei Scacerni, tăinuitorul Smarazzacucco auzise răspunzîndu-i-se să se ducă el. Printre altele, nu era departe vadul lui Tampinelli, om paşnic, dar cunoscut ca unul care respinsese atacul a trei tîlhari, chiar după ce se urcaseră pe bord, cu asemenea lovituri de

ciomag, încît unul își dăruise sufletul diavolului și și-l dusese în fluviu, iar un altul ajunsese acasă și de-abia avusese vreme să primească sfîntul maslu.

Smarazzacucco se socotise pus în gardă, iar între timp, Princivalle crescuse cît se poate de vînjos, și, după toate semnele, în stare să se ia la întrecere cu Tampinelli, și chiar să-l biruie

Pricina unei noi neînțelegeri între Cecilia și Smarazzacucco, între breasla morarilor și cei din vadul Stamplinati, se dovedi a fi mașinația pusă la cale de Scansafrasca, pentru a preîntîmpina surprizele fiscului ; căci dacă fiscului mașinația îi putea rămîne necunoscută, ca de altfel și lui Bragana, cu toate că acesta cam mirosise ceva, grădinarilor de pe mal, ori celor din familia Annichini, veșnic pe fluviu sau pe prund, pîndind păsări ori pește, ori prin tufișuri, să facă dragoste, să stea degeaba să spioneze, ori numai să-și piardă vremea, nu se putea să le scape nimic, chiar fără să vrea, din ceea ce se întîmpla pe fluviu.

Smarazzacucco, mai mult ca să-și facă pofta, se ivea deseori pentru a hoinări, pentru a adulmeca, pentru a spiona în preajma morilor familiei Scacerni, tocmai cînd se ridicau frînghiile. Atunci se risipea în saluturi cît mai adînci în fața Ceciliei, care îi răspundea fără nici o plăcere, ura noroc bun într-un chip care te silea să te gîndești la descîntecele pentru îndepărtarea primejdiei ; îl imita pe frînghierul care colinda curțile caselor și-și oferea serviciile sale țăranilor, iar ca să arate cum se anunța acesta, striga : „Apă la frînghii", și alte tîmpenii : ba o dată, imitînd semnalele în chip desăvîrșit, dăduse în glumă alarma, vîrînd o teamă afurisită în morari. Era bucuria deșartă, ticăloasă, nesocotită, de a supăra, de a chinui, de a neliniști, era plăcerea de a o face pe morăriță să simtă că el o avea la mînă și că putea s-o distrugă oricînd voia.

— Suflet nenorocit și viclean, spion afurisit ! exclama Cecilia, înveninată și furioasă.

Smarazzacucco i se plîngea lui Princivalle, luîndu-și aerul îndurerat al celui jignit pe nedrept, și spunea :

— Mama dumitale spune peste tot că sînt un spion, ceea ce nu e drept. Dacă aș fi un spion, fiscul ar fi prins de veste încă de mult, iar voi toți ați fi intrat la pușcărie, confiscîndu-vi-se morile : nu-i așa, Princivalle ?

Voinicul cel cumsecade, leneş la gîndire, dar înfocat iubitor al lucrurilor cinstite, cum spunea el, recunoştea că plîngerea aceea nu era lipsită de îndreptăţire. Smarazzacucco îi cîştigase încrederea şi prietenia, şi fiindcă muşchi ca aceia îi puteau fi folositori, cine ştie cînd, cu condiţia ca naivul Princivalle să aibă convingerea că era vorba de reparat o nedreptate. Pînă atunci, Smarazzacucco se dovedea un linguşitor plin de fineţe chiar şi prin faptul că-i spunea dumneata şi că-i arăta o înaltă consideraţie, la vîrsta aceea la care cea mai mare dorinţă a băieţilor ajunşi la maturitate este să fie trataţi ca nişte bărbaţi :

— Dumneata, Princivalle, care iubeşti lucrurile drepte...

— Nu pot spune că ăsta e un lucru drept, răspunse celălalt, gînditor.

— N-aş vrea niciodată ca dumneata să-ţi bîrfeşti mama, din pricina mea.

— Nu e vorba de bîrfă. Dar dreaptă nu e.

— E vorba de mama dumitale.

— Nu mă gîndeam la ea, ci la toată povestea asta.

Naivitatea lui Princivalle căpăta gravitate şi o pedanterie ciudată, din aceeaşi pricină care face ca atît de deseori acestea să fie înclinări specifice tinereţii şi opuse bătrîneţii. Răutatea lui Smarazzocucco se şi distra, de altfel, pe seama lor :

— Şi mai pot să-ţi spun, Princivalle, că n-am fost cruţat în viaţa mea nici de calomnii. Am fost calomniat pînă şi în faţa justiţiei, şi s-au găsit unii care-au cutezat să jure pe Evanghelie !

Încă din '76 nu se mai jura pe Evanghelie înaintea autorităţilor, dar Smarazzacucco ori n-o ştia, ori se referea la fapte petrecute mai înainte, ori voia să dea mai mult crezămînt spuselor sale. Calomniile acelea îl făcuseră să-nfunde puşcăria în mai multe rînduri, dar se descurcase întotdeauna.

— Calomniatori laşi se găsesc cu duiumul, Princivalle, dar nu-mi pasă de ei. Şi pe urmă, uită-te la mine : ce rău au putut să-mi facă, la urma urmelor ? Pîine ca să-mi astîmpăr foamea şi muieret ca să-mi astîmpăr pofta nu mi-au lipsit şi nu-mi lipsesc niciodată. Dar mi-e necaz atunci cînd cel care mă calomniază e o persoană ca mama dumitale, pe care-o respect.

Princivalle părea mîhnit. Înclinat, ca toţi naivii, să judece lucrurile pe plan general, mai degrabă decît să discearnă şi

să aleagă, strîngea pumnul împotriva calomniatorilor, a tribunalelor, a lumii :

— Justiţia, pe lumea asta, n-ar trebui să meargă aşa cum merge.

Cu o privire drăgăstoasă şi hulpavă, Smarazzacucco îşi închipuia greutatea acelui pumn prăbuşit, în folosul lui, asupra capului cîte unuia căreia îşi propunea să-i dea o lecţie, şi spunea :

— Aşa merg treburile pe lumea asta ; dar dumneata nu-ncepe să te frămînţi, căci cu un asemenea pumn n-o să te calomnieze nimeni niciodată, şi n-o să-ţi lipsească vreodată nici pîinea, nici femeile.

Principalle stătea spăşit şi gînditor, dar gîndul prindea să rătăcească spre femei, care-l preocupau grozav şi-l tulburau tot mai mult, cu fiecare zi ce trecea, înfierbîntîndu-i sîngele. Smarazzacucco îşi dăduse seama de asta, şi stăruia, fără să dea impresia.

Chiar şi în privinţa aceasta, Cecilia fusese foarte aspră şi atentă, folosindu-se de mijloacele pe care autoritatea maternă şi învăţăturile morale i le puneau la îndemînă, pentru a-şi îndruma copiii pe calea dreptăţii şi-a cuminţeniei. Era liniştită în ce-l privea pe Giovanni, un prefăcut care de o bună bucată de vreme începuse să scape caii cu fetele uşuratece din sat, fără ca maică-sa să aibă vreo bănuială ; temerile ei se îndreptau spre prostălăul acela, cum îi spunea ea, de Principalle, care, de fapt, împiedecat de o timiditate tot atît de supărătoare pe cît de aprigă, rămăsese neprihănit, dar chinuit de dorinţe la o vîrstă mai mult decît neobişnuită, de-a dreptul rară.

Aspră, mama - care le cerea, cînd erau copii, să nu se îndepărteze de dig, unde îi avea sub priviri — n-ar fi voit nici acum să-i vadă plecînd pe uscat, ca să umble hoinari. Chiar şi acum, deşi lui Giovanni îi crescuse mustaţa, iar Principalle crescuse cît o namilă, cînd îi vedea plecînd, le spunea :

— La urma urmelor, nu pricep de loc pofta asta pe care-o aveţi de a pleca pe uscat ! Şi pentru ce ? Ca să vă trageţi de brăcinar cu toţi proştii ?

— Toţi sînt proşti pe uscat ?

— Aia pe care vă duceţi voi să-i căutaţi, da !

Principalle dădea semne de nerăbdare : îl plesnise peste bot pe un obraznic şi-i spărsese capul unui fanfaron neruşinat

— dovezi de bărbăţie pentru care brigadierul de jandarmi îl declarase „pumn interzis", iar maică-sa îl trata tot ca pe un puşti, întrebîndu-l : „Unde te duci ?" şi „Unde-ai fost ?" Începu să răspundă : „Nu ştiu", şi : „Nu-mi mai aduc aminte unde-am fost".

— Cum adică, nu-ţi mai aduci aminte ? E cu putinţă ? Vrei să-ţi baţi joc de mine ?

— Nu-mi mai aduc aminte din pricina somnului grozav care mă cuprinde cînd mă tot plictiseşti.

Se supără, ţipă, jeli vremea în care nu economisea educativele palme peste şezut şi peste ceafă, dar îşi şi dădu seama că aceasta trecuse şi nu-i rămase decît să-şi verse focul în faţa Mariei, împotrivindu-se explicaţiilor acesteia, cu atît mai mult cu cît era nevoită să le recunoască a fi înţelepte şi de bun simţ. Celor doi tineri le-ar fi plăcut însă să aibă şi ceva bani în buzunar, ca să facă un joc de cărţi la cîrciumă şi să nu stea veşnic în picioare în spatele jucătorilor, urmărind jocul numai ca spectatori ; în picioare, pentru ca nu cumva cîrciumarul să-i oblige a comanda o jumătăţică de băutură. De altfel, cu lovitura aceea magistrală peste gură se alesese tocmai unul care spusese că Princivale le-ar fi făcut semn adversarilor săi că ar avea şaptele de treflă. Vedeau însă nevoile şi sacrificiile comune şi, înainte de orice, ale mamei, şi le respectau prea mult ca să mai ceară şi bani.

Smarazzacucco începuse prin a înspăimînta timiditatea lui Princivalle, exagerînd greutăţile legate de acostarea femeilor şi scornind tot felul de mistere în privinţa aceasta:

— Şi pe urmă, ce-ar spune mama dumitale, dacă ar afla ?

— Maică-mea n-are nimic de-a face cu asta, şi nici nu trebuie să aibă !

— Dac-ar fi tot atît de uşor s-o faci, pe cît e s-o spui ! La femei, se merge însă noaptea, iar dumneata, dimpotrivă, trebuie să te duci să te culci o dată cu găinile : o să trebuiască să ai răbdare încă un an.

Răbdarea îl apăsa greu, ba chiar îl ardea, mai ales în vadul Stamplinati. De multe ori, ziua, aici nu rămîneau decît femeile, pe treptele colibelor, să flecărească, să glumească, deseori, cu neruşinare, să se împungă cu vorba şi, nu rareori, să se certe. Erau frumoase şi neruşinate în gesturi, în felul cum

stăteau, în vorbe şi-n priviri, purtîndu-şi, de cele mai multe ori, nepieptănat părul lor negru, cu şuviţe care atîrnau greu şi străluceau întocmai ca aripa de corb. Aveau în ele focul, moliciunea şi obrăznicia sîngelui lor. Îmbrăcate neglijent, iar în timpul zădufului mai mult decît neglijent, ştiau că oricît de mult ar fi îngăduit să fie văzut din ele, n-avea de suferit decît pudoarea. Privindu-le, Princivalle simţea că-i ard tîmplele, iar sîngele-i pulsa în gîtlej ; erau valuri de căldură, fiori şi sudori reci ; şi uitîndu-se la ochii lor rîzători şi întunecaţi, şi la felul lor îndrăzneţ şi lasciv de a se expune privirilor, nu se mai putea stăpîni şi se zăpăcea. Rîsul lor îi lua ochii, iar glasul lor era o mîngîiere chinuitoare. Şi, ca şi cînd n-ar fi fost de ajuns dorinţa de-a se distra, care le stăpînea în chip firesc, le mai învăţase şi Smarazzacucco să-şi bată joc şi să-l întărîte pe naivul morar, care revenea aici oricînd avea un ceas liber, fascinat şi parcă năucit. Şi tocmai acelea care-l priveau c-un ochi mai îmbietor îl intimidau cel mai mult, făcîndu-l să se teamă că-şi bat joc de el.

Povestea îl distrase şi pe Smarazzacucco, dar, mai tîrziu, prinsese pică şi se supărase pe Cecilia, căreia obişnuitul om bine intenţionat îi adusese la cunoştinţă, că Princivalle nu mai era în stare să scape de tovărăşia aceea ticăloasă şi era ameninţat să se piardă. Întîlnindu-se într-o zi cu Smarazzacucco, nu se sfiise să-i spună :

— Am aflat c-ai fi adăugat încă o meserie frumoasă, la celelalte !

— Care, *padrona* Cecilia ?

— Faci pe codoşul tîrfelor ălora ale voastre din vadul Stamplinati, iar fiu-meu e destul de prost ca să se lase fermecat de ele şi de dumneata.

— Numai din prea multă inimă bună, *padrona* Cecilia, răspunsese celălalt, cu un hohot de rîs care dezvăluia neruşinarea şi ascundea supărarea.

Iar ea se luase la ceartă cu feciorul, însă acuma era tîrziu ; şi pe urmă, i se întîmpla şi ei ceea ce li se întîmplă în mod obişnuit părinţilor acelora care, rigizi în autoritatea educativă, nu izbutesc s-o tempereze atunci cînd vîrsta copiilor nu mai rabdă porunca, dar ar avea încă nevoie de sfaturi, iar pe acestea unii nu ştiu să le dea, iar ceilalţi nu ştiu să le primească.

— E o ruşine, e ceva scîrbos, e un lucru care-l scoate din răbdări pînă şi pe Dumnezeu !

— Care anume ?

— Că un copil crescut în frica lui Dumnezeu, ca un om de treabă, se duce în cocina aia din vadul Stamplinati.

— Şi ce e ? Nu mai sînt un om cinstit ? întrebă el, care nu simţea, ce-i drept, nevoia să apere celelalte persoane.

— Nu ştiu. Spune-mi cu cin-te-ntîlneşti şi-ţi voi spune cine eşti.

— Atunci înseamnă că nu mai sînt un om cinstit ? stărui el, jignit şi încurcat, susceptibil şi încăpăţînat.

— Mă bate gîndul că eşti mai degrabă un prost, cum i-am spus şi spionului ăla de Smarazzacucco, cu care te-ai înhăitat !

— De unde ştii dumneata că e un spion ?

— Se poartă ca atare.

— Nu e de ajuns ; nu e un lucru drept !

— Mai lasă-mă-n pace, cu dreptatea ta ! Dacă într-o bună zi dă fiscul peste noi, ştiu încă de pe acum cine-a făcut pe spionul. Dar de ce-mi pierd vremea stînd de vorbă cu tine ? Du-te, du-te la frumuseţile alea ale tale, căci eşti vrednic de ele şi de Smarazzacucco.

— Iar eu spun...

Adevărul e însă că nu ştia ce să spună, iar ironiile materne îl răniseră mai rău decît insultele :

— Iar eu spun...

— Nu spune nimic, căci e mai bine ! Şi cine-ţi cere să spui ceva ? N-o să treacă însă mult şi-o să venim să învăţăm de la tine, care eşti un om atît de înţelept !

— Spun că mă duc unde cred eu de cuviinţă şi cu cine cred eu nimerit, şi că la vîrsta mea am dreptul s-o fac, şi că dacă lucrurile merg tot aşa, las moara baltă şi plec.

Furia îl adusese aici şi ar fi vrut să n-o fi spus niciodată ; şi-l încerca nu remuşcarea, ci spaima, cînd mama, palidă de mînie, îi spuse încet :

— Laşi moara baltă şi pleci... Cînd luptăm cu sărăcia şi cu foamea ; cînd sîntem în pragul ruinei şi cînd ştii ce-ar însemna pentru familie o asemenea faptă. Pleci...

— Am spus-o, dar şi dumneata...

— Eu... nu-mi pasă dac-o faci, cînd ai fost în stare s-o spui.

— Dumneata m-ai împins, dar eu...

— Cînd unul are trădarea pe limbă, înseamnă că o avea în inimă încă mai demult.

— Îţi jur că mi-a ieşit din gură chiar în clipa asta şi că nu mă gîndisem niciodată la aşa ceva, spuse Princivalle, adînc tulburat şi răscolit.

Aici interveni Maria :

— Crede-l, mamă. E destul să-l priveşti în faţă.

— Voi ceilalţi, îl credeţi ?

Răspunsul fraţilor şi surorilor fu unanim şi vesel :

— Dar desigur că-l credem !

— Şi vi se pare, spuse Princivalle încurcat şi mulţumit, că aş putea săvîrşi o astfel de laşitate ?

— Atunci să nu mai vorbim despre asta nici acum, nici altă dată.

— Să nu mai vorbim.

Aşa se spune cînd de fapt discuţia de-abia ar trebui începută, şi-ar fi mai bine. Nemulţumiţi, şi mama, şi feciorul, simţeau încă de pe acum că vorbele schimbate în timpul certei, împinse pînă dincolo de ce voiau amîndoi, nu mai puteau fi chemate înapoi ; şi se temeau că dac-ar ajunge să se explice, ar fi şi mai rău. De altfel, lui nu-i ieşeau din minte cuvintele lui Smarazzacucco :

— Femeile, dragul meu, o să-mi spui ce bucurie-ţi fac după ce-o s-o încerci pe prima ! Dar ele, vezi dumneata, nici nu se uită, atîta timp cît văd că unul stă încă agăţat de fustele mamei. Toate sînt făcute la fel : le place ăla care e bărbat ! Dar lîngă cel care e bărbat, pot să-ţi spun că se pripăşesc dintr-alea la care nu te-ai fi gîndit niciodată : nu-ţi trebuie decît să fii bărbat : aşa sînt ele făcute. Acum, dumneata crezi că te dispreţuiesc, şi cînd colo ele aşteaptă vremea şi ceasul : şi-atunci o să te văd ce-o să-mi spui !

Plesnea din buze şi din degete, lacom el însuşi, şi aţîţat de propriile-i spuse. Flăcăiaşului prostănac şi, ca să spunem aşa, încurcat în exuberanţa forţelor sale, i se părea că vremea aceea şi ceasul acela n-au să mai vină niciodată ; iar nopţile, la bordul morilor, fie că veghea la pietre ori la semnalele lui Scansafrasca, fie că se chinuia să adoarmă, întorcîndu-se cînd pe-o parte, cînd pe alta, în culcuşul său, îi deveniseră apăsătoare şi pline de o tulburare lubrică, de închipuiri lascive. Iarna, cînd vremea era rece şi senină, acestea ardeau întocmai ca gerul ; iar cînd desişul marilor neguri padane

îngăduia ca pe bordul morilor să nu mai existe decît aparența unor zori de zi întunecați și tulburi, ele semănau cu fantasmagoria acelor cețuri. După asta veni însă vremea minunată a lui '80 ; iar foșnetul șuvoiului pe dedesubtul dubelor și apriga învîrtire a roților iritau și fermecau ceasuri îndelungi soiul acela de ură pe care el o avea în sînge împotriva oricărui lucru și împotriva tuturor, ca și cînd apa ar fi rîs de el, iar pietrele ar fi vorbit de vremea zadarnic pierdută a timidității lui arzătoare și ințețită în chip supărător de privighetorile ce se aflau cu duiumul în crîngurile de pe prunduri. Dar, o dată cu scurgerea vremii, în nopțile scurte, calde și adînci, departe, în cîmp, striga, împrăștia melancolia ciudată și zeflemitoare a cîntecului ei, din pricina căruia i se mai spune și ciuf ; și pare dezamăgită și dezamăgitoare, hotărîtă parcă să se batjocorească de una singură, tot timpul nopții. Și, în definitiv, era un glas înflăcărat și acesta, care mărturisea chinul însetat de dragoste al unei firi înflăcărate. Princivalle iubea și ura chemarea aceea, ca și ideea de femei și de privighetori.

Dacă se înapoia la cele din vadul Stamplinati, acum cînd mama nu-l mai întreba unde pleacă și unde-a fost, o făcea numai din ambiție ; dar dacă aceasta n-ar fi existat, iar tăcerea maică-si n-ar fi fost și ea, la rîndu-i, ostentativă și îndărătnică, nu s-ar mai fi dus de loc. Nu mai credea nici măcar că le dorește, cînd le vedea. Numai în timpul nopții și în singurătate reveneau să-l chinuie în închipuire. Acum era parcă dezgustat și indiferent.

Smarazzacucco își dădu seama de asta. Nu voia să piardă distracția și nici folosul ascendentului său asupra lui Princivalle și înțelese că era vremea să-l ajute ; n-avea însă încredere în cele cîteva fetișcane deșănțate și răutăcioase, capabile să i-l răpească pe naivul morar, fie și numai ca să-l supere pe el, care începea să îmbătrînească în meșteșugul acela de craidon ticălos și, decăzînd, să se cam vlăguiască, astfel că cele mai tinere își băteau joc de el vesele, nevoie-mare, și crude. Printre cele mai puțin tinere din vad o avea însă pe una, supusă oricărei dorințe a lui, din vremea cînd o ajutase să facă să dispară ceea ce ar fi putut s-o coste viața sau măcar cîteva coaste rupte de un bărbat gelos și brutal, care, cu ani înainte, trebuind să plece în armată, îi făgăduise un asemenea tratament, în caz că i-ar fi pus coarne în timpul celor trei-

zeci şi şase de luni cît ţinea serviciul lui militar. Cît despre coarne, nu trecuseră nici treizeci şi şase de ore ; curînd după asta apăruseră însă urmările, iar bărbatul era un om în stare să-şi ţină făgăduielile, nu atît din gelozie, cît dintr-o cunoscută şi foarte temută violenţă a sa. Prin urmare, Smarazzacucco o ajutase, făcîndu-i rost de unele băuturi ucigaşe, de-ale acelei bătrîne vrăjitoare poreclită Şorici Pîrlit, care-şi făcuseră efectul atît de tîrziu, încît să-i îngăduie lui Smarazzacucco să susţină că auzise scîncete în colibă, în noaptea în care ea lepădase copilul. Nenorocita putea foarte bine să-l dezmintă şi să susţină adevărul, care era că, în noaptea aceea, el se dusese să arunce în fluviu ceea ce se născuse fără viaţă: mizerabilul rămînea neclintit în a afirma că auzise scîncetele care-o învinuiau de-o crimă atît de îngrozitoare ; iar cu aceasta o şantajase ani în şir, astfel că Sniza pierduse putinţa şi deprinderea de a-i refuza indiferent ce lucru i-ar fi cerut el, şi nu atît de teamă, cît fiindcă avea o fire uşuratică şi nestatornică.

Nu era şi nu fusese niciodată frumoasă. Înaltă şi descărnată, aproape uscată, bogăţia părţilor mai aţîţătoare dădea alcătuirii ei slabe o înfăţişare obscenă ; iar focul din ochii lacomi subţia obrajii măslinii. Părul, întunecat şi aspru, se revărsa pe tîmple şi pe ceafă, în jos, pînă la mijlocul spatelui, ca un început de văl şi asemănător cu pirul. Mişcările îi erau leneşe şi lipsite de graţie : pasul lung, care părea obosit, dar gata să se preschimbe în salt întocmai ca acela al felinelor, punea în evidenţă o superbă mişcare a şalelor, de o puternică aroganţă. Părea că natura o construise astfel, exagerînd, ca să arate cîtă animalitate se poate găsi în femeie, căci, la urma urmelor, nu era decît o caricatură a frumosului boi femeiesc local, obraznică, iar acuma, îmbătrînind, aproape macabră, dar puternică, în felul său.

Părul îi adusese graţioasa poreclă de Sniza, fiindcă ori de cîte ori şi-l aranja, mai ales atunci cînd pe cîmpie apăsa şi se răspîndea un aer prevestitor de furtună, în acele ore lungi şi istovitoare, de nervi întinşi şi de muşchi destinşi, părul ei, încărcat cu electricitate, pîrîia, cum face uneori, cînd o mîngîi, spinarea fierbinte şi leneşă a pisicii. Iar „sniza" înseamnă scînteie.

Îşi cîştiga traiul ducîndu-se la lucru pe ogoare şi culegînd spice, ori oferindu-se, prin tufişuri, cui o voia, pentru

cîţiva gologani sau cîteva fructe de sezon : două duzini de smochine, un pepene frumos, ceva struguri ; sau chiar vînat şi peşte, ori o bucată de slănină, ori un pui, ori o sticlă cu vin, pe care băieţandrii le furau din cămară, ori din coteţul de păsări, ori din pivniţa casei lor, ca s-o plătească. Nu o căutau însă numai băieţandri, ci şi bărbaţi în toată firea, fiindcă avea în ea un lipici, ca o smoală, potrivit cu fondul nelegiuit, propriu şi sîngelui, şi pămîntului, şi soarelui pe meleagurile acelea. După cum se vede, cumpărarea farmecelor ei costa atît de puţin, încît Sniza ajunsese proverbială ca lucru ieftin, iar la bîlciul din Guarda, în ziua de douăzeci şi unu mai, ori la cel de Înălţare, ca şi în zilele de tîrg de prin sate, şi chiar la bîlciul cel mare de Sfîntul Petru, în Copparo, se întîmpla în mod obişnuit să-l auzi spunînd pe misitul care voia să-l îndemne pe cîte unul la o cumpărătură : „Ţi-l dau pentru tot atîţia bani cît costă şi Sniza !" după cum la fel îl puteai auzi pe cel care voia să respingă o ofertă prea joasă: „Doar n-o vînd pe Sniza !" Şi nu aveau habar nici cine era Sniza, nici care era tîlcul acelor vorbe. Ea se fălea cu toată popularitatea aceasta, întocmai ca Alcibiade, care, pentru a face să se vorbească de el, a tăiat coada cîinelui, ori mai degrabă, ca florentinul acela din familia Acciaiuoli, dacă nu mă înşală memoria, care, negăsind pe nici unul din neamul său pomenit de Dante, l-ar fi acceptat ca rudă chiar şi pe cel mai josnic şi mai înfierat păcătos din întregul Infern ; atît e de puternică setea de faimă.

Smarazzacucco îi poruncise Snizei să îl ademenească pe tînărul morar şi, ca să-l înfierbinte bine, să nu-i cedeze. Pînă şi asta i se părea o batjocură de toată frumuseţea, pentru a-i pedepsi pe morarii vrăjmaşi şi ca să rîdă pe seama lor, nu fără a trage nădejde că Princivalle, îndrăgostindu-se, avea s-o plătească scump pe Sniza, cu baniţe şi chiar cu saci de făină, furaţi de la maică-sa, din care Smarazzacucco se şi vedea căpătîndu-şi cuvenita lui jumătate.

Iar Sniza, fără să-şi dea măcar osteneala de-a înţelege motivul acelei manevre, se pretase, la început, potrivit cu dorinţa celuilalt, făcînd pe virtuoasa şi pe rezervata în faţa naivului flăcăiandru, lucru care, în scurt timp, ajunsese subiectul de discuţie şi distracţia vadului Stamplinati. În loc să se îndrăgostească însă el, a cărui poftă şi a cărui tulburare îşi luau zborul împreună către femeie, în general, se întărîtase

ea ; şi era într-o zi de vară a anului '80, dintr-acelea în care demonul după-amiezii şi soarele năpădesc şi cutreieră cîmpia nesfîrşită, însetată, cu o furie care copleşeşte, subjugă, aţîţă şi înflăcărează şi tulbură cele trei regnuri ale firii şi duhul omenesc, atunci cînd Princivalle, stăpînit de plictiseala pe care i-o insufla indolenţa aceea de dată recentă, venea pe dig spre vadul Stamplinati. I se părea că numai el era treaz la ceasul acela, sau că, în orice caz, soarele făcuse să dispară orice fiinţă vie. Îl bătea, statornic şi vertical, în ceafa pătrată, puternică, amintind de grumazul boului. Mergea fără chef, cu capul în jos, fără să ştie încotro se duce şi cu ce scop. Se încăpăţînase s-o şteargă de la moară numai fiindcă, atunci cînd el, puţin mai înainte, îşi exprimase această intenţie, numai aşa, ca să spună ceva, maică-sa hotărîse că, pe un astfel de soare, vremea nu era potrivită pentru oamenii cumsecade. Altminteri, ar fi rămas să-şi facă siesta în umbra şi răcoarea magaziei de pe duba mare, în mirosul acela specific de puţ vechi, de unsoare, de făină şi de fluviu, cu freamătul pietrei ce se învîrtea pe fus, şi cu unduirea aceea a morii, atît de prielnică somnului. Ar fi voit să se întoarcă la moară, căci era vremea unor insolaţii în stare să doboare şi-un bou, dar îşi închipuia că maică-sa îl urmărea cu privirile de-a lungul drumului de pe dig, şi trebuia să-şi apere libertatea cucerită, cu care nu ştia ce să facă. Nu era o vreme de oameni cumsecade : se subînţelegea că cine se înhăita cu oameni ca Smarazzacucco şi ca toţi ceilalţi din vadul Stamplinati termina în temniţă. La care el răspundea că se duce unde vrea şi cu cine vrea ; cînd se gîndea însă la cît chef avea, se supăra şi mai rău, de parcă maică-sa ar fi fost vinovată de plictiseala lui : cogeamite prostie, ce-i drept ; dar prin asemenea prostii, la vîrsta lui, am trecut cu toţii.

Între timp, Cecilia, care-l văzuse mîncînd puţin şi fără poftă, îşi arăta îngrijorarea maternă în legătură cu el, stînd de vorbă cu Maria :

— Nu cumva o fi bolnav băiatul ăla ? N-a mîncat, era roşu la faţă şi n-aş vrea să clocească vreo boală.

Chiar şi asemenea îngrijorări am pricinuit cu toţii şi am aflat de ele mai tîrziu, ori la momentul potrivit, şi ne-am supărat.

Înainte de a ajunge în vadul Stamplinati, întîlneai un tufiş des şi un crîng destul de întins. Din desişul plăcut şi răcoros

al unui tufiş de trestii şi de răchite zvelte apărură capul şi chica obraznică a Snizei, precum şi pieptul ei bogat, acoperit de-o haină uşoară. Îl privea cu ochi adumbriţi de un rîs lacom: iar lui i se păru că visează, cu indispoziţia aceea plină de nelinişte, proprie fanteziei nesigure şi uluite. Îl trezi imediat, cu un semn poruncitor, chemîndu-l să coboare de pe dig şi să se ducă la ea.

Un stol compact de lăstuni săgetau văzduhul într-un cerc restrîns, căzînd razant asupra crîngului de loc înalt, schimbînd direcţia cu ajutorul aripilor şi ţipînd încontinuu, toţi împreună ; iar ţipătul acela, care în înaltul azuriu pare atît de vesel, izbutea, de aproape, să fie feroce şi furios.

O mînie cumplită îl cuprinse pe Princivalle, împărţit între o nestăpînită dorinţă de a o lua din loc şi teama că femeia îl chema ca să-şi rîdă de el. Sîngele i se urcă la cap, iar inima îi bătea puternic.

— Princivalle, îl strigă ea cu glas umil, coboară, căci am să-ţi spun o vorbă.

Din înaltul uriaşului povîrniş acoperit cu iarbă ajunse jos numai din două sărituri, nu mici, astfel că ea se bucură :

— Glezne puternice. Strecoară-te însă aici, după mine, fiindcă la umbră şi la răcoare se stă mai bine decît sub un soare ca ăsta. Intră, dar ai grijă să nu strici tufişul.

— De ce ?

— Ca să nu pice careva, şi văzînd o urmă proaspătă, să devină curios şi să se ţină după noi. Cine vrea să trăiască bine, trebuie să facă întocmai ca vulpea, pe care n-o ştii pe unde-a trecut. Nu ştii cît de curioşi sînt oamenii ?

— Şi de ce trebuie să fie curioşi ?

Voind să facă pe vicleanul, izbuti să fie atît de caraghios, încît Sniza rîse, luîndu-l peste picior :

— Asta o să mi-o arăţi dumneata, dar să intrăm în tufiş, să nu ne vadă nimeni. E întotdeauna mai bine să nu dai prilej de bîrfă şi o să-mi spui pe urmă dacă nu se stă bine la umbră şi la răcoare, schimbînd două vorbe, ca-ntre bărbat şi femeie.

Spunînd asta, glasul îi devenise răguşit, iar Princivalle se mira că nişte vorbe atît de simple şi de neglijente ca astea erau rostite pe un ton de nerăbdare poruncitoare, de dulcegărie şi de ranchiună, amestecate cu mînie şi aproape cu ură, şi totuşi de abandonare, care-l intimida şi îi dădea fiori

totodată, ca o mîngîiere. Era prima dată cînd o femeie îi vorbea pe un asemenea ton, și în timp ce Sniza, rostind mai departe vorbe fără șir și aproape fără înțeles, mergea înaintea lui, strecurîndu-se printre trestii, și desprinzîndu-se sprintenă dintre vegetația care-o înfășura, săltîndu-i fusta peste genunchi și descoperindu-i pulpele netede și curate ca frunzele acelea ale răchitișului, o pornire de a o înșfăca și un văl pe ochi făcură să-i tremure picioarele și-i luară vederea.

— Nu vii ? întrebă Sniza, oprindu-se și ea. Nu-ți place răcoarea, Princivalle ? Și totuși, dac-ai ști ce lucru te-așteaptă... Ai grijă ! adăugă ea, în timp ce el se strecură mai departe în tufiș, cu furia unui tînăr vier sălbatec ; nu face stricăciuni! Ți-am spus că nimeni nu trebuie să vadă pe unde-am trecut. Află că între un bărbat și-o femeie se petrec anumite lucruri pe care nimeni nu are voie să le vadă, iar deocamdată, ca să ai răbdare, (îi sufla — din spate — pe ceafă și pe gît, fără a îndrăzni s-o înșface) îți dau asta.

Fără să se întoarcă, își răsturnă capul și trupul, iar apoi, înălțîndu-și brațele și prinzîndu-se cu mîinile de gîtul lui, îi dădu o sărutare care-l orbi ca o lumină puternică, și stîrni în el ceva dulce și sfîșietor, o desfătare chinuitoare, din pricina căreia închise ochii și crezu că se va prăbuși, tîrît de greutatea neînsemnată a mîinilor care se sprijineau pe gîtul lui puternic.

— Vai, spuse ea, dîndu-i drumul și aruncîndu-i o privire în care, pe lîngă celelalte, se mai adăuga și curiozitatea, îți place chiar atît de mult ? Atunci, e chiar primul.

Cu multă seriozitate, făcu semn că da. Iar ea :

— Grăbește-te, în cazul ăsta ! Dacă ăsta e un sărut, vino să cunoști și restul. E-aici, nu prea departe, un loc pe care-l știu numai eu.

Era un fel de vizuină joasă și răcoroasă, făcută din ierburi, în încîlceala tufișului, unde de-abia puteau sta amîndoi ; și așezîndu-se, fără a se îngriji să-și acopere pulpele, îi spuse rîzînd :

— Aici sîntem singuri.

Dar o ranchiună și o neașteptată poftă de a săvîrși ceva rău îl făcură să se posomorască pe băiat, care, stînd cît mai departe îi îngăduia locul, o întrebă :

— Vii deseori aici ?

Rîse cu gura căscată, răsturnîndu-se pe spate ; cum însă el nu o atingea, se ridică pe jumătate, sprijinindu-se în mîini, şi spuse :

— Ce e ? Eşti gelos ? Îndrăgostit ? Ar fi prea frumos. Dar nu ştii încă nimic, şi te-am adus aici ca să te fac bărbat... Vino însă lîngă mine şi ia-mă în braţe, nu-mi sta ca prostit, căci parcă m-ai fi afumat cu pucioasă.

Vorbele ei, ca şi ideea cu înţepătorul fum de pucioasă, se potriveau de minune cu mînia care se aprinsese în ea, ascunsă însă de învolburarea patimii. Şi privindu-l drept în ochi, muieruşca îi spuse :

— Acuma o să se vadă dacă eşti un laş căruia îi e teamă de femeie ; şi se descoperea încetişor, aproape ameninţătoare, sub privirile rătăcite ale celuilalt, descumpănit şi cu răsuflarea tăiată din pricina unei spaime ciudate şi curioase, deasupra trupului care i se părea ceva uriaş şi plin de taine, depăşind dorinţa lui, în măsura în care îl copleşea cu tot felul de făgăduieli necunoscute şi de ruşini desfătătoare.

Stolul lacom al lăstunilor ţipa, rotindu-se în aerul greu. Tînărul crezu şi el că ţipă, cumplit de bucuros, şi poate c-a şi ţipat, sfîşietor, ca nou-născutul căruia aerul îi desigilează plămînii. Iar cînd se desprinse de ea şi se răsturnă pe spate, zăpăcit şi gîfîind, femeia, întinsă peste el, îl întrebă :

— Eşti mulţumit ?

Iată ce se întreba el însuşi, în timp ce-ar fi vrut să se îndepărteze de cea care nu se dezlipea de el, ca să-l ispitească şi să-l spioneze, plină de lăcomie, lăsînd să i se citească pe chip un fel de rugăciune fierbinte, ce-i păru josnică şi plicticoasă. Ceva începuse să-i lipsească.

— Acuma nu mai ţi-e teamă ?

Iată că ce-i lipsea era tocmai teama, cea care făcuse să-i crească atît de mult dorinţa după ceea ce se săvîrşise şi se terminase aproape fără ca el să ştie în ce chip. Sniza cea ieftină, pe care el totuşi o ştia, dar pe care părea s-o recunoască de-abia acum, era hoaşca aceea neîngrijită, care ducea o viaţă scîrboasă şi se bucura de o faimă de batjocură. Şi neliniştită, amestecînd dorinţa cu o duioşie aproape supărătoare, îi spunea pe un ton umil şi vrednic de dispreţ, de parc-ar fi cerşit :

— M-am îndrăgostit, Princivalle, şi n-o mai credeam cu putinţă, dar nu-ţi cer şi ţie acelaşi lucru : ştiu cine sînt, ştiu

că sînt bătrînă, dar acum, cînd te-am învăţat şi cînd eşti bărbat, se cheamă că n-am să te plictisesc prea mult. O să-mi fie de-ajuns numai din cînd în cînd, fiindcă îmi placi şi sînt îndrăgostită. Este nenorocirea mea ; ştiu, şi nu-mi pare rău. Eşti frumos, eşti tînăr, eşti puternic ; gîndeşte-te că vei avea nenumărate femei ! Mie una mi-ajunge să-ţi aminteşti cîteodată că această biată bătrînă a fost cea dintîi.

Era tocmai ceea ce nu-i ierta el, părîndu-i-se că s-ar fi irosit în zadar, astfel că spuse cu cruzime, jumătate rîzînd, jumătate mînios :

— Hei, Sniza, ce-nseamnă văicăreala asta ?

— Ah, spuse ea, a şi început ?

— Ce anume a şi început ?

În loc de răspuns, femeia spuse :

— Voi, ăştia tineri, habar n-aveţi ; şi-am fost şi eu tînără ; va veni însă o zi cînd vei plăti chiar şi tu şi vei auzi cum ţi se spune că e o văicăreală.

— De-acum pîn-atunci ! grăi el, ridicînd din umeri.

— Proastă ce sînt ! adăugă Sniza, cu glas tare. Parcă n-aş şti cum sînteţi toţi, şi cum am fost toţi ! Tu nu ştii însă că viclenia se deprinde îmbătrînind, iar acum îţi închipui că toate femeile vor fi ale tale. Lasă, c-o să-ţi dai tu seama! Şi pe urmă, nici nu eşti dintr-ăia iuţi, care ştiu ce au de făcut; tu eşti un nătărău şi un nepriceput, dragul meu Principalle, şi-o să ai nevoie de mine pentru o vreme. Şi-atunci, dac-o să fii bun cu ea, Sniza o să te poată sluji, punînd o vorbă bună şi făcîndu-ţi rost de femeiuşti dintr-alea gingaşe şi proaspete, de care nu se duce lipsă în vadul Stamplinati. Altfel, o să te faci de rîs !

Îşi dădea seama de adevărul spuselor ei, iar asta n-avea de ce să i-o facă mai plăcută, dar, pe de altă parte, o dorinţă nemăsurată de a avea femei dintr-acelea pe care i le făgăduia Sniza îl înduplecă imediat să accepte înţelegerea, în baza căreia, înainte de a se despărţi în ziua aceea, tîrfa dori o arvună : chiar aşa îi şi spuse, fără ruşine.

Smarazzacucco se împăcă cu faptul împlinit, cu atît mai uşor cu cît Principalle îi deveni şi mai bun prieten şi nu suporta să audă că-l vorbeşte cineva de rău, în timp ce Cecilia se nelinişte şi îşi deşerta inima în faţa unuia ori a altuia, vorbind despre un copil bun, dar prost, care o lua razna din

prietenie pentru unul scăpat de osîndă, pentru un nemernic bun de spînzurătoare. De Sniza nu aflase încă.

Cînd se nimereau nopţi cu vreme rea, punea să fie ridicate frînghiile şi nu admitea îndoieli.

— Pe-o vreme ca asta, se poate dormi şi măcina ca lumea. O porunceşte Dumnezeu, ca să li se tragă clapa ălora de la fisc.

A măcina ca lumea însemna pentru ea fără porcăria aceea de numărător de învîrtituri. Şi nu-i lipsiseră avertismentele de a fi mai prudentă, iar *padron* Saladino îi spusese:

— Să n-avem prea multă încredere, *padrona* Cecilia, fiindcă îmi par mai periculoşi agenţii ăştia ai fiscului care fac pe mortul în păpuşoi decît ceilalţi pe care i-am ştiut îndîrjiţi să ne prindă.

— Pierzi ceva dacă intru eu la apă ?

— Tocmai că de dumneata şi vorbesc. De pildă, siguranţa asta atît de mare care te face să crezi că pe vreme rea fiscul nu pleacă pe fluviu nu-mi pare de loc îndreptăţită ; şi cred că faci ca ăla care-şi pune singur piesa, şi-o joacă singur şi se aplaudă, şi tocmai cînd îi e lumea mai dragă...

— Cînd o să vin să mă plîng la dumneata, *padron* Saladino, o să-mi spui : Aveam dreptate şi ţi-am spus-o.

În cele din urmă, devenise foarte puţin răbdătoare la sfaturi şi la orice fel de amestec al altuia ; iar lui Saladino, în definitiv, nu atît soarta ei îi stătea la inimă, cît cea comună, fiindcă fiscul, după toate probabilităţile, devenind atent în urma unei surprinderi izbutite, avea să facă imposibilă viaţa întregii bresle morăreşti. De aceea, părăsind-o pe încăpăţînata aceasta, cu care era acum greu să se dea în vorbă fără să se stîrnească ambiţii ori certuri, stătu de vorbă cu feciorii. Dar, la o oarecare aluzie a lor, avînd drept scop s-o roage să fie prudentă, mama spuse, pe neaşteptate :

— Cum adică ? Am ajuns la vîrsta asta — după atîtea prin cîte-am trecut, după ce am ştiut să vă scot din atîtea primejdii şi nenorociri — ca să veniţi voi să mă-nvăţaţi ce-i aia prudenţă ? Voi, cărora nu v-au căzut încă dinţii de lapte ?

Începură să rîdă, dar ea vorbea serios, şi adăugă :

— Iar dacă vă grăbiţi să faceţi pe stăpînii şi dacă vă vine greu ca pe mori să poruncească mama voastră, n-o să mai aveţi, în definitiv, cine ştie cît de aşteptat, şi cu puţină răbdare o să fiţi stăpîni, căci nu mai am de trăit o veşnicie.

— Aşa vorbeşte întotdeauna cel care e ca prazul, spuse Princivalle: ca prazul, care are capul alb, iar coada verde. Şi chiar dacă expresia era cam grosolană, intenţia fusese bună.

Cecilia o luă în sensul cel rău:

— Pe tine, prieteniile tale te-nvaţă să doreşti moartea maică-ti? O să mor curînd, nu te îndoi, iar în ziua aia, cu astfel de simţăminte, or să înceapă ruina şi ruşinea familiei Scacerni.

— Grozavă profeţie! spuse Giovanni care, deşi partizan al păcii, se simţea şi el atins şi supărat. Cecilia însă continuă:

— Îmi pare rău numai pentru fete, dar trag nădejde să le văd măritate mai înainte, cu oameni de treabă.

— Tot numai fiindcă nu sîntem noi oameni de treabă? întrebă Princivalle.

— Roata cea mai slabă e aia care scîrţîie. Tocmai tu vorbeşti? Spune-mi cu cin-te-ntîlneşti, şi-o să-ţi spun cine eşti.

— Bravo!

— Ba, fiindcă vă e teamă de fisc, o să-ţi spun; chiar ţie o să-ţi spun, Princivalle, că dacă au să pice vreodată oamenii fiscului, ştiu încă de pe acum cine-i va fi trimis.

— Smarazzacucco, bine-nţeles.

— Bine-nţeles, şi n-are rost să faci pe deşteptul, fiindcă dac-au fost cumva înştiinţaţi c-aici se ridică frînghiile pe vreme rea, înseamnă că lui Smarazzacucco tu i-ai mărturisit-o, da, tu, lui Smarazzacucco şi celorlalţi din cocină.

— Şi de ce-ar fi trebuit să i-o mărturisesc? întrebă Princivalle, în prada celei mai mari nelinişti.

— Fiindcă asta înseamnă pofta de-a avea prieteni, fiindcă eşti ăla care eşti: un prostănac, un nătărău, dacă vrei s-o ştii, unul pe care-l îmbrobodeşte cine vrea; şi ţii secretele cum ţine ciurul apa. Şi pe urmă, ţi s-o fi părut nimerit să faci pe grozavul faţă de neruşinatele alea.

Fapt este că Princivalle, într-un moment de expansiune şi de lăudăroşenie, îi mărturisise într-adevăr secretul acela lui Smarazzacucco, iar acum, nefiind capabil din fire să mintă, se temea că maică-sa i-ar putea citi pe faţă greşeala săvîrşită. Şi-atunci, între părerea de rău de-a fi pălăvrăgit şi necazul de-a fi fost descoperit şi de-a trebui să înghită vorbele dispreţuitoare ale mamei, fiindcă nu-şi simţea cugetul curat şi avea prea mult respect faţă de ea, izbucni într-un potop de înjurături înfricoşătoare, înălţînd pumnii spre cer.

Năravul acesta urît şi grosolan nu era nou printre oameni, fiind chiar străvechi şi foarte puternic înrădăcinat ; nouă era, dacă se poate spune astfel, intenţia cu care înjurăturile erau rostite, de cînd anticlericalismul militant le transformase în atestat şi propagandă ateistă prin cîrciumi ; iar prostia omenească ajunsese să-l înjure din principiu pe cel în care declara că nu crede. Ca în foarte multe alte lucruri, acum cînd înjurătura nu mai era fărădelege sancţionată cu vechile şi înfricoşătoarele pedepse, copiii foloseau fără rost libertatea pentru care luptaseră părinţii lor ; sau înţelegeau şi păstrau din ea numai ceea ce era abuz ridicol şi absurditate.

Pe mori, Cecilia nu îngăduise niciodată ca năravul acesta să prindă rădăcini, ba chiar o supăra în mod dureros. Princivalle nu fusese auzit niciodată de către maică-sa, mai ales că se deprinsese s-o facă numai din cutezanţa prostească şi din maimuţăreala spre care, la vîrsta lui, înclinăm cu atîta repeziciune şi nechibzuinţă. Iar acum, dăduse drumul înjurăturilor numai ca să-şi verse focul şi ca o sfidare, ca şi cînd asta ar fi însemnat cumva o eliberare. Nu trecu mult şi o păţi urît, fiindcă maică-sa, îndată ce uimirea şi supărarea îi îngăduiră să-şi vină în fire, nu îi spuse nimic : îl plesni scurt, peste faţă, cu palma ei noduroasă şi bătătorită, lăsîndu-l prostit, năucit şi ameţit, cu gura căscată. În fond, se simţi parcă uşurat şi limpezit ; ba, s-ar putea spune, chiar recunoscător. Şi frecîndu-şi obrazul, spuse :

— Aha, aşa stau lucrurile ?

— Aşa stau, răspunse Cecilia, pe un ton care spunea totul şi nu necesita completări.

În timpul acesta, încheierea discuţiei o trezea pe Maria, sora mai mare, dintr-un gînd dulce-amărui, şi surîzător, care-i trecuse prin minte chiar atunci cînd mama vorbise de măritişul lor, al fetelor, înainte de moartea ei. De fapt, nu trecuse prea mult de cînd un tînăr de ispravă, căruia îi plăcea de ea şi care i-ar fi plăcut şi ei, spusese c-ar lua-o de nevastă, numai cu cîteva lucruri de îmbrăcăminte şi fără zestre. Cecilia, fiindcă nu trebuie să ascundem că pe lîngă virtuţi mai avea şi defecte, atinsă în orgoliul ei şi devenind ciudată, din pricina înclinării către un oarecare despotism, şi chiar din pricina unui oarecare egoism senil, îi spusese :

— Nu cumva vrei să-l faci să te ia de milă, ca pe o cerşetoare ? şi vrei să mă laşi fără ajutor în clipele astea prin

care mi-e dat să trec, şi cu pelagra-n sînge, colac peste pupăză ? Iar dacă ţi-ai pus în minte să te măriţi, aşteaptă mai întîi să mor eu, căci n-o să mai treacă mult. Atunci, o să poţi căpăta din partea fraţilor cei cîţiva scuzi care ţi se cuvin ca moştenire de pe urma morilor şi vei avea măcar un pic de zestre, nu ca o cerşetoare. De altfel, n-o să-mi spui că te zoreşti, fiindcă te ştiu în firea ta, fără gărgăuni ; şi n-o să-mi spui că s-a încins sîngele în tine, ca la atîtea dintre stricatele astea spurcate. Nu, nu, nu te tulbura : te stimez prea mult. Nu eşti dintr-alea care se mărită fiindcă le-mpinge într-acolo trupul ; iar ce e drept, e drept, şi vreau să ţi-o spun : ăluia care-o să te ia de nevastă, ai să-i faci un dar de seamă şi-o să-ţi pupe mîinile de bucurie, deşi eşti săracă şi atît de urîţică (da, da, o ştii şi tu şi nu-ţi pasă). Spun că ăla trebuie să aibă răbdare şi să aştepte bruma asta de viaţă care i-a mai rămas maică-ti ; iar dacă n-o are, nu e vrednic şi nu pierzi nimic, ascultă-mă pe mine ; şi cuminte cum eşti, o să găseşti alţii, cîţi o să vrei, şi mai buni.

Capul alb şi coada verde, ca usturoiul şi ca prazul : pînă una alta, se vindecase de pelagră ; flăcăul ăla trebuia şi să fie la casa lui de Sînt Mihai, dar se şi cam speriase de încruntările şi de jignirile Ceciliei, iar cînd, atît din ciudă, cît şi pentru că o preţuia pe Maria după cum trebuia, îi propusese, fiindcă avea vîrsta cuvenită, să se mărite cu el indiferent dacă voia sau nu voia maică-sa, Maria se îngrozise, se simţise jignită şi se supărase. Dacă aşa stăteau lucrurile, îi spusese el, îi păstra întreaga lui stimă, chiar sporită, dar de nevastă o luă pe o alta. Ea se resemnase, iar acum zîmbea chiar : ar fi preferat, totuşi, ca maică-sa, după întîmplarea aceea, să nu-i spună atît de des şi cu îngîmfare : „Ai văzut că nu era vrednic ? Mîngîie-te cu gîndul că a ieşit mai bine aşa."

Iar acum spunea că vrea să le dea la casele lor, repede şi pe toate trei ! Maria zîmbea, gîndindu-se că maică-sa nu era croită pentru meşteşugul ăsta de a găsi soţi pentru fetele ei.

Princivalle se cam deşuchease, e de spus şi asta, alergînd după uşuratecele din vadul Stamplinati cu o furie nemăsurată şi cu o înflăcărare mocnită. Dîndu-şi seama, ca să vorbim ca ea, că acesta era melicul dobitocului, Sniza se pricepuse să manevreze în aşa fel, încît să i le propună şi să-l asmută către cele care din bunăvoinţă — ca prietene, ori ca eleve, ori ca stricate — nu-i refuzau favoarea şi complicitatea unui

pic de comedie, ca să pară îndărătnice şi convinse, cînd cedau, numai de către Sniza. Iar el, puternic, violent, înflăcărat, se vîra în primejdie ca un prost, întru îndoita distracţie a acelor tîrfuliţe, în vreme ce Sniza devenea geloasă, nu însă fără ca însăşi gelozia să i se preschimbe în nu ştiu ce aţîţare respingătoare, un fel de duioşie scîrnavă, care-o împingea şi la a face rost de fete, dar şi la a lua parte, ca a treia, ori de cîte ori izbutea să capete îngăduinţa, la întîlnirile în care Princivalle îşi cîştigase în scurtă vreme faima unei bravuri cu totul aparte. *Et de hoc satis.* [1] Nu că făcea să rodească, pentru ea şi pentru elevele ei, iscusitele sale amabilităţi de codoaşă, storcîndu-l de bani pe morar ; iar de aici, noi neînţelegeri cu zgîrcita de maică-sa. În privinţa aceasta, cei trei fraţi fuseseră toţi de-o părere : lucrurile mergeau bine, munca aducea cîştig, simbria unui argat puteau s-o capete ei, şi aveau dreptul la ea : la urma urmelor, aveau şi ei nevoie de cîţiva bani, Cecilia nu înţelegea asta, dar trebui să se resemneze : nouăzeci de centime pe zi ; sîmbăta, cînd îi plătea, devenise ziua întristării :

— Pînă la urmă, tot nu pricep : v-am lăsat eu vreodată să duceţi lipsă de ce vă trebuie ?

— Dumneata eşti o femeie sfîntă, îi spunea Giovanni, dar ar trebui să pricepi că la vîrsta noastră îndatorirea de a cere de fiecare dată devine supărătoare.

— E supărătoare fiindcă îi aruncaţi pe gîrlă.

— Chiar dac-ar fi aşa, spunea celălalt, împăciuitor.

— Mie îmi par furaţi.

— Furaţi ? întreba Princivalle. Găseşti dumneata argatul ăla care să lucreze ca noi pentru nouăzeci de centime ?

— Şi mîncarea, spunea Cecilia care, în ce priveşte munca, nu putea obiecta într-adevăr nimic.

— Mîncarea, bineînţeles ; ar trebui să le-o dai şi argaţilor, iar uneori...

— Uneori ?

— Nu ştiu dacă s-ar mulţumi cu ceea ce ne dai nouă să mîncăm.

Şi într-adevăr făcea prea mari economii pe seama mîncării şi-a vinului ; Cecilia ajunsese însă la părerea că toţi

[1] De ajuns în legătură cu asta (lat.).

copiii ar trebui să rămînă veşnic mici : părere care are particularitatea de-a deveni tot mai trainică, pe măsură ce părinţii îmbătrînesc, fiindcă omul, după ce trece de-o anumită vîrstă, se retrage în trecut şi de cele mai multe ori nu-şi dă seama de asta.

Despre Annichini şi despre Stamplinati nu se mai vorbea, ca să nu se ivească certuri, dar nu înseamnă că nu erau cu gîndul acolo, mai ales Principalle, care o auzise pe Sniza spunîndu-i :

— Frumosule, dacă nu-ţi faci datoria, am putinţa să te distrug. Chem fiscul, tocmai atunci cînd voi, morarii, ridicaţi frînghiile.

— Cine ţi-a spus că ridicăm frînghiile ?

— Nostimă taină, ştiută de toată lumea !

— Dar ţie, cine ţi-a spus-o ?

— Samarazzacucco. Le ridicaţi cînd e vreme proastă.

Aruncase vorba la întîmplare, dar greul de minte Principalle îşi pierdu cumpătul, frămîntîndu-se cu ce trebuia să facă ori să nu facă pentru ca lucrurile să iasă cît mai bine, sau cît mai puţin rău. Şi nu-şi dădea seama nici măcar dacă era nimerit sau nu să vorbească cu Smarazzacucco : în orice caz, nevoind să capete îndoieli în privinţa fidelităţii prietenului, era tot timpul cu gîndul la imprudenţa aceasta a sa. Iar din cînd în cînd o ispitea pe Sniza :

— Smarazzacucco ţi-a spus-o ?

— Smarazzacucco nu are secrete faţă de mine.

— Şi-apoi, ai fi tu în stare să faci pe spionul ?

— Da, ca să mă răzbun.

— Eşti într-adevăr o ticăloasă.

— Ai grijă că mă răzbun ! Nu-ţi convine.

Nu izbutea să scape din această capcană şi ar fi vrut să cerceteze lucrurile mai bine şi să afle dacă Sniza ştia cum se scoteau frînghiile şi cînd ; se temea însă să nu facă mai rău, şi chiar făcea. În concluzie, Principalle ajunsese potrivnic îndîrjit al ridicării frînghiilor pe vreme rea, lucru care-i dădea atîta siguranţă maică-si ; iar în împotrivire, punea toată încăpăţînarea firii lui. Privindu-l ţintă, Cecilia răspundea :

— Rău să nu faci, teamă să nu ai. Din ce ţi se trage toată spaima asta ?

Iar el îşi pierdea cumpătul. Îi spusese, ce-i drept, lui Smarazzacucco, luîndu-l pe ocolite, atunci cînd prietenul se lăuda că nu putea să-i scape nici una din potlogăriile morarilor :

— N-ar fi mai bine dac-ai căuta să te amesteci mai puţin în treburile altora ?

— Vai, domnii morari ar vrea să ducă de nas şi fiscul, şi pe noi ? Asta se cheamă a vrea să ai şi butea plină, şi nevasta beată. Domnii morari trebuie să se-mpace cu gîndul că sînt la mîna noastră, a calicilor.

Trebuia oare să se ajungă la un război între cei calici şi morari ? La măcelărirea calicilor ? În istorie, desigur, condiţii asemănătoare cu aceasta a „cazului său particular", cum ar fi spus Guicciardini [1], au generat şi vor mai genera măceluri şi crime vestite, şi „virtuoşi" — ca să vorbim la fel cu celălalt prieten al său, al lui Guicciardini, pe care fiecare îl ştie [2] ; dar cinstitul Princivalle n-avea habar de istorie şi prefera să-şi bage-n cap, cu toată puterea lui de a gîndi, că a-l învinovăţi pe prietenul Smarazzacucco însemna a săvîrşi o nedreptate dintre cele mai nelegiuite.

Într-o noapte furtunoasă de toamnă, fluviul începuse să se umfle : austrul şi vîntul de răsărit îl răscoleau pe rînd, sărind cîte două sferturi de cerc din roza vînturilor : austrul, zăpuşitor şi lipsit de umezeală, se năpustea de pe uscat, şuierînd, asupra morilor, şi părea să scoată apa de dedesubtul dubelor, alungînd valuri scurte şi furioase de-a curmezişul fluviului, pieziş ; vîntul de răsărit, ploios şi leneş, urca în susul lui, cu valuri mai înalte şi puternice şi cu inundaţie. Schimbîndu-se vîntul, apele se încălecau, înspumate. Prin rarele şi scurtele sfîşieri ale păturii de nori se ivea luna vînătă şi rău prevestitoare în noaptea neagră :

— Adevărată noapte pentru ridicarea frînghiilor, spuse Cecilia, frecîndu-şi mîinile.

Princivalle ştia încă mai de mult că era zadarnic s-o contrazică, dar încercă :

— Am auzit spunîndu-se că la Pontelagoscuro a venit un brigadier nou, foarte sucit. Ne-a mers bine de prea multe ori: am o presimţire.

Începu să rîdă pînă şi maică-sa, atît de ciudat păru cuvîntul în gura lui. Iar Giovanni spuse :

[1] *Francesco Guicciardini* (1483—1540), istoric şi om politic florentin, autor al cunoscutelor *Storie fiorentine* (Cronici florentine).

[2] Aluzie la Niccolò Machiavelli.

— Te ţii de năzbîtii de-astea ? Credeam că presimţirile sînt treburi boiereşti.

— Mi-o fi căzut greu mîncarea la stomac, admise el, naiv, cu vremea asta, care te face să dansezi în toate părţile.

Că morile sufereau un adevărat chin, era cît se poate de adevărat, dar era ciudat că se plîngea el, morar înnăscut, deprins cu toate necazurile meseriei.

— Ca să te dregi la stomac, îi spuse Cecilia, du-te de ridică frînghiile pe San Michele.

— Mă duc, spuse el, fără chef şi întinzîndu-se lenevos, dar dacă vine vreun neisprăvit, eu unul v-am spus-o.

Giovanni se aşezase de pază pe puntea cea mică a morii Paneperso.

— Le-ai ridicat ? întrebă el, îndată ce-l văzu înapoindu-se.

— Le-am ridicat.

— Să ne-ascuţim bine privirile.

— La ce bun ? Dacă pică luntrea fiscului, sîntem distruşi pentru un cîştig de cîteva lire. Nostimă poftă !

Vîntul şuiera atît de tare, încît, ca să se înţeleagă, trebuiau aproape să strige. Luna se ascunsese cu totul. Picături mari, frămîntate de vîntul furios, plesneau şi înţepau faţa. Cecilia stătea sub galeria acoperită şi, dacă n-ar fi fost vorba de o ambiţie, i-ar fi convenit şi ei să pună frînghiile la loc. Era o noapte plină de nelinişti, iar din minte nu voia să-i iasă gîndul că o prindere asupra faptului ar fi adus cu ea dezastrul amenzilor, al închisorii, al confiscării.

— Sînt gînduri aduse de siroco, îşi spuse în sinea ei, căutînd să se scuture de ele. Mi le-a vîrît în minte prostănacul ăla de Princivalle.

Îl auzi pe Giovanni, pe puntea cea mică :

— Vreme cîinească !

Iar Princivalle :

— Măcar de-ar fi fost mai rea ! Dacă femeia aia sfîntă n-ar fi atît de încăpăţînată...

— Iar tu isprăveşte, spuse Cecilia, scoţînd capul în afară, isprăveşte de-a o bîrfi pe maică-ta ! Nu ţi-e ruşine ? Crezi că nu mi-e şi mie teamă ? Dar dacă aş fi luat-o în seamă, unde-aţi fi fost acuma ? Cine-ar fi plătit datoriile ? Cine-a avut grijă de familie ? Iar tu ai presimţiri ! Spune mai degrabă că atunci cînd pleci să-ţi faci de cap cu vrednicii tăi însoţitori, ca un prost

ce eşti, nu ştii să-ţi ţii limba-n gură, ai trăncănit, iar acuma te temi că s-au dus să te toarne la Pontelagoscuro. Cugetul, ăsta e cel care te chinuie.

— Am spus, strigă Princivalle îngrijorat, că azi-noapte să nu ridicăm frînghiile !

— Gura ! spuse Giovanni între timp : Gura ! Atenţie !

Apriga şi sprintena bătrînă fu alături de el, dintr-o săritură :

— Ce e ?

— Mi se pare c-am văzut ceva...

— E o luntre, spuse Princivalle, cercetînd cu atenţie bezna: am văzut-o o clipă pe valuri : taie drept spre noi.

— Or fi niscaiva tîlhari, spuse Cecilia.

— Măcar ! Pînă una, alta, să ne lum puştile, iar tu, Antonio, strigă Giovanni, pune frînghiile la loc, imediat.

Sub galerie pîlpîia un felinar agăţat, iar la lumina aceea slabă şi obosită, văzură faţa lui Princivalle. Parcă visa :

— Nu mai e timp : sîntem distruşi. Cine e-n stare să le pună la loc pe San Michele ?

— Un bărbat, spuse Cecilia, zgîlţîindu-l, un bărbat ştie ce are de făcut. Ia o puşcă şi trage în tîlhari.

— Zău ? Ca să intru-n puşcărie ?

— De ce ?

— E fiscul !

Vîntul, care-i zbîrlea părul, părea să-i sufle şi-n inimă furia care-i răvăşea faţa :

— De unde ştii ?

— Aşa... v-am spus-o, bîlbîi celălalt, buimăcit.

— Fiindcă ai cugetul murdar ; iată ce te face să fii laş. Dar să mor eu afurisită...

— Eu unul îmi spăl mîinile, rosti el, cu nepăsarea aceea ciudată şi îndobitocită.

— Dacă sînt ăia la care te-aştepţi, desfă o garniţă cu petrol şi dă foc morii San Michele. Ne va rămîne măcar Paneperso.

Propunerea desperată îl trezi pe Princivalle.

— Antonio şi fetele, spuse Giovanni, consimţind la soluţia deznădejdii, pun la loc frînghiile de pe Paneperso. Ei or să termine la timp.

Luntrea se apropiase, manevrînd cu greu prin învolburarea fluviului, iar cei din ea ţipau prin bezna :

— Hei, hei, voi ăia de pe mori ! Sîntem fiscul ! Aruncaţi-ne o funie !

Manevrară cu lopeţile, ca să vină alături. Princivalle nici nu atinse puntea de trecere. Sări pe San Michele ; şi nu ţinu decît o clipă : cît să scapere cu amnarul, o lumină se aprinse pe bord, crescu dintr-o dată şi începu să arunce scîntei. Strălucea în bezna nopţii fiecare crăpătură a întunecatei construcţii. O vîlvătaie lăuntrică, strălucitoare, orbitoare, se înroşi imediat. Lemnul vechi începu să trosnească. Limbi de flăcări lacome se strecurau prin crăpături, atingeau uşor toate extremităţile, scoţînd în relief partea de deasupra a morii San Michele. Vîntul înteţea flăcările.

— Arde ! striga Princivalle, mai tare decît furtuna, în glas cu o veselie dementă. Scape cine poate ! Arde San Michele ! La foc ! La foc ! E uscat tot ! Ah, cum se mai întinde !

Cecilia îngenunchease :

— Fecioară, salvează-l tu ! Stăpîne Doamne, sîntem în mîinile tale.

Rugul se deplasă pe apele întunecate şi frămîntate, printre scînteieri de lumină sîngerie. Lumina luntrea fiscului, care se ţinea departe, cu ajutorul vîslelor. Negru pe fondul acela roşu, masiv, impunător, cu focul care aproape îi atingea umerii, tînărul Princivalle, în picioare pe puntea cea mică, trăgea cu putere de ancora de la proră, pentru a îndepărta focul de cealaltă moară.

Deplasarea unei mori era o treabă grea, pentru mai multe braţe : de data asta ajunseră două, fără scripete. După ce împrăştiase şi aprinsese petrolul, tăiase parîmele şi se deplasa cu ajutorul ancorei. Aici părea c-o să-l învingă şuvoiul, mai puternic decît el : agăţat strîns cu mîinile, putea fi văzut încordat în efort : aci îl ajutau valurile dinspre pupă, dar atunci întregul rug plutitor se clătina, iar din pricina tangajului şi a ruliului zvîrlea nori de foc şi de scîntei, părînd de fiecare dată gata să se prăbuşească în spatele omului. Cei de pe Paneperso înţelegeau că Princivalle risca să moară ars pentru a îndepărta primejdia fiscului. Ardeau acoperişurile cabinelor şi cel al galeriei se prăbuşeau în bucăţi ; Princivalle trăgea de ancoră; ardea partea de deasupra, flacăra urla în vînt ; Princivalle trăgea ; tăciuni aprinşi cădeau în fluviu şi se stingeau sfîrîind. O vîlvătaie roşie şi neagră de fum, şi plină de scîntei, păru să-l înghită cu lăcomie :

— Îndură-te de noi, Doamne, strigă Cecilia, lovindu-şi pieptul, îndură-te de fiul meu.

După ce sfîrşiseră de ars şi se prăbuşiseră rămăşiţele părţii de deasupra, rugul se micşorase, rămînînd numai ceva mai înalt decît apa. Pe prora epavei putea fi încă zărit Princivalle care, lovindu-se cu palmele, îşi stingea hainele de pe el şi părul. Înşfăcă din nou funia şi, pe apucate, îndreptă vasul acela, cu tăciuni aprinşi, perpendicular pe ancoră. Îl văzură înfăşurînd parîma pe după babale şi în clipa aceea probabil duba mare se umplu cu apă, căci, trasă la fund de pietre, se scufundă în adînc. Întrucît moara se apiecase, duba mică ieşi toată din apă şi revărsă jăratic şi tăciuni. Se auzi trosnetul grinzilor de legătură şi al roţii cu pale ; epava se prăbuşi din nou şi fu înghiţită cu lăcomie de fluviu, care se înnegri dintr-o dată în noapte :

— Doamne, striga mama, înconjurată de fete, pedepseşte-mă pe mine, care l-am pus în primejdie ! Îndurare, Doamne, ai milă de noi : ajută-l, căci numai ţie îţi stă în putere. Iar dacă ar fi prea tîrziu... dar nu mai putu spune altceva.

Giovanni sărise în luntrea cea mică şi vîslea printre valuri, în căutarea fratelui. La locul naufragiului se auzeau glasurile celor de la fisc. Îl chemau pe cel naufragiat. Şuvoiul îl dusese însă la vale, şi se şi scursese destul timp cînd Princivalle îşi înălţă glasul puternic, răspunzînd cu un strigăt scurt :

— Ehe hei !

Cele două luntri înaintau cu greu. Se striga cu glas prelung:

— Ehe, hei, ehe hei !

La răstimpuri, liniştit şi scurt, răspundea Princivalle.

— Curaj, mamă, spuneau fetele, îl caută. Auzi ? Se cheamă unul pe altul.

Nu era însă treabă uşoară să-l găseşti pe unul în fluviul venit mare şi pe o noapte ca aceea.

— Ehe hei, ehe hei !

Glasurile se îndepărtau la vale, în vijelia vrăjmaşă, pe fluviul înspăimîntător.

— Să nădăjduim, mamă, să nădăjduim.

Între timp, deşi îl numeau literat, Antonio nu-şi pierduse capul şi terminase cu punerea frînghiilor la loc.

Pe chipul bătrîn şi în ochii slăbiţi secară lacrimile, se uscă sudoarea rece care scălda fruntea, iar faţa păru cenuşie :

— Ce nădejde mai pot trage ? Eu l-am trimis la pierzanie. Este pedeapsa păcatelor mele.

Nu era un strigăt de revoltă, ci un geamăt istovit, al unui om care nu mai poate rezista :

— Domnul a avut mîna grea.

Cît timp se scurse ? Desperarea nu cunoştea nici timpul, nici vorba. Pe fluviul cufundat în beznă se înălţară din nou glasuri, iar Antonio ridică un felinar drept semnal. Glasurile se apropiară şi fură auzite strigînd :

— Hei, voi ăia de pe Paneperso ! Noi sîntem, O funie ! Făceţi lumină.

Cecilia îşi ascunsese faţa în mîini şi striga :

— Nu-mi spuneţi nimic ! Mîine o să mergem pe fluviu să-l aşteptăm pînă s-o ivi.

— Iată că m-am şi ivit, mamă.

Nu voia să-şi creadă urechilor, ochilor, nu putea să creadă în fericirea deznădăjduită de mamă căreia fluviul îi înapoia copilul în viaţă. Îi stătea în faţă pîrlit, ars, desculţ şi jerpelit, pe jumătate chel, ud leoarcă şi murdar de mîl şi de funingine frămîntată cu apă : mătăhălos şi puternic, şi rîdea liniştit :

— Cum adică ? Uitaseşi că Sfîntul Anton al nostru ocroteşte de apă şi de foc ?

— Eşti... eşti Princivalle ? Eşti viu ?

— Ei na-ţi-o ! Cît se poate de viu ! Şi nu spun că am scăpat fără să înghit ceva apă, care nu e prea bună, dar trebuia, ca să stingă arsura aia grozavă a focului.

— Vai, Princivalle !

— Nu te apropia, mamă, fiindcă o să te uzi.

Trecuse o bună bucată de vreme de cînd Cecilia nu-l mai îmbrăţişase pe nici unul dintre-ai ei : Princivalle se trezi în braţele maică-si, care i se păru plăpîndă, subţirică, zguduită cum era atît de marea suferinţă pricinuită de teama prin care trecuse, cît şi de fericirea aceea.

— Te uzi, mamă... continuă el să spună, emoţionat, blînd, încurcat. Ah, ah, dar ce e, ce ai ? Ian te uită !

Cecilia plîngea, lucru cu care nu erau deprinşi, plîngea de fericire. Iar el :

— Nu ştiai cît e de greu să piară fierul rău ?

— Te făcusem... crezusem că te-am trimis eu la moarte, eu, Princivalle, la moarte...

— Sst, mamă, lacăt la gură. Focul a izbucnit singur.

Judecînd după fețele bănuitoare, nu aceasta părea să fie și părerea celor de la fisc și a sergentului lor, care se înapoiau împreună cu Giovanni și cu Antonio, după ce, în duba mare, unde se aflau pietrele, găsiseră în ordine atît mecanismele de măcinat cît și numărătorul.

— Dumneata, îi spuse sergentul lui Princivalle, schimbă-ți hainele fiindc-o să trebuiască să vii cu noi.

— Bine, dar ce fac, căci toate lucrurile mele erau pe moara care-a luat foc ?

— A luat foc, a luat foc... o să fie nevoie să vedem dacă n-a fost un act delictuos.

— Ce înseamnă act delictuos ?

— O s-o afli mai tîrziu.

— Deocamdată, îmi pătrunde frigul în oase !

— Nu poate să meargă noaptea, în halul ăsta de ud, spuse Cecilia. Și, pe urmă, pînă unde ?

— Pînă la Pontelagoscuro.

— Asta-i bună ! Pe o asemenea vreme, călătoria ține pînă mîine dimineață, iar în starea asta, se poate îmbolnăvi.

— Găsiți-i cu ce să se acopere, fiindcă, în orice caz, trebuie să vină cu noi.

— Aha, la închisoare, nu-i așa ? se răsti Cecilia. Fiindcă acolo merg oamenii de treabă și nu alde Depretis și Nicotera.

Baronul calabrez nu mai conducea și mai ales nu mai conducea prost Internele, iar „cîrciumarul din Stradella" găsise timp să părăsească și să reia președinția de două ori ; rămînînd birul pe măciniș, după ce făgăduiseră să-l desființeze, cei doi rămîneau și ei, pentru morăriță — care n-avea habar nici de crize, nici de discuții parlamentare — „cei mai mari mincinoși de pe lume". Sergentul nici n-o luă în seamă ; și le spunea alor săi, preocupat :

— Eu unul nu văd limpede.

— Maria, spuse Cecilia, aprinde încă un felinar, pentru domnul sergent.

— Să nu facem pe spiritualii, femeie !

— Maică-mea, interveni prudentul Giovanni, nu vrea să facă pe spirituala : a vorbit așa, cu bună-credință, căci are cugetul liniștit. Și, de altfel, numărătoarele nu erau în regulă ?

— Aş vrea să ştiu cum erau cele de pe moara cealaltă, de pe cea care a luat foc singură, dac-ar fi să vă dăm crezare.

— Păi da, răbufni Princivalle, am aprins-o eu, ca să mă distrez, ca să fac un foc de sărit peste el, ca să-mi aprind pipa ! Şi fiindcă tot simt un frig ca de moarte, acum îi dau foc şi acesteia.

— Ce vorbe sînt astea ?

— Ale dumneavoastră, domnule sergent, răspund la ale dumneavoastră, să-mi fie cu iertare, spuse Giovanni. Se cheamă c-am dat foc unei mori, chiar dacă numărătoarele nu erau în regulă, ca să economisim o amendă de cîteva sute de lire ? O moară costă mii multe ; frumoasă afacere ar mai fi fost !

— Ce face ? întrebă sergentul, nu prea isteţ : Cîteva sute de lire ? Recidivişti pentru a treia oară ?

— Redici....revidici... recidivişti, ce-nseamnă asta, iertată să-mi fie neştiinţa ?

— O s-o afli şi p-asta.

— Fiindcă, vedeţi, domnule sergent, dacă vorbele astea pe care le rostiţi dumneavoastră ar fi scrise pe foaia asta tipărită, aici nu ştie nimeni nici să citească, nici să scrie.

— Nimeni, făcu Antonio, care ştia.

Dar Princivalle, care ghicise intenţia lui Giovanni de a face pe neştiutorul — ca şi cînd baia în fluviu i-ar fi ascuţit mintea — fu atît de mulţumit de ideea aceasta şi îi plăcu atît de mult, încît izbucni într-un puternic hohot de rîs :

— Cine ştie să citească, plăteşte birurile !

— O să vedem noi cît or să vă slujească toate prostiile astea în faţa judecătorilor ! spuse sergentul, înfuriat. Deocamdată, fiindcă n-avem timp de pierdut, o să vii aşa cum te găseşti.

— Mi-e frig, exclamă Princivalle, un frig de moarte ! Şi pe urmă, mă dor arsurile aici, pe mîini (le scutura, ca pentru a-şi alina durerea), şi pe gît, şi pe pielea capului : vai, vai, vai! of, of, uf, uf, ce dureri ! Cum mă arde ! Mamă ! Maică sfîntă! O pană, luaţi o pană şi ungeţi-mi arsurile, dar binişor, umblaţi uşor, fiindcă numai dacă sufli spre ele şi e un chin ! Of, of ; vai, vai, vai !

Mugea, sufla, striga mai tare ca vijelia, invocîndu-i pe Sfîntul Anton, pe Sfîntul Rocco, pe Maica Domnului.

— Ian te uită : puţin mai înainte păreai sănătos ca un peşte; atîta suferinţă dintr-o dată ! spuse sergentul, sarcastic,

— Aş vrea s-o ai dumneata ! strigă Princivalle, drept din inimă.

— În sfîrşit, ajunge ! Ungeţi-l, şi pe urmă plecăm, ud sau uscat.

— Aş avea, spuse Maria, timidă, în timp ce-i ungea arsurile, un costum vechi de-al tău, pe care tocmai îl cîrpeam, fiindcă e rupt peste tot.

— Pentru unde mă duc să stau, mugi Princivalle, continuînd să facă pe nebunul, merge chiar foarte bine ! Să te binecuvînteze Dumnezeu ! Eşti norocul meu ! Acul şi cîrpşoara ţin familioara !

Chiar şi proverbul îl rostise cu acelaşi glas în stare să spargă timpanele. Şi în timp ce făcea atîta gălăgie, îi întindea surioarei capul, care, pîrlit de foc, părea mai rotund, iar ceafa mai masivă, cerînd în gura mare să i le mai ungă încă puţin.

— Ajutor ! urla el, bine uns şi lucios. Mă înăbuşi ! Plesnesc !

— Măcar de-ai plesni, strigă sergentul, căci nu ne-ai mai asurzi atît !

— Daţi-mi voie să spun, domnule sergent, daţi-i voie maică-si să spună că asta nu-i milă creştinească, interveni Cecilia.

— La Pontelagoscuro va avea un medic să-l îngrijească, şi chiar ca să spună dacă simte într-adevăr toată suferinţa asta neaşteptată.

— N-am încredere în medicii dumneavoastră ! răcni Princivalle, în timp ce se retrăgea întunecat în fundul cabinei, ca să se schimbe. Maica Domnului ! ţine-mi mîinile-ţi sfinte pe cap, aici şi la Pontelagoscuro, să nu fac vreo prostie şi să nu-i rup gîtul vreunuia.

— Maica Domnului, punînd mîinile pe capul tău, spuse Giovanni, făcîndu-i să rîdă şi pe sergenţii fiscului, şi le-ar unge imediat.

— Să mergem, porunci sergentul, iar oamenii lui îl luară între ei pe Princivalle, care mugea acum cu glas slab şi mocnit. Şi dacă nu te-astîmperi, avem cătuşele.

— Un nevinovat ! spuse Cecilia. Unul de-abia salvat, mulţumescu-ţi, Sfinte Antoane, din foc şi din fluviu ! Nedreptatea asta o s-o judece Isus Cristos !

În durerea ei nu mai ţinea seamă că sergentul era cu atît mai drept cu cît Princivalle nu era chiar atît de nevinovat; dar aşa judecă suferinţa, fără să mai spunem că pentru ea, a înşela la măciniş era şi rămînea o faptă frumoasă.

— O s-o spuneţi judecătorilor, răspunse sergentul.

— Pînă atunci, grăi Princivalle, vreau să vă spun dumneavoastră, domnule sergent, dumneavoastră, imediat, cum s-au petrecut lucrurile, fiindcă samavolnicia asta care se face cu mine mă arde mai rău decît petrolul. Da, decît petrolul! Şi am făcut greşeala să-l torn în lampa care era aprinsă: iată ce s-a întîmplat. Şi iată că garniţa cu petrol, în timp ce torn, îmi ia foc în mîini. Dau repede de-azvîrlita cu ea, focul se răspîndeşte, lemnăria e uscată; saci, grîu, făină, sînt numai lucruri care iau foc din nimic. M-am trezit afară, nici eu nu ştiu cum, pe de-a-ntregul pîrlit. Atunci mi-am spus: Asta trebuie să fie îndepărtată de Paneperso, pentru ca nu cumva să ardă şi ea. Sfîntul Anton mi-a dat atîta putere, şi-i mulţumesc.

Vorbise cu o încăpăţînare aspră, cu capul în jos, ca boul în jug, cînd pămîntul e tare; parcă voia să dărîme ceva: bănuiala, puterea legii, lumea vrăjmaşă, soarta, adevărul primejdios.

— Deocamdată, spuse sergentul, cu o căutătură batjocoritoare, mă bucur că arsurile nu mai dor prea mult.

— Cum adică?

— Te-ai liniştit.

— Furia a făcut să-mi treacă durerea.

— Închisoarea o să te vindece şi de furie.

Princivalle schiţă un zîmbet care nu prevestea nimic bun. Şi ca să-l liniştească, Cecilia îl sfătui:

— Spune întotdeauna adevărul, cum ai făcut şi pîn-acum, şi nu te teme, căci nimeni n-o să-ţi poată face rău, iar noi vom da mărturie pentru tine.

— Şi ca să spună adevărul îi va fi de folos închisoarea, spuse sergentul, cu o înfăţişare care le păru tuturor teribil de ameninţătoare.

Nu era numai o credinţă străveche, din vremurile torturii, ci dăinuia încă, şi fusese reînnoită în cîteva rînduri de zvonuri şi de scandaluri recente, părerea că în închisori, ca să se

stoarcă mărturisiri, s-ar fi făcînd uz de schingiuiri. Princivalle spuse :

— E-n regulă, şi vin, domnule sergent, dar nu sufăr să fiu lovit, v-o spun dinainte, şi devin, ca să zic aşa, nebun furios. N-aş vrea să se nască cine ştie ce tulburare în luntre.

Sergentul rîse şi răspunse într-un mod care nu linişti pe nimeni :

— Ai încredere în noi.

— Am un singur cuvînt şi am spus că vin şi că sînt cuminte. Dar de lovit, nu trebuie să fiu lovit, fiindcă sînt răzbunător şi nu uit insultele nici într-o sută de ani. Sînt la fel cu crocodilul, eu unul.

Ar fi fost interesant să se stabilească de unde scosese o asemenea informaţie psihologică asupra crocodilului, dar lipsea timpul şi, pe deasupra, o spunea cu atîta convingere, iar spusele sale erau întărite de o înfăţişare şi de dovezi atît de puternice, încît îi convinse pe cei însărcinaţi cu aducerea la îndeplinire a legii să procedeze cu băgare de seamă. Iar pe bordul bătrînei Paneperso, care gemea trudită pe valuri şi-n mijlocul rafalelor, domnea în noaptea aceea o atmosferă posomorîtă, de patimi şi obiceiuri străvechi şi crunte, care îi îndemnă să se grăbească. Sergentul îşi aminti poate de unele poveşti de altădată, cu privire la fluviu ; şi pe urmă, dacă flăcăul dăduse foc morii, cum bănuia el, nu era chiar şi asta o poveste vrednică să stea alături de celelalte ? Dacă se purta rău cu el, ăsta era în stare să răstoarne barca într-o clipă. Şi chiar vorbele pe care le spuse cînd se urcă în barcă se dovediră a fi ciudate :

— Rămas bun, mamă ; plec într-o călătorie boierească, fiindcă vor vîsli ăştia de la fisc. O să mă întorc în curînd, căci ori mi se face dreptate, ori mi-o voi face eu, şi n-o să treacă cine ştie cît timp.

Nu mai era mult pînă în zori, iar asta nu o spuneau nici stelele ascunse, nici limpezirile de dinaintea zorilor ale întunecatei nopţi înnorate. O spuneau oboseala, o mirare trudită, senzaţia că era foarte tîrziu. Giovanni se întinse, spunînd :

— Afurisită zguduitură, în noaptea asta !

Nu avea nici putere, nici curaj să analizeze întîmplările, consecinţele, ceea ce se petrecuse şi tot ceea ce era de aşteptat. Cecilia se aşezase, privind înainte, înfricoşată. Fetele pre-

găteau două culcușuri pentru Giovanni și pentru Antonio, căci și ei dormiseră pînă atunci tot pe San Michele și își pierduseră toate lucrurile în incendiu.

Giovanni se dusese să cerceteze vremea :

— Vom avea o zi cu vînt de miazăzi și furtună și mîine, dădu el de știre.

Și erau atîtea necazuri de prevăzut, dar în clipa aceea li se păru că, dintre toate, cel mai chinuitor era frămîntarea necurmată și epuizantă a ruliului și a tangajului :

— Principalle o să aibă măcar un pat care să stea neclintit, acolo unde-l duc.

— N-o să-i facă nici un rău ?

Glasul Ceciliei era atît de schimbat, încît aproape nici nu-l recunoscură.

— Stai liniștită, mamă, iar acum du-te de te culcă.

— Nu pot : se aude spunîndu-se că zbirii ăia sînt puși pe bătaie.

— Se aud spunîndu-se atîtea lucruri ! Ar fi o nenorocire să fie toate adevărate. Și pe urmă Principalle și-a spus cuvîntul.

— N-au s-o facă, spuse Antonio, fiindcă o oprește legea.

— Asta e chiar un argument de literat, îi răspunse Giovanni. Îl vor respecta însă, fiindcă le-a dat de înțeles foarte lămurit că atunci cînd făgăduiește, se ține de cuvînt.

— Călăii ăia au în mîinile lor un copil din sîngele meu ! Și eu l-am făcut s-ajungă acolo !

— Nu se putea face altfel, mamă. Așa, cel puțin, am salvat-o pe Paneperso asta.

O dată cu vorbele astea se înfiripa și gîndul mizeriei, al ostenelilor, și al caliciei, mai aspră ca niciodată ; și previziunea că moara, veche și uzată, n-o să mai poată ajunge pentru toate gurile. Vreunul va trebui, poate, să se pregătească să plece argat la o altă moară, vreuna să intre slujnică la țărani.

Gîndul acesta ultim nu-l privea pe Giovanni, întîiul născut și, ca atare, sigur c-o să rămînă pe moară ca stăpîn, fără teama de-a ajunge slugă, care îi chinuia pe alții, născuți liberi, din părinți liberi. Adormiseră însă toți, în afara mamei. La ce se gîndea acum sărăcuțul ăla ? Ajunsese ? Cine știe dacă putea să doarmă ! Cine știe cît suferea !

În zorii plini de tristețe, vîntul supărător voia parcă să repete, ca și cînd ar mai fi fost nevoie, că pe lumea asta nu-i cu putință nici să te odihnești, nici să răsufli ; și te chinui, te frămînți, înduri lipsuri : nu s-a vindecat o nenorocire și-a și venit o alta, mai rea.

V

Probe nu existau, iar la Ferrara, unde Princivalle fusese transferat, de la Pontelagoscuro, instrucția nu a ținut mult. Sergentul acela nu folosise nici un fel de maltratare, ceea ce însemna ori că era vorba numai de scorneli ale lumii, ori că maltratările erau evitate de teama scandalurilor, fie prin presă, fie chiar în parlament, cu atît mai mult cu cît reprezentanții colegiilor ferrareze sau în mare parte radicali înflăcărați, iar în denunțarea unui abuz de soiul acesta ar fi pus tot zelul și toată elocvența virtuții democratice, ca și disprețul față de funcționarii publici, care făceau parte din stilul opoziției atît la tribună, cît și-n întruniri, în ziare, în poezii, și în satirele politice. Și, în definitiv, săvîrșirea abuzurilor de soiul acesta sau de orice alt soi era la fel de adevărată în fapt pe cît era și de exagerată de fantezie, cum se întîmplase și atunci, și mai înainte, și întotdeauna, cel puțin cît vor exista guverne și ministere, și deci partizani ai miniștrilor și vrăjmași ai miniștrilor, fiecare vorbind potrivit cu situația în care se găsește : la putere ori în opoziție. Și chiar dacă s-ar fi exprimat prin alte cuvinte, aceasta era, în esență, convingerea lui Princivalle, mîhnit că nu rămăsese fugar, întrucît, în noaptea aceea, nu putuse străbate fluviul înot, căci, prins de vîrtejuri și de bulboane, fusese silit să strige, ca să nu se înece în beznă.

Se poate întîmpla ca asupra sergentului să fi acționat și o oarecare teamă de un deținut capabil să săvîrșească cine știe ce gest deznădăjduit, cum dăduse de știre mai înainte : în asemenea caz, un rău — ca amenințarea și teama — ar fi zămislit un bine, cum se întîmplă pe lumea asta pămîntească, în mod obișnuit, ca tot ce e bun să iasă din rele care se anulează între ele. Dar de ce să nu fi fost vorba de respectul față de lege, de cugetul rigid al acelui sergent ? Asupra cugetului său nu

avem nici o cunoştinţă ; putem spune numai că pe malul Padului o asemenea presupunere ar fi stîrnit rîsete dispreţuitoare. Prea era veche practica arbitrarului, atît public, cît şi particular, atît al suveranului, cît şi al omului de rînd, de la cel mai mare pînă la cel mai mic, atît al indivizilor, cît şi al colectivităţilor, în care arbitrarul se preschimbase în privilegiu ; şi era prea înveterată — atît de arbitrarul celor de sus, cît şi de violenţa celor de jos — ca să mai poată să iasă din suflete, convingerea că lumea se sprijină pe aceste două elemente. Să spunem chiar că sufletele nu-l detestau nici pe unul, nici pe celălalt, deprinse fiind să aştepte îndelung nu numai răul, dar chiar şi binele. Iar o anumită tendinţă, jumătate sceptică, jumătate sentimentală, bazată pe o experienţă veche şi pe o neîncredere înrădăcinată, îi făcea pe italieni să încline spre a aştepta chiar lucrurile bune nu de la rînduielile recunoscute, nu de la legea egală pentru toţi, nu de la guvernul legal, ci de la excepţia genială a unui arbitrar iluminat, ori de la infracţiunea cutezătoare a violenţei pătimaşe. Vreau să spun — ca dovadă a decăderii — că evenimentele istorice din această străveche patrie a dreptului favorizează aici o înclinare spre a căuta, pînă şi ceea ce era îngăduit şi cuvenit, prin mijloace ilegale şi de loc normale, ba chiar de a prefera şi de a savura cu mai multă plăcere un lucru procurat pe calea aceasta.

Cercetînd originile unei asemenea înclinări, şi fără să urcăm pînă la doctrina urmărilor păcatului originar, nici pînă la Machiavelli, şi nici pînă la despotismul de drept divin, se poate observa în chiar întîmplările umile ale povestirii noastre o experienţă care, la urma urmelor, trebuia să-i fi făcut pe italieni neasemuit de sceptici în ce priveşte valoarea subsanţială a oricăror forme de guvernămînt şi în ce priveşte eficacitatea legilor. Într-adevăr, o imensă şi inveterată nesiguranţă şi nestatornicie a rînduielilor şi a statelor atît înlăuntru („ce torci în octombrie n-ajunge pînă la jumătatea lui noiembrie") cît şi în afară, nu a împiedicat de loc, în definitiv, în Italia evului mediu, a Renaşterii şi chiar în cea de mai tîrziu, ivirea roadelor genialei inteligenţe a naţiei şi transmiterea şi consolidarea unei minunate tradiţii de civilizaţie şi de umanitate. Şi iată-i deci, pînă la urmă, pe reformatorii din epoca iluminismului susţinînd părinteşte, împreună cu Tanucci, la Neapole, că, înaintea legilor, „caritatea şi cinstea fac totul într-un guvern", şi cu

Fossombroni, în Toscana, de-a dreptul că „lumea merge de la sine". Vreau să spun că, fără a ne opri să cercetăm cît adevăr subtil conţin ele, asemenea maxime demonstrează, împreună cu acţiunea şi cu atitudinea celor care le enunţau, cît de puţin i-a pregătit pe italieni, în teorie şi-n practică, sistemul de guvernămînt, zis patern, pentru celălalt sistem, acela de-a se guverna singuri, care, mai presus de încredere, cere, în primul rînd, o concepţie şi un respect al legii ce ţin de-a dreptul de superstiţie.

Pînă la urmă unitatea politică a Italiei, înfăptuită, ca să spunem astfel, prin lovituri de geniu, şi înfăţişată, de altfel, poporului, ca un fapt împlinit, într-o manieră cum nu se poate mai insipidă, de o simplicitate elementară şi cu un pedagogic simplism, îngăduia să se ivească o cu totul altă superstiţie : că faptele istorice se produc datorită unor miracole individuale, violente şi vijelioase, şi că statele se menţin, precum s-au şi format, graţie unor maşinaţii şi interese oculte ; şi se punea problema ca cheltuielile pentru acestea să fie plătite tocmai acum, cînd bunăstarea şi mulţumirea se împuţinaseră pentru toţi, şi în toate privinţele, cu excepţia unei categorii restrînse de politicieni, şi de agenţi electorali, şi de bogătaşi.

Dispărînd, în conflictul dintre Stat şi Biserică, ceea ce pentru popor însemnase normă şi raţiune, reazim şi morală a ascultării şi resemnării în faţa cerinţelor statului şi istoriei, politica devenea tot pentru popor, în primul rînd, vrăjmaşa fericirii şi-a bunăstării, şi chiar a omului. Statul, legile şi instituţiile, datoriile şi drepturile, concepţiile de bază ale suveranităţii populare nu mai stîrneau acum decît pornirea spre o ironie indignată şi sarcastică. E vorba de violenţele şi de ironiile populare, în care a fost exprimată, în mod mai ales umoristic, rezistenţa aceea deosebită a poporului din ţara noastră faţă de statul modern ; se poate spune însă că nici violenţele şi nici ironiile nu trebuie să-l înşele pe cel care vrea să le cerceteze dincolo de aparenţe şi ca istoric ; fiindcă au însemnat trudă şi experienţă şi încercare politică, laborioasă şi veche de cincizeci de ani, a poporului şi a statului, în noul Regat ; a unui popor deci, căruia i se propuneau formulele şi îi erau impuse îndatoririle, înainte de a fi putut să priceapă esenţa lor şi să şi-o apropie, căruia i se cerea să fie suveran, înainte de a deveni cetăţean. Cum însă era vorba de oameni, şi de

omenie, şi de civilizaţie ce se datora ei şi purta pecetea unor tradiţii, ca aceea creştină catolică şi umanistică, este evident că politica şi catehismul, ca şi polemica şi pedagogia, nu numai iacobine, ci şi liberale — şi mă refer la cele mai nobile şi mai austere — nu puteau întîrzia să-i inspire o supărare adîncă şi greu de definit şi tocmai de aceea putînd să ajungă uşor la excese în manifestările sale de furie rătăcită şi descurajare continuă. Căci sărăcia era mare, şi neresemnată, şi de dată recentă şi supărătoare într-un chip nou, umilitoare ; era mare, iar la un popor care fusese alcătuit pînă atunci din agricultori şi din meşteşugari, într-o economie patriarhală, ea izvora nu numai din impozitele şi din cheltuielile generale, ci şi din sleirea vechilor resurse, din tulburarea rînduielilor economice, o dată cu apariţia unei noi activităţi cu caracter industrial şi comercial modern, nu numai în regiunile mai sărace şi înapoiate, dar, pentru cei mai mulţi dintre oameni, chiar în cele mai bogate şi dezvoltate, pentru oamenii de rînd, însăşi noua prosperitate, acolo unde ea exista, aducea neajunsuri materiale, lipsa vechilor industrii meşteşugăreşti şi domestice sau semidomestice, dezechilibru şi scumpire. Şi s-a părut că oricare leac ar da greş sau că n-ar exista nici scăpare, nici leac, pentru a vorbi împreună cu un studios al finanţelor noastre, „cercetînd fazele prin care au trecut acestea în primii patruzeci de ani ai vieţii lor, ne-am putea întreba dacă ele n-au fost condamnate la instabilitate, ori să rămînă într-un veşnic deficit, ori să trăiască într-un veşnic conflict cu cerinţele dreptăţii şi ale economiei naţionale", sărăcia italiană împingea la deznădejde ori ademenea nesocotitele speculaţii demagogice şi sentimentale. Leacul a venit numai de acolo de unde era cu putinţă, de la spiritul întreprinzător şi de la iniţiativele perseverente şi avîntate, care nu s-au dezminţit niciodată şi au fost destul de puternice pentru a realiza un beneficiu chiar de pe urma unui fapt dureros, ca acela al miilor şi miilor de italieni expatriaţi, în căutare de lucru. Între '80 şi '90, poporul, căruia austerii liberali conservatori nu se pricepeau să-i vorbească şi care se plictisise de elocvenţii radicali atît cît nu numai aceştia, dar nici măcar el însuşi nu ştia, poporul, deci, se izola în secesiunea catolicilor devotaţi faţă de *Non expedit*, ori se îndrepta spre utopia mai mult sau mai puţin socialistă.

Datorită unor atentate ca acela al lui Passanante, împotriva regelui, ori cel al bombelor de pe via Guelfra, din Florența, ca și datorită proceselor respective, socialiștii erau încă, și mai mult ca oricînd, cunoscuți și luați drept insurgenți de culoare comunardă, teroriști din Internaționala bakuninistă și anarhistă : și, de fapt, li se spunea încă internaționaliști. Adevărul e că tocmai prin asemenea crime, întrucît nu era încă vorba de un partid, se petrecea o decantare, grație căreia cei care dădeau încă mișcării numele și culoarea ei aparentă se prăbușeau în dementa crimei anarhiste, răi din fire și înrăiți de doctrinele nebunești și de tradiția asasinatului politic, moștenire nenorocită a Risorgimentului, asupra căruia istoria oficială întindea un văl dictat de prudență, și părînd, ori măcar moralmente izbutind, să fie o mărturisire de complicitate, în vreme ce tradiția aceea se păstra vie în adunările secrete și în conjurațiile capetelor turbate și pervertite de un fel de tristă și înspăimîntătoare epopee de circiumă, în care istoria unității Italiei apărea ca un fel de învălmășeală de pumnale carbonare, de baionete gen Agesilao Milano, de cuțite romagnole și milaneze din '48 și din '53, de bombe gen Orsini, de pilele parmeze, opuse nu atît spînzurătorilor, temnițelor și biciurilor, cît mai ales adversității regilor, instanțelor și iezuiților, un fel de istorie „secretă", a unor autori de calibru alde Bianchi-Giovini ori La Cecilia. În cluburi, închinate deseori memoriei caporalului Barsanti (iar numele era o firmă) se vorbea de complicități sabaude, mazziniene și garibaldiste, de complicitatea lui Cavour și a lui Depretis cu Carra, la Parma, a lui Crispi cu Orsini, la Paris, a lui Mazzini în întîmplările din'53, de la Milano ; și nu erau nici întru totul și nici toate numai născociri ; iar acolo unde nu fuseseră complicități, nu lipsiseră compromisurile politice, capabile mai mult ca oricînd să facă s-o ia razna pasiunile ce doreau continuarea și răspîndirea, în folosul fie al republicii, fie al anarhiei ori al egalității colectiviste, tradiția aceea căreia i-l datorăm pe un Passanante, pe un Acciarito, pe un Caserio, pe un Lucheni ori pe un Bresci, și care s-a îngropat în infamia unei prea îndelungate și rușinoase tragedii.

Acesteia poporul îi era străin și vrăjmaș, iar atunci cînd, în alegerile din '82, l-a trimis în parlament pe Andrea Costa, fostul conducător al internaționalelor din Romagna și urzitorul de revoluții mondiale bakuniniste și cel dintîi deputat

socialist, a pătruns acolo gata deziluzionat de asemenea revoluţii nesăbuite şi convertit, de către internaţionala răzvrătiţilor veşnici, la socialismul care se declara marxist, economic, organizatoric şi, în cele din urmă, ştiinţific. Dar, în realitate, dincolo de pretenţia aceasta de a fi ştiinţific, care îşi are întotdeauna o validitate foarte relativă atît în făurirea, cît şi în explicarea istoriei şi organizaţiilor sociale ; în realitate deci, în Italia, socialismul şi-a găsit raţiunea în a răspunde şi în a da o formă politică nevoilor şi nemulţumirii poporului, în a pune importanta problemă a sărăciei, scoţînd-o din inerţia apatiei şi a furiilor deznădejdii, săvîrşind ceea ce nu fuseseră în stare nici clasele conducătoare, nici statul ieşit din Risorgimento ; să scoată, adică, poporul din îndărătnicia lui stearpă şi să-l facă să cunoască, să recunoască şi să participe la acest stat, fie chiar declarînd că i se împotriveşte şi că vrea să-l dărîme. Căci ulterioarele atitudini de luptă, de răzvrătire şi de violenţă, luate de Costa însuşi sau de alţii, ca şi pretenţiile ştiinţifice nu valorau şi n-au valorat cît cuvintele prin care el, justificîndu-şi mandatul de deputat în faţa tovarăşilor utopişti din Internaţională, potrivnici alegerilor şi instituţiilor de orice fel, exprima sensul viu şi real al misiunii istorice a socialismului în Italia : „Noi, cei din Internaţională, ne-am preocupat mult mai mult de logica ideilor noastre (care erau de fapt de-o logică ciudat de neprecisă şi de extravagantă ; dar nu interesează) şi de alcătuirea unui program revoluţionar decît de studierea condiţiilor de viaţă ale poporului şi a nevoilor resimţite de el. Nu am fost destul de legaţi de popor, iar poporul nu ne-a înţeles şi ne-a lăsat singuri. Fie ca lecţiile experienţei să ne fie de folos."

Chiar în privinţa studiilor, dacă se dau deoparte cele ale unui învăţat de care poporul n-a aflat niciodată, Antonio Labriola, şi cine ştie ce caz particular, socialiştii n-au realizat nimic care să se poată lua la întrecere cu cele care fuseseră realizate, şi se realizau, asupra aceloraşi probleme, de către învăţaţii din partidul conservator. Dar soarta şi evoluţia faptelor au voit ca în timp ce acestea rămîneau studii, şi relaţii, şi proiecte, şi legi lipsite de eficacitate, ori prea puţin eficace, poporul, datorită socialismului, să izbutească a-şi face simţite nevoile ; să le impună ca o cerinţă vitală şi ca o problemă politică precis determinată, lucru care, la sfîrşitul unei încercări lungi, chinuitoare şi nu rareori contestate,

a folosit şi a dat avînt renaşterii economice a Italiei moderne, şi a contribuit la constituirea ei ca stat popular real de fapt. Astfel a înfruntat Italia războiul european, iniţiind o nouă epocă a străvechii şi eternei sale istorii de popor „cu multe vieţi".

Între timp, dînd o adevărată pildă de soarta pe care s-o aibă un joc de cuvinte, cei sus-puşi, cei culţi, cei binecrescuţi, aleşii, repetau într-o mie de chipuri : Italia a fost făcută, acum trebuie să-i facem pe italieni. Cei de jos răspundeau : Au făcut Italia, iar acum *se la magnano.* [1]

În ziua în care i se dădu drumul de la închisoarea din Ferrara, Princivalle Scacerni, fără un ban în buzunar, rupt şi aproape zdrenţăros, se întorcea pe jos la Guarda. Numai în picioare avea o pereche de ghete noi, pe care i le adusese maică-sa şi pe care, stînd în închisoare, nu le putuse mlădia, astfel că îl strîngeau.

Ieşind liber, bucuria se dovedise mai puţin puternică decît dorinţa care-l făcea să freamăte în zilele de închisoare ; aşa încît fu aproape dezamăgit. Nu era deprins cu oraşul şi găsindu-se astfel echipat, cu hainele rupte şi cu ghetele care-i înfierbîntau picioarele şi-l supărau, se simţi sărac, ruşinos şi ridicol, şi nu dori altceva decît s-ajungă cît mai degrabă la cîmp, ca să se descalţe, să meargă barem repede. Îşi amintea de cuvintele maică-si, cînd i le adusese :

— Ţi-am comandat astea, ca să nu te duci să vorbeşti cu judecătorul fără ghete-n picioare ; şi pe urmă, dac-ar trebui să te ţină aici ceva mai mult, ferească Dumnezeu, vine iarna şi nu poţi sta desculţ. Dar şi pentru asta a trebuit să mă îndatorez la cizmar. După ce-a ars San Michele, îţi închipui cum am rămas : Sfîntul Martin, care bătea de liturghie izbind două ţigle, era mai boier decît noi. Să ne mîngîiem cu gîndul că putea să iasă şi mai rău, adăugase ea, cu glas şoptit, dacă nu era curajul tău.

Îi citise în ochi c-ar fi vrut să-i spună o groază de lucruri, dar n-avea încredere în vorbitorul acela al închisorii, încredinţată că şi pereţii aveau urechi.

Scăpat de ghete, simţi că-i era foame, că cele şaisprezece mile pînă la Guarda erau lungi, cu foamea în trup, dar noroc

[1] O mănîncă (în dialect).

că aceasta era sănătoasă şi-l îndemna la drum, îndepărtîndu-i amorţeala dureroasă a închisorii. Mergea vesel, cu pas vioi, cu ghetele legate între ele cu şiretele şi aruncate pe umărul stîng, astfel că una îl ciocănea în omoplat, iar cealaltă în piept. Se gîndi că trebuia să dea impresia unei deosebite zgîrcenii, făcînd economie de ghete într-o zi mai degrabă friguroasă, ca de iarnă, deşi senină, şi rîse singur : avea tălpile picioarelor atît de bătătorite, încît nu se putea teme nici de asprimea drumului, nici de-a frigului. Îl stăpînea mai curînd grija, în aşteptarea plină de jale a ceea ce-avea să vadă la moară, împreună cu o furie nelămurită, mohorîtă şi surdă, dar violentă şi amară, care sporea pe drum, din pricina nedreptăţii.

Iar dac-ar fi fost în stare să judece, să lămurească lucrurile, dac-ar fi fost în stare să-şi facă o idee despre nedreptatea aceasta, furia i-ar fi fost mai puţin aprigă şi neliniştită, şi mai puţin amară. Dar că legea ar fi fost încălcată prin ridicarea frînghiilor, că există o lege şi ce înseamnă asta, nici prin minte nu-i trecea, barem. După părerea lui, numărătorul birului pe măciniş exista ca să se vadă cine avea minte şi curaj pe care să le pună la treabă ca să scape de el, ceva cam în felul celor trei nenorociri din rugăciuni, pe care Dumnezeu le trimite ca să-i încerce pe oameni. În timpul cît stătuse în închisoare începuse să descopere cît de uriaşă fusese fapta de a da foc morii, şi nu pricepea în ce chip se azvîrlise într-o asemenea acţiune, care creştea cu atît mai mult în închipuire — cu un fel de nelinişte şi de teamă retrospectivă — cu cît se micşorau şi se estompau motivul şi pricina ei : o prostie, o scîrboşenie, o ticăloşie, o înşelătorie născocită de cineva care n-avea altceva de făcut decît să-i supere şi să-i păgubească pe oamenii cumsecade, ce-şi văd de treburile lor. Aşa judeca el, iar cît despre cei supărători şi despre cei păgubitori, nu se întreba cine-ar fi fost : cei de la fisc, guvernul, tot ceea ce se întindea dincolo de moara lui, lumea. În amintire îi strălucea limpede flacăra, din clipa cînd, după ce turnase petrolul în magazie şi aprinsese nişte cîlţi cu amnarul, şi-i aruncase acolo, de-abia avusese vreme să sară afară din locaşul pietrelor. Flacăra mugea, trosnea, pocnea, nimicea. Îşi amintea acum că rîsese, într-un fel de beţie mai puternică decît din oricare vin, în timp ce manevra ancora, nu atît ca s-o salveze pe alăturata Paneperso, cît pentru a-şi alina o înfierbîntare sălbatecă şi

nebunească a creierului şi a muşchilor. Nebun şi sălbatec: „Ce frumos s-a întins, cît arde de frumos!" rîsese el în noapte şi-n vijelie, în timp ce din braţele încordate şi din şalele arcuite izvora o forţă care-l înspăimînta şi-l umplea de mîndrie, în stare să facă s-alerge pe apa frămîntată de furtună dubele grele, dezastrul acelui rug. Răcnea, îşi aducea aminte acum tot felul de înjurături, de sfidări şi de blesteme, desperat şi plin de bucurie din pricina minunatului incendiu pe care-l provocase şi care îi înfiora spatele, îl ardea, pînă cînd se aruncase în fluviu, în timp ce San Michele se scufunda: dar ce anume îl dusese într-o asemenea ispită? O prostie, o găselniţă a celor care n-au altceva de studiat decît cum să-i supere şi să-i păgubească pe creştini, cu o minte, îşi dădea seama acum, şi cu o fineţe de-a dreptul diavoleşti. De aici furia, care sporea în timp ce se îndrepta să vadă mizeria alor săi; furie nouă, căci în închisoare fusese stăpînit în întregime numai de efortul, care-l trezea noaptea, de teama de-a nu se trăda vorbind în somn, de a nu spune altceva decît: „Nu ştiu... a luat foc singur în timp ce-l turnam în lampa aprinsă... nu ştiu ce-nseamnă a ridica frînghiile... nu ştiu..." Din pricina atîtor „nu ştiu" anchetatorul îl luase drept tîmpit, ajungînd de aceea să dea tot mai multă crezare afirmaţiei imputatului de a fi turnat substanţa inflamantă în lampa aprinsă; nesocotinţă mai mult decît prostească, dar la fel cu atîtea altele de care sînt pline cronicile cotidianelor. Iar înainte de a-l elibera, judecătorul îşi ieşise rău din fire:

— Nu ştiu, nu ştiu! Nu pricepi oare că faci o mutră de dobitoc?

— Ce vreţi să ştiu eu?

— Şi chiar eşti, fiindcă-ai turnat petrol într-o lampă, aşa cum ai făcut!

Dacă Princivalle ar fi fost în stare să priceapă că în felul acesta judecătorul accepta afirmarea nevinovăţiei lui, i-ar fi scăpat poate un zîmbet care să-l facă pe celălalt bănuitor. Dar că altcineva, şi chiar anchetatorul, l-ar crede prost ori inteligent, nu îl interesa cîtuşi de puţin, iar în orice fel de cercetare şi de conflict între părţile adverse cea care nu se crede mai inteligentă decît cealaltă obţine numai prin aceasta un avantaj de seamă şi jumătate din succes. Încetineala lui de judecată îl făcu să priceapă numai cînd se găsi afară din închisoare cine fusese mai isteţ, dar fără putinţă de a se bucura

ori de a se înfumura, din pricina furiei care-l cuprinsese şi care-l întuneca.

Iar acum : cine făcuse pe spionul ? După o asemenea întîmplare, cu o familie ruinată din pricina numărătorului, nu mai avea încredere în nimeni. Şi doar îl auzise pe judecător spunînd că se ştia despre cei de la vadul Piticului că ridicau frînghiile, profitînd de vremea proastă : deci, se gîndea el, cine fusese spionul : Smarazzacucco ? Sniza ? Şi-ar fi bănuit pînă şi fraţii, atît de mult îl silea patima să-şi verse ura pe cineva în carne şi-n oase, şi-l împiedica să le acorde judecătorilor şi celor de la fisc atît de multă iscusinţă, încît să fi descoperit singuri lucrul acesta. N-ar fi fost cine ştie ce iscusinţă grozavă, dar patima cerea uşurare şi pe cineva de urît.

Cu gîndurile acestea ajunsese la capitelul de la San Rocco, aproape de podul numit delle Forcelle ; de-aici, o coti prin Stradazza, vestită fiindcă în cocioabele răspîndite de-a lungul ei trăia neamul celor mai de seamă jefuitori ai ogoarelor şi al celor mai ticăloşi dintre cei aflaţi sub „supraveghere" poliţienească : numai oameni care colindau noaptea, şi care ziua, dacă nu dormeau, stăteau fără treabă în faţa bordeielor, gata să intre din nou în vizuină, îndată ce vedeau ori li se părea că văd silueta cunoscută, chipul şi ciocul à la Napoleon al III-lea al comisarului Rocco Ciafaglione, sicilianul, care îşi ducea înainte cu îndrăzneală şi iscusinţă sarcina lui de loc uşoară în cîmpiile acelea. Mărunt, negricios, numai piper şi argint viu, îl cunoştea pe fiecare, mai ales dintre cei „supravegheaţi" pe nume şi prenume, cu numele tatălui şi anul naşterii şi cu cazierul lui judiciar. Scotocea cu ochii lui care parcă înţepau, iar celui care declara că nu face nimic rău, îi răspundea : „Atunci te gîndeşti la aşa ceva". Îl cunoşteau şi sub numele de Rosario, fiindcă numea cătuşele cununa de spini a pungaşilor. Avea darul şi arta de-a se impune nu numai indivizilor, dar şi mulţimilor, printr-un fel de influenţă magnetică, datorită şi siguranţei curajului său, dar şi unui anume fond burlesc, rareori absent din descoperirile lui poliţieneşti şi din stratagemele luptei lui împotriva lumii interlope rurale, în mijlocul unei populaţii încăpăţînată din fire, cu un caracter aspru, frămîntată de fermenţii sediţioşi ai mizeriei şi predispusă acum la pasiuni care, pentru a deveni subversive, aşteptau numai să fie formulate : ceea ce, cu o expresie optimistă, se cheamă

idee şi căreia socialismul, nu peste mult timp, de altfel, avea să-i spună „Ideea".

Şi-n timp ce Princivalle străbate Stradazza, iar apoi, trecînd de Zocca şi de Ro, o apucă pe drumul de pe digul cel vechi, cel care mărginea acum, dinspre uscat, mlaştina uriaşă şi lacul adînc, rămase după inundaţie între zisul drum şi digul cel nou, avem timp să istorisim cum mergeau lucrurile în Guarda şi în împrejurimi şi să înfăţişăm cîteva persoane care locuiau acolo.

Diferenţa, fundamentală şi generală, în ţinutul ferrarez, între pămînturile vechi şi pămînturile noi, putea fi surprinsă, circumscrisă într-un spaţiu restrîns, între pămînturile din Guarda şi cele din Ro, şi între cele două sate. În jurul satului Ro, pămînturile, apele, culturile, casele şi chiar locuitorii şi familiile şi societatea omenească, totul, în sfîrşit, era stabilit şi împărţit de mai multă vreme, şi mai bine decît era în jurul Guardei. Aici, un pămînt mai instabil, şi mai variat, mai îndărătnic în a se lăsa asanat, mai expus şi mai frămîntat, prin împărţirea ogoarelor şi a locuinţelor, prin construcţia acestora din urmă, ca şi a ramificaţiilor vechilor diguri, încurcate şi încrucişate între ele, prin canalele nesigure, prin rămăşiţele mlăştinoase şi palustre, întocmai ca acelea din Vallazza, pe care *signor* Pietro Vergoli voise, într-o vreme, să le asaneze cu mare cheltuială ; aici, asemenea terenuri arătau încă a fi fost asanate de curînd şi deci şi societatea celor care le locuiau era mai puţin orînduită. Urmările inundaţiei adînciseră această deosebire ce se făcea simţită ori de cîte ori cineva, ieşind din Ro, lua drumul spre Guarda ; ea apărea pe de-a-ntregul înainte de-a se ajunge la jumătatea drumului, adică la Ponticin della Pioppa, cum se spunea altădată, unde se aflaseră casa şi ogorul familiei Scacerni. Ba mai mult, aici, după cum s-a mai spus, inundaţia lăsase într-o parte laguna, iar în cealaltă, năpustindu-se prin spărtura din digul cel vechi, după ce distrusese casa din temelii, împrăştiase peste ogoare şi peste asanarea din Vallazza nisip mare şi prundiş de rîu, care se vedeau încă, albe, în toată tristeţea lor neroditoare.

În localitatea Ro existau cîteva vile ale unor familii de vază, alese şi chiar ilustre, şi ale unor proprietari mai mult sau mai puţin vechi, care stăteau în ele o bună parte din an, şi nu numai pentru vilegiatură, ci şi ca să-şi îngrijească pă-

mînturile. În părţile Guardei exista o singură vilă, lîngă sat, numită Cattarusco, fostă proprietatea lui Vergoli, pe vremea măreţiei lui, iar mai înainte locuinţă de ţărani, transformată de el, fiindcă avea o construcţie solidă, în magazie de cereale, şi preschimbată acum iarăşi în vilă şi-n locuinţă de stăpîn de către cel în mîna căruia intraseră cele mai multe dintre proprietăţile locale ale lui Vergoli.

Se numea Clapasson şi era originar din Piemont, cavaler al coroanei Italiei la puţin timp după ce ordinul fusese înfiinţat pentru a sărbători căsătoria lui Umberto şi a Margheritei şi avea acum gradul de commendatore ; iar din supraveghetor la lucrările de asanare, arendaş de pămînturi şi proprietar. Era om în vîrstă, încruntat, cu nişte ochi mari sub fruntea încăpăţînată, încununată de un păr aspru, tuns à la Umberto, adică în sus, ca o perie, şi avea nişte mustăţi dese şi o muscă mare sub buză, încărunţite toate şi de un colorit care amintea cenuşiul piliturii ; era îndesat la trup şi puţin cam greoi, dar puternic şi drept, cu o expresie şi cu o ţinută de birocrat şi de militar în acelaşi timp : energic, rigid în purtări, plăcîndu-i să facă pe morocănosul, întreprinzător, intolerant şi, deseori, asupritor, astfel că radicalii democraţi îl numiseră — iar în timpul alegerilor numele apăruse pînă şi în ziarele din Ferrara — „autocratul trufaş al clicii locale". Într-adevăr, schiţase şi dăduse viaţă unui fel de proiect privitor la ceea ce-aveau să fie mai tîrziu asociaţiile patronale de apărare în lupta de clasă, în care strînsese proprietarii din Ro, nobili şi burghezi, şi-i cam tiraniza, pe cei docili şi slabi, cu exemplul şi autoritatea lui de „fiu al propriilor realizări", de agricultor merituos şi curajos, de conservator energic şi de loc dispus să tranzacţioneze în legătură cu al meu şi al tău : monarhist, bineînţeles, şi „liberal moderat". Era ciudat să-l auzi exprimînd liberalismul şi moderaţia aceasta, în ciocniri de opinii şi de păreri, sau atunci cînd îl scoteau din sărite maşinaţiile partidului „negru" şi intransigenţa papii, actele şi legile Stîngii, slăbiciunile guvernamentale faţă de „mulţime", agitaţiile poporului şi ale nemulţumiţilor : erau ciudate şi liberalismul şi moderaţia, care izbucneau în explozii de înjurături şi de hotărîri cumplite, terminate printr-o interogare de ordin retoric.

— Tace tunul ? Tace oare tunul ?

Tunul pentru poporul răzvrătit ; dar pentru „demagogii de la guvern", pentru „ subversivii ocrotiţi de imunitatea parla-

mentară", pentru „înşelătorii sperjuri, declaraţi sau nu", referindu-se la deputaţii aceia care, la fel cu Cavallotti, îşi precedau jurămîntul de o declaraţie care îl anula : pentru „uneltitorii din partidul clerical", în sfîrşit, pentru „vulpile roşii şi pentru vulpile negre" nu-i erau de-ajuns nici baionetele, nici spînzurătorile şi nici chiar tunul ; se părea c-ar fi voit rugul şi roata, dacă te luai după figura pe care-o făcea. Dar dacă vreodată i-ar fi trecut cumva prin minte gîndul unor asemenea instrumente, s-ar fi scuturat scîrbit, ca de lucruri din veacurile barbare, din vremurile întunecate, vrednice de Inchiziţie şi de absolutism, în timp ce el era pentru progres, pentru luminile moderne, pentru toleranţă şi pentru libertatea părerilor, a tiparului şi-a întrunirilor, pentru monarhia constituţională şi pentru guvernul reprezentativ parlamentar :

— Pentru libertate ! exclama el, furios. Dar raţională, chibzuită, moderată : iar celor care n-o înţeleg, gloanţe !

În cele din urmă, i se păruse a fi găsit formula definitivă : libertate cu mînă de fier ; cît despre mînă, şi-o arătase încă mai demult, la asanări, unde se alesese c-un foc de armă, care-i găurise un umăr dintr-o parte într-alta ; şi şi-o arăta faţă de salariaţii şi ţăranii de pe proprietăţile şi arendăşiile sale ; la fel şi faţă de proprietarii din Ro, pe care îi obliga să suporte atitudinile şi directivele lui, precum şi să se teamă de el şi să-l admire, iar cînd vreunul se înmuia, din slăbiciune sau din plictiseală, avea de-a face cu izbucnirile lui pătimaşe, iar acestea, întîlnite în Italia pretutindeni unde s-a afirmat ceea ce se numeşte o burghezie, oricît de furioase, nedrepte şi chiar meschine ar fi fost, şi-au avut totuşi utilitatea lor socială, deosebit de importantă şi mare, în apărarea a ceea ce realiza între timp burghezia aceasta, din activitatea şi iniţiativa căreia a rezultat, după patruzeci de ani de muncă aspră şi grea, o prosperitate naţională.

Utilitatea n-a constat însă numai în apărarea aceasta a ei însăşi, întrucît frămîntărilor adînci, pricinuite de nevoile şi de cerinţele populare, burghezia le-a opus contrastul care întăreşte, desăvîrşeşte şi îndreaptă, ştiindu-se că nimic bun nu rezultă din renunţările lipsite de vlagă şi din slăbiciunea abdicărilor. Am vorbit de utilitatea socială şi economică, dar n-aş vorbi, în schimb, de una politică. Chiar şi în ce priveşte clasa burgheză, în care se rezuma ceea ce în Italia ar fi trebuit să ţină loc de partid şi de idee conservatoare, se întîlnea tot

ce nu putuse Risorgimentul să ducă la maturizare. Vreau să spun că şi ea, burghezia, atît de dreapta, cît şi de stînga, nu putea să conceapă, să păstreze şi să respecte o formă superioară de instituţii şi de activitate guvernamentală decît în măsura în care îşi satisfăcea pornirile şi interesul propriu de clasă, de familie şi de individ. Pasiunea ei, nedisciplinată şi ea, era nepolitică, samavolnică şi acaparatoare ; împiedica respectul legii şi simţul măsurii, fundamentale cînd e vorba de apariţia şi de formarea unei tradiţii politice, indiferent de forma instituţională pe care s-ar sprijini sau prin care s-ar exprima, pentru a da un aspect civilizat stării de luptă naturală.

Clapasson luase şi antrepriza lucrărilor de la digul cel nou ; iar cu prilejul acela, adusese la cunoştinţa personalului că, întrucît el nu fura, n-avea de gînd să se lase jefuit. Cînd muncitorii se puseseră în grevă pentru o mărire a salariilor, mizere într-adevăr, angajase pălmaşi din regiunea bălţilor de dincolo de Pad. Greviştii îşi numiseră reprezentanţii lor, iar în timpul discuţiilor aceştia s-au văzut siliţi să-i spună că de o meschinărie asemănătoare se arătase pe vremuri, dar la o scară mai mică, un anume Scacerni, poreclit şi Iepurele Vîrcolac.

— Ceea ce-mi spuneţi, răspunse Clapasson, mă face să-l stimez pe omul ăla.

— Sînteţi cel dintîi şi singurul, căci nu l-au plîns nici măcar nevasta şi copiii !

— Treaba lor : repet că în povestea asta îl stimez şi-l laud.

— Spuneţi mai bine c-aţi vrea să ţineţi poporul în jug prin înfometare şi împuşcături.

— Patru gloanţe la timpul potrivit, dar în capul ălora care strică poporul, ar fi o operă de sănătate publică. Dar şi foamea e o pedeapsă bună, iar cînd o să-şi bage minţile-n cap, şi-o să-şi dea seama de unde li se trag toate, şi-o să-şi aducă aminte cine i-a răzvrătit şi i-a împins la pieire, se vor gîndi singuri să se răzbune, nu vă temeţi.

— Hrăniţi-vă dumneavoastră cu asemenea năzbîtii, commendatore Clapasson ! Pînă una, alta, vom cuceri pentru popor dreptul la grevă şi-atunci o să vedem.

Tăcea tunul ? Dreptul la grevă, a cărui legiferare era în curs de pregătire, îl înfuria pe Clapasson, la primele începuturi, numai cînd îi auzea numele. Greva se înrăutăţi : se trecu la ameninţări, Clapasson obţinu ocrotirea ostaşilor pen-

tru muncitorii aceia cărora, nu peste mult timp, inspiraţia năstruşnică a poporului avea să le spună „*crumiri*“ [1], după numele triburilor barbare care i-au furnizat Franţei pretextul de a-i impune beiului din Tunis protectoratul ei. Rocco Ciafaglione fusese de mare ajutor în împrejurările acelea, pentru a-i ocroti şi a-i însufleţi pe cei ameninţaţi de ura ţărănească a poporului. Pînă la urmă, angajaţii aceştia se speriaseră şi se descurajaseră, şi trecuseră din nou peste Pad. Invocînd folosul şi necesitatea publică, Clapasson ceruse atunci prefectului provinciei braţele şi munca ostaşilor, dar cum lucrarea mai importantă şi esenţială era terminată, lipsind numai finisările, Geniul Civil fusese de părere că s-ar mai putea zăbovi, cheltuindu-se fondurile în alte părţi şi în lucrări mai urgente ; şi tot astfel hotărîse şi prefectul. Însemna a ceda în faţa vulgului, ori astfel i se păru lui Clapasson, care, aflîndu-se în cabinetul prefectului, spuse :

— Mai degrabă le continui din buzunarul meu.

La care celălalt îi răspunsese cu viclenie :

— Asta nu v-o interzice nimeni, stimate commendatore, ba chiar aţi deveni filantrop merituos, în interesul public, şi vrednic de un monument.

— Nu dăruiesc bani unui asemenea guvern şi nu-mi trebuie monumente.

— Nici guvernul nu vi-i cere, răspunse prefectul, schimbînd tonul, dar vă rog în acelaşi timp, eu care îl reprezint, să vă moderaţi termenii. Dar, în orice caz, continuase el cu aceeaşi viclenie, vă spun că şi dacă aţi dori să daţi curs generoasei intenţii, eu, unul, în interesul ordinii şi al liniştii publice, nu aş putea să vă îngădui executarea lucrărilor din Guarda.

— Aha, ca să le fac pe plac subversivilor şi celor care-i susţin, în vreme ce-ar fi datori să-i pedepsească, ar trebui să mă lipsesc de ce-i al meu ?

— Repet : nimeni nu v-o cere ; îmi îngădui însă să vă atrag atenţia asupra ciudatei însuşiri a spiritului dumneavoastră cetăţenesc, dispus pare-se să cheltuiască, dar nu cu adevărat în folosul public, ci pentru a-şi satisface ranchiuna, duşmănia, pornirea răzbunătoare.

[1] Spărgători de grevă.

Concediat astfel de către prefect, care, pe deasupra, mai era şi „napolitan", adică, potrivit aversiunii regionalistice a lui Clapasson, din acea parte a Italiei care se întinde vag dincolo de Roma, se poate ghici înjurătura pe care o trînti acesta din urmă la adresa guvernului ţării şi-a unui prefect de-al lui Depretis ! Nu cunoştea alt termen de mai mare dispreţ. Cu toate acestea rămase cu sentimentul de-a fi încasat, în acelaşi timp, şi-o lecţie, şi o batjocură.

Pe de altă parte, suspendarea lucrărilor nemulţumea locuitorii din Guarda, care îşi aminteau de ele mai ales în timpul cînd era mai puţin de lucru şi în sezoanele moarte. Învinovăţeau atunci guvernul că înfometează lumea pentru o economie ce dovedea o zgîrcenie sordidă ; o dată, s-au dus în procesiune pînă la Copparo cam o sută de muncitori cu braţele, ca să ceară în gura mare pîine şi muncă, sub ferestrele primăriei. Chemaţi de către primar, urcară sus, în delegaţie, numai cinci dintre ei, ca să audă că li se spune : posibilităţile financiare ale comunei sînt restrînse... dispoziţiile Geniului Civil... Lucrurile obişnuite ! Geniul Civil făcuse o cercetare la faţa locului, confirmînd că finisările n-aveau de loc un caracter urgent. Între timp, sosise sezonul mai bun, făcînd să tacă sau mai curînd să fie amînate plîngerile şi protestele, care căpătară mai tîrziu înfăţişarea aceasta : o altă inundaţie nu i-ar fi supărat pe boieri, iar pricina e cunoscută : săracii sînt prea mulţi, şi se înmulţesc, şi sperie, iar guvernul, orice-ar spune politica, e al boierilor. De-aici şi neglijarea digurilor, nu atît de mult încît să dea pe faţă intenţia criminală, dar de-ajuns pentru a lăsa să încolţească nădejdea. Iar instigatorul acestei urzeli ticăloase ? Commendatore Clapasson, ca să se răzbune pentru fluierăturile din timpul grevei, şi din ură împotriva poporului, şi fiindcă greva nu-i îngăduise să termine prin a-şi umple punga.

Continuînd să fie frămîntaţi de aceleaşi gînduri, în acelaşi timp şi-n jurul aceloraşi fapte, muncitorii cu braţele din Guarda ajunseseră să-şi alcătuiască spontan cel dintîi nucleu al uneia din acele „Ligi proletare de rezistenţă şi de economie", devenind imediat atît de puternice, atît de mari şi atît de renumite, încît li se spuse, pe scurt, „liga" ; „ligişti", membrilor simpli, şi „conducător de ligă", celui care o conducea şi care fu deseori un ţăran pretenţios, un adevărat mic tiran, apăsător şi odios, mai mult decît se poate închipui.

La rîndul său, commendatorul Clapasson predica în fața bogătașilor nevoia ca, printr-o înțelegere, să se unească și ei într-o asociație, pentru care avea gata pînă și numele: „Capital și muncă“, nume polemic, internațional, doctrinar, care cuprindea și presupunea cunoașterea unui sistem, și dezvăluia singur slăbiciunea defensivei, care înseamnă să-i lași adversarului inițiativa. Iar în cazul acesta, adversarul — căruia cei doi termeni îi erau opuși și propuși ca în stare să ducă la depășirea și împăcarea tuturor formelor sociale potrivnice, prin unirea și colaborarea lor pașnică, spre mai marea fericire a tuturor — impunea bătălia, adică lupta de clasă, războiul între partide, detestînd capitalul ca pe un semn al răului, în timp ce-n muncă venera stindardul binelui. Dar la luptă, de orice fel ar fi ea, așa se merge; și, pentru a rămîne la denumirea de partide, au fost slabe întotdeauna cele care expun un program, iar tari numai cele care reprezintă o armată.

Dar ce-ar fi trebuit să facă commendatorul Clapasson? Excluzînd războiul civil, căruia istoria îi poate demonstra uneori necesitatea, dar nimeni nu-l poate recomanda, nici măcar *a posteriori*, răspunsul este tot atît de ușor, pe cît de vag și de gol de conținut: ar fi trebuit, el și partidul lui, și toți cîți se declarau pentru ordine, să pună umărul la întărirea statului în modul în care se întăresc statele și care este unul singur: autoritatea eficace pentru realizarea unei mai mari bunăstări generale. Răspunsul acesta este însă dintre acelea care dau drept rezolvată dificultatea pe care o înfățișează întrebarea. Statul, așa cum se putuse constitui în cei dintîi douăzeci de ani ai existenței sale, începînd din ’61 adică, primise, datorită antecedentelor, datorită condițiilor și datorită chiar timpului, pecetea a ceea ce se hotărăște și se săvîrșește sub imperiul grabei. Statul era greoi și împovărător, costa mai mult decît aducea; grăbit în hotărîri, încet în îndeplinirea lor, rigid și ușuratec, din toate aceste cauze, activitatea guvernului se reducea la practica aranjamentelor, iar doctrina și legislația slujeau prea des la găsirea scuzelor și a expedientelor. Inerția lui era mediatoare, activitatea lui, nesigură. Astfel, după ce liberalismul Dreptei, împreună cu îngrozitoarele exigențe financiare, făcuseră să se simtă în special latura neumană a liberului joc al forțelor economice, Stînga veni să inițieze un protecționism confuz, de la caz la

caz, care-i acorda unuia favoruri şi ajutoare pentru a-i compensa paguba suferită din pricina favorurilor şi ajutoarelor acordate altuia; industriaşilor şi marinei comerciale, comercianţilor şi agricultorilor, astfel că fiecare se învăţa să ceară, pe cheltuiala tuturor, nu concursul, ci sprijinul, subvenţia, privilegiul, folosind uneori chiar şantajul şi prilejul veşnic dorit al unei crize ministeriale. Iar aceasta se întîmpla cînd era vorba de măsurile vamale şi fiscale, fie pentru a le agrava, fie pentru a le uşura, precum şi în legătură cu executarea lucrărilor publice ori cu împărţirea posturilor guvernamentale: în acelaşi timp, în politica externă cunoştea numai insuccese şi renunţări, fără ca, datorită lor, să izbutească măcar să scape de grelele ei exigenţe ori măcar să se lepede de ele, reuşind numai să se umilească, în vreme ce asemenea exigenţe impuneau uriaşe cheltuieli militare, în condiţiile unei ţări hărţuite de sărăcie, de scumpetea alimentelor, de greutăţi fiscale apăsătoare, inegal distribuite şi puţin rentabile. Date fiind aceste condiţii, a fost admirată, şi e încă vrednică de admiraţie, vitalitatea intimă a ţării, care, în alţi douăzeci de ani, şi străbătînd crize şi nenorociri foarte grele, a plătit totul: datorii, cheltuieli, dezastre, răzmeriţe, viaţa proprie de naţiune şi organizarea proprie de stat, greşelile şi biruinţele, falimentele şi ideile frumoase, trecutul ei şi viitorul ei, fără altă bogăţie naturală decît mintea, fără alt sprijin decît răbdarea sa dîrză şi serioasă. Asemenea condiţii spun totuşi în ce mod şi din ce pricină vitalitatea aceasta, în fondul ei cel mai viguros, era îndelung şi primejdios ademenită — şi de către indivizi, şi de către clase, şi de către păturile sociale interesate — să se exprime şi să se exercite prin ură, prin evaziune fiscală, prin jecmănirea statului, mai cu seamă atunci cînd aveau în mînă autoritatea acestuia, decît atunci cînd luptau împotriva ei. Tot astfel, pe lîngă năravul general de a cere din toate puterile un guvern de mînă forte, discreditînd necontenit autoritatea statului, mai tîrziu în '80, cînd cel de al doilea guvern Cairoli a izbutit să obţină desfiinţarea treptată a birului pe măciniş, Clapasson a început să afurisească înăsprirea taxelor de consum, şi cerea în gura mare, atît printre partizanii săi, cît şi direct deputaţilor conservatori, scutirea de foncieră şi măsurile acelea de protecţie vamală pe care partidul agrar a început în '785 să le obţină şi să le impună. De altfel, nu erau decît foarte puţini cei preocupaţi de impor-

tanța pe care ar fi putut s-o aibă faptul că — în dauna unei corecte practici parlamentare și reprezentative și în locul partidelor cu doctrină — s-ar fi putut forma și ar fi ajuns predominante în țară și printre legiuitori partide și grupuri de interesați.

Datorită respectului pentru un oarecare caracter mai concret, în comparație cu rigidele abstracții liberale de dreapta, și cu contestațiile radicale sau republicane de stînga, aceasta putea să înfățișeze chiar un progres ; dar atunci n-ar mai fi fost cazul să se defăimeze cu atîta furie sistemul acela al „transformismului" parlamentar, inaugurat de către Depretis, care țintea, s-o spunem fără înconjur, la o practică legislativă și administrativă mai deschisă și mai sensibilă la exigențele unor interese concrete. Cu atît mai puțin de către cei care — și erau aproape toți, alegători și aleși, miniștri și ministeriabili — rugîndu-se fierbinte pentru pieirea lui, se aranjau cu sistemul ori de cîte ori lucrul acesta era avantajos.

De cînd venise să locuiască în Guarda și la Cattarusco, Clapasson pusese frîu pornirii mereu crescînde a proprietarilor speriați, descurajați ori ruinați de a-și vinde sau de a-și da în arendă pămînturile lor.

— Locul nostru e-aici, spunea el, și avea dreptate.

Iar dacă nu se putea altfel, le lua el în arendă, și făcuse, în felul acesta, nu numai o singură afacere frumoasă, și nu greșea.

Un alt „cal de bătaie" al lui stătea în principiul — asupra căruia nu admitea nici o discuție — că țăranul, muncitor cu vitele sau dijmaș sau vătaf, părtaș la roadele pămîntului, se afla alături de stăpîn și de partea ordinii împotriva „demagogilor și haimanalelor". Cine se putea îndoi de asta era un imbecil ; cine se apuca să zdruncine temeliile lucrurilor, un trădător social :

— Aveți dreptul să alegeți, încheia el discuțiile, cînd era contrazis asupra acestui punct al credinței sale.

Rămăsese cu credința aceasta și din pricina purtării țăranilor, prudentă, prin tradiție, rezervată, mai ales de cînd aceștia începuseră — lucru care s-a petrecut între '80 și '90 — să tragă cu urechea la noutăți, la vorbele ce pluteau în aer, la afirmația socialiștilor că pămîntul trebuie să fie al tuturor — al țăranilor, deci al meu, traducea fiecare printr-un puternic instinct primar.

Trebuie notat apoi că, în atîţia ani, Clapasson — unul dintre numeroşii străini chemaţi în ţinutul ferrarez de moda întreprinderilor de asanare, modă atotputernică şi anarhică, mai ales între '61 şi '70 — nu căpătase nimic din obiceiurile şi din firea locală, iar, în privinţa limbajului, numai expresiile injurioase şi batjocoritoare, cu care-şi îmbogăţise şi-şi împestriţase propriul său limbaj.

Din toate acestea se poate înţelege patima cu care putea să-l urască el pe un anume Galasso Macchiavelli, mai ales dacă se ştie cine era acesta.

Din cei trei fii ai bătrînului marchiz Filippo Macchiavelli, cel dintîi, Casimiro, era îngropat fără urmaşi în mormîntul aristrocratic al soţiei austriece, într-un castel de dincolo de Alpi ; al doilea, Feliciano, fusese preot şi chiar dacă avusese copii, cum spuneau cei răutăcioşi, aceştia nu-i purtau numele ; al treilea, despre care nu se mai ştiuse de la o vreme dacă era viu sau mort, uşuratecul şi nenorocitul de Luigi, a cărui rătăcire pe drumuri rele îl amărîse pe bătrînul marchiz ani întregi înainte de a pleca, trudit şi ruinat, de pe lumea aceasta. Nu se mai ştia deci, de multă vreme, nimic despre el, cînd apăruse în Ferrara şi în Ro tinerelul acesta, Galasso, singurul şi ultimul din familie, fiul lui Luigi, care pierise în Brazilia de friguri galbene. Venea, ca fiu şi ca moştenitor legitim, să primească din partea tribunalului, care le administra, ca pe o moştenire liberă, bunurile bunicului Filippo : un mic palat, fără cine ştie ce venituri, în oraş, iar în Ro, vila Beicamina, o ruină.

Poate că Galasso se aşteptase la mai mult, dar nu o lăsa să se vadă : se poate presupune că mizeria aceea, adăugată la cea proprie, pe care o adusese cu el cînd se repatriase, va fi aţîţat fireasca lui dispoziţie neconformistă, pentru a-l îndruma spre viaţa pe care şi-o alesese, fie politică, fie particulară. Şi, ca să începem cu aceasta din urmă, era un tînăr foarte frumos, înzestrat cu toate însuşirile distincţiei fizice a bunicului, cu care cei mai bătrîni îl găseau mai mult decît asemănător. Moştenise, de la maică-sa, care fusese o creolă, culoarea părului negru şi strălucitor, a pielii măslinii, a ochilor focoşi şi languroşi, precum şi subţirimea graţioasă a mîinilor, ca şi a gleznelor, de altfel, ce contrasta cu forţa lor, de fel comună şi dădea mersului său, ce-l amintea, în ochii celor bătrîni, tot pe acela al bunicului, o oarecare notă de

şovăială, ca a echilibristului pe sîrmă, fără a lăsa să i se ghicească agilitatea care era totuşi deosebită. Expresia feţei, mişcările înseşi şi manierele, de altfel impecabile, şi mlădierea glasului te făceau să te gîndeşti la un suflet molatic şi totodată aprins, stăpînit de patimi şi totodată plictisit, gata să ia foc şi să se stingă, dispus să se încăpăţîneze şi să se abată din drum cu o uşurinţă aproape de neprevăzut, şi capricioasă, care se arăta neliniştitoare şi suspectă ; fără să mai spunem că puterea dorinţelor asupra lui, atît timp cît li se împotrivea, putea fi ghicită ca excesivă şi dezordonată, aproape ameninţătoare, urmînd să devină crudă şi neîngăduitoare atunci cînd o lua razna. Ceva îţi dădea însă de ştire că, schimbător în toate celelalte patimi, rămînea neclintit şi răzbunător cînd era vorba de ranchiune. Se îmbrăca întotdeauna cu mare eleganţă, pe cheltuiala croitorului, fiindcă se pricepea şi să se îndatoreze, cu tot atîta eleganţă ; iar atmosfera aceea de mister care-l înconjura, începînd cu faptul naşterii lui exotice, îl făcea şi mai atrăgător, şi mai fermecător, astfel că, în ochii femeilor şi-ai tinerilor din lumea bună a oraşului, păru de-a dreptul fascinant ; ceilalţi însă, cei cu mai multă autoritate şi mai aşezaţi, fără să-nceapă să-i discute farmecul, se arătară mai severi în a-l judeca şi îl ţinură la distanţă.

Afrontul se dovedi şi mai amar, întrucît, la început, atît pentru numele lui, cît şi pentru că apăruse ca un adevărat înviat din morţi, şi pentru însăşi asemănarea cu bunicul său, Galasso fusese primit cu bunăvoinţă şi curiozitate. Din cordialitatea lui ţîşnea însă ceva dispreţuitor, iar în intimitate, un aer de condescendenţă ; tot astfel, cînd voia să se arate amabil şi respectuos nu izbutea să fie decît manierat şi ceremonios, însă cu o oarecare notă de dispreţ şi de ranchiună, din pricina căreia în scurtă vreme nu mai fu pe placul nimănui, cu excepţia unei doamne, care se compromise şi avu tot felul de necazuri de pe urma lui, şi a unei clici de tinerei de toate soiurile, nu toţi vrednici de stimă, ce împingeau dorinţa de a se dovedi originali şi lipsiţi de prejudecăţi pînă la trăsnăi, la indiscreţii şi la lipsă de delicateţe. Iar ceea ce în ei, sau în cei mai mulţi dintre ei, era vorba de vanitatea unei uşurătăţi desfrînate, la el, care îi conducea, aceasta deveni răzbunare încăpăţînată, furia de a-şi arăta dispreţul faţă de cei care nu-l voiseră, faţă de regulile sociale şi faţă de morală.

Şi ar fi numit toate lucrurile acestea „minciuni convenţionale", dacă faimoasa carte a lui Nordau ar fi fost apărută, cum a apărut, nu peste mult timp, dar plutea în aer, cum se spune de obicei.

Peste alţi cîţiva ani, Galasso Macchiavelli ar fi ajuns supraom nietzscheean estetizant ; în anii aceia, deveni socialist revoluţionar, declarînd că locul unui gentilom fără avere, în vremurile acelea, era în lupta împotriva unei societăţi retrograde, la fel cum altădată ar fi fost pe bordul unei nave de piraţi şi de corsari.

Declaraţia aceasta nu-l oprea să atragă şi să îngăduie a fi atraşi în gaşca lui băieţi din familiile bune, mai ales dintr-ale celor de curînd îmbogăţite, de la ţară sau de la oraş, pentru a-i jecmăni de sume însemnate, la stos ori la *écarté*. De aceea, burghezia îl socoti în curînd o primejdie, în timp ce nobilimea spunea că nu e de-ajuns să ai purtările şi apucăturile unui „roué" [1] pentru a fi şi nobil, şi că el îi semăna bunicului, pe dinafară, iar pe dinlăuntru, tatălui de puţin lăudată amintire. În epoca aceea, nu trebuia să cauţi duelurile, pentru a le găsi. Galasso avu destul de multe, pentru a apăra memoria lui taică-său, susceptibilitatea proprie precum şi ideile sale politice. Pe teren, asta o ştia toată lumea, se comporta mai mult decît strălucit, nu numai cu mult curaj, dar cu o dezinvoltură ironică şi nepăsătoare, care-i dădu un stil şi contribui la a-l face cunoscut. Se apucase deci să facă paradă de ideile acelea politice, pe care le dobîndise din afectare, cu şi mai multă hotărîre, cu şi mai multă ambiţie, cu speranţa îndepărtată de a face carieră, în timp ce începuturile unei oarecare popularităţi îl făceau să înţeleagă că ar putea fi mulţumit, spre necazul celor care îi făcuseră afrontul de a-l respinge. Faţă de burghezi nutrea sentimente de antipatie şi de aversiune fizică, deosebit de puternice. Astfel că unuia, care-i spusese că putea să fie vorba de pizmuirea bogăţiilor lor, îi răspunsese că nu trebuia exclusă nici posibilitatea aceasta, şi nu-i displăcea, fiindcă se străduia să-i urască din toate punctele de vedere. Răspunsul nu era lipsit de isteţime, după cum nu era lipsit de inteligenţă nici personajul, care se descoperi înzestrat cu un oarecare dar al vorbirii, incisiv, sobru şi so-

[1] Destrăbălat, şarlatan (fr.).

lemn, cu afectarea unei sobrietăţi cu totul neobişnuită în întrunirile populare, care cîştiga de partea lui femeile şi mulţimea. Individual, bărbaţii îl detestau, dar în mulţime îl admirau pe marchizul socialist. Ca să-i desăvîrşească portretul de demagog — diletant, de libertin „stil 1880“ — veneau toanele năstruşnice, ca atunci cînd intrase în cuşca tigrilor dintr-o vestită menajerie de fiare sălbatice, experienţele de prieten al progresului ştiinţific, ca atunci cînd făcuse o ascensiune în balon liber, terminînd în Adriatica, unde-l salvase o navă pe care norocul o făcuse să treacă prin apele acelea, şi, bineînţeles, îndrăznelile ideologice, care-l făceau să afirme că nu se teme de nici o doctrină, oricît de extremistă, şi îi îngăduiau să ascundă fundamentala necunoaştere a oricăreia dintre ele, indiferent că era moderată sau extremistă.

Începîndu-şi cariera graţie celor patru pereţi ai vilei Beicamina, pe care se nimerise s-o aibă pe lîngă Ro, printre oamenii aceia din cele două sate şi din cîmpia unde numele de Macchiavelli era încă viu, ura „commendatorelui“ Clapasson faţă de el nu mai necesită cuvinte pentru a fi descrisă, căci acesta din urmă nu suporta nici măcar să audă de numele lui.

Într-o bună zi se întîlniseră, iar Clapasson :

— A predica răsturnarea unei societăţi de la care aţi moştenit totul e mai rău decît o trădare, domnule marchiz !

— Totul, minus banii, *commendatore.*

— Înseamnă că cei din neamul dumneavoastră nu au ştiut să-i păstreze.

— Ori că cei din neamul dumneavoastră au ştiut să îi ia. În orice caz, eu vi-i las, fiindcă sînt socialist.

— Şi de ce ni-i lăsaţi ?

— Ca să vi-i ia şi dumneavoastră alţii.

— Atunci se cheamă furt !

— Se cheamă dreptate, domnule. Cît despre moştenire, aflaţi că mie îmi pare bine numai de faptul că ai mei mi-au transmis ceea ce dumneavoastră n-o să le puteţi lăsa urmaşilor.

— Adică ? întrebă Clapasson, descumpănit de impertinenţă şi de faptul că n-o înţelegea tocmai bine.

— Suficientă eleganţă de spirit pentru a fi în stare să mă despart de bani, care sînt Dumnezeul celor de talia dumneavoastră.

Clapasson porni să-şi verse focul în faţa unuia ori a altuia :

— Se desparte, înşelîndu-i pe neghiobi la stos ! Se desparte, făcînd pe bufonul în piaţă, ca un demagog, în faţa vitelor din popor ! Şi nu mai spun că trişează la cărţi, fiindcă eu nu-mi pierd nopţile la masa verde, iar anumite lucruri le pot spune cei care s-au aflat de faţă, dar chiar dacă nu trişează la joc, trişează în politică !

Celui, care îi aduse la cunoştinţă lucrul acesta, Macchiavelli se mulţumi să-i răspundă cu o înălţare din umeri :

— Să vină să mi-o spună în faţă, şi-o să vedem ce mutră va face, cu o spadă în mînă.

Un asemenea lucru nu fu socotit de Clapasson nici folositor, nici necesar, nici demn, şi rămase cu şi mai multă ciudă decît înainte. Pe lîngă toate, întrucît Clapasson avea proprietăţi şi arenzi pînă şi-n jurul Guardei veneţiene, Macchiavelli îl porecli, în chip fericit, Ţarul tuturor Guardelor. Porecla stîrni rîsul, prinse, spori furia. Clapasson era în stare să rămînă rece în faţa unei primejdii, dar nu a unei batjocuri şi se temu de ridicol.

I se întîmpla cîte unuia să se întrebe pînă la ce punct credea marchizul socialist în ideile pe care le susţinea : lui însuşi aşa ceva nu i se întîmplă niciodată, căci şi în privinţa aceasta, ca şi în rest, mergea la întîmplare. Rătăcind însă prin cîmpile acelea, uneori chiar cu puşca de vînătoare, întrucîtva de plăcere şi aproape întotdeauna în recunoaşterea oamenilor şi a locurilor, i se întîmplă să descopere la ţărani o familiaritate cordială şi respectuoasă, pe care o remarcă şi căreia îi dădu atenţie cînd ajunse să fie destul de întinsă şi de răspîndită. În ciuda socialismului, şi-a faptului că era născut şi crescut printre străini, şi-a mamei creole, ţăranii păreau să-l recunoască. Şi chiar lui i se părea c-ar recunoaşte ceva, fără să ştie ce anume, şi în aceştia, şi în el însuşi. Înainte de orice, era vorba de plăcere sau, cum se spune, de simpatie şi de bună înţelegere. Ieşea la vînătoare, iar ţăranii îi arătau unde se afla iepurele ; dar unde se afla cu adevărat, nu ca să-l îndepărteze de urma cea bună ; şi îi descopereau cuiburile prepeliţelor, printre bălăriile înalte acoperite de roua primelor clipe ale dimineţii, ţinutul ciocîrliilor, smochinul grangurelui, tufişul sitarului, mărăcinişul ori pămîntul desţelenit al potîrnichilor, balta becaţei, locurile bune

din stufărişul fluviului, pentru a trage în raţele trezite cu noaptea-n cap. Într-un sat numai de vînători pătimaşi, nu era vorba de o favoare neînsemnată. Ţarul tuturor Guardelor pusese să fie aşezate pe pămînturile lui tăbliţe pe care scria că vînătoarea era rezervată, în baza cutărui articol de lege şi a plăţii taxelor respective. Dac-ar fi făcut-o pentru gustul lui de vînător, l-ar fi iertat, în baza complicităţii de patimi dintre cei care sînt stăpîniţi de ele. Clapasson nu era însă vînător, şi ţinea locurile rezervate pentru a invita grupuri de prieteni : fastul acesta şi chemarea unor oameni din afară, cînd sălbăticiunile se răreau şi se împuţinau, păreau însă o adevărată samavolnicie faţă de vînătorii locali, un abuz, un dispreţ la adresa tuturor. Iar cînd puteau, cînd paznicul de vînătoare al lui Clapasson se îndepărta, îşi rîdeau de lege, taxele pe care acesta le plătea dîndu-le şi mai mult ghes să-l înşele. De aici, supărări, ameninţări, supraveghere şi supraveghetori în număr mărit din partea comandatorelui, ca să sporească o dată cu riscul, şi plăcerea de a-l păcăli. Clapasson îşi ieşea atît de rău din fire, încît ajunsese să strige în public că malul Padului era un ţinut de hoţi şi de tîlhari ; braconierii începură să rîdă în vreme ce satul se socoti insultat, iar Galasso Macchiavelli, pentru a da cuvenita pedeapsă unui asemenea obraznic, nu se dădu în lături de-a merge împreună cu vînătorii frauduloşi pe terenurile rezervate ale celuilalt, ba chiar o făcea cu o poftă nebună.

Cînd spionii îl înştiinţară de asta pe Clapasson, iată-l pe om invocînd cruzimile legilor de odinioară : biciul, ocna, însemnarea cu fierul roşu pe umărul braconierilor :

— Cum făceau strămoşii demagogului ăsta neruşinat ! strigă el.

— Spuneţi-i că strămoşii mei i-ar fi mîngîiat spinarea cu băţul unui ţăranoi parvenit ca el, care ar fi cutezat să pretindă teren de vînătoare rezervat.

Juridiceşte, argumentul n-avea nici o valoare, dar chiar dacă paznicii ar fi putut să-l prindă, şi ar fi fost condamnat la amendă, lucrurile nu s-ar fi terminat cu un ridicol uriaş pentru Clapasson ?

— Dacă-l prindeţi pe Macchiavelli, le porunci el paznicilor, trageţi în el !

Paznicii aveau bun-simţ chiar şi pentru a-l suplini pe cel care-i lipsea lui Clapasson ; şi-l ocoleau pe departe, cu atît

mai mult cu cît un braconier mai îndrăzneţ, Smarazzacucco, de pildă, dăduse sfoară-n ţară că dacă marchizului Macchiavelli i s-ar fi întîmplat o nenorocire la vînătoare, se şi ştia încă de pe-acum cine avea să-şi primească pedeapsa bine meritată. Iar între timp, îi păzeau spatele, la vînătorile acelea.

Cînd colinda peste cîmpuri, întîlnea deseori ţărani bătrîni, care îi povesteau despre bunicul său, marchizul Filippo : bun stăpîn, unul dintre ăia de altădată, prietenos cu toată lumea, şi respectat de toată lumea, fără să aibă nevoie de îngîmfare şi cutezanţă şi, cu atît mai puţin să se poarte urît. Cînd se-ntîmpla ca Galasso să treacă pe la cîte-o casă la ora mesei, îl întrebau întotdeauna dacă nu voia cumva să ia loc, iar dacă primea, se bucurau, fiindcă şedea cu ei la masă fără pretenţii, vesel şi familiar, dar întotdeauna ca un domn, căci nu le-ar fi plăcut nici să-l vadă devenind prea intim, ori arătîndu-se prost crescut, ca să nu facă pe rezervatul.

Descoperea şi el, şi descopereau şi ei, în chip spontan — ca şi cînd n-ar fi trebuit mai mult decît să şi-o aducă aminte pentru a se înapoia din nou la ea — familiaritatea aceea discretă şi prudentă, care existase din moşi strămoşi între ţăran şi stăpîn, într-un ţinut în care nici barbarii, nici feudalismul n-au izbutit să distrugă din suflete şi din obiceiuri demnitatea familiei ţăranului liber, întocmai cum nici cataclismele, nici vremea, n-au izbutit să şteargă aici vechea unitate funciară romană. Respect fără teamă, dintr-o parte, încredere reciprocă, fără excese şi descopereau, şi el, şi ţăranii, purtările părinţilor lor, din vremea cînd o nobilime, care nu cunoştea obrăznicia şi samavolnicia, folosea cea mai bună parte a orgoliului şi a măreţiei sale în îmbunătăţirea, printr-o muncă stăruitoare, de veacuri, a pămînturilor acelora pretenţioase dar recunoscătoare, trăind pe ele şi prin ele, laolaltă cu ţăranii, fără ranchiună, măcar atît cît îngăduia firea omenească.

Şi redescopereau buna înţelegere cu atît mai uşor cu cît nu costa nimic, fiindcă Macchiavelli nu mai stăpînea nimic. Şi se înţelege că dacă ar fi venit să-şi revendice ori să-şi răscumpere pămînturile care fuseseră ale strămoşilor săi, lucrurile n-ar mai fi mers chiar atît de uşor şi s-ar fi ivit imediat greutăţile inerente oricărei înţelegeri omeneşti. Nu era însă cazul, iar sărăcia lui îi apropia inima şi bunăvoinţa ţăranilor, şi simpatia lor, ca faţă de unul pe care ei îl considerau deposedat de avere de către stăpînii de astăzi, care nu aveau alt-

ceva decît puterea recentă a banului, grosolană și meschină în comparație cu cealaltă, a celor din vechime, și a nobleței de sînge. Și tocmai de aceea familia Verginesi îi arăta cu o anume plăcere orgolioasă herbul neamului Macchiavelli, cel din Ferrara — trei cuie avînd deasupra o coroană, sculptat deasupra ușii casei de la Vegri della Coguazza, păstrat ca semn al credinței față de o tradiție, mîndri de el ca de un merit deosebit. Iar Luca spunea :

— Nu ne-am uitat niciodată, dar niciodată, de neamul Macchiavelli, domnule marchiz.

Auzeau drept răspuns vorbe pe care trebuiau să le caute în vălmășagul anilor, în trecutul foarte îndepărtat și în străfundurile sufletului și ale instinctului atavic, și din pricina cărora rămîneau uluiți și aproape speriați :

— Pămîntul este al tuturor și trebuie să-i dea roade celui care-l muncește.

Se părea că nobilul s-ar fi deposedat pînă și de amintirea drepturilor străvechi și de sînge, întru restituirea și în sprijinul unui alt drept, mult mai vechi, pentru a nimici și răzbuna ceea ce ei, în adîncul sufletului și de cînd lumea, simțeau că ar fi un fel de uzurpare. Și parcă n-o spunea ? Spunea :

— Pămîntul v-a fost răşluit, vouă, țăranilor, prin forță și nedreptate. A venit vremea dreptății și nu mai trebuie să existe alt drept afară de cel al muncii.

— Și-atunci, întrebau ei, cu logica străvechii și aprigei dorințe, trezită dintr-o dată atunci, pămîntul e al nostru ?

— Pămîntul e al tuturor.

Prea puțin îi păsa lui și excentricității sale nesăbuite de nobil decăzut, care trăia la întîmplare și căuta să-și aline ranchiunele, prea puțin îi păsa că ei nu făceau nici o deosebire între cele două formule și că pentru ei : al tuturor însemna : al nostru.

Din auzite și după o frunzărire grăbită a cărții de curînd apărute a lui Henri George căpătase o cunoaștere superficială a sistemelor socialiste. De altfel, ambiția lui, viciată de plictiseală și de sărăcie, se bucura cu atît mai mult cu cît putea să-i înfurie și să-i umple de ciudă pe Clapasson și pe cei de teapa lui, atingîndu-i tocmai în acel „principiu“ care-i făcea să se hrănească cu iluzia că țăranul ar ține cu stăpînii.

„O să vadă el, boul ăla plin de bani, se gîndea Galasso, cu o bucurie răutăcioasă şi nu fără o ascuţime de minte plină de răutate, o să vedem noi cum ţine cu stăpînul".

Pălăvrăgelile lui asupra venitului funciar, care trebuie să devină proprietate socială, după principiile teoriei lui George, îi foloseau întocmai ca şi poezioarele saltimbancilor, pentru a face să fie înghiţită formula aceea, pe care ascultătorii, niciodată sătui de a o auzi, o traduceau precum se ştie, şi care era ursită să devină extrem de populară pentru îndelungă vreme printre ţăranii din ţinutul ferrarez, care despre George şi despre sistemul său, ca şi despre altele, ştiau atît cît ştiau, adică nimic, afară de ceea ce întovărăşea veşnicul vis şi veşnica sete de pămînt. Fapt este că formula aceasta a avut în Galasso Macchiavelli pe cel dintîi sau pe unul dintre cei dintîi divulgatori şi răspînditori ai ei, şi că ea nu lăsa pe nimeni indiferent, iar într-o provincie în întregime agricolă, în care ordinea socială se baza pe ogoare şi unde toate bogăţiile erau investite în ogoare, spre care se îndreptau toate iniţiativele şi energiile productive, ea făgăduia amatorilor de noutăţi din convingere sau din infatuare o aţîţare a patimilor şi o răsturnare a lucrurilor avînd cu totul altă adîncime decît tulburările pălmaşilor la strigătul popular de muncă şi pîine. Dincolo de cererile înaintate de către ţărani în legătură cu îmbunătăţirea contractelor de dijmă, fremăta, de fapt, foamea de pămînt, născută, dacă ni se iartă emfaza comparaţiei, o dată cu eforturile întîiului născut al lui Adam, fiindcă : *fuit Cain agricola.* [1]

Un Galasso Macchiavelli vorbea la nimereală ori după cum avea chef, dar firea reflexivă şi prudentă a celor îndoctrinaţi de el putea să-şi dea seama că atîta vreme cît pămîntul ogoarelor era grevat încă de servituţi şi de nevoi sociale, de biruri, de datorii, de cheltuieli şi de riscuri economice, era mai convenabil să fie lăsate, ca proprietate juridică, celor care voiau să-şi asume această povară : stăpînului, orăşeanului, fie chiar statului ori comunei, ţăranul rămînînd să-şi însuşească, pe seama lui, cu binele ori cu de-a sila, şi cu o viclenie plină de răbdare, cît putea mai mult din venitul net. Ţăranul pricepea deci că împărţirea aceea a pămînturilor trebuia să fie

[1] Cain a fost agricultor (lat.).

precedată de o reformă socială, care ațîța mult pasiunile și speranțele. Dar o reformă nu numai a societății, ci și a firii omenești, a fost dintotdeauna cerința ei cea mai ușoară, visul în care cade cu cea mai mare naivitate. Pînă la urmă, tot ea plătește oalele sparte, întrucît — ca să rămînem la cazul nostru — orice reformă nu a făcut niciodată altceva decît să înlocuiască stăpînirea veche cu o alta mai pretențioasă, ca nouă proprietară, și mai activă, și mai aspră în a impune altora și în a-și impune ei însăși truda. Același lucru trebuia să se petreacă între Pad și Reno, după mulți ani de „frămîntări agrare“, care au îmbunătățit contractele și situația dijmașilor, dar mai cu seamă au înlocuit stăpînirea căreia i se spunea patriarhală și părintească, și purtările ei aristocratice, și agricultura ei nu atît de intensivă cu un regim burghez, strict economic și industrial, și mult mai exigent. Iar toți cei care, țărani la origină, s-au ajuns, s-au dovedit a fi cei mai aspri stăpîni ; liberi, toți ceilalți, să-și dea seama că proverbele nu mint niciodată.

Dar dacă atunci, la început, se lăsau ușor învăluiți în speranța vagă a unei reforme universale, planurile speciale îi făceau să fie neîncrezători. Pe „pămînturile vechi“, țărani vechi pe moșie, deseori de cîte o sută de ani, auzeau spunîndu-se că pe „pămînturile noi“, în curs de asanare, era loc pentru toată lumea ; pe aceasta își întemeiau nădejdea că pămînturile vechi să se descongestioneze, ca toți cîți erau de prisos să plece într-acolo, micșorînd numărul concurenților la împărțirea ce-avea să vină. Și făcînd ca aceasta să depindă de o reînnoire a lumii, se ajungea să se nască în sufletele lor o așteptare care avea ceva mistic în înflăcărarea ei, în înclinarea spre sacrificiu, în fanatismul ei. Premizele doctrinare erau, în fond, indiferente : era destul ca ele să cuprindă făgăduiala minunată. Iar dacă putem avea încredere în cunoașterea oamenilor și-a locurilor, și-n amintirile tinereții noastre, ale cărei ecouri erau încă vii pînă nu demult, ni se pare îngăduit să spunem că dincolo de orice diversitate de vremuri și de doctrină, în suflete încolțea din nou o bună parte din aspirația aceea către împărăția lui Dumnezeu pe pămînt, către egalitatea evanghelică, către o împlinire socială a Predicii de pe Munte, care se bucura de mare trecere în sînul sectelor eretice din Evul Mediu, în general, și îndeosebi, din întîmplare, din Evul Mediu paduan. Căci dacă paterinii, sau „frățiorii“,

sau „apostolicii“, sau alții asemenea lor din rădăcina catară prosperau pe atunci mai ales în comunitățile meșteșugărești și orășenești, noutatea modernă a stat în faptul că un sentiment înrudit cu acela al sectanților de pe atunci a putut să se răspîndească printre țărani și să devină chiar cu adevărat țărănesc.

În preajma lui '80, firea acestora, încă închisă și aproape cu desăvîrșire ignorantă, neîncrezîndu-se cu nici un preț în vorbe, se putea compara cu acea falsă vreme frumoasă în timpul căreia marea, fără vînt și fără valuri, se umflă și face să se presimtă apropiata furtună.

Cu tot respectul afectuos al familiei Verginesi, față de amintirea și stemele bătrînilor Macchiavelli — ceea ce de altfel nu costa și nu valora mai mult decît un compliment, care se știe cît angajează, chiar dacă e sincer — cu tot respectul deci, și cu toată simpatia, tînărul li se părea un ușuratec plăcut, avînd timp de risipit cu discuții care-i făceau să rămînă înmărmuriți. Față de politică se arătau foarte bănuitori, din pricina „murdăriilor“ pe care le auzeau rostindu-se la întruniri împotriva religiei de către vorbitorii înfierbîntați și, lucru încă și mai rușinos, chiar de către o femeie: „nebuna doamnă Lupacchioli“. Iată însă că tocmai atunci Clapasson cumpără moșia Vegri della Coguazza, iar pentru familia Verginesi luă sfîrșit îngăduința pe care-o arătaseră stăpînii de mai înainte. Dac-ar fi fost vorba numai de obligația de a da socotelile mai des și mai în amănunt, ori de a trebui să rabde supravegherea unui vechil, Luca Verginesi s-ar fi resemnat: Clapasson avea însă nenumărate alte pretenții.

El, unul, disprețuia profund „sistemul patriarhal“ și îl numea, în gura mare, după cum avea obiceiul, alianța dintre lene și ignoranță, hărăzită să anuleze orice inițiativă, orice cutezanță, orice progres al agricultorului din partea locului:

— Un bou înjugat alături de un măgar, striga el către proprietarii pe care-i ținea sub vergeaua lui de dascăl, să-mi spuneți voi cum trag! Îmi lăudați într-una grandoarea acestei agriculturi a voastră: dar cînd a fost asta? Pe vremea ducilor de Este? Pe vremea ducelui Borso? Or fi fost ei mari, nu zic nu: dar acum trei veacuri! Și, în definitiv, aici în Guarda a existat un singur om care a avut curaj și inițiativă, iar acesta a fost Vèrgoli. Trei veacuri sub stăpînirea papii v-au adormit, v-au stors de puteri, v-au înmuiat. Un bou înjugat lîngă un măgar: iată grozavul „sistem patriarhal“!

— Pe lumea asta, căuta cîte unul să i se împotrivească, trebuie să ştii să te mulţumeşti.

— Nu trebuie să te mulţumeşti niciodată, iar binele să-ţi dea ghes spre mai bine, mai binele la mai, mai bine !

— Dar gramatica ?

— Care gramatică ?

— Mai mai bine ?

— Mai mai bine, da, şi cu atît mai rău pentru cine nu o înţelege ! continua el, fără umbră de bănuială. Trebuie să vă treziţi din somnolenţa asta a celor trei veacuri popeşti, să vă vindecaţi de ftizia voastră agrară ! Trebuie intensificate culturile, sporit numărul vitelor, dat pămîntului mai multe braţe de muncă şi mai multe îngrăşăminte : la o cheltuială de cinci lire se scot şase, la zece, se scot cincisprezece, la cincisprezece, treizeci, la treizeci, după vreme şi după loc, şi cunoscînd bine ştiinţa, se scot o sută !

— Au fost văzuţi unii care-au cheltuit o sută, ca să scoată zece.

— Măgarii !

— Ştiinţa fără experienţă...

— Scuza obişnuită a incapabililor ! Experienţa fără ştiinţă e bună pentru a continua să te duci la culcare fără lumină, cum faceţi voi ăştia „patriarhalii", de trei veacuri încoace. Pînă la urmă, aţi economisit lumînarea : frumos cîştig, grozavă economie !

Un timp obişnuia să citeze, în dispreţul leneşilor proprietari ai pămînturilor vechi, ceea ce se făcea şi se cuteza, în asanări, de către ferrarezi şi neferrarezi, de către particulari curajoşi şi de către societăţi : Societatea Torineză pentru Asanări, o alta cu nume asemănător, în Lodi, aşa-numita „Vaudoise d'Exploitations Agricoles" în Valle Volta şi pe proprietatea Boccaleone etc. etc. Începuse însă epoca durerilor şi în domeniul asanărilor : pămînturi care nu corespundeau cu aşteptările, altele care, „strîngîndu-se", coborau mai jos decît fusese prevăzut, altele care trebuiau „spălate", şi, toate, după uscare, se cereau irigate, şi drumuri, şi lucrări manuale de tot felul, inexistente ori proaste, şi greutatea de a evacua apele, şi nevoia împovărătoare a unor noi instalaţii de pompare, şi malaria care se întindea datorită şanţurilor mocirloase şi canalelor mlăştinoase, în locul sănătoaselor lagune cu apă sărată şi de izvor, şi împărţirea în loturi care mergea greu,

şi preţul nerentabil al pămînturilor asanate: în sfîrşit criza latifundiului industrial de asanare.

— Va fi biruită, spunea Clapasson, şi a avut dreptate, dar deocamdată era grea şi a fost îndelungată, şi a înghiţit numeroase averi, mici, mijlocii şi mari.

— Cu siguranţă, îi răspundeau ceilalţi, dar, pînă una, alta, nu trăim decît o dată, iar copiilor noştri nu trebuie să le lăsăm nimic, ori poate numai faima că tatăl lor s-a ruinat în lucrările de asanare?

Clapasson avu la îndemînă un exemplu mai corespunzător şi mai potrivit: chiar al lui, atît de apropiat, al succeselor frumoase şi al veniturilor avantajoase pe care se pricepea să le scoată din moşiile luate în arendă ori proprietate personală. Şi era într-adevăr un agricultor de valoare, şi o ştiau cu toţii, proprietari şi ţărani, nu o nega nimeni, nici măgarul, nici boul, ca să o spunem în felul lui atît de puţin plăcut.

Felul acesta trebuiră să-l simtă, în chip atrăgător, îndată ce Clapasson intră în stăpînirea moşiei Vegri della Coguazza, Luca şi Angiolino Verginesi: refă, înnoieşte, schimbă — un adevărat balamuc! Iar pentru a-i dresa şi a-i îmblînzi, batjocuri, obrăznicii, gesturi dispreţuitoare la adresa a ceea ce făceau — şi făcuseră întotdeauna — cei doi ţărani, care nu mai auziseră niciodată vorbindu-li-se astfel şi se vedeau terfeliţi, şi duşi înapoi cu anii, de parcă nu şi-ar mai fi cunoscut meseria. Şi culmea amărăciunii este că era priceput, era capabil, iar pînă la urmă, avea dreptate: dar în ce fel şi-o căpăta! Umilea şi ţinea să umilească, fiindcă socotea din principiu că înfumurarea ţăranului, cu atît mai dîrză cu cît e mai ascunsă, trebuie lovită pînă se risipeşte, trebuie umilită pînă cînd cedează. Încă puţin şi-ar fi vorbit ca preotul la taina spovedaniei, dar nu în numele Domnului: numai în cel al agriculturii intensive şi în cel al trufiei sale de Ţar al tuturor Guardelor.

Asupra celor doi Verginesi, pe care-i socotea deosebit de încăpăţînaţi şi de înfumuraţi, căzu întocmai ca grindina în iulie.

— Cine ştie ceva, vrea să te facă să ştii şi tu, cine poate, vrea să te facă s-o simţi, spusese Luca, dispreţuit şi insultat, pentru întîia oară, la şaptezeci de ani bătuţi pe muchie: trebuie s-avem răbdare, cum avem şi cu nenorocirile trimise de Dumnezeu.

Răbdarea era însă grea. Deprins să țină registrul de dijmă în felul lui și simplu, trebui să-l țină după voia stăpînului, și să dea socoteală în fiecare sîmbătă, cu de-amănuntul : cheltuieli și venituri, cumpărări și vînzări, datorii și datornici.

— Domnule commendatore...

— Înainte de orice, la naiba cu titlurile ! Sînt stăpîn, iar voi trebuie să-mi spuneți : stăpîne. Știu c-ați fi-n stare să-mi spuneți și excelență, și preaînalte, numai să nu m-aveți de stăpîn !

— Stăpîne, mi se pare că vă purtați cu mine ca și c-un hoț.

— Fără îndoială ! Spre binele vostru ! Ca să n-ajungeți astfel !

— Mulțumesc, în atîta amar de ani, n-am știut c-aș avea nevoie.

— Atîta amar de ani mie nu-mi spun nimic, cu un stăpîn ca mine, închipuie-ți c-ai devenit iarăși copil.

S-audă că i se spune una ca asta, la vîrsta aceea, era încă o rușine, dar răbdare. El crezuse întotdeauna că socotelile, la țară, se încheie la Sfîntul Mihai, cu pierderile și cu cîștigurile respective : cine are bani în buzunar și găluști pe masă de Sînt Mihai, va avea tot anul ce să mănînce. Afla în schimb acum că trebuie să-și însemne cheltuielile nu numai pentru a le compara cu veniturile, dar și cu prevederile, la fel făcîndu-se și pentru venituri : o adevărată șicană, să-ți pierzi mințile, și mai multe nu. Dar răbdare : n-avea decît s-o facă el, de vreme ce era stăpîn. Trebui să reducă numărul păsărilor din curte, fiindcă stăpînul micșorase hrana pentru ele, ăsta făcea economie pînă și la tărîțe ! Și nu voia să vadă găini pe ogoare, stricînd culturile. Spuse răspicat că va trage în toate cele pe care le va găsi în afara coteților și-a bătăturii, și chiar trase, feciorul de cîine ! spre desperarea gospodinei Argia și-a celeilalte, de la Torricella. După asta veniră la rînd taurul lui Luca și vierul lui Angelino :

— De ce rasă sînt ? întrebase Clapasson, după ce-i cercetase cu atenție.

— Rasă frumoasă, răspunseră cei doi crescători, cu mîndrie : rasă de-a noastră.

— Rasă de la Vegri della Coguazza ?

— S-ar putea spune chiar așa, dacă n-ar fi vorba de modestie.

— E o rasă faimoasă. Într-o săptămînă, să dispară !
— Să dispară, unde ?
— O să-i duceţi la tăiere : se poate ca pielea să facă totuşi cîteva lire.
— Să ucidem două animale atît de destoinice şi cu asemenea calităţi ?
Asupra destoiniciei şi calităţilor celor doi reproducători se exprimă prin nişte cuvinte de-a dreptul neruşinate !
— Iar vacile şi scroafele o să le trimiteţi la montă la vierii şi taurii mei, căci am din toate neamurile : şi pentru muncă, şi pentru carne, şi pentru lapte.
— Dar Verginesii au ţinut întotdeauna taurul şi vierul !
— Se şi vede, după ce v-au dat : aveţi nişte vaci pe care nici nu ştiu dacă taurii mei le vor accepta ! Şi vitele voastre ar trebui schimbate. Iar pîn-atunci, avînd atît de puţine furaje, vreţi să le stricaţi mai departe pe un taur ca ăsta ? Sînteţi mai rău decît copiii. Şi încă ceva : grădina de zarzavat va trebui redusă şi ea la strictul necesar pentru familiile voastre, fiindcă bălegarul din grajdurile voastre, slab şi puţin cît este, trebuie pus numai pe ogoare.
Pînă şi femeile îşi primiră porţia lor de săpuneală şi de jigniri, în timpul creşterii viermilor, adică al gogoşilor de mătase. Binevoi să spună că porumbeii de la Torricella erau frumoşi, ceea ce păru o batjocură. Iar după ce cînepa se uscă, iată-l pe vechil venind să ia cîte-un snop din fiecare tarla, ca să-l pună la topit într-o topitorie a stăpînului. Snopii aceştia fură lucraţi aparte şi trebuiau să dea recolta medie pentru fiecare tarla. Era un obicei răspîndit, dar nu şi la Vegri della Coguazza. Din totalul prevăzut graţie producţiei medii obţinute, fie pentru că ticălosul de vechil luase snopul cel mai frumos, fie pentru că sistemul de prelucrare al stăpînului o fi fost mai bun, rezulta o parte lipsă :
— Partea furată, o numi vechilul.
Denumirea aceasta era şi ea obişnuită, fără multe mofturi, iar ţăranul era obligat să pună la loc preţul „părţii furate". Se despăgubea, sustrăgînd, înainte de a fi număraţi pentru stabilirea mediilor, cît putea mai mulţi snopi : de aici, noi asupriri, spionări de-ale vechililor şi stăpînilor, pentru a stabili dacă ţăranul topea, lucra, depozita şi vindea cînepă pe ascuns.
— Parte furată ? ţipă Luca.
— Dar nu s-a numit întotdeauna aşa ? întrebă vechilul.

— Dar nu cînd e vorba de mine, nu la mine acasă !

— Vai, cît eşti de delicat! de-aia se şi spune: cîinele opărit se teme de apa rece.

— Vă înapoiez atît proverbul, cît şi numele de cîine.

Vechilul se supără ; iar Clapasson îi împăcă, folosindu-se de acest argument grozav :

— Ţăranul are trei epoci : se naşte neştiutor, creşte încăpăţînat şi îmbătrîneşte înfumurat.

Iar pentru semănături impuse să se folosească sămînţă de grîu şi de cînepă selecţionată de el. Şi fiindcă Luca se cam împotrivea, spunînd că o are pe-a lui, dovedită ca foarte bună de către atîtea şi-atîtea generaţii de Verginesi, la Vegri, Clapasson îi spuse :

— Seamănă cu sămînţă de-a dumitale cîteva brazde şi dacă iese mai bună a mea, dă-mi voie să-ţi zic dobitoc.

Trebui să-l lase, fiindcă sămînţa stăpînului dădu spic mai lung, cu boabe mai multe, mai grele: cînepa crescu mai înaltă şi mai egală :

— V-am spus eu că ţăranul are trei epoci ? Luca, eşti un dobitoc.

Foarte bine : aşa era înţelegerea, dar sînt astea înţelegeri de respectat ? Cu unul ca el ? Cu un om de vîrsta lui ? şi pentru fiecare lucrare urmară umilinţele : de la arat la treierat, la săditul şi la curăţitul pomilor, la punerea îngrăşămintelor şi la alternarea culturilor, lucrări cărora Luca nu auzise niciodată să li se dea nume atît de năstruşnice deşi, în parte, le practica şi el. Îi venea chef să blesteme pămîntul, lucrul cel mai respectat pînă atunci, după Dumnezeu. Stăpînindu-şi o asemenea furie, îşi regăsea cumpătul afurisindu-l pe stăpîn şi pe strămoşii şi pe urmaşii acestuia :

— Dacă n-ar fi prea tîrziu pentru mine, aş vrea să mă deprind să fur, ca să mă răzbun pe zbirul ăsta !

Îşi deşerta inima în faţa morăriţei ; iar aceasta :

— Cui îi spui ? Uneia căreia i-au pus numărătorul ?

Se certau, neputînd stabili care dintre amîndouă necazurile era mai mare şi care împilare mai odioasă :

— Dacă pămîntul ar fi al ălor care îl muncesc... spunea Luca.

— Şi parcă moara nu-i a mea ? Cu toate astea, au găsit în ce chip să-mi facă o asemenea blestemăţie.

— Dac-ar fi adevărat ce spune marchizul Macchiavelli...

— Cîtă vreme există clica vrăjmaşilor lui Dumnezeu, n-o să putem răsufla.

Familia Verginesi nu-i mai putea furniza nici măcar vinul, întrucît Clapasson, după ce gustase din produsul acela al lor, îl caracterizase drept bun pentru a te îmbolnăvi de holeră ; ceruse totodată să se smulgă via, iar dacă voiau vin bun, la preţ ieftin, să cumpere de la el, căci ţinea şi „pivniţă model", şi aducea mustul de pe dealurile cele mai bune, bologneze şi romagnole, în budane, roşii, cele din Romagna, şi nevopsite, în culoarea naturală a lemnului, cele din Bologna. În ciudă, se duseră să cumpere de la cîrciumă. Clapasson află :

— Deştepţi ! Îl luaţi mai scump, îl luaţi şi botezat cu apă şi, ca să vedeţi că ţăranul are trei epoci, ştiţi cine i-l furnizează cîrciumarului ?

El. Doamne Dumnezeule, de ăsta nu-i chip să scapi. Măcar de-ar fi adevărat ce spunea Macchiavelli, atunci cînd, cu politeţea lui nemaipomenită, de nobil născut, onora masa curată a familiei Verginesi, pe care, slavă Domnului, ceva mai mult decît foamea, pentru a însoţi pîinea, se găsise întotdeauna, chiar la vreme de lipsuri. Şi se pricepea să spună cuvîntul acela de laudă, care, într-o adunare, e ca sarea în bucate.

Necredincios îl ştiau şi, cum spunea Cecilia, din „clica vrăjmaşilor lui Dumnezeu" ; dar era vorba de interesul sufletului său, iar toane şi capricii, nobilii au cu duiumul ! Dacă voia să facă o afacere proastă, îşi spuneau ei în gînd, n-avea decît. De altfel, era sărac lipit pămîntului şi se ştia cum trăia la Ro, în două odăi reparate cît se putuse mai bine, în Beicamina cea distrusă ; e oare un caz atît de rar sau de mirare ca sărăcia să-l facă pe unul să vorbească şi să se poarte ca un desperat ? Înseamnă pentru asta că aiurează în tot ce vorbeşte ? Cu siguranţă da, atunci cînd Macchiavelli vorbea împotriva religiei, dar nu şi atunci cînd vorbea împotriva bogaţilor, în general, şi mai ales împotriva lui Clapasson. Aici ajunseseră Verginesii, încetul cu încetul, discutînd între ei, plini de ură, şi continuînd să judece mai departe, spuneau că nici nu era de mirare, la urma urmelor, ca un om, sărăcuţul, născut din nobili, trezindu-se jefuit pe de-a-ntregul şi rămas numai cu cămaşa pe el, să înceapă să bată cîmpii, de supărare, şi să spună prostii. Priveau cazul lui Galasso şi blestemele lui cu o duioşie şi cu o indulgenţă pe care nu le-ar fi simţit, dacă

n-ar fi fost la mijloc vorba cealaltă, că pămîntul, adică, e-al tuturor. Care, din tot sufletul, nu, nu voiau să fie nici prostie, nici vorbărie deşartă. Dar, la urma urmelor, cine îl jefuise pe fiul acelor nobili care ştiuseră să trăiască pe lume şi să se bucure de ea, de-a lungul atîtor generaţii, fără a-şi acoperi sufletele de păcate, fără a-şi supăra aproapele şi fără a-şi chinui ţăranii lor? Îl jefuiseră neamurile proaste de Vergoli şi de Clapasson, aceiaşi care goleau mănăstirile, desfiinţau congregaţiile, confiscau daniile cucernice, scoteau la licitaţie bunurile săracilor şi ale Bisericii, pîngăreau atîtea lăcaşuri dumnezeieşti, persecutau sfintele taine, Biserica şi mila, mai neînduratori ca oricînd, tocmai în anii aceia din jurul lui '80. Şi-atunci? Atunci nelegiuirea jefuitorilor scuza nelegiuirea celui jefuit, graţie unui raţionament tot mai strîmb, pe măsură ce stăruiau în el, în special fiindcă termenii nu erau potriviţi, dar şi fiindcă nu se putea spune că familia Macchiavelli fusese jefuită de cineva. Iar, pe deasupra, întîmplările care-i aduseseră în sapă de lemn nu erau chiar atît de vechi încît bătrînii, ca Luca Verginesi, să nu şi le aducă aminte în chip limpede, şi aveau tot atît de puţin de-a face cu desfiinţarea dreptului de mînă moartă pe cît era de greşit să se spună că un Clapasson, cumpărînd bunuri care fuseseră ale familiei Macchiavelli, le-ar fi furat. Se bucura încă de ele, era supărător şi de loc pe placul ţăranilor, şi făcea parte din clica necredincioasă, partizan al statului care insulta religia şi jefuia Biserica, dar patima trebuia să confunde termenii, iar lucrul acesta arăta că era patimă, şi încă puternică. Atrăgîndu-i atenţia să facă deosebiri, ar fi fost la fel cu a-i pofti pe ţărani la o analiză economică şi juridică asupra folosului general şi asupra dreptului sau lipsei de drept pe care ar fi avut-o statul modern de a-şi apropria bunurile ecleziastice în regimul unei „biserici libere într-un stat liber", o dată ce acesta lua asupră-şi sarcinile publice de ajutorare şi de învăţămînt care, pe vremuri, aparţinuseră congregaţiilor. Să spunem chiar că în epoca aceea, faptele nu erau puse în astfel de termeni de către nimeni, nici măcar de către partea care vedea într-asta violarea canoanelor şi răspundea cu sancţiunile spirituale şi cu excomunicarea, nici măcar de către cealaltă parte, care voia suprimarea Bisericii şi a religiei, dar nici chiar de către legiuitor care, în legile de laicizare a statului, din pasiune şi din oportunitate, propovăduia lupta împotriva duşmanului,

reprezentat de partizanii puterii temporale a Bisericii. Şi încă de la începutul Regatului se făcea cu greu, şi nu fără scandaluri, vinderea bunurilor ecleziastice trecute în patrimoniul statului ; iar cînd una din licitaţiile acelea excomunicate se închidea cu cîte o adjudecare care reprezenta pentru lumea de-aici o afacere cu atît mai bună cu cît era mai rea pentru lumea de dincolo, se obişnuia să se spună : „Ferice de ăla care-l are pe taică-său în iad" ; dar şi : „Li se fură hoţilor ce-au furat". Şi era păgubită morala, iar, materialiceşte, şi statul, pe care toată lumea îl ştia că era departe de a scoate din asemenea vînzări un cîştig proporţional cu valoarea. Din partea anticlericalilor se răspundea cerîndu-se ca, mai curînd decît să se deschidă bine ochii la vînzări, să se taie din buget şi îndemnizaţiile votate pentru exproprierile acelea, şi, în general, orice sprijin bănesc pentru cult, după cum se cerea şi suprimarea atît a articolului acela care declara religia catolică religie de stat, cît şi a acesteia însăşi. Şi apoi, fiindcă s-a pomenit de înstrăinarea bunurilor ecleziastice, se cuvine să amintim de patima care, şi în operaţia aceasta, tulbura minţile şi hotărîrile, pînă într-atît încît atunci cînd Minghetti, Scialoia şi Ferrara, adică oameni de stat şi învăţaţi tot atît de eminenţi pe cît de puţin clericali, au formulat propuneri judicioase şi capabile să rezolve problema în chip practic şi folositor, acestea au fost respinse zgomotos din pricina bănuielii furioase că ar favoriza clericalismul. Iar aceasta în dauna statului şi a casierilor lui, şi a conştiinţelor frămîntate de pasiuni crunte, în timp ce, în urma vînzării cu bucăţica şi în cele mai proaste condiţii, nu se ivea măcar o categorie de cumpărători de bunuri ecleziastice interesată în păstrarea ordinii noi, ci se forma, mai degrabă — iar zvonul public exagera intrigile şi greşelile — o mînă de acaparatori şi de profitori odioşi, mai ales în închipuirea poporului, întotdeauna înclinată, cînd e vorba de-aşa ceva, să vorbească într-aiurea de comploturi şi de mafii cămătăreşti. Adevărul este că din gîndirea laică şi din politica liberală nu ajungeau pînă la popor decît manifestările cele mai puţin fericite, ca atunci cînd nobilul poet se transformase în „cîntăreţ al Satanei", ori — pentru a aminti un episod de o logică întru totul deformată — ca atunci cînd un colonel patriot se năpustise într-o biserică,

spre a cere, *manu militari*[1] să se cînte un tedeum pentru cucerirea Romei. Iar din guvern și din parlament nu răzbăteau pînă la oamenii de rînd decît ecourile scandalurilor, ca acelea răsunătoare ale lui Lobbis, pe vremea regiei de tutunuri. Iar că retragerea papii în Vatican ar fi putut stabili între cele două puteri acel *modus vivendi* care, de fapt, s-a și stabilit, era tot atît de departe de mințile celor simpli, pe cît este morala istorică de filozofia rațională. Iar conflictul de idei, cum se manifesta în public, nu era unul nobil și filozofic, ci unul între niște marionete și niște fantasme ale unor dogme neghioabe și grosolane.

Atunci se întîmpla ca privirile bătrînului Luca Verginesi să întîrzie pe o vechitură de pușcă cu vergea, scoasă din folosință, care stătea atîrnată într-un cui pe perete, încă de cînd taică-său, chiar în anul cînd se născuse el, în 1809, mersese împotriva Ferrarei, cînd cu „*Vendée*-a ferrareză", ca să lupte cu iacobinii și cu arborii libertății. De-atîtea ori îl auzise povestind despre răscoala aceea țărănească și despre întîmplările din mahalaua San Giorgio, la porțile Ferrarei, și cîte altele: vezi, Doamne, că și pe-atunci fusese pusă dajdie pe măciniș, că sarea era scumpă, iar sărăcia, mare, că și pe-atunci religia era persecutată. Gîndindu-se din nou la toate aceastea, i se părea că visează, iar deosebirea cea mai mare pe care-o găsea stătea în faptul că nu credea ca iacobinii de-atunci să fi fost tot atît de supărători pentru țărani ca iacobinul Clapasson, stăpînul de-acum al moșiei Vegri della Coguazza. Gîndindu-se însă mai bine, se ivea dintr-o dată încă o deosebire: că pe vremea aceea nu se știa încă, sau poate nu se mai ținea minte, că pămîntul este al tuturor și trebuie să le fie înapoiat tuturor:

„Adică nouă, se gîndea el cu patimă, nouă, familiei Verginesi, pămînturile noastre de la Vegri della Coguazza!"

Adormea cu gîndul acesta, și tot cu el se trezea, nu-l părăsea, desigur, nici în timp ce dormea: ziua avea de lucru, dar ciocnirile cu stăpînul, umilințele și purtările urîte veneau deseori să-l ațîțe chiar și în timpul zilei, pe neașteptate. Iar dacă avea cumva dreptate Clapasson, și cîtă avea, cu atît mai rău! După cum se vede, erau tot argumentele patimii ,care

[1] Prin forța armelor (lat.).

ajunse atît de puternică, încît îl hotărî să stea de vorbă cu parohul, *don* Cipriano Vernetti.

Preotul acesta, cu o viaţă cumpătată şi frumoasă în rest, păcătuia numai cu lăcomia şi, cum puţinătatea cîştigului său era foarte departe de a-i îngădui s-o mulţumească, primea bucuros invitaţiile la masă ale lui Clapasson, la Cattarusco: anticlerical, da, dar care susţinea că religia e necesară pentru popor şi pentru femei, duşman al puterii temporale, da, dar oferea o masă foarte bună şi avea o pivniţă excelentă, cu vinuri piemonteze admirabile, fiindcă în materie de bucătărie se putea numi italian şi supus al Regatului, dar în două lucruri — pivniţa cu vinuri vechi şi politica administrativă — era piemontez exclusivist şi intransigent, *bugia nen* [1].

— Restul vi-l las, obişnuia el să spună, referindu-se cu nobleţe la celelalte provincii care, pentru el, rămîneau la urma urmelor „provinciile anexate".

Restul erau arta, rafinamentele graiului toscan, cîntecul de operă şi glumele răutăcioase, ca aceea ce susţinea că la Florenţa, care era capitala, piemontezii propuseră să se spoiască Palazzo Vecchio cu alb, fiind prea întunecat pentru a găzdui parlamentul. Cu preotul *don* Cipriano, la începutul mesei, o dată pe săptămînă, cînd îl avea invitat, deplîngea tulburarea crescîndă a ordinei publice. Preotul răspundea că nu era cu putinţă să existe nici un fel de ordine acolo unde era răsturnată puterea spirituală a bisericii: iar după generalităţile acestea pline de sobrietate, cei doi mîncăi şi băutori străluciţi, se îngrijeau de mîncărurile gustoase şi de vinuri, cu o viguroasă şi înţeleaptă încetineală. Spre sfîrşit, la friptură, desfundînd o sticlă prăfuită, Clapasson, roşu ca focul la obraz, bea în sănătatea lui *don* Cipriano, spunînd:

— O prăpastie ne desparte, vinul de Barolo ne împacă.

Don Cipriano se făcea a nu pricepe, ca şi cum ar fi fost prea absorbit de culoarea aceea rară, de trandafir ofilit şi de rubin scînteietor, şi de parfumul pe care vîrsta îl îndulcea fără a-l slăbi, după cum şi minunatului vin îi dădea tărie, fără să-i atingă fiinţa. Ori, pentru a salva şi mai frumos principiile, făcea un scurt elogiu al stăpînei casei în legătură cu pilda frumoasă pe care i-o dădea satului prin exactitatea

[1] **Fără minciuni (dial. piemontez).**

cu care respecta îndatoririle religioase și cerea ca ele să fie respectate și de către copii.

— Religia e necesară pentru popor și pentru femei, i-o spunea în față Clapasson ori de cîte ori se cam trușchea. În cazul acesta, umil dar categoric, și vorbind pentru oricine și pentru nimeni, preotul spunea :

— Se cade să nădăjduim că greșelile unei firi mai degrabă neînfrînate decît rele își vor găsi căință nu prea tîrziu.

Lui Clapasson, care în tinerețe fusese afemeiat, nu-i displăcea să fie numit neînfrînat ; răutăcios, în măsura în care aceasta gîdilă vanitatea, se socotea el singur ; și astfel, principiile erau salvate și într-o parte, și în cealaltă. Dar o obrăznicie — firea lui Clapasson, de altfel, stîrnită și de credința lui politică — trebui să-i facă și lui *don* Vernetti, o dată într-un an, la 20 septembrie, cînd commendatorele ilumina cu focuri bengale vila Cattarusco și dădea un banchet la care-i invita și pe preot. Acesta nu mai puse piciorul în casa lui pînă cînd soția, cerîndu-și scuze și dînd asigurări că bărbatului îi părea rău, nu îndreptă obrăznicia aceasta. De altfel, sigur că și lui Clapasson îi părea rău să nu-l mai vadă pe *don* Cipriano, fiindcă deveniseră prieteni, cel puțin la masă. Afară de asta, începea să-i încolțească gîndul, încă nelămurit, că în fața succeselor răzvrătirii, preoții, sau măcar parohii de la țară, ar trebui să devină aliați de nădejde ai stăpînilor, adică ai partidului de ordine. Și făcea aluzie la acest lucru, prin generalități, atît pe stomacul gol, cît și după ce prînzeau.

— *Unicuique suum,*[1] domnule Clapasson, răspundea preotul, gîndindu-se la ale lui. Înainte de orice, vor trebui îndreptate unele nedreptăți uriașe.

— *Salus populi,*[2] părinte ! Și-aș vrea să v-aud spunîndu-mi ce-o să mai rămînă din Biserică, dacă vor sări în aer temeliile ordinii sociale !

— Biserica, domnul meu, nu se sprijină pe slăbiciunea temeliilor omenești.

— Și-atunci, ce-avea nevoie de puterea temporală ?

Prima dată, *don* Vernetti fusese luat prin surprindere ; după asta, se consultase și răspunsese :

[1] Fiecăruia, ce-i al său (lat.).

[2] Salvarea poporului (lat.).

— Are nevoie nu pentru sine, ci ca să-şi îndeplinească misiunea ei, în folosul tuturor, chiar într-al celor care o persecută. A pierdut ea ceva, ca să spunem adevărul, de pe urma jefuirii nedrepte ? Autoritatea ei spirituală e mai mare ca oricînd, şi se întrevede încă de pe acum vremea cînd o bună parte din ăştia, vreau să spun ăia care au ceva de pierdut, o vor implora să-i sprijine.

Politicianul nostru dădea înapoi, mormăind printre dinţi :

— Mai las-o ! Dă-i un deget, şi-o să vrea mîna toată.

Aici ajunseseră lucrurile cînd Luca Verginesi începu să-i vorbească lui *don* Vernetti de necazurile pe care le-avea cu stăpînul cel nou.

— De vreme şi de stăpînire nu te-ntristezi, nu-ţi ieşi din fire.

— E uşor de spus, cînd nu e vorba de grindină şi cînd stăpînirea nu vine să-şi facă de cap chiar în casa ta.

— Ia-o atunci ca pe o nenorocire trimisă de Dumnezeu.

— O să fac tot ce s-o putea, *don* Cipriano, dar n-ar fi totuşi drept ca de roadele ostenelilor să se bucure cel care trudeşte ?

— Dreptate desăvîrşită nu se află pe lumea asta.

— Sînt încredinţat, *don* Cipriano, dar dac-ar fi ceva mai multă, ar strica oare ?

— Nu, desigur, ce întrebări ! Numai că nu rîvni la avutul altuia.

— O spun tocmai fiindcă cineva m-a lăsat să înţeleg că avutul, mai bine zis pămîntul, a fost luat, nu ştiu cînd, de la cei care ar trebui să se bucure de el fiindcă îl muncesc, să zicem de la ţărani, şi că s-ar cuveni să fie dat înapoi, fiindcă e cam al tuturor.

— Ascultă, Verginesi, dacă e al tuturor, ce te interesează pe dumneata, de vreme ce, în orice caz, al dumitale tot n-ar fi ?

— Dacă-i aşa, nu ştiu ce să vă spun, dar eu înţelegeam că al tuturor ar fi însemnat aproape al meu, la Vegri.

— Şi cine ţi-a spus toate astea ?

Cînd află de cine era vorba, se întunecă şi se înăspri, Macchiavelli fiind un necredincios şi un nelegiuit mai rău decît alţii. Între timp, ascuţimea de minte a ţăranului stabilise un lucru : că ideea, în ea însăşi, nu era adică nici osîndită, nici încuviinţată ; că era deci bună sau rea, după cel care o formula. Ca să se lămurească, zise :

— Dar eu, *don* Cipriano, cred că pot spune cu cugetul curat că sînt creştin ascultător. Iată deci că am venit, după cum vedeţi, să vă povestesc totul dumneavoastră, fiindcă dacă e păcat, nu vreau nici măcar să mă gîndesc la asta.

— *In primis et ante omnis*[1], teama de Dumnezeu şi mîntuirea sufletului. Iar apoi, lămureşte-mi mai bine aceste învăţături ale domnului marchiz cel nesocotit.

Verginesi începu să-i explice din nou, nu ştiu dacă mai bine sau mai rău, dar sigur că fără să scoată în evidenţă necredinţa lui Macchiavelli, decît numai pentru a spune că s-ar fi putut ca acesta să fi fost silit să ajungă aici din furie şi deznădejde. Fiindcă, la urma urmelor, fusese şi el jefuit.

— Şi de către cine ? întrebă preotul.

— De soiul ăsta de stăpîni care a devenit acum obişnuit : ţărani pricopsiţi, cel mai ticălos soi de stăpîni.

— Erau cu mult mai buni cei de odinioară ?

— Mai buni, desigur, părinte, erau mai buni, dacă nu pentru altceva, măcar fiindcă au murit !

Rîsul pe care preotul de-abia şi-l stăpînea izbucni limpede şi puternic. Era şi el, după cum se ştie, tot din neam de ţărani, înţelegea sentimentele bătrînului ţăran.

— Voiam să aflu de la dumneavoastră dacă vorba asta : pămîntul trebuie să fie al ţăranilor, e cumva o erezie, încheie Verginesi discuţia.

— Ce prostii sînt astea ? Nu poate fi vorba de erezie, fiindcă nu sînt lucruri în legătură cu credinţa.

— Mulţumesc, *don* Cipriano, şi iertaţi-mă pentru timpul pe care v-am făcut să vi-l pierdeţi.

Rămîne de spus că în rîsul acela al preotului se-amestecau în mare măsură plăcerea răutăcioasă şi dorinţa de distracţie pe seama lui Clapasson, care se credea atît de şiret, şi era atît de sigur de el, şi atît de înfumurat, şi care, în felul lui autoritar, la prînzurile pe care le oferea, avea întotdeauna ceva superior şi ocrotitor, ca şi cînd s-ar fi aplecat cu bunăvoinţă spre nişte inferiori şi spre nişte ignoranţi. Dacă o purtare şi nişte vorbe ca ale lui Luca Verginesi pătrundeau în mintea ţăranilor, Clapasson ar fi avut prilejul să facă tocmai experienţa

[1] Mai întîi şi înainte de orice (lat.).

la care se aştepta cel mai puţin. Iar lui *don* Cipriano îi venea să rîdă şi singur, părîndu-i-se că îl aude dîndu-şi cu părerea asupra ţăranilor, care-ar fi stat întotdeauna alături de stăpîni şi de ordine în timpul frămîntărilor sociale. Şi-alături de care ordine, în definitiv ? De aceea care-i convenea lui, îşi spunea *don* Vernetti.

Nu urmau să treacă mulţi ani şi agitaţiile agrare în provincia aceea aveau să se manifeste din nou, o uimire generală stîrnind îndeosebi nenumăratele idei care pătrunseseră în mintea ţăranilor, acţionînd întocmai ca apa în vinele muntelui ori ca focul într-o grindă veche. Iar aşa-zisul cler de rînd — lucru care s-a văzut limpede şi el, încă de la început — nu li se împotrivea, din numeroase motive. Cel mai la îndemînă era origina şi modul de viaţă, tot ţărănesc, al acestui cler, cel mai complicat se afla în învăţătura care cere să dai Cezarului ce-i al Cezarului, în general, fără preferinţe speciale faţă de anumite sisteme, doctrine şi forme politice şi de guvernămînt. Or, în Italia, ordinea existentă era în conflict cu Biserica, din asemenea pricini şi în asemenea termeni, încît parcă cereau nimicirea ori a uneia, ori a celeilalte, şi excludeau, fără îndoială, statul italian din politica de conciliere pe care Leon al XIII-lea o întreţinea cu fiecare ţară din lume, cu condiţia să nu asuprească Biserica ; pînă şi cu Franţa republicană şi liber-cugetătoare şi cu Germania erau încă proaspete „legile din mai" împotriva ultramontanismului. Şi era, de altfel, în logica acestei politici, şi se potrivea cu esenţa învăţăturii creştine ca, după enciclicele *Diuturnum*[1] şi *Immortale Dei*[2], Leon să devină un papă din enciclica de felul celei *Rerum novarum*[3], adoptînd faţă de aspiraţiile populare atitudinea fundamentală a Bisericii faţă de cei care, creştineşte, se numesc cei umili, şi faţă de puternicii pămîntului. Şi astfel, atunci cînd a început să se răspîndească şi la noi spaima de ceea ce, în chip grosolan, se numea atitudine subversivă, şi să se încline a căuta ori a nădăjdui în ajutorul preoţilor, ca să-i pună stavilă, bogătaşii au fost foarte miraţi — şi s-au arătat şi în privinţa aceasta foarte greoi la minte — dîndu-şi

[1] Cel veşnic (lat.).
[2] Lui Dumnezeu cel nemuritor (lat).
[3] Despre lucrurile noi (lat.) (titlul unei *enciclice* a papei Leon al XIII-lea).

seama nu numai că Biserica își avea cerințele ei, doctrinale și politice, dar că pînă și cel mai umil preot de țară știa să le reproșeze liberalilor — întocmai ca *don* Vernetti lui Clapasson — de a fi îndrumat lucrurile, chiar ei, spre răsturnarea morală, din care lua naștere tulburarea practică. Iar, în cele din urmă, le fu dat să audă aducîndu-li-se aminte că între a da Cezarului ce i se cuvine și a face din Biserică un *instrumentum regni* [1] e o deosebire capitală.

Exista însă în Italia o regiune unde întîlnirea aceasta trebuia să capete aspecte deosebite și foarte noi, într-o formă căreia i s-ar putea spune primitivă, lipsind aici orice precedent tradițional. În ținutul fostelor provincii pontificale, și mai mult ca oriunde în aceea care fusese ducat estens, doi au fost factorii care au suprimat încă din vremuri imemoriale ceea ce nu a fost niciodată prea puternic, adică regimul feudal. Unul dintre aceștia fusese caracterul suveran al monarhiei pontificale, unică prin propria ei tradiție și natură, foarte îndepărtată, după cum se înțelege, de ceea ce erau monarhiile naționale, și adversară de neîmpăcat a sistemului feudal în teritoriile dăruite de Pepin și de Carol cel Mare, cu mult înainte ca monarhiile să se fi născut din feudalismul pe care apoi l-au dușmănit și l-au înfrînat. Celălalt factor a fost regimul orășenesc al comunelor, evoluat spre *signoria*, atît comunele cît și această *signoria* fiind, prin firea lor, incompatibile și în opoziție cu feudalitatea și cu feudalii. Iar *signoria* tindea chiar spre un stat alcătuit din supuși egali în drepturi în fața principelui absolut ; sentință din care s-a născut concepția statului modern și formarea națiunilor europene. Cît de mult progresase în sensul acesta, și cît de repede, chiar printre mulțimile de la țară, în general date pradă uitării, geniul politic al seniorilor estensi, o spune istoria și amintirea lăsată în oraș și în ținut, și faptul că statul lor a avut o amprentă ideală, și un stil, și o politică, și o economie, și o armată ce se puteau numi naționale. Întotdeauna însă ca vicari ai papii, iar cînd rațiunea lor politică și însăși minunata vitalitate a lumii lor trebui să se înfrunte cu rațiunea și cu natura proprie a monarhiei suverane pontificale, și cu politica îndreptată spre scopurile ei religioase și ecleziastice,

[1] Unealtă de guvernare (lat).

proprii și universale, Roma urmări și desăvîrși „revoluția" statului estens, ștergînd cît putu mai mult ceea ce-l păstra viu în amintire ori amenința să-l reînvie. Nu a rămas decît o durere așternută peste toată țara, care cunoscuse o epocă atît de strălucită și de originală. Iar în țara izolată din pricina naturii locurilor și fiindcă totul, chiar dulceața traiului și frecvența traficului și a tranzitului înfățișau o creație genială a omului, obținută prin constrîngerea naturii, în țara sărăcită deci, și lăsată în părăsire, se irosi pînă și ceea ce supraviețuise din vigoarea umană primară, iar mîndria aceleia care fusese o națiune mare, dar pentru scurt timp, se înăspri, mohorîtă și încăpățînată, dificilă întocmai ca și văile sale, izolate și inaccesibile. Pînă cînd și proprietarii și țăranii alcătuiau între ei un fel de familii, închise în cercul orgoliului, în amintirile, și-n preferințele, și-n prejudecățile lor. Feude și castele, cu viața și cu jurisdicția lor, nu existaseră niciodată, sau își încetaseră existența de multă vreme, iar dacă existaseră totuși, avuseseră forma cu totul specială a feudalității monastice. Oamenii de la sate, în afara acelor obligații de familie și de un îngrozitor simț al onoarei, cu totul personal și de familie, („nimeni nu-i atît de sărac încît să n-aibă o frîntură de cuțit, ca să-și facă dreptate") nu cunoșteau alte reguli decît cele dictate de către preotul lor, poporan de rînd și el, înrudit și de același sînge cu ei : liber ca vîntul, deci, necunoscînd și disprețuind — printr-o deprindere tradițională — supunerea și îndatoririle sociale și ascultînd numai de morala Evangheliei, cînd era vrednic de ea, și de ierarhia ecleziastică, nu fără un orecare spirit rebel.

Ajunși aici, trebuie să ne punem o întrebare. Piemontul era hărăzit onorurilor datorită faptului că acolo exista singura monarhie de pe pămîntul Italiei care era cu adevărat și puternic națională, și înrădăcinată în teritoriul ei ; este știut însă că înainte de onorurile acelea, Cavour a înfăptuit o reformă a statului în sens modern, care nu a fost cea mai puțin fericită dintre cutezanțele sale și nici cea mai puțin cutezătoare dintre izbînzile lui. Pînă la ce punct faptul că numai în Piemont exista o nobilime feudală vie și puternică, dar în același timp disciplinată și credincioasă dinastiei, pînă la ce punct, deci, a făcut acest lucru ca poporul și statul piemontez să suporte, să tragă folos și să se întărească de pe urma acelei reforme ? Punem aici întrebarea, socotind-o

potrivită pentru a face ca, prin contrast, să iasă în relief situaţia legislaţiei pontificale, iar contrastul nu ar fi putut să fie mai mare, atunci cînd — la o mie optzeci şi şase de ani după ce începuse, o dată cu donaţia lui Pepin şi a lui Carol cel Mare — suveranitatea papală a încetat să existe. În concluzie, aşadar, terenul social — ca să ne exprimăm printr-o metaforă — era deosebit de liber pentru conflictul modern care urma să se producă între capital şi muncă, între capitalişti şi proletari, atît de liber încît exista riscul ca aici conflictul acela să capete desfăşurarea şi maniera unei lupte negative, destructive şi regresive între bogaţi şi săraci. Riscul a existat — de loc uşor şi nu de scurtă durată — dar a fost învins o dată cu apariţia unei conştiinţe naţionale italiene moderne, căreia noi îi descoperim originile cele mai umile, dar şi cele mai sigure şi mai vitale, chiar dacă uneori par ciudat de întortocheate şi de ascunse.

De aceea, *don* Cipriano gusta vinul de Barolo al commendatorelui Clapasson, cu rezerva mentală că ar trebui altceva, cu totul altceva, pentru a astupa „prăpastia", iar rîsul în care pufnise după ce auzise cam ce fel de gînduri încolţiseră în mintea bătrînului ţăran Luca Verginesi era un răspuns dat încrederii teoretice, pe care o ascultase în numeroase rînduri, fără să spună nici da, nici nu, şi potrivit căreia ţăranul bine condus şi ţinut în frîu (cuvintele lui Clapasson) ar fi fost un deosebit de important element de conservare a societăţii, adică a proprietăţilor lui.

La masa lui Clapasson, *don* Vernetti asculta strîngînd puţin din buze şi aruncînd în gol o privire rătăcită şi ştearsă, savurînd ca un gurmand de mîna întîi şi plăcerea îmbelşugatei digestii. Dacă făcea semn c-ar voi să spună ceva, în timp ce celălalt vorbea, şi vorbea într-una, întîlnea privirea soţiei stăpînului casei, în care citea rugămintea de a nu-l contrazice. Tăcea, acceptînd rugămintea, şi ca dintr-o îndatorire de politeţe. Punea lucrurile la punct mai tîrziu, pe pragul casei, spunînd :

— Înainte de a ne gîndi la conservare, e nevoie de repunerea în drepturi, commendatore.

— Repunerea în drepturi, a cui ? A teocraţiei ?

— Trebuie înapoiat ceea ce s-a luat cu de-a sila.

I-o spuse cînd era afară, lăsîndu-l să bombăne, să gesticuleze şi să sporovăie. Partea frumoasă era că în ultima

vreme, înainte de vizita lui Luca la preot, Clapasson se întinsese mult şi cu plăcere la vorbă, ca să-i înfăţişeze izbînzile agricole şi sociale pe care era sigur că le va dobîndi de pe urma administrării moşiei de la Vegri împreună cu familia Verginesi : material straşnic, spunea el, care aştepta numai un croitor mai bun, ca să-l taie şi să-l coasă mai bine.

Pusese deci, între altele, să fie smulsă viţa-de-vie, vorbind în felul acela frumos pe care îl cunoşteam despre vinul familiei Verginesi şi spunînd că ulmii şi joardele viei ofileau culturile cu umbra lor. O înlesnire mai puţin şi pentru familia Scacerni, deşi acum, după arderea morii San Michele, erau de prevăzut ani de lipsuri grele, nu numai în privinţa vinului şi a cărnii, dar şi a pîinii şi mămăligii, şi chiar a sării. Iar asta ar fi fost o consolare, numai dacă o sărăcie ar putea să consoleze o altă sărăcie, dar, dimpotrivă, boala asta afurisită nu face altceva decît să usuce sufletul, care suferă şi pentru viitor, şi pentru prezent, şi pentru propriile sale nenorociri şi pentru ale altora.

— Aveţi răbdare, *padrona* Cecilia ; deşi, dac-aş fi fost stăpîn acolo unde ştiu eu, n-am fi avut necazul ăsta nici noi, nici dumneavoastră.

— Am ajuns să bem apă, Luca, şi să mulţumim Domnului dacă o să vedem vinul în zilele de sărbătoare. Nu mai avem nevoie de pivniţă.

Despre incendiu, celor din familia Scacerni nu le plăcea să vorbească, iar dacă vreun neobrăzat ca Smarazzacucco făcea pe milosul, ca să capete dreptul de a-şi vîrî nasul, Cecilia spunea :

— A luat foc ; ce atîta caz ! Nu ştiţi cum se întîmplă nenorocirile ?

VI

Între timp Princivalle Scacerni ajunsese în Guarda.

Ar fi ajuns de zece ori, va spune careva (parcă-l aud) cu toate digresiunile astea.

Nu sînt digresiuni. Este cercetarea lucrurilor pe de-a-ntregul, iar dacă n-ar însemna înfumurare, aş spune că să nu

se-apuce de citit cine are răsuflarea scurtă şi nu are o bună ţinere-de-minte. Dacă n-ar însemna înfumurare, dar asta e: am spus-o şi n-o mai retrag. Iar dacă stilul, din întîmplare, n-ar fi preţios şi subtil, aş spune că vrea să fie, în povestire, la fel cu cel al contrapunctului.

În Guarda toată lumea ştia şi din ce pricină, şi în ce fel luase foc San Michele şi se vorbea despre asta cu un fel de admiraţie înfricoşată.

Capitolul al patrulea

ÎNTRUNIREA

I

Piaţa nouă din Guarda, în spatele bisericii, era plină de lume, de parc-ar fi fost o zi de hram.

— Uite-l pe Pumn Interzis! strigară cei dintîi care-l văzură pe Princivalle sosind. I-au dat drumul din închisoare! L-au liberat!

Şi apropiindu-se de el, şi înconjurîndu-l, îi spuneau bucuroşi:

— N-au avut ce face cu tine nici măcar la puşcărie? Nu eşti bun nici măcar pentru călău, suflet pierdut? Credeam c-or să te ţină acolo toată viaţa! Ei, lovi-te-ar damblaua: ce bine-mi pare că te văd iarăşi, lovi-te-ar să te lovească!

— Şi pe tine, răspunse Princivalle, înapoind imediat acest ultim compliment cu cordialitatea aceea ţărănească, şi pe tine. Mulţumesc, după cum vedeţi, nu m-au ţinut la răcoare. Nu sînt bun pentru călău. Nu m-au vrut, deşi e de necrezut.

— E el, acelaşi din totdeauna! trăncăneau ei, mulţumiţi. Acelaşi ca-ntotdeauna. Cătuşele nu i-au răpit îngîmfarea.

— Şi voi la fel, aceiaşi din totdeauna, răspunse el, mişcat şi mulţumit.

— Dar în puşcărie nu ne-au băgat.

— A fost o scăpare din vedere.

Izbucniră hohote puternice de rîs, iar unii se şi mirară. Îl ştiau încet la minte şi la răspunsuri:

— Închisoarea ţi-a dezlegat limba?

— Asta din pricină c-a trebuit să tac.

— Aha, te-nvaţă deci ceva şi închisoarea?

— Multe lucruri.

— Spune-mi unul.

Privi în jurul lui. Erau chipuri de prieteni :

— Te-nvaţă să vorbeşti ca să nu spui nimic.

Îi uluia, cu adevărat. Era popular, datorită puterii lui uriaşe, datorită bunei-credinţe şi încăpăţînării cu care iubea lucrurile drepte, datorită patimii pentru femei, pe care el, unul, o credea neştiută, după cum credea, de asemenea, c-ar fi un secret nebănuit de nimeni gestul de deznădăjduit care îi adusese numele de suflet pierdut. Dar, în privinţa aceasta, lumea spunea că ieşise la iveală sîngele neamului Scacerni ; şi al neamului Rei, adăugau cei mai informaţi, şi că ar fi putut săvîrşi adevărate minuni, dacă n-ar fi avut în el ceva de nebun, ca unul care ieşea din două neamuri în care toţi, într-un fel sau într-altul, îşi avuseseră trăsneala, adică scrînteala sau mai bine zis nebunia lor. Şi fără a mai vorbi de taică-său, de Iepurele Vîrcolac — mort acolo unde se ştie — bunicului Rei, deşi nu se cunoştea altceva despre el, i se spunea, pe vremea sa, Nebunul de pe Paneperso ; Apocalips, în anii lui tîrzii, bunicului Scacerni, iar cine-l cunoscuse pe acesta cînd era tînăr, spunea — adunîndu-şi amintirile din copilărie — că o asemenea ispravă era întru totul pe măsura lui Lazzaro Scacerni, înviat parcă din morţi. Şi amintindu-şi de toate acestea, se mirau. Furii şi patimi de soiul acesta, şi fapte asemănătoare, păreau lucruri obişnuite pe Pad, într-o vreme : de ce oare acum fapta lui Princivalle li se părea atît de ciudată, putîndu-se stîrni atîta vorbărie în jurul ei ? E-adevărat că timpul îşi exercita vechea lui fascinaţie, care, lăsînd să stăruie în amintiri numai lucrurile extraordinare, îi împrumută trecutului mai multă ciudăţenie decît a avut vreodată ; cu adevărat era, totuşi, foarte adevărat şi că fapta aceea reînvia atît amintirea lui *padron* Lazzaro cel din vremurile lui frumoase, cît şi numele Nebunului, cu toate că de pe urma acestuia nu rămăsese nimic altceva ; cu toţii numai oameni care, într-o împrejurare asemănătoare, ar fi procedat desigur la fel, chiar dacă pe urmă ar fi luat calea codrului, pentru a tîlhări. Dar însăşi Cecilia, pe care, cu toată stima ce-i arăta toată lumea, se obişnuiseră s-o considere o îndărătnică destul de sucită, Cecilia deci apărea acum, tocmai datorită ciudăţeniilor ei, o femeie aparte, adică şi ruină, şi rămăşiţă, şi simbol al unor altor vremuri, de care se leagă

întotdeauna ideea de măreţie. În definitiv, cei din Guarda făcuseră istorie, fie chiar fără s-o ştie, cum făcea şi Monsieur Jourdain proză, iar Princivalle Scacerni, într-adevăr fără s-o ştie, devenise o personalitate. Acum ieşea din mîinile justiţiei dezgheţat de-a binelea, sau descîntat cum se spunea ; tocmai lucrul acesta i-l şi exprimau, pe scena aceea rustică a popularităţii sale, înconjurîndu-l şi înghesuindu-l bucuroşi, lovindu-l cu palmele peste spate şi cu coatele în coaste, încît pe un altul, cu o cherestea mai puţin rezistentă, l-ar fi doborît pe loc, el însă nici măcar nu se clintea, iar dacă răspundea la cordialităţile acelea exprimate cu ajutorul mîinilor, deşi căuta să nu-şi folosească toată puterea, cel care se trezea onorat cu un asemenea răspuns drăgăstos nu îl mai aştepta pe al doilea, ci îşi croia drum prin mulţime, de-a-ndăratelea, făcîndu-le loc şi altora. Cei mai discreţi şi mai prudenţi se ţineau mai la o parte, aplaudînd, făcîndu-i cu ochiul, sau picîndu-i pe neaşteptate în spate, ca să-i strige în ureche : că era nebun de-a binelea, că săvîrşise o adevărată nebunie şi că nu se mai auzise niciodată de o festă atît de frumoasă jucată zbirilor de la fisc.

Şi i-o spusese nu numai unul, fără ca hărmălaia să-i îngăduie să prindă cuvintele pe de-a-ntregul. Cînd le înţelese, îl înşfăcă de un braţ pe cel care îi repeta complimentul şi spuse :

— Care festă ? Care zbiri ?

— Hai, lasă, lasă... Aici nu sînt spioni.

— Care mama dracului spioni ? Moara a luat foc singură.

— Hai, lasă, lasă... Ah, ah, ah !

Pumn interzis, poate fără să-şi dea seama, începuse să strîngă braţul în menghina degetelor sale, care rupeau o monetă de aramă de doi gologani şi un pachet cu patruzeci de cărţi de joc.

— Nu vrea să se vorbească, ah, ah, spunea celălalt, retrăgîndu-se şi frecîndu-şi braţul amorţit, a învăţat în închisoare să vorbească pentru ca să nu spună nimic ; drace, ce mînă ! cum strînge !

Dar toţi, inclusiv cel pedepsit, îi dădeau dreptate că nu voia să se vorbească, de altfel, cînd întărise strînsoarea, nu-l îndemnase cine ştie cît ideea de prudenţă, ci o alta, care îl tulburase şi-l înfuriase pe cinstitul Princivalle, începînd din seara aceea a incendiului şi-a arestării, dar şi mai apoi, în

timpul tăcerilor din închisoare şi-n chinul interogatoriilor şi, mai ales, ori de cîte ori îi erau puse în faţă vreun amănunt, vreo informaţie, vreo bănuială sau vreo certitudine, de-a căror urmă fiscul ar fi putut să dea singur, dar care lui îi păreau să arate, fără să te poţi îndoi nici o clipă, că existase cineva care făcuse pe spionul. Şi, din păcate, deşi nu voia să creadă într-asta, nu izbutea să se gîndească la altcineva decît la Smarazzacucco, din pricina mărturisirilor pe care i le făcuse. Şi tocmai de aceea dezgustul, scîrba faţă de faptă şi faţă de meşteşug, supărarea pentru prietenia trădată, chiar dacă era vorba numai de o închipuire, furia împotriva lui însuşi, pentru propria lui naivitate, îl tulburau atunci atît de mult, încît îl făcea să apară în ochii anchetatorilor drept un neghiob, pe jumătate tîmpit, dezlînat şi aiurit şi, în sfîrşit, incapabil să fi săvîrşit fapta de care era învinovăţit, uimindu-i în acelaşi timp, şi scoţîndu-i din răbdări cu puternicele şi îndureratele lui suspine, pe care le scotea din adîncul pieptului şi din plămînii lui uriaşi. Pînă la urmă, păruse atît de nevolnic, încît fusese îndepărtată pînă şi ideea că mama şi fraţii ar fi putut să-l aleagă tocmai pe el şi să-l instige la săvîrşirea delictului.

Acum Princivalle suspină din nou, cu o tristeţe şi mai amară, privind în jurul său, în timp ce înghesuiala începea să scadă, iar felicitările se împuţinau. Revederea satului nu îi făcea nici o plăcere, din pricina acelui gînd supărător, ca neliniştea unei presimţiri urîte.

— Ce-nseamnă leneveala asta, îl întrebă el pe careva. După cîte ştiu eu, nu-i zi de sărbătoare.

Negustorii din Guarda, care erau cinci — măcelarul, marchitanul, Castorino brutarul, fiul lui Chiccoli, cizmarul şi Bragana, tutungiu, droghist şi băcan, dar care vindea şi mărunţişuri de tot felul, închiseseră prăvăliile. Cîrciuma de la Barchessa, a cîrciumarului Sapienza, şi cea de la punctul de trecere, a lui Orlandini, Dinte-de-Şoarece, erau, fără îndoială, deschise şi lucrau frumos, judecînd după înfăţişarea, după mersul şi după coloritul multora, şi mai ales al celor care veneau în grupuri dinspre Barchessa ori dinspre punctul de trecere.

— Nu e zi de sărbătoare, i se răspunse, dar se face întrunire.

— În ciuda lui Rosario, a zbirului de Ciafaglione, spuse Bragana, apropiindu-se de el. Astăzi, adăugă el cu grandilocvență, poruncește poporul !

Dar cei din popor, cel puțin care îl auziră, arătară lămurit, după chipuri, că numele temutului comisar era de-ajuns ca să-i pună pe gînduri și să-i indispună.

Bragana continuă :

— Iar tu ce simți, acum cînd ai scăpat din ghearele ălora ?

— O foame de nu te văd.

După ce pierduse arenda birului pe măciniș, Bragana primise debitul acela de sare și de tutun, pe care-l mărise foarte mult. Și-l cîștigase făcînd pe agentul electoral în favoarea candidaților cărora el le spunea „prietenii poporului", adică al radicalilor, pe care colegiile din ținutul Ferrarei îi trimiteau în număr mare în cameră, alegînd celebrități naționale ca Bovio, Filoponti, Imbriani, Canzio și altele, mai locale, ca Sani, Gattaelli, Adelmo Cavalieri, în timp ce la Comacchio fusese ales tot un radical, înflăcăratul bancher din Ragusa, Seismit-Doda, ministrul de finanțe care, sub președinția onestului Cairoli, făcuse să se voteze desființarea birului pe măciniș, precum și alte măsuri financiare mai mult pătimașe decît sănătoase. Alegătorii ferrarezi contribuiseră din plin, în alegerile din '76, la înfrîngerea electorală a celor de dreapta, care-a sancționat venirea Stîngii la putere, iar cînd, nu mai tîrziu decît în '80, urnele dovediseră clar că și nemulțumirea față de Stînga era mare, se arătaseră tot antiministeriali, dar de extrema Stîngă, mai radicali decît radicalii de la putere. Cea de a XIV-a legislatură ținuse încă și mai puțin, iar în alegerile din octombrie 1882 ieșiseră înfrînte partidele care se intitulau „istorice", atît cel de dreapta, cît și cel de stînga, în avantajul unei majorități liberale și radicale, de oameni noi, fără relief, cărora li s-a spus Camera mediocrităților de către amatorii de estetică în politică și de către cei care continuau să dorească o practică parlamentară plăsmuită după un ideal model anglo-saxon și ortodox, cu o majoritate și cu o opoziție bine stabilite și cu alternarea la guvern a unor partide organizate, ceea ce putea să fie dorit, dar se arătase și avea să se arate tot mai cu neputință în Italia. Și vor fi fost mediocrități, aleșii aceia din '82, dar reprezentau o pătură mijlocie și niște oameni noi, cu o inteligență modestă, cu o gîndire politică modestă, cu ambiții

şi chiar cu greşeli timide; în cele din urmă, reprezentau însă ceea ce în ţară, sau cel puţin în corpul electoral şi-n burghezie, însemna progres şi răspîndire medie a unei oarecare iniţiative rodnice, laborioase şi serioase, în studii, în meserii, în comerţ şi în industrie. Iar dacă pînă la urmă parlamentul este un corp reprezentativ, el trebuie să reprezinte ceea ce există, în vreme ce idealurile mai mult sau mai puţin nobile şi de neatins ale aristocraţiei şi ale oligarhiei din partidele de stînga şi de dreapta, „istorice" şi doctrinare, sfîrşiseră în ceva care miroase a academie. Mai exact, cu toate furiile şi invectivele, şi în ciuda a însuşi termenului neadecvat, „transformismul" parlamentar al lui Depretis răspundea unei anumite cerinţe concrete a ţării, nevoii ca politica să fie mai atentă la realitatea acesteia, chiar dacă era modestă, ori chiar greşită. Iar ultimele alegeri, deşi obosite, o demonstraseră prin însăşi moleşeala manifestată de corpul electoral mai pretutindeni unde fusese chemat să voteze în mijlocul unor înfruntări şi al unor dezbateri ideologice şi teoretice şi de politică înaltă. Împreună cu această mare majoritate radicală moderată, ieşise întărită şi începea să-şi arate puterea în parlament extrema stîngă, unde se duse să-şi ocupe locul Andrea Costa, cel dintîi deputat socialist. În general, aşa cum avea să mai dureze mulţi ani şi numeroase legislaturi, era vorba şi de data aceasta de o Cameră întru totul burgheză şi legalitară.

O recunoscu însuşi conducătorul Dreptei „istorice", care era totuşi departe de a fi fost un sectar de dreapta, adică ceea ce se numea un „membru al camarilei" : înţelepciunea şi spiritul de dreptate îl sfătuiau şi-i îngăduiau lui Quintino Sella, în criza din mai 1881, să încerce alcătuirea unui cabinet pe o bază largă de Centru şi de Stînga monarhistă. Împotriva iluminatei încercări se ridicară cei de stînga, cu ceea ce aveau mai răzvrătit în spiritul lor, uneltire, cu rea-credinţă, cei de dreapta, împinşi de pornirea aceea care le atrăsese, în primul rînd, numele de „camarilă", se răsculă mulţimea aţîţată şi stăpînită de delir împotriva „flămînzitorului poporului". Iar Sella, aproape de moarte, avu parte de această ultimă amărăciune a vieţii sale politice şi avu conştiinţa faptului că văzuse just şi drept, în timp ce o patimă excesivă frămînta, întuneca şi anarhiza viaţa politică naţională, atunci şi încă mult timp după aceea.

Cei care îl cunoscuseră pe Bragana ca încasator de biruri în Guarda se mirau văzînd că, după ce devenise tutungiu, ţinea cu atîta căldură şi cu atîta dragoste la popor. Bălăbănindu-se, deşelat şi şleampăt, trăgîndu-şi în sus pantalonii care-i cădeau peste călcîie, cu o strîmbătură de zîmbet forţat, dar plin de neruşinare, pe faţa ciupită de vărsat, care avea ceva penibil şi josnic, răspundea că, făcînd meseria aceea, învăţase să o urască, şi că ea îi făcuse cunoscute durerile şi lipsurile celor săraci. Şi nimeni nu-l bănuia c-ar fi nesincer, cînd se înduioşa pînă ce ochii îi deveneau strălucitori şi umezi, în felul celor lăcrimoşi ai beţivilor, şi nimeni nu se îndoia de altfel că n-ar continua să-şi facă meseria lui de spion al fiscului, care era foarte activ pe Pad, pentru a stăvili contrabandele de mărfuri coloniale aduse pe mare. Şi-o făcea mai departe, denunţînd abuzuri, fraude, evaziuni, şi dînd indicaţii asupra acestor contrabande precum şi în legătură cu cei care îşi distilau pe ascuns propriul lor rachiu ; şi-o făcea mai departe, nu atît pentru cîştig, cît din pricina deprinderii şi-a fricii că, pierzînd sprijinul vameşilor, ar rămîne singur, pradă urii pe care frica îl făcea s-o vadă mult mai mare şi mai cumplită decît era. Căci, de altfel, oamenii, deşi se temeau de el, mai mult îl dispreţuiau decît îl urau şi, dintr-o apucătură ciudată, se distrau pe seama firii lui caraghioase. În realitate, era legat de îndeletnicirea aceasta dintr-o nevoie de a se înjosi, înrudită cu cealaltă nevoie, care-l făcea ca uneori să se înduioşeze ; tot astfel, deşi era anticlerical, era găsit, din cînd în cînd, în biserică, în genunchi, bătîndu-se cu pumnii în piept şi făcînd cruce cu limba pe pardoseală, fiindcă nu credea în Dumnezeu, dar îi era teamă de iad. Ceea ce nimeni nu ştia, în afară de el, era pasiunea, lăcomia, aprinderea sîngelui aţîţat, tulburarea voluptoasă de animal adulmecător — acesta e cuvîntul — care-l stăpîneau cînd mirosea urma nu numai a acelor contravenţii fiscale, dar şi a unor furturi, tîlhării, bande de criminali şi vinovaţilor de nelegiuiri mai mari, cînd se nimerea cîte unul prin satele din împrejurimi. Pasiunea aceasta îi trezea un curaj ciudat, acela al instinctului, graţie căruia adulmeca, hărţuia, cerceta, ducîndu-se apoi să-i raporteze în taină comisarului Ciafaglione, de care era mai mult decît preţuit. Teama de a fi surprins cînd intra sau ieşea de la poliţia din Ferrara era tot o plăcere, pînă în ziua cînd, pe neaşteptate, intervenea cealaltă, plăcerea de a se umili

şi de a se înduioşa din pricina suferinţelor proprii şi ale sărmanului aproape, şi mai ales ale celor cărora le jucase vreun renghi. Atunci trebuia să-l fi auzit cît era de elocvent şi cîtă milă îi făceau nedreptăţile societăţii, cea dintîi pricină a tîrîrii oamenilor spre fărădelegi. Spun că plîngea cu lacrimi adevărate. Ca la teatru, unde lacrimile sînt tot adevărate, dar de teatru.

Prin lărgirea dreptului de vot fuseseră admişi la urne mulţi dintre cei care erau mai la îndemîna lui de agent electoral, iar după recentele alegeri din octombrie 1882 influenţa lui sporise simţitor. Nu era un demagog care să trăncănească mult şi în mulţime, ci unul insinuant, bîrfitor, ironic, foarte convingător şi eficace — în adunări restrînse, la cîrciumă şi de la tejgheaua lui de tutungiu — pentru sufletele multora din cei care treceau pe acolo ; un element preţios, îl caracterizau comitetele electorale, care îi încredinţau, pe plan local, delicata şi gingaşa sarcină de a împărţi făgăduielile de protecţie şi darurile cu care candidatul îşi asigura destinul favorabil al urnelor : un pachet cu ţigări, jumătate dintr-o bancnotă de cinci lire care urma să fie întregită cu cealaltă, după ce o discretă cercetare a indiciilor avea să-l convingă pe Bragana că alegătorul nu profitase de secretul urnei pentru a lua de la unul şi a-l vota pe altul. Toate, lucruri care cereau prudenţă şi fineţe, pentru a nu risca anularea alegerii, iar, pe de altă parte, şi pentru a nu rămîne păcăliţi.

În Guarda, alegerile recente însemnaseră triumful lui Bragana, care se şi lăuda cu aceasta, cu multă îngîmfare, dar o nemulţumiseră îngrozitor pe doamna Lupacchioli ; vreau să spun, pe cei puri, pe intransigenţi, pe incoruptibili, pe iacobinii „din vechea gardă“ : cîţi ? Ea singură ; şi chiar dac-ar fi fost doi, în scurtă vreme ar fi rămas iarăşi singură, şi mai pură şi mai intransigentă, şi mai iacobină Se poate spune că devenise un viciu senil, şi nu are rost să arătăm cum îi judeca ea pe radicalii de la guvern şi transformismul lui Depretis, care căuta să atragă în „pînza lui de păianjen parlamentar“ cît mai mulţi aderenţi cu putinţă, din toate partidele ; nu are rost să spunem cum judeca ea prăbuşirea Stîngii istorice, adică a radicalismului intransigent, şi victoria — ca să folosim terminologia ei montagnardă — celor corupţi, a celor impuri, a „ruşinoşilor sateliţi ai celei mai ruşinoase şi mai josnice tiranii, ai aceleia care, în termi-

dorul veşnic infam, a săvîrşit ceea ce nu putuseră înfăptui nici coaliţiile laşilor şi ale trădătorilor şi ale tuturor celorlalţi tirani ; l-a jertfit pe altarul neruşinării ei pe învingătorul tuturor celorlalte coaliţii : pe Maximilian Incoruptibilul, şi mă refer la tirania banului.“ Prietenă nu datorită aprigei şi instruitei nobleţi a sufletului şi a minţii, ci mai curînd datorită pasiunii sectare care o copleşea deseori, prietenă deci a lui Alberto Mario şi a doamnei Jessie, se ducea din cînd în cînd să-i viziteze, trecînd Padul, în casa lor din Lendinare, şi-l lăuda pe cel dintîi în gura mare pentru că se împotrivise, cu acel „refuz incoercibil al unei nestrămutate credinţe republicane“, să fie ales într-un parlament care păta această alegere „cu josnicia preliminară şi cu ipocrizia jurămîntului“. Era de altfel adevărat că în Camera din ’82, un deputat, unul singur, se ridicase la o şi mai mare cinste, printr-un gest destinat să treacă în istorie, printr-un gest despre care :

— Se va vorbi, spunea doamna Lupacchioli, fiind tot atît de memorabil ca şi cuvintele lui Mirabeau, din 23 iunie ’89 ; printr-un gest care va rămîne şi va străluci atunci cînd pulberea uitării şi a dispreţului va fi acoperit amintirea unui Depretis, a unui Minghetti, a unui Rattazzi şi a unui Cavour, a unui Victor Emanuel al II-lea şi a unui Pius al IX-lea ; printr-un gest şi prin nişte cuvinte care, garantez eu, asigură nemurirea numelui doctorului Falleroni, deputat de Macerata.

— Pentru puţinii care astăzi, în ciuda chezăşiei, nu l-ar cunoaşte, deputatul Falleroni, refuzînd jurămîntul, spusese întocmai ca Mirabeau : ca ales al poporului, n-avea să iasă decît alungat cu forţa ; şi chiar fusese ridicat de jos şi dus afară. Cît despre cei care, începînd cu declaraţii „întortocheate şi ipocrite şi, în orice caz, mincinoase“ jurau totuşi şi compromiteau „credinţa, care trebuia să aibă strălucirea unui diamant“, doamna Lupacchioli, chiar dacă era vorba de Felice — cum îi spunea ea lui Cavallotti — îi judeca fără cruţare, apostrofîndu-i astfel :

— „Jur şi cer cuvîntul“, spui tu : nu, tu trebuie să ceri cuvîntul ca să spui că nu juri, pentru a proclama noul jurămînt din sala de jocuri cu mingea [1]. În toată Camera asta a existat

[1] Aluzie la faimosul jurămînt pe care, la 20 iulie 1789, l-au depus aici deputaţii celei de „a treia stări“, cărora regele Ludovic al XVI-lea le interzisese accesul în sala ce le era rezervată în mod obişnuit.

un singur om, doctorul Falleroni. Cinste meritului : salutaţi-l ca pe un pur din '93 : sănătate şi frăţie.

Faţă de aceste sentimente, nu are rost să spunem ce gîndea în legătură cu abandonarea „chestiunii republicane" de către Crispi, Cairoli, Nicotera şi Zanardelli. În legătură cu democraţia monarhică, ieşită victorioasă din alegerile recente, spunea :

— Republica nu e o chestiune de rezolvat, e o credinţă.

Iar oda lui Carducci către regină o numea „una din marile dureri ale vieţii mele".

Şi fiindcă socialiştii îl lăudau pe Andrea Costa care, potrivit obiceiului, declarase că-şi bate joc de jurămînt, doamna Lupacchioli lăsa să izbucnească cealaltă ură a ei, cea iacobină, împotriva „exageraţilor", a intriganţilor, care stricau poporul cu utopiile antisociale şi antiumane ale materialismului politic, pentru a-l îndepărta, din perfidie sau din ignoranţă, de măreţia şi de credinţa din '89 şi din '93", afirmînd, cu un cinism odios că, pentru popor, adevărata problemă era pîinea.

— Nu numai pîinea... spunea ea, sarcastică.

Şi a fost poate singurul ei citat din *Evanghelie*. O rupsese, de altfel, şi cu masoneria, fiindcă „trîntorul ăla de Adriano Lemmi" — aşa-i spunea ea Marelui Maestru — nu era-n stare să facă altceva decît să pălăvrăgească, iar secta „zidarilor liberi" devenea o adunătură de afacerişti, în goană după favoruri, avantaje şi chiar — iar aici simţea cum îi plesneşte ficatul de-atîta fiere — chiar „podoabe regeşti" adică însemne cavalereşti !

Devenind însă oratoare de întruniri, la fel cu vestita Anna Mozzoni, apărătoarea cea mai de seamă a votului feminin, noutatea făcuse vîlvă în Guarda, pe urmă, plictiseala veşnicelor ei invective şi denunţuri contribuise mult la născocirea şi la răspîndirea unei porecle răutăcioase.

Trebuie ştiut că introducerea ei era invariabilă :

— Acolo unde bărbaţii tac ori stăruie în josnicele ocoluri ale oportunismului, îngăduiţi să vorbească o femeie ; eu... după care venea continuarea, veşnic aceeaşi.

Şi trebuie spus că *don* Vernetti obişnuia să stea după şipcile obloanelor în casa parohială, pînă unde ajungeau foarte bine izbucnirile şi scrîşnetele glasului ei aspru. O dată, tîrîtă de idee, doamna Lupacchioli îşi extinsese introducerea :

— Iar dacă unei liber-cugetătoare nu i-ar fi interzis, să culeagă fie chiar o figură retorică din arsenalul acela de scorneli, pe care impostura sacerdotală a Sinagogii şi a Bisericii, ca şi obscurantismul secular, le-au impus poporului drept *Vechiul şi Noul Testament* ; dacă aceasta, deci, nu ar fi neîngăduit, aş spune : Să vorbească şi dobitoacele. Eu...

„Cinica impostură sacerdotală", cum spuse ea mai apoi, „veghea", şi, cu toate că nu ţinea să facă pe spiritualul şi nu citea nici el prea des din *Vechiul testament*, mulţumindu-se cu breviarul, pentru o dată *indignatio fecit versus* [1], *don* Cipriano o porecli : „Măgăriţa lui Balaam".

Din păcate, poporul se lăsase viciat de „vicleneIe tertipuri ale popimii, deprinsă de iezuitism cu ticăloasele arme ale calomniei defăimătoare". Acum era rîndul ei să ghicească pe chipurile ascultătorilor, gîdilate de o lăuntrică mîncărime, faptul că după „să vorbească o femeie" adăugau, în mintea lor : „măgăriţa". Fulgera cu privirele rîsul imoral şi, pe lîngă priviri, cu elocvenţa, cu aroganţa înfăţişării ei de femeie înaltă, osoasă, slabă, căreia cenuşiul uscat al ochilor şi al pieptănăturii, şi încruntarea mînioasă a sprîncenelor stufoase şi albe ca neaua îi dădeau o tristeţe amară care, fără ridicolul acela, ar fi fost îngrozitoare, ca şi cînd şi în gîndurile, şi în vorba, şi în trupul fanaticei ar fi existat ceva dureros şi neputincios totodată.

Împreună cu ea, oratori în întrunirea aceea urmau să mai fie Macchiavelli şi un Annobon care, continuînd destinul acelei familii de evrei ferrarezi, reprezenta tipul ambiţiosului nefericit şi risipise pînă acum destui bani cu candidaturile lui rămase-n vînt, cum se spunea în jargon electoral. Preşedinte ar fi fost un reprezentant al partidului radical, în sufletul căruia, în împrejurările acelea şi sub şuvoiul banalităţilor propropagandistice şi de partid, se agitau două sentimente : o consideraţie respectuoasă faţă de banii pe care Annobon îi risipea pentru cauză, şi o ciudă aprigă împotriva popularităţii lui Macchiavelli, demagog turbulent şi îndrăzneţ.

[1] Indignarea a compus versuri (lat.).

Princivalle spusese că simte „o foame de nu te văd" : Bragana care, de la om la om, nu era prea milos, prinse prilejul ca să se-arate generos în public şi spuse cu gravitate :

— Zbirii ăia nu-ţi dădeau deci mîncare pe săturate ?

— Înăuntru mi-era de ajuns, dar trebuie să fie din pricina aerului liber.

— O pîine, strigă Bragana, strîmbînd din buze în chip de zîmbet, o pîine pentru victima asta ! Iar eu o să-ţi tai patru felii straşnice de salam, cu toate că maică-ta mi-e datoare, iar după întîmplarea cu focul nu mi-a mai dat nici măcar aconturi.

— E nevoie să urli în piaţă cum stau treburile noastre ? întrebă Princivalle, supărat.

Şi era chiar gata să refuze, dar pîinea tocmai sosea, iar Bragana, strigînd că sărăcia cinstită nu-i ruşine se ducea să taie salamul, pentru reîntremarea victimei reacţiunii.

Între timp, Princivalle îl urmărea cu ochii, prin mulţimea strînsă în faţa mesei care înfăţişa tribuna, pe prietenul Smarazzacucco. Acesta părea foarte ocupat şi trecea de la un grup la altul, perorînd şi dînd din mîini. Îşi salutase prietenul în fugă şi de departe, iar acesta nu izbutea să se dumirească dacă exista cumva pe lume ceva care să fie mai important decît un prieten scăpat cu bine dintr-o nenorocire ca a sa. Iar atitudinea lui Smarazzacucco nu i se părea lipsită de o anumită afectare, şovăielnică pe dinlăuntru şi dezinvoltă pe dinafară, ca unul care nu are cugetul prea curat şi nu doreşte să se dea în vileag. Observa îndurerat lucrul acesta, fără ca, pe de altă parte, să se poată hotărî, să îngăduie a-i pătrunde în suflet nu numai vreo bănuială sau vreo presupunere, dar nici măcar o îndoială. Ba chiar se învinovăţea pe el însuşi c-ar fi prea neîncrezător şi supărăcios ; şi totuşi purtarea lui Smarazzacucco nu-i plăcea ; cu atît mai puţin, cînd o confrunta cu cordialitatea lui Bragana, care fusese totuşi arendaş de biruri şi făcea pe spionul, cum ştia toată lumea. Iar din păcate, vinovată fusese tot mărturisirea pe care i-o făcuse prietenului : poate că Smarazzacucco greşise din imprudenţă, iar remuşcarea îl ţinea acum departe de el. Ei bine, de ce nu se apropia, de ce nu-şi mărturisea greşeala involuntară ? Acuma l-ar fi iertat. Şi cinstitul Princivalle, în mijlocul unui cerc de flăcăi şi de curioşi, îşi frămînta astfel gîndurile, mestecînd pîinea şi salamul cu o poftă mai mică decît aceea pe

care i-o făgăduise foamea înainte de a-şi abate atenţia asupra lui Smarazzacucco şi-a atitudinii lui.

— Şi ce scop are întrunirea ? întrebă el.

— Trebuie să fii chiar de-abia ieşit din închisoare... începu Bragana, dar...

— Chiar dac-aş ieşi de-acolo unde te trimit eu pe dumneata, adică din iad, încetează odată cu ţipatul în gura mare şi cu neghiobiile !

Nu degeaba era „pumn interzis“, astfel că Bragana spuse :

— Protestează poporul.

— De ce ? Contra cui ?

— Dacă mai stai încă puţin, o s-o afli.

Nu l-ar fi interesat cine ştie cît, dar îl reţinea în schimb purtarea lui Smarazzacucco şi o nevoie naivă de a se lămuri, de a-şi uşura sufletul de bănuielile acelea prea supărătoare pentru corectitudinea lui. Iar noi am descris în alte locuri, în culori atît de puţin plăcute, o anumită înclinare barbară a moravurilor poporului italian, încît ne simţim datori să spunem că atît lipsurile, cît şi excesele unor asemenea moravuri contribuiseră de veacuri şi contribuiau încă la a face din sentimentul prieteniei, nobil între cele mai nobile, un sentiment înalt, preţuit, foarte curat şi gingaş.

Mulţimea creştea, şi veniseră şi femei, iar printre altele şi Sniza, urmărindu-l pe Princivalle cu priviri lacome şi pofticioase, dar din depărtare, fiindcă femeile stăteau deoparte, ca să nu mai spunem că n-ar fi fost frumos ori vrednic de laudă să aduci în piaţă fapte şi patimi pe care lumea era dispusă să le treacă cu vederea, dar nu şi cînd ar fi fost vorba ca cineva să aibă prostul gust de a face paradă cu ele. Iar dacă nu erau o taină pentru nimeni, cu atît mai mult aveau datoria să se arate discreţi tocmai cei interesaţi.

Spunem lucrul acesta fiindcă exista în sat şi printre cei de faţă unul care nu respecta nici regula aceasta şi nici vreo alta legată de obiceiuri şi de traiul de modă veche ; un nesuferit, ca să spunem adevărul, un anume Raibolini Epicarmo (un nume ciudat ce fusese scos, desigur, din listele de nume „fără sfînt“, întocmite de periodicele anticlericale pentru înlesnirea părinţilor ce doreau să-i facă în ciudă Bisericii pînă şi lîngă cristelniţă) care se declara socialist „ştiinţific“. Toată ştiinţa stătea în nume, dar aş spune că aşa ceva li se întîmplă pînă şi profesorilor, mai ales celor universitari ; iar ad-

jectivul, îl foloseau pînă şi vînzătorii de plasturi. Erau vremuri în care se afirma şi se auzea afirmîndu-se, fără să se rîdă, că era „nevoie de ştiinţă mai multă decît de pîine", ca şi cînd între cei doi termeni s-ar putea face vreo comparaţie.

Era unul pe care nu se ştie dacă natura înţelesese să-l aducă pe lume drept, ca să-l cocoşeze, ori cocoşat, ca să-l îndrepte ; o snamenie de om, poate nu curajos, dar cu siguranţă obraznic şi lacom, răutăcios, isteţ, îngîmfat desigur, dar priceput : unul din profesioniştii aceia ai propagandei şi ai organizării, pe care vînzoleala agitaţiilor sociale începea să-i dea la iveală şi să-i impună cu o abundenţă primejdioasă în fiecare sat şi cătun, în fruntea acelor asociaţii „de rezistenţă şi îmbunătăţire", care urmau să devină celebre, nu peste mulţi ani, sub numele de „ligi" „ligişti" fiind cei afiliaţi la ele, iar „şefi de ligă", conducătorii, mici tirani locali, deseori lacomi, violenţi întotdeauna, puternici şi respectaţi nu din teamă, ci din devotamentul acela fanatic faţă de idee, care, chiar cînd era vorba de conducători samavolnici şi odioşi, îi făcea pe ligişti să se supună de bună voie, ca dintr-o nevoie de a suferi şi astfel pentru idee, pentru viitor, pentru înfăptuirea unei lumi mai bune, pe care, dacă nu ei, copii lor aveau s-ajungă să o cunoască şi să se bucure de ea : în sfîrşit, din acelaşi spirit de sacrificiu care-i ajuta să facă faţă pagubelor şi suferinţelor din timpul grevelor lungi şi cumplite, suportate cu un fel de fanatism mistic, fără a şovăi să înfrunte foamea şi deseori armele trupei ; acelaşi fanatism care, înăsprindu-se, devenind fioros, ajunse să biruie nu peste mult timp orice sentiment de prudenţă, de milă şi chiar de omenie, în ura contra „spărgătorului de grevă" şi în „boicotajele" de cumplită amintire. Într-adevăr, ura nu era dictată atît de interese, cît de detestarea aşa-numiţilor trădători ai ideii ; iar în fărădelegile cele mai de neiertat, în incendii, în devastări, în crimele săvîrşite de mulţimile îmbătate de ură, clocotea, luînd-o razna, acea pornire care, în mulţimile fanatice, se preschimbă în beţie şi în nebunie ucigătoare şi nimicitoare. „Liga", cu caracterul ei specific de mişcare agrară şi cu speranţa de a pune stăpînire pe pămînturi, deveni, în regiunile acelea, ceva cu totul aparte şi mult mai puternic şi mai amplu decît socialismul ca partid politic ; un lucru care, timp îndelungat, avu în el ceva îngrozitor, cum au toate aceste pasiuni şi înfrico-

sătoarele lor rituri. Iar gîndul lor era de a pregăti calea pentru un messia al pămîntului de dat ţăranilor, salutat, rînd pe rînd, în persoana cîte unei căpetenii locale, ori într-a lui Enrico Ferri sau într-a lui Giolitti, cînd a dat dreptul la grevă, ori chiar într-a regelui, atît de mult pasiunea se îndepărta de politică ; în acelaşi timp mulţimile fură auzite spunînd, nu de puţine ori, că aşteaptă ca îndeplinirea nădejdilor să le vină de dincolo de oameni şi strigînd că pămînturile le-ar fi avut de la Dumnezeu. Făcînd toate deosebirile de cuviinţă, a fost ca un fel de „aşa vrea Dumnezeu". Deosebiri uriaşe, dar dacă dezastrul celei de a doua cruciade îl făcea pe predicatorul ei, San Bernardo di Chiaravalle, să spună că „nu e îngăduit să ne îndoim nici de dreptatea lui Dumnezeu, nici de îndurarea lui", se ştie că pentru istorie, cruciadele au fost un cu totul alt lucru, deosebit de ceea ce ar fi voit şi-ar fi visat predicatorii şi avîntul popular : ca orice lucru pe care omul îl întreprinde cu pasiune şi cu credinţă : şi nu întreprinde nici unul care, fără ele, să merite a fi amintit.

În mulţimea care se pregătea să-i asculte pe oratorii întrunirii, femeile stăteau despărţite de bărbaţi, iar dintre aceştia numai Epicarmo Raibolini se amestecase printre femei. Să trecem peste faptul că era un cunoscut afemeiat; că din bagajul său „ştiinţific" scotea teoriile şi broşurile asupra „amorului liber" şi asupra „căsătoriei socialiste", într-un grozav amestec de viaţă desfrînată şi de aroganţă pretenţioasă, cărora li s-au datorat peste puţină vreme botezurile unor nevinovaţi, distinşi cu nume ca Ribelle sau Ribellina, ori Sociale, ori chiar Lega, la fel cum şi el se numea Epicarmo ; să trecem peste faptul că se amestecase printre femei glumind ca un hulpav, dar prefăcutul lui dispreţ nepăsător faţă de întrunire şi faţă de oratori răspundea unei intenţii politice, fiindcă spunea că în ziua aceea numai de la Macchiavelli se putea auzi ceva convingător ; ceilalţi, radicalii, aflîndu-se acolo numai ca să-şi declame obişnuitele tirade „avocăţeşti", ca nişte candidaţi în goană după „insigna de parlamentar". Dar cea cu care se arăta mai intim era o blondă din familia Verginesi, Susanne, căreia o oarecare evidentă înclinare firească îi adusese porecla de Lantisiòn, adică lîncezeală. Iar faptul că oameni ca Verginesi, prezenţi la întrunire, îngăduiau, ca pe o jertfă parcă şi ca pe o datorie penibilă, acest adevărat scandal — căci toată lumea credea că e vorba de-o intrigă amoroasă

între Raibolini și Lantisiòn — și că îl tolerau chiar și în public, era foarte grăitor în privința progresului acelei supuneri oarbe pe care am lămurit-o mai sus, vorbind despre ligiști și despre conducătorii ligilor.

Dar mai era unul care-și vedea de treburile lui și, deși într-altfel, arăta un dispreț vădit față de întrunire: bătrînul internaționalist Pizzacarino, stînd — împreună cu cîțiva partizani de-ai săi, tot bătrîni și ei — încruntat, aspru, „antielecționist" supărat amarnic din pricina „trădării lui Andrea Costa". Sitarului, care de aproape zece ani trăia din faima de a fi fost gata să pornească spre Bologna, în '74, ca să dezlănțuie revoluția anarhistă mondială, Raibolini, batjocoritor, îi nimicise dintr-o dată poziția, spunînd că drumul n-ar fi fost atît de lung, în ziua aia ar fi schimbat fața lumii și s-ar mai fi vorbit încă și astăzi de asta. Sitarul și cei doi sau trei acoliți ai săi stăteau deci ca niște veterani ai unei vechi cauze mincinoase și demascate, care au terminat pînă și să-și mai plictisească aproapele cu poveștile lor.

Pînă la urmă, un ochi mai versat ar fi deslușit că în jurul mesei care slujea drept tribună se înghesuiau, ca mai porniți și mai neînfrînați, argații și salariații, laolaltă cu Smarazzacucco, adunați ca să protesteze, după cum se anunțase, împotriva șomajului și-a Vaticanului. Țăranii se strînseseră în rînduri dese și strînse, în spatele acestora, și stăteau tăcuți, gravi și rezervați, ba chiar neîncrezători, astfel că ar fi trebuit să știi foarte multe din lucrurile care s-au aflat și s-au petrecut pe urmă, ca să poți prevedea încă de pe-atunci c-aveau să devină cu mult mai aprinși, mai hotărîți și mai neclintiți — după cum au și devenit — decît ceilalți, care pricinuiau zarva aceea uriașă și zgomotoasă.

Oratorii luaseră loc în spatele mesei. Se aflau de față și jandarmii de serviciu, cinci, cu brigadierul comandant al postului din localitate. Lipsea numai doamna Lupacchioli, care sosea întotdeauna cu întîrziere, iar apoi protesta, dacă se deschidea întrunirea fără ea ori dacă-și pierdea rîndul la vorbit.

Sosi în pas de asalt, ducînd pe umăr un steguleț pe care era scris: 13 iulie 1881. Iar bățul avea în vîrf un cap de lemn — negru și cu părul ondulat — pe care barba ca de țap și două cornițe îl arătau a fi de drac. Era într-adevăr patronul ales de mai multe asociații de liber-cugetători, și

dintre cele mai înfricoşătoare: Lucifer, purtat pretutindeni, în dispreţul religiei şi al dispoziţiilor legii, care-ar fi vrut să impună respectarea ei, dar care acum erau goale de conţinut şi nerespectate. Era (cine să le-o fi spus acelor liber-cugetători !) ultima şi cea mai trivială degenerare a uneia din cele mai vechi, mai folosite şi mai statornice imagini ale romantismului răsunător.

Cei care ar fi ignorat însă data fatidică şi-ar fi atras mînia doamnei Lupacchioli fiindcă în noaptea de 13 iulie a lui '81, ca să vorbim cu cuvintele gazetei lui Alberto Mario — *Liga Democraţiei* — pe care ea le învăţase pe dinafară, era transportat, din biserica San Pietro în biserica San Lorenzo fuori le mura, „hoitul lui Pius al IX-lea, trupul lui îmbălsămat era aşezat în mormînt în mijlocul fluierăturilor şi-al baionetelor, iar fără baionetele ostaşilor şi fără revolverele poliţiştilor ar fi fost aruncat din carul funerar. În inima noastră (şi trebuia auzit accentul cu care doamna Lupacchioli, declamînd şi ajungînd la *pluralis maiestatis*, îşi însoţea mişcarea patetică a frazei, pentru a relua, cu şi mai multă asprime imediat după aceasta, tonul sarcastic şi dispreţuitor), în inima noastă, fluierăturile acelea îşi găseau ecou. Pius al IX-lea era un prost. El personifica biserica romano-catolică, ajunsă de-aici înainte o prostie monstruoasă. Clericii din Roma şi-au primit răsplata pentru transportarea acestei paiaţe de pontif paricid: au fost fluieraţi; am aplaudat fluierăturile acelea, dar am fi aplaudat încă şi mai puternic, dacă rămăşiţele marelui prost ar fi fost azvîrlite de pe podul Sant' Angelo, în Tibru."

Stil vrednic de idee şi de o asemenea posibilitate, în legătură cu care alţi cronicari anticlericali nu şovăiau să-şi dea cu părerea că „întotdeauna, în toate veacurile, Roma a văzut lucruri măreţe, şi tot măreţe au fost şi faptele pe care le-a văzut noaptea trecută" ; astfel că îţi vine chef să spui că dacă prostiile ar trebui să-i ducă pe morţi în fluviu, s-ar face un adevărat zăgaz la gurile acestuia.

Îndată după sosirea lui Lucifer împreună cu doamna Lupacchioli, care-şi croi drum prin mulţime fără menajamente şi îşi aşeză însemnele pe masă, păstrîndu-şi tot timpul uitătura neschimbată, întrunirea se deschise cu un discurs al lui Annobon care, cu orice prilej şi în faţa oricărui public, repeta, îmbunătăţea şi lungea acelaşi discurs uriaş asupra bi-

lanțului Afacerilor Externe, destinat să-l scoată la lumină și să-i aducă, nu peste mult timp, un subsecretariat, atunci cînd poporul avea să-l trimită ca deputat în Cameră. Faptul era așteptat cam de vreo zece ani, în timpul cărora Annobon avusese posibilitatea să-și mărească discursul, adăugîndu-i toate insuccesele politicii externe italiene, care fuseseră numeroase în răstimpul acela, culminînd cu anii critici din '81 și '82.

Începea cu evenimentele din '70 și '71, dezaprobînd faptul că Italia nu luptase împotriva imperiului bonapartist și clerical al lui Napoleon al III-lea, dar și pe acela că nu apărase, împotriva Prusiei, Franța republicii care urmase. Punînd problema în acești termeni, deplîngea slăbiciunea guvernelor față de republica lui Mac-Mahon, care nu făcuse risipă de simpatii clericale față de papa, devenea însă fioros împotriva înțelegerilor cu imperiul germanic al lui Bismarck, pe care le numea o aservire, și a celor cu Austria, pe care le definea drept o umilință în fața dușmanului ereditar, și drept o trădare a Italiei ce lupta încă pentru eliberare. Dar cel care s-ar fi așteptat să-l vadă devenind aici iredentist, ar fi fost dezamăgit de apariția neașteptată a „chestiunii Orientului" și a războiului ruso-turc, în care Annobon ar fi vrut să vadă Italia potrivnică turcilor, dar în unire cu Anglia, care îi susținuse atunci cînd, după Plevna, rușii amenințaseră să cucerească Strîmtorile, și dimpotrivă, încercările de a stabili o prietenie cu Rusia găsiseră în el un judecător aspru încă de cînd începuse să circule zvonul despre călătoria familiei regale la Petersburg, în '76, făcîndu-l să spună : „Nici semiluna, nici cnutul, nici ienicerul, nici cazacul, nici seraiul, nici cremlinul, nici moscheea, nici sfînta icoană." Și iată că după punerea pe tapet, mai cu seamă în preajma călătoriei diplomatice a lui Crispi în capitalele europene, a proiectului de a îngădui expansiunea austriacă în Balcani, în schimbul unor compensații teritoriale, care ar fi rezolvat problema „iridentei", el începu un alt pomelnic : „în Balcani, nici acvila bicefală, nici coroana Sfîntului Ștefan..." Cît despre compensații, le definea drept niște prefăcătorii și înșelăciuni ale Cancelarului de Fier, pentru ca folosindu-se de credulitatea noastră să-i înlesnească Austriei drumul spre Orient, în timp ce ațîța gravele neînțelegeri dintre Italia și Franța, izbutind să îndepărteze cu totul primejdia acelei triple alianțe austro-franco-italiene, care fusese în discuție în '70, și orice po-

sibilă intenție de revanșă, atît în legătură cu Sadow cît și cu Sedanul. Și încă un șir de nici: „Nici coiful de cui, nici pantalonii roșii"... Rămînea neutralitatea, politica de prietenie cu toată lumea, proclamată de Cairoli și urmată în anii aceia de toate guvernele, căci pentru Cairoli era mai apăsătoare decît oricare alta nenorocirea de a fi găsit formula insuccesului prin faimosul slogan al politicii „mîinilor curate". Dar în punctul acesta spirala dialecticii lui se întrerupea pentru a enumera urmările Congresului de la Berlin: Armenia lăsată pradă Turciei, rușii întăriți în Asia și pe Marea Neagră, Austria atotstăpînitoare pe Dunăre, Grecia sacrificată în Epir și în Creta, statele balcanice constituite în așa fel, încît să se înrăutățească atît rivalitățile dintre ele, cît și cele ale puterilor în legătură cu ele, Ciprul dat Angliei, Bosnia și Herțegovina, Austriei, Italiei nimic, afară de — spunea el ironic — ostilitatea cu Franța, apăsătoarea protecție germană în tripla alianță, un echilibru european destinat numai să o păgubească, dacă dura, și cu urmări încă și mai rele, în caz că s-ar fi rupt: iar el nu-i dădea șase luni de viață. A fost unica lui profeție, și a avut posibilitatea să o reînnoiască în cursul vieții, și nu o dată, de vreme ce, în total, echilibrul acela a durat treizeci și șase de ani. Pentru aceasta nu e cazul să credem că în materie de preziceri ar fi fost singurul care să fi greșit. Deocamdată, în '80, puternicele motive sentimentale și firești, care țineau trează agitația pentru „Îredentă" precum și partidul acela căruia în Austria se obișnuia să i se spună militar, amenințau mai grav ca oricînd nu alianța, ci pacea și, o dată cu ea, întregul sistem, iar între Franța și Italia, ura și conflictul se ascuțeau tot mai mult, după ce se așteptase cu destulă naivitate, dar și cu dezamăgire, ca republica liberală — numai pentru aceasta — să trebuie să fie prietenă cu regatul liberal, din pricina rivalităților și a ostilităților comerciale, industriale și vamale, supărătoare pentru ambele țări, din pricina alianței cu Germania, din pricina rivalităților în politica și în administrația egipteană, și din pricina intențiilor acum clare, hotărîte și mature asupra Tunisului, cărora nu li se împotriveau nici Germania lui Bismark, nici Anglia, indiferent că la putere s-ar fi aflat conservatorii cu Disraeli și urmașii lui, ori liberalii, cu Gladstone. Nu peste mult timp, Franța iniția campania împotriva triburilor de krumiri și-l obliga pe beiul din Tunis să-i accepte protecto-

ratul. Întîmplările din Marsilia şi demonstraţiile italiene, precum şi ura dintre cele două popoare profilau ameninţarea unui război, în timp ce tentativa de la Oberdan şi consecinţele ei în Italia şi în Austria veneau să făgăduiască un alt război, în chip inevitabil. Iar în amîndouă războaiele, Italia ar fi trebuit să se descurce singură, în poziţie de inferioritate, izolată şi probabil duşmănită de toată lumea.

Jalnicul pomelnic al lui Annobon era, din păcate, real, numai că trebuia ambiţia lui obosită şi oboseala sîngelui său, încă şi mai veche, pentru a-l tot recita de-atîta vreme, pe deasupra şi cu accentul acela nazal, tîrşit şi lipsit de litera „r", care era un fel de moştenire a ghetoului. Ce anume îşi propunea, ca să fim sinceri, nu ştia nici el însuşi, mergea mai departe, împins de suferinţa aceea a unuia care are nervii obosiţi şi ştie că dac-ar înceta să-şi propună un lucru pe care, în fond, nu numai că nu-l mai speră, dar nici măcar nu-l mai doreşte, şi-ar pierde însăşi raţiunea de a trăi. Aşadar, ceea ce spunea el, plicticos într-adevăr, putea să fie real, şi chiar inteligent şi lămurit, dar la ce folosea, dacă sfîrşea printr-o negaţie fără viaţă, printr-o nulitate subînţeleasă, pe care n-avea nici măcar destulă hotărîre s-o dea pe faţă, căci ar fi fost totuşi o concluzie ? Iar dialectica lui goală era punctată de învinuiri la adresa incapacităţii şi-a insuficienţei tuturor ministerelor şi tuturor miniştrilor care se succedaseră şi care măcar încercaseră să realizeze ceva. Astfel că învinuirile lui izbuteau mai degrabă să pară impertinenţă. Cazul nu este rar, ba chiar li se întîmplă tuturor şi fiecăruia în ceasurile de oboseală, cînd cercetarea finală a istoriei ar vrea să ne îndemne la respingerea sau la uitarea necesităţilor contingente : cu alte cuvinte, la apatie.

Şi iată că insuccesele, greşelile, imposibilitatea — printre altele — de a se mulţumi numai cu atît anulau în opinia ţării pînă şi realizările efective : paşnica şi recunoscuta fundamentare politică şi juridică a ţării şi a statului, în consensul puterilor europene, şi, dat fiind ansamblul împrejurărilor, nu fusese vorba de un efort neînsemnat. Dar acum, în acei aspri ani '81 şi '82, în orice situaţie legată de treburile externe sau interne, negativă ori pozitivă, poporul ajungea la discordie, de aici izvora o mare parte din slăbiciunea cu care înfrunta situaţiile acelea, înfierbîntat şi nesigur, nemulţumit de suferinţele ce-l chinuiau, şi deznădăjduit în privinţa leacu-

rilor. Calamităţi naturale, cutremure şi inundaţii, aduceau noi pagube şi groază, în anii în care murea Garibaldi. Şi tot o nenorocire mai era şi faptul că pentru ofensa de la Tunis, cea mai gravă şi mai dureroasă suferită de politica italiană, trebuia făcut răspunzător un om care întruchipa tradiţiile şi onestitatea morală a lui Benedetto Cairoli, era o nenorocire, de asemenea, şi felul în care se lăsa să se creadă că onestitatea era sortită insuccesului şi aproape sinonimă cu nepriceperea în politică, în dauna părerilor şi a deprinderilor poporului, şi în timp ce republicanii şi extremiştii cereau sufragiul universal, care ar fi proclamat, spuneau ei, constituanta şi republica, faptul că din alegerile cu sufragiu lărgit, din '82, ieşise o demonstraţie temperată şi monarhică, ar fi însemnat un progres, şi nu mic, spre o exprimare mai reală şi mai concretă a vieţii politice ; pentru a recunoaşte acest lucru, ar fi fost însă nevoie de calităţi aproape profetice, căci părea şi era foarte uşor s-o iei drept o slăbire şi o scădere a conştiinţei politice. De fapt, succesul acela admitea în chip prestigios, chiar dacă fără strălucire, poporul mijlociu la exercitarea puterii, în aşteptarea vremii cînd ar fi ajuns aici şi cel umil, şi era mare nevoie de asta în anul cînd se deschidea pentru trafic tunelul San Gottardo, operă cu care, pe bună dreptate, Italia întreprinzătoare şi productivă se putea mîndri, putînd să-şi lege de ea speranţele cele mai bune.

Discursul lui Annobon se apropia de sfîrşit, într-o plictiseală generală şi adîncă. Nu este mai puţin adevărat totuşi că în felul acesta oamenii aceia de rînd, de la ţară, începeau să audă vorbindu-se despre interesele mari, reale şi comune ale naţiunii. Încheia, în sfîrşit, cu o altă contrazicere, fiindcă atribuia, nu pe nedrept desigur, prostiei cîrmuitorilor refuzul recent de a colabora cu Anglia în treburile egiptene şi în reprimarea revoltei lui Arabi-paşa, de pe urma cărora avea să iasă protectoratul, deplîngea însă cucerirea şi ocuparea golfului Assab, nu fiindcă îl socotea fără valoare, ci, apropiindu-se de peroraţie, în numele unui fel de umanitarism şi raţionalism de ordin general, potrivnic războaielor, violenţelor, politicii de prestigiu şi politicii de interese şi, la urma urmelor, politicii lumii, aşa cum e ea. Peroraţia lui era totdeauna în favoarea unei curţi internaţionale de arbitraj, din care vedea ieşind toate fericirile, la fel cum din cutia Pandorei au ieşit toate nenorocirile. Lega de această curte nădejdea într-o

pace veşnică, într-o împăcare a intereselor potrivnice, într-o dreptate universală : visul, în sfîrşit, spre care înclină nu numai cei fantezişti sau cei apatici ca el, ci, din cînd în cînd, chiar oamenii politici, şi care s-ar putea numi un vis frumos, dacă n-ar costa atît de scump de fiecare dată cînd te laşi prins de el. După părerea lui Annobon, masoneria italiană ar fi trebuit să îndrume lumea spre un asemenea proiect, convocînd, anume în acest scop, un congres universal, în Campidoglio.

— Aşa o să fie pînă la sfîrşitul întrunirii ? îl întrebă Principalle pe Bragana, care trecea pe lîngă el.

— De ce ?

— Fiindcă dacă mai ţine prostia asta, am şters-o.

— Mai stai, fiindcă de-abia de-acum încolo vine ce e mai bun.

— Mi-e încă foarte foame.

— Acuma începi să te lăcomeşti, dar o să te liniştesc, şi vorbind astfel, îi dădu un codru de pîine uscată şi mucegăită. Am păstrat-o, fiindcă-mi închipuiam că n-o să te saturi.

— N-ai altceva ?

— Să nu-ţi închipui că pe moară o să găseşti ceva mai bun !

Această nouă şi grosolană anunţare a mizeriei, şi atît de aspru exprimată, nu-l supără pe Princivalle. Îl copleşea, dimpotrivă, o tristeţe trîndavă, care-l făcea să amîne înapoierea la moară şi care era principala cauză a rămînerii lui la întrunire. Mestecînd fără chef pîinea veche, spuse :

— Hei, cămătarule, pe asta barem n-o să ai obraz să ne-o pui la socoteală.

— Pentru plată şi pentru moarte nu e niciodată prea tîrziu, răspunse Bragana, în doi peri.

Cocoţîndu-şi pe masă, nu fără trudă, deşirata carcasă a bătrînelor ei oase ruginite, doamna Lupacchioli semăna cu Baba Hîrca, sperietoarea aceea căreia se obişnuia să i se dea foc în pieţe, în noaptea de Bobotează. Privi ameninţător în jur şi arătînd cu degetul departe, deasupra capetelor, spuse :

— Cetăţeni, sîntem trădaţi !

Glasul şi gestul avură darul de a-l face pe fiecare bănuitor : oamenii începură să se uite în jurul lor, căutînd să descopere trădarea şi întrebîndu-se unul pe altul, în şoaptă, ce s-a întîmplat şi ce înseamnă asta. Întrebarea străbătu mulţi-

mea adormită de discursul precedent, stîrnind o frămîntare de care oratoarea se bucură, ca de un efect, şi ca să-l întărească, îşi dublă avîntul, strigînd :

— Sîntem atacaţi pe la spate !

Unui fricos i se păru că vede ceva, sau poate că era un farsor, căci nu s-a ştiut niciodată exact ce s-a întîmplat ; un glas strigă :

— Uite-l pe Rocco Ciafaglione !

Ce-nseamnă un cuget tulbure ! Prin mulţime se împrăştiaseră cîţiva dintre cei din Stradazza, precum şi Smarazzacucco împreună cu alţii din vadul Stamplinati, care nu voiau să dea ochi cu temutul Rosario. În timp ce mulţimea se înghesuia, ca pentru a face un singur trup şi a se apăra, fiecare vrînd parcă să dispară în masă, aceştia, în bună parte „sub supraveghere", voiau să spele putina ; şi trezindu-se strînşi în turmă, începură să lucreze cu coatele şi cu picioarele la ţurloaie, ca să-şi croiască drum, blestemau cei loviţi, blestemau şi cei ce se zoreau, şi, ca un zumzet, nu se auzea decît :

— Ciafaglione ! Rosario !

Şi, dintr-o dată, unul strigă :

— Scape cine poate !, iar mulţimea :

— Ciafaglione ! Să fugim ! Să scăpăm, să scape cine poate !

Văzînd zarva aceea stîrnită din senin, brigadierul le ordonase, printr-un singur gest, celor patru ostaşi să se alinieze, iar aceştia îşi luaseră în mînă armele pe care le ţineau în bandulieră. Cineva, care observă mişcarea, strigă :

— Se trage !

Iar mulţimea, în ţipetele ascuţite ale femeilor, începu şi ea să răcnească.

— Se trage, se trage !

Toţi caută să fugă şi nu ştiu încotro, se împiedică unul de altul, cîte unul e doborît la pămînt, alţii suferă din cauza înghesuielii şi ţipă de durere, fiecare cu răcnetele, cu înfăţişarea şi cu gesturile lui, adăuga spaimă peste spaima existentă, care dacă la început fusese închipuită, acum, în înghesuiala produsă de panică, a devenit motiv de groază de loc mincinos :

— Se trage ! Scape cine poate !

În timp ce majoritatea o ia la fugă, cei de pe lîngă masă se ascund sub ea, de-a buşilea, ca să-şi scape pielea, iar acolo se înăbuşă, se simt striviţi şi strivesc şi ei pe alţii, luptă, se apără, caută aer, lovesc cu spatele ori cu picioarele, pe dede-

subt ; masa se ridică, se aplecă, se agită deasupra spinărilor, punînd-o pe oratoare în primejdie de-a-şi pierde echilibrul, de-a aluneca şi de-a se prăbuşi la pămînt, astfel că se-apleacă, se-agaţă de margini, îşi răcneşte furia şi încurajările, sporind şi ea spaima, pînă în clipa cînd aceasta dispare cum a venit, cîte unul se-nfurie, altul bombăne, altul se vaită, pipăindu-şi o vînătaie, careva îşi îndreaptă ţinuta, iar unii rîd de cei mai ruşinaţi, care ies de sub masă zdruncinaţi, prăfuiţi, zdrobiţi, cu hainele de sărbătoare, îmbrăcate cu prilejul întrunirii, sfîşiate nu numai într-un singur loc. O dată cu înapoierea oamenilor, revine şi se înteţeşte şi întrebarea : ce-a fost, cum a fost, cine-i de vină ?

Răspunsul, împreună cu furia pricinuită de întîmplarea afurisită, se afla mai degrabă, în suflete decît pe buze : şi-n al nebunei, al măgăriţei, al sperietoarei care, în picioare, ca la catedră, fulgera mulţimea cu nişte priviri pline de un dispreţ năvalnic, înălţînd în sus, ca pe un semnal de adunare, steguleţul lui Lucifer, salvat din dezastru şi învăpăiat de roşul republican. Simţea nevoia să le-adreseze laşilor acelora o mustrare care să rămînă în istoria elocvenţei, alături de invectivele lui Demostene şi de apostrofele lui Danton, cînd — amîndoi în acelaşi timp — se ridică şi preşedintele — care, o dată terminată învălmăşeala, îşi aranjase, cît putuse mai bine, ţinuta — şi se mişcă şi brigadierul. Iar acesta ceru energic :

— Puneţi deoparte steagul ăla !

— Daţi-l încoace, spuse preşedintele, întinzînd mîna. N-aţi făcut destulă zăpăceală ?

Liniştit, Macchiavelli rîdea batjocoritor.

— Eu ? întrebă între timp doamna Lupacchioli, cedînd stindardul fără împotrivire şi nevenindu-i să-şi creadă urechilor de atîta uimire : — Eu ?

— Dar cine-atunci ?

Furia oamenilor creştea şi se concentra asupra persoanei sale, fără însă ca ea să-şi dea seama, deşi era atît de evidentă. Simţi bineînţeles ce jignire a demnităţii sale însemnase poziţia ridicolă de pînă atunci. Îi văzu şi şi-i închipui rîzînd pe cei obraznici, pe oportunişti, pe defăimătorii imorali, în timp ce ea, puţin mai înainte, se bălăbănea pe masă. Alegerea cea mai proastă pe care putea s-o facă era de a începe cu introducerea obişnuită, şi începu, apăsînd cu şi mai multă greutate :

— Acolo unde tac, dar îndrăznesc cu toate acestea să rîdă, cu o ironie cinică, bărbaţi care mai adineauri nu se ruşinau să-şi arate spinările şi laşitatea sufletului lor, să vorbească atunci...

— Măgăriţa ! urlă mulţimea, într-un singur glas.

Era prima dată cînd i-o spuneau în faţă, iar insulta o nimeri drept în inimă pe biata femeie, care se descurajă, se zăpăci, îşi pierdu firul şi ţinerea-de-minte şi începu să se bîlbîie, rătăcită. Lumea rîdea în neştire :

— Măgăriţa, măgăriţa, să vorbească măgăriţa !

Zarva era mare şi pentru a-i da un caracter şi mai neruşinat, cîţiva dintre cei de faţă răgeau puternic şi strigau :

— Armăsarul, iha, ha, armăsarul îşi cheamă jumătatea, iha, ha, iha, ha !

— Coborîţi, doamnă, spuse preşedintele.

Ea însă ori nu auzea, ori nu voia ; ar fi plîns de furie.

— Destul, exclamă preşedintele, furios ca un impresar, cînd vede cum dă chix spectacolul din pricina unui actor care se zăpăceşte sau ca un dirijor căruia cîntăreţul îi greşeşte intrarea. Vă iau cuvîntul !

Îndată ce coborî doamna Lupacchioli, începu să vorbească el, şi linişti mulţimea atacînd problema practică a ordinii de zi : şomajul sezonier se înteţea, pîinea era tot mai puţină, ce aştepta Geniul Civil înainte de a trece la execuţia acelor lucrări de finisare a digurilor, care aşteptau de ani în şir ? Poate ca Padul să inunde încă o dată, dintr-o incapacitate criminală şi din zgîrcenie ?

— Jos cu Geniul Civil ! strigă poporul, deşi ştia cît erau de neîntemeiate şi primejdia şi învinuirea.

Sau poate că era vorba de o favoare, continuă oratorul, de o complicitate, de-o înţelegere cu neobrăzata rămăşiţă a clicii moderate, cu vestitul commendatore Clapasson, cel care, atunci cînd avusese în antrepriză tocmai lucrările acestea, nu-şi făcuse mustrări de cuget din a-i lăsa să moară de foame pe muncitorii răzvrătiţi împotriva odioasei lui samavolnicii.

— Jos cu Clapasson ! Moarte înfometătorilor ! Pîine şi muncă !

— Da, pîine şi muncă, încheie el ; şi făgădui că le vor avea în curînd.

Din izvor sigur le putea spune chiar el că deputatul colegiului se făcea luntre şi punte pe lîngă birourile competente,

în vederea reînceperii lucrărilor. Să aibă încredere în guvern, care era democratic şi radical. Nu exista primejdia unor guverne reacţionare, după ce insurecţia conştiinţelor democrate, în criza ministerială din mai 1881, „bătuse clopotele mănăstirii din Gancia, pentru cei din clica de dreapta", sfărîmînd ultima încercare de a reveni la putere a căpeteniei înfometătorilor, a lui Quinţino Sella cel de odioasă aducere-aminte.

— La moarte cu Quintino Sella !

— Quintino Sella a murit...

— Tot aia e !

— Quintino Sella a murit, dar Vecerniile Siciliene[1]...

— Trăiască Vecerniile, ura, ura !

Vecerniile erau obligatorii, întrucît — din ranchiună faţă de cele petrecute la Marsilia şi în Tunis şi din ură faţă de papalitate, „sprijinul tuturor tiranilor", cum a spus Garibaldi cu acelaşi prilej, cel de al şaptelea centenar, de curînd sărbătorit, dăduse loc uneia din obişnuitele şi trivialele falsificări ale istoriei, obligată să slujească şi să exprime pasiuni şi clici de moment. Şi ca atare :

— Trăiască Vecerniile ! Pîine şi muncă !

— O să le aveţi, fiindcă Dreapta cea de tristă amintire a căzut pentru totdeauna. Iar acum, încheie oratorul, vă recomand, o cetăţeni ! încrederea cea mai deplină. Da, aveţi încredere în guvernul prieten al progresului, căruia îi sînt încredinţate treburile publice : n-o să îngăduie să vă lipsească nici pîinea, nici munca. Dacă va fi nevoie, mă voi face eu interpretul dorinţelor voastre pe lîngă deputatul nostru. Vremurile economiilor pînă la os (al poporului) şi al birurilor pînă la sînge (al poporului) s-a sfîrşit şi nu se vor mai înapoia ; daţi crezare celui care vă vorbeşte, aşteptaţi încrezători măsurile pe care guvernul le va lua atît pentru înlăturarea nevoilor voastre, cît şi în interesul public, da, aveţi încredere !

Dac-a existat vreodată o tăcere menită să te facă să te îndoieşti de adevărul zicalei după care cine tace consimte, ea a fost, în cazul acesta, aceea cu care a fost primit ultimul cuvînt al „predicii" şi mărturisea limpede încrederea pe care-o arăta lumea. Pe chipuri, dacă le-ai fi cercetat, ai fi citit un

[1] Sub acest nume e cunoscută răscoala care-a avut loc în Sicilia, în 1282, împotriva stăpînirii franceze.

amestec de supărare şi de nerăbdare, ca la nişte oameni care bănuiau că sînt luaţi în rîs. După aceasta, Bragana începu să aplaude, gesticulînd şi sporovăind ba bravo, ba bine, mai rău ca la teatru, şi de unul singur. Lumea îl privea încruntată, pînă cînd un glas îi dădu sentinţa :

— Paiaţă !

Atunci încetă şi el, uitîndu-se către preşedinte cu o privire care spunea : „Eu, unul, am făcut ce-am putut".

— Are cuvîntul marchizul Macchiavelli.

Deputaţii radicali ai întregii Stîngi, cu sutele de voturi ale majorităţii lor, puteau să afecteze şi chiar să nutrească sincer o binevoitoare indulgenţă sau ocrotire faţă de socialistul acela care era Andrea Costa, aflat singur la extrema Extremei, puteau să-l privească şi să dea impresia că-l privesc doar ca pe unul care, cu nerăbdarea unei înflăcărări neexperimentate, dezvolta, ducea prea departe, exagera doctrina cuceririlor paşnice şi evolutive ale progresului. Era foarte adevărat că acesta folosea împotriva „burghezilor" de orice fel cuvinte înflăcărate şi cumplite, că se pretindea aducătorul unei egalităţi destinată să reînnoiască societatea, care nu avea nimic de-a face cu teoria aceea a „drepturilor omului" ; radicalii atotstăpînitori, radicalii înstăriţi, *beati possidentes* [1], puteau însă să aştepte binefăcătorul efect al experienţei asupra exagerărilor, devotaţi şi ascultători faţă de principiul care cerea să nu se ia măsuri de prevenire, ci, dacă Andrea Costa şi partizanii săi ar fi luat-o razna, să reprime. Întotdeauna cei ajunşi vorbesc despre virtuţile liniştitoare ale experienţei, numai că e vorba de aceea pe care au cîştigat-o ei şi care i-a condus acolo unde sînt. Cel care, la fel cu preşedintele întrunirii din Guarda, urmărea şi simţea mai de aproape starea de spirit a marii mase excluse de la dreptul de vot, chiar după lărgirea acestuia, şi o ştia a fi ori credincioasă preoţilor, ori favorabilă socialiştilor, ori şi unora, şi altora, în acea tainică înclinare a ei de-a aştepta o lume reînviată, acela putea să aibă motive şi dovezi capabile să-l determine a sta liniştit, în orice caz, chiar dacă nu ştia încă, să le explice, sau să şi le explice, începea să se teamă şi să-i deteste sincer pe ceilalţi concurenţi la popularitate. Şi iată că dezamăgitul preşedinte al întrunirii, dînd cuvîntul

[1] Fericiţi cei care au (lat.).

„marchizului“ Macchiavelli, apăsa dispreţuitor asupra titlului şi, cu siguranţă, nu pentru a-i uşura introducerea, după ce el avusese parte de-o încheiere atît de puţin fericită. Iată însă că publicul îl primea cu feţe luminate de simpatie, în timp ce tînărul se ridica puţin cam blazat şi cu dispreţul acela al lui faţă de maniere, firesc, iar cînd îi era de folos, chiar exagerat. Sări pe masă cu picioarele lipite, plin de elasticitate ; încă de pe acum lumea era toată de partea lui, în vreme ce doamna Lupacchioli, revenindu-şi din rătăcirea ei, mormăia de una singură :

— Ce e, facem pe saltimbancii ?

Funda roşie a cravatei, mare şi învăpăiată, era pusă în relief de paloarea întunecată a chipului şi de negrul părului de creol, căci Macchiavelli, cu asemenea prilejuri, ştia să-i dea costumului său. numai din cîteva mici dichisuri, un aer simplu şi totodată nobil, de o eleganţă neglijentă, foarte studiată, iar deocamdată făcea o impresie certă asupra femeilor. Pe un neîndoielnic ton admirativ, o mică neruşinată îi şi spuse, de altfel, imediat :

— Du-te-ncolo, că eşti frumos !

— Şi simpatic, adăugă alta.

Preşedintele şi începuse să se consume. Macchiavelli obişnuia să vorbească ironic şi tăios, fără gesturi, rece, cu un aer distrat, ca şi cînd tocmai lucrurile care făceau cel mai mare efect i-ar fi ieşit din gură întîmplător, iar el ori se mira de efect, ori nu-l lua în seamă. În momentul acela era plin de furie şi pornit împotriva preşedintelui, de aceea zîmbea şi părea departe de a-i acorda acestuia vreo atenţie, spunînd cu bonomie şi dezinvoltură :

— Sînt unii, dragii mei, care se nasc blonzi, iar alţii bruneţi, sînt unii care se nasc frumoşi...

— Ca tine, îi spuse o alta din fetele acelea puse pe glume.

— Mulţumesc, frumoaso ! Şi sînt alţii care se nasc urîţi...

— Ca el, spuse Raibolini, în rîsetele lumii, arătîndu-l pe preşedinte.

— Şi sînt alţii care se nasc chiar marchizi, este o nenorocire : vreţi să-l împuşcaţi ? Aş spune că n-are rost să ne uităm la numele şi la titlurile pe care unul le poartă din naştere, fără nici o vină sau, ca să spunem aşa, dacă unul are nasul cîrn ori lung...

Nasul preşedintelui era lung, urît şi dizgraţios, din care pricină întreaga adunare, înveselită, fu cuprinsă de rîsete. Macchiavelli ridică tonul :

— Spun că trebuie să privim la fapte, iar dacă unul arată prin fapte că este prieten al poporului, să-l iertăm dacă este conte ori chiar marchiz. Să nu ne pierdem însă vremea cu asemenea mofturi : am spus la fapte, fiindcă există şi-aici o diferenţă, şi la fel cum unul se naşte scund, iar altul înalt, există şi cel care se naşte ca să creadă în făgăduieli, şi cu cît i se fac mai multe, cu atît e mai mulţumit, astfel că trăieşte sperînd şi moare...

— Căcînd, strigă un glas puternic, într-o avalanşă de rîsete, completînd ruşinoasa şi amara zicătoare populară.

— Voiam să spun ; mulţumit, preciză Macchiavelli, îndată ce-i fu cu putinţă.

— Şi încornorat, adăugă anonimul interlocutor, pe un ton de cum nu se poate mai profundă convingere.

— Să venim la fapte, prieteni. De cîtă vreme a pierdut Dreapta puterea ? Din şaptezeci şi şase, de cîţiva ani se află Stînga la cîrmă, iar Dreapta, cum ne făcea cinstea să ne-o spună stimabilul reprezentant al partidului radical, nu se va mai întoarce la ea niciodată : este o veste menită să le facă mare plăcere celor care se află la guvern, nu ştiu cît gust îi va da ea astă-seară mămăligii, care e tot mică : nu ştiu dac-o să îngraşe ciorba din oala voastră, care rămîne tot o zeamă lungă, chiar cu Stînga la putere. Dacă greşesc, îndreptaţi-mă.

Îi răspunse tăcerea, dar o tăcere cu sufletul la gură, atentă, aproape nerăbdătoare : tăcerea unei aprobări pătimaşe.

— În atîţia ani, făgăduielile au fost multe, şi, să fim drepţi : pe hîrtie, în discursuri, în legi, multe au şi fost împlinite. Cîte din ele au dat însă ceva de pus în gură ? Cîte au dat pîine ? Fiindcă la urma urmelor, vorbele rămîn vorbe, iar făgăduielile n-au lipsit niciodată, indiferent de partid, dar a crescut oare pîinea ? S-a micşorat sărăcia ? Ce le lipseşte săracilor : foamea sau pîinea ? ori făgăduielile ? ori sărăcia ?

Tăcerea deveni mai mocnită şi dureroasă.

— N-am dus lipsă de discursuri, de legi ; n-au lipsit demonstraţiile şi nici chiar întrunirile, ca aceasta pe care-o ţinem aici. Pentru a putea face ca stindardele republicane să fie scoase în piaţă, fără ca poliţiştii să le confisce, un deputat a vorbit două zile (făcea aluzie la discursul lui Cavallotti, din

2 şi 3 aprilie '79), şi a vorbit foarte frumos, dar cînd oamenii săraci ies în piaţă, merg la întruniri, fac demonstraţii şi se-aleg cu lovituri şi chiar cu împuşcături fiindcă cer pîine şi muncă, cine ia notă şi cine răspunde la strigătul foamei şi-al sărăciei ?

— Nimeni, răspunse mulţimea, cu glas slab, dar pe un ton de deznădejde mai puternic decît oricare strigăt.

— Cu discursuri, cu vorbe — spuse Macchiavelli, şi el tot cu glas liniştit şi aplecîndu-se către lume, ca pentru a obţine o apropiere mai intimă şi o comunitate de idei — cu discursuri, cu vorbe, cu intenţii chiar, cu intenţii frumoase : toată lumea. Dar ce preţ au ? Cît preţuieşte un guvern cu intenţii frumoase ? Cînd nu se văd fapte, înseamnă că guvernul ori înşală — să nu se agite reprezentantul partidului radical — ori e neputincios. Eu admit, adăugă el, întorcîndu-se către preşedinte, că guvernul, Stînga, radicalii şi toate democraţiile nu vor să înşele. E semn că sînt neputincioşi.

— Voi vorbi pe urmă, spuse preşedintele, furios.

— Ştiu încă de pe-acum ce-o să spuneţi, stimate domnule preşedinte. Ne veţi spune că ministrul Magliani a desfiinţat cursul forţat şi hîrtia-monetă, că e pe punctul de a pune iarăşi în circulaţie monezile de metal. Ce îl interesează pe cel care are buzunarele goale, dacă moneta e de hîrtie, sau de argint, sau de aur. Iar dumneavoastră ăstora de-aici eu unul nici nu vă cer să-mi răspundeţi, fiindcă aţi avea dreptul să-mi spuneţi că vreau să vă iau peste picior, dar mîncaţi oare mai mult ? Vedeţi cumva dumneavoastră aurul, argintul ? Nu mai vedeţi nici măcar arama, iată faptul care ne interesează pe dumneavoastră şi pe mine. N-o să-l intereseze pe ministrul Magliani, n-o să-l intereseze pe Depretis : pe noi, da, pe noi care ştim ce-au însemnat pentru cei săraci ploaia din '79, ori seceta din '81, cu pîrjolirea recoltelor, pe noi, care ştim ce-o să însemne, în iunie viitor, vremea proastă de anul trecut, şi nu vorbesc de nenorociţii de dincolo de Pad, unde fluviul a inundat şi unde nouă judeţe se află astăzi sub apă şi în ruină, vorbesc pentru toţi cei care suferă în sărăcie. Argumentele noastre sînt argumentele stomacului, nu mi-e ruşine s-o spun în gura mare : ale stomacului. Încercaţi ca prin legile voastre, prin politica voastră, prin ştiinţa voastră, să se umple stomacul, dar atîta timp cît acesta e gol, răspun-

deţi-ne cu argumentele inimii, dacă nu puteţi altfel, spuneţi sincer că nu sînteţi în stare de nimic, iar poporul, în imensa lui generozitate, o să găsească măcar putinţa de-a vă compătimi şi de a-i fi milă de voi. Nu v-apucaţi însă să-i înfăţişaţi argumentele minţii celui căruia îi chiorăie maţele de foame, fiindcă acestea sînt vorbe care supără. Nu începeţi să vă lăudaţi că reprimaţi în loc să preveniţi, fiindcă vremea represiunii a şi venit, şi am văzut-o în o sută de locuri, unde foamea poporului a cerut pîine ; nu începeţi să vorbiţi de libertate cu respectarea ordinii, în faţa unor oameni a căror singură libertate este aceea de a muri de foame împreună cu copiii lor : nu sfidaţi mînia poporului, fiindcă după ce a trimis la ghilotină pe privilegiaţii de altădată, nobili şi marchizi, ca de-alde mine, îi va nimici şi pe privilegiaţii de astăzi, burghezi şi politicieni ca de-alde voi, dacă veţi continua să-i duceţi cu vorba pe cei care au nevoie de pîine.

Mulţimea răspunse cu un strigăt de furie : furia aceea care de mulţi ani şi pretutindeni, în peninsulă, se ridica să-şi strige lipsurile. Dar în Romagna, încă de pe vremea cînd Garibaldi se declarase pentru Internaţională, iar Mazzini contra, în polemicile lui cu Marx şi cu Bakunin, republicanii şi socialiştii erau împărţiţi în două tabere vrăjmaşe de moarte, aducîndu-şi învinuirea, unii de trădarea principiilor, iar ceilalţi, de sacrificarea intereselor poporului, deşi Andrea Costa respingea şi socialismul lui Garibaldi, ca prea puţin hotărît şi confuz. Învinuirile şi discuţiile se terminau în încăierări cumplite, care, arătînd adîncimea dezbinării dintre idealurile democratice şi programul socialiştilor, o înăspreau şi mai mult, schimbînd-o în ură de partid. În ţinutul ferrarez, lucrurile nu ajungeau pînă acolo, dar încăierările acelea din Romagna vecină, cunoscute de toată lumea, dădeau o şi mai mare forţă unor cuvinte ca acelea ale lui Macchiavelli ; iar aşteptarea mistică şi exagerată, care alcătuia sîmburele socialismului incipient, devenea şi mai exagerată datorită unor cuvinte ca acelea din programul Asociaţiei Internaţionaliste Italiene, din '78, care cerea „să se înlocuiască legile prin contracte, proprietatea individuală prin proprietate colectivă, căsătoria prin amorul liber, Dumnezeu prin om, patria prin universalitatea muncii“, sau, mai concret, să se alcătuiască asociaţii pe meserii, pentru a duce război împotriva capitalului prin greve, să pună stăpînire pe administraţiile comunale, să aleagă deputaţi, să lupte zi de zi şi prin

orice mijloc pentru a pregăti bătălia finală, biruința celor „fără Dumnezeu și fără stăpîn", pentru pîinea, munca și libertatea tuturor, în egalitatea universală. Regiunea ferrareză se arătase printre cele mai încrezătoare în făgăduielile practice ale Stîngii, înseși marile întreprinderi de asanare creau o proprietate agricolă de natură pur capitalistă și industrială, și un proletariat adevărat, mai în stare și cea dintîi, și cel de-al doilea, să se pasioneze de ideile economice, mai curînd decît de cele politice. Tocmai de aceea în regiunea Ferrarei lupta era îndreptată în primul rînd împotriva oricărui guvern în afara celui care ar fi dat pîine și muncă pentru toți, într-o lume economicește mai bună.

O intuia pînă și președintele întrunirii, care, auzind strigătul acela furios, pornit din măruntaiele mulțimii, își propunea să evite o polemică imprudentă, dar să pună problema acelui Macchiavelli, „demagog nerușinat", în fața autorităților partidului radical, pentru a împiedica să se mai repete un abuz de felul celui pe care marchizul îl săvîrșea cu prilejul acestei întruniri. Tăcea deci din gură, amărît la chip și în suflet, frămîntînd în sinea sa o întrebare : zvîrlea oare Macchiavelli cu pietre în curtea democrației dintr-o îndrăzneață ambiție de a culege aplauze, ori mai degrabă pentru a-și crea o popularitate care să-i îngăduie șantajarea partidului radical, punîndu-și candidatura în vreo alegere viitoare ? Nu putea să răspundă la întrebarea aceasta, iar noi nici atît. Annobon ședea alături de el, rătăcit și distrat, slab și deșirat, blond și palid. Ori de cîte ori era obligat să suporte prezența în carne și oase a oamenilor, de sub aerul și mersul ambițiosului agitat, neliniștit, important și neputincios, ieșeau la iveală în el o nu știu ce istovire și rătăcire, ca și cînd acel *vanitas vanitatum* [1], al nu știu cărui strămoș din neam, ar fi zvîcnit în adîncul lui, ca o remușcare pricinuită de zadarnicul și tristul efort al poporului risipit, de a se statornici printre celelalte, efort care în schimb, de cele mai multe ori, îl face să o ia razna.

— Bufonilor ! le striga mulțimea, în învălmășeală, dar lui Annobon i se păru că strigătul ar fi însemnat încă o jignire izvorîtă din aversiunea de veacuri.

[1] Zădărnicie a zădărniciilor (lat.) *Vechiul Testament, Ecleziastul,* 1—2.

De fapt, nimeni nu se gîndea la el, care se încovoia şi se zgribulea, ca sub o povară de neînlăturat, frămîntat de o timiditate nervoasă şi de o neputinţă de-a suporta mulţimea — oricît de puţin s-ar fi agitat aceasta — aproape bolnăvicioasă, chinuitoare şi agravată fiziceşte şi de o miopie adîncă şi complicată, căreia nu-i erau de nici un folos ochelarii. Şi avea atît de mult aerul de-a pluti în nori şi de-a fi gata-gata să cadă de-acolo, iar lucrul acesta deveni atît de făţiş, încît cei de faţă, puşi pe harţă, îl observară şi, împinşi poate şi de plictiseala pe care-o înduraseră în timpul discursului său, strigară, liniştiţi şi rînjind :

— Cerem pîine şi ne dau motivări evreieşti !

Voiau să spună, după vechea vorbire locală, chiţibuşării şi subtilităţi.

O alta care nu înţelegea mare lucru din învălmăşeala aceea, — şi poate chiar mai puţin decît Annobon — era doamna Lupacchioli ; înainte de orice fiindcă, de obicei, cînd vorbea altcineva, nu asculta, mulţumindu-se să vorbească de una singură, în gînd ; apoi, fiindcă voia să-şi vină-n fire, ca să-şi poată lua revanşa, cît mai repede. Dar Macchiavelli continua :

— Şi fiindcă doamna Lupacchioli ne învaţă că iadul este o născocire a preoţilor, trebuie spus că nu drumul iadului, ci acela al puterii este pavat cu bune intenţii.

Indicată drept o autoritate filozofică, doamna Lupacchioli îşi dezveli dinţii, pe care-i avea gălbui şi ca de cal, într-un zîmbet de mulţumire, cu toate că din partea lui Macchiavelli se aştepta oricînd la o răutate. Şi n-avea s-o ierte nici de data aceasta, dacă erai atent, fiindcă aruncase vorbele acelea numai pentru ca mulţimea să termine cu frămîntarea şi să se liniştească.

— Nici eu, continuă oratorul nu vreau să pun la îndoială ca să se liniştească reprezentantul partidului radical, curăţenia şi frumuseţea intenţiilor. Mă îndoiesc de fapte, iar dacă greşesc, există un fel uşor şi indiscutabil de a mă convinge : prin fapte. Fiindcă, să nu se supere Annobon, căruia adineauri i-am admirat teoriile adînci şi de perspectivă, speculaţiile ideologilor înţelepţi şi învăţaţi făgăduiesc şi ele ceva care priveşte prea mult viaţa viitoare, adică aceea căreia, dacă doamna Lupacchioli nu ne-ar opri, am putea să-i dăm numele de paradis. Nouă nu ne trebuie paradisul nici cît trăim, nici după moarte : ne-ajunge bunăstarea, dar imediat.

Doamna Lupacchioli zîmbi din nou ; ceilalţi doi nu-şi schimbară nici înfăţişarea, nici gravitatea.

Poporul, noi socialiştii vrem, ce-i drept, o lume mai bună, o lume înnoită şi schimbată de sus pînă jos, dar deocamdată, dacă cineva ar fi în stare să ni le dea, nu refuzăm nici reformele folositoare şi un pic din bunurile acestui pămînt, dacă ni s-ar putea oferi imediat măcar o mică parte din ele. Şi ca să ajungem să schimbăm lumea, o să începem cu casa noastră, trimiţînd în parlament şi în comisiile comunale deputaţi şi consilieri care să fie ai noştri şi să exprime argumentele şi interesul poporului, luptînd pentru fiecare revendicare a proletariatului, pentru viitor, dar în prezent, pentru mîine, dar încă de astăzi.

— Cer cuvîntul ! strigă Pizzacarino.

Preşedintele înălţă din umeri, arătînd spre orator, ca pentru a-i spune că dacă acesta i l-ar ceda, el, unul, n-ar avea nimic împotrivă. La care, Macchiavelli se declară de acord :

— Vorbiţi.

— Jos înşelătoria parlamentară ! strigă bătrînul internaţionalist „pur". Abţineţi-vă de la vot ! Jos cu „prin graţia lui Dumnezeu" şi cu suveranitatea populară ! Jos cu toate suveranităţile ! Iar dac-aş putea, aş explica mai pe larg.

Vorbind astfel, se uita către brigadier, iar lumea, rîzînd, îl privea şi ea, căci de-atîtea ori, în cazuri asemănătoare, Sitarul ceruse cuvîntul ca să nu scoată din gură decît „jos cu" şi „trăiască", provocînd intervenţia agenţilor de ordine. Brigadierul se aştepta şi el la aşa ceva şi se pregătea să-l întrerupă, în timp ce Sitarul striga :

— Jos cu cine ştiu eu şi trăiască anarhia ! Am terminat, adăugă el, cu blîndeţe, adresîndu-se brigadierului, care făcuse doi paşi înainte ; am terminat, îi spuse apoi şi lui Macchiavelli.

Lumea rîdea de el, iar Macchiavelli îi mulţumi, cu un anumit aer care făcu să se dubleze rîsetele, după care îi spuse că nutreşte cel mai mare respect pentru ideile de veteran al unor bătălii glorioase din alte vremuri, chiar dacă nu împărtăşeşte aceste idei. Sitarului îi era de-ajuns că apucase să spună ce-i stătea pe limbă, iar preşedintele începea să spere că Macchiavelli cam terminase şi el de vorbit, nu era însă cazul fiindcă oratorul continua :

— Unde e ceva bun de luat, să-l luăm, unde e de făcut un bine, să-l facem.

Poate că preşedintelui i se păru că poporul ar fi cam obosit şi momentul ar fi propice unei întreruperi :

— Iar birul pe măciniş ? Nu actualul guvern a desfiinţat birul pe măciniş ?

— Îi mulţumesc pentru întrerupere reprezentantului autorizat al partidului radical, care îmi dă putinţa să mă explic şi în privinţa aceasta : birul pe măciniş a fost desfiinţat, dar e oare pîinea mai ieftină ? Dajdia asupra foametei a fost desfiinţată, dar treptat, şi a durat, dacă nu mă-nşală memoria, treisprezece ani, şi nu vreau să repet de cîţi ani se află la putere partidul care făgăduise s-o desfiinţeze imediat ! Nu vreau să spun că imediat are un sens cînd vorbeşti în faţă alegătorilor, şi un altul, care durează ani, cînd te afli la guvern, cînd apar, ca să amîne făgăduiala, necesităţile stringente ale bugetului, cerinţele necruţătoare ale finanţelor. Aş putea spune : se cerea să-şi fi amintit de ele înainte de a face făgăduieli, aş vrea să spun că cerinţele sînt întotdeauna necruţătoare, iar necesităţile sînt întotdeauna stringente şi de nebiruit, cînd lipseşte curajul de a le înfrunta şi de a le rezolva. Există însă un caz pe care îl cunoaşteţi cu toţii, de care vă amintiţi cu toţii, s-a petrecut nu de mult, în sat, un caz dureros, trist, un caz tragic, care arată urmările birului pe măciniş nu asupra cui vorbeşte de la catedră şi de la tribună, ci asupra cui suferă din pricina lor, nu asupra cui are vreme să facă expuneri savante asupra bugetului, ci asupra cui trebuie să măsoare timpul foamei, care e mai puţin răbdătoare. O familie de morari cinstiţi de pe Padul acesta al nostru, voi o cunoaşteţi, a fost adusă într-o asemenea stare de către birul pe măciniş, într-un asemenea hal de deznădejde, încît să săvîrşească un gest de care omul se îngrozeşte şi se-nfioară numai cînd se gîndeşte la el. Le veţi spune ăstora să se gîndească la buget la desfiinţarea treptată ? Răul a fost săvîrşit, desperarea i-a împins la un gest de neîndreptat. Vina a fost a celui care a pus birul, dar acesta va putea spune că se gîndea că face bine. Dumneavoastră, care nu aţi crezut una ca asta, dumneavoastră, care aţi osîndit birul prin cuvinte tari, dumneavoastră, care aţi făgăduit să-l desfiinţaţi şi care spuneaţi că luaţi puterea şi în scopul acesta, şi printre cele dintîi, v-au trebuit ani şi încă nu s-a terminat ! Ce-o să le răspundeţi deznădăjduiţilor ălora, dac-o să v-o spună de la obraz : E vina dumneavoastră !

Unul, care pricepuse, se răsuci jur împrejur întrebînd :
— Unde e ?
Un altul, care nu pricepuse, întrebă :
— De cine vorbeşti ?
Iar toţi :
— Cine e ? Cum e ? E el !
Se văzu imediat cum se înfiripa şi se îndrepta spre Princivale sentimentul acela care creează cea mai sigură popularitate : mila faţă de-o victimă, împărtăşirea pagubelor şi suferinţelor, şi ranchiunelor, protestul celor obidiţi, gestul de răzvrătit, fără să mai vorbim de trăsătura aceea neobişnuită, bizară, şi chiar nebunească a isprăvii lui Princivalle, care înflăcăra fanteziile :
— Uite-l ! Uite-l pe Princivalle ! Sărăcuţul ! Bietul de el ! Nebunul ! Trăiască Princivalle ! Jos cu birul pe măciniş !
Luat pe neaşteptate şi copleşit, acesta se uită la jandarmi, aşteptîndu-se să fie dus înapoi la închisoare, blestemă aplauzele mulţimii, timpul şi ceasul cînd se oprise la întrunire ! El, unul, nu prinsese nici măcar aluzia patetică a oratorului, astfel că bunăvoinţa mulţimii îi apărea încă şi mai nouă. Îi vedea dinaintea lui pe Bragana şi pe Smarazzacucco — prietenos acum, ba chiar din tot sufletul — care-i strigau în faţă :
— Trăiască Princivalle ! Trăiască Pumn interzis ! Trăiască Princivalle al nostru !
Pe el îl supăra cordialitatea lui Smarazzacucco, care, nu cu mult înainte, de-abia arăta să-l cunoască, iar acum devenea iarăşi prietenos şi comunicativ împins de pizma pe care i-o stîrneau simpatia şi aplauzele mulţimii şi de care, în ce-l privea, Princivalle s-ar fi lipsit bucuros. Dreptatea cere să se spună, că toţi aceşti Scacerni au putut să aibă toate defectele, dar nu şi această ambiţie deşartă. Şi-ntr-adevăr, adresîndu-se lui Bragana şi prietenului Smarazzacucco, Princivalle spuse :
— Vreţi să mă băgaţi într-o nenorocire ?
— Te afli sub ocrotirea poporului, striga Bragana, nu ai de ce să te temi, chiar dac-ai fi dat foc la o sută de mori !
Se căi de îndată, căci Princivalle :
— Te fac chiar acum să simţi pumnul interzis !, îi spuse el, într-un asemenea chip şi c-o asemenea căutătură, încît faţa lui Bragana se schimonosi de frică.
Şi deveni într-adevăr atît de urît şi atît de jalnic, în timp ce-l pîndea pe celălalt, ca să-i citească în ochi ameninţarea

pumnului interzis, încît lui Princivalle, descoperind totodată și o anume curiozitate lacomă, răutăcioasă, și înșelătoare, i se făcu scîrbă, astfel că lăsă pumnul în jos și îi spuse :

— Am văzut mutra unui spion.

Pînă una, alta, socotind că între cei doi se zbătea, împotrivindu-se, o virtute modestă, vrăjmașă a fastului, oamenii se strîngeau în jurul lor, aplaudînd și mai puternic, și mai că voiau să-l urce la tribună și pe Princivalle, situație de care profită Macchiavelli, ca să se odihnească puțin și ca să soarbă două degete de apă. Dar Princivalle ar fi vrut ca mutra vicleană a lui Bragana să izbutească a-l dezvinovăți pe prietenul Smarazzacucco de bănuială și de faptele acelea murdare. În schimb, îl încercă o mîhnire, o supărare și mai mare, în timp ce Smarazzacucco îi striga la ureche :

— Care spion ? Dacă te-am fi spionat, ai fi fost încă acolo !

— De unde-ai scos-o, îi striga, la cealaltă ureche, Bragana, recăpătîndu-și curajul, și cu rîsul prefăcut al spaimei, de unde ?

Îl plictiseau amîndoi peste măsură și de aceea, îndată ce mulțimea se liniști, Princivalle le strigă și lor, și la toți ceilalți :

— Vedeți-vă de treburile voastre și de minciunile care vi se spun, și lăsați-mă-n pace !

Puteau să se supere ; luară însă totul în rîs, astfel că Macchiavelli, de sus de pe masă, întrebă ce spusese. Răspunsul îi ajunse din gură în gură, pe aripa rîsului, cum s-ar zice, fiecare spunînd :

— E de-a dreptul nebun. Princivalle, ești nebun de-a binelea !

Înălță din umeri :

— Bine că sînteți voi sănătoși.

Macchiavelli își reluă discursul și toată lumea se aștepta la o perorare finală fără urmări, în timp ce doamna Lupacchioli își repeta în minte propriul ei discurs.

— Birul pe măciniș, așadar, spunea Macchiavelli, a fost desființat. Va trebui să ne mai bucurăm de el încă unsprezece luni dar după cei treisprezece ani de răbdare pe care i-am trăit, vor trece și astea. A fost desființat și, în timp ce ne bucurăm încă de asta, au crescut taxele pe mărfurile de consum și vama la cele coloniale. Rămîne să se mai mărească

prețul tutunului. iar în privința bunurilor mobile, despre asta știți cîte ceva și voi, prieteni, care v-ați trezit cu fiscul în casă, unde nu aveți alte bunuri decît mizeria. Bunuri mobile! Se cunoaște că aceia care stabilesc birurile au poftă de rîs: noi, care le plătim, nu. Și cum le cheltuiesc pe urmă? Despre politica noastră externă v-a vorbit aici unul dintre stimabilii noștri oratori, care m-au precedat, astfel că voi spune numai două vorbe cu privire la lucrările publice: digurile rezistă numai cît timp fluviul nu se umflă: asta o știm noi și știu cîte ceva și nenorociții de dincolo de Pad, inundați în momentul de față, se construiesc drumuri de fier, chiar și inutile, de dragul deputatului, al personajelor influente, al camarilei locale; întotdeauna prost construite, întotdeauna prea costisitoare: mai trebuie să vă dau explicații? Antreprenorii și cei care-i ocrotesc merg cu trăsura și trăiesc pe picior mare. Voi, cetățeni, voi, prieteni și frați, voi muncitori salariați, cereți numai pîine și muncă, cereți dreptul la grevă, ca să vă apărați de cei ce-ar vrea să vă exploateze o veșnicie, cereți să nu se trimită ostași, fii ai poporului, ca și voi, să vă înlocuiască atunci cînd faceți grevă pentru apărarea justificată a dreptului vostru de a trăi, de a muri din pricina lipsurilor: iar voi, țărani muncitori, cereți să se îmbunătățească condițiile meschine din contractele de dijmă. Nu cereți palate, și cai și trăsuri, și lux, nici vorbă: ce e drept, și-l veți avea, iar bunăstarea cu uneltele și cu materialele care-i dau naștere trebuie să fie comune printre cei care muncesc; iar cine nu muncește, nu trebuie să se bucure de truda altuia. Fabricile, muncitorilor, iar pămîntul, țăranilor: acesta este idealul socialismului.

Argații izbucniră în aplauze dar țăranii dijmași tăceau concentrați, dorința aprigă și un fel de extaz putîndu-li-se citi în ochi și pe chipuri, iar unul spuse:

— Dumnezeu te-a trimis să rostești vorba asta.

— Acesta este idealul, continuă oratorul, între timp, programul nostru nu disprețuiește și nu trece cu vederea nici unul din avantajele în stare să înlăture lipsurile. Pîine și muncă, cereți voi, dar nu ca pe o favoare, ori ca pe o pomană, din mila și din bunăvoința bogaților sau a guvernului. Le cereți ca pe un drept, iar dreptul îl aveți. Veți aștepta ca să spuneți la fel cu nefericiții ăia de care vă vorbeam mai adineaori: După ce ne-ați adus în sapă de lemn, să vă mulțumim fiindc-ați desființat birul pe măciniș? După ce ne-ați adus la

deznădejde, să vă mulţumim fiindcă se măresc taxele? După ce ne-aţi adus la înfometare, să vă mulţumim fiindcă se scumpeşte viaţa? Asta o s-aşteptaţi? Eu spun că nu.

Ascultară toţi, cu-nfrigurare, spusele lui.

— N-aveţi ce munci? Aţi cerut-o zadarnic? Munca e-aici, e-aici digul, care aşteaptă să fie terminat. Sînt ani de cînd aşteaptă el, ani de cînd aşteptaţi voi. Astăzi, nu mîine, acum, duceţi-vă de vă luaţi uneltele, iar eu vă voi conduce la muncă. Vor trimite ostaşii să ne împiedice să muncim pentru pîine, pentru siguranţa satului, pentru binele comun? Vă spun că n-or să aibă curajul, iar dacă-l vor avea, vor trebui să se căiască, iar după terminarea lucrării, vă voi conduce eu la Copparo: vom arăta ce-am făcut, vom cere să fim plătiţi. Vor începe cu obişnuitele scuze, cu obişnuitele meschinării, cu obişnuitele sporovăieli? Nu va fi cea dintîi primărie căreia să i se fi spart geamurile. Duceţi-vă de vă luaţi uneltele, să mergem să facem această demonstraţie paşnică, pentru cei care nu ştiu nimic, nu pot nimic şi nu vor nimic, noi care putem, noi care avem voinţă. Iar dacă va fi nevoie de încă o demonstraţie, mai puţin paşnică, nu va fi cea dintîi primărie căreia să i se fi dat foc!

Mîinile se întinseră către el; în loc să aplaude mulţimea mugea prelung, iar oamenii, parcă jurînd, strigau:

— Imediat, imediat! Pîine şi muncă!

Brigadierul încerca să se apropie de masă, ca să-l oblige pe oratorul acela nelegiuit să tacă, şi ca să dizolve întrunirea. Cu o repeziciune obişnuită în astfel de zguduiri ale maselor populare, apărură hîrleţe, sape şi lopeţi, înălţîndu-se deasupra mulţimii îngrămădite. Macchiavelli sări jos de pe masă şi porni pe drumul dinspre Barchessa. Întocmai cum atunci, cînd într-o apă fără albie, împinsă şi împiedicată de vîltori şi de revărsări se împrăştie firul unui şuvoi şi o parte din apă porneşte la drum împreună cu şuvoiul, iar cealaltă se potoleşte tot astfel, în timp ce argaţii, cu un mare număr dintre femeile lor, pline de entuziasm, şi cu uneltele pe umăr, îl urmară pe Macchiavelli, ţăranii, care-şi lăsaseră nevestele acasă şi pe care digul şi munca nu-i interesau, rămaseră pe

loc. Cei care plecau cîntau un cîntecel vesel, la modă, şi mărşăluiau în cadenţa lui, îndepărtîndu-se :

Mariannuccia, Marianella,
Biondina cara, addio

Ţăranii păreau şovăielnici, gata să plece şi ei, dar spre casă. Jandarmii urmaseră coloana celor ce se duceau să lucreze pe dig.

Nu toţi argaţii îl urmaseră însă pe Macchiavelli : unii se răzgîndiseră, alţii întîrziaseră, iar unii se înapoiaseră numai ca să arunce o privire în piaţă. Aici, mulţimea celor rămaşi la locul întrunirii se împărţiseră în grupuri şi-n cete, care comentau între ele întîmplarea neprevăzută şi cuvintele auzite mai înainte. Lor li se alăturau cei nehotărîţi, cei prudenţi şi cei întîrziaţi. La toate uşile caselor, toate cu un singur cat şi modeste, se strînseseră bărbaţi şi femei, curioşi să afle ce se întîmplase şi cum avea să se termine, pronosticurile erau nesigure, dar Macchiavelli era lăudat, ca „un om de fapte". Nimeni nu era dispus să mai asculte alte discursuri şi îi ţinea pe loc dorinţa de a afla cum mergea lucrul la dig. Se lăsa înserarea de iarnă, repede şi timpurie, cu o adiere pişcătoare, care venea dinspre Pad, ca să îngheţe nasurile şi urechile, şi să perleze cu chiciură îngheţată mustăţile bărbaţilor încotoşmănaţi în mantale. Femeile se înfăşurau în broboadele lor. Cîte unul tropăia din picioare, să se-ncălzească. Nimeni nu se uita la cei trei, rămaşi la masa care ţinea loc de tribună : despre Annobon nu s-ar fi putut spune dacă ieşea sau se scufunda într-un vis ; doamna Lupacchioli îi ura lui Macchiavelli să aibă parte de ghilotina lui Hébert şi Babeuf, pentru dubla lui calitate de „exagerat" răzvrătit şi de negator al dreptului de proprietate, căruia, ca o iacobină precisă, îi recunoştea, o dată cu „Declaraţia" şi cu Robespierre, un „caracter sacru şi inviolabil" : în clipa aceasta însă, mai mult ca de orice, era stăpînită de amorul propriu jignit, care în orice adevărat iacobin din fire, a avut şi va avea susceptibilităţi şi amărăciuni robespierriene. Preşedintele zîmbea ranchiunos, dar zîmbea : „marchizul demagog" se dăduse-n vileag ; el, unul, avea să raporteze neruşinatele mojicii la adresa partidului radical care-i ieşiseră din gură şi era sigur c-avea să se pună capăt echivocului graţie căruia dumnealui

putuse să se vîre și să profite și de întrunirea aceasta, și de alte adunări ale partidului, urmărindu-și manevrele sale ambițioase de libertin politic, de „mic Cezar al gloatei". Președintele zîmbea însă gîndindu-se la ceva mai însemnat: de vreme ce numai pofta nebunească de popularitate îl împinsese pe Macchiavelli la imprudența săvîrșită nu demult, comuna din Copparo va refuza cu siguranță plata acelor lucrări ; și-atunci, situațiile erau două : ori demonstrația făgăduită de Macchiavelli nu se făcea, și totul se dovedea a fi — întru discreditarea șarlatanului — o simplă maimuțăreală ; ori se făcea, și atunci : geamuri sparte, foc la primărie, ehei, ehei, ehei ! Intervine forța, se trag clopotele ; e de ajuns, iar lumea, iritată de eșec și de teamă, se răscoală împotriva celui care a instigat-o ; nu e de-ajuns, iar trupa trebuie să facă uz de arme, vai, vai ! Președintele nu dorea sîngele poporului, nici măcar pentru a-l cuminți, dar, dacă era necesar, de neînlăturat, dacă era convenabil ca unul, pentru mai binele tuturor, să și-l piardă pe-al său... Președintele nu se aventura să încheie cu părerea lui Caiafa, fiindcă în timp ce se gîndea că există gloanțe norocoase, ba chiar inteligente — la cîte nu sînt obligate inimile muritorilor de către o ranchiună profesională ? — îi trecuse prin minte că o simplă rană ar fi făcut din rivalul său un martir erou, un viitor deputat, și cît de curînd, cu siguranță ; iar ca să-i ureze ca glonțul acela să fie ucigător și să-l izbească drept în cap, nu se hazarda, și în orice caz, nu în chip lămurit. Părerea lui Caiafa îi rămînea pe jumătate în gură ; de altfel, dacă n-ar fi existat altă posibilitate pentru a scăpa de el, mai curînd decît o rană glorioasă și rodnică, iată, el nu vorbea de moarte ; se gîndea la o înmormîntare, la o înmormîntare politică, în stare s-o șteargă din amintire pe cea a lui Victor Noir [1]. Și ca și cînd ar fi văzut-o, se emoționa, gîndindu-se : ce onoruri i-ar fi făcut democrația victimei reacțiunii, celui căzut pentru progres, martirului idealist ! Și ce discursuri funebre ! Parcă le și auzea. Și ar fi însemnat, pentru Macchiavelli, un fel de a se face util și de-a se răs-

[1] *Yvan Salmon,* zis și *Victor Noir* (1848—1870) — ziarist francez, ucis cu un foc de revolver de către Pierre Bonaparte. Funeraliile sale au dat loc unei uriașe manifestații populare.

cumpăra. Prin urmare, ce altceva mai bun i se putea ura de vreme ce, în orice altă situaţie, dumnealui ar fi fost, din păcate, primejdios ?

Tocmai mîngîia asemenea gînduri, cînd doamna Lupacchioli, fără să-şi mai piardă vremea cerînd cuvîntul, se urcă pe masă şi îşi începu discursul, atrăgînd atenţia celor rămaşi, care, şi-aşa, tot nu ştiau cum să-şi treacă timpul şi voiau ca înainte de plecare să aibă vreo ştire în legătură cu expediţia. Vorbea acum în bezna care-i ascundea tristeţea chipului, sporind-o pe cea a glasului aspru şi amărît :

— Întrunirea nu s-a dizolvat, atîta timp cît n-a fost epuizat al doilea punct al ordinii de zi la care vin eu, o cetăţeni, şi protestez. Protestez împotriva Vaticanului. Protestez împotriva aceluia pe care Garibaldi, pe patul de moarte, — l-a numit „patriarhul minciunii“ şi „criminalul infailibil“, cel care — împreună cu predecesorii lui — „au vîndut Italia străinilor, de şaptezeci şi şapte de ori“ şi ar face-o şi pe mai departe, dac-ar putea. Protestez împotriva vilegiaturistului de pe malul drept al Tibrului. Strig : Jos Carpineto !

Nu era nevoie nici să-l numeşti pe papa Pecci cu numele satului său de baştină şi nici de aluzia aceea ocolită în legătură cu Vaticanul, aşezat pe malul drept al Tibrului, numai ca să eviţi să fii întrerupt de către autorităţi, întrucît autoritatea îşi mutase prezenţa acolo unde i se păruse a fi deocamdată mai necesară. Asemenea perifraze şi aluzii sarcastice i se păreau însă atît doamnei Lupacchioli, cît şi unui mare număr de italieni atît de spirituale, încît cu greu se săturau să le repete şi să le-asculte, în întruniri, în adunări şi în şedinţe restrînse, ori în demonstraţii, ca şi în gazete. Dar acolo, în Guarda, şi mai ales printre cei rămaşi, Tibrul şi Carpineto nu produseră mai mult efect decît dacă ar fi fost vorba de Ninive şi de fluviile din Babilonia. Acelaşi efect obţinea oratoarea şi cînd spunea :

— Recăpătîndu-şi, în cei din urmă ani, întreaga lui credinţă republicană, Garibaldi propunea — ca un adevărat cîntec al lebedei — o „Asociaţie pentru emanciparea inteligenţei umane“. Bucuraţi-vă, cetăţeni : Guarda va fi printre primele sate din lume care vor înfiinţa o secţie a unei asociaţii atît de înţelepte şi de luminate ; iar cea care vă vorbeşte tocmai desfăşoară o muncă modestă, dar înflăcărată pentru ca Guarda să culeagă cea dintîi moştenirea ideală a

celui care-a luptat pentru toate libertățile, care-a lansat strigătul nemuritor : Popii la cazma !

Fiind vorba de țărani, strigătul acesta fu mai înțeles și stîrni chiar rîsul, cu toate că unul întrerupse :

— Și cine-o să facă liturghia ?

— Întrebarea asta mă jignește adînc, o cetățeni ! Da, mă jignește și mă zorește la muncă, fiindcă arată cît este de necesară și de urgentă emanciparea inteligenței umane în satul ăsta al nostru. Obscurantismul, iată vrăjmașul, balaurul, nu cu șapte capete, ci cu șapte mii !

— N-or fi cam multe ? întrebă glasul acela ironic.

Spre deosebire de blîndul Filopanti, în timpul vestitelor lui lecții de astronomie, ea spuse, furioasă :

— Șapte mii, am spus ? trebuia să spun șaptezeci de mii !

— Nici măcar unul mai puțin ?

— Șapte sute de mii !

Întrucît șirul numerelor e nesfîrșit, întrecerea putea să dureze cîtva timp, dar adversarul se opri aici, iar ea, cu glas tare, repetă mai departe :

— Șapte sute de mii ! Obscurantismul, iată vrăjmașul ! Vrăjmașul nu se teme să folosească toate armele, și le preferă pe cele otrăvite : s-o spună Cristiano Lobbia care, scăpînd de pumnalul cu care l-au rănit ucigașii plătiți ai celor „cointeresați“ la Regia de tutun, a trebuit să îndure atacul pieziș al ridicolului, al calomniei și-al zeflemelei, în care scop ticăloasa „camarilă“ a ales drept unealtă o rușinoasă rămășiță a sodomiei călugărești, rău famatul Loi.

Nimeni nu auzise vreodată de numele rău famatului Loi, iar numele lui Lobbia supraviețuia scandalurilor de la Regie, vechi la data aceea, datorită modelului de pălărie căreia i se spunea „lobbia“, mulți însă nu mai știau acum de ce i se spunea astfel, iar în Guarda nu se purta așa ceva. Doamna Lupacchioli n-ar mai fi fost însă doamna Lupacchioli, dacă un lucru care era faimos pentru ea n-ar fi trebuit să fie și pentru cei care nici n-auziseră de el. Dacă i-ar fi plăcut tablourile ori muzica n-ar fi îngăduit să existe nici orbi, nici surzi : iar dac-ar fi trebuit să existe, ar fi preferat să-i ghilotineze, ca să rezolve problema. Continua :

— Pudoarea ne interzice să ne oprim asupra unui fapt scîrbos, dar oare nu împotriva celei ce vă vorbește a urzit ticăloasa clică a obscurantiștilor vicleana uneltire a unei po-

recle neruşinate şi injurioase, care-ar fi trebuit să ne oprească de a mai face să răsune în adunările libere ale poporului suveran cuvîntul unei conştiinţe incoruptibile? Lovitura a fost dată pe la spate şi din umbra sacristiilor, da, a fost dată şi şi-a greşit ţinta. Nu, popă, Satana nu se înapoiază! Dar nu vreau să zăbovesc printre aceste josnicii şi murdării şi voi spune împreună cu poetul care încă nu-şi plecase spinarea şi cugetul nici la bunăvoinţa regilor, nici la zîmbetele reginelor:

Ce-mi pasă mie oare de popi şi de tirani?
Sînt ei cumva mai vechi ca zeii lor cei vechi?

— Ce-mi pasă, continuă ea, de „conservatori" moderaţi şi de „transformişti" de felul lui Depretis? Privesc doar spre viitor, iar din trecut iau numai răsunetul fanfarelor pentru marşul progresului, sau motive de dojană pentru cel ce întîrzie, temporizează, amînă, face pe oportunistul: acesta degenerează şi trădează, cu ştiinţă sau nu. Iar eu îi strig: Ce ne împiedică să suprimăm Garanţiile? Dacă papa le refuză, de ce ţinem să-i dăm garanţii, fără voia lui? Ce ne împiedică să-l expulzăm? Dacă domnul Pecci se crede lipsit de libertate şi prizonier, să i se dea atunci libertatea, şi fiindcă în fatidica noapte de 13 iulie revolverele poliţiştilor au împiedicat ca papa cel mort să sfîrşească în Tibru, ducă-se cel viu, ducă-se domnul Pecci, ducă-se în Malta, carpinetanul, în Malta, în Malta!

„În mîl"[1]? se gîndea lumea, năucită, dar şi asurzită de urletele oratoarei care, cu cît se întuneca mai mult, cu atît mai tare striga şi ea, ca o turbată. În Malta, fiindcă, după noaptea de 13 iulie '81, se spusese că Leon al XIII-lea ar avea de gînd să fugă din Roma şi circula zvonul c-ar vrea să se ducă în insula aceea.

De aici, o groază de discursuri, de speranţe şi de frămîntări ale republicanilor, care nici nu-şi închipuiau că toate acestea ar putea fi — cum au şi fost — atît de îndepărtate de realitate; căci, pe de o parte, era statul monarhic constituţional, sortit să se consolideze prin însăşi experienţa greutăţilor; pe de altă parte, în ţară avea loc constituirea în

[1] Joc de cuvinte; *Malta* înseamnă în italiană *mîl*.

mari partide populare a socialiştilor şi a catolicilor, amîndouă fiind potrivnice dintru început acelui tipar mental căruia se obişnuieşte să i se spună iacobin. Zarva din noaptea de 13 iulie, în fanteziile înflăcărate de cea mai colorată şi mai puţin digerabilă literatură revoluţionară, căpătase aparenţe revoluţionare, se vedea în Vatican un fel de Bastilie, după a cărei cucerire, şi după alungarea papii, ar fi urmat un 10 august, în noile Tuileries din Quirinal. Mario (este pomenit fiindcă era un om de ispravă) şi ceilalţi republicani, îl numeau pe papa Leon „domnul Pecci", înţelegînd că nu mai era mult pînă să-i spună şi regelui Umberto „cetăţene Savoia" ; iar întrunirile pentru desfiinţarea Garanţiilor şi ocuparea Sfintelor Palate începeau să aibă un aer şi un aspect cordelier [1] şi iacobin de State Generale şi de Convenţie, care-ar fi putut trece drept caraghioase, dacă fapte ca măcelărirea ziaristului Ferenzona, la Livorno, fiindcă „îl bîrfise pe Garibaldi" şi, mai rău încă, achitarea care-a urmat în procesul din Lucca, n-ar fi consfinţit impunitatea datorită neputinţei şi supunerii justiţiei puterilor publice şi conştiinţelor, astfel încît să dea impresia de complicitate generală. Efectele vătămătoare s-au văzut, nu după multă vreme, în explozia crimelor anarhiste şi în deprinderea de a denigra statul, şi instituţiile, şi pe reprezentanţii lor, viciu cronic şi aproape o formă de barbarie.

Ascultătorii doamnei Lupacchioli ştiau atît de puţină geografie, încît se gîndeau la mîl ; încă şi mai mult îi intrigă oratoarea, cînd spuse mai departe :

— Ducă-se, dacă vrea, chiar şi la Avignon ; ducă-se şi altcineva împreună cu el, căci, e timpul ! Ducă-se, fără s-aştepte ca mînia poporului să se stîrnească ; ducă-se, înainte de-a fi striviţi, s-asculte de sfatul raţiunii : să plece amîndoi cît timp o pot face cu picioarele lor, să profite de răbdare şi să nu abuzeze de ea. Cetăţeni, vă spun împreună cu poetul : „Biserica şi Imperiul sînt doar o jalnică ruină" ; ruinele sînt două, şi se menţin sprijinindu-se una pe alta ; iată secretul Garanţiilor. Dumneavoastră mă înţelegeţi ?

[1] Aluzie la aşa-zisul club al cordelierilor, înfiinţat la Paris, în 1790, de către Danton, Marat şi Camile Desmoulins într-o fostă mănăstire a Ordinului cordelierilor.

— Nu prea bine, răspunse un glas care părea sincer.

— Ruinele sînt două ; dacă se prăbuşeşte una, se prăbuşeşte şi cealaltă, ne revine nouă sarcina de a doborî reazimul Garanţiilor. Dumneavoastră mă înţelegeţi.

— Tot mai puţin.

— Ruinele sînt două ! strigă ea, exasperată : Cel garantat şi cel care garantează, teocraţia şi monarhia, Vaticanul şi Quirinalul, papa şi regele ! De data asta m-aţi înţeles ?

— Puteţi vorbi, fiindcă şi-aşa jandarmii au plecat.

— Nu mă sperie !

— Sînteţi fericită.

Se indignă auzind că se rîde în umbră :

— Am altceva mai bun de făcut decît să iau aminte la întreruperi ! Să recunoaştem adevărul : ce s-a întîmplat cu cererea votată de Asociaţia liber-cugetătorilor din Milano de a fi scoase imaginile sacre din oricare loc public ? A fost votată la 26 septembrie 1868 ; şi doarme. Nu i se recunoaşte urgenţa de către cei leneşi, de către sceptici, iar aceştia sînt din păcate cei mai mulţi, şi nu-şi dau seama că asemenea imagini jignesc singura religie adevărată, cultul zeiţei Raţiune, care are dreptul, prin cei ce-o venerează, să nu fie înjosită printr-o astfel de expunere publică a idolatriei superstiţioase. Dar cererea doarme din motive de oportunitate, din tembelismul celor ce se ştiu vinovaţi, dintr-o indulgenţă ce dă de bănuit, fiindcă prea mulţi liber-cugetători nu vor să aibă supărări în casă cu nevestele, care ascultă de paroh ! Şi tot din '68, mai precis din luna lui iunie, există şi propunerea unei primării : să se sape în piatră, spre veşnică ruşine, numele părinţilor care-şi lipsesc copiii de binefacerea nemuritoare a învăţăturii : înţeleaptă, luminată propunere, care-i trece pe consilierii aceia comunali în istorie, ca pe nişte precursori ! Învăţătura este astăzi obligatorie, spun oportuniştii, împăciuitoriştii, dar îşi are totuşi, spun eu, duşmanii ei vicleni şi puternici ; obscurantismul şi nepăsarea. Să fie consacrat deci amintirii acelei propuneri cel dintîi vot de laudă entuziastă al Asociaţiei pentru emanciparea inteligenţei umane, îndată ce va fi constituită aici, în Guarda : să fie consacrat acelei primării, întru gloria comunei Conegliano, şi a clopotelor, da, a clopotelor, fiindcă prin propunerea aceasta Conegliano s-a transformat în fortăreaţă a Raţiunii, care, de pe povîrnişurile ei, fulgeră turmele popeşti. Doarme

propunerea aceea, uitată, şi poate că vreunul va împinge propria josnicie meschină pînă la a spune că nu sînt bani pentru asemenea pietre. Dar lipsesc oare banii pentru „lista civilă"? Au lipsit oare pentru a face faţă voluptoaselor prodigalităţi ale unui Sardanapal încoronat? Cea care vă vorbeşte îşi aduce aminte cu dezgust de linguşirile cu care, în '64, curtenii au ridicat în slăvi jertfa a trei milioane anual, săvîrşită din pricina puterilor sleite ale ţării şi politicii de cumplite economii a lui Sella. Oamenii Dreptei au fost totuşi în stare să impună fastului regal reducerea aceea, iar eu trebuie să spun cu o mînioasă amărăciune că „lista civilă" a fost din nou mărită de către oamenii şi miniştrii de Stînga. De altfel — adăugă ea cu sarcasm, profitînd tot mai mult de absenţa jandarmilor — atîta vreme cît o ţară se dedă la luxul anacronic de a avea un rege, să şi-l plătească, fiindcă-şi merită soarta! Dar de cîţi ani nu-i cer eu primăriei din Copparo ca şi satele astea ale noastre să fie înzestrate cu un cimitir laic, într-un pămînt care să nu fie consacrat superstiţiei religioase, ci închinat numai şi numai adevărului ştiinţei? Cer un loc unde partea mea pieritoare...

— Ce-i aia parte pieritoare? întrebă obişnuitul glas.

— Parte pieritoare? spuse ea, devenind îngăduitoare însăşi capacităţii ei de a se învîrti la întîmplare, după cum o purta pasiunea, printre lucruri şi întîmplări petrecute cu mulţi ani în urmă, pe vremea cînd era tînără şi plină de speranţă, cînd cunoscuse „cătuşele regale" căci îl ridicase în slăvi pe caporalul Barsanti, împuşcat fiindcă atacase în '70, cu arma în mînă, o cazarmă din Pavia.

Ea se aflase atunci printre cei care-ar fi cerut achitarea, cu o demenţă, să spunem, mai mare decît aceea care-l împinsese pe Barsanti la fapta nebunească, pentru ca după aceasta, crescîndu--le între timp nebunia, să pretindă a li se îngădui să celebreze în public amintirea şi fapta.

— Da, partea pieritoare? Ce-i asta? întrebă glasul celui care voia să înveţe.

— Sînt oasele.

— Şi-atunci, femeia lui Dumnezeu, de ce vorbeşti atît de încîlcit? Iar către vecini, acelaşi care o întrerupsese adăugă: Pentru dumneaei o să trebuie un coşciug foarte lung.

Pe măsură ce discursul continua, se strînseseră cu toţii în faţa mesei pe care perora doamna Lupacchioli. Bezna as-

cundea chipurile şi făcea şi mai întunecată adunarea acestor inşi înfofoliţi. Mai înaltă decît în realitate, datorită întunericului, şi fără să i se distingă nici ei trăsăturile, întocmai ca un trunchi despuiat, pe care, în păduri, amurgul îl face să pară ciudat, doamna Lupacchioli îşi recita discursul neclintită, cu o dicţie execrabilă, izbucnind mai tot timpul, cu strigăte şi cu contorsionări pricinuite de năstruşnica ei patimă. Fremăta atunci, de parc-ar fi străbătut-o o descărcare electrică, tremura, dădea din picioare, — şi-a fost masa trainică, dac-a ţinut — îşi rotea braţele, lovea cu pumnii în gol ; la fel cum, în păduri, de pe un trunchi golaş, se desprind, se rotesc şi îşi iau zborul, în stol, nişte zburătoare nocturne speriate de-un trecător. Printre trunchiuri totul devine apoi din nou cenuşiu şi neclintit. Jalnica mustrare continua şi ea la fel, monotonă, părînd că n-o să se mai termine. Şi-n timp ce ascultătorii rîdeau între ei, privind-o ca pentru a măsura cîte palme va avea coşciugul la care se gîndiseră :

— Rămăşiţele pieritoare, cetăţeni, sînt oasele...

— Am înţeles, mulţumim.

— Dar oasele mele, izbucni ea, cu o durere neprefăcută, nu se vor odihni în pace, nu vor simţi pămîntul uşor — v-o spune una care se va duce în curînd acolo — dacă pe mormîntul meu nu se va afla o inscripţie care să demaşte, pentru veşnicie, minciunile popilor şi învîrtelile lor pe seama muribunzilor : A murit fără teamă şi fără preot. Nu cer altceva, în schimbul credinţei mele, decît inscripţia aceea : îmi va fi deci refuzată ? Şi pentru ce ? Vreţi să aflaţi motivul ; ce mi se răspunde cînd cer primăriei din Copparo un cimitir laic ? Mi se răspunde că lipsesc fondurile !

— Cu atît mai bine.

La asta nu se aştepta, şi rămase descumpănită.

— Ce-i aia, cu atît mai bine ?

— Au atît de puţini în casă : mai bine să-i cheltuiască pentru cei vii.

Avu un gest descurajat şi obosit, scoţînd din adîncul pieptului osos un suspin aspru şi greu :

— E tîrziu ; poate că am trăit prea mult ; e tîrziu. Şi totuşi, în timp ce pentru credinţa mea de liber-cugetătoare se economisesc patru palme de pămînt, cît pămînt nu uzurpă, tolerate — ce spun ? — ocrotite, „garantate", fastuoasele monumente şi palate ale „sfintei prăvălii" ? Dar e tîrziu. Iar

uneori, glasul durerii vine să-mi spună : Ce speranţe mai poţi avea ? Ce speranţe mai poţi avea, cînd unul nu se ridică să protesteze, vreau să spun să deplîngă, nu, nici atît, să amintească, să amintească numai ziua de 8 decembrie 1869 ?

— Cum ? întrebă obişnuitul glas, dar de departe.

— Opt decembrie 1869 ; zi care trebuie pusă alături de cele mai nefaste ale despotismului biruitor ; alături de trecerea Rubiconului, de dizolvarea Parlamentului Lung şi de violarea Constituantei Romane ; de 18 brumar şi de 2 decembrie : iar astăzi, amintirea ei trăieşte numai în mine, dar nu va pieri o dată cu mine !

— Cum ? repetă glasul, care păru un ecou în negura joasă ce începea să întunece şi să încremenească totul.

— Un decret brutal al poliţiei, scanda ea, viola în ziua aceea la Napoli, mai rău decît oricare alt viol săvîrşit vreodată de către despotism în zilele celor mai nefaste biruinţe ale sale, adunarea mondială a liberei-cugetări, adunarea ecumenică a minţilor libere, şi răcni : a violat progresul şi adevărata eliberare a omenirii, a rănit cugetul tuturor liber-cugetătorilor ! În ziua de 8 decembrie 1869, urla ea, poliţia a împiedicat, la Napoli, Anticonciliul...

— Cetăţeană Lupacchioli, cui îi vorbiţi ? o întrebă preşedintele, întinzîndu-i stindardul luciferic. Nu vedeţi că nu mai e nimeni să vă asculte ? Se lasă ceaţă, e tîrziu şi e întuneric ; şi e frig, şi ne mai e şi foame.

Îşi plecă privirile către piaţa goală, căci pierdută în proslăvirea Anticonciliului şi în furia invectivelor, şi inspirată, nu observase că ascultătorii se făcuseră nevăzuţi. Înşfăcă steguleţul, coborî de pe masă, îşi vîrî însemnul sub braţ, de supărare, şi porni spre casă, cu paşi mari, mînioşi. Clopotul din clopotniţa veche, cu glasul lui firav şi obosit, bătea scurt şi jalnic, vestind ceasul înserării. Ca şi cînd satul ar fi aşteptat să tacă glasul oratoarei, oamenii ieşeau din nou la porţi, schimbînd cîte-o vorbă între ei, uşile şi ferestrele se luminau. Femeile se întrebau una pe alta dacă nu se înapoiase cineva şi de ce oare întîrziau atît de mult. În întrebări şi în aer stăruia o oarecare frămîntare. Bărbaţii clătinau din cap, înălţau din umeri, sau răspundeau :

— Necazuri mari nu se poate să se fi întîmplat, fiindcă s-ar fi şi aflat pînă acum.

Nu era destul pentru a linişti nevestele şi mamele. Şi numai cîte-o ştire scurtă, adusă de copii : că se apucaseră de lucru, că jandarmii nu se împotriviseră. O dată cu bezna încetaseră însă şi mesajele acestea. Femeile se gîndeau că munca trebuia să se fi oprit încă de cîtva timp şi, ţinînd seama cît se făcea cu drumul, că demonstranţii ar fi trebuit să se înapoieze. Să fi venit Ciafaglione Ferrara cu forţa, cu cătuşele, cu armele, cu cavaleria ? Din uşa casei, cele mai fricoase trăgeau cu urechea în noapte : nu cumva bubuitul îndepărtat al împuşcăturilor să rupă, Doamne fereşte, tăcerea ? Ori poate că Macchiavelli îi va fi dus mai departe, la Copparo, ori chiar la Ferrara, să demonstreze ? Făceau socoteala distanţei în mile : cu dusul şi cu întorsul, trebuia toată noaptea, şi-i lungă pentru cine stă cu grijă.

— Şi pe nemîncate ? obiectau bărbaţii. Să mergi cu burta goală, o noapte întreagă ? Pe geruleţul ăsta ?

Erau cei care după ce plecaseră să-şi ia armele lor paşnice, pentru acţiunea iniţiată de Macchiavelli, o dată ajunşi între pereţii casei, stătuseră să se gîndească : era tîrziu, pentru munca depusă în ziua aceea nu se putea obţine decît un cîştig neînsemnat, omul chibzuit este duşmanul sfaturilor pripite, nu se cădea să se ducă la muncă la ceasul acela, cu burta goală ; o masă acuma şi apoi un somn bun, fără să te repezi, însemnau în dimineaţa următoare braţe bune de muncă şi puteri proaspete, mult mai proaspete decît a celor care alergaseră să şi le risipească la întîmplare : motivări strălucite, de care nu duce niciodată lipsă cel ce nu vrea să spună că, înainte de a se angaja, ţine să aştepte şi să vadă cum se aranjează lucrurile. Ca să mănînce, de altfel, nu putea fi vorba, deşi era vreme, ba chiar trecuse ; nu se simţeau însă în stare să vorbească de asta cu femeile neliniştite, ca să nu mai spunem că-i încerca un fel de jenă la gîndul că ceilalţi, care plecaseră, i-ar putea găsi la masă. Bragana colinda prin piaţă, din poartă-n poartă, spunînd că el nu se aflase printre aceia care strigaseră : Imediat, imediat ! şi că el îşi avea îndoielile lui asupra acţiunii ; că Macchiavelli era, fără îndoială, un prieten al poporului, dar era un zăpăcit, un nesocotit ; şi pe urmă, un nobil, iată, rămînea tot un nobil şi se ştie că tot săracul este cel care dă de belea. Cu toate acestea, el, Bragana, l-ar fi urmat cel dintîi, dacă n-ar fi avut ne-

vasta temătoare şi gravidă în şapte luni, aşa că nu se putuse hazarda s-o facă să avorteze de frică.

— Frică, pe dracu, răspundeau bărbaţii, cu mîndrie. N-are de ce să ne fie frică.

— Frică de ce, Bragana ? întrebau, în schimb, femeile.

— Nu se ştie niciodată, răspundea el.

— Dar isprăveşte odată, Bragana ! îi spuneau bărbaţii. Ce primejdie poate să fie cînd e vorba de o treabă atît de paşnică şi de dreaptă ?

— Dacă dreptatea ar fi de-ajuns ! Primejdii nu cred nici eu c-ar putea fi, căci altfel...

— Altfel ?

— M-aţi fi văzut în primul rînd, m-aţi fi văzut plecînd primul.

— Fără să te superi, Bragana, şarlatan te ştiam, dar nici chiar atîta.

Încolo, erau de acord cu el că Macchiavelli era un prieten al poporului, dar cam „smucit" şi cam cu toane, cu ciudăţenii de nobil, ce să mai vorbim. Erau bune şi ele, pentru începutul acţiunii, dar pentru a ajunge la liman fericit, trebuia o minte mai aşezată. De pildă : Epicarmo Raibolini. Ar fi vrut să-i cunoască părerea ; îl căutară : plecase cu grosul demonstraţiei. Frămîntate de nelinişte, care le zugrăvea acum în închipuire prăpăduri şi nenorociri, femeile se luau acum de neciopliţii ăştia, lăudîndu-l pe Raibolini :

— Ăla nu e un netrebnic, nu face pe grozavul dînd din gură, e omul faptei.

— Vă văicăriţi că sînteţi îngrijorate din pricina faptelor ăstora, şi pe urmă v-agăţaţi de noi, care n-avem nici o vină ?

Se simţea un freamăt, un murmur, se aprindeau lumini noi la o oră cînd, la vremea aceea, satul era de obicei cufundat încă mai demult în beznă şi gata să adoarmă. În piaţa veche şi în piaţa nouă, se alcătuiseră două grupuri :

— Ar trebui să se înapoieze, ar fi trebuit să se înapoieze.

În nesiguranţa aşteptării comune, un singur lucru se afirma cu certitudine : creşterea ascendentului lui Raibolini înainte de orice fiindcă se dusese acolo, îşi asuma răspunderea, nu se ţinea numai de palavre, deşi ştia carte şi se bucura de autoritate în sat. Şi era atît de înrădăcinată în ei convingerea că învăţătura şi autoritatea ar fi cele mai bune scuze pentru a se sustrage de la riscul faptelor, încît gestul

lui Raibolini devenea precumpănitor şi căpăta prestigiu din contrastul cu convingerea aceea. Şi-apoi îl înţelegeau mai bine, se simţeau mai la largul lor cu el, care era de-al lor, decît cu Macchiavelli. Ei da, era tînăr, dar serios, erau siguri că-n orice împrejurare şi-ar fi păstrat cumpătul, neclintit, n-ar fi spus la fel despre marchiz, pe care îl admirau totuşi mai mult ; încredere însă aveau mai multă în Raibolini.

Între timp, veni în piaţă şi *don* Vernetti, pe care-l salută fiecare, căci, în fond, anticlericali adevăraţi şi militanţi erau, în sat, numai doamna Lupacchioli, Sitarul, Internaţionalistul pur, şi paznicul hidraulic garibaldist. Raibolini însuşi, deşi spunea că poporul trebuie descreştinat, păstra, ca şi parohul, atitudinea a două puteri, care, în însăşi opoziţia principiilor, găsesc argumente pentru a se ciocni cît mai puţin în practică, şi care preferă să se ignore mai curînd decît să se bată.

Femeile, cînd îl văzură sosind pe preot, îl înconjurară cu toatele :

— Aţi auzit, *don* Cipriano ?

— N-am auzit nimic, răspunse el, căruia nu-i scăpase nici un cuvînt. Mă mir, în schimb, de nişte creştini care stau să asculte blestemele şi grozăviile uneia care nu se teme să colinde peste tot cu flamura lui Lucifer !

— Aia e nebună, răspunseră ei. Aţi auzit însă c-au plecat să lucreze pe dig ?

— Mi s-a spus ceva.

— Ce spuneţi dumneavoastră de asta ?

— Nimic : dacă fac un lucru după cerinţele meseriei, va fi în orice caz un lucru folositor.

—Vor fi însă primejdii ?

Şi el se arătă încurajator ; primejdii deocamdată, la lucrarea aceea, şi dacă nu se lăsau împinşi la prostii, nu vedea. La urma urmelor, să ceri o pîine nefurată, ba chiar pîine şi muncă, nu putea să fie o crimă, dacă nu te lăsai, bineînţeles, împins la greşeli şi la excese.

— Ce vă spuneam noi ? Primejdii, se adresau bărbaţii către femeile ceva mai liniştite acum, nu există. Voi, în schimb, vă duceţi imediat cu gîndul la cine ştie ce ! Asta înseamnă că nu puteţi face deosebirea între prudenţă şi teamă.

Grupul se strînsese în faţa unei porţi mai luminate decît celelalte.

— Ajunge să ne uităm la voi, spuse o femeie.

— Adică ?

— Vi se citeşte imediat frica pe faţă, răspunse aceeaşi impertinentă.

Iată însă că pînă la urmă sosiră şi demonstranţii, cîte unul, cîte doi, prin beznă, îndreptîndu-se spre casele lor. Păreau istoviţi, dar nu de oboseală, ci de entuziasm, de sentimente puternice, ca de un fel de beţie care se lasă-n picioare. Nu se arătau prea dornici de vorbă.

— Prin urmare, ce-aţi făcut ? întrebau cei rămaşi în sat.

— Aha, nu ştiţi ? Am întărit digul.

— Dar ce anume aţi hotărît ?

— Că mîine ne-ntoarcem acolo.

— Nimic altceva ?

— Înseamnă că dacă nu rămîneai tu acasă, se hotăra mai mult !

— Vreau să spun : jandarmii ?

— Au stat şi-au privit :

— Dar mîine ?

— Mîine, în orice caz, o să vină armata : un motiv în plus să repetăm demonstraţia şi să arătăm cine sîntem şi că e dreptul nostru. Şi-o să vii şi tu.

— Bineînţeles, bineînţeles.

— Fiindcă dacă-ţi închipui c-o să speli putina, ca astăzi, află că mîine, Raibolini o să ia numele ălora care-au s-o şteargă.

— Numele ? Ce să facă cu ele ?

— Ca să se ştie care sînt buni şi care sînt răi, cine e din liga poporului şi cine, dimpotrivă...

— Mă iei drept un nobil ?

— Te iau drept unul dintr-ăia care astăzi au stat acasă. Mîine dimineaţă, devreme, la un semnal, toată lumea-n piaţă.

— Ce semnal ?

— O să bată clopotele ca pentru alarmă.

— Şi dacă preotul n-o să vrea.

— Tot o să le batem.

— O să dăm foc casei parohiale, spuse Smarazzacucco.

Nimeni nu-i dădu atenţie ; era frig, erau obosiţi, le era foame, iar vorbe de felul acesta, după cele pe care le auziseră în ziua aceea, erau întocmai ca vinul cînd i l-ai oferi unuia care e sătul pînă la dezgust şi nu ştie cum să-l dea afară.

Iar dacă cineva îl luă totuşi în seamă pe Smarazzacucco, o făcu numai ca să-l privească pieziş. De altfel, bătrîna clopotniţă era fără uşă, nu se mai ţinea minte de cînd, astfel că fiecare era liber să intre şi să tragă de frînghiile clopotelor, dacă voia.

Veşnic întîrziat, Smarazzacucco rămase ca artificierul care vrea să dea foc unei rachete, dar arde numai fitilul, iar racheta nu-şi ia zborul.

Lumea plecase să cineze, curînd, satul se cufundă în beznă, iar trează rămase numai doamna Lupacchioli, din pricina unei nemulţumiri, asemănătoare cu demoralizarea, care n-o lăsa să adoarmă. Era oboseala falsă, neliniştea fără rost a insomniei şi a gîndurilor înşelătoare. Le căuta, iar ele îi fugeau din minte, reapăreau, ca s-o tulbure, tocmai cînd căuta altele, voia să fixeze un fapt deosebit, să-l cerceteze, şi se pierdea intr-un raţionament vag, într-un simţămînt nedeterminat, tot mai neliniştită, voia să recapituleze, să tragă o concluzie, şi, de ciudă, se împiedica de o amintire limpede, care i se instala în minte, punîndu-se de-a curmezişul mersului raţionamentelor, chiar în clipa cînd acestea păreau lămurite şi încheiate. Era felul acela de a gîndi în timpul unei insomnii, asemănător cu mersul prin ceaţă, cînd ţi se pare c-ai greşit drumul numai ca să te rătăceşti şi mai rău. Iar neliniştea, şi într-o situaţie, şi într-alta, nu vine numai din faptul c-ai pierdut drumul şi că te-ai încurcat în gînduri, ci şi din pricina căutării pe dibuite, din rotirea aceea a omului şi-a minţii şi din repetarea aceea a gîndurilor şi a paşilor. Nu după mult timp, frămîntata noastră doamnă Lupacchioli se fixă la două idei grozave, cu atît mai noi — aşa le credea ea — cu cît, în realitate, îi erau obişnuite şi nedespărţite : exista, împotriva ei, o cabală perfidă şi universală, a acelor idei şi a acelor oameni care, în toate veacurile, i-au întemniţat, i-au spînzurat, i-au ars şi i-au torturat pe martirii gîndirii. Din listă, pentru a fi consecventă, excludea crucea, dar celelalte suplicii existau toate, în foarte vii imagini mentale, obţinute din lecturi şi din desene. Se adăugau însă supliciile morale ale celor calomniaţi, batjocoriţi, insultaţi, înjosiţi ca ea. Numai că, încercînd să afle cum şi cînd se întîmplaseră toate acestea, nu descoperea decît faptul că fusese poreclită Măgăriţa lui Balaam : o batjocură mai mult decît josnică, vrednică de dispreţ, cu atît mai perfidă, cu cît o să trebuie să moară dispreţuită în

felul acesta. Dispreţuită : într-o zi, primăvara trecută, după ce începuse ea să vorbească şi tocmai cînd vorbea mai cu foc, un măgar se apucase şi el să-şi scoată rîsetele lui amoroase. Iar lumea se tăvălea de rîs. Îi venea să creadă că măgarul acela cîntăreţ fusese adus anume acolo de către cabala popească, interesată să o discrediteze, împreună cu toţi cei care aveau motive să se teamă de cuvîntul ei. Cine ? Toţi. Pînă una, alta, ar fi fost bine ca în sat să nu mai existe măgari : să fie castraţi toţi, prin lege.

Se îngrozi de faptul că putuse să-i treacă prin minte o idee atît de caraghioasă. Înnebunea, cum spuneau ticăloşii de vrăjmaşi ? Şi iată că ideea aceasta atît de năstruşnică avea totuşi atîta putere şi răutate, încît să alunge hotărîrile patetice şi mărinimoase pe care i se părea că le luase ceva mai înainte, împotriva oricărei ticăloşii ori persecuţii josnice, „cu sufletul ce-nvinge orice bătălie". Visa deci cu ochii deschişi, se prostea ? Era oare aceasta biruinţa cabalei ? Învinsese cumva ea ? Nu : era ghinionul. Se-nverşuna împotriva ei, cu viclenie, astfel că, dintr-un motiv sau altul, nu se ştia cum, ori de cîte ori fusese gata să intre în subiectul capital al Anticonciliului, iată că soarta o împiedicase. Şi îşi dădea bine seama, acum, că ghinionul o urmărise încă din prima zi, de la bun început, de atunci cînd, după ce adunase cu greu mica sumă ce-i trebuia ca să se ducă la Napoli, în ziua de 8 decembrie 1869, la adunarea ecumenică a liberei-cugetări, ajungînd la poalele Vezuviului, o găsise dizolvată şi interzisă de către poliţie. La orice s-ar fi aşteptat, afară de asta ; la orice, dar nu şi ca explozia de neînfrînt a cugetelor libere din toată lumea să nu fie în stare să răspundă unui asemenea gest.

Dar, pentru ca cititorul să nu creadă că e vorba de născociri, istoria Anticonciliului ecumenic, convocat la Napoli de către Giuseppe Ricciardi, în zilele celui de-al doilea Conciliu Vatican îşi are monumentul său în medalia pe care ochiul Marelui Arhitect, gravat în triunghiul masonic, luminează Castelul Sant Angelo, într-o parte, şi Vezuviul, în cealaltă : *Post tenebras lux* [1]; şi, mai spune inscripţia : *La Roma, Pius al IX-lea împreună cu episcopii — pentru a ratifica Indexul — infailibilitatea papii — puterea temporală — La Napoli —*

[1] După întuneric, lumină (lat.).

liber-cugetătorii împotriva fanatismului — a intoleranței — a Inchiziției — s-au întrunit.

Se înapoiase la Guarda într-o asemenea stare încît bărbatul, medic, trebuise să-i ia sînge și s-o țină la pat timp de o săptămînă. Trecînd anii, tăcînd cugetele libere din lume, amintirea Anticonciliului se păstra numai în sufletul ei : și ce însemna asta dacă nu caracter ales, depozit sacru, misiune sacerdotală, cuvînt apostolic ? O sacerdotalitate răsturnată, și parodistică, a fost unul din caracterele cele mai reliefate ale bigotismului și fanatismului anticlerical, din care făcea parte, într-un grad mai înalt, și doamna Lupacchioli. Și iată că ghinionul, ironia soartei, rușinoasa răutate ridicolă a întîmplării o împiedicau de fiecare dată să predice cuvîntul acela în fața mulțimilor și să învie amintirea Anticonciliului, așteptînd (căci trăgea atîta nădejde) să-l convoace ea din nou, iată, i se impuneau nu numai ca o răutate a soartei, ori a oamenilor, dar și ca un efort și ca o manifestare a unei oculte puteri a răului. Departe de-a o înjosi, aceasta o înflăcăra, după cum lipsa de însemnătate a persoanei sale, și cea a locului, erau girul biruinței finale ; adică, pentru a o urma în gîndurile ei, spiritul răzbate acolo unde vrea, iar o comparație subînțeleasă cu propovăduirea lui Cristos și a apostolilor nu o descuraja, ci dimpotrivă. Mai degrabă, cu trecerea anilor și cu stăruința ghinionului, începuse să-și dea seama cît de mare era puterea răului, și ajunsese la concluzia că acesta din urmă ar fi întunecat și uriaș, veșnic, hărăzit unei veșnice lupte cu binele, a cărui aleasă vremelnică, aici în Guarda, era ea. Își dădea seama ce înseamnă acest lucru, cu spaimă și fără să-și piardă cumpătul, cu mîndrie și umilință, în același timp, pînă cînd oboseala o învinse cu binefacerea somnului.

Prostii, manii penibile, toate acestea, ridicole și nefericite umbre de idei : cu atît mai mult e vrednic de notat că ultima licărire, cea care o liniști și o împăcă imediat cu somnul, alungînd înghesuiala fantasmelor, era conștiința, seninătatea lăsării în voia a ceea ce ea socotea și simțea ca o datorie și ca o misiune.

Greșelile le judecă rațiunea, situațiile ridicole le zugrăvește arta ; dar pe-ale ei, doamna Lupacchioli le credea, le suferea și le asculta cu sinceritate ; iar dacă sincerității i-ar lipsi darul acesta de a liniști conștiința, pînă și cînd e vorba de greșeli, de pasiuni, de extravaganțe chiar, nu spun cît de

mult l-ar dezamăgi pe om, dar spun că viața ar deveni prea îndurerată și nenorocită, iar închistarea în propriul tău suflet, cu tine însuți, ar însemna căderea într-un loc de veșnică groază și rușine. Și măsurînd-o după judecata pidosnică a doamnei Lupacchioli, puterea darului părea uriașă, dacă biruia chiar și delirul, iar cînd acesta din urmă înceta, scăpa și ea pentru o clipă de bătălia chinuitoare, avînd un răgaz ca să adoarmă. Iar în timpul acestui răgaz, oprindu-se morișca judecății, își căpăta dreptul la viață și sinceritatea ; o rămășiță, dar inocentă. Numai în pauza aceea se adeverea, și pentru doamna Lupacchioli, că „dacă într-o dimineață ai înțeles glasul rațiunii, în seara aceleiași zile poți să mori", numai că ei rațiunea nu-i vorbea dimineața, ca nobilului filozof, iar dacă la ea putea fi vorba vreodată de rațiune, aceasta nu se putea petrece decît atunci cînd, în cele din urmă, tăcea prostia. Iar acuma să o lăsăm să doarmă.

II

Doamna Lupacchioli era încă departe de a-și sfîrși pologhia, cînd Princivalle, sătul de vorbe, părăsise întrunirea. Ieșit din muțenia închisorii, discuțiile auzite și frămîntarea mulțimii îl atrăseseră și-l cam îmbătaseră, astfel că îndată ce ieși din sat și se îndreptă spre moară, în tăcerea cîmpiei întunecate, se simți năuc de cap. Mergea încet, iar după o mică bucată de drum auzi pasul cuiva care căuta să-l ajungă. N-avea chef de vorbă și nici de însoțitor și de aceea încetini pasul, nădăjduind că celălalt va fi grăbit și îl va depăși, lăsîndu-l singur. Cînd colo, celălalt venea chiar după el și îl strigă. Era un flăcău, Luca Verginesi cel tînăr, pe care l-am cunoscut și l-am lăsat ca pe un băiețaș îndrăgostit de Berta Scacerni. Între timp crescuse : un Verginesi „cu sufletul lung" dar la fire nu semăna nici cu neamul acestora, nici cu al celor „cu sufletul scurt", astfel că în familie îl priveau uneori cam cu mirare și se spunea că ieșise cu totul aparte. În timp ce în ceilalți Verginesi vorbea sîngele, el se arăta mai altfel, cam distrat sau neștiutor, cam cu capul în nori, ca și cînd nimic din ceea ce-i pasiona pe ei nu i-ar fi spus mare

lucru. Se simţea bine cu visările lui şi cu el însuşi — ca toţi cei născuţi să-şi ţină singuri tovărăşie — cu fanteziile şi cu sentimentele lui. Care erau cele dintîi, n-ar fi fost în stare s-o spună, fiindcă nu se întrupau în nimic ; care-i erau sentimentele, o va spune povestirea aceasta. Nu se împotrivea faptelor şi lucrurilor, dar nici nu se lăsa în voia lor, la fel făcînd şi cînd era vorba de pasiunile familiei sale, părea întotdeauna dispus să fie de acord, cu condiţia ca nimic şi nimeni să nu depăşească un punct, dincolo de care voia sau mai degrabă trebuia să rămînă cu sine însuşi, adică singur. Toţi ai săi îşi dădeau seama de acest lucru, uneori cu ciudă, cînd i se spunea că nu era la fel cu ceilalţi, mirarea lui era sinceră şi izbutea să fie pavăza cea mai sigură a unei anume părţi din el unde nu admitea pe nimeni, iar, într-un sens, nici chiar pe el însuşi, fiindcă partea aceea trăia pe seama ei ; vise, am spus, închipuiri fără trup, pe care el le urmărea în timp ce muncea pe ogoare ori se odihnea, întotdeauna mai izolat de ceilalţi. Fetele, fiindcă flăcăul frumos i-ar fi plăcut nu numai uneia singure, ziceau c-ar fi fermecat, dar porecla lui era Orbino, pentru că mulţi sărmani *orbini, adică orbi* cerşetori, cîntau la vioară, căci ideea de instrument muzical se asocia uşor cu ideea de orbire ; iar Luca învăţase încă de copil să cînte după ureche : arii şi melodii de dans, pentru distracţia sa ori pentru serbări, nunţi şi serenade ţărăneşti. Îi spuneau Orbino, dar ochii îi avea mari şi luminoşi, iar fetele spuneau că erau unul din farmecele lui.

Se apropie de Princivalle, spunîndu-i, în chip de salut :

— Noroc, măi, ai venit ?

— Am venit.

Făcură cîţiva paşi în tăcere, după care Orbino :

— Te duci acasă ?

— Mă duc, dar tu ?

— Şi eu.

Nu era chip să lege vorba :

— Cum o duci ?

— Cu sănătatea, bine.

— Hei ! suspină Orbino, pentru a da de înţeles că nu era străin de necazurile familiei Scacerni, şi o compătimea, o simpatiza. Hei ! Şi... acolo unde te-au ţinut, cum se stă ?

— Iarna, în frig, iar vara, ca-n cuptor.

— Și prin străini, sărăcuții. Noroc însă că mai tot timpul pe care l-ai petrecut acolo a fost toamnă.

— Ia aminte, cînd o să-ți vină rîndul să te duci și tu acolo.

Orbino începu să rîdă. Rîdea frumos, cu un rîs vesel și deschis :

— O fi într-adevăr scris că fiecare trebuie să treacă pe-acolo ?

— Mai devreme ori mai tîrziu...

Urmă o altă tăcere.

— Princivalle, ai auzit cîte lucruri s-au spus la întrunire ?

— Urechile încă mă slujesc.

— S-au spus multe, dar un singur lucru ar fi de-ajuns, dac-ar fi adevărat.

— Ce vrei să spui ?

— Cînd au făgăduit că nu mai trebuie să fie sărăcie.

— Ian te uită ! Dar eu nu i-am auzit spunînd chiar așa.

— Au spus-o, aproape așa.

— Nu-mi amintesc.

— Nu l-ai auzit pe Macchiavelli ? Că pămîntul trebuie să fie al celor ce-l muncesc ?

— Așa ? Aici voiai s-ajungi ? Și ce mă interesează pe mine, care sînt morar ?

— Ca să spun drept, nici pe mine nu m-ar interesa decît pînă la un punct, dar de cînd marchizul le-a băgat-o în cap bătrînilor din casă, Luca, moș-bunelul, și frate-său, Angelino, stau ca pe jăratec și nu se mai gîndesc la altceva : și cînd mănîncă, și cînd beau, și cînd dorm, tot ideea asta o au în minte.

— Îi înțeleg, fiindcă sînt țărani. Eu, în schimb, sînt morar.

— Totuși, nu asta voiam să-ți spun, continuă Orbino ; fiindcă ideea aia ar fi desigur un lucru foarte frumos, dar în casa noastră a intrat supărarea, de cînd Vegri della Coguazza și-a schimbat stăpînul. Clapasson ăla e un plicticos, foarte bine, dar moș-bunelul a ajuns de nu se mai poate sta de vorbă cu el !

Orbino suspină în beznă, în timp ce mergeau, dar atît de adînc, încît Princivalle începu să rîdă :

— Dacă-i așa, nu știu zău cît de îngăduitoare o s-o găsesc pe mama, după nenorocirea aia care ne-a lovit pe noi ! A

fost, oricum, un necaz mai mare decît un stăpîn niţel cam plicticos !

— Ai dreptate, dar ştii cum e : un grăunte de nisip în gheata ta te doare mai rău decît un cui într-a altuia.

— Şi dacă-i aşa, dragă Orbino, ce vrei să-mi pese mie de supărările lui moş Luca ?

— Mie totuşi îmi pare rău de necazurile maică-ti şi de-ale voastre, alde Scacerni.

— Se cunoaşte inima bună, dar nu ţi-o risipi de pomană, Orbino.

Glasul îi devenise aspru şi bănuitor.

— Ce-nseamnă : nu ţi-o risipi de pomană ? spuse tînărul, cu mînie. Nu sîntem prieteni încă de cînd erai tu un băieţandru, iar eu copil ? Iar familiile noastre amîndouă ? Peste noi a dat un necaz, peste voi o nenorocire : înseamnă că pentru asta trebuie să fim mai puţin prieteni ? Dimpotrivă, mai buni, spun eu, dimpotrivă, tocmai în împrejurări de-astea se-arată ce-nseamnă prietenia.

— Vorbeşti frumos, Orbino dragă, vorbeşti frumos, dar cînd e vorba de o prea mare nepotrivire, prietenia scade şi ea. Voi sînteţi nişte ţărani înstăriţi, care aveţi destul timp ca să vă supăraţi pînă şi de plictiseli, cum ai spus ? de un grăunte de nisip. Noi, prietene dragă, am ajuns nişte morari scăpătaţi : un cui în gheată, Orbino, şi încă ce cui ! Iar nefericitele alea de surori ale mele, fără un ban, să-şi facă măcar o amărîtă de zestre, trebuie să se gîndească, nu spun să se mărite, căci de la ideea asta trebuie să-şi ia acum adio, dar măcar să nu intre-n gura lumii, căci sărăcia vîră şi cuie dintr-astea în ghete, ca să vorbesc tot ca tine. Iar cel care sărăceşte, ajunge oaia rîioasă a turmei.

— Ai aflat ceva despre asta ?

— Despre rîie ? întrebă Princivalle, cu un alt hohot de rîs care suna cam aspru.

— Că mama voastră spune c-o să le trimită pe două dintre ele să slujească ?

— Şi asta e o veste frumoasă !

— Sînt eu vinovat ?

— De asta, nu.

— Nu-ţi închipuiai ?

— Asta, da.

— Dosolina se pare c-o să se ducă la Castorino, brutarul din Guarda, iar cealaltă...

— Care alta ?

— Maria rămîne la moară s-o ajute pe maică-ta.

— Atunci Berta.

— Pe Berta, maică-ta o vrea lîngă ea, fiindcă e-atît de tînără.

— S-a gîndit bine, prevăzătoare.

— Îmi pare bine şi mie ! spuse Orbino, uşurat şi însufleţit. Berta e vorba să vină la noi, la Vegri della Coguazza...

— La Vegri, la voi ?

— Şi-ţi pot spune că va fi tratată ca una de-a casei...

— De către cine ?

— De-ai mei.

— De tine ?

— Chiar şi de mine : ce vorbă e asta ? Ca o soră !

Princivalle se înţepenise pe picioare, iar o dată cu el şi Verginesi, la doi paşi mai încolo.

— Orbino, să vorbim limpede, fiindcă aici nu e vorba de cîntat la vioară !

— N-am nimic de ascuns.

— Că ai tăi sînt dispuşi s-o ia pe Berta ca pe o fiică — deşi cine e slujnică rămîne tot slujnică — îi cred, dar tu, prietene dragă, n-ai ce să cauţi unde se duce Berta să slujească !

— Nu te-nţeleg.

— Nu vrei să mă-nţelegi. Sărăcia însă, vezi tu, are şi-o parte bună.

— Aş vrea să ştiu care.

— Te-ajută să vezi lămurit, îţi limpezeşte vederea.

— Te-ajută chiar să vezi aiurea.

— Nu cred, în cazul ăsta, şi n-aş vrea ca tu, care eşti cîntăreţ, să fi dat tonul !

— Dacă ţi se pare că asta înseamnă să vorbim limpede...

— O să-ţi spun atunci că slujnicele, cînd sînt tinere şi frumoase ca Berta, nu fiindcă e din familia noastră...

— Şi poţi spune şi bună.

— Grozavă bunătatea asta ! Slujnice tinere şi frumoase, ca Berta, într-o familie unde sînt tineri, cam cum ai fi tu, intră slujnice şi ies...

— Vorba asta ţine-o pentru tine, Princivalle, căci nu e vrednică nici de sora ta, nici de mine, nici de tine !

Era atît de supărat, încît Principalle își înghiți vorba și rămase rușinat :

— Vrednică sau nevrednică, ar trebui să nu mai fie adevărat că bărbatul e de foc și femeia de cîlți. Mă mir de maică-mea, zău așa, că o duce gîndul să vă pună împreună, pe tine și pe Berta, la tine acasă.

— Maică-ta nu știe nimic, spuse Orbino, naiv.

— Ai făcut bine că mi-ai spus-o : o să-i vorbesc chiar astă-seară, și-o să-i spun...

— Ce anume ?

— Că ești îndrăgostit de Berta, ei na-ți-o ! Și-o să vezi că maică-mea o să se ferească s-o trimită în casa alor tăi.

— N-o să joci rolul ăsta !

— N-o să-l joc ? Și ce rol ai vrea să joc ? Să ți-o codoșesc pe soră-mea ?

— Dar unde-ai învățat să vorbești în felul ăsta ?

— În lume, Orbino.

— Atunci făceai mai bine să rămîi în închisoare.

— Mulțumesc mult, Orbino.

— Da, fiindcă în lume mai sînt și oameni cumsecade : iar eu, pe soră-ta, cer numai s-o iau de nevastă, și mă mir...

— Ia-o de nevastă, duceți-vă să stați unde vreți, dar ia-o de nevastă, mai întîi. Și tu o s-o ceri fără zestre ?

— Mult îmi mai pasă mie de zestre ! Încă de mic, vezi tu, nu-mi amintesc de-o vreme cînd să n-o fi iubit. Dumnezeu îmi citește în inimă, să-mi pierd vederea ochilor, dacă nu spun adevărul.

— Iar eu te cred, spuse Principalle, mișcat de tonul lui. Dar pe maică-mea, o știi cum e. Maică-mea ar da-o atît de sărăntoacă ?

— În privința asta am credința că Giovanni, și tu, și Maria, o s-o sfătuiți ca nu cumva, din înfumurare, să dorească nenorocirea fetei.

— Foarte bine. Dar ai tăi te-ar lăsa s-o ceri fără zestre și fără trusou ?

— N-ar fi vorba de asta...

— Așa ? Și de ce-ar fi vorba ?

— Ar fi că moș-bunelul Luca a devenit îndărătnic din, pricina certurilor pe care le are cu stăpînul cel nou, și știu că în casă nu se face nimic împotriva cuvîntului său. Închipuiește-ți că vorbește pînă și de plecare : un lucru ne-

maiauzit ! N-ar fi tocmai momentul potrivit pentru a sta de vorbă cu el despre întemeierea unei alte familii, fiindcă şi dacă plecăm de bunăvoie, şi dacă ne dă afară stăpînul, n-am prea şti de ce să ne apucăm. Eu însă, la o nevoie, mi-aş părăsi pînă şi familia.

— Tu să cînţi la vioară, iar ea cu talerul, să ceară de pomană.

— Şi asta, dacă soră-ta ar vrea.

— Vreau să te cred...

— Trebuie să mă crezi.

— Te cred. Dar soră-mea te iubeşte atît de mult, încît să se împace cu o astfel de viaţă ?

— Vezi, spuse Orbino, vezi... soră-ta ştie cît de mult o iubesc, cum ar putea să nu ştie ? Ştie, iar cînd eu, înainte de nenorocirea voastră, am vorbit cu ea despre căsătorie, nu mi-a răspuns nu.

— Şi nici da, sărmane Orbino ?

— Nici da. Dar acuma, vezi, acuma, mi-a spus că dacă vine să slujească în casa noastră, nu mai poate fi vorba de asemenea lucruri, iar noi doi trebuie să fim, cum s-ar zice, doi inşi care nu s-au văzut şi nu s-au cunoscut niciodată.

— Are dreptate ea.

— O fi avînd dreptate, dar e şi cea mai mîndră din voi toţi, ăştia ai lui Scacerni.

— I-ai spus şi asta ?

— Ba bine că nu ! I-am spus că o iubesc mai mult ca oricînd, c-o s-o iubesc întotdeauna, i-am spus !

— Atunci, bietul meu Orbino... şi Princivalle izbucni într-un rîs cel puţin nelalocul lui, dacă nu chiar deşănţat.

— Fără să te superi, spuse Verginesi, după ce-l lăsă să rîdă, se cunoaşte, numai după cum rîzi, cu ce soi de femei ai tu de-a face.

Princivalle rămase descumpănit, şi iritat, şi ruşinat de rîsul său, dar nu fără a avea chef să-l repete, gîndindu-se la femeile pe care într-adevăr le cunoştea el. Spuse pe un ton spăşit :

— Ai dreptate Verginesi. Totuşi...

— Nu-i nici un totuşi care să ţină ! spuse Orbino, pătimaş. I-am făgăduit Bertei să fac întocmai cum vrea ea, pîn-o să fiu în stare s-o duc la biserică şi la primărie, ca oamenii în rîndul lumii, şi o să-mi ţin cuvîntul meu de băiat

cinstit. Dar dac-o ațîți pe maică-ta să n-o trimită la noi, Berta o să se ducă în altă casă, fie chiar departe, și careva o să se îndrăgostească de ea, fiindcă, oricum, cine-o vede trebuie să o îndrăgească, și poate c-o să se mărite c-un altul, iar eu n-o s-o mai văd niciodată. Ai fost vreodată îndrăgostit, Principalle ?

— Nu, răspunse acesta, ai dreptate, pe cele cu care am eu de-a face, le lași la fel cum le și iei.

— Atunci nu știi ce e asta, nu știi cît suferi cînd te cuprinde gelozia. Ține seama însă că ceea ce ți-am spus, ți-am spus-o ca un om cumsecade, ține seama că am jurat cu mîna pe Evanghelie.

— Trebuie să te cred, și te cred.

— Și nu trebuie să-i spui nimic maică-ti ! stărui tînărul, cu avîntul pasiunii. De altfel, adăugă el, devenind abil și întreprinzător tocmai din pricina pasiunii, o să fii vecin cu noi, și o să poți vedea cu ochii tăi cum merg lucrurile. Dacă se duce departe, adăugă el, în silă, fiindcă tot ai vorbit de primejdii, trebuie să te gîndești că-n orice casă vor fi bărbați tineri și primejdii. Și n-o să se bucure de respectul pe care i-l port eu.

— Și asta e-adevărat.

— Iar la noi va fi tratată ca o soră de-a mea.

— Te cred și asta.

— Și-atunci ?

— O să tac, și-o să fac și mai mult : dacă mă-ntreabă mama, o să-i dau sfatul care-ți convine.

— Iar eu îți făgăduiesc că va fi slujnică numai cu numele.

— Rămîne totuși un nume al dracului de urît.

— Crezi că nu-mi pare și mie rău tot cît și ție ? Dar dac-ar fi adevărat, dac-ar fi adevărat, exclamă Verginesi, dac-ar fi adevărat ce-a spus acolo ăla...

— Cine ?

— Macchiavelli, marchizul.

— Ce-a spus ?

— Pămîntul țăranilor, pămîntul cui îl muncește ! Ah, soră-ta ar înceta imediat de-a mai fi slujnică și-ar ajunge altceva decît o țărancă, ei ?

— Ce-ar ajunge ?

— Stăpînă, ehei ! Stăpînă, Doamne !

— Orbino, acuma pari cam zăpăcit.

— Şi pentru ce ?

— Fiindcă dacă e vorba s-aştepţi ca poveştile alea să se înfăptuie...

— Ţi se par chiar poveşti ?

— Ascultă, dacă va trebui s-aştepţi adeverirea lor, o să te-nsori fără dinţi şi cu părul alb, colilie.

— Tu nu crezi în ele cîtuşi de puţin ?

— Eu, unul, nu ; şi de altfel, nu mă interesează.

— Aşa e, dar voi, pe moară, sînteţi stăpîni.

— Ai foamei, Orbino !

— Mai bine sărac şi stăpîn, decît bogat, în avutul altuia ; şi cine se mulţumeşte cu puţin e boier mare.

— Bravo ! Iar Sfîntul Roman îi dă de pomană Domului, fiindcă tot eşti tu înclinat spre proverbe.

Sfîntul Roman, pentru cine nu ştie, e patronul acelei biserici străvechi din Ferrara, care, tot pîngărită şi ajunsă aproape o ruină, îi dă numele ei unui cartier din oraşul vechi. Pe vremuri, cînd a fost începută clădirea cea mare a Domului şi a apărut, o dată cu ea, şi un oraş nou, Sfîntul Roman şi celelalte parohii, pe lîngă c-au sărăcit, au fost datoare să contribuie la construcţia aceea fastuoasă şi strălucită ; şi, cu toată mîndria tuturor ferrarezilor pentru Domul lor, nu cumva enoriaşii din diferitele parohii simţeau faţă de propria lor biserică o dragoste şi mai puternică, amestecată cu puţină milă şi gelozie ? Fapt este că Sfîntul Roman, bătrîn şi sărăcuţ, dîndu-şi obolul lui pentru Domul cel nou şi mîndru, a aţîţat fanteziile, dacă s-a putut ivi printre ferrarezi un asemenea proverb, cu săracul care dă celui bogat, şi ca să vorbim şi de longevitatea cuvintelor, au trecut cam şapte sau opt sute de ani, de-atunci.

Cei doi tineri ajunseseră la bifurcarea potecii, care ducea, într-o parte spre Vadul Piticului, iar în cealaltă, spre Vegri della Coguazza. Acolo îşi luară rămas bun, mai mulţumit, îndrăgostitul, chiar dacă nădejdea îndeplinirii dorinţei sale era îndepărtată, iar celălalt ar fi fost şi el mai mulţumit, dacă în încîntarea de-a fi preţuit bunătatea unui suflet cinstit şi sincer nu s-ar fi strecurat o stare sufletească mai tristă şi mai supărătoare, efect poate al foamei nu îndeajuns potolită de generozitatea meschină a lui Bragana şi preschimbată într-o sfîrşeală înţepătoare a stomacului. Recunoaşterea bunătăţii

unui om, a unui prieten şi-a unei viitoare rude, în cazul său, ar fi trebuit să fie unul din lucrurile dragi sufletului; dar, în adîncul celui al lui Princivalle, stăruia ori mai degrabă reînvia, şi orgolioasă, şi umilită, o poftă urîtă şi arţăgoasă, din pricina căreia ar fi vrut acum să se certe şi să lovească.

Vina de a fi ridicat frînghiile în noaptea aceea blestemată nu fusese a lui, el chiar prevestise supărările, nimeni însă n-a cules niciodată recunoştinţă pentru a fi prezis o nenorocire, cînd ea s-a adeverit. Nu-i plăcea nici măcar lui, i se părea c-ar fi cobit. Iar la recunoştinţă Princivalle nu se aştepta, şi nici n-o voia. Mai c-ar fi dorit să găsească familia pornită împotriva lui, ca să se poată certa, să se înfurie şi să răbufnească. Împotriva cui era pornit? Împotriva lumii, şi fiindcă aceasta este prea mare, căuta pe cineva cu care să se ia la harţă, dorea ca ai săi să se arate chiar nedrepţi. Acum, cînd se apropia de vad, aducîndu-şi iarăşi aminte de ispravă, în chip lămurit, i se părea vrednică de-un desperat şi de-un nebun, fără să-şi mai poată da seama, oricît îşi repeta motivele, cum de-ajunsese să-mprăştie petrolul şi să-i dea foc. Şi nu fiindcă motivele i s-ar fi părut prea puţin puternice ori prea puţine; ştia chiar că evitase un dezastru mai mare, nu era însă în stare să facă o legătură între ele şi nebunia săvîrşită. Exista în aceasta, ducîndu-se cu mintea înapoi, ceva care scăpa raţionamentelor şi raţiunii; mînia pricinuită de vorbele maică-si, necazul cu fiscul, dar nu, poate mai curînd fremătarea înflăcărată, care devenise bucurie şi voluptate cînd dăduse foc şi cînd îl văzuse ţîşnind şi aprinzîndu-se, de la prima flăcăruie. Îşi amintea de vremea cînd, băiat fiind, aprindea împreună cu prietenii săi focuri de mărăcini şi de rădăcini pe malul fluviului: aceeaşi plăcere o încercase şi de data asta, cu toată asprimea şi cu toată mînia pe care le aducea în plus noua situaţie, cu o fremătătoare bucurie de a nimici şi de a face rău. O simţea din nou în sînge şi în adîncul inimii, ca pe-o ispită a cărnii. Pe deasupra, se mai şi gîndea, sau credea că se gîndeşte: că asta merită nedreptatea lumii, şi nu altceva: foc, foc! Îşi aminti că auzise vorbindu-se de nebuni, de ticăloşi, de ţigani, cărora le plăcea să dea foc fînarelor prin sate. Acum îi înţelegea.

Se îndrepta către moară, cu plumb parcă în picioare, cînd un pas sprinten şi uşor îl făcu să întoarcă privirea şi:

— M-am ţinut după tine pînă acum: în sfîrşit, eşti singur!

— Hei, făcu el, tu eşti, Sniza?

— Ei, da! Mare lucru aveai de vorbit cu celălalt!

— Ai stat să spionezi? Nu-mi place.

— Ce vrei să mă intereseze pe mine treburile voastre? Am altceva la care să mă gîndesc.

— La ce anume?

— La ceea ce tu, frumosule, cît ai stat în închisoare, n-ai putut să faci de loc! spuse ea, cu un rîs neruşinat, care deveni şi mai lacom, cînd adăugă: Iar pentru început, te aşteaptă o cină straşnică, în coliba mea. În timp ce toată lumea stătea la întrunire, pierzîndu-şi vremea ca să asculte discursuri, am intrat în prăvălia lui Bragana, ochisem încă mai de mult un cîrnat grozav. I-am cerut să-mi spună şi vîrsta, aşa, de curiozitate. Zice că ar avea cinci ani bătuţi pe muchie, dar, deşi se ştie că Bragana ăla e un pungaş, cîrnatul e totuşi bine uscat. O să simţi tu ce parfum! Acum e tocmai bun şi mi-a fost teamă că ăla, cu palavrele lui, o să mă facă să-l frig prea tare, sau că, pînă la urmă, o să-mi scapi tu din mînă, ceea ce-ar fi fost încă şi mai rău, fiindcă sînt friptă şi eu, mai dihai decît cîrnatul, şi mi-am dat seama de asta cînd te-am văzut ivindu-te în piaţă, căci mi-a zvîcnit sîngele în vine! Vino, Princivalle, să te bucuri de cîrnat şi să mă mulţumeşti pe mine.

În felul de-a şopti acest „să mă mulţumeşti pe mine", care o cobora, pe scara satisfacţiilor trupeşti, cu o treaptă mai jos decît cîrnatul, exista un accent de rugă şi de umilinţă, pe Princivalle îl mişca însă parfumul acelei minunăţii culinare, pe care i se părea că-l şi are în nări, căci de Sniza se plictisise încă mai de mult. Era lacom şi-i era foame, iar după săptămîni întregi de macaroane şi de fasole, la moară se putea aştepta la ceva cam la fel de obişnuit. Nu se grăbea să ajungă la moară, ba chiar se îndrepta într-acolo fără nici un chef. Am vrea să adăugăm, spre satisfacţia sufletelor simţitoare, că încercă să găsească pînă şi cîteva scuze: că de vreme ce nu aflaseră că i s-a dat drumul din închisoare, ai săi n-ar fi fost îngrijoraţi şi că-i era foarte foame; se opune însă adevărul faptelor. Grăi cu entuziasm:

— Cîrnat, ehei! iar în sinea lui: „Păcat că trebuie să am parte şi de babă", şi din nou, cu glas tare: Dar, la urma ur-

melor, dac-ar fi rămas şi Orbino, ţi-ar fi fost ruşine să-mi vorbeşti ?

— Nu pentru mine.

— Şi-atunci, de ce ?

— Fiindcă mă dispreţuieşti.

— Şi-atunci ? întrebă el, mirat de tonul nici măcar îndurerat, deşi nu putea fi numit nici resemnat, pe care-l avea glasul femeii, neforţat, fără ranchiună, supus.

— Atunci, eu nu mai pot să-ţi plac, dar tu îmi placi mie, şi-ajunge.

— Şi dacă mie nu mi-ar ajunge ?

— Oh, pentru noaptea asta nu-i nici o primejdie ! Am văzut bine cît ţi-e de foame, după cum îţi înfigeai dinţii în codrul de pîine uscată pe care ţi l-a dat Bragana, am văzut bine, sărăcuţul de tine !

Se lipea de el, cu un amestec de dragoste lacomă şi de triumf obraznic pentru noaptea aceea cumpărată cu potolirea poftei de mîncare, care-l făcu să rîdă :

— Rîzi ?

— Eşti caraghioasă.

Mergeau în timpul acesta către bordeiul Snizei, în vadul Stamplinati ; cînd ajunseră aproape, ea-i spuse :

— Hei, dar să ne înţelegem : îmi făgăduieşti că după ce-o să mănînci, n-o să te moi ca ceara ?

— Ai făgăduiala.

— De om cinstit ?

— De om cinstit.

Pecetluiră înţelegerea cu o strîngere de mînă în faţa uşii scoasă din balamale a colibei sărăcăcioase, gravi amîndoi, plini de rîvnă.

Îmbietoarea aromă a cîrnatului gras şi bine condimentat, prăjit tocmai cît trebuia şi gata de mîncat, în sosul lui cald, deasupra unui mic foc de jar, umplea coliba. Princivalle, în timp ce ea aprindea un opaiţ, adulmecă puternic şi din plin aerul, şi spuse :

— Ah, ce bunătate !

— Da, nu-i aşa ? Ştii, m-am hotărît să pedepsesc zgîrcenia lui Bragana, cînd am văzut cum îţi potolea foamea.

— Aşa ? Şi-atunci, cîrnatul nici vorbă să-l fi cumpărat ?

— Şi de unde-aş fi avut bani ?

— Aşa că l-ai...

— L-am şterpelit, frumosule. Crezi c-o să-ţi placă mai puţin ?

— Nici mai puţin, nici mai mult.

Coliba era conică şi-atît de strîmtă şi de scundă, încît nu-ţi puteai sălta pe de-a-ntregul spinarea şi capul decît numai în mijloc, unde se afla vatra — adică două pietre arse — care-o afumase în întregime. Izolată şi neapărată de o temelie mai ridicată, cum erau celelalte din vad, fluviul o inunda la fiecare umflare a apelor, fără ca proprietara să se nelinişteascā, ba mai spunea şi că asta ţinea coliba curată şi omora purecii. Pentru ea era destul să-şi salveze acoperişul şi salteaua de paie, vesela, o oală şi o tigaie, tot avutul ei încăpea în fundul unui sac. Dacă vremea era frumoasă, locuia afară, altfel, cît ţinea inundaţia, în cîte-un fînar, unde ţăranii o găzduiau de milă, dar şi fiindcă o socoteau în stare să se răzbune, dînd foc sau otrăvind păsările ; si apoi se ştie că răsplătea, pe cine-ar fi avut chef, cu dăruirea generoasă a farmecelor ei. Gospodinele, în general, aveau alte griji decît gelozia, mai ales cînd era vorba de-o sărăntoacă vrednică de dispreţ, care trăia la întîmplare, puţin din cerşetorie, puţin din furtişaguri mărunte şi puţin din prostituţia făcută pe cîmp, fără mari pagube pentru nimeni.

Îşi aşeză prietenul pe salteaua de paie, îi puse în mîini o farfurie ciobită şi o furculiţă, rupse bucăţi o pîinică proaspătă şi rămase să se uite la el cu cîtă poftă mînca, nu fără o adevărată duioşie în ce-o privea. De altfel, umilinţa femeii care cerşeşte ori cumpără plăcerile dragostei e mai adevărată şi mai adîncă decît a bărbatului silit să facă aşa ceva, în femeie, desfrîul poate şi să încerce să se răscumpere din această ultimă înjosire printr-o duioşie sinceră. La urma urmelor, în felul ei, nemernica aia era totuşi îndrăgostită de neghiob, care se lupta înverşunat cu cîrnatul, oprindu-se numai pentru cîte o exclamaţie de mulţumire.

Adevărul e că mîncarea era atît de multă, încît putea fi îndestulătoare pentru patru apetituri obişnuite, fiind vorba şi de un fel foarte săţios, el însă nu-şi aminti de bună-cuviinţă înainte de a fi înghiţit mai bine de jumătate.

— Dar tu nu mănînci ?

— Am mîncat de seară.

Ca să-i lase lui tot cîrnatul şi pîinea proaspătă, îşi potolise foamea cu o bucată de pîine veche, dovadă de dragostea pe care nu ştiu cîte amatoare de sentimente frumoase, în împrejurări corespunzătoare, ar fi în stare s-o dea celui pe care-l iubesc. Şi fiindcă pe măsură ce-şi potolea foamea, lăcomia lui devenea tot mai leneşă şi mai preocupată, îl mîngîia :

— Mănîncă, ţigane. Îţi place ?

— Ba bine că nu ! răspundea el, cu gura plină, şi-n orice caz cu o vie şi foarte simţită recunoştinţă a stomacului.

— Cum mai înfulecai ! Mi-era teamă să nu-ţi rămînă-n gît. E o plăcere să te privească cineva.

Avea tîrfa privirea aceea uşor rătăcită şi şaşie, căreia antichitatea, bună cunoscătoare, i-a dat numele de privire a Venerei ; iar în plăcerea de a-şi privi flăcăul, ochii se-ntunecau şi o luau şi mai razna. Acum, el întingea cu pîine în tigaie, strîngînd sosul. Ea îl pîndea, cu privirile rătăcite :

— Ţi-a trecut sfîrşeala, tîlharul meu drag ? Aveai nevoie, nu ? după mîncarea din închisoare ?

— Tocmai !

— Atunci, spuse ea, apropiindu-se de el şi aşezîndu-se pe saltea, cu mine n-o să faci pe adormitul, nu-i aşa că n-o să faci ?

— O să vedem, răspunse el, rîzînd viclean, dar fără răutate.

— Şi-acuma bea dintr-asta, căci ai uitat să şi bei. De-aici însă o să-mi laşi şi mie o înghiţitură.

Vorbind astfel, îi întindea o sticlă cu gît, plină cu rachiu.

— Şi pe ăsta l-ai şterpelit tot din prăvălia lui Bragana ?

— Nu, fiindcă al lui vine de la fabrici şi e prea prost. Mi l-a dăruit un ţăran care are cazan acasă.

Industria aceasta clandestină exista şi dădea — numai cu alambicul şi cu limpezirea prin învechire — produse într-adevăr excelente, rachiuri de o transparenţă diamantină, tari, spirt curat, avînd delicateţea aspră a drojdiei autentice, cu miros îmbălsămat, făcînd să pocnească limba, şi să pîrîie cerul gurii şi omuşorul.

— Ai dreptate, spuse Princivalle, trecîndu-i sticla : rachiul ăsta e o minune.

Lumina slabă, învăluind în umbră farmecele ei cam trecute şi cam şifonate, se arătă prielnică pentru Sniza, care dovedi

asemenea porniri fanatice, încît mulţi, chiar mai delicaţi decît Princivalle, după abstinenţa detenţiunii, n-ar fi făcut pe mofturoşii.

În zori, ea ar fi vrut însă s-o ia de la început, iar dimineaţa era rece; rece şi veştejită era şi Sniza, care găsi de cuviinţă să se alinte, spunîndu-i lui Princivalle:

— Mi-e frig: nu vrei să mă încălzeşti?

— Mă-ngheţi tu pe mine, spuse el, scîrbit. Mişcă-te mai încolo.

— Cum? zise ea, gata să se supere.

— Mai ai înc-un cîrnat?

— Dar ştii că eşti grozav de lacom? spuse Sniza, trăgînd mai departe nădejde ca el să se lase prins cu gluma.

— Mi-am ţinut făgăduiala, dar acuma, cînd te văd la lumina soarelui, femeie dragă, îmi pare rău. Şi-ţi spun: nici chiar dac-ai avea încă unul.

Întunecată şi nearanjată, cu părul zbîrlit, vînătă în lumina nesigură a colibei, era într-adevăr dezgustătoare. Şi-n timp ce ea, stăpînindu-şi furia, căuta să fie totuşi drăgăstoasă, Princivalle îi spuse cu grosolănie:

— Mişcă-te-ncolo, scîrbă ce eşti!

— Mie-mi spui asta? Golanule...

— Ei lasă! Ţi-nchipui că pentru mine a fost o plăcere, hodoroago?

Rînduri-rînduri de înjurături dintre cele mai ordinare şi mai scîrboase căzură asupra lui, atît de urîte, atît de violente şi-atît de multe, încît rămase uimit şi trebui să dea drumul unui hohot de rîs uriaş. Nu auzise niciodată aşa ceva. El rîdea, iar cealaltă urla furioasă.

— Ehei! spuse Princivalle, în cele din urmă. Ştii destule ocări!

— Nu atîtea cîte-ai merita, răspunse ea, convinsă, zvîrlindu-i-le şi pe cele din urmă în obraz, între o vorbă şi alta pînă cînd se dădu bătută, supărată de-a nu mai găsi altele, epuizată şi întunecată: Nu e frumos ce faci, Princivalle, şi trebuie să-ţi spun că te preţuiam mai mult.

— De ce? Nu m-am ţinut de cuvînt? Ce pretenţie ai?

— Dar nu pricepi că te iubesc? Nu pricepi c-am furat şi c-o să fur pentru tine, aşa, chiar şi fără nici un folos? Nu pot să-ţi spun ce-am simţit, cînd am văzut că ţi-era foame. Sînt îndrăgostită, Princivalle, iar tu n-ai habar de asta.

Patima din vorbele ei, în timp ce se ridica din culcuş, cuprinsă parcă de ruşine, şi-şi îmbrăca grăbită zdrenţele, era nu mai puţin ciudată decît încurcătura lui Princivalle, încăpăţînat mai departe (ian te uită unde se ascund scrupulele !) în ideea că respectase cinstit înţelegerea :

— Trebuie, totuşi, să recunoşti...

— Desigur, desigur ! spuse ea, nerăbdătoare. De altfel, vina e-a mea, fiindcă m-am apucat să mă îndrăgostesc la vîrsta asta. Dacă ţi-aş spune că nu mi s-a mai întîmplat niciodată, înainte de tine ?

Princivalle nu se îngîmfă, ci mai curînd un fel de milă îşi croi drum prin încăpăţînarea lui, şi spuse :

— Dacă-i aşa, chiar că-mi pare rău pentru tine, băbuţa mea.

Termenul nu era folosit în derîdere, ci potrivit uzului curent, iar Princivalle, în clipa aceea, voia să se arate afectuos şi alintător : alegerea lui tocmai atunci fusese însă deosebit de nepotrivită, lucru pe care, de altfel, Princivalle nici nu-l observă, în vreme ce nefericita îl privi cu o strîmbătură dureroasă :

— Ce pot să-ţi spun ? Ai dreptate. O să-mi fie de ajuns să nu mă dispreţuieşti.

În timpul acesta, începuse şi el să se îmbrace şi tocmai îşi trăgea ghetele. Se întrerupse, ca să-i spună :

— În privinţa asta, fii liniştită. Îţi dau cuvîntul meu. Iar afurisitele astea de ghete, adăugă el, cine ştie cît timp o să continue să mă strîngă.

Femeia zîmbi, aidoma cîinelui care linge mîna ce l-a ciomăgit :

— Dac-aş avea aceeaşi măsură cu tine la picior, ţi le-aş lărgi eu.

— Ce anume ?

— Ghetele.

— Măsura mea ? Eşti nebună, uită-te aici ! Întinse cu mîndrie un picior atît de mare, încît să umple într-adevăr o gheată care semăna cu o barcă.

— Hei, ştiu că eşti puternic, spuse ea, zîmbind iarăşi.

— Şi-ntr-adevăr, mi-e parcă şi ruşine s-o spun, dar mi-e foame, adăugă el, rîzînd şi căscînd.

— Fericită tinereţe ! Nu puteam totuşi să car aici toată băcănia lui Bragana.

— Şi nici eu n-am pretenţia asta, dar, fiindcă tot mi-ai adus aminte de el, ia spune-mi, ce hram ţi se pare că poartă ăla ?

— Bragana ? E-n stare de orice.

— Chiar şi să facă pe spionul ?

— E cea dintîi meserie a lui.

— Of, îmi iei o greutate de pe inimă !

— Şi pentru ce ?

— Pentru că, acum, cînd nenorocirea s-a întîmplat, pot să vorbesc, pentru că în zilele alea cînd stăteam în închisoare fără să am nimic de făcut decît să-mi mănînc sufletul de dimineaţă pînă seara, mă stăpînea tot timpul un gînd, mai plictisitor decît închisoarea, mai urît decît sărăcia, şi îmi ziceam că de povestea aia cu ridicarea frînghiilor pe vreme rea, s-ar fi putut să vorbeşti tu, aşa, din imprudenţă.

— Cu cine ? Cu Bragana ?

— Nu, cu Smarazzacucco Annichini.

— Şi chiar dac-ar fi aşa ?

— Chiar dac-ar fi aşa ? Cu Bragana nu sînt prieten, iar el îşi face totuşi meseria sa, deşi nu ştiu cum o să scape, dacă se-ntîmplă să mă găsesc singur cu el. Dar între mine şi Smarazzacucco există prietenie, iar dacă mi-ar fi jucat un asemenea renghi, era o treabă de cuţit.

— Du-te-ncolo, căci puţina minte pe care trebuie s-o fi avut în tigvă s-a topit toată, cînd cu baia din noaptea aia !

— Şi văzusem lucrurile urît de tot, să ştii ! spuse el, rîzînd prosteşte şi fără să se simtă jignit cu ceva.

— Prin părţile astea, continuă ea, Smarazzacucco nu face aşa ceva, deşi îşi are şi el defectele lui, cum le ai şi tu pe ale tale şi multă poftă de mîncare ! Şi pe urmă, în cazul ăsta, nu era nevoie să se deranjeze nici măcar Bragana.

— Dar atunci, cine ? întrebă Princivalle, uluit.

— Nimeni, vezi bine !

— Nimeni ?

— Nu, nimeni. Voi, morarii, cu viaţa pe care-o duceţi pe mori, sfîrşiţi prin a pluti deasupra lumii, şi-n orice caz, sînteţi mîndri, încăpăţînaţi, nesocotiţi. Ideea aia grozavă, cu ridicarea frînghiilor pe vreme rea, nu te-ai gîndit niciodată că fiscul era în stare s-o ghicească şi singur ?

— Nu, şi nici măcar maică-mea nu s-a gîndit.

— Păi da, fiindcă atunci cînd s-a împărţit mintea printre oameni, a fost pusă toată într-un singur păhărel cu zaruri, iar ăla le-a picat tocmai morarilor !

— Cînd s-a întîmplat asta ? întrebă Princivalle, cu un zîmbet viclean.

— Cînd cu turnul din Babilonia.

— Pot să-ţi spun că-mi pare bine.

— De turn ?

— Nu, fiindcă mi-ai îndepărtat gîndul ăsta urît.

— Era chiar atîta nevoie ?

— Vezi tu, bătrînica mea, închisoarea e ceva urît, fiindcă în trîndăveala aia ţi se pare că ai o groază de vreme, şi n-ai de loc. Capul lucrează, îţi vin atîtea gînduri, şi pe urmă, cînd trebuie să le îmbini, se-mprăştie toate şi nu rămîne nimic, sau aproape nimic. Gîndeşte-te : să treci doar pe deasupra lucrurilor. După asta, cînd ai vrea să dormi, toate gîndurile astea vin înapoi, şi-a pierit somnul. Vezi tu, eu mă-ntorceam mereu tot acolo : c-ar fi amestecat Smarazzacucco !

— Sărăcuţul de tine ! Atunci, e urîtă rău ?

— Urîtă, şi trebuie s-o fi încercat, fiindcă din afară poate să pară convenabilă : nimic de făcut, mîncare de pomană, dormit, o fi ea convenabilă, dar e nenorocită.

— Ai suferit, sărăcuţule ?

— Ca să-ţi arăt cît e de ciudată povestea, uite, o să-ţi spun că de tot, sau de aproape tot ce-am suferit acolo înăuntru îmi dau seama de-abia acum, cînd sînt afară.

— E într-adevăr ciudat.

— Aşadar, după tine, întrebă Princivalle ca unul care, trezit din somn, se chinuia să se convingă că totul a fost un vis, aşadar, nici măcar Bragana n-a fost vinovat ?

— Eu spun că el, afară de băcan, de negustorul de coloniale şi de politician, face şi meseria aia de spion, şi tocmai de-aia i-au şi dat desfacerea sării şi a tutunului, spun totuşi că, de data asta, nu era nevoie de el.

— M-ai convins. Şi eu care mă gîndeam, dac-ar fi fost el, să-l snopesc în bătăi, dar în aşa fel încît, fii atentă, să-l trimit pentru două luni în spital.

— Pumn interzis ! exclamă ea, cu mîndrie şi admiraţie. În orice caz, ăla şi-o merită, şi-ar încasa-o pe bună dreptate.

Nu-l lăsa să te recunoască, dacă te-apucă din nou cheful ăsta, ca să nu-nfunzi puşcăria.

— Şi cum se face ?

— Cere-i lui Smarazzacucco să ţi-o spună.

— Trec acuma să-l salut şi chiar îi cer să-mi spună. Deocamdată, îţi mulţumesc pentru sfaturi, Sniza, cu toate că ne-am certat, eu tot ţin la tine.

— Aş vrea să ţii mai mult !

— Trebuie să te mulţumeşti cu ceea ce e.

— Din păcate. Cum însă acuma, la moară, o să trebuie să strîngeţi cu cîteva găuri cureaua de la pantaloni, cînd îţi vine chef să-i tragi o masă mai bună, ai grijă să mi-o spui cu cîteva zile înainte.

— Mulţumesc. Nu fi însă şi tu prea lacomă.

— N-o să fiu, spuse ea cu un suspin, care fu lucrul cel mai năstruşnic din toată întîlnirea aceea a lor.

Iar peste puţin timp, Smarazzacucco răspundea la întrebarea lui Princivalle Scacerni :

— Cum se face ? Iei o cîrpă, se fac două găuri rotunde în ea, pentru ochi, şi ţi-o legi pe faţă. După asta, poţi să dai cîte lovituri vrei.

— Ca tîlharii ?

— Zi-le cum vrei, prietene.

— Uite un lucru pe care n-o să-l fac niciodată.

— Zău ? Şi de ce ? Ţi se pare o greşeală ?

— Mi se pare o laşitate, iar eu, dacă am ceva de vorbit cu unul, îl întîmpin bărbăteşte şi hotărît, cu faţa descoperită.

— Atunci faci închisoarea, şi eşti şi-aşa pumn interzis.

O înghiţi furios, după care spuse :

— Mai bine orice altceva, decît o faptă de laş ticălos.

— Cum crezi.

— Şi află, Smarazzacucco, că nici măcar nu-ţi mulţumesc pentru sfatul tău.

Celălalt înălţă din umeri şi tăcu. Spuse apoi că se duce prin sat, să repete demonstraţia din ajun, în legătură cu lucrările de la diguri.

Princivalle mergea, în dimineaţa rece şi strălucitoare de iarnă, către moară, cu paşi uşori, odihniţi şi bine dispus. Pînă şi ghetele începeau să-i vină bine.

Iar cînd zări în depărtare bătrîna moară Paneperso, recunoscîndu-i profilul care nu-şi avea asemănare între o mie

altele, simţi o zvícnire de bucurie şi de dragoste, de parcă şi-ar fi revăzut un prieten mai adevărat decît cei pe care-i avea în vadul Stamplinati. Noi, pe bădăranul ăsta de Principalle, nu l-am zugrăvit nici mai rău, nici mai bun decît era, dar nu-i poveste faptul că moara Paneperso, încruntată, cu o înfăţişare morocănoasă, şi ale cărei cabine cu acoperişuri înalte, în pantă abruptă, făceau să iasă şi mai mult în evidenţă bătrîneţea mohorîtă a dubelor spaţioase, peticite, pe coastele cărora îndelungata lipsă a smoalei dezgolea vina străvechii lemnării, aproape albă ; Paneperso, amintind de bătrînii aceia cu constituţia robustă, pe care nu-i poate doborî nici o boală şi mor de bătrîneţe, i se păru într-adevăr a-l privi cu chipul unui prieten. Iar în eleganţa molcomă, greoaie, statornică a balansării ei, cum stătea hotărîtă în şuvoiul scăzut, şi cenuşie sub cerul palid, i se părea că vede răbdarea unui truditor ursuz, din cei care cer numai să fie lăsaţi în pace, cu munca şi cu hachiţele lor, iar pînă la urmă lucrează veşnic în folosul altora. Tocmai îi arunca o căutătură frumoasă, de-acelea ţărăneşti, şi îndărătnice şi încrezătoare, ca şi cînd balansul ar fi fost o clătinare din cap cu privire la greşelile şi nebuniile lui, în vreme ce îmbelşugata învolburare a apei asupra prorelor grele dezvăluia unui ochi cu experienţă grosolănia stîngace a liniilor calei. Şi nu-i mai puţin adevărat că dragostea lui îi împrumuta morii un suflet, căci pînă şi gravitatea aceasta i se păru asemenea cu apucăturile unora, care, în meseria lor, preferă să trudească mai mult decît e nevoie, numai ca să nu schimbe deprinderile care, în tinereţea lor, le-au avut tatăl şi bunicul. Îi cunoştea şi lipsurile, şi hibele, care îi inspirară şi mai multă duioşie cînd se întîlni din nou cu ea.

Iată că, împreună cu el şi aproape atingînd malul, într-o luntre subţire, sosea la vad şi sprintenul Scansafrasca :

— Hei, hei, voi ăia de pe Paneperso ! striga Principalle, cu glas puternic. Se doarme încă la ora asta ? Iar către Scansafrasca, domolindu-şi glasul, dar nu prea mult, din plăcerea de-a-şi uşura inima : Hei, Scansafrasca, ce vînt bun de-aduce prin părţile astea ?

Glăsciorul slăbănogului semăna mai degrabă cu cel al unui vîntuleţ de loc puternic, fîşîind printre crengile aproape desfrunzite :

— Se ridică frînghiile în dimineaţa asta şi mă duc să mă aşez acolo unde ştii, răspunse el ; dar vorbele se pierdeau,

pe jumătate ciuntite, din pricina glasului său fîşîitor, iar în cea mai mare parte erau rostite prin gesturi.

Între timp, pe puntea cea mică a morii apărură ai casei : cei doi fraţi, în veşmintele lor cenuşii de lînă aspră, mama şi surorile cu urechile sub basmaua neagră de pe cap şi înfăşurate în broboada de iarnă, ieşeau veseli la auzul glasului celui înapoiat acasă. Fără să fie ger, frigul pişca. Iată, chiar ei, în timp ce-i ieşeau în întîmpinare şi-l salutau prin gesturi şi viu grai, păreau înfriguraţi, în comparaţie cu amărîtul acela vesel încălţat cu ghete noi, cu hainele de vară numai zdrenţe, care n-avea cîtuşi de puţin habar de frig, în timp ce striga cu glas de tunet, de pe digul înalt :

— Bravo ! Trăgeţi-le clapa ălora de la fisc, şi nu pierdeţi vremea ! Bravo !

Scansafrasca, din luntrea aflată acum lîngă panta prundului, care acolo era strîmt, îi făcea semn să tacă şi să coboare, căci o să-l ducă el la moară : lui însă faptul că se apucaseră atît de repede să înşele fiscul i se părea a fi o răzbunare mult prea frumoasă şi preţioasă şi continua să strige bravo. Pe urmă, coborî lîngă Scansafrasca. Luntrea se scufundă atît de mult, încît aproape lua apă. Sări pe bordul morii, cu atîta avînt, încît, cînd se desprinse, luntrea se umplu totuşi cu apă, astfel că Scansafrasca, rîzînd singur, cu o plăcere îngăduitoare, trebui s-arunce o parte din ea, ca să nu-i mai scalde decît picioarele.

— Ia uită-te, spunea Giovanni, rîzînd, cît pe-aici să-l răstorni pe Scansafrasca !

Iar el, lovindu-l cu palma pe umeri, din toată inima, pe frate-său :

— De cînd v-aţi apucat să ridicaţi iarăşi frînghiile ?

Părea să nu priceapă şi să n-aibă în cap altceva, iar cînd maică-sa îl îmbrăţişă strîns, fără vorbe, el tocmai spunea :

— Vă laud, aşa trebuie făcut ; aşa...

Se întrerupse, surprins de îmbrăţişarea Ceciliei şi spuse, de parc-atunci şi-ar fi adus aminte :

— Ah, da ! Dar nu trebuia să suferi, mamă. Şi pe urmă, vezi că m-am descurcat cît s-a putut mai bine.

— Mi-era tot timpul teamă să nu-ţi facă vreun rău, spuse Cecilia.

Princivalle observă că maică-sa respira greu, şi de unde poate tocmai se pregătea să răspundă cu o lăudăroşenie glumeaţă, spuse în schimb :

— Acum n-o să-mi mai facă nimic, a trecut şi teama, nu-i aşa, mamă ?

— A trecut, dar îmi amintesc şi-o să-mi amintesc totdeauna că eu te-am pus în primejdie.

— Şi-ai făcut bine, fiindcă nu se putea face altfel.

— Nu maică-ta trebuia să facă asta, spuse Cecilia, chiar dacă ceea ce zici tu e-adevărat.

— Dar cînd oare ne-ai învăţat dumneata, mama noastră, să ne fie frică ?

— Are dreptate Princivalle, spuseră toţi.

Cecilia se simţi mîndră de copiii ei şi de recunoaşterea aceea a meritelor sale. Or, dacă cineva vrea să aibă un indiciu pentru a face deosebirea dintre orgoliu şi vanitate, cel mai sigur, în ce priveşte orgoliul, este faptul că el nu numai că îngăduie, dar şi îndeamnă la recunoaşterea vinovăţiei şi a greşelilor ; cît despre vanitate, n-are rost să vorbim. Răspunzîndu-i lui Princivalle şi chemîndu-i parcă pe ceilalţi ca martori, Cecilia spuse cu gravitate :

— În orice caz, maică-ta n-ar fi trebuit să te jignească în noaptea aia.

Princivalle simţi că n-o mai putea lăsa pe maică-sa să se învinovăţească şi să se scuze, căci n-ar fi fost cinstit :

— Ce tot vorbeşti, mamă ? Dacă pînă şi eu credeam că ăla, Smarazzacucco, fusese cel care făcuse pe spionul ! Deci încetează să mai vorbeşti de jigniri !

— Şi pe urmă, spuse Maria, copiii dumitale nu se vor putea simţi niciodată jigniţi.

— Iată, a spus bine Maria, exclamă Princivalle, să nu mai vorbim despre asta.

Trebuie adăugat că de altfel el se şi grăbea să termine odată cu subiectul acesta, care-l făcea să se simtă prost. Îşi amintea cum petrecuse noaptea şi, în comparaţie cu asta, i s-ar fi părut o josnicie din partea lui s-o lase pe o femeie ca maică-sa să vorbească despre propriile ei greşeli. De altfel, n-avea de loc intenţia să şi le mărturisească pe-ale lui, fiindcă un lacom ca el, departe de-a se simţi scîrbit, simţea dimpotrivă cum îl năpădeau poftele : de femei mai proaspete decît Sniza şi chiar de bucatele acesteia :

— De altfel, spuse el, zorindu-se să-nveselească lucrurile, m-au ţinut în închisoare întocmai ca pe un nobil la han, mai ales dacă nu ne-ar fi dat atît de des ciorbă de fasole şi, ca să mai schimbe, de năut.

— Şi-aici... spuse Cecilia, zîmbind.

— Aici e altceva, iar fasolea mi-ar plăcea şi de şapte ori pe săptămînă.

— Să zicem : de şase ori, spuse Maria. Duminica izbutim să punem în oală un pic de carne. Şi pe urmă, se prinde şi cîte-un peşte, şi mai e turta morărească.

— Aha, e bună ! exclamă Princivalle, făcînd gestul de a-şi linge buzele, în glumă.

— Maria, spuse Cecilia, astăzi sărbătorim întoarcerea lui Princivalle tocmai cu o turtă frumoasă.

— Da, mamă.

Nu numai atît, ceva mai tîrziu, Antonio, care coborîse o plasă, prinse şi o ştiucă de toată frumuseţea, care veni să îmbogăţească prînzul sărbătoresc. Între timp :

— Castorino, brutarul, are nevoie de o fată care să-l ajute să facă pîinea, spuse Cecilia — îi era scîrbă să zică slujnică — şi mi-a făgăduit s-o ia la el pe Dosolina.

— Îţi pare rău, Dosolina ? întrebă Princivalle.

— Dacă nu se poate face altfel...

— Iar Antonio, adăugă Cecilia, grăbindu-se parcă să-i dea toate veştile neplăcute, a avut noroc, căci commendatorele Clapasson a găsit că are un scris frumos şi-l ia, să înveţe să-i ţină registrele. Nu trebuie să afle însă nimic în legătură cu felul în care a luat foc San Michele, fiindcă el nu ştie, vezi bine, de ridicarea frînghiilor şi crede într-o nenorocire.

— Om de treabă ! zise Princivalle. Totuşi nu-i de loc singurul.

— Nu ? întrebă Giovanni.

— Păi aş mai fi eu liber, acuma ?

— Da, adevărat.

— Aşadar, îi spuse Princivalle lui Antonio, tu pleci să duci o viaţă de domn.

— Deocamdată, şi pînă cînd o să înveţe, îi dă numai mîncarea şi dormitul.

— Dar mă şi îmbracă, zise Antonio.

— Desigur, un om învăţat, o să te vedem ajuns doctor.

— L-a recomandat parohul, spuse Cecilia.

— Şi el tot într-o nenorocire crede ?

— A vrut să facă o faptă bună, avînd în vedere sărăcia noastră ; iar pe Berta, adăugă ea în grabă, o iau alde Verginesi.

— De vreme ce nu se poate face altfel, grăi Principalle, cu gravitate, şi-apoi îi cunoaştem drept oameni foarte cumsecade, iar Berta o să rămînă aici, aproape de noi.

— La fel mi-am spus şi eu. Iar dacă Domnul ne dă ani buni, am făcut socoteala că în cinci ani, noi ăştia patru, care rămînem aici, putem pune deoparte atît cît trebuie ca să începem construcţia unei mori noi. Iar atunci o să putem face şi un pic de zestre sau, cel puţin, să ne adunăm iarăşi cu toţii aici.

— Dar fără Antonio, care-o să fie doctor şi n-o să se mai poată mulţumi cu viaţa noastră de morari, spuse Giovanni.

Dar gluma nu prinse, cu toate că Antonio spuse rîzînd :

— Îţi dai seama acum că scrisul şi cititul sînt bune şi ele la ceva ?

— Eu, unul, zise Principalle, m-am priceput să-l duc de nas pe judecător, chiar fără ştiinţă de carte.

Deşi îi părea rău să se îndepărteze de familie, Antonio era totuşi mulţumit de meseria pe care urma s-o facă. Spuse :

— Îndată ce-o să cîştig, o să v-ajut să strîngeţi suma care trebuie pentru construirea unei mori noi.

Surorile tăceau, şi erau toţi trişti, cînd Principalle, adulmecînd aerul şi mirosul de fluviu şi de lemn vechi, mucegăit, şi de puţ neaerisit, şi de unsoare, amestecat cu aroma făinii proaspete şi a grîului măcinat, spuse :

— Dar, fără să ştii nici să citeşti, nici să scrii, ca să-ţi dai seama cît e de bun aerul ăsta, trebuie să ieşi de-acolo de unde-am fost eu !

În timp ce vorbea astfel, urmărind cu privirea fiecare porţiune a fluviului, care-i era atît de familiar, îi căzură ochii pe geamandura pusă de Geniul Civil, ca să marcheze primejdia, acolo unde se afla scufundată o epavă. Înţelese ce anume era şi-i pieri şi lui pofta de glumă.

Mai tîrziu, după ce-şi făcură semnul crucii, înainte de a se aşeza la masă, mama le spuse :

— Copii, să-i cerem Domnului să ne ajute să nu facem rău, astfel ca într-o zi, cu sprijinul lui, să fim vrednici de-a

ne aduna iarăşi aici, ca acuma. Şi-atunci, o să pot pleca liniştită.

— Atunci, mamă, spuse Maria, să sperăm, dimpotrivă, că, în cele din urmă, te vei putea odihni şi dumneata puţin.

— O să mă odihnesc : într-un chip sau într-altul, o să mă odihnesc, dar ambiţia mea e să fiţi iarăşi cu toţii ceea ce v-aţi născut. De asta îi cer Domnului să-mi dea sănătate, pentru că oboseala nu mă sperie.

— Şi nici pe noi, făgădui, pentru toţi, întîiul născut.

Princivalle nu era atît de fin, încît să facă o comparaţie între gustul cîrnatului Snizei şi cel al turtei frămîntate cu ulei şi plăcut mirositoare, dar este sigur că aceasta nu-i plăcuse niciodată atît. Iar de mînia şi de ranchiuna cu care se înapoia spre moară în seara precedentă, chiar dacă şi-ar fi amintit, ar fi fost cuprins de remuşcări. Nu avea însă o memorie atît de exactă. Ajunge şi e bine că-i pieriseră din suflet.

Înainte de a se aşeza să mănînce, fiindcă Scansafrasca îşi retrăgea sentinelele, puseseră frînghiile la loc şi în timp ce Princivalle repeta batjocurile vitejeşti la adresa fiscului, făcînd pe viteazul, iată că Cecilia, atît de îndîrjită pe vremuri, spuse :

— La urma urmelor, începînd cu anul ăsta, birul a fost micşorat atît de mult, încît n-ar mai merita osteneala de-a ridica frînghiile.

— Trebuie să ne ţinem tari ! Trebuie să ne răzbunăm !

— Adevărat ? Simţi tu nevoia asta ?

— Ei ! zise Princivalle tulburat. După paguba pe care ne-au făcut-o, cine nu ar simţi nevoia să se răzbune de o asemenea nelegiuire ca birul pe măciniş. O spuneau şi ieri...

Se întrerupse pentru a nu risca să fie întrebat unde-şi petrecuse noaptea. Cecilia se gîndea însă la altceva :

— C-a fost o nelegiuire, sîntem înţeleşi, desigur ; totuşi, la fel de adevărat e şi că guvernul îl micşorează în fiecare an, şi pare-se că-ntr-adevăr anul ăsta o să termine cu el.

— Da, dar am auzit spunîndu-se că sporesc celelalte biruri.

— Asta e altă treabă. Dar încetează împilarea care se săvîrşea împotriva noastră, a morarilor. Ce e drept e drept, trebuie să spunem că Depretis şi Nicotera par să fi spus adevărul şi să-şi ţină făgăduiala, lucru pe care nu mi l-aş fi închipuit în vecii vecilor !

— O fi ; dar de răul pe care ni l-au făcut nouă cine ne despăgubeşte, acum, după ce a fost săvîrşit ? Chiar ieri auzeam spunîndu-se...

Se întrerupse din nou, la timp.

— Nu ne despăgubeşte nimeni, e-adevărat, dar nu contează.

— Cum nu contează ?

— Fapt este că Depretis şi Nicotera nu sînt doi mincinoşi cum îi credeam eu.

Lucrul cel mai ciudat era uriaşa uimire ce se simţea în glasul ei, recunoscînd că se săvîrşise o asemenea minune, ca aceea a unei făgăduieli respectate de guvern. Aceasta nu numai că depăşea toate aşteptările ei, dar îi dădea peste cap toate părerile şi o buimăcea.

— Sigur că povestea mi se pare şi mie foarte ciudată, spuse Giovanni. Ar trebui să auzim şi părerea învăţatului ăstuia.

Este uşor de închipuit că studiile lui Antonio nu puteau să însemne mare lucru şi totuşi erau de-ajuns ca să sape între el şi ai săi o deosebire adîncă, de neînlăturat chiar. Erau de-ajuns cele cîteva cărţi şi cele cîteva numere vechi de ziare, împrumutate întîmplător de către cineva din Guarda, unde nu erau prea multe cărţi, nici măcar în casa parohului, într-a lui Clapasson ori într-a doamnei Lupacchioli, era de-ajuns faptul că putea descifra literele, o vrăjitorie, aproape. Iar la înţepăturile fraţilor, Antonio răspundea numai cu un zîmbet, ca şi cînd, datorită acelor cîtorva cunoştinţe, atît de puţine, ar fi fost mai mult decît convins de zădărnicia unei discuţii cu nişte oameni care i se păreau în întregime superstiţioşi şi de pe altă lume, cu atît mai mult cu cît unele dintre ziarele acelea îi dezvăluiseră, mai ales în legătură cu religia, lucruri în stare să-l uluiască, şi, despre care, deocamdată, tot ce ştia era modul cum le-ar fi primit maică-sa. Pe de altă parte, atunci, în primii ani, după ce învăţătura devenise obligatorie prin lege, chiar şi asta părea tot o samavolnicie, cu atît mai supărătoare cu cît în familiile ţăranilor şi meseriaşilor — deprinse să se bucure de ajutorul copiilor, încă de mici — ea părea de-a dreptul nesocotită. Şi iată că din înţepăturile fraţilor nu lipsea acum o anumită amărăciune, înrăită de înfumurarea care se degaja din zîmbetul înţeleptului. Iar dacă adversarii alfabetului greşeau în tezele lor generale, nu aveau însă dreptate nici cei care cereau să fie îndreptaţi spre ştiinţă oameni

religioşi şi ataşaţi de credinţa lor, exaltînd meritele ştiinţei ca unealtă de necredinţă şi ateism ; nu aveau dreptate nici proştii care în satirele lor grosolane şi pretenţioase, în îndemnurile lor stăruitoare de propovăduitori şi de partizani ai alfabetului nu recunoşteau şi nu luau în seamă aportul pe care poporul — de n-ar fi fost decît prin sîngele lui bun şi viguros — îl adusese, de-a lungul veacurilor, chiar fără să ştie nici să scrie, nici să citească, la construirea unei civilizaţii despre care ceilalţi aveau idei sărăcăcioase, confuze, insolente ; într-un cuvînt, care spune totul : sectare şi de semidocţi, iar aceştia, după cum bine se ştie, sînt mai răi decît nişte măgari. Iar dacă pînă la urmă, poporul „alfabetizat" i-ar da sau ar mai putea să-i dea acestei civilizaţii tot atît cît i-a dat pe cînd era analfabet, aceasta ar însemna înfăptuirea celei mai nobile dintre dorinţe şi foarte înaltă speranţă.

Toate acestea nu făceau însă ca dorinţa tînărului Antonio de a se îndrepta către o îndeletnicire de om învăţat să nu fie legitimă, în fapt, atîta era însă destul pentru a face ca el să fie singurul care să dorească să părăsească moara, şi singurul pe care fraţii şi mama îl vedeau plecînd, nu voi spune bucuros, dar fără altă tristeţe afară de aceea cu totul firească a oricărei despărţiri.

De aceea, şi înainte, şi după plecarea lui, se întîmpla ca cineva din familie să spună :

— Antonio nu se mai întoarce la moară.

Iar altcineva răspundea, dar cu amărăciune :

— Mai bine pentru el !

Pentru ce ? Pentru că dintre multele deosebiri care există între oameni, aceasta a ştiinţei stă pe un fond de amărăciune nevindecabilă, şi tocmai de aceea a fost nevoie ca cel mai înţelept dintre atenieni să fie educat, în Pritaneu [1] numai pentru a face ca hotărîrea lor să devină irevocabilă şi definitivă. Antonio Scacerni n-a ajuns însă niciodată altceva decît un modest contabil al întreprinderii Clapasson din Guarda ferrareză, şi totuşi atît de puţin a fost de-ajuns pentru ca în curînd să-şi rărească vizitele în familie. Nu se mai simţeau bine, nici el, nici ai lui, de parcă n-ar mai fi vorbit aceeaşi limbă. Şi nu peste multă vreme n-a mai trecut pe acolo nici măcar pentru cele trei cine

[1] Un fel de comisie permanentă a senatului atenian, alcătuită din cincizeci de membri.

din Ajun, de Crăciun şi de Sfîntul Ştefan, fiindcă se deprinsese să mănînce la masă şi să doarmă în pat? Nu, fiindcă nu mai aveau ce să-şi spună, fiindcă între ei, cînd se întîlneau, se strecura amărăciunea unei bănuieli care-i înţepenea, în teama reciprocă de a nu fi dispreţuiţi şi umiliţi. Şi totuşi, oricare ins din cele două tabere era mulţumit şi mîndru de propria lui soartă. Plictiseala aceea izvora din faptul că fiecare, nemulţumit, în fond, de meschinăria propriei neîncrederi, căuta să o ia înaintea celuilalt, punînd-o pe seama lui: Antonio, închipuindu-şi că fraţii îl socoteau un fel de dezertor, ei, că el dispreţuia viaţa lor, ca fiind necioplită şi sălbatecă. Şi cine oare nu ştie cîte lucruri poate să strice şi să vatăme patima asta de a-ţi judeca aproapele, în cursa ei deşartă şi nebunească? Începînd să cîştige şi să-i trimită mamei cîte un ajutor, în vederea reconstruirii morii San Michele, Antonio se gîndea:

— Niciodată nu şi-au închipuit bădăranii ăia de fraţi ai mei că aş putea cîştiga atît de curînd, ei care n-au habar de nimic altceva pe lumea asta, afară de morile de pe fluviu. Or să se simtă ruşinaţi şi-mi face chiar plăcere.

Că era o plăcere, să-i lăsăm să judece pe cei cărora li s-a întîmplat să sufere de pe urma acestor frămîntări ale infirmităţii umane. Iar fraţii, cînd primeau aceste ajutoare, spuneau:

— Ce crede el, că ne umileşte? Mai curînd ne mirăm că domnul funcţionar şi-a adus aminte de noi, dar face pe grozavul, ca un înfumurat ce e! Şi-o fi închipuind, te pomeneşti, că-l pizmuim fiindcă stă de dimineaţă pînă seara cu picioarele sub un birou!

Şi astfel, nedreptatea aceasta reciprocă îi făcea prepuielnici, căci oameni drepţi nu s-ar putea spune. Mama era îndurerată. Iar o dată cu trecerea vremii, cînd îşi făcu o situaţie destul de bună, funcţionarul îi propuse să o ia la el, pe cheltuiala lui, ca să-şi petreacă anii bătrîneţii odihnindu-se. Atunci izbucni cearta dintre fraţi:

— Ce vrei să spui? Că o lăsăm să trăiască nemîncată? spuseră morarii care, între timp, reconstruiseră moara San Michele şi duceau o viaţă mai îndestulată şi mai uşoară. Aerele tale de măreţie ţine-le pentru tine!

— Voi, din pricina încăpăţînării voastre caraghioase şi înfumurate, nu v-aţi uita nici măcar la sănătatea unei biete bătrîne; aţi lăsa-o să moară în lipsuri, fără ca măcar să vă daţi seama de asta!

— Greşiţi cu toţii, spuse Cecilia îndurerată, şi voi ăştia, şi tu : voi, fiindcă nu vreţi să înţelegeţi că Antonio a vorbit împins de un gînd frumos, şi eu îi sînt recunoscătoare ; tu, fiindcă nu mai eşti în stare să înţelegi că una cu firea mea, născută ca mine, nu s-ar putea descurca, şi-ar pierde sănătatea şi chiar ar muri repede, în odihna asta de care vorbeşti tu.

— Aşa o fi, spuse Antonio, supărat de faptul că, în fond, maică-sa ţinea partea fraţilor, deşi îi recunoştea intenţia frumoasă, aşa o fi, dar întreb şi eu dacă e cuminte ca la vîrsta dumitale să te încăpăţînezi să duci viaţa asta, cînd ai putea să te bucuri de una mult mai bună. E vorba că nici dumneata nu eşti în stare să vezi pe lume nimic altceva mai de preţ decît morile.

— Chiar aşa, răspunse Cecilia, iar tu, ce vrei să faci ?

— Eu, nimic, de vreme ce se discută în felul ăsta. Ai putea însă să-mi spui cam ce-o să se întîmple cînd o să te lovească, la vîrsta dumitale, vreo boală ?

— Piaza-rea, săriră cu toţii, ţine-o pentru tine, cucuveaua dracului ! Şi ian te uită cine vorbeşte de sănătate, cînd mai bine te-ai vedea pe tine cît eşti de scofîlcit şi de verde la faţă, pe jumătate chel şi cocoşat, de parcă ţi-ar fi crescut un dovleac în spinare ; iar picioarele, de-atîta stat cu ele sub birou, nu te mai ţin şi se-mpleticesc încoace şi-ncolo.

Şi ţin-te rîs de el, chiar în faţa sa, cu un dispreţ nespus. Giovanni şi Princivalle exagerau, de altfel, pipernicirea lui ; sigur însă că în ochii celor doi bărbaţi, şi chiar într-ai femeilor de pe moară, tenul lui de om trăit între patru pereţi, comparat cu al lor, care trăiau veşnic în aer liber, părea mai palid şi mai vrednic de compătimit decît era în realitate. Cît despre picioare, poate că nu le-avea chiar atît de moi pe cît spuneau ei, dar erau totuşi nedeprinse şi nesigure în bărci şi pe moară : pierduse, în sfîrşit, ceea ce se numeşte piciorul marinăresc.

Din pricina rîsetelor şi-a glumelor acelora îşi luă pălăria şi plecă supărat, spunînd că n-o să mai vină niciodată, ca să nu mai fie jignit.

— Nu trebuia să-l jigniţi, îi dojeneau mama şi Maria, mîhnite, amîndouă.

Chiar şi fraţii simţeau o oarecare stînjeneală, dar o scuturau repede, spunînd :

— Lasă că şi el prea s-a făcut supărăcios !

Iar Princivalle adăugă :

— Am auzit spunîndu-se că dacă stai aşa toată ziua la birou, îţi pierzi sănătatea trupească ; tocmai de aceea trebuie să fie şi el iertat dacă a căpătat o fire bănuitoare şi supărăcioasă.

La care părere fură silite să rîdă şi mama, şi sora.

Dar acestea se petreceau cîţiva ani mai tîrziu decît vremea în care ne aflăm noi cu povestirea.

III

Între timp, ca să continuăm povestirea din ziua în care Princivalle s-a înapoiat la moară, nu trecu nici o săptămînă şi îşi făcură apariţia brigadierul de jandarmi împreună cu un ostaş. Se urcară la bord.

Voiau să ştie vîrsta băieţilor Scacerni.

— N-o mai ştiu exact, spuse Cecilia, şi n-aş vrea să greşesc în răspunsul dat unei autorităţi ; nu-i aşa ?

Afecta un zel şi o politeţe care ascundeau cu greu neliniştea şi duşmănia.

— Căutaţi să vă amintiţi, *padrona,* o îndemnă brigadierul care, de altfel, nu se mira, fiind deprins cu asemenea neglijenţe şi cu urmările harababurii şi lacunelor existente în vechile registre parohiale, agravate de trecerea la registrele de stare civilă comunale şi de bănuiala şi reaua voinţă a oamenilor care, văzînd unelte de împilare şi de impunere fiscală în orice fel de înscrieri şi de registre, căutau, nu rareori, să scape de obligaţii, iar cîteodată se împotriviseră, prin refuzuri şi violenţă, şi faţă de starea civilă şi faţă de recrutare, şi faţă de recensăminte.

În registrele primăriei din Copparo data naşterii e trecută ca nesigură, iar cele ale parohiei din Guarda, spune preotul, se aflau într-un loc jos şi s-au udat cu prilejul inundaţiei din '72. O fi adevărat...

— Dacă nu vi se poate spune ceva sigur nici măcar la primărie, unde se ştie totul, zise Cecilia, cu un aer cam nătîng căruia îi răspundea cel zăpăcit, adoptat de băieţi, dacă nu v-o

pot spune nici măcar condicile parohiei, cum o să-mi amintesc eu, care am zăcut de pelagră şi mi-am pierdut ţinerea-de-minte ? Şi pe urmă, de toate astea se îngrijea bărbatu-meu, care-a murit în balamuc, închipuiţi-vă şi dumneavoastră, domnule brigadier !

— Doar nu i-o fi născut el ! spuse brigadierul, binevoitor.

— Am născut şapte, şi-o să-nţelegeţi, după numărul lor, cît de uşor poţi greşi c-un an sau doi. Şi-apoi, necazurile mi-au slăbit mintea.

— În cazul ăsta, îmi pare rău pentru ei, dar o să trebuiască să-i dau pe cei doi mai mari nesupuşi la încorporare.

Oricît de ciudat ar putea să pară faptul acesta astăzi, cei din familia Scacerni auziseră vorbindu-se despre obligaţia încorporării, fără să se informeze cu de-amănuntul ; apoi, fie amînînd zi după zi un asemenea necaz, fie nădăjduind că vor fi excluşi de pe listă, ori că lor nu le-ar fi venit rîndul, şi veşnic statornici în principiul că, întotdeauna, eşti cu atît mai cîştigat cu cît ai mai puţin de-a face cu cîrmuirea, uitaseră de recrutare. Primul lor gînd fu că închisoarea lui Princivalle continua să rodească necazuri şi plictiseli.

— Data precisă a naşterii ar fi trebuit să se afle scrisă cu fierul roşu în partea de sus a unui uşor, spuse Cecilia, dar, pe lîngă că aici nu ştie nimeni să citească...

— Arătaţi-mi unde, o să citesc eu, spuse brigadierul.

— Da, dar vedeţi că însemnarea era pe moara cealaltă, care a ars.

— Grozav ! zise brigadierul, puteaţi s-o spuneţi mai demult.

— Vorbesc şi eu cum mă pricep.

Gîndul ei se îndrepta recunoscător către preot, căci şi ea se îndoia mult de udarea registrelor şi-n orice caz îi era recunoscătoare fiindcă se arătase rezervat şi prudent.

— Unde te duci ? îl întrebă brigadierul pe Princivalle, care dădea să iasă.

— Aud că merge o piatră în gol.

— Nu vă clintiţi de-aici nici unul din amîndoi.

— Da, spuse Cecilia, fiindcă în timpul ăsta numărătorul de învîrtituri merge, chiar dacă nu e nimic în coş, ajunge ca guvernul să-şi încaseze partea, căci ce-i pasă lui dacă noi murim de foame ? Du-te tu, Maria, împreună cu Dosolina.

— Douăzeci de ani, spunea brigadierul, cercetîndu-i cu privirea pe cei doi tineri, au, cu siguranţă.

— Au crescut repede, spuse Cecilia, şi toţi la fel, chiar şi fratele lor mai mare, la treisprezece ani şi jumătate crescuse atît de frumos, încît a putut să plece cu Garibaldi.

Nu se lăudase niciodată cu meritul acesta patriotic, dar acum îi trecu prin minte că ar putea să-i fie de folos familiei şi-şi termină vorba pe un ton solemn şi rostind răspicat silabele. Cînd colo, brigadierul îi spuse :

— Aha, de vîrsta ăluia vă aduceţi aminte cu atîta exactitate, iar de-a ăstora...

— Mi-a murit, îl întrerupse mama, indignată, mi-a murit cu Garibaldi, la Mentana, şi nu sînt date pe care o mamă să le mai uite.

— Aici aveţi dreptate, zise brigadierul, dar asta o să vă poată ajuta şi ţinerea-de-minte. Cînd cu Mentana, ăştia doi se născuseră ?

— Da, răspunse ea, gîndindu-se că nu se cădea să afirme lucruri prea potrivnice adevărului şi care puteau fi dezminţite de prea mulţi martori.

— Născuţi de cîtva timp ?

— Erau mititei.

— De cîţiva ani ? De patru, unul, de cinci, celălalt ?

— Ei, da ! Cam pe-aici...

— Iată deci c-am ajuns unde voiam : unul are cel puţin douăzeci, iar celălalt i-a trecut.

— Dar dacă rămîn singură cu fetele, izbucni Cecilia, îngrijorată, cum fac să duc înainte moara ? Ce nădejde mai pot să am ? Să ardă şi asta ? Să pornim cu toţii la cerşit ? Poate c-atunci o să găsim îndurare.

— Înainte de asta, puteţi nădăjdui să tragă un număr mare, unul ori altul, ori chiar amîndoi, sau să-i respingă la vizita medicală, deşi, adăugă el, arătîndu-l pe Princivalle, cu o mîndreţe de flăcău ca ăsta, e greu. Uneori însă dai de un punct de hernie, chiar cînd e vorba de uriaşi. Oricum ar fi, acuma trebuie să vină cu noi, fiindcă situaţia lor o vor hotărî autorităţile superioare.

— Iarăşi ? N-ajunge deci că mi l-au ţinut luni întregi închis pe ăla de colo, pe cel mai voinic ? Şi n-ajunge că i-au dat drumul, liber şi scăpat de orice învinuire ?

— Ascultă, femeia lui Dumnezeu, acuma e vorba de o altă poveste: e vorba de încorporare şi de serviciul militar.

— Şi de ce trebuie să ştiu eu de asta?

— Dumneata nu ştii nimic, nimic, ai spus-o şi-ai răspus-o, dar noi trebuie să facem ce ne porunceşte datoria.

— Fiindcă guvernul s-a hotărît să ne distrugă? S-o spună barem cît mai curînd! Fiindcă eu sînt datoare să-mi amintesc numai că trebuie să mor de foame?

— Înţeleg că în situaţia dumneavoastră e o mare încurcătură, dar...

— Dumneavoastră trebuie să faceţi ce vă porunceşte datoria.

— Întocmai. Iar dacă v-aţi fi condus după lege, acum nu vi i-ar fi luat sub arme pe-amîndoi o dată, ca să nu mai spunem că n-ar fi ajuns să fie învinuiţi de nesupunere la încorporare.

— Iar bănuiala asta? întrebă Cecilia, temătoare.

— Să sperăm că judecătorii vor recunoaşte bunacredinţă în greşeala săvîrşită, spuse brigadierul, şi că, deocamdată cel puţin, va pleca numai unul la armată.

— Altfel nu-mi rămîne altceva de făcut decît să-i dau foc şi ăsteia!

Îşi muşcă buzele îndată ce termină de vorbit, fiindcă brigadierul o întrebă:

— Adică cealaltă n-a luat foc dintr-o nenorocire?

Şi iat-o pe Cecilia gîndindu-se: „La vîrsta ta afli că nu trebuie să stai «la taclale» cu zbirii, fiindcă, se slujesc de oricare vorbă“? Dar ostaşul, cinstit, nu înţelese să încalce domeniul fiscului şi nici să mai revină asupra unui lucru judecat.

În orice caz, de data asta spaima se dovedi mai mare decît paguba, şi nici măcar ea nu ţinu prea multă vreme. Pentru orice eventualitate, Cecilia alergase imediat la *don* Vernetti, iar acesta nu era dintre preoţii aceia care, din ură faţă de guvernul „uzurpatorilor“, îi învăţau pe recruţi vicleşugurile graţie cărora să fie scutiţi de serviciul militar, şi nici nu era ispitit să facă un cap de ţară dintr-o neglijenţă ori o uitare din pricina cărora familia Scacerni se afla din nou în necaz. Să-i ajute să scape cît mai uşor din încurcătură i se părea a fi chiar un act de omenie, ba chiar de dreptate, dacă pentru aşa ceva se cerea

vreo omisiune, sau chiar o jumătate de minciună, era vorba de un păcat uşor, foarte uşor :

— Nu care cumva să-ţi închipui că dacă din registrele primăriei din Copparo or să le dea doi sau chiar patru ani mai puţini, Isus n-o să ştie să le citească viaţa în condicile judecăţii de apoi ! *Et vidi mortus*, spune profetul din Patmos, *magnos et pusillos ; et libri aperti sunt*[1]. Să ia seama mai degrabă cei care-o insultă şi-o asupresc pe Mireasa lui, fiindcă *qui non inventus est in libro vitae scriptus, missus est in stagnum ignis* ;[2] să ia seama ăştia care fac atîta caz de cărţile, de broşurile şi de hîrţoagele lor !

Este cazul să spunem că o asemenea elocvenţă era risipită în zadar cu Cecilia, care n-avea nevoie de cărţile sfinte pentru a se convinge că fapta parohului era vrednică de laudă şi că orice registru al guvernului era nelegiuit. Fapt este că *don* Casimiro adeveri că din condicile parohiale distruse de mucegai s-ar putea presupune că Giovanni n-ar fi trecut cu mult peste douăzeci de ani, iar Princivalle de-abia i-ar împlini. Şi-apoi, în timpul acela, strîmtorările bugetare şi atitudinea generală a guvernului Depretis îndemnau la o anumită largheţe în privinţa scutirilor prin vizita medicală şi la indulgenţă faţă de infracţiuni, ori dintr-o pricină, ori din alta, sau din toate, dar şi datorită norocului, celor doi bănuiţi nu li se făcu proces. Lui Giovanni, medicii îi găsiră o hibă de care nu-i păsă mai mult decît pînă atunci, mulţumindu-se, la fiecare zece ani pe care-i văzu trecînd, să spună : „M-au scutit de încorporare şi n-am ştiut ce-nseamnă o zi de boală în treizeci" ; apoi : în patruzeci, în cincizeci şi, în sfîrşit, în şaizeci de ani. Iar cînd fu pe patul de moarte, spune povestea, îşi aminti de medicii care-i făcuseră vizita, zicînd : „M-au scutit pentru o hibă pe care trebuia s-o am la burtă, şi mor din răceală la plămîni". Lui Princivalle nu era desigur cu putinţă să i se găsească defecte fizice, dar norocul îl făcu să tragă la sorţi un număr mare şi în curînd se înapoie şi el la moară.

[1] *Şi am văzut morţi mari şi mici ; şi cărţile s-au deschis* (lat.).

[2] *Cel care nu este găsit scris în cartea vieţii, este trimis în mlaştină de foc* (lat.).

— Cu justiţia, trase Cecilia concluzia, ăştia din neamul Scacerni au avut noroc ! Chiar şi puşlamaua aia care le-a fost tată a stat în închisoare şi s-a descurcat foarte bine.

În sfîrşit, cel care s-a temut parcă cel mai mult a fost Antonio, fiindcă dacă amîndoi fraţii sau măcar unul dintre ei ar fi trebuit să plece sub arme, îi revenea lui datoria de a rămîne să facă pe morarul, şi adio birou, adio pană, şi registre, şi călimară ! Trecu şi spaima lui, dar a fost grozavă, pînă într-atît îndrăgise speranţa de-a deveni conţopist.

Iar cînd duminica, după slujba religioasă din Guarda, care strîngea laolaltă familia risipită, şi cînd, fiindcă nu-i plăcea să lase între copii impresia de părtinire, îl întovărăşea, împreună cu Maria, pînă la Cattarusco, unde Clapasson îşi avea birourile administraţiei şi-i dădea adăpost, Cecilia îl întîlnea deseori acolo pe acesta din urmă, care îşi petrecea ziua lui de odihnă şi care, mulţumit de Antonio, începu în curînd să se arate neobişnuit de prietenos, elogios şi plin de o stimă sinceră faţă de morăriţă. Pe cît era de meritată stima, pe atît era de firească, şi pornită din adîncul sufletului de muncitor neobosit, simpatia pentru o muncitoare neobosită ca ea. Clapasson nu era însă omul care să se arate îngăduitor faţă de sentiment, faţă de nişte „slăbiciuni". Ar fi fost acelaşi lucru ca şi cum i s-ar fi spus că, în ziua de odihnă săptămînală, el venera ziua Domnului ; ca raţionalist, ar fi răspuns că îşi acorda odihna aceasta fiindcă o merita şi fiindcă era sănătoasă, la fel cum nu nega că unele precepte religioase — ca postul, ca ajunatul, cu condiţia să nu fie împins la „exagerările" ascetismului, şi, pentru vremurile mai îndepărtate, ca tăierea împrejur — fuseseră vrednice de laudă din punctul de vedere al igienei ; în sfîrşit, deşi raţionalist şi anticlerical, rămăsese întotdeauna şi sub toate aspectele de principiul că, pentru femei şi pentru poporul de jos, religia e necesară.

Iar eu — să mi se ierte ieşirea aceasta plină de mîhnire — eu, deşi am îmbogăţit problema religiilor în istorie şi în filozofie cu toate consideraţiile pe care le merită şi am ţinut seama de ce reprezintă spiritul imanent ; eu deci, ca simplu individ — şi doar atîta interesează cînd e vorba de merite şi de vini — voi fi ştiut să mă ridic într-adevăr, în ceea ce priveşte victoria şi spiritul, la înălţimea acelui principiu ? Şi punînd întrebarea aceasta, care mă priveşte pe mine însumi, mă apăr de a face pe fariseul în legătură cu Clapasson.

Acesta simţea însă nevoia să-şi definească simpatia sa faţă de bătrîna şi vrednica morăriţă şi faţă de familia Scacerni. susţinînd că aici puteau fi observate statornicele şi sobrele virtuţi ale vechiului meşteşugar italian. Dar dacă s-a spus că astfel stăteau lucrurile, la ce mai folosea să se vină cu argumente în legătură cu o simpatie vrednică de cinste pentru fiecare din cele două părţi ? În orice caz, el o întărea cu un corolar, sau, cum spunea el, cu un principiu de bază, nelipsit din argumentările lui Clapasson : calităţile morale, împreună cu situaţia economică şi socială specială a unor asemenea familii de meşteşugari, le făceau imune, ba chiar potrivnice faţă de orice formă de activitate subversivă şi faţă de utopiile colectiviste. Era acelaşi argument pe care îl folosea şi cînd era vorba de ţărani, numai că, în ce-i privea pe cei din familia Verginesi, s-a văzut că nu doreau altceva decît să-l exproprieze tocmai pe el, în schimb, familiei Scacerni simpatia şi sprijinul lui aveau să-i aducă, în viitor, nenorocire şi jale. Dar lucrul acesta, din păcate, nu l-ar fi putut prezice nimeni, decît dac-ar fi fost profet.

Pentru ei, Clapasson se abătea pînă şi de la ideile lui în favoarea progresului mecanic şi industrializării, dispus nu numai să admită că măcinatul morilor fluviale era mai bun decît cel mecanic şi industrial, dar şi că acesta din urmă n-avea s-atingă niciodată perfecţiunea, fineţea, delicateţea morilor meşteşugăreşti şi de pe fluvii. Accepta deci afirmaţia Ceciliei şi a morarilor de pe Pad, potrivit căreia morile cu motor încingeau făinurile şi aveau să le încingă veşnic.

Cît despre povestea aceea, care ar fi putut să i se pară încurcată şi să-i dezvăluie o latură neprevăzută şi nebănuită de el a firii morarilor, adică despre povestea fraudelor în legătură cu impozitul pe măciniş şi cu incendiul de care erau acuzaţi, Cecilia era convinsă că el n-avea s-o afle niciodată, deşi, dată fiind firea lui, treburile stăteau încă şi mai bine : cineva îi vorbise lui Clapasson despre toate acestea, iar el răspunsese că nu crede nimic. Iar o dată ce stabilise ceva, se ştie cît de greu era să-şi mai schimbe părerea.

Preţuirea lui nu se mărgini doar la vorbe şi la primirea cordială pe care i-o făcea Ceciliei, după ce luă băiatul, îi stabili curînd o leafă, iar celorlalţi Scacerni le încredinţă măcinarea cerealelor pentru nevoile atît ale casei sale, cît

şi ale unui negoţ de făinuri pe care-l făcea cu brutarii din regiune. Însemna munca asigurată pentru orice vreme şi anotimp, cu cel mai bun client din toată întinsa comună Copparo, şi nu peste mult timp deveni singurul, fiindcă cele două pietre ale morii Paneperso măcinau pentru el, zi şi noapte, şi tot n-ajungeau, deşi coşul nu rămînea niciodată gol.

— Păcat, *padrona* Cecilia, că aţi rămas cu o singură moară, fiindcă eu aş putea să vă dau de lucru, în tot cursul anului, pentru încă una, şi chiar pentru două.

Cecilia îl lăsă să repete de cîteva ori, ca să nu trebuie să risipească vorbele în gol, iar apoi îi dezvălui planul de-a face o moară nouă, îi mai lipseau cîteva hîrtii de-o mie şi era tocmai bine al treilea an de cînd se chinuia să economisească suma trebuincioasă. Clapasson se gîndi cîtva timp, fiindcă nu era omul care să-şi rişte banii fără garanţii, şi se ştie că o moară plutitoare costa destul de mult ca s-o construieşti, dar preţuia puţin dacă era vorba s-o vinzi, acum cînd concurenţa morilor mecanice se făcea simţită tot mai din greu, an după an, astfel că pe fluviu nu se mai aşezau morari noi şi se vedea bine că morile vechi, o dată distruse, nu mai erau înlocuite. Stăruia pe de altă parte zvonul că, ţinînd seamă de stricăciunile pricinuite digurilor şi albiei fluviului, Geniul Civil, societăţile de navigaţie fluvială, comunele şi provinciile de lîngă maluri voiau să obţină interzicerea morilor plutitoare. Iar cei din familia Scacerni erau oameni cinstiţi, ceea ce însemna mult, dar nu aveau nici un petec de pămînt, şi nici casă, care, în cazul unei ipoteci, preţuiesc şi mai mult. Cu toate acestea, Clapasson avansă banii, iar meşterul Buttafumo din Occhiobello puse în lucru cea de a doua moară San Michele :

— Ultima din cariera mea, fiindcă lumea se prosteşte, dar va fi capodopera mea, Moise al meu, ca şi al lui Michelangelo, rodul a patruzeci de ani de artă şi de măiestrie, stradivariul morilor... Ştiţi cine-a fost Stradivarius, *padrona* ?

— Desigur, mi-ai mai spus-o o dată, unul care făcea contrabandă şi ghitare, acolo, la Cremona.

— Contrabase şi ghitare ? Viori, ce dracu, viori ; cele mai bune viori din lume ! Paganini... ştii cine-a fost Paganini ?

— N-am mai auzit de numele lui.

— *Sacramento !* Şi-atunci de ce mă mai plîng eu că mă bucur de prea puţină glorie ? Paganini, cel mai mare violo-

nist al lumii, atît de mare, încît neştiutorii spuneau că încheiase un contract cu diavolul, iar cînd a fost cît pe-aci să-şi piardă stradivariul lui la joc, a vrut să se spînzure : asta vă poate spune...

— Că era nebun.

— Cum : Paganini nebun ?

— Dacă ţinea chiar atît la vioară, de ce juca pe ea ?

— Noi... artiştii, fiindcă, la urma urmelor, în felul meu, sînt şi eu un artist : da, un pic de ciudăţenie avem cu toţii.

— Dacă e să judec după acea singură moară pe care v-o ştiu eu, meştere, sînteţi un mare artist !

— Într-adevăr, aşa e ? zise celălalt, cu glăsciorul său de sopran, nespus de mulţumit. Da, da, puţin cam ţăcăniţi sîntem cu toţii, violonişti, pictori, poeţi, călăfătuitori...

— Noroc cu puţinul ăla ! spunea Cecilia, rîzînd, în timp ce se-ndrepta spre casă, împreună cu Giovanni, după încheierea contractului. Un asemenea nebun nu-l întîlneşti nici dac-o să colinzi lumea vreme de şapte ani.

— Totuşi, în meseria lui nu te poţi lega de el.

— Asta da, şi sînt sigură c-o să facă după cum spune el, o capodoperă.

— Era şi vremea, fiindcă săraca Paneperso de-abia se mai ţine pe apă, iar orice inundaţie îi scurtează viaţa.

— Săraca bătrînă, a trecut prin atîtea !

Veneau într-o cărioară, în trapul obosit al unui căluţ închiriat, mama şi băiatul, pe drumul de pe dig, de la Occhiobello spre Santa Maria Maddalena şi spre Polesella, unde trebuiau să treacă fluviul pe podul de bărci. Vorbeau între ei, mulţumiţi şi liniştiţi :

— A fost un mare noroc, să ştii, mamă, că ne-a venit în ajutor Clapasson ăsta. Dacă nu, într-o zi sau într-alta rămîneam fără moară, deşi trebuie să-ţi spun că Princivalle a devenit un călăfătuitor foarte iscusit, tot peticind-o pe Paneperso.

— Trebuie să recunoaştem.

— Dar cu atîtea petece...

— Biata Paneperso ! A făcut şi-aşa prea mult.

— Un mare noroc...

— Da, Giovanni, să-i mulţumim lui Dumnezeu. Dar banii o să trebuie să-i înapoiem, şi-o să fie cam greu.

— Nu zic nu. Dar Clapasson ne asigură lucru de cîtva timp, iar de-aici înainte o să fie interesat să ne dea încă şi mai mult, ca să-şi capete banii înapoi.

— Cu atît mai mult cu cît anii vor fi şi mai proşti din cauza preţurilor la grîu, care scad mereu.

— În felul ăsta e pîinea ieftină.

— Da, dar ţăranii sînt ameninţaţi să nu mai cîştige nimic semănînd grîu : şi-atunci, unde-o să se-ajungă pînă la urmă ? Tu, Giovanni, pricepi un asemenea lucru ? Mie mi se pare că lumea merge de-a-ndoaselea.

— Am auzit spunîndu-se c-ar fi din pricina concurenţei grîului care vine din America.

— Din America ? Cu vapoarele ? Ian te uită ce mi-e dat să aud ! Şi au atîta grîu de prisos dincolo de mare ? Există atîtea vapoare, încît să se poată face o asemenea tulburare aici la noi ?

— Trebuie să spunem că da.

— Atunci, trebuie să spunem şi că tocmai atunci cînd aici, în lumea veche, s-ar părea că s-a izbutit să se rînduiască lucrurile cît mai bine, se iveşte o lume nouă care să le dea iar peste cap ?

— Aşa s-ar părea.

— Grozavă ştiinţă ! Mă întreb totuşi dacă nu cumva commendatorului Clapasson, acum cînd am devenit aproape morarii lui şi cînd, pentru a-l putea servi pe el, nu mai avem alţi clienţi, n-o să-i vină oare chef să înceteze cu semănatul grîului ?

— Eu unul zic că nu.

— Şi pe ce te sprijini, Giovanni ?

— Fiindcă altfel nu ne-ar fi împrumutat de loc bani, tocmai acum.

— Da, spuse Cecilia, dusă pe gînduri, da, ăsta e un motiv întemeiat.

— Ascultă, mamă, eu spun că norocul a început să se uite şi la noi c-un ochi mai bun.

— Pentru numele lui Dumnezeu, exclamă ea, jumătate în glumă, jumătate speriată, nu mai vorbi, fiindcă dacă ne-aude supărăciosul ăla !

Cu toată superstiţia, erau atît de mulţumiţi, încît rîdeau, deşi încet şi mai mult pe tăcute, ca pentru a nu fi simţiţi de norocul supărăcios şi schimbător.

De altfel, datorită cheltuielilor uriaşe şi teoriilor iluzorii, care, cînd nu puteau justifica aceste cheltuieli printr-un venit potrivit, le prezentau drept transformări de capitaluri, finanţele statului ajunseseră între timp din nou deficitare şi dezechilibrate, datorită concurenţei, creşterii producţiei, dezvoltării transporturilor cu aburi, rapidă în anii aceia, atît pe uscat cît şi pe mare, scăderea preţurilor atinsese şi depăşise limita dincolo de care producătorul pierde, iar consumatorul nu are mijloace de cumpărare ; de altfel, în toată Europa, erau ani — începuţi de memorabilele prăbuşiri bursiere şi bancare din '82 — de criză gravă, una din crizele ce se produc atunci cînd sărăcia pare să ia naştere din bogăţie, iar lipsurile se nasc din supraabundenţa unor lucruri nevîndute şi de nevîndut, absente însă acolo unde există cerere, din belşug acolo unde nu-i decît ofertă. Şi, pe lîngă că sînt crizele cele mai supărătoare, din pricina aspectului lor ilogic, mai sînt şi cele mai grave, fiindcă lucrurile cele mai rele de-abia urmează să vină ; în schimb, cele în care mărfurile sînt pe sponci se pot vindeca. Oricum ar fi, în regiunea ferrareză ieftinirea grîului îi păgubea cel mai mult pe marii proprietari, mult mai puţin pe cei mici şi foarte puţin pe ţărani, în timp ce, în mod firesc, îi avantaja pe salariaţi ; exista totuşi un produs a cărui ieftinire progresivă îl atingea şi pe ţăran. Era vorba de foarte preţioasa şi vestita cînepă, care nu se vindea, ori se vindea prost şi din ce în ce mai prost pînă cînd avea s-ajungă la preţurile dezastruoase din '87. Erau încă, desigur, vremurile cînd ţăranul, dijmaş ori pălmaş, cheltuia puţin, iar pentru nevoile alimentare aproape nimic, avînd totul în casă, inclusiv cîteva oi pentru lîna pe care femeile o torceau şi o lucrau cu andrelele ori în război, producţia de cînepă însă, chiar şi cea mai slabă, depăşea cu mult nevoile familiilor şi rezervele de tort necesare pentru ţesutul veşmintelor, sau pe cele de pînză, destinate nevoilor casnice. Era într-adevăr produsul care-i deprinsese pe ţărani cu comerţul şi cu banii, graţie căruia sporeau economiile depuse cu o dobîndă modică şi sigură pe libretele Caselor de Economii, de cînd acestea cîştigaseră imensa, binefăcătoarea şi meritata încredere a poporului, în dauna saltelelor şi a ascunzătorii de sub pardosea. Nu exista nici cea mai mică noţiune despre schimb, despre cursuri şi despre agiu ; cît despre preţuri, vedeau numai că pentru o liră trudeau mai mult pînă s-o cîştige şi că puteau

cumpăra mai puţin cu ea ; şi dacă n-ar fi existat ieftinirea cînepii, ar fi aflat de toate acestea mai mult din auzite. Şi se poate să fi fost vorba de practici şi de deprinderi potrivnice dezvoltării economiei moderne, care, de altfel, le-a şi desfiinţat, dar cît erau de sănătoase pentru cei ţinuţi tocmai de ele într-o ignorare a valorilor, a preţurilor şi a variaţiilor mărfurilor şi banilor, care — confruntată cu frămîntarea de astăzi ce tinde, pe cît se pare, să devină cotidiană şi universală — capătă o nuanţă de fericire pierdută. Criza cînepii putea s-o tulbure, dar nu dincolo de o anumită limită, fiindcă adevărata nelinişte începea numai cu spaima foametei : idee cumplită, dar simplă.

Criza nu-l împiedicase desigur pe Luca Verginesi, atunci cînd Cecilia îi făcuse propunerea s-o ia în slujbă pe Berta ei, să o primească în chip cinstit.

— N-ar prea fi, *padrona*, anul în care să iei alte guri în casă, spusese el, scărpinîndu-se în cap, cu preţurile pe care le are cînepa ; şi scad mereu !

— Nu mi-e ruşine să-ţi spun cîtă nevoie am.

— E mare, admise el.

— Foarte ! Dar dacă o iei, mai degrabă m-aş mulţumi să fie în casa dumitale numai pe mîncare, decît într-o alta cu leafă. Şi-ţi pot făgădui că n-o să-ţi mănînce pîinea de pomană.

— Se ştie cum ţi-ai crescut dumneata fetele şi le cunoaştem. Dar dacă vine la noi, Berta o să-şi aibă leafa ei.

— Asta e o vorbă de prieten.

— Nu, de om cinstit. Ai vorbit cu Argia ?

— M-am gîndit că Argia o să facă ce-o să crezi dumneata.

Răspunsul acesta fusese pus la cale între cele două femei, fiindcă Argia nu era împotrivă, dar ţinea să-l prezinte pe bătrînul Luca întrucîtva cam despotic. Şi cum mania aceasta era comună şi reciprocă, iată-l pe bătrîn spunînd :

— Sînt treburi gospodăreşti, care-o privesc pe ea, şi ştii că e niţel cam îndărătnică şi bănuitoare, de aceea socoteşte că eu ţi-am spus da, dar cu Argia vorbeşti ca şi cum n-ai fi schimbat nici un cuvînt cu mine. Va spune da cu mai multă bucurie cînd va socoti că ea este cea care taie şi spînzură ! Fiecare cu maniile lui, adăugă el, ducîndu-şi degetul arătător la frunte.

Ţi-ar fi venit să zîmbeşti, dar Cecilia avea altceva în cap, iar pe deasupra era plină de recunoştinţă faţă de oamenii aceştia mai mult decît cumsecade :

— Îţi spun şi asta, Luca : trebuie să te afli în situaţia unei mame, cu o fată ca Berta, tînără, care păşeşte pentru întîia oară printre primejdii, mă înţelegi dumneata, frumoasă — şi-o pot spune fiindcă e ghimpele meu — frumoasă de să te-nvîrţi niţel prin lume pînă să găseşti o alta care să-i stea alături, trebuie să treci prin frămîntarea de-a ţi-o închipui departe, printre alde nu ştiu cine, cu ticăloşii care umplu lumea, ca să înţelegi cît de îndatorată o să vă fiu, dumitale şi Argiei.

— Iar eu, *padrona* Cecilia, sînt mulţumit, nu pentru îndatoriri, ci pentru că vă pot fi de folos dumitale şi Bertei, care o să stea măcar aproape de dumneata, şi într-o casă de oameni cinstiţi, unde toţi o vor iubi după cum merită. Şi îţi spun ceva mai mult, sînt încredinţat că şi Argia, deşi e uneori cam ciudată, o să fie foarte mulţumită. Şi o să vezi că Berta dumitale o să poată fi şi veselă, cu atîta tineret pe care-l avem în familie, pînă acum cîtăva vreme, deşi sînt bătrîn, îmi plăcea şi mie să m-amestec în petrecerile tineretului. Acuma... Hei, casa noastră de la Vegri della Coguazza nu mai e aceeaşi !

Nu ieftinirea grîului şi nici măcar cea a cînepii îl făceau pe el să se scîrbească, ci stăpînul, fără îndoială, din care pricină şi spunea, cînd şi cînd :

— Aici nu se mai poate vorbi de Vegri della Coguazza, ci de Vegri *della Malintesa.* [1]

Cele două mame se înţeleseră şi într-o altă privinţă : întrucît între Berta şi Orbino era multă simpatie, trebuia să nu fie scăpaţi din priviri, pentru ca aceasta să nu devină prea mare şi să nu se termine prin vreo greşeală. Argia făgădui şi răsfăgădui, astfel încît aproape că deveni o adevărată pacoste pe capul celor doi tineri. Cecilia trebui să se limiteze la a-i ţine fetei o predică lungă şi încruntată în legătură cu primejdiile lumii, cu desfătările şi neştiinţa tinereţii, şi cu alte lucruri mai mult decît adevărate, astfel încît Berta, aproape obosită să tot spună „da“ la fiecare sfîrşit de frază, întrebă :

[1] Al Neînţelegerii.

— Foarte bine, mamă, dar, în familia Verginesi, din partea cui mă pîndesc toate primejdiile astea ?

Ca să nu nască bănuieli sau ispită acolo unde poate că ele nici nu existau, mama îşi propusese să nu-i vorbească de Orbino, dar, luată pe neaşteptate, spuse :

— Toţi sînt de treabă, toţi sînt buni, toţi sînt prieteni, e mai bine însă să ţii focul departe de cîlţi, ca să nu te miri pe urmă că a izbucnit vîlvătaia.

— Văd că-ţi place să vorbeşti ca un oracol, iar cîlţii înţeleg că aş fi eu, spuse Berta, puţin jignită. Pot totuşi să-ţi spun că nu sînt făcută din nişte cîlţi care să se aprindă chiar atît de uşor. În orice caz, o să am grijă să-ţi mulţumesc că mi-ai atras atenţia. Dacă mi-ai spune însă lămurit gîndul dumitale şi la cine te gîndeşti cînd vorbeşti de foc, aş putea să mă păzesc mai bine. Şi, drept să-ţi spun, nu prea-mi vine să cred că dumneata ţi-oi fi închipuit cumva c-aş fi una dintr-alea care-şi pierd capul şi iau foc din pricina unuia sau altuia, la nimereală. Căci dac-ar fi aşa, mi-ar părea rău să părăsesc moara, gîndindu-mă că astfel ţi-ai putut preţui dumneata fata.

Mîhnirea şi supărarea smulseră din ochii ei minunaţi o lacrimă care răsturnă toate calculele Ceciliei.

— Scoate-ţi din cap, fetiţo, c-aş fi putut gîndi atît de urît în legătură cu tine ! Şi ca să te linişteşti, o să-ţi spun că mă gîndeam, da, la unul care poate fi primejdios fiindcă ar fi vrednic de tine şi care, n-are nici un rost s-o ascundem, e îndrăgostit de tine, nu mai e însă cazul să ne gîndim la asta acum şi încă cine ştie cît timp. Şi-atunci, e cu atît mai bine să ţi-l scoţi din cap imediat, dacă ai cumva vreo înclinare în ce-l priveşte şi să faci în aşa fel ca nici el să nu se mai gîndească la asta : pentru că, săracă fiind, ştiu eu bine că şi dacă te-ar vrea el de nevastă, nu te-ai umili tu. Şi nu te lăsa înşelată de cine ţi-o face ochi dulci, ştii tu, şi ţi-o spune : eu, noi, te luăm şi-aşa, fără zestre şi fără trusou. La început, poate că vorbesc sincer, din prietenie şi din dragoste, dar după asta, ţine minte că o căsnicie e o taină de lungă durată, şi mai devreme ori mai tîrziu vine ziua cînd norei, cumnatei, nevestei i se dă de înţeles şi i se-aruncă-n faţă că a intrat în casă goală ca o omidă şi ca o cerşetoare ! Ia seama că lucrurile merg, au mers şi vor merge veşnic aşa, chiar dacă n-o crezi cît eşti tînăr. Adu-ţi aminte că e mai bună o supă-

rare scurtă decît o suferinţă îndelungată, şi că sărăcia nu-i o ruşine dacă-ţi cîştigi singur pîinea, plăteşti însă întotdeauna scump cînd te vîri printre cei care sînt mai sus ca tine ; şi e domn ăla care rămîne printre cei de seama lui, nici mai mult nici mai puţin.

— Atunci, eu, rămînînd ceea ce sînt, aş fi o doamnă ? întrebă Berta, cu un zîmbet şters şi copleşită de atîta înţelepciune, reală de altfel, fără doar şi poate.

— Nu, sărăcuţo, dar o să te poţi uita în ochii oricui, cît ar fi el de mîndru, fiindcă celui care nu se pretinde mai mult decît e n-are nimeni ce să-i facă, iar cine nu se înalţă nu poate fi înjosit.

Toate aceste maxime de sărăcie orgolioasă erau spuse pentru a o mîngîia, iar ca mîngîiere preţuiau atît cît preţuiesc mîngîierile. Pe de altă parte, găseau în fată un anume fond sufletesc datorită căruia, în ce priveşte mîndria, deşi altfel, nu se lăsa mai prejos decît maică-sa.

Capitolul al cincilea

ZILELE GHIRLANDEI

I

— De-acum încolo, de vreme ce-am venit în casa voastră, trebuie să încetăm a ne mai vorbi cu tu.

Cuvintele acestea ale prietenei din copilărie îl făcură pe Orbino să deschidă ochii mari, a uimire :

— Aha, și cum trebuie să ne spunem ?

— Trebuie să ne vorbim cu dumneata.

— Mă bucur că de bine ce-ai venit, ai chef de glume.

— N-o spun în glumă.

— Și-atunci ? Ce idee mai e și asta ?

— Fiindcă trebuie să fiu tratată drept ceea ce sînt.

— Și ce ești tu, Berta ? întrebă el, cu patimă.

— Dacă-mi vorbești cu tu, nu mai răspund.

— Dar e un lucru nemaipomenit, o încăpățînare de necrezut ! Bine, ca să-ți fac plăcere, ce crezi dumneata că ești, Berta ? Îți spun dumneata ? Ce ești ?

— Știi dumneata și fără să-mi ceri mie să spun.

— Dar vreau să te pun s-o spui, ca să te scot din greșeală.

— Nu, Orbino, eu aici primesc o simbrie.

— Dac-ar fi după mine, ți-aș da tot ce e bun la Vegri della Coguazza ! Aș vrea să se afle îngropată aici o comoară !

— Iată, chiar acum, din ce pricină trebuie să ne vorbim cu dumneata.

— De ce ?

— Fiindcă vorbe de astea dumneata nu mai trebuie să-mi spui, iar mie nu mi se cade să le ascult. Am fost prieteni, poată c-o să mai fim odată, într-o zi, acuma dumneata ești unul dintre stăpînii mei, și ești tînăr, și se știe că ai avut oarecare

simpatie pentru mine, se zice că nu sînt urîtă, şi parcă nu ştii cît pot oamenii să bîrfească ?

— Urîtă, Berta ? Vai, dumneata nu ştii cît eşti de frumoasă !

— Iar dacă m-ai face s-o ştiu, spuse ea, cu o umbră de zîmbet trist, dacă m-ai face să mă gîndesc toată ziua la asta, ceea ce-ar însemna multă pierdere de vreme, la ce mi-ar sluji să fiu frumoasă ?

— La ce-ţi slujeşte ? întrebă el, uluit.

— Da, ori poate doar ca să mă faci să mă-ntristez ?

— Aha, dar ştii că azi eşti grozav de ciudată ? Frumoasele răsar aşa, ca grîul în anii cei buni, iar urîtele, ca pirul, fără nici o vină, săracele, dar ducă-se totuşi pe pustii ! Cît despre frumuseţea dumitale, nici măcar n-am început să-ţi spun cît e de mare...

— Ba ai şi terminat, fiindcă eu nu te-ascult.

— Nu ? zise el, neîncrezător.

— Nu, fiindcă eu, dac-aş şti-o, aş mai avea încă o pricină de mîhnire, iar celorlalţi le-ar sluji numai ca să mă vorbească de rău.

— Şi de ce oare ?

— Mai e nevoie să te lămuresc ?

Orbino tăcu, scărpinîndu-se în cap. Ea continuă :

— Dumneata mi-eşti prieten, prieten sincer...

— Mai curînd aş vrea să-mi pierd viaţa...

— N-are rost să juri, te cred, şi-o ştiu. Ţi-ar plăcea să spună careva că tînărul Verginesi şi-a adus tîrfa în casă în chip de slujnică ?

— Îi mut fălcile !

— Da, şi imediat o vor spune o sută. Mie însă nu-mi pasă de ce spune lumea, numai să ştiu eu că nu mi se potriveşte, iar ai dumitale, cei din casă, şi Luca, şi mama dumitale, şi surorile, să nu-şi spună că nu sînt în stare să rămîn ce sînt astăzi. M-am împăcat cu soarta, dar mustrări şi mutre n-aş răbda.

— Nimeni n-o să ţi le facă.

— Mi le-ar face dacă ar avea motiv să mi le facă, dacă li l-aş da eu. Fiindcă am fost prieteni încă de copii, nu vreau să par că profit de asta, ca să lucrez mai puţin sau ca să m-apropii de ai dumitale mai mult decît îmi vor îngădui ei. Mi-ar părea foarte rău, să ştii.

— De apropiere, nu ştiu ce să spun, dar munca pe care-o faci, se vede.

— Vai, Orbino, ca să pricepi unele lucruri trebuie să fi trecut prin ele, ceea ce nu ţi-aş ura.

— Şi ce-ai ajuns să pricepi dumneata, iar eu nu ?

— Că munca, pentru cine-o măsoară cu bănuială şi cu răutate, nici pomeneală să se vadă, şi tot astfel, bunăvoinţa, oricîtă ar arăta cineva, şi chiar cinstea, oricîtă ar avea o femeie.

— Asta, iertat să fiu, se ştia, dar de ce crezi dumneata că s-ar afla aici cineva care să-ţi măsoare munca şi celelalte cu bănuială ?

— Eu nu spun că s-ar afla, spun că nu vreau să-mping pe nimeni pe calea aia. Ştii bine, adăugă ea, cu un zîmbet încă şi mai şters, şi mai trist, că nu am altă zestre afară de aceea de-a fi cinstită, nu e drept s-o păzesc ca pe ceva scump pentru ziua în care s-ar întîmpla ca un om cumsecade să vrea să mă ia de nevastă ?

Iar cînd văzu că Orbino tocmai se pregătea să spună ceva, adăugă :

— Nu trag nici o nădejde, nu mă gîndesc la aşa ceva, şi, aşa cum stau lucrurile, nu vreau şi nici măcar nu i-aş îngădui nimănui să-mi vorbească de asta.

Prin „nu trag nici o nădejde" şi „nu mă gîndesc la aşa ceva", rostite cu amărăciune, se păruse c-ar vrea să-şi liniştească prietenul şi gelozia lui : el zîmbise, apoi însă ultimele cuvinte fuseseră rostite cu hotărîre, pe un ton aproape dispreţuitor, din care pricină tînărul, ruşinat, întrebă în şoaptă :

— De ce nu vrei să-ţi vorbească nimeni de asta ?

— De-aia, i se răspunse cu asprime, cu o înălţare din umeri. Fiindcă maică-mea are dreptate : o fată, dacă vrea să intre într-o familie cu avere şi nu ţine să-nghită dumicaţi amari, trebuie s-aducă şi ea zestre. Şi-atunci eu, astăzi, da, astăzi, cu cine-ar trebui să mă mărit ? C-un cerşetor. Dumneata nu mi-ai ura aşa ceva, Orbino.

El îşi plecase capul şi simţea un nod în gît. Făcu de cîteva ori semn că nu, cu putere, dînd din cap şi scuturînd din umeri, că nu i-ar ura-o, şi că nici măcar nu era vorba de întrebări care se puteau pune. Dovedi atîta zel în această mimică, încît Berta rămase uimită şi se supără :

— Bine, bine, Orbino, linişteşte-te. Te supără chiar aşa de mult s-auzi vorbindu-se de căsătorie. Ţi-am arătat lucrurile aşa cum stau, cu bună-credinţă, ca-ntre prieteni, dar a fost pentru prima şi ultima dată, ţi-o făgăduiesc. Dă mîna încoace.

Orbino simţea că nu era momentul să-nfrunte lucrurile pieptiş, aşa că spuse, cu o ipocrizie de îndrăgostit :

— Foarte bine, şi n-o să se mai vorbească, dar dacă ţi-ar trece prin minte că te-ai putea mărita, nu degeaba sîntem prieteni, spune-mi şi mie, aşa, pentru un sfat, îţi pot fi şi eu de folos. Îmi făgăduieşti ?

— Ţi-o făgăduiesc, răspunse ea, în timp ce-i strîngea mîna, sinceră şi recunoscătoare, ţi-o făgăduiesc şi văd că eşti într-adevăr un prieten bun. În situaţia mea, înseamnă o mare mîngîiere.

Şi tocmai faptul că o simţea într-adevăr ar fi fost de ajuns pentru a dovedi că nu era îndrăgostită. Aşadar, nu-şi dăduse seama că el era îndrăgostit de ea ? Şi-o dăduse foarte bine, ba chiar crescuse cu o asemenea idee încă de mică, de cînd se jucau împreună, părîndu-i-se un lucru evident şi firesc. Atunci ? Atunci ea avea ceea ce e greu de înţeles pentru cine n-o are, ceea ce se cheamă corectitudine ; şi nu se aşteptase cîtuşi de puţin ca prietenul să-i răspundă cu un „te iau eu de nevastă“ ; iar motivele pe care le aveau şi el, şi ai lui de a nu o voi drept noră în casă, le recunoştea a fi atît de grave, încît să îndreptăţească însăşi retragerea unei făgăduieli, în cazul în care ar fi fost făcută ; ba la toate acestea, Berta mai adăugă argumentele ei proprii, care-i păreau să aibă aceeaşi greutate ; şi era, în orice caz, foarte hotărîtă. N-o spunem pentru a-i răpi o parte din merite, dar, ca să rabde, o mai ajuta şi faptul de a nu fi îndrăgostită, şi poate, însă fără ca ea să-şi dea seama, convingerea, adînc sădită în suflet, că Orbino nu se putea gîndi să se însoare decît numai cu ea, sau cu nici o altă fată, şi că avea deci timp s-aştepte.

De asta era convins şi el, şi atît de puternic, încît discuţia se opri acolo şi nu mai continuă în nici un alt fel.

Pe de altă parte, cu moş-bunelul Luca nu era timpul de a vorbi despre căsătorii, din motivele cunoscute şi pe cale de-a se înrăutăţi în continuare, cît despre mama lui Orbino, — *arzdora* Argia — între ea şi Cecilia cazul fusese prevăzut, dezbătut şi cercetat pe toate feţele, trăgîndu-se următoarea concluzie :

— Iau totul asupra mea, Cecilia. Orbino e un băiat bun, dar e tînăr, iar o greşeală în treburi de-astea e uşor de făcut, dar greu de îndreptat. Cu Berta vorbeşte dumneata, după cum e şi drept, căci eu o să bat rana din cînd în cînd, numai atît cît s-o ţin trează. Cu Orbino mă răfuiesc eu, dac-o să dea semne că-şi uită datoria de om cinstit şi de prieten.

Împinsă de o asemenea intenţie, îi vorbi cu o energie care se alimenta singură şi creştea, încet-încet ; pînă la urmă, se înflăcărase atît de mult, încruntîndu-se, încît el presupuse că un asemenea zel pornea desigur din alte motive decît cele arătate : şi nu putea fi altceva decît o nemărginită aversiune a maică-si împotriva oricărei intenţii — bănuită doar, nu şi dată în vileag — de căsătorie cu Berta. Şi-ar fi avut de ce să se mire, dar cunoştea prea bine apucăturile preabunei Argia ca s-o mai facă şi ca s-o înfrunte pe aceasta chiar în momentul primei înfierbîntări, care, de altfel, ţinea uneori destul de mult. Îndrăgostitul trebui mai degrabă să se minuneze îndurerat de faptul că acea biată însurătoare, care-ar fi trebuit să vină cine ştie cînd, întîlnea încă de pe acum atîtea împotriviri.

În sfîrşit, deocamdată nu putea nici chiar să se gîndească s-aducă vorba despre asta, măcar pînă cînd s-ar fi scumpit cînepa sau, încă şi mai bine, ar fi dat faliment Clapasson ; în timpul acesta, primind-o pe Berta cu sfaturi iubitoare, Argia nu uitase să-i spună :

— În ce priveşte purtarea, n-ai nevoie şi ştiu că n-o să ai niciodată nevoie să-ţi spun eu ceva, totuşi adu-ţi aminte că dintr-asta, în primul rînd, oamenii îşi vor da seama dacă ai venit aici cu gîndul de-a te arăta fată de treabă, aşa cum eşti, ori numai ca să te bagi în sufletul cuiva.

În privinţa aceasta Argia nu era deosebit de liniştită. Dar :

— Staţi liniştită, *arzdora*, căci nu sînt din neamul ălora care se bagă în sufletul oamenilor, îi răspunse fata, pe un ton care-o făcu pe Argia să nu mai spună nimic, dar să se gîndească :

Vai, vai, nu duce lipsă de mîndrie ! De altfel, *arzdora*, printre alte frumoase însuşiri, o avea şi pe aceea de a prefera întotdeauna un om mîndru unui ipocrit. Nenorocirea începea atunci cînd ipocritul era destul de dibaci pentru ca, la nevoie, să facă pe mîndrul.

Astfel stînd lucrurile, avea dreptate Berta, spunîndu-şi că n-avea altă cale de urmat decît să se-ngrijească de-a da cît mai puţină apă la moara palavragiilor.

Ca să facă începutul, una dintre fetele Argiei, şi soră cu Orbino — era blonda aceea mărunţică, alintată, pistruiată, căci, după părerea ei, avea o piele care nu suporta soarele de ţară : deşi botezată Suzanna, i se spunea Lantision, ceea ce-nseamnă lîncezeală ; tocmai aceasta deci, ca să facă începutul, se găsise să spună :

— Dacă Orbino vrea s-o ia pe încercate, n-are decît, dar dacă pe urmă îi vine chef să se însoare cu ea, e un nătărău.

„A lua pe încercate" se spunea în mod obişnuit, dar nu cu înţelesul desfrînat şi batjocoritor al unei Lantision. Într-adevăr, pentru familiile constituite în unităţi agricole, identificate cu moşia pe care se alcătuiseră şi care le alcătuise tulpini familiale străvechi şi stabile, cu tradiţii străvechi şi stabile şi proprii, de afecţiuni, de obiceiuri, de particularităţi — pentru aceste familii deci, lipsa braţelor de muncă necesare nevoilor proprietăţii reprezenta o asemenea pierdere de prestigiu, şi pagubă, iar uneori nenorocire, încît se statornicise şi dăinuia încă una din practicile acelea care nu ţin seamă de dreptate, ci de nevoi, şi care au prin urmare mai multă putere decît legile, atunci cînd acestea vor să prezinte drept nevoie şi dreptate născocirile nesăbuite ale unui legiuitor năstruşnic şi rupt de realitate. Rareori deci un ţăran tînăr se căsătorea fără să fi luat fata pe încercate, adică fără ca, printr-un acord firesc şi reciproc, să fi procedat la o experienţă pe care embriologia cea mai savantă nu o poate înlocui cu nimic altceva, pentru a şti dacă în unirea lor femeia avea să se dovedească fecundă. Se înţelege că proiectul nu putea să aibă nici forma şi nici puterea unui contract încheiat în bună regulă, dar le avea totuşi pe acelea ale unui angajament de onoare, şi nu numai că bărbatul care nu l-ar fi respectat se expunea unei dezaprobări necruţătoare şi categorice, dar fata cinstită, înşelată pe calea aceea, în loc de ruşine, se bucura de compătimirea tuturor şi de un fel de obligaţie a comunităţii de-a o despăgubi. Iar de obicei, pe lîngă că nu-i lipseau ajutorul familiei şi al satului pentru a-şi creşte pruncul, aceasta nu o împiedica nici măcar să-şi găsească un alt bărbat, iar pentru a-l găsi, bănuiala de sterilitate ar fi fost o

piedică mult mai mare decît dovada de fecunditate pe care o şi dăduse.

După ce-au dispărut — dîndu-li-se alte înfăţişări de către închipuirea omenească, nemaifăcîndu-se pentru ele nici un fel de ceremonie şi fiind nimicite de raţiune — divinităţile din Olimp au continuat să fie atît de puternice în ochii celor de la ţară, iar vechea religie a păstrat şi ea atîta putere datorită practicării ei cucernice prin sate, pe ogoare şi prin case — o parte mare şi vie avînd-o aici admiraţia extaziată faţă de natura veşnic înnoitoare şi cultul fecundităţii — încît, nu degeaba, păgîn a rămas sinonim cu ţăran. A rămas însă atît de puternică, încît, prin sate, se împotrivea religiei lui Cristos, chiar şi atunci cînd tot restul ţării cedase în faţa ei ; iar aceasta, biruind, înălţă la acea lumină spirituală mai puternică, de care se bucura, pînă şi cucernicia aceea păgînă. Iar darul pe care cultul mamei lui Cristos l-a făcut mamelor creştine a fost credinţa că nunta e binecuvîntată de Dumnezeu prin copii.

Iar după ce-am spus toate acestea, se înţelege că obiceiul „luării pe încercate“ mai era ajutat şi de desfrîu, de fierbinţeala sîngelui şi de păcatele tinereţii, nu numai de nevoia materială de a avea copii, privită cu atîta avară chibzuinţă în familiile dijmaşilor ; era însă nevoie să le spunem, fiindcă urma să vină şi satisfacţia şi pentru a lămuri de unde trebuia să vină şi cît era de simţită şi de adîncă, se poate deci afirma că dacă se întîmpla rar ca o tînără să fie luată de nevastă fără să fi fost „încercată“, încă şi mai rar se întîmpla ca ea să fie mai apoi părăsită, datorită unei josnicii odioase, care se bucura numai de dezaprobare şi era, de obicei, răzbunată cu asprime.

În schimb, cele care abuzau de o asemenea îngăduinţă ţărănească, pentru a alerga după tot felul de plăceri şi de pofte, erau preţuite după cum doriseră să fie : ca Lantision, de pildă, care, încă de cînd era o fetişcană neîmplinită, se dedase la aşa ceva cu o înflăcărare egală cu şiretenia, satisfăcîndu-şi poftele cu mulţimea aceea de expediente pe care numai o înclinaţie firească şi de neînfrînat e-n stare să le născocească. Şi fiindcă în casă nu se ştia de glumă, cele dintîi încercări şi teama de pedeapsă o dezgheţaseră şi o deşteptaseră atît de mult, încît făcuseră din ea o desăvîrşită Verginesi

„cu sufletul scurt", din acelea care, la ceartă, familiile şi le urau reciproc ca pe o nenorocire dintre cele mai rele. Şi era, pe deasupra, înfumurată şi ranchiunoasă, astfel că nu-i mai ajungea faptul că fusese în stare să-şi farmece familia şi pe maică-sa, dar, judecîndu-le pe celelalte şi pe prietenele ei după ceea ce era ea, nu mai putea să suporte măsura şi pudoarea decît ca pe nişte plăsmuiri ale unei ipocrizii iscusite, iar dacă nu erau astfel, exista în ea un instinct care-o aţîţa să le preschimbe în aşa ceva.

Prinsese încă de mică gustul de-a face pe mijlocitoarea în păcatele altora, nu mai puţin decît cînd era vorba de ale ei proprii, pe care o anume libertate a cîmpului îi îngăduia să le săvîrşească în cercul tovarăşilor şi tovarăşelor de joacă. Şi fusese, în vremea aceea, foarte bună prietenă cu Berta Scacerni, arătîndu-se mai mult decît dispusă a face astfel, încît prietenia dintre fratele ei şi mica morăriţă să se bucure de o evoluţie asemănătoare. În felul ei, era, în orice caz, încredinţată că le face un dar grozav, dar se izbise de firea simţitoare şi delicată a băiatului şi de caracterul aspru şi mîndru al fetiţei, care dispreţuia tot ceea ce mirosea a ticăloşie. Iar Cecilia, cînd le făcea morală fetelor, numea slăbiciunile femeilor faţă de bărbaţi, în primul rînd, ticăloşie şi laşitate, lucruri faţă de care Berta se arăta simţitoare încă din născare, întocmai cum, odinioară, fratele ei Lazzarino, frămîntat de bănuiala că ar fi laş, plecase să moară cu Garibaldi, la Mentana :

— Cînd vă simţiţi cuprinşi de laşitate, le spunea Cecilia copiilor, amintiţi-vă de sărmanul Lazzarino, de ceea ce-a fost în stare să facă.

Iar pe Lazzarino fraţii îl iubiseră atît de mult încît, fiindcă Berta era pe atunci foarte mică, amintirea pe care i-o păstraseră ei o deprinsese şi pe ea să-l iubească. La rîndu-i, Cecilia întărea prin pilda aceea afirmaţia că oamenii pot fi ticăloşi în mai multe feluri, într-unul, mai ales femeile, într-unul spre care lumea le cheamă cu ajutorul măgulirilor ademenitoare, pentru a le răsplăti apoi cu dispreţul şi cu pierderea cinstei.

Susanna, fetiţa aţîţătoare, fusese în stare să o îndemne pe Berta să se ducă dincolo de gardurile vii, în tufişuri, împreună cu tînărul ei prieten, ca să se joace „de-a mama şi de-a tata". Pînă s-apuce să se înfurie, şi chiar să înţeleagă

de ce e vorba, Bertei îi insuflase milă şi plictiseală roşeaţa aprinsă, curiozitatea aţîţată şi lacomă a precocei şi zăpăcitei mici pofticioase, care afirma că jocurile acelea ar fi adevărate desfătări, înainte chiar de-a le cunoaşte cu adevărat. Devenind în curînd mai pricepută, ea luase drept dispreţ plictiseala şi rezerva prietenei, iar în supărarea ei îi făcea şi-o vină dintr-asta, spunîndu-i în batjocură c-ar fi fricoasă. Berta era însă insensibilă la acel auxiliar atît de frecvent al desfrîului, care este vanitatea ; iar toate acestea au dus la o ură copilărească şi, pînă la urmă, la o explicaţie între cele două fetiţe, care s-au retras într-o zi în păpuriş, lămurindu-se cu pumnii şi cu unghiile, cu cruzimea femeilor cînd le biruie apriga iuţeală de mînă. În lupta aceea, Lantision încasase o chelfăneală de toată frumuseţea.

Căci dacă micul Luca Verginesi arătase încă din fragedă vîrstă că era îndrăgostit, prietena lui morăriţa îi răspundea numai cu drăgălăşenie, fără iubire, şi gravă, cum îi era firea. Afară de asta, unele frumuseţi au parcă o apărare în ele: ca şi cînd, conştiente, dar nu încrezute, mîndre însă fără înfumurare, îşi pecetluiesc sufletul şi cu o încredere în ele înseşi, puternică şi sigură.

Ajunsese între timp o adevărată frumuseţe, cu picioare lungi, zveltă, cu umerii largi şi arcuiţi, cu o linie plăcută, din ei pornind braţele gingaşe, cu graţia unor ramuri tinere pe o tulpină mlădioasă. Ceva aerian, ca la o plantă tînără şi plină de viaţă aveau statura ei, ţinuta ei în mers, talia ei înaltă, subţire şi puternică, pe care cutezătoarea şi fermecătoarea siguranţă a pieptului larg purta splendoarea născîndă a unui sîn fermecător. Linia coapsei, cu şoldurile încă neîmplinite, se ghicea a fi tot neformată şi aproape că mira bogăţia spatelui întru totul de femeie şi a acelei părţi pe care anticii nu se temeau s-o laude cînd era vorba de Venus Callipige. Avea un pas lung şi hotărît, dreaptă de parc-ar fi ţinut băţul unui stindard, dar cu mişcări şi cu mlădieri molcome, aproape leneşe, şi cu o oarecare fremătare în şalele cutezătoare, uşor curbate şi despărţite de brazda adîncă şi viguroasă a şirei spinării. Gîtul răsărea mai curînd cărnos şi

rotunjit spre piept şi aproape slab către ceafă, ca să susţină, ca o tulpină puternică şi plăcută la vedere, capul graţios, micuţ şi rotund, pe care creştea îmbelşugată, lăsînd de altfel libere urechile mici şi trandafirii, şi ceafa, şi fruntea delicată şi netedă, podoaba năvalnică a părului des şi bogat, de culoarea aurului blînd al spicelor coapte. Şi iată, în arcada luminoasă şi sub sprîncenele prelungi, arcuite şi precis conturate, ochii minunaţi, în formă de migdală, negri şi viorii, ca vinurile închise licoroase şi dulci, şi strălucind din pricina unor irizări şăgalnice insesizabile, smălţaţi cu aur şi cu rubine. Erau focoşi şi langUroşi în acelaşi timp, întredeschişi deseori, ca şi cum i-ar fi obosit lăcomia cu care sorbeau lumina, rudă cu ei din născare, şi se schimbau după vreme, după gînduri, după ceea ce întîlneau, ori din senin, ca într-o joacă obişnuită, cînd strălucitori şi plini de atîtea nuanţe, încît păreau să se reverse peste dulcile orbite, cînd limpezi, şi luminoşi, şi întunecaţi, ca lumina pietrelor preţioase, cînd languroşi şi deschişi la culoare, ca paloarea din clipa morţii a toporaşilor. Avea apoi un nas acvilin subţire şi bine conturat, faţa puţin slabă, dar nu mică, culoarea pielii caldă, cu o paloare întunecată, care e, deseori, în ţinuturile malarice, splendidă. Gura era mare, şi sinuoase buzele subţiri, aproape palide, cu un colorit şters, dar cald, care amesteca în prospeţimea tinereţii o bănuială parcă, sau o umbră de tainică istovire, întocmai ca prima ofilire a florilor, îndată după ce sînt tăiate, şi plăcea cu atît mai mult şi tulbura, înclina spre tristeţe bucuria unui asemenea belşug de frumuseţe. Avea parcă pe faţă, uşor întipărit, dar sigur, semnul sau prevestirea unui destin de loc uşor, care, după venirea ei în casa familiei Verginesi, ca să slujească, deveni şi mai pronunţat din pricina unei umbre de mîhnire.

Iar cînd Lantision, ajunsă mare meşteră în ipocrizie şi împinsă de invidie, o întîmpinase făcînd pe spăşita şi pe miloasa, ca o prietenă, dar cu un aer de ocrotire binevoitoare, îi spusese:

— Îţi mulţumesc pentru bunăvoinţă, dar mă aflu aici ca să slujesc, iar dumneata porunceşte-mi, fiindcă voi asculta.

— Vai, ești tot mîndră ?

— Nu știu dacă eram altădată, acuma nu mi-ar sta bine, cu siguranță.

— Și eu care voiam să-ți fiu iarăși prietenă.

— Îți mulțumesc pentru gîndul dumitale.

— Și ce e cu „dumneata“ ăsta ? Vrei s-o faci pe bățoasa ?

— O să fim iarăși prietene, cînd n-o să mai fiu slujnică.

— Mi-e frică, în starea în care ați ajuns, c-o să trebuie să treacă o bună bucată de vreme ! spuse cealaltă, arătînd cît de puțin capabilă era să-și ascundă firea.

— Bagă de seamă că asta nu e o vorbă de o prietenă.

— Și de ce-i răspunzi urît cui vrea să-ți vină în ajutor ?

— Nu mi-am dat seama că ți-aș fi răspuns urît, dar sînt foarte sigură că nu ți-am cerut ajutor.

— Aha, așa stau lucrurile.

— Dar cum trebuie să stea ?

— Și eu, care din prea multă bunătate voiam să pun o vorbă bună pentru tine pe lîngă frate-meu Orbino !

Berta tresări, ca urzicată, și o privi pe Susanna drept în ochi.

— Vorbele dumitale bune păstrează-le pentru dumneata, fiindcă noi amîndouă n-avem nimic de împărțit.

— Am priceput, ești încredințată că poți să-ți pui singură o vorbă bună pe lîngă frate-meu.

Mai întîi, Berta își înclinase frumosul ei trup, ca pentru a vedea mai de-aproape ochii bondoacei aceleia cu limbă de viperă, se îndreptă apoi, mînioasă, și se ivi, cum stătea în picioare, construcția puternică, aproape copleșitoare, a neamului violent al bunicului Scacerni, și dîrzenia vînjoasă a mamei, în timp ce furia scînteia în ochii ei minunați:

— Susanna, spuse ea cu un glas în care mînia stăpînită devenea și mai înfricoșătoare, nu vreau să fiu insultată ori, dacă nu, te pedepsesc în așa fel, încît să nu mai uiți niciodată.

Obraznica răutăcioasă se înspăimîntă. Fixa, palidă, de jos în sus, ochii aceia furioși, cu priviri în care se ivise umilința cîinelui sub mîna ridicată spre a-l lovi, cu aceeași gudurare tulburată de spaima care atrage după ea tot felul de dulce-

gării, întocmai ca unii căţei care, cînd dai în ei, îşi oferă părţile cele mai slabe şi mai moi, pentru a se apăra graţie repulsiei pe care-o inspiră.

Susanna nu făcu nici măcar gestul de a-şi apăra faţa, iar cele cîteva clipe care se scurseră se dovediră suficiente pentru a o face să vrea ca cealaltă să-şi iasă din fire, îi fură de-ajuns şi acesteia din urmă, pentru a-i arăta urmările: concediată, discreditată, defăimată, trimisă înapoi la moară, fără speranţa ca alţii s-o mai ia în slujbă, gură nefolositoare sortită să sporească foamea şi deznădejdea, slujnică iute de mînă şi obraznică. Simţi că pierderea măsurii s-ar fi întors împotriva ei, ca o dovadă că se simţise jignită fiindcă insulta se nimerise să fie adevărată. Trebuia să aibă curajul de-a se învinge, şi îl avu, rostind cu glas liniştit şi cu ochi scînteietori:

— Ţi-am spus, Susanna, că sînt plătită, aici în casa dumneavoastră, ca să slujesc, dacă nu poţi vorbi cu mine fără să mă jigneşti, nu-mi vorbi, mulţumeşte-te să-mi porunceşti, căci ştiu ce îndatoriri am.

Înfricoşata rîse. Dacă mulţumirea de a-şi nimici imediat adversara dădea greş, compensaţia unei răzbunări prelungite îi făgăduia o plăcere mai atracţioasă, pentru mai tîrziu. Spuse, cu o nepăsare nepotrivită :

— Cît despre mine, n-am de fel chef să-ţi vorbesc, iar dacă te simţi jignită, nu ştiu zău ce-aş putea face : înseamnă că ai o piele mult prea subţire. Nu ştiu însă ce vrei să spui cu „porunceşte-mi" ăsta, dat fiind că aici maică-mea e cea care porunceşte. Poţi sta liniştită, fiindcă poruncile mele nu te vor face să-ţi pierzi somnul şi nici să te oftici din pricina oboselii. Voiam să mă port ca o prietenă, dar dumneata nu ai nevoie de aşa ceva, treaba dumitale şi să nu mai vorbim despre asta. Cît despre frate-meu, voiam să-ţi dau un sfat bun...

— Închipuie-ţi că mi l-ai dat, şi-o să-ţi mulţumesc şi mai mult dacă n-o să-mi mai dai altele.

— Foarte bine. Atunci m-a trimis maică-mea să-ţi spun că trebuie să faci lună [1] toate arămurile astea din bucătărie.

[1] În orig. *sgurare*.

Sgurare este un termen dialectal, care ne pare vrednic să fie adoptat pentru o anume eficacitate a lui pe care n-o au sinonimele a curăţi ori a freca, se simte în el zelul, truda, ceea ce, cu alte cuvinte se spune „a face lună". Berta desprinse arămurile de pe rastel, îşi suflecă mînecile, puse apă la încălzit şi-şi pregăti cenuşa. Adevărul e că arămurile acelea îi păreau a fi curate şi strălucitoare, astfel că nu înţelese de ce era nevoie să fie curăţite, se gîndi însă că Argia avea o grijă deosebită de ele, iar munca îi deveni mai mult decît plăcută, risipindu-i furia şi cruţînd-o de conversaţia cu odioasa Lantision, care rămase cîtva timp să se uite la ea, cu un zîmbet ironic, amar ca fierea, după care, spre uşurarea Bertei, părăsi bucătăria.

Îndată ce se încălzi apa, se apucă de treabă cu atîta rîvnă, încît nu-şi dădu seama că venise Argia. Aceasta o privi puţin mirată, după care îi spuse :

— Au fost legate din nou limbile clopotelor, Berta ?

— Cum spuneţi, *arzdora* ? întrebă ia mirată, ridicîndu-şi privirea.

— Mi se pare c-am fost foarte lămurită !

— Iertaţi-mă, dar nu vă-nţeleg.

— Ţi se pare că sîntem în săptămîna sfîntă ?

Ţăranii obişnuiesc să facă o curăţenie straşnică, generală, a casei şi a lucrurilor din ea, în săptămîna sfîntă, aşteptînd ca preotul să vină să binecuvînteze încăperile şi ouăle de Paşti. Poţi vedea atunci cum sînt curăţite, şi este un spectacol sărbătoresc, arămurile din casă, în soarele primăvăratec, pe bătături, pe malurile şanţurilor şi pe marginile căzilor de rufe : Berta începu să-şi cam dea seama despre ce era vorba, dar tot nu înţelegea :

— De ce vorbiţi astfel ?

— Fiindcă mi-ai răsturnat toată bucătăria cu susu-n jos. Sau poate că nu ţi se păreau destul de lustruite ?

— Adevărul e că mie îmi păreau strălucitoare.

— Şi-atunci, ai vrut s-o faci pe grozava ? Ori îţi închipui că înainte de a veni tu aici nu eram în stare să ţinem curată casa asta, cum se cuvine ?

Vorbind astfel, devenise mai aspră, şi într-adevăr, cînd începea să bănuie că cineva ar avea neobrăzarea să găsească

ceva de zis în legătură cu casa ei, se întuneca şi se înfuria. Şi pe urmă, arămurile şi curăţenia lor erau mîndria ei cea mai mare.

— Dacă nu mi s-ar fi poruncit, n-aş fi făcut-o, spuse Berta, ghicindu-i gîndurile.

— Poruncit ? Şi de către cine ?

— De către dumneavoastră, *arzdora.*

Argia înmărmuri, dar apoi se înroşi de mînie :

— Ascultă, fata mea, ca să ne împăcăm amîndouă nu trebuie să faci nici tu pe uituca şi nici să mă iei pe mine drept uituca şi proastă. Iar dacă ai vrut cumva să glumeşti, mie nu-mi plac glumele ; — (aici răsuflă, fără a-i lăsa însă timp celeilalte, cu desăvîrşire uluită, să-şi exprime mirarea) — şi-ţi spun că te-am primit să lucrezi din stimă pentru maică-ta şi ca să uşurez greutăţile în care vă zbateţi, ba chiar ţin la tine, dar nu trebuie să-ţi închipui că ai venit în casa asta ca să te joci cu copiii mei, ca pe vremea cînd eraţi mici. Înainte de orice, nu mai sînteţi copii, şi pe urmă, fiindcă tot am ajuns aici, e mai bine să-ţi spun chiar acum. o dată pentru totdeauna: eu, pentru tine, o să fiu ca o mamă, totuşi, în ce te priveşte, ar fi cuminte să-ţi aminteşti că nu sînteţi fraţi şi surori. Vreau să spun că prea multă apropiere nu mai e la locul ei, îndeosebi cu Orbino. Nu ştiu dacă sînt destul de lămurită, dar tu mă înţelegi, desigur, iar dacă el nu vrea să înţeleagă, fă-l tu să înţeleagă ! Am zis.

După această salvă de „a înţelege“, terminase, dar Berta, copleşită, tulburată şi amărîtă, spuse :

— Vă înţeleg şi n-o s-aveţi prilej să vă plîngeţi de mine, cît priveşte însă arămurile, m-am apucat să le curăţ fiindcă mi-aţi trimis dumneavoastră vorbă.

— Cine ţi-a spus ?

— Lantision.

— Înainte de orice, asta e o poreclă care nu-mi place şi nu mi-a plăcut niciodată : să nu te mai aud rostind-o !

— Cum porunciţi. Susanna mi-a spus.

— Susanna ? strigă *arzdora*, Susanna !

— Poate că Susannei — spuse Berta, gîndindu-se să liniştească lucrurile şi să nu stîrnească ciocniri de pe urma că-

rora presimţea c-o să se întîmple ceva neplăcut — nu i-au părut destul de strălucitoare ?

— Strălucitoare sau întunecate, află că fetelor mele nu le-a trecut niciodată prin minte să dea ordine în casă fără a sta de vorbă cu mama lor.

— Cred, şi de aceea mi-ar părea rău ca din pricina mea, deşi n-am nici o vină, să se işte vreo neînţelegere.

— Descurcăm noi lucrurile, de îndată. Susanna, Susanna !

Berta fusese întotdeauna sinceră, încă de mică, şi recunoscută ca atare, astfel că nu era deprinsă, ba chiar nu ştia să fi fost pusă la îndoială şi controlată o afirmaţie a ei. De aceea îşi ridică ochii mai mult cu uimire decît cu supărare, cînd apăru Lantision :

— Tu ai fost, auzi ea întrebîndu-se, cea care i-a spus Bertei că doresc să curețe arămurile ?

— Eu ?

Mincinosul nu e luat niciodată prin surprindere, cînd e vorba de o minciună, omul sincer, întotdeauna, de aceea îl vedem atît de des pe mincinos ţinînd fruntea sus, iar pe cel sincer dînd impresia de timid şi de tulburat. Iar acesta din urmă, în faţa făţărniciei, simte el ruşinea de care scapă neatins mincinosul cutezător. Berta, la întrebarea lui Lantision, în aparenţă mai mult decît nevinovată şi uimită, înlemni, în timp ce Argia repetă :

— Da, tu ai fost ?

— Eu, una, nu.

Vorbi cu o siguranţă modestă, în chip firesc şi cu nepăsare, ca despre un lucru evident, fără pic de roşeaţă. Roşi, în schimb, Berta, de ruşine pentru cea care minţea în felul acela. Şi rămăsese ca mută, gîndindu-se cum de se putea ca unii să aibă asemenea obraz, uitînd parcă de treburile ei. O trezi Argia :

— Şi-atunci, Berta, cum o descurcăm ?

— Cum o descurcăm ?

— Întocmai, mai întîi, ai făcut o greşeală, să zicem că ai vrut să glumeşti, şi să trecem peste ea, dar cu minciuna pe care ai spus-o ca să-ţi dregi greşeala, cum facem cu minciuna.

— Minciuni, *arzdora*, eu, una, n-am spus niciodată ! exclamă Berta, aprinsă de mînie.

Era supărarea adevărului jignit. Fu luată, cum se întîmplă pe lume, drept tulburarea prefăcătoriei descoperite.

— Atunci de ce te înroşeşti ?

— Fiindcă, repet, minciuni n-am spus niciodată.

— Vreau să te cred, şi ţi se pare că ai vreun motiv ca s-o începi acuma, în casa mea ?

— Aşadar, credeţi, puteţi crede...

— De ce trebuie să te cred pe tine mai mult decît pe fata mea ?

— La urma urmelor, spuse Susanna, habar n-am despre ce e vorba, dar nu ştiu ce interes aş avea să spun o minciună. Îmi vine totuşi să cred că greşeala Bertei e atît de neînsemnată, încît, dacă m-ar fi înştiinţat, ca s-o ajut s-o repare, şi ca să-i fac un bine, aş fi putut spune şi eu o minciună măruntă. Berta însă nu m-a înştiinţat din vreme.

Îşi dădu seama că trebuia să suporte bunăvoinţa acestui soi de indulgenţă generoasă a intermediarei, ori s-o suporte, ori să renunţe la slujbă şi să plece, fără însă ca prin aceasta să fie crezută, ci, dimpotrivă, să plece cu faima de ciudată, de mincinoasă prinsă cu şoalda. Îşi dădu seama ce-nseamnă nenorocirea de-a fi în slujba altuia, şi surprinse neliniştea unei presimţiri încă şi mai întunecate : a uşurinţei cu care, întotdeauna, de-aici încolo, o vor învinge şi-o vor înfrînge pe ea, slujnică şi nenorocită, calomnia, viclenia, răutatea, cu bănuieli şi cu învinuiri mult mai rele, o prinse o asemenea poftă de a plînge, încît şi dacă ar fi avut putinţa să se apere, nu i-ar fi îngăduit-o sufletul, atentă cum era să nu-i dea răutăcioasei aceleia batjocoritoare mulţumirea de-a o vedea plîngînd. Iar Argia spuse :

— Aşadar, Berta, nărăviorul minciunii îl ai ? Cu mine nu merge şi nu se prinde, şi ia seama că eu descopăr toate minciunile ! Şi să recunoaştem aici, împreună cu Susanna, care te iubeşte, că ăsta a fost un nimic, cine minte însă în lucruri de nimic, o să mintă cu atît mai mult cînd e vorba de lucruri însemnate, iar minciuna, mică sau mare, rămîne tot minciună. Îndreaptă-te deci, şi să nu se mai întîmple, fiindcă

mie nu-mi plac mincinoşii, iar dacă de data asta te iert, e pentru ca să nu mai cazi în greşeală, şi-o să fiu foarte atentă cu tine, ai înţeles ? Ai înţeles ? repetă ea fiindcă Berta tăcea, cu capul în jos, ca vinovată.

— Am înţeles, spuse ea, şi ce altceva putea spune ?

— Agaţă deci arămurile la locul lor, iar dac-ai vrut să faci o glumă, nu mai face altele.

Uşurarea adusă de revărsarea mustrărilor, ca şi tulburarea în care-o vedea pe Berta şi pe care o punea pe seama căinţei, o înclina spre indulgenţă, fiindcă nu era o femeie rea, ci, dimpotrivă, bună. Iar tulburarea îi păru atît de mare, încît să poată mărturisi că fondul sufletului Bertei era bun ; aşa că adăugă :

— Gata, gata, în definitiv a fost vorba de o prostie şi văd că-ţi pare atît de rău, încît te iert şi recunosc că eşti tot fată bună, cum te-am socotit întotdeauna. Susanna, ajut-o tu să agaţe arămurile la loc.

Ajutorul lui Lantision fu picătura care sfîrşi prin a face ca Berta să simtă amară indulgenţa aceea a stăpînei, căreia i-ar fi preferat, în orice caz, o ceartă bună. Agăţînd arămurile acelea la loc, îi repetau parcă şi ele că pe lumea asta cei nefericiţi sînt întotdeauna vinovaţi. Spusese :

— Mulţumesc, sînt în stare s-o fac şi singură.

Argia însă repetase :

— Ajut-o, Susanna, şi între voi două, ca fete, să nu rămînă duşmănie, nici ranchiună. Înţelegere limpede, prietenie lungă.

Berta se gîndea că avusese o mică dovadă a necazurilor slujbei, şi erau de aşteptat altele, cu atît mai grave cu cît intimitatea ei cu tînărul prieten avea să dea motive vicleniilor ticăloase ale duşmăniei şi răutăţii. De aceea, îi vorbi hotărîtă şi cu o anumită amărăciune, pe care el nu izbuti să şi-o explice, deşi înţelegea că motivele sale erau întemeiate. Şi era un lucru care, din pricina orgoliului ei, devenea încă şi mai plictisitor, şi mai neplăcut decît o calomnie limpede : şi anume că ar putea fi bănuită că s-ar înjosi pînă la a unelti şi a face intrigi pentru a se mărita. O asemenea bănuială i se păruse c-ar surprinde-o în sporovăiala Argiei, cînd îi vor-

bise de o prea mare apropiere între ea şi tinerii Verginesi. Mai curînd ar fi plecat din slujbă decît să rabde aşa ceva, dar plecarea din slujbă însemna sărăcie pentru ea, pentru ai ei, şi căutarea, cine ştie unde şi cum, a unei pîini chinuite, însemna poate să apuce pe calea deznădejdii.

Mai însemna şi să se îndepărteze şi să-şi piardă singurul prieten pe care-l avea, şi de aceea, în timp ce vorbea cu el cu o asprime încruntată, simţea înlăuntrul ei, ca niciodată, dulceaţa acelei prietenii şi ar fi vrut ca el să o înţeleagă fără să-i ceară lămuriri. Căci, de altfel, dacă Argia era potrivnică ideii unei căsătorii între ea şi Orbino, motivele, drepte ori strîmbe, pe care le avea, erau ale ei, nu se gîndea să le discute ori să le conteste, ba, dacă în mintea Argiei ar fi încolţit cumva bănuiala că ea ar unelti pe sub ascuns ca să se mărite, îi dădea chiar dreptate să nu fie de acord şi să se împotrivească. Ea trebuia să arate prin fapte şi prin purtări că nu avea asemenea scopuri şi că nu voia să dea naştere la flecăreli, la supărări şi la împunsături răutăcioase. Iar acesta era singurul mijloc drept, prompt şi sincer de a se apăra şi de a nu-şi pierde prietenul. Bucuria acestui gînd fu puternică şi înviorătoare şi dacă nu însemna chiar dragoste era, în orice caz, duioşie.

Ar fi vrut ca Orbino, în loc să se încăpăţîneze, să discute despre „dumneata“ şi despre „tu“, să o înţeleagă, i-ar fi plăcut ca el să ghicească, fără să-i tot facă greutăţi şi supărări, că acesta era mijlocul de a face ca, vreodată, împreună cu recunoştinţa, să se ivească în prietenia lor şi cel dintîi mugure al iubirii.

Discuta, şi se aştepta, pe bună dreptate, să fie înţeleasă, dar el era îndrăgostit, o dorea, nu existase pentru el nici o vreme în care să nu se fi gîndit la ea cu iubire şi plin de dor. Vorbitul cu „tu“, intimitatea obişnuită, alintările, mofturile prietenei încă din primii ei ani, şi toate amintirile, îi erau dragi pentru dulceaţa aceea gingaşă şi sensuală pe care dragostea o află în toate acestea şi în toate celelalte lucruri, în ceea ce înţelege — şi numai pentru el însuşi — doar cel care iubeşte. Şi se gîndise, şi dorise fierbinte să-i preschimbe

prietenia în dragoste, grație amabilităților lui. Iar acum, cînd o auzea că i le interzice, cînd o auzea că-i spune să nu le mai arate și să nu le mai aibă, pentru a nu îndemna lumea să flecărească, îi înțelegea motivele, dar îi părea indiferentă, și-l supăra amarnic, și-l descuraja.

După discuția lor rămăseseră așa, un pic mîhniți și supărați, încurcați, dornici și temători de-a mai avea prilejul să o repete, și să se explice mai bine, fără a spera s-o mai caute, ea din rezervă, el de spaimă c-ar jigni-o dacă ar încerca să continue în taină intimitatea care-i fusese interzisă în chip fățiș. Atitudinea pe care-o adoptaseră se dovedea mai greu de respectat decît atunci cînd și-o propuseseră reciproc ; aducea a încăpățînare, era cam supărătoare și tocmai de aceea, plină de ațîțări, și nu erau obișnuiți cu ea. Se căutau și se ocoleau din priviri, gîndindu-se necontenit, ea la el și el la ea, cu atît mai mult cu cît Bertei, mai hotărîtă și mai sigură, nu-i păsa de supravegherea sub care-i ținea Lantision, dar Orbino, pus în gardă și doritor cum era să descopere un mod de a o evita cu dibăcie, se înfuria rău împotriva soră-si, nevoit, cu toată ciuda, să recunoască tot mai mult justețea motivelor Bertei, din ziua cînd îi impusese atîta discreție.

Pînă una, alta, atitudinea lor o mulțumea pe Argia, care nu mai avea decît cuvinte de laudă în privința Bertei, spunînd-o deschis și cu plăcere, și o îndrăgea tot mai mult. Susanna, adică Lantision, turba de mînie. Pentru ea, faptul că stăteau rezervați însemna că pe dedesubt se petreceau lucruri mult mai gingașe, cu atît mai de ascuns cu cît erau mai bine învăluite, cum însă firea ei de tîrfuliță desfrînată nu putea s-o îndemne decît la presupuneri, spionajul său își greșea ținta. Orbino răbda, ca să nu strice lucrurile, iar Berta nu era departe de a crede că Argia era cea care-o pusese pe Lantision să o supravegheze. Deși o plictisea, nu se supăra, fiindcă era sigură de ea, fiindcă-i făcea plăcere ca sinceritatea sa să iasă la iveală, fiindcă recunoștea dreptul mamei și conducătoarei familiei de a nu accepta o căsătorie dacă n-o încuviința ea, concluzii spre care o îndruma educația maternă, pătrunsă de principiile de autoritate și de uzanțele acelea cărora în orice vreme li s-a spus a fi de modă veche

şi li se va mai spune, cît timp pasiunea va fi treaba celor tineri, iar cuminţenia, a celor bătrîni. Şi pe urmă, am şi spus despre ea că era mîndră, dar nu vanitoasă, şi nici supărăcioasă, viaţa în mijlocul naturii a neamului ei, simplă, dar nu necioplită, aspră, dar nu grosolană, şi de loc artificială, nu uitase s-o înveţe că trupul e slab, iar dacă Argia nu se încredea uşor în făgăduieli, Berta înclina să creadă c-o făcea numai din prudenţă şi grijă. În sfîrşit, era dispusă să preţuiască tot mai mult şi purtarea frumoasă a morocănoasei *arzdora*, purtare care, paralel cu creşterea stimei şi cu tacita recunoaştere, din partea acesteia, că faptele se potriveau cu vorbele, devenea şi mai frumoasă. Pentru a spune totul, o bucura pînă şi supărarea lui Lantision şi furia ei de a spiona şi de a nu descoperi nimic.

Gîndul că apucase pe calea cea mai nimerită pentru a o convinge pe mama lui Orbino că ar fi o noră foarte bună nu-i trecuse prin cap. Iar dacă i-ar fi trecut, isteţimea firească era de-ajuns pentru a o face să priceapă că trebuie să-l ascundă cu toată grija, lăsînd totul, dac-ar fi fost cazul, pe seama minţii autoritare a Argiei, pentru a evita s-o înfurie şi s-o facă încă şi mai îndărătnică. La căsătorie însă nu se gîndea, căci ceea ce simţea ea nu era încă iubire.

Nu era încă iubire, dar nevoia de a sta atentă şi de a fi prudentă cu Orbino, care făcea să-i fie şi mai scumpă intimitatea trecută a prieteniei lor, uneltirile supărătoare şi obraznice ale lui Lantision, şi chiar faptul de a se afla sub bănuiala unei legături tăinuite, o făceau să se gîndească deseori la iubire, ceea ce mai înainte nu i se întîmplase niciodată, fiindu-i dat de soartă darul rar al unei adolescenţe şi prime tinereţi caste şi neîntinată în simţuri şi în închipuire. Gîndindu-se acum la asta, inima nu-i spunea că s-ar putea îndrăgosti de altcineva afară de Orbino, iar o duioşie afectuoasă şi nerăbdătoare o îndemna să-i fie milă de cel care-o iubea. Înţelegea ce-nseamnă dragostea, văzîndu-l pe el suferind.

Suferea, într-adevăr, băiatul acesta cumsecade, iar apropierea din casă, vederea neîntreruptă a frumoasei fiinţe, mîncatul la aceeaşi masă, dormitul sub acelaşi acoperiş, mun-

citul la aceleaşi *lavorieri*[1] (ca să folosim un cuvînt rămas în dialectul local, după ce a făcut parte, pe vremuri, din acea nobilă limbă ferrareză, care a avut o perioadă de strălucire pe vremea fericită a ducelui Borso şi a rafinatului său poet de curte *Boiardi*[2] : traiul, în sfîrşit, alături de frumoasa lui, îi înteţea şi-i aprindea pasiunea, iar obiectul acesteia îi devenise mai intangibil ca niciodată. Uneori, supărarea îl chinuia pînă la a-l îndemna să regrete faptul că se străduise ca Berta să vină în casa familiei Verginesi. I se părea că săvîrşise o greşeală, devenea gelos fără să ştie pe cine, dar indiferent că era vorba de pasiune sau de supărare, de gelozie sau de descurajare, toate acestea îl făceau să-şi sporească atenţiile, căutînd, cît îi sta lui în putinţă, să-i cruţe ei oboselile sau necazurile.

Erau dăţi cînd lucrul ajungea bătător la ochi şi cînd ea trebuia să devină din nou aspră, să respingă amabilităţile drăgăstoase, să facă pe neştiutoarea, astfel că îndrăgostitului i se părea că era singura care nu le lua în seamă, în timp ce, în taină, ele umpleau inima fetei de recunoştinţă şi de o dulce încîntare.

Ca să mai scape de frămîntările care-l rodeau, potrivi după situaţia lui cîteva versuri, din cele ce se cîntau ca serenade şi de armindeni, şi spuneau :

Din zori se vede ziua cum va fi :
Nădăjduiesc în zori şi sufăr mai apoi întreaga zi,
Doar o privire dacă tu mi-ai arunca
Ce chinuit mi-e sufletu-ai vedea,
Căci te privesc mereu-mereu, întreagă
Iar fericirea-mi să ţi-o spun nici nu cutez
Şi vinovată de-al meu chin eşti tu :
Ia-mi zilele mai bine şi cruţă-mi suferinta.

[1] Lucrări, munci.

[2] *Matteo Maria Boiardo*, (1441—1494), autorul poemului cavaleresc „Orlando Innamorato".

Cînta şi iar cînta, acompaniindu-se cu vioara, iar dacă se părea că iubitei nici nu i-ar fi păsat, de vină era poate greutatea pe care aceasta încerca în aflarea rimelor, fiindcă într-o bună zi, de parc-ar fi fost singură şi undeva departe, o auzi cîntînd, puţin stîngace, căci nu era obişnuită :

Priveşte apa cît e de răbdătoare,
Şi nu face ca vîntul, în veşnic du-te-vino.
Iar dacă mă iubeşti şi e adevărat,
Nu face ca lumea de mine să vorbească.

Nu i se părură deosebit de frumoase, dar înţelese că se potriveau cu situaţia şi însemnă pentru el o mare mîngîiere, şi-l ajutau să aibă răbdare.

II

Iarna

Cred că e aproape de-a se pierde în popor, dar mai dăinuia încă din nu ştiu care vremuri străvechi superstiţia cea mai naivă, născocirea cea mai fermecătoare, care pretindea să poată prevesti ce vreme va fi în următoarele luni ale anului, după primele douăsprezece zile ale lui ianuarie, luată fiecare în parte. Li se spune zilele ghirlandei, şi este un nume frumos, printre preziceri, nu există nici o alta mai mişcătoare decît această superstiţie păgînă, decît această prevestire fantastică, primită la începutul anului şi al speranţelor cu o încredere naivă şi curajoasă, care vrea ca primele zile calendaristice să fie aducătoare de bucurii.

Numai că, într-o climă ca a noastră, zilele acelea obişnuiesc să fie atît de instabile, încît te obligă să reînnoieşti horoscopul în fiecare an. Şi cine nu ştie cît de superstiţioasă şi încrezătoare în prevestiri e dragostea ? Ceva asemănător, o încredere asemănătoare însufleţise speranţele tînărului în-

drăgostit cînd îi venise iubita în casă, ca şi cum, dacă ea avea să-i zîmbească în cea de-a douăsprezecea zi, anul nu s-ar fi putut sfîrşi fără să-i încununeze aceste speranţe completînd ghirlanda dragostei, în cea de-a douăsprezecea lună, cu nunta.

Dar lucrurile se arătaseră imediat mai puţin simple şi mai puţin prielnice, ba chiar potrivnice, nădejdilor. Vremea se scurgea, o dată cu muncile fiecărui anotimp, înceată şi fugară ca pentru oricine-o trăieşte cu folos.

Pentru ţărani, ianuarie şi februarie sînt luni de stat în casă. În anul acela zăpada zăbovise, venise totuşi la vreme ca să apere bucatele de gerurile tîrzii de la sfîrşitul lui ianuarie şi din februarie. Neguri dese, uscate şi reci, acopereau cu chiciură crengile negre ale copacilor golaşi. Soarele, în zilele senine, nu izbutea să topească nici zăpada şi nici măcar chiciura.

Casa familiei Verginesi era mare, închisă la culoare şi înaltă, şi se îndrepta cu faţa spre apus, iar acoperişul, povîrnit în două părţi, cobora spre miazănoapte foarte jos, spre răsărit, ferestrele erau mai înguste şi mai puţine, fiindcă din partea aceea băteau vijeliile cu ploaie şi cu grindină. Un corp de clădire alăturat, lung şi scund, cuprindea staulul, şi tot acolo se afla şi gunoiştea. În zidul dinspre miazăzi se deschidea fînarul, deasupra unei podini. Sub podină se găsea remiza pentru care şi pentru pluguri. În partea aceasta expusă la soare se mai găseau aria, coteţul de porci, coteţul de păsări şi şirele de paie, atunci cînd fînarul înalt izbutea să adăpostească tot fînul şi paiele. Culoarea casei de zid, ridicat din piatră solidă şi din cărămidă, se stabilise de-a lungul anilor, la fel cu întreaga locuinţă încăpătoare şi culoarea aceasta avea un aer de înstărită ospitalitate ţărănească. De la uşă, urcînd o treaptă înaltă, care ferea de umezeală, se intra într-o odaie mare, iar de aici în bucătărie, iar, prin uşa lăuntrică a acesteia, în grajd, şi se urca la încăperile de sus şi la hambar. În odaia aceea mare de jos, mai mult întunecată, petreceau zilele de iarnă, reparîndu-şi uneltele, împletind coşuri de nuiele, iar femeile cosînd, torcînd ori ţesînd cînepă la două războaie masive, şi răsunau tot timpul sprintena bătaie a vătalelor şi goana suveicilor în urzeală. Tot aici se

instalau ca să-şi execute lucrările lor croitorul şi cizmarul care umblau din casă în casă, arămarul şi spoitorul, precum şi vînzătorul de scaune, care îşi anunţa sosirea cu refrenul unei melopei a lui : *Mi a giust tutt-scaranarutt !* [1].

Alcătuiau împreună cu dogarul, cu căruţaşul şi cu dulgherul o lume întreagă de meseriaşi care umblau din sat în sat şi din client în client : fiecare la timpul lui, dar cei mai mulţi preferau vremea cînd oamenii n-aveau de lucru, ca tocilarul din văile trentine ori ca muntenii ceilalţi, care veneau să-şi vîndă castanele, cărbunii, lingurile de lemn. Cunoştinţe vechi şi devotate, oameni răbdători şi care nu se grăbeau, se înţelegeau asupra termenelor şi a lucrărilor de la un an la altul, dac-o să vrea Dumnezeu. Erau plătiţi de cele mai multe ori în natură, cu mîncarea de la masa familiei, cît timp ţinea lucrarea şi cu cîte-o baniţă de grîu ori de porumb, sau cu cîte-o bucată de pînză de cînepă aspră, dar bună de făcut aşternuturi în care puteai să deschizi şi să închizi ochii, în cea dintîi şi în cea de pe urmă zi a acestei vieţi.

Celui deprins cu viaţa pe mori, traiul ţăranului putea să-i pară uniform şi monoton, dar respira, dacă luai parte la el, o siguranţă calmă şi senină, care-şi avea frumuseţea şi tihna ei.

La început, Berta se simţise rătăcită şi ruşinată : nu ştia să toarcă, nu ştia să ţeasă, erau destule treburi de la ţară pe care nu le ştia, căci pe moară nu se îndeletnicea cu ele. Şi parcă nu se trezise în prima zi incapabilă să facă focul în vatră, deprinsă fiind cu jarul de mangal în piatra aceea scobită pe care o foloseau pe bord şi o numeau *fogara* ? Şi-apoi, bucătăria morarilor nu cunoştea mîncărurile care cer foc viu, prin urmare nici fripturi, nici carne fiartă, nici mîncăruri cu sos, ci numai cărnuri şi peşti pârpăliţi la grătar, pe jar domol. Rămăsese însă uimită şi-aproape scandalizată văzînd că nu ştia să facă nici pîine, nici mămăligă, şi nici cum să încingă cuptorul după trebuinţă. Pe bord era „azima", necrescută, coaptă pe ţaglă sau sub o piatră încinsă, erau lipii, turte şi

[1] Am orice fel de scaun.

plăcinte din foi, dintre care cea mai bună era turta morăriţei, făcută cu ulei, erau turtele de mălai coapte sub cenuşa caldă, ca aşa-numitele *zaletti*, cu coconari şi cu stafide, şi tot felul de turte de castane, coapte între două pietre fierbinţi, şi nişte plăcinţele, mai plăcute la miros decît la gust, numite *mistocchine* : toate, pentru cine-ar vrea să le însăileze povestea, numai mîncăruri de veche origine italică, ducîndu-te cu gîndul tocmai la Vergiliu şi la aromitorul şi străvechiul lui mic poem numit *Moretum* şi chiar mai departe, gătite, ca în poemul acela, cu condimente crude şi foarte picante, cu usturoi şi ierburi aromate, tocate, mîncăruri nu necunoscute pentru ţărani, dar neobişnuite. Într-adevăr, adevăraţii morari fluviali, lipsiţi de vatră şi de o bucătărie stabilă, nu erau deprinşi cu altele. Iar Berta crescuse pe bord şi era întru totul o morăriţă de altădată, ca şi ai săi care, trezindu-se după inundaţia din '72 fără nimic altceva decît numai şi numai cu morile, fără casă şi fără pămînt, nu s-au îndurat să-şi părăsească meseria şi să nu-şi repare morile stricate, şi nici n-au cedat în faţa concurenţei tot mai simţite în fiecare an, a morilor mecanice, ori în faţa ispitei vieţii de uscat, mai comodă, cum se întîmplă cu atîţia alţii.

Cînd îşi dădu seama cît era de neştiutoare, se găsi în casă cineva care să spună : frumoasă afacere s-a făcut luînd în slujbă o asemenea „zulusă". În legătură cu aceasta se poate observa că războiul colonial pe care englezii îl duseseră nu demult împotriva acestor sălbateci precum şi moartea fiului lui Napoleon al III-lea impresionaseră atît de mult fanteziile, datorită gazetelor şi ilustraţiilor pe gustul marelui public, încît făcuseră să pătrundă în vorbirea de prin părţile acelea emiliane, pentru a rămîne pînă-n ziua de azi, numele zuluşilor ca sinonim cu sălbăticia cea mai absurdă şi mai cumplită. La fel, chiar în anii aceia, zarva discuţiilor şi a polemicilor cu privire la expediţia franceză în Tunisia, popularizînd numele triburilor crumire, se pregătea ca, după trecerea cîtorva ani, să-l facă a fi aplicat celor pe care-i ştim, şi cu înţelesul pe care-l ştim ; în acelaşi timp, venind din Irlanda, unde apăruse tocmai în vremea aceea, înteţindu-se tot mai mult luptele aşa-numitei *Land League*, era în curs de a se răspîndi celălalt

termen din jargonul politic: boicotare! Aceasta în legătură cu originea, care-a fost foarte curînd uitată şi pe care cei mai mulţi nici n-au ştiut-o, a acestor doi termeni: *crumiro*, şi boicotare[1], aceştia au avut însă o soartă nespus de barbară printre fanaticii „ligişti" de prin părţile noastre, astfel că eşti silit să te gîndeşti cît este de adevărat că vorbele succed faptelor, care pot fi înăsprite de vorbe, după ce acestea au fost născocite şi preschimbate în simbol şi învăţătură a urii şi a dispreţului. Şi iată atunci mulţimi sau numai indivizi exaltaţi, fanatizaţi, incapabili de milă omenească şi de îndurare creştină, care la auzul unui neaşteptat şi feroce strigăt de:

„Dă-i la cap spărgătorului de grevă" ! — treceau la asasinat sau, şi mai rău, se încăpăţînau în înţelegerea de a-l persecuta, de a-l aduce la deznădejde şi la înfometare pe nefericitul boicotat, cu o cruzime încă şi mai sălbatecă, fiindcă e rece, şi studiată, şi apatică. Şi e întocmai aşa, spun eu, amintindu-mi de întîmplări cumplite de prin părţile mele, din vremea cînd eram tînăr, şi e foarte adevărat că, o dată găsit numele care să-l transforme pe vrăjmaş în ţintă a dispreţului, persecuţia se înteţeşte şi mai uşor, batjocura îngăduindu-i parcă să devină barbară. Iar cel care s-ar fi înduioşat pînă atunci numai amintindu-şi de sfîntul şi omenescul nume de aproapele se năpustea cu înverşunare asupra spărgătorului de grevă, ca pe vremuri asupra guelfului ori ghibelinului. Cumplita istorie a omenirii este prea încărcată de batjocură şi de ură blestemată.

Exista, ca să revenim la tînăra noastră morăriţă rătăcită pe uscat, cine s-o facă zulusă din pricina neştiinţei ei, dar Argia, cu toată pornirea sa autoritară, era foarte dreaptă şi îi plăcea să-i instruiască pe alţii, ca să nu mai spunem că, cu cît i se părea mai mare neştiinţa celeilalte, cu atît avea mai mult dorinţa s-o înveţe, fără s-o jignească ori s-o descurajeze. Şi

[1] De la numele englezului Boycott, împotriva căruia, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, ţăranii dijmaşi irlandezi, crunt exploataţi de el, au aplicat această metodă.

nu la toţi le displăceau bucatele acelea pe care Berta se pricepea să le gătească, deşi ţăranilor le păreau a fi mai curînd delicatese iritante şi bizare decît mîncăruri adevărate şi, cum ştiau ei, capabile să susţină eforturile de pe ogoare. De altfel, atunci cînd Cecilia trimise în dar o ulcică cu icre roşii, de sturion de Pad, deosebirea de gusturi dintre cei de pe uscat şi cei de pe fluviu se dovedi de nebiruit. Mirosul icrelor îi dezgustă pe toţi, în afara unuia singur, iar sora cea răutăcioasă îi spuse lui Orbino :

— Nu ţi-au plăcut niciodată, iar acum, aşa, dintr-o dată, îţi fac atîta poftă ?

— Nu le încercasem niciodată. Sînt foarte bune.

— Şi-atunci, de ce te strîmbi atîta cînd le înghiţi ?

E drept că Orbino trebuia să facă un mare efort să înghită mîncarea aceea picantă. Se tulbură şi se supără :

— Mă strîmb eu ?

Îi răspunse un hohot de rîs general.

— Are şi dreptate să se strîmbe, stărui Lantision, cu duhoarea asta de peşte acru, care ţi se opreşte-n gît şi-ţi face greaţă.

— Nu te sili, Orbino, spuse Berta. Trebuie să fii obişnuit, cum sîntem noi cei de pe fluviu. Maică-mea s-a gîndit c-ar fi un dar nimerit, fiindcă nouă ne plac foarte mult, dar nu eşti obligat, Orbino, ba chiar îţi mulţumesc pentru bunăvoinţă, însă nu trebuie să te sileşti, fiindcă nu e nici o supărare. Gusturile sînt gusturi.

— Desigur, spuse Argia : îmbracă-te cum eşti obişnuit şi mănîncă numai ce-ţi place.

— Iar eu nu mă ruşinez de loc, spuse Berta, ridicînd farfuria cu icrele pe care Orbino se silea să le onoreze.

Dar Lantision :

— Frumoase gusturi şi frumoase daruri pe care nu le-ar vrea nici măcar pisica !

Bătrînul Luca şedea în capul mesei, în jurul căreia comesenii erau aproape douăzeci. Spuse :

— *Padrona* Cecilia a înţeles să fie atentă cu noi, iar cine n-ar preţui lucrul ăsta, numai fiindcă nouă nu ne place mirosul icrelor, ar fi un mojic şi-un măgar.

— Atunci, mănîncă-le pe toate, Orbino, adăugă obraznica aceea, care i-ar fi făcut pe mai mulţi să rîdă, dacă Luca nu ar fi hotărît :

— Mojică şi măgăriţă eşti tu, ai spus-o singură.

Iar cînd dădea o hotărîre, fiecare o socotea o poruncă.

Era vremea nopţilor lungi, cînd ţăranul stă seara la clacă, iar zorile îl prind în pat, ceea ce nu se întîmplă în alte anotimpuri ale anului. Cei din familia Verginesi, a celor „cu sufletul lung", se strîngeau la clacă în staulul imens, aşezaţi pe bănci sau pe paie. Şi cît timp copiii ţineau la somn, Argia sau Luca le spuneau ghicitori, în fiecare seară aceleaşi, şi-n fiecare seară minunate : „Două lucitoare, două-mpungătoare, patru ciomege şi-o mătură". Ar fi boul, dar imaginaţia copiilor se îndepărta de vacile şi de boii care rumegau alene pe aşternuturile lor, şi fugea la omul de zăpadă, înălţat pe pajiştea din faţa casei, cu ajutorul unei mături vechi, înfipte în trupul bondoc, de parc-ar fi fost o armă. Zăpada, deşi tîrzie, căzuse din belşug, şi, ca pentru a-şi arăta bucuria, tinerii din casă făcuseră mai mare ca de obicei omul de zăpadă, căruia Berta îi adăugase doi cărbuni în frunte, în chip de ochi, şi îi dădeau, ieşind în relief pe albul strălucitor al zăpezii, o căutătură şi încruntată, şi pătrunzătoare, sub marginea ruptoagei de pălărie veche şi neagră pe care i-o puseseră pe cap. Avea deci şi el o mătură şi două „lucitoare", chiar dacă-i lipseau picioarele şi „împungătoarele". Şi-apoi, la clacă, omul de zăpadă căpăta viaţă din faptele vitejeşti pe care Berta le povestea copiilor în legătură cu el. Mai înainte nu ştiuse c-ar avea darul de-a povesti, dar ei, o dată ce începuse s-o facă în glumă, nu-i mai îngăduiau să se oprească. Omul de zăpadă căpăta viaţă în timpul nopţii şi se numea Sgangaronte. În fiecare noapte făcea cîte-o ispravă, şi nu erau toate frumoase, fiindcă era un hoţ foarte lacom, atît de lacom, încît înfulecase cele trei oi mai grase din turma ciobanului care ierna la Vegri della Coguazza, şi-apoi, un cîrnat care-ar fi ajuns de la un mal la celălalt al Padului, şi teancuri de caşuri înalte cît clopotniţa din Guarda ; şi păsări din zece coteţe, cu ciocuri, cu gheare şi cu pene cu tot, atît era de hulpav, iar într-o noapte, stînd cu gura căscată la deschiderea unuia din gardurile acelea de nuiele cu ajutorul cărora paznicii digurilor de la Comacchio izolează ţiparii, în-

ghiţise sutele de peşti, pe măsură ce-i veneau în gură. Acestea îi erau ospeţele, alteori însă Berta era întrebată :

— Ce-a mîncat azi-noapte Sgangaronte ?

Fusese mai cumpătat ca niciodată : un sfert de nucă, şapte *brustolini,* adică seminţe de dovleac sărate, o plăcinţică, o jumătate de ou. Ascultătorii zgîiau ochii plini de un rîs fericit şi vesel. Iar cu celelalte trei sferturi de nucă ce făcuse ? Ca o pildă de prevedere, mai curînd unică decît rară, le pusese la păstrare în gheţărie, pentru la vară, fiindcă atunci, topindu-se cînd da soarele, sufletul lui Sgangaronte se ducea să se îngroape în zăpada din gheţărie, sub movila ţuguiată şi acoperită cu iarbă, la umbra păduricii, în fundul găurii cu zăpadă, înapoia portiţei înfundate şi zăvorîte, care făcea să lucreze închipuirea copiilor. Gheţăria aceea bătrînă era un rest din alte vremuri, mai nobile, ori poate slujise spre a face negustorie cu zăpadă în oraş, pentru îngheţate ; familia Verginesi continuase s-o umple, în iernile cu zăpezi bogate, deşi pe urmă n-aveau ce face cu zăpada, numai aşa, ca să nu se piardă nimic. Iar acum, stăpînul cel nou, *commendatorul* Clapasson, cerea să-i fie adusă la vila Cattarusco, pentru a răci vinurile albe. Sufletul lui Sgangaronte se refugia acolo cu proviziile acelea, îndestulătoare pentru sufletul unui om de zăpadă.

Cel mai atent dintre ascultători era un băieţaş cu ochii vii, rotunzi şi curioşi, cu faţa tot rotundă, gravă şi cu un colorit proaspăt, de statură scundă, bine proporţionat şi format înainte de vreme ; în sfîrşit, un Verginesi cu sufletul scurt, clocit în cuibul celor cu sufletul lung. Îl porecliseră Zampetto, referindu-se la moliciunea pufoasă şi tăcută a labei de iepure, care-i atît de gingaşă, încît e folosită la strîngerea pulberii de aur ; şi, cu tot felul lui de-a fi, sprinten, viu, atent, era, pe de altă parte, discret şi tăcut, ca toţi copiii isteţi, inteligenţi, simpatici tuturor şi serviabili, dar care ştiu încă de mici să trăiască pe contul lor şi întrucîtva izolaţi în tot ce fac.

— Iar în iernile cînd nu ninge ? întrebă o dată Zampetto. Cînd rămîne şi gheţăria goală, unde se duce sufletul lui Sgangaronte ?

— Sufletul lui Sgangaronte pleacă atunci să ierneze în munţi, unde ninge în fiecare an mai bine de zece coţi.

— Cine ştie cîţi oameni de zăpadă or fi acolo, sus! spuse Zampetto, visînd cu ochii deschişi.

— Peste o mie. Nu sînt însă prea bucuroşi să stea acolo, fiindcă iarna, prin locurile alea, nu prea au ce culege.

— Iar cu cealaltă jumătate de ou, ce s-a întîmplat?

I-o dăduse de pomană sărmanei cerşetoare Zirela, iar Sfîntul Crispino, pe cînd trăia, se ducea să fure piele ca să le facă încălţări celor săraci şi desculţi, săvîrşise minunea ca o jumătate de ou să-i potolească foamea şi ei, şi tuturor copiilor ei. Iar Sgangaronte se dusese să fure oul chiar din prăvălia lui Bragana, care-l prinsese şi începuse să strige şi să facă o zarvă de nespus. Voia să-l ducă la închisoare, dar fiindcă-l înşfăcase, îi îngheţaseră mîinile, iar gerul îi cuprinsese braţele pînă-n umeri, părîndu-i-se că n-o să mai poată desprinde mîinile de pe trupul omului de zăpadă. Începuse atunci să urle de groază şi să ceară îndurare. Ieşind din prăvălie, Sgangaronte o întîlnise pe văduva Zirela şi îi dăduse de pomană jumătate de ou, iar Sfîntul Crispino a săvîrşit minunea, precum s-a spus.

— Dar cum a făcut ca să taie oul pe jumătate? întrebă Zampetto.

— Cum? Asta ghiciţi-o voi.

Rămaseră intrigaţi timp de mai multe seri şi nici o explicaţie nu izbutea să-i convingă.

Dar era bun Sgangaronte? Pentru un om de zăpadă, da, şi în orice caz era curajos şi vrăjmaş al celor samavolnici, şi prieten al asupriţilor şi-al celor aflaţi în primejdie. Umbla pe ape pe timp de furtună şi salva corăbii şi corăbieri, zbura prin văzduh pentru a pune pe fugă, izbind puternic cu mătura lui veche, armate alcătuite din ticăloşi de toate neamurile şi de toate soiurile. Şi pe urmă, o dată, cînd fluviul se apucase să rupă digurile, se scufundase în ape ca într-o albie şi îngheţase cu frigul lui, într-o clipită, fluviul iabraş, de la izvoare pînă la vărsare. Altă dată, sărise pe lună, să risipească o adunare a vrăjitoarelor, care puneau la cale răspîndirea molimelor prin lume; dar cea mai uimitoare ispravă a săvîr-

şit-o atunci cînd, pentru a scăpa un şoricel nevinovat din ghearele drăceşti, l-a urmărit pe Cotoşmanul Maimone pînă la uşa iadului. Iar acolo, începe Cotoşmanul să sufle şi se face mare cît patruzeci de boi, şi pîrîie şi scot scîntei zgîrieturile pe care le face cu ghearele în trupul îngheţat şi tare ca diamantul al lui Sgangaronte, care-i trage Cotoşmanului asemenea lovituri cu mătura, încît ar putea dărîma cele patru turnuri ale Castelului din Ferrara. Pentru fiecare unghie ce i se rupe, îi cresc două la loc, dar nu rezistă la loviturile lui Sgangaronte. Iadul tot sare în ajutorul Cotoşmanului Maimone şi scuipă foc prin uşă asupra omului de zăpadă, ca să-l topească, dar acesta îşi bate joc de el, într-un vălmăşag de lovituri de mătură, de foc, de fum, de cutremure, de bubuituri şi de urlete. Pînă la urmă, l-a alungat înapoi pe Maimone, împreună cu toţi diavolii lui, în gaura iadului, iar sforţarea care i-a trebuit pentru aceasta se vede după muntele ce s-a înălţat pe locul bătăliei şi-al prăpădului, un munte pîrjolit şi negru, care are foc în măruntaie şi se numeşte vulcan.

Iar şoricelul ? Fugise în hambarul lui.

Dar cum făcuse ca să taie oul pe jumătate ? Poate cu un fir de păr, cum se face cu aţa pentru mămăligă ? Dar cum despicase coaja ? Se gîndiră, şi se tot gîndiră, iar Berta le dezvălui taina tocmai în primăvară, după topirea zăpezilor. Era un ou tare.

Între timp însă, dintre atîtea isprăvi, şi toate minunate, cea cu merele *campanina* nu le prea plăcuse copiilor. Merele acestea erau de-un soi iernatec, cu coaja tare, şi, culese încă de verzi, terminau cu coptul în aer liber, sub bătaia vînturilor şi-a ploilor, aşezate grămadă. Iar dacă mai pe urmă le-acoperea zăpada, aceasta era tocmai ce trebuia ca să le coloreze coaja groasă şi verde într-un roşu frumos marmorat şi ca să dea gust şi aromă cărnii lor tari şi minunate. În anul acela, după căderea zăpezii, Sgangaronte le mîncase pe toate ! Dar cum, întreba Zampetto, dacă grămada era tot acolo în bătătură, albă şi neatinsă ? Fiindcă înlocuise merele de sub zăpadă cu tot atîtea pănuşi de porumb. Copiii nu credeau, dar nici nu erau cu totul liniştiţi. În cele din urmă, cînd fu desfăcută gră-

mada și ieșiră la iveală merele frumoase, fu o adevărată ușurare :

— Dar bine, Berta, de ce ne-ai spus că le-a mîncat Sgangaronte ?

— I-a părut rău și-a pus altele în loc.

— Adevărat ?

— Da, fiindcă vă iubește, deși sînteți niște răi.

Pentru copii, claca se încheia deseori cu un cîntec vechi, ba chiar străvechi, pe care-l cînta una dintre femei, înzestrată c-o voce frumoasă. În cîntecul acela și-n titlul lui se perpetua, fără s-o știe cel care cînta, mila față de victima unei mari tragedii istorice, petrecută atunci cînd capul ultimului Suab, un băiețandru, căzuse pe locul de execuție din Piața Tîrgului, la Napoli. Iar înduioșarea trebuie să fi fost foarte mare dacă, grație unui cîntec naiv, nu numai că a străbătut Italia, dar a și stăruit vreme de-atîtea sute de ani. Și se manifesta prin el un sentiment de uimire, propriu întru totul locuitorilor de pe pămînturile aflate de-a lungul drumurilor „de pelerinaj spre Roma" și pe lîngă locurile de trecere peste Pad, martori ai atîtor expediții războinice, rezumate în numele tînărului Hohenstaufen și în plînsul îndepărtatei și părăsitei lui mame. Iar titlul îi era chiar *Corradino :*

Cu-oștenii lui coboară piciul
În fruntea armiei mereu :
E blînd, frumos și tinerel
Voinic, trecut ca prin inel

Ah, ce frumos în șea se ține !
Și călărește-atît de bine,
În fruntea oastei ca un zeu,
În fruntea oastei tot mereu.

Și i s-a spus că a lui mamă
N-a vrut ca el să vin-aici
Și i s-a spus că a lui mamă
La mii de mile e de-aici.

Dar unde-şi duce el ostaşii?
Dar unde merge-ntreaga-armie ?
Se duc departe la război
Şi lupta este al lor ţel.

Băiatu-i, mama nu l-o mai vedea,
Ea, zulufatul nu l-o mai vedea!
Într-un oraş a fost ucis :
Şi toată oastea-l părăsi.

Copiii nu se plictiseau niciodată de acest cîntec, care, cu ritmul lui monoton de melopee, sfîrşea prin a-i adormi, iar cînd ajungea la acest ultim vers, cădeau din toate părţile. Femeile îi luau în braţe ori de mînă şi-i duceau la culcare. Cînd se înapoiau în grajd, descopereau, de obicei, că bărbaţii, mai ales cei tineri, se strînseseră în fund, sub un alt felinar. Se strîngeau şi ele, ca să termine claca, în jurul Argiei şi al bătrînului Luca, niţel cam ameţite şi doborîte de lene — după înapoierea, din odăile reci, în aerul călduţ şi stătut al grajdului — dornice să se mai bucure încă puţin de căldurică, dorinţă care, ajutată şi de sila de-a înfrunta cearceafurile aspre, le îngăduia să se lupte cu somnul. Şi astfel, îi lăsau să-şi alunge plictiseala pe cei din fundul grajdului, care mormăiau, rîdeau încetişor sau izbucneau din cînd în cînd în hohote puternice şi neruşinate, spunînd şi ei basme sau povestiri, dar necuviincioase, fără perdea, de o obscenitate cumplită şi grosolană, dar mai curînd trăsnită şi hazoasă, decît desfrînată şi aţîţătoare. Ele nu ascultau, ori se prefăceau că n-aud, şi dacă ceilalţi vorbeau prea tare, se scandaliza Argia, iar bătrînul îi dojenea :

— Vorbiţi mai încet şi respectaţi femeile, ticăloşilor !

În felul acesta îşi găsea o putinţă de manifestare şi pornirea aceea spre glumă a ţăranilor, veche ca şi cîntecele satirice şi avînd acelaşi caracter ca şi ele. După asta, nopţile de iarnă făceau să se nască un mare număr de copii, iar Orbino îi pizmuia deznădăjduit pe cei căsătoriţi, care puteau să se bucure de ele, cît erau de lungi.

III

Primăvara

Zăpada se topi şi dispăru de pe ogoare, oamenii veneau cu veşti bune. Îndrăgostitul Orbino, căruia ultimele două luni de iarnă i se păruseră puţin prielnice, îşi punea nădejdea în primăvară care, pînă una, alta, îl chinuia cu nişte sfîrşeli din cele mai arzătoare şi mai pline de nerăbdare. Berta continua să-şi petreacă zilele muncind, păstrînd mereu aceeaşi rezervă, care — împreună cu bunăvoinţa şi cu progresele rapide pe care le vădea în treburile ei — îi cîştiga respectul şi dragostea familiei şi a Argiei, *arzdora*. Şi parcă asta n-avu darul să-l supere pe Orbino, părîndu-i-se că ar începe să-i fie de mai puţin folos şi că dispăreau prilejurile de a se arăta gata s-o ocrotească? Ea dovedea că se pricepea foarte bine să se ocrotească singură, mulţumită, sprintenă şi, dacă nu veselă, senină.

Veni vremea cînd şi femeile ieşiră să plivească, să cureţe grîul de buruieni şi să ajute pe ogoare şi în grădină. Berta se arăta îndemînatică la toate, afară de grajd şi de vite, care-i stîrneau o frică de neînvins, iar aceasta se ştie că este duşmanul deprinderii oricărui meşteşug. Nu i se făcea însă nici o vină, fiindcă bătrînul dijmaş ştia că cine se naşte pe apă nu se poate obişnui cu boii şi cu celelalte patrupede, după cum cel care e născut pe uscat nu se poate obişnui cu luntrile, nu-i mai puţin adevărat că aceşti străvechi megieşi cu teritoriul Veneţiei obişnuiau încă să spună: „A sta călare ca un veneţian". Iar Berta nu cuteza să ducă vitele slobode la păscut ori la adăpat, şi încercînd să mulgă, nu fuseseră prea mulţumite nici ea, nici vaca.

Mai era un meşteşug care nu-i izbutea: să frămînte pîinea, dar nu erau de vină nici uscatul, nici apa. Există într-adevăr persoane, puţine, din mîinile cărora coca iese prost dospită, din cauza unei însuşiri a pielii lor. Ea se descoperi ca făcînd parte dintre acestea, umilită, dar nu era nimic de făcut. Cernea făină, frămînta coca din toate puterile ei, încălzea cupto-

rul, vîra şi scotea pîinea din cuptor. Nu trebuia s-atingă coca, mîinile ei nefiind binecuvîntate pentru treaba asta.

— Din pricina turtelor ălora ale voastre, fără aluat, spunea Luca, în glumă, ca pîinea de paşte a evreilor, voi morarii v-aţi făcut duşman din pîine. Aţi uitat că oricine o cumpără de la brutărie plăteşte şi cheltuielile brutarului.

— Ce-am putea face noi, spunea Berta, schiţînd un zîmbet, dacă nu ştim ce-i aia cuptor pe moară ? Ar trebui să fim dintre ăia care, pe lîngă moară pe fluviu, au casă şi pămînturi pe uscat, dar noi...

— Sărăcia nu-i ruşine, răspundea el, ca s-o mîngîie.

În asemenea discuţii, cînd era cazul, Berta găsea, pentru răspunsurile ei, o modestie sinceră, o demnitate umilă, hotărîtă şi curajoasă, a tonului şi a vorbei, care făceau să crească respectul tuturor, dar şi ciuda Susannei Lantision, şi înlătura din inima lui Orbino orice supărare şi orice grijă, duioşia şi devotamentul ajungînd să copleşească pasiunea. Atunci îşi descoperea puterea şi răbdarea de-a aştepta noaptea nunţii chiar şi ani întregi, dac-ar fi fost nevoie. Orice gînd mai puţin vrednic de ea şi de dragostea lui se risipea, toate dorinţele, şi erau puternice şi chinuitoare, se preschimbau în aceea de a căuta tot ce putea să fie mai bun pentru ea.

Cine i-ar fi privit pe aceşti Verginesi duminica, la biserică, ar fi văzut pe chipurile şi în atitudinea lor forţa cinstită şi sinceră, demnitatea credinţei simple şi sigure datorită căreia, în timp ce luau parte la slujbă, jertfa Mîntuitorului le oferea suprema şi unica raţiune a vieţii şi a morţii, în taina îndurării lui Dumnezeu.

Iar dacă manifestarea acestei credinţe nu era ceva greu şi dacă lor le părea a fi cea mai evidentă şi singura preocupare înţeleaptă, faptul acesta nu răpea nimic din veneraţia cu care adorau miracolul acelei îndurări în miracolul liturghiei. Şi chiar dacă, după cît se afirmă, orice acţiune spirituală este uşoară, greutatea, dacă există cumva, rămîne aceea de a ajunge acolo. Oamenii aceştia simpli, care se născuseră şi crescuseră acolo, mai simpli decît mulţi alţii, şi la fel cu oricare alţi păcătoşi, îşi înfăţişau cu umilinţă viaţa lor pe asprele eforturi ale cărora se sprijină în atît de mare măsură edificiul social, şi ofereau ispăşirea păcatelor şi gestul de pros-

lăvire, siguri de un lucru pe care mintea îl pricepe foarte greu şi care este totuşi adevărat, dar firea noastră se răzvrăteşte împotriva lui : că tot ce ni se întîmplă e meritat, chiar dac-ar fi vorba de neştiinţă. Întreagă şi neştirbită era în ei gîndirea creştină fundamentală, potrivit căreia singure îndurarea lui Dumnezeu şi acordarea ei sînt nemeritate şi-l depăşesc pe om. Mintea noastră se umple atunci de respect faţă de religia care în supunerea creaturii faţă de Creator, departe de a umili pe cei săraci cu duhul, le acordă şi celor mîndri un anume lucru fără de care nu rămîne decît strălucirea unei măreţii apuse, după dictonul : *Beato mundi corde* [1] ; faţă de religia ce-i sprijinea pe calea răbdării şi a speranţei, de la botez pînă la moarte, pe nişte oameni cărora le dăruia cuvintele vieţii şi ale duhului.

La liturghie, Berta se ducea cu maică-sa, precum se ştie. La rîndul său, flăcăul cunoştea simţăminte noi, ca unul care privea altarul gîndindu-se că într-o zi o va conduce acolo ca nevastă. La gîndul acela, îl cuprindea o duioşie imensă şi gravă, şi îi cerea Domnului, cu umilinţă şi cutezanţă, să îi citească în suflet onestitatea speranţelor şi să se îndure a i le îndeplini.

Trecu primăvara, şi fiindcă sfîrşitul lui martie, bîntuit de vînturi, înclinase întrucîtva — împreună cu începutul înrouratului april — înapoi, spre iarna nu de mult trecută, părîndu-i parcă rău să se desprindă de ea, luna mai grăbi sosirea verii, cu zădufuri neaşteptate şi nemăsurate. Înainte de a înflori, pomii fură curăţaţi de uscături, fînul şi celelalte plante furajere crescură repede şi îmbelşugat şi începu cositul.

Vremea nu făgăduia să ţină şi zorea strîngerea fînului, la Ronco di Tagliacane, pămînt care ţinea tot de Vegri şi care, judecînd după nume [2], trebuia să fi fost cîndva un desiş mărăcinos. Acum era o pajişte întinsă, la marginea proprietăţii, mai curînd adîncită şi asanată graţie unor canale care-o străbăteau pe toată lăţimea şi unui canal colector, adînc, care-o înconjura. Pe malurile acestuia, unde apa, datorită cîtorva izvoare, era permanentă, creştea un îndoit şir de anini şi de plopi-tremurători. Frunzele aninilor, mai închise, şi cele de

[1] In inima fericită a lumii (lat.).
[2] Tradus literal ar însemna : Fundătura de la Vlăstarul-cîinelui.

un verde foarte puternic şi proaspăt al plopilor îşi amestecau atît culorile lor variate cît şi un fel asemănător de a străluci în soare, în împrejmuirea aceea arborescentă, care înconjura pajiştea de la Ronco şi stăpînea acolo o singurătate minunată, cum n-o poţi întîlni decît în aşezările omeneşti risipite ici şi colo pe marile şesuri, în vastitatea lor populată şi cuprinzătoare. Pe cerul curat, soarele de mai era fierbinte şi neastîmpărat ca sîngele tinereţii. La Ronco, femeile strîngeau o parte din fîn, care se şi uscase, cealaltă parte era întoarsă, ca să fie bine şi ea bătută de soare ; trei bărbaţi coseau.

Tăcerea era atît de deplină, încît se auzea numai o ciocîrlie, undeva, în înaltul cerului şi mişcarea lacomă şi cadenţată a coaselor, prin desimea ierbii stufoase. Şi fiindcă vîntul adia dinspre partea cosaşilor, o boare uşoară şi perceptibilă numai prin senzaţia de prospeţime de pe frunţile năduşite, aroma ierbii cosite şi a sevei care mustea din tulpinile retezate şi culcate la pămînt de coase venea să se amestece şi să se piardă în brazdele aspre şi călduţe ale acelui fîn pe care două femei tocmai îl întorceau cu furcile, ca să se usuce mai repede şi să nu fermenteze. Una dintre ele era Berta, iar dacă le priveai, ai fi spus că erau grăbite, cum şi erau, dar că le apăsa, enervîndu-le, mirosul acela, pe măsură ce, cu munca lor, îl ajutau să se împrăştie în aer şi-l înteţeau, o dată cu aducerea la suprafaţă a fînului de dedesubt, călduţ şi stătut. Deşi dimineaţa era destul de înaintată, mai exista încă rouă, prinsă toată în picături, dintre care unele aveau ceva din strălucirea curcubeului. În pajiştea uriaşă oricare alt miros era biruit, mai presus de orice, de aroma statornică, puternică şi delicată a fînului uscat, pe care un mai mare număr de muncitori şi de muncitoare îl adunau şi-l făceau grămezi, cu ajutorul furcilor şi-al greblelor, grăbiţi şi harnici, ca să nu-l ţină-n soare fără rost. Iar bătrînul Luca, trecînd pe-acolo ceva mai înainte, spusese :

— Cînd aerul străluce, ploaie produce. Daţi-i drumul, copii, că vă trimit carele.

Luaseră o primă gustare, alcătuită din pîine şi ceapă, cu sare, şi dintr-o bucată de brînză de oaie, ca să-şi potolească setea stîrnită de mîncărurile picante şi, de năduşeală, beau

vin slab din damigeana ţinută la răcoare în iarba dintr-un şanţ. O dată cu înălţarea soarelui pe cer, în timp ce acesta mai mult ardea decît încălzea, atmosfera devenea apăsătoare, lumina se întuneca, năpădită parcă de o ceaţă invizibilă, iar aerul era umed deasupra pajiştii îmbibată de seve, de sucuri şi de apa din ploile recente.

Din cînd în cînd, unul dintre cosaşi — aşezaţi în şir, cu Orbino în frunte — se oprea din lucru şi, îndreptînd coasa strălucitoare spre soare, o ştergea cu o mînă de iarbă care, umedă şi mustoasă cum era, se lipea de lamă. Începînd să lucreze din nou, dădea zor să recupereze distanţa care-l despărţea de ceilalţi doi, care merseseră înainte. Coasele zburau, duse de mîinile sprintene şi hotărîte, vîrfurile izbeau puternic în desimea ierbii, tăiau la suprafaţa pămîntului, uşoare, sigure şi lacome, în timpul mişcării pe care le-o imprima impulsul braţului şi-al umărului, asemănătoare cu mişcarea unui pendul. Cine cunoaşte meseria, lasă coasa în voia ei, şi ca s-o stăpînească, mai mult decît s-o conducă, ascultă de ea. Iar cînd îşi termină cursa, o recheamă, înaintînd cu piciorul cam o jumătate de pas şi aducînd-o pe ea înapoi printr-o mişcare inversă, în acelaşi ritm cu respiraţia.

Ajungînd la sfîrşitul fiecărei brazde, o luau de la capăt, nici înceţi, nici grăbiţi. De cele mai multe ori, înainte de a-şi relua munca, scoteau cutea din teaca de corn — agăţată de cureaua de la pantaloni — în care stătea la umezeală, în apă, şi-o treceau peste tăişul lamei. Lată, lungă şi subţire, lama coasei vibra sub mîngîierile pietrei, prinzînd putere. În întregul Ronco se auzea zgomotul pe care-l făcea piatra, trecînd peste lamă. Iar cosaşii, înfipţi puternic pe picioarele deschise, drepţi în talie şi aplecîndu-şi numai umărul, reluau, unul după altul, mişcarea aceea ritmică şi unduitoare, care sprijină şi cedează, ţine şi cheamă înapoi, cu viteza şi în cadenţa pe care le potriveşte şi le micşorează oboseala.

E o îndeletnicire care-l avantajează pe un tînăr cu înfăţişare frumoasă, sprinten şi arătos, cum era Orbino. E, de asemeni, o îndeletnicire tăcută şi captivantă, căci nu-ţi mai lasă putinţa să vorbeşti, şi nu mai ai vreme nici măcar să priveşti în jur. Cine se uita la Orbino cu cîtă atenţie cosea era Berta, în timp ce întorcea şi desfăcea mănunchiurile de fîn umed. Poate că aroma ierbii şi soarele de mai o cam ame-

ţiseră şi-o îmbătaseră, desigur că nu-şi dădea seama că îl privea atît de des şi atît de mult. Sîngele îşi spunea cuvîntul, şi îl spunea în sprijinul lui Orbino, cu vorbe de-ale sale, tainice, amăgitoare şi viclene pentru cel care le dă atenţie, cînd încep să-l agrăiască. Mînuind furca uşoară, o încerca o lîncezeală fericită şi neprevăzută, care nu-i vorbea nici de capcane, nici de primejdii. O dată sau de două ori, flăcăul o strigase vesel, ca s-o salute :

— Ehei ! Berta !

— Ehei, Orbino ! răspunse ea, bucuroasă, fără să ştie că glasul îi devenise cu totul nou.

De altfel, din depărtare, prins de muncă şi cam gîfîind din pricina cositului, nici măcar Orbino nu dăduse atenţie glasului acela vesel şi cald, în care strălucea ceva inconştient şi dulce. Îl primeau însă, întocmai cum de sus, din înaltul albastru al văzduhului, primeau şi trilul ciocîrliei, cu care parcă era înrudit, îl primeau, spun, ziua şi vremea de mai, ca şi cînd ar fi vrut numai pentru ele acel prim triluit al unui glas îndrăgostit, fără s-o ştie, îndrăgostit, de altfel, de cer şi de ceasul acela, de bucuria lui gingaşă, toată numai rîs, toată numai rouă, respirînd numai îndemnul la iubire, care înflăcăra pînă şi vremea, şi toate lucrurile însufleţite.

Dacă s-ar fi auzit singură, s-ar fi tulburat. Numai tovarăşa ei, care era o ţărancă simplă şi bătucită de muncă, înţelese ceva şi-i spuse zîmbind uşor, bătrîneşte :

— Hei, Berta, azi eşti mulţumită ?

— De ce ? întrebă ea, surprinsă.

— Se simte în glas, adăugă ea, privind-o cu drag, — şi ţi se vede în ochi, bătu-te-ar norocul, că tare mai eşti frumoasă !

Lucrurile rămaseră aici, Berta înroşindu-se toată. Ceilalţi flăcăi şi celelalte fete se strigau şi ei din cînd în cînd, veseli, şi ca să glumească. Sosiseră carul şi două căruţe, iar spre apus apărea la orizont un vălătuc de nori cenuşii, din care — suflată parcă dinlăuntrul lui — se degaja o coloană imensă de aburi albicioşi. Încetînd adierea plăcută, o zăpuşeală apăsătoare îngreuna respiraţia şi membrele, scăldîndu-le în şiroaie de năduşeală. Frunzele crude ale aninilor şi ale plopilor păreau ofilite, stingîndu-li-se strălucirea. Prin şanţuri şi prin topilele răspîndite ici-colo, cîte o broască încerca să orăcăie, scurt şi de-abia auzită. Soarele ardea mai tare ca oricînd.

Bătrînul, peste măsură de prevăzător, îi chema pe toţi să încarce fînul uscat. Cei trei cosaşi înmănuncheaseră coasele în mijlocul fîneţei, cu mînerele în sus, şi alergară să dea şi ei o mînă de ajutor. Orbino sări pe platforma carului, înălţată deasupra loitrelor lui puternice, deasupra obezilor celor patru roţi masive, cu circomferinţă mică şi ferecate cu şine groase. Platforma, fără dric, era dintre cele de modă veche, nu din scînduri, ci din stinghii rotunde, uşor înclinate către mijlocul carului. Era lărgită de un dublu şir de ţepuşe, care se înălţau pe lături. Capetele şi roţile erau împodobite cu arabescuri din cuie de aramă cu floarea mare. Era un car frumos, din lemn ales şi trainic, construit astfel încît să slujească mai multor generaţii. În vederea încărcăturii şi ca să nu fie nevoie decît de un singur drum, înaintea boilor de la oişte bătrînul înjugase două perechi de vaci. Oprind alături de grămezile de fîn, fiecare, pe rînd, se grăbea să arunce cu furca în car, cît putea lua mai mult. Orbino aşeza fînul. Încărcătura se înălţa văzînd cu ochii. Ca să ajungă în vîrf, trebuiau să ridice furcile lungi cu braţele întinse şi, în curînd, nu mai ajunseră decît bărbaţii mai înalţi de statură. Ceilalţi, împreună cu femeile, trecură la căruţe. Berta strîngea cu grebla rămăşiţele grămezilor încărcate. După ce legară încărcătura cu funiile şi o strînseră la mangealîc cu cricul, fiecare înfipse în ea dinţii furcii ori mînerul greblei, iar carul şi căruţele se îndreptară în pasul vitelor către fînar, unde aştepta Luca, nerăbdător să descarce fînul şi să-l pună la adăpost. Toţi îl urmară.

Berta îşi termina treaba, adunînd cu răbdare rămăşiţele acelea. Norul alburiu se înălţa ca un turn, tulburînd vederea din pricina soarelui care se reflecta în albeaţa lui strălucitoare. Timpul părea să se fi oprit în loc, iar pe nesfîrşita întindere goală şi tăcută a fîneţei de la Ronco di Tagliacane, zăpuşitoare, stăpînea un fel de furie şi de nelinişte a tuturor lucrurilor. Se părea că deasupra ei s-ar fi adunat forţe vrăjmaşe, în stare să te-nspăimînte. Era ceasul dinaintea furtunii, în care vietăţile se strecoară în vizuini ori în cuiburi, şi cînd chiar plantele par speriate. Berta se grăbea şi n-ar fi vrut să fi rămas singură, cînd iată că-l zări pe Orbino, care se înapoia la Ronco. Se apropie de ea, rîzînd :

— Berta, vrei să te facă ciuciulete ? N-auzi că broaştele cer ploaie ?

— Vin imediat, răspunse ea, mulţumită de-a nu mai fi singură, termin acum cu greblatul. Dar dumitale nu ţi-e teamă de ploaie ?

— Am uitat coasele ! N-are rost să prindă rugină. Lasă însă cele cîteva fire de fîn în plata Domnului, fiindcă, peste puţin, să sperăm că va fi numai ploaie. Albul norului ăluia te face însă să te gîndeşti la mai rău.

— Dacă ţi-e frică să nu te uzi, de ce nu fugi acasă ? întrebă ea, glumind.

— Ţi-aş spune-o eu, dacă nu mi-ar fi teamă c-o să te superi.

Berta se făcu roşie, şi fiindcă lucrul acesta o supăra dar, totodată, îi făcea şi plăcere, se grăbi să termine de greblat, cînd iată că un tunet slab şi un fulger izbucniră pe neaşteptate în nor, făcîndu-l să se desfacă şi să se împrăştie pe tot cuprinsul cerului. Pămîntul începu să freamăte, fără pic de vînt, iar norul, ca şi cînd fulgerul ar fi aprins în el un foc de pucioasă, îşi schimba culoarea în negru, în galben şi-n roşu arămiu. O salvă, un răpăit de tunete şi de fulgere coborî nu departe de Ronco, pe neaşteptate, cu o furtună aducătoare de nenorociri. Tunetul bubuia într-una, fulgerele erau dese. Aerul mirosea a trăsnet. Era atît de întuneric, încît nu vedeai la douăzeci de paşi.

Fata rămăsese înmărmurită, uitîndu-se la sfîrşitul acela neaşteptat al lumii, Orbino îi luă grebla din mînă :

— Să fugim, Berta !

— Dar unde, cînd vine din toate părţile ?

Într-adevăr, cercul acela întunecat şi învolburat se strîngea din toate părţile deasupra fîneţei de la Ronco. Orbino îi spuse :

— Mă duc să iau coasele, căci dacă mă-ntorc acasă fără ele, soră-mea e-n stare să bîrfească. Apoi, mergem să ne adăpostim într-o colibă aflată pe-aici pe-aproape.

Se îndreptară sprinteni spre coasele care, după cum s-a spus, stăteau înmănuncheate, cu mînerele-n sus. Tocmai se apropiau de ele cînd o bubuitură îi orbi şi-i asurzi dureros, după care, cuprinşi parcă de-o ameţeală, se prăbuşiră pe brînci în fîneaţă, întinşi cît erau de lungi.

Venindu-şi în fire, la fel ca epilepticul care, după ce-şi vine-n simţiri, priveşte în jur ca pentru a-şi aminti unde se

află, Orbino se ridică pe genunchi clătinîndu-se. Berta, cu fața la pămînt, ascunsă în mîini, era zguduită de un tremur violent.

— Berta, ridică-te, a trecut, n-a fost nimic. Te-ai lovit rău, Berta ?

— Dar ce s-a întîmplat, întrebă ea, fără să-și ridice fața dintre mîini.

— Trăsnetul, nu te speria.

— Dar unde ?

— Alături. Să nu-l mai așteptăm însă pe-al doilea, aici afară. Te poți ridica în picioare ?

Și-n timp ce ea încerca, îl auzi spunînd :

— Oho ! A lovit coasele.

Într-adevăr, nu mai rămăsese din ele decît un crîmpei de lamă, topit și răsucit. Se grăbi să-l culeagă de pe jos :

— O să-l ținem ca amintire ; de unde știi că n-o fi bun ca talisman ?

Dar fata, tremurînd și chinuindu-se să se țină pe picioare, scotea la fiecare fulger un strigăt de spaimă și parcă de durere sfîșietoare. Îi fu teamă să nu-și iasă din minți :

— Berta, îi zise el, nu te mai uita așa ! Haidem la adăpost, fiindcă începe să plouă.

O prinse de mijloc, o sprijini și o conduse cît putu mai repede. Continua să tune, iar fulgerele roșii brăzdau cercul întunecat al furtunii.

— Curaj, curaj, nu mai cade încă unul atît de aproape.

În schimb, ea era îndemnată la mers și sprijinită de spaimă. Cînd ajunseră la colibă, începuseră să cadă picături mari și rare. Era una din colibele acelea de paie ori de coceni, pe care le ridică țăranii ca să păzească recoltele. Se intra în ea pe brînci, și îndată ce se văzu adăpostită acolo, fata începu să invoce pe Sfînta Fecioară și pe maică-sa, cu aceleași priviri rătăcite care îl speriau pe flăcău, în semiîntunericul din vizuina aceea :

— Liniștește-te, Berta, liniștește-te. Ascultă cum se preschimbă în ploaie, nu mai avem de ce să ne temem.

— N-o să mai vină încă unul ?

— Nu, fii liniștită.

Ca și cum o asemenea asigurare ar fi avut valoare, se strînse mai lîngă el, în timp ce un ropot de ploaie toren-

țială părea într-adevăr să topească furia aprigă a furtunii. Aerul se răcorea și era plăcut de respirat, ploaia cădea cu găleata, veselă, și-i dădea tărie prin aprinderea unor fulgere neașteptate. Era încărcat de aromele proaspete și tari ale pămîntului inundat. Norii se împrăștiau, ploaia era strălucitoare, iar fîșîitul ei părea un cîntec.

— Asta, îi spunea Orbino, vorbindu-i ca unui copil, îneacă toate fulgerele rele. Dar acuma, Berta, de ce ?

Ea încercase să zîmbească, dar pe urmă izbucnise într-un plîns năvalnic. Apoi, printre lacrimi :

— Iartă-mă, Orbino, îi spuse ea, recăpătîndu-și treptat zîmbetul, sînt o proastă, dar mi se pare că aud încă bubuitura aia, ca și cînd m-ar fi izbit aici, în ceafă.

Lăcrima și zîmbea, ușurarea aceea era binefăcătoare, iar privirea nu-i mai era rătăcită :

— Atunci, putem spune că într-adevăr am scăpat ? întrebă ea, ștergîndu-și ochii.

— Într-adevăr. Uită-te la bucata asta de fier, atîta a mai rămas din coase.

— Și cum de ți-a venit în minte s-o iei ?

— Așa, nu știu nici eu cum, ca amintire, ca talisman. Și pe urmă mă gîndesc acuma că un lucru atît de deosebit nu ni se putea întîmpla nouă amîndurora fără un anume rost.

— A ținut Sfînta Fecioară cu noi, în clipa aia.

— Iar pentru îndurarea pe care ne-a arătat-o, putem s-aprindem fiecare cîte o lumînare, duminica viitoare, dar mie, întîmplarea asta îmi mai spune și altceva.

— Ce anume ?

— Că fulgerul ăla a fost un fel de semn al voinței lui Dumnezeu.

— Se spune că diavolul stăpînește fulgerele, cînd îi îngăduie Dumnezeu.

— De data asta, nu, Berta, și-n orice caz pentru mine a însemnat c-o să mă-nsor cu dumneata, ori cu nimeni alta. În ce mă privește, eram foarte hotărît chiar și fără fulger.

Vorbe atît de pătimașe o făcură pe Berta să se tulbure :

— Vezi că stă ploaia...

— După cît văd eu, cade mai deasă ca oricînd.

— Dac-ar da cineva peste noi aici, așa...

— Deocamdată nu e nici o primejdie, şi pe urmă, ce mai interesează dacă tot trebuie să ne căsătorim, şi-a spus-o pînă şi cerul.

Rîse puţin, încet şi cu gingăşie :

— Eşti atît de sigur, Orbino !

— Atît de sigur, încît n-o să-ţi mai vorbesc de asta pînă-n ziua nunţii.

— O să te poţi ţine de cuvînt ?

— N-am arătat şi pîn-acuma că mă pot ţine ? Crezi că nu mă costă ?

— Atunci deşi nu pot spune c-o să mă mărit, dar, de cîtva timp, şi mie mi se pare, Orbino, că ori dumneata, ori nimeni altul.

Flăcăul apăsă fierul, care, fiind răscopt şi ars de fulger, se rupse uşor, şi îi dădu o jumătate din el Bertei, spunîndu-i cu gravitate :

— O să le punem din nou împreună, în ziua aia. Pîn-atunci, ţin loc de verighetă, vrei ?

— Vreau.

— Eşti mulţumită ?

— Dar dumneata ?

Drept răspuns, o îmbrăţişă şi o sărută drept pe gură. Berta primi sărutarea şi o înapoie, înainte de a-şi da seama ce face. Cînd îşi dădu seama, un foc lacom şi lînced i se împrăştiase în sînge, părîndu-i-se că membrele i se desprind parcă de trup. Închise ochii, iar cînd îi deschise din nou, întrebă, ca în neştire :

— Ce-ai făcut ? Ce-ai făcut ?

— Of, Berta, te iubesc atît de mult !

Spunînd asta, se ridică şi ieşi din colibă, ca şi cum s-ar fi temut să nu facă o prostie. Ploaia era pe oprite, soarele, din nou puternic, strălucea în văzduh şi peste urmele înrourate ale ploii, pe pămînt şi printre norii picurînzi, pătrunşi de razele luminoase şi calde cu un fel de veselă pornire drăgăstoasă. În aer, deşi răcorit, nu era asprimea nesănătoasă a grindinei. Vremea aceea, făgăduiala şi sărutul iubitei îl copleşeau cu o bucurie vie, cu o fericire grozavă, care-i rîdea în suflet şi-n simţiri, cum se zice că rîde streaşina care curge. Îşi alungi şi-şi întinse membrele, îşi umflă plămînii, rîzînd, şi exclamă :

— Ah, ce viaţă !

Ea, care de asemeni ieşise şi tocmai îşi curăţa şi-şi aranja veşmintele, sub ultimele picături de ploaie, şi îşi simţea membrele obosite şi trupul îngreunat din pricina spaimei suferite şi a lîncezelii care-o cuprinsese cînd fusese sărutată, îi răspunse, rîzînd :

— Da, viaţă ! Nu ştiu dacă n-ar trebui să fiu eu supărată !

— Fă ce crezi de cuviinţă, Berta, căci de-aici încolo tot aia e, fie lăudat fulgerul ăla care, pînă una alta, mi-a stîrnit o foame de nespus !

— Adevărat, şi mie.

Îşi dezveleau, rîzînd, dinţii albi şi puternici.

— Ai încredere, Berta, căci ştiu ce-nseamnă datoria şi prudenţa. Pînă ce n-o să putem schimba verighetele, nimeni n-o să-şi dea seama de nimic.

Mergeau cu pas harnic spre casă şi respirau mulţumiţi, cuprinşi de aceeaşi fericire care se simţea în cîntecele păsărilor, şi care părea să fie şi-a plantelor, şi-a cîmpurilor.

— Ascultă, Berta, dar dacă am ţine tăinuită între noi toată povestea asta ?

— Care poveste ? Ce vrei să spui ?

— Vreau să spun... Dar dumneata ce-ai crezut ?

— Mă gîndeam la isprava aia frumoasă a dumitale... la sărutul ăla furat pe furiş.

— Bineînţeles că asta nu trebuie s-o ştie nimeni, dar mă gîndeam la fulger, mi-ar plăcea să rămînă o taină şi să nu arătăm nimănui cele două bucăţi de coasă.

— Îmi place şi mie. Dar unde-o să spunem c-am fost ? Iar lumînările pentru îndurarea primită ?

— O să spunem că în colibă, ca să ne-adăpostim, şi că fulgerul l-am văzut mai de departe, dar destul de aproape ca să merite două lumînări sfinţite.

— Cum crezi. Iar coasele ?

— O să spun că am sosit tîrziu şi că ploua prea tare.

— Bine, dar acuma ?

— O să spun că le-am căutat şi că le-o fi furat careva în timpul furtunii.

Copiii din casă, zărindu-i, o anunţară prin strigăte pe Argia, care era îngrijorată. Masa nu era încă strînsă, deşi terminaseră de mîncat. Era o jumătate de cîrnat pe farfurie şi pîine proaspătă. Orbino îşi înfipse dinţii în pîine, cu un gest atît

de grăitor, încît bătrînul Luca, înşfăcînd cuţitul, îi spuse rîzînd :

— Ţi-o tai groasă, fiindcă văd că nu faci mofturi.

— E chiar mai bună. Şi cred că şi Bertei îi e o foame grozavă.

În timp ce mînca, povesti despre fulgerul văzut din colibă, căzut pe fîneaţa de la Ronco, puţin înainte de a începe să plouă. Bubuitura fusese auzită şi din casă. Între timp, Argia părpălise cîteva felii mari de mămăligă şi pregătise o salată de ceapă nouă, dulce şi frumos mirositoare, şi puţin cam lăptoasă.

După asta, se înapoiară cîţiva dintre băieţi, care se duseseră să vadă locul unde căzuse trăsnetul, şi împreună cu grebla aduceau ştirea că trăsnetul trebuia să fi lovit coasele, după cum arăta o bucată de mîner ars, care-i scăpase lui Orbino. Cosaşii îşi aminteau că le lăsaseră înfipte în mijlocul fîneţei de la Ronco, şi nu mică fu mirarea şi nici puţine felicitările pentru primejdia din care scăpaseră : o întîmplare făcută parcă să fie pictată într-un *ex-voto*.

Se hotărîră să o ofere bisericii din Guarda mărturia minunii, adică frîntura aceea din mînerul ars al coasei.

— Dac-ajungeam puţin mai înainte, ori dacă Berta mai zăbovea să grebleze încă un pic, iată ce-am fi ajuns şi noi, spuse Orbino, arătînd spre bucata de mîner.

Cele mai multe lucruri şi cele mai frumoase, cei doi tineri le ţineau tăinuite şi pentru ei, dar lui *don* Casimiro Vernetti îi ajunse şi mai puţinul pe care-l află ca să-l numească, dacă nu chiar o adevărată minune, în orice caz o strălucită dovadă de îndurare dumnezeiască. Primind deci ciotul de mîner, îl agăţă pe perete împreună cu alte *ex-voto* şi vorbi din amvon despre cele petrecute. De trăsnetul acela se vorbi destul de mult în Guarda, iar cucernicia cu care cei doi tineri oferiră fiecare cîte o lumînare sfinţită îi edifică pe cei credincioşi. Oferind-o, şi rostind un *Ave* şi *Salva Regina,* Berta, pe lîngă că-i mulţumea, îi mai cerea Fecioarei şi să se arate binevoitoare faţă de făgăduiala pe care şi-o făcuseră în taină.

Ca să bîrfească în legătură cu ceea ce făcuseră în colibă, nu se găsiră decît Lantision şi vrednicul ei prieten Raibolini. Toţi ceilalţi văzuseră atitudinea modestă şi sinceră a Bertei, în biserică, şi mai tîrziu, cînd fuseseră felicitaţi de ţărani, pe tăpşanul din faţa bisericii, nimic nu dădea de bă-

nuit că n-ar fi atitudinea nevinovăţiei şi-a cinstei. Părerea se dovedi a fi unanimă şi nu-i fu ascunsă lui Lantision : că răutatea e fiica pizmei şi sora bună a păcatului.

— Pizmaşă eu ? Şi pentru ce ?

— De, de, Lantision ! Berta Scacerni e o frumuseţe din cele pe care nu le întîlneşti pe toate drumurile.

— O fi o frumuseţe pentru cine-o place, dar ţărănească şi grosolană, căci nu ştie nici măcar să scrie şi să citească.

— Ehei, Lantision, ochii nu se fac mai strălucitori, dacă ştii să citeşti ! Şi chiar fără să ştie să scrie, Orbino tot o s-o ia de nevastă.

Pasiunea lui Orbino nu era o taină, iar stima faţă de Berta era generală, la fel şi simpatia faţă de amîndoi tinerii, iar ceea ce se ştia în legătură cu trăsnetul şi cu primejdia din care scăpaseră amîndoi ajungea pentru a o spori şi mai mult, făcîndu-i cunoscuţi şi, pentru cîteva zile, populari, în rîndurile micii aşezări omeneşti din Guarda, care şi-aşa îi şi logodise.

Lantision răspundea furioasă :

— Ce-mi pasă mie dacă frate-meu o să ţină să facă o asemenea prostie ?

— Lantision, nevestele, în casă, poruncesc mai mult decît cumnatele nemăritate.

— Ei, că parcă la o adică, n-o să fiu în stare să-mi găsesc un bărbat oarecare !

O adevărată Verginesi „cu sufletul scurt" !

— Poţi s-o ştii, Lantision, poţi s-o ştii ?

Îi puneau întrebarea aceasta în cor, ca pe-o litanie, luînd-o în rîs, şi nu numai numeroşii ţărani, ci mai ales prietenii şi prietenele, floarea tineretului emancipat din localitate, sau — ca să folosim cuvinte din vocabularul ştiinţific al lui Raibolini Epicarmo — evoluat şi conştient. Vor fi fost cam vreo două duzini, şi păreau prieteni pe viaţă, deşi nu pierdeau prilejul să se împungă între ei şi să-şi bată joc unul de altul.

La început, Lantision rămăsese uluită, căci vanitatea ei obraznică nu-i trezise niciodată o asemenea îndoială. Înălţă apoi din umeri şi le spuse, atît celor evoluaţi cît şi celor înapoiaţi, cu tot dispreţul :

— Şi pe urmă, nu sîntem pentru amorul liber ?

— Vorbeam de căsătorie, îi răspunseră ei, şi rînjeau.

Scena se petrecea într-un local transformat în club socialist, grație cîtorva bănci și scaune, și avînd atîrnate pe pereți portretele lui Andrea Costa, Marx și Amilcare Cipriani — a cărui condamnare la douăzeci și cinci de ani de temniță pentru omucidere stîrnise nu demult grave tulburări în Ancona — precum și a unor personalități ale Comunei și ale Internaționalei, cărora li se adăugaseră de curînd chipurile foarte populare ale lui Salvatore Misdea, Marino și Pietro Scarnari — doi ostași și un jandarm, învinuiți de uciderea superiorilor și-a unor camarazi de arme, osîndiți la moarte și executați într-o adevărată furtună de proteste democratice și de întruniri umanitare. Era vorba de o democrație și de un umanitarism care — ca și mai înainte, în cazul caporalului Barsanti — nu bănuiau sau, mai curînd, nu erau în stare să vadă ce răsturnare ar fi adus după ele, în astfel de cazuri, indulgența și slăbiciunea justiției. În clubul acelei organizații ce începuse să-și spună ligă și încasa de la cei ce-l frecventau cîte șase bani pe lună drept cotă-parte la cheltuielile sociale, Raibolini, mai consecvent și, în felul lui, mai ascuțit la minte, dădea toate aceste cazuri drept exemple capabile, dacă ar fi fost imitate, să zguduie din temelii ordinea, căreia el îi spunea capitalistă și burgheză, instituțiile, armata, statul și ideea de patrie. Uneori venea pe-acolo și marchizul Galasso Macchiavelli, care nu dobîndise nici un avantaj pentru popor din demonstrația pe care-o organizase după întrunire, întrucît primăria din Copparo nu plătise lucrările de la dig. Venise însă între timp vremea frumoasă pentru a ușura, dacă nu pentru a înlătura cu totul lipsa de lucru și neajunsurile ei, și pentru a amîna izbucnirile furioase pe iarna viitoare.

Este bineînțeles cunoscut faptul că în arsenalul didactic al lui Raibolini exista și învățătura amorului liber. În ziua aceea cînd Susanna Verginesi, aflîndu-se în clubul ligii, se supără pe ceilalți întrebînd : „Și, de altfel, nu sîntem pentru amorul liber ?“ Raibolini îi spuse :

— Pentru amorul liber, sînt aici, fetițo, gata să te mulțumesc (iar aici rîsetele deveniră de două ori mai puternice, căci toată lumea știa în ce relații era ea cu conducătorul ligii), dar dac-ai să cauți cumva un soț, cum spuneai parcă mai adineauri, ți-o spun limpede : proști dintr-ăia o să trebuiască să-i găsești în afara grupului nostru. Principiile sînt principii, ce dracu !

Batjocorită şi dată-n vileag într-un asemenea chip, Lantision se amărî din pricina felului în care se vedea tratată. Întocmai ca o tîrfă, deşi în aventura de dragoste cu Raibolini se angajase mai mult din vanitate decît din plăcere, amăgindu-se tot timpul cu gîndul că bărbatul era prins în laţ şi că ea era liberă să-l părăsească oricînd ar fi vrut şi i-ar fi plăcut. Simţi cruzimea purtării celuilalt şi zădărnicia amăgirii cu care se hrănise pînă atunci, şi trebuia să fie veselă, ca să nu mai treacă şi drept proastă şi fricoasă.

— Ştiu şi eu ce-nseamnă amorul liber, drept cine mă iei? Dar dacă aş vrea cumva un soţ, nu mi se pare c-ar trebui să treacă drept dobitoc, din pricina asta.

— Binişor, frumoaso, spuse sardonicul Epicarmo, mîndru ca un păun, cu toată înfăţişarea lui lipsită de farmec: N-ar trebui să treacă drept asta, dintr-un anume punct de vedere, iar aici e unul care poate s-o spună — (rîsetele deveniră obraznice şi neruşinate), dar ar putea să treacă judecînd după principiile noastre. Spui că le cunoşti, şi-ajunge, îţi amintesc totuşi, că dacă ţi-ar veni chef să prinzi în plasă un bărbat legiuit şi binecuvîntat de biserică, nu care cumva să-ţi treacă prin minte că l-ai putea trage pe sfoară pe unul, hai să dăm cărţile pe faţă, ca mine de pildă.

Fu cît pe-aci să-i spună deschis că n-avea ce face c-o glumă a naturii, cum era el, dar se gîndi că le-ar fi făcut o şi mai mare plăcere răutăcioşilor. Şi se căzni atunci să ţină în ea o insultă de o răutate crîncenă şi de-o furie ruşinoasă. Iar în prostia ei, în preţuirea pe care-o avea faţă de ea însăşi, nu s-ar fi aşteptat niciodată să fie stimată şi tratată astfel. Invidia şi pizma prietenelor, pentru preferinţa pe care i-o arăta conducătorul ligii, şi, hotărîtă ca mai curînd să moară decît să cedeze, îşi înghiţi fierea şi ruşinea şi zîmbi, cu o aparentă nepăsare.

— Vorbeam numai aşa, ca să spun ceva. Închipuieşte-ţi că dac-ai vrea dumneata să te-nsori, n-aş vrea eu să te iau. Ce naiba, principiile sînt principii.

Se prefăcu atît de bine, încît tovarăşele, deşi se sileau să n-o creadă, rămaseră totuşi neliniştite. Cît despre ea, suferi atît de mult, încît simţi un nou val de ură împotriva Bertei, fiindcă din pricina ei se ajunsese la toată discuţia aceea. Şi întrucît acum nu-i mai putea face prea mult rău în familie, căuta toate prilejurile ca s-o facă de rîsul lumii, şi se înţe-

lege că, afară de bîrfelile în legătură cu ea și cu Orbino, rîdea de Berta pentru așa-zisa minune a trăsnetului și pentru bigotismele înfățișate de lumînări și de *ex-voto*. Raibolini o ajuta, și de plăcere, dar mai ales fiindcă morarii de pe Paneperso, în independența lor, începuseră să reprezinte în ochii lui oamenii cei mai puțin docili și cei mai puțin supuși ascendentului său, și care, pe deasupra, mai deveniseră și morarii lui Clapasson. Mai era nevoie de altceva ? Clapasson era sufletul reacțiunii patronale, căpetenia exploatatorilor, întemeietorul și sprijinitorul asociației celor bogați, „Capital și Muncă", cel care se împotrivea în toate chipurile cererilor muncitorilor și care făcuse să dea greș nu o singură încercare de grevă a argaților. Consultîndu-se cu Macchiavelli, Raibolini înțelesese că pentru a-l lovi, trebuia să-i răscoale împotriva lui pe țărani. Șiretenia lui țărănească n-ar fi ajuns singură la această concluzie, iar pînă atunci el îi socotise pe țărani credincioși față de stăpîn și față de principiile de ordine, sau, cel puțin, cu totul inerți, indiferenți în fața oricărei propagande politice, afară de a preoților, ceea ce, pentru vremea de-atunci, era o presupunere mai degrabă absurdă decît neverosimilă. După ce Macchiavelli îi deschise capul, Epicarmo Raibolini văzu mai bine decît el avantajul pe care-l putea avea „cauza" de pe urma unei greve a țăranilor împotriva bogătanilor din Guarda și din Ro ; văzu nu numai sporirea propriului său prestigiu, dar își dădu seama și ce afront ar fi însemnat pentru Clapasson și pentru toți adversarii, și chiar pentru radicalii democrați, credincioși dreptului de proprietate și tot atît de conservatori, pe teren economic, cît și ceilalți, convertirea țăranilor la principiile socialiste, angajarea lor în „lupta socială" pentru cucerirea pămîntului. Și tot mai bine decît marchizul Galasso, care rămînea un agitator aventuros și un indolent volubil și lipsit de răbdare, Raibolini cîntări și efectele unei asemenea acțiuni, în caz c-ar fi putut s-o întreprindă, și faptul că țăranii ar fi fost în stare s-o susțină vreme mai îndelungată, să meargă mai în adîncul lucrurilor, avînd resurse mai îmbelșugate pentru a rezista și pentru a atinge o țintă și a obține efecte mai adînci decît ar fi putut s-o facă pălmașii și argații, împinși numai de sărăcie și de un neastîmpăr care le e propriu. Aceeași lăcomie cinică și aceeași aroganță, dovedite în felul de-a se purta cu ușurateca și nesăbuita de Lantision, îl slujeau instinctiv și în politica lui,

grosolană, dar inteligentă, care îi arăta cît erau de importante pentru ascendentul său, pentru autoritatea sa, dezlînarea și discreditarea principiilor tradiționale, și unității morale a familiilor acelora țărănești.

Ajutorul cel mai neașteptat îi veni, deși involuntar, chiar din partea lui Clapasson, care, mai peste tot, în întreprinderile lui ori în cele ale asociaților din „Capital și Muncă" tuna și fulgera împotriva vechilor temeiuri economice ale conducerii în agricultură după „sistemul patriarhal", fără a bănui răsturnarea pe care urmau s-o sufere din această pricină principiile morale. Ba, după el, era hărăzit s-aducă liniște faptul axiomatic că, o dată cu dezvoltarea industrială și intensivă a agriculturii, cu mersul spre mai bine, scoțîndu-se cît mai mult din pămînt, stăpînul și țăranul ar fi alcătuit, cu siguranță, acel așa-zis „pilon al conservării sociale", pe care se întemeia și se vorbea atîta. Și s-ar fi putut să aibă dreptate : greșeala cea mare stătea în acel „cu siguranță". Iar celui care i l-ar fi pus la îndoială îi răspundea înfuriindu-se : un răspuns care nu face însă prea multe parale.

Scăderea prețurilor la grîu și la cînepă îl făcea să fie partizan al protecției vamale și al ușurării impozitului funciar, și să-și iasă din fire și din pricina faptului că întrucît deputații colegiilor ferrareze erau cu toții numai niște odioși radicali înflăcărați, cu care nu voia să aibă de-a face sau, cum spunea el, să se murdărească, nu avea cum să stăruie pe lîngă vreunul dintre legiuitori, și se vedea silit să-și verse focul de unul singur. Își mai propusese însă și să treacă, energic și cît mai curînd, la o reformă a culturilor de pe pămînturile sale, începînd cu Vegri della Coguazza, pentru a compensa pierderile cu cîștigul de la produsele mai ușor vandabile. Și se gîndea și la o reformă a contractului de dijmă încheiat după vechile norme.

Într-o zi din primăvara aceea, îi convocase și îi primi pe cei doi Verginesi, cu o politețe neobișnuită, care-i vîrî imediat la bănuieli, și începu să laude iscusința lui Luca în îngrijirea staulului și calitățile mai variate, ale lui Angelino. Atitudinea împăciuitoare, înfățișarea cordială, voioșia degajată a acestui Verginesi „cu sufletul scurt" și rotofei, ascundeau mai bine încăpățînarea și neîncrederea decît putea s-o facă mutra încruntată a lui Luca. Ba tocmai din pricina acestei înfățișări deosebite — pe un fond identic — cei doi capi de

familie erau vestiţi în pieţe şi la tîrgurile din ţinut, unde negustoreau, unul, vite, iar celălalt cînepă şi grîne. De aceea mergeau întotdeauna împreună, iar Angelino, fie cînd cumpăra, fie cînd vindea, obişnuia să spună celor cu care trata că el s-ar arăta dispus să încheie afacerea, fiindcă era dintr-un aluat mai blînd şi mai supus, să-l convingă însă pe fratele său. Treaba asta era sortită să-i descurajeze pînă şi pe samsarii cei mai dîrzi şi mai buni de gură. Iar cînd înţelegea să accepte un preţ, Luca spunea că el, unul, nu s-ar fi împăcat niciodată cu aşa ceva, căci se socotea strîns de gît, şi că n-avea să mai calce în vecii vecilor prin pieţe, ca să nu-şi mai facă sînge rău. Intervenea atunci Angelino, care, prin felul său de-a fi, le dădea din nou ghes celor descurajaţi şi vlăguiţi de încăpăţînarea cumplită a dijmaşului, iar cu sporovăiala lui, profitînd de uşurarea aceea, izbutea să încheie tîrgul, smulgînd întotdeauna vreun alt avantaj din partea celor care voiau să cumpere ori să vîndă, ca şi din partea misiţilor.

Chiar şi în faţa stăpînului, fie tăcînd, fie vorbind, unul se încrunta mai mult ca oricînd, iar celălalt zîmbea, şi tot mai mult ca oricînd lui Luca trebuia parcă să i se smulgă vorba din gură cu cleştele, în timp ce blîndeţea docilă a celuilalt se risipea în palavre care lăsau tot timpul impresia c-ar fi gata să consimtă la orice, în vreme ce el nu ceda în nimic. Aşadar, Luca primise laudele stăpînului ca pe tot atîţia pumni în burtă, iar Angelino repeta :

— Sînteţi prea bun, *signor padrone*, prea multă bunătate, n-o merităm, n-o merităm...

— Ba o meritaţi, spuse Clapasson, şi pentru a vă da seama că vă recunosc meritele, am luat hotărîrea ca, de aici încolo, să mă lipsesc de darurile voastre de sărbători.

Darurile de sărbători erau daruri de păsări, de ouă şi de brînzeturi, la care ţăranul, în special de Crăciun şi de Paşti, era obligat mai mult dintr-un obicei străvechi, decît prin contract. Clapasson crezuse că şi-i va apropia, cînd colo, îi jignise.

— Adică ? întrebă Luca.

— Renunţ la darurile de sărbători.

— Nu le mai vreţi ?

— Nu le mai vreau.

— Asta-l priveşte pe el, spuse Luca, arătîndu-l pe frate său.

Erau într-adevăr lucruri care-l priveau pe Angelino, şi veneau de la Torricella.

— Nu v-am adus lucruri frumoase, din ce-avem noi mai bun ? întrebă Angelino, ascunzîndu-şi supărarea şi bănuiala. N-a fost mulţumită *signora padrona*? Şi totuşi, cele patru raţe erau grase, iar nevastă-mea făcuse tot ce putuse pentru a curăţi cît mai bine carnea păsărilor.

— Soţia mea a fost cît se poate de mulţumită, şi erau numai lucruri de cea mai bună calitate.

— Şi-atunci ?

— Tocmai de aceea vreau să vă scap de greutatea asta şi să v-aveţi şi voi cîştigul vostru. Cînd o să vrem să mîncăm vreuna din păsările alea frumoase de la Torricella, o să v-o cumpărăm.

Neîncrederea deveni atît de puternică, încît Angelino, pentru cîteva clipe, încetă să zîmbească. Mai presus de orice, erau jigniţi într-un sentiment de care nu-şi dădeau seama nici măcar ei, şi care-i făcea să creadă că supravieţuirea aceea a plocoanelor feudale era, îndeosebi în sistemul patriarhal duşmănit de Clapasson, un semn de cordialitate, de familiaritate plină de încredere între dijmaş şi stăpîn, de unitate, mai mult decît de servitute.

— *Signor padrone* a fost întotdeauna prietenul înnoirilor, spuse Angelino, fără să zîmbească şi parcă descurajat.

— Cînd sînt folositoare, răspunse Clapasson, şi fiindcă tot veni vorba de asta, iată de ce v-am chemat. Dar, dumneata, Luca, nu-mi face mutra asta, fiindcă voi vorbi în binele meu şi-al dumneavoastră.

„Asta mai lipsea !“ se gîndi Luca, încă şi mai întunecat, fără să se clintească. Iar ultimul lucru la care s-ar fi gîndit era acela că dărnicia patronului ar putea fi gratuită :

— Mulţumirea noastră e-a dumneavoastră !

Clapasson se instalase ca acela care are de susţinut o discuţie lungă şi importantă :

— Aşadar, bunii mei Verginesi, n-am nevoie să vă spun că grîul şi cînepa se vînd prost anii ăştia.

— Din păcate, răspunseră ei... Să ne punem nădejdea în cei care vin.

— Totul ne face să prevedem că în anii viitori se vor vinde încă şi mai prost, spuse el, fără drept de replică.

— Nu e o urare frumoasă, răspunseră cei doi, simţind nevoia să facă semnul prin care s-alunge deochiul.

— E o previziune cuminte, n-avem scăpare, credeţi-mă. Dacă guvernul nu pune o taxă vamală protecţionistă asupra grîului şi dacă nu uşurează fonciera, dăm faliment, şi eu, şi dumneavoastră.

— Dumneavoastră ştiţi mai bine ca noi, răspunseră ei, gîndindu-se : „Să sperăm c-o să te-atingă numai pe tine".

— În schimb, vitele, fie de carne, fie de lapte ori de muncă, merg foarte bine şi vor merge din ce în ce mai bine.

Tăcură, aşteptînd să vadă unde voia să ajungă :

— Şi-atunci, Luca, dumneata, ca un dijmaş de ispravă ce eşti, nu te-ai întrebat niciodată de ce trebuie să te mărgineşti la creşterea unui singur „atelaj" de vite de muncă şi-a cîtorva vaci.

— Proprietatea n-ar putea hrăni mai multe.

— Iată unde voiam să v-aduc, iată răspunsul la care mă aşteptam !

Luca îl privi pieziş pe Angelino, întrebîndu-l din priviri ce prostie ori imprudenţă le scăpaseră fără să vrea. Angelino părea să nu se gîndească la altceva afară de cum să-şi învîrtească mai bine pălăria între mîini. Vorbi mai departe tot Clapasson :

— Nu le poate hrăni în starea în care se află acuma, cu fîneţe naturale, cu prea puţine culturi furajere, îngrăşate pe sponci.

— Grajdul nu dă mai mult bălegar.

— Iată un lucru la care m-aşteptam !

Luca îşi muşcă limba.

— Iată un lucru la care m-aşteptam, şi de ce nu dă mai mult ? De ce ? Răspundeţi.

— Fiindcă... fiindc-aşa stau lucrurile.

— Asta nu e un răspuns cuminte. Ca să ai mai multe furaje, e nevoie de mai multe îngrăşăminte, ca să ai mai multe îngrăşăminte, e nevoie de mai multe vite, ca să ai mai multe vite, e nevoie de mai mult furaj : prin urmare, trebuie semănat mai puţin grîu şi porumb, trebuie desfundate fîneţele, cultivate mai multe furaje şi de mai bună calitate, în cele din urmă, trebuie mărit grajdul. E limpede ?

— Uşor de spus ! zise Luca, nemaiputîndu-se stăpîni, dar Angelino îl întrerupse :

— Dumneavostră vorbiţi cum nici nu s-ar putea mai bine, *signor padrone*, înainte de toate trebuie mărit grajdul, şi de unde bani ? Şi-n timp ce se desfundă şi se seamănă, aşteptînd să crească iarba, trebuie cumpărat furaj, şi de unde bani ? Şi pe urmă, dacă, în ciuda ştiinţei dumneavoastră, iertaţi-mi vorba proastă, coboară preţurile ? Ce se întîmplă ? Ajungem la faliment, noi ţăranii.

— V-am lăsat să vorbiţi, răspunse stăpînul, zîmbind, fiindcă şi la asta mă aşteptam.

— S-ajungem la faliment ? bombăni furios Luca, în timp ce Angelino, înălţînd din umeri, spuse :

— Dacă dumneavoastră v-aşteptaţi la toate, nu ştiu ce să mai spun.

— Spuneţi aşa, că stăpînul a prevăzut tot ce i-aţi putea spune, şi ascultaţi-mă cu încredere.

— Chiar dacă în furaje pătrunde iarba aia blestemată căreia nu ştiu nici măcar cum îi spune ?

— Se cheamă torţel, dar te poţi apăra de ea cu o sămînţă bine aleasă, cu îngrăşăminte şi cu o rotaţie bine gîndită a culturilor. Ceea ce interesează în primul rînd este asta : sporirea furajelor şi a vitelor. Numai că vă lipseşte capitalul, „forţa", cum spuneţi dumneavoastră, necesară pentru îmbunătăţirile acestea, măcar pentru partea care vă priveşte, măcar ca să le începeţi, n-aveţi nici bani, nici braţe de muncă, nici vite.

— Ce „forţă" vreţi s-avem noi, nişte sărăntoci ?

— Fondurile necesare pentru lucrări, vi le avansez eu.

— Mulţumim, *signor padrone* ! Ca să ne înglodăm în datorii ? izbucni Luca.

— Datorii, da, dar faţă de stăpîn, mă luaţi drept un cămătar ?

— Ori de cine-ar fi vorba, datoriile sînt datorii, iar chip de creditor, lovitură în inimă înseamnă, interveni Angelino, cu un proverb.

— O să vă dau tot răgazul, spuse Clapasson, silindu-se să nu-şi piardă răbdarea, ca să le puteţi plăti cît mai uşor.

— Ușor... zise Angelino, ușor... și, nemaiputîndu-se parcă stăpîni : ce zici de ușorul ăsta, dumneata, dijmașule, care ții grajdul cu boi ?

Luca răspunse cu un gest evaziv, ca unul ce se gîndește să evite angajarea în discuții pe care le socoate ușuratece, dar înșelătoare. Angelino se domoli.

— *Signor padrone* a zis că știe tot ce-i putem spune noi : îl ascultăm pe *signor padrone.*

La fel ca bolnavul care-și dă falca pe mîna dentistului.

— Așa e bine ! spuse vesel stăpînul. Deci, pentru lucrările care trebuie întreprinse, vă lipsesc banii, și-i avansez eu, vă lipsesc vite pentru arat și mă-ngrijesc eu, ce zici, Angelino ?

Murmurase : „Adevărată providență !“, dar printre dinți spuse cu glas tare :

— Stăpînul, tot stăpîn.

— Ca să v-ajut, pentru interesul comun, pentru sporirea producției, pentru buna înțelegere !

Amîndoi își aminteau de povestea unui negustor căruia marea îi înghițise o încărcătură de smochine și care, cînd a văzut-o devenind iarăși liniștită și veselă, a spus : „Vrea alte smochine“. S-o vedem și p-asta ! Între timp, fiindcă tot am ajuns la metafore, celălalt continua, cu vîntul în pupă, fără să se mai oprească :

— Pentru lucrări e nevoie de încă un „atelaj“ de vite, pe care nu-l puteți nici adăposti, nici hrăni, dar eu, după cum știți, am alte grajduri, bogate în vite, prin urmare, ceilalți dijmași ai mei vă vor da pentru muncă un atelaj ca să arați fînețele de la Ronco di Tagliacane. Vă văd mirați și vă înțeleg. Chiar la Ronco m-am hotărît să trec la cultivarea rațională a unei fînețe moderne, irigată și îngrășată cu bălegar. Vă spun ceva mai mult : la Ronco voi face, cu vremea, un grajd nou și casă pentru încă o familie. Și, în sfîrșit, vreau să schimb contractul de dijmă, în ceea ce privește grajdurile, dumneata, Luca, n-o să mai primești simbrie nici pentru dumneata, nici pentru îngrijitorul boilor, nici pentru văcar.

— N-o să mai primim simbrie ? Și-o să trăim cu aer ? întrebă celălalt, cu condescendența aceea ironică cu care se răspunde cînd e vorba de lucruri absurde, la care trebuie să-ți

pleci urechea, atunci cînd cel ce le rosteşte are autoritatea de a le face ascultate, dar nu şi crezute.

Şi stăteau acolo, ca în faţa unui şarlatan, ascultînd vorbele încîlcite pe care le înşira celălalt, stăteau acolo, munciţi de un singur gînd : vorbe încîlcite, minciună ascund. Dar Angelino, mai ascuţit la minte, prinsese o idee şi o şi spuse, între altele şi ca să nu-i lase timp stăpînului să se înfurie din pricina ieşirii lui Luca :

— Iar după ce-o să ni se dea un „atelaj“ pentru aratul pajiştilor, cum o să ne plătim faţă de ceilalţi dijmaşi care ne vor împrumuta munca lor ?

— Muncindu-le şi voi în schimb, cînd o să aibă nevoie.

— Dar asta e *zerla* ! exclamară amîndoi într-un glas, cu o expresie de scîrbă pe faţă.

— *Zerla*, desigur, şi ce-i cu asta ? Şi pentru ca dumneata, Luca, să nu spui că te pun să trăieşti cu aer, fiindcă vreau să nu-mi pierd răbdarea nici măcar cînd spui prostii, în loc de simbrie îţi dau o cotă-parte : cîştigul de pe urma grajdului, laptelui, cărnii, viţeilor, jumătate dumitale, jumătate mie.

— *Soccida !* răcni, aproape aspru şi furios, bătrînul. După *zerla,* iată şi *soccida* ! Trebuia să m-aştept la asta !

Motivele pentru care *zerla,* adică schimbul de muncă, practicată totuşi printre ţărani pentru multe dintre lucrări, cum ar fi cele ale cînepii ori curăţatul porumbului de foi, le repugna însă acestor dijmaşi de modă veche, se înţeleg ori se ghicesc : exista principiul — o chestiune de onoare, aproape — însuşit din generaţie în generaţie, că familia, adică dijmaşul împreună cu ceilalţi membri ai ei şi, uneori, cu muncitorii luaţi cu leafă, dar numai în caz de nevoie presantă şi fără nici o obligaţie, trebuia să ajungă pentru bucata de pămînt — *versuro* [1], după cum aceasta trebuia să fie îndestulătoare pentru ea ; mai era apoi dragostea de animale, atît de deosebită la cei care îngrijesc şi ţin la animalele domestice, indiferent dacă sînt ori nu sînt proprietatea lor, şi cărora le repugnă să le împrumute, era dragostea de independenţă, precum şi ataşamentul faţă de obicei, faţă de „aşa s-a făcut întotdeauna“, motiv care în sufletul ţăranilor s-a dovedit întotdeauna a fi deosebit de puternic. Afară de asta, în ţinutul

[1] *Versuro* — cca. 25—30 hectare.

Ferrarei împrumutarea vitelor era obișnuită pe pămînturile renane și centeze, care fuseseră ale diocezei bologneze și rămăseseră cu deprinderi și obiceiuri bologneze, și era în vigoare dijma pe din două. Iar ferrarezii și bolognezii nu se simpatizaseră niciodată, și lăsînd la o parte îndărătnicia și disprețul nelămurit față de obiceiurile străine și bologneze, era fapt dovedit că înțelegerea de dijmă parțială, numită *boaria*, începuse să prindă rădăcini o dată cu sărăcirea regiunii ferrareze, după sfîrșitul stăpînirii estenze, din nevoia de a-l ușura pe dijmaș de greutăți și de riscurile inerente contractului de dijmă pe din două. Alături de nevoie și de experiența dureroasă, se amestecaseră atunci teama și aversiunea împotriva dijmei pe din două, mai tîrziu, se adăugaseră dragostea față de un sistem mai convenabil și obișnuința, iar teama, aversiunea și obișnuința deveniseră parcă niște sentimente de un străvechi atavism întunecat și, tocmai de aceea, încă și mai puternic. Și nu-ncape îndoială că, o dată cu un spor de atribuții financiare, de autoritate și de responsabilitate în conducere, dijma pe din două îi dădea dijmașului mai multă demnitate și independență, dar dacă se cercetează cu grijă ceea ce se consideră a fi demnitate și independență, se vede aproape întotdeauna că trec drept așa ceva devotamentul față de un obicei și fermitatea de caracter, care au prea puțin de-a face cu rațiunea abstractă și cu definițiile de ordin general.

Modificarea contractului de dijmă — asta era totul — părea o samavolnicie a lui Clapasson și mai ales familia Verginesi trebuia s-o simtă ca atare. De fapt, pentru ei, cu stăpînul de mai înainte, contractul acesta reprezentase într-adevăr o mare independență, și nu-și pierdeau vremea să vadă dacă fusese vorba de abuz, într-o parte, ori de moliciune, în cealaltă. Țîșnea, vie și tumultoasă, amintirea și părerea de rău după libertatea lor și după îngăduința stăpînului, care acum, în culorile pe care li le împrumuta părerea de rău, apăreau mai afectuoase și mai umane decît fuseseră vreodată, și chiar în chip exagerat. Părțile din grîu, din cînepă, din porumb, din fasole, din stupi, din lemne, din resturi și din pleavă le făceau ei, simbriile și le plăteau ei, și toate în produse, ei vindeau și ei cumpărau : pînă la urmă, pînă și „forța", adică banul, cînd era nevoie de el, îl furniza fondul

pe care precauţia lor se pricepea să-l constituie în timpul anului, iar de Sînt Mihai, o dată pe an, în bună înţelegere, ţinînd seama de cîştig şi de pierdere, făceau bilanţul împreună cu stăpînul, împărţind şi bunul, şi răul, şi pierderea, şi cîştigul. În anii buni, stăpînul se mulţumea cu un cîştig drept, lăsînd ca măsura dreptăţii să fie decretată de către ei, luînd în consideraţie faptul că în anii proşti, dijmaşii din familia Verginesi nu-i cereau niciodată bani, avînd braţe de muncă, vite şi chiar „forţă" de-ajuns pentru cît cerea moşia, după cum şi moşia le ajungea lor. Iar „forţa" aceasta, nu numai în timpul anului, dar şi de la un an la altul, trecută pe libret la Casa de Economii, aparţinea în comun şi stăpînului, şi lor, care ajunseseră un fel de arendaşi, ba chiar mai bine, cu trîndăveală, da, în ce-l privea pe stăpîn, dar cu încredere, în timp ce conştiinţa de a nu fi abuzat îi făcea pe ei să spună că acestea erau regulile care se cereau respectate între oameni cinstiţi, fără atîtea cifre şi-atîtea înscrisuri, bune pentru cine caută să înşele. Ce să mai vorbim? În comparaţie cu tocmelile săptămînale ale lui Clapasson, părea lucru cinstit pînă şi o anumită formulă tradiţională şi foarte răspîndită, care spunea că stăpînul fură la socoteli ceea ce dijmaşul fură din recolte. Totul e să te înţelegi şi să nu-ţi faci sînge rău, fiindcă, la urma urmelor, nu trăim decît o singură dată.

Iar acum iată şi împrumutarea vitelor, supărătoare din pricinile pe care le-am spus, şi măcar de-ar fi fost numai atît, mai urma, încă şi mai rea, *soccida,* care ducea spre dijma pe din două. Şi iată, afară de cele tradiţionale, încă un motiv, şi mai puternic, de a urî, în această *soccida,* planurile stăpînului şi de a li se împotrivi.

Aflaseră de mai multă vreme, şi chiar Raibolini îi pusese în gardă, de faptul că stăpînul, Clapasson, căuta să lărgească tot mai mult participarea ţăranilor lui la cheltuieli şi la cîştiguri, la capital şi la profituri, vizînd să introducă dijma pe din două, pentru a-i face solidari cu el. Venea deci cu această *soccida,* fiindcă dijmaşul îngrijitor de vite putea, să zicem, să facă grevă, putea, ca să facem o presupunere, să lase vitele să moară de foame şi de sete în staule, şi nu pierdea decît simbria pentru săptămînile cît ţinea greva, numai că vitele, dac-au suferit o zi, se resimt o săptămînă, iar cînd au suferit o săptămînă, se pot resimţi un an ori pe vecie, iar dacă era vorba de *soccida,* dijmaşul trebuia să suporte jumătate din

pagube, alături de stăpîn. A face grevă, deci, în caz de *soccida*, însemna o vorbă goală !

Şi auzeau că li se propune şi li se impune aşa ceva tocmai acum, în ceasul cînd fermenta şi clocotea în sufletele lor ideea minunată, setea fanatică de pămînturi apte de-a fi împărţite şi însuşite. Mitul grevei generale, capabilă să creeze comunitatea bunurilor pămînteşti, nu intrase încă, pe vremea aceea, în constelaţiile mitologiei politice şi sociale, şi chiar dac-ar fi intrat, se ştie ce însemna comunitate în mintea lor : pămînturile de la Vegri della Coguazza să fie ale noastre, ale familiei Verginesi ! Dar, la fel cu toate lucrurile erau îndreptate împotriva stăpînului, şi împotriva unui stăpîn cum era Clapasson, greva trezea în sufletele lor — lungi sau scurte, numai ale unor Verginesi să fi fost — o duioşie aprinsă, înflăcărată, aprigă, aproape mistică, încă de pe acum. Şi chiar dacă n-ar fi nutrit-o mai de mult, ar fi ţîşnit atunci, împotriva acelei *soccida*. Se adăugă dintr-o dată, înflăcărată, la toate celelalte sentimente, vechi sau noi, permanente sau numai de moment, generale sau particulare — *zerla* şi *soccida*, samavolnicie şi cursă a unui satrap viclean. „Trebuia să m-aştept la una ca asta !" exclamase Luca Verginesi. Şi, ca pentru a-l lămuri şi mai bine, de parc-ar fi fost cumva nevoie, Clapasson, făcînd însă eforturi să nu-şi piardă răbdarea, spunea :

— Înţeleg că împrumutarea vitelor, arendarea lor, dijma pe din două, tulbură nişte obiceiuri înrădăcinate, înţeleg : dar cînd e vorba de avantajul comun — şi apăsa pe „comun" — de solidaritatea bine înţeleasă dintre stăpîn şi ţăran, din partea mea trebuie să fiţi siguri — şi apăsă şi pe aceste ultime vorbe — trebuie să fiţi siguri că nu mă uit nici la cheltuieli, nici la riscuri, dacă există. În astfel de împrejurări nu mă uit la nici unul, şi cum arendarea vitelor reprezintă pentru voi un avantaj mai mare chiar decît pentru mine, şi vă pot face socoteala, imediat, pe hîrtie, mărturisiţi deschis tot ce ţineţi ascuns în voi ! Ca nişte oameni cinstiţi, ca nişte oameni care nu-şi ascund gîndurile cu vorba, ce-aveţi împotriva arendării de vite ?

Iată-i prinşi în laţ, iar Angelino, ca să cîştige timp, îngăimă :

— Noi, iertaţi-ne, nu ştim nici să scrim, nici să citim.

— Socotelile le ţineti totuşi minte, iar la nevoie, puteţi cere să se verifice ceea ce-o să trec pe hîrtie.

Pusese chiar mîna pe creion, dar Angelino:

— Dijma pe din două e treabă bologneză.

— Şi nu sîntem italieni cu toţii ?

— Italieni, italieni... dar ce-are asta de-a face cu pămîntul ? Noi nu cunoaştem decît Vegri della Coguazza.

Chipul lui Luca arăta astfel, încît îl descumpănea pînă şi pe frate-său, de la care nu-i mai venea nici o lumină, nici o lămurire cu privire la ce trebuia să facă.

— Astea sînt de-a dreptul dobitocenii, spuse Clapasson, cu o îngăduinţă dispreţuitoare, dar cum de-atîtea ori e mai multă ură în vorbe decît în fapte, hai să ne uităm la fapte : *Zerla, soccida,* ori dijma pe din două sînt oare nişte blestemăţii ?

— Nu ne pricepem la vorbe dintr-astea încîlcite, spuse Angelino, pierdut cu desăvîrşire.

— Iar eu vă vorbesc lămurit şi pe înţelesul vostru : numai că ăla care are ceva împotriva arendării vitelor, împotriva adevărului dovedit, împotriva dreptăţii şi-a cinstei — şi căuta un adjectiv — a cinstei... palpabile, o face fiindcă ţine ascunsă în el, cu siguranţă, vreuna din porcăriile alea pe care le predică Raibolini, cum ar fi greva — o grevă a dijmaşilor de felul vostru, să lăsaţi vitele să moară de foame şi de sete, în grajduri, prea puţin vă pasă, paguba o suportă numai stăpînul ! De-aici vine toată dragostea asta mare faţă de vechiul contract de dijmă, nu-i aşa ? Dar, cu toate că avem un guvern de demagogi căruia îi e frică de mulţime, greva e încă un lucru ilegal, iar cine ţine-n el o porcărie de felul ăsta, sigur că nu poate încă s-o mărturisească fără pericol, de-aia nu înţelege vorbirea încîlcită, de-aia nu e nici bolognez, şi nici italian, ci de la Vegri della Coguazza, de-aia are ce-are cu dijma pe din două, de-aia trebuia să se-aştepte la aşa ceva, de-aia rumegă şi tace chitic, vorbesc pentru dumneata, dijmaşule ! tună el, în cele din urmă.

Atacat, descoperit şi năucit, căutînd să facă pe supăratul, Luca răspunse cu mîndrie :

— Sînt lucruri la care feciorul tatălui meu nu s-ar fi aşteptat niciodată.

— Feciorul tatălui său? întrebă Clapasson, atît de uluit de tonul acela și de înfățișarea dijmașului, încît nu mai stătu să releve contrazicerea.

— Păi da, spuse Angelino, jumătate neghiob, jumătate șiret, dar năucit și el, așa se spune: feciorul tatălui său. Era și tatăl meu, deși semănăm atît de puțin.

Clapasson îi privi și pe unul, și pe celălalt, pe cel cu sufletul lung și pe cel cu sufletul scurt, pe ăsta care făcea pe zăpăcitul, distrat și neatent, și pe celălalt care făcea o mutră de parcă i s-ar fi propus ceva nemaipomenit, un lucru scandalos, cum nu se poate mai dureros și mai neauzit. Fu cît pe-aci să scoată un hohot de rîs, dar acesta se schimbă pe drum într-o izbucnire de furie:

— Feciorul, feciorii tatălui vostru, feciorii cui nu mai vreau să spun, feciori de... Ce m-a apucat să-mi pierd vremea cu doi neciopliți ca voi? Nu știam eu că țăranul e încăpățînat ca un catîr? Iar voi sînteți țăranii cei mai catîri pe care i-am întîlnit vreodată! Și mai voiam să vă și conving! Bine mi-am mai risipit vorbele! Feciorul tatălui său... pe cuvînt de onoare că mă întreb dacă nu cumva aveți chef să vă bateți joc de mine. Aș merita-o, fiindc-am avut ideea să stau de vorbă cu doi nătărăi, să conving doi țărănoi îndărătnici și la fel de proști. Ba, pentru a-i dispune — adresîndu-și ironia lui însuși — pentru a le deschide puțin mintea bădăranilor ăstora, mai voiam să le creez și un regim deosebit, renunțam la darurile de sărbători. Darurile de sărbători, izbucni el din nou, repezindu-se iarăși asupra lor, cu glas și cu gesturi furioase, darurile de sărbători! Și credeți că nu știu că dăruirea unei perechi de cocoșei afurisiți, pe care-i aduceți cu atîta pompă stăpînului, v-o scoateți furînd grîul cu care s-ar putea hrăni un coteț întreg de păsări? Să terminăm odată cu maimuțărelile astea patriarhale! Cît despre mine, fiți liniștiți, nu mă duceți cu atît de puțin, și-o să deschid ochii mai mult ca oricînd, v-o spun de pe-acum. Iar asta nu-i nimic, fiindcă nici prin cap nu vă trece cîte sînt de schimbat la Vegri della Coguazza asta a voastră, și spun a voastră știind bine ce spun, fiindcă una din prostiile voastre de mîrlani e aceea de a vă socoti mai stăpîni decît stăpînul, numai fiindcă v-ați pișat cîteva sute de ani pe aceeași moșie. Pînă una, alta, cele patru

rînduri de plopi care taie în cruce pămînturile voastre de la Vegri, ce rost au ? Să facă umbră şi să strice semănăturile ?

— Este împărţirea ogoarelor după rînduiala romană, răspunse Angelino, sînt podoaba proprietăţii.

Înjurăturile şi ocărurile, de la superior la inferior, după un prost obicei al pămîntului, cu care politeţea italiană a avut atîta de luptat pentru a se debarasa de el, chiar dacă nu erau plăcute, puneau, ca să spunem astfel, lucrurile la punct. Cei doi ţărani îl descopereau pe stăpîn în înjurăturile acelea şi erau mai puţin nemulţumiţi acum, cînd trebuiau să-i rabde toate jignirile decît atunci cînd trebuiseră, ca mai înainte, să-l bănuiască de linguşiri. O răbdare străveche şi devenită a doua natură îl determina pe ţăran să-i pese de înjurăturile stăpînului nu ca de vreme, căci ar însemna să exagerăm, dar, să zicem, ca de purecii din pat, ori ca de soarele zăpuşitor, sau ca de o ploaie neaşteptată în mijlocul drumului, supărări, da, dar fireşti, cărora să nu le dai nici o atenţie, chiar dacă te simţi jignit, cum se întîmpla în cazul acesta. Şi erau jigniţi, dar resemnaţi. Angelino îşi frămînta pălăria, lui Luca îi tremura puţin bărbia, cu firele ei de păr alb.

Clapasson îi dădea mai departe din gură :

— O să fac ceva pe împărţirile şi pe podoabele voastre ! Sînt numai prostii menite să micşoreze cîştigul şi să dăuneze culturilor. Gata cu podoabele, gata cu plopii ! Veţi băga plugul în drumeaguri. Ajunge o potecă, şi va fi atîta pămînt cîştigat şi atîta umbră înlăturată.

— Tocmai umbra, spuse Angelino, dacă-mi îngăduiţi numai o vorbă, bătrînii noştri spuneau că pentru cine lucrează vara e nevoie de puţină umbră pe ogoare.

— Să-l ia dracu puţinul ăla ! Copaci care-ar putea face umbră unei armate întregi ! Bătrînii voştri erau şi ei tot nişte dobitoci.

Drumeagurile acelea mărginite cu pomi, „împărţirea după rînduiala romană“, amintind, de fapt, de încrucişarea drumurilor antice într-un castru roman, îţi îngăduiau să contempli, cînd le străbăteai — deschisă şi liberă cît vedeai cu ochii, cu cele patru careuri ale ei — întinderea cîmpului, căruia îi dăduseră şi-i păstraseră o formă şi ea aproape pătrată, subîmpărţită în dreptunghiurile fîşiilor lucrate, cu şanţurile lungi şi cu şirurile de ulmi cu scoarţa aspră. Nivelul general al

moșiei de la Vegri era suficient ca să-i asigure o scurgere ușoară a apelor. Numai Ronco di Tagliacane, a cărui veselă împrejmuire de plopi-tremurători se vedea în afara pătratului și ca un adaus la acesta, era puțin adîncit, dar nu atît încît apa să nu izbutească să se scurgă încetișor. Drumeagurile erau gloria proprietății Vegri della Coguazza, dar, ca oricare lucru frumos, nu erau gratuite, iar Clapasson, propunîndu-și să le desființeze, se conforma criteriului utilului, însă nu izbutea să-și dea seama cum și de ce țăranii nu se învoiau imediat, în timp ce, aceștia la rîndul lor, nu bănuiseră niciodată că i-ar putea trece cuiva prin minte o faptă ca aceea de a desființa drumurile de la Vegri, atît de frumoase în întinsele și secretele lor perspective, ducînd, hăt, departe, spre tainicul orizont de șes. Că era vorba de o faptă ticăloasă, erau siguri : motivele, pe care le-ar fi putut invoca pentru a se împotrivi la una ca asta, nu se aventurau să le mărturisească, atît erau de șubrede și de nedeslușite, și numai afective, așa încît le-ar fi fost aproape rușine de ele, în timp ce stăpînul răcnea furios, dojenindu-i tocmai pentru aceste motive, pe care le găsea ridicole și prostești :

— Știu foarte bine ce-o să-mi spuneți : drumurile au existat din totdeauna ; așa se făcea odinioară, bătrînii voștri... Au existat din totdeauna ? Un motiv în plus ca să le desființăm : vom cîștiga timpul pierdut. Bătrînii ? Erau și ei tot niște dobitoci. Eu, unul, v-am chemat ca să vă conving, dar, cum nu vreți să înțelegeți, vă comunic ordinele mele. Săptămîna viitoare, trimit un tăietor să doboare plopii...

— Pe toți ? îl întrerupse Luca, simțind parcă un nod în gît.

— Pentru umbră, o să lăsați cîte unul din douăzeci.

— Atunci e mai bine să-i dăm jos pe toți, spuse Luca, biruit de o neagră amărăciune.

— Atunci, jos cu toții ! Și-așa, sîntem într-un an cînd lemnul e scump și se vor vinde foarte bine. Între timp, veți da ajutor la desfundarea drumurilor, și nu numai a drumurilor, ci și a fîneței de la Ronco di Tagliacane. Vă trimit nu un „atelaj", ci două, și se înțelege — *zerla*. V-am spus că vreau să-l transform în fîneață îngrășată, și mă bate gîndul că se poate încerca și irigarea ei, cu apă din vinele alea ascunse sub pămînt. Și-atunci, știți cîte vite în plus vom putea hrăni ?

Atîtea încît să putem instala la Vegri della Coguazza încă un grajd și o a treia familie.

Trebuie spus că, însuflețit de aceste sentimente și de asemenea pronosticuri, Clapasson se entuziasmase atît de mult, încît furia începuse să cedeze, iar el devenise iarăși prietenos, nutrind mai departe speranța că cei doi îndărătnici își vor da seama, pînă la urmă, cît de întemeiate erau motivele sale, aducînd o dovadă strălucită în sprijinul afirmației lui, potrivit căreia țăranul, dacă te pricepi să-i justifici un lucru, poate să-l înțeleagă și devine un element de conservare socială, opusul acelei drojdii recalcitrante și subversive a muncitorilor cu brațele, de pe urma cărora conducătorul asociației „Capital și Muncă" nu se alegea decît cu neînțelegeri, necazuri și furii, tot mai grave, an după an.

S-a spus apoi că se înșela în privința timpului, îngrijindu-se prea mult de viitor, dar lucrul acesta se întîmplă aproape în mod necesar cînd e vorba de intențiile omenești, căci, fără greșeala aceasta, nimeni, sau aproape nimeni nu s-ar mai înflăcăra pentru a întreprinde o acțiune oarecare.

Clapasson era deci întrucîtva îmbunat, atunci cînd Luca și Angelino strigară, într-un singur glas :

— O a treia familie ?

— Nu vă speriați. V-am spus că, în fond, n-aș fi nemulțumit de voi, numai dacă ați fi mai puțin îndărătnici, numai dacă ați înțelege ideea mea potrivit căreia stăpînul și țăranul trebuie să se înțeleagă între ei, pentru interesul comun. Nu am intenția să aduc străini la Vegri della Coguazza. Aveți în casă tineri care-mi par ajunși la vîrsta de-a se căsători. Însurați-l pe unul dintre flăcăi, și să se ducă să stea în casa pe care-o s-o fac la Ronco di Tagliacane, ba, mai bine pe doi dintre flăcăii voștri, căci unul va avea grijă de ogoare, iar celălalt de staul. Nu-i adevărat că aveți tineri ajunși la vîrsta căsătoriei ?

— Asta cam așa ar fi.

— Și-atunci ?

— Să ridici o casă nouă, eu unul văd cum cresc datoriile, spuse Angelino.

Clapasson își impusese să nu se mai înfurie :

— Îmi place prudenţa, dar ştie toată lumea că nu sînt dintre stăpînii ăia care-l vîră pe dijmaş în datorii ca să-l gîtuie şi să-l asuprească.

— Ce e drept e drept, admise Angelino.

— Şi fiindcă-mi dau seama că, pentru a scoate din Ronco o proprietate nouă, cheltuielile ar fi prea apăsătoare, cei de la Ronco vor sta ca angajaţi temporari, cu contract pe un an, cu leafă în bani şi cu o participare limitată la cheltuieli şi la produse, pe care o vom fixa în aşa fel, încît această a treia familie Verginesi să poată trăi bine în noua reşedinţă.

— Un fel de argaţi ?

— Da, voi ăştia de pe-aici le mai spuneţi şi *brazzenti*.

— Mai întîi *zerla* şi *soccida*, spuse dijmaşul, consternat şi îndurerat, acuma şi argaţi. Argaţi : aproape muncitori cu ziua, cum s-ar zice, nişte oameni ca noi, dijmaşi de sute şi sute de ani ! Şi pe urmă, dumneavoastră nu vă gîndiţi că în felul ăsta fărîmiţaţi un *versuro* ?

— Cu cît mă silesc eu mai mult să-mi păstrez răbdarea, cu atît căutaţi voi să mă faceţi s-o pierd. Ce-i aia un *versuro*: Sfînta Treime ?

— Dumneavoastră puteţi să şi înjuraţi, *signor padrone*, căci noi n-o să ne arătăm mai puţin respectuoşi.

— Aş vrea s-o văd şi pe-asta ! Dar, ca să înţelegeţi o dată pentru totdeauna, un *versuro* nu-i altceva decît o măsură veche a ogoarelor, pe care n-avem nici un motiv s-o respectăm în situaţii ca asta, cînd nu mai corespunde nevoilor lucrării pămîntului.

Vorbise înăbuşindu-şi furia proaspătă sub tonul profesoral, şi chiar faptul că el, necunoscînd dialectul, vorbea în limba italiană, îi îndepărta de Clapasson pe cei doi Verginesi, pentru care un *versuro* era cu totul altceva, un lucru mult mai drag decît ce înţelegea stăpînul c-ar fi. Măsura aceea nu reprezenta, e drept, numai cantitatea de pămînt pe care putea s-o are, *vertere*[1], în limba latină (dacă etimologia nu e cumva neadevărată, cum sînt de obicei toate cele foarte atracţioase), la vremea potrivită pentru arat, un „atelaj" de patru sau opt perechi de boi : cantitate stabilită, în practică, între douzeci şi cinci şi treizeci de hectare. Era în acelaşi

[1] *Vertere terram aratro.*

timp și unitatea organică de cultură seculară agricolă, *versuri* mai erau încă și proprietățile în care practica seculară împărțise „pămînturile vechi" din ținutul ferrarez, și înfățișau legătura strînsă și concretă cu pămîntul și cu nevoile muncii, ale unității și ale persistenței familiilor. Mai mult și mai bine decît orice contracte, obiceiuri, ori interese, un *versuro* îi dăduse păturii stabile a celor „legați de pămînt" unitatea, sentimentul, pecetea unei aristocrații, în felul ei, printre cei „nelegați de pămînt", veniți de aiurea. Fărîmițarea acestui *versuro* însemna ruperea familiei, ciopîrțirea tulpinii, smulgerea ei din rădăcinile locale, pentru aristocrația aceea țărănească aceasta era, desigur, cam ceea ce fusese pentru nobilime desființarea feudalității. Și nu era lipsită de utilitate, dar se ciocnea cu o anumită morală și, mai ales, cu cea mai veche tradiție socială, cum se revela din însăși expresia vrednică de respect : „după rînduiala romană". Și tocmai principiul utilului îndemna acum să se termine cu această măsură agricolă, îndreptățindu-l pe Clapasson să procedeze astfel la Vegri della Coguazza, deși era foarte departe ba chiar incapabil să bănuie ce anume irita și tulbura această hotărîre a sa, în adîncul atavicului instinct al celor doi țărani. Și fiindcă o dată cu sfărîmarea vechii unități agricole se sfărîma și legătura de străveche supunere și disciplină familială dintre el și țăran, acesta i se ridica împotrivă și, departe de gîndul unor noi contracte de dijmă, trăgea de-a dreptul nădejde să-l lase fără pămînt. Se întîmplă de altfel întotdeauna ca în timpul răsturnărilor sociale și economice utilul să accepte și să genereze utopia, pentru a se concretiza pînă la urmă în forme și-n instituții tot atît de îndepărtate de ea cît și de rațiune și de înseși condițiile utilului în înfățișarea lui inițială. Astfel, în cazul nostru, ligiștii viitoarelor frămîntări agrare ferrareze erau pentru sfărîmarea acestui *versuro*, mult mai în profunzime decît înțeleseseră și propuseseră unii proprietari liberali și întreprinzători, dar, deocamdată, acțiunea era înțeleasă de către familia Verginesi, așa precum s-a spus : un abuz aproape nelegiuit, care, supărîndu-i și mîhnindu-i adînc numai cînd auzeau de el pe de o parte, le îngăduia și le stîrnea, pe de alta, cele mai cutezătoare și extremiste ambiții revoluționare.

Iar după ce termină cu tonul profesoral, stăpînul deveni sarcastic :

— Şi ce este acest *versuro* ? Un obiect de cult ? E sacru şi inviolabil ? Sau poate vă credeţi voi infailibili ? Ce-i aia să fărîmiţezi un *versuro* : o erezie ?

Batjocurile acestea, mai mult decît ţăranilor de faţă, le adresa acum vreunuia dintre adversarii lui din însăşi asociaţia „Capital şi Muncă" care-l învinuia că grăbeşte prea mult reformele. Luca Verginesi se mulţumi să-i răspundă :

— Dacă dumneavoastră, *signor padrone*, doriţi să petreceţi pe seama noastră, cu vorbe pe care nu le putem pricepe, n-aveţi decît s-o faceţi. Eu, unul însă spun că fărîmiţarea unui *versuro*, ca acela de la Vegri, şi distrugerea unei familii ca a noastră, înfăţişează gîndurile cuiva care a venit aici din alte părţi şi e de sînge străin.

Clapasson se înroşi pînă-n vîrful urechilor :

— Ce dobitocii ai început să spui, omule ? Ce sînge am eu, şi de unde vin ? Dintr-un ţinut, ca s-o ştii, unde nu găseşti proşti ca de-alde voi. Dar o să vă bag eu minţile-n cap. De altfel, vreţi să vedeţi ce capete de măgari aveţi ? Îmi vorbiţi de distrugerea familiei, cînd eu vă propun numai să o măriţi. N-aveţi oare în casă, aţi spus-o chiar voi, tineri de vîrstă potrivită, şi chiar mai mulţi decît e nevoie ? Flăcăiaşul ăla căruia-i spuneţi Orbino, ca să-l numesc pe unul dintre ei, mi se pare muncitor şi isteţ la minte.

— La grajd nu se pricepe, mormăi Luca.

— Pentru grajd o să-l găsim pe-un altul, iar Orbino o să fie tocmai bun pentru îngrijirea fîneţelor. Ba am auzit şi că, pentru el, nevasta ar fi ca şi găsită şi nu m-aş putea gîndi la o fată mai bună decît Berta Scacerni. Am multă stimă pentru maică-sa.

— Şi noi, admise Luca Verginesi, care, în altă împrejurare, ar fi confirmat cu căldură, dar acum îl strîngeau în chingi ranchiuna şi ura, astfel că adăugă : De Berta nu putem vorbi decît frumos, dar Orbino e bun să cînte la vioară, deşi nu-i un băiat rău nici el.

— Iată o prostie, Luca Verginesi ! exclamă Clapasson. Şi vezi unde te duce încăpăţînarea ? Să-ţi bîrfeşti propriul tău sînge împotriva dreptăţii, împotriva a ceea ce gîndeşti şi crezi, fiindcă pe băiatul ăla dumneata îl preţuieşti cel puţin

cît mine ; iar acuma vrei să-l calomniezi ! Ce fel de cuget ai? Ar trebui să-ţi fie ruşine, asta e !

Angelino sări în ajutorul fratelui rămas de ocară :

— Că Orbino e un băiat de ispravă, nu-ncape îndoială şi mie unuia îmi pare bine că *signor padrone* o recunoaşte, dar, în privinţa căsătoriei, n-o vedem noi, care-o ştim bine, pe Cecilia Scacerni vrînd s-o dea aşa, fără nici un ban de zestre şi fără un cearşaf ca trusou.

— Alde Scacerni se vor reface, şi cît de curînd, fiindcă sînt oameni de ispravă şi îi ajut eu, şi-o să-i ajut şi pe mai departe. Am risipit însă cu voi prea mult timp şi vă mai spun doar atît : ori faceţi cum spun eu, ori, de Paşti, vă desfac contractul, începînd cu ziua de Sînt-Mihai. Gîndiţi-vă, fiindcă Paştele e aproape.

Le dădu astfel drumul, aduşi la realitate, întărîtaţi şi mîhniţi ; trăsniţi, mai degrabă decît speriaţi de ameninţarea aceea cu desfacerea contractului. Şi-n timp ce se înapoiau spre Vegri della Coguazza, îşi rumegau ranchiuna, fiecare pe seama lui. Îşi dădeau seama că trebuiau să se supună poruncilor stăpînului, dar cu o rea-voinţă în stare să-i umple de o adevărată jale :

— Pînă una, alta, băiatului ăluia ar fi mai bine să nu-i spunem nimic în legătură cu asta.

— Nimic, repetă ca un ecou Angelino. De cînd sînt astea oare lucruri în care s-amesteci flăcăii şi poveştile lor de dragoste ?

Iar după ce mai înaintară puţin, întrebă :

— E însă adevărat, că Orbino ar fi îndrăgostit de aia din neamul alde Scacerni ?

— Am auzit vorbindu-se, răspunse Luca, după care tăcu, pentru ca mai apoi : Adevărul e că despre ea nu se poate vorbi decît frumos.

— Tocmai de-aia era poate mai bine să n-o fi adus în casă.

— Cine s-ar fi aşteptat însă la o asemenea poveste ?

Iar după o altă tăcere, Angelino adăugă :

— M-aş fi gîndit la orice, dar nu ca ăla să vrea să aranjeze pînă şi căsătoriile în familie !

— De altfel, zise Luca, trebuie să spun că n-aş fi în stare să-i urez lui Orbino o altă nevastă mai cuminte.

— E vorba însă de-o samavolnicie !

— Şi pe urmă : vechil !

— Şi să fărîmiţeze *versuro* !

— Şi *zerla !* Şi *soccida* ! Şi desfacerea contractului !

Aici tăcură şi nu mai deschiseră gura pînă la Vegri della Coguazza.

— Să nădăjduim, încheie Angelino discuţia, că stăpînul n-o să stea de vorbă cu Orbino.

— În cazul ăsta, îmi pare rău de morari, dar o trimit pe Berta înapoi la moară. Îmi pare rău, dar o samavolnicie ca asta, de-a ne impune el pînă şi nevestele, eu unul n-o rabd.

— Dar dacă Orbino n-ar fi de părerea asta ? întrebă cel de la Torricella, cînd s-o apuce pe drumul lui.

— Dacă n-ar fi, e liber să plece şi el din casă, dacă aşa-i e voia.

Erau la încrucişarea a două drumeaguri. Iar acolo se despărţiră, nemulţumiţi, într-adevăr, şi aproape grăbiţi să nu mai continue discuţia aceea care luase o asemenea întorsătură ; nemulţumiţi de toate, fiindcă nu puteau fi mulţumiţi de ei înşişi, de vreme ce ajunseseră la o asemenea concluzie, de a cărei nedreptate îşi dădeau seama.

Un alt gînd stăruia însă în mintea fiecăruia dintre cei doi: dar dacă stăpînul avea să-i dea într-adevăr afară de la Vegri? Nu-l mărturiseau nici măcar văzduhului, atît de multă silă le făcea doar faptul că se gîndeau la aşa ceva. Şi cum nimic nu-l face pe om să se frămînte din pricina unei nedreptăţi pe care-o suferă mai mult decît faptul că, la rîndu-i, s-a arătat şi el tot nedrept, iată-i înfuriindu-se şi rîvnind un anume lucru pe care nu-l ştiau însă nici măcar ei : revoluţia, sfîrşitul lumii, *Dies irae*, orice, numai să nu mai aibă nimeni putinţa de a-i da afară ori de a-i hărţui în alt fel.

Nu trebui prea mult pentru ca lăcomia aceasta să-l facă să priceapă că împotrivindu-se direct planurilor stăpînului, ar fi apucat-o pe-un drum greşit, dîndu-i motiv să facă uz de dreptul pe care-l avea ; fără să mai spunem că ar fi băgat şi zîzania în familie. De Paşti, prin urmare, se duseră împreună la Clapasson, pentru a-i spune să facă tot ce avea în cap, găsind în ei oameni ascultători şi plini de bunăvoinţă.

Clapasson, care, la urma urmelor, îi preţuia, se arătă foarte mulţumit.

— N-am vrea decît un singur lucru, *signor padrone*, dacă nu sîntem prea îndrăzneţi, spuse Angelino.

— Spuneţi despre ce e vorba. De vreme ce sînteţi oameni de treabă, nu cer altceva decît să vă arăt că sînt şi eu la fel.
— Băiatului ăluia, nu care cumva să-i spuneţi ceva.
— Cărui băiat ?
— Lui Orbino, şi nici chiar mamei Bertei Scacerni.
— Aha, în legătură cu căsătoria ?
— Da, domnule.
— Dar vă împotriviţi chiar atît de mult ?
— Nu ne împotrivim de loc, ba fratele meu, aici de faţă, care o ţine în casă, spune chiar că n-ar şti o altă femeie mai potrivită pentru Orbino, dar am vrea să ne mai gîndim încă la lucrurile astea şi să nu ne pripim, cu atît mai mult cu cît pînă se va desţeleni şi pregăti cum se cuvine pămîntul de la Ronco di Tagliacane, şi se vor face casa, grajdul cel nou şi fîntîna, va trece destulă vreme. În casă sînt şi-acum cîteva nurori : iar Argia, *arzdora* e sucită rău şi trebuie să-i intri în voie. În treburile astea, înţelegeţi dumneavoastră, femeile vor să-şi spună şi ele cuvîntul şi e bine să fie lăsate să şi-l spună. Şi pe urmă, ştiţi dumneavoastră, între cumnate nu e prea greu să pătrundă zavistia. E vorba deci de un lucru care trebuie lăsat liniştit pînă în ziua cînd se va face, fără a vorbi de el mai înainte, ca să nu intrăm în vreun bucluc şi cu Cecilia Scacerni, care e femeia cea mai de treabă din lume, dar bănuitoare la o adicătelea, şi greu de mulţumit, şi îndărătnică.
— Sînt lucruri care vă privesc pe voi, şi-o recunosc bucuros. În ce mă priveşte, n-o să-i spun nimic lui Orbino.
— Mulţumim, *signor padrone*.
— N-aveţi pentru ce.
Dar după ce plecară, Luca, prost dispus, îi spuse fratelui său :
— Eu, unul, n-am înţeles de loc scopul vorbelor pe care i le-ai spus ăluia.
— Crezi c-am greşit ?
— Nu spun asta.
— I le-am spus fiindcă astfel scăpăm măcar de o samavolnicie.
— Una mai mult, una mai puţin !
— Şi, pe urmă, cîştigăm, oricum, timp.
— În ce privinţă îl cîştigăm ?
— Mde, orice lucru are o urmare.

De fapt, fusese iarăşi vorba de ciudă şi de necaz, şi de cupiditatea aceea ce-l cuprinde pe om cînd se lasă stăpînit de asemenea sentimente, din pricina patimii ranchiunoase, cu neputinţă de mulţumit decît atunci cînd face ca aceste sentimente să devină apăsătoare şi le înrăutăţeşte, treptat, datorită supărării şi chiar remuşcării, pînă a se ajunge la apatie, boală ce se hrăneşte consumîndu-se singură. Iar Luca începuse să se arate grav şi distrat faţă de Berta, cu anumite maxime în legătură cu primejdiile şi ispitele tinereţii, pe care ea le lua drept avertismente îndreptăţite de faptul că el, ca şef al familiei, ar fi cu totul împotriva căsătoriei ei cu Orbino. De altfel, aceasta nu însemna că Luca s-ar fi purtat urît cu ea ; cu cît îi spunea mai multe asemenea vorbe şi pe tonul acela, cu atît mai mult îi recunoştea meritele şi arăta o preţuire mai mare şi mai adîncă faţă de acestea, faţă de ea, faţă de familia ei :

— Dumneata, Berta, nu eşti una dintr-alea care ar face cine ştie ce prostie...

Sau îi spunea chiar :

— Dumneata ştii singură cît preţuieşti : n-o să fii niciodată una dintr-alea care, ca să pună mîna pe-un bărbat, îşi bat joc de ele şi se fac de rîs şi primesc să fie luate pe încercate.

Iar Ceciliei :

— Fii liniştită, fiindcă pe Berta dumitale o păzim ca pe lumina ochilor. Nu-i aşa, Berta ?

— Aşa e, răspundea ea.

Pe urmă, îi arăta lui Orbino că moş-bunelul nici nu voia s-audă de căsătoria lor şi că toate vorbele lui nu dovedeau decît lucrul acesta şi nimic altceva.

— Cum adică ? întreba Orbino îndurerat.

— Dac-ar spune altceva, ori că n-are încredere, înţelegi şi tu c-ar fi o prea mare jignire pentru mine.

După făgăduială, îşi vorbeau, între patru ochi, cu tu. Iar Orbino :

— Să fie oare cineva care-l întărîtă ?

— Nu cred. În orice caz, nu vreau să am a-mi aduce nici o învinuire, după tot binele pe care mi l-au făcut ai tăi şi faţă de preţuirea pe care mi-o arată. Dacă Luca şi Argia nu vor să ne căsătorim, trebuie să-şi aibă ei motivele lor : destul să nu poată spune că li le-am dat eu.

— Dar pînă cînd, Berta ? întrebă băiatul, cu o patimă îndurerată.

— Nu ştiu, răspundea ea, tristă.

— Dar ce motive pot fi ?

— Cel dintîi e uşor de ghicit : că sînt prea săracă, dragul meu Orbino. Dar să nu stăm prea mult împreună, fiindcă soră-ta continuă să ne spioneze.

Cu Orbino, dijmaşul vorbea altfel, şi numai chestiuni de ordin general ; că lumea nu merge cum ar trebui ; că sînt vremuri ticăloase, de samavolnicie şi de nedreptate ; că nu se ştie ce-o să se mai întîmple. Iar în înşiruirea aceasta solemnă a tot felul de nemulţumiri strecura apoi ideea că n-ar fi vremuri în care să se poată gîndi la însurătoare nici măcar un tînăr care-ar fi fost în situaţia şi la vîrsta de a o face. Dar, pentru a rămîne la situaţia lui şi a familiei Verginesi, cum ar fi putut cuteza să mărească familia cînd ghinionul le trimisese un stăpîn nebun şi ticălos, de la care se puteau aştepta la orice, şi chiar la desfacerea contractului de dijmă, de la un an la altul ? Ehei, dacă lucrurile ar merge cum trebuie, dacă pămîntul le-ar reveni celor care îl merită, fiindcă-l muncesc, viaţa ar fi frumoasă atunci, frumoasă şi truda, ar fi frumos şi să te însori... Pe cînd aşa, era mai bine să nici nu vorbească de asta, ca să nu-şi facă sînge rău din pricina atîtor nedreptăţi.

Şi despre toate acestea vorbea, vorbea într-una, cu o limbuţie neobişnuită. De ce ? Din simplă încăpăţînare — unul din sentimentele acelea în care nu putem crede, fiindcă la alţii ne par absurde, iar cînd ne încearcă pe noi, nu ne dăm seama de asta datorită tocmai naturii lor.

Deocamdată, îşi spunea el, n-aveau decît să se ducă tinerii din familia Verginesi să asculte discuţiile pe care le organiza Raibolini la clubul ligii, din Guarda. Acesta făgăduia vremuri mai bune, cu totul altfel decît cele prin care-i era dat lui să treacă, acum cînd, din nenorocire, ajunsese la bătrîneţe. Dacă nu altceva, măcar le făgăduia. Fiind bătrîn, şi ca unul care în nici un caz n-avea s-ajungă să le vadă, el nu se ducea acolo, mai ales că nici n-ar fi crezut în ele ; şi poate că dac-ar fi crezut, l-ar fi cuprins o prea mare tristeţe, din pricina faptului că se născuse mult prea devreme. N-aveau decît să se ducă cei tineri, căci lor le era îngăduit măcar să spere. Iar dacă s-ar fi adeverit cumva ceea ce spunea Raibolini, atunci,

zicea Luca, zîmbind obosit, el îi sfătuia încă de pe-acum să se căsătorească și s-aducă pe lume copii, care să se nască nu pentru a se chinui în folosul altora, cum se întîmplase cu el ; născuți pentru vremuri mai bune.

Fapt este că Raibolini, datorită manevrelor lui, datorită aroganței lui, datorită legăturii lui cu Susanna Verginesi, de la care i se întîmpla să mai afle cîte ceva, îi era mai mult decît antipatic : îi era odios ; iar în adîncul sufletului se mai temea și de faptul că, ascultîndu-l, își primejduia mîntuirea sufletului și-avea să se ducă în iad.

— Ascultați-l, adăuga el, dar dacă bîrfește credința, fiți siguri că aiurează și spune prostii. În privința asta nu vă lăsați înșelați, aduceți-vă aminte că e lucrul cel mai de seamă. Cît despre mine, sînt prea aproape de moarte, ca să-mi mai pun sufletul în primejdie. M-așteaptă moartea, aici, după ușă și la căpătîi ; iar iadul, mulțumesc lui Dumnezeu, mă înspăimîntă prea tare.

Vorbind astfel, bătrînul devenea din nou sincer și curat la suflet, cum fusese tot timpul, mai înainte. Pe urmă, cînd cei tineri se înapoiau de la club, îi cerceta îndelung asupra tuturor lucrurilor pe care le auziseră ; bănuiala că ar fi vorba de palavre și de vorbe-n vînt se strecura mai întotdeauna, supărătoare :

— Foarte bine, foarte bine : pămîntul îl vom avea, dar fără să facem rău și dac-o să vrea Dumnezeu. Și dac-o să se întîmple așa, nimeni n-o să se poată împotrivi să-l avem. Păcat că sînt prea bătrîn, dar dac-o să trebuie să mă chinui, nu mă dau înapoi, și sînt mulțumit c-o să mă chinui pentru voi.

Și întocmai ca acela care dorește un lucru prea de mult ca să mai poată crede în realizarea lui, și trage nădejde, și deznădăjduiește, iar la urmă, cînd judecata de bun-simț nu-i mai arată decît tulburare și îndoială, nu mai crede decît într-o minune, tot astfel cei doi bătrîni din familia Verginesi așteptau pămîntul din partea lui Dumnezeu, prin intermediul (iar aici simțeau că o luau razna) lui Raibolini, jignitor trivial și pătimaș al religiei. Își dădeau seama că o luau razna, dar nu voiau s-o admită ; ba cutezau chiar să spună :

— Dumnezeu e drept ; noi îi cerem un lucru prea drept pentru ca, după ce ni l-a băgat în cap și ne-a atras atenția asupra lui, să nu-l refuze numai fiindcă Raibolini înjură.

Iar vorbele conducătorului ligii, care le ajungeau la urechi, îi făceau să se îndoiască ori îi înspăimîntau, cu excepția unui singur caz, și cel mai frecvent : răutățile spuse pe seama lui Clapasson, Țarul tuturor Guardelor ; și făgăduiala necontenită că va monta împotriva lui ceva care să-l facă să simtă forța poporului, smulgînd o mărire de lefuri pentru muncitorii salariați și îmbunătățirea contractelor de dijmă pentru țărani. Raibolini știa acum că majoritatea țăranilor și a argaților vor fi alături de ligă ; îl îngrijorau trădătorii cauzei, cei pe care Clapasson avea să-i tragă de partea lui, cu ajutorul banilor, pentru a încerca să reziste în timpul grevei. Pe aceștia trebuia să găsească mijlocul de a-i pedepsi, fără să cadă în exagerări care să-i dea lui Clapasson dreptul de a cere sprijinul legii, forța armată, jandarmii, strășnicia tribunalelor. Mijlocul exista : să-i trateze ca pe niște ciumați, să-i aducă la deznădejde și la înfometare. I-l indicase Macchiavelli, care citea gazetele străine și care, o dată cu asta, îi pusese la îndemînă și denumirile de boicotare și de spărgători de grevă. Iar printre cei indicați ca viitori spărgători de grevă ai lui Clapasson, în timpul grevei ce se pregătea, nimeni nu era atît de sigur cît morarii Scacerni, care se arătau nu numai potrivnici față de conducătorul ligii, dar și disprețuitori, fără a mai spune că acum Clapasson era cel care le dădea și pîine, și muncă, și nădejde de a izbuti să reconstruiască moara San Michele. Despre starea aceasta de lucruri, mocnită și suspectă, morarii știau prea puțin ori chiar nimic, prinși cum erau cu treburile lor. Iar cînd Raibolini îl trimise la Paneperso pe Smarazzacucco, devenit unul din curierii și ajutoarele lui, pentru a le spune să fie atenți cînd își leagă soarta de aceea a lui Clapasson, cel dintîi și cel mai de seamă inamic al ligii, pentru ca nu cumva să pățească și ei la fel cu el, Cecilia și cei doi feciori ai ei răspunseseră disprețuitori și batjocoritori, trimițînd la dracu și liga și pe ligiști, și pe conducător, și însărcinîndu-l pe sol să-i spună acestuia din urmă cît se poate de lămurit că pe bordul morii Paneperso nu s-a avut niciodată frică de nimeni, afară de Dumnezeu și că aici nu se știa ce-nseamnă supunerea la obrăznicii.

— Să vină aici Raibolini Epicarmo, în persoană, adăugă Princivalle, și-o să-l învăț să pescuiască „știucile" cu gura, în apele Padului.

Renunțînd să învețe acest nou meșteșug pescăresc, Epicarmo băgă la cap cele spuse, dar își îndreptă atenția spre feluritele legături dintre Clapasson și morari, spre Antonio Scacerni, funcționar în administrația acestuia, spre zvonul acela public, potrivit căruia Orbino și Berta se și logodiseră.

În privința aceasta, avea în Lantision spioana cea mai zeloasă. Se înțelege, fără a mai fi nevoie s-o spunem, ce anume îi aduse aceasta la cunoștință, și pe ce ton, dar Raibolini opri repede izbucnirea ei ranchiunoasă :

— Aici nu e vorba de invidia ta, frumoaso, îi spuse el, cu sarcasmul lui obișnuit, ci de interesul poporului.

— Invidioasă, eu să fiu invidioasă pe proasta aia necioplită, pe care nici măcar nu știu de ce-o vede lumea chiar atîta de frumoasă ?

— Las-o moartă, îi răspunse el, cu brutalitate, fiindcă, în privința asta, mi-ar plăcea mult mai mult decît o blondă spălăcită ca tine.

Ca de obicei, și insulta aceasta sfîrși prin a-i fi de folos politicii lui, ințetînd și transformînd în ură invidia Susannei împotriva Bertei.

— Și, continuă el fără să-i pese de sentimentele de dragoste ale prietenei cu care se purta în felul acesta, și ar fi bine, deocamdată, să le atragi atenția alor tăi, ca să nu iasă vreun necaz, că alde Scacerni s-au dat pe față ca vrăjmași ai ligii și i-am trecut în cartea mea neagră. Prea multă prietenie cu ei nu se cade.

— Prietenie ? Intriganta aia de Berta și neghiobul de frate-meu ar vrea să fie vorba chiar de rudenie.

— Am auzit și eu, și tocmai de-aia ți-o spun. Atrage-le atenția bătrînilor din casă, în numele meu, că n-ar fi prea sănătos să se vorbească tocmai acum de căsătorie.

— Și din ce pricină ? întrebă ea, împinsă de curiozitate, dar și de gelozie. Ai vrea-o pentru tine pe lungana aia urîtă și necioplită ?

— Vorbești întotdeauna ca o proastă, îi răspunse Epicarmo, cu obișnuita-i sinceritate. Ți-ajunge să știi, ca să le-o poți spune alor tăi, că alde Scacerni s-au dat pe față ca vrăjmași ai ligii și ca unelte ale Țarului tuturor Guardelor. Și-atunci, ca o părere prietenească : e mai bine să se amîne căsătoria, iar pișcoturile să nu fie puse în cuptor, pentru ca nu cumva cel care-o să vrea să le mănînce să aibă necazuri cu liga.

Cît despre tine și cei din familia ta, după ce-o să le spui cum stau lucrurile, lacăt la gură și băgare de seamă. Și păzește-te ca de foc să le spui că am stat de vorbă cu tine.

— Dar pe mine, spuse ea, intimidată, n-o să mă creadă de loc.

— Bine, atunci poți să-i spui, dar numai lui Luca Verginesi, că mi-ai cerut mie un sfat și că eu ți-am spus că vrăjmașul cel mai de seamă al ligii e Clapasson și că prietenii lui, și prietenii prietenilor lui, sînt vrăjmașii noștri.

— Cît despre asta, moș-bunelul îl are pe ăla ca fumul în ochi !

— Vorbe. Și, dimpotrivă, e nevoie de fapte și de dovezi. Cea dintîi ar fi să nu se mai vorbească despre căsătoria asta.

Pișcoturile despre care vorbise Epicarmo erau un fel de găluști mici ori covrigei din cocă dulce, care se făceau la țară, pentru petrecerea de nuntă. Departe de a-și închipui o asemenea frămîntare în jurul lor, Berta și Orbino riscau să mai stea încă mult timp pînă să simtă gustul lor ales și plăcut.

— Iar acum, dacă stau să mă gîndesc, încheie conducătorul ligii, pe toți cei tineri de la Vegri v-am văzut la club ; numai Orbino n-a venit niciodată.

— El, cînd are timp liber, își vede de cîntatul lui la vioară.

— Ori poate că tot avînd de-a face cu alde Scacerni s-o fi stricat și el la cap ? În orice caz, o să i-l dregem înainte de a fi prea tîrziu.

În acest scop, îndată ce-l întîlni, peste cîteva zile, îi spuse:

— Orbino, am auzit c-ai fi un cîntăreț grozav din vioară.

— Vai de mine, de duzină, răspunse Orbino.

— Prea multă modestie : nu-mi vine să cred. De ce nu vii și pe la clubul nostru, să ne mai înveselești și pe noi cu vioara dumitale ?

Orbino nu-l luă în seamă și nu se duse. Și chiar uitase discuția, cînd, într-o dimineață, pe tăpșanul din fața bisericii, așteptînd slujba împreună cu Princivalle și cu Giovanni Scacerni, conducătorul ligii, făcîndu-și apariția, îi zise cu asprime :

— Orbino, îți spusesem să vii la club, cu vioara, să ne înveselești și pe noi ; cum de n-ai binevoit s-o faci pîn-acum?

Orbino nu era un înfumurat, dar nici un fricos : prin urmare, îi spuse :

— Află dumneata, omule, că mie nu trebuie să-mi vorbeşti în felul ăsta ; mai ales că, după cîte ştiu eu, n-am avut niciodată nimic de împărţit ; cît despre cîntat, eu, unul, cînt cînd vreau şi unde vreau.

— O să ţin minte ce mi-ai spus.

— Şi bine-o să faci.

— Cum însă nu-ţi vreau răul, îţi spun că observ cum te strică tovărăşiile proaste.

— Care tovărăşii proaste ? întrebă Orbino, uluit.

— A noastră, spuse Princivalle, izbucnind într-un hohot de rîs puternic, exagerat şi răsunător, cum rîdea el, astfel că ţăranii şi ceilalţi oameni din sat se întoarseră şi începură să rîdă împreună cu el, molipsiţi de veselia lui ; a mea mai ales, nu-i aşa, Raibolini ?

— Cu dumneata nu stau de vorbă, îi răspunse, scurt, conducătorul ligii, întorcîndu-i spatele.

Dar Princivalle îl înşfăcase de un braţ şi-l întoarse spre el:

— Vino-ncoace, frumosule. Ţi-am făgăduit că dacă te-apuci cumva să ne faci vreun necaz, te-nvăţ să pescuieşti ştiuci cu gura. Iar dacă acum mă jigneşti, ţi-o spun în faţă că te încarc cu pumni ca pe-un măgar, numai ca să te-nvăţ cum să te porţi.

Simţind strînsoarea acelei mîini, ochi în ochi cu Princivalle care-i suflă în faţă un miros puternic de usturoi, Raibolini se albi la chip :

— Îţi spun încă o dată că nu stau de vorbă cu dumneata.

— Dar stau eu de vorbă cu tine !

Cei de faţă îi înconjuraseră şi, cu toate că mulţi dintre ei erau ligişti, petreceau de minune văzîndu-şi căpetenia în încurcătură, fără ca asta să-i coste nici măcar gologanul ăla pe care-l dădeau păpuşarului ori saltimbancilor, cînd veneau în sat, pentru cîte-un spectacol.

— Că voi, ăştia, alde Scacerni, sînteţi duşmanii ligii noastre, zise Raibolini, păstrîndu-şi sîngele rece în faţa primejdiei, se ştie fără s-o strigi în mulţime. Dar dacă-ţi face plăcere, n-ai decît s-o strigi, fiindcă în orice caz ai să termini prin a o plăti scump.

— Dar de ce oare — interveni Giovanni, făcînd, printr-un gest împăciuitor, ca Princivalle să înceteze strînsoarea — dacă noi vrem să fim stăpîni pe moara noastră, de ce-ar însemna că sîntem duşmanii voştri ?

— Cine nu e cu noi e împotriva noastră, răspunse conducătorul ligii.

Lumea, văzînd că spectacolul era pe sfîrşite, intra în biserică, întrucît clopotul din clopotniţa cea veche chema la slujbă.

— Ha, ha ! spuse Princivalle, cu un alt hohot de rîs : Cum a zis ? Cine nu e cu noi e împotriva noastră ; uite-al dracului ce frumos vorbeşte !

— După fapte, o să-ţi dai şi mai bine seama ce-nseamnă liga, spuse Raibolini, plecînd.

La aceasta, Princivalle nu mai răspunse decît rîzîndu-i în spate, de două ori mai tare, şi făcînd gesturi urîte.

Dar faptul că doi bărbaţi ca Luca şi ca Angelino Verginesi îngăduiau scandalul pe care-l isca Lantision prin legătura ei cu Raibolini îi uluia şi-i deranja pe toţi oamenii mai aşezaţi din Guarda şi din împrejurimi. În alte vremuri, o asemenea faptă ar fi costat-o pe neruşinată nişte palme materne de toată frumuseţea şi multe bice peste picioare şi peste faţă, din partea tatălui ori a celui care-i ţinea locul ; iar dacă s-ar fi dovedit de neîndreptat, bătrînii Verginesi n-ar fi ţinut-o în casă. Vremurile se schimbaseră într-adevăr, iar acum Lantision petrecea jumătăţi de zile la club, numai ea şi cu Epicarmo, între patru ochi ; iar cînd veneau membrii clubului, cei doi nu se ruşinau să se arate ciufuliţi, ea cu faţa şi cu ochii strălucitori, el gălbejit şi istovit, fiindcă se pare că între gelozii şi mîngîieri, între certuri şi împăcări, între neobrăzări şi sărutări, iubirea asta a lor era, la urma urmelor, foarte înflăcărată. Se poate spune că ea nu mai lucra pe ogoare şi nici în casă. Avea sarcina să ţină în ordine clubul ligii şi să cîrpească bulendrele burlacului Epicarmo. Pentru jandarmi, cînd veniseră să se informeze ce era cu reuniunile acelea, clubul fusese declarat drept loc de destindere ; iar lucrurile se aranjaseră, fiindcă pînă la tulburările şi răscoalele din deceniul următor fuseseră vremuri de îngăduinţă şi de frîu liber, şi de toleranţă împăciuitoare, după tipicul Stîngii democrate — fie că era vorba de cinstitul Cairoli, fie de scepticul Depretis, fie de subtilul jurist brescian Zanardelli — potrivit cu faimoasa formulă care cerea să se reprime, dar să nu se prevină.

— Orbi care-i îndrumă pe alţi orbi, striga Clapasson ; care merg veseli spre prăpastia răsturnării sociale, spre revoluţie,

spre anarhie ! Aceasta este politica reprimării, fără prevenire ! Iar între timp, aici în Guarda se îngăduie ca un Raibolini Epicarmo să le strecoare ignoranţilor otrava celor mai nefaste teorii subversive sub pretextul destinderii ! Destindere ! O să vedem noi despre ce destindere va fi vorba cînd o să ne trezim cu anarhiştii şi cu comunarzii dezlănţuiţi în piaţă.

El unul denunţase cui trebuia adevărata natură a clubului şi auzise răspunzîndu-i-se cu frumosul să-şi vadă de treburile sale !

Cît despre scandalul cu Lantision, nu se găsise nimeni care să le spună deschis celor din familia Verginesi cum stăteau lucrurile, dar li se spusese în faţă că îngăduinţa lor mira ; iar printre alţii, însuşi preotul, care n-o mai vedea în biserică pe fata aia rătăcită. Dar, la celelalte motive de a răbda şi de a-şi înghiţi amarul, venea să se adauge o nouă teamă, căci stăpînul tuna şi fulgera, jurînd că dacă vreunul din cei care depindeau de el va pune piciorul în clubul acela suspect, ori va adera la liga scelerată, îl va alunga, prea puţin păsîndu-i de toate drepturile de întrunire şi de asociere şi chiar de Constituţie. Se ştie, de altfel, că libertăţile acestea de vorbire erau un nărav al său şi al foarte multor conservatori de-acelaşi soi cu el. Alde Verginesi se temeau deci să nu li se desfacă contractul şi-o puseră pe Lantision să-i spună conducătorului ligii.

— Să-ncerce numai, răspunse acesta.

— Şi dac-ar încerca ?

— Nici eu nu cer altceva. S-ar ridica împotriva ligii şi-ar fi cel mai nimerit prilej să-l facem să priceapă şi să simtă, cine sîntem. Îi trîntim o grevă de protest la care nu se gîndeşte nici măcar în vis, iar mai întîi îl aducem în situaţia să nu mai aibă unde să-şi macine grîul în sat. Îi fac o viaţă, lui şi oricui ar fi de partea lui, încît să se vadă silit să-şi ia lumea în cap ; scăpăm de Ţarul tuturor Guardelor, scăpăm, scăpăm !

Devenise chiar vesel Epicarmo acela mereu crud şi batjocoritor. Familia Verginesi nu tot atît de mult ca el ; simţeau însă că lucrurile erau atît de înaintate, încît nu mai puteau să dea înapoi, şi că, la urma urmelor, sprijinul lor era liga ; nu-i mai puţin adevărat că şi Clapasson nu se ţinea decît de ameninţări şi cu cît îi ieşeau din gură mai furioase, mai cumplite şi mai cutremurătoare, cu atît mai puţin le aducea

la îndeplinire. Se dusese pînă şi la prefectul din Ferrara, să denunţe uneltirile criminale ale ligii, mascată de pretinsul club recreativ, pentru a auzi însă cum i se aminteşte de lege şi de drepturile cetăţenilor, şi de faptul că guvernul veghea, în orice caz. Oricum, n-avea noroc cu reprezentanţii guvernului. Îşi ieşi repede din răbdări :

— Asupra căror lucruri veghează guvernul care ne conduce spre prăvălirea în anarhie ?

— Veghează chiar şi asupra unor pretinşi oameni de ordine, care, din fanatism de partid — auzi el răspunzîndu-i-se cu asprime — ar provoca agitaţii nesocotite şi periculoase pentru ordinea publică, de care guvernul vrea să cruţe ţara.

— Astfel că dacă eu aş alunga din birourile mele şi de pe proprietăţile mele pe cei afiliaţi la liga aceasta subversivă...

— Guvernul ar ocroti egalitatea în drepturi a tuturor în faţa legii, care asigură libertatea de întrunire şi de asociere pentru toată lumea.

Clapasson avea un temperament pletoric. Se înapoie acasă atît de congestionat, încît nevestei începu să-i fie teamă de vizitele lui la autorităţi ; nu care cumva să-l lovească vreun atac de apoplexie.

Fu un succes al lui Raibolini :

— Aţi văzut că nu îndrăzneşte să izgonească pe nimeni ? Latră, nu muşcă. E însă vremea, Lantision, ca şi cei doi bătrîni ai voştri să vină să ceară sprijinul ligii, dacă nu vor să le lipsească tocmai cînd vor avea nevoie de el. Să vină duminica viitoare, după-masă.

Lantision transmisese ordinul. Se duseră, iar clubul era plin de lume :

— Sîntem aici, spuse Angelino, prietenos, nevoie-mare.

— Era şi timpul, răspunse, aspru, conducătorul ligii.

— Sîntem încredinţaţi că la o nevoie, n-o să ne părăsiţi.

— Unul pentru toţi şi toţi pentru unul, dar trebuie să-n-cepeţi a vă face datoria : primul lucru, şase *soldi* pe lună.

— Iată pentru luna asta dintîi.

— Aşa c-o să fim ocrotiţi ? întrebă Luca, în timp ce Angelino scotea din pungă cei doisprezece *soldi*.

Ca să spunem adevărul, printre cei adunaţi la club, printre chipurile acelea de pe pereţi, cu atît mai înfricoşătoare cu cît erau mai puţin cunoscute, printre chicotelile îngîmfate ale celor aflaţi acolo şi în faţa asprimii conducătorului ligii, erau

tulburați, semănînd cu bufnița cînd își părăsește cuibul prea devreme, iar rîndunicile și vrăbiile tabără pe ea, să-i ciugulească penele.

— V-am spus : dac-o s-o meritați ; adaug că liga nu luptă pentru interesele unuia sau altuia, ci pentru ale tuturor. Înainte de orice : disciplină și ascultare.

— Așa că, îndrăzni Angelino, pămîntul va fi al celor ce-l muncesc ?

— E unul din principiile socialismului. Numai neghiobii nu-l știu. Iar dumneata ce spui, ăla care stai acolo mut și fără viață ?

— Cum o vrea Dumnezeu, spuse Luca, biruindu-și surpriza și mînia pricinuită de batjocură.

— Ha, ha, ha ! Dacă vreți să ne împăcăm, dacă țineți la ajutorul ligii în ziua în care stăpînul o să vrea să vă izgonească, țineți-l pentru voi pe Dumnezeul vostru, sau, dacă nu, mulțumiți-vă cu ajutorul lui și noroc bun ! Ne-am înțeles ?

N-ar fi vrut să răspundă, dar celălalt nu-i cruță :

— Ne-am înțeles ?

— Dar cine-o să ne dea pămînturile ? întrebă Angelino, ca atunci cînd, pentru a ieftini prețul unei perechi de boi, invoca drept pretext și apărare pretențiile și asprimea fratelui.

— În primul rînd răspundeți.

— Nu știam că numele lui Dumnezeu o să vă supere atît de mult, spuse Angelino, zîmbind, ca pentru a da lucrurilor o notă de glumă.

— Nu vă interesează pe voi dacă mă supără ori dacă-mi place.

— Atunci... numai să nu pomenim în fața dumitale de numele lui... ne-am înțeles.

„Atunci“ și „în fața dumitale“ însemnau : „Dacă te-apasă atîta, du-te tu dracului“. Că, pe urmă, negarea aceasta avea să le apese pe cuget, e o altă problemă.

Pe tăpșanul din fața bisericii din Guarda exista o cruce, cu uneltele Răstignirii, iar în vîrf, ca să arate direcția vîntului, stătea cocoșul care a cîntat pentru Sfîntul Petru. În același timp, însă, și ca s-arate că, o dată cu orice lepădare de credință, la care-l silește josnicia spaimei, în sufletul omului se strecoară și graba de a-și asigura răsplata.

— În cazul nostru, spuse Angelino, dac-ar fi să ni se întîmple ceva, în cazul nostru, liga o să se îngrijească de interesele ei şi de-ale tuturor. Dar pămîntul, cine-o să ni-l dea ?

— Dar de la cine-l aşteptaţi ?

— Dacă de Dumnezeu nu trebuie pomenit, spuse Luca, încercînd să zîmbească, de parc-ar fi schimbat rolul cu frate-său, — să te-auzim pe dumneata, din partea cui ?

— Lupta de clasă, proşti bătrîni !

Vorbind astfel şi biruind el, dădu în glumă o lovitură uşoară în burta uriaşului Luca Verginesi, spunîndu-i :

— Mai vesel, moşule, şi nu mai face mutra asta, de parc-ai fi înghiţit o broască ! Mai vesel ! şi, pac, încă o lovitură în burtă.

De o asemenea familiaritate nu numai că nu se mai auzise, dar nici măcar nu-i trecuse nimănui prin minte ; şi mai puţin decît oricui, vajnicului dijmaş care, în clipa aceea, s-ar fi lipsit pînă şi de pămînt. Angelino îi aruncă o privire pe sub ochi, ca şi cum s-ar fi aşteptat ca frate-său să se manifeste într-un chip potrivit cu neruşinarea gestului ; cînd se convinse însă că acesta tăcea şi înghiţea, izbucni într-un rîs şuierător, căruia îi răspunse întregul club. Tăcut, şi negru ca noaptea, rămăsese numai dijmaşul Luca.

Angelino îşi uşura, prin rîsul acela fals, umilinţa dureroasă, căutînd totodată să o înăbuşe sub dezinvoltura unei prefăcute veselii. În cele din urmă, mutra fratelui, scîrbită şi supărată, îl făcu chiar să rîdă cu adevărat.

După ce plecară de-acolo şi se înapoiară spre casă, Luca, îndată ce ieşiră din sat, spuse :

— Iar dumneata, Angelino, puteai să te lipseşti de maimuţărelile alea.

— Care maimuţăreli ?

— Nu e nevoie să ţi-o spun.

— Am socotit că, de vreme ce tot ne aflăm acolo, se cădea să fim veseli şi să arătăm că ştim de glumă.

— Zi-i şi glumă, dacă vrei. Eu, unul, zic : ptiu !

— Şi i se cuvine, dar ce să facem ? Sfinţii Marcu sînt doi : unul de drag, iar celălalt de nevoie.

— Puteai totuşi să te lipseşti de rîs, căci a fost un rîs de tîmpit.

Angelino avu prudenţa să tacă. Iar cînd ajunse la încrucişarea drumeagurilor, unde mare parte din plopii bătrîni fuse-

seră doborîţi, ca şi cînd jalea acelor trunchiuri retezate, în locul acela pustiit, i-ar fi amintit de omul care dăduse această poruncă şi era cea dintîi pricină nu numai a tuturor necazurilor şi amărăciunilor lor, dar şi a recentei şi dureroasei umilinţe, bătrînul, înălţîndu-se pe amîndouă picioarele, izbucni :

— Stăpîne Doamne, pedepseşte-l pe Clapasson ! pedepseşte-l ; smulge neamul ăsta rău din sat ; fă să i se usuce limba ticăloasă în gură şi să i se tulbure minţile, pentru ca să sfîrşească o dată cu toate ideile lui aducătoare de pierzanie ; fă-l să se prostească sau, dacă mila ta vrea să-l termine în grabă, fă-l să moară de buba neagră ; pedepseşte-l pe stăpîn, Doamne Atotputernic !

— În numele tuturor sfinţilor, exclamă Angelino, uluit şi îngrozit, al tuturor sfinţilor ! N-ai auzit că nenorocirile cad asupra celor care le urează ?

— Nu-mi pasă ! Dacă îmi lasă timp să aud că l-a lovit mai întîi pe el, n-are decît să mă lovească şi pe mine o nenorocire ! La atîţia ani ai mei, am ajuns să fiu tratat cum n-aş fi crezut niciodată. Prost bătrîn ! E-adevărat. Dar tu, Doamne, pedepseşte-l pe cel care-a făcut s-ajung aici, prost bătrîn, luat în batjocură, ciomăgit şi mulţumit !

— Şi Raibolini ăla, totuşi... zise Angelino, înduioşat de tonul îndurerat al fratelui.

— Ăla e un alt ticălos, spuse bătrînul, mai liniştit şi mai amărît, dar de mai mică însemnătate. Avea pîinea şi cuţitul şi s-a servit.

— Ar trebui să n-ai nevoie de nimeni, pe lumea asta, suspină Angelino.

— Asta nu le e cu putinţă nici măcar regilor, cu coroană, şi trebuie să ne împăcăm cu soarta. Raibolini, dă-l încolo, nu m-ar supăra cine ştie cît.

— Să sperăm că ceea ce-a spus n-o să fie numai fum şi vînt.

— Să sperăm.

Cine s-ar fi aflat la ceasul acela, căci era după-amiază, tîrziu, pe tăpşanul dinaintea bisericii din Guarda, ar fi văzut cocoşul care arăta bătaia vîntului învîrtindu-se într-o parte şi-ntr-alta, la o adiere schimbătoare, şi scîrţîind din balamalele lui, ca o batjocură subtilă la adresa nesăbuinţei patimilor omeneşti.

IV

Vara

Grîul, dat în pîrg de Sfîntul Ion şi auriu de Sfinţii Petru şi Pavel, era frumos în holda Verginesilor şi tocmai bun de secerat. În lanuri mari, des, de înălţime egală şi potrivită, nici cu prea multe paie, dar nici cu prea puţine, drept, fără să fie culcat la pămînt, ceea ce e o raritate ; şi sănătos la culoare, numai grîu curat, plivit la timp de buruieni, bine legat în spicul greu şi numai bob şi bob, lăuda parcă truda şi îndemînarea celor ce-l semănaseră uniform şi respectînd toate cerinţele şi timpul prielnic, şi ajutorul lui Dumnezeu, care-l ocrotise vreme de nouă luni, ori mai curînd unsprezece — cu arătura — căci atîtea sînt cu toatele lunile în care e neapărată nevoie să aibă vreme bună. Vîntul, care fusese blînd în timpul marilor ploi hrănitoare, şi care nu-l plecase la pămînt în ultima lună, cînd începuse să se coacă, îl mîngîia acum, ca o briză uşoară, sub văpaia soarelui. O boare uşoară luneca pe deasupra spicelor, care se clătinau supuse.

După ce văzură spicele mai grele dînd să se plece spre tulpină, Luca şi cei doi fraţi mai mici, înapoindu-se spre casă, spuseră :

— Mîine.

Nu era nevoie să spună mai mult. Fiecare îşi avea gata pregătită şi ascuţită secera, care-şi strecoară vîrful încovoiat în grîul des, strînge laolaltă tulpinile şi le lasă în voia tăişului lamei curbate şi-a pumnului secerătorului care le aşază apoi în tot atîtea mănunchiuri frumos rînduite.

Cina fu grăbită, iar Luca ieşi să cerceteze vremea.

— Făgăduieşte, slavă Domnului.

Şi cînd soarele, spre apus, nu sfîrşise încă să amurgească, iar spre răsărit se ivea uriaşa lună roşie a nopţilor calde, care începu să se înalţe nu peste mult timp, dormeau cu toţii.

Luca şi fraţii, care aveau somn de bătrîni, ieşiră noaptea, nu numai o dată, să cerceteze iarăşi vremea :

— Îşi ţine cuvîntul, lăudat fie Domnul.

Nopţile erau scurte, dar ţăranul nu le doarme în întregime nici măcar pe ele. Îi treziră şi pe ceilalţi înainte de ivirea zorilor, care-i văzură pe secerători îndreptîndu-se spre lan,

cu pas domol și nerăbdător, parcă pentru a lăsa timp ca în spice să se zvînte și urma aceea de rouă din timpul nopții, rămasă poate acolo. Ori era mai degrabă dulcea și plăcuta amînare a dorinței în preajma culegerii roadelor și a încununării unei aprige și îndelungate așteptări ?

Așa i se păru, văzîndu-i pornind la treabă, Bertei Scacerni, căreia nu i se dăduse o seceră, ci sarcina s-o ajute la bucătărie pe Argia, *arzdora,* și să ducă de mîncare secerătorilor, cît mai de dimineață. Și urma să rămînă apoi pe cîmp, ca să poarte de la unul la altul damigeana cu vin slab, căci munca secerătorului nu cunoaște oprire sau odihnă, cît ține, de la cea dintîi pînă la cea din urmă sclipire de lumină a zilei, sub arșița soarelui și pe pămîntul încins. În ultima săptămînă, în această nouă viață a ei, de om al uscatului, simțise încă o dată nerăbdarea gravă a țăranilor, sporită de la o zi la alta — grîul în lan e al lui Dumnezeu și al sfinților — așteptînd ca gospodarul să spună : „Mîine". Acasă, împreună cu ea și cu Argia, rămăsese în dimineața aceea doar Luca, să vadă de vitele din grajd.

Berta se încărcase cu două coșuri mari, pline cu bucate, și tocmai dădea să plece cînd Luca o văzu, din ușa grajdului, și îi strigă, cu voioșie :

— Hei Berta, dar vinul ?

— O să fac două drumuri, răspunse ea.

— Vinul îl duc eu ; așteaptă-mă, să mergem împreună.

Dincolo de gestul curtenitor, era neobișnuit însuși faptul că bătrînul, singuratec din fire, căuta de data asta tovărășia cuiva. Iar după cîțiva pași, îi spuse :

— Știi că s-au împlinit șase luni de cînd ai venit în casa noastră ?

— Trag nădejde că nu v-am nemulțumit.

— Nu ; nu-mi pare rău.

— Ați făcut o faptă bună.

— Nu e vorba de asta ; ești o fată cuminte și muncitoare.

— Fac ce pot ; nu era meseria mea ; iertați-mi greșelile.

— Ești într-adevăr o fată cumsecade. Afară de îngrijirea vitelor, adăugă el, rîzînd cu șiretenie. Acolo nu faci nici doi bani.

— Iertați-mă.

— Știam, fiindcă îngrijitor de vite te naști. N-are însă nici o importanță. Oricărui poet îi lipsește un vers. Știam.

— Ce anume ?

— Că fiind fata mamei dumitale, nu se putea să ne dezamăgeşti, dar mi-a făcut plăcere să te cunosc, punîndu-te la încercare, şi-mi face plăcere să ţi-o spun.

— Vă mulţumesc ; pentru mine şi pentru maică-mea, vă mulţumesc, spuse Berta, emoţionată şi mirată de asemenea efuziuni, neobişnuite cînd era vorba de bărbatul acela, mai ales fiindcă apăreau după ce începuse să se poarte cu ea, dacă nu încruntat, în orice caz rece şi aspru.

Iar acum i se părea ciudată şi amabilitatea de a lua asupră-şi povara vinului, pentru a-i cruţa ei încă un drum. Într-adevăr, bătrînul cap de familie nu ducea niciodată greutăţi, aceasta fiind treaba celor tineri şi a subalternilor.

— Şi vreau să-ţi spun, adăugă el, ceva mai repezit, vreau să-ţi spun că mi-ar face plăcere să rămîi pentru totdeauna în casa noastră.

Berta nu răspunse nimic. O nelinişte dulce şi ameţitoare făcea să-i bată inima într-un chip pe care nu-l mai încercase niciodată. Mergea cu bărbia uşor plecată spre piept, cu braţele vîrîte în toartele celor două coşuri, a căror greutate nu strica de loc gingăşia molcomă a pasului lung, ba chiar îi adăuga graţia unei cadenţe mai fireşti şi mai egale, cum se vede la cei ce duc greutăţi echilibrate şi uşoare. Iar neliniştea care-i frămînta pieptul îi arăta în acelaşi timp cît de departe ajunsese îndrăgostirea ei, atît de puternică şi atît de dulce, căci umbla distrată, fără nimic altceva în inimă şi-n sînge, afară de-o duioşie imensă care, din pricina dragostei pentru Orbino, se revărsa asupra oricărui lucru şi oricărei fiinţe, în fericita zi a secerişului.

Dar bătrînul, pe neaşteptate, de parc-ar fi vorbit singur sau i-ar fi răspuns altcuiva, rosti cu glas slab, într-o tristeţe umilă şi neresemnată :

— Iar dac-ar trebui cumva să ne despărţim, îţi pot spune că mi-ar părea rău, şi chiar foarte rău.

Fiorii care-o trecură şi împunsătura pe care-o simţi i-ar fi putut spune Bertei încă o dată cît de mult îl iubea pe Orbino, dacă i-ar fi lăsat timp de gîndire şi dacă nu i-ar fi năpădit sufletul, în întregime, cu o nelinişte dureroasă. Graţia minunată a pasului se frînse, ca sub greutatea unei poveri şi rosti înfricoşată :

— Vai mie, de ce să ne despărţim, după ceea ce aţi avut bunătatea să-mi spuneţi, chiar adineauri ? Veţi înţelege — adăugă ea imediat, temîndu-se c-ar fi trădat taina dragostei sale, — veţi înţelege că pentru maică-mea ar fi o mare durere, ca să nu mai vorbesc de nevoie şi de pagubă, căci ştiţi doară cum stăm.

— Ştiu, fata mea, ştiu ; nu e nevoie să mi-o spui. În viaţă, se petrec însă atîtea lucruri ; voiam numai să afli că dacă s-ar întîmpla cumva — nu se ştie, ca pămîntul — să trebuie să ne despărţim, asta nu va fi niciodată din vina şi, cu atît mai puţin, din voinţa noastră, a familiei Verginesi. Aşadar, te-am lămurit ?

În loc de răspuns, făcu un semn afirmativ cu bărbia. Ar fi vrut să-i spună că dacă lucrurile stăteau aşa cum i le înfăţişase el, nevoia aceea n-avea să se ivească niciodată ; se părea însă că bătrînul nu mai aştepta acum alte răspunsuri şi că nici măcar nu le dorea. Se mai temu apoi şi c-o să i se dogească glasul, dac-o să vorbească. Şi mai mult încă, şi mai adînc, se temu de răspuns, de faptul că dacă ar fi stăruit ar fi putut să audă spunîndu-i-se că un motiv de teamă exista totuşi, lucru pe care îl şi ghici parcă, înfricoşată, din tonul şi din reticenţele lui Luca. Îi veni pe buze o rugăciune : „Fecioara Preasfîntă, fă în aşa fel încît, dacă va trebui să se întîmple aşa ceva, eu una să n-o aflu înainte".

La rîndul său, bătrînul, privind lanurile, se gîndea : „Iată, dacă pămînturile astea... dacă lucrurile s-ar îndruma pe calea cuvenită, mi-ar fi drag s-o liniştesc pe fata asta".

Ura se revărsa ca de obicei împotriva stăpînului, devenit acum cauză şi purtător de răspundere şi pentru slăbiciunile şi umilinţele sale, şi pentru nenorocirile în care patima sa îl tîrîse, încurcîndu-l într-un hăţiş plin de ticăloase oprelişti. Cea mai jalnică, cea mai împotriva cugetului era aceea de a se opune dragostei celor doi tineri, pentru a-i da ascultare conducătorului ligii.

În tăcerea fierbinte a cîmpiei scăldate în soare se auzea sunetul produs de baterea tăişului secerilor pe o nicovală mică, anume înfiptă în pămînt ; argintiu şi des repetat.

— Înainte ca nenorocitul acela de stăpîn să ne pună să-i scoatem — spuse bătrînul, trăgînd cu urechea la un alt sunet, existent numai în amintirea lui — înainte de a apuca zilele astea, plopii cei mari de aici erau plini de greieri ; şi cît

erau de veseli ! I-am ascultat cîntînd încă de cînd eram copil, atîta amar de ani, încît mai că nu ştiu cîţi a trebuit să strîng ca să ajung la necazurile astea.

Avea atîta amărăciune în glas, în timp ce încerca totuşi să zîmbească, descoperindu-se îndrăgostit de greierii de pe drumeaguri, încît Berta îi spuse ca în şoaptă :

— Iată că Dumnezeu vă răsplăteşte pentru fapta dumneavoastră bună cu o recoltă ca cea din anul acesta.

Bătrînul se îngrozi. Se trezi deodată dornic să-i spună totul, că fapta cea bună îşi pierduse şi-şi pierdea mai departe frumuseţea şi că el, unul, nu merita asemenea vorbe. Îi făcură impresia unei prevestiri jalnice şi a unei pedepse făgăduite şi meritate, plutind deasupra lanurilor încărcate de bunătatea lui Dumnezeu.

Sosiseră. Şirul secerătorilor aplecaţi, sub pălăriile mari de paie, ataca pieptiş frontul larg şi dens al holdei. Munceau şi înaintau împreună, iar înapoi, mănunchiurile de grîu tăiat se întindeau în şiruri drepte pe miriştea ţepoasă, cîte un şir pentru fiecare muncitor. Iar pe tarlalele alăturate, secerate mai demult, alţii începuseră să strîngă şi să lege mănunchiurile cu o răchită subţire, alcătuind cei dintîi snopi aşezaţi în picioare şi pletoşi, cărora cîteva zile cu soare, pe cîmp, aveau să le dea ultima poleire cu aur a grîului desăvîrşit. O recoltă frumoasă, o recoltă minunată ; existau însă cîteva brazde semănate, îngrăşate şi lucrate după regulile impuse de către stăpîn, unde holda crescuse mult mai bogată decît cea ieşită din grîul Verginesilor, cu toate că aceştia manifestaseră, la vremea respectivă, un dispreţ neîncrezător faţă de noutăţile acelea graţie cărora Clapasson ar fi avut pretenţia să le arate lor — nici mai mult, nici mai puţin — cum trebuiau făcute semănăturile la Vegri della Coguazza ; tocmai lor ! Iar Luca spusese :

— Semănatul îl facem noi, iar altul mai bun nici că există ; iar dacă există, nu e nimerit pentru pămînturile de la Vegri, care-l cunosc pe ăsta al nostru întocmai cum s-au deprins să ne cunoască, vreau să spun, şi mîna noastră.

Şi, ca să vezi, Clapasson se arătase răbdător şi aproape ascultător, mulţumindu-se cu a cere să se facă o încercare. Iar dacă aceasta, cumva, n-ar fi izbutit, el ar fi acoperit paguba ţăranilor, la împărţirea recoltei. Şi iată o nouă jignire, mai amară decît toate cele dinainte : cînd s-a copt grîul,

sămînța stăpînului a dat-o de rușine pe cea a țăranilor. Iar pînă la jumătatea lui mai, Luca jurase că nu creșteau decît ierburi și paie ; pe urmă, că spicele prea timpurii se vor strica și nu vor ajunge să se coacă ; iar mai tîrziu, cînd grîul se copsese, i-ar fi plăcut să cadă un fulger și să-l aprindă. Acum era acolo, mîndru, să-i strice lui bucuria unei recolte frumoase ; stăpînul trimisese vorbă să nu intre cu secera în el, pînă n-avea să vină să-l vadă în picioare. Ultima speranță care-i rămăsese lui Luca fusese aceea că, la treieriș, grîul lui Clapasson n-avea să se dovedească atît de bogat pe cît părea să făgăduiască ; numai că, pentru un ochi priceput, vederea spicelor coapte nu putea lăsa îndoieli : se prăbușea, și cea din urmă speranță ; pămîntul de la Vegri della Coguazza părea să-i fi trădat pe Verginesi, după ce trudiseră pe el vreme de-atîția ani, cu atîta dragoste ! Exagerînd, și ca o năstrușnicie nebunească a furiei, mai era de sperat numai că dintr-o neatenție, ultima noutate a lui Clapasson, treierătoarea mecanică, locomobila cu aburi, huruitoarea aceea de foc așezată acolo pe arie, alături de fînarul încărcat, avea să zvîrle o scînteie și să ardă totul : trăiască nenorocirea !

Luca i-o prevestise lui Clapasson, care se mulțumise să răspundă :

— O să asigur recolta împotriva focului.

— Iar casa ?

— Chiar și casa.

— Iar viața oamenilor ?

— Oamenii să fie atenți, în ziua aia ; și, pe urmă, știi ce sînt toate temerile astea ale dumitale ?

— Aștept să mi-o spuneți dumneavoastră.

— Maimuțăreli și toane de ramolit. Oamenii care țin pasul cu vremea treieră grîul cu mașina de ani în șir, iar fînarele și paiele nu ard mai mult decît cele care ard în toate vremurile, din pricina vreunei nenorociri. Și iată că voi, încăpățînîndu-vă în ideile voastre, născociți sperietoarea asta cu focul : începe să miroasă a minciună !

S-o ia dracu de „lume în pas cu vremea“ ! Degeaba văzuse bătrînul cum se treieră cu mașina, degeaba auzise numai laude la adresa acesteia ; rămînea stăpînit cu desperare de ideea că unealta aceea diavolească trebuia să strice grîul, în timp ce totul mersese atît de bine, întotdeauna, după moda veche, cu caii și cu îmblăciurile. Iar povestea aia cu asigurarea,

cu măsurarea bunătăţii lui Dumnezeu în bani, ca şi cînd ar fi fost vorba de-acelaşi lucru, îi mirosea a erezie, şi a blestem, şi a cămătărie.

Secerătorii terminaseră bucatele aduse de Berta. Mîncaseră în picioare, ca să sfîrşească mai repede şi să nu-şi piardă avîntul ; de altfel, unde puteau să se aşeze, dacă în anul acesta, mulţumită şi asta tot lui Clapasson, nu mai exista răcoarea umbrei ? Şi apucîndu-se din nou de treabă, în timp ce Berta, sub soarele turbat, trecea de la unul la altul cu plosca plină cu vin slab, cei mai vajnici dintre ei, lac de năduşeală, cîntau :

Şi cîntă greierul, cri, cri, cri:
Grîul stăpînului, iar ţăranului, paiele !
Şi cîntă greierul, cri, cri, cri:
Grîul stăpînului, iar ţăranului, pleava !

Cînd stăpînul apăru pe cîmp, întovărăşit de vechilul Olmeda care, pe vremuri, fusese vechilul lui Vèrgoli, cîntecul se învioră şi crescu datorită unor glasuri noi şi unei cutezanţe plină de voioşie. Ascultîndu-i cuvintele, Clapasson îi spuse lui Luca, venit în întîmpinarea lui, să îl salute :

— Paiele ; asta ţi se cuvine.

Luca înălţă din umeri. Iar celălalt :

— Pleava ; asta ţi se cuvine.

— Pînă acum, cu tot respectul, paiele au putut hrăni numai vitele.

— Şi ce altceva sînteţi ? Nu v-o spun eu ; v-o spune recolta. Aţi văzut deosebirea dintre grîul vostru şi grîul semănat după cum v-am învăţat eu ? V-am lăsat să faceţi ce-aţi vrut ca să vă convingeţi pipăind cu mîna ; v-am făgăduit ca, la o adică, să vă acopăr paguba ; acuma, n-ar trebui să cer şi eu de la nişte încăpăţînaţi neştiutori şi înfumuraţi ca voi să-mi acoperiţi paguba ? Cîte chintale în plus s-ar fi făcut, într-un an ca ăsta, dacă-mi dădeaţi ascultare ?

— Socoteala exactă, spuse Olmeda, se va putea face la terminarea treieratului.

— Păstraţi însă separate cele două recolte, pentru ca, la măsurarea lor, mîrlanii ăştia să aibă parte de ruşinea pe care-o merită. Pînă acum am avut naivitatea de a-mi pierde vremea şi de-a vorbi de pomană, căutînd să-i învăţ ; de-aici încolo,

o să poruncesc, indiferent dac-o să le placă sau nu, şi vor trebui să asculte şi să-şi roadă zăbala. Să-şi verse focul cîntînd, dacă vor.

Nu ştiu dacă cititorul a suferit vreodată de tulburările acelea care apar după ce-ai stat ceasuri în şir sub soarele canicular : ameţeală, vederea punctată de umbre şi de scîntei şi de pete negre rătăcitoare, picioarele nesigure, greaţă şi o toropeală chinuitoare. Într-o asemenea stare, soarele devine odios, iar lumea pare să se prăbuşească într-o neliniştitoare lumină neagră. Ceva asemănător îi fu dat să simtă bătrînului dijmaş, sătul de ocărurile stăpînului. Nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să-i ureze cele mai cumplite nenorociri lui Clapasson, care tocmai pleca. O făcu, dar fără nici o plăcere ; iar cosaşii :

Şi cîntă greierul, cri, cri, cri...

S-a spus că nu mai erau nici măcar greieri, afară de cei ce se auzeau în depărtare, poate de pe copacii de la Ronco di Tagliacane.

Cînd maşina de treierat sosi la Vegri della Coguazza, cei tineri se şi înapoiaseră de pe celelalte arii ale lui Clapasson, unde se duseseră ca să se deprindă cu ea, şi socoteau şi ei drept prejudecăţi supărările bătrînului dijmaş şi ale lui Angelino. Chiar şi duşmănia lor faţă de stăpîn era de altă natură şi altfel exprimată, mai expeditiv, cu mai puţine scrupule, cu o patimă mai puţin adîncă ; şi izvora din ceea ce învăţaseră de la Raibolini, pierzîndu-şi teama de Dumnezeu. În ziua cea mai frumoasă, cu prilejul celei mai vesele munci a anului, cînd se măsoară grîul şi se încarcă în saci, Luca se simţea singur.

Era un iulie aproape de sfîrşit, senin şi luminos. Pajiştea din faţa casei era toată pîrlită şi cu crăpături largi : aria de pămînt bătătorit arunca văpăi, dar fusese înălţat un umbrar din crengi, de parcă s-ar fi urmărit pe toate căile ca munca sărbătorească din ziua aceea să fie uşurată. Şi, după cum cerea obiceiul, Argia pregătise budinca de lapte în zahăr ars, numită *coppo,* şi tăvi mari cu turtă de orez, rumenită şi deasupra, şi dedesubt, proaspătă şi moale la mijloc. Era totul gata, iar musafirii sosiseră şi ei : Cecilia, cu Maria, cu Dosolina şi cu Princivalle, la moară rămînînd numai Giovanni. Sacii

cu frumosul grîu treierat, uscat, greu la bob, curăţat şi dat la ciur, stăteau aşezaţi într-o grămadă atît de înaltă, încît umpleau sufletul de bucurie. În mijlocul ariei era întinsă o pînză groasă şi curată, pe care stăteau baniţa, aşteptînd să se înceapă treaba.

Era aşteptat şi stăpînul, poftit împreună cu familia. Sosi numai vechilul Olmeda, însoţit de Antonio Scacerni. Clapasson trimitea vorbă să înceapă măsurarea recoltei, împreună cu vechilul.

— N-a binevoit ? îl întrebă Luca pe Olmeda.

— O să vină poate mai tîrziu, răspunse acesta.

Începură. Ridicau sacii din grămadă, unul după altul, şi îi tîrau alături de baniţă, unde Orbino îi dezlega şi îi golea pe pînză. Doi vînturători harnici umpleau baniţa. Un ţăran bătrîn, cu o stinghie, netezea vîrful. O dată netezită, doi muncitori ridicau baniţa de mîner şi-o răsturnau în gura sacilor goi : doi *stari* fiecare sac, iar zece asemenea saci făceau un *moggio*, după măsurile vechi. Luca îi lega apoi cu sfoară, numărînd sacii şi *moggi*-i, iar băieţaşul acela isteţ, căruia-i spuneau Zampetto, ţinea socoteala : pentru fiecare sac, un bob de fasole.

— Ai grijă să nu greşeşti, hei ! îi spunea dijmaşul, cu un aer ameninţător, dar glumeţ, băiatului care, deşi mîndru de sarcina de încredere, începuse să caşte ; te-a prins somnul, tîlharule ? Ai grijă că te leg şi pe tine într-un sac !

Olmeda făcea socoteli în carnetul său, transformînd *moggi*-i în hectolitri. Sacii erau încărcaţi în care ; partea stăpînului trebuia să meargă la magaziile acestuia, iar cea a ţăranilor la Torricella, unde Angelino pregătise hambarele, cu grija şi curăţenia de cuviinţă. Maldărul sacilor de măsurat scădea treptat, crescînd în acelaşi timp cel al sacilor gata de încărcare ; între amîndouă, grămăjoara de grîu plăcut mirositoare scădea în aceeaşi măsură în care şi creştea, căci ritmică şi neîntreruptă, sprintenă şi exactă, munca îşi găsise făgaşul ei. Luca, ţinînd minte cifrele recoltelor remarcabile prin sărăcia sau prin abundenţa lor în ultimii cincizeci de ani, anunţă în curînd că fusese depăşită recolta din '53, anul acela de foamete, care fusese norocul şi nenorocirea lui Pietro Vèrgoli, cu contrabandele pentru austriecii de peste Pad ; lucruri străvechi. Iar puţin mai pe urmă :

— Inundația, spuse Luca, și voia să spună că se atinsese recolta din '73, cînd intemperiile pricinuiseră dezastre pînă și pe pămînturile cruțate de fluviu, ca acelea de la Vegri della Coguazza. Și-i cînta inima, în timp ce prețuia, privind cu coada ochiului, cît era încă de mare grămada sacilor de măsurat. Și nu trecu multă vreme pînă cînd vesti că se sfîrșise, cu '79, seria anilor proști. Urmară cei mediocri, cei mijlocii, cei buni ; începură cei foarte buni și fură întrecuți toți, egalîndu-se aproape recolta proverbială din '80. Totalul, în *moggi*, fu scris cu vîrful unui cui pe stîlpul de gresie al porții, unde fuseseră însemnate recolte atît de vechi încît, și din cauza vremii, și din cauza scrisurilor, felurite și nesigure, nici măcar nu se mai descifrau.

Lucrau așa, de plăcere, la transportul sacilor, pînă și Princivalle și chiar Berta cea voinică ; și fiindcă i se spusese că sacii erau prea grei pentru o femeie, se bucura să-i arate maică-si că deprindea cu vigoare și cu voioșie meseria țăranilor și răspunsese :

— Ei, na-ți-o, mare scofală. Nu știți că mînuirea sacilor cu grîu este îndeletnicirea noastră, a morarilor, încă de mici ?

Voiseră atunci să-și ofere spinările și tinerele mai vînjoase, și spori veselia, nu fără unele glume ușor deșucheate ale flăcăilor care le spuneau femeilor că le știuseră întotdeauna dispuse ca mai curînd să se lase ele răsturnate pe saci, decît să-și vîre umerii sub ei. Munca se termină mult înainte de apusul soarelui, deși zilele erau acum mai scurte decît în iunie.

Olmeda pusese să se cîntărească, de încercare, cîteva banițe ; iar grîul cultivat după sfaturile lui Clapasson se dovedise a avea și o greutate specifică mai mare, în comparație cu celălalt ; dar acum, la sfîrșitul unei zile atît de fericite, dijmașul nu mai voia să se întristeze. Îi spuse deci vechilului :

— Cine nu știe oare că stăpînul își cunoaște meseria cînd e vorba de cîmp ?

— Te cred ! răspunse Olmeda. Și vrei un sfat prietenesc ? Încearcă să te împaci cu el, fiindcă în materie de agricultură e un om rar, dar dacă-l înfrunți, nu-i de loc comod.

— Nu spun nu.

Şi iată familia, soţia şi copiii *commendatorelui*, veniţi să guste budinca de lapte şi turta de orez.

Antipaticul Clapasson, ţinînd seamă de împrejurări, nu socotise de demnitatea lui să onoreze familia Verginesi cu o vizită, dar găsise nimerită această jumătate de măsură. Istoria, puţin cam flecară în privinţa aceasta, pretinde că atunci cînd nu-i vedeau mutra, veşnic mînioasă, şi acră, şi prea puţin cordială, chiar nevasta şi copiii lui înşişi erau mai veseli.

Au fost aduse pe arie toate mesele din casă ; erau totuşi neîndestulătoare, venind şi cei de la Torricella, care terminaseră cu depozitarea ; iar Angelino spunea bucuros că anul acela trebuia să sprijine hambarul cu proptele. Cel mai bun scaun îi fu oferit stăpînei, iar masa fu aşezată cu o eleganţă rustică. Era ora la care puternica vipie de iulie, domolită, îngăduia să respire şi şesul uriaş, care, de jos, trimitea către cerul linştit şi mai puţin înspăimîntător, căldura revărsată asupră-i de ziua fierbinte şi plină de măreţie. Nu adia însă nici o boare de vînt, astfel că lucrurile şi frunzele nu începuseră încă să-şi schimbe culoarea din pricina apusului, care stătea să se coboare, dar aerul era totuşi mai blînd, în umbrele ceva mai lunguieţe, în setea gliei înfierbîntate, în respiraţia caldă a pămîntului ; asemeni, unui voinic ce-şi trage răsuflarea după o frămîntare grea şi bătăioasă ; în preschimbarea oarbei fierbinţi solare într-o lumină mai colorată, se putea surprinde făgăduiala blîndă a apusului şi-a nopţii, în timpul căreia pămîntul, şi orice vietate, recapătă viaţă, prin odihnă.

Cît despre budinca de lapte, numai cine n-a gustat opera gospodinelor de altădată, savoarea laptelui închegat şi copt la căldura înceată şi potolită a ţiglei fierbinţi, miezul aproape cărnos, delicat şi fraged, sub învelişul dulce-amar al zahărului ars, nu ştie ce bunătate însemna delicatesa aceea. Chiar şi turta de orez ieşise desăvîrşită. După doamna Clapasson, locul cel mai de seamă îi fusese dat Ceciliei, venită ca musafiră. Ţăranii petreceau, iar Argia stăruia, în felul lor, ţărănesc, ca musafirii să onoreze bucatele :

— Mîncaţi, doamnă ; şi nu duceţi grija domnişorilor, căci sînt lucruri care nu cad greu la stomac. Berta, nu vezi că maică-ta nu mănîncă ? Dă-i din budinca cealaltă. Sau poate că mai degrabă vrei turtă, Cecilia ?

Făcea să circule ulcioarele cu limpedele şi dulcele vin numit *albana.*

— Nu cumva să-mi îmbătaţi copiii, se rugă doamna, căci se îndopau lacomi ; o să facă o indigestie.

— Garantez că e vin sănătos, spunea Angelino, pivnicerul, şi chiar dac-ar fi să se-ameţească puţin, trece după un pui de somn şi nu se iveşte nici măcar un pic de durere de cap.

— Două degete de ulei de ricin, şi mîine dimineaţă se aranjează totul, spunea Luca, în timp ce Argia scotea budincile din forme şi tăia cu repeziciune turtele din tăvi în numeroase bucăţi romboidale.

Domnişorii, în bună înţelegere cu copiii ţăranilor, lichidară apoi preaplinul ghiftuielii căţărîndu-se pe şira de paie şi dîndu-şi drumul s-alunece de-acolo de sus, în rîsete nebuneşti şi în strigăte de bucurie. Se făcuseră, într-adevăr, atîtea paie, ca urmare a recoltei frumoase, încît cea mai mare parte a lor nu avuseseră loc în fînar, cu atît mai mult cu cît fîneţurile fuseseră şi ele neaşteptat de îmbelşugate ; iar şira înaltă era poleită cu aur de soarele ce cobora spre apus.

Ultima distracţie a zilei a fost participarea la adăpatul vitelor. Adăpătoarea se afla în fundul pajiştii uriaşe, alături de fîntîna care nu seca niciodată şi era nespus de invidiată de către vecini, în ţinuturile acestea secetoase. Cîrdul vitelor dezlegate se îndrepta încet spre locul unde le chema ţăranul, printr-un gest anumit şi printr-un fluierat prelung, liniştit, persuasiv, care le îndemna să bea. Mergeau potolite, cu mersul acela al lor care pare împiedicat, cu capul în jos, iar soarele, coborît, mîngîia cu o rază blîndă spinările lor, albe în cea mai mare parte. Îşi băgau botul în apă, pînă la nări, şi beau încet, în felul lor cumpătat. Şi-l ridicau apoi, şiroind de apă, şi porneau înapoi spre grajd, tot singure, liniştite şi cuminţi, blînde şi sătule. Cîinele casei, lătrînd, se juca, făcîndu-se că se repede cînd la una, cînd la alta, fără ca ele să îl învrednicească măcar cu o uitătură, fără să-şi mişte măcar cozile ce le atîrnau în jos, fără să-şi desprindă ochii rotunzi şi luminoşi de la semnul acela spre care îşi aţintesc privirile şi care nouă ni se pare ascuns şi pierdut. Iar în ochiul prostit şi blînd, şi-n însăşi masivitatea lor calmă şi leneşă, vitele păreau să concentreze adevăratul secret al existenţei fireşti, al nevino-

văției simple și brutale. Una cîte una, vitele intrară la loc în grajd.

Ziua fusese bună pentru toată lumea. Numai Cecilia vorbise puțin. În intervalul acela de timp, dorința ei de a vedea reconstruită moara San Michele, înainte de a muri, era atît de aprigă încît, în mod aproape superstițios, îi dădea o stare de neliniște, ca și cînd faptul de a se gîndi mai puțin la lucrul acesta, de a-și îmbuna sufletul, de a-și pierde vremea, oricît de puțin, pentru a se distra în indiferent ce chip, ar fi însemnat o neglijare a acelei sarcini grele și ar fi putut face ca soarta cea ticăloasă să mai pună cine știe ce piedică. Cînd nu se temea de altceva, se gîndea că la vírsta ei moartea se cam grăbește.

Văzînd-o căzută pe gînduri, Luca îi spuse :

— Mai veselă, *padrona* Cecilia, mai veselă !

— Mă bucur pentru dumneavoastră, răspunse ea, încercînd să zîmbească.

— Pentru toată lumea, căci o asemenea recoltă e o adevărată binecuvîntare pentru tot satul și, prin urmare, și pentru mori.

— Asta așa e, slavă Domnului.

Nu se putea însă împiedica de-a socoti cît ar fi lucrat și-ar fi încasat în plus, într-un asemenea an, cu două mori, dintre care una ar fi fost mai zdravănă decît Paneperso, cea plină de vătămături.

Iar ofertele lui Clapasson, pe care, ulterior, acesta și le-a menținut, dar care se aflau pe atunci într-un stadiu inițial, îi stîrneau puternice neliniști și nesiguranțe, făcînd-o să oscileze între dorința și frica de a se amăgi trăgînd nădejde, ori îi strecurau în suflet îndoiala că ar putea greși fie din prea multă grabă, fie din prea puțină, fie vorbind cu Clapasson despre asta, fie tăcînd, iar în cele din urmă, îi trezeau teama, atît de chinuitoare, de a pierde prilejul, ori de a-l rata.

În ziua aceea, la familia Verginesi, o tulbura altceva, deși își dădea seama că era o absurditate și chiar o nedreptate. Fapt este că, aflîndu-se sub stăpînirea acelei obsesii și nefiind deprinsă să părăsească moara decît pentru a merge la liturghie — căci treburile în afară le rezolvau cei doi feciori — îi rămăsese în suflet, amară și întreagă, frămîntarea chinului prin care trecuse cînd fusese nevoită să o trimită pe Berta să slujească ; iar acum, la serbarea de pe aria familiei Vergi-

nesi, frămîntarea aceasta devenise şi mai aspră. Şi iată că o vedea pe fată nu numai îndrăzneaţă, dar şi însufleţită, ba chiar mulţumită de viaţa aceea, cu care nu se putea împăca ; mulţumită de a se afla în slujba altora, lucru care i se părea de-a dreptul de neconceput şi împotriva firii, cînd era vorba de o fiinţă ieşită din sîngele său. N-o fi fost mai degrabă vorba de laşitatea unui simţămînt josnic şi degenerat ? Presupunerea îi păru atît de supărătoare, încît şi-o reproşă, înseilînd-o pe cea opusă, că biata fată suferea atîta, încît se silea din toate puterile să i-o ascundă ; şi că avea foarte mult curaj, ca să se descurce în chipul acela, şi chiar foarte bine. O auzea totuşi rîzînd, iar sîngele îi spunea că nu era un rîs prefăcut, ba mai dădea şi dovezi de cîtă putere avea, încărcîndu-se cu sacii aceia de grîu şi răbdînd glumele acelea deşucheate. Pînă la urmă se înfurie, şi nu ştia nici ea dacă pe fiică-sa, pe ea însăşi, ori pe neobrăzaţii ăia.

— Vezi, Cecilia, tocmai îi spunea Argia, vezi că ne purtăm frumos cu Berta dumitale ?

— Vă mulţumesc din inimă.

— De altfel, şi merită.

— Mă bucur că vă aud spunînd-o.

— Întotdeauna sprintenă şi săritoare, vrednică la treabă, cuminte ; la început era cam tristă şi, bineînţeles, că din pricina schimbării de trai, fiind vorba de cineva care, se poate spune, nu cunoştea altceva pe lume decît morile ! Pe urmă s-a deprins însă cu toate, şi uite-o colo, veselă şi mulţumită. Ba s-a mai şi îngrăşat, nu ţi se pare ?

— Nu-mi pare mai grasă, răspunse Cecilia, printre dinţi.

— În sfîrşit, Berta a priceput că poţi trăi fericit şi departe de roata morii.

— Văd, văd.

Vedea, se temea c-ar fi adevărat şi, fiindcă-i ajungeau la ureche unele vorbe de-ale flăcăilor care glumeau cu fetele, deşucherea lor ţărănească şi rîsetele fetei o supărară şi mai rău.

Duminica următoare, după slujbă, aduse vorba cu asprime :

— Trebuie să-ţi spun că nu m-aş fi aşteptat niciodată ca tu să stai s-asculţi porcăriile alea, ba chiar să şi rîzi de ele.

— Poate c-am făcut rău c-am rîs, dar ca să nu le-aud, ce să fac ? Flăcăii glumesc cu fetele.

— Flăcăii ; să n-ai prea mare încredere în flăcăi ! Şi să nu uiţi cu desăvîrşire, printre ăia, a cui eşti tu.

— Fata regelui Franţei, mamă ? spuse ea, încercînd să glumească.

— Spun să nu uiţi că nu te-ai născut slujnică ! Şi, pe urmă, ţine minte că în ce te priveşte, e nevoie doar de o clipă ca să faci lumea să te bîrfească.

Crezînd că face aluzie la Orbino, îndrăgostita se înroşi toată ; în schimb, cînd înţelese că maică-sa se gîndea la toţi ceilalţi şi la situaţia ei, în privinţa căreia n-avea ce mustrări de cuget să-şi facă, simţindu-se mai presus de ea, se supără :

— Cît despre asta, mamă, fii liniştită, căci ştiu cum să mă port şi nimănui n-o să-i treacă prin minte să se gîndească la lucruri urîte în legătură cu mine.

Deocamdată, Cecilia nu mai avu ce să spună în privinţa aceasta, dar bombăni apoi multă vreme de una singură şi chiar cu Maria, care îşi apăra surioara ; iar Cecilia se înfurie pînă la a-i spune :

— Tu ai apăra şi cîinii fără stăpîn !

Răspuns care cuprindea în el toată exagerarea supărării.

O dată cu vijelia din ziua de Înălţarea Maicii Domnului se amestecase în aer acel ceva care dă de ştire că au trecut, fără putinţă de înapoiere, căldurile cele mai mari ale verii. După ce se copsese sub soarele de iulie şi fusese arat aproape tot pămîntul sfîrşea acum, sub soarele de august, prin a-şi recăpăta puterile tainice. Şi fiindcă zorile deveniseră mult mai leneşe, muncitorii se sculau mai înainte de ivirea lor, ca să nu piardă nici un ceas, şi înjugau boii la lumina felinarului, pentru a se afla pe cîmp, cu plugul, în faptul zilei. O parte din pămîntul de la Vegri della Coguazza era moale, iar altă parte tare sau, cum se spune, ţelinos, cerînd un atelaj de opt juguri, cu boi, cu vaci şi cu juncani. De mai bine de o lună, tot timpul dimineţii se auzea răsunînd pe

cîmp, ca nişte prelungi melopei, îndemnurile de tot felul adresate vitelor de muncă. Nu altfel trebuie să le fi cules de pe cîmpul iubit din Andes, amintindu-şi de ele şi regretîndu-le, poetul *Georgicelor*[1] : nu altfel le va fi auzit Cato, căruia îndeletnicirile ţăranului îi îmblînzeau sufletul aspru ; şi, în sfîrşit, tot astfel trebuie să fi cîntat, încă din cele mai îndepărtate vremuri, toţi cei care au trebuit să înjuge vitele şi să înfigă plugul în glia, sfîntă şi îmblînzită printr-o străveche trudă, a Italiei.

Seceta îndelungată fusese prielnică aratului, dar uscase o bună parte din porumb, astfel că, spre deosebire de recolta de grîu, acesta ieşi slab ; iar la Vegri della Coguazza, cînd veniră serile dezghiocatului, fură cîntate următoarele versuri :

Belşug de grîu de-a strîns, ţăranul
S-o plînge că porumbu-i slab:
Lăsaţi zgîrcenia deoparte
Şi-aduceţi vin, să bem cît vrem.

Autorul acestor versuri era un oarecare ins din Copparo, croitor cu numele, poet prin vocaţie, petrecăreţ grozav, un fel de măscărici şi parazit nevoie-mare, care cultiva în acelaşi timp şi vechea deprindere orăşenească de a-şi bate joc de ţărani, şi obiceiul, care pentru el era aproape meserie şi stare socială, de a colinda ariile şi satele, în oricare dintre împrejurimile acelea care îi fac pe oameni mai înclinaţi spre dărnicie, alegîndu-se cu mese şi cu rîsete, cu mojicii şi cu complimente, după dispoziţie, oferind satire în versuri şi primind în schimb zeflemele în proză. Ajunsese astfel mai mult alb decît cărunt, ajutat de inspiraţie, dar, de cele mai multe ori, de o nedezminţită dorinţă de a nu munci şi de a petrece fără să se gîndească la ziua de mîine, cum spune şi un catren făcut de el :

Sărăcia sau boieria, asta e totul :
Cînd ai te îmbuibi, sau rabzi cînd n-ai.
În lipsuri să mă zbat, n-am chef.
De cînd m-am însurat cu veselia.

[1] Vergiliu.

Îl porecliseră Şapte Chei, din pricina unei expresii, pe care-o repeta întotdeauna cînd era vorba de o problemă, de o ghicitoare, ori de o soţie hazlie, sau cînd era poftit că compună versuri, căci îşi punea degetul arătător la frunte şi spunea, ca să cîştige timp :

— Cartea înţelepciunii are şapte chei.

— Ce meserie ai, Şapte Chei ? îl întrebau oamenii.

Răspundea :

Fac pe croitorul iarna sau cînd mă doare burta;
O duc bine ca poet în celelalte luni.
Munca şi toate greutăţile vi le las vouă
Căci dac-am mîncat bine sînt mulţumit.

Despre el, ca şi despre Margite, Stagiritul[1] ar fi putut atesta că „zeii nu-l făcuseră nici muncitor, nici ţăran, nici om cu vreo meserie oarecare ; bun de nimic, într-adevăr". Nu era însă chiar atît de prost ca acela pe care zeii, ca să facă din el cel mai nerod dintre toţi muritorii, l-au îndemnat să se creadă mai isteţ decît Ulise. El îngîmfat nu era, deşi se arăta bucuros, şi obraznic, şi batjocoritor, şi lăudăros, aşa că tot talentul lui şi-l dezvăluia printr-un singur vers :

Nu ştiu să fac nimic, dar asta o fac bine.

Era, ce să mai vorbim, trîntorul desăvîrşit ; păcat că poezia lui nu a avut chezaşi, în faţa posterităţii, de talia unor Platon şi Aristotel, cum a avut Margite ! Dar, la urma urmelor, ce i-a folosit aceleia faptul că, împreună cu cei doi, a admirat-o întreaga Antichitate, socotind-o vrednică de-a fi atribuită lui Homer ? Ce-a rămas din ea ? Tot un singur vers şi, judecînd după sincera şi cuprinzătoarea vigoare a acestei rămăşiţe, nu nevrednic de sublima paternitate prezumtivă : *„Ştia să facă orice, şi totul rău"*. Vremea face şi tot vremea desface, pînă şi poemele.

Din creaţiile lui proprii, sau din lucrurile pe care le învăţase pe dinafară, căci avea o ţinere-de-minte foarte bună, Şapte Chei furniza celor care-i cereau, proverbe, ghicitori, poezioare şi fabule, cîntece populare scurte şi poezii de dra-

[1] Aristotel (care s-a născut la Stagiros în Macedonia).

goste şi de ură, şi satire, şi canţonete, şi serenade, pentru cînd se duceau flăcăii să înfigă „maiul“ la uşa unei fete iubite sau dispreţuite ; şi pentru cînd se căsătoreau oameni bătrîni ; iar în noaptea de Sînt Martin, pentru nemiloasele serenade de sub ferestrele soţilor încornoraţi. În cazurile acestea furniza rimele şi asonanţele, ţinîndu-se însă la o parte, fiindcă, îi spunea el cui îl întreba :

Dispărînd, unul dintre voi e ca iarba,
Care, după ce moare, creşte şi mai frumos
Dar unul ca mine nu mai dă mladă,
Dac-o nenorocire-l face să piară.

Erau vremuri şi împrejurări cînd se adunau mai mulţi, printre care şi Smarazzacucco, din vadul Stamplinati, pentru a porni „să taie cîinilor frunză“, urînd, de pildă, un an fericit, în felul următor :

Stăpînă, stăpînă,
Trage bine ivorul
Trage-l bine, bine,
Căci veni-vom şi la anul
Vom veni cu roaba
Vom veni cu roaba mare
Să ţi-l luăm pe tata-mare :
La anul şi la mulţi ani !

Uită-te şi prin dulap
Şi dă-ne nişte „lupini“
Mie să îmi dai cincizeci
Ca să-mi umplu bine burta;
Iar mie vreo două sute
Ca să plec ceva mai iute :
La anul şi la mulţi ani!

Cu firea lor, cei din partea locului au ţinut întotdeauna ca o oarecare sociabilitate jovială a lor să nu fie lipsită de o anume înclinare spre încăpăţînare şi ciudăţenie, chiar în ce priveşte politeţea, cînd putea fi vorba de politeţe. *Lupini* li se spunea unor cofeturi pe care le pregăteau gospodinele ca să sărbătorească Anul nou şi să le dea în dar copiilor şi

altor amatori. Iar aceştia, în nopţile de august, nu uitau niciodată să colinde casele unde se curăţa porumbul şi unde o asemenea muncă se termina, prin tradiţie, cu o petrecere, cu băuturi, cu cîntece şi cu dansuri pe arie. Era muncă făcută cu schimbul, era *zerla*, dar plăcută şi veselă.

La invitaţia de a oferi de băut, adresată familiei Verginesi, Angelino răspunse rîzînd, că vor căpăta şi-aşa ceva, dar că deocamdată să stea deoparte pînă la terminarea curăţatului porumbului, fiindcă prea erau cunoscuţi ca trîntori şi ca hoţi. Şapte Chei găsise răspuns şi la aceasta :

Curăţă un Verginesi porumbul.
Iar cocenii îi lasă stăpînului.
El îşi umple salteaua cu pănuşi
Ca să doarmă pe ea cu nevasta
Iar pe strujeni, pe tare, dorm ceilalţi
Căci vrednicul ţăran îi fură şi pe hoţi.

Ardeau făclii şi felinare, ca să lumineze munca însufleţită şi veselă a flăcăilor şi a fetelor din casă şi din vecini, care se adunaseră ca să cureţe porumbul stînd jos în cerc în jurul grămezii. Lucrau zoriţi, din dorinţa de a dansa, iar deocamdată cîntau, alternînd şi schimbînd între ei versuri cu rime îmbrăţişate, în timp ce corul relua versul alb :

Cînd ai venit pe lume atîta de frumoasă,
Cerul şi-a făcut socoteala : lipseşte o stea :
Fie binecuvîntată cea care te-a adus pe lume.

Să te privesc nicicînd nu obosesc,
Ziua nu mănînc, iar noaptea nu dorm.
Acestea-s chinurile cu care mă aleg.

Cînd te-ai născut tu, fetiţă veselă,
Luna s-a acoperit cu batista;
Voia să-şi ferească faţa roşie.

Iubire, iubire, nenorocirea-mi eşti
Căci mi-ai furat inima prea de tînără:
Nu mai e nici-o plăcere să te îndrăgosteşti.

Aud că cei îndrăgostiţi
Se cred salvaţi, dar sînt legaţi :
Nu mai e nici o durere să te îndrăgosteşti.

Ridică însă ochii şi-aruncă-mi o privire :
O să vezi cît m-au chinuit ei
Dă-mi moartea şi cruţă-mi suferinţa.
Eşti mai veselă decît roua dimineţii,
Semeni frumuseţe în cale-ţi:
De-ar fi bani, te-ai putea mărita.

Rîsete vesele şi glume întrerupseră cîntecul care, ajungînd cu versul lui atît de frumos la culmea unui impetuos strigăt de patimă, ar fi luat-o de la început, ca orice poezie ori melodie populară, dacă n-ar fi găsit, cum are uneori obiceiul, îndrăzneala, adică subterfugiul unui caraghios hohot de rîs ; lucru care, de altfel, se întîmplă şi în arta cultă şi vlăguită, întocmai cum marea lirică toscană a eşuat în stilul bernesc [1] sau de-a dreptul în cel burchiellesc [2], sau cum la Heine, uneori, o uluitoare vînă melodică este viciată de un geniu aproape ranchiunos.

Ca intimidat, cîntecul alternat şi coral nu mai continuă, dar acum, unul sau altul dintre cele mai bune glasuri intonau cîntece populare romagnole :

Trei iubiţi aveam şi fiecăruia
Inima cu trei cătuşe, de trei ori i-o ferecasem.
Din atîţia cîţi aveam, nu mi-a mai rămas nici unul.

Un flăcău reluă :

Ca să te mai văd pe tine, floare a iubirii, înc-o dată,
Dis-de-dimineaţă m-am sculat, soarele făcîndu-l de ruşine.
Bun eram, mai înainte, şi frumos
Ca o pălărie tocmai pe măsură ;
Dar acum cînd capul îţi e plin de gărgăuni
Ai cam vrea ca la gunoi să mă arunci

[1] Stilul lui Francesco Berni (1497—1535) poet burlesc.

[2] Al lui Domenico di Giovanni zis il Burchiello (1404—1449) de asemeni poet burlesc popular.

Dar, ca pentru a nu rămîne de ruşine, cîteva fete răspunseră într-un singur glas :

Flăcăiaş cu patru frumuseţi
Eu pe toate patru vreau să ţi le cînt :
Ochii doar urdori îţi sînt, iar nasu-ţi curge,
Ce-mi rămîne-atunci de gură să mai spun ?

Tinerii căutară să le pedepsească :

Chiar un rege se părea că nu-ţi ajunge
Şi mergeai numai cu nasul sus:
M-ai pierdut pe mine, pretinzînd prea mult,
Dintre-ndrăgostiţi pe cel mai sincer, asta ai pierdut.

Curînd însă revenîră alternantele accente de iubire :

De plîng sau nu, totuna e, căci s-a sfîrşit,
Curînd, eu moartă fi-voi şi îngropată
O să mor, o să mor, fără îndoială :
Astfel o să-i mulţumesc pe cei ce mă urăsc.

Nu plîng iubirea pe care ţi-am purtat-o,
Plîng prefăcătoria, fiindc-am crezut în tine.
Dragostea mea pentru tine preschimbă-se într-un cuţit
Care să-ţi străpungă inima ca unui miel.

Acum munca se sfîrşise şi înlocuiau cîntecul prin glume. În curînd aria fu măturată şi liberă, iar Orbino fu rugat să se ducă să-şi ia vioara. Unul din grupul lui Şapte Chei avea o ghitară, un altul ocarina lui Budrio, iar printre cei de faţă se găsea şi un cîntăreţ la contrabas. Acesta, datorită dimensiunilor mici ale instrumentului său vechi şi ros de cari, cu un arcuş special, lung numai de două palme, şi folosindu-se de o curea prinsă în bandulieră, izbutea să cînte — cel puţin acesta era termenul pe care-l folosea el — chiar în mers, de-a lungul drumului, întovărăşind cortegiile nupţiale şi orice fel de orchestre ambulante. A cînta, însemna pentru el ca printre sunetele scoase de ceilalţi să strecoare, în chip de acompaniament, un fel de sforăit încăpăţînat şi distonant, dar puternic ritmat, care nu cunoştea obstacole, şi cu care muzica, acompaniată sau liberă, dezlănţuită sau de-abia tîrîndu-se, trebuia să

meargă înainte, de voie sau de nevoie. Două erau laudele lui: „Cu ajutorul meu, nu există obstacol care să reziste" ; și „Sînt unicul contrabasist ambulant din lume".

În timp ce flăcăii și fetele măturau veseli aria, instrumentul lui Budrio dădu nota *la*, iar Orbino și ghitaristul și le-acordară pe ale lor. Cît despre contrabas, nu era nevoie de așa ceva ; era de-ajuns să strîngă puțin corzile, cînd le alungea umezeala, și să le dea drumul, pe vreme uscată.

Dansul porni vesel și foarte însuflețit. Berta se așezase mai la o parte, căci n-avea chef să danseze cu altcineva afară de Orbino. Și pe urmă, toată ziua și toată seara, care urmase senină după strălucitoarea zi de sfîrșit de august, potrivit de caldă și de blîndă, stînd unul lîngă altul în fața grămezii de pănuși, își grăiseră din priviri mai bine decît prin cuvinte. Iar uneori, întinzînd mîinile ca să ia porumbul pentru curățat, și le-atinseseră în grămadă, iar Orbino profitase de asta ca să i-o strîngă drăgăstos pe a ei. De mai multe ori, umărul lui îl atinsese mîngîietor pe al ei, și așa, cu capul în nori și înfierbîntați, acompaniau cu jumătate de glas cîntecele celorlalți, cufundați și pierduți cu desăvîrșire în gîndurile lor de iubire. Ceea ce simți în sufletul ei și în a celui de lîngă ea, fără să știe sau mai degrabă fără să îndrăznească a-i da un nume era povara unei foarte dulci neliniști, o văpaie și o nebunie a sîngelui. O bănuia în el fiindcă se înflăcăra ea ; o simțea în ea însăși, fiindcă i-o aprindea el. Înțelegea, cu o spaimă dulce, că era prea tîrziu ca să mai dea înapoi, simțea, fără scăpare, ce însemna dorința de bărbat, fiindcă era stăpînită de ea, și n-ar fi vrut niciodată să nu fie stăpînită. În desfătările acelui chin fierbinte și lînced, ziua se scursese și repede și încet ; iar acum Berta încerca o istovire pe care n-o mai simțise niciodată, neplăcută și în același timp alinătoare, în care se strecurau imagini ciudate de îmbrățișări, de sărutări voluptoase, împreună cu bărbatul iubit, care-o făceau să se rușineze. Dar chiar rușinea ațița patima. Acuma, stînd deoparte, era ca amorțită, dar fericită. Și se gîndea din nou că la gluma aceea a cîntăreților : „Dac-ar fi bani, m-aș fi măritat", Orbino profitase de rîsetele generale ca să-i spună la ureche că ei doi, cu bani sau fără bani, vor fi în curînd căsătoriți. Ba, fiindcă praful de pe pănuși îi făcea să tușească, îi mai spusese, jumătate serios, jumătate în glumă :

— Ah, Berta, în loc să stăm să curăţăm porumb, mi-ar plăcea să-mi schimb meseria cu una în care n-ar trebui să înghit praf.
— Chiar aşa ?
— Ghiceşte cu care.
Ar fi vrut să-i spună că nu ştia, dar fiindcă se priviseră drept în ochi, îi spusese cu umilinţă :
— Morar pe fluviu trebuie să te naşti, Orbino.
— Careva o fi fost totuşi primul ! Neamul omenesc nu s-a născut pe mori, îi spusese el, rîzînd.
— Careva, dar cine ştie în ce vremuri străvechi !
— De pildă ?
— Ei, ca *Regii Franţei.*
— Atunci, ca Berta şi ca Milon de Anglante ?
— Da, sărăcuţa ! răspunsese ea rîzînd, cînd îi veni în minte frumoasa poveste despre sora lui Carol cel Mare şi mama lui Orlando, în peştera de la Sutri.
Orbino însă, rîzînd şi el, dar cu privirea serioasă :
— Şi Berta asta şi Milon al ei au trebuit să treacă printr-atîtea, dar pînă la urmă au fost mulţumiţi. La fel... şi se întrerupsese, întrebînd-o şi rugînd-o cu privirile atîta, încît ea îi şoptise :
— Vom fi şi noi mulţumiţi.
Acuma se temea că i-o fi auzit cineva şi că felul lor de-a se purta îi va fi trădat în ochii celorlalţi ; dar şi teama aceasta era plăcută, fiindcă plinătatea iubirii ei adînci o făcea mîndră. Îi rîdea inima, plină de fericire.
Orbino, la rîndul său, voia să scoată din vioară sunetele cele mai dulci şi mai vibrante, ca să-i spună ei şi stelelor dese, cu care era presărat cerul, tot ce-avea în inimă, de-i dădea peste răscoale. Măiestria artei încerca să armonizeze cu pasiunea, dar se simţea în cîntecul lui o notă înflăcărată şi mai melodioasă, mai tărăgănată ca de obicei. Dacă i-ar fi reuşit tot ce dorea el, în seara aceea ar fi fost un violonist în stare să-şi extazieze ascultătorii. Deocamdată, căzuse el în extaz, punîndu-şi tot sufletul în buricele degetelor, în arcuş şi în melodie.
Observase că Berta nu dansa şi-i era recunoscător, fiindcă în seara aceea ar fi fost gelos ; iar astfel, cu glasul viorii între el şi ea, i se părea că stau mai departe de vorbă, ca în tot

timpul acelei zile dulci. Cînta pentru ea, întru slava iubirii lor. Dacă-i ieşeau note false sau lipsite de vigoare, nu-i mai puţin adevărat că era mîndru, sincer şi fericit de tot ce cînta şi-i strălucea în suflet.

Într-o pauză, Şapte Chei voi să improvizeze şi fu întocmai ca atunci cînd într-un cor de privighetori frumoase pătrunde ţipătul unei bufniţe :

Cine nu joacă şi nu vrea tovărăşie
Simte un ghimpe de iubire ori de gelozie.
Cine nu joacă şi stă atît de tristă
Are iubitul cu treabă în orchestră.

Fata era atît de cufundată în gîndurile ei încît, observînd chipurile rîzătoare care-o priveau, se întrebă ce puteau să aibă cu ea şi se uită împrejur, mirată. Aceasta aţîţă şi mai mult veselia şi-i strînse pe dansatori în jurul ei, în cerc.

Pînă una, alta, poetul, nerod, socoti că rîsetele acelea i-ar fi adresate lui, înfăţişînd un succes al versurilor sale ; şi înfumurat, şi băut, fiindcă vinul dădea roată ca să stingă arsura cîntecelor şi-a vorbăriei, şi-a prafului supărător ieşit în timpul lucrului din pănuşile uscate ale ştiuleţilor de porumb, ceru să se facă tăcere şi-i adresă Bertei un alt catren, înălţînd paharul spre ea :

Vinul ori iubirea — cui nu joacă zdupa-zdup —
I-a înmuiat genunchii şi inima din trup.
Cine nu rîde şi stă cam nătăflet
Are iubitul din vioară cîntăreţ.

După cum se vede, poetul stăruia, şi poate nu fiindcă ideea i se părea strălucită ; şi sigur că nu cu intenţia de a o jigni, căci pentru asta ar fi fost de-ajuns ca să-l reţină nu neapărat pumnul interzis al lui Princivalle, ci chiar cei ai lui Orbino ; numai ca s-o înţepe puţin, în glumă, oferindu-i-se prilejul, fiindcă în timpul lucrului toată lumea observase manevrele lor de îndrăgostiţi ; şi chiar pentru a o măguli, căsătoria celor doi tineri trecînd drept sigură, şi chiar foarte apropiată.

Fata înţelese că taina pudică şi gingaşă a sentimentului ei, pe care îl socotea atît de bine apărat şi ascuns, era ştiută de toată lumea şi ajunsă pradă batjocurii, răutăţii, curiozi-

tății întotdeauna jignitoare, chiar cînd nu e lipsită de bunăvoință. Pe moment, nu se temu pentru ea și pentru dragostea ei : vorbele hazlii, rîsul fețelor înfierbîntate, strînse grămadă în jurul ei care stătea jos și le privea fără a le recunoaște, ca și cînd ar fi fost tot atîtea măști, îi răniră pudoarea sentimentului. Vinul, dansul, libertinajul petrecerii nocturne, se înteţeau ; într-o vînzoleală deșucheată, cu lovituri de coate și de mîini și cu strigăte, într-o încăierare rustică alcătuită din agresiuni și din refuzuri glumețe și lascive, bărbați întărîtați și femei mîngîiate se înghesuiau într-un cerc strîns și asudat. Lumina făcliilor dădea relief feluritelor chipuri, toate lacome de distracția aceea nouă.

Ce rău v-am făcut ? spuneau ochii Bertei, ce vreți să faceți cu mine ? Grupul prietenos nu-și închipuia că i-ar face vreun rău, nici ei, nici lui Orbino, ci, dimpotrivă, că le dă curaj, că-i ocrotește ; la modul său, că-i logodește :

— Curaj, Berta ! Totul o să iasă bine ! Joacă cu Orbino ! Trăiască Berta și trăiască Orbino ! Curaj, curaj ! Vrem să vă vedem jucînd împreună. Trăiască dragostea, trăiască îndrăgostiții, trăiască mirii !

Iar cîte-o prietenă mai deșucheată o asigura că :

— Nu e nimic mai frumos decît să faci dragoste cu un băiat frumos.

— Ca Orbino, adăuga o alta.

Și prinzîndu-se de mijloc, de parc-ar fi vrut să se pregătească pentru a face o horă, și flăcăii, și fetele, legănîndu-se în cadență, spuneau în cor :

— Curaj, Berta, curaj ; joacă cu iubitul tău ! Curaj, curaj, Berta ; trăiască iubirea !

De la locul său de muzicant, Orbino nu prea înțelegea ce se întîmplă, dar era de-ajuns pentru a-l face să priceapă că fetei nu-i plăcea jocul acela. Ca să-l facă să înceteze, atacă aria de dans cea mai antrenantă și mai vioaie din repertoriul său, dar ieși mai rău. Cîțiva alergară la el, îi luară vioara din mînă, îl ridicară pe sus, închiseră cercul în jurul lui și al Bertei și strigară :

— Muzica, muzica! Să joace logodnicii !

— Trebuie să-i mulțumim pe nebunii ăștia, Berta, îi spuse Orbino, rîzînd.

— Muzica, muzica ! Să joace mirii !

Ghitaristul şi ocarinistul îşi cunoşteau bine meseria. Atacară un vals la modă. Berta, ameţită de zgomotul asurzitor, se sculă de pe scăunel. Nu era mare dansatoare, dar Orbino era de prima mînă. Cercul se lărgise. Muzicanţii începuseră într-un tempo lent, iar contrabasul tăcea, aşteptînd.

Cînd o prinse de mijloc, obligînd-o să facă primii paşi, vraja muzicii şi-a tinereţii o îndemna să uite orice altceva. Se dărui plăcerii de a fi lîngă el şi de a se lăsa îmbrăţişată în beţia valsului. Dansau pe pămîntul arici, desculţi şi uşori. Pe măsură ce muzicanţii accelerau ritmul cu mai multă însufleţire, dansatoarea se lăsa tot mai mult condusă de dansator, cu paşii din ce în ce mai sprinteni, în uşoarele şi iuţile învîrtiri. Pe aripa muzicii, o beţie sănătoasă şi puternică purta trupurile tinere în plăcerea dansului, cu avînt, cu înflăcărare, cu o ameţeală voluptoasă. Iscusitul dansator se întrecu pe el însuşi. Toţi dimprejur, — chiar şi bătrînii din familie — stăteau să-i privească cu multă plăcere, mulţumiţi şi cu răsuflarea tăiată. Muzicanţii cîntau dezlănţuiţi ; contrabasul se întărîtase, dar se părea că pentru prima dată nimerise tonul, din care pricină se şi pornise să acompanieze cu atîta avînt. Dansatorii făceau paşii atît de iuţi şi de cutezători, încît păreau tîrîţi, şi chiar erau tîrîţi de către muzică. Se înflăcărau astfel unul pe altul, iar dragostea scînteia în ochii Bertei, care nu scînteiaseră niciodată atît de frumos.

În jurul lor nimeni nu scotea un cuvînt ; iar cînd muzicanţii îşi întrerupseră cîntecul, Orbino trebui s-o ţină, ca să nu cadă, tocmai la mijlocul unei piruete, ca şi cînd ar fi fost lipsită de sprijin. Palidă, gîfîind, dar nu de oboseală, cu ochii înceţoşaţi şi ameţită, se rezima de el şi păru să se lase în voia unei îmbrăţişări. Spectatorii aplaudară cu entuziasm, după care strigară :

— Trăiască perechea cea frumosă ! Trăiască mirii, mirii, mirii ! Trăiască !

Preţ de o clipă, i se păru cu putinţă, ba chiar fapt îndeplinit ; şi că nesăbuiţii aceia, cu obrăznicia lor afectuoasă, îi vor împlini speranţele şi-i vor duce, pe ea şi pe Orbino, spre nuntă, ca-n basme. Dorinţa şi amăgirea erau atît de plăcute, încît fu cît pe-aci să se lase în voia braţelor celui care o sprijinea. Şi zîmbeau amîndoi buimăciţi, da, ca în basme, în mijlocul celorlalţi care zîmbeau şi ei, cu răsuflarea tăiată şi în-

cîntaţi, gata de noi aplauze. Tocmai atunci se auzi glasul lui Lantision :

— Uitaţi-vă bine la ei fiindc-acum au să-şi vîre limba-n gură, de faţă cu toată lumea.

Berta simţea cîtă duşmănie şi cît dispreţ neruşinat se aflau în glasul acela urît, dar şi cîtă mulţumire răutăcioasă iscau imprudenţa ei şi indiscreţia oamenilor. Se văzu discreditată atît în ochii celor care aveau despre ea păreri proaste, cît şi într-ai celor care le-aveau bune ; aceştia din urmă, din dezamăgire, încă şi mai aspri decît cei dintîi ; se văzu avînd faima de neobrăzată şi de intrigantă, nesuferită de către Verginesi, dezaprobată de maică-sa şi de ai ei, dată afară din slujbă : nu se gîndi însă nici la asta, şi nici la lipsuri ; o duru însă iubirea ei dată în vileag, dezvăluită în faţa oamenilor şi rănită, din vina şi din nesocotinţa ei, căci ceilalţi, ceata celor veseli, deşucheaţii, primiseră spusele lui Lantision fără răutate şi se tăvăleau de rîs, înconjurîndu-i, pe ea şi pe Orbino, şi strigînd :

— Păi da, copii, sărutaţi-vă. Da, mirilor ! Curaj, fără teamă, căci sîntem noi aici ! Fără teamă, căci o să faceţi nunta înainte de-a trece nouă luni.

Erau însă unii care spuneau lucruri şi mai fără perdea, împrăştiind o veselie căreia nu-i mai ajungea rîsul, lovindu-se între ei cu mîinile şi cu coatele, cu mîngîieri năbădăioase, care stîrneau ţipetele fetelor îmbujorate în obraji. Rîdea pînă şi Orbino, şi poate că se pregătea să se apropie de ea cu faţa şi cu gura.

Cei mai în vîrstă şi bătrînii, rămaşi în afara înghesuielii, tocmai căutau să afle motivul acelei veselii nebuneşti şi deşucheate, cînd fata începu să-şi plîngă iubirea ei rănită şi pierdută.

Plîngea singură, în picioare, fără să-şi acopere faţa ; plîngea sfîşietor, fără suspine în pieptul care o durea în dreptul inimii, fără hohote, cu deznădejde. Lacrimile îi şiroiau fără a se îngriji să le şteargă, iar ochii ei, care îi priveau pe toţi fără a observa pe nimeni, păreau să întrebe ce rău le făcuse pentru ca acum să aibă atîta de suferit din partea lor. Dar răul cel mai mare dintre toate relele era faptul că Orbino se afla, fără să-şi dea seama, de partea celorlalţi. Îl văzuse

foarte bine rîzînd împreună cu ei și pregătindu-se s-o sărute, la invitația lor ; din pricina aceasta nu-l mai recunoștea ; și se simțea obosită, istovită, fără puterea și fără dorința de a se apăra, de a trudi, de a gîndi măcar ; ar fi vrut să fie singură, departe de acolo și de oriunde, nu ca să plîngă, ci ca să doarmă, dacă ar fi putut. Orbino era cu ceilalți și la fel cu ceilalți, și o jignea chiar și el.

— Iat-o că plînge, spuneau ceilalți, încetînd petrecerea și arătînd-o cu degetul, iat-o că plînge. Dar pentru ce ? Voiam să glumim, adăugau ei, rupînd cercul și împrăștiindu-se prin arie ; nu ne gîndeam s-o jignim. Și pe urmă, nu știe toată lumea că sînt îndrăgostiți ? Și dacă le ziceam miri înseamnă că-i jigneam ? Eram atît de veseli ! Ia te uită ce plicticoasă ! Ce ursuză ! Ce supărăcioasă ! E o înfumurată. E o nebună. E o proastă.

— Prefăcuta, spunea Lantision, trecînd harnică de la un grup la altul, și-a văzut tertipurile dezvăluite și n-o s-o mai ducă de nas pe maică-sa, ba se mai vede și rămasă fără bărbat. Dacă n-ar fi o stricată, zic eu, s-ar mai supăra așa, dintr-o glumă ?

Și cei care-o credeau proastă și cei care-o credeau stricată își îndeplineau funcția de judecător și se scuzau, cum se scuză lumea de obicei pentru răul pe care-l face, cînd jignește sufletele sensibile și cinstite ; ajutorul veni însă de-acolo de unde te-ai fi așteptat la cu totul altceva. Căci n-ar fi fost de-ajuns faptul că Argia o cunoștea acum și o prețuia. Și se nimeri ca tocmai Lantision, cînd o întrebă ea ce se întîmplase, să spună :

— Rîdeau de Berta, le ziceau miri, așa, ca să facă haz, voiau ca Orbino să o sărute... Dar e atît de supărăcioasă !

— Și ce-a făcut ? întrebă Argia, gata să tune și să fulgere.

— Uite-o colo ; plînge ca o proastă.

Numai că furia cinstitei bătrîne se întoarse, din fericire, împotriva gloatei neroade și a fiicei răutăcioase :

— Tu ești proastă, voi sînteți proști, măgarilor ! strigă Argia, croindu-și drum larg pe arie, cu gesturi aprige. Berta, nu plînge pentru obraznicii ăștia, adăugă ea, apropiindu-se duioasă de fată. Nu știi că în serile astea e ca în carnaval și că fiecare scoate din gură tot ce-i trece prin cap ? Iar tu, i se adresă ea

lui Orbino, care stătea alături, gînditor şi îngrijorat, n-ai fost în stare să-i înşfaci pe doi dintre cei mai neobrăzaţi şi să-i înveţi buna-cuviinţă cu ajutorul cîtorva nuci ?

Nuci, în dialect, însemna ceea ce toscanii numesc bobîrnace, adică lovituri iuţi date în cap cu nodurile degetelor, ţinînd pumnul strîns.

— Tu însă, adăugă morocănoasa Argia, cu milă, dar pierzîndu-şi răbdarea, nu plînge, căci faci într-adevăr figură de proastă. Nerozii ăştia n-au vorbit cu gîndul de-a te jigni ; vorbesc şi ei, fiindcă au o jumătate de cot de limbă şi nici măcar o fărîmă de creier ; dar, de vreme ce eu te cunosc şi ştii că te socotesc bună şi cuminte, ce-ţi pasă de lume ? Sînt glumele de la curăţatul porumbului.

— La noi, pe mori, se scuză Berta, cu ochii umezi, jumătate liniştită, jumătate tulburată, nu se ştie de-aşa ceva.

— Acum ai învăţat şi asta, dar vreau să-ţi spun ceva ca s-audă toată lumea : ştiu că eşti o fată cinstită, nu ca atîtea altele, că nu ţi-e capul la glume de-astea şi că-ţi dai seama că la feciorul meu nu poţi trage nădejde şi nici nu tragi.

Mîngîierea era amară, dar în clipa aceea fata se mulţumi cu ea, fiind supărată pe Orbino — aşa credea, cel puţin — ori mai sigur fiindcă vorbele gospodinei o asigurau că n-avea să plece din casă şi să se îndepărteze de dragostea ei.

Între timp, terminîndu-se claca şi petrecerea, se spărgea gaşca, iar curăţitorii de porumb, plecînd în grup, îi spuneau :

— Nu te supăra dintr-o glumă, Berta. Ştim şi noi cine eşti. Dacă s-a spus vreo vorbă fără rost, n-a fost spusă ca să te jignească. Şi, pe urmă, n-ai arătat că eşti cea mai bună dansatoare din sat ?

La argumentul acesta, care fusese formulat de unul mai hîtru, zîmbi şi ea ; iar bătrînul Luca îşi aduse aminte că, la vremea lui, fusese şi el un dansator de valoare, şi galant, astfel că spuse :

— Era o plăcere să-i vezi, ce-i drept.

Şi astfel lucrurile se aranjaseră, cu toate că poetul Şapte Chei, întrezărind consecinţele versurilor sale, nu se simţi prea liniştit la gîndul pumnului interzis al lui Princivalle. În seara aceea toată lumea se duse la culcare, dar peste cîteva zile, îndată ce putu fi singur cu ea, Orbino îi spuse jenat :

— Iartă-mă, Berta, dacă n-am fost în stare să-ţi iau apărarea. Nu de frică, ci ca să nu iasă mai rău, să nu se stîrnească un scandal şi mai mare.

— Pînă una, alta m-ai făcut să apar ca o proastă, spuse ea, cu jumătate de zîmbet ; căci îl şi iertase.

— Nu, proastă nu, fii sigură ! Iar prost, dac-a fost cineva, eu am fost ăla.

— Să nu mai vorbim despre asta, adăugă ea, cu o amărăciune neaşteptată.

— De ce ?

— N-ai auzit ce-a spus maică-ta ?

— Că te socoteşte bună şi cuminte.

— Că sînt glume toate cîte se spun în legătură cu căsătoria noastră. Că ştiu şi eu că nu pot trage la tine nădejde !

— Glume ? Astea sînt glume, astea da ! Şi-ţi spun c-o să ieşim la liman : o să mai fie vorba de-un pic de răbdare, dar o să ieşim la liman.

Nu asta ar fi vrut să-l audă spunîndu-i în seara aceea : ci să fugă împreună, căsătoriţi sau nu ; să plece unde-ar fi vrut Dumnezeu, să se iubească împotriva oricăror greutăţi şi împotriva voinţei oricui ; ceva în felul acesta, pentru ca ea să-i răspundă că nu e cu putinţă, iar între timp să-l audă spunîndu-i că preferă să moară, decît s-o piardă.

Ba, dacă ar fi încercat s-o ia, cum se spunea, numai de probă, grosolănia cuvîntului, şi chiar a faptei, n-o mai înspăimînta în clipa aceea. I-ar fi făcut pe voie, încrezătoare în faptul că nimeni n-ar fi cutezat să le împingă sufletele spre pierzanie, dacă Domnul şi-ar fi arătat dorinţa de a le binecuvînta nunta, prin rodnicia pîntecului ei ; încredinţată că n-ar fi fost trădată şi că nici iubitul, nici ceilalţi, n-ar fi pîngărit taina care înalţă pe culmi nebănuite respectul şi veneraţia faţă de toate mamele.

Ar fi voit să-i spună : „Nu-ţi dai seama că sînt cu totul a ta ?“ dacă sufletul nu i-ar fi fost stăpînit de un sentiment care făcea să amuţească însuşi glasul pasiunii şi o îndemna spre o resemnare demnă.

El îi vorbise despre nevoia de-a fi prevăzători. Ridică din umeri, fără supărare :

— Ai dreptate, Orbino, şi-o să fim prevăzători. Crezi însă că e într-adevăr nevoie să mi se spună una ca asta şi tocmai de către tine ?

— De către mine ? întrebă el, descumpănit. Am vorbit întocmai cum mi-ai spus că vrei tu, Berta. Nu ştii însă că n-am altă dorinţă decît să te fac fericită ?

— O ştiu, bărbate, o ştiu.

Îi zîmbea, se iubeau, nu cunoştea nimic altceva pe lume. Le era de-ajuns faptul că se iubeau ; cît despre rest, ce-o vrea Dumnezeu.

V

Toamna

Berta nu putea să-şi închipuie că focul dorinţei de iubire i-ar fi rămas ascuns omului ei, atunci cînd o ţinuse în braţe, dansînd împreună. I se părea că i se dezvăluise şi că i se dăruise pentru totdeauna ; dar gîndul că el nu pomenea niciodată de asta o jignea, făcînd-o uneori să bănuie aproape că Orbino ar fi avut intenţia de a o prinde în mreje şi de-a abuza, ca s-o înşele. Iar dorinţa o simţea crescînd şi devenind tot mai puternică, ziua, în timp ce trudea pe cîmp, ba chiar şi noaptea, în somnul adînc în care-o scufunda cu repeziciune tocmai truda aceea, şi în vise. După aceasta, nu-şi mai amintea ce visase, dar era sigură că îl visa pe el, din clipa în care se întindea ostenită în cearceafurile grosolane din pătuţul ei, pînă în zorii care-i trezeau pe ţărani la muncile cînepii.

După discuţia aceea pe care-o avuseseră, ideea de prudenţă îi devenise odioasă şi, cu toate că-şi recomanda să continue a fi prudentă — şi i-o recomanda şi lui — cît de plictisitoare ajunsese să i se pară ziua, care trecea fără ca să se poată izola amîndoi pentru cîteva clipe, să stea de vorbă şi să se uite unul la altul, fără martori supărători !

Iar o dată, cînd tăiatul cînepii era pe sfîrşite, tăietorii izbucniră în hohote vesele. Motivul era uşor de ghicit, ştiindu-se că în cînepa înaltă tineretul cu sînge fierbinte şi amanţii grăbiţi găseau ascunzători, şi adăposturi, şi culcuşuri rustice, răcoroase, umbroase şi desfătătoare, cu atît mai mult cu cît cînepa împrăştia o aromă deosebit de plăcută, care, mai

tîrziu, cît rămîne numai cînepa lăsată să se coacă pentru sămînţă, îl îmbată pe cel care-o miroase. Deşucheaţi şi răutăcioşi, tăietorii, înaintînd cu tăiatul, căutau curioşi micile luminişuri unde ghiceau că amanţii îşi dăduseră întîlnire, în desiş. Cînd descopereau cîte unul, izbucnea un rîs nestăpînit, de la un capăt la celălalt al şirului, cu glume deşănţate care le făceau să roşească pe fetele timide ori le provocau pe cele îndrăzneţe la a răspunde cu îndrăzneală, întru nemăsurata bucurie a ţărănimii dezmăţate.

Aşa s-au petrecut lucrurile şi de data asta ; pe urmă trecuseră mai departe ; dar Berta, privind peticul acela de pămînt bătătorit şi netezit şi izbutind să-şi dea şi ea seama cam ce anume îl netezise astfel, fusese prinsă de un fel de ameţeală, din pricina unei închipuiri atît de puternice şi de neaşteptate, încît nu putea nici să se apere, nici să scape de ea. Se închipuise, ba chiar se simţise acolo, împreună cu prietenul, în frumoasele luni ale lui iunie şi iulie, cînd violenţa iubirii trupeşti se dezlănţuia şi mai nestăpînită, în sîngele celor viguroşi. I se urcase sîngele-n cap, respira greu şi avea sufletul gol ; i se părea că n-o mai ţin genunchii, iar o forţă ucigătoare şi dulce îi pune stăpînire pe membre. Ruşine nu mai izbutea să aibă, dar supărare da, iar din pricina supărării şi a mîniei, ispita aceea devenea şi mai arzătoare.

Iar peste puţin timp, cînd se găsi din nou singură cu Orbino, îi spuse :

— Ah, dar mă iubeşti tu, oare ?

— Mă mai întrebi ? îi răspunse el, uimit de glasul şi de avîntul ei.

— Te întreb, da.

— Socoteşte atunci că mai curînd n-o să răsară soarele mîine, decît să nu te iubesc eu. Dar de ce e nevoie să ţi-o spun ?

— Fiindcă nu mai pot sta fără tine ; fiindcă, dac-ai vedea în ce stare sînt, ţi-aş stîrni mila.

Nu prea avea ce să vadă băiatul pe faţa ei plecată în jos, dar atitudinea era atît de umilă, braţele întinse şi palmele şi înfăţişarea îi erau atît de fără vlagă, şi însuşi glasul îi era atît de sleit din pricina violenţei nemiloase a pasiunii, încît sufletul lui fu cuprins de aceeaşi istovire şi de o duioşie încă şi mai mare :

— Dar eu, Berta, ştii de cîtă vreme sufăr ?

— Știu.

— Acuma știi ce fel de suferință e asta ?

— Știu.

— Și ai vrea să scapi de ea ?

— Pentru nimic în lume, pentru nimic !

— La fel și eu.

— Dar tu, înainte de-a ți se întîmpla o nenorocire, spune-mi...

— Ce nenorocire să se întîmple ?

— După ce-o să ni se întîmple o nenorocire, n-o să mă trădezi ?

Vorbea cu glas molcom, dar care copleșea imensitatea cîmpiei arate și cosite, plină și-așa de minunata tăcere a lui septembrie. Își înălțase trupul și îl privea drept în ochi, cu ochii ei scînteind de mîndrie indignată și de patimă arzătoare, serioasă și cum nu se poate mai frumoasă.

— Cît ești de frumoasă, Berta !

Întinse brațele să o îmbrățișeze, dar ochii ei îl implorară să nu o facă :

— Dacă ar fi cînepa înaltă, n-aș mai fi în stare să-ți spun nu. Dar acuma nu mă prinzi !

Și iată că fugise rîzînd scurt, gingașă și aspră, lăsîndu-i în urechi cuvîntul acela dureros și încîntător ; alerga pe o potecă descoperită printre țarinele deschise și eliberate de recoltă, liniștite în adînca liniște însorită a verii pe terminate și a toamnei de-abia la început. Și singură fuga aceea ușoară și licărul acela de rîs ar fi putut să-i spună cît de mult era a lui. Alerga atît de sprintenă, încît își pierdu nădejdea de-a o mai prinde. Era și prea departe. Rîse și el, blînd și voios, și se gîndi și el tot la cînepa înaltă, iar dacă regretă că fata îi vorbise astfel numai acum, cînd aceasta era tăiată, săvîrși o greșeală : ca și cum pentru a deveni din nou stăpînă pe ea și pentru a-și regăsi curajul de a se apăra — ar fi trebuit s-ajungă să-i spună ceea ce-i spusese, din ziua aceea începu să-l evite, îi vorbi din nou cu „dumneata“ și îi oferi un argument în fața căruia se văzu silit să se încline cu respect :

— Dac-o s-ajungem acolo, vreau să o stimezi pe aceea cu care te vei însura, dac-o să vrea Dumnezeu.

O surprindea, de altfel, privindu-l pe furiș ; și păstra în colțurile gurii zîmbetul din ziua cînd fugise jumătate rîzînd, jumătate înfricoșată, după ce i se mărturisise. Și chiar acum,

cînd își desprindea cu repeziciune privirile, fata o făcea cu aceeași căutătură pe care o avusese cînd începuse fuga printre ogoarele fără sfîrșit.

Apăsată de greutatea marilor bolovani în fundul topilelor verzi, unde apa se acoperea de spuma descompunerii, cînepa năpădi șesul ferrarez cu o duhoare urîtă, dar promițătoare de cîștig. Apoi, înălțată în *pirle* pe pajiștile însorite, ca să se usuce, așteptă tortura melițelor și a dăracelor de scărmănat. Pînă la urmă, pieptănată frumos, albă, cu un reflex luminos și auriu, plăcută la pipăit și la vedere, strînsă în fuioare mari, răsucite, fusese depozitată în magazia de la Torricella și-i umplea de o îndreptățită mîndrie pe Luca și pe Angelino; cînepă ferrareză, cea mai bună din lume, și n-aveau nevoie s-o spună ei: le era de-ajuns că se spunea în toată lumea și pe piețele englezești, olandeze, nemțești, franțuzești.

Culesul viei, după ce stăpînul începuse s-o prigonească, nu le aducea mare lucru, mai ales că via fusese atacată de filoxeră. Și-n timp ce vinul fierbea în budane, continuară semănăturile care, de Sfîntul Luca, fură isprăvite și sărbătorile cu castane coapte, cu vin nou și cu pelteaua aceea dulce din must închegat la foc, purtînd numele de *sughi*. Zilele se scurtară, devenind din nou zile în care țăranul se odihnește; îndrăgostitei nu-i erau însă de nici un folos. Slăbea, era palidă, cu ochii prea mari pentru chipul ei chinuit.

Argia, care o vedea fără poftă de mîncare și istovită de muncă, o îndemna să se hrănească și să se mulțumească numai cu torsul, lăsînd războiul obositor, care deznoadă brațele și șalele și istovește pieptul. Ea nu voia; se silea să lucreze și să nu atragă atenția asupră-i; și venind vremea clăcilor în grajd, căuta să mulțumească liota de copii, care voiau basme, ca și iarna trecută. Ce făcea Sgangaronte acum, cînd așteptau să cadă prima zăpadă? Capul însă parcă n-o mai slujea. Nu avea nici putere și nici chef. La clacă, picotea de somn, iar după asta, în pat, stătea ceasuri întregi fără să poată adormi, copleșită de gînduri și neliniștită.

— Sînt amețeli, și-o să treacă, zicea Argia, îngrijind-o cu o deosebită dragoste.

Iar dacă cineva spunea că era boala măritișului, se înfuria:

— Prostii, murdării ! Nu-i așa, Berta, că ție nu-ți trec asemenea gînduri nesăbuite prin cap ?

Biata fată îl căuta cu ochii prea larg deschiși pe cel care putea înțelege de ce se ofilea, ca pentru a-l lua martor că suferea pentru el. Îi cerea parcă să o ajute să se resemneze și nu se-alegea decît cu mîhnire și cu suferință.

Cum cîntaseră pe vremea soarelui și-a secerișului ?

Dă-mi moartea mai curînd, nu-mi da iubire.

Acum, pe vreme mohorîtă, rece și tristă de iarnă, cuvintele acelea de patimă și de moarte ar fi apăsat ca o spaimă mult prea cumplită.

Fără a îndrăzni totuși să-i spună pe nume, Argia și Cecilia începeau să se teamă c-ar putea mocni primejdia ofticii.

Astfel termină anul și-i spuse lui Orbino :

— Vezi tu, Orbino, eu mă gîndeam că după aceste douăsprezece luni cît am stat împreună o să pot ghici ce va fi cu viața noastră, ca atunci, în zilele ghirlandei. Dar acuma...

— Acuma, ce este ?

— Prevestirea îmi iese prost, și mi-e teamă, Orbino, mi-e teamă că n-o să ne începem niciodată viața noastră.

— Niciodată ? Așteaptă să treacă lunile astea și pe urmă te cer, și te iau de nevastă ; dacă nu e-adevărat, socotește-mă un sperjur nelegiuit.

— Mi-e teamă, omule, mi-e teamă.

— Dar de ce ?

— Nu știu. Mi se pare că nu e scris.

El protesta, izbutea s-o facă să zîmbească, dar nu izbutea s-o scape de tristețea prevestirii dureroase.

Capitolul al şaselea şi ultimul din „LUME VECHE VEŞNIC NOUĂ"

„O SĂ VINĂ OPTZECI ŞI NOUĂ!"

Oftica o cruţă pe Berta Scacerni, iar o dată cu vremea frumoasă înflori din nou, cu toate că pe chip îi rămase întipărită o urmă a suferinţelor sufleteşti, care-o făceau încă şi mai frumoasă. Se însănătoşi, dar atunci cînd Orbino, cu precauţiile cuvenite, o convinse pe Argia să-şi dea consimţămîntul, bătrînul dijmaş se împotrivi cu îndărătnicie la această căsătorie.

Argumentele pe care le folosea erau năstruşnice.

— Ai ceva împotriva fetei ? îl întrebă Orbino.

— Cît despre fată, nici că s-ar putea găsi o alta mai bună.

— Ai ceva împotriva familiei ?

— Dacă a existat cineva care-a rămas întotdeauna prieten al morarilor din familia Scacerni, acela am fost eu, şi-am arătat-o, şi-o arăt încă. Iar asta, de douăzeci de ani.

— Şi-atunci ? Din pricina zestrei şi a trusoului pe care nu le are ?

— I le-aş face eu, pe cheltuiala mea, ca s-o văd mulţumită.

— Atunci înseamnă că vrei să mă nemulţumeşti pe mine.

— Nu vorbi aşa, Orbino.

— Şi totuşi, am ajuns la vîrsta însurătorii, iar stăpînul clădeşte o casă la Ronco di Tagliacane, care-ar fi tocmai locul unde să mă aşez eu şi familia mea.

— Nu spun să nu te căsătoreşti.

— Ori cu Berta, ori cu nici una.

— Tu însă, spuse bătrînul, atacîndu-l din altă direcţie, nu ştii că la Ronco stăpînul nu vrea să pună decît un vechil, unul care să nu fie aproape de loc legat de pămînt ?

— Dijmaş îngrijitor de vite, vătaf, sau chiar învoitor cu o parte din două...

— Bine, dar banii pentru a deveni învoitor de unde-i iei ?

— Atunci pălmaş, ori chiar argat, cu leafă ; prea puţin îmi pasă !

— Ruşine ! Aşa vorbeşte un Verginesi ?

— Orice înţelegere e bună pentru cine are de gînd să-şi facă datoria cum trebuie.

— Copilării de îndrăgostiţi ; noi, ăştia, nu ne-am plecat niciodată în faţa samavolniciilor.

— Şi pentru motivul ăsta grozav trebuie să sufere o biată nevinovată ?

— Din dragoste nu se moare niciodată...

Bătrînul îşi dădea însă seama că răspunsul era slab, fără să mai spunem că în privinţa samavolniciilor dispoziţia lui Raibolini, căreia i se supunea, era încă şi mai rea. Orbino se înfuriase :

— S-a auzit însă şi de cîte una care-a murit ! Şi pe urmă, e şi ăsta un argument grozav, chiar mai grozav decît celălalt, ce-i drept !

— Am vrut să spun că e cuminte, şi că dacă nu se poate, nu se poate ; o să fie în stare să se împace cu soarta.

— Din bine în mai bine ! Iar eu ?

— Tu ?

— Da, eu ?

Sfiala de a vorbi — între bărbaţi, şi de vîrste atît de deosebite — despre un sentiment ca dragostea interveni ca să oprească discuţia care, oricum, mergea greu. În plus, mai erau şi ţărani, oameni cărora cuvîntul, dacă nu la altceva, le-a slujit întotdeauna fie pentru a stabili un angajament cu valoare legală, fie ca ordin ; în rest, o prostie în care n-ar fi văzut decît o simplă pierdere de vreme, ca să cînte ori ca să povestească. Pentru a-l împiedica pe Orbino, cel mai mic, să-i spună lui Luca, cel mai mare : „Eu, care o iubesc" ; şi-n orice caz pentru a interzice ca lucrul acesta să fie aruncat în balanţă cu greutatea unui argument practic, ar fi ajuns, aş spune, toartele de aur pe care bătrînul dijmaş le avea în urechi şi pe care vechimea obiceiului le transforma în sim-

bol al unor moravuri austere ; ar fi ajuns bătucirea mîinilor noduroase, faţa înăsprită şi tăbăcită de muncile cîmpului, tot ceea ce, în înfăţişarea lui era un fel de pecete străveche şi strămoşească a neamului, a obiceiurilor, a meseriei şi a caracterului. Putea Orbino să-i spună celuilalt, care se îndrepta domol, şubrezit şi sigur, spre împlinirea unui veac de existenţă — avînd întru totul aerul că-l va şi depăşi, putea el deci să-i spună celuilalt : „Eu, care o iubesc" ? Era cu neputinţă. Îşi dădu seama de asta nu numai tînărul, dar şi bătrînul, care, la urma urmelor, ţinea mult la nepotul acela, astfel că, pentru a-i răspunde, scoase din sufletul lui zbîrcit ca şi faţa sa înăsprită un fel de suspin :

— M-am purtat întotdeauna cu tine ca şi cu copilul meu, o pot spune şi eu, şi-o poţi spune şi tu ; e vorba însă de interesul familiei, vreau să spun al clasei... În sfîrşit, dacă nu se poate, nu se poate.

— Clasa ? întrebă Orbino ca unul care caută drumul pe timp de noapte la lumina fulgerelor. Asta e făină din sacul lui Raibolini Epicarmo ! Iată de ce nu se poate !

— Tu nu l-ai putut suferi niciodată pe ăla ; nu ţi-a plăcut să te duci să-l auzi vorbind...

— Şi mă felicit !

— N-o spun ca să-ţi fac vreo vină ; fiecare îşi are gîndurile lui. Crezi însă, dragul meu Orbino, că se poate merge mai departe mînuind veşnic sapa şi cîntînd la vioară, ca să-ţi pierzi vremea ?

— Ce-nseamnă asta ? întrebă Orbino, posomorîndu-se din nou.

— Înseamnă că proletariatul, socialismul — îşi coborî glasul, ca atunci cînd e atinsă coarda pasiunii — pămîntul ţăranilor sînt lucruri care cer, cum spune Raibolini, unirea proletariatului înaintat şi conştient.

— Vai ! strigă Orbino uimit. Iar cu vorbele astea trăznite, pe care ţi le-a băgat în cap conducătorul ligii, te simţi mai mulţumit ca altădată ?

Suspinul fu adînc şi prelung ; răspunsul veni după asta :

— Altădată ne vedeam fiecare de treburile noastre şi nu ne uitam dincolo de ogorul pe care ne-am născut. Şi-n ce mă priveşte, îţi pot spune că eram mai mulţumit. Vezi bine însă că nu se mai poate ; a intervenit...

— Raibolini ?

— Nu-ţi bate joc de mine, spuse bătrînul zîmbind uşor ; datoria socială, cum zice el.

— Şi ce e aia ?

— Ceva de care nu te poţi lipsi, chiar dacă ai vrea s-o faci ; ceva, ia seama, cam ca stăpînul, *commendatorele* Clapasson : îl voiam eu ? Nu ; şi cu toate astea, nu ne mai îngăduie să trăim. Cît despre mine, adică în cazul meu, cum s-ar spune, m-am născut prea devreme şi întîrzii prea mult pe lume. Mă înţelegi ?

— Te înţeleg, moş-bunelule, spuse Orbino, mişcat, căci bătrînul nu-şi risipise niciodată cuvintele atît de mult.

— La urma urmelor, dacă e vorba de suferinţă, trebuie să suferim fără să ne întrebăm dacă noi o să ajungem cumva să ne bucurăm de viitor. Te-ai lămurit ?

— Foarte bine, numai că nu-mi spui ce amestec are aici căsătoria mea cu Berta Scacerni şi de ce nu-i place ea lui Raibolini.

— Hei ! — luat pe neprevăzute, bătrînul rămase descumpănit, dar apoi făcu pe neştiutorul. Crezi oare că nu-i place ?

— Moş-bunelule, nu-ţi ia aerele astea fiindcă nu-ţi stau de loc bine. De altfel, ai vorbit destul, iar dacă însurătoarea mea nu e pe placul conducătorului ligii, n-am să te întreb pe dumneata din ce pricină, de vreme ce nu ştii sau nu vrei să-mi spui ; o să mă duc să-l întreb pe el.

— Nu face una ca asta, Orbino, nu face una ca asta !

— Iar dacă-mi răspunde cu vreo neghiobie de-a lui, o să-i arăt eu că un Verginesi nu înghite samavolnicii. Dumneata m-ai învăţat asta. Şi chiar legăturile ăluia cu soru-mea...

— Şi crezi, izbucni bătrînul, că nu mi-ar părea bine să i-o arate careva cu adevărat ? Neobrăzatului ăluia... neruşinatului ăluia... o ciomăgeală straşnică ; iar soră-ti, lui Lantision, bice peste pulpe, ca s-o lase căldurile ; fiindc-am ajuns de rîsul lumii ! Dar nu se poate, nu se poate ; ce să-ţi spun ? Dacă te duci să-l iei de piept pe Raibolini, rişti să înrăutăţeşti lucrurile şi să le încurci.

— Ba o să dau eu de firul lor.

— Ia seama, Orbino ; e un fir încîlcit. Iar dacă stai de vorbă cu Raibolini, se-nţelege că n-ai aflat nimic de la mine.

— O să dau de fir fără să-ţi fac încurcături nici dumitale, şi nici familiei. Cu dumneata mi-nchipui că nici măcar n-am stat de vorbă.

Şi cu toate că nu putea trage nădejde să iasă ceva bun dintr-asta, bătrînul era foarte mulţumit să-l audă vorbind ca un bărbat. Încheie :

— Fiecare cu ideea lui ; să sperăm că a ta o să fie bună.

El însă se întîlnise în mai multe rînduri cu conducătorul ligii, şi ştia cît de departe ajunsese acesta, în cea mai adîncă taină, pe calea înţelegerilor cu ţăranii din localităţile Ro şi Guarda, ca să pornească o grevă agricolă împotriva asociaţiei „Capital şi Muncă" şi împotriva lui Clapasson. În greva aceasta intrigantul îşi punea mari speranţe, între care şi pe aceea ca, la prima legislatură sau la următoarea, să devină deputat, cu toate că, din consecvenţă antiburgheză, afecta cel mai desăvîrşit dispreţ faţă de „insignă". Luca ştia şi era chiar măgulit de lucrul acesta — cîtă însemnătate dădea Raibolini planului de a atrage în ligă, sau cel puţin la grevă, familiile ţărăneşti cunoscute ca paşnice, religioase şi vrăjmaşe ale tulburărilor. Ştia cît de esenţială socotea Raibolini participarea lor la grevă, preţuind la adevărata ei valoare forţa numărului lor, a resurselor de care dispuneau, ca să poată rezista, şi a efectului moral asupra membrilor ligii şi asupra duşmanilor ei. Iar ca să-i îndemne la luptă şi să-i înspăimînte cu puterea ligii, Raibolini expusese şi în faţa lui Luca şi-a lui Angelino planul represaliilor cu care îşi propunea să-i pedepsească pe îndărătnici şi pe dezertori. De fapt, el era un antimilitarist turbat, dar se exprima bucuros în termeni războinici şi îl preocupau mai mult dezertările de după începerea grevei decît împotrivirile îndărătnice dinaintea ei. Spunea că unită, disciplinată, puternică, masa greviştilor avea să-i cucerească şi pe cei îndoielnici, pe cei fricoşi, pe cei potrivnici din principiu, dar că, după angajarea luptei, o trădare, o dezertare, o nehotărîre, chiar a unuia singur, care s-ar fi arătat şovăitor, puteau să compromită şi să sfărîme intenţiile cele mai categorice, puteau să-i doboare pînă şi pe cei mai neclintiţi şi mai hotărîţi, puteau să stîrnească panica în rîndurile celorlalţi. Primejdia aceasta, de care se teme oricare expert în războaie, îl frămînta ; iar frămîntarea îl făcea să devină neînduplecat. Iar de lucrul acesta îşi dăduseră seama foarte bine cei doi Verginesi, auzindu-l cum înfăţişa planul împotriva oribilului capitalist şi pe cel al mijloacelor coercitive cu ajutorul cărora conducătorul ligii înţelege să-şi asi-

gure fidelitatea şi disciplina oştilor sale în bătălia pe care o angajase.

O asemenea paradă de termeni militari poate stîrni rîsul, dar nu şi al celor ameninţaţi să sufere sancţiunile ventilate în legătură cu reprimarea şi cu pedepsirea eventualilor vinovaţi de necredinţă sau de slăbiciune. Vorbind deci cu Macchiavelli despre preocupările lui, Raibolini aflase de recenta născocire irlandeză, botezată, după numele celei dintîi victime, boicotare : tocmai bună, nici că se putea mai bună, fără silnicii şi fără mijloace violente, fără să contravină legii, pentru a-i aduce în starea cea mai jalnică şi la deznădejde pe cei sortiţi răzbunării. Iar mulţumirea curiozităţii interesate a conducătorului ligii locale, care sesizase şi apreciase eficacitatea coercitivă şi punitivă a acelui sistem de răzbunare şi de persecuţie, precum şi plictiseala pe care leneşul şi istovitul Macchiavelli o păstra în adîncul sufletului, făcuseră să se trezească în acesta o altă curiozitate, cu totul deosebită. Se distra, într-adevăr, cu lecturi uşuratice şi fioroase, iar imoralitatea acestei înclinări a lui, în timp ce-i îngăduia să adune cunoştinţe pentru a-l instrui pe Raibolini, se făcuse simţită în studierea unui material din care nu lipseau într-adevăr nici neomenia, nici cruzimea, nici spaima, şi-a unei discipline şcolăreşti preschimbată în samavolnicie şi ferocitate. Din cronici şi cu ajutorul sociologiei şi-al demopsihologiei, care erau atunci la modă, marchizul culesese o mulţime de pilde din toate vremurile şi din istoria a numeroase feluri de persecuţii colective ; în mod deosebit însă, pentru scopul pe care-l urmărea Raibolini, din istoria recentă a ligilor, asociaţiilor şi uniunilor muncitoreşti şi ţărăneşti din diferitele ţări ale Europei. Lăcomia lui fantastică pusese aşadar la punct, în folosul celeilalte, în întregime practică, a lui Raibolini, o adevărată tehnică a persecuţiei, cu atît mai perfidă cu cît era mai ipocrită şi ascunsă sub aparenţe legale şi paşnice ; ceea ce Raibolini definea sintetic : „Spărgătorului de grevă să nu i-l laşi decît pe popă, care să-i ducă sfîntul mir". Pînă şi cuvîntul cel nou şi străin : *crumiro,* luînd-o înaintea vremurilor şi-a modei, îl învăţase tot de la Macchiavelli. Eliberat de orice îndoială, Raibolini spunea, deci :

— Cu ajutorul boicotării vom băga spaima în adversari şi-i vom ţine în mînă pe grevişti ; căci dacă greva va trebui să dea faliment la cea dintîi încercare, îi vom boicota pe *cru-*

miri, ca să le băgăm bine în cap tuturor cît costă trădarea și vom pregăti o altă grevă, și așa mai departe, pînă la aceea care nu va mai da greș. Boicotarea spărgătorului de grevă nu trebuie să înceteze nici o zi, nici un ceas ; trebuie continuată în orice caz, atunci cînd nu e grevă încă și mai mult decît atunci cînd e. Spărgătorul de grevă nu mai trebuie să cunoască pacea și răgazul : numai popa pentru sfîntul mir.

— O acțiune inflexibilă și metodică, spunea Macchiavelli, plăcîndu-i să amestece o asemenea pedanterie în pedagogia aceea perfidă, potrivită cu înclinarea lui spre ironie și batjocură. Mai presus de orice, trebuie făcut în așa fel ca spărgătorul de grevă să nu poată avea pretext de a cere sprijinul legii. E nevoie de supunere disciplinată la ordine, în cea mai strictă legalitate formală.

— Se înțelege, spunea conducătorul ligii ; și vor trebui boicotați și cei nedisciplinați.

Ascultătorii înțelegeau însă cît de violentă era greva, iar în expectativa lor, tocmai faptul că era cea dintîi dintre grevele cu adevărat agricole îi dădeau acesteia, pe care-o puneau la cale, mai multă forță și mai multă gravitate. Le venea greu, în schimb, să priceapă că născocirea aceea nouă, cu nume sălbatec, avea să se dovedească atît de eficace pe cît voia Raibolini ; iar acesta veni cu exemple practice, dintre care cel mai grăitor și mai potrivit era întotdeauna cel al morii :

— Cînd va fi angajată marea bătălie a proletariatului agricol din Ro și din Guarda împotriva asociației „Capital și Muncă“, veți înceta lucrul, dar va trebui ca nici un muncitor să nu mai trudească pentru stăpînii burghezi, căci ar însemna să vă rănească pe la spate pe voi, armata proletară. Și, de pildă, nimeni nu va mai trebui să macine grîul lui Clapasson.

— O să-l ducă la vreo moară din afară, la Polesella, sau la Copparo, sau chiar la morile Vèrgoli, din Ferrara, în mahalaua San Luca.

— Cum o să-l ducă ? Nici unul, ascultați-mă bine, nici unul dintre oamenii lui n-o să-i înhame caii și n-o să-i înjuge boii, nimeni n-o să încarce sacii și n-o să mîne vitele, nimeni n-o să vadă de grajduri, nimeni n-o să dea de mîncare vitelor lui : cum o să-și poată duce grîul la moară ?

— Dar vitele au să moară, spunea cîte unul, speriat de o asemenea grozăvie care părea atît de nelegiuită şi de uriaşă, încît nici nu putea fi imaginată.

— Au să moară. Războiul nu se face fără pierderi şi fără nenorociri, iar fără război n-o să cîştigaţi pămîntul. Vreţi pămînt ? Gîndul acesta începea să-i înflăcăreze din nou, în tăcere. Ceea ce era de riscat, de înfăptuit, înflăcăra dorinţele ajunse în pragul împlinirii.

— Aşadar, spunea conducătorul ligii, după o lungă pauză, în timpul căreia îi privea ţintă, unul cîte unul, drept în ochi, veţi porni lupta împotriva Ţarului tuturor Guardelor şi tovarăşilor lor, dacă-i vor mai rămîne. Ce veţi face însă cu trădătorii, cu spărgătorii de grevă ? În sat, Clapasson n-o să găsească aşa ceva. O să încerce să-i aducă din alte părţi ; nu vă spun să-i întîmpinaţi cu focuri de armă, pe care le-ar merita, dar ar fi tocmai pretextul pe care-l caută el ca să-i cheme pe Ciafaglione şi pe ostaşi, ca să ceară starea de asediu. Vă spun numai atît : spărgătorului de grevă n-o să-i îngăduiţi să-şi fiarbă mămăliga la vatra voastră, n-o să-i daţi voie să pună piciorul în casele voastre ; nu numai că n-o să-i puneţi la îndemînă îmbrăcăminte şi unelte de lucru, dar, la vremea potrivită, o să le faceţi să dispară pînă şi pe cele pe care le-ar putea aduce cu el, dac-o să aibă curaj să le lase prin preajma voastră. Iar dac-o să i se întîmple o nenorocire, nu spun numai că n-o să-i daţi ajutor, dar n-o să-l învredniciţi nici măcar c-o privire ; şi nici n-o să-i vorbiţi niciodată, sub nici un motiv. Iar dac-o să se îmbolnăvească, farmacistul, care e de-ai noştri, n-o să-i dea leacuri ; tot astfel, brutarul Castorino, cu care-am şi stat de vorbă şi l-am băgat în sperieţi, n-o să aibă pîine pentru el ; v-am spus-o : numai popa, pentru sfîntul maslu. Şi, de altfel, dacă un spărgător de grevă o să se apuce să moară aici, nici măcar cioclul n-o să pună mîna să-i îngroape hoitul !

Cîtva timp, unul sau altul mai ridica încă — ori i se citea în ochi — o obiecţie :

— Dar mila creştinească ?

— S-a terminat, răspunse Epicarmo, cu mila creştinească ; începe dreptatea proletară.

Se convingeau de asta, în vreme ce conducătorul ligii continua :

— Şi o să fie cumplită şi cutremurătoare.

Se convingeau de asta, îmbătaţi de o voluptate mohorîtă, în vreme ce conducătorul ligii, lăsîndu-se tîrît de o furie rece, încheia :

— Iar dacă popa o să devină spărgător de grevă, o să-l boicotaţi şi pe popă ; dac-o s-ajungă spărgător de grevă, o să-l boicotăm pînă şi pe Cristos.

Sateliţii îl aplaudau ; ăsta ştia să vorbească ! Dar în ceilalţi, care erau şi cei mai mulţi, blasfemia, spaima de o asemenea enormitate şi de iad, adînceau o altă durere chinuitoare. Prostiţi de ură, de suferinţă şi de nelinişte, îl urau, încă de pe acum, pe viitorul spărgător de grevă, şi din pricina asta : fiindcă risca să-i osîndească la pedepsele iadului şi să-i facă să se lepede de Cristos.

— Asta, spunea conducătorul ligii, asta înseamnă boicotarea şi-o să vedem noi cum o să poată rezista spărgătorii de grevă veniţi de aiurea. V-o spun că după cîteva săptămîni, Clapasson, cu toţi banii lui, n-o să mai poată nici să-i ţină aici, nici să angajeze alţii. Dar dacă el i-ar găsi pe unii din sat, din sîngele nostru, pentru drojdia asta a trădătorilor, pentru a smulge şi a distruge sămînţa unei asemenea buruieni, boicotarea n-o să se sfîrşească niciodată, pînă cînd dumnealor nu vor veni deznădăjduiţi să-şi ceară iertare în genunchi ; ori dacă nu, pînă la moartea lor şi a copiilor lor. Pricepeţi acum ce-nseamnă boicotarea ?

Pricepeau. Iar implacabilul Epicarmo :

— Pricepeţi ce va-nsemna să fie boicotaţi de ligă, dacă din neştiinţă, din inconştienţă sau din îndărătnicie, din interes ori din înfumurare, morarii, alde Scacerni, ca să le spunem pe nume, se vor încăpăţîna să macine pentru Ţarul tuturor Guardelor ?

— Or să fie siliţi să plece să-şi caute un alt vad, şi foarte departe, răspundea la început cîte-un ligist cuprins de o milă pe care şi-o ascundea sub asprimea aparentă a pronosticului şi a feţei.

— Păi da, rînjea batjocoritor conducătorul ligii, stau şi-i aşteaptă atîtea vaduri disponibile ; iar clienţii dau ghes din zori pînă-n noapte ! Numai că trebuie să mănînci de două ori pe zi ; iar morarul care nu macină nu mănîncă ; alde Scacerni şi-au făcut-o singuri, cu mîna lor. Nu ştiu ce-o să facem cu ei : le-am trimis vorbă şi au răspuns, o poate spune Smarazzacucco, că pe moara lor nu cunosc alt stăpîn afară

de Dumnezeu. N-au decît să rămînă cu ajutorul Dumnezeului lor.

Smarazzacucco era acolo, să depună mărturie în privința răspunsului și a amenințărilor cu care îl condimentase Princivalle. Vechea stimă și prețuire a țăranilor față de Cecilia și familia ei slăbise încă de multă vreme, de cînd acești Scacerni lucrau numai pentru Clapasson ; ca s-o șteargă de tot, venea să se adauge dreptatea proletară : neamul Scacerni era sacrificat acum, în sufletul fiecăruia.

Între timp, la Vegri della Coguazza continua amenajarea fînețelor cultivate și irigate de la Ronco di Tagliacane ; casa și grajdul fuseseră construite, iar unul dintre tinerii Verginesi, cu nevasta și cu doi copii, se și mutase acolo, ca să vadă de vite, în timp ce Clapasson aducea din nou vorba despre instalarea, ca vechil, împreună cu Berta, a lui Orbino, căruia voia să-i încredințeze sarcinile unui gospodar.

Și iată că, o dată cu creșterea capitalului investit, era de prevăzut că tocmai în legătură cu proprietățile de la Vegri și de la Ronco urma să se încingă, începînd cu greva, cea mai aprigă înfruntare de forțe și de ură între Clapasson și Raibolini, între greviști și spărgătorii de grevă. Se și vedea că după ce scosese din Ronco o fîneață căreia nu i se cunoștea perechea, Clapasson, fără să se uite la cheltuieli, ridica acolo un grajd nemaivăzut și fără egal, din orice punct de vedere. Urmarea era lesne de înțeles și, de altfel, nici el nu făcea o taină dintr-asta : voia acolo oameni de încredere, și nu ligiști ; îi voia acolo pe Orbino, fiindcă nu frecventa clubul, și pe Berta, care era din familia Scacerni, singurii care nu se temeau să-i arate bîta cîinelui mîrîitor, adică lui Epicarmo. Iar dacă cei din familia Scacerni se dăduseră singuri pe față, tot astfel Orbino figura și el ca spărgător de grevă, încă înainte de începerea acesteia.

Cu subtilitatea spiritului său practic, Raibolini se bucura de planul lui Clapasson, de înjurăturile lui de stăpîn, de cheltuielile lui de instalare ; iar celor doi bătrîni care veniseră să i se plîngă de arendarea vitelor, de coborîrea la rangul de vechil ori la acela de argat, le răspunsese cu obișnuita lui politețe :

— Ce-nseamnă aiurelile și temerile astea lipsite de orice temei, bătrîni neghiobi ? Trebuie să pricepeți, și trebuia s-o fi priceput chiar fără să v-o spun eu că, dimpotrivă, vă veți

găsi la loc de cinste, că la Vegri și la Ronco se va angaja bătălia hotărîtoare. Trebuie să fiți mîndri de asta și să arătați încă de pe acum că nu vă pasă de jertfe, cînd e vorba de biruință. Pînă una, alta, ori morarii Scacerni se angajează încă de pe acum ca în caz de grevă să nu macine pentru Clapasson, ori Orbino nu se însoară cu fata aia.

— Dar au vîrsta cînd pot s-o facă fără consimțămînt, iar stăpînul i-ar instala imediat acolo.

— Iar voi o să boicotați familia asta de îndată, încă de la bun început. V-am dat instrucțiuni, și știți acuma ce trebuie să faceți.

— Dar Orbino e sîngele nostru, răspunseră ei, îngroziți.

— Tocmai de-asta, în primul rînd pentru asta ; nu contează nici sîngele, nici mila, nici îndurarea. Cînd am spus că dacă Isus s-ar face spărgător de grevă ar trebui boicotat ați crezut că sînt vorbe goale ? Cu atît mai bine dacă Orbino e din sîngele vostru ; o să se vadă dacă sînteți ori nu sînteți ligiști, și o să arătați ce-nseamnă devotamentul ligistului.

Bătrînului, care ținea la Orbino, ideea i se păru greu de suportat și, ca să scape de ea, întrebă :

— Iar pagubele ?

Voia să spună că i se părea totuși ciudat ca pentru a cuceri pămîntul să trebuie mai întîi să-l devasteze și să-l primească pustiit. Conducătorul ligii vorbea frumos, ori cel puțin fără drept de replică, dar, în schimb, nu era țăran, ca el, pînă în străfundurile cele mai tăinuite ale sufletului.

— La pagube mă gîndesc eu, răspunse Raibolini.

Se gîndește el ! Luca și Angelino își aduseră aminte de stăpîn, căci și acela se gîndea, lua măsuri, comanda. Văzînd cum li se lungiseră fețele, conducătorul ligii spuse :

— Nu pricepeți ? Nu e nimic. Soldatul nu trebuie să priceapă : ascultă.

— Dar, la urma urmelor, spuse Luca, sătul de necontenita etalare a atîtor metafore războinice, noi sîntem țărani, nu soldați.

Macchiavelli, care era de față, începu să rîdă cu poftă. Pentru el, grosolănia imperială a lui Raibolini era o distracție, mai ales cînd o compara cu cealaltă, a trufașului Clapasson ; și aștepta cu o plăcere uriașă ciocnirea între amîndouă. Deocamdată nu-și ascundea destul de bine o oarecare condescendență, ori de cîte ori cinstea clubul ligii cu o vizită a sa ;

poate că nu-şi dăduse seama de asta, la fel cum conducătorul ligii ignora o aversiune profundă, fizică şi instinctivă, care crescuse în el împotriva marchizului ; şi se mulţumea să-şi spună în gînd că Macchiavelli avea să aibă, la alegerile viitoare, oricîte locuri ar fi vrut unde să candideze ; să-i lase lui, prin urmare, colegiul de care ţinea Guarda, căci în scurtul timp de cînd greva mergea bine, ambiţia aceasta deputăţească îi pătrunsese în adîncul inimii. Nu se alătură deci rîsetelor celuilalt şi nici măcar nu clipi, în timp ce-i spunea lui Luca, pe care-l descumpănise chiar şi rîsul acela :

— Sînteţi soldaţi ai libertăţii şi ai egalităţii sociale şi băgaţi-vă bine în cap că dacă vă gîndiţi cumva să daţi bir cu fugiţii, e tîrziu.

Simţind ameninţătorul adevăr al acestor spuse, cei doi ţărani se uitară spre Macchiavelli : părea distrat ; fură cît pe-aci să regrete că-l ascultaseră şi aproape că-l blestemară, ca pe cel dintîi care venise să tulbure liniştita lor ignoranţă de oameni muncitori de altădată. Raibolini le urmărea privirile :

— Întrebaţi-l şi pe domnul marchiz dacă lucrurile nu stau întocmai cum am spus.

— Desigur, desigur, răspunse Macchiavelli, evaziv.

— În ce priveşte egalitatea, nu spun că nu s-ar putea respecta, grăi Luca, dar ce părere ai dumneata, Angelino, de o astfel de libertate ?

— Eu ? răspunse Angelino, cu o mirare care nu păru prefăcută.

— Răspund eu pentru el, întrerupse conducătorul ligii, cu asprime ; cu asta trebuie să vă împăcaţi : ori aţi vrea să scoateţi castanele din foc cu mîna altuia ? Şi să nu mai facem pe proştii ; altfel, în loc să boicotaţi voi pe alţii, veţi fi voi boicotaţi. Iar Orbino ăla al vostru, tot atît de mult o iubeşte pe slujnica din familia Scacerni ?

— Mi se pare că e un lucru care-l priveşte pe el.

— Fierbinţeli tinereşti, voi Angelino să atenueze lucrurile, c-o glumă.

— Nu numai pe el, nu numai pe el ! E-adevărat că proprietarul a pus ochii pe el pentru Ronco di Tagliacane ?

— E-adevărat.

— Şi că vrea să-l însoare cu Berta Scacerni ?

— Eu unul nu fac pe peţitorul !

— Şi nici eu ; să zicem însă că în casa lui Orbino al vostru, fiind el îndrăgostit, cîntă găina, iar cocoşul tace ; se-ntîmplă uneori, nu-i aşa ?

— Ce-are a face, chiar dacă s-ar întîmpla ? O fată bună ca ea, care nu ştie nici unde începe politica, nici unde se termină ? întrebă Angelino.

— Bună ? Vinul cel mai bun dă oţetul cel mai tare. Acuma e bună, dar cînd o să-şi ştie familia boicotată ?

— Ce o să poată face ?

— Lucrul cel mai puţin însemnat va fi să-şi îndemne iubitul, aşa, ca să se răzbune un pic, să se ducă pe timpul nopţii şi să umple ieslea boilor din grajdul de la Ronco. Iar eu ţi-o spun limpede şi lămurit : nici pe ea, şi nici pe cel care-o iubeşte, căsătoriţi ori nu, tot nu-i vreau.

— Dar v-am mai spus, grăi Angelino, că Orbino e la vîrsta cînd, dacă vrea, se poate căsători ; iar dacă noi n-am vrea, ce mare scofală am face ? Chiar dacă i-am spune noi lui Orbino că-l dăm afară din casă, Clapasson o să-i dea adăpost la Ronco ; şi-atunci ? N-o să facem nici o ispravă, iar cei doi tineri or să duşmănească liga mai mult ca oricînd ; şi chiar mai rău : îi vor fi recunoscători întru totul stăpînului.

— Judecată sănătoasă, spuse Macchiavelli.

— Fără cusur, adăugă batjocoritor conducătorul ligii. Tocmai de aceea, alungaţi-o imediat din casă.

— Pe cine, pe Berta ? Fără nici o pricină ?

— Credeai cumva că pe mama-mare ? Îmi pare rău că nu v-am obligat s-o faceţi încă mai demult.

— Ei şi ? Orbino, ca să nu mai vorbim de dreptate, ar fi de partea ei, iar Clapasson i-ar instala în orice caz la Ronco.

— Ar trebui să i se impună lui Clapasson să n-o facă : ar fi nevoie să te duci dumneata, Raibolini, să-i dai un ultimatum, spuse Macchiavelli cît putu de serios, distrîndu-se la gîndul că firea Ţarului tuturor Guardelor făgăduia o scenă zgomotoasă şi poate nu fără semne pentru spinarea ori pentru posteriorul lui Epicarmo, venit într-o asemenea misiune diplomatică.

Raibolini nu-şi pierdu cumpătul :

— O să se-ajungă şi la asta, spuse el tăios. Deocamdată, la cel mai mic semn că Orbino al vostru ar lua-o razna, sau dacă s-ar face căsătoria, veţi fi boicotaţi şi voi, şi el.

Cei doi știau acum destule pentru a prețui amenințarea la justa ei valoare și pentru a simți un fior în șira spinării. Și tot atunci, bătrînul Luca săvîrși o lașitate, spunînd :

— Noi ? Ce amestec avem noi aici ? Războiți-vă cu Clapasson și cu Orbino, dacă se-ntîmplă cumva una ca asta.

— Doar nu noi sîntem cei care vrem să ne însurăm, adăugă Angelino, cu un zîmbet dureros.

— Liga vă socoate răspunzători, răspunse celălalt, scurt și aspru. Mai aveți nevoie de ceva ? Aduceți-vă aminte. Puteți pleca.

Îl căutară cu privirile pe Macchiavelli, ca pentru a-i cere ocrotirea, în numele servituții străvechi și apropiate, în numele strămoșilor și neamului său, cărora cei din familia Verginesi le păstrase întotdeauna, vreme de atîția ani, o amintire frumoasă și devotată. Nu observă ruga lor mută și rătăcită ; se uita atent și puțin cam surprins la conducătorul ligii, cu un zîmbet de curiozitate plină de veselie, care — celor doi bătrîni umiliți — le păru a fi rău ; iar bun, nici nu era. Se simțiră singuri, și pierduți, și triști.

Tocmai despre întîmplarea aceasta vorbi și Orbino cu moșbunelul, punîndu-l în încurcătură.

II

Pe drum, în vreme ce se ducea să se explice cu Raibolini, Orbino, furios, era plin de intenții grozave : are să-l pună cu spatele la perete, să-i scoată din gură și din creier gîndurile urîte și intențiile ticăloase cu care-l speriase pe bătrîn. O să-l oblige să dezvăluie ce-are în suflet și ce unelteşte împotriva căsătoriei lui. I se părea însă atît de ciudat ca acesta să se împotrivească, într-adevăr, încît bănuia vreo neînțelegere sau vreo greșeală bătrînească a lui moș-bunelul. De ce se amesteca Raibolini ? Trebuia să sfîrșească prin a spune că era nebun. Nebun ori rău, ori și una, și alta, el se ducea să-l vindece, dacă ar fi fost cumva cazul, să-l aducă, oricum, pe calea cea bună, să-l facă să-și vîre mințile-n cap,

dacă nu era-n stare ori nu voia să și le vîre singur. Bănuia că dedesubt trebuia să existe un motiv ce trebuia căutat în uneltirile ligii împotriva bogătanilor : știa oarecum că între familia Scacerni și conducătorul ligii nu exista simpatie ; dar, în timp ce de lucrurile acestea îi păsase întotdeauna prea puțin, căci se petreceau în taină și în mister, era mai mult decît sigur de altceva : că ele n-aveau nici o legătură cu dragostea lui pentru Berta și că dacă Raibolini nutrea o asemenea idee, el, unul, avea să-l facă să-i pară rău, căci nu era un biet bătrîn pe care să-l intimideze cu lăudăroșeniile și să-l înșele cu amenințări nelămurite. Își dădu foarte bine seama, îndeosebi cînd se gîndi din nou la asta, că moș-bunelul fusese băgat în sperieți ; mergea însuflețit și de gîndul de-a răzbuna samavolnicia și violența săvîrșite asupra sufletului unui bătrîn neștiutor. La urma urmelor, avea pumni zdraveni și-i strîngea mînios, în timpul mersului. Era un tînăr pașnic și străin de orice fel de scandaluri, dar ar fi arătat, cu atît mai mult, că cei pașnici, provocați și insultați, sînt mai puțin comozi decît atîția fanfaroni și neobrăzați de profesie.

Rămase însă descumpănit atunci cînd Raibolini îl primi cu politețe și cu o amabilitate aproape respectuoasă.

— Sînt încîntat să te văd, Verginesi, de-a dreptul încîntat ; și-o să-ți spun că, nevăzîndu-te niciodată aici, m-am gîndit în cîteva rînduri să vin eu să te caut. Mi-am pierdut vremea după asta cu atîtea lucruri de care trebuie să am grijă...

— Ai chiar atîtea de făcut ? îl întrerupse Orbino, ironic.

Raibolini păru să nu priceapă tonul.

— Multe, îți spun, multe. Și mai sînt unii care-și închipuie că stau aici ca să huzuresc pe cheltuiala celor care plătesc cei șase gologani pe zi pentru fondurile clubului. Habar n-au ce-nseamnă o muncă de felul acesteia.

— Și cam care-ar fi munca asta grozavă ?

— Unirea proletariatului din Guarda și din Ro, instruirea lui, punerea de acord a atîtor minți ; și nu lipsesc cei năstrușnici, iar toți sînt mai mult sau mai puțin ignoranți. A-i pune însă de acord e lucrul cel mai puțin însemnat ; a-i ține în mînă e greu. Și ajungi astfel să-i neglijezi tocmai pe cei la care ții mai mult, ca pe dumneata, de pildă.

— Pe mine ? întrebă Orbino, uitînd să fie ironic, din pricina uimirii.

— Pe dumneata. Crezi oare că dacă nu-ţi place să fii de-al nostru, nu ştiu că eşti un băiat de treabă, inteligent? Ba mai ştii şi să cînţi!

— Of! Să cînt! Scîrţîi şi eu vioara, aşa, după ureche. Nu spun, adăugă el, cu puţină înfumurare, că dacă m-ar fi trimis la învăţătură, n-aş fi ajuns şi eu să zdrăngăn, ca atîţia alţii.

— Prea multă modestie; eu însă voiam să te fac să pricepi că pe steagul nostru stă scris: libertatea părerilor şi toleranţă.

Un alt nărav al lui erau frazele de întrunire, iar dacă ne gîndim cum înţelegea el libertatea în ce-i privea pe spărgătorii de grevă, în general, şi pe morari, în special, aceasta din urmă suna cam ciudat; nu e însă de crezut că în timp ce-o rostea, nu era sincer şi nu credea în ceea ce profesa. Au frazele darul acesta de a ne angaja numai în lucrurile care ne măgulesc pasiunea sau interesul.

Tînăr, cu capul în nori şi îndrăgostit, trei însuşiri care te fac încrezător, Orbino se simţi acum încurajat şi uită de intenţiile cu care venise, aşa că spuse:

— Dacă astfel stau lucrurile, îmi place să cred că am venit aici din pricina unei neînţelegeri şi c-o să ne putem împăca.

— Nici nu doresc altceva, dar dă-mi voie să-ţi spun că-mi pare bine de această neînţelegere.

— Si de ce oare?

— Fiindcă-mi dă prilejul să te văd aici.

Faţă de atîta politeţe, un altul, care le-ar fi cunoscut mai bine pe Raibolini, ar fi devenit bănuitor. Nu însă şi Orbino:

— Vrei să mă faci să-mi pierd cumpătul? În orice caz, îţi mulţumesc şi vin la ceea ce mă interesează. Cineva a încercat să-mi spună că nunta mea cu o anumită fată n-ar fi văzută cu ochi buni de către ligă. Nu mi-a venit să cred, iar acum, chiar că nu cred de loc.

— Ţi-au spus-o unchii dumitale?

— Nu, răspunse Orbino, aducîndu-şi aminte că făgăduise să nu-i compromită.

— Atunci, spuse celălalt, ciudat de împăciuitor, ţi-o fi şoptit-o vreo păsărică la ureche, întocmai ca-n basme.

— Să zicem c-ar fi așa, răspunse nevinovatul, zîmbind; cine mi-a spus-o, a înțeles însă prost. Mi-a vorbit atît de fără noimă, încît sînt sigur că a înțeles prost.

— Iartă-mă; dacă ți-a vorbit fără noimă, e ușor să fi înțeles prost chiar dumneata.

Nici măcar logica aceasta îndărătnică nu se dovedi în stare să-i deștepte bănuielile lui Orbino:

— Să zicem c-am înțeles prost amîndoi. Mă aflu aici ca să lămurim lucrurile prietenește. Dacă eu mă însor ori nu, și cu cine vreau ori nu vreau să mă însor, sînt lucruri în care liga nu trebuie să se-amestece nici mult, nici puțin.

— Foarte adevărat. Nu se amestecă nici mult, nici puțin.

— Chiar asta voiam s-o spun, și-atunci, discuția noastră s-a terminat, îți mulțumesc și-am plecat.

— Foarte adevărat, îți repet, fiindcă dumneata — și-o spun cu părere de rău — nu ești ligist. O spun cu părere de rău, dar noi nu căutăm să silim pe nimeni.

— Dacă în ligă toată lumea vorbește cum vorbești dumneata acum, ca oamenii cumsecade adică, o să sfîrșesc prin a deveni și eu ligist.

— Ne-ai face o cinste! Dar ai dumitale au și intrat în ligă.

— Și asta înseamnă?

— Înseamnă că dumneata te poți însura cu cine vrei, dar liga este interesată ca în casa de la Ronco di Tagliacane să nu intre — ca nevastă sau ca altceva, a dumitale ori a altcuiva — ruda anumitor inși pe care-i știu eu.

— Acum vorbești dumneata fără noimă.

— Mă explic imediat: morarii Scacerni s-au declarat vrăjmașii ligii, iar asta înseamnă că-n ziua în care vom face grevă împotriva lui Clapasson și bogătanilor din „Capital și Muncă", vor avea de-a face cu liga și cu toți ligiștii, și cu cei din familia Verginesi, care sînt de-ai noștri. E limpede?

— E limpede, dar eu nu sînt vrăjmașul ligii.

— Vrăjmași sînt cei din familia Scacerni, și-o să-i tratăm așa cum au vrut. Știi ce înseamnă boicotarea?

— Am auzit, oarecum, vorbindu-se de asta.

— Cînd o să vezi cum se face, o să-ți faci o idee precisă, răspunse Raibolini liniștit, cu tonul unui profesor care nu vrea să obosească mintea elevului, îngrămădind în ea prea

multe cunoştinţe. Un lucru e însă bine să ţi-l bagi în cap încă de pe acum : cînd va fi proclamată greva împotriva asociaţiei „Capital şi Muncă", pentru noi, ligiştii, va fi o chestiune de viaţă şi de moarte. Într-un asemenea război, trebuie să luptăm uniţi pe viaţă şi pe moarte şi fiecare va trebui să se hotărască ori într-un fel, ori într-altul. Alde Scacerni au ales, şi vor fi boicotaţi ; şi-atunci...

— Şi-atunci ?

— Îmi pare rău pentru ei, căci greşesc mai mult din neştiinţă decît din răutate, dar cînd vor ajunge la foamete şi la deznădejde, fără un suflet care, nu spun să-i ajute, dar nici măcar să stea de vorbă cu ei, ca să le spună : „Aţi luat în derîdere liga ? Crăpaţi, acuma !" — atunci, cum se va purta fata, sau, mai bine spus, nevasta dumitale, de vreme ce vrei să te-nsori cu ea ? Şi ţine seama că nu-ţi spun să nu te-nsori cu ea. Eşti liber, cît se poate de liber ; dar poţi garanta că n-o să vrea să trimită un ajutor, fie măcar o pîine, celor de-acelaşi sînge cu ea ? Că n-o să stea de vorbă cu ei, că nici n-o să-i recunoască măcar, atunci cînd o să-i întîlnească ? Şi că dac-au să vină, mama şi fraţii, să-i ceară adăpost pentru o noapte, ea o să le-nchidă-n nas uşa casei de la Ronco ? Şi că dacă unul dintre ei s-ar întîmpla să se îmbolnăvească ori să moară, n-o să se ducă să-i vadă ?

— E ceva care face să-ţi fiarbă sîngele-n vine.

— Este boicotarea, dragul meu Verginesi. Ţi-am spus că-mi pare rău pentru ei, dar războiul îşi are legile lui. Îţi vorbesc sincer, cu mîna pe inimă, Verginesi. Ce înseamnă aia : îţi fierbe sîngele ?

— Ce-i aia ? întrebă Orbino, înspăimîntat.

— Da ; ce-i aia ? Forţa boicotării, forţa ligii, se văd tocmai atunci cînd sîngele începe să-ţi fiarbă-n vine. Trebuie să se arate, chiar atunci, mai puternice decît glasul sîngelui. Îţi cer să fii sincer, Verginesi ; o să poţi garanta că nevasta dumitale n-o să-şi mai cunoască nici mama, nici fraţii ? Şi-ţi spun : însoară-te cu ea. Dacă nu poţi să garantezi, nu-ţi spun să nu te-nsori cu ea ; îţi spun : cată să afli ce vei avea de întîmpinat dumneata, împreună cu ea.

— Cu alte cuvinte, vom fi boicotaţi şi noi.

— E o plăcere să stai de vorbă cu oameni deştepţi.

— Dar dumneata poţi crede că te vor lăsa carabinierii să faci asemenea lucruri ?

— Vai ! spuse Raibolini, mimînd o mirare adîncă. Carabinierii ? Dar nimeni nu va ridica un deget împotriva celor boicotaţi. Carabinierii se vor amesteca numai atunci cînd deznădejdea le-ar da celor boicotaţi vreun sfat, dintr-acelea pe care le dă ea. Iar, în cazul ăsta, carabinierii vor duce la închisoare, pe cine ? Spune dumneata.

— Am priceput. Vreţi să-i aduceţi în stare să săvîrşească vreo prostie.

— Am spus ; e o adevărată plăcere.

— Poţi crede însă că nişte adevăraţi creştini îţi vor da ajutor la o asemenea nelegiuire ?

— Dumneata, Verginesi, îi spui nelegiuire, iar eu îi spun dreptate ; bagă-ţi bine în cap, Verginesi, că noi nu sîntem creştini, ci socialişti.

— Dacă-i aşa...

— Spun încă o dată : e o plăcere să stai de vorbă...

— Cu oameni deştepţi ; şi-atunci, ştii a ce-mi miroase mie născocirea asta a dumitale ? Îmi miroase a samavolnicie josnică şi laşă. Iar dac-am venit aici ca să te-ntreb în ce fel şi cu ce drept ai vrea să te împotriveşti la căsătoria mea, acum, după ce mi-ai spus-o şi-o ştiu, plec spunîndu-ţi : Mă-nsor cu Berta, dac-o să vrea Dumnezeu ; o iau de nevastă fără a-i cere să nu-i mai recunoască pe cei de-un sînge cu ea ; iar dacă ne ajută Dumnezeu, pe cît e de-adevărat că-i cer să nu mă lase să mor fără a-mi da răgaz să-l chem şi să mă căiesc de păcatele mele, uită-te la mine, Raibolini, tot atît de adevărat e şi că dacă ne-o fi dat s-ajungem acolo, pentru a-mi apăra nevasta, voi săvîrşi eu fapta aceea de deznădăjduit. Deocamdată... ai o bucată de cretă ?

Între ei amîndoi, pe masa la care şedeau, se afla o placă de ardezie pentru însemnarea litrilor băuţi la club.

— Uite şi creta, spuse Raibolini, întinzîndu-i-o.

— Fac o cruce, zise Orbino, ridicîndu-se şi însemnînd-o pe placă ; dumneata aici, eu dincolo.

— Foarte bine, spuse Raibolini, stînd jos, la fel de liniştit. Şi, fiindcă ţin la tine, ştii ce-aş vrea să-ţi spun ?

— Să nu mai vorbim de cît ţin eu la tine, răspunse Orbino, dînd să plece, dar spune totuşi.

— C-aş vrea să sper că într-adevăr n-o să ne mai întîlnim niciodată. O să fie însă greu, afară doar dacă n-o să plecaţi din sat, cît mai departe cu putinţă, poate chiar în America.

Vorbind astfel, era şi sincer, într-o pornire de simpatie faţă de zăbăucul acela îndrăgostit, care-i spuse, cu o violentă înălţare din umeri :

— Asta nu te priveşte.

— Vai, închipuie-ţi ! După ce-ai făcut crucea asta ? Ştiu bine că nu mă mai priveşte nimic din ce-o să faci ori n-o să faci, spuse conducătorul ligii, pe un ton de exagerată gravitate sarcastică ; numai să nu-ncepi cumva să spui că te-am înşelat şi că nu ţi-am spus ce-o să vi se-ntîmple.

— Mult îmi pasă mie ! exclamă Orbino.

Celălalt era însă un cazuist :

— Nu-ţi pasă că am vorbit cu dumneata cinstit, prieteneşte, ori nu-ţi pasă de ce-o să vi se-ntîmple ?

— Nici de una, nici de cealaltă.

Şi-l părăsi astfel, fără să-l mai salute. Dispreţuia în clipa aceea ameninţările celuilalt, iar pretenţia lui de a-i fi fost prieten sincer, îl umplea de ciudă şi de mînie. Dar mînia, şi noutatea acelei descoperiri, bizară pînă şi în denumirea de boicotare, nu-i îngăduiau să măsoare primejdia. Ba, cînd reflectă din nou la asta, i se păru că trebuie să tragă concluzia că era vorba de scorneli năstruşnice, urzite fără rost şi fără temei de către afurisitul de conducător al ligii.

— Iată că l-am văzut şi-am stat de vorbă cu el, cu conducătorul ăla de ligă al vostru.

— Şi atunci ? îl întrebă îngrijorat moş-bunelul, care nădăjduise într-un aranjament.

— Ăla e un şarlatan de bîlci, un îmblînzitor de şerpi ! Vorbeşte ca Barbanera şi îşi bălmăjeşte aiurelile ca să-i ducă de nas pe neghiobi.

— Aşa o fi, răspunse bătrînul, văzîndu-şi înşelate nădejdile şi supărat de a fi fost clasat printre neghiobi, dar, cu toate astea, Barbanera, cînd spune ce vreme-o să fie, o nimereşte de multe ori.

— Încrede-te atunci în el ! Dă-mi voie însă să mă minunez de dumneata, care-i mai duci şi frica.

— Şi cine ţi-a spus, Orbino, că-i duc frica ?

— Ei na-ţi-o, aşa mi se pare mie ! Ca să crezi în năzbîtiile alea ale lui !

— Zi-le cum vrei, dar vîră-ţi bine în cap că eu cred în ele şi că dacă e vorba de făcut sacrificii, o să le fac fără să-mi pese de nimeni. Te iubesc şi o iubesc chiar şi pe Berta, dar îţi spun încă o dată ; dacă e vorba de făcut sacrificii, oricît de dureroase ar fi...

— Şi-atunci, îl întrerupse flăcăul, dacă liga n-ar vrea să ne căsătorim ?

— Nu te-nsori cu ea, ori pleci de-a binelea din casă.

Hotărîrea era de neclintit ; o spunea tonul umil şi dureros cu care o rostise bătrînul. Orbino simţi că-şi făcuse dintr-asta un fel de lege. Exclamă :

— În America, poate, ai ? Asta mi-a putut-o spune pînă şi zbirul ăla ticălos care vă comandă.

— În America, poate, ori aici, alături, la Ronco, dacă-ţi dă adăpost stăpînul ; dar e totuna : vom fi ca şi cum nu ne-am fi văzut ori cunoscut niciodată, ca şi cum între noi s-ar afla marea.

— Şi mi-o poţi spune chiar aşa ?

— Poate să-mi plîngă inima mult şi bine, dar tot ţi-o spun. Iar tu scoate-ţi din cap că mă comandă el, ori teama. Vezi, aş vrea să mă supăr de ce mi-ai spus, şi cînd colo, n-o fac. Înţeleg patima care te-mpinge să vorbeşti, şi-ţi spun sincer : una din cele mai mari mîngîieri ale mele ar fi să vă văd căsătoriţi înainte de-a mă duce pe lumea ailaltă ; dar dacă pentru binele cauzei e nevoie ca tu să nu te însori cu Berta, renunţ la ea.

— Mulţumesc ! Mult te mai costă asta pe dumneata ! spuse batjocoritor tînărul, ajuns la deznădejde.

— Mă costă mult mai mult decît poţi pricepe tu în clipa de faţă ; dar într-o zi, cînd ai să te gîndeşti iarăşi la asta, cu mintea limpede, o să recunoşti şi tu.

— Dar spune-mi atunci : dac-ai fi în locul meu, dumneata cum te-ai purta ?

— La fel ca tine, izbucni bătrînul, la fel ca tine !

— Aşa ?

— La fel ca tine ; şi ce-ai cîştiga dacă m-ai făcut s-o mărturisesc ? Nu ţi-am spus că mă sacrific şi că ceea ce fac nu e pentru mine, ci pentru copii şi chiar pentru copiii

copiilor noştri? Dacă liga nu vrea ca tu să te duci vechil la Ronco di Tagliacane şi să te însori cu Berta Scacerni; dacă liga vă boicotează, pe tine şi pe nevastă-ta, vă boicotăm şi noi, cei din familie şi de-acelaşi sînge cu tine; Dumnezeu să se îndure de noi.

La cuvintele acestea din urmă, bătrînul îşi făcu semnul crucii, ca pentru a jura să-şi îndeplinească intenţia, şi, în acelaşi timp, ca şi cum ar fi voit să îndepărteze nenorocirea şi primejdia în care-şi pusese sufletul.

— Mă socotesc pus în gardă, spuse Orbino, în batjocură; dumneata însă ţi-ai ales în ăla un prieten şi-un ajutor grozav pentru dobîndirea mîntuirii veşnice!

— Ştiu şi asta, dar nu eu l-am ales, Orbino; iar dacă-ţi vorbesc aşa cum îţi vorbesc, la o vîrstă cînd de la un ceas la altul trebuie să m-aştept la venirea clipei cînd să mă înfăţişez înaintea Domnului, toate astea, Orbino, trebuie să te facă să înţelegi că nu există putinţă de-a da înapoi.

— Dar nici eu nu dau înapoi.

Ca să nu dea înapoi, Orbino se duse să-l vadă pe stăpîn şi-i arătă cum stăteau lucrurile: intenţia lui de-a se însura cu Berta Scacerni, obstacolele pe care le întîmpina, ameninţările sumbre ale conducătorului ligii! Dacă stăpînul îl punea vătaf la Ronco, avea să se însoare cu fata, bătîndu-şi joc de orice împotrivire şi de orice greutate. În ce-l privea, nu avea nimic altceva decît uneltele cele mai obişnuite ale meseriei, dar contractul de vătăfie, la o adică, nici nu cerea altceva.

— Ceea ce vă lipseşte, vă dau eu, şi, cu vremea, o să vă plătiţi datoria, spuse Clapasson.

Ascultase expunerea tînărului ţăran fără să scoată altă vorbă afară de un „foarte bine“, repetat de fiecare dată cînd intervenea o pauză, lucru care, ce-i drept, îl intrigase destul de mult pe Orbino, care mai era încurcat şi de faptul că nu voia să-şi vîre familia în nenorociri. Tocmai de aceea încercase să arunce toată vina asupra ligii şi asupra conducătorului ei, ponegrindu-l cît mai mult în cursul povestirii. Prudenţa aceasta nu izbutise, de altfel, cîtuşi de puţin să facă povestirea mai uşoară şi mai lămurită. Iar Clapasson nu spunea decît: „Foarte bine“, şi iarăşi „foarte bine“. Lui

Orbino nu i se părea că lucrurile merg bine, dar, după ce încheie, i se deschise inima, auzindu-l pe stăpîn adăugînd:

— Aprob alegerea fetei; preţuiesc familia din care se trage şi văd în ea cea mai bună garanţie care s-ar putea găsi. Ai făcut foarte bine venind să-mi vorbeşti, iar asta mi-arată simţămintele dumitale frumoase. Îmi conveniţi amîndoi de minune ca vătafi şi-o să vă daţi seama că sînt un stăpîn bun. Pentru început, după cum ţi-am spus, dacă v-ar lipsi chiar patul ori sapa, vi le cumpăr eu.

— Ca să spun drept, ne lipsesc toate.

— Repet: mă îngrijesc eu. Cu mine însă trebuie să fii şi mai sincer.

— Şi mai sincer? Nu v-am spus totul, *signor padrone*?

— Nu mi-ai spus cum se poartă ceilalţi Verginesi în toată povestea asta.

— Ceilalţi Verginesi? Ai mei? Habar n-au de nimic.

— Adevărat? Şi-atunci de ce nu stai de vorbă cu ei?

— De ce? Ca să-i vîr şi pe ei în încurcătură?

— Ca să vedem ce fel de oameni sînt, şi cum s-ar purta în povestea asta, şi-n celelalte care vor mai veni.

— Cum vreţi să se poarte? Ca nişte oameni săraci, ca nişte neştiutori cum sînt ei şi cum sînt şi eu. S-ar speria, atîta tot; şi cine le poate face vreo vină dintr-asta?

— De cine şi de ce s-ar speria?

— De te miri ce, de orice; şi, pentru început, de liga lui Raibolini. Se-aud circulînd unele vorbe...

— De pildă?

— Boicotarea. Pe mine nu mă sperie, dar pe ei...

— Lămureşte-mă şi pe mine ce e cu asta.

Clapasson auzea într-adevăr vorba asta pentru prima dată; iar liniştea cu care ascultase pînă atunci ascundea un prisos de furie, asmuţindu-l. Explicaţia lui Orbino, nu prea lămurită prin ea însăşi, şi ameţită şi încîlcită încă şi mai mult datorită frumoasei intenţii de a găsi o scuză pentru cei din familie prin demonstrarea gravităţii ameninţării şi a răutăţii ligii, se dovedi cu atît mai impresionantă cu cît era mai puţin limpede. Asculta acum fără să-şi mai intercaleze acel „foarte bine" al lui, roşu la faţă, umflîndu-şi nările şi fremătînd în tăcere. Iar Orbino povestea mai de-

parte, căznindu-se să explice punct cu punct planul violențelor și persecuțiilor urzite de Raibolini.

Pe neașteptate, Clapasson îl întrerupse :

— Iar ai dumitale ?

Îl înțepa în față cu degetul, acuzator.

— Ai mei ? întrebă Orbino, uluit.

— Ai dumitale, da, alde Verginesi, ce fac bătrînii ăia de treabă ? Și mai pretind încă și că se tem de Dumnezeu !

— Vă rog, stăpîne, lămuriți-mă.

— Nu te-am lămurit ? Asta e o clică, o bandă de ucigași, o „asociație onorabilă" ; nu credeam s-ajungă atît de departe, dar nu mă mir ; m-aș mira dacă un ticălos ca Raibolini ăla n-ar fi ajuns pîn-aici. E rostul justiției să se ocupe de toate astea, iar eu voi face notificările de rigoare, deși, cu un guvern ca ăsta al lui Depretis, un demagog și-un sleit de puteri, în stare numai „să reprime și nu să prevină", justiția, ca de obicei, o să ne facă să rîdem ori să ne facă silă. În ce mă privește, eu, unul, l-aș lega pe Raibolini la gura tunului, cum făceau barbarii. Și i-aș lega și pe alde Depretis și Zanardelli, ca și pe toți cei de Stînga ! Și aș aprinde încărcătura tunului chiar cu mîinile mele ! Și-aș trage, și-aș trage ! Te-am lămurit ?

Părea să fie vorba, într-adevăr, de-o salvă de artilerie.

— Da, stăpîne, spuse Orbino, înfricoșat. Dar alde Verginesi...

— Nu te îngrijora, căci nu-i uit nici pe ei, pe oamenii ăștia de-a dreptul sfinți. Iar mătăluță, răspunde la ce te-ntreb și fără ocoluri ; ce hram poartă alde Verginesi în liga asta criminală ?

— Teama... curajul, cînd unul nu-l are, nu poate să-l arate.

— Lasă-n pace curajul și teama ; fac parte din ligă ori nu fac ?

— Da și nu : fac, dar...

— Nici un dar ! Fac ?

— Ce-ar putea să facă ?

— Fac ?

— De nevoie...

— Nimic ! Fac ?

— Da, fac, spuse Orbino, ruşinîndu-se de-a se vedea silit să-şi denunţe neamurile.

— Aşadar îi dau papucii.

— Cui ?

— Onorabilei familii Verginesi. Îi alung, îi dau afară, nu vreau să am de-a face cu asemenea oameni.

— Dar de unde ? De la Vegri della Coguazza ?

I se părea totuşi mai mult decît ciudat să rostească un asemenea lucru, iar tonul lui era atît de uimit, încît îl făcu pe Clapasson să rîdă sălbatic :

— Din China, din Ţara Minunilor, din lună, de-acolo îi alung. Nu mai ştii cine e stăpîn la Vegri ?

— Dumneavoastră sînteţi stăpîn, dar ei, deocamdată, nu au făcut nici un fel de rău !

— Mi-ajunge că-l gîndesc ; dumneata însă, fii liniştit : te vei duce vătaf la Ronco di Tagliacane. Casa e ridicată, e gata, şi mă-ngrijesc eu de tot ce trebuie. Ai dumitale se vor duce unde-or să vrea, fie chiar şi în iad. Ori poate să-i ceară pîine şi muncă lui Raibolini. Să-i hrănească ăsta ! Pe ogoarele mele, cît timp vor fi ale mele, aşa cum e-adevărat să mă cheme Clapasson, n-au ce căuta nici bandele de ucigaşi, nici liga. Ori într-o parte, ori într-alta. Ori cu mine, ca oameni cumsecade, alături de-un om cumsecade, ori cu Raibolini, ca... dar cum le spune ? Oricum, mi-nchipui că-şi vor fi dat un nume.

— Ligişti.

— Foarte bine ; ori ca ligişti, împreună cu Raibolini. Şi să spele putina, să-şi ia tălpăşiţa de pe ogoarele mele, să iasă, să plece !

În culmea furiei, se ridicase în picioare, şi se învîrtea prin odaie, urlînd : „Afară ! Să plece !“ Ca şi cînd ar fi fost într-adevăr vorba de urmărirea şi de alungarea acelor sărmani nelegiuiţi, de pe urma cărora „principiile lui de acţiune socială“ primiseră o dezminţire atît de dureroasă. Se opri în cele din urmă şi, neliniştit, deşi stacojiu la faţă, sprijinindu-şi cu tărie trupul puternic pe picioarele groase şi scurte, spuse, ori mai curînd promulgă, într-o atitudine şi pe un ton de hotărîtă vigoare :

— De mîine, chiar de mîine, ultimatum : ori ies din ligă, ori se cară de pe pămînturile mele. Toţi, fără excepţie, fără scuze, fără iertare : ori ies din ligă, ori se cară. Cine porunceşte în ligă şi cine ascultă de ea, cine are curaj să facă rău

şi cine se teme să săvîrşească binele, criminalii în cap şi laşii în coadă, toţi complicii lui Raibolini, răufăcătorii şi tăinuitorii, ori părăsesc liga, ori se cară! De mîine, ultimatum. Iar cine ar crede că mă păcăleşte, se înşală. Cine-o să mai pună o singură dată piciorul în clubul acela al ligii, afară; dat afară şi alungat imediat! Şi să nu-şi închipuie că vor putea umbla pe ascuns, sau că eu o să m-apuc să-mi pierd vremea făcînd denunţuri la autorităţile guvernamentale. O să am informatorii mei, o să am poliţia mea. Cel pe care-o să-l bănui că şovăie n-o să mai facă un pas, n-o să mai răsufle măcar, fără ca eu să ştiu. Şi la fel vor face toţi proprietarii din asociaţia „Capital şi Muncă". Şi-o să vedem noi dacă n-o să se distrugă cuibul ăsta de bondari al domnului Epicarmo Raibolini! Iar dacă aici sînt toţi stricaţi şi putrezi, o să aducem familii din altă parte; o să spălăm rufele, o să facem curăţenie, o să-i dăm pe toţi afară. Ligiştii să plece unde vor, cu căpetenia lor în frunte: Guarda nu va mai fi Guarda, ci mai curînd ruina şi sfîrşitul lumii, decît să se supună murdarelor samavolnicii ale lui Raibolini. Iar dacă guvernul nu ne ajută, ne vom ajuta singuri, chiar dacă ar trebui să ajungem la împuşcături! Dar pe pămîntul meu, eu sînt stăpîn, iar cine ar vrea altfel o să aibă de-a face cu mine; ce părere ai?

Întrebarea, fiindcă nu era altcineva de faţă, o adresase lui Orbino, în chip de interogare retorică, dar privirea chinuită, neliniştită şi înfrîntă a acelui nefericit îi atrase atenţia. Dacă în lupta pentru distrugerea „cuibului de bondari", tocmai acesta trebuia să fie cel dintîi recrut al armatei ordinii...

— Ce mama dracului înseamnă mutra asta pe care mi-o faci, flăcăule? exclamă Clapasson, cu o furie nouă, de un alt gen.

— Ce mutră fac?

— Da, o mutră de om speriat. Şi mă împingi, pînă la urmă, să spun că pe voi, ăştia din familia Verginesi, v-a născut şi v-a clocit frica în persoană. Şi-apoi, de ce anume te temi dumneata? Recunosc că eu nu ştiam la ce punct ne aflăm şi pînă unde s-a întins stricăciunea. Înştiinţarea dumitale mi-a sosit la vreme şi tocmai cînd trebuia; iar ca să-ţi arăt imediat şi prin fapte că ştiu să recunosc şi să răsplătesc serviciile folositoare, socoteşte-te ca şi căsătorit, la Ronco di

Tagliacane, înzestrat cu tot ce trebuie, pe cheltuiala mea. Ai cuvîntul lui Clapasson ; dar ca să-ţi înviorezi puţin trupul — adăugă el, cu o nestăpînită trufie nerăbdătoare, zărind chipul tot mai deprimat al tînărului, fir-ar a dracului de treabă ! Îţi dau un avans.

Vorbind astfel, scoase din buzunărelul vestei cîteva monezi şi i le întinse.

Orbino avu o tresărire de scîrbă şi făcu semn cu mîna că le refuză. Celălalt spuse :

— Ce e ? Vrei mai mult ? Şi mai scoase cîteva monezi. Ai cuvîntul lui Clapasson ; o să puteţi trăi acolo în siguranţă.

Trecea drept spion, se gîndea Orbino, cu inima îndurerată şi cu gura amară ; putea fi sigur că de-aici încolo va trece drept spion. Şi îl plătea încă de pe acum pentru fapta lui ruşinoasă, domnul Clapasson ăsta ! În clipa aceea, nu se mai gîndea nici la Berta, nici la dragostea lor ; se gîndea însă la răul pe care, fără voia lui, îl atrăsese asupra alor săi şi la rolul pe care şi-l asumase, fără s-o ştie, şi pe care oferirea acelor bani i-l arunca în faţă, în toată blestemăţia lui :

— Eu, se bîlbîi el, venindu-şi treptat în fire, nu venisem să-i fac cuiva vreun serviciu ; voiam să mă căsătoresc şi să trăiesc în pace cu cea pe care o iubesc, fără a-i face rău nimănui, ca un om de treabă...

— Şi nu-ţi ofer tocmai asta, măi nătărăule ? întrebă Clapasson, cu o veselie afectuoasă, care ignora cu desăvîrşire durerea onestului tînăr. Consideră-te, ţi-am spus, vechil la Ronco, însurat cu Berta Scacerni ; şi fiindcă ai nevoie de ceva bani, ca să-ţi aranjezi casa, ăştia înseamnă un început de ajutor. Gîndurile pe care le ai sînt mai mult decît cinstite, iar eu o să fiu foarte mulţumit să înlesnesc cei dintîi paşi ai unei familii destoinice şi cumsecade, de muncitori cum îi înţeleg eu. Ba, ceva mai mult, adăugă el, înfierbîntîndu-se, asta va avea rostul să arate, limpede ca lumina zilei, chiar şi celor care-or vrea să-mi zică duşman al poporului, că ştiu să-i pedepsesc pe cei răi, dar şi să-i răsplătesc pe cei buni.

În ochii închipuirii şi dorinţei îndrăgostitului, cuvintele lui evocaseră fericirea, care fugea, îndepărtîndu-se, tristă şi deznădăjduită. Iar cele din urmă, înfumurate şi de o lăudăroşenie ocrotitoare, făcură să se ivească pe chipul bietului Orbino zîmbetul acela care, recunoscînd că e vorba de o

intenţie frumoasă, arată cît este ea de zadarnică pentru nemîngîiatul ce nu mai trage nici o nădejde. Ce-i păsa însă îndrăgostitului de patimile învrăjbite printre care lupta cu primejdiile luntrea dezarmată a iubirii lui? Ce-i păsa lui de politică ? Şi iată că trecea prin politică şi avea să naufragieze în chipul cel mai prost, stîrnind ura unora, dispreţul altora, păgubindu-i pe cei la care ţinea, distrugîndu-se pe sine însuşi şi dragostea sa, în vreme ce aceia care aveau de gînd să-l ajute, bătrînul Luca, mai înainte, iar acum Clapasson, îi făceau mai mult rău ; iar, pe deasupra, el n-o să mai poată ocoli învinuirea ruşinoasă de spion şi o să pară laş în ochii tuturor. Chiar şi într-ai Bertei ? Îndoiala aceasta sfîrşi prin a-l deznădăjdui şi se gîndi într-adevăr la America.

Era un gînd aproape fantastic, cu totul imposibil în situaţia lui. În alte părţi ale Italiei n-ar fi fost la fel, dar aici erau prea puţini cei care emigrau ; ideea era năstruşnică, iar mijloacele de a o aduce la îndeplinire, greoaie şi neştiute. Şi, pe urmă, ar fi plecat oare Berta Scacerni împreună cu el tocmai acum cînd deasupra familiei ei se îngrămădeau ameninţări şi primejdii întunecate ? Era sigur că nu.

Nu avu nevoie decît de o singură clipă pentru toate gîndurile acestea şi, întrucît Clapasson îl privea într-una, ca să-i confirme propunerile de pîn-atunci şi să-i facă altele noi, îi spuse, repetînd gestul de silă, ca unul care se grăbeşte să rămînă singur cu durerea sa şi respinge amăgirea unor speranţe zadarnice :

— Ce vreţi să vă spun, stăpîne ?

— Şi cam ce ai avea să-mi spui ?

— Că la Ronco nu mă pot duce ; că m-am nenorocit singur : că toţi or să-mi spună că am jucat un rol trist. Dumnezeu ştie că nu era ăsta gîndul meu, dar, cel puţin deocamdată, Dumnezeu nu vrea să m-ajute. Vă las cu bine, stăpîne. Dacă dumneavoastră izgoniţi familia Verginesi, vă pot spune că de la Vegri della Coguazza voi pleca şi eu, împreună cu ai mei.

— Duceţi-vă atunci dracului, căci sînteţi toţi un neam de încăpăţînaţi şi de duşmani ai propriului vostru bine !

Cu salutul acesta, Orbino părăsi casa stăpînului de la Cattarusco. Se grăbea să-i povestească totul Bertei, pentru ca

ea să știe ce era în cugetul lui și să creadă în el, atunci cînd, nu peste mult timp, nimeni n-avea să mai creadă. Se grăbea ; simțea că în scurtă vreme ar fi fost prea tîrziu, chiar și în ce-o privea pe ea.

III

— Lucrurile stau așa cum ți le-am înfățișat, Berta, îi spuse el, după ce termină de povestit, chinuit și plin de umilință. Nu văd nici o scăpare și-ți cer iertare dacă-ți par cumva ușuratic și, poate, laș. Singura scăpare ar fi să ne căsătorim și să căutăm un alt ținut ; în ce mă privește, sărăcia, și chiar foamea, nu mă sperie ; dar cînd e vorba de dumneata, da. Nu văd altceva, crede-mă.

— De ce-mi vorbești cu dumneata, Orbino ?

— Fiindcă-ți dau înapoi libertatea și nu vreau să te leg de făgăduiala pe care ai făcut-o unuia a cărui singură vină e de a se fi născut cu ghinionul asupră-și. Nu am altă vină, draga mea Berta, dar am trăit destul ca să-mi dau seama că asta le trage după ea pe toate celelalte.

— Atunci, poți să-mi spui mai departe tu, și chiar față de toată lumea, de-aici înainte, fiindcă eu una nu îmi retrag făgăduiala.

— Adevărat, Berta ?

— Nu te-am iubit niciodată ca acuma.

— Atunci nu e-adevărat că toată vina o poartă ghinionul. E-adevărat, în schimb, că toate ghinioanele nu înseamnă nimic, dacă tu mă iubești.

— Asta poți s-o spui, dacă ți-e destul.

Și înconjurîndu-i gîtul cu brațele, îl sărută îndelung.

Fu un singur sărut, dar i se dăruiră într-atîta, încît mai mult nici n-ar fi fost cu putință. Era una din clipele cînd poți spune : „Acuma pot să mor“ ; una care nu-ți îngăduie să spui altceva ; o fericire năvalnică, lacomă, mîndră, solitară, care nu îngăduie nimic altceva afară de ea însăși ; și nici măcar dorința de a se repeta, în ființa care-o încearcă, necum gîndul de-a deveni veșnică. O singură clipă, care e de-ajuns pentru toată viața. Iar pasiunea, dorința, desfătarea dragostei,

erau ajutate, pentru cei doi, de faptul că erau neputincioşi şi lipsiţi de speranţă, singuri pe lume şi vrăjmaşi ai lumii. Doar un sărut, un singur sărut: felul în care se cunoscuseră cele două fiinţe fu desăvîrşit, de nerepetat. Să se chinuie mai mult şi mai crunt, să afle poate că n-aveau să fie de două ori la fel de fericiţi, şi chiar să sufere, însemna pentru ei o desfătare; iar fericirea aceea nu mai putea fi nimicită de nimic, niciodată. Nu le aparţinea lor: mai curînd, poate, ei îi aparţineau.

— Şi spunea moş-bunelul — grăi Orbino, cînd îşi desprinse buzele de ale ei, ca biruit de un fel de beţie, gîfîind şi rîzînd, — spunea că nu se moare din dragoste; se poate însă muri foarte bine de mulţumire!

— Noi n-o să plecăm, spuse ea, în timp ce el simţea un freamăt îndelung în mîinile ce le strîngeau pe ale lui; n-o să părăsim locurile astea, o să rămînem aici. Ţie ţi-e frică de suferinţă? Mie nu.

Îi rîdeau ochii; ochii care spuneau: „Răul pe care ni-l pot face nu va însemna nimic faţă de binele pe care ni l-a dăruit o singură clipă, şi pentru totdeauna". Iar vorbele puteau să însemne atîtea alte argumente: să rămînă ca să se apere şi să apere, luîndu-şi porţia lor de nenorociri; puteau să însemne mîndrie, datorie, curaj; în ochi nu era altceva decît uitarea oricărui lucru, şi o amintire unică şi strălucitoare de fericire a unui sărut; spuneau: „Ceva din noi, cea mai mare şi cea mai bună parte va rămîne aici". Spuneau poate că nu avea rost să caute ceea ce n-avea să se mai repete niciodată într-un chip atît de desăvîrşit, căindu-se aproape de faptul că o dată cu sărutul lor timpul furase de asemenea şi fericirea. Berta însă spuse:

— Acuma, după ce mi-ai spus că vor să le facă un asemenea rău alor mei, nu mă simt în stare să plec şi mi se pare că aş rămîne cu gîndul veşnic aici. Ai vrea tu ca eu să simt altceva?

— Aş vrea, dar nu-i cu putinţă; te iubesc aşa cum eşti. Şi chiar eu, cînd am auzit spunîndu-mi-se că ai mei vor fi izgoniţi de aici, am răspuns că plec şi eu o dată cu ei. Ai vrea să fi răspuns altfel?

— Nu, n-aş vrea, chiar dacă vor arunca vina pe mine.

— O vor arunca asupra mea.

— Şi tu ce-o să faci ?

— O să-mi însuşesc învinuirea. Mi-e destul să mă iubeşti tu şi să-mi dai sărutări de-astea.

De data asta, îi rîdeau lui ochii. Adăugă :

— De vreme ce tu mă cunoşti, nu-mi pasă dacă ceilalţi mă stimează ori nu.

— Dar nu e nimic, chiar nimic de făcut ?

— Ţi-am spus ce-am făcut ; şi mi s-a părut că nu greşesc. Totul a ieşit de-a-ndoaselea. Ştii tu oare c-ar mai fi ceva de făcut ?

— Nu ştiu, răspunse Berta, ca şi cum ar fi răspuns că nici nu-i pasă de asta. Dar ce-aş putea şti eu, o biată fată ? Tu care eşti bărbat...

— De cînd te iubesc, nu mai ştiu altceva.

Vorbele puteau să aibă în ele ceva deznădăjduit ; era însă tot fericită, şi nici nu putea fi altfel decît fericită.

— Şi crezi oare, spuse ea, cu ochii în ochii lui, că ţi-aş putea cere altceva, în clipa asta ?

Şi iată că indiferent ce-ar fi făcut ori s-ar fi gîndit să facă amîndoi, ar fi însemnat să tulbure ori să micşoreze o fericire în care lumea vrăjmaşă, şi chinurile, şi durerea, şi ghinionul, nu erau în stare decît să înfăptuie desăvîrşirea acelei pasiuni căreia, pe bună dreptate, i se spune desperată ; şi nici măcar nu mai era nevoie de vorbe.

— Şi ce-o să facem, dragostea mea ? întrebă el.

— N-o să mai facem nimic, răspunse fata ; o să ne iubim mereu.

— Mereu la fel, pînă la moarte.

— Şi chiar pe urmă.

Se simţiră cuprinşi de un simţămînt care n-avea să-i mai părăsească niciodată ; el îi ceru iertare de faptul că se îndrăgostise de un ghinionist şi, tocmai cînd ea se înfuria de asemenea vorbe, văzu cum i se umplu ochii de lacrimi ; şi-i luă capul în mîini, îl sprijini pe sînul ei de fecioară şi-l alină cu mîngîieri molcome şi cu şoapte uşoare, pline de o duioşie maternă. Orice femeie care iubeşte le descoperă cînd e vorba de iubitul care suferă, iar dacă suferă şi ea, descoperă unele şi mai tandre şi mai mîngîietoare.

IV

Commendatorele Clapasson îi adună pe membrii asociației patronale. După ce înfățișă ceea ce știa în legătură cu uneltirile lui Raibolini, conducătorul ligii, îi auzi pe toți spunînd într-un singur glas că răul trebuia tăiat de la rădăcină ; pe urmă, cînd anunță că înțelegea să anuleze contractele tuturor dijmașilor care nu și-ar fi luat obligația de a rupe orice legătură cu liga, mai mulți dintre ei recomandară metode mai pașnice și mai convingătoare. Adevărata metodă de convingere, răspunse el, era a sa ; iar cei mai mulți se arătară încă o dată de aceeași părere, după cum, deși împuținați la număr, se arătară gata să-și ia obligația de a stabili pentru proprii lor dijmași aceeași oprelişte.

Nu trebui mai mult pentru a determina declararea grevei țăranilor și a tuturor muncitorilor agricoli din cele două sate ; somația trimisă de către Clapasson celor din familia Verginessi și desfacerea contractului de dijmă al acestora care a urmat după refuzul lor, s-au dovedit îndestulătoare. Raibolini era zorit să arate că ligiștii erau toți pentru unul și unul pentru toți. Asociația „Muncă și Capital" sprijini denunțul prin care Clapasson înfățișa liga drept o asociație clandestină cu scopuri subversive, instigînd la ura socială, la grevă și la delictul de violență împotriva libertății muncii ; greva îi cuprinse pe toți. În aceeași zi, Smarazzacucco se înfățișă la moara Paneperso, cerînd imperios să nu se macine pentru *commendatorele* Clapasson.

Moara cea nouă, San Michele al doilea, se afla într-o fază înaintată pe șantierul de la Occhiobello, ceea ce se putuse realiza datorită împrumuturilor realizate de Clapasson și comenzilor executate pentru el ; lăsînd deoparte interesul și recunoștința, singură samavolnicia notificării ar fi fost de-ajuns pentru a stîrni furia morarilor. Cecilia îl întrebă pe Smarazzacucco dacă nu era cumva beat ori chiar nebun.

— Sînt nebun, vezi bine ! răspunse el, rîzînd batjocoritor.

— Nu văd altă explicație, continuă Cecilia, tăioasă.

— Doar dacă cumva te-ai plictisit de sănătate, adăugă Principalle, liniștit.

— M-am plictisit, desigur ! spuse Smarazzacucco dînd de înţeles că se distra grozav. Cît despre beţie, o s-o fac în ziua în care greva se va sfîrşi cu victoria proletariatului ; şi vă făgăduiesc că pentru voi, spărgătorii de grevă, va fi o zi urîtă.

— E nebun de-a binelea ; aiurează, încheie Cecilia, întorcîndu-i spatele.

Mai prudent, Giovanni voi să afle ce era cu spărgătorii de grevă. Iar după ce află, întrebă :

— Şi ce ne priveşte pe noi ?

— Cine nu-l boicotează pe Clapasson, e boicotat el. Porunca ligii.

Alt cuvînt — a boicota — care avu nevoie de lămuriri, fiindcă nu mai fusese auzit niciodată de bătrîna Paneperso. În timpul explicaţiei, Princivalle izbucni încă o dată în hohote de rîs, atunci cînd Smarazzacucco afirmă că boicotaţii nu vor mai avea nici măcar cu cine să stea de vorbă ; la fel rîse, şi chiar mai răsunător, cînd i se spuse că farmacistul avea să le refuze leacurile :

— O să-i vindem noi o picătură din sănătatea noastră ; iar mai înainte de-a trebui să ne ducem noi la farmacist, o să vă băgaţi voi minţile în cap, tu şi cu Raibolini, care te trimite cu solia asta prostească. În orice caz, spune-i să vină personal, să-i sfărîm capul.

— Noi, îi spuse Giovanni solului, care se distra tot mai mult, nu putem renunţa la lucrările pe care ni le dă *commendatorele*, fiindcă dintr-asta trăim.

— Prea puţin îi pasă ligii din ce trăiţi voi. Ordinul e să nu se lucreze pentru Clapasson.

— Ai chef să te trimit să dai peştilor ordinele astea ale ligii lui...

Decenţa ne împiedică să mai spunem şi noi a cui era ligă, după părerea lui Princivalle.

— Nici nu eşti în stare să spui altceva, replică Smarazzacucco. În fluviu o să vă azvîrliţi voi, împinşi de deznădejdea care-o să vă cuprindă, adăugă el, răcnind după mal, fiindcă pe bord n-avusese curaj să se urce, din pricina pumnului interzis. S-a terminat cu samavolnicia.

— Păi da, fiindcă asta pe care încercaţi s-o săvîrşiţi astăzi, faţă de noi, nu contează ! îi răspunse Giovanni, înfuriat şi el.

— Rămas bun, spărgătorilor de grevă ! răspunse, la rîndu-i, celălalt, chicotind batjocoritor şi luînd-o la goană, cu paşi mari.

Îl salută glasul răsunător al lui Princivalle :

— Rămas bun, „Sgambirlone" prăpădit.

Sgambirlone înseamnă lungan, iar alegerea cuvintelor, mai mult batjocoritoare decît injurioase arăta că ameninţările stîrniseră, în primul rînd, buna dispoziţie a lui Princivalle. Nu tot atît de mult şi pe a celorlalţi, dar nici teama şi, cu atît mai puţin, gîndul de a ceda în faţa violenţei.

În ziua următoare apăru Berta la moară. Ce se întîmplase ? Arătă spre legătura cu lucrurile sale ; alde Verginesi o dăduseră afară. Morarii erau încă atît de departe de a înţelege ce înseamnă o boicotare, încît Cecilia se încruntă şi întrebă :

— Ce-ai făcut pe-acolo ?

— Eu ? Nimic.

— Atunci, alde Verginesi au cumva braţe de muncă mai multe decît le trebuie ?

— Nu. Iar cu lucrările cele noi de la Ronco vor trebui chiar să ia altele, la sfîrşitul grevei, bineînţeles, şi dacă lucrurile se vor desfăşura cum trag ei nădejde.

— Şi-atunci, de ce te-au dat afară ?

— Dar n-aţi aflat oare că sîntem boicotaţi.

— Boicotaţi sîntem noi, ăştia de pe Paneperso, care de-aia nu mai putem şi-o să măcinăm grîul cui ne place, cînd ne place, cît ne place. Dar tu... Cum adică ? Poţi să dai afară, fără nici un motiv, o fată care-şi vede de treaba ei, lăsînd chiar ca lumea să se gîndească la rău ? Cum adică ? S-au apucat alde Verginesi să facă asemenea fapte ?

— Şi ei, şi oricare alt ţăran grevist din Ro şi din Guarda, şi din împrejurimi.

— Despre ceilalţi nu ne pasă, dar ăştia... Şi-atunci, prietenia ?

— E vorba de boicotare.

— Ia te uită ! Dar ce amestec ai tu ? Macini tu grîu pentru Clapasson ?

— Sînt o Scacerni.

Cecilia tăcu. Începea să priceapă. Princivalle nu :

— Oricum i-ar spune, e o faptă ruşinoasă. Orbino trebuie să-mi dea socoteală, el care făcea atîta caz de prietenie şi îmi spunea că vrea să te ia de nevastă !

— Noi doi ne-am logodit, spuse Berta, şi izbucni în plîns.

Se aflau strînşi acolo, sub galeria deschisă spre ziua senină, de primăvară, de pe fluviul luminos. Cecilia, care în alte împrejurări, la auzul atît de neaşteptatei ştiri a logodnei, ar fi făcut greutăţi, s-ar fi arătat mirată, ar fi ridicat obiecţii şi chiar ar fi dojenit, mîngîie cu bătrîna ei mînă bătătorită, cu o gingăşie în întregime maternă, capul fetei care plîngea cu faţa între mîini, plîns jalnic şi îndelungat.

Se apropiase de surioară şi Maria cea bună, şi stătea lîngă ea, cu mîinile lăsate în jos ; iar pe faţă i se citea un fel de spaimă pricinuită de faptul că bunătăţii sale active nu-i era dat să facă nimic ca să aline durerea aceea.

Erau consternaţi şi cei doi fraţi, dar nu de boicotare, ci fiindcă pricepuseră şi ei că exista ceva în suferinţa aceea care depăşea simplitatea grosolană a purtărilor şi sentimentelor lor, ceva care nu accepta să fie alinat şi faţă de care vorbele şi glasul ar fi părut, în orice caz, mult prea aspre.

— Lume ticăloasă ! exclamă Princivalle, cu jumătate de glas, ca uluit ; şi se înţelese că era nu numai înfuriat şi înduioşat, ci şi înmărmurit şi răscolit.

Îşi ridică faţa scăldată în lacrimi, sărăcuţa, şi spuse, scoţînd cu greu vorbele din gură :

— Îmi pare rău, îmi pare rău că mă întorc aşa acasă, aducîndu-vă alte mîhniri, ca şi cînd n-aţi avea destule. Şi chiar banii sînt puţini, plata pe luna asta din urmă ; îmi pare rău că viu să vă fiu o povară. Dac-aş avea economii...

— Nu vorbi aşa, exclamă mama, pe tonul indignat al celui în care înduioşarea se luptă cu plînsul. O fată ca tine, care ne-ai dat toate simbriile, pentru a ridica moara cea nouă ; ce economii puteai să faci ? Îţi închipui cumva că am uitat ? Dar, izbucni ea, Dumnezeu lasă să crească josnicia nemernicilor pînă în clipa cînd arată cum ştie el să pedepsească !

— Cu toate astea, spuse Princivalle, lipit de un perete al galeriei şi ducînd parcă o greutate pe umerii lui vînjoşi, alde Verginesi au săvîrşit o nedreptate murdară şi n-au să scape uşor, iar careva dintre ei o să-mi dea socoteală.

— Cine ? întrebă îndurerată Berta.

— Chiar şi Orbino, am spus-o. Iar dacă el, dacă v-aţi logodit, nu-şi respectă cuvîntul, te părăseşte. Grozav soţ ar fi fost !

— Taci, Princivalle, spuse Cecilia.

— Nu, mamă, spuse Berta, lasă-l să vorbească.

— Grozav bărbat ! O faptă de laş.

— Ai terminat de vorbit ? întrebă Berta, cu glas hotărît, dar fără supărare.

— Mi se pare că da ! Rămîne acum ca el să-mi dea socoteală, iar dacă n-are curaj să iasă singur, cînd o să mă duc să-l chem afară, să vină fraţii, căci o să-i înhaţ cîte trei o dată şi nu mai sînt fiul lui taică-meu şi-al maică-mi dacă nu-mi ies din mînă fărîmiţaţi aidoma cînepii, după meliţat.

— Nu, Princivalle, n-o s-o faci.

— Şi de ce nu ? spuse el, descoperind în rîsul sălbatec o dantură strălucitoare şi albă ; caninii ca de lup, iar dinţii ceilalţi puternici.

— Orbino a făcut totul, tot ce-i stătea în putinţă ; nu şi-a călcat cuvîntul, făgăduiala, spuse Berta ridicînd capul.

— Şi-atunci, de ce acuma nu se află şi el aici ? Te-a lăsat să vii singură ! De ce nu te-a însoţit ?

— Şi asta e interzis ; şi pe urmă, dă-mi voie să-ţi spun c-ar fi fost mai rău. Şi nici măcar nu sînt de vină cei din familia Verginesi. Argia şi Luca, dijmaşul, s-au purtat cu mine ca şi c-o fată de-a lor, dar voi, cei de aici, nu ştiţi ce-nseamnă boicotarea, greva, poruncile ligii. Chiar dacă eram de-acelaşi sînge cu ei, nu puteau face altfel, căci şi-au luat un angajament. Ca să-mi dea aste cîteva ouă, adăugă ea, desfăcîndu-şi legătura, Argia mi le-a pus aici pe ascuns, şi mi-a zis : „Spune-i maică-ti cum m-am purtat cu tine, aici în casă, atîta timp cît am poruncit eu". Aşadar, Princivalle, dacă vorbeşti de dreptate, asta e ce se cuvine să spunem, fiindcă e-adevărat şi cinstit.

— Prin urmare — întrebă mama încruntînd din sprîncene, în timp ce Princivalle îşi muşca buzele — prin urmare nici măcar Argia nu mai porunceşte în casă ?

Constatarea părea atît de ciudată, încît stîrnea mai curînd rîsul decît mirarea. Berta însă răspunse serioasă :

— Nici măcar Argia.

Princivalle, care gîfîia şi fierbea, neînţelegînd să se dea bătut, bombăni :

— Şi-atunci, în casa aia sînt toţi ca nişte cîini fără stăpîn ! Ba nu, fiindc-ai spus chiar tu că ascultă. Porunceşte deci careva, cineva e totuşi vinovat !

— Porunceşte liga.

— Liga, dar cîte feţe are liga ? Spun : vorbeşte-mi de careva pe care să-l poţi lua la bătaie ?

— Nu ştii ce-nseamnă liga ?

— Prea puţin ; dar spun : cu atîtea feţe, e ca şi cum n-ar avea nici una !

— Tocmai de-aia e şi mai cumplită.

Princivalle rămase descumpănit, descifrînd totuşi ceva adevărat şi grav în vorbele surioarei. Spuse :

— Mă uit la lucrurile care se petrec pe uscat, în timp ce noi, ăştia de pe fluviu, habar n-avem de ele ! Liga asta ar fi un fel de cîrcăiac ?

Ideea îl făcu să zîmbească şi continuă încăpăţînat :

— Chiar aşa, dar pînă şi cîrcăiacul, dacă-l tai în două bucăţi, atît partea dinspre cap cît şi partea dinspre coadă continuă să mişte. Şi totuşi are un cap. Îl are şi limbricul, cu toate că nu se vede.

Ajuns aici cu raţionamentul său greoi şi încăpăţînat, şi cu exemplificările bazate pe asociaţii atît de năstruşnice, se lumină:

— Capul limbricului, capul cîrcăiacului, exclamă el, e Raibolini !

— N-o ştiai ? îl întrebară ceilalţi, văzînd frămîntarea obositoare care-i încrunta fruntea de taur.

— Raibolini ! şi izbucni într-un hohot puternic de rîs, la care nu se aşteptase nimeni : ăla, pe jumătate cocoşat, cu picioarele strîmbe, racul ăla, cur-jos ăla ; Raibolini, el porunceşte ! Vreau să văd cum o să se descurce cu mine !

Era un rîs răsunător, cu izbucniri neaşteptate şi foarte multe, între o vorbă şi-o alta, cu un bubuit puternic în pieptul încăpător, şi atît de vesel, încît molipsitoarea dorinţă de a participa la el îi umfla plămînii oricui îl auzea, chiar şi de pe mal.

— Dacă va merge tot aşa, încheie Princivalle, boicotarea are şi o parte bună : mă ţine vesel măcar pe mine, care nu sînt îndrăgostit, adăugă el în chip de scuză faţă de Berta, care-o primi cu un zîmbet şters şi trist.

Deocamdată, singurul neajuns era acela de-a se adăposti toţi cinci pe o singură moară, dar, la o căutare atentă, Paneperso, cu construcţia sa de proporţii neobişnuite, oferi destul spaţiu. Cecilia şi Maria dormeau în cabina de pe duba mică, Giovanni pe duba mare, iar Princivalle îşi făcuse un culcuş sub un adăpost de pînză într-un colţ al galeriei acoperite. Şi-n timp ce femeile se îngrijeau de aranjarea unui nou culcuş pe duba mică, Maria spuse :

— N-ar fi cazul să vedem chiar acum dacă nu putem sta aici toate patru, ca să nu trebuie să refacem totul de la început ?

Îşi amintiră atunci de cea de-a treia soră, de Dosolina cea atît de ştearsă, încît nu se gîndeau niciodată la ea, deşi o vedeau în toate duminicile, cînd familia se întîlnea la liturghie ; discuţiile cu ea nu treceau însă dincolo de bună ziua şi de cum merge sănătatea. Fată de treabă, continua să rămînă la fel de ştearsă ; devenise o bună slujnică a brutarului Castorino, la fel cum fusese şi pe moară o bună morăriţă ; muncea cît trebuia, punctuală, fără să se grăbească, vrednică, fără să fie zeloasă, fără să se plîngă de oboseală şi fără să caute să se obosească, nici tristă, nici veselă, nici frumoasă, nici urîtă.

— Dacă brutarul Castorino o trimite acasă, continuă Maria, Dosolina va trebui să vină să doarmă tot aici.

— Doar n-oi fi vrînd să-şi aducă aminte şi de ea ? întrebă Cecilia.

— Habar n-am nici eu, răspunse Maria, înălţînd din umeri.

Ca pentru a-i răspunde, Dosolina strigă chiar atunci, chemîndu-i pe-ai ei, de pe moară.

Boicotată şi ea : Princivalle izbucni într-un hohot de rîs zgomotos. Se distra nebuneşte.

— Acum, spuse Giovanni, nu mai lipseşte decît Antonio şi familia e întreagă, întocmai ca atunci cînd eram copii.

— Erau vremuri în care nu se vedeau asemenea nedreptăţi, grăi Cecilia amintindu-şi de-o groază de lucruri.

Veştile pe care le aducea Dosolina în legătură cu boicotarea erau asemenea celor pe care le ştim. Ca să evite supărările, Castorino trebuise s-o dea afară, cu tot felul de scuze, şi cu singura deosebire că alde Verginesi îi plătiseră

Bertei luna întreagă, în vreme ce tejghetarul reţinuse din leafă zilele care lipseau pînă la sfîrşitul lunii :

— E meticulos, zise Giovanni.

Din sat, Dosolina mai aducea însă încă o ştire : liga trimitea vorbă prin ea nu numai să se refuze măcinatul pentru oricare aderent al asociaţiei „Capital şi Muncă", dar şi ca Antonio Scacerni să părăsească imediat slujba lui de contabil în administraţia lui Clapasson : în timp de trei ore.

— Mă duc să-i dau eu răspunsul lui Raibolini, spuse Princivalle, sărind în luntrea cea mare pentru a trece pe mal ; şi în ciuda faptului că era atît de spătos, cînd sări, arăta a fi înzestrat cu sprinteneala aceea care poate fi admirată în mişcările lenevoase, în aparenţă stîngace, ale maimuţelor mari şi ale urşilor.

— Încotro se duce băiatul ăla ? întrebă Cecilia.

Acesta se şi afla însă pe mal, iar Giovanni spuse :

— Se vede că i-a trăsnit ceva prin minte.

— Numai să nu se-ntîmple vreo nenorocire, zise mama.

— Pînă una, alta, ar fi bine să mă duc să stau de vorbă cu *commendatorele* Clapasson ; o să văd astfel dacă nu mai aflu vreo ştire mai lămurită. Aveţi curaj să rămîneţi singure pe moară, dumneavoastră, femeile ?

Înălţînd supărată din umeri, Cecilia răspunse :

— Ce-ţi trece prin minte ? Sînt îngrijorată de băiatul ăla, să nu facă vreo prostie. Cînd o ia razna, îl ştii cum e ; şi pumnii ăia ! Noi însă am trecut prin atîtea altele !

— Dacă-i aşa... şi Giovanni trecu şi el pe uscat.

Rămaseră singure pe bord, izolate, femeile. Nu vorbeau între ele ; îşi făceau de lucru, pregătind o locuinţă nouă, mai grăbite decît era nevoie, preocupate, mai mult obosite decît sprintene. Aveau de rezolvat cîteva treburi ; dacă nu le-ar fi avut, le-ar fi născocit, ca să evite lenea care îngreunează atît de mult aşteptarea nerăbdătoare. Ce altceva însemna însă boicotarea aceasta, se întreba Cecilia, dacă nu o prostie supărătoare, ridicolă prin însuşi numele ei ? Şi totuşi o băga la griji pînă şi pe o morăriţă de neam vechi, ca ea, călită ; se temea parcă să nu-i revină pelagra şi se ferea, cu grija prudentă pe care-o avusese totdeauna, de soarele primăvăratic. În cele din urmă, nu mai fu în stare să tacă :

— Pluteşte astăzi ceva în aer, dar ce anume nu ştiu nici eu.

Berta, a cărei inimă de îndrăgostită era tulburată de neliniște, o privi mirată, împreună cu Maria. Dosolina, care venea din sat, spuse :

— E grevă, mamă.

— Ei, asta-i bună ! făcu ea, batjocoritoare. Și e ăsta un lucru care să o neliniștească pe una ca mine ? Am trăit atîta pe fluviu, cu tîlharii, ca să nu mai spun altceva ! Greva...

— E cu totul altă poveste.

— Prin ce ?

— Cum să-ți spun ? Tîlharii sînt unul, zece, sau chiar mai mulți ; greva e tot poporul.

Se înfurie, fiindcă simți că Dosolina avea dreptate ;

— Poporul este cel care are nevoie de noi, dacă vrea făină, nu noi de el ; poporul ! Ce sînt dobitociile astea pe care le-ai învățat în sat ?

— Măcar de-ar fi dobitocii, răspunse cealaltă, supusă. Își făceau de lucru, serioase nevoie-mare, cu mai multă rîvnă decît era nevoie.

Mergînd pe drum, cu pași mari și cu sprinteneala aceea pe care am comparat-o cu a ursului, care-ți pare împiedicat, cît timp nu-l vezi năpustindu-se, Princivalle își schimbase gîndul. Și o dată ajuns în sat, îl întrebă pe cel dintîi cu care se întîlni, unde putea fi găsit Raibolini.

Celălalt, un ins pe care-l cunoștea, cum se întîmplă în cătune, unde se cunoaște toată lumea, socoti că i-ar fi îngăduit să-i întoarcă spatele fără să-i răspundă.

— Așa ? făcu mirat, Princivalle. Cu cine vorbesc ? Și buna-cuviință ?

Celălalt își vedea de drum, fără să scoată o vorbă, cu mersul acela studiat pe care-l adopți atunci cînd nu vrei să se vadă c-ai luat-o la fugă. Din două sărituri, întocmai ca un urs negru, Princivalle ajunse în spatele lui și-i puse o mînă pe umăr. Prima strînsoare se dovedi a fi de ajuns :

— Nu te certa cu mine, Scacerni, îi spuse omul, rostogolind vorbele umil și cu capul plecat. Noi, greviștii, nu mai trebuie să vorbim cu cei boicotați.

Îi dădu drumul cu atîta gingășie, încît celălalt se împletici patru sau cinci pași, înainte de a-și regăsi echilibrul, și fu cît pe-aci să se prăbușească la pămînt. Ca să ajungă la clubul ligii, trebuia să străbată satul care, la ora aceea, era

gol, deşi el l-ar fi pustiit în orice caz. Princivalle — iar lumea a povestit apoi despre asta o bună bucată de vreme — cutreieră toate uliţele, printre cocioabele scunde şi grădinile de zarzavat şi de flori din Guarda, strigînd, cu un glas pe care nu i-l mai auziseră niciodată :

— Ieşiţi afară, laşilor, să vă spăl mutrele cu scuipaţi !

Epitetele pe care le adăuga, la adresa mamelor, taţilor, surorilor, nu are rost să le repetăm ; erau în stare să-i răscolească sîngele pînă şi celui care l-ar fi avut rece ca al ţiparilor ; şi îl îmboldi nu numai pe un singur ins să înşface puşca cu două ţevi şi să-l ciuruiască cu gloanţe, în trecere, ca la vînătoarea cu butoiul. Cutreieră satul de trei ori, semănînd cu Belzebut, şi chiar mai rău mîndru şi arogant, ca Anticrist călare. Iar o dată cu înjurăturile, îl auzeau scoţînd hohote de rîs, încă şi mai neobrăzate, menite să tulbure şi să întunece seninul zilei în sufletele celor ocărîţi.

Nu se mai sătura urlînd ; şi, numai ca să ne facem o idee, avea un glas atît de puternic, încît, fără să se silească prea tare, putea fi auzit pe malul celălalt al Padului, care e ditamai fluviu. În cele din urmă, nu mai vorbea, ci urla ca un lup înfometat. Erau însă oamenii din Guarda chiar atît de răbdători ? Exista dispoziţia de a nu se răspunde nici la vorbele, nici la provocările celor boicotaţi ; iar dacă urma să fie săvîrşită vreo prostie, să fie lăsaţi s-o săvîrşească ei, cînd aveau să-şi iasă cu totul din fire. De altfel, aceasta intra chiar în calculele acelui Machiavelli ţăran, Epicarmo.

În sfîrşit, Princivalle se opri în faţa clubului distractiv al ligii şi, de acolo, le oferi celor dinlăuntru o distracţie susţinută numai de el, umflîndu-şi plămînii ca pe nişte foale, silindu-şi gîtlejul de fier să scoată răcnetele cele mai răsunătoare şi mai puternice : numai să poftească afară Raibolini şi o să-l scarpine ca pe-un măgar rîios ce era. Nu mai spunem ce voia să-i dea de mîncare. Să vină conducătorul ligii, la moara Paneperso, să vină, căci voia să se arate respectuos faţă de poruncile lui, astfel că, dacă i-ar fi poruncit să-şi uşureze pîntecele pe uscat, mai degrabă decît pe fluviu, şi viceversa, l-ar fi ascultat cu sfinţenie. Iar cînd ideea aceasta preţioasă veni să-i încunune ocările, începu să rîdă, dar în asemenea fel, încît oricine îl auzi — iar asta pe o rază destul de mare — îl luă drept nebun. Iar din idee, prin asociaţie, se născu fapta — în ropote de bubuituri neruşinate

și de rîsete mai mult decît neobrăzate, apoi urină cu nespusă mîndrie pe ușa clubului, ca semn de neștearsă insultă.

Cei dinăuntru erau vineți, în frunte cu Raibolini, care se prefăcea că n-ascultă și le poruncea și celorlalți să facă la fel.

Înainte de a pleca, găsind în drum pietre la îndemînă, bombardă furios de cîteva ori ușa clubului, care era solidă, dar crăpă. Bufniturile păreau adevărate canonade.

După aceasta, se înapoie la moară, sprinten, vesel și ușor, rîzînd de unul singur. În sat, lumea scotea iarăși nasul pe ușă, ca atunci cînd, după o grindină neașteptată, cerul se înseninează din nou. Multora le păru rău că-l lăsaseră să plece, mai ales după ce Princivalle părăsise satul ; Raibolini nu voi însă nici măcar să pună să se repare ușa clubului :

— Să se vadă cine trece la violență ; să rămînă această mărturie a delictului și a provocării.

— Totuși, spuseră cîțiva ligiști, dacă animalului ăstuia, văzînd că rămîne nepedepsit, îi vine chef să-l trimită pe careva în spital ?

— O să intre în pușcărie, iar liga n-o să-l uite pe cel care va fi suferit pentru cauză.

— Și dacă-l trimite la cimitir ?

— N-o să ajungă la un asemenea exces care, în orice caz, ne-ar oferi apoi un avantaj uriaș.

Li se păru că-i citesc în ochi — pentru scopurile cauzei — dorința ca un asemenea exces să se producă, și încetară să se mai uite la el. Celălalt însă continuă :

— Închipuiți-vă că l-am putea reclama pe Clapasson pentru instigare la ură de clasă și chiar pentru complicitate la omucidere. V-aș garanta c-am și cîștigat bătălia !

Încă puțin și se temură să nu-i ceară unuia sau altuia să se ducă să-l provoace pe Princivalle pentru a-i face rost cauzei de o victimă. Mii de mulțumiri.

Dar între timp, tot în aceeași zi, în vreme ce Pumn interzis își făcea incursiunea lui, Giovanni, poreclit Schichirotto adică păhăruț, găsise la Cattarusco un fel de cartier general în plin război. Unul venea, altul pleca, unul aducea știri, altul ducea ordine ; Clapasson asumase comanda rezistenței împotriva grevei. Era de față și Rocco Ciafaglione, avansat la gradul de inspector. Greva luase proporții neașteptate, angajarea de spărgători se anunța grea și săracă, trebuiau luate imediat măsuri pentru hrănirea vitelor în grajduri, fiindcă

ţăranii nu le mai îngrijeau. Pentru treaba aceasta se oferiseră tinerii din familiile bogate. Un car cu fîn ajunsese în şanţ, la o cotitură nu prea depărtată, şi nu lipsise mult pentru ca unul din ei să rămînă dedesubt.

Lui Giovanni Scacerni, Clapasson îi dădu instrucţiuni scurte şi lămurite: pietrele morii Paneperso nu vor duce lipsă de lucru, căci, ajutat de cîţiva cărăuşi ce-i rămăseseră credincioşi, va lua măsuri ca grîul să fie transportat la punctul de trecere de la Guarda, de unde morarii înşişi îl vor duce cu barca pînă la moară :

— Şi se-nţelege, spuse *commendatorele*, că veţi fi răsplătiţi şi pentru osteneala asta. Vă înspăimîntă şi pe voi noutatea asta criminală a boicotării ?

— Pe noi nu.

— Nici nu m-aşteptam la altceva.

Ca pentru a confirma spusele lui Schichirotto, cineva veni să relateze că Princivalle cutreiera Guarda urlînd şi adresînd întregii populaţii tot felul de provocări şi de înjurături.

— Îl invidiez — spuse Clapasson, cu atitudinea pe care, nevoit să rămînă la postul de comandă, ar fi avut-o un Murat, în timp ce şi-ar fi privit călăreţii pornind la atac — să nu se dedea însă la excese.

Inspectorul aprobă în tăcere.

— Iar Antonio ? întrebă Schichirotto.

— Antonio ?

— Frate-meu.

— Ce-i cu el ?

— E-n grevă ?

— Atîta mai lipsea !

— Se-agaţă de noi şi din pricina asta. Şi le-au dat afară pe surorile noastre ; Castorino pe una, alde Verginesi pe cealaltă.

— Verginesii sînt cei care vor plăti mai scump decît toţi ; nu ştiţi că greva a fost declarată fiindcă i-am dat afară ? Voi cheltui pînă la ultimul gologan, voi ceda în toate privinţele, dar nu şi în aceasta ; Verginesii vor pleca de pe pămînturile mele ! ; nu-i mai vreau, nici vii, nici morţi.

„Biata Berta !" se gîndi Scacerni, dar nu spuse nimic. Iar Clapasson, cu aceeaşi căutătură bătăioasă :

— Să mergem acum să îndreptăm carul ăla cu fîn care s-a răsturnat în şanţ.

Şanţul era adînc, încărcătura mare ; scoaterea carului afară, o treabă grea şi destul de primejdioasă. Trebuiră să înceapă a descărca fînul, aflat mai bine de jumătate în apă şi în mîlul din şanţ. De altfel, o bună parte din el se pierduse ori devenise de nefolosit.

Numeroşi oameni de rînd, argaţi şi ţărani, se strînseseră în grupuri la o oarecare distanţă şi petreceau, după cum arătau chipurile lor, pe seama sforţărilor nepricepute şi a lipsei de experienţă a domnilor.

— Nu-i nimeni care să vină să dea o mînă de ajutor ? strigă Clapasson către spectatori, la sosire.

Se răspunse prin tăcere.

— O să vedem noi la sfîrşit ! Cine rîde la urmă, rîde mai bine.

Un bou fusese lovit de oiştea carului şi stătea şchiop la o parte. Carul fu îndreptat, iar fînul uscat fu încărcat la loc ; încărcătura fu legată în grabă, cu totul anapoda, iar după aceasta plecă şi carul. Pe de altă parte, cu multă greutate, boul şchiop fu dus înapoi în grajd.

Unul dintre grevişti spuse :

— Dacă lucrurile merg tot aşa, carnea de bou o să scadă la preţ. E bun pentru măcelărie.

Accentul era dispreţuitor, de ură, dar şi de milă faţă de boul schilodit.

Deocamdată, domnişorii aceia luau noua îndeletnicire drept un amuzament ; se distrau şi rîdeau.

Se ştie că morarii de pe fluviu se puteau lipsi de brutar şi recurgeau prea puţin la măcelar. Pe bordul morii Paneperso exista o provizie de salămuri şi de slănină ; prima dificultate se ivi atunci cînd lipsi uleiul pentru turtele morăriţei şi pentru verdeţuri. Acestea erau, de obicei, ierburi comestibile, din acelea care cresc singure pe cîmpuri, pe marginea şanţurilor şi pe lîngă garduri. În curînd însă Dosolina şi Berta se înapoiară spunînd că ţăranii opriseră culesul pe pămînturile lor, astfel că trebuiră să se mulţumească numai cu cele cîteva ce se găseau pe prund şi pe diguri. Pentru condimente şi pentru petrolul din felinare, Princivalle se duse în satele de dincolo de fluviu ; dar a doua sau a treia oară, deşi o făcură cu multă politeţe, negustorii de acolo îl rugară şi ei să nu le creeze conflicte şi necazuri cu lumea din Guarda. Pînă şi pentru sare trebuiră să recurgă la Clapasson care, la Cattarusco, furniza

mărfuri de primă necesitate şi vin spărgătorilor de grevă boicotaţi. Lui Princivalle i se dădu de înţeles că nu trebuie să treacă la alte excese.

Pumn interzis străbătea acum satul în tăcere, întunecat, aruncînd priviri cumplite spre chipurile celor întîlniţi, care se prefăceau că nu-l văzuseră şi nu-l cunoscuseră niciodată. Îi venea atît de greu să se stăpînească, încît sfîrşi prin a-i cere lui Giovanni să se ducă el, cînd aveau vreo nevoie, fiindcă altminteri, măcar la vreo doi, avea să sfîrşească prin a le rupe gîtul ca la pui.

Unul dintre puţinii aflaţi de partea morarilor era Scansafrasca ; acum, cînd dajdia pe măciniş nu mai exista de atîta vreme, acesta se ivise din nou pe bordul morii Paneperso, solidar cu vechii lui prieteni. Ceilalţi din vechea breaslă se arătau prudenţi ; n-avea nici un rost ca fără nici un folos pentru ei, alde Scacerni să le pretindă să-şi piardă clienţii şi să sufere o pagubă cu atît mai grea cu cît, din pricina grevei, munca se redusese oricum la strictul necesar de fiecare zi.

Iar dacă era vorba de interes, greva şi boicotarea avantajau, dimpotrivă, familia Scacerni, căci Clapasson trimitea la Paneperso atît grîul său, cît şi pe cel al celorlalţi proprietari ; ba se oferise chiar să suporte anticipat orice cheltuială necesară pentru a-l grăbi pe meşterul Buttafumo să termine cea de a doua moară San Michele, cum s-a şi făcut. Iar după cele dintîi greutăţi, pînă şi angajarea de spărgători de grevă (numele de *crumiri* devenise acum familiar în Guarda) din satele mai sărace de dincolo de Pad şi din regiunea ferrareză dădea braţe îndestulătoare pentru nevoile mai grabnice. Autoritatea, solicitată de Clapasson, trimisese o jumătate de companie de infanterie, încartiruită într-o magazie a *commendatorelui*. Prezenţa soldaţilor dădea mai multă forţă îndemnului lui Raibolini de-a nu se trece la acte de violenţă faţă de spărgătorii de grevă. Dar ura creştea în aceeaşi proporţie în care în grevişti se năşteau primele îndoieli cu privire la reuşita luptei. Cînd moara San Michele, construită în grabă de Buttafumo şi trasă de un remorcher al societăţii de navigaţie fluvială, sosi şi fu ancorată, nou-nouţă, în vad alături de Paneperso, ca să macine zi şi noapte făina şi mălaiul stăpînilor, greviştii, consternaţi, începură să-şi spună în gînd că influenţa lui Raibolini nu se întindea pînă la Occhiobello ;

că lumea nu se afla, toată, numai între Ro și Guarda ; că stăpînii dispuneau de argumente capabile să ajungă mult mai departe ca ale lor, siliți să stăruie cu încăpățînare într-o grevă pe care o și vedeau pierdută.

Era vremea plivitului grîului și curățirii pomilor fructiferi. Iar țăranii priveau buruienile pline de viață amestecate prin grîu și se simțeau deprimați și de ele, dar încă și mai mult, de încercările, făcute ici și colo, cu spărgătorii de greve, adevărată adunătură de mercenari. Îi vedeau călcînd neatenți și neglijenți prin grîul fraged și pe pămîntul moale, smulgînd buruienile c-o mînă neexperimentată și nepăsătoare, la nimereală, aducînd mai mult pagubă decît folos. Raibolini ar fi vrut să-i vadă bucurîndu-se, ca de un succes ; dar chiar dacă era astfel, pe ei îi durea în adîncul inimii. Livezile se stricau din pricina abundenței ramurilor, făgăduind pagube și pentru anul acela, și pentru cei viitori. Semănăturile de primăvară nu se făceau, ori se făceau prost și nu făgăduiau nici o roadă. Aici, într-un ținut unde grija de a evita strîngerea apei e-atît de mare, încît în epocile ploioase din toamnă și din primăvară, țăranul, ori de cîte ori vede cea mai mică băltoacă, îi scurmă, fie chiar și cu vîrful ciomagului, o dîră prin care să se scurgă spre șanțuri și spre canale, și veghează necontenit, și desfundă cloacele, și drenajele, și orice uluc ; aici, pămîntul îmbibat, și șanțurile, și bălțile, străluceau în soarele tinereții împlinite a anului, ca printr-o jalnică bătaie de joc a soartei, a oamenilor, a diavolului. Și-n timp ce Raibolini putea spune că în curînd, cel mai tîrziu anul viitor, stăpînii își vor da seama cît de puțin folos le-aducea munca spărgătorilor de grevă, țăranii se gîndeau :

„O să ne dăm seama și noi, ba ne-o dăm încă de pe-acum". Iar fibra, prin care țăranul e legat de pămîntul său, durea.

În sat, pălmașii puseseră stăpînilor condiția de a nu fi folosiți la muncile agricole ; solidaritatea de clasă, spusese conducătorul ligii. În felul acesta, nici măcar culesul nu făgăduia în anul acela vreo ușurare pentru muncitorii salariați; datoria la prăvălii creștea ; și nu se găsea de lucru nici în alte părți, fiind tocmai anii aceia, din a doua jumătate a deceniului, cînd, pe lîngă neajunsurile din întreaga Italie, lipsa de lucru bîntuia ca o nenorocire specială în ținutul ferrarez.

Pînă și Raibolini începea să-și dea seama că strategia lui politică greșise calculul factorilor. Dacă ar fi fost om învățat,

ar fi recurs la scuza generalilor, cînd pierd bătăliile, la imponderabile ; (cînd le cîştigă, dacă stai să-i asculţi, au chibzuit totul). Nefiind învăţat, şi nici orator, şi pentru a nu-şi pierde ligiştii, recurse la elocvenţa lui Macchiavelli, care se apucă să facă pe profetul.

O dată cu scurgerea anilor tulburi ai deceniului, şi cu clocotul agitaţiilor pricinuite de sărăcie, la vechiul strigăt de „Muncă şi Pîine" — care mirosea prea mult a umilinţă şi-a rugăciune — începea să se adauge o formulă mai ameninţătoare, de un stil mai revoluţionar : „O să vină Optzeci şi nouă ! Era auzită în întruniri şi la demonstraţii, era citită în gazetele, în broşurile şi-n ordinele de zi radicale şi socialiste ; ba chiar în urma trăsurilor bogătaşilor, iar la spectacole luxoase ale celor ce-şi puteau permite inutilul, era strigată sau mormăită de către cei cărora le lipsea pînă şi necesarul. Era un strigăt de mînie, de batjocură, de ameninţare ; trecea prin toate tonurile, de la cel glumeţ la cel sarcastic, de la speranţă la deznădejde, de la cel fantezist la cel furios. Făgăduia, cu prilejul nu prea îndepărtat al centenarului revoluţiei politice şi burgheze, revoluţia socială şi proletară.

„O să vină Optzeci şi nouă", le spunea deci Macchiavelli, pe toate tonurile, greviştilor şi celor fără de lucru din Guarda, care-l ascultau şi repetau după el, cu anumită intonaţie, de neimitat şi de neschimbat, conferită unor asemenea strigăte de stomacul prost hrănit, de elocvenţa foamei, mai laconică şi mai eficace decît oricare alta.

Acum, în cazuri asemănătoare cu acela al carului răsturnat, asistenţii nu se mulţumeau numai să privească, stînd cu braţele încrucişate ; fluierau şi strigau : „O să vină Optzeci şi nouă" ! — adăugînd apoi o vorbă în întregime numai a lor, fără amintiri erudite :

— *La bolle, la bolle* !

Se înţelegea : cazanul revoluţiei, al mîniei populare, al răzbunării sociale, al sfîrşitului lumii.

Pentru apărarea ordinii publice şi libertăţii muncii, autorităţile încartiruiseră în Ro cealaltă jumătate a companiei, de infanterie şi un pluton de cavalerie, îndoind numărul carabinierilor cu slujbe în cele două sate. Inspectorul Ciafaglione nu-şi ascundea îngrijorarea şi teama de o întîmplare nenorocită. La largul său în toate aceste frămîntări se simţea numai Bragana, care, cu firea lui murdară, se bucura savurînd pre-

viziunea dezastrului pentru toţi, bogaţi şi săraci, stăpîni şi proletari, conservatori şi revoluţionari. Vicleana lui isteţime îl împingea să propună soluţiile cele mai rele, iar cînd erau acceptate, să le aducă la cunoştinţa poliţiei. Aşa a făcut cu Raibolini, care folosea cu precădere un argument :

— O să vedem noi, cînd se vor coace grînele, cum o să se descurce stăpînii cu seceratul.

Iar Bragana sugeră :

— Şi chiar dacă vor găsi destui spărgători de grevă pentru secerat, nu s-a mai văzut oare grîu frumos şi gata de secerat luînd foc pe cîmp ?

Se pricepu să spună şi alte lucruri, încă şi mai rele, şi întrucît conducătorul ligii, ca om politic, atent să evite violenţele făţişe, le amintea greviştilor că ostaşii erau fii ai poporului constrînşi de guvernul burghez să apere privilegiile sociale, Bragana împrăştie zvonul că autorităţile fuseseră solicitate de Clapasson să trimită ostaşi pentru seceriş şi-l comentă în asemenea fel, încît să aţîţe patima răzbunării, a ranchiunii şi a deznădejdii. Nu spuse : „Înjunghiaţi-i pe capitalişti", şi nici : „Atacaţi-i pe ostaşi". Ştiu să instige în aşa fel, încît cîţiva să spună că ar fi gata s-o facă. Şi se duse să-i raporteze inspectorului că în Guarda starea de spirit era proastă, vînturîndu-se ideea asasinatului şi a răzmeriţei. Nu-i mai puţin adevărat că, o dată cu vocaţia de trădător, el şi-o perfecţiona şi pe aceea de provocator, căci merg aproape întotdeauna împreună, şi se completează una pe alta, întru fericirea neamului omenesc, pe lumea asta obositoare.

V

Sfîrşindu-se cu distracţia noutăţii, tinerii aceia din familiile bogătanilor, care se oferiseră pentru treburile agricole manuale, în loc să devină pricepuţi în meserie, începuseră să se plictisească şi continuau să muncească, dar cu neglijenţă şi cu nepăsare.

Cînd veneau să îngrijească de grajdul de la Vegri della Coguazza, găseau de obicei casa încuiată, iar de Verginesi nici pomeneală. Copiii dădeau de ştire că soseau „domnişorii",

și atunci, unii se ascundeau prin mărăcinișuri, alții rătăceau peste cîmpuri, iar restul se închideau în casă.

— Nici să-i văd nu vreau, spusese Luca, dijmașul.

Iar pentru cei mai tineri și pentru copii, care se piteau în dosul gardurilor vii, se cățărau prin copaci, în desișul crengilor, ori se urcau în hambar sau pe acoperiș ca să stea la pîndă, era o adevărată distracție. La început „domnișorii" bătuseră zgomotos în ușa ferecată a casei ; zadarnic însă. Părea o casă unde trecuse moartea pe negîndite, cu semne de viață neașteptată pe arie, în fînar și în staul. Patima Verginesilor, devenită fanatică, nu ar fi suferit ca domnii să pună mîna pe lopețile și pe furcile lor. Și tocmai de aceea, o dată cu pititul acesta zilnic, puneau uneltele la adăpost, să nu fie atinse de nepriceputii aceia respingători. Domnișorii găseau ușa grajdului ori întredeschisă, ori închisă numai cu zăvorul, fiindcă Luca știa că ar fi avut dreptul să-l oblige cu forța să o deschidă, și nu voia să le dea această satisfacție. Îngrijeau cum da Dumnezeu vitele și așternuturile lor și umpleau ieslele cu fîn, din fînarul bine aprovizionat ; nu o singură dată uitară să le ducă la fîntînă, să le adape. În curînd, vitele începură să se remarce datorită murdăriei și proastei îngrijiri în care căzuseră ; pierdură strălucirea părului și slăbiră, căpătînd priviri tulburi și obosite, ca și cînd s-ar fi rușinat, umilite de amintirea modului în care fuseseră îngrijite mai înainte. Așa cel puțin era dispus să creadă și așa ținea să spună dijmașul care, grație vechii lui familiarități cu dobitoacele, se încredințase, după cum afirma el, că vitele înțeleg. În orice caz, era fapt stabilit că îl pricepeau pe el de minune și îl recunoșteau, ascultătoare și blînde ; și se-aștepta ca în curînd să-i dea de înțeles că-i reproșau părăsirea rușinoasă. Iar el, care dusese vacile la taur, care le ajutase să fete și crescuse apoi vițeii, zi după zi, cu cele mai minuțioase griji, el iubea vitele, chiar dacă nu erau ale lui. Și era o adevărată suferință să le vadă lăsate pe mîinile acelea neglijente și nepricepute, vrăjmașe ale lui și ale vitelor. Erau proprietatea stăpînului ; ce conta ? Aveau oare vitele vreo vină : Era o durere, o rușine și un ghinion în plus, se gîndea dijmașul. Ranchiuna sa împotriva celui ce le pricinuia, lui și vitelor, suferința aceea, cuprindea în ea, atît de puternic, un dispreț

adînc şi mîndru față de domnişori, întrucît veneau să se amestece într-o meserie pe care nu se pricepeau s-o facă.

— Trebuia s-ajung la vîrsta asta ca să văd făcîndu-se în grajd o asemenea harababură ! Iar dacă lumea e prost rînduită, de ce trebuie să sufere vitele din pricina asta ?

Disprețul acesta biruia oricare alt sentiment ; nu voia nici să-i vadă, nici să-i audă ; cînd auzea că sosesc, se ducea să se ascundă, pentru ca nu cumva să se ruşineze el de treaba pe care o făceau şi de neobrăzarea lor.

Pe urmă însă nu rezista ; şi trăgea cu urechea, din casă, ascultînd glasurile care, de multe ori, erau vesele. Îi auzea rîzînd şi glumind între ei. Ce găseau de rîs ? I-ar fi vrut la lucru, sub conducerea sa, ca *bestiari*, adică îngrijitori în staul şi văcari ; i-ar fi făcut el să termine cu rîsul şi cu glumitul ! I-ar fi plesnit cu biciul pentru boi, cu şfichiul de piele, ca să rupă carnea ! I-ar fi învățat el meserie, ca pe nişte argați răi şi trîndavi. Uita unde trăieşte şi în ce vremuri, în ce fel şi din ce pricină ; uita de grevă şi de toate celelalte. Pe urmă, după ce plecau, văzînd cum îngrijiseră nenorocitele de vite, în grajd, îi venea să-şi dea cu pumnii în cap de mînie. Le spunea pe nume, vorbea îndurerat şi furios :

— Spune tu, Bianchina, spune tu, Bergamina, ori tu, Barbarossa — care era boul cel mai frumos din cireadă, cu un trup uriaş, cu părul galben-roşcat, cu nişte coarne imense — spuneți şi voi cum vă îngrijesc nenorociții ăştia, bastarzii ăştia !

Întorceau spre el nările umede, ochii blînzi şi prostiți ; îşi jura că-l înțelegeau, că-i cereau să pună mîna pe furcă, pe țesală şi pe burete, să le aranjeze aşternutul, să le curețe, să le hrănească. Ispita devenea atunci uriaşă, dar el nu ceda nici măcar la dorința de a întinde mîna pentru o mîngîiere. Proprietatea stăpînului ; ducă-se dracului, să piară şi ele ; şi n-avea decît să-l apuce pe el, dijmaşul, boala turbării ; dar trebuia să se respecte greva, şi să se ajungă la biruință, şi să se construiască o lume nouă, în care să nu se mai păstreze nici măcar amintirea unor asemenea nenorociri şi ticăloşii.

Se mărginea numai să le vorbească şi le spunea vitelor :

— De ce nu-l împungeți cu coarnele, cînd vine lîngă voi unul dintre mucoşii ăştia, care nu ştiu nici măcar cum se

începe treaba ? Se cade să suferim împreună, dar trageţi-le măcar o împunsătură cu coarnele !

Într-o zi se întîmplă, după cum şi trebuia să se-ntîmple, ceva mult mai rău. Îşi dădu seama, intrînd în staul, că neisprăviţii umpluseră ieslea cu fîn tocmai bun să le îmbolnăvească, mai ales vacile — de indigestie gazoasă ori timpanită ; sau ca să spunem ca el : se umflau.

Îi fu de-ajuns să adulmece aerul şi mirosul de fîn moale şi încă în stare de fermentaţie. Alergă la iesle, îşi vîrî mîinile în nutreţul acela nenorocit, pricinuitor de dureri, primejdios şi deseori — dacă nu intervine priceperea veterinarului — mortal, pentru bietele vite de jug.

Goli furios prima iesle în care băgase mîna, blestemînd neştiinţa crasă, neatenţia criminală, nenorocirea care venea pe urmele acestor nepricepuţi ; îşi dădu însă seama tocmai atunci că săvîrşea un lucru potrivnic legii grevei şi le retrase, de parcă s-ar fi fript.

Atît pămîntul, cît şi vitele, inventarul viu şi mort — cum se spune — toate, în sfîrşit, nu trebuia oare să fie ale sale ? Da peste o zi sau peste o sută de ani ; acum, problema era cu totul alta : să reziste, să lupte, să sufere, să biruie, să merite biruinţa, peste o zi ori peste o sută de ani. Iar în pierderea grea a stăpînului, pricinuită de suferinţa sau moartea vitelor, nu-i era greu să descopere păgubirea comună şi părăginirea ogoarelor, pînă cînd grajdul avea să fie refăcut, precum şi greutăţile care aveau să apese asupra gospodăriei. Dar pentru nimeni altcineva faptul că vitele sufereau ori mureau n-a însemnat o crimă atît de mişelească şi de nelegiuită ; orice gînd referitor la folosul apropiat ori îndepărtat se pierdea în faţa dragostei ; căci dijmaşul iubea vitele acelea ; iar ca să le lase să mănînce fînul vătămător şi poate ucigător însemna o trădare, o laşitate, o crimă.

În mintea lui gîndul acesta se dovedi a fi atît de grosolan şi de dezgustător, încît se înapoie la ieslele de care se îndepărtase, pentru a le goli. Îşi înfundă din nou mîinile în ele, cu mai multă furie, spunînd către vitele blînde şi prietenoase :

— Nu-ngădui să fiţi ucise, nu-ngădui.

Se întrerupse. Putea să încalce datoria cealaltă, căreia i se supusese, într-o exaltare tainică, profundă şi necruţătoare, de

care sufletul său lua cunoştinţă de-abia acum? Iată-l între două trădări : faţă de datorie, faţă de ideea aleasă, pentru care, fără vorbe multe, nu cunoştea jertfă în stare să i se pară exagerată ; faţă de dragostea vie şi înrădăcinată în trup şi în suflet pe care-o purta animalelor lui vii, trebuind acum să le lase să se chinuie şi să moară, din neglijenţa şi neştiinţa altora, e drept, dar cu buna lui ştiinţă şi voinţă. Îi scuza pînă şi pe domnişorii aceia, blestemîndu-i însă cu glas tare şi limpede : nenorociţi, mai nepricepuţi decît vitele ; criminal era însă el, el care ştia şi le lăsa să mănînce un nutreţ ce însemna o adevărată otravă. Îi ceru Sfîntului Anton să facă minunea de-a le îndepărta de nutreţul acela. Sfîntul Anton care e totuşi ocrotitorul vitelor, nu voi însă s-o facă. Înfulecau, mîncau cu poftă ; pe urmă aveau să rumege ; mai tîrziu, aveau să se umfle, cuprinse de cumplitele colici. Nenorocirea era mai puternică decît Sfîntul ocrotitor ; în staul pătrunsese voinţa diavolului. Strigînd, imploră vitele să nu mănînce.

Palid, zbîrlit, blestemînd într-una, trimiţînd la dracul şi pe stăpîn, şi pe domnişori, şi pe sine însuşi, fu văzut de către cei din casă ieşind îngrozit din staul, zăvorînd uşa pe dinafară cu un gest deznădăjduit şi funebru, aşezîndu-se pe un trunchi alăturat, fiindcă i se tăiaseră picioarele, şi spunînd :

— S-a făcut.

Îl înconjurară cu toţii, înspăimîntaţi :

— Ce anume ? Ce s-a făcut ? Ce e ?

— Nu spun ! Nu mă împingeţi să vorbesc !

— Dar de ce ?

— Nu mă siliţi să mă gîndesc la asta !

— Pentru numele lui Dumnezeu, Luca, spuse Argia, nu te-am văzut niciodată astfel !

— Dar parcă s-a mai văzut vreodată ceva asemănător, vreodată, vreodată, vreodată ? strigă bătrînul dijmaş, înălţîndu-şi braţele.

— Atunci, dacă nu vrei să spui, să intrăm înăuntru şi să vedem, spuse unul dintre fraţi.

— Nu las pe nimeni să intre, plecaţi, duceţi-vă de-aici.

— Dar, Luca...

— Plecaţi de aici ! Cine porunceşte în grajd ? Eu poruncesc. Cine e dijmaş ? Cine e capul familiei ?

— Şi cine spune că nu eşti ?

— Atunci plecaţi de-aici !

— Dar ce se petrece în grajd ? A luat foc ?
— Măcar de-ar fi luat !
— S-au îmbolnăvit cumva vitele ?
— Mai rău.
— Au murit ?
— Ar fi mai bine.
— Le-au făcut... le-ai făcut dumneata ceva ? întrebară încetişor ceilalţi, încă şi mai speriaţi.
— Le iubeam, spuse el, prăbuşindu-se dintr-o dată, fără vlagă, pe laviţă.
— Şi atunci ?
— Atunci, tîmpiţii ăia, afurisiţii ăia de domnişori, în loc să se ducă la dracu, le-au dat un nutreţ care le umflă. O să trebuie... o să trebuie să le vedem murind, peste puţin timp !
Stăteau în faţa lui consternaţi, şi nu era nevoie să-i spună că îl înţelegeau.
— Voi mă pricepeţi, spuse el.
— Şi nu există leac ?
— Ar trebui să li se ia din iesle nutreţul ăla : eu li l-am lăsat şi li-l las. Nu e grevă ? Aşadar...
Nimeni, nici nu era nevoie s-o spună, nu s-ar fi dus deci să-l ia. Ba, dimpotrivă, se îndepărtară de uşa aceea, cu capul plecat, mohorîţi, cu o căutătură îngrozită.
— De-acum pînă mîine... spuse unul, ca pentru a exprima o speranţă, dar nu ţinu să sfîrşească.
— De-acum pînă mîine dimineaţă ăia nu se mai înapoiază ; şi chiar dacă s-ar înapoia, ce ştiu ei ? Ca să nu mai spunem că nici măcar nu le pasă, nenorociţilor ălora. Nu i-ai auzit cum rîd într-una, ca nişte proşti ce sînt ?
— Aşa că ?
— Peste puţină vreme o să auzim vitele văitîndu-se şi chemînd, iar noi n-o să ne ducem după veterinar, n-o să le ajutăm. Le-am lăsat să mănînce ; o să le las să moară : e grevă.
Îşi prinse capul între mîini. Se îndepărtă fiecare, ducîndu-se fără chef la treburile îngăduite de grevă.
Sosi ora de masă, iar dijmaşul nu voi să se clintească din loc şi refuză strachina cu supă pe care i-o trimise Argia. Stătea mohorît pe buturuga aceea, cu urechea ciulită spre grajd. Îşi petrecu toată după-amiaza sub umbra neagră a nenorocirii, care plutea peste casă şi peste Vergi della Coguazza.

Pe-nserate — era un apus frumos de primăvară tîrzie — vitele începură să mugească. Veni toată familia, şi chiar cei de la Torricella, în frunte cu Angelino, căci aflaseră şi ei de ceea ce urma să se întîmple.

— Nu e nimic, spuse dijmaşul ; ar trebui duse la adăpat. Nu e nimic, nu e încă nim...

În corul mocnit şi placid al vitelor, care mugeau, deosebi chiar atunci un altfel de glas. Dijmaşul rosti numele vitei şi spuse :

— Pe tine te-a apucat cel dintîi, Bergamina.

După aceasta, urmară alte glasuri asemănătoare, iar el le spunea tuturor pe nume, apatic şi împietrit parcă. Nu după multă vreme glasurile se învălmăşiră ; se înălţa un strigăt tot mai tînguitor, din care se desprindea o chemare, un accent de rugă nedesluşită a unor animale în suferinţă, care cereau îndurare poate de la natura ce aprindea, spre partea unde cobora soarele, seninul unui apus minunat, călduţ, aspru şi nemilos. Dar nu aşa, nu naturii socotea dijmaşul că-i era adresată ruga :

— Mă cheamă pe mine, ar vrea ajutorul meu ! Mă vor chema ceasuri întregi, poate toată noaptea ; iar mîine dimineaţă...

Nu era în stare, îi lipsea în chip vizibil curajul de-a aştepta dimineaţa următoare, o noapte întreagă. Răsunetul tînguirilor era acum puternic şi acoperea orice alt glas, umplînd sufletul fiecăruia cu milă, dar şi cu furie. Mărturisea chinul animalelor legate : iar lui i se părea că le vede, îngrozitoare, umflate, căzute pe aşternutul de paie, răsturnate pe-o coastă, chircite, cu picioarele în aer, cum le doborau nemiloasele colici. Mugetul lor era cumplit ; cumplită era şi imaginea pe care ţăranii, înapoia uşii, fără a îndrăzni să pună mîna pe ea ca s-o deschidă, şi-o făceau despre suferinţele, despre înfăţişarea şi despre ochii aceia blînzi, înnebuniţi de durere.

— Barem de-ar muri repede ! strigă dijmaşul.

Dar înainte ca glasurile să slăbească, se scurse o lungă bucată de vreme, şi tăcură de-abia mai tîrziu, unul după altul, ca şi cînd noaptea, în înţelegere cu moartea, ar fi venit să le stingă, miloasă, rînd pe rînd. Acuma, se mai auzeau doar glasuri slabe, horcăituri, răsuflări. Apoi totul tăcu în staul ; era noapte tîrzie, iar dijmaşul nu se clintise de pe scaunul său,

de parcă suferința și remușcarea l-ar fi țintuit de ușa aceea ; Argia veni să-i spună :

— Luca, nu vii să iei ceva-n gură ?

Nu răspunse.

— Nu face de-astea, Luca. O să te îmbolnăvești.

Nu scoase o vorbă.

— La urma urmelor, n-ai nici o vină ; e grevă : nu dumneata le-ai dat fînul. Luca, vino măcar să te culci. Doar n-oi fi vrînd să stai așa, aici, toată noaptea ?

Se afla în jurul lui întreaga familie, în beznă, ca și cînd n-ar fi cutezat s-aprindă un felinar, ca să nu se vadă la față. Iar glasul părea să fie al altcuiva, nu al lui, în timp ce spunea :

— Voi ceilalți puteți să mîncați, puteți să dormiți ; nu vă învinovățesc, fiindcă nu sînteți dijmași îngrijitori de vite.

Argia nu mai stărui, dar îndată ce se înapoie în casă, întrebă :

— Cine rămîne afară, să-i țină de urît lui moș-bunelul ?

— Eu, răspunse Orbino, luînd-o înaintea celorlalți.

Și li se păru tuturor firesc, fiindcă apelativul acela drăgăstos de moș-bunelul îl folosise el, care, în alte vremuri mai bune, fusese preferatul lui Luca. Celelalte generații tinere și chiar frații mai mici îi spuneau respectuos : dijmașul ; numai Argia și Angelino : Luca ; și pentru toți era gospodarul, *l'arzdaur,* cînd trebuiau să vorbească de el față de cei inferiori în ierarhia aceea țărănească, nu lipsită de o anume etichetă a ei. Astfel că însuși cuvîntul, care-i venise pe buze într-un avînt de duioșie emoționată, îl desemna pe Orbino. Și-n timp ce toți ceilalți tăceau, Argia îi dădu ipingeaua bătrînului, spunîndu-i :

— Du-i ipingeaua, căci nopțile sînt reci.

Era o ipingea veche, potrivită ca lungime cu statura bătrînului, făcută dintr-un postav cumpărat de Luca din prăvălia unui oarecare evreu din Ferrara, sub galeria de lîngă Dom, și — spunea dijmașul — de cînd murise el, nu se mai știuse ce-nseamnă un postav de lînă. Era sigur că negustorul acela izbutise să facă un postav nemaipomenit, iar gulerul din blană de vulpe, care împodobea vestmîntul, tocindu-i-se părul de vreme, rămăsese doar o fîșie de piele. Și dacă am avea timp, ar fi de spus și povestea vulpii aceleia, cea mai șireată care-a

existat vreodată, şi a fugăririi ei, cînd a fost prinsă, după ce scăpase de o sută de pînde şi-o mie de curse.

Şi ia-ţi şi tu, mai spuse Argia, ipingeaua ta.

Fiecare se gîndea acum, de unul singur, că de cînd începuse greva, nu mai schimbaseră nici o vorbă cu Orbino şi că acesta trăia în familie aproape boicotat şi el, potrivnic, în ce-l privea, şi duşmănos, faţă de toată lumea. La drept vorbind, adevărul e că lucrul de care se temuse atîta, adică de a trece drept spion, nu se întîmplase, întrucît conducătorul ligii judecase şi hotărîse răspicat că tocmai imprudenţa pe care o săvîrşise cînd se dusese să stea de vorbă cu *commendatorele* Clapasson făcuse să se ivească ocazia favorabilă pe care o aştepta ca să dezlănţuie greva împotriva bogătanilor ; şi pe urmă, se văzuse că Orbino refuzase propunerea lui Clapasson de a se face spărgător de grevă la Ronco di Tagliacane şi preferase să împartă soarta alor săi, cu preţul unei mari dureri, şi să se despartă de frumoasa lui pentru cine ştie cît timp. Cu toate acestea, nu-i arătaseră recunoştinţă şi nici el n-ar fi acceptat-o. Se închistase într-o tăcere care-l îndepărta de pasiunile, de frămîntările şi de speranţele alor săi, şi ale tuturor ţăranilor ligişti ; se închistase în supărarea lui şi într-un dispreţ amar şi vrăjmaş nu numai faţă de grevă şi faţă de cauzele şi consecinţele ei, ci şi faţă de ai săi şi de toată lumea, faţă de soarta vrăjmaşă care i se împotrivea. Şi cu cît înţelegeau mai bine că, pe el, disciplina aspră şi nemiloasă pe care şi-o impuseseră îl costa mai mult decît pe oricare altul, cu atît mai bine înţelegeau şi că pentru el nu exista şi nu conta nimic altceva pe lume afară de Berta şi de durerea despărţirii. În ce-i privea, dacă în străfundurile sufletelor lor exista totuşi vreo remuşcare, ea slujea numai la a face şi mai mare singurătatea pasiunii lui, solitară ca toate pasiunile, şi devenită, în împrejurarea aceea, aspră şi sălbatecă. Iar, pe de altă parte, în ce-l privea pe el, nu-şi făcea nici un merit şi nu cerea nici o recunoştinţă pentru credinţa arătată faţă de ai săi la vreme de restrişte ; ci dimpotrivă, i se părea că o trădează, ca un neisprăvit şi un laş, şi că o părăseşte pe Berta şi iubirea lor, în necazurile acelea ; şi i-ar fi plăcut să treacă la vreo acţiune, fie chiar necugetată, dar hotărîtoare, pe care însă o vedea, zi după zi, tot mai puţin posibilă. Singura mîngîiere era să se ducă la moară s-o vadă pe Berta, de pe dig, şi s-o salute de departe, temîndu-se să nu fie observat şi să agraveze

astfel boicotarea familiei Scacerni și ura dintre părți, putîndu-se ajunge la acte ireparabile și poate chiar la vărsare de sînge. Se mai temea și de ceea ce mama și frații puteau să-i spună Bertei despre el și despre purtarea lui, pentru a o face să-l disprețuiască, ori, măcar, să nu-l mai iubească. Îi venea atunci să plîngă și chiar și asta i se părea o lașitate.

Cu prilejul unuia din aceste drumuri tainice spre vadul Piticului se întîlnise, între patru ochi, cu Maria, și citindu-i în ochi strălucirea milei îi spusese, uitîndu-se grăbit împrejur :

— Maria, vezi în ce stare mă aflu și că nu pot nici măcar să vorbesc cu unul din voi, ca să nu înrăutățesc lucrurile. Ne-am logodit, Maria, eu și Berta.

— O știu, o știm.

— Te rog pe dumneata : pune o vorbă bună pe lîngă ea, Maria. Spune-i în ce hal sînt, că, deocamdată, nu pot nimic.

— O s-o fac, dar nu te teme, căci știm cum stau lucrurile și că n-ai nici o vină.

— Maria, mă mai iubește încă ?

— Berta ? O, Doamne, ea o să te iubească totdeauna.

— Pentru vorba asta, Maria, să te binecuvînteze Dumnezeu, și pe dumneata, și pe cea care te-a născut.

Exagera el însă cu temerile și cu închipuirile lui ? Nu, căci urile și ranchiunele începeau să se întețească.

Ieși deci, în seara aceea, să vegheze în fața ușii grajdului, împreună cu moș-bunelul ; și îi întinse acestuia ipingeaua, căci noaptea era într-adevăr rece și umedă. Bătrînul însă, nu se clinti.

— Moș-bunelule, spuse flăcăul, acopere-te. N-are nici un rost ca, pe lîngă necaz, să mai capeți și vreo boală.

Luca tăcea, nemișcat. Orbino avu o strîngere de inimă ; să nu-și fi ieșit din minți ; cînd îi puse haina pe umeri, acoperindu-i spatele, ar fi vrut să-l îmbrățișeze pe bietul bătrîn.

Se așeză pe pămînt, rezemîndu-se cu spatele de zid. Auzea răsuflarea greoaie a dijmașului. Trecu o bucată de vreme care fu, ori i se păru lui, lungă și, deodată, Luca spuse :

— Tu ești, Orbino ?

— Eu sînt, moș-bunelule.

— De ce-ai venit aici ?

— Să-ți aduc ipingeaua.

— De ce nu te duci să te culci ?

Glasul îi era straniu, slab şi parcă zăpăcit, dar blînd.

— Stau aici ca să-ţi mai ţin de urît. Veneau şi ceilalţi, dacă n-ar fi crezut că te supără.

— Tu nu mă superi. Ţi-aduci aminte ?

— Mi-aduc aminte, desigur ; mi-ai ţinut loc de tată, în casa asta.

— Ce vremuri au venit, pentru familia noastră !

Îl întrerupse un fior atît de puternic, încît Orbino îl rugă :

— Să nu răceşti : înfăşură-te bine, moş-bunelule.

Urmă o altă tăcere. Orbino privea scurgerea vremii, încercînd să urmărească mersul stelelor mai apropiate de apus.

— Orbino, spuse bătrînul, dormi ?

— Nu, moş-bunelule, nu dorm.

— Sărmane Orbino, îţi ai şi tu necazurile tale.

Un altul nu ar fi apreciat faptul că o durere ca a lui, de îndrăgostit, era comparată cu aceea a dijmaşului, pricinuită de vitele care se umflaseră : glasul sîngelui îl asigură pe Orbino că omul acela nu cunoştea pe lume o durere care s-o poată întrece pe aceea îndurată de el ; îl încredinţă de dragostea care-l putea smulge pe celălalt din propria-i supărare, îngăduindu-i să ia parte la a lui :

— Adevărat, moş-bunelule. Fiecare cu ale lui.

I se părea că noaptea şi stelele nu se clinteau din loc şi se căznea să le fixeze, cu ochi obosiţi şi mîhniţi. El însă era tînăr şi avea somnul tinerilor ; capul îi cădea pe piept şi moţăia. Se trezea pe neaşteptate :

— Moş-bunelule ?

— Ce-i Orbino ?

Se duseseră cu gîndul tocmai la vremea cînd el îşi pierduse tatăl, încă de copil ; Argia nu se mai măritase, iar Luca îi ţinuse loc de tată. Numai că pe atunci nu-l auzea scoţînd aceste suspine lungi şi dureroase ; încolo, mereu împreună pe ogoare, în grajd, prin tîrguri, şi, tot astfel şi pe-atunci, din cînd în cînd :

— Moş-bunelule ? întreba băiatul.

— Ce-i, Orbino ? răspundea bărbatul.

Nu-şi vorbeau altceva, n-aveau altceva să-şi spună ; dar le era de-ajuns, şi se iubeau din suflet, pe atunci, în vremurile acelea mai bune, ca şi acum, în noaptea aceasta tristă.

Dimineața devreme, sosiră băiețandrii aceia, „domnișorii". Porneau să dea ocol grajdurilor și deseori îi însoțea o domnișoară, amazoană cutezătoare, ca să vorbim în jargonul la modă, căreia îi plăceau mult cavalcadele acestea matinale și pe care cei de-acasă n-ar fi lăsat-o să iasă pe cîmpuri, în astfel de vremuri, fără escorta acelor prieteni tineri și-a unui frate de-al său. Era frumoasă, elegantă, tînără și bogată ; spunem toate acestea pentru a arăta cum apărură în ochii ei și într-ai cetei strălucite, un bătrîn gălbejit și cu privirea rătăcită și Orbino, îndurerat, după o noapte petrecută sub cerul liber.

— Ehei, grăi unul din tinerii aceia — și era chiar feciorul lui Clapasson — în timp ce domnișoara aștepta călare și strunea cu o mînă sigură și ușoară calul pur-sînge și vioi, care nu voia să stea locului, ehei, ce noutate ? Astăzi, la Vegri della Coguazza, binevoiește să se-arate cineva ?

— Intrați înăuntru, să vedeți și voi isprava pe care-ați făcut-o, răspunse bătrînul, cu un glas atît de îndurerat, încît, ceilalți, tulburați, își lăsară caii în seama unuia dintre ei, traseră zăvorul și intrară în staul. Auzind deschizîndu-se ușa, vitele scăpate de la moarte începură să mugească slab, iar dijmașul fu văzut astupîndu-și urechile, să nu le audă.

Se întîmplase un dezastru : unele muriseră, altele erau pe moarte, iar restul, umflate, prăpădite, murdare și urît mirositoare ; duhoarea răbufni prin ușă, și-i alungă afară pe acei încurcă-lume, care-l înconjurară pe dijmașul rezemat de uscior. Întrebau îngroziți ce se întîmplase ?

— Ce s-a întîmplat ? Spuneți mai curînd ce-ați făcut ! Nenorocirea pe care-ați izbutit s-o săvîrșiți !

— La urma urmelor, vorbește lămurit, porunci tînărul Clapasson, pierzîndu-și răbdarea.

— Nu sînt dator să vă lămuresc nimic, domnișorule, răspunse dijmașul, iar ca grevist, nici măcar nu trebuie să vă vorbesc. Iar dacă nu vă dați seama ce-ați făcut, cum de îndrăzniți să colindați prin grajduri ca să vedeți de vite ? O să faceți mai multă pagubă decît ciuma. În ce mă privește, nu v-aș pune nici măcar să măturați cocina ori să goliți lada de băligar.

După supărare, disprețul fu exprimat pe un ton atît de convingător, încît îi tulbură pe tineri, iar unul dintre ei îi spuse fetei rîzînd :

— E nostim, tipul ! Hei, moşule, ţi-nchipui c-o să ţină mult povestea asta cu greva ?

— Măcar pînă cînd unora ca voi n-o să le mai calce picioarele pe la ţară.

— Are ceva de profet, dumnealui, spuse un altul.

— Aţi omorît nişte vite, şi, toţi laolaltă, nu faceţi nici măcar cît pielea celei mai nenorocite dintre ele.

— E şi-un obraznic fără de pereche, spuse altul.

Dar tînărul Clapasson, care se gîndea la pagubă şi trebuia să-i dea socoteală lui taică-său, strigă :

— Să terminăm odată, Verginesi ! Ce s-a întîmplat ? Răspunde, ori dacă nu...

Se repezise spre el furios şi tocmai ridica mîna, cînd Orbino îl îndepărtă, lovindu-l cu palma în piept :

— Ai da într-un om de vîrsta asta ? Ia-te de mine, dacă vrei să te-alegi cu capul spart.

— O să dau şi-n tine, strigă celălalt, din mijlocul însoţitorilor săi, care-l încurajaseră, agitîndu-şi cravaşele. Neam ticălos de ţărănoi, ar trebui să fiţi bătuţi cu biciul !

Fata se apropiase şi ea şi întreba, de sus de pe cal, ce anume se petrece.

— Lasă-i să trăncăne — îi spunea dijmaşul lui Orbino, în timp ce tinerii o informau pe fată — nu merită să strici vorba pe ei.

— O s-o strici, răspunzînd carabinierilor, cînd o să vină să te aresteze ! îi strigă tînărul Clapasson.

Dar chiar în clipa aceea, una din vitele aflate pe moarte scoase un muget slab şi atît de trist şi de tînguitor, încît îşi ciuliră cu toţii urechile, înfiorîndu-se. Iar dijmaşul, lucru ciudat, aproape de necrezut, scoase din bătrînul lui piept ciolănos un suspin. Plîngea. Lacrimile cădeau din pleoapele-i istovite şi alunecau pe pielea lui zbîrcită şi aspră fără s-o ude, ca pe o curea veche. Orbino holba ochii ca în faţa unui fapt nemaipomenit.

— Spune însă măcar ce trebuie făcut ! strigă fata din şa. Trebuie să vedem cum plînge un bătrîn de vîrsta dumitale fără să fie în stare să scoată o vorbă.

— O să v-o spun, vorba aia, grăi dijmaşul, înălţînd capul ; aş vrea să fi crăpat voi, în locul vitelor ălora.

— Haidem să căutăm veterinarul ! strigă tînărul Clapasson. Şi carabinierii, totodată ! adăugă el către cei doi ţărani.

în timp ce, încălecînd, plecară cu toții, în goană, prin fîneață.

După ce plecară, Luca și Orbino rămaseră singuri, uitîndu-se unul la altul.

— Să cheme pe cine vor, spuse bătrînul. Pe mine mă interesează numai că am rămas credincios față de grevă. Dar și cît m-a costat, bietele animale... Ajunge ; trebuie să suferim.

Nu după mult timp, se întoarseră tinerii, fără fată.

— Cu atît mai bine, spuse Luca, printre dinți, că de data asta nu mai e și pălăvrăgioaica.

Sosiră, în trăsură, *commendatorele* Clapasson și veterinarul, cu sula pentru împuns și golit foiul animalelor umflate. Clapasson era atît de congestionat, încît puteai crede că avea și el nevoie urgentă să i se lase sînge :

— Cu voi, îi strigă el dijmașului, în timp ce cobora din trăsură, o să vorbim mai pe urmă !

— Cu dumneata, răspunse Verginesi, cît ține greva, eu, unul, nu vorbesc și n-am nimic de vorbit.

— Asta, strigă stăpînul, intrînd în staul, nu mai e răutate : e nebunie, nebunie criminală !

Cu ajutorul tinerilor nepricepuți, veterinarul își făcu operațiile cît putu mai bine.

Verginesi ar fi vrut din tot sufletul să afle imediat cîte vite putuseră fi salvate ; nu voia însă să o arate și stătea întunecat, țeapăn, frămîntîndu-se în taină.

Celorlalți din familie, care ieșiseră în ușă, le poruncise printr-un gest să se închidă în casă.

Cînd apărură din nou, îngrețoșați și murdari, domnișorii, cărora veterinarul le dădea instrucțiuni sumare în legătură cu cazul acela, Clapasson îi spuse lui Luca :

— Au murit patru vaci, iar două nu se știe dacă scapă ; trei boi stau prost...

— Opt vite sînt sănătoase, murmură bătrînul ; cu atît mai bine.

— O să-mi dați socoteală ! îi strigă Clapasson, care nu mai era roșu, ci vînăt. Pînă una, alta, curățați staulul ; o să trimit mai tîrziu să fie ridicate cele patru leșuri.

— Chiar dac-ar da ciuma peste noi, răspunse dijmașul, vorbind de unul singur, nu mișc un deget. Să curețe domnișorii.

Și vorbind astfel, își încrucișă mîinile la piept, aproape îndoindu-le, ca pentru a arăta cît de neclintită îi era hotărîrea.

— E-o nebunie, începu să urle din nou *commendatorele ;* o nebunie criminală ! Vezi bine, voi le-aţi omorît ; sînt sigur că aţi schimbat nutreţul din iesle. Voi cu ce fel de nutreţ le-aţi umplut ? întrebă el, adresîndu-se feciorului şi celorlalţi.

— Din cel obişnuit, răspunseră ei.

— Dumneata îi auzi, dijmaşule ?

— Mai au încă multe de învăţat ! răspunse acesta, înălţînd din umeri.

Mai puternic decît orice era însă dispreţul imens faţă de asemenea nepricepuţi, chemaţi acum — colac peste pupăză — să-l contrazică pe un dijmaş ca el.

— De unde l-aţi luat ? întrebă încă o dată Clapasson.

Răspunsurile se băteau cap în cap ; unii spuseră că de pe arie, alţii din fînar, ori că fusese în grajd, gata strîns grămadă.

— Îl avea pregătit ! exclamă *commendatorele.* Amintiţi-vă mai bine ! L-aţi luat din fînar ?

Acum spuneau toţi că-l luaseră din fînar. Dijmaşul aproape că se distra şi, vorbind tot timpul de unul singur, repetă dispreţuitor :

— Au încă multe de învăţat. Era aici, afară, pus la uscat pe pajiştea asta şi-a mai rămas încă acolo, adăugă el arătînd resturile — dar unii oameni, ca să-şi cruţe osteneala de-a face încă patru paşi, nu iau seama că umflă vitele ; măcar de s-ar fi umflat şi ei la fel ! Am vorbit, şi nu mai spun altceva.

— Faci pe dispreţuitorul ! Ba mai faci şi pe deşteptul ! urla Clapasson. Îl ţineai aici, la îndemînă, ca să-l schimbi pe cel uscat din iesle ! În fînar, de unde s-au dus să-l ia, e numai fîn bun. Voi l-aţi schimbat ! Aha, nu vrei să vorbeşti ?

— Eu, unul, spuse dijmaşul, întorcîndu-i spatele şi plecînd, nu stau de vorbă cu nebunii.

— Cu nebunii ? Cu nebunii ? se întărîtă Clapasson. O să vorbeşti cu carabinierii ! De asta, vai, de asta nu voia dumnealui, omul ăsta de treabă, să audă vorbindu-se de *soccida !*

— Chiar că de *soccida* îmi şi arde acuma ! grăi dijmaşul, cu dispreţul celui care aude vorbindu-i-se de interese vulgare într-un ceas prea dureros şi prea grav.

— A existat premeditarea ! Crima era pregătită ! urla Clapasson, în timp ce se urca în trăsură, împreună cu veterinarul, iar tinerii încălecau pe cai, grăbiţi nevoie mare să se ducă să se spele şi să-şi schimbe hainele.

Înainte de sfîrşitul zilei, la Vegri della Coguazza sosiră doi carabinieri, ca să-l aresteze pe Luca Verginesi, în urma reclamaţiei lui Clapasson. Urmară atunci plînsetele femeilor, ţipetele copiilor, consternarea bărbaţilor ; el însă nu-şi pierdu cumpătul şi, drept între cei doi ostaşi, spuse :

— Să mergem ; şi fiindcă familia continua să se frămînte deznădăjduită, adăugă : Nu ştiaţi că trebuie să suferim ? De altfel, ştiţi ce trebuie să faceţi pe mai departe. Mă duc la puşcărie ; o să fie o gură mai puţin şi puteţi sta mai mult timp în grevă.

Semăna într-adevăr cu căpetenia unor asediaţi, hotărîţi ca mai curînd să moară de foame decît să se predea.

Întîmplarea, învinuirea, arestarea, făcură vîlvă, iar fiecare parte îşi însuşi versiunea care-i convenea cel mai mult.

Între timp, ca şi cînd natura ar fi înţeles să repare şi să-şi bată joc de distrugerile pricinuite de înverşunarea şi de încăpăţînarea aversiunilor omeneşti, se apropia de cules o recoltă frumoasă şi bogată, în ciuda faptului că fusese neglijată. Dar şi ea înăsprea sufletele vrăjmaşe, cei din Guarda aflînd chiar atunci că proprietarii obţinuseră de la guvern ca armata să-i ocrotească, la cîmp, pe secerătorii spărgători de grevă, iar acolo unde aceştia n-ar fi fost de ajuns, ca înşişi ostaşii să primească ordin să secere.

Conducătorul ligii, Raibolini, se văzu învins. Încă de pe-acum, nu numai unul singur, şi, din întîmplare, cîţiva dintre cei mai îndîrjiţi şi mai înflăcăraţi, fuseseră în stare să-i spună că vîrîse liga în primejdie, fără să cîntărească metodele şi dificultăţile ; că o grevă de felul acela, mărginită la două sate, trebuia să dea greş din toate numeroasele motive ce se abat cu duiumul împotriva celui ce pierde partida, găsindu-se întotdeauna, cu unul mai mult în favoarea celui care biruie. Acuma, îi lăsa pe ligiştii înfrînţi pradă răzbunărilor, represaliilor patronilor deveniţi necruţători şi mîndri. Aproape toţi voiau pacea, înainte ca unul dintre ei să o propună cel dintîi. Cîţiva o făcură pe cont propriu, încrezîndu-se în făgăduiala stăpînilor de a-i ierta pe cei care aveau să se prezinte la lucru înainte de seceriş.

De la iertare era exclusă familia Verginesi, printr-o hotărîre solemnă a asociaţiei „Capital şi Muncă". De fapt, Clapasson făcuse o chestiune de principiu : a ceda în legătură cu darea afară a acestora însemna să se cedeze într-o problemă capitală

şi de drept. Dacă se îngăduia infirmarea ori bagatelizarea dreptului proprietarului de a-l da afară pe dijmaş de pe moşie atunci cînd găsea nimerit acest lucru, erau infirmate şi bagatelizate conceptul şi raţiunea contractului de dijmă care, punînd în spinarea proprietarului cea mai mare parte a îndatoririlor şi a riscurilor, îi recunoştea şi-i încredinţa conducerea tehnică a gospodăriei agricole. Principiu evident de legalitate şi de echitate, spunea Clapasson, dar apoi, lăsînd laoparte foloasele, ce fel de conducere tehnică mai putea fi aceea căreia i se răpea facultatea de a schimba uneltele, atunci cînd se dovedeau improprii pentru lucru ? Iar dacă proprietarul ar fi renunţat cumva la drepturile şi la datoria conducerii tehnice, el devenea inutil, parazit privilegiat, căruia mai devreme sau mai tîrziu avea să-i fie luat dreptul de proprietate, ajuns un simplu privilegiu. Să fie atenţi, să nu devină doar auxiliari sau, mai mult, chiar cei dintîi autori ai acelei nimiciri a proprietăţii, ai acelei cuceriri a pămîntului, în vederea căreia Raibolini îi aţîţa pe ţărani în numele teoriilor colectiviste şi cu ajutorul grevelor, în sprijinul uneia sau alteia dintre revendicările şi ameliorările parţiale. Parţiale şi limitate, exclama el, numai scopurile secundare de fiecare dată ; scopul unic, general, nu numai evident, ci mărturisit, proclamat fiind : revoluţia socială, cucerirea pămîntului ; şi nu cumpărîndu-l — să nu-şi facă iluzii în privinţa aceasta cei dispuşi să cedeze, să cadă la învoială, să renunţe — ci uzurpîndu-l cu forţa. Şi cu cît izbuteau mai mult ambiţia şi pofta aceasta să-i abată de pe calea cea bună şi să-i perverteascǎ, înflăcărîndu-i, pe nişte ţărani de soi bun, cu atît mai gravă se dovedea primejdia şi cu atît era mai necesar ca teoriile acelea, şi pofta aceea, să fie combătute fără nici un fel de slăbiciune, smulgîndu-le din rădăcini.

Şi astfel, cazul familiei Verginesi devenise pilduitor şi capital ; şi aşa cum Clapasson auzea spunîndu-i-se că mersese prea departe făcînd reclamaţia aceea, şi că dovezile de înşelătorie şi de crimă împotriva dijmaşului Luca Verginesi erau slabe şi bazate pe prezumţii negîndite, circula încă de pe acum zvonul că avocatul Verginesilor, o celebritate a baroului, din partidul radical, intenţiona să-l acuze pe el de învinuire mincinoasă şi temerară şi să folosească prilejul pentru a înscena un răsunător proces politic :

— N-au decît să-l facă, izbucnea Clapasson ; nu retrag o virgulă ; şi chiar dacă s-ar dovedi că nu Luca Verginesi a

pus fînul rău în iesle, rămîne de necontestat faptul că el văzuse fînul acesta și că lăsase, din răutate, ca vitele să-l mănînce, cunoscînd urmările. Iar asta înseamnă vătămare cu rea-credință, crimă prevăzută de lege, delict social ! Socotesc util și necesar ca acest caz să fie adus în dezbatere publică, fie chiar cu riscul de a fi condamnat eu personal. Dar cel puțin va ieși la lumina zilei felul în care ligiștii înțeleg îndatorirea prevăzută limpede în toate contractele de dijmă și potrivit căreia chiriașul trebuie să se comporte față de cel care i-a închiriat, după regula bunului tată de familie și cu obligația de a conserva bunul închiriat în starea în care l-a primit. Iar pentru a-l dezminți pe șarlatanul ăla de avocat demagog, sînt dispus să dezgrop scheletele vitelor mele și să le aduc în fața tribunalului. Și sînt gata chiar să înfund pușcăria, eu și fiul meu.

Fapt este că fiu-său și ceilalți, interogați de magistrat, răspunseseră cu nesiguranță și contrazicîndu-se, dar nu riscînd închisoarea, cum căuta să susțină emfaticul Clapasson, ci apărînd în chip de zăpăciți ; în timp ce acuzatul se apăra frumos de învinuirea principală, iar în privința celorlalte, susținea, gata să sufere ceea ce era de suferit, că își făcuse datoria lui de grevist. Greva nu era admisă ca un drept de către *Codul* de atunci, dar, în practică, începuse să fie recunoscută ca atare. S-ar fi putut vorbi de o infracțiune dacă el s-ar fi dedat la violențe ori la silnicii, dar avocații îi retezară lui Clapasson speranța de a putea încrimina actul pasiv al dijmașului, întrucît îngrijirea staulului și-o asumaseră stăpînii *ipso facto,* iar animalele suferiseră datorită faptelor și incompetenței acestora. Pătimașul Clapasson ca, în general, orice persoană căreia legea îi definește și-i limitează arbitrariul patimei, susținea că e vorba de șicane și izbucnea împotriva avocaților și-a legilor.

— Ar fi trebuit să-mi las vitele să moară de foame numai ca să-i pot învinui pe afurisiții de Verginesi ?

— Nu spunem asta, îi răspundeau avocații, dar dac-ați fi procedat astfel, s-ar fi văzut mai clar de către care dintre părți era încălcat contractul. Responsabilitățile ar fi fost mai lămurite și precizate.

În sfîrșit, se profila o problemă de drept, dintr-acelea ce pot fi numite elegante, întru și mai marea deznădejde a împricinaților.

Dar Raibolini, conducătorul ligii, se vedea pierdut, căci Clapasson, tot năpustindu-se, agitîndu-se şi înfuriindu-se, îi ducea greva la faliment.

„O să vină Optzeci şi nouă", nu mai avea nici o valoare. Dezertările se înmulţeau, iar cît despre boicotare, morarii Scacerni, cu cele două mori ale lor în plină activitate, ofereau un exemplu grăitor de cum poate fi sfidată, suportată şi luată în rîs, alegîndu-te chiar şi cu foloase şi beneficii.

Că îşi băteau joc de boicotare o arăta în mod public, cu obrăznicie, ursul acela sălbatec de Princivalle care, ajuns la vîrsta cînd omul de obicei se opreşte din creştere, continua să se înalţe şi să se lăţească, mai ales să se lăţească, devenind totodată şi mai puternic ; iar în timp ce mergea, părea un turn în mişcare, astfel că atunci cînd nimerea în sat, şi nimerea adeseori, ca să facă pe viteazul, şi cînd se îndrepta liniştit şi rîzînd cu toţi dinţii lui albi şi puternici, spre pîlcurile de oameni care se prefăceau, îngîmfaţi, că nu l-ar vedea pe cel boicotat, îşi croia drum şi mătura uliţa pînă la zece paşi înaintea lui. Trecea şi spunea :

— E-n regulă.

O neobrăzare care-ţi făcea sîngele să fiarbă. E-adevărat că şi aerul parcă tremura în faţa puterii lui. Iar cînd în grupuri îl zărea pe Epicarmo Raibolini, Princivalle păşea şi mai apăsat, ca să-şi croiască drum :

— E-n regulă, ligiştilor.

E-n regulă ? O provocare drăcească ! Pînă una alta, dezertorii îşi băteau secerile, căci recolta era aproape coaptă.

VI

Cea dintîi holdă, printre cele dintîi care se copseseră, a fost o tarla semănată cu grîu la Vegri della Coguazza. Raibolini îi anunţase pe ligiştii devotaţi, rîzînd batjocoritor :

— O să vedem cum o să fie stăpînii în stare să scape grîul de păsărele.

Se ştie că o recoltă coaptă nu suferă întîrziere fără pagube : Sfîntul Ion secerătorul, Sfîntul Petru îmblătitorul, spune proverbul, nerăbdător să trimită recolta la moară, secerată şi

treierată. Încă de o săptămînă, soarele puternic de sfîrşit de iunie făgăduia să coacă întreaga recoltă dintr-o dată şi repede. Iar Raibolini dădea asigurări că nu era cu putinţă ca guvernul să trimită ostaşi să secere, dînd ajutor prea puţinilor spărgători de grevă.

Iată însă că într-o bună zi, dis-de-dimineaţă, un pluton de infanterie, în haine de lucru din pînză, străbătu Guarda, urmat de o escortă în ţinută de campanie, de vară, cu chipiul, cum se obişnuia pe-atunci, vîrît într-un înveliş de pînză albă. Escorta, sub comanda unui locotenent, era înarmată ; ceilalţi, mai numeroşi, aveau fiecare cîte o seceră.

Deşi faptul nu putea să pară chiar neaşteptat, poporul murmura ; copiii, cum fac ei, se ţineau după ostaşi, ori fugeau înainte, iar zvonul îi urmă, precedînd mersul trupei, şi se împrăştie în toate colţurile :

— Au venit ostaşii să secere.

Trecu din casă în casă, prin sat şi pe cîmp. Toată lumea, tineri şi vîrstnici, alergau pe făgaşuri şi pe poteci. Toţi greviştii dădură fuga să vadă :

— Se duc la Vegri della Coguazza ; seceră pe pămîntul Verginesilor.

Cei care alergaseră acolo stăteau şi priveau, dar de la distanţă, căci ostaşii înarmaţi făceau de gardă în două pichete, pe marginile tarlalei de secerat. Ofiţerul se aşezase la umbra unui ulm şi, după faţă, nu părea să-i ardă de glumă ; soldaţii însă manifestau o veselie cu totul aparte, care sporea, spre deznădejdea privitorilor, pe măsură ce munca înainta.

Aleşi dintre ţărani, ca unii care cunoşteau meseria, erau din felurite regiuni, toscani mucaliţi, veneţieni veseli, piemontezi gravi, umbrieni aşezaţi, calabrezi posaci. Se grupaseră după provenienţă, şi chiar cînd înşfăcaseră secera, unul o găsise mai scurtă, altul mai lungă, unul mai grea, altul mai uşoară, sau mai curbă, sau mai deschisă decît cea obişnuită prin părţile lui. Şi apucînd grîul, unul îl reteza mai sus, iar altul mai aproape de pămînt ; rîzînd, un grup acuza celălalt grup de a lăsa miriştea prea înaltă şi că doar tundea grîul, nu-l secera ; celălalt, dimpotrivă, că tăia paiele mai lungi decît era necesar. Cei din miazănoapte îi numeau pe cei din miazăzi „pămînt-nebun“, meridionalii, ca răspuns, „cît eşti de prost !“, iar toscanii, bine dispuşi, îi împungeau şi pe unii, şi pe alţii, şi pe toţi ceilalţi, şi chiar pe ai lor :

— Munceşte *pistapauta !* Cîştigă-ţi solda !

Era epitetul batjocoritor al trufaşelor trupe călări la adresa infanteriştilor ; n-au însă decît să-l spună : au fost şi rămîn forţa armatei. Noutatea acelei îndatoriri, sub arme, faptul de a fi redevenit ţărani, îi ducea cu gîndul la casele şi la ogoarele lor, de parc-ar fi fost o zi de concediu. Cînd începură să cînte, nu se auzi niciunul atît de frumos ca străvechiul cîntec al „adunării celor lăsaţi la vatră" : „Veselia deşcilor, tristeţea recrutului !"

Soarele bătea cu putere deasupra flăcăilor puternici, cînd sosi Clapasson în persoană cu o provizie straşnică de damigene cu vin şi, după ce solicită învoirea ofiţerului, le împărţi printre secerători. De-aci încolo, în timp ce el stătea de vorbă cu locotenentul, sub ulm, înţepăturile zburară spre ostaşii de serviciu, cărora nu li se dăduse vin ; iar secerătorii strigau glumele cu care, în mod năstruşnic, sînt deosebite între ele feluritele semnale de trompetă : „Sîntem bogaţi şi săraci" ; „Caporal de schimb, caporal de schimb, azvîrle consemnele".

Munca mergea însă mai departe, voioasă şi sprintenă, iar cînd sosiră pe cîmp cazanele cu mîncare, şi-n timp ce ofiţerului şi ostaşilor înarmaţi le venea schimbul, secerătorii, înşiraţi unul după altul, stîrneau, datorită ciocnirii lingurilor de gamele, muzica aceea care, oricui a făcut armata, îi aminteşte pofta de mîncare de la douăzeci de ani.

De cînd lucrurile o apucaseră pe o cale care nu prevestea nimic bun, Bragana avea zilnic un pretext pentru a deveni de negăsit în sat. Vestea că ostaşii secerau ajunse şi la Raibolini, care simţi că se risipeşte şi ultima nădejde în succesul grevei ; şi chiar dacă i-ar fi lipsit bunul-simţ, l-ar fi făcut s-o priceapă chipurile celor ce se duceau la Vegri della Coguazza să-i vadă pe ostaşi secerînd : părea o adevărată procesiune. Se dusese şi el, cu inima celui ce vrea să-şi vadă nenorocirea cu ochii. Îl însoţea Smarazzacucco, care spuse printre dinţi :

— Nu ne mai rămîne decît să dăm foc holdelor, înainte ca stăpînii să fi pus recolta la adăpost în hambare.

— Să nu vorbim prostii ! spuse Raibolini. Îţi dai seama ce-ar însemna să le ardem pe toate ? Iar dacă dăm foc numai ici şi colo, cîte-un pic, îi facem pe stăpîni să urle şi îi speriem pe ţărani, fără să obţinem nimic. Ar fi însă nevoie de o acţiune, una singură şi bună.

— O acţiune ? Care?

— Bravo! Dac-aş şti-o, nu mi-aş pierde vremea vorbind. Ar fi nevoie de-o acţiune care să stîrnească ura împotriva stăpînilor şi-a spărgătorilor de grevă.

— Pentru spărgătorii de grevă, spuse Smarazzacucco, mi-a dat mie ceva prin minte, care poate c-ar face o treabă frumoasă. Vrei să-ţi spun ?

— N-am nici un chef.

— Atunci nu se face chiar nimic ?

— Nu spun asta, răspunse politicianul, dar îţi atrag atenţia că dacă ceea ce ai în minte ar ieşi cumva prost, vina ar fi numai a ta.

— Cred că pot îndrăzni.

În faptul serii, o dată cu ultima deosebire pe care-o descoperiră între ei, avu loc între ostaşii secerători şi ultima discuţie profesională în legătură cu snopii, fiindcă aproape fiecare regiune avea un alt fel de a înmănunchea, de a aşeza şi de a lega grîul secerat. Pînă la urmă, rezultă un cîmp de snopi care arăta astfel, încît unul dintre toscani spuse că semăna cu „unitatea" italiană. Şi nu ştia cît de adevărat vorbise, căci în diversitatea aceea de procedee, şi din întîmplare atît de întru totul italienească, s-ar fi putut observa, ce-i drept, simbolul vechilor deosebiri de moravuri şi de fire, create de natură şi de istorie între oamenii din peninsulă, dar pe care o civilizaţie comună, mai strălucitoare decît toate acestea, le adună, le strînge şi le contopeşte într-o admirabilă diversitate armonioasă, veşnică, mai presus de oamenii pieritori şi de scurgerea vremii, mai presus de greşelile oamenilor şi ale sorţii.

În ce-l privea, toscanul acela vorbise la nimereală, rostind un cuvînt pe care-l citise ori îl auzise poate chiar în timpul lecţiilor de morală din ciclul „instruirii interne" : căci se întîmplă de-atîtea ori ca o inteligenţă capricioasă, pentru a obţine un efect, să nici nu ştie măcar ce spune.

Înapoindu-ne deci la cei doi cumetri, conducătorul ligii nu voise să ştie ce propuneri avea de făcut Smarazzacucco ; ba, pe urmă, îi puse şi mai lămurit în vedere :

— Dacă planurile tale dau greş, sau mai rău, ies deandoaselea, te previn că te voi dezaproba şi că va trebui poate să te izgonesc din ligă, fiindcă greva asta şi o sută altele pot

da greş, noi ne putem duce dracului, dar noi trecem, nu contăm ; însă liga şi ideea, trebui să dăinuie şi să învingă.

Şi se putea ca acest Epicarmo Raibolini să aibă în el ceva şiret şi răutăcios, dar era sincer cînd vorbea astfel. Ticălos cu adevărat, şi ticălos bătrîn, era Smarazzacucco, în sufletul căruia puterea şi insolenţa neînfricatului Princivalle, dezlănţuit şi încăpăţînat, zgîndăriseră din nou o anumită poftă de altădată : de a face ca forţa aceea uriaşă a lui Pumn interzis să dea roade, folosind-o în aşa fel încît să slujească la ceva. Şi îl dispreţuia mai mult ca oricînd, acum cînd politica îi despărţea, şi cînd el, Smarazzacucco, îşi ascuţise mintea prin contactul cu conducătorul ligii. Că Princivalle, socotit de el prost ca taurul — a cărui putere o avea — s-ar fi sustras farmecelor lui, tocmai cînd ar fi putut să-i fie de atîta folos, mai ales acuma cînd hotărîrea acestuia de a se apuca să vindece nedreptăţile şi să răzbune dreptatea, precum şi trufia lui cea nouă şi furia de curînd stîrnită i-l puteau pune în mînă atît de lesne şi atît de la timp ; că Princivalle, deci, i-ar fi scăpat tocmai cînd îi venea mai bine, iată o idee care îl supăra pe Smarazzacucco întocmai ca o jignire directă şi personală, ca o înşelăciune şi ca o nedreptate.

„Un om, se gîndea el, căruia să-i pui samarul, întocmai ca unui măgar, ori jugul, ca unui bou ce e ! Un om care să joace după cum îi cînţi, pe care să-l întorci şi să-l suceşti cum ai chef : un om preţios ! Şi mai ales acuma, cînd aiurează, cînd e scos din fire şi vede roşu ! N-ar trebui decît să-l duci ca şi cînd ar avea botniţă, să-l chemi ca pe un sturz cu momeala ; iar apoi, ca unui taur, în faţa unei cîrpe roşii, să-i dai drumul, dezlănţuit, ca un demon şi ca un nătărău ce e. Un asemenea animal, rămas nefolosit, într-o vreme ca asta, înseamnă o avuţie risipită.

Pentru a transforma ciuda în ură exista însă gelozia, căci bătrînul desfrînat se văzuse ocolit cu scîrbă de către femeile din vadul Stamplinati, în mijlocul cărora Princivalle era primit ca un sultan falnic şi violent în seraiul său, cu toate că acestea de-aici, nu aveau, desigur, castitatea conjugală a celor din serai. Aşa se făcea că nu numai un singur copilaş din vad era leit el ; se ştie însă că muieruştile alea nu erau în situaţia şi nici nu se îngrijeau să atribuie un oarecare tată

copiilor lor, care se nășteau și creșteau liberi, ca fii ai vadului. Pe Sniza, asprimea iernii o trimisese pe lumea cealaltă.

Acuma, cînd familia Scacerni fusese boicotată, Smarazzacucco încercase să se refacă și să-și reia vechea lui îndeletnicire de șantajist. E de știut că femeilor acelora nu le păsa cîtuși de puțin de boicotarea ori de neboicotarea morii, dar în legătură cu Principalle declaraseră limpede și răspicat că în privința iubirilor lor înțelegeau să rămînă libere, fără amestecul nici unei ligi de pe lume. Sinceritatea putea să scuze — dacă putea fi vorba de-o scuză — nerușinarea. Iată însă că Smarazzacucco veni să le spună că avea să raporteze ligii cazul celor care continuau să-l primească pe Principalle cu plăcere. Lăsă însă să se înțeleagă și în ce chip le-ar fi fost cu putință să-și asigure tăcerea lui.

Șmecherele se prefăcură c-ar consimți ; una îi dădu întîlnire în tufiș, unde veniră toate, pe ascuns. Cînd ticălosul fu înfierbîntat și îmbujorat, ticăloasele țîșniră și-l înconjurară din toate părțile.

Între animalele care trăiesc în grup, cînd masculul turmei a îmbătrînit și e doborît în lupta cu un rival mai tînăr, dacă mai cutează să apară în fața femelelor, acestea se năpustesc asupră-i cu lovituri de picioare și de coarne, cu mușcături, atît de furioase și de disprețuitoare încît, dacă nu fuge la vreme, pot să-l schilodească și chiar să-l ucidă.

La fel se petrecură lucrurile și cu femeile acelea care-și propuseseră să-l pedepsească luîndu-l peste picior ; cînd se văzură însă față-n față, și-n timp ce el se prefăcea a înțelege gluma și încerca să-și permită intimități cu una ori cu alta, se înfuriară pe neașteptate ; rîzînd răutăcios, una își făcu armă din papuci, alta din unghii, iar cele mai multe, din răchitele pe care le rupseră de-acolo din tufiș. El căuta să-și închipuie c-ar fi vorba de-o glumă și poate că era chiar o glumă : dar unghiile zgîriau cu-adevărat, tocurile papucilor lovindu-l în cap dureau și făceau cucuie, răchitele, unde nimereau pe piele, usturau. Silit s-o ia la fugă, îl urmăriră, încurajate. Crezu c-o să scape alergînd spre sat, ca să se adăpostească printre așezările omenești, dar îl urmăriră și mai îndîrjite. Ultimele lovituri și șfichiuieli, și cele mai dureroase, le primi în piață, în rîsetele satului, venit degrabă să se distreze. Îl lăsară bătut și învinețit de toată frumusețea,

declarînd încrezute că aceasta era primirea rezervată propunerilor de dragoste ale unui babalîc de teapa lui. Smarazzacucco trebui să înghită amărăciunea batjocurii, a ridicolului, a loviturilor şi a patimei nesatisfăcute. Se adăugă deci gelozia faţă de Princivalle, pe care trebuia s-o ţină în el, ca să evite o nouă situaţie ridicolă şi ca să nu se-aleagă şi din partea acestuia cu un tratament asemănător ori chiar mai rău.

Începuse să-i caute şi să-i facă ochi dulci într-ascuns ; iar o dată, cînd îl întîlni fără să mai fie cineva de faţă, îl salută cu efuziune.

— Ei ? zise Princivalle. S-a terminat boicotarea, lunganule ?

— De ce ?

— Văd c-ai devenit mai puţin necioplit.

— Ehei, Princivalle, dacă ţi-aş putea spune... dac-aş fi sigur că nu vine careva să mă surprindă...

Vorbind astfel şi dînd impresia de teamă şi de bănuială. cerceta în juru-i. Apoi, adăugă în grabă :

— Poţi crede oare Princivalle că după o prietenie veche ca a noastră, m-am apucat să-ţi vreau răul ? Dar cauza, greva, ideea, liga...

— Mă piş pe ele, rosti Princivalle cu conciziunea aceea care dă atîta forţă unor afirmaţii — cum am făcut şi pe usa de la liga voastră.

— Ferice de dumneata, care poţi ! Cu două braţe ca alea pe care le ai...

— N-am numai tăria braţelor, ci şi pe aceea a unui cuget curat.

— Mie mi-ar ajunge braţele, şi pot să-ţi spun că n-aş fi în stare să-mi încarc cugetul cu nenorocirea de-a rupe cu un prieten ca dumneata. Trebuie să fii îngăduitor, Princivalle, nevoia...

— Şi sînt îngăduitor.

— E-o mîngîiere pentru mine, o mare mîngîiere.

Ticălosul se pricepea şi să adopte un ton mieros şi de ipocrit onctuos, de a cărui viclenie naivul Princivalle nu-şi mai dădea seama. La fel se întîmplă şi cînd se întîlniră din nou ; lui Smarazzacucco îi fură de-ajuns cîteva zile şi nu mai mult decît trei sau patru întîlniri ; iar pentru a-i cîştiga şi mai bine sufletul, scornea tot felul de violenţe, de abuzuri şi silnicii cumplite ale fanfaronului şi tiranului de Raibolini. Îi

zugrăvea — şi chiar frumos, cu viaţă — adunări misterioase la club, prezentînd liga drept un cuib de samavolnicii, de nelegiuiri şi de şantaje nemiloase şi implorîndu-l — în numele Domnului — să nu scape nici o frîntură de vorbă, nimănui, dacă nu voia să-l lase pradă răzbunărilor :

— Dumneata n-ai de unde să ştii, nu-ţi poţi închipui de ce sînt în stare.

— Ei lasă, nu-i chiar aşa ! Nu sînt eu un boicotat ? Cîte n-au fost în stare să urzească şi împotriva noastră ?

— Dumneata eşti un boicotat, eşti — iartă-mă că ţi-o spun — un spărgător de grevă, nu eşti însă ceea ce-aş fi eu pentru ei, pentru ligişti, dac-ar izbuti să afle cum stăm de vorbă unul cu altul.

— Şi cam ce-ai fi ?

— Un trădător, îi şopti Smarazzacucco la ureche, arătînd, cu prefăcătorie, o spaimă dintre cele mai chinuitoare.

— Şi nici măcar n-ar greşi, grăi Princivalle, şăgalnic.

— Da ? întrebă celălalt, gîndind : „O să mi-o plăteşti şi pe-asta". Aşa crezi, Princivalle ? În orice caz, în dumneata am încredere ; n-o să-mi trădezi niciodată prietenia ; trebuie să ştii deci că Raibolini are o hrubă, sub club, un fel de pivniţă uriaşă, unde aplică tortura. Ştii ce e aia tortură ?

— Am văzut, spuse, căzut întru totul pe gînduri, uriaşul cel bun ; la bîlciul din Copparo am văzut într-o baracă picturi înfăţişînd inchiziţia din Spania.

Şi gîndindu-se la ele, i se-ncreţea pielea, dar de silă, nu de groază.

— Îţi poţi face atunci o idee, dar, deocamdată, Raibolini se mulţumeşte să bată cu vîna de bou pe cîte unul, legat de-o bancă. Au şi încasat-o pînă acum cîţiva care, ieşind de la club, au fost văzuţi mergînd cu picioarele crăcănate, ca şi cînd, iertat să fiu, ar fi făcut ceva în pantaloni. Nu suflă o vorbă, fiindcă se tem de mai rău şi le e ruşine să se afle ; dar vîna de bou ustură şi frige ! Şi ştii pe cine pune să dea ?

Vorbind astfel, simţea cum în celălalt creşteau şi fremătau dispreţul şi furia.

— Pe cine ?

— Pe cei în care n-are mare încredere, pe ligiştii începători, pe cei cu care, mai de mult, s-a chinuit rău de tot pînă

să-i facă să intre în ligă. Mai pe urmă, se ştie, tocmai ei devin cei mai zeloşi. Pricepi, Princivalle, ce primejdii înfrunt ca să stau de vorbă cu dumneata ?

— Pielea de pe buci ! spuse acesta din urmă, rîzînd, dar furios.

— În orice parte s-ar afla, pielea suferă de pe urma anumitor tratamente ; dar dumneata, măcar, nu mai mă face trădător.

— Mă puneam în locul lor, răspunse bunul Princivalle, în chip de scuză.

— Pune-te într-al meu, da, într-al meu ! Toată trădarea mea, chiar dacă vrei să-i spui astfel, stă în aceea că-ţi vorbesc şi în faptul că n-am putut auzi anumite ticăloşii fără să freamăte furia-n mine. Sîngele nu e apă ; iar prietenia care mă leagă de dumneata n-are nimic de-a face cu politica.

— Dar ce amestec am eu ?

— Se spune la ligă, o Princivalle, că în curînd vor fi bătuţi cu vergile şi spărgătorii de grevă, îi mărturisi Smarazzacucco, prefăcîndu-se a fi de două ori mai bănuitor şi mai misterios.

— Pe mine ? S-o vedem şi pe-asta. Cel dintîi care înaintează ca să pună mîna pe mine... tuna el, furios.

— Taci, pentru numele lui Dumnezeu ! Vorbeşte încet ! De dumneata se tem, dar spun că o vor bate şi pe cîte-o spărgătoare de grevă, aşa, pentru a sluji drept pildă.

Răspunse în şoaptă, dar numai fiindcă glasul îi era înăbuşit de furie :

— Să se-atingă numai de-o soră de-a mea, să se-atingă, n-au decît, căci îi fac chiftele şi-i dau la cîini.

Vorbele puteau stîrni hazul ; chipul băga groaza-n om.

— Şi ştii pe cine-au pus să dea loviturile ?

— Nu mă interesează ; pe un fecior de cîine !

— Orbino, din familia Verginesi.

— Orbino ?

— Ţi-am spus cum îi aleg, şi din ce pricină.

— Iar el... el e-atît de laş încît să rabde şi să facă pe zbirul ?

— Liga porunceşte şi trebuie să i se dea ascultare, chiar dacă se va pune problema, ca să spunem aşa, să fie bătută

cu vîna de bou o femeie, o spărgătoare de grevă. Şi pe urmă, Orbino... E mult de cînd nu-l mai vezi ?

— De cînd sîntem boicotaţi.

— Aha ! S-a schimbat mult faţă de ăla de-odinioară.

VII

Cu ajutorul ostaşilor şi al cîtorva spărgători de grevă, secerişul mergea înainte, în consternarea posomorîtă şi deznădăjduită a greviştilor, care vedeau cu ochii biruinţa stăpînilor, iar pe ei înşişi daţi afară şi în mizerie. Nu mai spuneau acum : „O să vină Optzeci şi nouă“, ori o spuneau cu sarcasmul celui care nu se mai aşteaptă la nimic şi se ştie distrus, fără scăpare.

Pe cîmpia însorită, sub vipia nemiloasă, desperarea era şi mai neagră, şi sporea, pe măsură ce munca mergea înainte, ca şi cum din lanurile secerate, o dată cu doborîrea grîului, o dată cu munca, altădată binefăcătoare şi binecuvîntată, şi izvor al vieţii şi al primelor mijloace de hrană, se răspîndea asupra oamenilor şi ură, şi furie şi plictiseală. Iar plictiseala, în anotimpul în care ţăranul, dacă nu-l ajută recolta, are cele mai puţine cîştiguri, începea într-adevăr să se facă simţită, şi nu doar ca un fel de a spune ori ca o presimţire a restriştii.

Acolo unde se secera, ţarina era întotdeauna plină de spectatori tăcuţi şi încruntaţi, cărora le era, pare-se, cu neputinţă să se sature privind cum creşte şi se desăvîrşeşte pierderea lor. Iar pe măsură ce se împuţinau lanurile de secerat, mulţimea se aduna în număr tot mai mare, adăugîndu-se şi cei veniţi de pe lanurile care fuseseră secerate.

Într-o noapte, luară foc două fînare ; peste puţin timp, o mare claie de grîu a lui Clapasson. Rocco Ciafaglione arestă familiile ţăranilor din ruinele celor două case care arseseră ; arestă de asemeni şi cîţiva suspecţi. Se spunea c-aveau să fie judecaţi la Ferrara, împreună cu bătrînul dijmaş Luca Verginesi ; se găsise şi-un nume : procesul incendiatorilor din Guarda şi din Ro. Circula o vorbă : „Ar trebui să ne aflăm cu

toţii acolo", de parc-ar fi vrut ca toţii să devină complici, participanţi, învinuiţi şi osîndiţi.

Ordinele nu le mai aşteptau şi nici nu mai veneau de la Raibolini. Ascultau de sfaturile deznădejdii, desăvîrşite de soarele arzător şi de foame, căci făina se terminase, coteţele de păsări erau goale, iar din cocini fuseseră tăiaţi ori vînduţi pînă şi godacii care trebuiau îngrăşaţi.

Într-o dimineaţă, sosind la lucru, ostaşii găsiră în faţa holdelor de secerat femei, băieţi şi copii, strînşi într-o mulţime de oameni compactă. Cînd văzură ostaşii cu secerile, femeile căzură în genunchi ori se întinseră pe pămînt, îmbrăţişîndu-se între ele şi strigînd :

— O să trebuie să treceţi peste noi, o să trebuie să ne seceraţi pe noi.

La sfaturile, la îndemnurile stăruitoare şi la comenzile de a elibera locul, răspundeau cu o tăcere înspăimîntată şi parcă aiurită ; la încercarea de-a o îndepărta, mulţimea omenească răspunse cu o şi mai puternică strîngere a rîndurilor ; la cea de a ataca holda pe o latură liberă, alte femei se repeziră s-o înconjure în acelaşi cerc îndurerat. Sosiră întăriri, fură reînnoite somaţiile, soldaţii se apropiară cu armele ţinute cu mîna dreaptă şi sprijinite pe cea stîngă.

La primul sunet de trompetă ce se înălţă, argintiu, peste cîmpurile arse de soare, lăsîndu-le parcă uimite şi impunînd risipirea mulţimii, femeile se ridicară cu toate în genunchi ; la al doilea întinseră braţele către ostaşi, iar multe dintre ele, chiar cu copii în scutece. Strigau :

— Împuşcaţi-ne, împuşcaţi-ne ! Şi-aşa, tot trebuie să murim de foame împreună cu ăştia ! Dumnezeu o să se îndure şi de noi, şi de voi : împuşcaţi-ne ! Nu vă temeţi : împuşcaţi-ne! N-avem nimic cu voi, ştim că aţi primit poruncă, împuşcaţi-ne.

Strigătul devenea obsedant, avînd în el ceva sfîşietor şi silnic în acelaşi timp, ca tot ce izvorăşte din măruntaie ori din nebunie. Şi părură să fi înnebunit de-a binelea, atunci cînd al treilea semnal nu mai fu ordonat : se îmbrăţişau rîzînd, plîngînd, batjocorind dispreţuitor şi implorînd totodată, în vreme ce ostaşii primiseră ordin să se înapoieze la cantonamentele lor.

Se scurseră ceasuri întregi : cobora înserarea, dar tot nu se clintiră. De prin case veniră alte femei să le schimbe pe

cele care aveau copii de alăptat, sau care erau prea istovite. O dată cu cina, bărbaţii le aduceau pături şi şaluri. Cele care primeau mai mult, împărţeau şi cu cele lipsite fie din cauza sărăciei, fie pentru că locuiau prea departe, fie, în sfîrşit, din pricina uitării. Iar cîteva dintre ele nici măcar nu erau din familiile greviştilor ; fuseseră chiar spărgătoare de grevă, pînă în ziua aceea, iar acum se găseau printre cele mai fanatice şi mai hotărîte :

—Trebuie să rămînem aici pînă cînd n-o să se mai poată repeta o faptă atît de criminală. Ostaşii nu trebuie să secere.

Coborî noaptea. După instalarea a numeroase plantoane în jurul tarlalei cu grîu, femeile se întinseră în iarba de pe poteci, de pe maluri şi de prin şanţurile uscate. Povestea tindea să capete, spunea inspectorul Rocco Ciafaglione, sosit în grabă în Guarda, evoluţia şi caracterul unei acţiuni colective şi organizate şi, prin urmare, cu atît mai neliniştitoare. Îşi manifestă neliniştea şi în faţa *commendatorelui*, Clapasson :

— Dacă lucrurile merg tot aşa, nu se ştie ce-o să se-ntîmple cu femeile astea aiurite.

— Biruiţi-le prin înfometare. Arestaţi-i pe cei care le-aduc de mîncare.

— Nu trebuie să grăbim lucrurile ; n-ar fi o politică bună să provocăm violenţe care, din fericire, nu s-au petrecut încă.

— Cum adică ? N-au săvîrşit oare o violenţă, atunci cînd au împiedicat munca ostaşilor ?

— *Commendatore*, ne aflăm în faţa unui fapt nou. Mai degrabă decît de violenţă e vorba de o presiune, da, da, de o presiune morală ; un fapt nou, v-o spun.

— Pînă şi dumneavoastră, domnule inspector, pînă şi dumneavoastră ! Legea îl pedepseşte pe cel care se slujeşte de intimidări, de ameninţări şi de violenţe împotriva persoanelor...

— Nu văd unde vreţi s-ajungeţi...

— Daţi-mi voie să vorbesc ; şi împotriva proprietăţii. A lăsa în picioare grîul ajuns la deplină maturitate este un adevărat atentat împotriva proprietăţii ; şi o daunare cu reacredinţă.

— De acord, dar după cîte mi s-a raportat, femeile acelea au făcut apel mai curînd la milă.

— Iar eu citez în continuare legea, care îl pedepseşte pe cel ce-i împinge pe alţii la grevă, prin surprindere şi înşelăciune. Ceea ce informatorii dumneavoastră au numit milă, e tocmai surprindere şi înşelăciune.

— Se poate, dar va fi de competenţa tribunalului s-o definească. Acuma, intenţiile guvernului, instrucţiunile pe care le-am primit, îmi prescriu metode împăciuitoare.

— Guvernul... guvernul ăsta... strigă Clapasson, dar funcţionarul îl întrerupse :

— *Signor commendatore*, am cinstea şi răspunderea de a reprezenta aici guvernul. Vă rog să nu uitaţi lucrul acesta.

Clapasson îşi înghiţi vechiul său strigăt, rupt parcă din măruntaie : „Dar de ce tace tunul ? Iar mitralierele la ce vă slujesc ?"

Noaptea de vară îi învăluia liniştită şi blîndă pe cei ce dormeau afară.

Ziua următoare, ostaşii nu apărură pe cîmp, dar inspectorul, însoţit de cîţiva agenţi, încercă, mai cu binele, mai cu ameninţările, să-i convingă pe cei care aduceau provizii femeilor instalate acolo ca într-o tabără :

— Întorceţi-vă, duceţi mîncarea înapoi acasă, convingeţi-vă femeile să vină acasă. Asta e o poveste care poate sfîrşi rău ; nu le încurajaţi, căci s-ar putea să vă căiţi cu toţii.

Voia, în sfîrşit, să le bage minţile-n cap cu ajutorul judecăţii şi-al foamei, dar ceilalţi, după ce-l ascultară c-un aer supus şi pocăit, săriră peste garduri ori se strecurară pe lîngă ele şi se folosiră de copii, iar aprovizionarea femeilor fu asigurată.

— Autoritatea lasă canalia să-i rîdă-n spate, spunea Clapasson pretutindeni, cu amărăciune.

Inspectorul poruncise să fie arestaţi cîţiva bărbaţi care dăduseră semne de răzvrătire şi cinci sau şase femei, pentru ultraj la adresa forţei publice. Încercase să le convingă, venind să stea de vorbă cu ele. Nu primise nici un răspuns, afară de batjocurile celor arestate. Ameninţă să se înapoieze cu forţe mai numeroase, ca să le taie putinţa de-a se aproviziona.

— Aşa o să murim mai curînd, i se răspunse şi, oricum, tot de foame va trebui să murim, de vreme ce ostaşii nu îndrăznesc să tragă.

Unele își făcuseră cîte-un mic acoperiș de crengi, iar altele stăteau la umbra slabă a șirurilor de ulmi și-a gardurilor vii. Soarele era nemilos, iar cîteva dintre ele, stînd în arșiță fără nici o treabă, fuseseră doborîte de insolație. Oboseala și suferința întipăreau pe fețele supte exasperarea unei încăpățînări mohorîte și fanatice. De la metodele împăciuitoare nu era prea mult de așteptat ; iar, între timp, se adeverea afirmația lui Clapasson că împiedicarea secerișului era un atentat împotriva proprietății. Ajungeau, pentru a o dovedi, numărul și veselia păsărelelor, în timp ce ciuguleau din spicele înclinate, ale căror boabe se descojeau. Păsările nu se speriau nici de mulțimea aceea de femei, care-și treceau una alteia, ca pe un cuvînt de ordine plin de o furie batjocoritoare, o glumă :

„Lăsați-le să se sature măcar ele".

Nu începuse încă vînătoarea, care le face atente și neîncrezătoare, cu toate că neamul înaripatelor e oricînd în stare să știe unde există vreo amenințare și unde nu. În curînd ajunse o adevărată distracție să vezi cum lacomele și nerușinatele păsărele acopereau în întregime sperietoarea, „momîia", ridicată din două bețe înfipte cruciș și acoperite cu un halat ponosit și cu o gioarsă de pălărie, pe tarlaua de grîu interzisă secerătorilor de către femei. Prin atitudinea aceea, cu brațele larg deschise, sperietoarea părea să-și exprime în chip comic supărarea de-a le inspira păsărilor atît de puțină teamă. Conta, pentru păsărelele vesele, cît și legile pentru femeile acelea aspre și îndurerate.

A doua zi dimineață era duminică, prima duminică din iulie ; și încă din zori, din multe sate, chiar depărtate și unde nu era grevă, oamenii alergau să vadă isprava femeilor din Guarda. Unii trebuie că porniseră la drum cu noaptea-n cap.

În mers, grupurile se măreau cu cei apăruți în drum pe neașteptate, de pe cărări, de pe făgașuri și de pe poteci. La orice încrucișare a acestora cu șoselele principale, întîlneau țărani în așteptare, care, ca și cum s-ar fi interesat de starea vremii, îi întrebau pe cei din grup, căutînd să facă pe indiferenții :

— Vă duceți la Guarda ?

— Da, la Guarda ne ducem.

Încurajați de-a nu trebui să meargă singuri, se încolonau. În preajma satului, drumurile erau negre și în întreaga

cîmpie se auzea un fel de freamăt. Văzînd înşiruindu-se unul după altul, pîlcuri tot mai mari, pe drumul de pe dig, Principalle şi Schichirotto, curioşi, coborîseră pe uscat :

— De unde pînă unde atîta puhoi de lume, azi, în Guarda?

Cei întrebaţi, fie că nu erau grevişti ori nu-i ştiau boicotaţi, fie că nu erau din sat, răspunseră :

— Nu ştiţi ?

— Doar n-o fi vorba de-un bîlci nou...

— Chiar că de bîlci e vorba ! Ne ducem să vedem isprava femeilor.

— A femeilor ?

— Nu ştiţi nimic ?

— Nu, nimic.

— E cu neputinţă !

În cele din urmă, căpătară explicaţia. Princivalle ar fi vrut să se ducă să vadă isprava, dar fratele îl convinse să nu se expună la un risc inutil, fiindcă îşi dădea seama că o asemenea ispravă era indiciul şi motivarea unei excepţionale agitaţii sufleteşti ; iar pentru ei, ca spărgători de grevă şi ca boicotaţi, însemna să caute cu lumînarea o pricină de ceartă. Cecilia fu de părere că :

— Dacă soldaţii, în loc de arme, ar avea nişte mături ca lumea şi le-ar folosi pe dosul palavragioaicelor ălora, holdele ar fi liberate cît ai bate din palme.

Nu-i mai puţin adevărat că noutatea şi ciudăţenia faptului îi nedumerea şi-i făcea curioşi chiar şi pe ei. Iar pe ceilalţi, care umpleau acum ţarinele şi locurile învecinate unde se aflau femeile, afară de curiozitate, îi cuprinse în curînd mila de chipurile lor obosite şi chinuite.

Oamenii se vînzoleau încoace şi-ncolo, se opreau în loc, priveau cu nesaţ întocmai ca printre barăcile din bîlci, cînd sînt atraşi de minunile făgăduite şi nehotărîţi, căci ar trebui să le cerceteze pe toate, dar şovăie să-şi risipească banii plătind intrarea.

Femeile, în general, nu se arătau prea încîntate nici de curiozitate, nici de milă. Palide şi ciufulite, şi — ca să spunem adevărul — chiar murdare şi urît mirositoare, le spuneau celor mai miraţi :

— Ce e ? Sîntem poate „fenomene vii“ ? Grăsana din Cagliari ? Femeia cu barbă ?

Lista creştea ; adăugau hermafroditul şi alţi monştri ai naturii, dar indicîndu-i cu asemenea libertate de vorbire, încît peniţa se sperie. Schiţau în faţa oamenilor gesturi batjocoritoare. Începeau să se adune nori de nehotărîre înciudată, gata să treacă de la milă la furie, fără a se şti dacă împotriva femeilor ori împotriva celor ce le aduseseră într-o asemenea stare, şi de la curiozitate la simpatie, la fel cum oricare alt sentiment tindea să se preschimbe dintr-o dată în batjocură şi în dispreţ. Lumea se întreba cît va putea dura o asemenea stare de lucruri ; cum va putea s-o îngăduie autoritatea care totuşi o tolerase : predomina, în sfîrşit, admiraţia faţă de îndrăzneţele femei, care arătau că le pasă de somaţiile legii tot atîta cît şi păsărelelor de sperietoare.

Între timp, ca să nu irite prea mult spiritele, inspectorul mai c-ar fi acordat un armistiţiu duminical şi, încrezător în efectele oboselii, nu împiedicase în dimineaţa aceea aprovizionările, astfel că începea să sosească mîncarea. Circulau tot felul de glume şi urări de poftă bună. Văzîndu-le pe femei mestecînd, privitorii îşi amintiră de propria lor poftă, iar cei veniţi de departe începură să scoată din taşcă proviziile cu care se înarmaseră pentru drum şi căutau un locşor la umbră, nu atît de uşor de găsit din pricină că era ocupat peste tot de tabăra aceea nouă şi neobişnuită. Şi din politeţe, dar şi în glumă, auzeai spunîndu-se :

— Îmi daţi voie, vă rog ?

Pînă la urmă deveneau mai apropiaţi, iar mulţi dintre cei veniţi la faţa locului se aşezaseră să mănînce amestecîndu-se printre femei :

— Cît timp credeţi c-o s-o mai duceţi ?

— Atît cît o să fie nevoie, răspundeau ele ; pîn-or să plece soldaţii secerători sau, dacă nu, pînă cînd păsărelele vor termina totul de ciugulit.

Cîte unul ori cîte una ridicau glasul ici şi colo, pe un ton sarcastic şi hotărît :

— O să vină „Optzeci şi nouă !“

Ca şi cum ar fi spus : Uite popa, nu e popa. Ca un zumzet nelămurit, încă şi mai mînios, şi circulînd din gură-n gură, putea fi auzit celălalt strigăt de ameninţare şi aşteptare :

— *La bolle, la bolle !*

În chinuitele pămînturi mlăştinoase de dincolo de Pad, vlăguite pe atunci de mizerie, acoperite iarna de mîl şi de

baltă, pîrjolite vara şi numai pulbere, mulţimile înfometate porniseră în mai multe rînduri, cu strigătul acela, să cotropească ţarinele, să dea foc recoltelor, să se lase ucise în lupta cu carabinierii şi cu ostaşii. Dincoace de Pad, mizeria era mai puţin neagră, intenţiile mai politice, ori mai puţin crude. În pămînturi, cum erau cele mlăştinoase de pe atunci, nici măcar gîndul de a pune stăpînire pe ele nu putea să se dovedească ispititor : era numai motiv de nebunie şi deznădejde ; în ţinutul ferrarez meritau însă osteneala de-a le dori ; iar cine-ar fi putut să adune discuţiile în doi peri şi dezordonate, cine-ar fi putut să citească în majoritatea gîndurilor în dimineaţa aceea, la ora aceea de masă, cînd greva îşi pierdea din intensitate, degenerînd într-un fel de petrecere, şi-ar fi dat seama că aproape fiecare cetăţean îşi avea în minte propriul său proiect de împărţire a pămînturilor. Două erau concepţiile cele mai puternice şi, ca să spunem aşa, cardinale ; una foarte generală, adică pămîntul tuturor, dat tuturor, în toată lumea ; şi una strict individuală, în baza căreia fiecare, în minte, îşi tăiase, îşi rotunjise şi-şi aranjase partea sa, ba chiar îşi schiţase propriul plan pentru cadastru. Şi discutau despre aceasta, astfel că nu numai unul singur începea să se certe cu viitorul său vecin de utopie pentru o scurgere, pentru o apă, pentru cîteva palme de pămînt şi pentru o piatră de hotar ; încă de pe acum !

Pînă atunci :

— *La bolle, la bolle!* O să vină Optzeci şi nouă ! Moarte stăpînilor ! strigau bărbaţii şi femeile, încurajaţi de faptul că se aflau în număr atît de mare, dar, altfel, moleşiţi de soarele inevitabil, care aţiţa şi el forfota năzuinţelor în creiere :

— Ceva însă o să se facă, o să se facă, şi trebuie să se facă !

Habar n-aveau ce anume, şi nici nu se întrebau pe ei înşişi, ori pe ceilalţi, pe nimeni ; şi cu toate că nu se ştie dacă întrebarea a fost rostită de careva, ori dacă trebuie rostită, iată că, din masă, răspunsul i-o luă înainte :

— Înainte de-a se însera, pînă nu se înserează, imediat ! Şi-afurisit să fie cine refuză ! E-un laş cel care bate-n retragere ! Imediat, imediat, imediat !

Gustarea săracă, mestecată de multe femei cu truda indiferentă a extenuării ; canicula, oboseala, lenevirea fără de

nici unele şi chinuitoare, incitau revărsarea aceea năbădăioasă de vorbe intolerante. Bărbaţi şi femei alergau, strigau, se ciocneau : făgăduielile păreau adevărate ameninţări. Ceva trebuiau să facă ; nimeni nu ştia ce, şi de aceea devenea şi mai puternic strigătul.

— Trebuie făcut şi-o să se facă ; da, da ; *la bolle, la bolle !*

Cum s-a ivit, şi de unde, nu s-a ştiut : întocmai cum ţîşnesc în mulţimi zvonuri şi propuneri, strigăte şi spaime, furii şi atacuri de asemeni neprevăzute şi neaşteptate, tot astfel, strigătul alergă din gură-n gură, şi de la o holdă la alta, în timp ce pînă la grupurile mai îndepărtate îl duceau cei mai sprinteni, alergînd şi gesticulînd :

— La Ferrara, la Ferrara, la Ferrara !

Strigăt străvechi ; şi, fără să ieşim din cadrul epopeii noastre, el mai străbătuse şi în trecut cîmpiile acelea, pe vremea cînd părintele celui din care coborau morarii Scacerni, podarul de Ariano, tatăl lui Lazzaro, pornind după unul asemănător, se dusese să moară prăbuşindu-se din clopotniţa mahalalei San Giorgio, lîngă zidurile Ferrarei, asediată de către ţărani. Şi chiar în casa familiei Verginesi, nu se afla oare, atîrnînd de un cui, ceea ce mai rămăsese din flinta cu care unul din cei vechi pornise în vremea „Vendée-ei italieneşti", împreună cu „răzvrătiţii" din '99 şi din '9, să termine cu iacobinii, cu birurile, cu recrutarea, cu „arborii libertăţii" şi cu insulte la adresa lui Dumnezeu şi a suveranului legiuit ?

Multe lucruri se schimbaseră de atunci, multe din cele care pe atunci incitaseră mulţimile să strige „la moarte" îi făceau acum să strige ura ! pe oamenii aceştia de rînd din cîmpie, care nu strigaseră, sau strigaseră prea puţin ura ! la adresa libertăţii şi a independenţei politice, iar acum o strigau furioşi la adresa egalităţii sociale ; multe erau lucrurile ce se schimbaseră ori puteau să pară potrivnice şi de-a-ndoaselea : nu însă pornirile, nu închipuirea, nu pasiunea, datorită cărora Ferrara, oraşul, capitala, însemna sediul guvernului, de unde veneau poverile, impunerile, silniciile, unde se arăta nepăsare faţă de lipsurile şi de ostenelile celor săraci, în vreme ce miniştrii îi ascundeau suveranului mizeria poporului.

Fiinţe rătăcite, concepţii şi vorbe ciudate ; influenţînd deci puternic pornirile :

— La Ferrara, la Ferrara !

Să se demonstreze la prefectură, la primărie, la deputați. Și pe urmă, nu se poate ști niciodată ce se-ntîmplă :

— Steagul, începură să strige, ne trebuie steagul.

Și iată coloanele de oameni îndreptîndu-se cu pas hotărît spre Guarda. Liga avea un steag roșu, păstrat în taină de Raibolini, cu gîndul să-l scoată și să-l fluture în ziua victoriei, cînd n-avea să mai fie confiscat.

În ce privește mulțimile cuprinse de răzmeriță, una din ciudățeniile lor o constituie felul în care pătrund și se răspîndesc uneori printre ele anumite informații secrete ; așa de pildă — iar istoria geme de asemenea exemple cumplite — secretul ascunzătorii victimelor căutate pentru a fi ucise. Taina steagului ligii nu era sortită să facă să curgă sînge prin faptul că fusese dezvăluită ; dar în orice caz, de unde n-o știa decît unul dintr-o mie, o aflară dintr-o dată o mie. Și strigînd :

— Steagul, steagul ! se îndreptară spre sediul ligii.

Satul gemea de lume. Apăru steagul și fu dus în piață și în fața bisericii. Raibolini nu încercase nici să organizeze și nici să conducă demonstrația ; Machiavelli, care poate că ar fi putut s-o facă, era plecat. Conducătorul ligii se pierduse și se amestecase în mulțime, laolaltă cu toți ceilalți. Dintr-o dată, nimeni nu mai știa ce să facă și nici măcar pentru ce se afla acolo. Doar un singur suflet, comun, un strigăt general în jurul steagului roșu ce flutura în vînt ; ceva urma să se întîmple, și înainte de căderea serii. Păreau să fi obosit ori să fi uitat de plecarea spre Ferrara. Se învîrteau fără rost de colo-colo, de parcă i-ar fi apucat strechea în masă. Îi atrase și-i opri pe loc apariția, pe treptele bisericii, a parohului, gata împodobit pentru slujbă, căci tocmai se pregătea să-nceapă liturghia, cînd veniseră să-i ceară să adreseze mulțimii un îndemn la liniște. Prezența lui produse tăcere :

— Cinstiți enoriași, frați creștini, unde vreți să plecați ?

— La Ferrara, răspunseră ei, ca un singur om, dar respectuoși și cu glas umil ; și parcă de-abia atunci își amintiră din nou de asta.

— Ce căutați la Ferrara ?

Se aștepta să-i audă răspunzînd „muncă și pîine“, cum răspundeau, de obicei, cei fără lucru, sau barem : dreptate ; în sfîrșit, o vorbă care să-i îngăduie a le recomanda să fie

chibzuiţi, să respecte ordinea, să se abţină de la excese, să se înapoieze acasă şi să aştepte cu încredere. Îi auzi răspunzîndu-i cu un răcnet puternic, furios :

— Pămînt, vrem pămînt !

Rămase înmărmurit, gîndindu-se : „N-au spus nimic !" după care îşi reveni :

— Ştiţi însă ce spuneţi ?

O ştiau şi ei, o ştia şi el, sîngele lui de ţăran răspunzînd parcă şi la strigătul acela :

— Pămînt, pămînt, pămînt !

— Dar cine vreţi să vi-l dea, oameni buni ?

Încetul cu încetul, în alte împrejurări — şi chiar şi în cea de atunci, dacă n-ar fi fost atît de gravă şi de presantă — i-ar fi venit chef să rîdă, gîndindu-se la *commendatorele* Clapasson : ţăranii erau, cu toţii, şi aprinşi şi hotărîţi. De altfel tonul, mirarea, şi chiar întrebarea, erau ale celui care manifestă îndoieli asupra unui lucru nu atît pentru a-i îndemna pe ceilalţi să se abţină, cît fiindcă îi pare prea frumos pentru a se dovedi şi adevărat. În uimirea mulţimii se înfruntau sentimente felurite, iar la vechea, pătimaşa aşteptare pe jumătate legendară a bunătăţii regale părinteşti, împiedicată să-şi miluiască supuşii de răutatea vicleană a nobililor, a potentaţilor şi a miniştrilor, se adăugau suferinţa pricinuită de faptul că văzuseră ostaşii secerînd, şi ruşinea, mai mult chiar decît paguba. Poate că însăşi prezenţa uniformei militare pe ogoare îi făcea să se ducă cu gîndul la maiestatea căpeteniei supreme. Şi, de altfel, erau uriaşe atît popularitatea regelui Umberto, cît şi faima bunătăţii lui. Unul dintre cei mulţi răspunse :

— Regele o să ni-l dea !

— Regele ! strigară cei de faţă, pînă la unul ; iar cel care vorbea pentru toţi :

— Regele o să ni-l dea. Miniştrii nu suflă o vorbă despre cît suferim noi, sărăcuţii. Ei sînt — domnii, stăpînii — cei care au trimis ostaşii să secere. Regele habar n-are şi nici n-ar fi îngăduit-o, el care s-a dus la Napoli, cînd cu holera, şi la Casamicciola, cînd cu cutremurul. Trebuie să ne audă regele ; şi-o să ne-audă : atunci, o să ne dea chiar el pămînturile. Nu-i vorbesc de sărăcia noastră, nu-i spun că e vorba

de dreptate. El e bun şi drept ; o să ne dea pămînturile, regele !

Amestecaţi în mulţime şi tîrîţi de forţa unanimităţii exaltate, socialistul Raibolini, conducătorul ligii, bătrînul internaţionalist Pizzacarino, şi nu numai cei cîţiva republicani, dar însuşi Scansafrasca, vagabondul care nu aspira la pămîntul nimănui, strigau la fel cu toată lumea că regele o să le dea pămînt, că regele o să facă dreptate, cu prilejul acelei foarte apropiate împărţiri. *Don* Cipriano însuşi, descumpănit, era poate gata să se întrebe de unde aflaseră lucrul acesta cu atîta siguranţă, cînd îl auzi pe careva, dintre cei mai apropiaţi, cerîndu-i cu glas tare :

— Binecuvîntează steagul, părinte, binecuvîntează steagul !

— Pentru numele lui Dumnezeu, nu vă dedaţi la excese, nu faceţi prostii, înapoiaţi-vă acasă, fiţi oameni de treabă, şi dacă vreţi într-adevăr să vă duceţi, nu plecaţi în număr atît de mare ; duceţi-vă numai cîţiva...

— Toată lumea, toată lumea ! strigau ei, cu un fel de veselie fanatică, în timp ce steagul, trecînd din mînă-n mînă, ajungea în primele rînduri, în faţa lui.

Iar oratorul :

— Dumneata vorbeşti frumos, cum îi stă bine unui preot ; binecuvîntează însă steagul enoriaşilor dumitale.

Cu pînza aceea roşie revoluţionară în faţa ochilor, *don* Vernetti strigă :

— Pentru numele lui Dumnezeu, ce vreţi să faceţi ? Re...

Fu gata să spună revoluţie, dar un asemenea cuvînt, azvîrlit în mulţime, îi apăru ca un fitil aprins într-o grămadă de praf de puşcă. Şi, ca să abată atenţia celor care, din întîmplare, l-ar fi ghicit, ridică în grabă mare mîna, să binecuvînteze : în gîndul său, nu atît şi nu numai steagul proletar, cît oamenii aceia toţi, ca pentru a-i scăpa de diavol. Şi schiţă gestul în aer, cît putu mai larg, solemn, incluzînd însă în el nu stindardul ateu, ci mai degrabă pe poporenii lui drept-credincioşi, care stăteau cu toţii descoperiţi, iar cîţiva chiar în genunchi.

— V-am binecuvîntat, oameni buni, v-am binecuvîntat bucuros, fiilor, şi se vede, după lucrul acesta pe care mi l-aţi cerut, că în satul nostru inimile sînt bune, şi credinţa n-a dispărut, iar dacă există asta, există lucrul cel mai important... totul, adăugă el, corectîndu-se. La urma urmelor, nu puteţi

avea simțăminte urîte, după ce mi-ați cerut să vă binecuvîntez, dar acuma faceți-vă datoria ; e duminică, e zi de sărbătoare, liturghia a fost anunțată încă de adineauri : intrați în biserică.

Cei de altădată, „răzvrătiții“ împotriva iacobinilor și-a „arborilor libertății“, l-ar fi urmat ca să-i ceară, ca adevărați „vandeeni ai Italiei“, să le binecuvînteze armele. Aici se văzu însă deosebirea dintre vremuri, ca să nu mai spunem că arme nici nu aveau. Și poate că majoritatea lor l-ar fi urmat pe preot, dacă nu s-ar fi auzit din mai multe părți :

— Înainte de-a se însera, s-a spus că înainte de lăsarea serii vom face un anume lucru : la Ferrara, la Ferrara !

Iar unul, mai exaltat și mai năstrușnic, ieșindu-și din fire :

— Steagul e binecuvîntat : acuma, pămîntul ni-l dă Dumnezeu, ni-l dă Dumnezeu !

— Regele și Dumnezeu ! răcni mulțimea : Dumnezeu și regele !

Liturghia fu slujită în fața cîtorva bigote neputincioase. Satul se golise, astfel că atunci cînd preotul întrebă de ce nu se auziseră clopotele în timpul liturghiei, se află că pînă și clopotarul, în loc să fie la semnalele paracliserului pentru dangătele obișnuite, părăsise clopotul cel vechi și plecase împreună cu ceilalți, după „soarele viitorului“.

„Ia te uită însă în ce belea trebuie să intre un om de treabă, un preot care, fără să pretindă c-ar fi un sfînt, a căutat întotdeauna să aibă o comportare frumoasă și înțeleaptă — spunea, în sinea sa, *don* Cipriano Vernetti, adoptînd, fără să-și dea seama, tonul celui chemat să se dezvinovățească înaintea superiorilor — ia te uită ce trebuia să mi se întîmple mie, atît de dușman al scandalurilor, al gălăgiei : *vanitas vanitatum !* Dar pentru o dispoziție ca a lui, mult mai potrivită decît solemnitatea ecleziastului se dovedi a fi exclamația care urmă : „Mă întreb însă de ce nu cad supărările pe capul celor care le caută“ ?

Ca pentru a confirma că supărările se țineau de capul lui, se mai trezi și cu inspectorul Rocco Ciafaglione, împreună cu Clapasson. Adevărul este că inspectorul, informat, venise degrabă la casa parohială, ca să cerceteze ce mai era și cu noutatea aceasta :

— N-am prea multe de spus, răspunse *don* Cipriano, şi ştiu în legătură cu asta tot cît şi dumneata, domnule inspector. Şi-au băgat în cap idei trăsnite, asta da, s-au înfierbîntat, s-au montat, fără doar şi poate.

— Dar ce vor ?

— Aha, ce vor ? Pămînturile, da, pămînturile.

Iar *don* Vernetti, deşi supărat, nu se putu opri să n-arunce o privire de răutăcioasă curiozitate spre chipul lui Clapasson, care era negru de supărare.

— Numai atît ? întrebă Ciafaglione, batjocoritor. Nimic alta decît pămînturile ?

— Şi spun... adăugă preotul, care însă se întrerupse.

— Ce spun ?

— C-o să li le dea regele.

— Maiestatea-sa ?

— Dumnezeu şi regele. Deocamdată se duc la Ferrara să le ceară regelui.

— Cred însă că Maiestatea-sa e la Ferrara ?

— Da de unde ! Ştiu însă şi ei că există acolo prefectul şi speră, cred, în sfîrşit, vor ca ştirea în legătură cu demonstraţia s-ajungă pînă la maiestatea-sa. Susţin că regele nu ştie de soldaţii trimişi să secere. La urma urmelor, trebuie să vă spun eu, domnule inspector, ce năzdrăvănii pot trece prin capul unor oameni strînşi buluc laolaltă ? Vă pot spune, însă, că sînt oameni de treabă şi-o dovedeşte faptul că mi-au cerut să-i binecuvîntez ; poate puţin cam aprinşi, puţin cam năstruşnici, dar, de obicei, oameni cumsecade ; şi nu cred că fac o descoperire spunînd că povestea asta cu ostaşii trimişi să secere a tulburat sufletele, le-a făcut să se-agite, le-a nemulţumit ori, vreau să zic, le-a mîhnit, da, le-a mîhnit mai rău ca orice altceva.

Vorbind astfel, simţea şi el aceeaşi frămîntare tristă şi o arăta într-atîta, încît cel care dăduse în primul rînd sfatul şi datorită insistenţelor cărora fusese luată această măsură, se simţi adînc jignit, şi adresîndu-se funcţionarului, ca şi cînd pe celălalt nu l-ar fi socotit vrednic de el, spuse :

— Am venit oare aici, în timp ce răzvrătirea se înteţeşte pe drumuri, ca să îngăduim discutarea ordinelor autorităţii politice şi a măsurilor autorităţii militare ? Este evident de

foarte mulţi ani şi avem numeroase dovezi că în Italia preoţii sînt susţinătorii şi aliaţii răzvrătirii : din numeroase motive...

— Ce-a căutat, cinstindu-mă cu vizita sa aici în casa parohială — (iar în ironia ceremonioasă puteai distinge vechea siguranţă a imunităţii ecleziastice) — ce-a căutat domnul *commendatore*, nu ştiu : i-am spus funcţionarului guvernului ceea ce-am socotit adevărat, nimerit şi necesar să spun ; nimic nou sau neobişnuit, de altfel, nimic pe care el să nu-l fi ştiut încă mai de mult.

Funcţionarul făcu un semn de aprobare, cu atît mai limpede şi mai hotărît cu cît, de fapt, lucrurile merseseră mult mai departe decît prevăzuse el ; iar cuvintele preotului în legătură cu frămîntarea sufletelor îl impresionase într-adevăr. Dar gestul, care i se păru a fi îndreptat împotriva lui, îl făcu pe Clapasson să izbucnească :

— De altfel — grăi el, cu o anumită amărăciune în glas — părintele *don* Cipriano Vernetti nu spune, nu vrea să mărturisească, şi nu doresc să cercetez acuma din ce motive, a îngăduit să i se impună, ori să i se dea sfatul de-a binecuvînta simbolul revoluţiei, al răsturnării sociale, al ateismului care minează temeliile nu numai ale societăţii, ci şi ale moralei şi ale religiei, al cărei slujitor este, cu toate acestea.

— În chip nevrednic.

— Asta o las s-o spună cugetul dumneavoastră, părinte.

— Fără îndoială, domnule *commendatore ;* şi aflaţi că în ce priveşte spovedania, eu, ca slujitor nevrednic al religiei, trebuie să mă spovedesc cu totul altcuiva !

— Frumoase vorbe ! exclamă Clapasson, cu şi mai mult sarcasm. Dar de urmările unei acţiuni prielnice întru totul instigării şi fanatizării unei gloate de beţivani şi de răzvrătiţi, pervertită încă mai de mult de furia celor mai ticăloase şi mai perfide doctrine antisociale şi anticreştine (dar şi asta o las pe seama cugetului dumneavoastră), de urmările acestea, părinte, va trebui să dai socoteală...

— Superiorilor mei.

— Şi autorităţilor publice, părinte, dacă se vor hotărî, în scurtă vreme, după cum e probabil, ba chiar sigur, să nu mai îngăduie ca o turmă de răzvrătiţi exaltaţi să ducă pînă în oraş strigătul tulburărilor. Va fi nevoie de forţă, va curge poate sînge şi atunci ce culoare va căpăta binecuvîntarea pe

care aţi dat-o flamurii roşii, părinte ? Nu va trebui cumva să daţi socoteală şi în faţa autorităţilor statului pe care, dumneavoastră, preoţii, nu-l recunoaşteţi ? Şi cum se va numi isprava dumneavoastră : imprudenţă, ori slăbiciune ? nesocotinţă sau mai degrabă aţîţare la ură de clasă ?

„Dumnezeu o să ne dea pămînturile, Dumnezeu şi regele !" răsună în amintirea lui *don* Vernetti, care auzi în închipuire răsunetul salvelor de puşcă şi se înfioră la ideea de sînge ; şi gîndindu-se la vreo supărare, dar cu adevărat mare, îşi spuse în gînd : „Noroc că ăsta nu ştie tot ce strigă de cînd i-am binecuvîntat". Iar firea lui, care-l făcea să-i fie silă de supărări, îl birui, în timp ce-şi spunea, cu graba nesiguranţei :

— Nu am binecuvîntat steagul, n-am binecuvîntat, n-am înţeles să binecuvîntez simboluri de nu ştiu ce soi ! Am binecuvîntat credincioşii, enoriaşii mei, care mi-au cerut-o şi care în momentul acela se aflau în primejdie şi aveau mai mult ca oricînd nevoie de intervenţia parohului lor pentru ca Dumnezeu să-i sfătuiască, să-i îndemne la bine şi la pace. Iar eu, unul, am rostit cuvinte de pace.

— Se şi vede, după efect, spuse batjocoritor *commendatorele*.

„Are dreptate turbatul ăsta, se gîndea preotul, din păcate, are dreptate !" Vorbele celuilalt trezeau însă în mintea poliţistului gîndul urgenţei a ceea ce cădea-n sarcina lui. Şi, întrerupînd cearta, rosti :

— Ce facem aici ? O întrunire, o dezbatere în contradictoriu ? Ne-am apucat să facem un proces ? Cu plecăciune, părinte.

Don Cipriano, care văzuse cu ochi atît de răi sosirea celor doi, ar fi vrut acum să-l reţină, ca să nu rămînă în bezna cuvîntului : proces ; ca să dobîndească o încurajare mai sigură decît acel sec şi aspru : „cu plecăciune". Inspectorul ajunsese însă afară şi alerga spre trăsura care, în zilele acelea, stătea tot timpul cu caii înhămaţi şi era gata la orice oră. Trebuia să dea fuga la Ferrara ca să raporteze la prefectură, cît mai repede cu putinţă. *Don* Cipriano rămase înmărmurit şi speriat, ca să se gîndească în ce fel — chiar dacă nu s-ar fi produs zguduirile care-l făceau să-l numească pe Clapasson, în gînd, adevărată cobe — aveau să fie văzute faptele sale la arhi-

episcopie. „Ia te uită — își spunea el, mai mult decît plictisit — cum vin supărările tocmai la cel care nu le caută ! Și cînd te gîndești că sînt unii cărora le mai și plac ! Și totuși, ăștia n-au parte de ele ! N-ai ce face însă, căci dacă n-ar fi atît de ticăloase, n-ar mai fi supărări."

Nu-i mai puțin adevărat că pe *don* Vernetti nu-l mustra cugetul pentru binecuvîntarea pe care-o dăduse ; iar în ceea ce spusese, fusese sincer, indiferent dacă era sau nu vorba de steag. Își aminti apoi că se terminase cu prînzurile bogate din casa *commendatorelui*, iar gîtlejul se resimți ; dar se gîndi : „Un prilej mai puțin de-a păcătui". Iar liberalul acela, personajul acela important din partidul „uzurpator", care voia să-i prescrie unui slujitor al Bisericii modul de comportare în materie de binecuvîntare, făcea să-i apară pe buze zîmbetul acela popesc și țărănesc totodată, pe care i-l cunoaștem. Se gîndea : „Au ceea ce au vrut, și el, și partidul lui, și guvernul lui. Acum se văd urmările necredinței, și îi ating la pungă ; acum s-ar împăca și cu preoții, ca să-i ajute să păstreze ordinea, adică averile lor. Dar cînd confiscau bunurile Bisericii, nu prevedeau că exemplul va face școală ; cînd spuneau : «Pentru noi, libera-cugetare și mîncatul de dulce vinerea ; religia e bună pentru popor și pentru femei», nu prevedeau că școala asta minunată o să dea roade ; cine seamănă vînt, culege furtună".

Astfel de gînduri și vorbe asemenea celor cu care Clapasson îl atacase, indicau și redau tonul devenit obișnuit — și care-a durat apoi ani în șir, pînă la războiul din '14 — în evoluția raporturilor și înțelegerii dintre liberalii conservatori, adică „moderați" și catolicii porecliți clericali, în vreme ce timpul, chestiunea socială și pericolul social, îndrumările papii Leon în această problemă, practica de fiecare zi a guvernului liberal și însăși conviețuirea în Roma a celor două puteri pe de o parte adoptau ba exigențele realității și ale necesității, iar pe de alta o discreditau rigidele conflicte, doctrinele, căci întotdeauna doctrinele fac să se nască realități cu care apoi sînt silite să se împace. Protestul temporaliștilor ajunse deci să se închisteze într-o formulă cu atît mai rigidă, cu cît era mai formală ; iar ultimele urme sau nuanțe sau dîre de „guelfism" catolic, și tot ultimele de „ghibelinism" liberal, dacă se poate spune așa, licăriseră în '76 și în '82, celebrîndu-se, cu

intenţii opuse, Legnano, de către clericali, şi Vecerniile Siciliene, de către liberali, cu o pagubă pentru istorie tot atît de sigură, pe cît fusese de nesigur avantajul politic şi ducînd, în cele din urmă, la înfrîngerea ideilor clare şi a criticii riguroase. Dar tonul acela, pe lîngă că n-avea în el nimic sublim, era dimpotrivă foarte puţin demn, nu prea leal, uneori prefăcut, alteori arogant, infirmînd prin urmare înţelegerea aceea, îngăduinţa aceea dintre moderaţi şi clericali, chiar după ce faimosul *non expedit* fusese de fapt suprimat. Ca numeroase alte simptome şi fapte, tonul acela arăta că viaţa politică naţională rămînea obositoare şi mult prea bogată în pretexte, în expediente şi în aranjamente, cu o risipă de subtilităţi care o rafinau în timp ce opoziţiile şi contrastele, cînd luau proporţii şi izbucneau făţiş, ameninţau să o sălbăticească, după cum se poate vedea în întîmplările de fiecare zi — şi nu numai din '98 — mari şi mici, de cronică şi de istorie.

VIII

Între timp, mulţimea plecată din Guarda înaintase pînă la Ro, disciplinată şi sprintenă, cu steagul în frunte. La Ro îngroşaseră rîndurile şi locuitorii de-acolo şi numeroşi ţărani veniţi în goană de prin sate, cum se întîmplase puţin mai înainte şi în Guarda. Dar de la Ro, drumul spre Ferrara se ramifica şi locul acesta — mai mult decît lumea ce se adăugase şi decît intenţiile, decît strigătele şi decît neînţelegerile ce izbucneau tot mai felurite, pe măsură ce oamenii se îndepărtau de primul punct de plecare şi sporeau ca număr — făcea să se remarce o anumită şovăială în rîndurile demonstranţilor care, deşi mai aţîţaţi, păreau istoviţi încă de pe-acum. Unde vedeau oameni dînd buzna de pe drumurile cîmpeneşti, se opreau să-i aştepte ; unde zăreau grupuri nehotărîte, le strigau, trimiteau pe cîte cineva să le convingă ; iar cînd părăsiră ţinutul grevei, dincolo de Ponte delle Forcelle, la Fossa d'Albero şi la Ruina, văzînd muncitorii pe care graba de a termina recoltarea îi adunase în număr mare pe ogoare, deşi era duminică, intrau pe proprietăţi ca să-i cheme, să-şi

lase lucrul, să vină la Ferrara, în ziua aceasta mare, cînd aveau să se schimbe toate lucrurile (acesta era sentimentul) şi cînd pămînturile aveau să fie împărţite ţăranilor, cărora tocmai se pregăteau să li le dea, li le dădeau, li le şi dăduseră Dumnezeu şi regele. La fel procedau şi cînd, răspîndindu-se, alergau pe la casele şi colibele împrăştiate ici-colo. Iar pînă una, alta, în vreme ce se înmulţeau şi alergau în toate direcţiile, coloana principală şi fruntea, cu steagul, se subţiau şi îşi încetineau mersul. Cîmpia se umplea de un şuşotit neclar şi răguşit, şi de uimire, neîncrezătoare, ici şi colo, şi, pretutindeni, nehotărîtă. Şi pe măsură ce se golea, dar tot mai încet, ca un lucru aproape firesc şi ca o rămăşiţă a unei astfel de uimiri o dată cu întreruperea lucrărilor şi cu plecarea oamenilor de pe moşii, se instala pretutindeni tăcerea.

Iar cine-ar fi mers înapoi pe drumul străbătut de demonstranţi, ar fi întîlnit numai tăcerea ţarinelor părăsite şi a caselor nelocuite, mai solemnă şi mai pustie pe măsură ce s-ar fi apropiat de Guarda şi de ogoarele de-aici. La morile aldor Scacerni, în vadul Piticului, după trecerea convoiului matinal, fiindcă nimeni nu mai fusese văzut venind înapoi, curiozitatea sporise pînă în clipa cînd familia plecase la liturghie în sat, şi îl găsise gol. Cele cîteva bigote rămase în biserică nu-i putuseră spune Ceciliei nimic altceva decît că pluteau în aer semnele apropierii judecăţii de apoi.

În aer nu exista însă nimic altceva decît soarele puternic de iulie şi tăcerea. Şi nu apăreau nici măcar ostaşii, care stăteau strînşi laolaltă şi gata să intervină la nevoie, împreună cu ofiţerii lor, în casele prin care fuseseră incartiruiţi. După liturghie, *don* Vernetti plecase grăbit acasă, astfel că Cecilia, neliniştită şi copleşită de singurătatea aceea, renunţase la vizita duminicală pe care i-o făcea fiului ei Antonio şi voise să se înapoieze imediat la mori, unde nu rămăsese decît Principalle, ca să aibă grijă de pietre. Cu rîndul, în fiecare duminică, unul dintre ei trebuia deci să piardă liturghia ; poate că dacă în dimineaţa aceea nu i-ar fi venit rîndul lui, nu s-ar fi petrecut cele ce urmează.

Adevărul e că atunci cînd se înapoiară ai săi, curiozitatea — şi a lui, şi a celorlalţi — crescu şi deveni atît de puternică, între altele, şi din pricina povestirii lor, ciuntită şi săracă, din care se putea scoate atît de puţin, încît flăcăul spuse :

— În sfîrşit, mă duc să văd ce se întîmplă. Pe careva tot o să-l găsesc eu.

Măcar de n-ar fi plecat! Măcar de n-ar fi găsit pe nimeni!

Întocmai cum învolburarea mării sau fluviul, cînd vine mare, par să măture şi să ducă totul cu ele, dar lasă în urmă, pe uscat, foarte multe lucruri, printre care şi cîte-un hoit, tot astfel, mişcarea aceea tumultoasă către Ferrara îl lăsase pe loc, în vadul Stamplinati, pe Smarazzacucco, care avu posibilitatea să-i spună morarului şi încotro plecase lumea şi cu ce scop, adăugînd, îndată ce-l văzu mirat şi gînditor:

— Dacă într-adevăr izbutesc, dacă e-adevărat că regele le dă pămînt, aş vrea să vedem ce-o să fie cu conducătorul ligii, ce halima, ce zarvă, ce aere; stăpînul satului! Iar atunci chiar că n-aş mai da o para chioară pe pielea de pe anumite părţi ale trupului spărgătorilor de grevă! Nu cumva ai chef să-ţi scarpini şezutul încă de pe-acum, Princivalle?

— Eu? Să mă scarpin eu?

— Parcă şi văd ce mutră o să faci! Şi fiindcă Raibolini are minte ascuţită, o să poruncească, în orice caz, ca vergile să ţi le dea cumnatul.

— Care mama dracului cumnat?

— Orbino, ăla din familia Verginesi. Nu ţi-am spus că el e unul dintre călăi?

— Rămîne de văzut! exclamă celălalt, înjurînd, lucru care nu i se mai întîmplase de multă vreme. Rămîne de văzut cine e mai călău!

— Să sperăm că nu, dar dacă se înapoiază biruitor, cum am spus, cine-i mai ajunge la nas conducătorului ligii?

— Adu-ţi aminte că am ţinut în loc, apucîndu-l numai de coarne, un tăuraş voinic!

— Un tăuraş, da; dar un sat întreg? Are ăsta coarne, de care să-l prinzi? Pielea de pe bucile dumitale nu face nici cît un gologan de-al papii. E-adevărat, de altfel, că, şi dacă-l pierzi pe Orbino de cumnat, tot nimic nu pierzi.

— Ce-are a face? întrebă Princivalle, tulburat.

— Orbino? Ah, ce uituc sînt!

— De ce?

— Nu voiam să-ţi vorbesc de asta fiindcă, la urma urmelor, nu-s decît vorbe, şi n-aş vrea ca din nişte vorbe să se işte necazuri.

— Dac-ai risipi dumneata mai puţine şi dac-ai vorbi mai lămurit, n-ar fi mai bine ? Mi-ai făcut capul calendar.

— Dacă vorbele alea n-ar fi fost jignitoare pentru unii din neamul vostru, mi-ar fi intrat pe-o ureche şi mi-ar fi ieşit pe cealaltă.

— Să jignească ? Familia mea ? murmură celălalt, înhăţînd nada.

— Din păcate ! M-au scos din răbdări şi dac-aveam braţele dumitale, nu-ţi mai vorbeam acum despre asta ; ai fi auzit că am pus lucrurile la punct şi că n-am dat de ruşine credinţa faţă de prietenie. Nu am însă braţele dumitale, şi sînt bătrîn, Pumn interzis, sînt bătrîn.

— Ce-au spus despre familia mea ? Şi cine ?

— Făgăduieşte-mi însă c-o să fii cuminte, Princivalle, c-o să ai răbdare, judecată, c-o să fii om de treabă...

— Îţi făgăduiesc să te fac şi pe dumneata chiar acum să simţi pumnul interzis, dac-o mai lungeşti mult.

— Grozavă afacere aş mai face ! Iată cu ce te-alegi din prea multă dragoste ! Am ţinut la dumneata încă de cînd erai doar un băieţandru, nu-ţi mai aduci aminte ? Nu, nu strînge pumnii ! Îţi spun totul acuma, dar nu-ţi ieşi din răbdări. Dumneata mi-ai smuls vorba din gură, dar ai grijă să nu te-nfurii, stai liniştit ; se poate ca vina să nu fie numai a unuia singur, deşi a lui Orbino e mai urîtă. Şi s-au mai amestecat şi femeile ; iar ele fac întotdeauna mult rău, o ştii, cu limba lor ascuţită. Susanna Verginesi, pe care-o cunoşti, Lantision, cum e poreclită...

— O ştiu ; dă-i drumul mai departe ! Nu lungi atîta vorba !

— Vreau să spun că scuze se pot găsi chiar acolo unde la început nici nu ţi-ar veni să crezi.

— Ducă-se dracului scuzele şi începuturile prea lungi !

— Nu ca s-o bîrfesc, dar se ştie că Lantision e o tîrfă, că trăieşte cu conducătorul ligii şi c-a trăit cu atîţia şi-atîţia alţii...

— Ce-mi pasă mie de Lantision ?

— Fiindcă asta le preţuieşte şi pe celelalte, după ea ; iar pîn-aici se poate să fie de bună-credinţă ; dar dacă preţuirea e cumva adevărată, ce sînt, într-adevăr, celelalte ? Toată lumea, doar un bordel...

— Ce-mi pasă mie, îți spun încă o dată, de lume și de bordele ?

— Răbdare, Princivalle, puțină răbdare, fiindcă se poate întîmpla ca gîndul, răutatea, josnicia să nu fie ale ăluia, ci ale ăleilalte.

— Ăla ? Aialaltă ?

— Da, spun că se poate întîmpla ca Lantision să fi născocit totul, ca Raibolini să-i fi poruncit și el s-o spună, fiindcă pentru ligiști orice armă e bună împotriva boicotaților și boicotatelor, chiar batjocura și calomnia. Se poate întîmpla să-i fi spus că asta era datoria lui de grevist și să-l fi băgat în sperieți, ori ca el să fi crezut toate astea ; dar vina cea mai mare, josnicia de-a fi născocit calomnia, poate fi numai a conducătorului ligii și-a soră-sei...

— Ce amestec au aici surorile lui Raibolini ?

— Ale lui Raibolini ? N-am spus asta ; nu știu nici măcar dacă are surori.

— Sora... Lantision... deci ; dar Orbino, ce-a zis Orbino de noi, alde Scacerni ?

— Vezi că asta n-aș fi vrut să ți-o spun.

— Orbino zice...

— N-aș vrea să ți-o spun...

— Dă-i drumul ! Golește sacul !

— Spune că el și cu sora dumitale, cu Berta cea frumoasă, cînd era o amărîtă de slujnică în casa aldor Verginesi, se duceau, iertat să fiu, să se culce împreună, și că, la început, ca un om cinstit, el n-ar fi vrut ; dar că ea, sora dumitale, e mai rău... nu, nu-mi cere să spun !

— Trebuie să spui tot ! răcni celălalt.

— Îmi face silă, mi-e scîrbă, dar mă supun. Sînt chiar vorbele lui : e mai rău ca o cățea în călduri, și spune că la Vegri della Coguazza nu există șanț, ori gard, ori tufiș unde ea să nu-i fi sărit de gît și să nu se fi băgat sub el, aproape cu forța ; așa că, în cele din urmă, deși e frumoasă, i-a pierit cheful și s-a scîrbit, și-a fost mulțumit de grevă și de boicotare, care-au venit să-l scape de ea, fiindcă se săturase pînă peste cap.

— Orbino ? bombăni Princivalle furios și îndurerat, biciuit de vorbele și de gesturile scîrboase care, pe celălalt, în timp

ce le născocea, îl ațîțau în chip murdar. Orbino, care i-a dat cuvîntul ? Ei, care-l iubea atît de mult ?

— Spune că i l-a dat ca să scape de-o asemenea lipitoare, dar că nu-i atît de prost încît să-și caute singur coarnele, care — cu o femeie ca ea — nu i-ar lipsi ; și pe urmă, după ce-a luat-o pe încercate, nici măcar copii nu e-n stare să facă, fiindcă, zice el, femeile atît de scroafe — vorbele sînt ale lui — nu rămîn însărcinate. Spre cinstea Bertei, dacă se mai poate vorbi de cinste, zice numai că atunci cînd i-ați adus-o în casă — iar aici rîde de voi ceilalți și de Cecilia, de mama voastră, făcîndu-vă nătărăi — era fată mare și că el poate s-o spună.

— O să vedem noi cine rîde la urmă ! O să vedem în curînd cine e nătărău ! urlă Princivalle, înjurînd îngrozitor.

— Liniștește-te, Princivalle, să chibzuim ; poate că ceilalți să-i fi băgat în minte toate astea ; poate că-l pun să le spună ; dar, la drept vorbind, nici el n-ar trebui să facă asta cu atîta plăcere, precum arată ; nu crezi ? N-ar trebui să spună că, dac-o să intre pe mîna lui, o să-i dea vergile cu multă plăcere, Bertei — spărgătoarea de grevă — fiindcă nu merită altceva.

— Te-ai purtat ca un adevărat prieten, rosti Princivalle — întinzîndu-i mîna, pe care celălalt nu se rușină s-o strîngă — și-ți mulțumesc pentru tot ce mi-ai adus la cunoștință.

Furia, în timp ce-o stăpînea prin gestul acesta, furia nefericitului, zvîcnea tot mai cumplit în roșeața chipului, în ochii rătăciți și sîngerii, în umflarea gîtului. Fiecare cuvînt înfățișa un efort de-a nu izbucni într-un răcnet.

— Dac-aș avea brațele dumitale — spunea Smarazzacucco, întocmai ca un artificier, cînd vede că din amestecurile sale iese ceva care îl sperie chiar și pe el însuși — n-aș fi venit să-ți spun nimic, fiindcă e, oricum, un rol nu prea simpatic.

— E treaba mîinilor mele, e treaba mea, e treaba ăstora, bolborosea înăbușit Princivalle, strîngînd pumnii, a mea, a mea...

Ca pentru a da drumul furiei, începu să lovească puternic cu pumnii în pieptul lui uriaș, care bubui răsunător și adînc.

Pe vremea aceea, o faimoasă teorie științifică explica orice lucru și procura catedre cu duiumul, prin evoluția speciilor animale ; dacă vreunul din profesorii aceia l-ar fi văzut dez-

lănţuit astfel — şi şi-ar fi amintit că maimuţoii din neamul gorilelor bat toba pe propriul lor piept, înteţindu-şi furia şi luîndu-se astfel la bătaie cu ei înşişi — ar fi putut să găsească, cu ajutorul atavismului, sugestia unei noi dovezi împotriva relatărilor *Genezei* şi în sprijinul coborîrii omului din marile maimuţe antropomorfe. În orice caz, au trecut şi vor trece drept ipoteze, probe, documente sau sugestii, năstruşnicii tot atît de ştiinţifice, şi cu atît mai greu de priceput cu cît vor fi mai subtile. Ne vom mulţumi să spunem că era vorba de o izbucnire cu totul personală, şi brutală, a unui Princivalle preschimbat în fiară, care nu mai vedea din pricina mîniei ; dar cît de puternic bubuia pieptul acela, cu oasele şi cu muşchii coastelor puternice ca şarpanta unei corăbii şi ca doagele cercuite cu fier !

Văzîndu-l şi auzindu-l, instigatorul simţi un fior în ceafă la gîndul că dacă prefăcătoria lui era demascată, ar fi încercat singur forţa şi furia lui Pumn interzis. Voi să preîntîmpine primejdia :

— Ia seama, prietene, Orbino o să spună că n-a vorbit nimic şi că nu-i adevărat.

— Cel care calomniază e întotdeauna şi laş.

— Şi spun încă o dată că poate e vorba de lucruri pe care le-a născocit soră-sa şi pe care i le porunceşte conducătorul ligii.

— Nu pot să dau în soră-sa ! răcni celălalt ; şi se frămînta ; şi-şi muşca pumnii ; şi era chinuit de nerăbdare : Să ia el furca, şi fusul, şi fusta, şi să îmbrace ea pantalonii, atunci. Iar cu conducătorul ligii o să mă socotesc mai tîrziu.

— Soră-sa e o caţă nemaipomenită ; cînd e vorba să facă rău, are o minte, o minte...

— Venită din iad, dar o trimit eu înapoi.

— N-aş vrea să te mărgineşti numai la ceea ce ţi-am spus eu. Poate că greşesc.

— Mi-e de-ajuns. Pe cine să mai întreb ? Pe ligişti ? Li se spune astfel fiindcă sînt toţi în ligă : o desfac eu !

— Surioara...

— Să terminăm odată cu surioara asta !

Smarazzacucco izbutise să facă în aşa fel ca dacă furiosul acela ar fi întreprins vreo cercetare, să trebuie s-o extindă la bîrfelile Susannei, suficiente pentru a da pîrei lui înfăţişare

de adevăr şi să-i ascundă scopurile. Cu toate acestea, blestema clipa cînd se băgase în încurcătura asta, cu atît mai mult cu cît Princivalle, ameţit parcă, spunea :

— Orbino... Orbino care-a ştiut să ne ducă atît de frumos de nas pe mine şi pe soră-mea... iar aici izbucni într-un răcnet de furie animalică : Prima dată cînd îl întîlnesc, îl ucid.

— Uite, uite, vezi cum eşti ? Judecă...

Smarazzacucco dorea doar o greşeală, tocmai bună de exploatat împotriva spărgătorilor de grevă, dar nu o exagerare de asemenea proporţii. Întristat şi speriat, se agăţa de braţele celuilalt pentru a-l reţine şi linişti, dar acesta, ca şi cum l-ar fi pălit soarele în cap, făcîndu-l să-şi piardă minţile, ca şi cum de-abia ar fi aşteptat o împotrivire ca să se dezlănţuie, se desprinse cu o smucitură şi porni furios către Vegri della Coguazza.

— N-o să găseşti pe nimeni, îi strigă din urmă Smarazzacucco, încercînd să-l oprească, astăzi sînt cu toţii la Ferrara.

Nu-şi mai amintea însă, nu mai lua în seamă şi nici măcar nu mai auzea nimic. Gonea, prăvălindu-se parcă, peste mirişti şi prin cînepa înaltă şi plăcut mirositoare ; sări două şanţuri largi, care-l întîrziară pe Smarazzacucco ; trecu printr-un gard viu de păducel, rupse mărăcini şi cioturi : aidoma unui mistreţ, cînd se năpusteşte prin tufişuri. În sufletul lui simplu nu era numai indignarea pricinuită de calomnierea şi de trădarea soră-si, ci o furie a sîngelui, încă şi mai întunecată. Iar în înşelăciunea căreia-i căzuse pradă, şi pentru unul ca el, simplu şi sincer, şi deprins ca, despre o soră, să nu aibă vreodată nici idei şi nici măcar bănuieli altfel decît caste şi curate, vorbele în doi peri ale unui scîrbos ca Smarazzacucco, închipuirile deşucheate ale nu ştiu cărei obosite şi siloase pofte de bătrîn destrăbălat, viciul şi scîrba, precum şi josnicia săvîrşită, trezeau un fel de deznădejde şi o ruşine de neşters. Poate că, mai mult decît pentru a pedepsi şi a răzbuna, omul gonea, stăpînit de o străveche spaimă, spre a aduce jertfă şi-a se jertfi, într-o pornire sfîntă şi în delir. Şi reînnoind parcă ritualuri nelegiuite în cinstea unor idoli spurcaţi şi fioroşi — rămăşiţe ale unui ev întunecat — el chema diavolul, alergînd, nimicind, osîndindu-se, cu strigăte înăbuşite.

Cînd ajunse în faţa casei familiei Verginesi „cu sufletul lung", aceasta era încuiată. În grajd, cîteva vite, poate flămînde

ori însetate, mugeau blînde şi liniştite, adîncind şi îndulcind tăcerea cîmpiei pustii. Aici, nebunia lui Princivalle începu un joc năstruşnic ; iar Smarazzacucco îl văzu alergînd de cîteva ori în jurul casei tăcute, dornic să adulmece şi să pîndească. Dacă ar fi fost mai aproape, l-ar fi văzut rîzînd cu toată gura, aidoma unui dulău. Nu cuteza însă să se apropie ; în schimb, amintindu-şi de-abia acum că, mai demult, Princivalle dăduse foc morii, nădăjdui să-l abată de la mai rău, atingîndu-şi totodată şi scopul aţîţărilor sale ; drept care, îl strigă din mijlocul pajiştii :

— Vezi bine că nu e nimeni ; dă foc fînarului, fiindc-o să fii răzbunat. Ascultă-mă pe mine, Princivalle ! Mulţumeşte-te să dai foc fînarului. Dar ia te uită, adăugă el, îngrijorat, a înnebunit şi nici măcar nu mai aude ; trebuie s-o sfîrşim amîndoi în ocnă, fir-aş al dracului şi eu, şi ideea pe care-am avut-o !

Princivalle se năpustea în uşă, nu ca să ciocăne-n ea, ci mai degrabă ca s-o sfărîme şi s-o dea jos ; dar uşa se deschise, căci era cineva-n casă şi auzise desigur glasul lui Smarazzacucco.

Unul dintre cei dintîi pe care procesiunea către Ferrara îi obosise fusese Orbino, care, încă de la început, se îndreptase într-acolo fără nici un chef. Puţin mai departe de Ro, se despărţise de ceilalţi, înapoindu-se spre casă ; şi fiindcă găsise Guarda atît de goală, pustietatea aceea a locurilor făcuse să-i mijească-n cap un gînd frumos de îndrăgostit : să meargă să se cureţe de praf şi de năduşeală, să se îmbrace cu hainele bune, de sărbătoare şi, profitînd de faptul că satul era gol şi că n-avea cine să-l spioneze, să se ducă, în sfîrşit, la moară, să-i facă o vizită frumoasei sale, ca să o mîngîie şi să se mîngîie cu ideea că soarta, după ce li se împotrivise atîta, le oferea un prilej favorabil. Mai voia de asemeni să le spună, mamei şi fraţilor, că o cerea de nevastă şi că îndată ce-o să fie cu putinţă, o s-o conducă la altar. Soarta, se gîndea el, o să-şi risipească pînă la urmă întreaga ei răutate, obosită de a-i tot persecuta ; în orice caz, voia să le facă şi celorlalţi, şi să-i repete şi ei, făgăduiala lui pe viaţă şi pe moarte. Şi era fericit cum numai îndrăgostiţii ştiu să fie.

Deschise uşa cu gîndul acela surîzător, auzind glasuri afară, pe pajişte ; deschise fără teamă şi fără să se supere că vreun

musafir nedorit ar fi putut veni să-l tulbure şi să-l reţină ; şi se trezi faţă în faţă cu dementul. Şi-n timp ce Smarazzacucco, din mijlocul pajiştii, muşcîndu-şi mîinile, blestema soarta, pe Dumnezeu şi pe sfinţi, Orbino, recunoscîndu-l pe Principalle, ieşi închizînd uşa după el, şi spuse, plăcut surprins :

— Ehei, tu, aici, Princivalle ?

Acesta sărise trei paşi înapoi, cu pumnii strînşi şi cu braţele încordate.

— Şi ce vînt bun te-aduce ? adăugă Orbino.

— O să-l simţi, mugi celălalt, o să simţi tu dincotro bate.

— Ferească-ne Dumnezeu, Princivalle, nu cumva ai înnebunit ?

— Ce anume ai spus despre soră-mea ? Te las să spui patru vorbe şi pe urmă, apără-te, dacă eşti în stare.

— Soră-ta ? Patru vorbe ? Mai degrabă lămureşte-mă ce vrei tu ?

— Patru, şi nu mai multe ! Ce-ai spus despre şanţuri, despre tufiş, despre culcat împreună şi despre faptul că e scroafă ? Şi că vrei să-i tragi cu sete vergi, întinsă pe laviţă ?

Îşi scutura pumnii, şi lovea în aer cu ei, strigînd răvăşit. Se lovi apoi din nou peste piept şi rîse îngrozitor.

— Despre soră-ta n-am spus decît vorbe frumoase şi c-o să-mi fie nevastă !

Nenorocirea voi ca glasul să i se dogească puţin de spaimă, ceea ce, la jivinele sălbatice, ascute dintr-o dată cruzimea de fiară ; iar în ochii furiosului Princivalle izbuti să fie dovada pe care era atît de doritor s-o găsească :

— Nu-mi face pe nevinovatul, strigă el, scrîşnind din dinţi, cu spaima asta pe care-o ai în trup ! De altfel, n-ai mai fi tu, dacă n-ai fi şi laş. La culcare, ai ? în tufişuri, prin toate şanţurile ; în iad şi tu, şi eu.

Flăcăul, cu spatele la zid, se apăra cum putea ; dar cele cîteva lovituri cu care izbuti să atingă bruta se dovediră a fi mai degrabă iască pentru focul nebuniei sîngeroase, decît apărare pentru bietul nefericit.

În oricare altă luptă, de cînd omul îl ucide pe om, arma impune regula unei arte ; în aceea a pumnilor, din mîinile libere şi ucigaşe ţîşnesc şi mai liber instinctul bestial, sîngeros şi criminal. Nefericitul îşi dădu seama că era pierdut, că nimic şi nimeni nu-l putea scăpa. Un instinct şiret şi îndărătnic îl

îndruma pe Princivalle spre inima, spre ficatul şi spre pieptul victimei. Lumea se cufundă în beznă în ochii lui Orbino ; simţi fiorul morţii. Iar cînd durerea loviturilor surde şi sălbatece şi a oaselor rupte deveni prea puternică, se lipi cu spatele de zid şi îşi feri capul între mîini, strigînd :

— Dar vrei într-adevăr să mă ucizi, Princivalle ?

— Tu ai spus-o ! mormăi celălalt, dezlănţuit.

Îndreptat de ultimul pumn, Orbino se izbi cu ceafa de perete.

De-abia ţinîndu-se pe picioare, făcu doi paşi înainte, dibuind în neştire cu mîinile, ca pentru a găsi un sprijin în aer. Dînd de criminal, îl îmbrăţişă moale şi fără putere. Se prăbuşi cu faţa la pămînt.

Prăbuşirea, gestul acela, mîinile slabe, îi spuseră lui Princivalle ce se întîmplase ; şi cum în furie pătrundea tăişul unei răceli tainice şi înspăimîntătoare, urlă :

— Ridică-te ! Ridică-te, căci te dau gata !

Orbino se ridică în genunchi ; un chip de om nenorocit :

— Iată-mă, spuse el, printre icnelile cu sînge ale agoniei. Nu e, nu mai e nevoie să mă dai gata, Princivalle ; ierte-ne Domnul şi pe tine, şi pe mine. Dar tu, nenorocitule ce-ai crezut ? Mor nevinovat ; tocmai veneam la voi, să-mi reînnoiesc făgăduiala. Spune-i asta soră-ti, spune-i-o — şi întindea mîinile — să nu creadă ca tine ; o să i-o spui ? urlă el.

Adevărul, ca un cuţit în stare numai să chinuie, fără să omoare, pătrunse în sufletul ucigaşului. Se uita pe rînd la propriile sale mîini şi la chipul celuilalt, care nu minţea. Păru să-şi aducă aminte că exista cineva care suferea un chin cutremurător ; nu ştia încă cine. Tot astfel, în cel osîndit, amintirea păcatului întregeşte şi tulbură osînda, iar vinovată este tocmai căinţa.

Îl trezi glasul muribundului, a cărui răsuflare slăbea, în timp ce se sprijinea în mîini, căzînd din nou :

— O să-i spui cît de mult am iubit-o, o să-i spui ?

Princivalle crezu că i se rupe în piept vîna inimii. Îngenunche alături de Orbino, care căzuse lungit la pămînt, şi tresărea, şi respira greu, scuipînd sînge ; după asta răcni :

— Cît e de-adevărat că mi-aş da şi sîngele ; cît e de adevărat Dumnezeule, ţi-o jur !

— Atunci, trebuia să devenim frați, Princivalle ; facă-se voia Domnului. Stăpîne, strigă el tare, tare de tot, Stăpîne, în mîinile tale îmi dau duhul.

Atunci, potlogarul și ticălosul de Smarazzacucco, pe care spaima îl țintuise acolo unde era, se pregăti s-o ia la fugă, dar îl văzu pe Princivalle aplecîndu-se asupra celui căzut, ridicîndu-se din nou, înălțînd brațele spre cer, alergînd cît îl țineau puterile și dispărînd în cîmpia pustie.

Se apropie, își dădu seama că Orbino murise și se gîndi :

„Celălalt a spălat putina ; ăsta trebuie să dispară, mai cu seamă că din fericire nu ne-a văzut nimeni". Și în timp ce se gîndea la toate acestea, ștergea cu piciorul pe pămînt, în praf, un pic de sînge închegat. Continuă să-și spună în gînd :

„Din fericire, sînt toți plecați, iar de-aici pînă la fluviu n-o să întîlnesc pe nimeni. De altfel, Princivalle are mai mult interes decît mine să-și țină gura."

Cu mortul pe umeri apucă pe cărarea cea mai ascunsă, iar apoi prin tufișuri. Știa un loc pe malul fluviului, izolat și împădurit. Cînd ajunse acolo, cercetă malul cu grijă, printre crengi ; luîndu-și toate măsurile pentru a fi observat cît mai puțin cu putință, îi dădu drumul cadavrului să alunece în fluviu. Îl văzu ducîndu-se la fund în apa verzuie și leneșă a fluviului în scădere, dar care acolo era destul de adînc și se gîndi : „Ar fi mai bine să fie în creștere, căci l-ar duce mai departe ; uneori, cei înecați ajung chiar pînă la mare și nu mai ies niciodată la iveală. Deocamdată o să stea sub apă cîtăva vreme, și-n orice caz o să se creadă într-o nenorocire ; și, oricum ar fi, dobitocul ăla de Princivalle o să-și țină gura și-o să trebuie să-mi mulțumescă dac-o să mi-o țin și eu".

A evita furia lui Princivalle i se părea lucrul cel mai important. Dar unde se dusese ? Nu cumva înnebunise ?

Se îndreptă către vadul Stamplinati cu gîndul acesta în cap, căutînd un drum pe care, chiar dacă s-ar fi întîlnit cu cineva, să nu dea de bănuit că venea dinspre Vegri della Coguazza. Și mergea cu grijă, tresărind la fiecare fîșîit de crengi, de teamă ca dintre ele să nu se ivească pe neașteptate, ca un adevărat monstru al naturii, cel de care se temea îngrozitor. Nu întîlni pe nimeni și numai din grajduri se auzeau vitele mugind ici și colo, prin satul pustiu în preajma înserării.

Între timp, cursa nebunească — şi n-a ştiut niciodată cît a durat şi prin ce coclauri — îl adusese pe Princivalle înapoi, la locul crimei ; iar acolo, în cele din urmă, se opri. Tremura din tot trupul şi era lac de năduşeală. Se uita ca smintit şi nu recunoştea încă locul, decît printr-o frămîntare şi o uimire de neînţeles, care-i opriseră goana acolo, şi îi spuneau, înainte ca însuşi cugetul să se fi trezit şi să fi început remuşcările, că existau pe lume lucruri de care n-ar fi putut scăpa chiar dac-ar fi fugit în veac şi în veac ; o greutate uriaşă, un chin îngrozitor, o suferinţă cumplită din pricina vinii şi a nenorocirii.

Totuşi, găsind locul gol, crezu poate pentru o clipă, că fusese vorba de o halucinaţie ; dar atunci din ce pricină golul sporea neliniştea ? Clătină capul cu un fel de milă îngăduitoare, asemenea celui care, trezindu-se din ghearele unui coşmar, se miră că a putut să sufere atîta din pricina unui vis lipsit de orice temei. Dar zîmbetul lui, dacă s-ar fi putut chema astfel, uimirea lui îngăduitoare proveneau din faptul că, timp de o clipă, fusese în stare să creadă că n-ar fi adevărat. Gheara de-abia începuse să strîngă ; nu slăbea, nu dispărea. Şi îndată ce se gîndi, înainte chiar de a-şi aduce aminte că-l ucisese, îndată ce spuse : „L-a dus celălalt de-aici“, — îl cuprinse o nouă durere, îl orbi cu strălucirea ei şi-i dădu putinţa să judece iarăşi. Era totuşi mai bună durerea decît acea ruşinoasă nelinişte smintită ; în durere era din nou om şi trăia ca atare.

Da, îl cuprinsese o oboseală imensă, de nedescris, josnică, asemănătoare întru totul cu somnul care uneori îl doboară şi-l copleşeşte pe criminal alături de cel ucis ; şi-ar fi vrut să doarmă. Îl chemau însă cei care nu mai erau acolo, cu un singur gînd : „Nu trebuie să rămînă în mîinile ăluia“. Şi ţîşni o amintire : „Şi-apoi am jurat“.

Dacă şi-ar fi amintit mai mult, şi mai ales dacă şi-ar fi amintit că acum avea datoria să apară în faţa soră-si, i-ar fi lipsit cu desăvîrşire curajul de a săvîrşi lucrul acesta. Ştia deci numai c-o să-şi aducă aminte curînd de tot ce mai avea de făcut. Deocamdată, îl ţinea în picioare şi-l împingea din spate, trudă înspăimîntătoare, gîndul, care era cuget şi credinţă : nevinovatul ăla nu trebuia lăsat în mîinile unui asemenea om.

Apăru în faptul serii în fața complicelui, tocmai cînd demonstranții — care se împrăștiaseră încă dinainte de-a ajunge în oraș — se înapoiau, rînd pe rînd, acasă. Cînd îl văzu, nenorocitul înlemni ; își recăpătă însă aroganța lui josnică, îndată ce-l auzi întrebînd, cu glas trudit, nespus de trudit :

— Ce-ai făcut ? Unde l-ai pus ?

— Fii liniștit, Princivalle, căci te-am slujit — și era gata să spună : ca prieten, dar evită cuvîntul, de teamă ca nu cumva să trezească în celălalt, care parcă visa, o amintire capabilă să-l asmută împotriva lui. Se înfioră, gîndindu-se la pumnii înfricoșători, și spuse : Te-am slujit în toate privințele și m-am îngrijit eu de ceea ce ai uitat tu. De altfel, în clipa asta te și compătimesc, deși m-ai băgat într-o încurcătură din pricina căreia o să sfîrșim amîndoi în temniță : pînă la urmă, trag însă nădejde că sîntem salvați și tu, și eu.

— Ce-ai făcut cu el ?

— Ți-am spus : stai liniștit — răspunse celălalt, care voia totuși să-și umfle meritele, și care-și recăpăta încrederea din minut în minut, părîndu-i-se că Princivalle s-ar fi tîmpit din pricina fricii. Eu, unul, nu mi-am pierdut capul, nici măcar în clipa aceea și, deși puteam lăsa totul așa cum se găsea, iar pe tine în primejdie și prins în cursă, nu am vrut să fii nimicit, chiar cu riscul de-a fi tîrît și eu în primejdie și de-a intra în bucluc.

Îndrăzneala ticăloasă cu care vorbea găsi ecou în sufletul lui Princivalle numai pentru a spori mila față de cel nevinovat și sila ca el să rămînă mai departe în mîinile murdare ale lui Smarazzacucco :

— Unde l-ai pus ?

— Ți-am mai spus și-ți spun încă o dată că puteam să-l las acolo. Nu strigasem eu că mai curînd să dai foc fînarului? Chiar dac-ar fi trebuit să-ți dau eu chibritele ! Tu, însă, nu ; ai vrut să faci după cum te-a tăiat capul, și-ai pricinuit toată nenorocirea asta, un dezastru ca ăsta ; și pe urmă cărel poteca; nu ți-a dat prin minte, mintea aia neroadă n-a fost în stare să găsească nimic altceva decît atîta : să speli putina. Din fericire, mai eram pe-acolo și eu, care nu mi-am pierdut capul. Dacă nu, la ora asta carabinierii ar fi și pornit să te caute.

Văzîndu-l atît de răbdător, rămasese încredințat că Orbino nu avusese timp să dezvăluie calomnia ; dezinvoltura lui ne-

ruşinată deveni aroganţă criminală şi nelegiuită ; socoti că-l are la mînă pentru totdeauna şi că o să poată face cu el ce-o să vrea, şi de aceea, cu un rînjet de şantagist, spuse :

— Nu-ţi fie frică, Princivalle.

Vorbele îi rămaseră în gît, cînd auzi :

— Nu-ţi fie frică, Smarazzacucco, căci n-o să te ucid : şi nu ştiu de ce ; dar mi se pare că a te lăsa într-o lume în care trăieşte unul ca tine poate fi o pedeapsă mai mare : fiindcă eu, la urma urmelor, ce-aş putea să-ţi fac ? Doar să te strîng de gît, şi mi se pare puţin. Aşadar, nu-ţi fie teamă. Stai acolo şi răspunde-mi.

Tonul umil şi străin al glasului făcea şi mai înspăimîntătoare cuvintele şi gestul arătătorului, în timp ce-i spunea : stai acolo. Vînăt, înţepenit, clănţănind din dinţi, bîlbîi :

— Am crezut, Princivalle, că aranjez astfel lucrurile, cum nu se poate mai bine. Dac-am greşit cumva, iartă-mă. Sîntem în aceeaşi primejdie. Princivalle, ocna...

— Ce-ai făcut cu... — şi glasul se întrerupse, ca şi cînd o pudoare tainică, religioasă, i-ar fi interzis pînă şi pronunţarea numelui celui mort — cu el ?

— Trebuia să-l las acolo, să ne nenorocească, pe amîndoi, sărăcuţul ăla, acum cînd se întîmplaseră cele ştiute ? Ocna...

Un gest îi reteză firul vorbei şi-i arătă în acelaşi timp nepăsarea lui Princivalle, astfel că, în Smarazzacucco, uimirea birui spaima :

— Cum adică ? La tine, la noi, la ocnă nu te gîndeşti ? Totuşi, adăugă el, pe neaşteptate, înspăimîntîndu-se din nou : doar n-oi fi vrînd să mă denunţi ?

— Nu. Nici măcar cînd au să mă înhaţe pe mine carabinierii.

— Nici măcar atunci ? Dar n-au să te înhaţe.

— N-are importanţă. Tu n-ai nici un amestec. Răspunde însă la ce-am venit să te-ntreb. Pe urmă, n-o să ne mai întîlnim niciodată. Măcar de nu ne-am fi întîlnit niciodată !

Iar în vorbele acestea tremură, întocmai ca lumina în irisul celui ce-a plîns, o lume pierdută. Dar celălalt, obsedat de ideea sa :

— Unde puteam să-l duc. În apă, ca-ntotdeauna prin părţile noastre, cînd se întîmplă o nenorocire.

— Aşadar, în fluviu ?

— În Pad.
— În ce loc ?
— Între Pontiga şi Braglia.
— Şi... şi... cum ?
— Ce vrei să spui ?
— Legat cu pietre ?
— Nu, nu era vreme să mă gîndesc la asta şi, pe urmă, nici n-aveam frînghie.

Vorbind astfel, îl privea pe celălalt, îndoindu-se că s-ar fi putut speria pe degeaba. Şi se scuza :

— Sigur c-ar fi fost mai bine, dar în momentul ăla... şi pe urmă fără nici un ajutor, cum rămăsesem ; şi nici nu e chiar atît de uşor pe cît s-ar părea să legi pietre de un cadavru.

— Destul. Nu-mi mai trebuie nimic de la tine.

În clipa aceea, uşurarea de a-l vedea plecat fu atotputernică, dar în curînd, în Smarazzacucco se iscă furia de a se fi temut, şi o nouă teamă: ce încredere se putea avea în bădăranul ăla, în caz c-ar fi fost prins ? Izbucnirile de furie nasc ura, atît de rar absentă între complicii la fărădelegi. Îl năpădi apoi un val de dispreţ şi se înfurie şi mai mult, spunîndu-şi în gînd : „Mîrlanul ăla e-n stare să se lase prins : nu-i pasă, vita-ncălţată ! Mie însă îmi pasă foarte mult ! Iar cine poate pricepe, ce vor să-nsemne purtările alea de zăpăcit, e om deştept ! Ar fi mai degrabă cazul să mă dau la fund pentru cîtva timp, măcar pînă se vede cum se aranjează lucrurile. Sau, dimpotrivă, ca să scap de el, să-i înştiinţez eu pe carabinieri, fără să mă dau de gol ?"

Ura era atît de mare încît, precizîndu-şi intenţia aceasta, Smarazzacucco uita de temerile care i-o inspiraseră. După asta, continuă să vorbească de unul singur : „El, oricum, o să-şi ţină gura ; a spus-o şi-o să-şi ţină cuvîntul : e-atît de prost şi de încăpăţînat ! În închisoare însă îi scot din gură tot ce vor, imediat. La urma urmelor, ori înăuntru, ori afară, dobitocul ăla e primejdios. Deocamdată, se cade să vedem cum se aranjează lucrurile : iar dacă e arestat, s-o şterg departe ; să rămîn liber cît timp se poate. Lui nu-i pasă, dar mie da, mie îmi pasă al dracului !"

IX

— Princivalle, ce-mi spui ? Nu e... nu e adevărat !

Scansafrasca nu-şi pierduse niciodată cumpătul în timpul unei discuţii ca acum cînd îl asculta pe Scacerni, care, drept orice alt răspuns, dădu cu grosolănie din umeri.

— Ce-ai făcut, Princivalle ? spunea Scansafrasca, cu lacrimi în glas.

— Ţi-am spus, Scansafrasca.

— Şi eu care te-am cunoscut de cînd erai doar un băieţandru, ba chiar un copil, s-ar putea spune ! Erai bun, pe-atunci — şi-n timp ce-i vorbea astfel, mila se înfrunta în el cu dezgustul.

— Aşa e : trebuia să mă fac mare, ca să ajung aici ; era mai bine să fi murit înainte, spune-o şi tu.

— Voia Domnului, Princivalle.

— Ispita, dragul meu ; am căzut în mrejele ei, dar n-am venit să te caut ca să vorbim despre asta şi n-avem vreme de pierdut.

— Ce pot să fac pentru tine ?

Auzindu-l vorbind cu atîta hotărîre, Scansafrasca îşi închipuia că voise să-i ceară ajutor ca să se ascundă ori ca să fugă.

— Nimic, pentru mine ; nu-ţi cer nimic pentru mine.

— Atunci, pentru cine ?

— E vorba de el, de sărăcuţul ăla.

— Acuma stă mai bine decît noi.

— Să te-audă Dumnezeu, dar nu ţi-am spus că a fost aruncat în fluviu.

— De cine ?

— De mine, de mine, Scansafrasca ; nu mai ştiam ce făceam.

Şi nu s-ar putea spune că Princivalle s-ar fi îngrijit să respecte ceea ce-i făgăduise celuilalt : voia să-l excludă, să-l înlăture pe celălalt, să nici nu-şi mai amintească de el, iată ce voia. Era parcă dornic să-şi păstreze numai pentru el durerea şi remuşcarea ; înţelegea să nu-i facă parte de ele şi spurcatului ăluia. Continuă :

— Să nu mă-ntrebi de ce-am făcut-o, căci n-aş fi în stare să-ţi spun. După ce l-am văzut murind, şi după ce mi-a spus: „Am iubit-o tot timpul pe soră-ta : spune-i-o“, am avut un fel de vis. Şi ce vis ! Te-ai crede în iad ; nu poate fi mai urît. Nu ştiu altceva, dragul meu, dar poate că voiam să fug. Cine e rău, e şi laş.

— Înţeleg, Princivalle.

— Nu. Poţi înţelege că osîndiţii vor să fugă din iad ? Acuma însă ştiu de ce anume voiam să scap ; să nu mă duc la soră-mea — asta, da, e de înţeles — şi să-i spun : „Ţi l-am ucis“ ; să mă arăt în faţa soră-mi şi a mamei cu mîinile astea...

Se uită la ele cu groază ; şi iată, pe pînza aspră de cînepă a cămăşii văzu o pată roşie, şi gemu. Spuse mai departe :

— Cu mîinile astea... N-am curaj, nu-l am nici măcar acuma. Acuma, însă Scansafrasca, tu cunoşti fluviul mai bine ca oricare altul. În noaptea asta sau mîine, mîine noapte, cel mai tîrziu, el o să se ivească : iar tu ştii unde anume. A fost aruncat în cotul acela dintre Pontiga şi Braglia ; numai tu îmi poţi spune cam în ce parte o să-l scoată fluviul la iveală. Ştii bine, adăugă el, cu glas slab, tremurînd, ştii bine că toţi morţii din fluviu se supără dacă nu e nimeni care să-i primească.

— Iar tu o să ai îndrăzneala asta ?

— A spus că mă iartă, dacă îi jur ; i-am jurat, Scansafrasca; şi, după tot ce s-a întîmplat, ce anume mă mai poate speria ?

— Ai dreptate, nefericitule ! Iar eu ştiu sigur unde-o să-l scoată : e o bulboană aici, la trecerea de la Sant' Antonio, aproape de unde ne găsim acum ; dar dacă nu iese în noaptea asta, fluviul o să-l ducă la un prund aflat tocmai dincolo de Fossasamba, aproape de cotul de la Berra ; nu greşeşte niciodată ; orice mort, mai jos de Guarda, iese într-unul din aceste două locuri, dacă fluviul, cînd cresc apele, nu-l duce pînă la mare. Acuma, apele sînt însă în scădere.

— Atunci, n-avem vreme de pierdut. S-a şi înnoptat. Mă însoţeşti tu, Scansafrasca ? Îmi eşti destul de prieten ca să faci asta ?

— Da, Princivalle, dar...

— Dar ce ?

— Mi se pare că el n-o să fie mulţumit.

— M-a iertat ; vorbea cu mine ca un nevinovat, ca unul care a şi ajuns în paradis.

— Tu însă nu ai făcut încă ce i-ai jurat. Iar mortul îl vrea pe unul de-al lui, cînd iese la iveală. Unul care să-l fi iubit.

— E-adevărat, gemu ucigaşul.

— Dacă sîntem numai noi amîndoi, o să se supere ; eu nu-i eram nimic, iar tu eşti încă cel care l-a ucis. O vrea pe ea, pentru cînd o să iasă, pe ea, căci se iubesc atît de mult ! Şi-atunci, tu n-o să mai fii numai ucigaşul lui, şi-o să poţi spune că te-a iertat ; nu mai înainte, dragul meu, nu mai înainte. Se cade să-i dai ascultare.

Vorbise, de data aceasta, nu cu gesturi şi suflînd ca un scos din minţi, cum obişnuia, ci hotărît, cu o convingere limpede ; iar din chinul pe care vorbele lui îl iscau în sufletul celuilalt, se limpezea, îşi amintea, reînvia cugetul, înnobilat de focul remuşcării :

— Ai dreptate : se cade să-i dau ascultare. Voiam să mai cîştig o noapte, un ceas ; sîntem laşi în faţa anumitor lucruri. Mi-ai deschis ochii şi-ţi mulţumesc şi pentru asta. Mai fă-mi însă încă un bine ; du-te pînă la vadul nostru ; eu, unul, nu vreau să mai mă arăt pe-acolo. Du-te şi cheamă-le, pe mama şi pe soră-mea. Spune-le să-şi ia cu ele, mama şi Berta, ceva cu care să se învelească peste noapte şi pîine ca să le-ajungă cît timp vor fi plecate : o zi şi două nopţi. Cînd o să vă înapoiaţi, o să le spun tot : ia seama că-i jur încă o dată lui, sufletului care ne aude şi rămăşiţelor sale pămînteşti, aflate în apa asta şi poate chiar aici dedesubt, ia seama. Iar cînd o să ajungi aici, trimite-o înainte pe maică-mea, să vorbesc mai întîi cu ea. Îmi faci binele ăsta prietenesc ?

Erau pe moara dărăpănată a lui Scansafrasca, la vadul de la Mazzacrocco. Lunga zi de iulie şi scurta înserare văratecă se sfîrşiseră de cîtva timp. Scansafrasca se dădu jos pe mal şi pieri în noaptea fără lună.

Dacă n-ar fi crezut în Dumnezeu, Princivalle n-ar fi fost în stare să petreacă ora aceea : ar fi fugit, ori, mai curînd, fiindcă avea atîta putere în braţe încît să ridice una din pietrele prăbuşite în lăcaşul lor din dărîmătura aceea, din epava aceea, s-ar fi aruncat în fluviu cu capul în jos şi cu piatra de gît. Credea în Dumnezeu ; Dumnezeu era prezent în sufletul său, aflat singur sub privirile şi în faţa judecăţii aces-

tuia. Se rugă. Spuse : *Miserere*. Spuse : *Pater noster* ; şi grăi : „Se învaţă atîtea lucruri, iar eu nu ştiam nimic". Repetă cu glas tare mărturisirea păcatelor şi îşi lovea pieptul cu putere, dar nu cu gestul acela bestial de furie inumană, ci în genunchi, cum se cuvine să fie făcută o rugăciune. Şi fiindcă vremea trecea, şi trebuia să sosească cele două femei, ceru ajutorul Maicii Domnului, pentru a-i da lui puterea de-a se mărturisi în faţa mamei şi a surioarei, iar lor, pe cea de-a afla o asemenea veste. Gîndul la maică-sa îi sfîşia inima şi-l mîngîia, ştiut fiind că nu există durere pe care o mamă să o refuze, dacă trebuie să o împartă cu copilul ei. Îşi căuta un liman în gîndul acesta, întocmai cum teama de moarte o reînvie şi-o cheamă pe mamă, în fiecare om. Spunea : „Doamne, nu mă părăsi".

Rugăciunea îi fu împlinită ; iar cînd sosiră cele două femei, Cecilia îl găsi îngenuncheat.

După ce transmisese mesajul, Scansafrasca, la întrebările neliniştite ale femeilor, nu răspunsese decît : „O să vă spună el". Mergea înaintea lor, cu pasul acela al său, sprinten şi uşor.

Nerăbdarea înăbuşi alte întrebări şi ajunseră astfel la faţa locului. Pe mal, Scansafrasca o opri pe Berta :

— Du-te numai dumneata, că-i eşti mamă ; vorbeşte mai întîi dumneata cu el.

— Mamă, spuse Princivalle, în genunchi, continuînd să se mărturisească, m-am luat la ceartă cu Orbino, fiindc-am crezut că o trădase pe Berta şi c-o bîrfea peste tot. Ne-am înfruntat, am ajuns la pumni, şi mi-a murit în braţe, mamă, mi-a murit. Oh, mamă, de ce m-ai adus pe lume ?

— L-ai...

— L-am ucis, mamă. Stai aici în genunchi, lîngă mine, şi cere-i lui Dumnezeu să mă pedepsească şi să mă ierte : ţi-o cer, cum am cerut-o şi Maicii Domnului.

Cecilia îl ascultă. Nu există durere pe care o mamă să o refuze cînd îi vine din partea unui copil ; nici măcar reproşul de a-l fi născut :

— Doamne, îndură-te de copilul ăsta şi de maică-sa ; Fecioară, ai milă de noi !

Princivalle plîngea alături.

— Cine-o să-i spună fetei ăleia ? întrebă Cecilia, după ce se rugă.

Fu gata să-i răspundă : „Dumneata, mamă", dar se ridică năvalnic :

— El e în fluviu ; Scansafrasca ştie unde-o să iasă la iveală; şi se cuvine să-l primească Berta, fiindcă-l iubeşte; dacă nu, o să se supere. Iar eu am jurat.

Coborîră din luntre, pe mal ; iar cînd ajunse, în bezna nopţii, în faţa nefericitei încă neştiutoare în frămîntarea ei, strigă, prosternîndu-se la picioarele ei, cu faţa la pămînt :

— Berta, surioara mea, ţi l-am ucis pe omul ăla, ţi l-am ucis chiar eu, Berta ! Iar cel din urmă cuvînt a fost să-ţi spun că te-a iubit, la fel de mult tot timpul. M-a pus să jur c-o să ţi-o spun, eu care l-am ucis, iar acum ştii cît te-a iubit. E în fluviu : cînd se iveşte, se cade să-l primeşti tu. Pentru iubirea pe care ţi-a păstrat-o, se cade să fii tu, fiindcă oricine altcineva în locul tău, o ştii acuma, l-ar supăra. Gîndeşte-te că m-a iertat, pe mine, ca să ţi-o spun. Altfel, n-aş fi îndrăznit. Dar n-o să trebuie să rabzi chipul celui care ţi l-a ucis. Du-te cu Scansafrasca, fiindcă el ştie locul unde-o să iasă. Eu, adăugă el, ridicîndu-se şi vorbind în noaptea care-i ascundea chipul, o să vă privesc din spate, de departe. Nu-i vreme de pierdut.

Rămîne o taină cum de nu se moare de durere ; poate însă că tocmai durerea imensă o ţinu în viaţă pe nefericita aceea, prin porunca pe care i-o dădură şi glasul acela din beznă, şi mortul ei.

Şi porni după Scansafrasca.

— Iar pe urmă, spuse Princivalle, oprind-o pe maică-sa, pe urmă, ştiu ce-mi rămîne de făcut.

— Ce-o să faci ? iar glasul ei fu hotărît şi aspru.

— O să mă predau carabinierilor. El însă poate să se ivească dintr-o clipă într-alta. Îndreptaţi-vă într-acolo, pentru numele lui Dumnezeu.

Era rugăciune şi ordin, cu dreptul unuia care luase hotărîrea de-a ispăşi şi nu se gîndea să n-o respecte ori să umble cu înşelăciuni ; al unuia căruia acum nu-i mai era teamă de nimic.

— Fie lăudat numele Lui, spuse Cecilia, îndreptîndu-se spre locul cu pricina.

Scansafrasca mergea pe o potecă. Îl urmau cele două femei, fără să se ajute una pe alta, ca și cum singură forța rigidă a durerii necruțătoare le putea sprijini, iar oricare alt gest omenesc era în stare să le doboare. În urmă, venea Princivalle, cu pasul hotărît și sigur. Mărăcinișurile de pe prund, la trecerea de la Sant' Antonio, dese și neprimitoare, ajungeau pînă la malul drept și prăpăstios, din care mușca fluviul. Cecilia și Berta rosteau rugăciuni; iar din timp în timp, cînd hohotele de plîns și deznădejdea amenințau să le biruie, înălțau glasul cu și mai multă înflăcărare. Ținîndu-se de un copăcel, Scansafrasca se apleca spre fluviu, să cerceteze cu privirea. Princivalle se ascunsese în mărăciniș, ca să-și cruțe sora de prezența lui, cum îi făgăduise.

Fluviul curgea uniform și liniștit, strălucitor în noaptea senină de vară, iar marea stea a lui Jupiter se oglindea și scînteia în apa ale cărei unduiri molcome se vedeau trecînd mlădioase. Din cînd în cînd, cîte-un vîrtej mai viguros, cu gîlgîitul lui scurt, amesteca în fîșîitul neschimbat al șuvoiului un sunet ce semăna cu un suspin imediat înghițit, dar atît de ușor, încît numai vremea de noapte îți îngăduia să-l auzi. Noaptea trăia și cînta, dar la distanță, căci sosirea celor îndurerați îndepărtase din preajmă păsările mărăcinișului. Scansafrasca, la rîndu-i, continua să cerceteze albia ; iar cînd văzu luceafărul de dimineață, ca un bun cunoscător al rosturilor fluviului, spuse :

— A și trecut : o să iasă la iveală mai la vale.

Și sigur de ceea ce afirma, în timp ce stelele păleau, porni să conducă jalnica ceată spre celălalt loc pe care-l știa.

Zorile înăspreau suferința acestor amărîți, cărora noaptea le părea acum scurtă : iar cît timp o petrecuseră, părea să nu se mai termine.

Străbătură cîteva poteci prin mărăciniș, călăuza mergînd înainte, cele două femei după ea, iar Princivalle la urmă ; ajunseră pe drumul de pe digul cel mare ; trecură pe lîngă casele din Cologna încă adormite ; se întîlniră cu cîte un trecător mai matinal, care se uita curios la ceata aceea mică și nenorocită. Iar unul îl și opri pe Princivalle, întrebîndu-l, în loc de salut :

— De unde veniți la ceasul ăsta ?

— S-a pierdut careva în fluviu.

— Ştiu atunci unde mergeţi, răspunse celălalt, cu un respect neaşteptat şi cu milă, dîndu-se la o parte.

Întîlnind lume, cele două femei îşi trăseseră basmaua pe faţă.

Cînd se apropiară de cotitura fluviului, prin prundul întins, împădurit mai întîi, iar apoi plin cu tufişuri, şi terminînd spre apă cu o plajă mică, mîloasă şi nisipoasă, locul era cu desăvîrşire pustiu. Mama şi fiica se sprijineau cu schimbul : spaima c-ar fi şi ieşit la suprafaţă şi că vor trebui să dea ochii cu el, le grăbea bătăile inimii, le îngreuna respiraţia şi le sleia de puteri.

— Pîn-o să se ivească, spuse Scansafrasca, fiindcă-şi dădea seama de starea lor sufletească, se va scurge o bună parte a dimineţii.

Şi vremea începu să pară iarăşi nesfîrşită.

Plaja, atinsă uşor de fluviul în scădere, era caldă şi înăbuşitoare.

— Staţi aici, spuse călăuza, arătîndu-le femeilor umbra unui tufiş. Dar, adăugă el, spuneţi rugăciunile încet, numai în gînd pînă s-o ivi.

Înfricoşată şi superstiţioasă, bănuiala că rugăciunile ar putea să nu fie pe placul mortului ori pe-al celui care se îngrijea, poate, de trupul ce nu ieşise încă la iveală şi nu fusese binecuvîntat, aflîndu-se tot în puterea fluviului, a naturii şi a diavolului, adumbri ziua şi se adăugă la norul întunecat al durerii.

Şuvoiul, respins de malul din faţă, venea spre plaja aceea, ca pentru a se revărsa, ca pentru a se odihni într-un fel de sîn al fluviului. Cînd venea mare, trebuia să fie zgomotos şi învolburat, însăşi culoarea apei arătînd ce albie adîncă îşi săpase, dar acum fiind în scădere, era atît de liniştit, încît stătea parcă pe loc.

În amontă se aşeză Scacerni ; în aval, Scansafrasca, întins pe nisip şi sprijinindu-se pe coate, cu privirile aţintite spre oglinda apei. Principalle, izolat, în picioare, masiv, fixa şi el, de pe plajă, apa adîncă şi obosită. Stătea atît de neclintit, încît părea un trunchi, din cele pe care viitura apelor le lasă pe jumătate îngropate de malurile dărăpănate, şi care se înalţă drepte, ca şi cînd fluviul ar fi vrut să le planteze din nou, aşa fără viaţă cum erau. În văzduh, o dată cu creş-

terea grabnică a arşiţei dimineţii de vară, pe apă şi printre plante fremăta viaţa insectelor. Un greiere îşi încercă struna, un al doilea îi răspunse şi imediat alţii, zoriţi : păreau să cheme vipia soarelui, care lor le place. Prundul acela făgăduia ca peste puţin timp să dea la iveală mii de asemenea cîntăreţi.

— Mamă, aş vrea nespus de mult să fiu moartă, spuse Berta, cu un glas de copilă biruită de durere.

— Şi chiar ai dreptate, biata mea fată.

— Mamă, cum de s-a întîmplat, cum de s-a putut întîmpla ?

— Ceasul rău, fata mea, ceasul rău ! A auzit spunîndu-se că sărăcuţul ăla te-ar fi trădat şi te-ar fi bîrfit ; s-au luat la ceartă : nenorocitul ăsta are mîini grele.

— Iar acum ce-o să facă ?

În glas se simţise un fior de silă.

— O să se predea carabinierilor.

— De ce ?

— Ca să fie băgat în puşcărie.

— De ce ?

— Ca să ispăşească, Berta. Acuma, nu poţi înţelege. O să vină însă o zi cînd o să-ţi fie milă de el, chiar dacă n-o să-l poţi ierta.

Urmă o tăcere lungă, de parcă li s-ar fi tăiat răsuflarea de-atîta durere. Apoi :

— Mamă, bărbaţii ăia vor fi avînd nevoie de o bucată de pîine.

„Bărbaţii ăia“ : felul de a vorbi al gospodinelor ; numai că în gura fetei cuvîntul căpăta semnificaţia unei desperate dorinţe de a suferi şi mai mult, şi mai repede, cum se întîmplă atunci cînd durerea se preschimbă în spaimă şi-n furie, simţindu-se ajunsă la culme şi amorţită în acea imbecilizare îngrozitoare, cînd n-are cum să mai crească şi cînd faptul de a fi în viaţă pare o insultă la adresa celor morţi. Nu era vorba de milă, ci mai degrabă, dacă şi-ar fi dat seama de ceea ce făcea, de dorinţa de a-şi ucide şi ea fratele sălbatec. Berta luă o pîine din coş şi se îndreptă spre Princivalle. Mama îi privea ţinîndu-şi răsuflarea. Pe nisipul ce îl îngreuna, mersul era tăcut. Cînd ajunse în spatele fratelui, care stătea neclintit, întinse o mînă ca să-l atingă. Glas nu avea, desigur, ca

să-i vorbească ; își acoperise fața cu basmaua și-i întindea pîinea. Bărbatul simți un fior care amenința să se transforme în amețeală. Luă pîinea în tăcere : în tăcere se înapoie și soră-sa la locul ei. La rîndul său, Cecilia îi ducea de mîncare celuilalt :

— Ține, Scansafrasca. Față de ce faci pentru noi, iartă-mă că nu m-am gîndit mai înainte, și te-am lăsat să rabzi de foame. Iartă-mă și fiindcă n-am altceva, iar setea o să trebuie să ți-o astîmperi cu apă din fluviu.

Acum, după ce-și rupsese pîinea lui, fiecare mînca liniștit, mușcînd cîte puțin, înghițindu-și neliniștea, întreținîndu-și mîhnirea. Cei doi nu uitau totuși să-și țină privirile ațintite spre fluviu, întocmai ca atunci cînd, în plin zor al muncii, „bărbații ăia" se întremau mîncînd cumpătat, fără a se odihni, pentru a nu slăbi coarda trudei. Apa din Pad mirosea a mîl și a alge. Ochii se chinuiau să facă față luminii și îndelungatei dureri.

Iată, sînt ca și orbi, ca atunci cînd soarele împrăștie beznă adîncă peste lucruri, peste cer, peste vreme și peste suflete, care nu mai sînt în stare să întrebe nici măcar de ce suferă atît de mult. Timpul pare să se risipească, înghițit ca și fluviul care curge și vine parcă să moară acolo, pe plaja aceea. Soarele pare să ucidă totul în lumină, în soarta nemiloasă, care trimite ceasul nenorocirii pentru a lămuri cît de puțin îi pasă de noi în cele fericite, cînd o numim blîndă. Dacă cele două femei s-ar ruga, pînă și cuvintele sacre n-ar mai fi decît un vaiet în bezna însorită, un vaiet zadarnic, o durere moartă, ce înnoiește pe malul fluviului timpul cel mort. Ar reînnoi numai spaima stăruitoare, care a îndemnat oamenii de pe fluviu să evite supărarea și ura morților. Lumea nu mai e decît o nenorocire, iar răzvrătirea împotriva acesteia e mai inutilă decît suferința. Nașterea nu-i altceva decît o întîmpinare a morții, deșartă ca și curgerea fluviului, și căreia i-a fost adăugată numai certitudinea de neispășit : cei ce se iubesc, cei pe care-i iubești, te lasă ori îi lași : durere peste durere, nimic altceva : în certitudinea morții este obligatorie și moartea sufletului. Aidoma fluviului care dă înapoi leșuri, viața omului se pierde în vremea care-o aduce. Aici se prăbușește speranța, aici moare mila, aici se pierde credința.

Cînd furtuna se îngrămădeşte deasupra şesului nemărginit, inevitabilă, cînd aerul apasă printr-o învineţire a seninului, deşi fără nici un nor, numai freamătul copacilor mai înalţi vesteşte sosirea vijeliei. Un freamăt asemănător pătrunse în suflet şi vibră în umerii celui care, neclintit, scruta apa ce se pregătea să i-l dea înapoi pe omul ucis de el. Ceilalţi n-avură nevoie ca el să vorbească. Vrem să spunem că, de la el, vestea se transmise şi o simţiră în ceafă şi în şira spinării şi ceilalţi ; se ridicară înfioraţi de un frig de moarte, simţind că li se face părul măciucă în cap.

— Iese, strigă cu glas încet Scansafrasca, iese, iese !

— Du-te, Berta, spuse mama, cu un avînt de o putere sălbatecă, împingînd-o spre apă.

Iar Berta intră în fluviu, în timp ce acela care o văduvise se îndepărta. Ieşea cel ucis. În picioare, Cecilia şi Scansafrasca aşteptau fără să se gîndească la ucigaş, năpădiţi în întregime de groază şi de milă, ca şi cînd ar fi vrut să sprijine fata cu privirile, ca să nu cadă pe brînci în apă, cu toate că pentru ea ar fi fost mai bine să moară.

Cu capul plecat, păşind încet cu picioarele care se afundau în nisip, asasinul, în clipa cînd trecu pe lîngă ei, le spuse cu umilinţă :

— Dacă rămîn aici, îl supăr ; nu trebuie să dea de chipul meu, acuma cînd iese — şi-n timp ce vorbea astfel, pe chip îi puteai citi amintirea unui lucru înspăimîntător. Mă duc, adăugă el, ca pentru a se scuza, să caut pe cineva care să-mi împrumute o luntre pentru fapta asta de milostenie pe care o faceţi faţă de el — şi arăta spre fluviu, cu degetul mare, pe deasupra umărului — şi faţă de mine.

Cecilia nu-i mai putea da nici o atenţie. De-abia înţelese. Era de datoria ei s-o înţeleagă numai pe cealaltă. Dar cum nu se putu împiedica să arunce o privire după cel care se îndepărta ducîndu-şi păcatul în spate, felul în care îl văzu şi cuvintele acelea ale lui însemnară o remuşcare pentru toată viaţa, din pricină că nu-i putuse spune nimic şi fiindcă nici măcar dragostea de mamă, într-o împrejurare ca aceea, nu fusese atît de mare, încît să se poată împărţi. Şi se văzu chiar nevoită să-l părăsească pe cel mai nefericit, care se îndrepta cu povara vinii asupră-şi, ba îi mai şi mulţumea pentru o faptă de milostenie pe care ea, maică-sa, nu i-o putea oferi.

Apa strălucea, verzuie la suprafață, și pălea în adînc din pricina unei umbre întunecate. Încet, nehotărît, încet și ușor, cu brațele deschise, ca și cînd s-ar fi lăsat în voia blîndei puteri a somnului și ar fi dormit pe brînci așa cum ar fi apucat să ațipească, Orbino se înălța deasupra acelei umbre întunecate, spre lumina de la suprafață.

Lintița din apă și murdăria aceea întunecată, care umflă cadavrele și le face să plutească, îl măriseră fără nici o noimă. Ieși deasupra cu fața în jos, arcuit din pricina greutății capului și a picioarelor, pe oglinda instabilă a apei. Și ieșind, se apropie de mal, dar mai molcom decît curgerea apei, cu o mișcare aproape imperceptibilă, dar cu atît mai nemiloasă pentru cea care îl aștepta și care înaintă pînă ce apa îi trecu de genunchi și de mijloc, ajungîndu-i la piept ; ea însă se străduia parcă să n-o miște, ca pentru a nu tulbura un somn, din milă și din dragoste : și așa mai trebui încă să aștepte, aplecată mult înainte. Cînd atinse ceea ce i se dădea înapoi din iubirea sa, ca și cînd ar fi îndeplinit ritualul unei îndatoriri cumplite, Scansafrasca intră în fluviu și-o ajută să aducă mortul la mal.

Apa fiind însă puțină, acesta se împotmoli în nisip și aproape că le lipseau puterile pentru a trage pe uscat povara uriașă și indecentă a mădularelor ce se mișcau anapoda și a trunchiului, totul arătînd atît de urît, încît Scansafrasca aruncă deasupra, în mare grabă, broboada Ceciliei.

Berta închisese ochii și, stînd în genunchi pe marginea malului, sprijinea între mîini fruntea lui Orbino, să nu se murdărească de noroi. Scansafrasca întinse trupul cu fața în sus, iar Cecilia îi aranjă mîinile pe piept, în formă de cruce și îl acoperiră din nou, pînă la gît. Dar Berta rămăsese cu capul iubit pe genunchi, și ținea ochii închiși, din care pricină maică-sa înțelese că nu trebuia lipsită, și nici ea nu trebuia să se lipsească, din lașitate, de un ultim chin, de o mîngîiere deznădăjduită pe care, dacă n-ar cuteza acum, ar însemna ca mai tîrziu să o regrete tot timpul. Era nevoie de încă o violență, iar Cecilia, după ce-și făcu semnul crucii, avu îndrăzneala aceasta :

— Uită-te la el, fetițo ; deschide ochii și privește-i chipul.

Soarele arzător îl și zvîntase ; apa îl spălase, parcă înduioșată, și îi închisese pleoapele, și-i aranjase părul tînăr, care ascundea rana din ceafă. De altfel, chipul era neatins, iar

moartea îi dădea și lui, și alcătuirii celei mai nobile părți a trupului o forță care era teribilă și senină, eternă sub soarele pieritor. Era mai frumos decît cînd trăia ; moartea are o atingere atît de ușoară și de miloasă, încît să poată căpăta iertarea celui care nu mai dorește nimic altceva.

Sub privirile ei încordate, fața lui slăbise ; crezu totuși că surprinde pe ea un zîmbet : sufletul o așteptase, înainte de a se desprinde cu desăvîrșire, așteptase să îi zîmbească femeii sale. Vederea însă slăbi : era atît de sfîșietoare dragostea, încît, pînă la urmă, miloasă, natura o încredință leșinată în brațele maică-si.

În timp ce Cecilia uda tîmplele celei leșinate, Scansafrasca ar fi vrut să-l strige pe celălalt, să nu întîrzie prea mult ; se feri însă să ridice glasul alături de cel care copleșea și biruia firea cu paloarea solemnă a unei înfățișări unice.

Se ivi pe fluviu și vîslea cu putere, deznădăjduit. Îl îmbrăcară pe Orbino.

Era o luntre lungă și joasă, pentru doi vîslași în picioare. Scansafrasca la proră și Princivalle la pupă, cu cîte două lopeți pentru fiecare, în furcheții înalți. În mijloc, pe jos, aranjară cadavrul.

— Vai mamă, dacă m-ai fi lăsat în pace ; stăteam atît de bine !

Astfel vorbise, dar Cecilia, ca o mamă iubitoare :

— N-o să te-mbolnăvești așa udă cum ești ?

Desigur, nu-i era dat nimănui s-o aline :

— Mamă, ce contează ?

Nu mai erau singuri. Veneau oameni, se grupau, discutau, și se apropiau. Tocmai de aceea femeile se grăbiră și ele să se îmbrace. Princivalle propti vîsla de mal și îndepărtă luntrea de plajă. Cele două femei își aranjaseră basmalele pe cap, ca pentru a intra în biserică :

— Atunci... spuse Cecilia și încercă parcă să scape de orice alt gînd, scoțînd șiragul de mătănii.

Cei doi bărbați se descoperiră. Femeile, cu mătăniile în mîini, îngenuncheate pe fundul bărcii, rosteau rugăciunile cu glas tare, adăugînd la fiecare *Tatăl nostru*, printre rugăciunile în cinstea Fecioarei, un *de profundis* și un *requiem*.

Și astfel, în natură, pe fluviu, în numele îndurării invocate și al vieții veșnice, cuvintele supreme ale carității aduceau înapoi în suflete mila pentru cei vii și pentru cei morți.

Epilog

PE PIAVE, ÎN 1918

I

Cînd luntrea funerară ajunse la Guarda, Princivalle, coborînd pe uscat, spuse :

— Mamă, mă duc unde trebuie să mă duc ; adio !

— Dumnezeu să fie cu tine Princivalle, şi să nu te mai părăsească niciodată.

În sat după ce lumea se înapoiase din expediţia neizbutită către Ferrara, se află în acelaşi timp şi de crimă, şi de faptul că Princivalle se predase.

Greva, ca şi cînd patima cea mai aprigă ar fi ars şi s-ar fi consumat în ziua aceea, dădea greş : moartea lui Orbino, nenorocirea Bertei Scacerni şi jalea a două familii biruiau mînia şi supărările, din pricina tristeţii şi chiar a remuşcărilor. Nici măcar partea învingătoare nu avu curaj să se bucure de victorie. Şi se găsiră şi din cei care, de pe o poziţie sau de pe alta, învinuiau isprava necugetată a lui Princivalle, cu intenţii opuse, fie boicotarea, fie spărgătorii de greve, dar, pînă la urmă, sfîrşeau cu toţii prin a deplînge nenorocitele urmări ale învrăjbirii dintre cetăţeni. Cîţiva, care fură însă contrazişi fără cruţare, căutară să scoată din nenorocire alte îndemnuri la ură ; şi întrucît transpiră cîte ceva în legătură cu motivele şi cu greşeala în care fusese împins Princivalle, opinia publică puse totul pe seama calomniilor şi bîrfelilor Susannei Verginesi care, nu peste mult timp, părăsi satul, împreună cu Raibolini, conducătorul ligii. Iar lumea spuse că iubiţii aceştia nici nu ajunseseră pînă la Ro că se şi luaseră la ceartă, arătînd că nu se puteau suferi unul pe altul. În curînd se află şi că alde

Verginesi, cărora li se desfăcuse contractul de dijmă, nu așteptaseră ziua de Sînt Mihai pentru a elibera Vegri della Coguazza, și plecaseră să caute de lucru pe pămînturile asanate, împreună cu bătrînul Luca, achitat și eliberat din închisoare : în ținutul ferrarez exista pămînt pentru toată lumea. Zicala ieși din nou la iveală, dar parc-ar fi spus : chiar și pentru cei deznădăjduiți. Acesta, cel puțin, fu sentimentul orcui asistă la plecarea jalnicei caravane, alcătuită din căruțe încărcate cu unelte și cu boccele, cu provizii și cu mobile care — scoase din locuințe în care se aflau din vechime — se vedea bine că n-aveau să se potrivească nicăieri altundeva ; ca să nu mai vorbim de stăpînii lor ! Plecaseră cu grija întipărită pe față, iar femeile nu mai aveau lacrimi. Își dădeau seama că pleacă la întîmplare, fără țintă și fără lucru, numai ca să-l supere pe stăpîn și să nu-i facă semănăturile și, la urma urmei, ca să nu mai rămînă acolo, la Vegri della Coguazza, unde mijise și murise nădejdea al cărei freamăt îi înfiorase mai adînc decît oricare altul, și unde avuseseră parte de atîta nenorocire. Furia și deznădejdea îi sfătuiseră totuși prost, căci plecarea aceea, fără s-aștepte ziua de Sînt Mihai și scadența contractului avea să-i compromită pe țărani, oriunde s-ar fi refugiat, în timp ce Clapasson nu-ntîmpinase nici o greutate pentru a-și asigura cultivarea pămîntului și a-i înlocui, spunînd :

— Aș putea să-i dau în judecată și să le sechestrez mobilele : prefer să nu-i mai văd în fața ochilor, căci sînt mai mult nebuni decît răi.

În ce privește nebunia, toți cîți îi văzură plecînd se arătară de aceeași părere și nimeni nu luă în seamă durerea care se ascundea în sufletul lor. Se află în curînd că familia se destrămase, o parte din ea în lipsuri, iar altă parte terminînd-o încă și mai rău ; între ei se petrecuseră „lucruri urîte" și se apucaseră de băutură. Iar în vreme ce proprietatea de la Vegri della Coguazza prospera, iar Ronco di Tagliacane dădea belșug de fîn pentru staulul cel nou și bogat, cine-și mai aducea oare aminte că dacă lucrurile ar fi mers cum trebuie, acolo s-ar fi dus să locuiască Orbino și Berta, ca să întemeieze o nouă familie ? Aproape nici chiar Berta ; sau mai puțin ca oricine ea, pe care grozăvia durerii și a nenorocirii nu o lăsa să-și aducă aminte că lucrurile s-ar fi putut petrece altfel. Așa și este, căci asemenea presupuneri, ori zadarnice,

ori dureroase, nu sînt pentru cel care şi-a pierdut fericirea, iar la o alta nici nu se mai gîndeşte şi nici n-o mai doreşte. A zăbovi închipuindu-şi o altă soartă ar fi însemnat fie să şi-o dorească, fie să înceapă să şi-o caute acum : un păcat deci faţă de mortul ei. Era şi voia să fie numai a lui, pînă în ultimile ei zile pe acest pămînt. Iar credinţa resemnată, ba chiar bucuroasă de jertfa faţă de scumpul ei răposat, se dovedi generoasă în mîngîieri. Frumuseţea ei spori, ca totdeauna cînd un suflet curat şi un sentiment desăvîrşit şi cast strălucesc limpezi pe chipul cuiva. Se mai îndrăgostiră şi alţii de ea, dar nu-i luă în seamă, pioasă, devotată iubitului ei, soţie fecioară, trupeşte şi sufleteşte, a unui mort ; cufundată în gînduri şi liniştită ca şi cum scurta şi cutremurătoarea poveste de iubire i-ar fi mistuit, graţie pasiunii, dorinţa de a trăi şi de a iubi.

În curînd lumea nu-i mai dădu atenţie, şi era tot ce putea face mai bun, de vreme ce ea, de la lume, nici nu cerea altceva.

Dar în acele prime zile de după crimă, mai dispăruse încă cineva, iar acela era Smarazzacucco, care nu s-a mai arătat niciodată prin Guarda. Nimeni nu băgă de seamă fiindcă în vadul Stamplinati, unul mai mult, unul mai puţin n-avea nici o importanţă ; şi pe urmă, nu peste mult timp, o schimbare a albiei Padului roase şi duse departe şi vadul, şi grădinile, şi colibele şi astfel se risipiră şi amintirea, şi locul însuşi al păcatelor ale căror urmări trebuiau să-l ducă la crimă pe Princivalle Scacerni. Vinovatul cel mai adevărat rămase pentru totdeauna necunoscut.

Într-adevăr, Princivalle nu voi să-l dea în vileag. O dată ce apucă să-şi bage în mintea lui greoaie şi cinstită că trebuia să ispăşească răul pe care-l săvîrşise, la fel cum altă dată dorise să-şi păstreze doar pentru el durerea şi căinţa, ajunse acum să se preocupe de ispăşire şi de pedeapsă, dorindu-le tot numai pentru el. Iar în faţa magistratului anchetator, a experţilor, a apărătorului şi a juraţilor, repetă într-una :

— Am greşit, ispăşesc.

Dar cine-l făcuse să greşească ? Dădea din cap. Mărturisirile aduceau în tribunal cîte-un ecou din bîrfelile acelei Susanna Verginesi, dar atît de neclar şi de firav, atît de disproporţionat faţă de grozăvia vărsării de sînge, încît apărătorul se temu ca nu cumva un motiv atît de neînsemnat să

devină agravant, în caz c-ar fi stăruit asupra lui. Pe de altă parte, invocîndu-se semiinfirmitatea mintală, era pusă în lumină violenţa lui obişnuită ; veniră într-adevăr martori, cu Bragana în frunte, să povestească despre năravurile de bătăuş ale lui Pumn interzis ; şi vorbeau încă semnele vizibile pe destul de multe capete ; iar Bragana fu atît de aspru încît ajunse să fie întrebat de ce era atît de pornit ; drept care avu îndrăzneala să răspundă : „Dar dreptatea ?"

Cît despre el, zi şi noapte, în celulă sau la tribunal, Princivalle, ca şi cînd ar fi trudit din greu într-un tunel întunecos, se gîndea tot timpul la cel care-l făcuse să greşească. Vedea, ceas după ceas, tot mai bine, că faţă de-o greşeală atît de mare, uşurinţa cu care se lăsase amăgit de sfaturile lui Smarazzacucco era totuşi ciudată. Şi ciudată, tot atît de nesocotită, pe cît de primejdioasă apărea şi prostia sa proprie, care-l făcuse să se încreadă în celălalt, după cum, faţă de perfidia lui Smarazzacucco, furia lui se dovedise şi ea ciudată şi exagerată ; şi chiar misterioasă şi cumplită, fiindcă ceva, careva, îi înşelase şi-i dusese spre prăpastie şi pe el, şi pe instigator, şi pe sărmana victimă. Cînd în faţa tribunalului erau depuse mărturiile asupra firii lui violente şi reînvia amintirea bătăilor şi a pasiunii cu care îşi împărţea pumnii odinioară, cu acea emfatică mîndrie orgolioasă cu care umbla făcînd dreptate în dreapta şi-n stînga, pe spinarea sau după ceafa unuia şi altuia, i se descopereau, vezi bine, unul cîte unul, ochiurile plasei în care îl încurcase, încă de multă vreme, Necuratul, Diavolul.

Cînd ajunse la ea, concluzia aceasta i se păru de necombătut şi evidentă pentru toată lumea, cum fusese de altfel şi pentru capelanul închisorii. În şedinţă publică deci, prima dată cînd fu întrebat cine-l făcuse să greşească, răspunse :

— Diavolul, pentru păcatele mele.

Rîsetele cu care fu întîmpinată părerea lui nu îl umiliră şi nu îl făcură nici să aibă vreo îndoială în această privinţă şi nici să bage de seamă că atît cei de faţă, cît şi lumea, în general, se socoteau a fi mult mai isteţi decît el şi decît diavolul lui ; îl convinseră doar că avea de-a face cu oameni cu care era zadarnic să te-apuci să vorbeşti de lucruri serioase. Şi îi lăsă pe alţii să discute şi să analizeze, după bunul lor plac, fără să se sinchisească, pînă în clipa cînd maică-sa veni să dea o declaraţie.

La intrarea ei, se ridică foarte respectuos şi ascultă în picioare toată povestea Ceciliei, care încurcîndu-se în faţa tribunalului şi ignorînd şi ea tot ce se întîmplase cu Smarazzacucco, nu ştiu să vorbească altceva, decît, cu adîncă durere, despre căinţa fiului său, implorînd să fie crezut.

— Mamă, rosti el, cu glas tare, din cuşca lui de acuzat, dacă te ascultam cînd îmi spuneai să nu mă duc pe uscat ca să tai frunză la cîini, nu m-aş afla astăzi aici ; iar feciorul dumitale nu ţi-ar mai face supărarea asta. Tocmai păcatele noastre îl îndeamnă pe Dumnezeu să-i îngăduie diavolului să ne ispitească.

De data aceasta, din respect şi compătimire pentru bătrîna mamă, lumea nu rîse. Numai că stăruinţa aceea a lui Princivalle şi povestirea Ceciliei — care-şi atinse scopul datorită sincerităţii ei — cu privire la veghea nocturnă pe fluviu aşteptînd să se ivească mortul, atraseră atenţia şcolii antropologice, criminologice, psihiatrice şi pozitiviste ; era vremea cînd expresiile acestea şi şcoala aceea făceau furori.

Îi măsurară indicile cefalic şi adunară celelalte date somatice ; acesta nu era decît primul început al ritualului. Cînd veniseră să-i măsoare craniul, Princivalle se temuse întrascuns de începerea vreunei torturi ori magii ; la urmă însă izbucni în hohote de rîs, cu o nespusă compătimire faţă de savanţii aceia, care nu-şi dădeau seama în ce măsură şi pentru ce considerabilă parte din practicile şi teoriile lor rîsetele acelui primitiv ignorant precedau rîsetele posterităţii docte. Ei rămîneau legaţi trup şi suflet de doctrina contemporană ; iar subiectul oferea pentru cercetare un caz elegant şi sugestiv ; influenţe atavice, hipertrofia sentimentului onoarei, credulitatea bolnăvicioasă ; instigarea mediului înconjurător, ferocitatea sîngeroasă şi căinţa mistică, laolaltă cu supravieţuirea unui ritual superstiţios primitiv ; aveai de unde mulţumi şi demopsihologia, şi criminologia, şi psihiatria, şi antropologia cea mai pozitivistă. Lipsea, cu toată bunăvoinţa pe care-o arătaseră, „nota somatică a degenerării", dar fu compensată de viciul violenţei ereditare, cînd stabiliră că bunicul, Lazzaro Scacerni, fusese şi el iute la mînie ; epilepsia şi sifilisul ar fi fost de dorit, dar mama fusese bolnavă de pelagră, indiciu preţios în legătură cu o anumită situaţie a mediului înconjurător şi cu o nutriţie specifică şi caracteristică : subiectul credea în Dumnezeu şi în Diavol, fiind deci „teoman şi demono-

man". Întrebat dacă se crezuse vreodată posedat de diavol, răspunse mînios :

— Posedați de diavol sînteți voi !

Iată deci ceea ce pozitiviștii numeau cu dispreț superior „fetișismul liberului arbitru". Își scoaseră toată pîrleala atunci cînd unul din martori, descriind incursiunea boicotatului Principalle prin satul Guarda, trebui să spună că semăna cu un lup și urla ca un cîine : licantropie ? cinantropie ? Iată un element experimental și istoric excepțional, de-o mare raritate, prețios ; în schimb mîhnirea inculpatului chinuit de remușcări, care răspundea apatic sau nu răspundea de loc, iar deseori nici măcar nu căuta să înțeleagă plicticosul chestionar al savanților, fu definită drept „melancolie anxioasă pe fond de stupiditate". Nu de definiții ducea lipsă terminologia lor, dacă nu cumva erau atît de mulțumiți de vorbirea aceasta esoterică, întrucît nu bănuiau că simplitatea acelui bădăran putea să fie — cum și era — cu atît mai adevărată și mai umană și, la urma urmelor, mai morală, cu cît era mai puțin științifică.

Întrebat dacă după crimă, fie de-a lungul fluviului, fie în timpul căinței sale, auzise cumva „glasuri" — asemănătoare, bineînțeles, cu cele auzite de Ioana d'Arc — se gîndi, dar dezamăgi așteptările :

— Un glas, da : glasul cugetului.

Ridicară din umeri, compătimitori. Avea vise, și de ce fel erau ?

— Pare-mi-se, răspunse el, că voi sînteți cei care visați.

Obraznic cu oamenii de știință, se arăta, dimpotrivă, supus în răspunsurile date magistraților, în care își recunoștea judecătorii, și, nici nu mai are rost s-o spunem, față de capelanul închisorii, spre necazul ascuns al celorlalți, cei cu mentalitate de savanți, știindu-se că aceasta, prin însăși natura ei, nu poate scăpa de inconvenientul de a nu înțelege că realitatea morală trece peste știință, întocmai ca și realitatea cunoștinței ; și că amîndouă realitățile țin de neegalata viață a spiritului. Și pe urmă, ei erau pozitiviști și masoni. Noroc, pentru consolarea lor, că impertinența subiectului studiat intra în cadrul psihologic și sociologic al unui exagerat sentiment de independență, cu „hipertrofia eului", cu o bănuială de megalomanie antisocială ereditară și familială, izbucnită în cele din urmă sub presiunea morală a boicotării, în forme

de fanatism și de „sugestie acută". Punerea diagnosticului se termină și fură așternute trei expertize și rapoarte, care făcură într-adevăr cinste științei psihiatrice. Însemna încheierea ritualului. Omul era încapsulat, cum voia școala, în mediul înconjurător, în ereditate, și în tarele morbide.

Dar în proces, pentru a lămuri lucrurile și mai bine, se amestecase și politica. Într-adevăr, *commendatorele* Clapasson își asigurase oficiile unei personalități din partidul moderat, străină de Ferrara, ca să-l apere pe Scacerni și să evite deci cine știe ce speculație demagogică. Pentru a se evita o speculație reacționară, interesele părții civile, adică ale familiei Verginesi, erau apărate de o personalitate radical-socialistă. Era mai mult lustru decît profit în procesul acesta, iar pasiunea, mai curînd decît interesul avocaților, urmărea să se compenseze exagerînd tezele politice și legale aflate în conflict : libertatea muncii împotriva libertății de grevă ; provocările spărgătorilor de grevă și răutățile legiștilor ; problema intervențiilor și amestecul puterilor publice în conflictele economice și politice, lucru pe care fiecare din cele două părți îl cerea în favoarea sa și îl respingea cînd era vorba de cealaltă ; conflict social și rațiune politică ; libertate și ordine, progres și legalitate, revoluție și evoluție. Printre atîtea teze, ceea ce demonstra pentru una din părți așa-numitul *animus delinquendi* al imputatului însemna pentru cealaltă dovada categorică a forței de nestăvilit ; printre teze și antiteze, așadar, în stare să-și reverse lumina asupra cazului în discuție, asupra legislației și intențiilor legiuitorului, asupra științei și asupra istoriei ; într-o asemenea înfruntare deci, ajunse să fie dat uitării tocmai învinuitul, care, de cîteva ori, mai ales în timpul ședințelor de după-amiază ale savantului și strălucitului turnir, căzu doborît de somn și fu dojenit de președintele curții.

Se poate spune că după audierea Ceciliei începu să mai dea semne de viață numai în timpul audierii Bertei, cînd, iritată de faptul că aceasta se arăta convinsă de bună-credința fratelui, excluzînd mobilul urii politice între el și logodnic, partea civilă ajunse să spună în ironie că era vorba de rea-credință și de conștiință necurată. Se angajă o dispută, iar partea civilă încheie :

— Dacă martora nu admite că prin purtarea ei a făcut să pară întemeiate calomniile care au circulat, nu poate să fi existat alt mobil decît ura politică.

Şi, cu îngăduinţa preşedintelui, îi puse Bertei întrebări de natură s-o facă să roşească şi s-o încurce ; motiv pentru care, Princivalle, scuturînd fiarele boxei, strigă fioros către avocat :

— Poate c-om mai da noi ochii unul cu altul ; o să vezi atunci de ce sfîrşit o să ai parte !

Cu toate că boxa era solidă, îţi vîra frica-n oase cînd îl priveai. Pînă la urmă avu de pierdut tot el, fiindcă juraţilor li se păru c-ar ieşi din apatia cinismului numai pentru a da în furiile violenţei obişnuite ; şi deşi îi acordă circumstanţa atenuantă a apărării onoarei, verdictul lor o confirmă şi pe cea agrevantă a răutăţii brutale.

— Ai ceva de adăugat ?

— Mă declar vinovat, răspunse el, la întrebarea rituală.

Vorbind astfel, mai curînd decît pocăit păru, într-un anumit fel, orgolios. Iar căinţa aceea a lui din noaptea funebră, petrecută pe malul fluviului, păru numai un calcul al spaimei unuia care-şi pierduse orice nădejde de scăpare, tot astfel fiind considerată şi predarea lui în mîinile carabinierilor. În faţa oamenilor ea îl ajută foarte puţin, sau de loc ; scăpă de condamnarea pe viaţă, dar se alese cu treizeci de ani de muncă silnică.

Iar cînd i se citi sentinţa, le spuse judecătorilor şi juraţilor:

— Vă mulţumesc.

Cei dintîi nu-l auziră, iar cine-l auzi, ori nu-l luă în seamă, ori îl socoti prost sau nesimţit, în toată puterea cuvîntului ; Bragana, care venise împreună cu alţii din Guarda ca să audă citirea sentinţei, spuse că jucase teatru pînă în ultima clipă. Nevoia îl osîndeşte pe ipocritul ticălos să nege lucrurile împotriva cărora păcătuieşte.

Nu numai înţelegerea juridică, dar şi cea umană lasă să se vadă, la urma urmelor, ce anume îi dictase lui Princivalle mulţumirile acelea, şi dîndu-i ascultare, el depăşea nu numai ştiinţa altora, dar chiar propria sa experienţă ; ţinea de taina pe care omul o primeşte, întreagă, la naştere, şi o înapoiază, tot întreagă, la moarte, afară de cazul în care experienţa şi ştiinţa au generat treptat o taină mai adîncă şi mai puternică, pe drumul mizer şi sublim al zilelor pămînteşti. De fapt, cine o cercetează mai mult, o adînceşte încă şi mai mult, dar ea

e a tuturor, întrucît e a fiecăruia, originală, întreagă, egală cu ea însăşi, cu condiţia să fie vie, în cei mari şi în cei slabi ; iar unul dintre aceştia era Princivalle Scacerni ; trăia însă şi era sincer în cugetul său. Şi nu există nimic mai înalt şi mai adînc decît cunoaşterea şi truda omenească.

II

Povestea morarilor s-a terminat şi nu aşteaptă decît să fie încheiată. Cel care a depănat-o simte dintr-o dată golul pe care cuvîntul acesta îl naşte în suflet, ca şi cum l-ar apăsa pe neaşteptate tot timpul în care i-a fost dat să lucreze şi cînd, părîndu-i-se că vremea nu ar mai fi trecătoare, se dăruia pe sine, cu toate puterile sale — asta, măcar, aşa e — ca în perspectiva unui *Et nunc dimittis* [1]. Dacă mă înapoiez la zilele strălucite, nespus de frumoase, ale speranţelor (eu nu le mai regăsesc), la cele pline de avînt şi de răbdare ale aprinsei trude, nu totul a fost zadarnic, iar din ceea ce am vrut să-i disput vremii, transpunînd în lumea formelor, nu totul a rezistat în întregime în faţa puterii artei. Binevoitoare şi aspră, aceasta mi-a dezvăluit mai sigur — şi cu cît mai sigur, cu atît mai minunat — ceea ce dragostea îmbrăţişa într-un nestăvilit avînt temător şi tumultuos. O familie, o lume, un ţinut nu le-am născocit, le-am găsit acolo şi tocmai de aceea ele trăiesc în pagina caducă, dar de o caducitate diferită de cea a lucrurilor ; iar dacă am cunoscut povestea lor — şi cred că mai mult decît din văzute, din auzite — ea nu-mi aparţine. Cît despre destinele amintite de fantezie, despre creaturile umile, ca tot ceea ce este omenesc, şi ca tot ceea ce este omenesc măreţe, despre pasiunile şi despre înfăptuirile lor, rînd pe rînd, istoria le-a acceptat sau le-a respins, vreme de-o sută de ani foarte plini, necruţătoare uneori, blîndă alteori, întotdeauna de nepătruns în transformările ei şi, de fapt, totdeauna judecată imanentă şi raţiune de a fi a omului care

[1] Corect : *Et nunc dimittis servum tuum, Domine* (Şi acum, slobozeşte Doamne pe sluga ta.) *Evanghelia după Luca,* II, 25 (l.lat.).

se rătăceşte, se regăseşte tot în ea şi are confirmarea unui sfîrşit.

Dacă mă întorc la zilele nespus de frumoase, te salut, o spirit luminos, şi neînsemnat şi puternic, pe care îl numim poezie ! Iar dacă din zilele acelea nu-mi mai rămîne decît cenuşa, e foarte drept ca tu să mistui, dacă arzi, şi dacă aceasta este nevoia oricărei substanţe care tinde către o formă. Te salut, acum cînd mă părăseşti în braţele odihnei, în care sufăr, şi numai acum, aspra inerţie a trudei ; în timp ce a şi început să apese tăcerea iminentă, te salut şi-ţi mulţumesc, ţie, spirit luminos şi nobil ! Aminteşte-ţi de mine, dacă măcar sufletul a fost sincer, dac-am făcut tot ce mi-a stat în putinţă, cu intenţie curată.

Morăriţa Cecilia n-a supravieţuit însă mulţi ani bătrînei mori Paneperso, care pierea de bătrîneţe grabnică şi năvalnică, după ce alături de ea fusese instalată moara cea nouă, cea de a doua San Michele. Giovanni Scacerni, poreclit Schichirotto, conducea moara mai departe ajutat de trei femei şi, uneori de un argat temporar ; de surorile Maria şi Berta, şi de nevastă, pe care şi-o alesese fată de morari, ca să aibă urmaşi morari, nu ca aceea a lui Antonio, din neam de funcţionari, oameni deprinşi să-şi slăbească vederea pe registre şi picioarele sub birou. Unii ca aceştia nu puteau să moştenească o moară pe Pad decît pentru a o vinde ca lemn de foc. Nădejdea lui Schichirotto, căruia între timp soarta îi îngăduise o oarecare bunăstare aşa încît să-şi cumpere şi puţin pămînt la cîmp, se dovedea însă zadarnică din pricina sterilităţii nevestei. În vreme ce Schichirotto suspina, iată că se întîmplă un lucru la care nimeni nu s-ar fi gîndit.

Modesta, puţin arătoasa Dosolina, se înapoiase în sat, să slujească la brutăria lui Castorino : spunea că se obişnuise cu pîinea proaspătă şi că nu-i mai era pe plac turta morăriţei ; pe uscat, aşadar ; de altfel, femeile erau mai multe decît ar fi fost nevoie pe bord. Pe uscat, la o vîrstă în curînd sinodală, Dosolina, veştejită şi aproape urîtă, şi într-adevăr bună de nimic, cum fusese întotdeauna, se trezi într-o zi însărcinată. Satul rîse în hohote, dar rîse de două ori mai tare cînd ea afirmă cu umilinţă că nu cunoştea numele celui care-o lăsase grea.

Înfuriat, Schichirotto jura că nu mai vrea s-o vadă, că dacă pune mîna pe ea o să-i arate el, şi că dacă feciorii lui

Castorino o asvîrleau cumva în drum, n-are decît să se ducă să nască în șanț. Adevărul este că și Berta strîmba din nas în fața unei asemenea fapte indecente, rușinoase, ridicole. Ea păstra în suflet demnitatea unui sentiment ales, care-o maturiza an după an, precum s-a spus, frumoasă la orice vîrstă, ca și cum natura s-ar fi sfiit să strice pe dinafară ceea ce era atît de frumos pe dinlăuntru. Așadar, oricît de virtuos ori de rafinat ar fi un suflet ales, dacă nu e de-a dreptul sfînt, tot deapănă și el gogoașa mîndriei, iar mătasea aceea îi e foarte dragă.

Față de toți, și mai ales față de ea, rugămintea fierbinte a Ceciliei, înainte de a muri, fusese de a nu-l uita pe nenorocitul acela care-și ispășea nelegiuirea; în legătură cu nădejdile lui Schichirotto, nenorocitul acela, chiar dacă ar fi ieșit din temniță la o vîrstă încă potrivită pentru așa ceva, tot nu i-ar mai fi dat inima ghes să se însoare. Bertei, Cecilia îi cerea să-l ierte.

— Dar l-am iertat, spunea Berta.

Pînă în cea din urmă zi, Cecilia întreba îngrijorată:

— Adevărat? L-ai iertat pentru ce ți-a făcut ție?

În ziua aceea, după sfîntul maslu, și ca și cum numai evenimentul acesta i-ar fi îngăduit cutezanța de-a cere atît de mult, Cecilia spuse:

— Iartă-l pentru ce i-a făcut celuilalt.

Berta își înclină capul, fără să răspundă. Și fiindcă mama continua să i-o ceară cu privirile și se părea că numai așteptarea aceea o ținea în viață, spuse:

— Nu știu dacă am dreptul.

— Întreab-o pe Fecioara celor șapte dureri.

Era scris ca această Cecilia să găsească pînă-n ultima clipă cuvinte care obliga omul să se ridice deasupra lui însuși. Berta iertase, în fața maică-si, aflată pe patul de moarte. Iar acuma, din păcate, era supărată și scîrbită de fapta ticăloasei aceleia de Dosolina, tot atît cît și frate-său, și într-o tăcere și mai disprețuitoare decît puteau fi izbucnirile furioase ale acestuia.

N-am mai vorbit de mult de Maria și nu atît din uitare, cît fiindcă, rămînînd veșnic aceeași, făcuse să se vorbească foarte puțin despre ea, continuase să facă bine fără să caute mulțumiri și aproape fără să-și dea seama, întîlnind astfel forma cea mai fină a nerecunoștinței, care spune: „De la tine

nu putem aştepta altceva decît bine, ca un lucru aproape firesc şi care nu costă nimic". Dacă era virtuoasă, avea fără îndoială marele avantaj de a nu-şi da seama de lucrul acesta. Era bună, asta da. În nenorocirea cu Princivalle şi cu Orbino, mama şi sora o avuseseră alături în zilele lungi de durere şi de suferinţă, să le îngrijească, să le încurajeze, să sufere împreună cu ele, atît de discretă şi atît de necesară, încît, cînd îşi dădură seama de binele pe care li-l făcuse cînd se aflau în ghearele deznădejdii, văzură că nu fusese vorba decît de priviri, de vorbe umile şi duioase, de ajutorul unei mîngîieri ce nu se voise luată ca atare ; mai adesea, ba întotdeauna, de o prezenţă ce nu se cerea remarcată decît numai cînd ele, care sufereau, aveau nevoie de ea. Cînd îşi dădură seama, nu fură în stare nici măcar să spună : a făcut foarte mult, asta da ; dar ce anume ? Le îngrijise cînd le năpădeau deznădejdea şi groaza, pe timp de noapte, în culcuşurile lor de morăriţe. Berta îşi pierdea minţile în halucinaţii sîngeroase, cu lovituri, cu ucideri şi cu morţi în fluviu ; cu cel ucis şi cu fratele ei. Maria ştia să i le-alunge, s-o liniştească, s-o convingă să plîngă : izbutea s-o adoarmă. Pe urmă, acoperind cu mîna opaiţul se apropia de maică-sa ; ştia c-o va găsi cu ochii uscaţi, larg deschişi ; neclintiţi, chinuiţi şi înfricoşaţi. Auzea cum o întreba cu glas încet :

— Şi-atunci, de ce ni s-a mai spus că există o dreptate ? că există o îndurare ? Am meritat eu una ca asta ? Dar dacă iadul începe încă de-aici, tot aia e dacă sînt osîndită imediat.

Vorbind astfel, sărmana bătrînă nefericită tremura de silă. Îl auzea parcă pe diavol, cu ochii aprinşi şi cu nări lacome şi cu gheare încîrligate, dînd roată, adulmecînd, încercînd intrările în moară şi rînjind în freamătul şuvoiului. Îi spunea Mariei lucruri pe care nu le-ar fi spus nici măcar preotului, cele care-i tăiau curajul de a se duce să se spovedească :

— Dacă iadul începe de-aici, dacă sînt osîndită...

Fata nu-i spunea nimic, nici măcar să se roage împreună. Se ruga ea, alături de culcuşul spinos al nefericitei ; îndelung, cu umilinţă, cu înflăcărare şi cu uitare de sine. Era ca şi cum ar fi îndepărtat spinii unul cîte unul, ca şi cum ar fi izbutit ca încetul cu încetul s-o îndepărteze de murii aceia pe maică-sa, care punea în cele din urmă o mînă pe capul căruntei fete îngenuncheate, spunînd :

— Mergi de te culcă, sărăcuţo, căci ai şi tu nevoie ! Dumnezeu ascultă de tine ; cît timp te afli tu aici, ăla n-o să poată intra.

Sărmana bătrînă adormea, dar zorile o prindeau pe Maria atît de ostenită, atît de otrăvită de oboseală şi de durere, încît nu izbutea să adoarmă ; şi era cea dintîi care se ridica şi începea lucrul, căci culcuşul îi devenise şi ei de nesuferit, dar nu o spunea nimănui :

— Cum faci, Maria ? o întreba Cecilia, amintindu-şi că le prinseseră zorile pe amîndouă. Iarăşi în picioare ; cum de mai poţi ?

— Mi-ajung cîteva ceasuri de somn, sînt ca pisicile care colindă în timpul nopţii, iar ziua se prefac că dorm, ca să pîndească şoarecii.

Mai avea chef şi de glume.

— Dumnezeu să te binecuvînteze şi să te răsplătească.

Iar cînd Princivalle îşi primise osînda, Cecilia fusese printre puţinii, ba socoti că fusese chiar singura care pricepuse că flăcăul acela îşi dorise osînda. Găsea într-asta un izvor de imensă mîndrie, ba chiar de o adevărată îngîmfare, şi (lipsurile fiinţei noastre sînt nenumărate) de o lăudăroşenie stăruitoare :

— Aşa trebuie să se poarte un bărbat ; am greşit, plătesc. Iar ăla e un bărbat, vă spun, un adevărat Scacerni.

Şi astfel, pînă la urmă, dădu şi peste unul care se supără :

— Şi ce altceva îi rămînea de făcut, draga mea, decît să-şi încaseze liniştit cei treizeci de ani ?

— Măgarule ! A spus mulţumesc în faţa tribunalului, asta a spus.

— Fiindcă niţel cam trăsniţi aţi fost întotdeauna voi ăştia din neamul Scacerni. Aşa că spune-mi ce vrei, fiindcă tot n-o să mă supăr.

— Măgăriţă sînt eu, care stau de vorbă cu de-alde voi ! Şi nu s-a dus singur la carabinieri să mărturisească ?

— Păi da, interveni şi Bragana, rînjind, fiindcă nu e chiar atît de uşor să fugi ! Nu mai sînt vremurile lui Passatore şi ale jandarmilor papali, lagunele nu mai sînt cele de altădată, căci pe atunci cînd unul izbutea să se ascundă în ele, nu-l mai scotea nimeni de acolo. Dă-o-ncolo, *padrona* Cecilia ! Nu ţi-aş spune-o dac-ai fi mai la locul dumitale ; a ştiut el ce face şi-n orice caz a primit sfatul de a se preda încă înainte

de săvîrşirea faptei : onoarea familiei, căința... teatrul i-a fost de folos.

— I-a folosit, limbă afurisită ? Treizeci de ani !

— Dar ocna ? Putea să fie pe viață : azi, mîine şi-n vecii vecilor, cum spun ocnașii ; pe cînd aşa, mai o purtare bună, mai o amnistie, ba poate chiar o grațiere, și Pumn interzis iese viu şi nevătămat, să-i mai atingă şi pe alții la mir.

— Pe tine, limbă înveninată şi băloasă, pe tine să te-atingă !

Se întorcea la moară dezlănțuită împotriva unor asemenea guri rele. Cea care primea izbucnirile ei furtunoase, în tăcere și ca o străină, era tocmai Maria, astfel că, în cele din urmă. Cecilia îşi dădu şi ea seama de asta şi se ruşină :

— Dar tu, Maria, tu nu spui nimic ? Tocmai tu ?

— Cînd te gîndeşti, mamă, că pentru sărmanul ăla nu putem face nimic şi c-o să se chinuie atîta amar de ani departe de noi !

— Tu eşti vrednică s-apuci ziua cînd să-l vezi liber şi pe care n-o s-o apuc eu, maică-sa ; tu eşti vrednică să-i faci bine şi lui, binele ce n-o să i-l pot face eu, cum îl faci pentru toată lumea. Dumnezeu să te binecuvînteze, Maria.

Descoperindu-se aşadar greşeala Dosolinei, glumele, batjocurile, bîrfelile lumii — un adevărat teatru — îl îngrijorau pe Schichirotto, care se temea de lume și îşi ocăra sora şi-o blestema. Şi numai ce-o văzură pe Maria plecînd şi părăsind moara fără să scoată o vorbă ; şi era pentru prima dată, dar la momentul potrivit ea ştia întotdeauna ce să spună şi ce să facă. Se ducea s-o ajute pe lehuză la naştere. Dosolina locuia într-o odăiță alături de cuptor. Era ruşinată, părăsită și speriată cu desăvîrşire cînd veni Maria să-i dea curaj. Și Dosolina cea neglijată de toți, care dormise tot timpul în coteţul acela, din pricină că nimerise acolo în prima seară după ce intrase în slujba brutarilor, se ruşina acum de sărăcia ei sordidă :

— Tu, Maria, care eşti atît de curată şi de îngrijită, cum o să te simți în grajdul ăsta ?

— Ei bravo ! Nu-ți aduci oare aminte cine s-a născut într-un grajd ? Cu toate că aici nu văd — adăugase ea veselă — nici măgarul, nici boul şi nici ieslea ! Şi vorbind astfel, curăța, rînduia, pregătea lucrurile de care urma să aibă nevoie în scurtă vreme.

Nu-i mai puţin adevărat că atunci cînd nou-născutul veni pe lume, nu se aflau acolo nici dobitoacele din staul ca să-l încălzească cu suflarea lor. Maria, pe lîngă că-şi ajuta sora, mai făcea şi treburile acesteia, pentru ca brutarii să n-aibă de ce se plînge. Iar la mori nu se mai înapoie nici după ce lehuza nu mai avu nevoie de nimic. Deocamdată, fără prezenţa Mariei, brutarii ar fi alungat din casa lor şi slujnica, şi bastardul, cu batjocuri şi cu vorbe urîte ; cînd colo, se deprinseseră să simtă compătimire şi respect pentru femeia ajunsă mamă dintr-o greşeală. Şi atunci, de ce mai rămînea Maria acolo ? N-o întrebau ei care, dimpotrivă, o vedeau zi după zi tot mai bucuroşi, căci acesta era pretutindeni darul acelei fiinţe modeste şi bune ; pusese însă Schichirotto pe cineva s-o întrebe, cu prudenţă, cînd văzuse că nu se mai înapoia la vadul Piticului.

— Spune-i mai degrabă — îi răspunsese ea trimisului, umilă ca întotdeauna, dar hotărîtă — că într-una din zilele următoare pun să mi se aducă şi restul lucrurilor mele :

— Cum adică ?

— Lucrurile mele : doar n-o să fie nevoie de un car !

— Doar n-oi fi vrînd să părăseşti moara ?

— Moara nu ; pe frate-meu da ; şi fiindcă moara e-a lui, mă mut.

— Dar pentru ce ?

— Pentru că eu, cu unul care nu-şi dă seama că pentru noi, pentru mine şi pentru el, ceea ce s-a întîmplat trebuie să se cheme numai nenorocirea unei surori şi nimic altceva ; cu unul care are grijă mai curînd de ce spune lumea, eu nu mai stau. Rămîn cu cea lovită de nenorocire ; şi dac-o să fim două, şi chiar trei, Dumnezeu nu stă s-asculte de lume ; iar unde creşte nevoia, creşte şi mila lui. În orice caz, cînd vrea să ne pună la încercare, Dumnezeu ştie ce face, da, el ştie : Cristos e cel care judecă, şi nu palavragiii ăştia.

Amărăciunea cu care rostise aceste ultime cuvinte se adresa mai curînd şi mai mult altcuiva : lui Antonio, contabil plin de responsabilitate şi de prejudecăţi, care venise s-o sfătuiască să nu-şi ia asemenea povară în spinare şi să lase totul pe seama lui, căci va înăbuşi scandalul, trimiţînd-o pe Dosolina la azilul de lehuze, iar pruncul la leagănul de copii găsiţi. Mamei avea să-i dea pînă la o sută de lire, ca să

încerce să se stabilească oriunde-ar vrea, dar nu în Guarda, pentru bunul nume al familiei.

Toate acestea le povestea însuşi Antonio lui Schichirotto, care se dusese să se consulte cu el, după ce primise mesajul Mariei. Antonio spunea :

— Şi nu era oare o propunere generoasă şi cuminte ?

— Iar Maria ce ţi-a răspuns ?

— Obrăznicii.

— Adică ?

— Nu-mi pierd vremea să-mi aduc aminte vorbele unei proaste.

Schichirotto îi citea în ochi faptul că şi le amintea foarte bine. Fuseseră tari :

— Se vede acuma că mintea de-abia ţi-ajunge pentru cifrele tale, care ţi-au şi şubrezit-o, şi c-ai ajuns chiar un dobitoc de hîrţogar. Cine te-a deprins să fii milos ? Mama ar fi bătut-o pe Dosolina cu varga dar n-ar fi părăsit-o. Şterge-o de-aici, cu bunul tău nume cu tot.

Intuind sensul răspunsului, Schichirotto avusese meritul de a-şi da seama de frumuseţea sentimentelor care-l dictaseră şi de a se duce să recunoască cinstit atît lucrul acesta, cît şi greşeala şi nedreptatea pe care le săvîrşise, în faţa Dosolinei şi a Mariei, care se înapoiase atunci la moară. Iar la puţin timp după ce fusese înţărcat, fu adus pe bord şi copilul, a cărui îngrijire o luă asupră-şi Maria. În curînd se putu observa că băiatul creştea meritînd pe deplin numele pe care-l purta : Lazzaro Scacerni, de frumoasă şi de două ori binecuvîntată amintire. Iubirea pe care începu să i-o poarte şi unchiul fu atît de mare, încît acesta voi să adopte acel ultim vlăstar al neamului morăresc.

— Iar dacă nu erai tu, îi spunea el Mariei cîteodată, în glumă, moştenitorul sfîrşea la azil ! Pe cînd tu...

Maria şi dispăruse între timp, căci nu iubea laudele, sau le iubise numai pe-ale maică-si, care era maică-sa, şi nici nu făcea risipă de ele.

După atîtea întîmplări, se părea că pentru familia Scacerni, pe cea de-a doua San Michele, veniseră ani liniştiţi şi chiar cam plictisitori. Morile vechi dispăreau de pe fluviu una după alta, iar altele noi nu se mai construiau, fie din pricina interdicţiei Geniului Civil, fie din pricina concurenţei celor cu aburi şi electrice. Meşteşugul marilor călăfătuitori din Occhio-

bello aproape că dispăruse ; pe cale de dispariţie era şi cel al morarilor fluviali, astfel că vechea ghildă a morarilor din josul fluviului se destrăma, iar alături de a doua San Michele urma să rămînă în curînd nici mai mult, nici mai puţin decît dărăpănătura lui Scansafrasca, pentru a adeveri astfel că anumite ruine străbat veacurile tocmai fiindcă sînt ruine. De altfel, faptul acesta le aducea mai mulţi clienţi morarilor Scacerni : o clientelă alcătuită din cei apropiaţi, devotaţi. Pe San Michele, evenimentele din lume, chiar cele mai apropiate de vad, ajungeau numai din zvonuri ori din auzite şi, pînă şi cele mai importante, fără multă zarvă.

Venise, la vremea sa, şi „Optzeci şi nouă", dar nu adusese nici una din numeroasele noutăţi de seamă, făgăduite de gura lumii. Deficitul din bugetul statului, care izbutise să fie atît de grav cum nu mai fusese de multă vreme, nu era chiar o noutate ; şi, de altfel, nici nu făcea parte din faptele acelea de care aflau şi cei de pe moară.

Ştiau, îşi aminteau de anii aceia doar atît cît să poată pomeni de zăpezile din '88, nemaivăzute nici pînă atunci, nici pe urmă ; repetatele spaime de holeră, care mai apăruse şi-n '85 şi fusese botezată de lumea binevoitoare „boala săracanilor" ; boala care părea nouă şi nemaivăzută, adică gripa, bîntui în '90 şi '92, dar atunci nu i se spunea „febră spaniolă", ci guturai rusesc ; ciclonul din Polesella, de care a doua San Michele scăpase ca prin minune, ţîşnise de pe fluviu la 19 iulie '92, pustiise ţinutul şi satele, iar pe drumul dinspre Ro retezase ca pe nişte scobitori toţi plopii de pe o alee vestită, şi trecuse drept o răzbunare dumnezeiască, fiindcă într-o biserică pîngărită din Polesella fusese reprezentată în ajun o farsă neruşinată împotriva preoţilor ; tromba de aer s-a năpustit asupra bisericii, i-a smuls acoperişul, i-a spart şi i-a dărîmat zidurile şi-a luat cu ea instrumentele profane ale orchestrei care cîntase în timpul spectacolului ; după care a făcut la fel şi la primărie, cu acoperişul, cu mobilele şi cu registrele, aici părînd să fie vorba de o răzbunare împotriva dajdiilor, iar, printre altele, a mai smuls şi un carabinier de la fereastra cazărmii, ducîndu-l pînă pe-un acoperiş, înmărmurindu-i de groază pe cei care-l vedeau zburînd, şi spre hazul celor ce-şi aminteau mai tîrziu cum îi fîlfîiau prin aer pulpanele uniformei.

An după an, războiul din Africa devenea tot mai apăsător şi mai greu, cu o valoare militară niciodată dezminţită, cu greşeli de conducere, cu nesfîrşite discuţii în urma cărora cei săraci ajungeau la obişnuita, mînioasa şi expeditiva concluzie că guvernului, că domnilor, nu le pasă de mizerie. Şi, de fapt, aceasta există, şi stăruia. — Cine poate nu vrea ; cine ştie nu face ; Cine vrea nu poate ; Cine face nu ştie : ăsta e mersul lumii.

. . . .

Aproape de sfîrşitul istoriei unei familii de vechi meşteşugari trebuie notat faptul că Italia s-a angajat cu demnitate, cu forţă şi cu conştiinţă de naţiune populară şi de stat, în ceea ce pe vremea „înţelegerii europene" se definea drept „Marea Putere". Dar ceea ce începea atunci, nu numai pentru Italia, dar chiar pentru Europa, nu ţinea de istoria contemplativă, ci de cea activă şi de viitor, adică de oamenii binevoitori şi de Dumnezeu.

Din toate acestea, din evoluţia unei asemenea istorii, ce ajungea pînă la familia aceasta de vechi meşteşugari, de morari fluviali ? Direct, ceva care să-i privească în mod practic, nimic ; din zvonuri care să-i informeze despre formele noi de viaţă, totul, fără însă ca ei să-şi dea seama de aceasta. Iar episodul îndepărtat şi uitat al grevei din Guarda, care-i lovise şi-i doborîse, nu fusese decît o prefigurare a luptelor pentru îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale poporului, ajunse la culme spre jumătatea primului deceniu al veacului. De luptele propriu-zise, tot mai întinse, iar în ţinutul Ferrarei şi foarte aspre, morarii noştri fluviali, cei din neamul Scacerni, erau ca şi străini, măcinînd cu pietrele lor încete, după moda veche, măruntele cantităţi de cereale de care aveau nevoie cei de pe mal, grevişti sau nu. Iar de întîmplarea şi de soarta care-i lovise îşi mai aminteau numai ca de o calamitate, dintre acelea care, împreună cu evenimentele de seamă, fixează şi deosebesc în memorie scurgerea anilor familiei ; întocmai ca de cumplitul ciclon care, în 1905, a pustiit, împreună cu Guarda, mai bine de-o treime din ţinutul Ferrarei, ori de

episoadele de adevărată nebunie subversivă, ca aceea care dusese la arderea şi la distrugerea podului de bărci de la Polesella. Iar o femeie din neamul Scacerni făcea să trăiască, în amintire, iubirea ei credincioasă pentru un mort; un altul, tot din amintire, îşi hrănea — tăcută şi aspră, şi-nceată, ca şi anii de temniţă, dar neclintită — hotărîrea de a-şi ispăşi nelegiuirea. Pe moară se trăia în liniştea aceea pe care soarta le-o dăruie uneori supravieţuitorilor, ca şi cînd cei cîţiva metri care existau între mal şi vadul ei, al Piticului, ar fi fost de-ajuns ca s-o despartă de lume. S-ar putea spune, în glumă, că acolo nu strălucea „soarele viitorului" şi nici chiar soarele restului lumii. Iar cînd se auzea spunîndu-se că greve îngrozitoare lăsau să moară vitele în staul şi să se distrugă recoltele pe cîmp; că boicotări crunte îi urmăreau pe spărgătorii de grevă; că existau conflicte şi excese mortale; că demonstraţiile şi procesiunile goleau regiuni întregi, în strigăte de: „Vrem pămînt!" — tot de la Dumnezeu şi de la rege, sau, ceva mai de curînd, de la Giolitti şi de la Enrico Ferri, toate acestea, pe mori păreau nişte ecouri ori nişte amintiri din vis. Nu-i mai puţin adevărat însă că pentru a înţelege o epocă, nu trebuie să fi făcut parte din ea: altfel, ce-ar mai avea de făcut istoricii, pe de o parte, şi oamenii de acţiune, pe de alta?

Şi atîtea şi atîtea lucruri care se petreceau în lume, alde Scacerni ai noştri doar le auzeau, de parcă s-ar fi repetat în ei, prin inerţie, siguranţa trufaşă a vechiului neam şi a meşteşugului străvechi; căci orice-ar face şi orice-ar spune cei de pe uscat, tot la moară trebuie să recurgă cineva cînd vrea să schimbe grîul în făină. Cum se spune prin părţile lor? „Sînt mulţumit — şi se adaugă în chip de glumă: — ca un biet bătrîn".

Gluma era mult mai apropiată de adevăr decît puteau ei să-şi închipuie, acum, cînd se împlinea un veac de cînd luase fiinţă întreprinderea lui Lazzaro Scacerni, fost pionier sau „pontonier", cum se spunea în corpul de armată al Regatului Italic, al viceregelui Eugen, în timpul campaniei lui Napoleon în Rusia.

Dac-ar mai fi fost pe lume Cecilia, care auzise povestindu-se de mai multe ori cumplita noapte a trecerii peste Vop, le-ar fi amintit de ea lui Giovanni și celorlalți. Dar Cecilia nu mai exista — de douăzeci de ani și mai bine — cînd Lazzaro cel nou, chemat sub arme, fu repartizat la pontonieri, în arma geniului. Era lucru stabilit ca morarii de pe fluviu să fie repartizați la o asemenea specialitate din pricina îndemînării lor cu totul aparte și din an în an tot mai rară, o dată cu dispariția ori cu introducerea a tot felul de înlesniri în atîtea meserii care în vremurile de altădată îi deprindeau cu fluviul și cu meșteșugul pe cei de pe lîngă mal : și pescari, și barcagii, și vîslași, și podari, poreclíți și *passatori* — ca acela, binecunoscut de noi — și morari pe mori plutitoare, oameni cu totul aparte, aceștia, și de fel într-adevăr de pe fluviu.

Cînd află că fiul adoptiv, căruia-i purta o dragoste aproape mai mare decît dacă i-ar fi fost copil bun, fusese trimis la geniu, Schichirotto scoase un suspin de ușurare, și, departe de a scormoni străvechi amintiri acoperite de uitare, se gîndi că dacă venea războiul, flăcăul o să fie expus la primejdii mai mici decît dacă ar fi fost la alte arme și specialități. Europa era de mai mult timp în război, și se auzea spunîndu-se că Italia o să intre și ea. Schichirotto, stăpînit în întregime de dragostea lui părintească, se gîndea că n-o să fie de trecut un pod în fiecare zi, și chiar dacă vor veni și pentru pontonieri clipe grele (războiul e război, se știe) acestea vor fi totuși mai scurte.

Morarii bătrîni, pontonieri cu toții în zilele lor frumoase, la care se ducea să se informeze, știau, desigur, și într-un chip în stare să-l înfioare, ce înseamnă ca, înaintea tuturor, sub foc și în bătaia armelor vrăjmașului, să ridici un pod în plină luptă, ca să nu mai vorbim de primejdiile fluviului, în privința cărora n-avea nevoie să-l învețe nimeni.

Sfîrși prin a se înfuria :

— Dar voi ați fost în război ?

— Nu.

— Și-atunci unde ați trecut prin primejdiile astea grozave ? La manevre ? Trăgînd cu cartușe oarbe ?

Unul, cel mai bătrîn, făcuse campania din '66 :

— Cu cartuşe oarbe ? La manevre ? Dă-mi voie să-ţi spun eu cam ce vînt bătea pe fluviu, şi chiar aici, prin părţile acestea ale noastre, cînd a trecut Cialdini Padul !

— L-a trecut ?

— Nu pe aici. Dar mi-aduc aminte că s-a dus să asedieze Borgoforte, în ţinutul Mantovei.

— Şi-acolo au fost ridicate poduri ? S-a tras ?

— Nu ştiu. N-am fost acolo.

— Şi atunci ? Vorbeşti de parcă ai fi Rodomonte !

— Atunci, războiul e război.

Vorbă cu atît mai dreaptă, în general, cu cît avea mai puţină legătură cu cazul în discuţie.

Iar războiul veni ; Lazzaro începu să trimită din zona de luptă cărţi poştale scutite de timbru, cu un trofeu de stindarde şi cu o stemă în locul mărcii ; cerea întotdeauna ca familia să stea liniştită, fiindcă el se află în spatele frontului, cu pontoanele lui şi cu celelalte materiale pentru poduri, ca să continuie exerciţiile, întocmai ca în cazarmă. E-adevărat că toate acele cărţi poştale ilustrate îl făceu pe Schichirotto să regrete, pentru întîia oară, că nu învăţase să scrie şi să citească, fiindcă acum trebuia să aibă răbdare şi să recurgă la unul şi la altul pentru a le auzi citite, deşi singură vederea lor îi spunea că Lazzaro era în viaţă şi sănătos. Războiul îşi împlinea opera lui cutremurătoare şi sîngeroasă, dar sigură ; din cînd în cînd se auzea spunîndu-se că fiul lui cutare sau bărbatul cine ştie căreia căzuse ; pe bordul morii San Michele se năştea încetul cu încetul un fel de convingere, puţin cam laşă, puţin nesigură, cuibărită, ca să spunem astfel, în egoismul dragostei, potrivit căreia nu moartea, dar nici măcar vreo primejdie n-avea să-l atingă. Veni în concediul de iarnă, frumos, spilcuit şi gras, după cum spuneau bucurîndu-se ai săi, pentru care, după concepţia populară, a fi plin la trup reprezenta cel mai sigur semn de sănătate. Poveştile sale îl întăreau pe Schichirotto în încrederea lui oarbă. Cît despre sănătate, în cazul lui Lazzaro, ştiinţa populară nu suferea nici o contrazicere. Bătrînilor din Guarda li-l amintea în chip uimitor pe străbunic ; aceeaşi prestanţă a trupului vînjos, aceeaşi vigoare, ce se ghicea nu din excesiva masivitate a muşchilor şi a oaselor, ci din armonia întregii făpturi

și dintr-o anume impresie de suplu și de puternic — îmbinînd forța cu agilitatea — pe care-o dădea și cînd se mișca, și cînd se odihnea. Bărbat frumos, în sfîrșit, la fel cu celălalt, care fusese dintre cei mai frumoși. Îi semăna și la chip ? Părerile bătrînilor erau împărțite : la trăsături, da, dar ca fel de-a fi, Lazzaro Scacerni cel modern era mai cordial, mai simplu — și de ce să n-o spunem ? — chiar mai distins și mai amabil ; se știe că *padron* Lazzaro fusese un om greu de mulțumit sau, mai bine spus, foarte mîndru : iată, reînvia în amintirile celor bătrîni o oarecare grabnică încruntare a lui din sprîncene, făcîndu-și ochii mici și scînteietori, de mînie ori numai de ciudă și de necaz. În cel de acum, nici pomeneală de toate acestea. Nu avea nici barba aceea mare, neagră ca pana corbului, iar mai tîrziu, căruntă și aspră ; și pe urmă, despre cel bătrîn se mai spunea încă, fără prea mare precizie, că trecuse prin multe, cu un anume Raguzan, aici, și cu Napoleon, prin lume ; în schimb, Lazzaro al treilea se afla în război numai ca să se îngrașe ; și-apoi, chiar de tînăr, pe celălalt nu-l cunoscuse nimeni dintre cei în viață. Asemănătoare îi erau mersul și căutătura ; și întru totul la fel, glasul :

— Dacă închid ochii, auzindu-te vorbind, mă întorc în trecut, îi spuneau bătrînii, și nu mai cred că *padron* Lazzaro a murit.

În fiecare din cele două concedii ale lui Lazzaro, Schichirotto, împotriva obiceiului său, căci nu se mișca aproape niciodată de pe moară, fusese bucuros să-și însoțească feciorul în plimbările lui pe la diferite case și la hanul Barchessa, al hangiului Sapienza, fiul fiului fiului — pînă la Noe care-a născocit vinul — lui Sapienza. În schimb alde Orlandini, din neamul lui Dinte-de-șoarece, nu mai țineau hanul de la punctul de trecere și plecaseră să facă negustorie în oraș. Și, vorba ceea, în Guarda nu mai erau „oameni dintr-ăia care se nășteau odinioară". Se știe ce anume voiau să însemne aceste cuvinte : oameni năbădăioși, dintr-o bucată, sau măcar ciudați, pătimași și chiar turbulenți. La fel s-a spus întotdeauna : înseamnă ceva ? În cazul acesta se putea să fie chiar adevărat. Și, de pildă, domni ca aceia care locuiau în Guarda ori în Ro, la Cattarusco și la Beicamina, plecaseră toți, burghezi și nobili fără excepție ; iar dacă mai revenea cîte unul, era numai ca să stea în vilegiatură, cînd nu era cald, nici frig, nu ploua, nu erau țînțari, iar cînepa nu era

pusă la topit, să-şi răspîndească miasma: la cît se reducea totul? Cîteva săptămîni, cel mult o lună; şi-n loc să colinde pe cîmpie, jucau tenis în puţinele vile care mai rămăseseră. Sigur că bunăstarea ţăranilor crescuse o dată cu îmbunătăţirea învoielilor şi-a salariilor, cu închirierile, cu cumpărările; şi chiar situaţia argaţilor era mai bună, iar lipsa de lucru nu mai era îngrijorătoare, ca pe vremea bătrînilor. Erau regretaţi însă stăpînii, chiar ciudaţi ori nebuni, chiar violenţi, chiar cei care stăteau la ţară ca să se certe cu poporul. Cei care veneau acum în vilegiatură erau fini şi politicoşi, dar se purtau ca nişte străini, şi atît de distanţi! E mai bine ca oamenii să se certe, decît să nu se cunoască între ei; şi chiar să se urască, tot e mai bine decît să te vezi compătimit. Iar cît despre ţăranii care cumpăraseră ori închiriaseră pămînturi, iată cum decursese operaţia, în numeroase cazuri: proprietarul, descurajat de grevele turbate care bîntuiseră zece ani în şir, iar ţăranul, obosit şi el, într-ascuns, şi cuprins de îndoieli, văzînd că trebuie să trudească într-una ca să plătească lefuri conducătorilor de ligi, încheiaseră, în multe cazuri, un contract de arendare, dar, în virtutea unui acord tacit, proprietarul continua să facă investiţiile băneşti şi să deţină conducerea tehnică a proprietăţii. În felul acesta, nădăjduiau amîndoi să scape de tirania ligii. Crescînd însă preţul pămîntului, şi făgăduind să crească vertiginos din pricina războiului, iar, pe de altă parte, scăzînd valoarea monedei, iată devenind derizorii normele de arendare. Ţăranul, de bună-credinţă ori nu, făcea caz (las pe el, căci se pricepe) de litera contractului; şi mai ales cînd acesta era încheiat pe mulţi ani, proprietarul, fie ruinat, fie desperat, îi vindea pămîntul. Procedeul mirosea a strîngere de gît cămătărească, dacă nu chiar a jaf; în astfel de cazuri, se ştie cîte nări delicate se găsesc printre cei care nu sînt în măsură să profite şi ei. Fapt este că şi arendaşii, şi micii proprietari, erau fără milă faţă de proprietar şi chiar faţă de pămînt, pe care-l sărăceau. Nu fuseseră parcă văzuţi ajungînd pînă la a refuza celor săraci, văduvelor şi orfanilor, pomana strîngerii boabelor şi a spicelor căzute, veche cel puţin de la Isus Cristos? Iar faţă de cei care rămăseseră ţărani sau argaţi se purtau ca nişte parveniţi; mai are rost să mai spunem altceva? În sfîrşit, celor bătrîni le părea rău după multe lucruri, printre care, acum cînd aceştia nu mai existau de-o bună bucată de vreme, pînă

şi după cei care furau de pe cîmp şi după piraţii de pe fluviu, care, în felul lor, aduseseră, ca să spunem aşa, o anumită însufleţire. E-adevărat că timpul distruge şi face totul din nou ; aşa se spune, dar pentru cei bătrîni, doar distruge. Bine că îl reîntrupase pe *padron* Lazzaro Scacerni într-un flăcău de toată frumuseţea şi foarte de ispravă, spre mulţumirea generală, atît de vie, încît Schichirotto, cărunt, încîntat şi fericit, o felicita pe bătrînica Dosolina, tot slujnică la brutărie şi-acum, în felul acesta :

— Tu, prostii n-ai făcut decît una singură, dar a fost şi cea mai mare pe care-o puteai săvîrşi ; şi-a fost bine, fiindcă tot crescînd şi iar crescînd, prostia s-a reparat singură !

— De data asta dumneata spui prostii, îi răspundea bătrînica, ai cărei ochi rîdeau, în timp ce-şi privea cu plăcere feciorul.

— Şi-ţi spun că tot bine ai făcut, mai întîi că l-ai turnat după tiparul nostru, al neamului Scacerni, cu toate că pe tine, Dosolina, cine te vede n-ar da nici o para chioară ; al doilea, că n-ai spus cine-i e tată, fiindcă astfel l-am putut adopta eu, iar a doua moară San Michele o să aibă un morar destoinic.

Gurile rele spuseseră că tatăl acela rămăsese necunoscut fiindcă era însurat ; după alţii, fusese un ţigan rătăcitor ; în sfîrşit, mai erau şi unii care susţineau că fusese vorba de un călugăr franciscan, în trecere, după cerşit. Adăugau că pentru a se mulţumi cu Dosolina fusese nevoie de pofta nesăţioasă a unui franciscan ; de-aici şi zicala : *animal post coitum triste, praeter monachum et gallum* [1]. Oricum ar fi fost, cam acesta era stilul complimentelor lui Schichirotto ; iar Dosolina, cu tot respectul pentru întîiul-născut, spunea :

— Hai, lasă ! N-ar fi mai bine să vorbeşti mai puţine prostii ? Şi pe urmă, în faţa băiatului !

Nu-i trecea însă prin cap să se supere, din pricina marii iubiri a lui *padron* Giovanni faţă de Lazzaro al ei.

— E o prostie dacă-i zic morar de ispravă ?

— Hai, lasă ! Ştii bine ce vreau să spun.

— Lazzaro, maică-ta nu te preţuieşte !

[1] După împreunare orice animal e trist, afară de călugăr şi de cocoş (lat.).

Urmau adevărate hohote de rîs. Concediul trecuse totuşi repede, iar tînărul plecase înapoi, făcînd să suspine nu doar o singură fată din sat, dată fiind înfăţişarea lui atît de frumoasă, de aleasă şi de impunătoare.

Şi astfel, după tot felul de schimbări ale sorţii războiului, trecuseră şi bătăliile care-şi au numele legat de Isonzo şi de Altipiani ; războiul ajunse pe Piave, iar în iunie '918 fusese înfrînt ultimul efort ofensiv al armatelor cezaro-crăieşti, de unde se trase sfîrşitul străvechii monarhii a Habsburgilor.

Cei de la moară îşi duceau viaţa mai departe, liniştiţi şi fără să ştie că în bătălia aceea Lazzaro al lor intrase în foc, şi că în lunile de vară intensele exerciţii de treceri prin vaduri de pe un mal pe altul, şi de ridicări de poduri, cu care erau instruite trupele în spatele frontului, făceau să se prevadă că vor avea prilejul să se angajeze într-o importantă trecere de fluviu.

IV

La sfîrşitul lui septembrie şi începutul lui octombrie în '918, vremea a fost îngrozitoare, iar ploaia neîntreruptă, vrăjmaşă îndeosebi a transporturilor, a îngreunat şi a prefăcut într-un chin uriaş strîngerea oamenilor, a armelor şi a materialelor în locurile stabilite prin planul strategic, în vederea bătăliei. Aceasta, după angajarea inamicului printr-un atac puternic, pe frontul muntos dintre Brenta şi Piave, trebuia să se desfăşoare şi să se decidă forţînd fluviul, cucerind poziţiile de dincolo de Piave, pe înălţimile de la Valdobbiadene, pe şesul de la Sernaglia, pe dealurile de la Conegliano şi în prima fîşie de cîmp deschis, pentru a sparge şi a rupe, la Vittorio Veneto, legătura dintre trupele de munte şi cele de şes, pentru a tăia şi a ameninţa cu răsturnarea, pretutindeni, poziţiile şi comunicaţiile vitale ale armatei austriece din Italia. Fluviul trebuia trecut acolo unde, după ce iese din cheile muntoase, ultimele povîrnişuri ale încruntatului Monfenera şi rîzătoarele coline asolane îl fac să cotească spre răsărit, pentru a întîlni mai departe spinarea prelungă a singuraticului Montello, pe care-l înconjoară ; iar apoi, după ce scapă din uşoara strînsoare a povîrnişurilor aceluiaşi Montello, şi a dealurilor de la Susegana

şi de la însîngerata Nervesa, unde s-a hotărît, în cea mai mare măsură, soarta războiului, la solstiţiul lui '18, şi de sub numeroasele arcade ale podului de la Priula, zvîcneşte, şi se mişcă liber, şi se ramifică în cîmpie, în albia lui uriaşă, martoră a forţei descătuşate pe care-o are cînd se umflă : trebuia trecut între porţiunea de la Pederobba, unde de-abia a ieşit dintre munţi, şi prundişurile întinse de la Grave di Papadopoli, unde e mai leneş şi mai de cîmpie.

Bătea ceasul pontonierilor : căci, o dată trecut fluviul, sub focul inamic şi prin apele umflate din toamna aceea, cînd veniseră ca un adevărat potop, dacă s-ar fi întîmplat să lipsească podurile, în spatele trupelor, iar împreună cu podurile, proviziile, şi muniţiile, şi întăririle, şi ajutoarele pentru a ţine şi a lărgi capetele de pod, asigurînd fluxul neîntrerupt şi rapid al unor forţe proaspete şi tot mai mari, pentru a ataca, a sfărîma şi a urmări ; pentru a-ţi da seama de ce-ar fi însemnat aceasta nu era nevoie să cunoşti istoria militară ; ce înseamnă un fluviu rămas în urmă şi întreruperea comunicaţiilor o arăta exemplul din iunie, oferit de armata vrăjmaşă, care nu-şi putuse continua efortul, asigurîndu-şi trecerea de întăriri peste Piave şi, fiind respinsă spre fluviu prin lupte furioase, trebuise să-l treacă înapoi, suferind un adevărat dezastru. Cel mai important lucru nu era să ridici poduri, ci să le păstrezi, ceea ce însemna să cîştigi sau să pierzi bătălia ; iar dacă nu o cîştigai, să eviţi cel puţin ca înfrîngerea să se transforme într-un dezastru : iar dacă păstrai podurile, simţeai c-ai cîştigat războiul.

La începutul lui octombrie, Scacerni şi compania de care ţinea sfîrşiseră cu căratul bărcilor de serviciu şi de trecere, a pontoanelor şi a materialelor pentru poduri, camuflîndu-le prin rîpe şi prin desişuri rămase de pe urma bătrînei păduri veneţiene, aproape de o localitate aşezată în punctul unde fluviul da cu tifla muntelui Montello, şi numită Fontana del Buoro. Acolo trebuiau să ridice unul din cele şapte poduri prevăzute pentru Armata a VIII-a, podul B : mai tîrziu, greutăţile fură însă, de fapt, atît de mari, încît numai trei poduri putură fi terminate şi numai două păstrate cu preţul sîngelui şi-al unor eforturi înspăimîntătoare. Despre eforturi aveau o idee precisă, ca oameni pricepuţi, care încercaseră fluviul, făcînd recunoaşteri asidue, şi care ştiau ce-nseamnă un pod distrus sau lovit, şi cum l-ar fi dislocat sau l-ar fi

tîrît după ea forţa şuvoiului, şi cam de ce-ar fi fost nevoie pentru a-l repara. Cît despre primejdii, o parte din ei erau veniţi de curînd acolo, iar ceilalţi ştiau din experienţă că a te gîndi la ele nu e de nici un folos, putînd numai să stîrneşti spaima, care te face ca, de departe, să le vezi şi mai cumplite, iar de aproape, şi mai mari.

„Argumentul" acesta fusese emis de către Lazzaro Scacerni, care-şi putea permite să vorbească, fiindcă în iunie se aflase pe cursul inferior al Piavelui, ca să ridice punţi în locuri cutremurătoare, şi fiindcă era omul cel mai puternic şi mai rezistent din companie, înotător extraordinar în fluviu, ajungînd, pe timp de noapte, dincolo de firul apei, pînă aproape de malul opus ; şi apoi fiindcă, deşi era înzestrat cu o asemenea tărie fizică şi morală, se exprima fără lăudăroşenie, cu o modestie afectuoasă, jovială, prietenoasă, care cîştiga sufletele camarazilor. Şi exista printre aceştia un biet fricos care-i spusese :

— Tu poţi vorbi astfel, fiindcă nu ai habar de frică : dar, dac-ai şti cît te face să suferi, n-ai mai putea vorbi aşa.

— Asta da, ţine, răspunse el, înduioşat, declinîndu-şi orice merit în privinţa curajului său firesc.

Cu vorba aceasta rezolva totul, dar nu şi să le dea curaj celor care nu erau în stare să şi-l facă singuri, ca acel biet fricos. Iar camarazii îl porecliseră Morarul ; el însă, la început, le spusese :

— Pe moara noastră asta n-ar fi o poreclă, fiindcă n-am făcut niciodată altă meserie.

— Aici nu sîntem pe moara ta, îi răspundeau camarazii, rîzînd ; aici curge altă apă !

— Asta da, ţine, ţine şi asta.

I-o spusese pînă şi maiestăţii-sale, într-o zi cînd regele venise la observatorul de la Casa Benedetto, ceva mai sus de Fontana del Buoro, şi se oprise, în trecere, printre pontonieri. Soldatul Scacerni îi fusese prezentat de către ofiţeri drept cel mai straşnic înotător din companie şi cel mai bun cunoscător al fluviului, şi de aceea regele îi pusese unele întrebări. Ofiţerii din jur (erau şi doi generali) regretaseră că îl chemaseră pe Scacerni. E drept că întrebările, precise şi la obiect, îi făcuseră atîta plăcere, încît, din răspuns în răspuns, îşi îngăduise în cele din urmă o părere, care nu-i fusese cerută, şi, pe deasupra, şi în jargon militar.

— Fluviul, maiestate, e lucrul dracului.

Maiestatea-sa cercetase, cu o privire, fața senină și-mbujorată, în pofida oricărei greutăți și oboseli, a flăcăului voinic ; și-nțelegînd că nu era vorba de lașitate, pe chipul aspru și frămîntat de anii grei de război și de așteptarea sorții supreme, trecuse un zîmbet fugar :

— Îl cunoști atît de bine ?

— Cine să cunoască fluviul, dacă nu-l cunosc eu ?

Nu era nici lăudăroșenie, ci liniștita siguranță profesională ; de aceea regele începu din nou să zîmbească și spuse :

— E un tip grozav ! Dar, adăugă el repede, adresîndu-i-se din nou, dacă trebuie trecut, fiecare o să-și facă datoria, indiferent dacă e lucru dracului sau nu, cum spuneți voi.

— Asta da, ține.

Pe urmă, ofițerii, încruntați, și camarazii, rîzînd, îl întrebară cum de-i trecuse prin minte să-și dea cu părerea și să răspundă astfel. Spuse, uimit, că întrebările maiestății-sale fuseseră ale unui „om priceput". Și ce-i cu asta ? Asta, răspunse el, îl hotărîse să-și spună și el părerile, ca un om cinstit. Se simțea aici forța concepției pe care-o avea în legătură cu probitatea meșteșugului, și care era un fel de rezumat al tuturor celorlalte.

Pontonierii, instalați cît mai bine sub pînze de cort și bucăți de carton, asfaltat printre ruinele cîtorva cocioabe, dormeau în timpul zilei, iar noaptea plecau în recunoașteri și la lucrările pregătitoare de pe mal : veșnic în ploaie, dormind și mîncînd, muncind și odihnindu-se numai în ploaia care ajunsese chinuitoare și istovitoare. Din cînd în cînd, artileria inamică își regla tragerea asupra drumului care trece de-a lungul malului, și asupra drumurilor care duc dincolo de Montello, mergînd paralel cu acesta, asupra spinării muntelui și ici și colo, asupra fluviului. În ziua de 18 octombrie ploaia căzu însă atît de abundentă, și c-o asemenea creștere a apelor, încît acțiunea, gata să înceapă, trebui să fie amînată.

Bătălia începu pe flancuri, în zorii zilei de 24, în munți și la Grave di Papadopoli. Distanțele, pe fronturi de o lărgime nemaivăzută în războaiele precedente, noile mijloace de legătură, metodele moderne de transport și nevoia generală de a ascunde oamenii și lucrurile și de a-i face să se confunde cu terenul, la fel cum înlăturaseră înțelesul pe care-l avusese odinioară acel așa-numit glas al tunului, schimba-

seră multe noţiuni şi sentimente, întocmai cum se schimbase şi tehnica atacurilor şi a operaţiilor de apropiere ; nu însă şi senzaţia aceea deosebită a aşteptării începerii bătăliei, alcătuită din ecouri şi din sunete, din zvonuri care circulau, din ştiri scurte, din ceva nedefinit, aflat în suflete şi în aer, în timp ce, în văzduh, aeroplanele cercetau şi atacau cu stăruinţă şi c-o frecvenţă nouă şi neîntreruptă, iar artileriile învrăjbite căutau, încercau, pipăiau terenul cu o vioiciune deosebită a acţiunilor şi a reacţiilor, cu anumite preferinţe noi şi neprevăzute ca intensitate şi ca mişcare, de la o ţintă la alta şi asupra unor ţinte noi. Era senzaţia, greu de definit, dar foarte sigură, a nervozităţii, în aşteptarea acţiunii. Pe frontul de la Montello şi printre trupele celui de al XXXII-lea Corp, de care ţineau pontonierii de la podul B, aşteptarea, tot mai apăsătoare, ceas după ceas, şi mai încordată, zăpăcită, somnoroasă, şi totodată aprigă şi iritată la culme, mai extenuantă decît însăşi acţiunea, dură din zorii zilei de 24 pînă în seara de 26, ţinîndu-i alături de materialele aranjate pentru o ultimă şi grabnică transportare pe plajă şi pentru lansarea în apă. Fluviul Piave este unul din cele mai dificile din pricina cursului şi izbucnirilor sale ; şi chiar în ziua de 24 începuse din nou să se umfle, dar fără semne care să le prevestească celor pricepuţi vreo creştere exagerată şi de durată. Că era vorba numai de o toană era şi părerea lui Lazzaro, care-l cunoştea acum şi îşi dădea seama de apucăturile năbădăiosului Piave, atît de diferite de cele ale Padului.

Vremea, deşi înceţoşată şi mohorîtă, se îmbunătăţise de două zile cînd, în 26, înainte ca scurta zi de toamnă să se întunece, materialele fură lăsate în jos pe coasta abruptă a muntelui Montello.

Malul din faţă, în schimb, spre şesul de la Sernaglia, era o plajă largă, în urcuş uşor ; poziţiile austriece, foarte puternic fortificate, erau două, prima fiind numită a Morilor, iar cealaltă a Satelor ; le sprijinea o artilerie socotită cam la cinci sute de guri de foc, putînd mătura cîmpia din orice direcţie şi a face de netemut capetele de pod care s-ar fi format pe plaja pustie. Era deci necesar ca poziţiile, cea dintîi mai ales, să fie cucerite imediat şi prin surprindere, în acelaşi timp fiind pregătită de către noi o artilerie destul de puternică pentru a sprijini acţiunea trupelor, pentru a răspunde artileriei inamice şi-a o reduce la tăcere. Dacă însă cucerirea nu era lăr-

gită imediat, trecerea urma să fie grea pe timpul nopții și cu neputință, ziua.

Erau orele opt seara și coborîse noaptea peste pămînt, în cer, peste apele mari și repezi, și peste pozițiile tăcute. Dintre cele două șuvoaie ale fluviului, cel dintîi, din partea noastră, era cel mai mare ; veneau apoi un vad ușor de trecut și celălalt șuvoi, mai puțin violent și adînc : podul B trebuia ridicat peste ambele șuvoaie, cu vadul la mijloc, urmînd să fie completat mai tîrziu, cînd situația s-ar mai fi liniștit. Lucrările începură, la Fontana del Buoro și mai în aval, pentru a înălța cele trei poduri și cîteva punți de un sistem tubular special, care se dovedi curînd a fi prea slab ; fapt este că fluviul le rupea cu o asemenea primejdie pentru poduri, încît fură abandonate aproape imediat, cum se întîmplă adesea cu lucrurile prea „speciale" cînd se trece la punerea lor în practică. O flotilă de bărci cu vîsle transporta primele trupe. Pe podul B, un ponton după altul fusese lăsat la apă, ancorat, legat împreună cu celelalte sub grinzi și sub podină iar lucrul continua mai departe, cu repeziciune.

De pe înălțimile de la Valdobbiadene, un reflector cu fascicolul său de lumină ce tremura și se clătina, explora, spre stînga, malul și terenul, în zona dintre Cornuda și Grave di Ciano. De fiecare dată cînd se părea c-o să coboare de-a lungul fluviului, oamenii îl simțeau parcă-n spinare, cu tulburarea aceea, cu neliniștea aceea pe care ți-o dă reflectorul cînd te prinde în raza lui și ți se pare c-ai fi privit de un ochi rău. Dar acesta se oprea și se retrăgea mai înainte, fără să stîrnească vreo bănuială în privința lucrărilor, care-au continuat netulburate. Podul B a fost construit și terminat în mare iuțeală : iar cînd începură să se înșiruie companiile de asalt și o brigadă de infanterie, fu cu putință ca primul timp și primul factor al manevrei inițiale, surpriza, să poată fi nu presupus, ci efectiv realizat. Lucrările, trecerea, traversările se petreceau într-o ciudată nehotărîre a sufletelor și a lucrurilor, ocrotind și neliniștind tăcerea aceea întunecată, care deștepta bănuielile nopții și ale oamenilor, ca o cursă, și ațîța graba ca o amenințare ce trebuie să lovească la vremea stabilită. Plutea asupra lumii ceva de necrezut și ca de basm : timpul, care era totuși leneș, fugea în goana mare. Cîte o împușcătură, în doi timpi, caracteristică pentru pușca austriacă, puncta tăcerea, ici și colo, ca în nopțile

liniştite, cînd te puteai gîndi că cel care trăgea o făcea numai aşa, fără rost, aproape din plictiseală şi ca să n-adoarmă, ori poate ca într-un vis.

Cunoscuta îndemînare a lui Scacerni făcuse să i se încredinţeze una din bărcile cele mai sprintene şi mai iuţi, cu care şi făcuse cîteva traversări. Liniştea domnea de trei ore, iar de două ore şi jumătate podul B era terminat ; Lazzaro vîslea liniştit pe mijlocul fluviului, avînd barca plină de ostaşi, cînd focurile de armă începură să răsune de-a lungul poziţiilor, după care ţîşniră imediat mitralierele mînioase ; pe neaşteptate, pe fluviu şi în faţa liniei Morilor, se dezlănţui, viguros şi violent, focul artileriei.

Loviturile şuierau, bîziau înfundat şi horcăiau, brăzdînd aerul întunecat cu acea varietate care te lasă să ghiceşti soiurile şi calibrele atîta timp cît nu se înalţă şi nu se impune îngrozitorul şi desperatul concert al focului continuu, al şuierăturilor sfîşietoare, ca nişte trăsnete, al urletelor sălbatice, al zgomotelor înfiorătoare, ca ale unei imense fierării tîrîtă prin văzduh, cu uruituri prelungi, asemănătoare cu sunetul unor convoaie impetuoase ce se trudesc să străbată spaţiul înainte de a se prăbuşi, făcînd să atîrne drept deasupra capetelor oamenilor o catastrofă dezlănţuită pentru a răsturna lumea cu josu-n sus.

Furtunile nu slujesc drept termen de comparaţie. Trebuia să fi crezut c-ai surprins şi că simţi, pe pămîntul ce se cutremură, ori lîngă gura roşie şi neagră a unui vulcan, superstiţia inevitabilă şi repugnantă a unei ticăloşii viclene, demente şi monstruoase a firii. Concertul acela nu trudi prea mult ca să se înalţe în toată plinătatea lui ; iar pe fluviu se păru că în înalturi, cît ţineau cerul şi orizontul, s-ar fi deschis pîlnia unui vîrtej, din care izbucnea furia loviturilor chinuitoare şi nimicitoare, asupra şuvoiului din spatele malului nostru, asupra podurilor.

Loviturile căzute în apă stîrneau vîrtejuri şi ţîşnituri, iar uneori adevărate fîntîni arteziene ; cele care se-aud în văzduh sînt însă depărtate ; şuvoaiele de apă inundau bărcile şi podul, pe neaşteptate ; tot pe neaşteptate, pricinuite de schijele de grenade şi de obuze, veneau şi rănile şi moartea printre cei înghesuiţi în bărci şi pe podina supraîncărcată, care se unduia — mlădioasă şi leneşă, ca la toate podurile de bărci — pe spinarea umflată, mîndră, învolburată a fluviului. Noap-

tea și fluviul, mai negru decît ea, înghițeau cu lăcomie bărcile și oamenii, morții și răniții. Toată lumea rîvnea să simtă pămîntul sub picioare, să lupte, să piară chiar, dar pe uscat, dincolo de apă, dincolo de trecerea aceea chinuitoare. Pontonierilor le revenea sarcina să rămînă acolo și să lucreze. Nu-i pismuia nimeni.

Podul B este lovit în plin. Reparația se termină înainte de a începe focul de răspuns.

Se dezlănțui, spre miezul nopții, pe neașteptate, într-un ansamblu cutremurător, asupra pozițiilor și bateriilor. Inamicul, care nu crezuse că ar fi cine să i se împotrivească și care era prins în altă parte, fusese luat prin surprindere și pe nepregătite. Tulburarea, adăugată la puterea și la eficacitatea tirului — care întindea un arc formidabil între povîrnișul muntelui Montello și fluviu, și cădea asupra țintei ca și un val uriaș ridicat de maree, prăbușindu-se într-o cascadă de fier și de foc — precum și efectele surprizei și ale focului fură atît de mari, încît bateriile vrăjmașe tăcură ori slăbiră, lăsînd podul liniștit, în timp ce se cucerea prima linie și se lupta victorios, pe aceea a satelor Moriago, Fontigo, Sernaglia, Falzé. Pocnetul neîntrerupt al grenadelor atacanților era, pînă dincoace de fluviu, pentru cine îl auzea, clar și teribil în bubuitul înspăimîntător al bătăliei, o dovadă a îndîrjirii și a furiei acelei lupte strînse, în care își încețeau tirul mitralierele blestemate ale apărării.

Deocamdată, în timp ce Scacerni își continua traversările, un obuz de mare calibru se strecură înaintea prorei sale și făcu explozie dedesubt. Totul se petrecu în aceeași clipă : lovitura picată din cer și fulgerătoare ; o tresărire puternică și o lovitură neașteptată sub chilă ; o prăbușire de apă peste luntre ; o învălmășeală vertiginoasă ; o spărtură desigur, căci barca sfîrși prin a se umple și a se scufunda. Cîți dintre cei aflați în ea știură și izbutiră să înoate, Scacerni n-o știu niciodată ; se afla pe firul apei celui de-al doilea șuvoi și, lovind de cîteva ori cu brațele, ajunse pe mal, ceva mai departe de capătul podului B, pe plaja de pe șes. Senzația lui era aidoma cu a celui pe lîngă care-a trecut trăsnetul și care, cu cît își dă mai bine seama de ce s-a întîmplat, cu atît mai puțin își vine în fire. Îl încerca un rîs nervos, prostesc și supărător.

Albul prundului îi îngăduia să vadă valul negru de oameni ce se scurgea de pe pod spre plaja pietroasă. Auzea îmbulzeala oamenilor şi comenzile: „Înainte, înainte! Nu pierdeţi legătura!" Încetul cu încetul, trupa se strîngea, înainte către malul plin cu tufişuri, pătrundea în adîncul lor şi dispărea în cîmpia întunecată, înfrunzită, spre vacarmul lacom al bătăliei: „Ţineţi legătura! Înainte, înainte!" Alţii şi alţii veneau de pe pod.

Prin urmare, se gîndea el acum, podul era întreg; iar din gîndul acesta năştea dorinţa, ba chiar hotărîrea de a-şi asigura o oră de odihnă, fiindcă oboseala îi îngreuna dureros ochii şi membrele trupului. O vagă şi nesigură umbră de idee, că n-ar fi nevoie de el, că podul fiind întreg, iar barca lui scufundată, aproape că n-ar mai avea nimic de făcut, îl dispunea, împreună cu istovirea, la o asemenea lene prostită şi somnoroasă, încît îl desprindea, ca să spunem aşa, şi-l elibera din nodul învălmăşelii şi din tot ce se întîmpla în lume.

Nu dorea şi nu vroia altceva decît să doarmă. Prundul dintre şes şi fluviu — bombardate amîndouă — era liniştit. Merse doar cîţiva paşi şi găsi un loc între doi bolovani mari, care i se păru depărtat de tot restul lumii. Îşi pregăti culcuşul acolo, între bolovanii aceia, şi se întinse, ca amorţit, gîndindu-se că boarea nocturnă de pe fluviu avea să-i îngheţe hainele ude cu care era îmbrăcat; gîndul acesta îi alungă somnul din ochi, dar nu şi oboseala din trup, care deveni şi mai grea, însoţindu-se cu un fel de ameţeală în cap. De focul dintr-o parte şi cealaltă, de îmbulzeală, de tragerile încetinite, de ceea ce se petrecea pe pod sau aiurea, de tirul duşman care, după cîtva timp, spre zorii zilei, căpăta iarăşi putere, nu avea nici o noţiune, dar zgomotul acela asurzitor trezi în el o supărare şi o nerăbdare stranii, năuce, şi chiar încîntate, în chip ranchiunos, de absurda satisfacţie, devenită odihnitoare, de-a se afla în afara luptei, de-a fi terminat cu toate. Reacţia viguroasă a căldurii sub haine îi înfierbînta plăcut sîngele şi pielea, şi i se părea că arde totul pe el, astfel că putu nădăjdui ca hainele să i se usuce curînd. Blestema ceaţa neclintită şi burniţa supărătoare. Amorţit, ameţit, i se părea că pentru el se terminaseră şi bătălia, şi războiul.

În starea aceasta îl prinseră zorile. Luminîndu-se de ziuă, loviturile se înteţeau pe fluviu, în jurul podului: se îndesiră şi loviturile obuzelor trase la intervale regulate, pentru a

împiedica trecerea. Din adăpostul său, vedea puhoiul de oameni grăbiţi : acopereau podul, coborau în vadul dintre cele două tronsoane (i se păru că fluviul ar mai fi crescut întrucîtva), îl treceau ţinînd deasupra apei armele şi muniţiile şi alergau către cel de-al doilea tronson de pod. Pe plajă, se încolonau grăbiţi şi dispăreau, mereu către vacarmul lacom al bătăliei.

Era atent mai ales la tirul artileriei asupra primului tronson de pod, la poalele muntelui Montello. Trîmbele de fum cenuşiu, mai închise ori mai deschise, ori pătate cu roşu şi cu verde, stăruitoare, se înşirau deasupra podului, la mică înălţime, ca o adevărată cortină, cînd întreagă, cînd sfîşiată, unduitoare uneori şi în mişcare, dar refăcută imediat ; focul era susţinut tot timpul, lovitură după lovitură, însufleţit parcă de o grijă pizmaşă şi furioasă.

Ajunse jos, obuzele împrăştiau moartea, dar nu întrerupeau trecerea trupelor, care dădeau o înaltă dovadă de disciplină şi de vitejie : zorindu-le, le înghesuia dincolo de Piave.

Dintre cei doi bolovani ai săi, Lazzaro se uita cu o curiozitate apatică şi obosită, incapabilă să facă legătura între lucruri, ce îi îngăduia să se bucure cu un fel de lăcomie brutală — care, dacă ar fi fost mai puţin năucă ar fi fost o laşitate — de adăpostul său şi de distanţa dintre el şi cortina de foc lăsată asupra podului : în sfîrşit, de faptul că se afla în afară. Oamenii treceau pe sub foc, treceau, treceau mereu. Rămase să privească pînă dimineaţa tîrziu.

Podul B e întrerupt. Se goli sub ochii lui uluiţi : pustiu.

Acum era rîndul său : un gînd prostesc îi trecu însă prin minte : chiar dacă va fi reparat, tot o să fie rupt din nou. Cînd văzu însă şi înţelese cine erau şi ce se pregăteau să facă oamenii aceia cu căşti pe cap, care, de pe malul celălalt, pe tronsonul distrus al podului, tîrau cu braţele pontoanele, sub loviturile ce se înteţeau, i se păru că toate astea n-aveau nici o legătură cu el. Închircirea aceea toropită i se preschimbă în necaz şi în furie. Nu izbutea nici să se mişte, dar nici să stea liniştit. Trăgea cu urechea la proiectilele care se încrucişau deasupra capului său ; îşi aţintea privirile spre trombele de apă ce se înălţau din cînd în cînd, mai sus ori mai în jos, ca un joc, într-un snop de grenade şi de obuze, îngust şi bine reglat. Peste puţin cei de sus, de pe pod, aveau să intre în miezul snopului ; el stătea ca mort, cuprins de un ataşament, de o afec-

ţiune parcă ridiculă şi pătimaşă faţă de cei doi bolovani, care îi apărau spinarea. Ispita de a se ascunde, de a-şi vîrî în pămînt capul care, în faţa furiei loviturilor, înţepenea de groază şi aproape-l durea, de a şi-l ascunde între mîini şi umeri, de a se chirci şi de a sta pe loc, era bolnăvicioasă. Ochii însă nu şi-i putea acoperi ; refuzau să se închidă, atraşi şi aţintiţi spre primejdia în care se aflau camarazii săi.

Şi înainte de conştiinţa datoriei, instrucţia primită în timpul serviciului militar nu-i îngăduia să nu bage de seamă că dacă s-ar fi aflat cineva în partea aceasta a podului rupt, ca să apuce capătul unei funii, ar fi ajutat ca prora pontoanelor să nu iasă din mijlocul şuvoiului, pe măsură ce acestea erau lansate la apă, de pe pod ; instrucţia, deci, îi arăta de ce ajutor ar fi fost acel cineva. Iar dacă nu, ce fel de om cinstit era acel cineva, care ştia, vedea şi nu se clintea ?

Momentul cel mai greu era într-adevăr cel în care pontonul, lăsat în jos pe-o coastă, aluneca în apă şi rămînea liber, fără altă îndrumare decît a celor două frînghii, ca nişte hăţuri, de la proră : dacă o apuca puţin pieziş, apa sfîrşea prin a-l acoperi ; şi, ori se răsturna, ori se umplea cu apă şi se scufunda, ori fluviul îl tîra după el, ducîndu-l departe. Iar fluviul era puternic ; vedea limpede ruptura podului tocmai în partea cea mai învolburată şi mai puternică a şuvoiului adînc. Iată că dacă aici s-ar afla cineva, la locul potrivit, ca să prindă capătul funiei, i-ar scuti pe cei de-acolo fie de a lansa pontoanele fără hăţuri, ceea ce sporea riscul de a le pierde, fie de risipa de vreme a unei treceri prin vad, fie de o traversare cu barca, sub foc. Timpul gonea împreună cu fluviul violent ; se prăvălea o dată cu focul, mult mai rapid şi mai furios ; inamicul trăgea în oameni, asupra cărora — prinşi cu manevrarea unor greutăţi anevoioase, într-un loc strîmt, şi cu supărarea pricinuită de pod — apăsa timpul şi zbura moartea. Fiecare clipă furată acesteia, însemna un camarad cruţat. Avea să rămînă aici, între cei doi bolovani ai lui, şi să se uite ? Sila de a ieşi şi de-a începe să urce spre pod, în bătaia focului inamic, îi trecu un fior rece prin şira spinării. Iar teamă, în anumite împrejurări, poate să-i fie oricui, numai că Lazzaro al nostru avea calitatea aceea care stă la temelia oricărei virtuţi şi se cheamă curajul de a spune lucrurilor pe nume : se purta ca un laş.

De supărare, sîngele i se urca în tîmple, ca şi cum ar fi auzit că i-o spune altcineva, şi chiar camarazii trădaţi. Nici nu ştiu măcar cînd străbătu prundul ; primul pod, aproape că nu-l văzu ; dincolo de vadul dintre cele două tronsoane, cînd ajunse pe cel gol, i se păru că se trage asupra lui ; gloanţele şuierau deasupra podinii ; acum simţea iarăşi că-l apucă un acces de rîs nervos, dar însufleţit, fremătînd de o viaţă nouă, de o vigoare debordantă şi de o siguranţă măreaţă şi insolentă, care-i spunea că nu va fi nimerit.

Fu de-ajuns un gest : din partea cealaltă, unul îi şi aruncă funia, care se desfăşură în aer ; prinse capătul din zbor ; fu lăsat în apă primul ponton. Inamicul vedea şi trăgea cu furie. Fu adus aproape cel de-al doilea ponton, în timp ce ei, sprinteni şi exacţi, aşezau grinzile şi podina ; i se dădu şi lui drumul în apă. Brancardierii aveau de lucru ; eliberau podul încetul cu încetul, sub ploaia de gloanţe. Aşteptările cele mai lungi, inactive, şi cu atît mai chinuitoare, îi reveneau lui Scacerni, care rămînea cu capătul funiei în mînă. Apropiară al treilea ponton, dintre cele cinci care lipsiseră, şi era gata să alunece, ţinut de ceilalţi cu braţele, în timp ce el, aplecat, stătea gata să-l conducă în partea ceastălaltă ; un obuz de calibru mare explodă chiar deasupra oamenilor care manevrau pontonul, lovindu-i pe cei mai mulţi dintre ei. Pontonul se prăbuşi în apă, printre urlete de durere şi de mînie, blesteme furioase, şuierături de focuri de mitralieră, comenzi care regrupau oamenii pentru manevra următoare. Scacerni recuperă pontonul şi tocmai îl prindea cu parîmele, cerînd încă o funie, cînd o nouă lovitură rupse ancorajul ultimului ponton, al celui pe care stătea el, la capătul podului retezat. Fluviul îl desprinse şi îl tîrî după el. Simţi că îi fugeau de sub picioare scîndurile care se desprinseseră ; neputînd face altceva, sări pe pontonul liber ; iar fluviul îl duse pe firul apei, în viteză, ca pe-o epavă. Vedea cum fug malurile ; trecu printre ruinele unui alt pod dărîmat, mai la vale ; şi prin faţa unui al treilea, părăsit. Şi mergea dus de curent, blestemînd : „Asta mai lipsea !“ Imediat mai în aval de Fontana del Buoro, fluviul, respins, o luă spre malul de dincolo, din faţa satului Fontigo ; iar mai departe, forma un fel de mlaştină. Lui Scacerni nu-i rămînea altceva de făcut decît să se resemneze, aşteptînd ca fluviul, dacă aşa-i era voia, să-l împotmolească în vreun banc de nisip. Evalua între timp viteza, mormăind : „Cum mai

aleargă !“ şi încerca fundul cu o prăjină pe care-o scosese din apă. Se gîndea chiar să se arunce înot, dar îl reţinea ideea caraghioasă a frigului : „Acum, cînd mi-am uscat hainele de pe mine, după baia de-azi noapte !“ Ca să-i facă în ciudă, începu să cadă o burniţă rece şi destul de deasă. Pontonul, clătinîndu-se din cînd în cînd, răsucindu-se încet în jurul său însuşi, gonea sprinten : „Aşa, ajung la mare !“ îşi spuse în sinea sa Scacerni, care simţea că-l încearcă foamea. Şi stătea tocmai să se arunce, cînd văzu că şuvoiul apei îl îndrepta către mlaştina din dreptul satului Falzè. Manevrînd cu prăjina pe fund, putu să cîrmească în aşa fel încît să ajungă la mal. Legă pontonul de un trunchi, cu funia care rămăsese la el ; apoi porni la drum de-a lungul plajei, ca să meargă pînă la podul B. Gîndul lui cel mai de seamă, în clipa aceea, era să ajungă la Fontana del Buoro, în căutare de hrană.

Trecuse amiaza zilei de 27 şi era ceasul în care întreaga linie a satelor căzuse în mîna atacanţilor ; bătălia din cîmpie, sub focul artileriilor, înregistra o pauză. Scacerni mergea grăbit pe prund, dar, la capătul podului, îl văzu înţesat de oameni. Focul îi obligase pe pontonieri să-şi întrerupă lucrările şi să le amîne pentru seară. Aşadar, se gîndi el, comunicaţiile cu celălalt mal nu mai existau. Dar toţi oamenii aceia, strînşi laolaltă, în cea mai mare parte culcaţi pe plajă, îi păreau totuşi ciudaţi şi fără viaţă. Şi, ca pierduţi, nici măcar nu se uitară la el cînd ajunse lîngă ei ; ba păreau chiar scîrbiţi, cuprinşi de o imensă oboseală, acoperiţi de mîl din cap pînă-n picioare, cu feţele negre de funingine. Erau fără arme, dar înainte de a-şi da seama de aceasta, îi spuse cine erau un miros care-i veni în nări cînd se apropie de turma aceea aflată în restrişte : foarte nou şi cu totul deosebit, de altă piele omenească, de altă năduşeală, de alte haine şi de altă pielărie ; şi, mai presus de orice, de varză acrită şi fiartă. Înainte de a fi remarcat culoarea uniformelor, între care domina, de altfel, aceea a pămîntului, îi mai dădu de înţeles că erau prizonieri şi înfăţişarea diferită a trupurilor şi a chipurilor, atît de urîţite de fumul bătăliei. Erau cufundaţi în apatia prostită a prizonierului proaspăt căzut, în spaima că propria lor artilerie ar începe să bată şi asupra prundului.

Exista, ca să-i supravegheze, o escortă înarmată, spre care se îndreptă Lazzaro, poate cu ideea vagă de a afla dacă aveau ceva de pus în gură ; îi ajunse însă să li se uite în ochi,

ca să-şi dea seama că le era foame şi lor. În timp ce stătea acolo nehotărît, sosiră cîţiva ofiţeri şi un general. Vorbiră puţin între ei, privind podul distrus; după asta, generalul întrebă dacă vreunul dintre ei se simţea în stare să treacă fluviul înot.

— M-aş simţi eu, domnule general, spuse Lazzaro, numai că...

— Numai că ?

— De ieri dimineaţă sînt nemîncat...

— Dar noi ? îl întrerupse generalul, nerăbdător.

Lazzaro înălţă din umeri, iar celălalt continuă :

— Tocmai de-aia trebuie să te duci dincolo, la comandamentul corpului de armată. Ştii unde e ?

— La Casa Benedetto.

— Foarte bine. Trebuie să spui că Moriago, Sernaglia şi Falzè sînt luate ; că avem nevoie de muniţii, de alimente şi de întăriri ; că aşteptăm contraatacuri dintr-o clipă într-alta, şi că inamicul foloseşte trupe de elită şi proaspete. Ai înţeles?

— Am înţeles.

Repetă ; iar generalul spuse :

— Foarte bine. Din ce corp eşti ? Aha, adăugă el, eşti pontonier. Şi cum de te afli aici ?

— Fluviul m-a adus la voia întîmplării cu pontonul pe care-l lansasem la apă, azi-dimineaţă. Fluviul creşte, m-a adus pînă aici, spuse el, arătînd în aval ultima cotitură, şi ar fi continuat, cu limbuţia celui care a trecut printr-o aventură, şi-i pare a fi cea mai ciudată, fiindcă i s-a întîmplat lui.

Generalul nu-i mai dădea atenţie ; se părea numai că-şi urmărea un gînd al lui, avînd totuşi o legătură cu meseria celuilalt, care era pontonier. Vorbind mai mult cu el însuşi, şi privind tronsoanele podului B, asupra căruia continua să bată focul de baraj, spuse :

— Dar ce se aşteaptă oare pentru ca podurile astea să fie reparate ?

Scacerni crezu că-l întreba pe el :

— Aproape le reparasem, dar în timp ce era coborît un ponton, adio ; o lovitură i-a rănit, pe mal, pe mai bine de jumătate dintre noi, iar pontonul a căzut în fluviu. Dac-o ţine tot aşa...

Generalul se înfurie pe neaşteptate :

— Cine ți-a cerut ție părerea ? Cine ți-a spus să vorbești, mîrlane ? Ce păzești aici ? Pînă-acum trebuia să fi și executat ordinul ! Șterge-o ! Fuga ! Dispari !

În timp ce generalul dădea drumul unei jumătăți de duzină de înjurături, Scacerni se gîndea că, de, bietul om avea și el nevoie să-și descarce sufletul ; și că, la urma urmelor, fluviul tot se arăta a fi lucru dracului, cum avusese cinstea să prezică.

— Plec imediat, domnule general, spuse el, cînd izbucnirea furioasă a celuilalt încetă. Mai aveți alte ordine ?

Și porni de-a lungul malului.

— Dar unde te duci ? strigă generalul.

— Să atac șuvoiul mai în amontă.

— Te sperie loviturile de tun ?

— Eu unul trec și pe-aici, dacă-mi ordonați dumneavoastră: dar nu e bine și-o să dureze mai mult timp ; cît despre lovituri, dacă-mi ordonați dumneavoastră...

— Du-te dracului și treci pe unde crezi, dar grăbește-te.

Ostașul se gîndi că celălalt trebuia compătimit, fiindcă n-avea habar de fluviu. Și că, la urma urmelor, superiorii sînt întotdeauna grăbiți.

Merse pînă unde hotărîse, poate ceva mai puțin, ca să-i dea și grabei o satisfacție ; își scoase moletierele, ghetele și vestonul, le așeză sub o piatră, gîndindu-se c-o să se înapoieze să le caute și că n-avea nici un rost să le piardă ; intră în apă, tremurînd : destul de rece. Reacționă, stropindu-se cu cîteva mîini de apă pe umeri ; în curînd, aceasta îi ajunse la piept și începu să înoate. Trecu primul șuvoi și simți un banc de nisip sub picioare ; ajunse la șuvoiul principal, cel care se îndrepta cu cea mai mare forță și avînt spre Fontana del Buoro. În vîna de apă mai mare și mai umflată, i se păru că nu simțise niciodată atît de puternic „duhul“ fluviului, ca să folosim un sinonim hidraulic al șuvoiului, sinonim extraordinar de viguros, iar asta tocmai acum cînd îl împingea să-l ducă spre zona unde se întețeau bombardamentele, în proprierea podului B.

Iar după primele mișcări de brațe, porni la drum repede, și încrezător, fixîndu-și cîteva puncte de reper pe malul unde trebuia să ajungă ; imediat își dădu seama însă cît de înșelător și de repede curgea apa. Își aminti că în alte dăți, în recunoașteri, cîteva sute de metri mai în aval ori mai în amontă nu aveau importanța de-acum și îl trimise la dracu

din toată inima pe general, cu graba lui cu tot; și hotărînd să cedeze cît mai puțin în fața șuvoiului, căută s-o apuce mai puțin pieziș și mai mult pieptiș, împotrivindu-se cu iuți și violente lovituri de brațe. Îndată ce el spori forța și împotrivirea, crescu, dominîndu-l, și forța fluviului; o simțea asupră-și, în umeri și în brațe, potrivnică, vie și ranchiunoasă. Îl apăsa, îl tatona, se prindea de orice; acum se căia că nu-și scosese și pantalonii care-l încurcau mult și datorită cărora apa îl trăgea spre fund, în învolburări și vîrtejuri, și în aval, cu goana ei neînfrînată. Iar vîrtejurile și învolburările, repezi și dese, fluviul i le arunca în față și în ceafă și în spate, ca pentru a-l înfășura și tîrî printre înspumări repezi, umflate, răutăcioase. „Aha, vrei să faci pe ticălosul?" își spuse el în gînd. Și-și dublă forța loviturilor de brațe, împingînd puternic cu morișca picioarelor. Efortul îl încălzea, căci sîngele, biciuit, reacționa față de răceala de munte a apei; zvîcnea în piele, care parcă-i fierbea, ca atunci cînd, fiind amorțită, e înviorată prin frecări puternice cu zăpadă. Era din nou plin de putere și de sănătate, și de fericirea aceea agresivă care le e proprie acestora. Trebuie adăugat că dintr-o înclinare tinerească spre laudă, spre vitejie și spre agilitate, își închipuia că de pe povîrnișurile înțesate de lume ale muntelui Montello și poate, cu binoclurile, din observatorul de la Casa Benedetto, stăteau să-l privească și să-l admire cine știe cine și cîți. Cînd te gîndești cît de puțin trebuie pentru a stimula ambiția! Iar zelul acesta de înotător merituos nu era nici el, ce-i drept, un fleac. Insultat de Lazzaro, Piavele îl apăsa și fugea; îl împingea din spate și-i scăpa, alunecînd, printre mîini și de sub piept. Iar el, hotărît să nu-i cedeze mai mult decît își propusese, privind cu atenție reperele de pe mal, suflînd puternic și respirînd adînc din plămînii uriași, izbind repede și violent cu brațele, ca pe apucate, într-o luptă corp la corp cu fluviul, se opintea, despica, biruia duhul șuvoiului. Se văzu scăpat, liber, înainte de a-și fi dat seama. Ajunse la mal la punctul exact, dar de aproape, cum se întîmplă, nu-l recunoscu. Sări afară, vesel, scuturîndu-se și storcîndu-și veșmintele de apă.

Drumul de munte care venea de pe Montello și o lua de-a lungul malului Piavelui, expus și descoperit, era gol. Știa că toată lumea era ascunsă printre povîrnișuri și prin tot felul de unghere. Și tot i-ar mai fi părut rău dacă nu l-ar fi admirat

nimeni, dar acum îl grăbeau ordinul primit şi ştirile pe care trebuia să le ducă la Casa Benedetto. De la distanţă, de pe malul acesta, ştirile acelea din cîmpia bătăioasă i se dezvăluiau acum în toată însemnătatea şi urgenţa lor. O luă la fugă pe drumul deşert, în picioarele goale, care erau însă foarte bătucite. Urcă în goană cărarea care ducea la Casa Benedetto, nu departe de locul unde cantona compania sa de pontonieri, şi se prezentă la postul de comandă al corpului de armată. Îndată ce fu înştiinţat, excelenţa-sa, comandantul celui de al XXXII-lea corp îl interogă personal.

Era acesta un ostaş înzestrat şi viteaz, ale cărui fapte de arme sînt consemnate în istoria campaniei. Uscăţiv, de statură ceva mai înaltă decît mijlocie, cu o expresie inteligentă în privirea pătrunzătoare şi atentă, cu ceva care în mişcări, în ţinută şi în glas, şi în însuşi profilul elegant al chipului, lăsa să se vadă amprenta şi stilul unui suflet hotărît şi deprins să se stăpînească pe sine şi să stăpînească oamenii, el poseda cum nu se poate mai bine, pe lîngă înţelegerea treburilor războiului, însuşirea aceea numită ascendent, şi ştia să se folosească de ea, chiar cu oarecare satisfacţie, fără să se fălească şi fără risipă.

Momentul era grav şi îngrijorător, în după-amiaza aceea a zilei de 27 octombrie : fiind distruse, o dată cu podurile, şi telefoanele, şi reducîndu-se deci numai la cîte-un porumbel călător, la telefoanele optice şi la înotători, comunicaţiile, esenţiale din toate celelalte privinţe, erau de-a dreptul inutile dintr-una singură : aceea că de peste Piave se cereau întăriri, muniţii şi provizii : cele trei lucruri care nu puteau fi trimise atunci. Şi de aceea, situaţia pe şesul de lîngă Sernaglia devenea primejdioasă, în timp ce pe întreg frontul, de la Grappa pînă la Grave di Papadopoli, bătălia era schimbătoare, îndîrjită şi nesigură ; fluviul, unde se putuse forţa, crea pretutindeni, în spate, aceleaşi dificultăţi şi aceeaşi ameninţare : cea mai de seamă şi cea mai prezentă era acolo, pe frontul septentrional de la Montello, al celui de al XXXII-lea Corp.

Iar ploaia devenea tot mai deasă, în timp ce comandantul, cu glas hotărît şi cu accentul lui blînd, veneţian, îl interoga pe Scacerni. În ziua aceea posomorîtă, care peste scurt timp avea să se întunece, în ceasul acela îngrijorător şi vrăjmaş, cînd cumplita suspiciune de neputinţă împotriva firii şi destinului putea să năpădească sufletele şi să dea bătălia peste cap ; cînd sar-

cina celui care comandă este mai grea ca niciodată și impune în înfruntarea, fugară și greu de urmărit, dintre judecată și intuiție, și-n ciuda celor mai imponderabile elemente de timp, de situație și de noroc, alegerea uneia din soluțiile capitale ; în ziua aceea posomorîtă, în ceasul acela îngrijorător, Scacerni aducea vestea că dincolo de fluviu se prevedeau contraatacuri. Era singurul lucru nou — deși nu neprevăzut — și era mai grav decît toate celelalte.

În timp ce Scacerni comunica știrile, la Casa Benedetto sosi maiestatea-sa, care, după ce fu informată pe scurt, făcu semn să se continuie cu întrebările ; știa ce trupe folosea inamicul ? De elită și proaspete. Cum arătau prizionierii îngrămădiți pe prund ? Întrebîndu-l, excelența-sa se gîndea că dacă bătălia s-ar fi terminat cumva prost, aceștia puteau să constituie și ei o primejdie ; cel întrebat fu categoric : ca niște oameni istoviți.

Auzindu-l vorbind — dar departe de-a arăta ca un om istovit — îți făcea plăcere. Și poate că în ceasul acela, singurul lucru pe care privirea se putea opri bucuroasă era insul acesta ciufulit, desculț și numai în cămașă, proaspăt ieșit din fluviu, sub ploaia tot proaspătă ce șiroia pe chipul lui îmbujorat de sînge sănătos, răspîndind forță din trupul său robust și puternic, bărbat frumos și soldat frumos.

Iar fluviul, cum îl găsise ?

— Rău, răspunse el, și-mi pare că vrea să vină mare.

— Tu-l cunoști bine, îi spuse maiestatea-sa.

Un altul s-ar fi bucurat să se vadă recunoscut : lui Lazzaro i se păru un lucru firesc ; iar înfumurarea lui naivă primi o altă satisfacție, din partea comandantului corpului de armată :

— Te-am văzut traversînd ; ești un înotător destoinic. Acuma, o să te-ntorci dincolo cu un ordin scris ; te simți în stare să pleci încă o dată și să te înapoiezi cu răspunsul ?

— M-aşi simți, dacă n-aş fi flămînd de ieri dimineață.

Auzind răspunsul, în vreme ce se ducea să scrie ordinul, generalul ordonă să i se dea de mîncare. Între timp, ca o confirmare a veștilor lui Lazzaro, dincolo de Piave lupta se înteți din nou, mai aspră și mai puternică. Mîncarea caldă și îmbelșugată, și o rație de rachiu, îi învioraseră trupul într-atîta de bine, încît ar fi trecut peste fluviu nu o dată, ci de zece ori, atunci cînd primi un tubuleț cu ordinul înlăuntru,

și-l agăță de gît, lîngă lănțișorul cu chipul Fecioarei binecuvîntate.

Coborînd, trecu prin locul unde se afla compania sa și în timp ce se pregătea să le comunice ofițerilor ordinul primit, tocmai se făcea apelul oamenilor, pentru a fi reorganizați și duși, ceva mai tîrziu, după căderea serii, pe podul B. Auzi strigîndu-se numele său și răspunsul unui camarad :

— L-a înghițit fluviul.

— Dar acum îl scuipă înapoi, spuse el rîzînd, în timp ce-și făcu apariția.

Rîdea însă de unul singur, căci oamenii din companie, sleiți de puteri și greu încercați, arătau istoviți și prost dispuși.

Ordinul trebuia dus pe plajă, la postul unui telefon optic, a cărui oglinjoară, care strălucea în timp ce trasmitea, îi fusese arătată. Trecu, încredință ordinul și așteptă răspunsul, iar cînd fu gata să intre din nou în fluviu se întunecase. Podul B fusese reparat. Lupta înregistra o pauză ; se scurgeau întăriri și aprovizionări îmbelșugate. Se abătu și-și luă ghetele și vestonul și trecu pe pod. Pe urmă se duse să se culce, căci o merita, iar reînceperea focului și a luptelor în miez de noapte nu se dovediră în stare să-l trezească.

Podul B este întrerupt. Fu întrerupt și reparat în mai multe rînduri, sub focul de arme, pe fluviul care se umfla și devenea tot mai greu de stăpînit ; la ziuă, trupele din cîmpie, întărite cu oameni dar nu și cu provizii, rămaseră din nou fără comunicații. Podul B este întrerupt.

În noaptea aceea, și mai ales în ziua de 28, cei de dincolo de Piave se aflară în situația cînd nu mai este vorba de a învinge, și nici de a învinge ori de a muri, ci numai de a muri, pentru onoarea stindardului. Transformați din atacanți în atacați, atacau la rîndul lor pentru a nu se lăsa împinși în fluviu, ca niște desperați, pe marginea prăpastiei. Loviți din toate părțile, loviră la rîndu-le în toate părțile, fără să doarmă două nopți, fără să mănînce două zile, văzînd cum scad munițiile, și nădejdea, și puterile, fără altă țintă decît aceea de a lupta pînă la ultimul cartuș și pînă la ultimul om. A măsura valoarea e o pretenție prostească : cea a vitejilor de pe cîmpia de la Sernaglia, în ziua de 28 octombrie a anului 1918, a atins culmea și-a fost cutremurătoare, iar aceasta — lucru ce sporește și mai mult virtutea lor — în timp ce nu știau că pe flancuri bătălia cea mare evolua și

progresa favorabil ; manevra, începînd să se desfăşoare, era pe punctul de a da roade. Jertfa lor a fost hotărîtoare pentru bătălie şi pentru război, căci dacă cedau, lupta putea fi pierdută.

În timp ce avioanele aruncau asupra cîmpiei provizii menite mai curînd să ridice moralul decît să acopere nevoile, Scacerni vîslea pe luntrile mari de trecere, puse din nou în funcţie, pentru a înlocui, deşi erau şi ele departe de-a fi destule, podurile impracticabile. În seara de 28 munci la construirea celui din urmă pod B, care nu mai fu întrerupt.

Cînd se termină lucrul, la miezul nopţii, era atît de obosit, încît nu se mai simţi în stare să treacă dincolo, mai ales că podul era înţesat de trupe. Era atît de obosit, încît nu înţelegea decît un singur lucru : să doarmă măcar puţin ; şi se strecură într-un ponton de dedesubtul podinii de scînduri. Îl treziră bubuiturile artileriei care, înainte de răsăritul soarelui, în dimineaţa zilei de 29, bombarda pentru ultima dată poziţiile austriece de pe Piave. Dormise adînc şi nu-şi mai amintea nici măcar unde se afla, acum, cînd se trezi şi rămase cîtva timp să lenevească buimac. Stătea întins pe fundul pontonului, intrat numai puţin sub podul care tremura şi se clătina, gemea şi vuia, împovărat, sub miile de paşi. Fără să se poată orienta, nu izbutea, în dormitarea aceea, să-şi dea seama spre care mal se îndreptau ; dar, în timp ce se trăgea spre prora pontonului, iar ziua începea să-şi arate chipul în zorile tomnatice, umile şi fără soare, recunoscu malurile şi simţi forţa plină de bucurie a acelui zumzet omenesc : după asta pricepu că era vorba de biruinţă, şi după podul rămas neatins.

Văzîndu-l apărînd şi frecîndu-se la ochi, unul din cei care treceau îi aruncă o vorbă şăgalnică :

— Hei, pontonierule, ai dormit bine ?

— Ca mort, îi ţîşni de pe buze răspunsul, şi rîdea.

Cine ştie dacă n-a fost o presimţire ?

Glumeţul acela trecuse între timp mai departe şi nu-l mai auzi.

Era nespus de ademenitoare, pe fluviul învolburat, pe maluri şi pe şesul atît de disputat puţin mai înainte, tăcerea răspîndită în urma bătăliei ce se îndepărtase spre colinele înceţoşate. Şi-o dată cu tăcerea cobora o umilă lumină alburie, ca şi cum cîmpia s-ar fi alinat, înseninată, înapoindu-se la pacea ei.

Orgoliul fluviului părea însă descătuşat şi restituit firii.

Erau cele din urmă împuşcături, rătăcite pe şesul de la Sernaglia ; pe fluviu nu mai erau de aşteptat altele. Una izbucni sus pe pod ; vorba de mai înainte fusese un semn al destinului ; se adeveri în fruntea lui Lazzaro Scacerni atît de iute, încît moartea nu-i întunecă în ochi aurora biruinţii în care-şi găsea sfîrşitul povestea eroică a morarilor şi a morii de pe Pad, începută în noaptea unui dezastru îndepărtat, tot pe un fluviu, pierdut în vremea care se scurge şi duce cu ea, cu zilele şi cu noi, orice lucru, în taina lui Dumnezeu.

Postfaţă

Riccardo Bacchelli şi proza de artă : de la ironia istoriei la pietate

Cine abordează cu intenţii de analiză critică opera imensă şi extrem de variată a lui Riccardo Bacchelli, nu-şi poate refuza sentimentul provizoriu al unui anacronism privitor mai cu seamă la marele său roman istoric *Il Mulino del Po*. Anacronism pe care îl justifică, în aparenţă, faptul că fidelitatea şi consecvenţa stilistică exemplară a scriitorului, cu putinţă de urmărit de-a lungul tuturor vîrstelor lui, au rămas fără ecou în rîndurile generaţiilor mai noi de prozatori orientaţi îndeosebi spre o poetică anticonservatoare, de avangardă şi experimentalism stilistic.

La o analiză mai strictă, acest anacronism se exprimă printr-un dublu paradox care alcătuieşte, într-un fel, dilema esenţială a esteticii şi operei lui Bacchelli. *Il Mulino del Po,* roman colos cuprinzînd, în bună tradiţie veristă, istoria naturală şi socială a unei familii de morari din valea Padului, a fost scris între anii 1938—1940, într-un moment în care proza europeană asimilase şi, într-un fel, clasase principalele tentative de minare a morfologiei romanului clasic : proza de analiză a lui Proust, relativismul fizic şi psihologic care organizează în forme de ordine paradoxală „haosmosul" romanului lui Joyce, proza psihanalitică a lui Svevo şi, mai cu seamă, încercările de a transforma romanul într-o structură autoreflexivă, care se constituie ca meditaţie asupra propriei condiţii. „Roman al romanului" sau „metaroman", el se încheagă ca exigenţă de structură şi morfologie paradoxală într-un „model" pe care, la date diferite, îl ilustrează opere ca *Si gira* sau *Quaderni di Serafino Gubbio* (1915) de Pirandello, *Paludes* şi *Les Faux — Monnayeurs* de Gide, *Come se hace una novela* de Unamuno.

Celălalt aspect al dilemei pare şi mai puţin solubil. Romanul istoric monumental al lui Bacchelli reprezintă, la data apariţiei, un fenomen cu totul izolat într-o civilizaţie literară dominată de estetica „fragmentismului" şi a „prozei de artă", autobiografică şi intimistă, lipsită de vocaţie epică şi de suflu, caligrafie rafinată dar fără vigoare, abandonată în seama capriciilor impresionismului psihologic.

Această estetică dominase proza italiană în cele două decenii de fascism (1920—1940) iar Bacchelli fusese, în calitate de întemeietor şi colaborator al revistei *La Ronda* (1919—1923), unul dintre promotorii acestei orientări stilistice. De aceea, numai o expunere preliminară a programului teoretic al clasicismului rondist precum şi a principalelor momente ale evoluţiei poetice şi creaţiei lui Bacchelli pînă în momentul apariţiei marilor lui opere, *Il diavolo al Pontelungo* (1927) şi *Il Mulino del Po*, înlesneşte înţelegerea împăcării, într-o formulă de proză superioară, a esteticii „fragmentului" cu exigenţa romanului istoric de amplă respiraţie.

Sfîrşitul primului război mondial marchează în întreaga literatură italiană trecerea de la o perioadă preponderent „culturală" şi „psihologică", de *contenutism* introspectiv, critico-filozofic, cu vocaţie de reformă morală, la o perioadă în care interesul artistic se orientează aproape exclusiv spre prestigiile formei şi spre magia unei arte *caligrafice*, cuprinzînd latent riscurile unui nou dogmatism, de data aceasta academic şi estetizant.

Epoca „critică" de dinainte de război, marcată, după cum spunea Renato Serra, de „generalitate literară" şi reprezentată mai curînd de moralişti decît de literaţi, manifestase, îndeosebi prin intermediul revistei *La Voce* (1909—1917) condusă de Giuseppe Prezzolini, o tendinţă programatic antiliterară care degenerase, în cadrul futurismului, într-o retorică a antiretoricii.

„Noua literatură", ce opune „culturii" antebelice un „stil", se organizează în jurul revistei *La Ronda,* întemeiată la Roma de Vincenzo Cardarelli, Riccardo Bacchelli, Emilio Cecchi, Lorenzo Montano, Antonio Baldini şi Bruno Barilli. În momentul pregătirii şi venirii la putere a regimului dictatorial, *La Ronda* a promovat un „apolitism" ce cuprinde deopotrivă virtuţile şi limitele lui, şi care reprezintă, în fapt, o formă de „rezistenţă internă" în faţa presiunilor pe care cultura oficială le făcea pentru a obţine o angajare explicită şi fără echivoc a intelectualilor în favoarea noului regim.

În polemică înverşunată cu formele autohtone de decadentism de dinainte de război (dannunzianism, futurism), pe care Emilio Cecchi

le numea o „nebunie contemporană“, *La Ronda* promovează o reîntoarcere la nobleţea şi gravitatea clasicismului italian, auster şi aulic, ai cărui supremi reprezentanţi au fost, spre finele romantismului, Leopardi şi Manzoni. În cadrele acestui neoclasicism, cultul „stilului“ era o formă defensivă atît faţă de agresivitatea culturii oficiale a dictaturii, cît şi faţă de patosul fals al „antiretoricii“ futurismului.

Izolîndu-se într-un fel în faţa violenţei modernismelor, rondiştii revendică totuşi o modernitate articulată paradoxal în solul celei mai autentice tradiţii italiene. „Disperarea“ lor istorică, decantată în retortele labirintice ale „stilului“, se va converti într-o tristeţe calmă şi hedonistă, în spiritul scepticismului rafinat al umaniştilor din Quattrocento.

Aşadar, rondismul nu reînvie atît fondul moral al clasicismului, cît, mai ales, gustul estetic orientat spre echilibrul şi permanenţa morfologiei, spre calmul ei interiorizat, precum şi întreaga instrumentaţie tehnică şi retorică a „scriiturii“ clasice.

Pentru „clasicismul ironic şi disperat“ al grupului *La Ronda*, puritatea conturului verbal şi a muzicii metasensului acţiona cu eficienţa unui stupefiant creator de universuri secunde. Stilul nu era transcripţia unui stoicism moral, ci defensa şi metafora compensatorie a unei suferinţe istorice. „Apolitismul“ programatic al grupării, chiar în forma „rezistenţei interne“ pe care a adoptat-o de la început, este lipsit atît de echilibrul înţelept şi suplu al catolicismului liberal, profesat de Manzoni, cît şi de stoicismul nobil şi resemnat al lui Leopardi. În viziunea lui Cardarelli şi a rondiştilor, amîndoi reprezentau, alături de Goethe, „cei mai mari scriitori ai literaturii europene din secolul al XIX-lea.“ Prin ei tradiţia clasică italiană atingea un nivel european maxim şi destina epocii următoare condiţia „unei decadenţe rafinate şi somptuoase“. Istoria tumultuoasă a Italiei a împiedicat însă cultura să epuizeze ereditatea acestui suprem moment de realizare. Continuitatea istorică a fost întreruptă, şi după cum spune Cardarelli, cultura a fost constrînsă să redeschidă un nou ciclu de evoluţie şi să se „refacă din barbaria erudită“ [1] care a urmat vîrstei lui Leopardi şi Manzoni.

Această reactualizare constituie primul moment de seamă în cristalizarea gustului lui Bacchelli pentru „scriitura artistică“. Ea fixează o constantă a preocupărilor sale de eseist şi critic al operei lui Leopardi, începînd cu studiul din tinereţe dedicat stilului de fabulă populară,

[1] Vezi : *Letteratura italiana del Novecento,* Firenze, Lemonnier, II ed., 1943, pp. 53—55.

în același timp erudită, științifică și fantastă al poemului satiric *I Paralipomeni della Batracomiomachia*, continuînd cu *Comentariul* poeziei lui Leopardi (Milano, 1945) și cu eseul despre *„Iluminismul la Leopardi și Manzoni“* (în vol. *La cultura illuministica in Italia*, Torino, 1957). Leopardi îi oferea scriitorului modelul unei lirici care încerca să medieze conflictul conștiinței cu natura și care dobîndea, în momentul soluționării acestei tensiuni morale, umanitatea nobilă și generoasă cuprinsă în *Canti* dar mai ales în *La Ginestra*. După cum *Operette morali* îi sugera tiparul ideal de proză de artă, închizînd un scepticism ironic și rafinat în gustul „povestirii filozofice“ iluministe și adoptînd cu egală dezinvoltură forma alegoriei, a dialogului filozofic sau a eseului. Prin aceasta, influența lui Leopardi îl ancora pe Bacchelli în cadrele autentice ale poeticii rondiste. Exemplul lui Manzoni, dimpotrivă, îi va oferi un orizont care o depășește cu mult și în perspectiva căruia Bacchelli își încheagă personalitatea și își realizează vocația de mare prozator. Opera lui Manzoni exprimă aceeași exigență de intransigență morală și de demnitate formală, dar răsfrîngerea ei în formația lui Bacchelli se desfășoară la un nivel mai intim al personalității acestuia. Marile sale romane istorice se înalță din același climat moral, pătruns de ironism istoric și pietate pentru destinul umil al generațiilor anonime care inspira umanitatea generoasă a *Logodnicilor* lui Manzoni. Iar textura lor stilistică vădește aceeași exigență de puritate și adecvare a limbajului, resimțit ca matrice a acestei culturi morale care îi nutrește opera. Prin ea Bacchelli depășește purismul cuvîntului promovat de rondiști, întrucît îi restituie aura etică cu care îl investiseră Leopardi și Manzoni, și pe care cuvîntul o emană cu generozitate în *Il Mulino del Po*. În sfîrșit, proza lui Manzoni sugerează exemplul unei ample construcții romanești, singura care poate conține în demnitatea ei formală acest climat moral ; în ea, accentul de valoare se deplasează de la nivelul strict formal, la care îl fixase estetismul rondist, la substanța umană difuză în frumusețile cele mai capilare și, în aparență, cele mai gratuite ale stilului.

Într-un fel, poetica lui Bacchelli reface independent întreg procesul la finele căruia grupul *La Ronda* revendică drept precursori ai clasicismului lui parțial și trist pe Leopardi și Manzoni. Constrîns la fidelitate față de ambele momente, Bacchelli va comite o apostazie paradoxală. Ereziile lui față de dogmele purismului rondist provin din nevoia imperioasă de a păstra o fidelitate de substanță și spirit față de precursorii al căror adevăr moral și artistic rondismul pretindea a-l reînvia. În felul acesta apostatul rămîne cel mai autentic reprezentant al neoclasicismului rondist.

Nu va fi de altfel cea din urmă împrejurare cînd poetica lui Bacchelli va asimila experienţe de cultură divergente şi va fi constrînsă să le echilibreze printr-o sinteză personală. Chiar experienţa „scriiturii artistice", înainte de a se purifica prin cultivarea „fragmentului" leopardian, se articulează pe un fond psihologic întemeiat pe obiectivitate şi instinct al realului, pe sentimentul de ordine şi măsură propriu tradiţiei spiritului lombard, identificat în Franţa din vremea lui Boccaccio şi a lui Villon, cu italienitatea însăşi *(Lombart, usurier par nature)*. Transcriind o inspiraţie tulbure, grotescă şi cinică, departe de seninătatea ironică a lui Leopardi, proza de artă a Scapigliaturei (forma autohtonă şi provincială, ca gust şi realizări, a decadentismului) înseamnă pentru Bacchelli o primă fază a unei experienţe, care, purificată de exigenţele reformei neoclasice, va constitui o estetică autonomă.

Paralel cu îndelungata şi rodnica experienţă de clasicizare a „scapigliaturii", care culminează cu versiunea foarte personală a poemelor baudelairiene, şi începînd chiar din primele momente ale colaborării sale la *Ronda*, Bacchelli traversează o altă experienţă de cultură, similară în consecinţe estetice cu aceea a prozei lui Manzoni. Este vorba de revirimentul interesului pentru marea creaţie romanescă a lui Giovanni Verga pe care fastul şi retorica somptuoasă a lui D'Annunzio o izolase într-o eclipsă durabilă.

Începutul îl face Papini, în spirit încă contenutistic, într-un studiu publicat în 1919 în revista *Vraie Italie*. Curînd iniţiativa este preluată de promotorii rondismului care vor încerca o reevaluare a scriitorului dintr-o perspectivă stilistică şi estetizantă.

Preocuparea lui Bacchelli pentru Verga rămîne constantă şi elimină treptat, în diversele studii care o confirmă *(Discussioni sul Verga*, în *Lunario siciliano*, aprilie 1928 ; *L'ammirabile Verga*, în *Confessioni letterarie*, Milano, 1933) optica exclusivistă a grupului rondist, pentru o asimilare substanţială a moralităţii profunde a operei marelui scriitor verist. Concluziile estetice ale acestei experienţe confirmă întru totul pe cele ale prozei manzoniene, întrucît vădesc necesitatea morală a unei epici de suflu amplu, articulată complex şi suplu în realitatea social-istorică. Aceste premise culturale fac să se precizeze conflictul, latent, de altfel, în decizia rondiştilor de a-l revendica drept precursor pe Manzoni şi de a-l reevalua pe Verga, dintre tendinţa realismului clasic către construcţii romaneşti temeinice şi preferinţa intimismului pentru fragment şi eseu.

Dintre scriitorii grupului *La Ronda* Bacchelli este singurul care a găsit în naraţiunea vastă forma cea mai propice de manifestare a

temperamentului său artistic şi, fidel tradiţiei epice a lui Manzoni şi Verga, a reactualizat în secolul nostru specia romanului istoric care părea să-şi fi epuizat resursele expresive în literatura risorgimentală. Mai mult, contrar tuturor aşteptărilor, Bacchelli nu se cantonează în speciile minore pe care le consacră rondismul, ci abordează cu egală dezinvoltură şi strălucire genurile cele mai diverse, de la lirică la roman şi nuvelă, de la teatru la eseu artistic sau critic, de la fragment la memorialistică şi însemnări de călătorie. Un proteism în care se metamorfozează perpetuu un tip constant de proză eseistică disponibilă celor mai diverse conţinuturi şi registre stilistice. Pentru că formula prin care Bacchelli soluţionează tensiunea dintre „fragmentism" şi romanul clasic este un roman de tip rapsodic ; structura lui se organizează nu pe baza principiului de „economie", de tip dramatic, care orientează episoadele şi efectele spre o „catastrofă", ci pe baza principiului de proliferare în care episoadele se desfăşoară în sine şi germinează, cînd este necesar, comentariul eseistic menit să le precizeze înţelesul.

De bună seamă, această structură suplă şi „deschisă" cristalizează lent ; ea va dobîndi perfecţiunea stilistică în romanul *Il Mulino del Po*. Operele anterioare, şi chiar cele care urmează acestui moment de supremă împlinire artistică, reflectă aspecte parţiale ale culturii literare, ale influenţelor estetice sau ale gustului artistic în plin proces de limpezire şi fixare în formele cele mai adecvate.

Stau mărturie a „disperatului exerciţiu" al poeziei, *Poemi lirci* (1914) şi, peste aproape două decenii, antologia *Amor di poesia* (1930) care evaluează cu detaşată înţelepciune împlinirile unei strădanii încrezătoare în „naturalitatea versului" şi menită să apere valorile pure ale poeziei de emfaza şi de patosul vulgar al stirpei dannunziene.

Se marchează de la început un conflict acut şi în aparenţă insolubil între natură şi conştiinţă, între existenţa nemărginită a lumii şi gîndirea reflexă neputincioasă să o înglobeze categorial. Este un conflict leopardian nemediat încă de o expresie superioară de artă, ceea ce explică un anume moralism fastidios, o psihologie labirintică cu minuţii de analiză ca şi tonul gnomic şi aforistic pe care i-l reproşa critica severă dar francă a lui Giovanni Boine, convins că „spiritul cel mai adînc este cel al simţurilor" şi că această profunzime trebuie restituită în fulguranta ei instantaneitate.

Psihologismul abstract şi gnomic al poeziei de început, traversat însă de o anxioasă tensiune nietzscheană, se resimte şi în *Hamlet* (1919), în care Bacchelli reface vechea dramă în forma unui „paradox scenic" de gust şi rafinament umanist.

Spiritul acid al dialogului lucianesc sau al satirei menipee, reînviat de Leopardi, inspiră satire ca aceea „lunatică-fabuloasă“ din *Fine di Atlantide* (1942), „fabula filozofică şi mondenă“ din *Lo sa il tonno* (1923) în care ironia vizează primii ani ai instaurării regimului fascist. Personajul (uşor identificabil) care speculează ignoranţa maselor pentru a-şi realiza idealurile de „cezarism“, iniţiază în proza lui Bacchelli o tipologie jovială şi grotescă de impostori ipocriţi şi cinici, în spiritul lui Boccaccio.

Asemănătoare ca regim psihologic sînt „nuvelele joviale“ din *L'elmo di Tancredi* (1942) sau „povestirile disperate“ din *Il Brigante di Tacca del Luppo* (1942). În ele însă truculenţa sarcastică şi grotescă se limpezeşte şi lasă locul unei jovialităţi picareşti şi bufone, marcată de duhul de-a pururi viu al lui Rossini (căruia, cu un an înainte, Bacchelli i-a dedicat o monografie).

Paralel şi oarecum în contrapunct se desfăşoară o altă serie tematică şi stilistică, în care vocaţia naraţiunii ample şi obiective cedează înclinaţiei rondiste către o proză intimistă, elegantă şi rafinată. Ca şi în *Trionfo della morte* de D'Annunzio (al cărui spirit marchează, mai discret sau mai vădit, psihologismul morbid al acestor proze), în romanul *Una passione coniugale* (1930), dialectica iubirii îşi descrie volutele în iminenţa morţii care o modulează asemeni unei „cauze finale“. Alteori, fisura ontologică stă în conflictul insolubil între sfera pură a valorilor morale şi pragmatismul brutal al vieţii zilnice *(Oggi, domani e mai* (1932), prin care instinctul idilic al existenţei se converteşte în presentiment al misterului şi al morţii *(Iride,* 1936). După cum în *Il fiore della mirabilis* (1946) o astfel de degradare resimţită ca restrîngere a orizontului existenţial condamnă pe artistul lucid şi abulic, incapabil să fixeze în expresie nobleţea sa interioară, „să nu creeze opera de artă ci să epuizeze pasiunea artei“.

Tot de un anume estetism mistic şi senzual, în gustul pînzelor lui Gustave Moreau, ţin şi unele proze cu subiect biblic şi cristologic cum sînt *Pianto del figlio di Lais* (1945) inspirată de *Cartea lui Saul, Lo sguardo di Gesù* (1948) sau *Il Coccio di terracotta* care povesteşte suferinţele şi tentaţia lui Iov. Situate ambiguu, între fabulos şi istorie sacră, ele atestă înclinaţia către exotic şi pitoresc, latentă în clasicismul cu inflorescenţe manieriste al lui Bacchelli.

Prozele amintite ilustrează aspecte izolate ale unei poetici suple şi generoase pe care le va aborda simultan în formula de roman istoric aproximată de *Il diavolo al Pontelungo* (1927) şi cristalizează definitiv în *Il Mulino del Po*.

Il Mulino del Po dobîndeşte o amploare şi o lentitudine sacerdotală; epica lui se desfăşoară în tensiunea latentă spre un orizont de nemurire şi asupra detaliilor celor mai marginale se răsfrînge, absolutoriu, reflexul auroral al mitului. Dar al unui mit care nu se defineşte ca domeniu metaistoric de valori perene, ci îşi înscrie sfera în ordinul paradoxal de veşnicie pe care îl dă situarea voluntară în centrul evenimentului în care converg exigenţele supreme ale istoriei şi cristalizează sensurile ei ultime.

Acea egală situare a episoadelor centrale şi detaliilor în retrospectiva mitului explică sentimentul de „plenitudine" şi „totalitate" pe care îl emană romanul lui Bacchelli. El demonstrează şi justifică totodată caracterul rapsodic al prozei sale, necesitatea de a comenta în digresiuni resorturile psihice extrovertite în act ale personajelor.

Bacchelli a asimilat în mod esenţial lecţia exemplară pe care i-au oferit-o proza lui Manzoni şi a lui Verga. Pentru a depăşi narcisismul psihologic şi cazuistica subtilă promovată de clasicismul rondist, inspiraţia lui Bacchelli „avea nevoie de o limită de obiectivitate care puteau fi, în forma cea mai adecvată, istoria[1] şi, sub aspect tehnic, structurile temeinice şi deschise ale romanului ciclic. Tradiţia lui recentă în Italia fusese inaugurată tot de verism şi de Verga care, prin *Familia Malavoglia,* iniţiase ciclul *Învinşilor.* În primele decenii ale secolului XX o reprezentase cu strălucire Leonida Repaci cu ciclul *I Fratelli Rupe* şi Virgilio Brocchi prin seria de patru romane intitulate *L'Isola sonante* şi cu ciclul *Figliuol d'umo,* încheiat în 1938.

În spirit naturalist, *Il Mulino del Po* reprezintă o „summa" epică ce tinde să înglobeze un fond cît mai bogat din istoria familiei lui Lazzaro Scacerni şi, totodată, constituie monografia istorică şi psihologică a unui meşteşug al vechii Italii, glorios şi orgolios, ce înseamnă matricea unei categorii umane, psihologice şi sociale.

O consecinţă directă a structurii rapsodice şi proliferante care organizează această enormă masă epică este faptul că interesul pentru personajul principal este eclipsat în momentele de revărsare ale fluviului naraţiunii în ample meandre de digresiuni. Şi din acest punct de vedere personajul „istorico-universal este necesarmente secundar". Am văzut că această modalitate este singura care conciliază tendinţa spre construcţia epică de amplă respiraţie cu fragmentismul. Nucleul ei nu reprezintă însă numai o formulă de tehnică narativă; ea este în acelaşi timp forma cea

[1] Cf. Claudio Varese, *L'ultimo Bacchelli,* în *Cultura letteraria contemporanea,* Pisa, 1951. V. de asemeni şi Euriale de Michelis — *Naratori antinaratori,* Firenze, 1952.

mai adecvată de a transcrie un aspect complementar al gîndirii istorice a lui Bacchelli. Efortul de a promova şi de a „transfera în adevărul faptului istoric şi-n veşnicia lui" evenimentele povestite este dublat permanent de o conştiinţă a limitelor şi realizărilor acestui efort. „Eroul", pierdut printre meandrele eseistice ale fluviului povestirii, este germenele ironismului istoric care ponderează şi nuanţează idealismul viziunii lui Bacchelli.

Ironismul istoric din *Il Mulino del Po* are surse multiple, de la „lombardismul" care se precizează în roman ca propensie către burlesc a ferrarezilor, la „machiavellismul instinctiv şi realist" al bolognezilor, la un ironism livresc, sugerat de felurite construcţii teoretice sau epice pătrunse de spiritul antieroic care a urmat ca reacţie valului apologeticii napoleoniene.

Prologul — *Un fel de închipuire*, care invocă harul pietăţii vergiliene, şi cele două capitole din *În Rusia în 1812*, care descriu în spirit tolstoian dezastrul armatei napoleoniene în Rusia, fixează două registre psihologice şi stilistice în al căror virtuos contrapunct se desfăşoară romanul lui Bacchelli. Cel mai adesea pietatea şi ironia se echilibrează, generînd un climat moral omogen, fără tranziţii bruşte şi fără sfîşieri, difuz în acea capilară interacţiune dintre elementele esenţiale şi neesenţiale. Această atmosferă psihică ce permeează întregul roman şi care resoarbe dialectica subtilă între ironie şi entropatie convertind-o într-o vibraţie afectivă generoasă şi pură este umorismul.

Antinapoleonismul lui Lazzaro Scacerni şi al soldaţilor italieni ţine nu de o viziune istorică teoretică şi organizată, ci de un „discernămînt instinctiv" şi de un instinct de deriziune şi ireverenţă care caracterizează psihologia naţională. „Firea poporului ferrarez, spune Bacchelli, este înclinată să manifeste o anumită mînie năbădăioasă şi hîtră chiar şi faţă de lucrurile în care crede şi de care se teme" (I, 3). Numai în felul acesta „moartea se teme mai mult ea de el, decît el de ea". (I, 4). Înţelepciunea lui nativă este o decantare în timp de experienţe negative, de frustrare, după cum o recunoaşte cu gnomică concizie meşterul Subba pentru care „experienţa este singurul lucru ce ne rămîne după ce le-am pierdut pe toate celelalte." (I, 4)

„Fatalitatea morală" pe care tînărul Bacchelli o admira în paginile lui Tolstoi pierde la personajele sale reversul de determinism şi relativism tragic sau îl atenuează în forme ale ironiei burleşti. Ea devine „fortuna" pe care inteligenţa speciei o constrînge să-şi fixeze labilitatea într-o ipoteză permanent favorabilă lui Lazzaro Scacerni. Din acest punct de vedere, ironismul metafizic şi istoric al personajelor din *Il Mulino*

del Po este o formă a machiavellismului instinctiv care desacralizează miturile instituţionalizate :

„Ostaşii lui Napoleon cutreierau pămîntul, iar cînd întîlneau duşmanii, Napoleon se aşeza în fruntea lor, pe un cal alb, ţîşnea foc din puşti şi din tunuri, toboşarii, băieţii ăia la fel cu el, dădeau semnalul de atac, iar Napoleon îi biruia pe toţi. Lazzaro voia să se facă soldat şi îi spuse lui taică-său. Îi străluceau ochii. Taică-său îi răspunse mohorît: «E meseria celor fără nici un Dumnezeu, iar Napoleon e un tîlhar şi un blestemat. Cînd îţi va veni vremea să recrutezi, vei face mai bine să iei calea codrului ; dar mai e timp, iar de acum pînă atunci multe se mai pot întîmpla. Cînd nici cu gîndul nu gîndeşti se revarsă Padul, iar cine întinde prea tare aţa îşi rupe gîtul»." (I, 2).

În Napoleon palpita un spirit himeric şi fantast, de Corsică barbară, de peisaj dezolat, calcinat, de tropice, care contrazice gustul lombard pentru acel „modus" latin, sentimentul de ordine şi măsură a lumii : „Ce e prea mult strică, iar Napoleon a dovedit-o cu vîrf şi îndesat" (I, 4). De aceea, în mijlocul dezastrului pricinuit de traversarea rîului Vop şi primit cu un „tragic sarcasm" de către resturile armatei, Lazzaro Scacerni cînta „o melodie lină şi tărăgănată care dădea cuvintelor un gust ciudat de melancolie şi zeflemea" (I, 1).

Ironia etică are însă un complement estetic în gustul vădit pentru burlesc şi fantast sau pentru fabulosul subtil de tip baroc şi iluminist nutrit de „esprit" în sensul „povestirii filozofice" voltairiene [1]. În aceste forme mentale regăseşte Bacchelli ascendenţa iluministă din *Micile opere morale* ale lui Leopardi sau a unei bune părţi din opera lui Manzoni [2]. Izvorul lor comun este însă „fabulosul propriu spiritului de aventură" [3] din eposul cavaleresc al lui Ariosto, „îndemînarea strălucită, graţia şi spiritul, farmecul şi naivitatea savuroasă cu care Ariosto... face, în chip discret şi cu umor, să se dizolve în sine însuşi fantasticul datorită neverosimilităţilor lui prosteşti." [4] În umilitatea pioasă a romanului lui Bacchelli se răsfrînge filtrată în timp reminiscenţa somptuoasei vîrste a Ferrarei princiare şi a strălucirii stirpei Estenzilor nemurită de poemele lui Boiardo şi Ariosto : „...terenul dintre Volano şi Pad şi drumul de la Lagoscuro la Panaro şi-a dobîndit numele de la străvechiul şi faimosul blazon al diamantului familiei d'Este ; nume asemănător

[1] Bacchelli a tradus, de altfel, din opera lui Voltaire, un volum de *Romanzi e racconti*, Milano, 1938.

[2] Cf. eseul citat *L'illuminisimo in Leopardi e Manzoni*, în vol. *La cultura illuministica in Italia*, Torino, 1957.

[3] Cf. Hegel — *op. cit.*, vol. I, p. 600.

[4] Cf. Hegel — *op. cit.*, vol. II, p. 507

unuia dintre cele ce strălucesc în octavele lui Boiardo şi ale lui Ariosto, căzut parcă dintr-una din ele ca să împodobească un mărăciniş pustiu şi nişte nefericite pămînturi vătămătoare. Diamantina nu era, cum nu este nici astăzi, singurul nume de acolo în stare să sugereze ideea de nobleţe ce supravieţuieşte acelei case domnitoare, care s-a bucurat de un destin aproape fără seamăn în regatele fanteziei. În Diamantina, biete parohii singuratice, cătune izolate şi moşioare amărîte, ţinuturi mocirloase lipsite de vegetaţie, lunci mlăştinoase şi pămînturi lăsate în paragină şi pustii se împodobeau cu nume cutezătoare şi bizare, desprinse parcă dintr-un basm uitat : Fioril d'Albero şi Man din Ferro, cătunul Castel Trivellino şi La Leona, şi Ca' del Padreterno, şi Porpolana, Sette Polesini şi Grua, Salvatonica şi Acquila, Torre Senetica şi Malguardato. A fost şi a rămas o bucată de vreme unul din ţinuturile ferrareze cele mai sărace, mai izolate şi mai pline de nenorociri, începînd cu frigurile ; păreau însă nume căutate şi păstrate de ţărani de-a lungul atîtor evenimente şi suferinţe, şi morţi, şi petreceri cu bogăţii risipite şi nestrămutată sărăcie, dintr-o aspiraţie statornică, gingaşă şi ciudată către o poezie aducătoare de mîngîiere." (II, 2).

În ironia benignă şi graţia senină a lui Bacchelli regăsim spiritul „eglogei"[1] ariosteşti elogiate de romancier ca şi idealismul cavaleresc în care conştiinţa himerei decantează o amărăciune subtilă. Iar reprezentările bufone şi groteşti în acest cadru cu somptuoasă toponimie sînt tot o reminiscenţă a harului lui Ariosto. Capitolul intitulat *Vrăjitorul Chiozzini şi Urlătorul din Parc*, (I, 3, 4) e un soi de „conte" care reface mitul faustic în registru ludic şi burlesc. Chiozzini, magul convertit, întruchipează un Faust răsturnat şi burlesc[2] care foloseşte auxiliile lui Magrino, grotescă parodie mefistofelică, de fapt un fel de „diablo cojuelo" ghiduş şi impulsiv. Dăruit cu anumite „particularităţi hazlii" era un drac faimos în toată provincia Ferrarei „pe care o colinda în lung şi-n lat, şi apărea prin case îmbrăcat ca un călugăr sau ca un cerşetor, şi spărgea toate ouăle gospodinelor sau le preschimba, în vreme ce acestea se duceau să ia un codru de pîine uscată pentru a-i da de pomană, în tot atîţia cărbuni sau cotoare de varză." (I, 5).

[1] Bacchelli a publicat un eseu despre egloga lui Ariosto în volumul omagial *Lottava d'oro*, Milano, 1933, conţinînd 39 de conferinţe ţinute la Ferrara cu ocazia centenarului scriitorului.

[2] „Chiozzini rămase şi el sub dărîmături, pricinuind o pagubă de neînchipuit dacă se ştie şi se ţine seama că, întors pe calea dreaptă, îşi irosise mintea şi ştiinţa în slujba întocmirii unui plan de asanare a lagunelor".

Pendulînd între teamă şi deriziune faţă de această demonologie burlescă, Lazzaro Scacerni menţine un echilibru inteligent şi practic; în problema credinţei el adoptă o cazuistică spontană care nu este altceva decît şiretenia şi prudenţa ţărănească grefată pe nevoia de devoţiune şi justificare.

El este începătorul acelei stirpe de morari din valea Padului în a cărei istorie de familie desfăşurată de-a lungul unui secol în care se perindă patru generaţii, Bacchelli urmăreşte, la nivel capilar dar extrem de sensibil şi simptomatic, istoria întregii Italii în unul din cele mai convulsive veacuri ale ei.

Începînd cu anul de dizgraţie 1812, cînd Lazzaro Scacerni se salvează din rîul Vop, se întoarce în ţară şi cu banii obţinuţi pe ogoarele cu care l-a recompensat căpitanul Mazzacorati, profanator şi sacrileg, îşi construieşte moara San Michele, şi sfîrşind cu anul 1918, cînd strănepotul lui omonim — bastardul Dosolinei, adoptat de Giovanni — moare eroic în lupta de la Piave, trama epică a romanului surprinde în reţeaua ei de fapte cele mai importante momente din istoria italiană: instauraţia, mişcările liberale din Ferrara (1831), ocupaţia austriacă din 1848, bombardarea şi căderea Bolognei, luptele risorgimentale, campania garibaldină (în asaltul de la Montana va muri Lazzarino, fiul lui Giuseppe şi al Ceciliei Scacerni), primele revendicări ţărăneşti şi primele greve suscitate de propaganda grupurilor socialiste şi anarhiste din Ferrara şi Bologna. Într-un virtuos contrapunct cu aceste repere de istorie naţională se inserează cataclismele prin care drama antrenează deopotrivă, într-o ritmică implacabilă, oamenii şi natura: inundaţiile din 1834, holera din 1855 şi foametea din 1872 care-i prilejuiesc lui Bacchelli tot atîtea episoade de grandios suflu epic.

Tehnica „stilului de contrapunct" care implică o amplă orchestrare simfonică a evenimentelor şi a frazei este singura capabilă să articuleze suplu şi organic momentele „cadrului general" şi cele ale „evenimentului individual" într-o enormă organizare rapsodică.

Acest „Poema molinaresco" intenţionînd să „anexeze tărîmului poeziei un secol" şi să exalte „tainicele şi austerele virtuţi ale străvechiului meşteşug italian" este el însuşi rodul estetic al unei astfel de simbioze a istoriei cu climatul natural şi moral care o face posibilă. Romanul lui Bacchelli încearcă, parcă, să restituie în mod concret în curgerea lentă a eposului „întinderea molatică şi puternică a fluviului şerpuitor" în marea cîmpie lombardă în care „natura se întinde şi zăboveşte iar omul zăgăzuieşte, înceată şi egală între malurile străvechi, vena rodnică a rîurilor alpine sau pe aceea mai agitată a rîurilor din Apenini".

„Fluviul regal“ este un biotop esenţial, de aceea civilizaţia „molinarescă“ închegată pe malurile lui păstrează o sacralitate arhaică şi o lentitudine conservatoare ce vine din asimilarea ritmurilor lui ancestrale. Ieşirea din aceste ritmuri (contrabandă, cămătărie, război) este amendată de însăşi reciprocitatea pe care se întemeiază simbioza [1]. Iar transcrierea lor în verb cere un „cînt“ amplu desfăşurat, marcat de accente distanţate şi energice, întemeiat pe tehnica orală şi improvizatorică a aezilor, a acelor „cantastorie“ arhaici, colportori ai eposului tradiţional, amintiţi în epilogul romanului. Arhaismul şi „regalitatea“ originară a acestei civilizaţii a fluviului se potenţează prin sentimentul dispariţiei ei în faţa agresiunii unei modernităţi creatoare de mecanică alienantă şi „urît“, şi dobîndeşte aura şi prestigiul liric al faptului revolut şi rememorat în expresie lirică :

„Sînt cele din urmă mori plutitoare ; cele din urmă dintre cele de pe urmă; această decrepitudine a lor poate să fie un subiect, o idee poetică, şi atît de dragă încît ani întregi m-a făcut să şovăi înainte de a o ataca, avînd şi eu respect faţă de lucrul bine făcut, şi fiind şi eu dornic de o asemenea cinste aidoma destoinicilor călăfătuitori. Nici unul dintre aceştia, fără îndoială, nu mai trăieşte astăzi ca să-şi aducă aminte cînd a început pe şantier, să dureze corpul unei mori noi, şi foarte curînd se va pierde pînă şi amintirea acelor obiceiuri, acelui limbaj al unei adevărate arte, a unui meşteşug cum a fost cel al morarilor de pe Pad; ceea ce se întîmplă chiar acum, cînd public eu acest roman al vieţii şi al întîmplărilor lor, în anul de graţie 1938.“ (Prolog).

În voinţa nobilă de a „insera în adevărul faptului istoric şi în eternitatea lui“ „măreţia rustică“ (I, 4) a acestei civilizaţii apuse, „proza“ se converteşte în „poezie a inimii“ şi romanescul se resoarbe în starea aurorală a eposului. Dar acesta este un miracol al pietăţii : „Or, ca să înţelegem cîtă şi ce fel de poezie ascunde înfruntarea aprigă şi deznădăjduită cu timpul implacabil l-aş invoca, dacă mi-ar sta în puteri, plutind peste apele fluviului său, pe cel mai delicat dintre poeţi, în simţirea căruia se află atîta poezie şi căreia se cade să-i lăsăm o dată cu limba *Georgicelor* — neştirbită şi latinească — umanitatea generoasă şi religioasă a cuvîntului *pietas*.“ (Prolog.)

[1] „Ce mai, moara era salvarea celor din neamul Scacerni, iar aceia dintre ei care se îndepărtau de ea ajungeau de rîpă“.

Il Mulino del Po marchează apogeul unei parabole inițiată în momentul primelor înfruntări ale lui Bacchelli cu aspectul moral al creației de artă. „Simpatia corală" față de oameni, de care amintește Francesco Flora [1] rămîne un *humus* fertil din care opera sa își derivă energiile și strălucirea. O mărturie esențială a acestei umanități constante rămîne scrisoarea adresată în aprilie 1909 lui Giuseppe Prezzolini :

„...Atitudinea ta în fața vieții este falsă pentru că e lipsită de umanitate. Cred că un artist trebuie să lucreze pentru oameni, chiar și pentru cei ce vor veni, dar să se gîndească la ei așa cum sînt, deopotrivă buni și răi. În ceea ce privește apoi ideile tale, eu cred că este drept, adică omenește, să socotim că arta trebuie să fie o apologie și nu o reproducere *sub specie vitae*, pur și simplu." [2]

Prin această conștiință intransigentă a regimului moral al artei filtrează Bacchelli experiența artistică a rondismului ; pe care o depășește prin cultul amplei construcții romanești asimilînd însă rafinamentul manierist, sensibil la nivelul capilar al stilului prozei sale. Sentimentul „afectuos și disperat" al timpului și *pietatea* nobilă și elevată amintesc manierismul prebaroc al lui Tasso și explică afinitatea de substanță a marelui scriitor cu o epocă „demnă și estetică" în care cristalizează conștiința de sine a civilizației italiene. [3] *(Nel fiume della storia).*

Gîndirea sa inspirată de istorismul imanentist și arta lui mirabilă mărturisesc efortul constant de a exorciza durata letală și de a ridica în lumina și veșnicia adevărului istoric gestele anonime ale creatorilor de omenie. Iar dintre toate, romanul *Il Mulino del Po* exprimă cu cea mai pioasă limpezime a verbului obsesia totalității lumii și nostalgia regresiunii spre tărîmurile aurorale ale mitului.

CORNEL MIHAI IONESCU

[1] În același fel în care Leo Spitzer sublinia „coralitatea" stilului în romanul *I Malavoglia* de Verga cf. eseul *L'arte narrativa di Riccardo Bacchelli*, în *Taverna del Parnaso*, Tuminelli, 1943.

[2] *Apud* Giuseppe Prezzolini — *il tempo della Voce, Longonesi*, Vallecchi, Milano-Firenze, 1960 pp. 219—220.

[3] Bacchelli își excercită formula stilistică de clasicism cu inflorescențe baroce traducînd un fragment din romanul *L'Astrée* al lui Honore d'Urfé : *La fontana dell'amore verace*, Milano, 1963.

Cuprins

Nr. colilor de tipar 42

„CASA SCÎNTEII"
Combinatul Poligrafic
București — R.S.R.
Comanda nr. 90 670

COLECȚIA ROMANULUI ISTORIC

«Bacchelli a dat prozei sale un temeinic fundal moral, istoric și literar pe care îl regăsim numai la unii romancieri din secolul al XIX-lea. El a redescoperit filonul unei narațiuni bogate și generoase, ingenioase și calme, în care personajele, mediul, peisajul și istoria nu se contopesc ci se organizează echilibrat într-un tablou ce dobîndește toate însușirile schimbătoare și adînci ale dramei omenești. În romanul istoric, Bacchelli a descoperit genul cel mai potrivit spiritului său.»

Luigi Russo: *I. Narratori*

Vol. I–II–III Lei 55